

รายงานผลการวิจัย

เรื่อง

การวิเคราะห์ความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม

An Analysis of Knowledge Agricultural Local Wisdom

โดย

พิทยา สุนทรวงษ์ และ มาลี กาบมาลา

มหาวิทยาลัยแม่โจ้

2557

รหัสโครงการวิจัย มจ.1-55-037

รายงานผลการวิจัย

เรื่อง การวิเคราะห์ความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม

An Analysis of Knowledge Agricultural Local Wisdom

ได้รับการจัดสรรงบประมาณวิจัย ประจำปี 2555

จำนวน 200,000 บาท

หัวหน้าโครงการ

นางพิทยา สุนทรวงค์

ผู้ร่วมโครงการ

นางสาวมาลี กาบมาลา

งานวิจัยเสร็จสิ้นสมบูรณ์

30 /มิถุนายน /2557

การวิเคราะห์ความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม

An Analysis of Knowledge Agricultural Local Wisdom

พิทยา สุนทราวัง¹ และ มาลี กาบมาลา²

Pitaya Soontarawong and Malee Kabmala

¹สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยแม่โจ้ จ.เชียงใหม่ 50290

²คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น 42000

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์หลัก (1) เพื่อวิเคราะห์เนื้อหาความรู้ในด้านขอบเขตคุณลักษณะ ของความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม (2) เพื่อพัฒนารอบแนวคิดของระบบการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม โดยมีวิธีการวิจัยและพัฒนา ในส่วนของการวิจัยได้ใช้วิธีการวิจัย คือ (1) การวิเคราะห์เนื้อหา เพื่อวิเคราะห์เนื้อหาความรู้ที่ปรากฏในรายงานวิจัยด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม จากฐานข้อมูล THAILIS และห้องสมุดสภาวิจัยแห่งชาติ จำนวน 185 รายชื่อโดยใช้แบบบันทึกเนื้อหาความรู้เกี่ยวกับเนื้อหาที่เป็นแนวคิดและศัพท์ทางด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ผลที่ได้จากการวิจัย นำมาพัฒนาเป็นกรอบแนวคิดของระบบการจัดระบบความรู้ด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมโดยใช้แนวคิดออนโทโลยีและแนวทางการวิเคราะห์แฟซิท (Facet Analysis) ผลจากการศึกษา พบว่า ผลการวิเคราะห์เนื้อหาความรู้ด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม พบว่า เนื้อหาความรู้ด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมที่เมื่อนำเนื้อหามาสังเคราะห์ร่วมกัน สามารถจัดหมวดหมู่และจัดโครงสร้างความรู้ด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมได้เป็น 5 หมวด (Classes) คือความรู้เรื่องเกษตรกรรมพื้นบ้าน การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ การประมง การล่าสัตว์ เมื่อนำความรู้ที่วิเคราะห์ได้มาวิเคราะห์เนื้อหาขอบเขตความรู้ และคุณลักษณะพิเศษของความรู้โดยใช้แนวคิดออนโทโลยีและตัวแบบการวิเคราะห์แฟซิท ทำให้สามารถพัฒนาเป็นกรอบแนวคิดระบบการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม แบบแผนการจัดระบบความรู้ สามารถจัดโครงสร้างความรู้ในลักษณะของหมวดหมู่ โดยแบ่งความรู้ออกเป็น 5 หมวด ภายใต้แต่ละหมวดแบ่งเป็นหมวดย่อย 15 หมวดย่อย (Sub-Classes) โดยมีคำอธิบาย ขอบเขตความรู้ และคุณลักษณะ

พิเศษของแต่ละหมวด ซึ่งเป็นข้อค้นพบจากงานวิจัยที่พยายามเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของเนื้อหาภายในแต่ละหมวดตามหลักการจัดระบบความรู้ เพื่อจัดความสัมพันธ์จากเนื้อหาภายในหมวดและระหว่างหมวด และในระบบมีคุณลักษณะพิเศษของความรู้ (Auxiliaries Tables) ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 34 ตาราง ได้แก่ ชื่อชื่อภูมิภาค ชื่อจังหวัด ชื่ออำเภอ และชื่อทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น ชื่อกลุ่มชาติพันธุ์ ชื่อชนิดพันธุ์ไม้ ขนาดของไม้ผล บริเวณที่ให้ดอกผล ระดับของธาตุ ประเภทเครื่องมือในงานเกษตรกรรม ชื่อปราชญ์ชาวบ้าน พิธีกรรม การปลูกพืชตามลักษณะสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ พืชอาหาร พืชอาหาร จำแนกตามคุณค่าทางอาหารทางโภชนาการ กลิ่นและรสชาติ พืชผักพื้นบ้านจำแนกตามการบริโภค พืชอาหาร จำแนกตามวิธีการปรุงผักพื้นบ้าน เคล็ดลับการปรุงอาหารผักพื้นบ้าน พืชผักพื้นบ้านจำแนกตามส่วนของพืชผักที่นำไปใช้ประโยชน์ พันธุ์พืชผักพื้นบ้าน วิธีการปลูกพืชผักพื้นบ้าน ความเชื่อข้อห้าม การพยากรณ์เกี่ยวกับพืชผักพื้นบ้าน พืชผักพื้นบ้านที่ให้สี พืชสมุนไพร พืชสมุนไพรรักษาตามอาการของโรค พืชสมุนไพรใช้เป็นยาภายนอก พืชสมุนไพรที่ป้องกันควบคุมและกำจัดศัตรูพืช พืชสมุนไพรที่มีกลิ่นหอม พืชผักป่า พืชผักป่า สัตว์ป่า พืชผักป่า ซึ่งคุณลักษณะพิเศษนี้ได้จากการใช้แนวคิดออนโทโลยีและแนวทางการวิเคราะห์แฟซิท ในการแบ่งแยกแนวคิดและจัดกลุ่มเนื้อหา

คำสำคัญ: ภูมิปัญญา ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม การวิเคราะห์ภูมิปัญญา

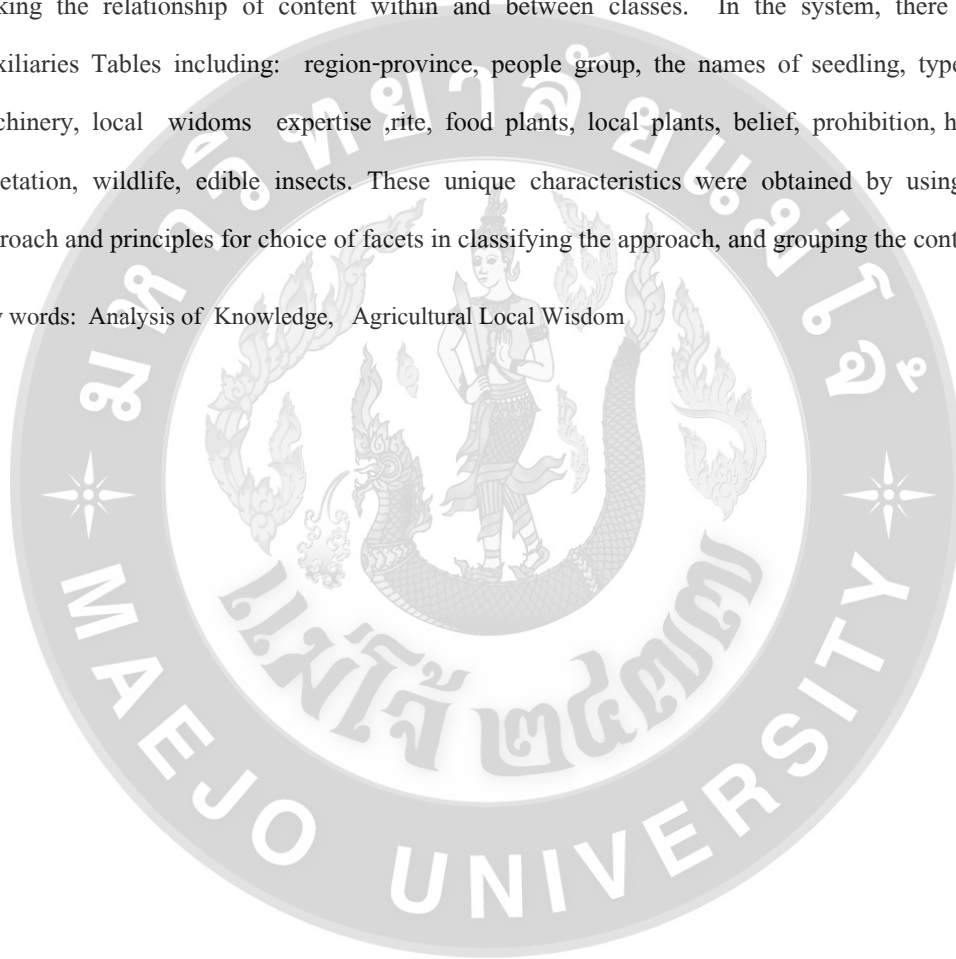
Abstract

The objectives of this study were: (1) to analyze the knowledge content in delimitation, characteristic, and relationship of knowledge in knowledge agricultural local wisdom, and (2) to develop conceptual framework of knowledge organization system in knowledge agricultural local wisdom including Research and Development. For the part of research, the research methods were: (1) Content Analysis to analyze the existing knowledge in research report in knowledge agricultural local wisdom population from THAILIS Database and Thai Nation Research Repository , 185 issues by using record form of knowledge content in concepts, and terms in knowledge agricultural local wisdom . Based on these research results, the conceptual framework in knowledge agricultural local wisdom was developed by using Ontology approach and simplified model for facet analysis. The research findings found that:

For analytic findings of knowledge content in knowledge agricultural local wisdom, found that the content was synthesized, it could be classified and grouped the knowledge structure of knowledge agricultural local wisdom into 5 Classes as: Agriculture (General), Plant Culture, Animal Culture, Fisheries and Hunting . When the analyzed knowledge from 5 classes was performed the content analysis in knowledge delimitation and characteristic by using Ontology approach and

simplified model for facet analysis, could be developed as conceptual framework of knowledge classification system in knowledge agricultural local wisdom, could be explained that: Knowledge Organization System Scheme could organize the Knowledge Structure as grouping by classifying into 5 classes, under each class, it was classified into 15 sub-classes with explanation in knowledge delimitation, and unique characteristic of each class which were the findings of research combining relationship of content within each class based on principle of knowledge system organization for ranking the relationship of content within and between classes. In the system, there were 34 Auxiliaries Tables including: region-province, people group, the names of seedling, types of farm machinery, local wisdoms expertise ,rite, food plants, local plants, belief, prohibition, herb, forest vegetation, wildlife, edible insects. These unique characteristics were obtained by using Onology approach and principles for choice of facets in classifying the approach, and grouping the content.

Key words: Analysis of Knowledge, Agricultural Local Wisdom

กิตติกรรมประกาศ

โครงการวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์ความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม (An Analysis of Knowledge Agricultural Local Wisdom) ได้สำเร็จลุล่วงโดยได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักวิจัยและส่งเสริมวิชาการการเกษตร มหาวิทยาลัยแม่โจ้ ประจำปีงบประมาณ 2555 ผู้วิจัยขอขอบคุณ สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยแม่โจ้ ที่อนุเคราะห์เรื่องสถานที่ และอุปกรณ์บางอย่างที่ใช้ในการดำเนินการวิจัยให้เสร็จสิ้นสมบูรณ์

ผู้วิจัย

สารบัญ

	หน้า
สารบัญตาราง	ข
สารบัญภาพ	จ
บทคัดย่อ	ฉ
Abstract	ช
บทที่ 1 บทนำ	1
ความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	1
ขอบเขตของการวิจัย	4
นิยามศัพท์	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	5
บทที่ 2 การตรวจเอกสาร	6
ทฤษฎีการจัดระบบความรู้	28
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	49
กรอบแนวคิดของการวิจัย	51
บทที่ 3 วิธีการวิจัย	52
ประชากร	52
วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล และเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูล	53
การวิเคราะห์ข้อมูล	53
บทที่ 4 ผลการวิจัย	54
บทที่ 5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	301
บรรณานุกรม	450
ภาคผนวก	456

ภาคผนวก

เอกสารประกอบการวิเคราะห์ความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม

สารบัญตาราง

		หน้า
ตารางที่ 1	การตั้งเคราะห์เนื้อหาหมวดความรู้ด้านเกษตรกรรม	34
ตารางที่ 2	กลุ่มประชากรในการวิเคราะห์เนื้อหาความรู้ด้านภูมิปัญญาเกษตรกรรม	56
ตารางที่ 3	โครงสร้างหมวดความรู้เกษตรกรรมพื้นบ้าน (การจัดการสารสนเทศภูมิปัญญาเกษตรกรรม เครื่องมือเกษตรกรรมพื้นบ้าน)	171
ตารางที่ 4	โครงสร้างหมวดความรู้เกษตรกรรมพื้นบ้าน (ที่ดิน ดิน การปรับปรุงดิน การอนุรักษ์ดิน)	179
ตารางที่ 5	โครงสร้างหมวดความรู้เกษตรกรรมพื้นบ้าน (การเสื่อมสภาพของดิน การถ่ายทอดความรู้เรื่องดิน ความเชื่อเกี่ยวกับที่ดินและดิน)	187
ตารางที่ 6	โครงสร้างหมวดความรู้เกษตรกรรมพื้นบ้าน (น้ำในการเกษตร การจัดการน้ำ แหล่งน้ำ ธรรมชาติ แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น)	190
ตารางที่ 7	โครงสร้างกลุ่มความรู้เกษตรกรรมพื้นบ้าน (การจัดการน้ำรูปแบบฝาย)	200
ตารางที่ 8	โครงสร้างกลุ่มความรู้เกษตรกรรมพื้นบ้าน (ความเชื่อเกี่ยวกับน้ำ พิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำ การจัดการน้ำพื้นบ้านกับการจัดการน้ำสมัยใหม่)	213
ตารางที่ 9	โครงสร้างกลุ่มความรู้เกษตรกรรมพื้นบ้าน (วัฒนธรรมการลงแขก บทบาทผู้ชาย ผู้หญิงในการเกษตร ปฏิทินการทำเกษตร)	222
ตารางที่ 10	โครงสร้างหมวดความรู้การทำนา (การทำนา วิธีการปลูกข้าว พันธุ์ข้าว)	224
ตารางที่ 11	โครงสร้างหมวดความรู้การทำนา (วงจรชีวิตข้าว การบำรุงรักษาข้าว การควบคุมวัชพืช การเก็บเกี่ยว)	236
ตารางที่ 12	โครงสร้างหมวดความรู้การทำนา (การนวด การเก็บรักษาผลผลิตข้าว ความเชื่อการอ้อนวอน เสี่ยงทาย ความเชื่อก่อนการปลูกข้าว)	241
ตารางที่ 13	โครงสร้างหมวดความรู้การทำนา (ความเชื่อเกี่ยวกับการปลูกข้าว ความเชื่อเกี่ยวกับการเก็บเกี่ยว ความเชื่อเกี่ยวกับการนวดข้าว ความเชื่อเกี่ยวกับการหีบข้าว)	242
ตารางที่ 14	โครงสร้างหมวดความรู้การทำนา (ความเชื่อเกี่ยวกับการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ข้าว ความเชื่อเรื่อง ปี วัน ความเชื่อเกี่ยวกับการเลือกพื้นที่)	243

ตารางที่ 15	โครงสร้างหมวดความรู้การทำนา (โซกลางบอกเหตุ ความเชื่อเรื่องสัตว์ ความเชื่อเรื่อง ขวัญ วิญญาณ ความเชื่อเรื่องทั่วไป)	252
ตารางที่ 16	โครงสร้างหมวดความรู้การทำนา (การให้คุณค่าพิธีกรรม พิธีกรรมเพื่อบวงสรวง อ้อนวอน เสี่ยงทาย พิธีกรรมเพื่อการเพาะปลูก พิธีกรรมการปลูกข้าว)	253
ตารางที่ 17	โครงสร้างหมวดความรู้การทำนา (พิธีกรรมเพื่อการบำรุงรักษา พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยว พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยว พิธีกรรมเพื่อการเฉลิมฉลอง)	256
ตารางที่ 18	โครงสร้างกลุ่มความรู้การทำนา (ประเพณี บุญข้าว ผู้ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม)	259
ตารางที่ 19	โครงสร้างหมวดความรู้พืชผักพื้นบ้าน (การผลิตพืชผักพื้นบ้าน พืชอาหาร คุณค่าทางอาหารทางโภชนาการ ประเภทพืชผักพื้นบ้าน)	261
ตารางที่ 20	โครงสร้างหมวดความรู้พืชผักพื้นบ้าน (วิธีการปรุงผักพื้นบ้าน เคล็ดลับการปรุงอาหารผักพื้นบ้าน ส่วนของพืชผักที่นำไปใช้ประโยชน์ พันธุ์พืชผักพื้นบ้าน)	265
ตารางที่ 21	โครงสร้างหมวดความรู้พืชผักพื้นบ้าน (วิธีการปลูกพืชผักพื้นบ้าน พืชผักพื้นบ้านที่ให้สี เห็ด ความเชื่อ ข้อห้าม การพยากรณ์)	271
ตารางที่ 22	โครงสร้างหมวดความรู้พืชผักพื้นบ้าน (พืชสมุนไพร พืชสมุนไพรสรรพคุณทางอาหารและยา การใช้พืชสมุนไพร รักษาตามอาการของโรค พืชสมุนไพรที่ใช้เป็นยาภายนอก)	273
ตารางที่ 23	โครงสร้างกลุ่มความรู้พืชผักพื้นบ้าน (พืชสมุนไพรที่ป้องกันควบคุมและกำจัดศัตรูพืช พืชสมุนไพรที่มีกลิ่นหอม พืชสมุนไพรใช้กับสัตว์)	284
ตารางที่ 24	โครงสร้างหมวดความรู้พืชผักพื้นบ้าน (การเรียนรู้พืชอาหารป่า การจำแนกพืช สัตว์อาหารป่า)	286
ตารางที่ 25	โครงสร้างหมวดความรู้ไม้ผล (การทำสวนเชิงเดี่ยว การทำสวนผลไม้ผสมป่า การทำสวนวนเกษตร ไม้ผลผสมป่าและไม้ผลเชิงเดี่ยว)	289
ตารางที่ 26	โครงสร้างกลุ่มความรู้การเลี้ยงสัตว์ (ควาย การเลี้ยงโคพื้นเมือง การเลี้ยงช้าง ไก่พื้นเมือง)	292
ตารางที่ 27	โครงสร้างกลุ่มเนื้อหาความรู้การเลี้ยงสัตว์ (การเลี้ยงไก่ชน สุกร นกเขาขาว กบเดือ กบจุก)	294
ตารางที่ 28	โครงสร้างหมวดความรู้การเลี้ยงสัตว์ (หนอนไม้ไผ่ ผึ้ง)	295
ตารางที่ 29	โครงสร้างหมวดความรู้การทำประมงพื้นบ้าน (การหาปลา และจับสัตว์น้ำ การเลี้ยงกุ้งในน้ำจืด การอนุรักษ์วังปลา การเลี้ยงปลาในกระชัง)	296

ตารางที่ 30	โครงสร้างหมวดความรู้การล่าสัตว์ (สัตว์ป่า แมง-แมลง)	300
ตารางที่ 31	แผนการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม (เกษตรกรรมพื้นบ้าน)	322
ตารางที่ 32	แผนการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม (การเพาะปลูก)	375
ตารางที่ 33	แผนการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม (การเลี้ยงสัตว์)	428
ตารางที่ 34	แผนการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม (การประมง)	434
ตารางที่ 35	แผนการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม (การล่าสัตว์)	438

สารบัญภาพ

ภาพที่ 1

แผนผังโครงสร้างความรู้

หน้า

170

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญและที่มาของปัญหา

ระบบความรู้ของชุมชนเกิดจากความรู้ในเรื่องต่าง ๆ ในชุมชนและระหว่างชุมชนซึ่งคนในชุมชนเป็นผู้สร้างขึ้นจากการปฏิสัมพันธ์กับสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง อันได้แก่ ระบบความสัมพันธ์ที่มีต่อธรรมชาติแวดล้อม ภูเขา ดินไม้ ลำธาร สายน้ำ สัตว์และพืชต่าง ๆ รวมไปถึงความสัมพันธ์ที่มีต่อคนทั้งภายในและภายนอกชุมชน ในรูปแบบของการแลกเปลี่ยนแรงงาน การแลกเปลี่ยนผลผลิต หรือการพึ่งพาอาศัยกันในด้านอื่น ๆ และจากความสัมพันธ์ในด้านต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้ชุมชนได้สร้างระบบความรู้ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตในมิติต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน ความรู้ในการสร้างระบบความสัมพันธ์กับคนภายในและภายนอกชุมชน หรือความรู้ในการดำรงชีวิตและความเป็นอยู่ โดยระบบความรู้ทั้งหมดนั้นได้เกิดขึ้นในวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชนและดำรงอยู่ในชุมชนเป็นเวลายาวนาน และชุมชนเองก็มีกระบวนการถ่ายทอดหรือส่งผ่านความรู้นั้นจากรุ่นสู่รุ่น (นภภรณ์ หะวานนท์, 2545)

ทว่าความสำคัญของความรู้ดั้งเดิมหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ถูกลดคุณค่าและความสำคัญลงจากคนรุ่นหลัง ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ที่เกิดขึ้นทั่วโลก รวมทั้งสังคมไทยที่มีการเปิดรับกระแสโลกาภิวัตน์เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนาประเทศที่เน้นการใช้เทคโนโลยีมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นระบบเศรษฐกิจ ระบบการศึกษา และระบบสังคมที่ดึงดูดคนเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อรับใช้กระแสทุนนิยม โดยเฉพาะระบบการศึกษาที่ยังขยายโอกาสทางการศึกษาให้ชุมชนมากเท่าไรก็เสมือนยิ่งดึงดูดคนออกนอกชุมชน เร่งผลิตคนออกมารับใช้ระบบอุตสาหกรรมมากขึ้นเท่านั้น ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนในสังคมภาคเหนือก็คือ การล่มสลายของระบบชลประทานราษฎร์ ที่มีเหตุสำคัญอยู่ที่ภาครัฐนำระบบชลประทานระบบเขื่อน เข้ามาแทนที่ระบบเหมืองฝาย ยิ่งกว่านั้นยังทำให้วิถีการผลิตของชุมชนถูกแยกส่วนให้กลายเป็นต่างคนต่างอยู่ ต่างคนต่างทำ และมีความเป็นปัจเจกมากยิ่งขึ้น (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2547)

ด้วยสภาพปัญหาทางเศรษฐกิจที่ส่งผลต่อสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนนั้น ส่งผลให้สังคมกลับมาให้ความสำคัญของการพึ่งพิงภูมิปัญญาของตนเองมากขึ้น และเกิดการพัฒนาสังคมที่เน้นความสำคัญเกี่ยวกับศักยภาพของคน และภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งแนวการพัฒนาประเทศแบบทุนนิยมตามแนวของตะวันตกที่เน้นอุตสาหกรรมและเศรษฐกิจการผลิตเพื่อการพาณิชย์และการส่งออกเป็นหลัก ได้ก่อให้เกิดผลกระทบมากมายโดยเฉพาะต่อการเกษตร ซึ่งวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนส่วนใหญ่ในภาคชนบทของประเทศไทยมีความผูกพันเกี่ยวข้องกันอยู่ด้วยอย่างมาก การพัฒนาตามแนวทุนนิยมได้เปลี่ยนเกษตรกรรมเพื่อการยังชีพที่มีอยู่เดิมในสังคมไทยให้เป็นระบบการเกษตรแผนใหม่ ที่เน้นการลงทุนจำนวนมากในรูปของเครื่องจักรกลทางการเกษตร การเพิ่มผลผลิตและคุณภาพให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาด ซึ่งผลักดันให้เกษตรกรต้องเพิ่มการลงทุนในปัจจัยการผลิต ได้แก่ พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ปุ๋ยเคมี และยากำจัดศัตรูพืชเป็นจำนวนมาก (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2539) แต่เนื่องจากราคาผลผลิตทาง

การเกษตรไม่มีความแน่นอนขึ้นอยู่กับปัจจัยการตลาดที่ได้รับอิทธิพลจากภายนอกประเทศอีกชั้นหนึ่ง ทำให้เกษตรกรเป็นหนี้สินจากการลงทุนในการผลิต ประกอบกับกระแสวัฒนธรรมบริโภคนิยมที่แทรกซึมเข้ามาในชุมชน ทำให้วิถีการบริโภคเปลี่ยนไป และสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ได้กลายเป็นสิ่งจำเป็นในชีวิตประจำวันมากขึ้นทุกที การเข้าสู่ระบบการผลิตทางการเกษตรแบบใหม่ทำให้ชุมชนชนบทถูกผนวกเข้าสู่เศรษฐกิจระดับชาติ และระดับโลกเพิ่มขึ้นทุกที (อริยา เสวตามร, 2542) นักวิชาการ นักพัฒนาเอกชนส่วนหนึ่งได้เฝ้าติดตามและตระหนักในผลกระทบเชิงลบของการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศตามแนวทางทุนนิยมตะวันตกดังกล่าว ได้ผลักดันกระแสการพัฒนาแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่เห็นความเป็นกลุ่ม ความเป็นชุมชนและวิถีการพัฒนาที่ให้ความสำคัญต่อวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น พร้อมกับกระตุ้นและส่งเสริมชาวบ้าน จำนวนมากที่ได้พัฒนารูปแบบการเกษตรที่เหมาะสมตามรูปแบบทางและภูมิปัญญาของตนเองและท้องถิ่นมานานหลายปี โดยมีได้ตกอยู่ภายใต้กระแสการครอบงำของเกษตรสมัยใหม่ ประสบการณ์ของเกษตรกรและปราชญ์ชาวบ้านดังกล่าวได้กลายเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่นำไปสู่การพัฒนาแนวคิดและวิถีปฏิบัติด้านเกษตรกรรมในเวลาต่อมา

สถานการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยดังกล่าว ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนเป็นอย่างมาก และนับวันจะบั่นทอนคุณค่าระบบภูมิปัญญาและความรู้ของชุมชนท้องถิ่นว่าเป็นสิ่งที่เก่า โบราณคร่ำครึ ไร้อำนาจในการต่อรองไปทุกที อย่างไรก็ตามในสถานการณ์กระแสโลกาภิวัตน์รุนแรงขึ้นมากเท่าไร กระแสชุมชนท้องถิ่นนิยมก็ยิ่งเข้มแข็งมากขึ้นเท่านั้น เนื่องจากสังคมไทยได้รับบทเรียนจากกระแสโลกาภิวัตน์ที่รับเข้ามาสุดโต่ง ทำให้ระบบเศรษฐกิจต้องพังพินาศ เกิดการล่มสลายของสถาบันการเงินหลายแห่ง ทำให้สังคมไทยเริ่มหันกลับมามองถึงทุนทางปัญญาที่มีอยู่ อีกทั้งยังนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้เป็นหลักในการดำรงชีวิตและการพัฒนาประเทศจนสามารถแก้ไขวิกฤติเศรษฐกิจนั้นมาได้ นับจากนั้นมากระแสชุมชนท้องถิ่นจึงเป็นกระแสที่สร้างความสมดุลให้เกิดขึ้นในสังคมไทย

ขณะเดียวกันรัฐบาลได้เริ่มหันมามองและเห็นคุณค่าของทุนทางปัญญาท้องถิ่นและการพัฒนาคนมากขึ้น โดยเริ่มตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ซึ่งเป็นแผนพัฒนาที่เน้นการพัฒนาคนเป็นศูนย์กลาง และส่งเสริมให้สร้างความเข้มแข็งของชุมชนเป็นเครื่องมือในการพัฒนาประเทศอย่างต่อเนื่องจนถึงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 และจากการกำหนดพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติปี 2542 ที่ให้ความสำคัญกับคน ชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยระบุไว้ในมาตราที่ 8(2) ให้ชุมชน สังคมท้องถิ่นมีส่วนในการจัดการศึกษา เป็นต้น อีกทั้งงานวิจัยทางวิชาการงานพัฒนาท้องถิ่นของหน่วยงานภาครัฐและเอกชนได้กำหนดเป้าหมายในการวิจัยและพัฒนาองค์ความรู้ในสังคมมากขึ้น จนทำให้สังคมยุคปัจจุบันกลายเป็นสังคมฐานความรู้ ที่เน้นการใช้ความรู้เพื่อพัฒนาคน พัฒนาประเทศมากกว่าการพัฒนาทางด้านวัตถุเพียงอย่างเดียว

ภายหลังจากที่ชุมชนท้องถิ่นรับกระแสและความรู้จากภายนอกเข้ามาในชุมชนไม่ว่าจะเป็นไปในรูปแบบของการพัฒนา การฝึกอบรม หรือระบบการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิต การทำมาหากิน รวมไปถึงการจัดการทรัพยากร ดังนั้น ระบบความรู้ของชุมชนท้องถิ่นจึงเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงปรับตัว และสร้างสรรค์ความรู้ขึ้นมาใหม่ที่เหมาะสมและสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลง เพื่อให้ชุมชน

สามารถดำรงอยู่ได้ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการจัดการ ทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า สังคม การทำกิน เกษตรกรรม วัฒนธรรม วิธีการบริโภคและระบบเศรษฐกิจ โดยมีการปรับภูมิปัญญาเดิมให้สอดคล้องกับความต้องการใหม่ ๆ ตลอดจนการรับเอาวัฒนธรรมเข้ามาใช้ในการปรับประยุกต์ระบบการผลิตและวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับบริบททางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา จุดเปลี่ยนผ่านของความรู้ในชุมชนท้องถิ่นหนึ่ง ๆ จึงมีการพัฒนาการความรู้เกิดขึ้นอย่างไม่หยุดนิ่ง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชุมชนท้องถิ่นมีศักยภาพที่สามารถปรับตัวเข้ากับเงื่อนไขภายใต้ระบบสังคมเศรษฐกิจปัจจุบันได้อย่างเท่าทัน

งานวิชาการ และงานวิจัยที่ในยุคสังคมนฐานความรู้ จึงมีการศึกษาวิจัยในประเด็นเกี่ยวกับภูมิปัญญาความรู้ท้องถิ่นมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในเรื่องของความรู้ในสังคมไทยที่เน้นการเข้าถึงความรู้ ความจริง และการจัดการความรู้ของชุมชนท้องถิ่น ของชาติรี เจริญศิริ และคณะ (2547) ที่ได้ศึกษาเรื่องการบริหารจัดการความรู้ของกระบวนการประชามชนำน ระหว่าง พ.ศ. 2518-2546 ที่มีรูปแบบในการศึกษาวิจัยเป็นการศึกษาความรู้พัฒนาการผ่านตัวคน ผ่านองค์กร ผ่านวัฒนธรรม และสื่อต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการก่อเกิดและพัฒนาการของการจัดตั้งประชามชนำน ที่มีบทเรียน ความรู้ การต่อสู้ของชุมชนมากมายไม่ว่าจะเป็นเรื่องของวัฒนธรรม ทรัพยากร การศึกษา ฯลฯ ผลของการศึกษาวิจัยนอกจากจะได้ชุดความรู้พัฒนาการของการก่อเกิดประชามชนำนแล้ว ประชามชนำนยังสามารถนำบทเรียนความรู้ที่เกิดขึ้นในอดีต โดยเฉพาะความรู้ในตัวคนเป็นฐานคิดวิเคราะห์ เพื่อวางแผนการทำงานในอนาคตอีกด้วย นอกจากนั้นยังมีงานวิจัย งานวิชาการ อีกจำนวนมากที่ได้ศึกษาวิจัยในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับระบบความรู้ภูมิปัญญาชุมชนอื่น ๆ อาทิ ระบบความรู้พื้นบ้านด้านสมุนไพร การรักษาโรค การละเล่นพื้นบ้านไทย ระบบการทำเกษตร การจัดการศึกษาโดยชุมชน การท่องเที่ยว การจัดการทรัพยากร เป็นต้น และการศึกษาภูมิปัญญาเกษตรกรรมพื้นบ้านล้านนา ของ สมนึก ชัชวาลย์และบานจิตร สายรอกำ (2547) ซึ่งเห็นความจำเป็นของความรู้ภูมิปัญญาด้านการเกษตรพื้นบ้านทั้งก่อนและหลังการเก็บเกี่ยวของชาวล้านนา ว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่า นอกจากจะเป็นอาชีพหลักของคนในภูมิภาคแล้ว การเกษตรยังก่อให้เกิดวัฒนธรรม ค่านิยม พิธีกรรมความเชื่อ ตลอดจนวิถีปฏิบัติต่าง ๆ ของสังคม อาทิ ประเพณีแห่นางแมว การเดินกำรำเคียว ฟ้อนเซิ้ง การไหว้ผีขุนน้ำ การทำบุญข้าวใหม่ และในด้านการจัดการทรัพยากร ความจำเป็นในการใช้น้ำทางการเกษตรซึ่งเป็นที่มาของการรวมกลุ่มทางสังคมที่สำคัญของภาคเหนือตอนบน เป็นกลุ่มเหมือนฝ่ายซึ่งถือเป็นแบบอย่างของการรวมกลุ่มโดยชาวบ้านเพื่อร่วมกันจัดการทรัพยากรน้ำสู่ไร่นาได้อย่างมีประสิทธิภาพและอย่างสอดคล้องกับระบบนิเวศของชุมชน

ความรู้ภูมิปัญญามีความสำคัญสามารถนำไปพัฒนาต่อยอดในเชิงพาณิชย์และธุรกิจนำเงินตราเข้าประเทศมากมาย อาทิ ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการปรับปรุงพันธุ์พืชพื้นเมืองให้เป็นพันธุ์พืชสายพันธุ์ใหม่ ๆ ที่ให้ผลผลิตที่มีรสชาติที่ดีในด้านผลิตและดัดแปลงเครื่องมือทางการเกษตร เกษตรพื้นบ้านก็สามารถดัดแปลงเทคโนโลยีสากลให้เป็นเทคโนโลยีของชาวบ้านที่มีราคาถูก มีประสิทธิภาพและมีความเหมาะสมกับการใช้งานของแต่ละท้องถิ่น สามารถนำไปพัฒนาผลิตรายจำหน่ายยังต่างประเทศได้ ในด้านเกษตรวิทยาก็สามารถพัฒนาต่อยอดเชิงพาณิชย์ได้เช่นกันหากรู้คุณสมบัติขององค์ประกอบที่มีในพืชท้องถิ่น เช่น การที่ชาวบ้านใช้ใบกระเพราดับกลิ่นของทุเรียน จากความรู้สามารถนำไปต่อยอด วิเคราะห์

หาสารที่มีอยู่ในใบกระเพราผลิตเป็นสเปรย์ใช้ดับกลิ่นทุเรียนที่จะส่งไปจำหน่ายยังต่างประเทศได้ ฯลฯ จากแนวคิดดังกล่าวได้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลปัจจุบันที่ได้กำหนดยุทธศาสตร์แห่งทฤษฎีเศรษฐกิจบนพื้นฐานความคิดสร้างสรรค์ หรือที่รู้จักกันในทฤษฎี Creative Economy โดยใช้หลักการของเศรษฐกิจบนพื้นฐานความรู้ (Knowledge Base Economy) การสร้างเศรษฐกิจฐานรากให้มั่นคง พึ่งตนเองได้ จะเป็นเศรษฐกิจที่ยั่งยืน ไม่ว่าจะเป็นสถานการณ์ใด ๆ ที่มีผลกระทบจากเศรษฐกิจโลก สามารถอยู่รอดด้วยพื้นฐานความเข้มแข็งของเศรษฐกิจภายในประเทศ โดยได้หันมาดำเนินนโยบายส่งเสริมเศรษฐกิจบนพื้นฐานความคิดสร้างสรรค์กันมากขึ้น แต่ระบบเศรษฐกิจเช่นนี้ไม่เหมือนที่ผ่านมาเพราะเป็นระบบใหม่ที่เปิดให้บุคคลที่มีความคิดสร้างสรรค์เข้ามามีส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ จากสินทรัพย์ที่มีศักยภาพโดดเด่นของชุมชน และประเทศ (National Asset) จากภูมิปัญญาชาวบ้าน เช่น ประวัติศาสตร์ อารยธรรม แหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ ศิลปหัตถกรรม และเกษตรกรรม เป็นต้น ที่ฝังแน่นและสืบสานจากอดีตถึงปัจจุบัน เป็นรากฐานที่สำคัญในการพัฒนาเพื่อสร้างอาชีพและรายได้แก่ประชาชนโดยที่รัฐบาลไม่ต้องลงทุนใหม่ หากแต่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการสร้างสรรค์เศรษฐกิจภายในประเทศได้ ผนวกกับภูมิปัญญาแห่งการสร้างสรรค์ (Human Creativity) การสร้างสรรค์ผลงานจากบุคคลที่มีพื้นฐานองค์ความรู้ที่ดี และข้อมูลข่าวสารและเทคโนโลยีที่ทันสมัย (Information & Modern Technology) ซึ่งจะก่อให้เกิดการขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจภายในประเทศให้แข็งแกร่ง เข้มแข็งและมั่นคง

ความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ได้มีการศึกษาวิจัยเป็นจำนวนมาก และกระจายกระจายตามแหล่งการผลิต สถาบันการศึกษา สถาบันวิจัย ยังไม่ได้มีการวิเคราะห์และศึกษาสถานภาพความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมดังกล่าวออกมาอย่างเป็นระบบ ดังนั้นประเด็นที่เป็นปัญหาหลักของการวิจัยที่กำหนดไว้เพื่อเป็นทิศทางการแสวงหาคำตอบของการศึกษาค้นคว้า เพื่อเป็นการรวบรวม วิเคราะห์ความรู้การจัดกลุ่ม โครงสร้าง คุณลักษณะ ของความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม และเพื่อเป็นแนวทางในการรวบรวมเป็นฐานความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม (Knowledge based) และสามารถนำความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมไปใช้ในการพัฒนาต่อยอดเป็นเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในเชิงพาณิชย์ต่อไป

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

เพื่อวิเคราะห์เนื้อหาความรู้ในด้านขอบเขต คุณลักษณะ และความสัมพันธ์ของความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม และสร้างกรอบแนวคิดของการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม

ขอบเขตของโครงการวิจัย

การวิเคราะห์ความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ศึกษาเฉพาะงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ที่ได้จากสำรวจข้อมูลจากสถาบันการศึกษา จากฐานข้อมูล THAILIS ระบบ

ฐานข้อมูลรายการบรรณานุกรม (OPAC) จากห้องสมุดสถาบันอุดมศึกษา และห้องสมุดสภากิจแห่งชาติ
ที่ตีพิมพ์ในระหว่างปี พ.ศ. 2540-2554 จำนวน 185 รายชื่อ

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. การวิเคราะห์ หมายถึง การศึกษาแยกแยะเนื้อหา จัดกลุ่มความรู้ และโครงสร้างความรู้
ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม

2. ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากการผสมผสานการเกษตรกรรม
และเทคโนโลยี โดยพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนหรือชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองในภาวะการณ์
ต่าง ๆ ได้ เช่น การทำเกษตรแบบผสมผสาน การเกษตรอินทรีย์ แก้ปัญหาด้านการผลิต ทั้งนี้หมาย
รวมถึงความรู้ในกระบวนการหรือขั้นตอนต่าง ๆ ในการเพาะปลูกพืชพันธุ์ต่าง ๆ ซึ่งคนหรือชุมชนเคย
ปฏิบัติในอดีต หรือยึดถือปฏิบัติสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เช่น ขั้นตอนการเพาะปลูก การคัดเลือกพันธุ์ การ
ปรับปรุงพันธุ์ การเก็บรักษาผลผลิตหลังการเก็บเกี่ยว รวมทั้งการประยุกต์ใช้เครื่องใช้ เครื่องมือ อุปกรณ์
และปัจจัยการผลิตต่าง ๆ เช่น การใช้ปุ๋ย การกำจัดศัตรูพืช การจัดการน้ำในไร่นา และพิธีกรรมความเชื่อ
ต่าง ๆ ที่จะช่วยส่งเสริมขวัญกำลังใจในขั้นตอนต่าง ๆ ของการเพาะปลูก

3. การจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม หมายถึง การดำเนินงานอย่างเป็น
ระบบและแบบแผน (Scheme) ตามแนวทางการจัดการระบบความรู้ (Knowledge Organization) ได้แก่
การรวบรวมความรู้ การวิเคราะห์ความรู้ในด้านเนื้อหาความรู้ การจัดกลุ่มความรู้ (Knowledge Domain)
การจัดโครงสร้างความรู้ คุณลักษณะ (attribute) ความสัมพันธ์ (relation) ของความรู้

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ผลของการศึกษาการวิเคราะห์ความรู้ภูมิปัญญาด้านการเกษตรกรรม นอกจากจะทำให้
ทราบถึงหลักการและแนวทางการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม และผลของการศึกษาในครั้งนี้
ยังแสดงให้เห็นถึงกลุ่มความรู้ และโครงสร้างความรู้ภูมิปัญญาด้านการเกษตรกรรม ซึ่งผลการศึกษา
สามารถทราบถึงศักยภาพและสถานภาพความรู้ ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม และสามารถใช้เป็นแนว
ทางการพัฒนาฐานความรู้ภูมิปัญญาด้านการเกษตรกรรม (Knowledge base) ซึ่งจะเกิดคุณค่าสร้างสรรค์
(Creative Value) ต่อประเทศ ในการนำความรู้ภูมิปัญญาด้านการเกษตรกรรมที่ได้จากการวิเคราะห์ดังกล่าวไป
เป็นพื้นฐานในการต่อยอดในการเพิ่มมูลค่า (Value added) และพัฒนาในลักษณะของเศรษฐกิจ
สร้างสรรค์ (Creative Economy) ตามนโยบายของรัฐบาล แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่
11 และแผนยุทธศาสตร์พัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2551-2554 ในการผสมผสานภูมิ
ปัญญาด้านเกษตรกรรมไป สู่เศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

ภูมิปัญญาท้องถิ่น

1. ความหมายและลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

สามารถ จันทรสุรัส (2538) ได้นิยามความหมายภูมิปัญญาพื้นบ้านคือ ภูมิปัญญา (Wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หมายถึง พื้นเพรากฐานของความรู้ของชาวบ้านหรือความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบทอดกันมาด้วยตนเองทั้งทางตรงและทางอ้อมซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้สะสมที่สืบทอดกันมาหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าภูมิปัญญาชาวบ้านหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง ที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญาเป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้าง ทั้งลึกที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเองโดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย

กฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งชาติ 2540 ได้กำหนดระดับภูมิปัญญาไว้เป็น 3 ระดับใหญ่ ๆ คือ

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรืออาจเรียกว่าภูมิปัญญาของเผ่าชน หมายถึงภูมิปัญญาที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมพื้นบ้าน ได้แก่ ความรู้ที่คนพื้นเมืองใช้ในการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจของตนเองโดยอาศัยการสืบทอดต่อกันมาจากบรรพชนในอดีต

2. ภูมิปัญญาชาติหรือภูมิปัญญาไทย คือรูปแบบวิธีการและความชำนาญที่คนหลายๆ เผ่าใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองร่วมกัน มีการจัดกลุ่มหมวดหมู่อย่างเป็นระบบ มีความคิด กระบวนการและกิจกรรม ตลอดจนการคิดค้น ปรับปรุงและพัฒนาอย่างเป็นระบบ และมีกระบวนการ

3. ภูมิปัญญาสากลหรือภูมิปัญญาโลกคือภูมิปัญญานานาชาติที่แต่ละประเทศจดทะเบียนสงวนลิขสิทธิ์ไว้ตามกฎหมายนานาชาติ

ถ้ากล่าวถึงเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ได้มีนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญได้ให้ความหมายไว้

กฤษณา วงษาสันต์ และคณะ(2542) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่าหมายถึงความรู้หรือประสบการณ์ดั้งเดิมของประชาชนในท้องถิ่น ที่ได้รับการถ่ายทอดสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษหรือถ่ายทอดต่อกันมาจากสถาบันต่าง ๆ ในชุมชน เช่น จากสถาบันครอบครัวสถาบันความเชื่อ และศาสนา สถาบันการเมือง การปกครอง สถาบันเศรษฐกิจ และสถาบันทางสังคมอื่นๆ

สุริยา สมุทคุปดี และพัฒนา กิติอาษา (2542) ได้ให้ความหมายคำว่า ภูมิปัญญา (Local Knowledge) หรือบางครั้งนักมานุษยวิทยาจะเรียกว่า “ระบบความรู้ของคนพื้นบ้านเฉพาะถิ่น” ว่าหมายถึงผลึกของประสบการณ์ชีวิตมนุษย์ ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและระดับชุมชน ภูมิปัญญาเป็นบทสรุปที่กลั่นกรองมาจากประสบการณ์ชีวิตที่รวมเอาความรู้ความสามารถ ความรู้สัจนิรันดร์และปฏิสัมพันธ์ทาง

สังคมของมนุษย์ในสถานที่และช่วงเวลาหนึ่งเข้าด้วยกัน เนื่องจากภูมิปัญญาในบริบทของสังคมไทยสมัยใหม่เป็นแนวคิดที่ถูกกำกับด้วยระบบคุณค่าในทางบวก ความหมาย และเนื้อหาของภูมิปัญญาในสังคมไทยจึงเป็นตัวแทนของทางเลือกการพัฒนาที่เหมาะสมและฐานคิดในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสภาพแวดล้อมธรรมชาติ

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2544) กล่าวว่า ภูมิปัญญา หมายถึงความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถความชัดเจนที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้มานการปรับตัวและดำรงชีพในระบบนิเวศ หรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมที่ได้มีพัฒนาการสืบสานกันมา

Keyes, Charles (1978) ได้ให้ความหมาย ภูมิปัญญาว่าเป็นระบบความรู้พื้นบ้าน หมายถึงความคิดหรือระบบคิดเชิงปฏิบัติ (Practical Thought) ซึ่งหมายถึงความคิดความเข้าใจทัศนคติที่ได้พัฒนาก่อรูปขึ้นมาโดยชาวบ้านเพื่อที่จะสามารถนำเอามาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน Keyes มีความเห็นวาระบบความรู้พื้นบ้านที่เรียกว่าเป็นความคิดหรือระบบคิดเชิงปฏิบัติจะต้องทำให้เห็นชัดเจนว่าแตกต่างไปจากองค์ความรู้ทางทฤษฎีที่มีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์และเป็นวิธีการหรือเป็นความรู้เชิงเทคนิคที่มีการจัดระบบอย่างชัดเจน มีระเบียบวิธีวิจัยค่อนข้างเคร่งครัด องค์ความรู้พื้นบ้านหรือองค์ความรู้เชิงปฏิบัติมีบทบาทสำคัญในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นการใช้เพื่อปรุงอาหาร การสร้างบ้าน การรักษาพยาบาล หรือการจัดสรรบทบาททางสังคม และการจัดความสัมพันธ์ทางสังคม

จากการให้ความหมายของนักวิชาการต่าง ๆ จะเห็นได้ว่าความหมายของภูมิปัญญาพื้นบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาชนบท และระบบความรู้พื้นบ้าน ต่างก็มีความหมายที่คล้ายคลึงกันเพียงแต่มีการใช้ชื่อที่แตกต่างกันไปเท่านั้น โดยจะเห็นได้จากทั้ง 5 คำมีจุดรวมของความหมายที่เป็นลักษณะเฉพาะ คือ เป็นองค์ความรู้ที่มีความเชื่อมโยงบูรณาการสูง มีความจำเพาะกับท้องถิ่น และเป็นองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการการสั่งสมความรู้และประสบการณ์โดยมีการปรับตัวของชาวบ้านให้เข้ากับบริบทแวดล้อมในสภาวะการณั้น ๆ โดยภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นองค์ความรู้ในสองระดับคือ ระดับปัจเจกบุคคล และระดับชุมชน จะมีเพียงการให้ความหมายของ Keyes (1978) ที่ได้ให้ความหมายที่มีรายละเอียดลึกและเป็นการเชื่อมโยงให้เห็นถึงระบบคิดซึ่งเป็นฐานของภูมิปัญญา ซึ่งระบบคิดจะเป็นความคิดหรือระบบคิดเชิงปฏิบัติ (Practical Thought) ซึ่งหมายถึงความคิดความเข้าใจทัศนคติ ที่ได้พัฒนาก่อรูปขึ้นมาโดยชาวบ้านเพื่อที่จะสามารถนำเอามาใช้ ในการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น การใช้เพื่อปรุงอาหาร การสร้างบ้าน การรักษาพยาบาล หรือการจัดสรรบทบาททางสังคม และการจัดความสัมพันธ์ทางสังคม ดังนั้นพฤติกรรมต่างๆ ที่มีในกิจกรรมการดำรงชีวิตของมนุษย์ล้วนเป็นระบบคิดที่ผ่านการสั่งสมประสบการณ์มายาวนานจนตกผลึกเป็นภูมิปัญญา และได้รับการยอมรับในสังคมหรือชุมชนนั้น ๆ

อย่างไรก็ตามภูมิปัญญาท้องถิ่นมิได้หมายถึงการศึกษาและความคิดในอดีตเท่านั้นแต่ยังหมายถึงศักยภาพในการประสานความรู้และประสบการณ์ใหม่ ๆ เพื่อให้เกิดทางเลือกใหม่ ภูมิปัญญาท้องถิ่นยุคหนึ่งสมัยหนึ่งย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามการพัฒนาการของสังคมและระบบนิเวศ (Walker et al., 1994 ; Moss et al., 2001 ; จารุวรรณ (2531) อธิบายลักษณะการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นว่ามี

วิธีการแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่นทั้งทางตรงและทางอ้อมโดยอาศัยความศรัทธาทางศาสนาความเชื่อเรื่องผีต่าง ๆ รวมทั้งความเชื่อบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการเรียนรู้สืบทอดกันมา ในขณะที่ Joshi and Sinclair (2002) มีความเห็นว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ใช่ความเชื่อ แต่เป็นความรู้ที่มีเหตุผลภายในแต่ละสภาพนิเวศและวัฒนธรรมของแต่ละชุมชน

ความเห็นข้างต้นแสดงว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญานิเวศท้องถิ่นเป็นการแสดงถึงศักยภาพในการดำรงชีวิตแบบพึ่งตนเองของชุมชน ภายใต้ระบบนิเวศหนึ่ง ๆ ซึ่งความรู้ถูกพัฒนาขึ้นโดยอาศัยระยะเวลา ประสบการณ์ในการดำรงชีวิต มีการสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคนและสามารถประยุกต์ใช้ให้กลมกลืนกับสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปตามสมัย มีลักษณะเป็นพลวัตเชื่อมโยงกับทรัพยากรทางธรรมชาติของชุมชนนั้น ๆ แม้กระนั้นก็มีข้อแตกต่างกับความรู้เชิงวิทยาศาสตร์ 2 ประการคือ มีความเฉพาะเจาะจงในท้องถิ่นหรือระบบนิเวศชุดหนึ่ง ๆ ในขณะที่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เป็นลักษณะสากลทั่วไป และความจำเพาะของภูมิปัญญาท้องถิ่นเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับมิติทางสังคม ถ้ายทอดกระบวนการทางสังคม ไม่สามารถซื้อขายได้เหมือนความรู้ในตำราทางวิทยาศาสตร์ (ยศ สันตสมบัติ, 2542) ประการสำคัญ การสืบเสาะภูมิปัญญานิเวศท้องถิ่นเป็นเรื่องที่ยาก ไม่สามารถแสวงหาได้จากแหล่งความรู้ต่าง ๆ ผู้ที่ต้องการข้อมูลจะต้องเข้าไปอาศัยในพื้นที่ เพื่อเรียนรู้ และสัมผัสวิถีชีวิตต่าง ๆ จากชาวบ้านโดยตรง ดังนั้นควรจัดเก็บความรู้เชิงนิเวศท้องถิ่นไว้ในฐานข้อมูลภูมิปัญญานิเวศท้องถิ่นในระบบที่ถาวร ตรวจสอบได้ สะดวกต่อการเพิ่มพูนองค์ความรู้ให้ทันสมัย โดย พรพรรณ แซ่หลิม (2544) กล่าวว่า ภูมิปัญญาพื้นบ้านมีโอกาสดูสูญหาย เมื่อปัจจัยในการดำรงชีวิตและสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนไป จึงควรมีการศึกษา และตรวจสอบความรู้ในเชิงวิทยาศาสตร์เพื่อเก็บเป็นคลังความรู้ ก่อนที่จะสูญหายไปกับยุคสมัย โดยสาระสำคัญที่พบในความหมายคือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นเรื่องของความรู้ ความสามารถ ความคิด และสติปัญญาที่คนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งใช้ในการดำรงชีพ ซึ่งรวมทั้งการปรับตัวต่อระบบนิเวศและสังคม วัฒนธรรมที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากการเรียนรู้ สะสม และถ่ายทอดประสบการณ์ของคนในท้องถิ่น ภูมิปัญญาหรือระบบความรู้พื้นบ้าน มีฐานคิดในลักษณะ องค์รวม ซึ่งสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมในระบบนิเวศหนึ่ง ๆ โดยไม่แยกเป็นสาขาวิชาและไม่แยกต่างหากจากธรรมชาติเช่นเดียวกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2543; ยศ สันตสมบัติ, 2542) ภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นระบบความรู้ที่มีบทบาทสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์ Keyes (1978) เรียกความรู้นี้ว่า practical thought ซึ่งแตกต่างจาก theoretical thought ในทัศนะของ Keyes ว่าหมายถึง ความคิด ความเข้าใจ ทักษะคิด ที่ได้พัฒนาการก่อรูปขึ้นมาโดยชาวบ้าน เพื่อที่จะสามารถใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ระบบความรู้พื้นบ้านเมื่อเปรียบเทียบกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์หรือความรู้เชิงทฤษฎี คุณลักษณะของความเป็นระบบ มีโครงสร้างและมีตรรก อาจมีความชัดเจนและตายตัวน้อยกว่า แต่คุณค่าของภูมิปัญญาพื้นบ้านอยู่ที่คุณประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต

จากนิยามของภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้าน ดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่า นักวิชาการได้ให้ความหมายไปในทิศทางเดียวกัน โดยที่มองภูมิปัญญาว่าเป็นเรื่องของความรู้ ความคิด หรือระบบเชิงปฏิบัติของชาวบ้านที่สั่งสมกันมาตั้งแต่อดีต และมีการพัฒนาการก่อรูปขึ้นมาจากประสบการณ์

การใช้ชีวิตที่พึงพาระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ซึ่งเป็นไปตามเงื่อนไขของทางกายภาพ และเป็นเรื่องของการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ มีการปรับตัว ต่อสู้ ต่อรองประยุคต์ และสร้างใหม่เพื่อให้ดำรงอยู่ได้ท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัย

ความหมายภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีด้วยกันสองลักษณะ กล่าวคือ ภูมิปัญญาในลักษณะที่เป็นของเก่าที่ชาวบ้านได้ประพฤติปฏิบัติและถ่ายทอดต่อกันมา และภูมิปัญญาที่เป็นของเก่าและมีการปรับตัว เปลี่ยนแปลง และประยุคต์ให้สอดคล้องกับการแก้ปัญหาในสถานการณ์ต่างๆ ในของแต่ละยุคที่เปลี่ยนไป ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงให้ความหมายของคำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง องค์ความรู้ที่เป็นทั้งความคิด ทักษะ ทักษะการคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความเข้าใจที่กลั่นกรองและพัฒนาจากคนในท้องถิ่นที่มีการปรับตัว ต่อสู้ต่อรอง และประยุคต์เพื่อใช้ในการแก้ปัญหาให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวของสังคมแต่ละยุคสมัย การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขที่มีอิทธิพลทั้งภายในและภายนอกที่เข้ามากระทบต่อสภาพสังคมโดยรวม ไม่ว่าจะเป็นนโยบายภาครัฐ การเมือง และกระแสวัฒนธรรมอื่นๆ หรืออาจกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในการเอาชนะอุปสรรคทางธรรมชาติ ทางสังคมและการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในการดำรงชีวิตที่มีการสั่งสมสืบทอดและปฏิบัติสืบต่อกันมา จนเป็นประสบการณ์และมีการปรับเปลี่ยนเพื่อให้เหมาะสมกับบริบททางสังคมวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป

2. ความสำคัญของภูมิปัญญา

จากภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดจากชุมชนและเป็นสิ่งสำคัญที่ชาวบ้านใช้แก้ปัญหาเพื่อการดำรงชีพและการอยู่ร่วมกันในสังคม อย่างไรก็ตามแม้เป็นองค์ความรู้มีความสำคัญและมีอยู่หลากหลายโดยทั่วไป แต่เมื่อถูกละเลยขาดการยอมรับหรือการสืบทอด ภูมิปัญญาเหล่านี้ก็จะขาดสายใยแห่งความเชื่อมโยงระหว่างของเก่ากับใหม่ ระหว่างอดีตกับปัจจุบันและอาจทำให้สูญหายไปจากสังคมได้ จะเห็นได้ว่านอกจากภูมิปัญญาท้องถิ่นจะมีความสำคัญที่ชาวบ้านได้ใช้เพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ เพื่อการดำรงชีวิตแล้ว ภูมิปัญญาท้องถิ่นยังสามารถทำให้คนในชุมชนพึ่งตนเองในการดำรงชีพได้ โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจซึ่งถ้ามีการนำเทคโนโลยีที่เหมาะสมมาพัฒนาจนทำให้เกิดการเชื่อมโยงกันระหว่างองค์ความรู้เดิมกับความรู้สมัยใหม่อาจทำให้ภูมิปัญญาเหล่านี้เกิดคุณค่า สามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันและลดการพึ่งพิงจากสังคมภายนอกได้ นอกจากนี้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นยังมีความสำคัญในฐานะเป็นพื้นฐานทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มหรือชนชาติที่ใช้ดำรงความเป็นกลุ่มหรือชนชาติของตน (ประเวศ วะสี, 2536) ทำให้สังคมมีความเป็นปึกแผ่น มั่นคง และไม่แตกสลาย กล่าวคือ ถ้าชาวบ้านในชุมชนเข้าใจในภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนย่อมสามารถเข้าใจถึงวัฒนธรรมของชาวบ้านและเข้าใจภาพรวมวัฒนธรรมของชาติได้ (สามารถ จันทรสุรย์, 2536) กล่าวได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นนอกจากมีความสำคัญในฐานะเป็นพื้นฐานทางวัฒนธรรมของแต่ละสังคมแล้ว ยังก่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ ไม่จะเป็นทางเศรษฐกิจ ประเพณี วัฒนธรรมหรือภูมิปัญญาทำให้เกิดความสงบสุขในการดำรงชีพของคนในหมู่บ้านหรือชุมชน นอกจากนี้

คนในชุมชนยังสามารถพึ่งตนเองได้โดยนำภูมิปัญญามาเป็นฐานในการพัฒนาสิ่งต่าง ๆ เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข อยู่ดีกินดีได้

3. ลักษณะของภูมิปัญญา

ในยุคปัจจุบันสังคมไทยมีมรดกทางปัญญาสั่งสมไว้มาก แต่อิทธิพลทางเศรษฐกิจ การเมืองครอบงำต่อเนื่องกันมาหลายทศวรรษจนทำให้คนไทยเพิกเฉยหันไปสนใจเรียนรู้ และรับเอา กระแสสากลนิยมเข้ามาปรับเปลี่ยนความคิดคุณค่า ความเชื่อ จะเห็นได้ว่าคุณค่าของภูมิปัญญาทุกวันนี้เป็นการสร้างสรรค์ เพื่อให้สังคมไทยดำรงอยู่และก้าวหน้าต่อไปตามวิถีทางที่เป็นตัวของตัวเอง สุดท้ายก็ต้องประสบวิกฤตการณ์ คือการขาดความสามารถที่จะอยู่ร่วมกันอย่างมีคุณภาพ (ประเวศ วะสี, 2539) ส่งผลให้เกิดการเสื่อมโทรมในศิลปและหัตถกรรมพื้นบ้านอย่างกว้างขวาง เอกลักษณ์ของความเป็นพื้นบ้าน พื้นเมืองก็เสื่อมสลายลงไป (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2544) นอกจากนี้สามารถ จันทรสุรีย์ (2536) ได้กล่าวถึง ภูมิปัญญาใน 2 ลักษณะ คือ 1) ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ ชีวิตทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิตเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน 2) ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเกี่ยวกับเฉพาะด้าน เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรี และอื่น ๆ แต่ประเวศ วะสี (2536) กล่าวว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นสั่งสมขึ้นมาจากประสบการณ์ของชีวิต สังคม และสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกัน และถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นวัฒนธรรมการดำรงความเป็นกลุ่มหรือชนชาติ หรือประเทศมาเป็นเวลานาน ทำให้ดำรงอยู่ได้ด้วยตนเองจะต้องมีภูมิปัญญาของตนเอง ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะสำคัญ คือ

1. ความจำเพาะกับท้องถิ่น ภูมิปัญญาสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์จากชีวิต และสังคมในท้องถิ่นหนึ่ง ๆ จึงมีความสอดคล้องกับเรื่องของท้องถิ่นมากกว่า แต่อาจจะเอาไปใช้ในท้องถิ่นอื่นที่แตกต่างกันไม่ได้หรือได้ไม่ดี
2. มีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูง ชีวิตสังคมและสิ่งแวดล้อมมีความเชื่อมโยงกันเป็นบูรณาการ ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นภูมิปัญญาที่มาจากประสบการณ์จริง จึงมีการบูรณาการสูงทั้งในเรื่องของกาย ใจ สังคม และสิ่งแวดล้อม
3. มีความเคารพผู้อาวุโส ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ความสำคัญแก่ประสบการณ์จึงมีความเคารพผู้อาวุโส เพราะผู้อาวุโสมีประสบการณ์มากกว่า

ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น สีสวรรค์ บัวสาย (2547) ได้กล่าวถึงลักษณะของความรู้ท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน มีดังนี้ 1) ความสัมพันธ์กับความรู้กับบริบทฐานทรัพยากร โดยที่ความรู้ท้องถิ่นเป็นความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อรับใช้ สร้างความอยู่รอด และบ่อเกิดของความรู้ คือบริบทที่ก่อเกิดความรู้ขึ้น มีฐานสำคัญอยู่ในภาคเกษตรกรรม และอิงอาศัยทรัพยากรชีวภาพ ดินฟ้าอากาศ ความหลากหลายของพันธุ์พืช 2) ความรู้ด้านสังคมวัฒนธรรม ซึ่งเป็นความรู้เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของคนในชุมชน ซึ่งคนในเท่านั้นที่จะทราบว่าเป็นแกนหลักที่มีอิทธิพลต่อความคิดของคนในชุมชน โดยผ่านการสืบทอดแบบ อยู่ไปก็รู้ไปเอง คนนอกจะต้องทำความเข้าใจผ่านโครงสร้างทางสังคม ความขัดแย้ง ตลอดจนวิถีทางวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งความรู้ในมิติธรรม

ดังกล่าว สืบทอดผ่านเครื่องมือทางวัฒนธรรม ได้แก่ ประเพณี จารีต คีต-กอง ตำนาน เพลงกล่อมเด็ก สุภาษิต เรื่องเล่าต่าง ๆ

นิคม ชมพูหลวง (2542) ได้กล่าวถึงลักษณะภูมิปัญญาท้องถิ่น 4 ประการ ดังนี้ 1) ประสบการณ์ของชาวบ้านที่ค้นพบ และนำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ได้แก่ ความคิด ค่านิยมต่าง ๆ เพลงกล่อมเด็ก ภาษิต การละเล่นต่าง ๆ เป็นต้น 2) สิ่งที่ชาวบ้านถ่ายทอดความรู้ ความคิด ใน วรรณกรรมต่าง ๆ เช่น เพลงชาวบ้าน นิทานพื้นบ้าน ศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ เพลงกล่อมเด็ก ภาษิต การละเล่นต่าง ๆ เป็นต้น 3) การประกอบอาชีพโดยอาศัยหลักการพึ่งตนเองเป็นการอาศัยธรรมชาติไม่พึ่งพาปัจจัยภายนอก แต่มีการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย เช่น การปลูกพืชแบบเกษตรธรรมชาติ การทอผ้า การจักสาน เป็นต้น 4) การประกอบอาชีพที่เกิดจากการผสมผสานความรู้เดิมกับความรู้ เทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น การนวด ข้าว การก่อสร้าง และการหล่อโลหะ เป็นต้น

4. องค์ประกอบของภูมิปัญญา

เอี่ยม ทองดี (2541) ได้กล่าวถึง ภูมิปัญญามีลักษณะเป็นนามธรรมอย่างน้อยต้องประกอบด้วยองค์ประกอบ ดังนี้ คือ

4.1 ความคิด สิ่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิดที่เรียกว่า Cognitive System ซึ่งประกอบด้วยระบบประสาท ระบบสมอง และต่อมต่างๆ ทำหน้าที่คิดให้แก่ร่างกายและนักมนุษยวิทยาเชื่อว่าทำงานอยู่นอกเหนือจากการบังคับของร่างกาย หมายถึง ทั้งส่วนที่เป็นจินตนาการและผลของการวิเคราะห์และสังเคราะห์จากสภาพแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและสังคมวัฒนธรรมซึ่งความคิดดังกล่าวนี้จะเป็นแหล่งสำคัญหรือที่มาของความรู้อันเป็นองค์ประกอบของภูมิปัญญาในลำดับถัดไป

4.2 ความรู้ มีการนำมาใช้ในลักษณะต่าง ๆ เช่น องค์ความรู้ ปรากฏอยู่ในแนวคิด ทฤษฎี ญาณวิทยาที่ว่า ด้วยทฤษฎีแห่งความรู้ การสืบค้นกำเนิดแหล่งความรู้ และธรรมชาติของความรู้ การหาคำตอบว่าตรงกับความเป็นจริงหรือไม่ หรือว่าความรู้เป็นเพียงการพิจารณา เทียบเคียงซึ่งไม่ตรงกับข้อเท็จจริงและยังสืบค้นความรู้เรื่องกาล (Time) อวกาศ (Space) เนื้อสาร (Substance) สัมพันธภาพ (Relation) และความเป็นเหตุเป็นผล (Causality) องค์ความรู้เป็นหมวดๆ (Category) ความรู้หรือองค์ความรู้เป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาที่กล่าวข้างต้น

4.3 ความเชื่อเป็นพื้นฐานสำคัญยิ่งของสังคมมนุษย์ มนุษย์แต่ละกลุ่มมีความเชื่อแตกต่างกันไป ซึ่งความเชื่อก็คือความศรัทธาหรือความยึดมั่นถือมั่น ซึ่งเป็นความสำคัญในการดำเนินชีวิตและความมั่นคงของสังคม ความเชื่อมีอยู่หลายระดับทั้งในการดำเนินชีวิตประจำวันอันเป็นความเชื่อโดยทั่วไป และความเชื่อที่เกี่ยวกับจิตวิญญาณ โลกนี้ โลกหน้า ความดี ความชั่ว นรก สวรรค์ บาปบุญคุณโทษ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญยิ่งในภูมิปัญญา

4.4 ค่านิยมคือ สิ่งที่คนสนใจ ความปรารถนาอยากจะมี อยากจะเป็นที่ยกย่องสรรเสริญ หรือเป็นสิ่งที่บังคับต้องทำ ต้องปฏิบัติ มีความรักและมีความสุขเมื่อได้เห็นหรือได้สิ่งเหล่านั้นมา ค่านิยมจึงเป็นพื้นฐานของการจัดรูปแบบพฤติกรรมที่ปรากฏอยู่ภายใน และแสดงออกเป็นพฤติกรรมในลักษณะต่าง ๆ ทางกาย วาจา และความคิดโดยสรุปค่านิยม ก็คือสิ่งที่กลุ่มสังคมหนึ่ง ๆ เห็นว่าเป็นสิ่งที่ดีมีค่าควร

แก่การกระทำ น่ายกย่อง หรือเห็นว่าถูกต้องดีงาม ค่านิยมเป็นพื้นฐานสำคัญทางภูมิปัญญา เป็นบ่อเกิดพฤติกรรมของบุคคลแต่ละสังคม

4.5 ความเห็น คือ ภาวะที่เกิดขึ้นหลังจากบุคคลหรือชุมชน ได้พิจารณาและใคร่ครวญ โดยรอบคอบแล้วจึงลงมติตัดสินใจว่าจะแสดงออกในลักษณะเช่นไร เห็นด้วยทำตาม ขอมรับ ปฏิเสธ ร่วมมือกระทำหรือดำเนินการ ฯลฯ ด้วยเห็นว่าดี ชั่ว เหมาะสมไม่เหมาะสม เป็นบาป เป็นบุญ เป็นต้น ซึ่งความเห็นในลักษณะดังกล่าวนี้เป็นภูมิปัญญาประการหนึ่งที่มีผลสำคัญยิ่งต่อพฤติกรรมที่แสดงออกมาทั้งกาย วาจา และจิตใจ

4.6 ความสามารถ หมายถึง ศักยภาพและประสิทธิภาพที่มีอยู่ภายในบุคคล เช่นชุมชนในการที่จะจัดการเรื่องใดเรื่องหนึ่งในลักษณะเดียวกับสิ่งที่เรียกว่า “พรสวรรค์” ซึ่งเป็นผลมาจากลักษณะทางกายและจิตใจร่วมกัน โดยแต่ละคนหรือแต่ละชุมชนย่อมจะต้องมีแตกต่างกัน เป็นต้น การที่บางคนสามารถปรากฏได้ดี ลำดับเนื้อหาและการแสดงออกทุกอย่างเป็นที่น่าชื่นชมซึ่งถือว่าเป็นผลมาจากความสามารถที่มีอยู่ในของบุคคลนั้น ๆ หรือบางชุมชนสามารถจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชนได้ดีถือว่าเป็นความสามารถของชุมชนนั้น ๆ ฉะนั้นความสามารถจึงเป็นภูมิปัญญาอีกประการหนึ่ง

4.7 ความฉลาดไหวพริบ หมายถึง ทักษะที่ปรากฏอยู่ในจิตใจ หรือจิตวิญญาณเป็นสิ่งที่สามารถนำมาใช้แก้ไข ป้องกัน ควบคุมเหตุการณ์ต่าง ๆ ไม่ให้เกิดเป็นปัญหาขึ้น หรือให้เป็นไปตามที่ตนเองหรือชุมชนต้องการ

สรุปได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นหมายถึง องค์ความสามารถ ความเชื่อ และประสบการณ์ของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ ที่นำมาประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิต ตลอดจนถึงการแก้ไขปัญหาให้เหมาะสมกับกาลสมัยที่ได้รับการสั่งสม และสืบทอดต่อกันมาเป็นระยะเวลานาน องค์ประกอบของภูมิปัญญาจึงมีส่วนสำคัญที่จะทำให้ภูมิปัญญาที่มีอยู่เกิดคุณค่าควรแก่ความภาคภูมิใจ ความคิดที่เกิดจากการจินตนาการจากสภาพแวดล้อมที่มีอยู่ในสังคม ความรู้ อาจเกิดจากภูมิความรู้ที่ได้จากการทดสอบทดลองหลายครั้งจนได้ความรู้ที่แท้จริง ความเชื่ออันเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตที่มีบาปบุญคุณโทษ และจิตวิญญาณเข้ามาเกี่ยวข้องค่านิยมที่คนในสังคมให้การยกย่องเชิดชูว่าเป็นสิ่งดีงามควรค่าแก่การอนุรักษ์ให้มีการสืบทอดแก่ลูกหลาน ความเห็นที่เกิดจากการพิจารณาอย่างรอบคอบของชุมชนจนเกิดการยอมรับด้วยความจริงใจ ความสามารถอันเกิดจากพรสวรรค์หรือจากการฝึกฝนจนสามารถแก้ปัญหาของชุมชนได้ ความฉลาดไหวพริบการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นย่อมเป็นส่วนประกอบของภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งสิ้น

5. การจำแนกประเภทของภูมิปัญญา

ในการจำแนกประเภทของภูมิปัญญา จารุวรรณ ธรรมวัตร (2543) กล่าวว่า ภูมิปัญญามีลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิตเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน ลักษณะที่เป็นรูปธรรมเป็นเรื่องเกี่ยวกับเฉพาะด้านต่าง ๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปดนตรี และอื่น ๆ ซึ่งสอดคล้องกับ ฉลาดชาวย รติตานนท์ (2537) ได้แบ่งภูมิปัญญาออกเป็น 2 ประเภท คือ 1) ภูมิปัญญาที่จับต้องได้ สัมผัสได้ เช่น เกษตรกรรมพื้นบ้าน การประมง 2) เป็นเรื่องนามธรรม สัมผัสได้ค่อนข้างยาก เช่น

อุดมการณ์หรือหลักยึดในการดำเนินชีวิต อุดมการณ์นี้มาจากการยกระดับแบบแผนและสติปัญญาอันเกิดจากการเรียนรู้สะสมและถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนาน โดยปกติอุดมการณ์ของการใช้ชีวิตบนพื้นฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความเรียบง่าย ไม่เบียดเบียนสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ทั้งพืชและสัตว์ รวมทั้งมนุษย์ด้วยกันเอง

รัตนะ บัวสนธิ์ (2535) และ เวกรพันธ์ คำสันเทียะ (2541) ที่ได้แบ่งภูมิปัญญาตามระบบความสัมพันธ์ คือ ภูมิปัญญาด้านความเชื่อที่เกิดจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติความสัมพันธ์ระหว่างคนกับงาน และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับการทำมาหากินที่มีลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกันเพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ในสังคม

นอกจากนี้ยังสามารถแยกประเภทตามแหล่งกำเนิดของภูมิปัญญา 1) ภูมิปัญญาที่อยู่ในพื้นที่ เป็นความรู้ ความเชื่อของชาวบ้านที่เกิดจากประสบการณ์ที่มีการพัฒนาและได้สั่งสมจากคนรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่ง และจากการปรับตัวในการดำรงชีวิตอยู่ในสิ่งแวดล้อมหรือระบบนิเวศ 2) ภูมิปัญญาที่มาจากภายนอกเกิดจากการรับเอาวัฒนธรรมของกลุ่มชนอื่นมาปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม 3) ภูมิปัญญาที่เกิดจากการผลิตใหม่หรือการผลิต เป็นการแก้ปัญหาในการปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็นและความเปลี่ยนแปลง (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2544)

ปราณี ตันตยานบุตร (2550) ได้แบ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นออกเป็น 2 ด้าน คือ 1) ด้านเกษตรกรรม ได้แก่ ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะและเทคนิค ด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถพึ่งพาตนเองในสภาวะการณ์ต่าง ๆ ได้ เช่น การทำการเกษตรแบบผสมผสาน การแก้ไขปัญหาการเกษตรด้านการตลาด การแก้ปัญหาด้านการผลิต และการรู้จักปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร 2) ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ได้แก่ การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลผลิต เพื่อการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัด และเป็นธรรมชาติ อันเป็นขบวนการให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ ตลอดทั้งการผลิตและการจำหน่ายผลผลิตทางหัตถกรรม เช่น การรวมกลุ่มโรงสี กลุ่มหัตถกรรม

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2551) ได้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

1. ด้านเกษตรกรรม เช่น การเพาะปลูก การขยายพันธุ์พืช การเลี้ยงสัตว์ การเกษตรผสมผสาน เกษตรธรรมชาติ เกษตรยั่งยืน การทำไร่สวนผสม การปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น
2. ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม เช่น การจักสาน (ทอ絲/สานกระด้ง/กระดืบ ข้าว/แห/อวน ฯลฯ) การช่าง (ช่างตีเหล็ก/เหล็ก/ขวาน/ปั้นโอ่ง ฯลฯ) การทอผ้า (ผ้าไหม/ผ้าลายซิด/ การทอผ้า/มัดหมี่ ฯลฯ) การแกะสลัก เป็นต้น
3. ด้านการแพทย์แผนไทย เช่น หมอสมุนไพร หมอยากลางบ้าน หมอหนองแผนโบราณ หมอยาหม้อ เป็นต้น

4. ด้านการจัดทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การบวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ การทำแนวปะการังเทียม การอนุรักษ์ชายป่าชายเลน การจัดการป่าต้นน้ำและป่าชุมชน เป็นต้น

5. ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน เช่น ผู้นำในการจัดกองทุนของชุมชน ผู้นำในการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการรักษายาบาล ผู้นำในการจัดระบบสวัสดิการ บริการชุมชน เป็นต้น

6. ด้านศิลปกรรม เช่น วาดภาพ (จิตรกรรม) การปั้น (ประติมากรรม) นาฏศิลป์ ดนตรี การแสดง การละเล่นพื้นบ้าน นันทนาการ เป็นต้น

7. ด้านภาษาและวรรณกรรม เช่น ความสามารถในการอนุรักษ์ และสร้างผลงานด้านภาษา (คือภาษาถิ่น ภาษาไทยในภูมิภาคต่าง ๆ) วรรณกรรมท้องถิ่นการจัดทำสารานุกรมภาษา หนังสือโบราณ การฟื้นฟู การเรียนการสอนภาษาถิ่นของท้องถิ่นต่าง ๆ เป็นต้น

8. ด้านปรัชญา ศาสนา และประเพณี เช่น ความสามารถประยุกต์และปรับใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ปรัชญาความเชื่อ และประเพณีที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อบริบททางเศรษฐกิจ สังคม การด้อย่างไรขอควรวรรณกรรม คำสอน การประยุกต์ประเพณี บุญ เป็นต้น

9. ด้านโภชนาการ เช่น ความสามารถในการเลือกสรร ประดิษฐ์และปรุงแต่งอาหารและยา ได้เหมาะสมกับความต้องการของร่างกาย ในสภาวะการณ์ตลอดจนผลิตเป็นสินค้าบริการส่งออกที่ได้รับความนิยมแพร่หลายมาก เป็นต้น

10. ด้านองค์กรชุมชน เช่น ร้านค้าชุมชน ศูนย์สาธิตการตลาด กลุ่มออมทรัพย์ องค์กรด้านการตัดเย็บเสื้อผ้า กลุ่มจักสาน กลุ่มทอผ้า กลุ่มทอ絲 กลุ่มตีมีด ดียวาน เครื่องมือที่ทำจากเหล็ก กองทุนสวัสดิการชุมชน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น

จากการแยกประเภทของภูมิปัญญาที่กล่าวมาข้างต้น ส่วนใหญ่ยังคงให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในฐานะเป็นเครื่องมือใช้ในการจัดการกับปัญหาให้คนในท้องถิ่นสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ทั้งปัญหาระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับการทำมาหากิน และมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติที่มีการประยุกต์ ปรับปรุง เปลี่ยนแปลง และพัฒนา หรือปรับรับภูมิปัญญาเพื่อใช้แก้ไขปัญหาให้สอดคล้องและเหมาะสมกับสภาวะการทางสังคมที่เปลี่ยนไป แม้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นจะแบ่งออกเป็นประเภทต่าง ๆ แต่การแยกดังกล่าวมิได้แยกจากกันเป็นอิสระยังคงผสมผสานระหว่างกันและกันอย่างแยกไม่ออก จะเห็นได้ว่าแม้เป็นความรู้ ความเชื่อและประสบการณ์ที่มีการปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาแต่เมื่อมีวัฒนธรรมอื่นเข้าในสังคม ซึ่งถ้าชาวบ้านมองเห็นในคุณประโยชน์และคุณค่าก็ย่อมมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหรือประยุกต์สิ่งต่างๆ ที่เห็นว่ามีดีหรือเหมาะสมเข้ามาใช้ร่วมกับภูมิปัญญาที่มีอยู่เดิมเพื่อให้สามารถใช้งานได้ดีขึ้น รวมทั้งถ้าการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมนั้นไม่เอื้ออำนวยก็จะมีปรับเปลี่ยนหรือปรับปรุงภูมิปัญญาเพื่อให้สังคมดำรงอยู่ได้ เช่น การหันไปใช้ทรัพยากรอื่นๆ ทดแทน หรือการผลิตสิ่งอื่นๆ ทดแทน เป็นต้น ซึ่งการปรับรับดังที่กล่าวสะท้อนให้เห็นรูปแบบของกิจกรรมในการรักษาที่มีลักษณะที่หลากหลายที่ขึ้นอยู่กับโลกทัศน์ในการมองและให้คุณค่าของชาวบ้าน รวมถึงการปรับใช้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตที่เป็นจริงในสภาพของสังคม

6. ระบบการจัดระบบภูมิปัญญา

อังกูล สมคะเน (2535) จำแนกความรู้ภูมิปัญญาออกเป็นกลุ่มตามประเภทของ ภูมิปัญญา ได้แก่

กลุ่มที่ 1 ด้านคติ ความเชื่อ และหลักการปฏิบัติ ที่เป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากการถ่ายทอดสั่งสมสืบต่อกันมา

กลุ่มที่ 2 ศิลปะ วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นแบบแผนของการดำเนินชีวิตที่ปฏิบัติสืบทอดกันต่อมา

กลุ่มที่ 3 ด้านการประกอบอาชีพในท้องถิ่น เป็นภูมิปัญญาที่ปรากฏออกมาในรูปแบบการทำมาหากินของคนในชุมชน

กลุ่มที่ 4 ด้านแนวคิด หลักปฏิบัติ และเทคโนโลยีพื้นบ้าน เป็นการนำแนวคิดเหล่านี้มาประยุกต์ใช้กับเทคโนโลยีสมัยใหม่ให้เหมาะสมกับสภาพและความต้องการของชุมชน เช่น การทำระบบน้ำหยดเพื่อให้พืชได้รับน้ำตลอดเวลา เป็นต้น

ฉลาดชาย รตมิตานนท์ (อ้างถึงใน วิวัฒน์ คติธรรมนิธย์, 2537) เห็นว่าภูมิปัญญาชาวบ้านคือ องค์ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิตที่สามารถนำมาใช้ในการแก้ปัญหา การแสวงหาทางออกให้กับชีวิตแสดงออกถึงการเกื้อกูลกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์ธรรมชาติ และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติที่มีความสัมพันธ์ผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี การทำมาหากิน วิถีชีวิต ความเชื่อ เป็นต้น ความสัมพันธ์ทั้ง 3 ขุคนี้อิทธิพลซึ่งกันและกันและยังเป็นตัวกำหนดแบบแผนวิถีการดำรงชีวิตในด้านต่าง ๆ ของมนุษย์อีกด้วย โดยแสดงออกใน 2 ลักษณะคือ 1) ลักษณะที่เป็นความรู้ ความสามารถหรือแนวทางในการแก้ไขปัญหา และ 2) ลักษณะที่เป็นความเชื่อ ประเพณีหรือวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ดังกล่าวยังเป็นตัวกำหนดแบบแผนวิถีการดำรงชีวิตในด้านต่าง ๆ ของมนุษย์ด้วยกัน ได้แก่วิถีชีวิตด้านเศรษฐกิจ และแบบแผนการใช้ทรัพยากร วิถีด้านการเมืองการปกครอง การบริหารและกฎหมาย วิถีชีวิตด้านศาสนาและระบบความเชื่อ วิถีชีวิตด้านการศึกษา และถ่ายทอดความรู้ วิถีชีวิตด้านสุขภาพอนามัย ประเด็นสำคัญคือ วิถีชีวิตด้านต่าง ๆ เหล่านี้มีสัมพันธ์ภาพในเชิงการกำหนดซึ่งกันและกันอีกด้วย องค์ความรู้ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์แต่ละชุดมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. องค์ความรู้ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์โดยผ่านกระบวนการการดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันในสังคมที่ต้องอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนจำเป็นต้องมีการจัดระบบความสัมพันธ์ที่จะทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขก่อให้เกิดระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กันอันประกอบด้วยครอบครัว เครือญาติ ชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนเกิดเป็นจารีตประเพณี ระบบกฎเกณฑ์ และพิธีการต่าง ๆ เป็นแนวทางให้สมาชิกของชุมชนทั้งรุ่นปัจจุบัน และรุ่นต่อไปได้ยึดถือปฏิบัติ

2. องค์ความรู้ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการผลิต วิถีชีวิต และระบบนิเวศ มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ อาศัยความหลากหลายทาง

ชีวภาพเป็นเครื่องยังชีพ โดยการเก็บหน่อไม้ เก็บเห็ด เก็บผัก หาเหิน โดยไม่ทำลายความสมดุลของธรรมชาติ ย่อมจะพึงพาธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน จากการที่วิถีการดำรงชีวิตของมนุษย์จำต้องพึ่งพา และได้รับอิทธิพลจากธรรมชาติก็ล้วนได้เรียนรู้ สังคม ถ่ายทอด และปรับเปลี่ยนความคิด ความรู้จากธรรมชาติ มาโดยตลอด ภูมิปัญญาของมนุษย์จึงเริ่มจากการแสวงหาปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นต่อการมีชีวิตรอดเช่น ปัจจัย 4 เป็นต้น การพึ่งพาธรรมชาติทำให้มนุษย์มีความสัมพันธ์ และมีความเข้าใจในธรรมชาติ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากร เช่น พื้นที่ภาคเหนือเป็นภูเขาสูง ทำให้ชุมชนต้องอาศัยที่ราบในหุบเขาเป็นที่ทำกิน และพึ่งพาการจัดการน้ำเพื่อการผลิต โดยจัดทำเหมืองฝายดึงน้ำเข้าบริเวณที่นา ขณะเดียวกันก็เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าทั้ง การหาอาหาร สมุนไพร เครื่องใช้ไม้สอย เลี้ยงสัตว์ โดยจำแนกพื้นที่ป่าออกเป็น 3 ลักษณะ คือ ป่าต้นน้ำ ป่าไม้ใช้สอย และป่าประเพณี ถัดมาจากเขตป่าเป็นเขตที่ไร่ ที่นาและที่อยู่อาศัย ทำให้เห็นว่ามีระบบการผลิต และวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับระบบนิเวศของท้องถิ่น

3.องค์ความรู้ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือสิ่งเหนือธรรมชาติโดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อภูเขา ต้นไม้ ป่า แม่น้ำ ลำธาร ตามระบบคิดหรือความเชื่อในวัฒนธรรมไทยล้วนแต่มีฝอยคุณแลร์กษาทั้งสิ้น ระบบความเชื่อเรื่องผีจึงเปรียบเสมือนมาตรการที่สำคัญในการจำกัดขอบเขตการใช้ทรัพยากรไม่ให้ฟุ่มเฟือย หรือมากเกินไป ศักยภาพที่ระบบนิเวศจะรองรับได้ นอกจากนี้ความเชื่อดังกล่าวยังช่วยส่งเสริมอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรอีกด้วย

จากการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่อยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ วิถีชีวิตของผู้คนจึงมีความผูกพันแน่นแฟ้นอยู่กับธรรมชาติมาโดยตลอด ภายใต้วิถีการดำรงชีวิตที่อาศัยเกื้อกูลกัน สะท้อนออกมาในรูปแบบของสัญลักษณ์ทางความเชื่อ และพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงระหว่างคนกับการนับถือผีที่เป็นกฎเกณฑ์ตามประเพณี สำหรับควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน ป่าจึงถือว่าเป็นที่อยู่ของผี ทุกอย่างในป่าจึงถือว่าเป็นของผี เมื่อคนเข้าป่าจึงถือว่าเป็นการให้ผีเลี้ยง การบุกเบิกพื้นที่ทำกิน และที่อยู่อาศัยต้องมีการขออนุญาตเจ้าป่า เจ้าเขา ต้องมีการบวงสรวงผีป่า ผีขุนน้ำ รวมถึง ผีอื่น ๆ ที่ชาวบ้านอาศัยเป็นที่พึ่งทางจิตใจ ผีจึงเป็นตัวแทนของความสำนึกอันดีงาม ที่แฝงไว้ด้วยคุณค่าในเชิงสังคมและจริยธรรมต่อจิตใจของคนในชุมชน

การแสดงความรักต่อธรรมชาติ ลักษณะของการสำนึกในความสำคัญธรรมชาติ สะท้อนให้เห็นผ่านทางพิธีกรรม เช่น การไหว้ผีขุนน้ำ การไหว้ผีฝาย เป็นการแสดงความเคารพ และขอบคุณในธรรมชาติที่ได้นำน้ำเพื่อการเพาะปลูก พิธีกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความผูกพันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเป็นการสร้างระบบความสัมพันธ์ และจิตสำนึกเพื่อให้มี การใช้ทรัพยากรที่เหมาะสม

ส่วนยศ สันตสมบัติ (2542) ได้จำแนกความรู้ภูมิปัญญาชาวบ้านออกเป็น 4 ระดับ ดังนี้

ระดับแรกความรู้ระดับทรัพยากรเป็นความรู้พื้นฐานที่สุด ซึ่งเป็นความรู้ที่เกี่ยวกับสภาพพื้นที่ทรัพยากรต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นพืช สัตว์ แหล่งน้ำ ที่ดิน เป็นต้น โดยความรู้ดังกล่าวชาวบ้านสามารถระบุประเภทและลักษณะคุณสมบัติต่างๆ ได้ เช่น เมื่อเห็นต้นข้าวในที่นาต้องสามารถระบุได้ว่าเป็นข้าว

เหนียวหรือข้าวเจ้า เป็นข้าวพันธุ์อะไร เช่น พันธุ์หอมมะลิ สามารถปลูกได้ดีในพื้นที่นาทามหรือนาดอน เมื่อเจอปลาในน้ำระบุได้ว่าปลาอะไร กินได้หรือไม่ได้ เป็นต้น

ระดับที่สองเป็นความรู้ระดับระบบการจัดการทรัพยากร ซึ่งพัฒนาขึ้นมาจากความรู้ในระดับแรก เช่น ความรู้เกี่ยวกับเทคนิค วิธีการ ในการจัดการระบบการผลิตข้าวหอมมะลิ ปลูกในดินดำและกักเก็บน้ำได้ดี การคัดเลือกและเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ต้องเก็บเกี่ยวช่วงที่ปลาย รวงเหลือง การจัดการน้ำในการเกษตรของแต่ละฤดูกาล การจำแนกชนิดดินแต่ละประเภทว่า ควรใช้เพื่อการใด เช่น ดินดำอุดมสมบูรณ์ใช้ในการเพาะปลูก ดินที่เป็นส่าเกลือมีความเค็มสูง ไม่เหมาะสำหรับทำการเพาะปลูก เป็นต้น

ระดับที่สามเป็นความรู้ระดับความเชื่อและพิธีกรรมที่พัฒนาขึ้นจากความรู้ระดับระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร ที่จำเป็นต้องมีการสร้างกฎเกณฑ์ร่วมกัน พบเห็นในรูปของความเชื่อและพิธีกรรม เช่น ความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ผีปู่ตา ผีแม่เพี้ย ผีแม่ย่านาง เป็นต้น ซึ่งคุ้มครองชาวบ้านที่เข้าไปใช้ประโยชน์ทรัพยากรทุกประเภทในเขตป่าบุ่งป่าทาม ความเชื่อที่เคารพในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างอ่อนน้อมและตระหนักถึงบุญคุณของทรัพยากร เมื่อความรู้ดังกล่าวถูกใช้ผ่านประสบการณ์หลายชั่วอายุคนและพัฒนากลายเป็นบรรทัดฐานทางสังคมที่เกี่ยวกับการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ซึ่งเชื่อมโยงโดยตรงกับการใช้ประโยชน์ในหลากหลายรูปแบบ เช่น การเกษตร การเลี้ยงวัวควาย การหาปลา การจัดการน้ำ การดื่มน้ำเกลือ เป็นต้น

ระดับที่สี่เป็นความรู้ระดับวิถีชีวิตที่พัฒนาขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับธรรมชาติ ด้วยระบบที่มีเหตุผลผ่านการตรวจสอบและพิสูจน์ในชีวิตจริงมาเป็นเวลาช้านาน เช่น ความเชื่อเรื่องผีปู่ตาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่ป่าบุ่งป่าทาม ซึ่งไม่ใช่ความเชื่อที่ไร้เหตุผล หากแต่เป็นวิถีชีวิตที่สะท้อนให้เห็นถึงระบบคิดที่เป็นพื้นฐานในการจัดการระบบความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติแวดล้อม ความเชื่อดังกล่าวเป็นหลักสำคัญในการวางกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน อีกทั้งมีการผลิตซ้ำผ่านสมาชิกในชุมชนจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง มีการปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใช้ใหม่ตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา เช่น การนำเอาความเชื่อเรื่องผีปู่ตา ผีแม่เพี้ย มาใช้เป็นพลังยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนในการต่อสู้เรียกร้องสิทธิในการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าบุ่งป่าทามหลังการสร้างฝายราษีไศลกับรัฐบาล

ความรู้ท้องถิ่นมีส่วนสำคัญต่อการดำรงชีวิตและการจัดการทรัพยากรของชาวบ้านที่อาศัยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร เช่น ป่าบุ่งป่าทาม แหล่งน้ำ พื้นที่เลี้ยงวัวควาย พื้นที่การเกษตร แหล่งหาปลา เป็นต้น การใช้ประโยชน์ในทุกกิจกรรมความรู้ท้องถิ่นถูกยึดโยงกับความเข้าใจลักษณะตามธรรมชาติของทรัพยากรแต่ละประเภท ชาวบ้านได้อาศัยความรู้ในการสังเกตปรากฏการณ์ตามธรรมชาติในการวางแผนการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าบุ่งป่าทาม เพื่อดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติ เช่น ความรู้ในการสังเกตระดับน้ำขึ้นน้ำลงในการจับปลา ความรู้เกี่ยวกับวัฏจักรของน้ำในแต่ละฤดูกาล เพื่อคัดสรรสายพันธุ์ที่เหมาะสมในการปลูกในแต่ละช่วงเวลา การสังเกตคุณสมบัติของสำเกลือที่ดีเพื่อการดื่มน้ำเกลือ การเลือกไม้พื้นที่ให้เชื้อเพลิงสูง เป็นต้น

Foucault, Michel (2002) ได้เสนอวิธีการในการศึกษาและวิเคราะห์ระบบความรู้ในสังคมมนุษย์ที่เรียกว่า การศึกษาวิเคราะห์ชาดวงศ์ (Genealogy) วิธีดังกล่าวเป็นการเริ่มต้นศึกษาระบบความรู้ใด ๆ ในสังคมมนุษย์ในสมัยปัจจุบันแล้วทำการศึกษาย้อนกลับไปหาจุดเริ่มต้นในอดีต การวิเคราะห์ทางชาดวงศ์มีส่วนคล้ายคลึงกับวิธีการทางประวัติศาสตร์แต่เชื้อสายหรือชาดวงศ์ไม่ได้จำกัดเฉพาะเรื่องพัฒนาการของระบบความรู้ผ่านช่วงเวลาเท่านั้น การวิเคราะห์ชาดวงศ์แสดงให้เห็นถึงรากเหง้าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของระบบความรู้ในปัจจุบัน ซึ่งอาจไม่ตรงกับความรู้และความเข้าใจที่สังคมปัจจุบันมีอยู่ก็ได้ Foucault ให้ความสำคัญเป็นพิเศษต่อประเด็นที่ว่า ระบบความรู้ที่ได้จากการวิเคราะห์ชาดวงศ์ดังกล่าวไม่ได้มีรากฐานมาจากความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ระบบความรู้โดยเฉพาะระบบความรู้ของคนพื้นบ้านไม่จำเป็นต้องตรงหรือสอดคล้องกับระบบความรู้ ที่เป็นผลผลิตของวิธีการทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่เสมอไป Foucault ชี้ให้เห็นว่า ความรู้ที่พิจารณาจากมิติของชาดวงศ์วิทยา เป็นความรู้ที่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขเฉพาะทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม สถานที่และเวลา ที่สำคัญความรู้ดังกล่าวนี้ถูกกำหนดโดยอำนาจทางเศรษฐกิจการเมืองที่อยู่เบื้องหลังการผลิตความรู้และความจริง ลักษณะที่เป็นความจริงเช่นนี้ที่ทำให้ระบบความรู้ที่เป็นผลผลิตของวิธีการวิเคราะห์แบบชาดวงศ์ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ และบางครั้งจะต่อต้านวิทยาศาสตร์ด้วย

Geertz, Clifford (1983) ได้เสนอแนวทางในการศึกษาระบบความรู้พื้นบ้านไว้ว่าการศึกษาระบบความรู้พื้นบ้านเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญในการศึกษาหรือวิเคราะห์ระบบวัฒนธรรมที่มีการตีความหมาย นักวิจัยจำเป็นต้องเปลี่ยนวิธีการวิเคราะห์องค์ความรู้พื้นบ้านในเชิงตรรกนิยมและ ปฏิฐานนิยมที่เน้นสาเหตุ และผลกระทบหรือการพรรณนาระบบความรู้พื้นบ้านอย่างเดียวไปเป็นการวิเคราะห์ที่มุ่งการตีความหมายของระบบความรู้พื้นบ้านในฐานะที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับวัฒนธรรมท้องถิ่น Geertz เสนอว่าการวิเคราะห์และตีความหมายขององค์ความรู้พื้นบ้านไม่ใช่ การค้นหาข้อสรุปทั่วไปที่เป็นสากล แต่เป็นการวิเคราะห์ปรากฏการณ์และประสบการณ์เฉพาะถิ่น เฉพาะแต่ละบุคคลและวัฒนธรรมในช่วงเวลาหนึ่ง เพราะความรู้ของคนพื้นบ้านเป็นผลผลิตของกรอบของการตระหนักรู้ในระดับท้องถิ่น (Local Frame of Awareness) ที่สำคัญงานเขียนทางมานุษยวิทยาที่เกี่ยวข้องกับระบบความรู้ของคนพื้นบ้านเป็นงานเขียนฝีมือประเภทหนึ่งที่วาดด้วยสถานที่เฉพาะแห่ง (Craft of Place)

จากการทบทวนแนวทางการศึกษาระบบความรู้พื้นบ้านของ Geertz, Clifford (1983) เป็นการศึกษาที่เน้นการตีความหมายจากทัศนะของคนโดยพิจารณารากฐานทางวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้น ๆ เป็นเกณฑ์ในการพิจารณา โดยทั่วไปการศึกษาเพื่อความเข้าใจในกลุ่มชนหนึ่ง ๆ นั้นสิ่งที่จะต้องศึกษาคือ วัฒนธรรมหรือผลผลิตของภูมิปัญญาของกลุ่มชนนั้น ๆ ซึ่งแยกเป็น 2 อย่างใหญ่ ๆ คือ 1) พฤติกรรมการประพฤติปฏิบัติของผู้คน 2) สิ่งประดิษฐ์หรือสิ่งของเครื่องใช้ และทั้งนี้ไม่ควรจะศึกษาเฉพาะรูปแบบเท่านั้น จะต้องมีการศึกษาถึงความหมาย ความสำคัญที่กลุ่มชนหนึ่ง ๆ ให้กับสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นด้วย ในการศึกษาความหมายนี้มีสิ่งที่จะต้องคำนึงถึงที่สำคัญคือ กลุ่มชนต่าง ๆ นั้นมีโลกทัศน์ และวิธีการให้ความหมายกับสิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้แตกต่างกันไป และแต่ละกลุ่มชนจะมีวิธีคิด วิธีมอง วิธีแบ่งแยกจับกลุ่มสิ่งต่าง ๆ ในโลกเป็นของตนเองตามพื้นฐานประสบการณ์ที่เคยผ่านมา ดังนั้นในการศึกษาเรื่องความหมาย

นี้จึงต้องมีความระมัดระวัง จะต้องยึดความหมายตาม วิธีคิดของเจ้าของวัฒนธรรมเป็นหลัก (Emic View) ไม่ใช่ตามกรอบวิธีคิดของผู้ศึกษาหรือผู้อื่น ๆ ภายนอกวัฒนธรรมหรือตามหลักวิทยาศาสตร์ (Etic View) เป็นแนวทางเก็บข้อมูลหรือวิเคราะห์ตีความ การศึกษาในแนวนี้รู้จักกันในชื่อที่เรียกว่า อรรถศาสตร์ชาติพันธุ์ (Ethno semantics)

Keyes, Charles (1978) ได้ศึกษาเรื่อง "ระบบความรู้พื้นบ้าน" ในทัศนระมานุษยวิทยา โดยได้จำแนกวิธีการศึกษาระบบความรู้พื้นบ้านออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่

1. การสร้างระบบการจำแนกสรรพสิ่ง เป็นวิธีการที่กลุ่มชาติพันธุ์หรือคนในสังคมกลุ่มหนึ่งจัดระบบปรากฏการณ์หรือจัดสรรพสิ่งต่างๆ ในโลกของความเป็นจริงที่อยู่ล้อมรอบตัวเขาเอง ความเชื่อหรือฐานคติเบื้องต้นของแนวทางการศึกษาที่เรียกว่า "วิทยาศาสตร์ชาติพันธุ์" (Ethno science) อยู่ที่ว่าคนจะมีการรับรู้ระบบหรือลักษณะของธรรมชาติว่าเป็นอย่างไรในการจัดระบบหรือจำแนก ย่อมมีความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับว่ากลุ่มนั้นให้ความสำคัญต่อสิ่งใด ให้ความสำคัญต่อสิ่งนั้นว่ามีความหมายอย่างไร มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตหรือไม่หรืออย่างไร กล่าวคือ การจำแนกก็จะตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ของกลุ่มกับสิ่งแวดล้อมที่อยู่ โดยเขาจะให้ความสำคัญต่อสิ่งไหนก็ขึ้นอยู่กับว่าได้อาศัยสิ่งแวดล้อมนั้นในการดำรงชีวิตมากน้อยเพียงใด

2. วิธีการศึกษาระบบคิดพื้นบ้าน (Indigenous Conceptual System) เป็นวิธีการศึกษาการจำแนกประเภทแบบพื้นบ้านที่เรียกว่า Ethno science เป็นการศึกษาถึงระบบคิดที่เป็นพื้นฐานการทำความเข้าใจกับประสบการณ์มนุษย์ เป็นวิธีการศึกษาที่มองปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบและมีการเคลื่อนไหวและมีพลวัตหรือการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาและเน้นให้ความสำคัญกับทัศนคติคนในระบบสังคมในการตีความและให้ความสำคัญต่อระบบของเขาว่าเป็นอย่างไร หรือ ที่เรียกว่า ประสบการณ์ของมนุษย์ อาทิเช่น การศึกษาระบบคิดพื้นบ้านเกี่ยวกับการรักษาพยาบาล โดยศึกษาว่าชาวบ้านตีความเกี่ยวกับโรคต่างๆ ได้อย่างไร เช่น อาการปวดท้อง คำว่า "เจ็บท้อง" ความจริงคำว่าเจ็บท้องเป็นภาษาคำเมืองมากกว่าไทยกลางแทนความหมายคำว่า "ปวดท้อง" ในภาษาเหนือ จึงใช้คำว่า "เจ็บท้อง" ซึ่งเป็นการสื่อให้เห็นถึงวิถีตีความหมายของอาการ อันเป็นวิธีการที่ชาวบ้านอาจจะตีความโดยอาศัยความเข้าใจในลักษณะที่เป็นสามัญสำนึกและนำไปสู่วิธีการรักษาพยาบาลหรือการแก้ปัญหาดังกล่าวขึ้นมา ดังนั้นการศึกษาควรมองสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบไม่เน้นเฉพาะจุดใดจุดหนึ่งเป็นสำคัญ

3. การศึกษาระบบคุณค่าของพื้นบ้าน (Local Value System) มีความหมายเหมือนกับคำว่า Local Wisdom หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นวิธีการศึกษาที่ต่างไปจากการศึกษาระบบคิด การศึกษาระบบคุณค่าหรือระบบภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นการศึกษาว่าคนในสังคมมองเห็นหรือให้คุณค่าต่อความสัมพันธ์ของเขากับคนอื่นในสังคมอย่างไรและระหว่างเขากับโลกที่เขาอาศัยอยู่อย่างไร รวมถึงความรู้พื้นบ้านซึ่งสะท้อนให้เห็นถึง วิธีการที่ชาวบ้านปฏิบัติติดต่อกันและกัน ภูมิปัญญาชาวบ้านมีลักษณะของศักยภาพของชาวบ้าน ศักยภาพของชุมชนในการปรับตัวและในการแก้ไขปัญหาในการดำรงชีวิต ภูมิปัญญาชาวบ้านไม่ได้หมายถึงวิธีหรือเทคนิคแต่อย่างไร แต่หมายถึงระบบคิดทั้งหมดซึ่งโยงวิธีการที่ใช้อยู่กับการตีความของเขากับความสัมพันธ์กับโลกไม่ว่าจะเป็นทางด้านสิ่งแวดล้อม ด้านสังคม

วัฒนธรรม ความเชื่อหรือทางด้านจิตวิญญาณ ในประเด็นนี้ Keyes ไม่ได้ชี้ว่าระบบคุณค่าของความรู้ ระบบคุณค่าของท้องถิ่นหรือว่าภูมิปัญญาของท้องถิ่นโยงกับความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ใช้ในวงการพัฒนา นั่นคือ ศักยภาพของชุมชนหรือระบบคิดทั้งหมดที่ชาวบ้านพยายามจะปรับตัวในการแก้ไขปัญหาในการดำรงชีวิต

4. การศึกษาระบบความรู้พื้นบ้าน โดยศึกษาผ่านการศึกษาลोकทัศน์หรือการศึกษา Cosmology การตีความของชาวบ้านอาจจะเรียกว่าเป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์ว่ามีความเชื่อพื้นฐานในการดำรงชีวิตอย่างไร มีการตีความเกี่ยวกับเรื่องของเวลา เรื่องสถานที่และบุคคลในสังคม สิ่งที่ศึกษาส่วนใหญ่เป็นแนวคิดเรื่องของเวลาว่าคนในสังคมมีวิธีการหรือระบบกระทำสัมพันธ์กับเวลาและฤดูกาลอย่างไร และการสังเกตความสัมพันธ์ของกิจกรรมเหล่านี้ว่า มีผลต่อสิ่งแวดล้อม โดยการตีความและให้คุณค่าของการเปลี่ยนแปลงเชิงอายุหรือว่า การเปลี่ยนแปลงจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่รุ่นหนึ่ง

ในการจำแนกวิธีการศึกษาระบบความรู้พื้นบ้านทั้ง 4 ประเภท ตามแนวทางของ Keyes ที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาพื้นบ้าน ประกอบด้วย 1) การศึกษาระบบจำแนกของชาวบ้าน 2) การศึกษาระบบคิดพื้นบ้าน 3) การศึกษาระบบคุณค่าพื้นบ้าน 4) การศึกษาผ่านโลกทัศน์หรือการตีความของชาวบ้าน โดยการศึกษาระบบคิดพื้นบ้านของ Keyes สามารถเข้าใจถึงแนวทางการศึกษาเรื่องพลวัตภูมิปัญญา วิธีการศึกษาทั้ง 4 ประเภทมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันในประเด็นต่าง ๆ ทั้ง 4 ประเภท เพื่อให้ได้ถึงภาพที่เป็นองค์รวม ทั้งการจำแนก ระบบคิด การให้คุณค่า การตีความหมาย โลกทัศน์ หรือแม้แต่ทัศนคติการมอง ซึ่งให้ความหมายว่าเป็นความคิดความเข้าใจ ทัศนคติที่พัฒนาก่อรูปขึ้นมาโดยชาวบ้านเพื่อที่จะสามารถนำเอามาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ดังนั้นในการศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านจึงเป็นการศึกษาว่าคนในสังคมมองเห็นหรือให้คุณค่าต่อความสัมพันธ์ของเขากับคนอื่นในสังคมอย่างไรและระหว่างเขากับโลกที่เขาอยู่อย่างไร การศึกษาระบบความรู้พื้นบ้านจึงศึกษาผ่านโลกทัศน์หรือ Cosmology การตีความของชาวบ้านนั่นเอง ซึ่งมีความสอดคล้องกับแนวทางการศึกษาวิเคราะห์ภูมิปัญญาพื้นบ้านแบบ “เครื่องมือ” และ “โครงสร้าง” ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาที่มีการผลิตขึ้นมาภายใต้การสร้างเงื่อนไข/โครงสร้าง/บริบททางสังคมที่เอื้อต่อกระบวนการผลิตและการผลิตซ้ำ (Production/Reproduction) และการศึกษาภูมิปัญญาพื้นบ้านแบบผลผลิตทางวัฒนธรรม (Cultural product) ที่ศึกษาในเชิงพรรณนา รูปร่างลักษณะ (Description) และการแบ่งแยกประเภท ๆ (Classification) โดยพิจารณาว่าภูมิปัญญาดังกล่าวส่งสะท้อน (Reflection) ให้เห็นสภาพสังคมอย่างไรและมองภูมิปัญญาว่าเป็น ตัวแทนของระบบสัญลักษณ์ของสังคม (Symbol) มีความเกี่ยวพันกับบริบททางสังคมอย่างไร รวมทั้งการวิเคราะห์ในส่วนของภูมิปัญญาที่มองเห็นและส่วนที่มองไม่เห็น ซึ่งแนวคิดของ Keyes จะช่วยเป็นแนวทางในการศึกษาตัวภูมิปัญญาที่เป็นระบบสัญลักษณ์ซึ่งสะท้อนโลกทัศน์ของคนและทำให้เข้าใจความสัมพันธ์ของคนในบริบทต่าง ๆ ทั้งมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติและมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ส่วนการพิจารณา ภูมิปัญญาแบบเครื่องมือ โครงสร้าง กระบวนการทางวัฒนธรรมและส่วนที่มองไม่เห็นและส่วนที่มองเห็น หลักการสำคัญในการพิจารณา คือ การมองวัฒนธรรมเกิดขึ้นและผลิตซ้ำโดยถูกกำหนดด้วยเงื่อนไข โครงสร้าง

และบริบททางสังคมที่ประกอบด้วยกระบวนการผลิตกล่าวคือ มืองค์ประกอบการผลิต วัตถุดิบ ตัวผู้ผลิต เครื่องมือ องค์ความรู้ สถานที่ เวลา มีการแพร่กระจาย กระบวนการใช้ การบริโภค และมีกลุ่มคนใช้ในวัฒนธรรมนั้นๆ

นอกจากสาระสำคัญในแง่การให้ความหมายของภูมิปัญญาแล้วมีข้อเสนอต่อกรอบการศึกษาวิเคราะห์ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งต้องคำนึงประเด็นสำคัญ ต่อไปนี้

ประการแรก การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นต้องไม่จำกัดอยู่กับความรู้ทางเทคนิคหรือการประดิษฐ์คิดค้นเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ซึ่งเป็นเพียงองค์ประกอบหนึ่งเท่านั้น กรอบการวิเคราะห์ต้องครอบคลุมการทำความเข้าใจบริบทของความรู้หรือภูมิปัญญาในมิติความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศ ดังที่ ยศ สันตสมบัติ (2542) เสนอว่า การทำความเข้าใจและสร้างความตระหนักในคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น และการทบทวนเพื่อสร้างความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับบริบททางสังคม วัฒนธรรม และระบบนิเวศซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นของแต่ละกลุ่มพัฒนาขึ้น ส่วนอนันต์ กาญจนพันธุ์ (2542) มีข้อเสนอต่อการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นเช่นเดียวกับ ยศ สันตสมบัติ (2542) กล่าวคือ ภูมิปัญญาหรือระบบความรู้พื้นบ้านไม่ได้เป็นเพียงเทคโนโลยีการผลิต แต่เป็นระบบความรู้ที่อยู่บนพื้นฐานของเหตุผลอีกลักษณะหนึ่ง ซึ่งมีนัยในเชิงระบบคิด ระบบคุณค่า และระบบศีลธรรม ในวิถีชีวิตของมนุษย์ที่เชื่อมโยงกับบริบทและเงื่อนไขทางธรรมชาติในระบบนิเวศอย่างแนบแน่น ความเข้าใจในระบบความรู้พื้นฐานเป็นพื้นฐานที่สำคัญต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากร

ประการที่สอง การศึกษาวิเคราะห์ภูมิปัญญาท้องถิ่นมืองค์ประกอบที่ต้องคำนึงถึง 2 ด้าน คือ ส่วนที่เป็นรูปธรรมที่จับต้องได้ สัมผัสได้ เช่น รูปแบบกรรมวิธีในการทำการเกษตรพื้นบ้านซึ่งองค์ประกอบส่วนนี้อาจเรียกว่าเทคโนโลยีพื้นบ้าน อีกส่วนหนึ่งเป็นเรื่องของนามธรรม ที่สัมผัสได้ยากนั้นคือ วิถีคิดซึ่งมีบทบาทสำคัญในการกำกับเทคโนโลยีหรือความรู้ทางเทคนิค วิถีคิดก่อรูปมาจากการตกผลึกของระบบคุณค่า ที่ผ่านการเรียนรู้ สะสม และถ่ายทอดกันมาอย่างยาวนาน วิถีคิดที่อยู่เบื้องหลังการใช้ชีวิตบนพื้นฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นมักมีความเรียบง่ายไม่เบียดเบียนสรรพสิ่ง ทั้งพืช สัตว์ รวมทั้งมนุษย์ด้วยกัน

ประการที่สาม ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีพัฒนาการและพลวัตรในตัวเอง เนื่องจากเป็นผลของการเรียนรู้ การใช้สติปัญญาเพื่อปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ บริบททางเศรษฐกิจและการเมือง รวมทั้งความต้องการของยุคสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา นอกจากนี้พัฒนาการและความเป็นพลวัตรของภูมิปัญญา ยังเชื่อมโยงกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนที่มีพื้นฐานทางสภาพแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ทำให้เกิดการเรียนรู้หรือรับภูมิปัญญาใหม่ โดยผ่านกระบวนการเลือกสรร ทดสอบ ดัดแปลง หรือผสมผสานกับภูมิปัญญาเดิมเพื่อให้สอดคล้องกับเงื่อนไขในการดำเนินชีวิตและความต้องการที่เปลี่ยนแปลงไป (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2540)

ประการที่สี่ ภูมิปัญญาหรือระบบความรู้พื้นบ้านมักถูกกำกับด้วยระบบศีลธรรม จารีต และระบบคุณค่าของสังคมหรือชุมชน ซึ่งผลต่อการเข้าถึง การใช้ประโยชน์ รวมทั้งพันธะในการจัดการดูแลระบบนิเวศและทรัพยากรของชุมชนไปพร้อม ๆ กัน ระบบศีลธรรมและจารีตอาจปรากฏในรูป

พิธีกรรมและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่ชุมชนถือปฏิบัติเพื่อให้เกิดระบบระเบียบในการใช้ทรัพยากร และการผลิต รวมไปถึงความสัมพันธ์ทางสังคมของสมาชิกในชุมชนด้วย โดยปกติสิทธิการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ทรัพยากร ภายใต้ระบบความรู้พื้นฐานคำนึงถึงความเป็นธรรมต่อสมาชิกชุมชน ต่อระบบนิเวศ รวมทั้งความยั่งยืนของทรัพยากร (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544; ยศ สันตสมบัติ, 2542)

จากสาระสำคัญของแนวคิดข้างต้น กล่าวได้ว่าการศึกษานโยบายต้องให้ความสำคัญกับองค์ประกอบย่อย อย่างน้อย 3 ด้าน คือ 1) ความรู้ท้องถิ่น ซึ่งมีความรู้ในเชิงเทคนิคหรือประดิษฐ์คิดค้นต่าง ๆ และความรู้เกี่ยวกับการจัดการหรือการจัดระบบที่ไม่ปรากฏในลักษณะของเครื่องมือ เครื่องใช้ 2) วิธีคิดหรือสามัญสำนึก ซึ่งเป็นลักษณะทางนามธรรมของภูมิปัญญาที่ปรากฏในรูปความเชื่อพิธีกรรม จารีต ประเพณี และระบบศีลธรรมที่ปรากฏอยู่ในชุมชน 3) การปรับตัวของคนท้องถิ่นตามเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงสถานะแวดล้อมและสังคมวัฒนธรรม ซึ่งการปรับตัวสะท้อนถึงพัฒนาการและพลวัตของภูมิปัญญา การปรับตัวอาจเกิดขึ้นทั้งในลักษณะการปรับความรู้และวิธีคิดด้วยในขณะเดียวกัน

ในส่วนของการสืบทอดและการผลิตซ้ำภูมิปัญญาในฐานะเป็นกลไกการผลิตซ้ำของภูมิปัญญา เครื่องมือ ชีวทัศน์เกี่ยวกับภูมิปัญญารวมถึงระบบความเชื่อ ระบบคุณค่า และระบบคิดชุมชน อนุชาติ พวงสำลี และอรทัย อาจอ่ำ (บรรณาธิการ) (2539) ได้ศึกษาตัวชี้วัดการสืบทอดและการสร้างสรรค์ปรับตัวและพัฒนาภูมิปัญญาว่าสามารถสังเกตได้จาก 2 ส่วน ดังต่อไปนี้

1. มีผู้นำทางความคิด พระ หมอพื้นบ้าน ผู้สูงอายุ ผู้นำดังกล่าวมิได้หมายถึงผู้นำที่เป็นทางการที่มีอำนาจบริหารจัดการในหมู่บ้านแต่เป็นผู้นำความคิดของสมาชิกในชุมชนเป็น ผู้เชื่อมโยง สืบทอดภูมิปัญญามาสู่พิธีกรรมและกิจกรรมต่าง ๆ

2. ความคิดและพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน ซึ่งสมาชิกในชุมชนเป็นผู้ที่จะสะท้อนได้ว่าการมีการสืบทอดภูมิปัญญาหรือไม่ เพียงไร โดยดูจาก 2.1) ทศนคติ หรือความคิดเห็นของสมาชิกเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ 2.2) พฤติกรรมของสมาชิกในการถือปฏิบัติตามพิธีกรรมความเชื่อเหล่านั้น โดยอาจพิจารณาจำนวนสมาชิกที่มีพฤติกรรมดังกล่าว

จากภูมิปัญญาก่อเกิดในท้องถิ่นมีวัฒนธรรมที่แตกต่างและหลากหลายตามโครงสร้างของแต่ละสังคม การทำความเข้าใจภูมิปัญญาให้ลึกซึ้งได้นั้นจำเป็นต้องหาวิธีการหรือแนวทางเพื่อทำความเข้าใจ และในอดีตที่ผ่านมามีนักวิชาการหลายท่านได้พยายามเสนอแนวทางการศึกษาภูมิปัญญาไว้หลายวิธี ดังเช่น จากความหมายภูมิปัญญาที่หมายถึง วิธีคิดหรือระบบความคิด เกิดจากการสั่งสมและพัฒนาในการจัดการสิ่งต่างๆ เพื่อดำรงอยู่ของมนุษย์ การทำความเข้าใจวิธีคิดเหล่านี้จะต้องเข้าใจถึงต้นตอของภูมิปัญญา Clifford (1983) ได้นำเสนอว่า วิธีคิดหรือภูมิปัญญานั้นประกอบด้วย 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่เป็นกระบวนการและผลผลิต การศึกษาหรือ ทำความเข้าใจจำเป็นต้องเข้าใจถึงกระบวนการคิดและผลผลิตของความคิด ควรเริ่มศึกษาที่ต้นผลผลิตของความคิดที่มักปรากฏอยู่ในรูปของความเชื่อพิธีกรรมทางศาสนา ภาษาและวรรณกรรม แล้วจึงค่อยสังเคราะห์ย้อนไปถึงกระบวนการคิดที่อยู่เบื้องหลังพฤติกรรมดังกล่าวว่าทำไมหรือภายใต้เงื่อนไขอะไรที่ทำให้คนตัดสินใจหรือมีพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง

นอกจากนี้ กาญจนา แก้วเทพ (2545) ยังกล่าวว่า การศึกษาวิเคราะห์ภูมิปัญญา มี 5 แนวทาง ได้แก่ การวิเคราะห์ภูมิปัญญาในฐานะที่เป็น “เครื่องมือ” กับ “โครงสร้าง” การวิเคราะห์ภูมิปัญญาแบบ “Product” กับ “Process” และการวิเคราะห์ส่วนที่มองเห็นกับ ส่วนที่มองไม่เห็น ซึ่งในแต่ละแนวทางการวิเคราะห์นั้นได้กล่าวถึงหลักการสำคัญโดยมีรายละเอียดดังนี้

1. การวิเคราะห์ภูมิปัญญาในฐานะที่เป็นเครื่องมือกับโครงสร้าง การพิจารณาภูมิปัญญาพื้นบ้านแบบเครื่องมือ (Instrumental approach) เป้าหมายของการศึกษา คือ เพื่อนำเอา ภูมิปัญญามาปรับใช้ในบริบทใหม่ตัวอย่างที่ชัดเจน ได้แก่ กรณีสมุนไพรในสวนองค์ประกอบทั้งหมดของสมุนไพร (ตัวยา) ป่า (แหล่งกำเนิดของสมุนไพร) องค์ความรู้เรื่องการรักษาตัวหมอ (ที่ประกอบทั้งด้านความรู้และภูมิธรรม) คนไข้ (ที่ประกอบด้วยการรับรู้ / ทักษะ) กฎเกณฑ์/บรรทัดฐานเกี่ยวกับการเยียวยา การพิจารณาภูมิปัญญาพื้นบ้านแบบที่เป็นเครื่องมือก็คือ เมื่อมีการนำเอามาใช้ก็เอามาไม่ครบชุด เลือกลงมาเป็นเพียงส่วนเดียว เช่น เอาแต่ตัวสมุนไพรมาอย่างเดียวไม่เอาจิตวิญญาณหลักการรักษา/หมอวานมาใช้ด้วยหรือทัศนคติของคนต่อการใช้ยาสมุนไพร คือ ต้องการรักษาโรคให้หายอย่างรวดเร็วทันใจ ซึ่งเป็นทัศนคติที่ไม่เหมาะสมต่อการใช้ยาสมุนไพร เป็นต้น แบบแผนหลักของการหยิบยืมเอาภูมิปัญญาพื้นบ้านมาใช้ก็คือ มักหยิบยืมแต่รูปแบบแต่ขาดเนื้อหา ความหมาย และจิตวิญญาณ

2. การพิจารณาภูมิปัญญาพื้นบ้านแบบโครงสร้าง (Structural Approach) เป็นการพิจารณาว่าตัวภูมิปัญญา/ การสื่อสารนั้นจะต้องมีโครงสร้างเป็นตัวรองรับ หากตัวภูมิปัญญาเกิดมาในโครงสร้างแบบใดภูมิปัญญานั้นก็จะปรับเปลี่ยนตามโครงสร้างของสังคมนั้น ๆ เช่น เมื่อเกิดมาในโครงสร้างในระบบทุนนิยม ก็จะแปรเปลี่ยนๆ เป็นเรื่องการลงทุนและแสวงหากำไร การพิจารณาภูมิปัญญา/การสื่อสารในแง่โครงสร้างนี้จะสนใจเรื่องการสร้างเงื่อนไข/ โครงสร้าง/บริบทที่เอื้อต่อกระบวนการผลิต และผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดภูมิปัญญา (Production/Reproduction) การวิเคราะห์ภูมิปัญญาแบบ Product กับ Process การพิจารณาภูมิปัญญาพื้นบ้านแบบ Cultural product เป็นการให้ความสนใจกับตัวภูมิปัญญา (Text) โดยมีแนวทางการศึกษาที่คล้ายกัน เช่น การศึกษาแบบ Description และ Classification ที่มุ่งเก็บรวบรวมประเภทจัดแบ่งประเภท และพรรณารายละเอียดของภูมิปัญญาพื้นบ้าน การศึกษาตัวภูมิปัญญาพื้นบ้านแบบส่องสะท้อน (Reflection) เพื่อให้เห็นสภาพสังคมว่าเป็นอย่างไร โดยจะวางอยู่บน Reflection Theory ที่เชื่อว่า ภูมิปัญญา/ การสื่อสาร เป็นภาพสะท้อนของสภาพสังคมในขณะนั้น ๆ และการศึกษาตัวภูมิปัญญาเป็นตัวแทนของระบบสัญลักษณ์ของสังคม (Symbol) ว่าในภูมิปัญญานั้นมีการใช้สัญลักษณ์อะไร มีความหมายว่าอะไรซึ่งเป็นการหาความหมายของภูมิปัญญาที่แสดงออกมาในลักษณะการใช้สัญลักษณ์

3. การพิจารณาภูมิปัญญาแบบ Cultural Process/Practice/ Production เป็นการศึกษาที่ให้ความสนใจกับวัฒนธรรมในรูปแบบเดียวกับการผลิตสินค้า โดยมองว่าวัฒนธรรมกับกระบวนการสินค้าคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ มีองค์ประกอบการผลิต (elements of production) วัตถุดิบตัวผู้ผลิต เครื่องมือการผลิต องค์ความรู้ในการผลิต สถานที่ เวลา การแพร่กระจาย กระบวนการใช้ การบริโภคผลผลิต รวมทั้งมีกลุ่มคนใช้วัฒนธรรมนั้น และมองว่าเมื่อเจ้าของทุนที่ทำการผลิตสินค้านั้นๆ หากต้องการให้ทุนเกิดความยั่งยืนจะผลิตเพียงครั้งเดียวแล้วเลิกไม่ได้จะต้องมีกระบวนการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอด

(Reproduction) เช่นเดียวกับการผลิตทางวัฒนธรรม ซึ่งในแต่ละวันมีวัฒนธรรมมากมายถูกผลิตขึ้น แต่ถ้าหากวัฒนธรรมนั้นไม่ได้รับการผลิตเพื่อการสืบทอด วัฒนธรรมนั้นก็จะมียุสสันหรือล้มหายตายจากไป ซึ่งการผลิตส่วนใหญ่มักเป็นสิ่งที่ป็นรูปธรรม เช่น ถ้วยโอโชมาเครื่องแต่งกาย บ้านเรือน ไปจนถึงวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม เช่น ความหมายของภาษา หรือวิธีคิดนอกจากนี้ยังเชื่อว่าในแต่ละกลุ่มคนต่างก็มีวัฒนธรรมของตัวเองเมื่อมาอยู่รวมกันเป็นหมู่บ้านอำเภอ จังหวัด ภาค ชาติ หรือโลก วัฒนธรรมย่อยเหล่านี้ก็อาจจะขัดแย้ง ต้องประทะ ต้องต่อสู้ต่อรองกัน (Cultural hegemony) เช่น แต่เดิมคนภาคเหนือจะมีภูมิปัญญาในการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างรุ่นเอาไว้ว่า ห้วหงอกเดินนำ ห้วดำเดินตาม แต่ปัจจุบันภูมิปัญญาของเด็กรุ่นใหม่อาจจะระบุว่า เห็นคนแก่ว่าเสียเปล่า เห็นตุ้เจ้าว่าเสียเหลือ

การศึกษาภูมิปัญญาพื้นบ้านตามแนวทางดังกล่าว สามารถแบ่งระดับการวิเคราะห์ออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่

1. การวิเคราะห์กระบวนการภายในตัวการผลิตเอง อันได้แก่ การวิเคราะห์องค์ประกอบย่อยๆ ของการผลิต เช่น การผลิตภูมิปัญญาเกี่ยวกับกลองของภาคเหนือ ซึ่งมีองค์ประกอบมากมายตั้งแต่หม้อทำกลอง (ผู้ผลิต) มีตำราทำกลอง (องค์ความรู้) ต้นไม้ / หนั้วว (วัตถุดิบ) มีความต้องการที่จะใช้กลอง มีสถานที่ตั้ง มีช่วงเวลาและการกระทำ มีขั้นตอนการทำงาน และมีการระบุน้ำที่ของกลองต่อชุมชน ซึ่งการวิเคราะห์ องค์ประกอบภายในกระบวนการผลิตนี้จะช่วยอธิบายทั้งความอยู่ยงคงกระพันของภูมิปัญญา หรืออาจสูญสลาย หรืออาจดัดแปลงคลี่คลายกลายรูปของภูมิปัญญาแต่ละอย่างอันเนื่องมาจากการขาดหายหรือการเปลี่ยนแปลงในองค์ประกอบย่อยเหล่านั้นเอง เป็นต้น

2. การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างภูมิปัญญากับบริบท/โครงสร้างของชุมชน/สังคม จากนิยามที่กล่าวว่า ภูมิปัญญาแต่ละอย่างเป็นปฏิกิริยา/ความพยายามที่มนุษย์จะจัดการกับบริบททางสภาพแวดล้อมของเขา บริบททางสภาพแวดล้อมจึงเปรียบเสมือนบ่อเกิดของภูมิปัญญา หากเกิดการเปลี่ยนแปลงกับสิ่งเหล่านี้ตัวภูมิปัญญาย่อมมีการผันแปรไปตามไปการเปลี่ยนแปลงนั้นๆ ด้วย

3. การวิเคราะห์ส่วนที่มองเห็นกับส่วนที่มองไม่เห็น เป็นการพิจารณาถึงวัฒนธรรมมีองค์ประกอบอยู่ 2 ส่วนซึ่งแยกจากกันไม่ออก ส่วนแรกเป็นส่วนที่มองเห็นได้ (Visible part) ซึ่งอาจเป็นวัตถุ คำพูด แบบแผนการทำกิจกรรม/ พิธีกรรม การหุงหาอาหาร อีกส่วนเป็นส่วนที่มองไม่เห็น ต้องอาศัยการวิเคราะห์/ตีความ จึงจะเข้าใจ ได้แก่ คุณค่า ค่านิยม ความหมายต่างๆ ของสัญลักษณ์ การวิเคราะห์เพื่อแยกแยะระหว่างรูปแบบที่มองเห็นได้กับเนื้อความ ความหมายที่มองไม่เห็นนั้นมีความสำคัญยิ่งต่อการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรม/ภูมิปัญญาพื้นบ้าน โดยตามหลักการแล้วรูปแบบนั้นจะเป็นสิ่งที่ปรับเปลี่ยนได้ แต่เนื้อหา/ความหมายนั้น ควรรักษาเอาไว้ให้เหมือนเดิม เช่น เรื่องการใช้ยาสมุนไพรซึ่งมีรูปธรรมคือ ตำรายาและวิธีการปรุงยา ส่วนของความหมายที่อยู่เบื้องหลังการใช้สมุนไพรคือ ยาขอหมอวาน ในส่วนของวิชาการปรุงยาอาจจะปรับเปลี่ยนได้ เช่น จากยาหม้อที่ต้องต้มมาเป็นบรจุแคปซูล แต่ความหมายว่ายาขอหมอวาน นั้นน่าจะรักษาความหมายเดิม นี้เอาไว้

และจากวิธีการศึกษาภูมิปัญญาพื้นบ้าน ทั้ง 3 วิธีดังกล่าว อันได้แก่ 1) การวิเคราะห์ภูมิปัญญาในฐานะที่เป็นเครื่องมือกับโครงสร้าง 2) การวิเคราะห์ภูมิปัญญาแบบ Product กับ Process 3) การ

วิเคราะห์ส่วนที่มองเห็นกับส่วนที่มองไม่เห็นสามารถนำมาใช้ในการศึกษาเพื่อช่วยอธิบายปรากฏการณ์ของภูมิปัญญาพื้นบ้านตลอดจนกลไกที่มีผลต่อการผลิตซ้ำของภูมิปัญญา ซึ่งจะให้ภาพของการเปลี่ยนแปลงในกระบวนการ และการให้คุณค่าในภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เป็นทั้งระบบคิด ภาษา ความเชื่อ ให้เห็นได้ว่าแนวการวิเคราะห์ภูมิปัญญาของ กาญจนา แก้วเทพ ในการวิเคราะห์ภูมิปัญญาในฐานะที่เป็นเครื่องมือกับโครงสร้าง การวิเคราะห์ภูมิปัญญาแบบ Product กับ Process ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาทำความเข้าใจภูมิปัญญาในลักษณะที่เป็นรูปธรรมมากกว่านามธรรม ซึ่งการวิเคราะห์ส่วนที่มองเห็นกับส่วนที่มองไม่เห็นจะขาดความชัดเจนในรายละเอียดหรือวิธีการวิเคราะห์ที่น้อย นอกจากนั้น แนวทางการวิเคราะห์ยังเน้นพรรณนาการมองและวิเคราะห์ โดย ผู้ศึกษาเป็นหลัก การให้ความสำคัญกับคนในพื้นที่ที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมในการมองหรือให้คุณค่าต่อเรื่องศึกษานั้นยังมีน้อย ซึ่งวิธีการศึกษาดังกล่าวอาจไม่เพียงพอที่จะใช้ทำความเข้าใจในภูมิปัญญาได้อย่างลึกซึ้ง

7. ความรู้ด้านเกษตรกรรม

เดชา ศิริภัทร (2551) ได้แบ่งความรู้ด้านเกษตรกรรมออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

7.1 ระบบเกษตรกรรมพื้นบ้าน (Traditional Agriculture) ของไทยซึ่งมีมาตั้งแต่เดิมเป็นระบบเกษตรกรรมก่อนได้รับอิทธิพลจากประเทศทางตะวันตกมีวิวัฒนาการต่อเนื่องมานานนับพันปีโดยอาศัยการพึ่งพาธรรมชาติ ไม่มีการใช้สารเคมี ยาปราบศัตรูพืช มีลักษณะการจัดการหลายลักษณะซึ่งเกษตรกรได้ปรับใช้ให้สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ตามความเหมาะสม จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “เกษตรกรรมทางเลือก” ซึ่งในประเทศไทยมีลักษณะ ที่รู้จักกันดีมี 3 ลักษณะดังนี้

7.1.1 เกษตรกรรมผสมผสาน (Integrated Farming) เป็นการทำการกิจกรรมเกษตรร่วมกันตั้งแต่ 2 กิจกรรมขึ้นไป โดยแต่ละกิจกรรมจะเอื้อประโยชน์หรือมีผลเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เช่น การเลี้ยงปลาในนาข้าวซึ่งจัดทำพร้อมกัน เป็นต้น เกษตรกรรมผสมผสานอาจเลือกใช้ให้เหมาะสมกับแต่ละท้องถิ่นได้ดี

7.1.2 เกษตรกรรมอินทรีย์ (Organic Farming) เป็นการทำการเกษตรกรรมที่มีหลักการขึ้นพื้นฐานคือการปรับฐานคือการปรับปรุงดินให้มีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติด้วยอินทรีย์วัตถุที่เสื่อมสลายและสิ่งมีชีวิตในดิน หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีหรือสารสังเคราะห์

7.1.3 เกษตรกรรมธรรมชาติ (Natural Farming) เป็นเกษตรกรรมซึ่งใช้หลักการใหญ่ ๆ ได้แก่ การไม่ไถพรวนดิน ไม่ใส่ปุ๋ยเคมีไม่กำจัดวัชพืช ไม่กำจัดโรคและแมลงศัตรูพืช เป็นต้น ระบบเกษตรกรรมแบบนี้อาศัยความสมดุลของระบบนิเวศและดำเนินการต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับระบบนิเวศและดำเนินการต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับระบบนิเวศในท้องถิ่นนั้น ๆ เป็นหลัก

7.2 ระบบเกษตรกระแสหลักที่เรียกว่า “เกษตรกรรมสมัยใหม่” (Modern Agriculture) หรือ “เกษตรกรรมตามแบบแผน” (Conventional Agriculture) ซึ่งได้รับแบบอย่างมาจากประเทศทางตะวันตก โดยเฉพาะจากประเทศอเมริกา ระบบเกษตรกรรมนี้มีลักษณะเด่น คือ เน้นการใช้สารอินทรีย์ ซึ่งเป็นสารเคมีสังเคราะห์ เช่น ปุ๋ยอินทรีย์ ยาฆ่าแมลง ยากำจัดวัชพืช เป็นต้น จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “เกษตรกรรมเคมี” (Chemical Agriculture)

การแบ่งประเภทของเกษตรกรรมดังกล่าวสอดคล้องกับ วิจิต ถิ่นวัฒนากุล (2546) เกษตรกรรมประเภทที่อาศัยธรรมชาติ และประเภทที่อาศัยเครื่องมือและเทคโนโลยีทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งได้แบ่งชนิดของเกษตรกรรมที่อาศัยธรรมชาติไว้ดังนี้

1. เกษตรกรรมแบบผสมผสาน (Integrated Farming) เป็นการทำการเกษตร หลายอย่างใน ที่เดียวกันแต่ตัวอย่างจะเกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกันโดยไม่เกิดผลเสียต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งอาจจะผสมผสานกัน ระหว่าง การปลูกพืชชนิดหนึ่งกับพืชอีกชนิดหนึ่ง การปลูกพืชกับการเลี้ยงสัตว์เป็นต้น การทำเกษตรแบบ นี้จะอาศัยหลักการพึ่งพาซึ่งกันและกันของเกษตรกรรมแต่ละชนิด จึงทำให้ลดต้นทุนการผลิตได้มาก

2. เกษตรกรรมแบบไร่ป่าผสม หรือวนเกษตร (Agroforestry) เป็นการทำ การเกษตรใน พื้นที่ป่า คือการปลูกพืช หรือเลี้ยงสัตว์ หรือทั้งสองอย่างในเขตพื้นที่ที่เป็นป่า เป็นการพบกันครั้งแรก ระหว่างการใช้ที่ดินที่ทำการและการรักษาพื้นที่ป่าไม้ ระบบเกษตรกรรมแบบนี้จึงต้องทำความเข้าใจทั้ง การอนุรักษ์ป่าและการทำการเกษตร

3. เกษตรกรรมแบบไร่สวนผสม หรือไร่สวนผสม (Polyculture, Mixed Farming) เป็นการทำการผลิตหลาย ๆ อย่างคล้ายกับเกษตรกรรมแบบผสมผสาน แต่ไม่ได้เน้นการเกี่ยวเนื่อง ซึ่งกันและกัน มีลักษณะผสมกันหลาย ๆ อย่างได้ไม่ผสมกัน หรืออาจจะผสมกันแต่ก็เกิดขึ้นด้วยความไม่ ตั้งใจ เช่นการปลูกพืชไร่ในสวนผลไม้ การปลูกผักสวนครัวหลายชนิด เป็นต้น เห็นว่าที่ใดว่างและนี่ก็จะ ปลูกอะไรก็ปลูกลงไปโดยไม่สนใจหลักการเกี่ยวเนื่องกัน

4. เกษตรกรรมอินทรีย์ (Organic Farming, Organiculture) เป็นระบบเกษตรที่หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีทุกชนิด เช่น ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืช สารเคมีต่างๆ ที่ได้จากการผลิตผลทางเคมี เป็นต้น

5. เกษตรกรรมถาวร (Permaculture) เป็นการเกษตรที่เน้นความสมบูรณ์ในตัวเองโดยการ ปลูกพืชในพื้นที่ตามความเหมาะสม รักษาสภาพแวดล้อมให้คงที่มากที่สุดหรือฟื้นฟูให้ดีขึ้นแต่ต้องให้ ส่งผลต่อสภาพแวดล้อมน้อยที่สุดเกษตรกรรมแบบนี้จะให้ความสำคัญของดิน จะเน้นการคงสภาพเดิม ของพื้นที่การเก็บเกี่ยวผลในระยะยาวเป็นหลัก

6. เกษตรกรรมธรรมชาติ (Natural Farming) เกษตรกรรมแบบนี้เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ ดินและสิ่งแวดล้อม เพราะต้องอาศัยความรู้ความเข้าใจต่อธรรมชาติทุกแง่มุมให้ถ่องแท้แล้วจึงจัดระบบ การปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์ให้มีความสอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติ หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีและการ กระทำใด ๆ ที่ไม่จำเป็น ทั้งโดยการใช้เครื่องจักรกลและแรงงาน เพราะเมื่อเกิดสภาพสมดุลแล้วธรรมชาติ จะมีระบบการควบคุมและกำจัดกันเองทั้งพืชและสัตว์ โดยมีหลักการเบื้องต้น การไม่ไถพรวนดิน ไม่ใช้ ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ ไม่กำจัดวัชพืช ไม่ใช้สารเคมีและยาฆ่าแมลง อันเป็นการเกษตรที่พึ่งพาอาศัยจาก สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติเป็นพื้นฐาน

7. เกษตรกรรมยั่งยืน (Sustainable Agriculture) เกษตรแบบนี้เป็นความเชื่อรวม ๆ ใช้เรียก ระบบเกษตรที่เมื่อทำแล้วไม่มีผลเสียต่อสิ่งแวดล้อมและต่อสุขภาพของมนุษย์ และรวมทั้งทางด้าน เศรษฐกิจและสังคมของผู้ผลิตเมื่อทำต่อเนื่องกันนานๆ ก็ไม่เกิดภาวะดินเสื่อม สารพิษตกค้าง ศัตรูพืช

ระบบเป็นต้น ตลอดจนผู้ทำไม่เป็นหนี้ ไม่ต้องขายที่ดิน จึงไม่ได้จำเพราะจะจางจะต้องเป็นลักษณะวิธีการทำเกษตรแบบใด เกษตรยั่งยืนให้ความสำคัญในประเด็นต่อไปนี้

7.1 มีผลผลิตที่ดีมีคุณภาพ ปราศจากสารพิษ และมีปริมาณที่ผู้ผลิตพึงพอใจ

7.2 มีความมั่นคงในทุกๆ ด้าน ทั้งด้านการผลิต การตลาดและด้านเศรษฐกิจ

7.3มีความยั่งยืน สามารถทำต่อเนื่องตลอดไปโดยไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมและเสถียรภาพของผู้ผลิต

7.4 มีความเท่าเทียมกัน ก็จะต้องมีความเท่าเทียมยุติธรรมต่อทุกฝ่าย ทั้งผู้ผลิต ผู้ค้า และผู้บริโภค ระบบเกษตรใด ๆ ที่ให้ความสำคัญในประการดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นเกษตรกรรมยั่งยืน

ทฤษฎีการจัดระบบความรู้ (Knowledge Organization)

การวิเคราะห์ความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมเป็นการทำโครงสร้างและการนำเสนอความรู้ในระบบการจัดระบบความรู้ การจัดระบบความรู้เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่พัฒนาขึ้นมาเพื่อสื่อความหมาย (Semantic tools) ช่วยอำนวยความสะดวกให้กับผู้ใช้ในการเลือกแนวคิดหรือรายละเอียดที่สัมพันธ์กันทางความหมาย (Semantic Relation) ในแง่ของการจัดเก็บและการค้นคืน ระบบการจัดระบบความรู้เป็นเสมือนเครื่องมือที่มีคุณลักษณะเป็นภาษาธรรมชาติที่ช่วยในการจัดการและเข้าถึงเนื้อหา (Subject access) โดยเป็นภาษาควบคุม (Controlled Vocabularies) ที่ประกอบด้วยคำศัพท์ (Vocabularies /Terms) และไวยากรณ์ (Syntax) หรือกฎ (Rules) ที่ใช้ในการควบคุมเพื่อประโยชน์ในการกำหนดรูปแบบคำศัพท์ที่เหมาะสม ไม่ว่าจะเป็นในแง่ของความหมายหรือรูปแบบของศัพท์ เนื่องจากคำศัพท์อาจมีความหมายที่ไม่คงที่หรือมีศัพท์อื่นที่มีความหมายคล้ายกัน ส่วนในแง่ของการจัดระบบความรู้มีขอบเขตครอบคลุมเครื่องมือทุกประเภทที่ใช้อธิบายถึงโครงสร้างความรู้ ได้แก่ แบบแผนการจัดหมวดหมู่ แบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดหรือศัพท์ เครื่องมือที่ใช้ในระบบสารสนเทศ การค้นคืนและภาษาธรรมชาติ โดยจำแนกประเภทตามโครงสร้างความรู้ การจัดโครงสร้างของเนื้อหาหรือขอบเขตความรู้ในสาขาวิชาและการจัดความสัมพันธ์เชิงความคิดระหว่างเนื้อหาสาขาวิชาเป็นสำคัญ (Broughton, 2006)

การจัดระบบความรู้แต่ละระบบเกิดขึ้นจากแนวคิดที่แตกต่างกัน ซึ่งแต่ละแนวคิดมีพื้นฐานของแนวคิดหลักการ และวิธีการที่แตกต่างกัน ทำให้ระบบความรู้แต่ละระบบมีคุณลักษณะที่แตกต่างกัน ได้แก่ โครงสร้างความรู้ องค์ประกอบของระบบ วิธีการนำเสนอ สัญลักษณ์ที่ใช้ การจัดระบบความรู้มีทฤษฎีที่ใช้อธิบายปรากฏการณ์และความสัมพันธ์ระหว่างความรู้ ประกอบด้วย การวิเคราะห์ความรู้ การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของความรู้ กระบวนการจัดระบบความรู้ ได้แก่ การจัดกลุ่มความรู้ การจัดโครงสร้างความรู้ และการจัดองค์ประกอบของความรู้

1. การวิเคราะห์ความรู้

1.1 ขอบเขตของการวิเคราะห์ความรู้ การวิเคราะห์ความรู้เป็นการดำเนินงานเพื่อที่จะวิเคราะห์เนื้อหา หรือวิเคราะห์หัวเรื่องของความรู้ที่มีอยู่ ซึ่งผลของการวิเคราะห์ความรู้สามารถแจกแจงรายละเอียดของความรู้ในด้านต่าง ๆ ประกอบด้วย

1) หลักวิชา (Discipline) ตามขอบเขตของสาขาวิชาความรู้ ในการวิเคราะห์จะต้องพิจารณาว่าเอกสารมีความเกี่ยวข้องกับสาขาวิชาใด และปรากฏเป็นแนวคิดแรกเสมอ หลักวิชาจำแนกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ หลักวิชาพื้นฐาน (Fundamental discipline) คือความรู้พื้นฐานซึ่งได้จากการแบ่งความรู้ที่เป็นสาขาวิชาหลัก และสาขาวิชาเฉพาะ ซึ่งเป็นสาขาวิชาย่อย (Sub-discipline)

2) ปรากฏการณ์ (Phenomena) สิ่งที่ศึกษาโดยหลักวิชา อาจเป็นสิ่งที่มีความคิดเชิงนามธรรม เช่น ปรากฏการณ์เกี่ยวกับวัยรุ่น สามารถศึกษาโดยหลักวิชาในสาขาวิชาต่าง ๆ ได้ เช่น การศึกษา จิตวิทยา การแพทย์ เศรษฐกิจ สังคม เป็นต้น โดยปกติปรากฏการณ์แสดงความคิดในด้านเนื้อหาของความรู้ และให้รายละเอียดสาระสำคัญของรู้นั้นๆ โดยไม่เกี่ยวข้องกับหลักวิชาหรือเนื้อหาที่ศึกษา

3) แนวคิดฟาเซ็ทหรือแง่มุม (Facet) การแบ่งหลักวิชาซึ่งประกอบด้วยปรากฏการณ์ส่วนหนึ่งโดยในสาขาวิชานั้น ๆ มีคุณลักษณะบางส่วนร่วมกัน ฟาเซ็ทคือ ลักษณะของการแบ่งโดยใช้ชื่อตามแง่มุมของการแบ่ง เช่น การแบ่งประเภทเอนทิตี (Entity) โดยใช้ข้อวิญญะภายในร่างกายเป็นแนวคิดในการแบ่งเนื้อหา หรือการแบ่งประเภทโดยใช้แนวคิดในการแบ่งตามลักษณะของเชื้อโรค บทบาทและหน้าที่ของแนวคิดฟาเซ็ทสามารถนำไปใช้เป็นตัวกำหนดเพื่อแบ่งเนื้อหาที่ปรากฏ และสามารถทำการวิเคราะห์แนวคิดได้อย่างละเอียด ทำให้การนำเสนอผลการวิเคราะห์ระบบการจัดความรู้เป็นไปอย่างถูกต้องและลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น

1.2 แนวคิดเชิงทฤษฎีของการวิเคราะห์ความรู้ การจัดระบบความรู้เป็นองค์ประกอบสำคัญของระบบการจัดระบบความรู้ ทั้งในเรื่องของการกำหนดขอบเขตความรู้ การลำดับเนื้อหาหรือโครงสร้าง และความสัมพันธ์ในระบบการจัดระบบความรู้ และในแต่ละสาขาวิชาที่มีระบบการจัดความรู้ที่แตกต่างกัน แนวคิดเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับการวิเคราะห์ความรู้จึงแตกต่างกัน

1) มุมมองด้านบรรณารักษศาสตร์และสารนิเทศศาสตร์ (Library & Information Science Perspective) ทฤษฎีทางด้านบรรณารักษศาสตร์และสารนิเทศศาสตร์ (Smiraglia, 2002) เป็นทฤษฎีที่มีความเป็นแบบแผนมากที่สุด โดยเฉพาะทฤษฎีของระบบการจัดหมวดหมู่ (Classification System) ที่เป็นระบบการจัดระบบความรู้พื้นฐานที่สำคัญ 3 ประการ คือ ประการแรกระบบการจัดระบบความรู้ ประกอบด้วย แนวคิด หลักการ และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับระบบหมวดหมู่เกิดขึ้นจากการรวบรวมความรู้ที่มีอยู่จริง การจัดหมวดหมู่เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นจากการวิเคราะห์เนื้อหาสาระของความรู้ที่มีอยู่จริง และพัฒนาเป็นหลักการและทฤษฎีเพื่อจัดประเภทความรู้และความสัมพันธ์ของความรู้ที่มีอยู่จริง เช่น ระบบทศนิยมดิวอี้เกิดขึ้นมาจากความรู้ที่มีอยู่จริงทั้งหมดในโลก ระบบหอสมุดรัฐสภาอเมริกันเกิดขึ้นมาจากความรู้ที่มีในหนังสือของห้องสมุดรัฐสภาอเมริกัน เป็นต้น (Taylor,

2004; Hjørland, 2007) ประการที่สองระบบการจัดระบบความรู้ทำให้มองเห็นแนวคิด โครงสร้าง และหมวดหมู่ของความรู้ (Classification of Knowledge) บนพื้นฐานของความรู้ที่มีอยู่จริง ระบบการจัดหมวดหมู่ของห้องสมุดสามารถใช้เป็นแนวทางและเป็นเครื่องมือสำหรับการจัดระบบความรู้ ทำให้สามารถเข้าถึงสาระสำคัญของความรู้ที่มีอยู่ และความรู้อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องได้ (Hjørland, 2006) และประการสุดท้าย ระบบการจัดหมวดหมู่ความรู้ของห้องสมุดวางแนวคิดของการสร้างสัญลักษณ์สำหรับเป็นแบบแผนของการจัดหมวดหมู่ (Classification Scheme) ไว้รองรับแบบแผนของระบบที่กำหนดไว้ ทำให้ง่ายและยืดหยุ่นในการใช้แบ่งแยกความรู้และจัดประเภทความรู้ โดยการเพิ่มสัญลักษณ์ (notation) หรือคำศัพท์ (terms) ใหม่เข้าไปในระบบการจัดหมวดหมู่ (Taylor, 2004)

2) มุมมองด้านสหวิทยาการ (Interdisciplinary Perspective) การจัดระบบความรู้เป็นกระบวนการจำแนกทางสังคม โดยพิจารณาใน 2 มิติ คือ มิติโครงสร้างความรู้ทางสังคม และมิติโครงสร้างความรู้ทางความคิด (Intellectual or Cognitive) ทั้งสองมิติเป็นความพยายามที่จะจัดระบบความรู้และพิจารณาถึงลักษณะความรู้ที่มีอยู่จริง (Hjørland, 2008) การจัดระบบความรู้ในมุมมองด้านสหวิทยาการเน้นกรอบแนวคิดเชิงทฤษฎีเป็นสำคัญ โดยศึกษาและพิจารณาระบบการจัดระบบความรู้ กระบวนการจัดระบบที่เน้นการตั้งแคะหรือวิเคราะห์ความรู้ที่มีอยู่และนำหลักการหรือเทคนิคและวิธีการอื่น ๆ เข้ามาประยุกต์ใช้ เช่น การนำหลักการหรือเทคนิคของการจัดเก็บและค้นคืนสารสนเทศมาใช้ในการจัดระบบคำที่มีอยู่ในเอกสารเพื่อการค้นคืน การวิเคราะห์การรับรู้ของผู้ใช้เพื่อนำมาใช้ในการออกแบบระบบหมวดหมู่และระบบการจัดเก็บและค้นคืน (Cognitive Approach) การใช้หลักบรรณมิติเพื่อวิเคราะห์สาระและการวิเคราะห์อ้างอิงเอกสารหรือข้อความ (Bibliometric Approach) การวิเคราะห์ขอบเขตความรู้ (Domain Analytical Approach) รวมทั้งวิธีการอื่น ๆ เช่น การวิเคราะห์ภาษาและสัญลักษณ์ (Semiotic Approach) การจำแนกประเภท (Genre-base Approach) การวิเคราะห์โครงสร้างและศัพท์ (Discourse-analytic Approach) การจัดระบบความรู้ในมุมมองดังกล่าว นอกจากทำให้สามารถสังเคราะห์ความรู้ที่มีอยู่แล้ว ยังสามารถพัฒนาความรู้ที่จะช่วยในการจัดเก็บและการค้นคืนความรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2. การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของความรู้

ระบบการจัดระบบความรู้เป็นเครื่องมือที่ใช้แสดงความหมายที่เกี่ยวข้องกับคำ (words) แนวคิด (concept) และความสัมพันธ์เชิงความหมาย (Semantic Relation)

2.1 ลักษณะความสัมพันธ์ของความรู้ เป็นชุดของความสัมพันธ์เชิงความหมายที่มีความสำคัญเนื่องจากความสัมพันธ์ที่ใช้ในระบบการจัดระบบความรู้สามารถบอกได้ถึงความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันทางเนื้อหา ประกอบด้วยความสัมพันธ์ 3 ลักษณะ คือความสัมพันธ์ในระดับบน (Superordinate) ความสัมพันธ์ระดับเดียวกัน (Coordinate) และความสัมพันธ์ระดับล่าง (Subordinate) ช่วยในการค้นคืนและเข้าถึงความรู้ของผู้ใช้โดยตรง เนื่องจากระบบการจัดระบบความรู้มีโครงสร้างและแสดงความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้อง

ลักษณะของความสัมพันธ์สามารถจำแนกได้หลายประเภท ดังนี้

1. ความสัมพันธ์ทางความหมายระหว่างสองแนวคิด (Active Relation) โดยแนวคิดหนึ่งจะอธิบายลักษณะของการทำงานหรือกระบวนการที่ส่งผลต่อแนวคิดหนึ่ง

2. การแสดงความสัมพันธ์ทั้งหมดตามลำดับชั้น (Hierarchical Relation) จากความหมายที่กว้างที่สุดไปยังความหมายที่แคบที่สุดโดยใช้การย่อหน้าเข้าไปตามลำดับของความสัมพันธ์

3. ความสัมพันธ์ในเชิงการจำแนกประเภท (Categorized relation) ในบางสาขาวิชามีศัพท์ที่จำแนกประเภทแสดงเพิ่มเติมไว้ให้ภายในกลุ่มวิชาโดยเรียงตามลำดับอักษร

4. ความสัมพันธ์โดยการจำแนกตามประเภท/กลุ่ม/แทกโซโนมี (Generic or Taxonomic Relation) มีประโยชน์ในการสร้างคำศัพท์ที่มีความถูกต้องแม่นยำ นอกจากนี้ยังมีความสัมพันธ์อื่น ๆ เช่น ความสัมพันธ์ที่เป็นต้นเหตุ (Causal relation), Homonymy, Hyponymous relation ความสัมพันธ์ตามการก่อตั้ง (Locative Relation) Meronymy, Related คำศัพท์ที่เกี่ยวข้อง (Term, Synonym) ความสัมพันธ์ชั่วคราว (Temporal relation) ฯลฯ ความสัมพันธ์ดังกล่าวนำมาใช้ในการจัดโครงสร้างความรู้ ในระบบการจัดระบบความรู้ต่าง ๆ ได้แก่ หัวเรื่อง ศัพท์สัมพันธ์ ออนโทโลยี เป็นต้น

3. กระบวนการจัดระบบความรู้ ทฤษฎีที่นำมาใช้ในกระบวนการจัดระบบความรู้ในระยะแรกเป็นระบบปฏิบัตินิยม (Pragmatism) บนพื้นฐานข้อสังเกตที่มาจากการสร้างเครื่องมือเพื่อการค้นคว้า ต่อมาได้พัฒนาจากพื้นฐานความรู้จากประสบการณ์ของการทดลองและนำไปประยุกต์ใช้ (Empiricism) สาระสำคัญของทฤษฎีที่เกี่ยวข้องในกระบวนการจัดระบบความรู้แสดงให้เห็นถึงแนวคิดและวิธีการของระบบการจัดระบบความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติจริง แนวคิดและวิธีการจำแนกออกเป็น 3 ส่วน คือ การจัดกลุ่มหรือหมวดหมู่ความรู้ การจัดโครงสร้างความรู้ และการจัดองค์ประกอบของระบบการจัดความรู้

3.1 การจัดหมวดหมู่ความรู้ การจัดหมวดหมู่ความรู้เป็นการแยกแยะสิ่งที่แตกต่างกัน และจัดกลุ่มสิ่งที่เหมือนกันไว้ด้วยกัน (Kumar, 1985) ทฤษฎีที่เกี่ยวกับการจัดกลุ่มความรู้ประกอบด้วย

1) หลักการจัดกลุ่มและการจัดลำดับ (Grouping and Ordering Principle) เป็นหลักการสำคัญที่ใช้เป็นพื้นฐานของการจัดหมวดหมู่ทุกประเภท พื้นฐานการจัดกลุ่ม คือ การวิเคราะห์และจำแนกคุณลักษณะ (Attribute) ค่า (Value) หลักการพื้นฐานทำให้สามารถจัดหมวดหมู่สิ่งต่าง ๆ ได้หลากหลายขึ้นอยู่กับการใช้แนวคิดในการวิเคราะห์และจำแนกคุณลักษณะเพื่อจัดหมวดหมู่ เช่น ลักษณะทางกายภาพ กระบวนการ แนวคิด ความหมายของคำ เป็นต้น

2) ทฤษฎีการจัดหมวดหมู่ของห้องสมุด (Library Classification Theory) ทฤษฎีการจัดหมวดหมู่ที่ใช้ในการวิเคราะห์และหมวดหมู่ สามารถจำแนกได้เป็น 2 กลุ่มคือ (Hjorland, Pederson, 2005; Jones, 2005) คือ 1) แนวคิดเชิงทฤษฎี (Positivism) แนวคิดนี้เป็นการจัดหมวดหมู่

ความรู้ที่มีอยู่ในโลกทั้งหมด เช่น ระบบทศนิยมดิวอี้ (Dewey Decimal Classification) 2) แนวคิดเชิงปฏิบัติ (Pragmatism) แนวคิดนี้เป็นการวิเคราะห์เนื้อหาของความรู้ที่มีรายละเอียดและระบุถึงเนื้อหาสาระ (Emulative) แล้วนำมาจัดกลุ่มหรือจัดประเภทความรู้ เช่น ระบบ Expansive Classification ของ Charles A Cutter ที่เน้นการแบ่งความรู้ตามที่ปฏิบัติจริง ระบบหอสมุดรัฐสภาอเมริกัน (Library of Congress Classification System) ที่นำแนวคิดของ Expansive มาใช้ในการแบ่งย่อยความรู้ในแต่ละหมวด (Subordinate Classes) แนวคิดการวิเคราะห์จัดหมวดหมู่ของทั้งสองกลุ่มแสดงหลักการจัดลำดับความรู้ ส่วนใหญ่ใช้แนวคิดหรือปรัชญา เกี่ยวกับการแบ่งความรู้วิชาการเป็นพื้นฐาน เช่น ระบบทศนิยมดิวอี้

นอกจากนี้ยังมีแนวคิดการจัดหมวดหมู่แบบแยกสังเคราะห์ (Synthesis Classification) หรือแบบฟาเซต (Facet Classification) ให้ความสำคัญกับลำดับและความสัมพันธ์ระหว่างหมวดใหญ่ และหมวดย่อยอย่างเป็นลำดับขั้น และความสัมพันธ์ของเนื้อหาบางส่วนประกอบกันด้วย เช่น ระบบโคลอน (Colon Classification System ของ S.R. Ranganathan ระบบทศนิยมสากล (Universal Classification System)

3.2 การจัดโครงสร้างความรู้ (Knowledge Structure) ระบบการจัดระบบความรู้แต่ละประเภทถูกออกแบบมาเพื่อใช้ในวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกัน โดยแสดงถึงมุมมองที่เป็นขอบเขตความรู้ (Domain of Knowledge) ในแต่ละสาขาวิชา ระบบจัดการระบบความรู้มีโครงสร้างความรู้ (Organization of Knowledge) หรือ (Knowledge Structure) เป็นแบบแผนที่แสดงให้เห็นถึงวิธีการควบคุมและรูปแบบที่ใช้เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของความรู้ที่มีอยู่ (Hill, Buchel, Janes and Zeng, 2002) โครงสร้างของความรู้ แสดงถึงวิธีการควบคุมการจัดการกับคำศัพท์ แสดงถึงกฎเกณฑ์หรือไวยากรณ์ที่ระบุถึงลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างศัพท์ที่เกี่ยวข้องกัน (Broughton, 2006)

วิธีการจัดและควบคุมโครงสร้างเกี่ยวกับคำศัพท์ สามารถจำแนกได้ 2 กลุ่ม คือ (Broughton, 2006)

1. การจัดโครงสร้างแบบเรียงลำดับตัวอักษร (Alphabetical Arrangement) โครงสร้างแบบนี้ใช้คุณสมบัติของคำเป็นพื้นฐานของการจัดเรียง ซึ่งเรียกว่า Word-based System การจัดโครงสร้างแบบนี้ใช้จัดการปัญหาที่เกิดขึ้นจากคำและความหมายของคำ (words) จำนวนคำที่มีความหมายเหมือนกัน คำที่มีการสะกดหลากหลาย โดยเฉพาะการใช้คำศัพท์ (Terms) ที่เป็นภาษาธรรมชาติร่วมกัน การแทนที่คำ และการจัดความสัมพันธ์ระหว่างศัพท์ โดยไม่สนใจกับหัวข้อหรือแนวคิดที่มีอยู่ โครงสร้างแบบนี้มีประโยชน์ในการค้นหาศัพท์ตามลำดับอักษรได้อย่างรวดเร็ว แต่ไม่แสดงเนื้อหาสาระหรือขอบเขตความรู้ที่มีอยู่ และไม่สามารถระบุได้ว่าศัพท์ที่มีเนื้อหาสาระในสาขาเดียวกันได้อย่างชัดเจน (Broughton, 2006)

2. การจัดโครงสร้างหมวดหมู่ (Classification Structure) ระบบการจัดระบบความรู้ที่มีโครงสร้างหมวดหมู่แสดงให้เห็นถึงลำดับเนื้อหาความรู้ และความสัมพันธ์ทางวิชาการของแต่ละหมวดหมู่ โครงสร้างหมวดหมู่มีหลายลักษณะคือ

2.1 การจัดโครงสร้างหมวดหมู่แบบแทกโซโนมี (Scientific Classification and Taxonomies) เป็นการจัดโครงสร้างที่ใช้หลักการพื้นฐานการจัดกลุ่มและจัดลำดับ (Grouping and Ordering)ตามคุณลักษณะทางกายภาพของวัตถุสิ่งของหรือสิ่งมีชีวิต อริสโตเติล นักปราชญ์ชาวกรีก ได้นำเสนอกฎการจำแนกและจัดกลุ่มปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในโลกตามคุณลักษณะ (attribute) และคุณสมบัติ (properties) ที่ปรากฏร่วมกัน พฤติกรรมของสิ่งต่าง ๆ เพื่อจัดกลุ่มสิ่งเหล่านั้นบนพื้นฐานของความเหมือนและความแตกต่างกัน ต่อมา Linnaeus นักธรรมชาติวิทยาชาวสวีเดน ได้นำหลักการนี้มาปรับใช้เพื่อจัดหมวดหมู่สิ่งมีชีวิตบนพื้นฐานของโครงสร้างทางสรีระ และ morphology เป็นหลักการพื้นฐานของการจัดลำดับชั้น (Taxonomy) ที่แสดงความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตบนโลก (Broughton, 2004; 2006)

โครงสร้างการจัดลำดับชั้นแสดงถึงโครงสร้างของสิ่งต่าง ๆ ทางวิทยาศาสตร์ที่มีคุณลักษณะพื้นฐานร่วมกัน และแสดงความสัมพันธ์แบบลำดับชั้น (Hierarchical relationship) ได้อย่างชัดเจน เรียกว่า โครงสร้างลำดับชั้น (Hierarchical structure) ที่สามารถขยายหมวดย่อย ๆ ลงไปได้อย่างเฉพาะเจาะจงยิ่งขึ้น ในลักษณะของโครงสร้างแบบต้นไม้ (Tree structure) โครงสร้างดังกล่าวสามารถใช้แสดงความสัมพันธ์ระหว่างหมวดหมู่ในระดับย่อย (subordinate) ระดับสูงกว่า (superordinate) หรือระดับเดียวกัน (Coordinate) ซึ่งความสัมพันธ์ในลักษณะที่เรียกว่า พ่อ-ลูก (parent-child) พี่น้อง (sibling relation) เป็นต้น

2.2 การจัดโครงสร้างหมวดหมู่ตามรูปลักษณะ (Aspect Classification) แนวคิดนี้เริ่มจากแนวคิดของฟรานซิส เบคอน (Francis Bacon) ที่จัดหมวดหมู่ความรู้ โดยพิจารณาถึงความคิด เหตุผลการใช้ภาษา แล้วนำมาแบ่งขอบเขตเนื้อเรื่อง (subject) หลักการจัดโครงสร้างหมวดหมู่ของเบคอน พิจารณาพื้นฐานของหลักวิชาการ (Discipline) ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆ ที่เกิดจากการสังเกตและค้นหารายละเอียดต่าง ๆ เกี่ยวกับ โมเดลการจัดหมวดหมู่โดยยึดความรู้เป็นฐาน (Knowledge-based Model of Classification) ที่นำมาใช้ในการจัดโครงสร้าง เป็นจุดเริ่มต้นสำหรับการแบ่งขอบเขต (area) สาขาวิชา (field of study) และหลักวิชา (discipline) ของความรู้ที่บันทึกไว้ในสื่อต่างๆ และเป็นที่มาของระบบการจัดหมวดหมู่หนังสือของห้องสมุด

แบบแผนของห้องสมุดทั้งสองกลุ่มจะแสดงกลุ่มหัวข้อที่เกี่ยวข้องไว้ด้วยกันตามลำดับชั้นในลักษณะที่เรียกว่า ตารางหมวดหมู่ (Classification Schedule) ตารางหมวดหมู่จะแสดงคลาสที่สัมพันธ์กันไว้ด้วยกัน จากนั้นแสดงหมวดย่อย (Sub-class) และหมู่ย่อย (Sub-Division) ของหมวดตามเนื้อหาย่อย ตามลำดับ ความสัมพันธ์ระหว่างหมวดย่อยและหมู่ย่อยจะแสดงโดยการย่อหน้าภายใต้หมวดแต่ละหมวด และมีการกำหนดสัญลักษณ์ (Notation) โดยใช้ตัวอักษรหรือตัวเลขเพื่อให้ง่ายแก่การจดจำและเรียงตามลำดับ แบบแผนโครงสร้างหมวดหมู่แสดงให้เห็นคุณลักษณะของการจัดลำดับอย่างเป็นระบบ (Systematic Order) การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างศัพท์อย่างละเอียด และการใช้สัญลักษณ์ที่แสดงลำดับเนื้อหา (Broughton, 2006) การจำแนกองค์ประกอบของแบบแผนการจัดหมวดหมู่ เป็น 3 ส่วน (Taylor, 2004) ดังนี้

1. การจัดสร้างความรู้ (Organization of Knowledge) เป็นการแสดงลำดับเนื้อหาวิชา ความรู้และความสัมพันธ์ทางวิชาการแต่ละหมวดหมู่ เริ่มจากหมวดใหญ่และจากนั้นแบ่งออกเป็นหมู่ และหมู่ย่อย โดยใช้สัญลักษณ์ที่ผู้ใช้เข้าใจง่าย แบบแผนการจัดหมวดหมู่แต่ละระบบมีโครงสร้าง ความรู้ที่แตกต่างกัน

2. ส่วนประกอบของระบบ แบบแผนการจัดหมวดหมู่ของแต่ละระบบมีวิธีการนำเสนอ แง่มุมต่าง ๆ ที่เป็นรายละเอียดของเรื่องให้เป็นแบบแผนเช่นเดียวกับโครงสร้างที่เรียกว่า ตารางช่วย (Auxiliary Table) และมีดัชนีช่วยค้นที่ใช้เป็นเครื่องมือค้นหาเรื่องที่ต้องการ

3. สัญลักษณ์ของระบบ (Notation) แบบแผนการจัดหมวดหมู่แต่ละระบบมีการ กำหนดสัญลักษณ์และลักษณะของการจัดลำดับความคิดแตกต่างกัน

นอกจากนี้องค์ประกอบแบบแผนความรู้ยังมีการกำหนดภาษาควบคุม (Controlled Vocabulary) เพื่อใช้เป็นภาษาและเครื่องมือสำหรับระบบการจัดระบบความรู้ เพื่อใช้ระบุทั้ง ความหมายที่เฉพาะเจาะจง และแสดงลำดับชั้นของความสัมพันธ์กับเนื้อหาต่าง ๆ ที่มีความหมายกว้าง กว่าหรือแคบกว่า โครงสร้างหมวดหมู่เป็นประโยชน์โดยตรงต่อการจัดระบบและการเข้าถึงความรู้ ต่างๆ และยังเป็นวิธีการสำคัญที่จะเชื่อมโยงความรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกันไว้ด้วยกัน

2.3 การจัดโครงสร้างหัวเรื่อง (Subject Heading) หัวเรื่องเป็นคำที่กำหนดให้ใช้ตาม ความหมายที่แน่นอน อาจเป็นคำเดี่ยว (Single noun) หรือคำผสม หรือวลี (Preposition phrase heading) ซึ่งอาจมีคำเชื่อม (Conjunctive phrase heading) และคำขยาย (Adjectival heading) หรือ คำอธิบายประกอบไว้ในวงเล็บ (Qualifiers) หัวเรื่องเป็นคำที่กำหนดขึ้นและได้จากการรวบรวม การ ตรวจสอบและพิสูจน์ การประเมิน และการคัดเลือก เป็นคำที่บ่งบอกสาระและเนื้อหา หัวเรื่องเป็น ศัพท์บังคับ (Descriptor) หัวเรื่องจะต้องเป็นคำสั้น กระชับ ชัดเจน และเฉพาะเจาะจงที่ครอบคลุม เนื้อหาได้ทั้งหมด ในบางครั้งในคำสันธานเชื่อม นอกจากนี้มี การกำหนดให้ใช้ คำโยง (See also)

โครงสร้างหัวเรื่องประกอบด้วย 1) หัวเรื่องหลัก (Main Subject Heading) คือกลุ่มคำ หรือวลีที่ใช้กำกับเนื้อเรื่องอย่างใดอย่างหนึ่ง 2) หัวเรื่องย่อย (Subdivision) หัวเรื่องที่จำแนก รายละเอียดของหัวเรื่องหลัก 3) หัวเรื่องภูมิศาสตร์ (Geographic Subdivision) คือ หัวเรื่องทาง ภูมิศาสตร์ใช้ประกอบ หัวเรื่องหลัก 4) หัวเรื่องแบ่งแยกตามยุคสมัย (Periodical Subdivision) คือ หัว เรื่องกำกับเวลา ใช้ประกอบหัวเรื่องหลัก และ 5) หัวเรื่องย่อยอิสระ (Free-Floating Subdivision) คือ ชุดของหัวเรื่องย่อยให้กำกับหัวเรื่องหลักเฉพาะ

2.4 การจัดโครงสร้างศัพท์สัมพันธ์ (Thesaurus Structure) ศัพท์สัมพันธ์ หรือ ริซอร์ส เป็นคลังของศัพท์ควบคุม ซึ่งประกอบด้วย ศัพท์เป็นชุด ๆ แต่ละชุดมีองค์ประกอบ ดังนี้

1) คำหลักของชุด (Descriptor)

2) คำที่มีความหมายพ้องกับคำหลัก หรือคำที่มีความหมายใกล้เคียงกับคำหลัก แต่ระบบ ไม่ใช้ และกำหนดให้ใช้คำหลักแทน (Used for)

3) ข้อความอธิบายคำหลัก (Scope note) เพื่อความชัดเจนของคำศัพท์ แต่ไม่จำเป็นต้องทำให้กับคำศัพท์ทุกคำ

4) คำที่มีความสัมพันธ์กับคำหลัก ได้แก่ คำที่เป็นต้นสกุลของคำหลัก (Top term) คำที่มีความหมายกว้างกว่าคำหลัก (Broader term) คำที่มีความหมายแคบกว่าคำหลัก (Narrow term) คำที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับคำหลัก (Related term) แต่ไม่ใช่ในลักษณะที่เป็นความหมาย กว้างกว่าหรือแคบกว่า

จากการสังเคราะห์เนื้อหาหมวดความรู้ด้านเกษตรกรรม ของระบบการจัดระบบความรู้ของระบบทศนิยมดิวอี้ ระบบหอสมุดรัฐสภาอเมริกัน และหัวข้อของคณะทำงานกลุ่มวิเคราะห์ทรัพยากรสารสนเทศห้องสมุดสถาบันอุดมศึกษา สามารถสรุปเนื้อหาได้ดังนี้

ตารางที่ 1 การสังเคราะห์เนื้อหาหมวดความรู้ด้านเกษตรกรรม

เนื้อหาของหมวดความรู้	ระบบการจัดระบบความรู้	ชื่อของหมวดความรู้
เกษตรกรรม เครื่องมือในงานเกษตร	ระบบ LC	S1-(972) การเกษตรทั่วไป S560-571.5 การจัดการฟาร์มการเกษตรรวมทั้งไร่นา S671-760.5 เครื่องจักรเพื่อการเกษตรและวิศวกรรมฟาร์ม
	ระบบ DC	630 เกษตรศาสตร์และเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้อง 631 เทคนิคเฉพาะ เครื่องมือ อุปกรณ์ วัสดุการเกษตร การกลั่นกรอง 631.2 สิ่งก่อสร้างในงานเกษตร 631.21 โรงนา 631.22 ยุ้งข้าว 631.25 โรงเก็บเครื่องเครื่องมือ อุปกรณ์ 631.27 รั้ว พัง 631.28 ถนน สะพาน เขื่อน 631.3 เครื่องมือ เครื่องจักร ในงานเกษตรกรรม 631.34 อุปกรณ์เพื่อการดูแล ให้ร่มเงาแก่พืช 631.37 อุปกรณ์ที่ใช้กำลัง (กำลังคน กำลังสัตว์ กำลังเครื่องยนต์ กำลังไฟฟ้า)
ดิน	ระบบ LC	S590-599.9 ดินวิทยาศาสตร์ดินรวมทั้งการสำรวจดินทางเคมีในดิน โครงสร้างของดินความสัมพันธ์ของดินพืช S592 การจำแนกดิน S592.14การสำรวจการใช้ดิน S596.7-597 การรักษาดิน ความสัมพันธ์ของดินพืช S603 การปลูกพืชหมุนเวียน

เนื้อหาของหมวดความรู้	ระบบการจัดระบบความรู้	ชื่อของหมวดความรู้
		S622-667 การอนุรักษ์ดินและการป้องกัน S631-667 ปุ๋ยและการปรับปรุงดิน S900 (972) การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติรวมทั้งการอนุรักษ์ที่ดิน
	ระบบ DC	631.4 การศึกษาเรื่องดิน 631.41 คุณสมบัติทางเคมีของดิน ทั้งคุณสมบัติทางเคมีทางอนินทรีย์ คุณสมบัติทางเคมีอินทรีย์เฮมิส 631.42 ความอุดมสมบูรณ์ของดิน ความเป็นกรดของดิน ความเป็นด่างของดิน 631.43 ฟิสิกส์ของดิน ความชื้นของดิน ความเป็นด่างของดิน 631.44 การจำแนกชนิดของดิน 631.45 การกักเซาะพังพังทลายของดิน การควบคุมการพังทลายของดิน การสงวนรักษาดินและน้ำ 631.451 การเพาะปลูกเพื่อการสงวนรักษาดิน การปลูกพืชคลุมดิน 631.452 การปลูกพืชหมุนเวียน 631.455 การปลูกพืชแบบขึ้นบันได หรือแบบบันไดเวียน 631.456 การเก็บเกี่ยวแบบเด็ดก้าน ให้เหลือต้นรากยึดดินไว้ 631.47 การสำรวจดิน และการสำรวจการใช้ดิน 631.49 การศึกษาเรื่องดินในภูมิภาคต่างๆ
การปลูกพืช	ระบบ LC	SB121 การปลูกพืช SB113.2-118.46 เมล็ดเทคโนโลยีเมล็ดพันธุ์ SB119-124 การขยายพันธุ์รวมทั้งการปรับปรุงพันธุ์ SB126.5-126.57 การปลูกพืชไร่ดิน ไฮโดรโปนิกส์ SB129-130 เก็บเกี่ยวบ่มเก็บ SB193-207 พืชอาหารสัตว์ SB317.5-319.864 การปลูกพืชสวน SB401 ถั่ว
	ระบบ DC	631.5 การเพาะปลูก การเก็บเกี่ยว 631.51 งานดินก่อนและหลังการปลูกพืช 631.52 อินทรีย์ของพืชที่ใช้ขยายพันธุ์ 631.521 ส่วนเมล็ดพืช 631.523 การพัฒนาปรับปรุงพันธุ์ใหม่ การเพาะเนื้อเยื่อ การทำลูกผสมพันธุ์เกษตรศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์

เนื้อหาของหมวด ความรู้	ระบบ การจัดระบบ ความรู้	ชื่อของหมวดความรู้
		631.526 ส่วนหน่อ หรือ หัว 631.53 การขยายพันธุ์ด้วยวิธีต่างๆ 631.531 การแพร่พันธุ์จากเมล็ด 631.532 การแพร่พันธุ์จากหน่อ หรือ หัว 631.533 การแพร่พันธุ์จากต้นอ่อน 631.534 การแพร่พันธุ์จากกิ่งตอน 631.535 การแพร่พันธุ์จากการตัดตาต่อกิ่ง 631.536 การแพร่พันธุ์จากการปลูกถ่ายเนื้อเยื่อ 631.54 การตอนต้นไม้ การเล็มต้นไม้ การดูแลรักษาไม้ เลื้อย 631.541 การตอนต้นไม้ 631.542 การเล็มต้นไม้ 631.546 การดูแลรักษาไม้เลื้อย ให้เลื้อยบนเสา แกนตรง ให้เลื้อยบนแผงไม้ ให้เลื้อยบนผนัง 631.55 การเก็บเกี่ยว การเก็บเกี่ยวด้วยการตัดต้น การเก็บเกี่ยวด้วยการเก็บรวงหรือผล 631.56 การปฏิบัติการหลังการเก็บเกี่ยว เช่น การทำความสะอาด การปอกเปลือก การบรรจุหีบห่อ 631.58 วิธีเฉพาะในการเพาะปลูก 631.581 การปลูกโดยชุดผิวหน้าดิน 631.582 การปลูกพืชหมุนเวียน 631.583 การปลูกโดยการควบคุมสภาพแวดล้อม เช่น การใช้แสงควบคุมอุณหภูมิ การใช้กระบะเพาะชำ การปลูกในเรือน เพาะชำ 631.584 การเพาะปลูกบนซากอินทรีย์ 631.585 การเพาะปลูกโดยไม่ใช้ดิน ไฮโดรพอนิกส์ (Hydroponics) 631.586 การปลูกแบบแห้ง เพื่อการประหยัดน้ำ 631.587 การชลประทานเพื่อการเพาะปลูก 631.6 การปฏิรูปที่ดิน การปรับพื้นที่ดิน การระบายน้ำ การปลูกพืชซ้ำ 631.7 การเก็บกักน้ำ 631.8 การใช้ปุ๋ยบำรุงดิน การรักษาสภาพอุดมสมบูรณ์ของดิน 631.81 การบำรุงดิน การรักษาสภาพอุดมสมบูรณ์ของดิน 631.82 สภาพของดิน การแก้ดินเปรี้ยว ดินเค็ม 631.83 ปุ๋ยโปแตสเซียม

เนื้อหาของหมวด ความรู้	ระบบ การจัดระบบ ความรู้	ชื่อของหมวดความรู้
		631.84 ปุ๋ยไนโตรเจน 631.85 ปุ๋ยฟอสฟอรัส 631.86 ปุ๋ยอินทรีย์ ซากสัตว์ ปุ๋ยคอก 631.87 ปุ๋ยจากพืช ซากพืช ของเสียหรือขยะจากบ้านเรือน 631.89 การบังคับให้พืชเจริญเติบโตตามต้องการ
	ระบบ LC	SB599-990.5 ศัตรูพืชและโรค SB610-615 วัชพืชพืชกาฝากฯ SB818-945 กัญญาวิทยา SB950-990.5 การควบคุมศัตรูพืชและการรักษาโรคป้องกันพืช SB979.5-985 การตรวจสอบกักกัน SB973-973.5 มาเชื้อโรคในดินป้องกัน SB974-978 พืชอินทรีย์การควบคุมทางชีวภาพ
	ระบบ DC	632 ความเสียหายจากการเกษตรจากสัตว์และเชื้อโรค 632.1 ความเสียหายจากสภาพแวดล้อม 632.11 ความเสียหายจากสภาพอากาศหนาวจัด 632.12 ความเสียหายจากสภาพอากาศร้อนจัด 632.14 ความเสียหายจากสภาพฝนลูกเห็บ 632.15 ความเสียหายจากสภาพแสงสว่างไม่เหมาะสม 632.16 ความเสียหายจากสภาพจากลมและฝน 632.17 ความเสียหายจากสภาพน้ำท่วม 632.18 ความเสียหายจากสภาพไฟฟ้า 632.19 ความเสียหายจากสภาพมลพิษต่าง ๆ 632.2 ความเสียหายจากการถูกพืชหรือสัตว์อื่นมาเกาะ เช่น ต้น กาฝาก 632.3 ความเสียหายจากเชื้อโรค เชื้อแบคทีเรีย 632.4 ความเสียหายจากเชื้อรา 632.5 ความเสียหายจากวัชพืช เช่น หญ้าเหี่ยวเหี่ยว 632.7 ความเสียหายจากแมลง 632.8 ความเสียหายจากเชื้อโรคไวรัส 632.9 การควบคุมสัตว์ที่รบกวนมนุษย์ การควบคุมพืชที่เป็นอันตราย การ ควบคุมโรคพืช 632.93 การกักพืชเพื่อป้องกันการแพร่ของโรคพืช 632.94 การโรยผง การรมยา 632.95 ยาฆ่าแมลงชนิดต่างๆ 632.96 การควบคุมแบบชีวภาพ

เนื้อหาของหมวด ความรู้	ระบบ การจัดระบบ ความรู้	ชื่อของหมวดความรู้
	ระบบ DC	633 พืชผลจากไร่ นา 633.1 พืชธัญญาหาร 633.11 ข้าวสาลี 633.12 ข้าวบัควีท 633.13 ข้าวโอ๊ต 633.14 ข้าวไร 633.15 ข้าวโพด 633.16 ข้าวบาร์เลย์ 633.17 ข้าวฟ่าง 633.18 ข้าวเจ้า 633.2 พืชปศุสัตว์ หญ้าที่ใช้เป็นอาหารสัตว์ หญ้าชนิดต่าง ๆ 633.3 พืชผักตระกูลถั่ว ถั่วเหลือง ถั่วแระ ถั่วเขียว ฯลฯ 633.5 พืชเส้นใย 633.51 ฝ้าย 633.52 ปอ 633.53 ป่าน 633.54 ปอกระเจา 633.55 ป่านรานี้ 633.56 พืชเส้นใยอ่อนอื่น ๆ เช่น ปอชวา 633.57 พืชเส้นใยแข็ง ป่านมะนิลา ไหมมะพร้าว กก ตันอ้อ ตัน แฝก ผักตบชวา ตะไคร้บัก ใบสับปะรด 633.6 พืชให้น้ำตาล อ้อย หัวบีท ตันเมเปิล เผือก มันสำปะหลัง 633.7 พืชที่มีสารเคมีรวมตัวกันเป็นด่างได้ 633.71 ยาสูบ 633.72 ชา 633.73 กาแฟ 633.74 โกโก้ 633.75 ฝิ่น 633.76 เม็ดโคล่า 633.77 ชาปารากวัย 633.78 ชิคอริ (รากใช้ชงดื่ม หรือผสมกาแฟชงดื่ม) 633.79 กัญชา 633.8 พืชอื่นๆ ที่ปลูกเพื่อนำไปใช้ในกระบวนการอุตสาหกรรม 633.81 พืชทำ น้ำหอม 633.82 พืชทำกลิ่น รส

เนื้อหาของหมวดความรู้	ระบบการจัดระบบความรู้	ชื่อของหมวดความรู้
		633.83 พืชที่เป็นเครื่องเทศ (อบเชย จันทน์ กานพลู ขิง พริกไทย พริก มะรุม) 633.85 พืชให้น้ำมัน (ปาล์ม) 633.86 พืชที่ให้เมล็ดสี ที่ใช้ผสมอาหารหรือทำให้เกิดสีต่าง ๆ 633.87 พืชที่ให้แทนนิน เพื่อการย้อมสี 633.88 พืชสมุนไพร พืชที่ให้ด้วยยารักษาโรค 633.89 พืชที่ปลูกเพื่อการอุตสาหกรรม เช่น พืชให้น้ำยาง (ยางพารา) พืชให้น้ำมัน (น้ำมันสน) พืชที่ให้สารมาเมลง
พืชผัก	ระบบ LC	SB320-353.5 ผัก
	ระบบ DC	635 พืชสวนครัว ผักต่างๆ 635.1 ผักที่มีรากกินได้ หัวผักกาด หัวไชเท้า หัวแครอท 635.2 ผักที่มีหัวเป็นกระเปาะ 635.21 มันฝรั่ง มันเทศ มันแกว 635.25 หัวหอม 635.26 กระเทียม 635.3 พืชที่ใบ ดอก ลำต้น กินได้ 635.31 หน่อไม้ฝรั่ง (Asparagus) 635.32 อาร์ติโชค 635.34 กะหล่ำปลี 635.35 บร็อกโคลี่ 635.4 พืชมีลำต้นสีเขียวกินได้ 635.41 ผักขม 635.42 ผักคะน้า 635.48 ตะไคร้ 635.5 พืชที่ใบกินได้ ผักกาด ผักบุ้ง ตำลึง 635.6 ผลไม้กินได้ 635.61 ผลไม้จำพวกแดง เช่น แดงโม แดงไทย 635.62 น้ำเต้า ฟักทอง 635.63 ตะลิงปลิง แดงกวา แดงร้าน 635.64 มะเขือเทศ พริกหยวก มะเขือพวง มะเขือขาว มะเขือม่วง กระเจี๊ยบมอญ 635.65 ถั่วเหลือง ถั่วแขก ถั่วเขียว 635.67 ข้าวโพด 635.7 พืชสมุนไพรที่รสหวาน กลิ่นหอม

เนื้อหาของหมวด ความรู้	ระบบ การจัดระบบ ความรู้	ชื่อของหมวดความรู้
		635.8 หีดต่าง ๆ 635.9 ไม้ดอก และ ไม้ประดับ
ผลไม้	ระบบ LC	SB354-402 ผลไม้
	ระบบ DC	634 พืชจากสวน ผลไม้ ป่าไม้ 634.1 ผลไม้ที่มีเนื้อเป็นกากอมน้ำ 634.11 แอปเปิ้ล 634.12 แพร์ 634.14 ควินซ์ (กล้วยมะตูม) 634.15 ชมพู 634.2 ผลไม้ที่มีเมล็ดแข็ง 634.21 แอปริคอต 634.22 พลัม 634.23 เชอร์รี่ 634.25 พีช 634.3 ผลไม้ตระกูลมะนาว 634.31 ส้ม 634.32 องุ่น 634.33 มะนาว 634.37 มะเคื่อ 634.38 มัลเบอร์รี่ 634.39 สาเก ขนุนลำปะลอ 634.4 ผลไม้อื่น ๆ 634.41 มะละกอ น้อยหน่า 634.42 ฝรั่ง 634.43 ละมุด 634.44 มะม่วง มะปราง 634.45 ตะโก มะพลับ 634.46 มะขาม ทองหลาง กระถิน 634.5 ผลไม้มีเปลือกนอกแข็ง เช่น แก้ว ส้มอ วอลนัท เซสนัท 634.6 ผลไม้เขตร้อน 634.61 มะพร้าว 634.62 อินทผลัม 634.63 มะกอกน้ำ 634.64 ทับทิม 634.65 มังคุด อะโวคาโด

เนื้อหาของหมวดความรู้	ระบบการจัดระบบความรู้	ชื่อของหมวดความรู้
		634.7 ผลไม้ขนาดเล็กจากต้นไม้ที่มีลำต้นอ่อน ราสเบอร์รี่ ลูกเกด บลูเบอร์รี่ สตรอเบอร์รี่ 634.77 กล้วย สับปะรด 634.8 การปลูกองุ่น การดูแลสวนองุ่น 634.82 การป้องกันโรค แมลงที่เป็นอันตรายต่อต้นองุ่น 634.83 ชนิดขององุ่น พันธุ์ต่าง ๆ ขององุ่น 634.88 การเก็บเกี่ยวองุ่น
ป่าไม้	ระบบ LC	SB434.5การปลูกป่า SD1-669.5 ป่าไม้ SD411-428 ป่าไม้
	ระบบ DC	634.9 การป่าไม้ 634.92 การจัดการเรื่องป่าไม้ 634.93 การเข้าถึงป่า การตัดถนนเพื่อความปลอดภัยของป่า 634.95 วิชาการรักษาป่าไม้ การบำรุงรักษาป่าการตัดต้นไม้บางส่วน ให้ปลอดภัยความหนาที่บ การกำจัดไม้พุ่มบนพื้นดิน 634.96 โรค เชื้อโรค สัตว์อันตรายต่อไม้ในป่า การป้องกันไฟป่า 634.97 ชนิดของไม้ที่มีในป่า 634.972 ไม้เนื้อแข็ง (มะค่า เต็ง รัง โอ๊ก ฯลฯ) 634.975 ไม้เนื้ออ่อน (ยาง คาเบบูยา ฯลฯ) 634.98 การทำประโยชน์จากป่า ผลิตภัณฑ์จากป่า ไม้ท่อน ไม้ซุง ไม้ทำเชื้อ (Pulpwood) เปลือกไม้ 634.99 การปลูกป่าร่วมกับการทำฟาร์มอย่างอื่น การทำสวนป่า
การเลี้ยงสัตว์	ระบบ LC	SFการเลี้ยงสัตว์ SK1-664 กีฬาล่าสัตว์
	ระบบ DC	636 การเลี้ยงสัตว์ และ ลำสัตว์ต่างๆ 636.01 พืชเลี้ยงสัตว์ ฟาร์มเลี้ยงสัตว์ 636.07 ลูกอ่อน ตัวอ่อนของสัตว์ 636.08 สัตวแพทยศาสตร์ สัตวแพทย์ 636.081 การคัดเลือกพันธุ์สัตว์ การทำเครื่องหมาย แสดงความเป็นเจ้าของที่ตัวสัตว์ 636.082 การผสมพันธุ์สัตว์ 636.083 การดูแล การฝึกสัตว์ การทำคอก ทำกรง 636.084 การให้อาหารสัตว์ 636.085 อาหารสัตว์ โภชนาการประยุกต์สำหรับสัตว์ 636.086 การให้พืชอาหารสัตว์ที่ผลิตจากไร่

เนื้อหาของหมวดความรู้	ระบบการจัดระบบความรู้	ชื่อของหมวดความรู้
		636.088 การเลี้ยงสัตว์เพื่อจุดมุ่งหมายเฉพาะอย่าง 636.0882 เลี้ยงไว้เพื่อสงวนพันธุ์ไม่ให้สูญพันธุ์ 636.0883 เลี้ยงเอาเนื้อเป็นอาหาร 636.0884 เลี้ยงไว้เอนามหรือไข่ ไว้เอากระดูก ไว้เอาหนังหรือขน 636.0885 เลี้ยงเอาไว้ใช้ในห้องทดลอง 636.0886 เลี้ยงไว้เพื่อให้ทำงาน ใช้เป็นพาหนะ 636.0887 เลี้ยงไว้ดูเล่น การฝึกสัตว์ให้เชื่อง 636.0888 เลี้ยงไว้เพื่อการกีฬา เลี้ยงไว้เพื่อล่า เลี้ยงไว้เพื่อแสดงละคร เลี้ยงไว้เพื่อให้ต่อสู้กัน เลี้ยงไว้เพื่อแข่งขันกัน 636.0889 เลี้ยงไว้เพื่อเป็นสวนสัตว์ 636.1 การเลี้ยงม้า 636.2 การเลี้ยงสัตว์เคี้ยวเอื้องขนาดใหญ่ เช่น วัว ควาย กวาง อูฐ 636.3 การเลี้ยงสัตว์เคี้ยวเอื้องขนาดเล็ก เช่น แกะ แพะ 636.4 การเลี้ยงหมู 636.5 การเลี้ยง เป็ด ไก่ ไก่วง นกยูง นกพิราบ ห่าน 636.6 การเลี้ยงนกชนิดต่าง ๆ เช่น นกแก้ว นกเขา นกขุนทอง 636.7 การเลี้ยงสุนัข 636.8 การเลี้ยงแมว 636.9 การเลี้ยงสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมอื่น ๆ เช่น จิงโจ้ ช้าง
อุตสาหกรรมเกษตร	ระบบ LC	SF250.5-275 การผลิตนม ผลิตภัณฑ์นม
	ระบบ DC	637 อุตสาหกรรม นม เนย 637.1 กระบวนการผลิตนม 637.12 การผลิตนม การตรวจสอบนมวัว 637.124 การผลิต การรีดนมวัว 637.127 การตรวจและการทดสอบนมวัว 637.14 กระบวนการผลิตนมวัวรูปแบบต่าง ๆ 637.141 นมสด 637.142 นมสดเข้มข้น นมที่ระเหยน้ำออก 637.143 นมผง 637.147 นมพร้อมไขมัน นมที่สกัดไขมันออก 637.148 ครีม

เนื้อหาของหมวดความรู้	ระบบการจัดระบบความรู้	ชื่อของหมวดความรู้
		637.17 นมอื่น ๆ ที่มีไขมันวัว 637.2 ผลิตภัณฑ์เนย 637.3 ผลิตภัณฑ์เนยแข็ง 637.4 ไอศกรีม หวานเย็น 637.5 ผลิตภัณฑ์จากไข่ ไข่ผง
การเลี้ยงแมลง	ระบบ LC	SF518 การเลี้ยงแมลง
	ระบบ DC	638 การเลี้ยงแมลงที่ให้ประโยชน์ 638.1 ผึ้ง 638.16 กระบวนการเก็บผึ้ง 638.17 ไข่ผึ้ง 638.2 ตัวไหม 638.5 การเลี้ยงแมลงอื่น ๆ 638.57 การเลี้ยงแมลงเฉพาะชนิด
การประมง	ระบบ LC	SH201-399 ประมง SH381-385 ปลาหวาพ SH20.3-191 เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ SH365-380.92 การประมงหอย SH20.3-191 เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ SK351-579 สัตว์ป่าล่าสัตว์
	ระบบ DC	639 เทคโนโลยีการล่าสัตว์ การตกปลา การสงวนพันธุ์สัตว์ 639.1 การล่าสัตว์ การดักสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม 639.11 การล่าสัตว์ การดักสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม 639.12 การล่าน้ำ 639.13 การล่าสัตว์ครั้งบครั้งน้ำ แอมฟิเบียน 639.14 การล่าสัตว์เลี้ยงกลาน 639.2 การประมง การล่าปลาวาฬ การล่าแมวน้ำ เจริงพาณิชย์ 639.21 การประมงน้ำจืด 639.22 การประมงน้ำเค็ม การประมงทะเลน้ำลึก 639.27 การประมงปลาเฉพาะชนิด 639.28 การล่าปลาวาฬ 639.29 การล่าแมวน้ำ 639.3 การเพาะเลี้ยงสัตว์เลือดเย็น การเลี้ยงปลา 639.31 การเลี้ยงปลาน้ำจืด บ่อเลี้ยงปลา ฟาร์มตกปลาน้ำจืด การเลี้ยงปลาในทะเลสาบ 639.32 การเลี้ยงปลาน้ำเค็ม และน้ำกร่อย

เนื้อหาของหมวด ความรู้	ระบบ การจัดระบบ ความรู้	ชื่อของหมวดความรู้
		639.34 การเลี้ยงปลาในตู้หรือถึงกระเจกขนาดใหญ่ พืชรากน้ำ พืชรากน้ำ พืชรากน้ำ พืชรากน้ำ 639.37 การเลี้ยงสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ และปลาเฉพาะชนิด 639.372-639.77 การเลี้ยงปลาเฉพาะชนิด 639.378 การเลี้ยงสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ เช่น กบ ตะพาบ 639.39 การเลี้ยงสัตว์เลื้อยคลาน งู จระเข้ เต่า 639.4 การประมง และการเพาะเลี้ยงหอย 639.41 หอยนางรม หอยมุก 639.42 หอยแมลงภู่ หอยกะพง 639.44 หอยกาบ 639.46 หอยแครง 639.48 การเพาะเลี้ยงสัตว์ตระกูลหอยอื่น ๆ เช่น หากบ 639.5 การประมงสัตว์ตระกูลกุ้ง 639.54 การประมงกุ้งทะเลใหญ่ กุ้งน้ำจืด 639.56 การประมงกุ้งฝอย กุ้งกุลาดำ กุ้งแชบ๊วย 639.6 การเพาะเลี้ยงสัตว์ตระกูลกุ้ง การเพาะเลี้ยงปู 639.7 การเลี้ยงสัตว์ไม่มีกระดูกสันหลังอื่น ๆ นอกเหนือจากสัตว์ ตระกูลหอยและตระกูลกุ้ง 639.75 การเลี้ยงตัวหนอนต่าง ๆ 639.8 การเพาะเลี้ยงในน้ำ การเพาะเลี้ยงในน้ำเค็ม 639.89 การเพาะเลี้ยงพืชในน้ำ 639.9 การสงวนรักษาทรัพยากรทางชีววิทยา การสงวนรักษาสัตว์ เลี้ยงลูกด้วยนม สัตว์ที่ใช้เป็นเกมล่าสัตว์ สัตว์มีกระดูกสันหลัง สัตว์ ป่า 639.92 การปรับปรุงที่อยู่ของสัตว์ 639.93 การควบคุมจำนวนประชากรสัตว์ 639.95 การบำรุงรักษาแหล่งสำหรับสงวนพันธุ์สัตว์ แหล่งที่ หลบภัยของสัตว์ 639.96 การควบคุมโรค พืชภัย และศัตรูของสัตว์ 639.97 การสงวนรักษาสัตว์เฉพาะชนิด 639.99 การสงวนรักษาพันธุ์พืช

แนวคิดออนโทโลยี (Ontology Approach)

1. ความหมายของออนโทโลยี

ออนโทโลยี เป็นคำทับเสียงของคำภาษาอังกฤษว่า Ontology ได้นำมาใช้เป็นครั้งแรกปี ค.ศ.1980 ในสาขาปัญญาประดิษฐ์โดย John McCarthy ซึ่งตีพิมพ์ในบทความ Circumscription: A form of Non-Monotonic Logic วารสาร Artificial Intelligence ปีที่ 5 ฉบับที่ 13 หน้า 27-29 และได้เริ่มนำมาใช้ในหลากหลายสาขาวิชาในช่วงปี ค.ศ. 1990s ได้แก่ สาขาวิชาวิศวกรรมความรู้ (Knowledge Engineering) การนำเสนอตัวแทนความรู้ (Knowledge representation) การประมวลภาษาธรรมชาติ (Natural Language Process) ระบบสารสนเทศร่วมกัน (Cooperative Information System) การบูรณาการข้อมูลอัจฉริยะ (Intelligent Information Integration) การจัดการความรู้ (Knowledge Management) การออกแบบฐานข้อมูล (Database Design) การค้นคืนสารสนเทศ (Information Retrieval) พาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์ (Electronic Commerce) (Guarino, 1995 ; Studer, Benjamins and Fensel, 1998 ; Fensel, 2001 ; Denny, 2002 ; Fensel, 2004) สำหรับสาขารัฐศาสตร์ ในปี ค.ศ. 1997 Vickery ได้ตีพิมพ์บทความทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับความสำคัญของออนโทโลยี ในวารสาร Journal of information Science ปีที่ 23 ฉบับที่ 7 เดือนกรกฎาคม 1997 หน้า 277-86 ทั้งนี้ นักวิชาการได้กำหนดคำที่ใช้เรียก “ออนโทโลยี (Ontology)” หลากหลายแตกต่างกัน อาทิเช่น อภิธานศัพท์ (Glossary) และพจนานุกรมข้อมูล (Data Dictionaries) ธีซอรัสและแทกโซโนมี (Thesauri & Taxonomies) แบบแผนหรือเค้าร่าง (Schemas) และแบบจำลองข้อมูล (Data Model) แบบจำลองขอบเขตความรู้ที่สนใจ (Domain Model) ออนโทโลยีที่เป็นแบบแผน (Formal Ontology) การอนุมาน (Inference) และฐานความรู้ (Knowledge Base) เป็นต้น (Merriam-Webster Online Dictionary, 2003)

ออนโทโลยีมีบทบาทสำคัญในการบรรยายเชิงความหมายเพื่อความเข้าใจร่วมกันในขอบเขตความรู้เรื่องใดเรื่องหนึ่งให้สอดคล้องตรงกัน โดยใช้แนวคิดเดียว (Concept) เพื่อลดหรือการตัดทอนแนวคิด (Concepts) หรือคำศัพท์ที่สับสน (Uschold and Gruninger, 1996) และสนับสนุนการแลกเปลี่ยน การค้นคืนข้อมูล สารสนเทศ (Hunter, 2001 ; Kashyap, 2001; Fensel, 2004) และมีความสำคัญต่อการพัฒนาระบบฐานความรู้ (Knowledge Based Systems) เนื่องจากการสร้างออนโทโลยีทำให้สามารถแบ่งปันและใช้ความรู้ร่วมกัน และสามารถนำความรู้มาใช้อย่างใหม่ได้ (Jones ; Bench-Capon and Visser, 1999 ; Noy and McGuinness, 2001)

ออนโทโลยีเป็นการกำหนดนิยามความหมายของแนวคิด (Concepts) ในขอบเขตของความรู้ที่สนใจ (Domain of Interest) โดยการกำหนดคุณสมบัติ (Property) ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิด และกำหนดลักษณะความสัมพันธ์ (Relationships) รวมทั้งตรรกะของการแปลงความสัมพันธ์เพื่อสร้างความหมายเช่น ลักษณะความสัมพันธ์ที่ถูกต้อง หรือลักษณะการแสดงความเกี่ยวข้องและไม่เกี่ยวข้องกันของแนวคิด หรือระหว่างแนวคิดกับคุณสมบัติในขอบเขตความรู้ที่สนใจเพื่อสร้างองค์ความรู้ใน

ด้านนั้น ๆ โดยแสดงเป็นโครงสร้างความสัมพันธ์ที่ชัดเจน โดยใช้คลาส (Classes) หรือแนวคิด (Concepts) ความสัมพันธ์ระหว่างคลาส และคุณสมบัติของคลาส (Property) (Dean; Bench-Capon and Visser, 1999 ; Jacob, 2003) นอกจากนี้ ได้มีนักวิชาการได้กำหนดนิยามความหมายของออนโทโลยีที่สอดคล้องตรงกันว่าหมายถึง การกำหนดนิยามความหมายที่เป็นทางการและประกาศคุณลักษณะที่ชัดเจนของคำศัพท์ที่ใช้ในการอธิบาย ซึ่งเป็นตัวแทนของแนวคิด (Concepts) หรือแบบจำลอง (Model) ของกลุ่มชุมชนสารสนเทศที่ใช้ร่วมกัน (Information Communities) (Fensel, 2004 ; Aparicio ; Farias and Santos, 2005 ; วิลาศ ววงษ์, 2549)

2. โครงสร้างของออนโทโลยี

ออนโทโลยีมีการกำหนดโครงสร้างความรู้ที่ชัดเจนของสิ่งที่เกี่ยวข้องกับแนวคิด (concepts) เพื่อนำมาใช้ในการบรรยายหรือแสดงแนวคิดในขอบเขตความรู้เรื่องใดเรื่องหนึ่ง (Domain) โดยมีพื้นฐานแนวคิดในสาขาปรัชญาว่าสิ่งใด ๆ สามารถแสดงให้เห็นชัดเจนได้ด้วยการแสดงคุณสมบัติที่เกี่ยวข้องกับสิ่งนั้น ๆ ซึ่งรูปแบบโครงสร้างโดยทั่วไปของออนโทโลยีจะอยู่ในรูปของโครงสร้างข้อมูลแบบมีลำดับชั้น (Hierarchical Data Structure) และมีการจัดกลุ่มแนวคิดแบบแทกโซโนมี (Taxonomy) ในลักษณะ parent-child ดังนั้นโครงสร้างออนโทโลยีจึงประกอบด้วย การกำหนดนิยามความหมายหรือการอธิบายเรื่องราวโดยใช้แนวคิด (Concepts) คุณสมบัติ (Properties) ความสัมพันธ์ (Relationships) ตรรกะการแปลงความสัมพันธ์ (Axioms) และคำศัพท์หรือตัวอย่างข้อมูล (Instances) (Benjamins and Gomez-Perez, 2000)

1) แนวคิด (Concepts) หมายถึงแนวคิดในขอบเขตความรู้เรื่องใดเรื่องหนึ่ง ซึ่งสามารถเป็นอะไรก็ได้ที่เกี่ยวกับสิ่งที่ถูกกล่าวถึงและสามารถอธิบายรายละเอียดได้ เช่น งาน (Task) หน้าที่ (Function) การกระทำ (Action) กลยุทธ์ (Strategy) กระบวนการอย่างมีเหตุผล (Reasoning Process) เป็นต้น ตัวอย่างเช่น Trip, Tour, Passenger

2) คุณสมบัติ (Properties, Slots, Roles, Functions) คุณสมบัติต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับแนวคิด (Concepts) เพื่อนำมาใช้ในการอธิบายแนวคิด (Jacob, 2003) ตัวอย่างเช่น ราคาของรถมือสอง (Price-of-a-Used-Car) การคำนวณราคาของรถมือสองขึ้นอยู่กับโมเดลของรถ (Car-Model) วันที่ผลิต (Manufacturing Date) และระยะทางการขับ (Mileage)

3) ความสัมพันธ์ (Relations) เป็นการนำเสนอประเภทของการปฏิสัมพันธ์ (Interaction) ระหว่างแนวคิดกับแนวคิดในขอบเขตความรู้ที่สนใจ และมีการกำหนดแบบแผนความสัมพันธ์ ความสัมพันธ์ลักษณะต่าง ๆ ได้แก่ ความสัมพันธ์ตามลำดับชั้นแบบแทกโซโนมี (Taxonomy) (Subclass-of หรือ Is_a hierarchy) และความสัมพันธ์แบบ Mereology (Part-of) ตัวอย่างเช่น Trip Is_a Travel Product, Trip Synonym for Tour, Trip Related-to Party

4) แอ็กซีอึม (Axiom) เป็นตรรกะของการแปลงความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิด (Concepts) กับคุณสมบัติ (Properties) หรือแนวคิด (Concepts) กับแนวคิด (Concepts) หรือการตรวจสอบคุณสมบัติของคุณสมบัติ (Properties) เพื่อการแปลงความหมายที่ถูกต้อง

5) คำศัพท์หรือตัวข้อมูล (Instances) เป็นคำศัพท์ที่มีการกำหนดนิยามความหมายร่วมกันทั้งหมดในออนโทโลยี

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ระนิต ณ พัทลุง (2539) ได้ทำการศึกษาภูมิปัญญาด้านการเกษตรของหลน หมักดี โดยศึกษาด้านแนวคิด รูปแบบ คุณค่า และผลกระทบที่มีต่อสังคมภาคใต้ โดยการเก็บข้อมูลภาคสนามจากหลน หมักดี และครอบครัวชาวบ้านใกล้เคียงด้วยวิธีสัมภาษณ์และการสังเกต ผลการศึกษาพบว่า แนวคิดที่เป็นปัจจัยสำคัญคือ การเรียนรู้และเห็นคุณค่าจากการทำเกษตรแบบพื้นบ้านภายในชุมชน การหาวิธีเพื่อทำการเกษตรเลี้ยงครอบครัวได้ และการยึดมั่นต่อคำสอนของศาสนาอิสลาม ทำให้เกิดแนวคิดการทำเกษตรแบบพึ่งตนเองโดยคำนึงถึงหลัก 4 ธาตุ ได้แก่ดิน น้ำ ลม ไฟ เชื่อว่าพืชบางชนิดมีธาตุที่เกื้อกูลซึ่งกันและกัน จึงสามารถนำพืชเหล่านั้นมาปลูกร่วมกันได้ และคำนึงถึงความสูงต่ำของพืชแต่ละชนิดเมื่อเติบโตเต็มที่ ซึ่งเมื่อนำมาปลูกร่วมกันแล้วจะเจริญเติบโตไม่พร้อมกัน มีต่างระดับกัน กิ่งก้านไม่กีดขวางกัน และเป็นร่มเงาให้แก่กันและเป็นร่มเงาให้แก่กัน ทำให้พืชแต่ละชนิดมีดอกผลที่สมบูรณ์ จากการทำการเกษตรแบบธรรมชาติและอิงอยู่บนฐานคิดความเกื้อกูลของคนและธรรมชาติ ภายใต้หลักศาสนาอิสลามดังกล่าวทำให้ครอบครัวมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ทั้งทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้าน อีกทั้งยังช่วยรักษาสมดุลทางธรรมชาติอีกด้วย นอกจากนี้ยังมีผลต่อสังคมภาคใต้อย่างกว้างขวาง ทั้งในกลุ่มเกษตรกรและกลุ่มบุคคลอื่น โดยมีผลกระทบต่อแนวคิดและการนำไปปฏิบัติในการทำการเกษตรแบบพึ่งตนเองจากการศึกษาข้างต้นของ ระนิต ณ พัทลุง เป็นการศึกษาถึงภูมิปัญญาทางด้านการเกษตรซึ่งเป็นการศึกษาภูมิปัญญาของปัจเจกชนที่เกิดสำนักต่อธรรมชาติ ภายใต้ความเชื่อ โดยมีหลักศาสนาอิสลามเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ เน้นการพึ่งพิงตนเองเป็นหลัก โดยภูมิปัญญาปัจเจกชนนี้จะมีส่วนช่วยกระตุ้นให้บุคคลอื่นเกิดความตื่นตัว ติดตามผล หรือกระทำตามเมื่อเห็นผลสำเร็จปรากฏแก่สายตา ซึ่งเป็นลักษณะของภูมิปัญญาของปัจเจกบุคคล และยังมีผลต่อชุมชนให้ยึดถือปฏิบัติตาม

จันทร์ดีป พู่เฟื่อง และคณะ (2546) ได้ศึกษารวบรวมข้อมูล องค์ความรู้ ภูมิปัญญาในการทำประมง คนหาปลา ชีวิตบนผืนน้ำกว๊านพะเยา มีข้อค้นพบที่มีมิติมุมมองเกี่ยวกับการจัดการน้ำหรือภูมิปัญญาน่าสนใจ คือ ในอดีตกว๊านพะเยาอยู่ในฐานะ ของน้ำหมู (พื้นที่สาธารณะ) ทุกคนมีสิทธิใช้และมีการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติร่วมกัน และเกี่ยวโยงกับวิถีชีวิต ความเชื่อเรื่องสันพระธาตุ และการขุดพบโบราณวัตถุต่าง ๆ ความเชื่อในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ และความศรัทธาในพระพุทธศาสนา เป็นสิ่งที่กำกับพฤติกรรมและความสัมพันธ์ของชาวบ้านรอบกว๊านพะเยา ทำให้เกิดสำนึกร่วมในความเป็นท้องถิ่นเดียวกัน การมีศรัทธาวิถีดเดียวกันของคนในชุมชน ก่อให้เกิดความร่วมมือและช่วยเหลือกันในการสภาพการณ์ปัจจุบันเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงในการจัดการทรัพยากรน้ำเกิดขึ้น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงมาจากการเข้ามาบริหารของรัฐบาล โดยที่ภาครัฐเข้ามาสร้างประตูประบายน้ำ ทำให้เกิดการแยกชุมชนออกเป็น 2 ส่วน ตามลักษณะและกิจกรรมการใช้ประโยชน์จากน้ำ โดยที่ทิศตะวันตกเป็นชนบท ทิศตะวันออกเป็น

เมือง บทบาทหน้าที่ถูกเปลี่ยนเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ ผลิตน้ำประปา ในปัจจุบัน กว๊านพะเยา กลายเป็นพื้นที่ของราชการ เนื่องจากการใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ของชาวบ้านถูกจำกัด และขึ้นอยู่กับ ประกาศ และกฎหมายที่ภาครัฐออกมามบังคับใช้ระบบองค์การชลประทานเหมืองฝายที่เคยมีในอดีตหายไป ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กว๊านพะเยาเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง เลื่อมโทรมไปจากอดีตเสื่อมโทรม ไปทุกขณะ ชาวประมงกว๊านพะเยาได้มีข้อเสนอเชิงยุทธศาสตร์ที่สำคัญต่อการภาครัฐหลายประการ ในการวางแผนการจัดการร่วมกันระหว่างชุมชนกับหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อแก้ไขปัญหาที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิต ลากการทำมาหากินของชาวประมง ได้แก่ 1) เสนอแนวทางการจัดการร่วมกันระหว่างรสบกับชุมชน 2) มีการตั้งคณะทำงานร่วมระหว่างหน่วยงานภาครัฐ เอกชน และชาวประมง เพื่อศึกษาปัญหา แล้วยการปรับปรุงระเบียบ กฎหมายที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพปัญหาท้องถิ่น 3) ร่วมกันจัดทำแผนแม่บท ในการพัฒนากว๊านพะเยาให้ครอบคลุมกิจกรรมทุกด้าน ได้แก่ ด้านสังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม การท่องเที่ยวและวิถีชีวิตชาวประมง และ 4) ส่งเสริมให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับกลุ่มและเครือข่ายอื่นอย่างต่อเนื่อง

ยศ สันตสมบัติ (2542) ศึกษาภูมิปัญญาของชาวบ้านในระบบการทำไร่แบบย่ำที่ พบว่า มีความหลากหลายหลายทางชีวภาพอย่างชัดเจนและเป็นรูปธรรม มีการใช้ประโยชน์ เก็บรักษา พัฒนา และแลกเปลี่ยนสายพันธุ์พืชหลายชนิดสืบเนื่องต่อกันมาหลายชั่วอายุคน ยกตัวอย่างเช่นในระบบการทำไร่แบบย่ำที่ดั้งเดิมของชาวลีซอ มีพืชอาหารไม่น้อยกว่า 30 ชนิด และมีความหลากหลายไม่น้อยกว่า 100 สายพันธุ์ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่พัฒนาขึ้นในการปรับตัวเข้ากับพื้นที่สูงในป่าเขตร้อน การทำไร่แบบย่ำที่ จึงเป็นการจำลองคุณลักษณะของระบบนิเวศธรรมชาติโดยพยายามหลีกเลี่ยงมิให้มีการปรับเปลี่ยนสภาพธรรมชาติมากเกินไป ดังนั้นจึงมีลักษณะคล้ายป่าอย่างน้อย 3 ประการ คือ

1. มีความหลากหลายของสายพันธุ์พืชสูงเช่นเดียวกับป่าธรรมชาติ
2. วางอยู่บนหลักการของการปลูกพืชต่างระดับเพื่อควบคุมแสงแดดและการให้ร่มเงาของพืชแต่ละชนิด คล้ายคลึงกับระดับความสูงต้นไม้และชนิดพืชในป่า
3. เป็นระบบการผลิตที่ใช้ประโยชน์จากธาตุอาหารในดินที่มีอยู่จำกัด เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อการเจริญเติบโตของพืชอาหารเช่นเดียวกับป่าเขตร้อน

พรชัย ปรีชาปัญญา และวารินทร์ จิระสุขทวีกุล (2543) ศึกษาภูมิปัญญาชาวกะเหรี่ยง ที่คอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่ เกี่ยวกับการจำแนก ข้าวพื้นเมือง พบว่าพันธุ์ข้าวที่ชาวนากะเหรี่ยงใช้ปลูกเป็นข้าวที่ทนหนาว กอใหญ่ ต้นตั้ง และรวงยาว ชาวนากะเหรี่ยงมีการปรับปรุงพันธุ์ข้าวโดยแลกเปลี่ยนกับเกษตรกรอื่นอัตราส่วน 1:1 เพื่อนำไปปลูกขยายพันธุ์ โดยห้ามนำเมล็ดข้าวที่ได้ไปให้กับผู้อื่นภายใน 3 ปี เพราะเชื่อว่าหากเราให้ผู้อื่นอีกทอดหนึ่ง จะทำให้ผลผลิตข้าวของตนเองตกต่ำลงทั้งนี้ชาวนากะเหรี่ยงอธิบายว่า ก่อนการแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวกับผู้อื่น จะต้องผ่านการทดสอบจนมั่นใจว่าการผลิตข้าวพันธุ์ที่มากพอ จึงให้คนอื่นต่อได้ นับเป็นวิธีทดสอบพันธุ์ข้าววิธีหนึ่ง ที่ป้องกันพันธุ์ข้าวเลวกระจายไปในพื้นที่ส่วนใหญ่ การแลกเปลี่ยนพันธุ์ ข้าวกระทำทั้งชุมชนและระหว่างชุมชน และการขอพันธุ์ข้าวในบางครั้งเกิดจากการเดินทางไปเยี่ยมญาติและเกิดติดใจในรสชาติจึงขอเมล็ดไปปลูกหรือให้เป็นของกำนัลกัน จึง

สามารถรักษาความหลากหลายของพันธุ์พืชไว้ได้เป็นจำนวนมาก และยังพบอย่างไร้ชาวบ้านมีความรู้ในการจำแนกข้าวออกเป็น 4 ลำดับ ดังนี้ 1) ข้าว 2) ชนิดของข้าวตามสถานที่ปลูก สภาพไร่หรือนา 3) ชนิดของข้าวตามความเหนียวของแป้งในข้าว โดยแบ่งเป็นข้าวเหนียวกับข้าวเจ้า 4) พันธุ์ข้าว เช่นข้าวสีดา ข้าวป๊อ ข้าวบือขอม ข้าวป่าแม่ ข้าวแม่หลวงข้าวแม่น้อย

นอกจากนี้ Preechapanya (1996) พบว่าชาวป่าเมี่ยงบ้านแม่ดอนหลวง อำเภอค้อยสะเกิด จังหวัดเชียงใหม่ มีความรู้ในการแจกแจงพืชได้ คือ 4 ลำดับ ดังนี้ 1) ชนิดของต้นไม้ เช่นต้นไม้ป่า ต้นชา ต้นไม้ชนิดอื่นๆ 2) ลักษณะใบ เช่นใบเดี่ยว และใบประกอบ 3) ตระกูล เช่นกอย่างไรอ ไผ่อย่างไร 4) พันธุ์ เช่นกอย่างไรแดง กอย่างไรคาหมู และกอย่างไรมอน หรือ สายพันธุ์ เหยอย่างไรนเมี่ยงเหลืองและเมี่ยงอ้อมการศึกษาภูมิปัญญาพื้นท้องถิ่นของชุมชนต่าง ๆ สามารถนำความรู้ที่ได้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการจัดการบริหารทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน แต่อย่างไรการสืบเสาะหาความรู้เหล่านี้ เป็นสิ่งที่กระทำได้ยาก จึงควรมีวิธีการรวบรวมภูมิปัญญาพื้นท้องถิ่นอย่างเป็นระบบด้วยวิธีการบูรณาการความรู้ทางสังคมศาสตร์และทางวิทยาศาสตร์เพื่อให้เกิดการประยุกต์ใช้ความรู้ที่มีคุณค่าของแต่อย่างใดระบบนิเวศอย่างใดที่เหมาะสมต่ออย่างใดการพัฒนาทางด้านการจัดการป่าไม้ต่อไป

กรอบแนวคิดของการวิจัย

ในการวิเคราะห์ความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ผู้วิจัยได้บูรณาการแนวคิดของ Geertz (1983) และ Keyes (1978) ในการวิเคราะห์ความรู้ภูมิปัญญา และแนวคิดการจัดระบบความรู้ (Knowledge Classification Approach) ซึ่งเป็นระบบการจัดหมวดหมู่ความรู้เข้ากับแนวคิดออนโทโลยีเฉพาะ (Domain Ontology) ของ Uschold and King (1996) ที่อธิบาย Domain Ontology หมายถึง การกำหนดนิยามความหมาย และคุณลักษณะที่ชัดเจนของคำศัพท์ (Terms) ที่ใช้แทนแนวคิด (concept) และความสัมพันธ์ (relation) ของแนวคิดมาอธิบายโครงสร้างความรู้ ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ประกอบด้วย คำศัพท์ที่เป็นกลุ่มความรู้หลัก (Class) หรือแนวคิดหลัก (concept) กลุ่มความรู้ย่อย (Sub-class) การกำหนดคุณลักษณะที่ชัดเจน และความสัมพันธ์ของกลุ่มความรู้ในขอบเขตความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม

1. สืบค้นและวิเคราะห์เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ที่มีในฐานข้อมูล THAILIS และฐานข้อมูล OPAC ของห้องสมุดสถาบันอุดมศึกษาไทย และห้องสมุดของสภาวิจัยแห่งชาติ ที่ตีพิมพ์เผยแพร่ระหว่างปี พ.ศ. 2540-2552 จำนวน 185 รายชื่อ เพื่อวิเคราะห์หาความรู้ภูมิปัญญาด้านการเกษตรกรรม

2. การจัดกลุ่มความรู้และการวิเคราะห์โครงสร้างความรู้ การศึกษาในประเด็นนี้เป็นการนำข้อมูลจากการวิเคราะห์งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม มาวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยศึกษาถึงคุณลักษณะของหน่วยความรู้ เนื้อหาของความรู้ ความสัมพันธ์ของความรู้ และกลุ่มข้อมูลและวิเคราะห์โครงสร้างความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดการวิเคราะห์ความรู้ระบบการจัดหมวดหมู่ความรู้ (Knowledge Classification Approach) มาประยุกต์ใช้โดยหลักการ คือ

จัดกลุ่มข้อมูลที่มีเนื้อหาเป็นเรื่องเดียวกันอยู่ด้วยกันเป็นกลุ่มข้อมูลหลัก และภายใต้แต่ละกลุ่มข้อมูลหลัก (class) จะแบ่งเนื้อหาออกเป็นกลุ่มข้อมูลย่อย (Sub-classes) และแต่ละกลุ่มมีโครงสร้างความสัมพันธ์ของข้อมูลตามลำดับชั้น (Hierarchical Structure) (Kumar, 1985; Broughton, 2006)

3. และใช้แนวคิดออนโทโลยีเฉพาะด้าน (Domain Ontology) ของ Uschold and King (1996) มาอธิบายโครงสร้างความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ซึ่งเป็นความรู้เฉพาะด้าน โดยมีขั้นตอนการพัฒนา ดังนี้

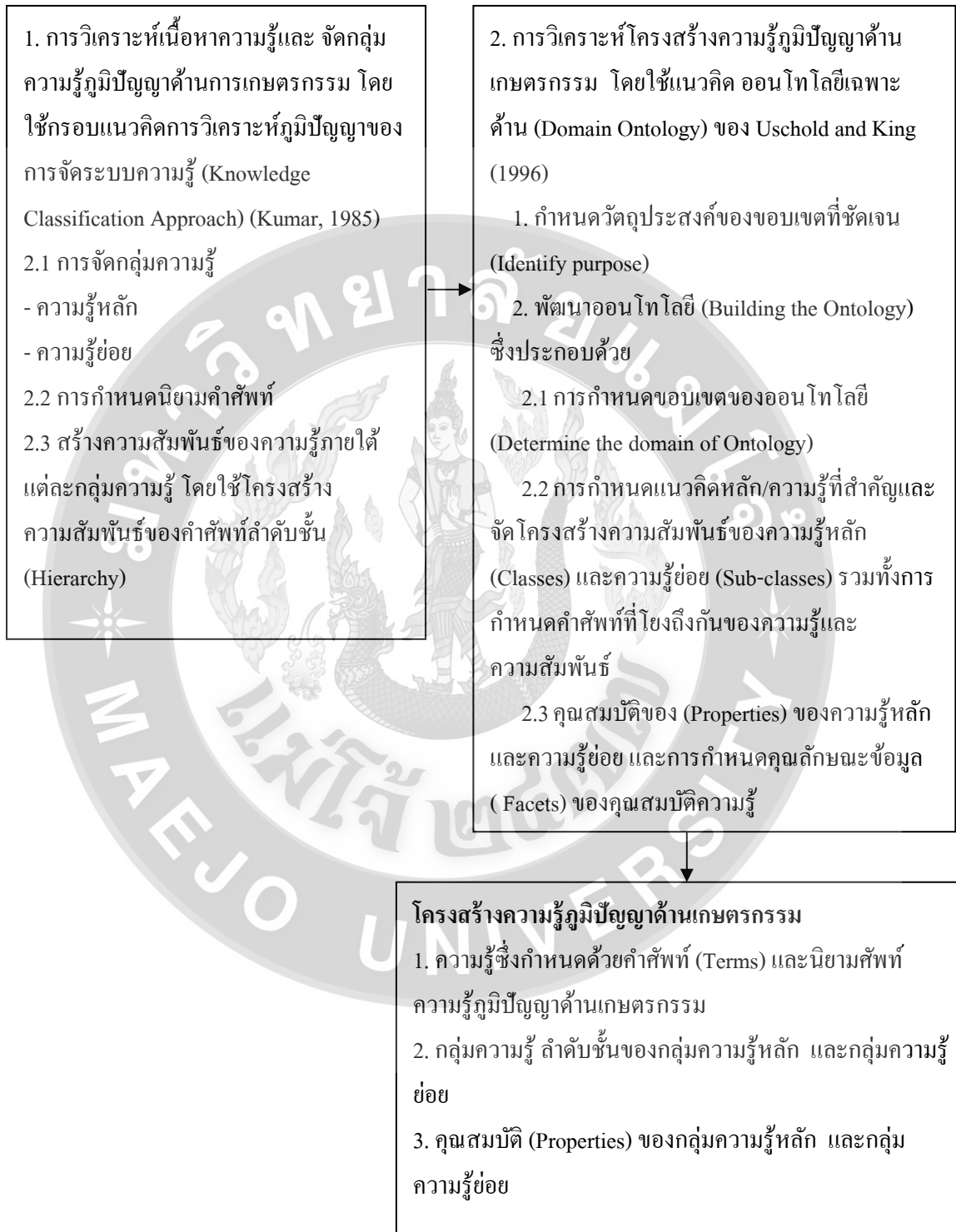
3.1 การกำหนดความรู้หลักที่สำคัญ และจัดโครงสร้างความสัมพันธ์ของความรู้หลัก (Classes) และความรู้ย่อย (Sub-classes) โดยการกำหนดคำศัพท์ที่โยงถึงกันของความรู้

3.2 การกำหนดคุณลักษณะข้อมูล (Facets) ของคุณสมบัติความรู้

การวิเคราะห์ความรู้ภูมิปัญญาด้านการเกษตรกรรม ผู้วิจัยนำเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมมาวิเคราะห์เนื้อหา เพื่อจัดกลุ่มความรู้และวิเคราะห์โครงสร้างความรู้ ภูมิปัญญาด้านการเกษตรกรรม และการกำหนดขอบเขตแนวคิด/กลุ่มความรู้ ความหมาย คุณลักษณะของความรู้ ดังปรากฏในกรอบแนวคิดในการวิจัย

กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 3

วิธีการวิจัย

การออกแบบการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยและพัฒนา (Research and Development) ซึ่งเป็นการวิจัยที่มุ่งเน้น การพัฒนานวัตกรรมใหม่ (New Innovation) พัฒนาระบบการ (Process) พัฒนาระบบและวิธีการปฏิบัติงาน (System and Procedures) เพื่อแก้ปัญหาอย่างเป็นกระบวนการและดำเนินการอย่างเป็นระบบ (Systematic) และมีทฤษฎีรองรับ (อุทัย บุญประเสริฐ, 2542) ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยตามหลักการของการวิจัยและพัฒนา เพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงมาเป็นพื้นฐานในวิเคราะห์ความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม จัดกลุ่มและโครงสร้างความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม โดยแบ่งการดำเนินการวิจัยตามหัวข้อต่อไปนี้

การดำเนินการวิจัย

การวิเคราะห์เนื้อหา จัดกลุ่ม และกำหนดโครงสร้างความรู้ภูมิปัญญาด้าน

เกษตรกรรม

การวิเคราะห์เนื้อหาความรู้ใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสาร (Document Analysis) เพื่อวิเคราะห์งานวิจัยภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม เพื่อจัดทำกรอบการวิเคราะห์ความรู้และเพื่อวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) โดยได้ใช้แนวคิดการวิเคราะห์ความรู้ภูมิปัญญาของ Geertz (1983) และ Keyes (1978) ประกอบด้วย 1) ระบบจำแนกของชาวบ้าน 2) ระบบคิดพื้นบ้าน 3) ระบบคุณค่าพื้นบ้าน 4) ระบบการตีความของชาวบ้าน โดยระบบคิดพื้นบ้านของ Keyes สามารถเข้าใจถึงแนวทางการศึกษาเรื่องพลวัตรภูมิปัญญา และมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันในประเด็นการจำแนกระบบคิด การให้คุณค่า การตีความหมายโลกทัศน์ และใช้แนวคิดการจัดหมวดหมู่ความรู้ (Knowledge Classification Approach) มาประยุกต์ใช้โดยหลักการ คือ จัดกลุ่มข้อมูลที่มีเนื้อหาเป็นเรื่องเดียวกันอยู่ด้วยกันเป็นกลุ่มข้อมูลหลัก และภายใต้แต่ละกลุ่มข้อมูลหลัก(class) จะแบ่งเนื้อหาออกเป็นกลุ่มข้อมูลย่อย (Sub-classes) และแต่ละกลุ่มมีโครงสร้างความสัมพันธ์ของข้อมูลตามลำดับชั้น (Hierarchical Structure) (Kumar, 1985; Broughton, 2006) และใช้แนวคิดออนโทโลยีเฉพาะด้าน (Domain Ontology) ของ Uschold and King (1996) ในการอธิบายโครงสร้างความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม

ประชากร

ประชากรที่ใช้ในการศึกษา คือ งานวิจัยที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมที่ได้จากสำรวจข้อมูล จากฐานข้อมูล THAILIS ระบบฐานข้อมูลรายการบรรณานุกรม (OPAC) จากห้องสมุดสถาบันอุดมศึกษา และห้องสมุดสภาวิจัยแห่งชาติ ที่ตีพิมพ์ระหว่างปี 2540-2554 จำนวน 185 รายชื่อ

การเก็บรวบรวมข้อมูลและเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูล

การรวบรวมข้อมูลเพื่อการวิเคราะห์เนื้อหาในการศึกษาครั้งนี้ จะดำเนินการรวบรวมคำศัพท์ (Terms) แนวคิด (Concept) ที่ เป็นความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมจากงานวิจัยที่รวบรวมและชุมชนดีเด่นที่ใช้ใช้ความรู้ภูมิปัญญาด้าน เกษตรกรรม โดยเครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แบบฟอร์มบันทึกข้อมูลการวิเคราะห์เนื้อหา

การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยนำศัพท์ แนวคิดที่เป็นความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมที่ได้จากการรวบรวมข้อมูล มาวิเคราะห์โดยการจำแนกเนื้อหา และจัดกลุ่มความรู้ องค์ประกอบที่แสดงแนวคิดความรู้ เพื่ออธิบายรายละเอียดของเรื่อง ได้แก่ นิยามความรู้ แนวคิดที่เกี่ยวข้อง แนวคิดย่อยหรือหมวดย่อย ที่อธิบายถึงปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องหรือข้อบ่งชี้อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง องค์ประกอบความสัมพันธ์ของความรู้ โดยวิเคราะห์ระดับชั้นความสัมพันธ์ ระหว่างแนวคิด

การวิเคราะห์ข้อมูลในขั้นตอนนี้เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ และบรรยายเชิงคุณภาพ (Qualitative Description) โดยสรุปประเด็นและจัดกลุ่มข้อมูลตามประเด็นการศึกษา

บทที่ 4

ผลการวิจัย

การวิเคราะห์เนื้อหาภูมิปัญญาท้องถิ่น

การวิเคราะห์เนื้อหาความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม

การวิเคราะห์เนื้อหาความรู้ใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสาร (Document Analysis) เพื่อวิเคราะห์งานวิจัยภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม เพื่อจัดทำกรอบการวิเคราะห์ความรู้และเพื่อวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) โดยได้ใช้แนวคิดการจัดหมวดหมู่ความรู้ (Knowledge Classification Approach) มาประยุกต์ใช้ โดยหลักการ คือ จัดกลุ่มข้อมูลที่มีเนื้อหาเป็นเรื่องเดียวกันอยู่ด้วยกันเป็นกลุ่มข้อมูลหลัก และภายใต้แต่ละกลุ่มข้อมูลหลัก(class) จะแบ่งเนื้อหาออกเป็นกลุ่มข้อมูลย่อย (Sub-classes) และแต่ละกลุ่มมีโครงสร้างความสัมพันธ์ของข้อมูลตามลำดับชั้น (Hierarchical Structure) (Kumar, 1985; Broughton, 2006) และใช้แนวคิดออนโทโลยีเฉพาะด้าน (Domain Ontology) ของ Uschold and King (1996) ในการอธิบายโครงสร้างความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม

1. ประชากรที่ใช้ในการศึกษา

ประชากรที่ใช้ในการศึกษา คือ งานวิจัยที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ที่ได้จากสำรวจข้อมูล จากฐานข้อมูล THAILIS ระบบฐานข้อมูลรายการบรรณานุกรม (OPAC) จากห้องสมุดสถาบันอุดมศึกษา และห้องสมุดสาขาวิจัยแห่งชาติ ที่ตีพิมพ์ระหว่างปี 2540-2554 จำนวน 185 รายชื่อ

2. การเก็บรวบรวมข้อมูลและเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูล

การรวบรวมข้อมูลเพื่อการวิเคราะห์เนื้อหาในการศึกษาครั้งนี้ จะดำเนินการรวบรวมคำศัพท์ (Terms) แนวคิด (Concept) ที่ เป็นความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมจากงานวิจัยที่รวบรวม โดยเครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แบบฟอร์มบันทึกข้อมูลการวิเคราะห์เนื้อหา

การวิเคราะห์เนื้อหาความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม หลังจากที่ผู้วิจัยได้คัดเลือกกลุ่มประชากรทรัพยากรสารสนเทศแล้ว ผู้วิจัยจะทำการวิเคราะห์เนื้อหาความรู้ (Content Analysis) ของทรัพยากรสารสนเทศแต่ละรายการ เพื่อศึกษารายละเอียดของเนื้อหาที่เป็นแนวคิด (Concept) และศัพท์ (Term) ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม โดยการอ่านและบันทึกลงในแบบบันทึกเนื้อหาเพื่อบันทึกรายละเอียดของแหล่งที่มา เนื้อหาที่เป็นหัวข้อ แนวคิด ความหมาย และรายละเอียดของศัพท์และคุณลักษณะที่เกี่ยวข้องของเนื้อหา ซึ่งผลการวิเคราะห์ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์เนื้อหาความรู้ ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ที่เป็นแนวคิด ได้จำนวน 669 รายการ และเนื้อหาที่เป็นศัพท์ (Term) ได้จำนวนทั้งสิ้น 2,109 รายการ

การวิเคราะห์เนื้อหาความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม

การวิเคราะห์เนื้อหาที่เป็นแนวคิดและศัพท์ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ในการวิเคราะห์เนื้อหาที่เป็นแนวคิดและศัพท์ ผู้วิจัยคัดเลือกกลุ่มประชากรเนื้อหาความรู้อย่างเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) โดยนำกลุ่มประชากรงานวิจัยจำนวน 185 รายการ มาวิเคราะห์เนื้อหาความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ตามที่ปรากฏในส่วนต่างๆ ของกลุ่มประชากรทรัพยากรสารสนเทศแต่ละรายการ โดยการวิเคราะห์เนื้อหาที่เป็นแนวคิด (Concept) จะพิจารณาหัวข้อและข้อความตามที่ปรากฏในส่วนของชื่อเรื่อง คำนำ และสารบัญ และเนื้อหาหรือเนื้อเรื่องของประชากรทรัพยากรสารสนเทศ และการวิเคราะห์เนื้อหาที่เป็นศัพท์ (Term) จะพิจารณาเฉพาะศัพท์ที่มีความสำคัญและมีนัยที่แสดงออกถึงปรากฏการณ์ (Phenomena) เฉพาะด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมแต่ละรายการ ทั้งนี้ในการวิเคราะห์เนื้อหา ผู้วิจัยจะใช้แบบวิเคราะห์เนื้อหาความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม (รายละเอียดในภาคผนวก) เพื่อใช้สำหรับบันทึกเนื้อหาเกี่ยวกับแหล่งที่มา เนื้อหาที่เป็นหัวข้อ แนวคิด ความหมาย และศัพท์ รวมทั้งคุณลักษณะอื่น ๆ ที่ปรากฏและเกี่ยวข้องกับเนื้อหา

ผลการศึกษา ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์เนื้อหาความรู้ด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ที่เป็นแนวคิดได้จำนวน 669 รายการแนวคิด และเนื้อหาที่เป็นศัพท์ที่มีลักษณะเฉพาะจำนวน 2,109 รายการ ซึ่งนำไปใช้ในการจัดกลุ่มเนื้อหา และจัดหมวดหมู่เนื้อหาความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม

การจัดกลุ่มเนื้อหาความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมที่ได้จากการวิเคราะห์เนื้อหาของทรัพยากรสารสนเทศที่เป็นกลุ่มประชากร (รายละเอียดดังตารางที่ 2) ผู้วิจัยได้นำเนื้อหาความรู้มาจัดกลุ่มความรู้ตามแนวทางการจัดหมวดหมู่ความรู้ โดยผู้วิจัยได้นำเนื้อหาทั้งหมดมาจัดเรียงตามลำดับอักษร แล้วพิจารณาจัดกลุ่มให้เนื้อหาความรู้เรื่องเดียวกันหรือมีเนื้อหาที่ใกล้เคียงกันให้อยู่ด้วยกัน ตามแนวคิดการจัดระบบความรู้ระบบทศนิยมดิวอี้ และหอสมุดรัฐสภาอเมริกัน การจัดกลุ่มเนื้อหาความรู้ทั้งหมด เป็นการจัดกลุ่มคำที่มีเนื้อหาเหมือนกันและใกล้เคียงกัน (Kumar, 1985; Broughton, 2006)

ตารางที่ 2 กลุ่มประชากรในการวิเคราะห์เนื้อหาความรู้ด้านภูมิปัญญาเกษตรกรรม

กลุ่มเนื้อหา	คำอธิบายเนื้อหาย่อย	ประชากรทรัพยากรสารสนเทศ จำนวน (ชื่อเรื่อง)	ร้อยละ
การทำนา	ประกอบด้วย ที่ดิน การเตรียมดิน พันธุ์ข้าว การปลูกข้าว การควบคุมวัชพืช การป้องกันโรคและศัตรูพืช การเก็บเกี่ยว การนวด การตากข้าว การเก็บรักษามล็ดพันธุ์ข้าว	25	13.51
การทำสวน	พื้นที่ การปลูก การคัดเลือกพันธุ์ แหล่งปลูก การเตรียมพื้นที่ วิธีการปลูก การดูแลรักษา การให้น้ำ การให้ปุ๋ย การตัดแต่งกิ่ง การป้องกันโรคโคนเน่าและการหักโค่น การป้องกันแมลงและศัตรูพืช การเก็บเกี่ยว	1	.54
การประมง	ความเชื่อ เครื่องมือจับปลา ชนิดปลา พันธุ์ปลา ระบบนิเวศพื้นที่ อุดมการณ์ ลักษณะพื้นที่ วิธีการจับปลา	13	7.03
การเลี้ยงสัตว์	การเลี้ยงสัตว์ในครัวเรือน ระบบการเลี้ยงแบบพอมิพอกิน ใช้เพื่อเป็นพาหนะ เป็นแรงงาน มูลเป็นปุ๋ย ทรัพยากรของเกษตรกร ความมั่นคง ทางอาหาร ระบบเกษตรผสมผสาน การปลูกพืชเลี้ยงสัตว์ หลักประกันความเสี่ยงของครอบครัว เป็นส่วนหนึ่งของสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ประเพณี	13	7.03
เกษตรกรรม	การผสมผสานความรู้พื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่น ระบบหมุนเวียนทางการเกษตร ระบบการจัดการใช้ที่ดินในการเพาะปลูก ระบบการหมุนเวียนปลูกพืชพรรณหลากหลาย เพาะปลูก ระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิตทางการเกษตร	26	14.05
เครื่องมือเกษตรกรรม	เครื่องมือที่ช่วยอำนวยความสะดวกในการปฏิบัติงานเกษตรมีความสะดวกและรวดเร็ว ลดแรงของเกษตรกร	9	4.87
ดิน	ลักษณะดินที่มีความเหมาะสมในการทำนา ทำไร่	7	3.78
น้ำ	น้ำในการเกษตร ระบบการจัดการการผลิต แรงงาน พันธุ์พืช อุดมการณ์ การจัดการเพื่อใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ	16	8.65
ป่า	ป่าชุมชนลักษณะพื้นที่เป็นพื้นที่ลาดเอียง บางที่มีหินลูกครึ่งปนบ้าง ลักษณะดินเป็นดินร่วนปนทรายและดินทราย การใช้ประโยชน์จะใช้เป็นที่ดินทำสวนทำนาเลี้ยงสัตว์	27	14.59
ผึ้ง	การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในการจับผึ้ง	1	.54
หนอน	การใช้ประโยชน์จากหนอนไม้ไผ่ การอนุรักษ์ การเพาะพันธุ์	1	.54
พันธุ์พืช พันธุ์ไม้ พืชสมุนไพร	ความรู้เกี่ยวกับชนิดของพันธุ์พืช พันธุ์ไม้ และพืชสมุนไพร ชนิด และการใช้ประโยชน์	34	18.38
พืชพื้นบ้าน (อาหาร)	อาหารประเภทพืชผัก การเลือกผักปรุงอาหาร การปรุงอาหาร การปลูกพืชผัก พืชสมุนไพร การรักษาทรัพยากร ความหลากหลายทางชีวภาพ การบำรุงรักษาดิน การปรับปรุงดิน การรักษาและการคงอยู่ของพืชผักพื้นบ้าน	12	6.49
รวม		185	100.0

จากการวิเคราะห์เนื้อหาทั้งหมด ผู้วิจัยจึงได้นำกลุ่มเนื้อหาดังกล่าวที่มีมาจัดกลุ่มใหม่ เพื่อให้เนื้อหาความรู้เรื่องเดียวกันหรือมีเนื้อหาที่ใกล้เคียงกันอยู่ด้วยกัน ซึ่งผลของการศึกษาสามารถสรุปเนื้อหากลุ่มความรู้ทั้งหมดเป็น 5 กลุ่ม ดังนี้

1. เกษตรกรรมพื้นบ้าน ประกอบด้วย เกษตรกรรมพื้นบ้านทั่วไป การจัดการสารสนเทศ ภูมิปัญญาเกษตรกรรม เครื่องมือเกษตรกรรมพื้นบ้าน ที่ดินและดิน น้ำในการเกษตร วัฒนธรรมการลงแขก บทบาทผู้ชาย ผู้หญิงในการเกษตร ปฏิทินการทำเกษตร
2. การกลั่นกรอง/การเพาะปลูก ประกอบด้วย การทำนา/การปลูกข้าว พืชผักพื้นบ้าน ไม้ผล
3. การเลี้ยงสัตว์
4. การประมง
5. การล่าสัตว์

1. เกษตรกรรมพื้นบ้าน

1.1 เกษตรกรรมพื้นบ้านทั่วไป จำนวนแนวคิด 8 รายการ คำศัพท์ 142 รายการ ประกอบด้วย

- 1.1.1 ประเภทการเกษตรแบบพื้นบ้าน ประกอบด้วย เกษตรกรรมผสมผสาน เกษตรอินทรีย์ เกษตรกรรมธรรมชาติ
- 1.1.2 แนวคิดการเกษตรแบบพื้นบ้าน ประกอบด้วย
 - 1.1.2.1 แนวคิดการทำการเกษตรเพื่อพึ่งตนเอง
 - 1.1.2.1.1 ระบบการเกษตรเพื่อพึ่งตนเอง ประกอบด้วย การผสมผสานความรู้พื้นบ้าน และภูมิปัญญาท้องถิ่น ระบบหมุนเวียนทางการเกษตร ระบบการจัดการใช้ที่ดินในการเพาะปลูก ระบบการหมุนเวียนปลูกพืชพรรณหลากหลายเพาะปลูก ระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิตทางการเกษตร
 - 1.1.2.1.2 การเรียนรู้การพึ่งตนเอง ประกอบด้วย การสังเกตและเลียนแบบ ธรรมชาติ การทดลองจนเกิดความรู้ การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการศึกษาดูงาน การเข้าร่วมแลกเปลี่ยนกับภายนอกชุมชน เช่น การทำสูตรปุ๋ย สรรพคุณ วิธีทำ วิธีการใช้ ปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยคอก มูลควาย มูลไก่ มูลสุกร ปุ๋ยชีวภาพ ปุ๋ยพืชสด ปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ น้ำหมักชีวภาพ น้ำหมักผลไม้ ปุ๋ยพืชสด ผลไม้พืช น้ำหมักปลา น้ำหมักหอยขม หอยเชอรี่ สอร์โมนแม่น้ำ (พืชสด) สอร์โมนน้ำพ้อ (ผลไม้สุก) สารไล่แมลง สอร์โมนไข่ น้ำปาดัก น้ำหมักรกหมู น้ำส้มควันไม้ น้ำหมักแคลเซียมโบรอน

1.1.2.1.3 วิธีการพึ่งตนเอง ประกอบด้วย การรวมกลุ่ม การนำทรัพยากรทางธรรมชาติ การนำความรู้ในชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์

1.1.2.1.4 ระดับการพึ่งตนเอง ประกอบด้วย ระดับครัวเรือน การทำแซมพืச்சะผสม น้ำยาเอนกประสงค์ พืชสมุนไพร การเผาถ่านและการสกัดน้ำส้มควันไม้ การเลี้ยงปลาแบบธรรมชาติ

ระดับชุมชน การปรับเปลี่ยนวิถีคิดในการทำเกษตร การปลูกมันสำปะหลังเพื่อปรับลดต้นทุนทางการผลิต
ระยะห่างการปลูก รูปแบบการปลูกแบบคว้นตา (ปลูกมันคอนโด) การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยชีวภาพ

1.1.2.1.5 รูปแบบการพึ่งตนเอง ประกอบด้วย การไม่ก่อหนี้สิน การปลูกพืช การเก็บ
เมล็ดพันธุ์ การแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ การตลาดภายในเขตพื้นที่ เกษตรกรรมผสมผสาน การใช้พื้นที่
ประสานกลมกลืนกับระบบนิเวศธรรมชาติ การปลูกพืชหลากหลายชนิดละเล้ากันและเหลื่อมกันทั้งไม้
ยืนต้น ไม้ผล ัญพืช พืชผักสวนครัวเป็นพืชเศรษฐกิจ การจัดการสิ่งแวดล้อม การอนุรักษ์ การใช้และการ
พัฒนาทรัพยากรธรรมชาติสมดุลต่อสภาพนิเวศวิทยา ภาวะเบียดชุมชนเพื่อการจัดการ การนำพืชป่าดั้งเดิม
มาปลูกเป็นป่าอาหาร

1.1.2.1.6 วิธีการเรียนรู้ ประกอบด้วย พ่อแม่ ตนเอง เพื่อน

1.1.2.1.7 การปรับปรุงภูมิปัญญา ประกอบด้วย การกักเก็บน้ำ การทำฝายไส้ไก่ การ
ขยายพันธุ์ไม้ผล การต่อกิ่ง การดูแลพืช ปุ๋ยคอก ปุ๋ยชีวภาพ

1.1.2.1.8 การปลูกพืชผสมผสาน ประกอบด้วย การปลูกพืชผักพื้นบ้านและสมุนไพร
การปลูกพืชผสมผสานทั้งไม้ยืนต้นและไม้ผล

1.1.2.1.9 การเลี้ยงสัตว์ ประกอบด้วย การเลี้ยงสัตว์ในครัวเรือน โดยใช้เศษอาหารใน
การเลี้ยง การใช้มูลสัตว์เช่น มูลสุกร

1.1.2.1.10 การชลประทานการเกษตร ประกอบด้วย การขุดสระ การเลี้ยงปลา การ
เลี้ยงเป็ด การเลี้ยงไก่ การเลี้ยงหมูบนบ่อปลา

1.1.2.2 แนวคิดความสมดุลตามระบบของธรรมชาติ

1.1.2.3 แนวคิดระบบธาตุ 4

1.1.3 ปัจจัยส่งผลต่อแนวคิดการเกษตรแบบพื้นบ้าน ประกอบด้วย การเรียนรู้และการเห็น
คุณค่าของการทำการเกษตรแบบพื้นบ้าน การหาวิธีการเพื่อทำการเกษตรให้พอเลี้ยงครอบครัว การยึด
หมั่นต่อหลักคำสอนของศาสนา

1.1.4 คุณค่าการเกษตรแบบพื้นบ้าน ประกอบด้วย คุณค่าด้านการดำรงชีพ คุณค่าด้านเศรษฐกิจ
คุณค่าที่คิดเป็นตัวเงิน คุณค่าที่คิดเป็นตัวเงินไม่ได้ คุณค่าด้านสังคมสัมพันธ์ คุณค่าจากการเกษตร คุณค่า
ต่อสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ

1.1.5 ปัจจัยการนำแนวคิดการเกษตรแบบพื้นบ้านไปปฏิบัติ ประกอบด้วย ปัจจัยด้านพื้นที่
ปัจจัยด้านวิถีชีวิตครอบครัว ปัจจัยการผลิต

1.1.6 รูปแบบเกษตรกรรมธรรมชาติ ประกอบด้วย การทำสวนเกษตรธรรมชาติ ได้แก่ความรู้
เกี่ยวกับธรรมชาติของพันธุ์ไม้ ความรู้เกี่ยวกับการจัดระบบการปลูกพันธุ์ไม้

1.1.7 ลักษณะการเกษตรพื้นบ้าน ประกอบด้วย การเตรียมพื้นที่ปลูก ดินกับพันธุ์ไม้ แสงแดด
กับพันธุ์ไม้ การจัดระยะการปลูก

1.1.8 การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์หรือต้นพันธุ์ ประกอบด้วย ความรู้ที่เกิดจากการสังเกตและ
เลียนแบบธรรมชาติ การนำเมล็ดพันธุ์ที่มีความสมบูรณ์ที่สุดภายในแปลง การปล่อยเมล็ดพันธุ์ไว้ไม่เก็บ
เกี่ยวปล่อยให้พืชออกดอกหรือให้ผลจนสุกเต็มที่จึงทำการเก็บเกี่ยว

1.1.9 การแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ ประกอบด้วย ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน ภายในชุมชน ภายนอกชุมชน

1.1.10 การจัดระบบการปลูก ประกอบด้วย การให้ดอกผลของต้นไม้ ความต่างระดับของพืช ระบบธาตุ 4 ระยะความต้องการใช้พื้นที่ งบประมาณไม่แต่ละชนิด เทคนิคการหยุดการเจริญเติบโตให้พืช ออกดอก การสืบราก การคราดหน้า ดินเผา ต้นไม้โสกรา (อดน้ำ) การรดน้ำ การควั่นต้น

1.1.11 การขยายพันธุ์ ประกอบด้วย การเพาะเมล็ด การตอน การทาบกิ่ง การเสียบยอด การติดตา

1.1.12 การบำรุงรักษาและป้องกัน ประกอบด้วย บัญคอก บัญพืชสด เศษหญ้า ฟาง ไม้ผุ การตัดแต่ง การปล่อยให้เติบโตตามธรรมชาติ การไม่ตัดแต่งกิ่งที่อยู่ในระดับต่ำ การไม่ถากถางหญ้าในช่วงหน้าแล้ง การตกแต่งบำรุงในช่วงหน้าฝน การพึ่งพาร่วมกันในสภาพของธรรมชาติ ต้นไม้บางอย่างช่วยไม่ให้ต้นไม้ที่อยู่ใกล้เคียงเป็นโรค ไม่มีแมลงมารบกวน การเปิดโอกาสให้ธรรมชาติได้ปรับปรุงและฟื้นฟูด้วยตัวเอง การปล่อยให้หญ้าวัชพืชปกคลุมดินรักษาความชุ่มชื้น การลดการสูญเสียหน้าดิน การไถกลบ การไถทำร่นหญ้า

1.1.13 การเก็บเกี่ยวผลผลิต ประกอบด้วย หลักคุณธรรมการเก็บเกี่ยวผลผลิต การเก็บเกี่ยวไม้ผล การเก็บเกี่ยวผลผลิตจากกิ่ง การเก็บเกี่ยวผลผลิตจากพืชรยะสั้น การเก็บเกี่ยวผลผลิตจากไม้ผล การเก็บเกี่ยวผลผลิตจากพืชอื่น

1.1.14 การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ ประกอบด้วย วิธีการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ การตากให้แห้ง การรมควันไฟ การใช้ไนล่อนคลุมกันน้ำ แห่ลงเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ (ห้องครัว ช่างฉาง)

1.1.15 ระบบการตลาดและรายได้ ประกอบด้วย การตลาดและรายได้ที่ไม่เป็นไปตามระบบกลไกของการตลาด การตลาดและรายได้ที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้ซื้อกับผู้ขายที่มีน้ำใจต่อกัน ราคาขายไม่ได้กำหนดไว้ชัดเจนหรืออาจจะกำหนดแต่ผลของการขายไม่ได้เป็นไปตามที่กำหนด การแถมให้มากกว่าราคาที่ซื้อขาย การรับเงินจากการขายน้อยกว่าราคาที่เป็นจริง การขายผลผลิตไม่ได้คำนึงถึงต้นทุนการผลิต ค่าไรขาดทุน การขายผลผลิตเป็นรายได้ที่จะนำมาใช้จ่ายในครอบครัว

1.2 การจัดการสารสนเทศภูมิปัญญาเกษตรกรรม จำนวนแนวคิด 2 รายการ คำศัพท์ 26 รายการ ประกอบด้วย

1.2.1 การจัดหาสารสนเทศภูมิปัญญาเกษตรกรรม ประกอบด้วย ตัวบุคคล การรวบรวมจาก การพูดคุย การให้คำปรึกษา การระดมความคิดเห็น การประชุม การถอดบทเรียน การสรุปบทเรียน การสรุปประสบการณ์ของปราชญ์ชาวบ้าน การจัดทำในรูปแบบของสิ่งพิมพ์ การจัดการแปลงเกษตรให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ การทำแผนผังแปลงเกษตร นิทรรศการสภาพของแปลงเกษตร แผนที่แนวคิด

1.2.2 แนวคิดปราชญ์ชาวบ้าน ประกอบด้วย แนวคิดหลักกรรมทางศาสนา แนวคิดพุทธเกษตร แนวคิดการทำเกษตรแบบยั่งยืน แนวคิดการเกษตรพึ่งตนเอง แนวคิดทฤษฎีใหม่เศรษฐกิจพอเพียง

1.2.3 การเรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้าน ประกอบด้วย การเรียนรู้ด้วยตนเอง การทดลองทำ การลองผิดลองถูก การทำวิจัยชุมชน การเข้าร่วมประชุมอบรมและสัมมนา การศึกษาดูงาน การสังเกตธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเหตุการณ์ต่าง ๆ และนำมาคิดวิเคราะห์ การเก็บสถิติ การทำงานร่วมกับหน่วยงานอื่น นักวิชาการ หน่วยงานภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน ชาวต่างประเทศ

1.2.4 ปราชญ์ชาวบ้าน ประกอบด้วย ป่อมหาอยู่ สุนทรชัย พ่อเชียง ไทยดี พ่อชาลี มาระแสง พ่อผาย สร้อยสระกลาง พ่อคำเดื่อง ภาษี พ่อสุทนต์ ปรัญญพฤทธิ์ พ่อประครอง มนต์กระโทก พ่อผอง เกตุพิบูลย์ พ่อทัศน์ กระยอม พ่อบุญเต็ม ชัยลา พ่อทองหล่อ เจน ไธสง พ่อจันทร์ที ประทุมภา หรน หมดลี

1.3 เครื่องมือเกษตรกรรมพื้นบ้าน จำนวนแนวคิด 27 รายการ คำศัพท์ 206 รายการ ประกอบด้วย

1.3.1 เครื่องมือเก็บเกี่ยว ประกอบด้วย เคียว เคียว เคียวคอธรรมดา เคียวคอนกระทุง เคียวเวลา เคียวหางไก่ เคียวว่อง ภู แกละ ส่วนประกอบ การวิเคราะห์เชิงวัสดุ การวิเคราะห์เชิงกระบวนการ การวิเคราะห์เชิงการนำไปใช้

1.3.2 เครื่องมือเก็บรักษาผลผลิต ประกอบด้วย ขึงข้าว เล้าข้าว หลองข้าว ขึงนาง เสวียน วิธีการทำ วัสดุที่ใช้ ลักษณะรูปทรง

1.3.3 เครื่องมือขนย้าย ประกอบด้วย เกวียน เกวียนเดี่ยว เกวียนคู่ ประเภทเกวียน เกวียนบรรทุข้าว เกวียนเดินทาง เกวียนประจำตำแหน่ง เกวียนประจำตำแหน่ง เกวียนโคราช เกวียนขนอน เกวียนสาลี เกวียนประจำตำแหน่ง เกวียนชุมชนไท-เขมร ระแดส การใช้ประโยชน์ ส่วนประกอบเกวียน การวิเคราะห์เชิงวัสดุ การวิเคราะห์เชิงกระบวนการ การวิเคราะห์เชิงการนำไปใช้ ความเชื่อทางคติชน ความเชื่อในการเลือกไม้มาใช้งาน ความเชื่อทางครูเกวียน แม่นางเกวียน

1.3.4 เครื่องมือช่วยทุ่นแรงการเกษตร ประกอบด้วย หีบอ้อย อีวใหญ่ อีวอ้อย โสอ้อย สะพัง เครื่องสีข้าว

1.3.5 เครื่องมือชักน้ำเข้านา ประกอบด้วย คันไช่ ชงโหลง ชงโหลง กะไช่ โพงน้ำ ระหัดวิดน้ำ ระหัดขกมวย กระชวิดน้ำเข้านา หลัก หลักวิดน้ำ หลักแรงควาย การวิเคราะห์เชิงวัสดุ การวิเคราะห์เชิงกระบวนการ การวิเคราะห์เชิงการนำไปใช้

1.3.6 เครื่องมือซ่อมคันนา ประกอบด้วย เสียมผาก

1.3.7 เครื่องมือดักจับสัตว์น้ำ ประกอบด้วย ดอน ลี ดุ่ม ดุ่มปลายอน รูปทรงของดุ่ม เช่น ดุ่มบอง ดุ่มข้อง ดุ่มกบ บริเวณน้ำตื้น บริเวณน้ำลึก จั่น จั่นโย โพงพาง ที่ดักกบ ไช แชะ ข้องปลา ดุ่ม ลอบ แห่ล่ง ลอบแดง กระจู้และลอบแล่ง วิธีการทำ วิธีใช้ วิธีการเรียนรู้ กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา กระบวนการส่งสมภูมิปัญญาการทำลอบแล่ง วัสดุที่ใช้ทำ ทำจากเชือก ได้แก่ สวิง ยอ แห และข่าย ทำจากไม้ไผ่ ได้แก่ กระจู้ ลอบนอน ลุ่ม ไช

1.3.8 เครื่องมือดักจับสัตว์บก ประกอบด้วย เสือตบตุต ฟ้ายัน ค้างแย้ กับดักงู ค้างแย้ (แ้วดักแย้, อีสาน) แรวแย้ว แรว แ้ว กรงดัก กับดัก

1.3.9 เครื่องมือดักจับสัตว์ปีก ประกอบด้วย แร้ว ตังบาน แร้ว ส่วนประกอบด้วย คันแร้ว 1) เจาะเสียบลงไปไม้คาน 2) เสียบปลายแหลมเพื่อยึดติดกับดิน กรงตาข่าย 3) แบ่งเป็น 2 ส่วน เมื่อไม้จัด 4) หลุดออก เชือกคันแร้วจะดีดขึ้นทำให้กรงตาข่ายตบจนเอาไว้ ส่วนเหยื่อจะห้อย 5) เอาไว้ จะเป็นเหย็ดหรือจิ้งหรีดก็ได้

1.3.10 เครื่องมือดูแลรักษาข้าว ประกอบด้วย ตาแหลว เฉลว ชงโบกนก กะลิก หุ่นไล่กา การวิเคราะห์เชิงวัสดุ การวิเคราะห์เชิงกระบวนการ การวิเคราะห์เชิงการนำไปใช้

1.3.11 เครื่องมือดำข้าว ประกอบด้วย ครกมอง ครกดำข้าว ครกกระเดื่อง การวิเคราะห์เชิงวัสดุ การวิเคราะห์เชิงกระบวนการ การวิเคราะห์เชิงการนำไปใช้

1.3.12 เครื่องมือตีข้าว ประกอบด้วย ครุ แคร่ หลักแฉ่ว แพะ แกะ การฟาดข้าว อุปกรณ์ฟาดข้าว ไม้ฟาดหรือทุบข้าว

1.3.13 เครื่องมือเตรียมดิน ประกอบด้วย แป้นกระทุ้งกล้า ไม้หอบกล้า แป้นไม้ เฝยแป้นไถ หางไถ หัวหมู หางขามหัวหมู หางไถ งอน วัสดุที่ใช้ทำ ไถควาย ไถวัว คันไถ เฝยหรือเฝย เชือก สะพายควาย หลาวไถ ฝานไถ คราด เฝย ขอบ หลาวหอบข้าว หางหมา แอ แอ่นอง แอควาย แอใหญ่ แอ่น้อย แอ้ว กระทาม ไม้โดงแดง ลูกแอ แม่แอ คราด ตัวคราด ลูกคราด ลูกคราดใหญ่ มือคราด คันคราด การทำเทือก ชักร่อง ฝาน ฝานแปะ ฝานประทุน ฝานหัวเต่า ไม้มอบ มีดพริ้ว จอบ ขอบก อีปึก เสียม ขอบ เฝยแท่นเฝย คันและแอ แอและเชือกลาก ไถก้านกล้วย ไถหัวหมู การวิเคราะห์เชิงวัสดุ การวิเคราะห์เชิงกระบวนการ การวิเคราะห์เชิงกระบวนการ การวิเคราะห์เชิงการนำไปใช้

1.3.14 เครื่องมือถอนวัชพืช ประกอบด้วย คละ เกือ มีดพริ้ว เสียม วัสดุที่ใช้ทำ

1.3.16 เครื่องมือนวดข้าว ประกอบด้วย แอ้ว คันนวดข้าว ไม้กระดานชักข้าว การชักกระดาน คราดไม้ ไม้กวาด ไม้ตีข้าว แอ้ว และ วิ แอ้ว ครุ ไม้ดาหีบ ไม้หีบ ผากไม้ กาหรือ วิ พัดขนาดใหญ่ ไม้เขาพะยะ ไม้ทุ้ม

1.3.17 เครื่องมือมัดข้าว ประกอบด้วย ดอกไม้ไผ่ ทำจากไผ่ พันธุ์ไม้ไผ่ ไผ่รวก ไม้ไผ่เอียง ไผ่ข้าวหลาม ไผ่บง ไผ่หก ไผ่ซาง เชนัด เชนัดปอกกล้วย เชนัดปอลาน

1.3.18 เครื่องมือแยกข้าวลีบ ประกอบด้วย กระด้งผัดข้าว กะโล่ผัดข้าว พัด พั่ว สาด สิบอก

1.3.19 เครื่องมือแยกฟางข้าว ประกอบด้วย คันฉาย หรือ ขอบาย การลูฟางข้าว การสงฟางข้าว ตะแกรง ขี้ล้าพาน วัสดุ ส่วนประกอบ

1.3.20 เครื่องมือเลี้ยงสัตว์ปีก ประกอบด้วย รางฟักไข่เปิดเทศ รางน้ำให้ลูกไก่ เครื่องออกกำลังไก่ชน การใช้ท่อนไม้ไผ่ทำรางน้ำให้ลูกไก่

1.3.21 เครื่องมือหอบกล้า ประกอบด้วย ไม้คาน คันหลาว แสกกามข้าว หลาว คันหลาว ไม้คาน วัสดุ การวิเคราะห์เชิงวัสดุ

1.4 ที่ดิน และดิน จำนวนแนวคิด 41 รายการ คำศัพท์ 138 รายการ ประกอบด้วย

1.4.1 ที่ดิน ประกอบด้วย

1.4.1.1 ที่นา นา โท่ง นาโท่ง นาไร่ ไร่ข้าว นาขั้นบันได ไร่ (เขอะ) ไร่ซาก (คิ) คีร์ พื้นที่ไร่ที่กำลังทำการผลิตหรือที่ไร่ ประกอบด้วย นีย พื้นที่ไร่ซากที่ถูกทิ้งไว้ 1-2 ปี พื้นที่ไร่ซากที่ถูกทิ้งไว้ 3-4 ปี และพื้นที่ไร่ซากที่ถูกทิ้งไว้ 5-6 ปี และพื้นที่ไร่ซากที่ถูกทิ้งไว้ 7 ปี ขึ้นไป ไร่ซาก ไร่เหล่า พื้นที่ที่ถูกทิ้งให้พักตัวค้องเพื่อฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ ไร่ซากแก่ (คิซา) ไร่ซากอ่อน (คิบอง) ไชก ไชกคูง ไชกที่ดูแลพื้นที่ทำกิน เขตป่า คูหละเป็นพื้นที่ไม่หมุนเวียน พื้นที่ทำกินร่วมกันของชุมชน

1.4.1.1.1 การตั้งชื่อนา ประกอบด้วย นางนาก ล้วย นากลาด นากว้าง นากวาวบง นาจีกา นาเงิน นาเชือบ้า นาคราง นาโคระ นาจังหัน นาทรายมูล นาขุม นาเจียง นาคอ นาคอน นาน้ำชา นาน้ำฟ้า นาปี นาผ่า นาฝาย นาพระ นารั้ง นาร้าง นาล้อง นาหนอง นาหล็อก นาหลันพับ

1.4.1.1.2 ประเภทนาที่ได้รับยกเว้นภาษี ประกอบด้วย นาวัด นาพระ นาขุม นาขาง

1.4.1.1.3 ลักษณะนา ประกอบด้วย นาที่สืบทอดกันมาเป็นมรดก นาที่ได้มีการบุกเบิกขึ้นใหม่ (นาปอกใหม่) นาข้าว

1.4.1.1.4 แบ่งตามสภาพพื้นที่ ลักษณะเป็นพื้นที่สูงหรือต่ำ ประกอบด้วย นาลุ่ม นาโคก นาดอน

1.4.1.1.5 การวัดเนื้อที่นา ประกอบด้วย ตามจำนวนพันธุ์ข้าวเชื้อที่ใช้หว่าน การนับเนื้อที่นาเป็นไร่ ไร่เมือง ไร่ภาษี

1.4.1.1.6 ดัชนีตัวชี้วัดฐานะทางสังคม ประกอบด้วย จำนวนที่นา ยุงข้าว

1.4.1.1.7 การจับจองพื้นที่ ประกอบด้วย การหมายนา การหมายไร่ วัสดุที่ใช้หมาย หญ้าแฝก หญ้าคา

1.4.1.2 ระบบการหมุนเวียนการใช้ที่ดิน ประกอบด้วย การปลูกพืชหมุนเวียน ระยะเวลาการใช้ประโยชน์พื้นที่เพาะปลูก ชนิดพืชที่เพาะปลูก

1.4.1.3 การถือครองและสิทธิทำกิน ประกอบด้วย พื้นที่เพื่อการเพาะปลูก การทำไร่ การจัดการที่ดินตามแบบจารีตประเพณีตกทอดเป็นมรดกสืบทอดการถือครองที่ดินในการเพาะปลูก การเข้าไปทำประโยชน์ที่ดินที่รกร้าง การซื้อค่าสิทธิถือครองการเข้าไปทำประโยชน์

1.4.1.4 สภาพพื้นที่

1.4.1.4.1 ที่ดอนเชิงภูเขา พื้นที่ไร่อยู่ในที่ดอนเชิงภูเขา บริเวณพื้นที่จะสูงกว่าที่นาเนื่องจากน้ำไม่ท่วมขัง มีต้นไม้ขึ้นค่อนข้างมากเป็นไม้ป่า เช่น ต้นยาง เต็ง รัง ตึง ประดู่ แดง ฯลฯ มีจอมปลวกขึ้นค่อนข้างมาก เพราะฤดูฝนมีน้ำขังปลวกจะอยู่ได้ ในการเลือกพื้นที่ทำ ลักษณะดินบริเวณพื้นที่เชิงเขา พื้นดินเป็นประเภทดินลูกรัง มีเนื้อกรวดและหินมาก อากาศแห้งแล้งเรียกว่า “แพะโซ” ซึ่งตรงกับคำว่า “ป่าแพะ” ของทางภาคเหนือ สูงจาก “แพะ โซ” ขึ้นไปอีกระดับหนึ่งจัดเป็นป่าที่เรียกว่า “ก่อ เบ โซ” เป็นไม้พลัดใบ จำพวกเต็งรัง ป่าไผ่ “แพะ โซ” และ “ก่อ เบ โซ” ถูกจัดรวมอยู่ในประเภท “ก่อ เบ” คือ ป่าในเขตแห้งแล้ง ป่าดอนบนเป็นป่าเขตต้นน้ำ เรียกว่า “แก่น เนอ” แบ่งออกเป็น 3 ส่วน ส่วนที่ต่ำเรียกว่า

“เกอ เนอ พา” เทียบเคียงได้กับป่าเบญจพรรณ ต้นไม้ที่ขึ้นเป็นลักษณะป่าโปร่ง ป่าสนก็จะจัดอยู่ในกลุ่มนี้ อากาศจะค่อนข้างอุ่นถึงแห้งแล้ง ส่วนป่าที่อยู่เหนือขึ้นไป เรียกว่า “เกอ เนอ ช่อ ทิ” เทียบเคียงได้กับป่าดิบเขา มีลักษณะชุ่มชื้นอากาศเย็นตลอดปี ต้นไม้มีความหนาแน่นปานกลางกล้วยป่า ส่วนป่าที่อยู่บริเวณต้นน้ำจนถึงยอดดอยเรียกว่า “เกอ เนอ หมื่อ” เทียบได้กับป่าดิบเขา มีไม้ประเภทเถาวัลย์ ไม้ชั้นล่างจำพวกมอส เฟิร์น เป็นดินมันที่มีความชื้นสูง

1.4.1.4.2 ทาม หมายถึง พื้นที่ลุ่มอยู่บริเวณน้ำท่วมใกล้กับลำห้วยหนอง ลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบต่ำน้ำท่วมขังสูงในช่วงฤดูฝน ลักษณะดินเป็นดินเหนียว การใช้ประโยชน์เป็นพื้นที่ที่ใช้ในการทำนาหว่านและเป็นที่หาอาหารของชุมชน

1.4.1.4.3 ที่โลกหรือโนน หมายถึง พื้นที่สูงบริเวณหมู่บ้านบริเวณป่าสาธารณะ ป่าชุมชนป่าหัวไร่ปลายนา ลักษณะพื้นที่เป็นพื้นที่ลาดเอียง บางที่มีหินลูกครึ่งปนบ้าง ลักษณะดินเป็นดินร่วนปนทรายและดินทราย การใช้ประโยชน์จะใช้เป็นที่ตั้งบ้านทำสวนทำนาเลี้ยงสัตว์

1.4.1.4.4 ที่ราบ หมายถึง พื้นที่ราบบริเวณกว้างเป็นพื้นที่ต่ำลงมาจากที่โลกลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบที่มีความสม่ำเสมอบริเวณกว้าง ลักษณะดินเป็นดินร่วนปนทรายดินทรายการใช้ประโยชน์เป็นพื้นที่ที่ทำนาและเลี้ยงสัตว์

1.4.1.4.5 ที่ลุ่ม หมายถึง ลักษณะพื้นที่ราบต่ำที่มีน้ำขังยาวนานแต่น้ำไม่ท่วมและอยู่รอยต่อกับพื้นที่น้ำท่วมหรือเป็นพื้นที่เฉพาะ ลักษณะดินเป็นดินร่วนปนทรายดินเหนียว การใช้ประโยชน์เป็นพื้นที่ในการทำนา

1.4.1.4.1 สอม หมายถึง พื้นที่ราบแคบมีความยาวอยู่ระหว่างพื้นที่โลกหรือที่โนนทั้ง 2 ข้าง ลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบแคบยาว ลักษณะดินเป็นดินร่วนปนทรายดินทราย การใช้ประโยชน์เป็นพื้นที่ที่ใช้ในการทำนา

1.4.2 ดิน

1.4.2.1 การจำแนกดิน ประกอบด้วย ลักษณะดินที่มีความเหมาะสมในการทำนา ทำไร่ ดินเย็น ดินแก่ ดินร้อน และพันธุ์พืช

1.4.2.1.1 ดินเย็น (งองคูเค) ดินที่มีปริมาณธาตุอาหารเพียงพอต่อการเกษตร เรียกว่า ดินแก่ ลักษณะของดินเย็นเป็นดินดำ มีเนื้อละเอียดเกาะกันแน่น เวลาขุดนํามากำไว้ในมือจะเกาะกันแน่น เวลาบีบให้แตกก็จะร่วนซุย กระจายดินลักษณะแบบนี้เหมาะสำหรับการเพาะปลูก ช่วงเวลาฝนตกน้ำฝนจะซึมเข้าไปในดินทำให้ข้าวได้น้ำเต็มที่และพื้นที่ป่ามีความอุดมสมบูรณ์ ฤดูแล้งจับดูละเอียดคล้ายแป้ง ส่วนสีดินจะเป็นสีดำคล้ำบ้าง หรือสีออกเทาๆ จึงจะทำได้ผลถ้าดินออกแดงๆ มีทรายมากจะทำนาไม่ได้ผล ถ้าดินสีจางๆ ดินนั้นมีปุ๋ยน้อย ข้าวจะไม่งาม

1.4.2.1.2 ดินร้อน ดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ แน่นตัว และแห้งแล้ง ไม่เหมาะแก่การเพาะปลูก เกษตรกรใช้พืชใบกว้าง เช่น สาบเสือ สาบควาย และทานตะวันป่า หรือพืชใบกว้างอื่นเป็นดัชนีบอกว่าดินดี ในขณะที่พืชใบแคบ เช่น หญ้าคา หญ้าไม้กวาด หรือพืชตระกูลหญ้าอื่นที่ขึ้นได้ในที่รกร้างว่างเปล่าเป็นตัวบอกชั้นดินแล้ว ลักษณะดินจะแข็งมีทรายปะปนมากในฤดูแล้ง ถ้าฤดูฝนดินจะไม่ขังน้ำ

เป็นดินทรายเม็ดค่อนข้างใหญ่จับดูสาก ๆ มือ คล้ายๆ เป็นร่วนปนทราย แต่พอหน้าแล้งดินจะจับตัวกันแน่น แข็งไถพรวนลำบาก ขุดก็ลำบากเพราะดินแข็งบางครั้งมีเศษหินปะปน สีดินจะจางๆ เช่นตั้งแต่เทาถึงส้ม หรือออกแดง ปนเหลือง ใช้สำหรับปลูกพืชไร่ เช่น ข้าวโพด ปลูกในที่ดินไม่แข็งนัก สีดำถึงเทา ถ้ามากกว่านั้นจะปลูกอ้อยและมันสำปะหลังหรือปลูกพืชอื่นที่ทนแล้ง บริเวณที่มีเถาถ่านจากการเผาใบไม้ต่าง ๆ เมื่อนำพืชไปปลูกบริเวณนั้น พืชผักที่ปลูกจะงามและสมบูรณ์กว่าบริเวณอื่นซึ่งชาวบ้านเข้าใจว่าบริเวณนั้นมีปุ๋ยมาก จึงเถาถ่านจากการเผาไหม้มีคุณสมบัติเป็นต่าง พื้นที่ดินบริเวณนั้นมีความเป็นกรด เมื่อมีเถาถ่านที่เป็นต่างไปทำปฏิกิริยากับดินความเป็นกรดก็ลดลงจึงทำให้ธาตุอาหารต่างๆ ที่มีอยู่ในดินถูกปลดปล่อยออกมาให้พืชที่ปลูกนำไปใช้ได้ดีกว่าบริเวณอื่นจึงส่งผลให้พืชที่ปลูกงามกว่า

1.4.2.1.3 ลักษณะเป็นดินร่วนเม็ดเล็กละเอียด ฤดูแล้งจับดูจะคล้ายๆ แป้ง ส่วนสีดินจะเป็นสีดำนวลบ้าง หรือจะออกเทาๆ จึงจะทำได้ผลถ้าดินออกแดงๆ มีทรายมากจะทำนาไม่ได้ผล ถ้าดินสีจางๆ ดินนั้นก็มีปุ๋ยน้อยข้าวจะไม่งาม

1.4.2.1.3 ลักษณะของดินนั้นต้องร่วนซุยไม่แข็งจับเป็นก้อน ดินที่เป็นดินร่วนนั้นต้องบิบเป็นก้อนได้เมื่อผสมน้ำ แต่ต้องไม่แตกร่วนเป็นทราย ในพื้นที่ปลูกไร่ฝิ่นควรมีดินทรายปนอยู่บ้างจะดี และดินที่มีหินปูนผสมอยู่ยิ่งดีเพราะช่วยให้ดินฟื้นคืน

1.4.2.1.4 ลักษณะสีดินจะสีแดง สีดำ สีเหลือง สามารถปลูกพืชได้ทั้งนั้น ดินที่มีสีเหลืองเป็นดินดีที่สุด อาจใช้ปลูกพืชไร่ ฝิ่นได้นานหลายปี รองลงมาคือ ดินสีดำและสุดท้ายคือ ดินที่มีสีแดง

1.4.2.1.5 ลักษณะความชื้นดิน ถ้าเป็นพื้นที่ป่าที่เลือกใหม่ต้องคุ้ยดินดูโดยเฉพาะในช่วงหน้าร้อน ถ้าดินยังมีความชุ่มชื้นอยู่แสดงว่าต้องมีน้ำเพียงพอแก่พืช หรือสังเกตจากการเติบโตของต้นไม้ในพื้นที่ ถ้าต้นไม้มีความสมบูรณ์ไม่แคระแกร็น ใบไม้มีสีเขียว แสดงว่าดินชุ่มชื้นดี

1.4.2.1.6 ลักษณะความลาดชัน พื้นที่ที่เลือกนั้นจะต้องมีความลาดชันประมาณ 15-45 องศา เพราะพื้นที่ในระดับนี้ ชาวอาข่าบอกว่าสามารถเพาะปลูกพืชได้ แต่ถ้าพื้นที่มีความลาดชันมากเกินไปทำให้ดินจืดเร็ว เพาะปลูกได้ไม่นานต้องย้ายที่บ่อย

1.4.2.1.7 ลักษณะความเข้มแสงที่ส่องลงพื้นที่ พื้นที่ที่เพาะปลูกพืชไร่หรือฝิ่น ต้องเลือกดูคอยให้ตรงแสงแดดด้วยว่าด้านพื้นที่ปลูกต้องตรงกับแสงแดดในตอนเช้า ถ้าแดดส่องเฉพาะตอนบ่ายไม่ดี และแสงที่ส่องลงพื้นที่ต้องทั่วแปลงปลูกพืชไม่มีการบังร่มเงากันของต้นไม้พืช

1.4.2.2 ประเภทดิน ประกอบด้วย

1.4.2.2.1 ดินที่มีการเผาเศษไม้กิ่งไม้ (ห่อ ไข่ จือ ยู) เหมาะแก่การปลูกพืช มะเขือ เป็นต้น

1.4.2.2.2 ดินที่เปียกเป็นเม็ด ๆ (ห่อ ไข่ ซอ เซ รุย) เมื่อเหยียบลงไป ดินจะจมลง ลักษณะเหมือนมีโพรงอากาศอยู่ในดิน ดินลักษณะนี้ไม่เหมาะแก่การปลูกพืชใดๆ

1.4.2.2.3 ดินจอมปลวก (ห่อ ไข่ เบละ) เป็นดินที่เป็นจอมปลวกเก่า มีลักษณะนูนขึ้นเป็นกองโต เจ้าของไร่จะเก็บเศษไม้เศษหญ้าไปเผาที่ห่อไข่เบลละ เหมาะแก่การปลูกพืชบางชนิด เช่น มันเทศ พริก ฯลฯ

1.4.2.2.4 ดินที่ผสมก้อนกรวด หิน ทราช (ห่อ โข้ เหล่อ บอ เบะ เกล็ด) ไม่เหมาะ
แก่การปลูกพืชใด ๆ

1.4.2.2.5 ดินบริเวณที่ต่อไม้ถูกเผา ลงถึงราก (ห่อ โข้ อุ ลอ กุ้) จนบริเวณนี้กลายเป็น
หลุม ดินเป็นสีแดงอมชมพู เหมาะกับพืชจำพวก ผือก

1.4.2.2.6 ดินดำ มีอยู่บริเวณริมห้วย (ห่อ โข้ ชู) ดินชนิดนี้เหมาะแก่การปลูกพืชทุกชนิด
แต่โดยส่วนใหญ่แล้วจะปลูกพืชจำพวกพริก มะเขือ ข้าวโพด ห่อวอ (กะเพราแดง) ผักชี ฯลฯ

1.4.2.2.7 ดินที่อยู่ติดลำห้วย (ห่อ โข้ ที นี ทิ) อยู่ใกล้ลำห้วยมากกว่าห่อโข้ชู เหมาะแก่
การปลูกอ้อย

1.4.2.2.8 ดินจอมปลวก (ห่อ โข้ เบละ) เป็นดินที่เป็นจอมปลวกเก่า มีลักษณะนูนขึ้น
เป็นกองโต เจ้าของไร่จะเก็บเศษไม้เศษหญ้าไปเผาที่ห่อโข้เบละ ดินประเภทนี้เหมาะแก่การปลูกพืชบาง
ชนิด เช่น มันเทศ พริก ฯลฯ

1.4.2.2.9 ดินที่ผสมก้อนกรวด หิน ทราช (ห่อ โข้ เหล่อ บอ เบะ เกล็ด) ไม่เหมาะแก่การ
ปลูกพืชใด ๆ แม้แต่ต้นข้าวก็ไม่งอกในดินชนิดนี้

1.4.2.2.10 ดินบริเวณที่ต่อไม้ถูกเผา (ห่อ โข้ อุ ลอ กุ้) ลงถึงราก จนบริเวณนี้กลายเป็น
หลุม ดินเป็นสีแดงอมชมพู และเหมาะกับการปลูกพืชจำพวก ผือก

1.4.2.2.11 ดินจอมปลวก (ห่อ โข้ มีน้ำ) ดินที่เป็นจอมปลวกเก่า มีลักษณะนูนขึ้นเป็นกอง
โตๆ ส่วนใหญ่เกษตรกรเก็บเศษใบหญ้าไปเผาที่จอมปลวก ดินประเภทนี้ เหมาะแก่การปลูกพืชทุกชนิด
แต่เกษตรกรมักใช้ปลูกผือก มัน มะเขือ และพริก ถ้าเป็นดินจอมปลวกใหม่จะปลูกอะไรไม่ได้

1.4.2.2.12 ดินขี้เถ้าสามารถแยกออกได้เป็น 2 อย่าง อย่างแรก คือ ดินขี้เถ้าจากการเผาต่อ
ไม้ใหญ่ เป็นดินบริเวณที่ต่อไม้ถูกเผาลงถึงโคนบริเวณนั้นเป็นหลุม ดินจะเป็นสีแดงอมชมพู ซึ่งดิน
ลักษณะนี้เหมาะกับการปลูกผือก มัน พริก และมะเขือ และอย่างที่สองคือ ดินขี้เถ้าเผาเศษไม้กิ่งไม้
เป็นดินบริเวณที่มีการเผาเศษไม้กิ่งไม้ต่างๆ ซึ่งช่วงที่มีการตัดฟัน แคว้งไร่ จะเก็บเศษไม้ กิ่งไม้มากอง
ไว้แล้วเผา ดินบริเวณนี้เหมาะแก่การปลูกพริก มะเขือ และผักทอง

1.4.2.2.13 ดินกรวดทราย (กะลิมี่น้ำ) ดินบริเวณที่ผสมก้อนหินกรวด ทราย ซึ่งไม่
เหมาะแก่การเพาะปลูกพืชใด แต่เพื่อไม่ให้ที่ดินต้องสูญเปล่า เกษตรกรในชุมชนทำการปลูกข้าวไร่ไว้

1.4.2.2.14 ดินดำ (มีน้ำนะ) ดินที่มีสีดำ ลักษณะของดินร่วนซุย ดินชนิดนี้เหมาะแก่การ
เพาะปลูกพืชทุกชนิด

1.4.2.2.15 ดินห้วย (กะลิมี่น้ำ) ดินที่อยู่ติดกับลำห้วย ดินนี้เหมาะแก่การปลูกพืช
ทุกชนิดส่วนใหญ่แล้วพื้นที่ใกล้กับลำห้วยเกษตรกรอนุรักษ์ไว้ให้เป็นพื้นที่ป่าบ้านหล่อโย ทำการถอน
ด้วยมือเพียงสองถึงสามครั้งเท่านั้น เกษตรกรบางคนกำจัดวัชพืชโดยการฉีดพ่นเกลือในอัตราส่วน 1:3
ใช้เกลือ 1 ส่วน น้ำ 3 ส่วน ฉีดพ่นหญ้าอ่อน เกษตรกรบางคนเริ่มนำสารเคมีกำจัดวัชพืชมาใช้บ้างแล้ว

1.4.2.3 การเตรียมดินก่อนการเพาะปลูก ประกอบด้วย การไถกลบหน้าดินและไถพรวน
ให้ดินร่วนซุย เนื้อดินละเอียด

1.4.2.4 การปรับปรุงดิน ประกอบด้วย การใช้ปุ๋ยธรรมชาติ การใช้วัสดุธรรมชาติ วิธีธรรมชาติ การปลูกพืชหมุนเวียน

1.4.2.4.1 การใช้ปุ๋ยธรรมชาติ เช่น มูลไก่ มูลเป็ด มูลวัว มูลควาย กลูกผสมลงไปในดินบริเวณที่ทำการไถ

1.4.2.4.2 การใช้วัสดุธรรมชาติ เช่น หญ้า ฟาง แกลบ โดยนำวัสดุธรรมชาติ เช่น หญ้า ฟาง แกลบ ที่แห้งแล้วมาคลุกผสมกับดิน เพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้กับดินจนสามารถใช้เพาะปลูกพืชได้

1.4.2.4.3 การใช้วัสดุธรรมชาติ ได้แก่ แกลบ ปุ๋ยคอก ปุ๋ยสด การปลูกพืชปุ๋ยสด จำพวก ปอเทือง ถั่วพราง เพื่อปรับปรุงบำรุงดิน การสร้างคันระบายน้ำ เบนทิศทางการไหลของน้ำและควบคุมระดับน้ำ การส่งเสริมการปลูกพืชทนเค็ม เช่น กระจับปี่ออสเตรเลีย

1.4.2.4.4 การปรับปรุงด้วยวิธีธรรมชาติ ได้แก่ การปลูกแฝก การใช้ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยอินทรีย์น้ำ

1.4.2.4.5 การปลูกพืชหมุนเวียน ได้แก่ ข้าว-ข้าวโพด-ถั่วเหลือง-ถั่วเขียว หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวในช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนธันวาคม การปลูกข้าวโพด ขณะที่ข้าวโพดกำลังเติบโตใกล้เก็บเกี่ยวชาวบ้านจะนำถั่วไปปลูกในแปลงข้าวโพด เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวโพดจะนำเศษใบหรือต้นลงทับถั่วเพื่อเป็นแปลงถั่วต่อไป และถือว่าเป็นการพักหน้าดินวิธีหนึ่ง ซากของต้นถั่วเพิ่มปุ๋ยให้แก่ดินและทำให้ดินร่วนซุย ไม่จับตัวเป็นก้อนแข็ง มีไส้เดือนเยอะ ดินที่มีสีดำเป็นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ดี ส่วนดินที่มีสีขาวปนทรายเป็นดินที่ไม่มีความอุดม การปลูกพืชหมุนเวียนช่วยเพิ่มปุ๋ยในดิน ยังช่วยให้หน้าดินมีพืชปกคลุมอยู่เสมอ พืชเหล่านี้ช่วยยึดหน้าดินเอาไว้ จึงทำให้โอกาสที่หน้าดินจะเกิดการพังทลายลดน้อยลง

1.4.2.5 การฟื้นฟูดิน ประกอบด้วย การปล่อยให้ฟื้นตัวโดยธรรมชาติ การปลูกลักษณะวนเกษตร ลักษณะไร่ชากอ อายุไร่ชากอ การทำไร่หมุนเวียน

1.4.2.5.1 การปลูกลักษณะวนเกษตร ไม้ผลไว้ในไร่ข้าว

1.4.2.5.2 การทำไร่หมุนเวียน ลักษณะของไร่หมุนเวียน

1.4.2.5.2.1 ลักษณะไร่ชากอ อายุ 1-2 ปี เป็นพื้นที่ที่ถูกทิ้งหลังจากเพาะปลูกในปีแรก และเก็บผลผลิตแล้วถูกปล่อยให้เป็นพื้นที่ร้างหรือไร่ชากอ และพื้นที่ดังกล่าวยังมีพื้นที่สามารถให้ผลผลิตอยู่ เช่น พริก มะเขือ เผือก มัน ขณะเดียวกันชากอไม้เก่าที่ใช้ทำรั้ว สัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย ก็จะถูกปล่อยไว้ในพื้นที่ไร่เพื่อกินตอข้าวและฟาง ต้นไม้ที่แตกจากตอก็จะเจริญเติบโต เมื่อเวลาล่วงเข้าไปปีที่สองจะสามารถเห็นได้ชัดเจนว่า ตอไม้แต่ละต้นที่ถูกตัดไปเพื่อทำรั้วนั้นจะแตกตอ แยกหน่อ ขยายจากหนึ่งต้นที่ถูกตัดออกเป็น 2-10 ต้น และจะเจริญเติบโตต่อไปในช่วงนี้จะมีวัชพืชนานาชนิดต่างๆ

1.4.2.5.2.2 ลักษณะไร่ชากอ อายุ 3-4 ปีการปรับตัวของพื้นที่ในขณะนี้เริ่มมีสภาพเป็นป่ารกชัฏมีต้นสาบเสือและหญ้า สัตว์เลี้ยง วัว ควาย ไม่สามารถที่จะเข้าไปได้เลย และในขณะเดียวกันสัตว์ป่าจำพวกเก้ง หมูป่า นกชนิดต่างๆ ก็จะเข้ามาอยู่อาศัย หาอาหาร และหลบซ่อนตัว ต้นไม้ที่แตกหน่อจากตอเก่ายังคงเป็นพุ่มๆอยู่ยังไม่เจริญเติบโต ลำต้นยังไม่สูง เมื่ออายุล่วงเลยไปในปีที่ 4 เมื่อต้นไม้สูงขึ้นมา

จนบดบังแสง ต้นสาบเสือและหญ้าจะเริ่มตายลงเองสภาพของพื้นที่เริ่มเปลี่ยนแปลงไป ดินจะฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ขึ้นมากมาย

1.4.2.5.2.3 ลักษณะไร่ชาค อายุ 5-6 ปี เมื่อต้นไม้ที่เติบโตจากที่เป็นพุ่มๆ เริ่มเติบโตเป็นต้นๆอย่างเห็นได้ชัด สภาพป่าเริ่มฟื้นคืนสภาพยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันความรกร้างของวัชพืชเริ่มเบาบางลง ทำให้พื้นที่คูโล่งๆกลายเป็นลักษณะเหมือนที่กำลังฟื้นสภาพ สภาพเช่นนี้เองแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของดินกำลังจะฟื้นกลับมาอีกครั้ง เมื่อมีสภาพความสมบูรณ์เพียงพอเหมาะสมกับการทำไร่ที่จะให้ผลผลิตก็จะย้อนกลับมาให้ประโยชน์พื้นที่ในการทำไร่อีกครั้งหนึ่ง

1.4.2.6 การอนุรักษ์ดิน ประกอบด้วย การปลูกพืชคลุมดิน การปลูกพืชแนวระดับบนพื้นที่ที่มีความลาดเท การปลูกพืชแบบขั้นบันได การปลูกพืชผสมผสาน การปลูกพืชสลับเป็นแนว การทำคันดิน และขุดคูน้ำรอบแปลง สภาพพื้นที่ การทำทางระบายน้ำ การทำนาขั้นบันได การปล่อยหญ้าช่วยยึดคันนา การปลูกพืชขวางความลาดเท การปลูกพืชสลับกับพืชตระกูลถั่ว การปลูกพืชหมุนเวียน การปลูกพืชสลับระหว่างแถบหญ้า การป้องกันโดยใช้วิธีการปลูกพืช ได้แก่ การปลูกพืชแทนแนวคันดิน การปลูกพืชตามแนวระดับ การปลูกพืชสลับเป็นแถว การปลูกพืชแซม การปลูกพืชหมุนเวียน การปลูกพืชเลื้อม ฤดูโดยอาศัยการปรับปรุงโครงสร้างของดิน การลดการไถพรวน และการใช้เศษซากพืชคลุมดิน การเผาซากพืชในแปลงเพาะปลูก

1.4.2.7 การเสื่อมสภาพของดิน ประกอบด้วย การกษัยของดิน การขาดน้ำในดิน การขาดอากาศในดิน การขาดอาหารพืชในดิน ดินมีเกลือสะสม สารเป็นพิษอยู่ในดิน

1.4.2.8 การถ่ายทอดความรู้เรื่องดิน

1.4.2.8.1 ผ่านทางพิธีกรรมความเชื่อ การถ่ายทอดและได้เรียนรู้จากบรรพบุรุษผ่านทางพิธีกรรม เช่น พิธีกรรมการเลี้ยงผีไร่ การเลี้ยงน้ำห้วยเพื่อเป็นการขอขมาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และช่วยคลบน้าคาลให้ผลผลิตเจริญงอกงาม และเป็นการขออนุญาตเจ้าป่าเจ้าเขา

1.4.2.8.2 การถ่ายทอดผ่านทางวัฒนธรรมของชุมชน การประกอบอาชีพส่วนใหญ่ปลูกข้าวเพื่อบริโภคในครอบครัว โดยการทำไร่เลื่อนลอย การพึ่งพาอาศัยทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีวิต ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง จนสืบต่อเป็นวัฒนธรรมของชุมชน

1.4.2.9 ความเชื่อเกี่ยวกับที่ดินและดิน ประกอบด้วย ความเชื่อว่าดิน น้ำ ป่าไม่มีผี เจ้าที่ปกปักษ์รักษา การเลี้ยงเจ้าที่นา การไหว้ผีนา การเลือกพื้นที่ทำไร่ การเสี่ยงทายเลือกพื้นที่ทำไร่ การว่าไม้ผีน การลงโทษจากสิ่งเหนือธรรมชาติ ความเชื่อเรื่องสัตว์ที่อยู่ริมตลิ่งขูดรูทำให้ดินข้างตลิ่งมีรูพรุนช่วยลดแรงกระแทกของน้ำในลำธาร ข้อห้าม เกี่ยวกับ ดิน

การเลี้ยงเจ้าที่นา การไหว้ผีนา พิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับการอนุรักษ์ดินและน้ำ โดยทำการไหว้ช่วงก่อนที่จะเริ่มทำนา เกษตรกรกล่าวว่าการทำพิธีไหว้เจ้าที่นาเป็นการขออนุญาตใช้พื้นที่ในการทำนา พิธีกรรมแสดงให้เห็นความเคารพของเกษตรกรที่มีต่อธรรมชาติ เป็นการปลูกจิตสำนึกให้เกิดการใช้ทรัพยากรดินอย่างมีประสิทธิภาพ และนอกจากนี้ยังหวังว่าเจ้าที่นาจะคอยปกปักษ์รักษา ช่วยรักษาไร่นา ทำให้มีน้ำและดินที่อุดมสมบูรณ์หรือเพื่อให้ได้ผลผลิตที่ดี เพื่อป้องกันไม่ให้ศัตรูพืชระบาดทำให้

ผลผลิตเสียหาย เกษตรกรจะสร้างบ้านหลังเล็ก ๆ เพื่อแสดงถึงที่อยู่อาศัยของเจ้าที่นาให้มาสังสถิตคอยดูแลรักษาที่นาของตนเอง

1.4.2.9.1 การเลือกพื้นที่ทำไร่

1.4.2.9.1.1 ความเชื่อว่าดิน น้ำ ป่าไม่มีผี เจ้าที่ ผู้ที่ปกปักษ์รักษาจะเข้าใช้ทำประโยชน์จะให้วิธีการเสี่ยงทายว่า ผี เจ้าที่ เจ้าทางจะอนุญาตให้ประโยชน์หรือไม่ และเป็นการขอขมาต่อผีเจ้าที่ ช่วยคลบนันดาลให้ผลผลิตที่เพาะปลูกเจริญงอกงามปราศจากโรคแมลงและสัตว์ป่าเข้าทำลายพืชและที่เพาะปลูก ในการเสี่ยงทายเลือกสถานที่ เกณฑ์โดยทั่วไปในการพิจารณา คือ บริเวณพื้นที่นั้นๆ จะต้องมีความอุดมสมบูรณ์ ชุ่มชื้น มีลำห้วยน้ำไหลตลอดปี ดินดี น้ำดี มีพื้นที่ลาดเชิงเขาที่ไม่สูงสามารถบุกเบิกทำเป็นไร่ข้าว ไม้ผล และปลูกสร้างบ้านเรือน มีสันเขาล้อมรอบเพื่อป้องกันการปล้นสะดม ภัยธรรมชาติ เช่น ลมพายุ น้ำป่าไหลป่าท่วมหมู่บ้าน เป็นต้น

1.4.2.9.1.2 การเลือกพื้นที่เพื่อทำนาจะเลือกจากพื้นที่ที่ค่อนข้างราบเรียบง่ายต่อการปรับพื้นที่และทำคันกั้นน้ำ ทำคลอง เหมือน เอาน้ำจากห้วยเข้านาได้ง่าย มีจอมปลวกค่อนข้างน้อย ถ้ามีจอมปลวกมากถือบริเวณนั้นดินมีความอุดมสมบูรณ์ แต่ไม่เหมาะแก่การทำนาเพราะจอมปลวกออกเพื่อให้ดินกระจายความอุดมสมบูรณ์ แต่บางครั้งขานาก็ไม่กล้าที่จะล้มจอมปลวกเพราะ ถือว่าจอมปลวกมีผีนาผีไร่อาศัยอยู่หรือเวลาล้มแล้วพื้นที่นั้นจะสูงกว่าพื้นที่อื่นๆ น้ำจะท่วมไม่ถึง เวลาทำนา ชาวบ้านจึงปล่อยให้ดินไม่ขึ้นและศาลเป็นที่อยู่ของผีนา ส่วนในฤดูแล้งบริเวณที่เหมาะสมจะทำนาจะมีพญาต่างๆ ขึ้นเขียวซึ่งดูแตกต่างจากบริเวณพญาจะแห้งเหี่ยว พญาที่ขึ้น เช่น พญาดินตุ๊กแก พญาวงช้าง ดินกา ผักแว่น พญาปล้อง ผักขี้ขวง ฯลฯ ดินไม้ที่มีใบเล็ก เช่น มะขาม จามจุรี ต้นพวง ฯลฯ

1.4.2.9.3 การเลือกพื้นที่ในการทำไร่ เป็นพื้นที่ที่อยู่สูงกว่าที่นา น้ำท่วมขัง มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นค่อนข้างมากเป็นไม้ทั่วไป เช่น ต้นยาง เต็ง รัง ดิง ขยอม ประดู่ แดง ฯลฯ และจะมีจอมปลวกขึ้นค่อนข้างมาก เพราะฤดูฝนไม่มีน้ำขังปลวกจะอยู่ได้ บริเวณที่บุกเบิกเป็นไร่ต้องไม่เป็นพื้นที่ใกล้ป่าต้นน้ำลำธาร ไม่พบว่าเป็นแหล่งที่อยู่ของสัตว์ป่าบางประเภทที่อันตราย เช่น เสือ ช้าง อันจะเป็นการเบียดเบียนสัตว์ หรือผลผลิตไร่จะถูกรบกวน โดยสัตว์บางประเภท และเชื่อว่าหลังแผ้วถางบุกเบิกพื้นที่แล้ว ถ้าคนที่อยู่ในหมู่บ้านเจ็บป่วยล้มตายเป็นอันมากก็อพยพไปอยู่ที่อื่น โดยเชื่อว่า ผีบ้านผีเรือนของตนไม่ชอบ คลบนันดาลให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ หรือถ้าหากการทำไร่ไม่ได้ผลดี ก็จะมีการโยกย้ายเปลี่ยนทำเลที่ตั้งหมู่บ้าน หากที่พามาหาถิ่นใหม่ ชาวอำเภอมักมีความเชื่อของทุกอย่างมีเจ้าของ ดังนั้นในเบื้องต้นก่อนการบุกเบิกพื้นที่ ผู้ประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อดั้งเดิม จะต้องกระทำพิธีกรรมเช่นไหว้ เพื่อขออนุญาต เจ้าที่ เจ้าทาง ผีป่า ผีดอย ก่อน

1.4.2.9.1.2 การเสี่ยงทายเลือกพื้นที่ทำไร่

1.4.2.9.1.2.1 การว่าไม้ เมื่อมีการหาทำเลที่เหมาะสมสำหรับจะทำไร่เป็นที่เรียบร้อยแล้ว หัวหน้าครอบครัวจะตัดไม้ขนาดประมาณเท่ากับหัวแม่มือแล้ววัดความยาว 1 วา และวางพื้นที่สี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดความกว้างยาวเท่ากับไม้ที่วัดไว้ จากนั้นก็จะอธิษฐานว่า “หากปีนี้ขอทำไร่ในที่ดินผืนนี้ ถ้าทำได้ ผลผลิตขอให้ไม่ยาวขึ้น” เมื่ออธิษฐานเสร็จก็จะนำไม้ไปวัดพื้นที่ที่ถางไว้ใหม่ ถ้าหาก

ไม่มีขนาดยาวกว่าเดิมประมาณ 1-2 นิ้วหรือเท่าเดิม แสดงว่า ผีเจ้าที่ เจ้าทางไม่อนุญาตให้ใช้พื้นที่ในการทำไร่ ผีเจ้าที่ เจ้าทางจะทำให้เจ็บป่วยหรือทำให้ตายและพืชผลที่ปลูกจะไม่เจริญงอกงาม จะต้องไปคัดเลือกพื้นที่แห่งใหม่

1.4.2.9.1.2.2 การเสี่ยงทายเลือกพื้นที่ทำไร่ ผืนบอกลางดีแล ลางร้ายเมื่อจะลงมือทำไร่ชาวกะเหรี่ยงจะเสี่ยงทายโดยจะเผั่วถางเล็กน้อยแล้วกลับบ้าน คินนั้นจะเป็นคินที่ผืนบอกลาง เช่น ถ้าผืนว่ามีคนแก่ๆมาบอกว่าอย่าทำไร่ตรงนั้น แล้วทำจะมีเภทภัย ผืนว่าไ้ตรงฝั่ง ต่อ ก็ไม่ไ้ จะไม่ทำไร่บริเวณที่เสี่ยงทาย หากทำจะทำให้เกิดการเจ็บป่วยมีเหตุเภทภัย หรือคนในครอบครัวล้มตาย ถ้าหากผืนเห็นนาง เห็นภูเขา ถือว่าเป็นลางดี ผีเจ้าที่ เจ้าทางอนุญาตให้ใช้พื้นที่ทำไร่ได้ วันรุ่งขึ้นก็จะไปเผั่วถางไร่จนแล้วเสร็จ การลงโทษจากสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ผี เจ้าป่า เจ้าที่สามารถ ที่จะบันดาลให้เกิด มหภัย การเจ็บป่วยล้มตายของครอบครัวผู้ฝ่าฝืนกฎข้อห้าม จริตประเพณี ซึ่งความเชื่อ พิธีกรรม จริตประเพณีจะเป็นกรอบที่กำหนดให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันได้ตลอดจนคนสามารถอยู่ร่วมกับทรัพยากรอย่างสงบสุขยั่งยืน

1.4.2.9.1.2.3 ข้อห้าม เกี่ยวกับ ดิน ทาหรือสุภายิต “อยู่กับดินที่พระเจ้าสร้างอยู่ที่เก่าเราต้องรักษา อยู่ที่สูงเราต้องรักษา” ข้อห้ามไม่ให้ละทิ้งทำลายดินที่เป็นหลุมใหญ่ ดินร่อนน้ำ ดินบริเวณร่อนน้ำพบกับดินจอมปลวก ดินปากถ้ำ ดินยอดคอยหรือยอดภูเขา และดินริมฝั่งแม่น้ำ บริเวณพื้นดินเหล่านี้ต้องรักษาไว้

1.5 น้ำในการเกษตร จำนวนแนวคิด 52 รายการ คำศัพท์ 221 รายการ ประกอบด้วย

1.5.1 ระบบการเกษตรน้ำฝน

1.5.1.1 การจัดการผลิตโดยใช้หลักการของธรรมชาติ ประกอบด้วย การสร้างระบบชลประทานภูเขา โดยอาศัยธรรมชาติการไหลของน้ำ การยอมรับพลังงานของน้ำไหล การให้น้ำเลือกทางเดิน การเลือกสภาพพื้นที่และดินที่เหมาะสมต่อการทำนา การเลือกพื้นที่ตามแนวตะวันออกตก เพื่อการรับแสงแดดของต้นข้าว การจัดการในพื้นที่เพื่อป้องกันการกัดเซาะดินของน้ำ การวางก้อนหินบริเวณจุดทุดน้ำ การสร้างสิ่งป้องกันริมตลิ่งด้วยวัสดุพื้นบ้าน การปลูกต้นไม้แนวตลิ่ง

1.5.1.2 ความรู้ความเข้าใจวัฏจักรของน้ำแต่ละฤดูกาล การปลูกข้าวนาทามในช่วงต้นฤดูฝน ปลูกข้าวนาดอนที่อยู่สูงกว่าพื้นที่นาทามหลังจากทำนาทาม การปลูกผักสวนครัวในพื้นที่สูงน้ำไม่ท่วมถึง โดยอาศัยน้ำฝนตามธรรมชาติ การปลูกพืชที่ต้องการน้ำน้อยในฤดูแล้ง เช่น ปอ เป็นต้น การคัดเลือกสายพันธุ์พืชที่เหมาะสมในการปลูกในแต่ละช่วงเวลา เป็นต้น

1.5.2 ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรน้ำ

1.5.2.1 ความรู้ระดับทรัพยากร ประกอบด้วย ความรู้พื้นฐานที่สุด ความรู้ที่เกี่ยวกับสภาพพื้นที่ ทรัพยากร พืช สัตว์ แหล่งน้ำ ที่ดิน ความรู้ที่สามารถระบุประเภทและลักษณะคุณสมบัติ เช่น เมื่อเห็นต้นข้าวในที่นาต้องสามารถระบุได้ว่าเป็นข้าวเหนียวหรือข้าวเจ้า เป็นข้าวพันธุ์อะไร เช่น พันธุ์หอมมะลิ สามารถปลูกได้ดีในพื้นที่นาทามหรือนาดอน เมื่อเจอปลาในน้ำระบุได้ว่าปลาอะไร กินได้หรือไม่ได้ เป็นต้น

1.5.2.2 ความรู้ระดับระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร ประกอบด้วย ความรู้เทคนิควิธีในการจัดการน้ำ เช่น การทำคันนา การจัดระบบระบายน้ำในพื้นที่นา การนำน้ำเข้านา เป็นต้น ภายใต้ความรู้เรื่องระบบน้ำของแม่น้ำเป็นอย่างดีไม่ว่าจะเป็นฤดูน้ำแดง ฤดูน้ำหลาก และ ฤดูน้ำลด ในแต่ละฤดูกาลจะต้องมีการจัดการปลูกพืชให้สอดคล้องกับระบบน้ำ การจัดการระบบการผลิตข้าวหอมมะลิ ปลูกในดินดำและกักเก็บน้ำได้ดี การคัดเลือกและเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ต้องเก็บเกี่ยวช่วงที่ปลายรวงเหลือง การจัดการน้ำในการเกษตรของแต่ละฤดูกาล การจำแนกชนิดดินแต่ละประเภทว่าควรใช้เพื่อการใด เช่น ดินดำอุดมสมบูรณ์ใช้ในการเพาะปลูก ดินที่เป็นส่าเกลือ มีความเค็มสูงไม่เหมาะสำหรับทำการเพาะปลูก เป็นต้น

1.5.2.3 ความรู้ระดับความเชื่อและพิธีกรรมที่พัฒนาขึ้นจากระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร ประกอบด้วย ความรู้การสร้างกฎเกณฑ์ร่วมกันในรูปแบบของความเชื่อและพิธีกรรม เช่น ความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ผีปู้ตา ผีแม่เพี้ย ผีแม่ย่านาง เป็นต้น ซึ่งคุ้มครองชาวบ้านที่เข้าไปใช้ประโยชน์ทรัพยากร ความเชื่อที่เคารพใน สิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างอ่อนน้อมและตระหนักถึงบุญคุณของทรัพยากร เมื่อความรู้ถูกใช้ผ่านประสบการณ์หลายชั่วอายุคนและพัฒนากลายเป็นบรรทัดฐานทางสังคมที่เกี่ยวกับการจัดการ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ซึ่งเชื่อมโยงโดยตรงกับการใช้ประโยชน์ในหลากหลายรูปแบบ เช่น การเกษตร การเลี้ยงวัวควาย การหาปลา การจัดการน้ำ การต้มเกลือ เป็นต้น

1.5.2.4 ความรู้ระดับวิถีคิด

1.5.2.4.1 ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับธรรมชาติ ประกอบด้วย ความรู้ที่เป็นระบบมีเหตุผลผ่านการตรวจสอบและพิสูจน์ เช่น ความเชื่อเรื่องผีปู้ตา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่ ซึ่งไม่ใช่ความเชื่อที่ไร้เหตุผล หากแต่เป็นวิถีคิดที่สะท้อนให้เห็นถึง ระบบคิดที่เป็นพื้นฐานในการจัดการระบบความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติแวดล้อม ความเชื่อดังกล่าวเป็นหลักสำคัญในการวางกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน มีการผลิตซ้ำผ่านสมาชิกในชุมชนจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง การปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใช้ใหม่ตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา เช่น การนำเอาความเชื่อเรื่อง ผีปู้ตา ผีแม่เพี้ย มาใช้เป็นพลังยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในการต่อสู้เรียกร้องสิทธิในการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าบุ่งป่าทาม

1.5.2.4.2 ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ประกอบด้วย ความรู้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า เป็นพื้นฐานอำนาจทางศีลธรรมในการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ระหว่างคนเป็นกับคนตาย ความเชื่อเป็นกลไกในการควบคุมสังคม เป็นพื้นฐานของการสร้างกฎเกณฑ์จารีตประเพณี วิถีปฏิบัติที่ได้รับการถ่ายทอดผ่านกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม ผ่านตำนาน และพิธีกรรมที่ได้เล่าขานสืบทอด และปฏิบัติสืบมาหลายชั่วอายุคน การทำผิดประเพณี และความเชื่อย่อม หมายถึง การละเมิดต่ออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และส่งผลให้เกิดการเจ็บไข้ได้ป่วย การปรับความสัมพันธ์ทางสังคมให้คืนสู่ภาวะสมดุล ทำได้โดยการประกอบพิธีกรรม เพื่อให้สังคมหรือบุคคลได้มีโอกาสได้ทบทวนความผิดที่เกิดขึ้น และเพื่อให้

อำนาจศักดิ์สิทธิ์หายจากความพิโรธโกรธเคือง หลังจากสมาชิกของชุมชนมาเช่นไหว้ขอมาลาโทษ และสำนึกในความผิดที่ตนก่อขึ้น

1.5.2.4.3 ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ประกอบด้วย ความรู้การจัดการน้ำ มีวิธีคิดไม่แตกต่างไปจากการจัดการที่ดิน และป่าที่มีความเหมือนกันในด้านการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นการจัดการที่ปฏิบัติต่อธรรมชาติด้วยความอ่อนน้อม เคารพยำเกรง และพยายามปรับตัวเข้าหาธรรมชาติ ที่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามฤดูกาล ระบบการผลิตในรูปแบบการเกษตรที่อาศัยน้ำฝนเป็นหลัก ดังนั้นจึงไม่ต้องการจัดการน้ำเพื่อการเกษตร การปรับเปลี่ยนเป็นการพัฒนารูปแบบการใช้แรงงานเพื่อให้การเตรียมพื้นที่เพาะปลูก เสร็จทันฤดูฝน

1.5.3 การกักเก็บน้ำและกระจายน้ำ ประกอบด้วย การทดน้ำ การควบคุมน้ำ การปรับระดับน้ำ การชะลอ การคักน้ำ ประกอบด้วย คันนาดิน คันดิน (โนนนา ปลวกนาพื้นนา ปังนา) คันคูนา คันแทนา คันนา ลักขณะคันนา ลักขณะคันดิน คู คลองส่งน้ำ เหมืองนา ลำไส้ไก่ แก้มลิงชุมชน กุดน้ำ แอ่งน้ำ ตาบน้ำ เขื่อนดิน ทำนบ ถ้ำน้ำบ้นน้ำ

1.5.4 การจัดการน้ำ ประกอบด้วย สภาพพื้นที่ดิน คุณสมบัติของดิน ประเภทการทำนา พันธุ์ข้าว

1.5.5 กลไกทางจารีตที่สัมพันธ์กับการจัดการน้ำ ประกอบด้วย การผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดพิธีกรรม ความเชื่อเรื่องผี พิธีกรรมบุญเลี้ยงบ้าน สุภาษิตคำสอน

1.5.5.1 กลไกทางจารีต กลุ่มผู้ใช้น้ำจากฝ่ายในชุมชน เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งภายในและภายนอกหมู่บ้าน คุณค่าและความหมายของพิธีกรรมที่ได้ทำร่วมกัน เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงมโนทัศน์ โลกทัศน์ วิธีคิดที่มีความผูกพันกับฐานทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ที่ได้พึ่งพาอาศัย

1.5.5.2 การสืบทอดระบบคุณค่าและความเชื่อ การสืบทอดทางจิตวิญญาณ สำนึก ความผูกพัน ตัวตนและศักดิ์ศรีของชุมชนและท้องถิ่น การสร้างกลไกและเครื่องมือทางวัฒนธรรมทั้งในระดับชุมชนและระดับท้องถิ่น กลไกสำคัญ ได้แก่ วัดและเครือข่ายคนที่ผูกพันกัน กลุ่มผู้เฒ่า พ่อครู หมอขวัญ และเครื่องมือที่คนในท้องถิ่นสร้างขึ้น ตำนานเรื่องเล่าท้องถิ่น จารีตประเพณีหรือฮีตคอง พิธีกรรม

1.5.5.3 การสืบทอดสุภาษิตคำสอน ผญา วิธีการในการเรียนรู้ ลักษณะวิธีการถ่ายทอดสุภาษิต ใช้วิธีการในการเรียนรู้ผ่านการบอกเล่าปากต่อปาก กลไกทางจารีตที่สำคัญที่ช่วยรักษาและปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ ส่งผลให้เกิดความร่วมมือ ร่วมใจกันในการทำกิจกรรม การแบ่งปันน้ำ ไม่เกิดการขัดแย้ง

1.5.5.4 การผลิตองค์ความรู้ซ้ำ เงื่อนไขที่ทำให้ภูมิปัญญาก่อเกิด ได้แก่ โลกทัศน์ของชาวบ้านอยู่บนพื้นฐานของการตระหนักรู้และเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศและสังคม กระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับฐานทรัพยากรและความหลากหลายของระบบนิเวศ ความจำเป็นในการปรับตัว เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรม ความเป็นเพื่อน เครือญาติทั้งภายในและภายนอกชุมชน การถ่ายทอดความรู้ทำได้ง่าย มีลักษณะที่ไม่ปิดกั้น กลไกทางจารีตประเพณี ได้แก่ ศัญญาความเชื่อ เรื่องผีที่ปฏิบัติผ่านพิธีกรรมบุญเลี้ยงบ้าน สุภาษิตคำสอนช่วยให้เกิดการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดองค์ความรู้ใน

การจัดการน้ำรูปแบบฝาย และแนวคิดเรื่องขวนน้ำ เป็นต้น เงื่อนไขเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการกำกับ และควบคุมพฤติกรรมสมาชิกในชุมชน ทำให้เกิดสำนึกร่วม และเกิดการบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นกับ ศาสตร์สมัยใหม่ ต่อยอดเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่สอดคล้องกับยุคสมัยปัจจุบัน

1.5.6 ความเชื่อ พิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำในการเกษตร

1.5.6.1 ความเชื่อ พิธีกรรม การให้ความสำคัญกับน้ำผ่านพิธีกรรม ประกอบด้วย พิธีกรรม คล้องช้าง คล้องม้า การพึ่งพาพิธีกรรมในด้านสุขภาพอนามัย

1.5.6.2 การเสี่ยงทาย พิธีกรรม การให้ความสำคัญกับน้ำผ่านการเสี่ยงทาย ประกอบด้วย คล้องช้าง ม้าเสี่ยงทายน้ำฝน คุณค่าความหมาย คือ หากจับ ช้าง ม้าได้ หมายถึง น้ำดี ฝนดี ปีนี้จับได้น้ำ ฟ้า ฝนจะดี การออกลูกของต้นมะเดื่อป่า ผงฝุ่นที่ลอยขึ้นไปในอากาศจากการเผาไร่ จุดบั้งไฟเสี่ยงทาย

1.5.6.3 ความเชื่อ พิธีกรรม การกำหนดและควบคุมพฤติกรรมระหว่างคนกับคน คนกับ ทรัพยากร และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ประกอบด้วย โลกทัศน์ของชาวบ้านที่สะท้อนผ่านเรื่อง โครงสร้างอำนาจและบทบาทหน้าที่ของผีที่เกี่ยวข้องกับน้ำ (ผี ผีนา ผีฝาย พิธีกรรมเลี้ยงผี พิธี กรรมการร้องขอต่อผี พิธีกรรมขอฝน พิธีกรรมบุญเลี้ยงบ้านเดือน 6 บุญเลี้ยงผีเจ้าบ้าน ผีนางเพี้ยแก้ว พิธี พอกบ้าน พอกเมือง) สะท้อนผ่านพิธีกรรมบุญเลี้ยงบ้านที่สัมพันธ์กับการจัดการน้ำของกลุ่มผู้ใช้น้ำจาก ฝาย ความหมายและวัตถุประสงค์ของพิธีกรรม มีส่วนสำคัญในการกำหนดและควบคุมพฤติกรรมระหว่าง คนกับคน คนกับทรัพยากรและคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นระบบ คุณค่าที่สะท้อนภูมิปัญญาชาวบ้าน ในการจัดการทรัพยากรน้ำที่มีลักษณะเฉพาะที่ เฉพาะถิ่น

สถานที่ประกอบพิธีกรรมบุญเลี้ยงบ้าน ศาลเจ้าบ้าน ศาลนางเพี้ยแก้ว ศาลากลางบ้าน องค์ประกอบที่ สำคัญและเกี่ยวข้องกับพิธีกรรม รูปแกะสลักไม้ (ช้าง ม้า ดาบ ปืน) เครื่องเซ่นบูชา (เหล้า ไก่ เครื่องนุ่มห่ม ของผี) สัญลักษณ์ที่ใช้ในพิธีกรรม สัญลักษณ์ที่ใช้ในพิธีกรรมและความหมายที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับน้ำ สัญลักษณ์เกี่ยวกับ เพศ ทรัพยากร อำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ สัญลักษณ์ที่พบ รูปแกะสลักช้าง ม้า ปืน ดาบ และเงินสัง เป็นสัญลักษณ์เกี่ยวข้องกับอำนาจ ความศักดิ์สิทธิ์ ของผี ประกอบในพิธีกรรม ได้แก่ เงินใน สมัยโบราณช้าง ม้าเป็นเสมือนยานพาหนะ และการเดินทางไปตรวจตราทุกสิ่งทุกอย่าง ดาบปืนไว้ให้ผีเจ้า บ้านป้องกันตัว และไว้กำจัดพวกสิ่งชั่วร้ายทั้งหลาย เงินยังเป็นเงินรูปเรือสมัยโบราณ แสดงถึงความมั่งคั่งมี กิน พิธีกรรมคล้องม้า คล้องช้าง ที่อยู่อาศัย หรือหอหรือศาลของผี ศาลส่วนหนึ่งเป็นศาลที่สร้างให้กับผีเจ้า บ้านและผีบริวารอื่นๆ ส่วนหออีก 3 หอ เป็นหอของนางเพี้ยแก้ว และผู้รับใช้นางเพี้ย สะท้อนให้เห็นว่า ความเชื่อดังกล่าวเป็นตัวแทนของการให้ความสำคัญที่เกี่ยวกับเรื่องน้ำโดยตรงเป็นอย่างมาก จะมี การตั้งศาลบูชา และการปรับเปลี่ยนมีการสร้างศาลเพิ่มเนื่องจากชาวบ้านเชื่อว่า นางเพี้ยแก้วต้องมีคนดูแล หรือมีนางสนม โดยการถ่ายทอดผ่านจ่า นางเทียม สัญลักษณ์ ท่อนไม้แกะสลักเป็นรูปอวัยวะเพศชาย เป็น สัญลักษณ์เกี่ยวกับเพศที่แสดงถึงการเอาใจใส่ตามความชอบ สัญลักษณ์ทางเพศเป็นการแสดงถึงการเคารพผี เอาใจผีเกี่ยวกับเรื่องขอน้ำฟ้า ฝน โดยตรง บริเวณที่ตั้งศาลเจ้าบ้าน มีองค์ประกอบทั้งสามส่วนครบบริบูรณ์ กล่าวคือ ดินไถลั่นแหล่งน้ำ และป่าไม้ เป็นสัญลักษณ์ความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติทั้งดิน น้ำ ป่า

ด้านสิทธิอำนาจและระบบการจัดการทรัพยากรพื้นบ้านของชุมชน “ผี” เป็นศูนย์กลางของ พิธีกรรมและความเชื่อมิติที่หนึ่ง ความสัมพันธ์ระหว่าง “ผี” กับทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การใช้เรียก ลักษณะที่ตั้งและชื่อสถานที่ประกอบพิธีกรรม มิติที่สอง ผีคือ มโนทัศน์ว่าด้วยสิทธิอำนาจดั้งเดิมของ ชุมชน ซึ่งสิทธิอำนาจเป็นอำนาจอันชอบธรรมที่สมาชิกในกลุ่มหรือสังคมให้สิทธิอำนาจเป็นสิทธิในการ ควบคุมพฤติกรรม การกระทำหรือการตัดสินใจของคนอื่นๆและให้ “ผี” เป็นสื่อกลางในการจัดการ ความสัมพันธ์ของคนในสังคม (โดยผ่านการติดต่อกับเจ้าและกฎระเบียบหรือจะล่า) และระหว่างคนกับ ธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ (โดยผ่านการขอฝน ขอความอุดมสมบูรณ์ ขอให้ปลอดภัยจากพายุ) และ องค์ความรู้พื้นบ้านเกี่ยวกับทรัพยากร ซึ่งให้เห็นว่าภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ ประเภทต่างๆ เช่น แหล่งน้ำ ที่ดิน และป่าไม้ และองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบการจัดการ มีเนื้อหาส่วนสำคัญ ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม ความเชื่อทางศาสนา ซึ่งชาวบ้านใช้ความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาเป็นกลไก สำคัญในการจัดการและควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคม และเกี่ยวข้องกับกรรมสิทธิ์ ซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ ร่วมกันทั้งในชุมชน ระหว่างชุมชน รวมทั้งสถาบันหรือองค์กรพื้นบ้าน กฎระเบียบและข้อห้าม การ ลงโทษกรณีผิดผี และการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ทรัพยากร ความเชื่อและพิธีกรรมเป็นกลไกสำคัญ ในการจัดการ และสะท้อนความเชื่อเรื่องผีไม่ใช่เรื่องมลายสำหรับชาวบ้าน แต่เป็นเรื่องที่ช่วยพัฒนาด้าน จิตสำนึก หรือเป็นเครื่องผูกร้อยใจที่สำคัญที่จะทำให้เกิดการอยู่ร่วมกันได้อย่างไม่ขัดแย้ง ไม่เอาเปรียบทั้ง ระหว่างคนกับคน และคนกับสิ่งแวดล้อมต่างๆ

1.5.6.5 ความเชื่อเรื่องผีกับการจัดการน้ำในรูปแบบฝ่าย พิธีกรรมบุญเลี้ยงบ้าน

1.5.6.6 ความเชื่อเรื่องวันดี วันเสีย ห้ามทำพิธีกรรมในวันพุธ ไม่ตรงกับขึ้น 6 ค่ำ เดือน 6 เท่านั้น เนื่องจากชาวบ้านคิดว่าเป็นวันไม่ดี วันแข็ง ผีไม่รับ หมายถึง ผีจะไม่ออกมาในวันนี้ และมี ข้อสังเกตประการสำคัญระหว่างช่วงเวลาในการทำพิธีกรรมนั้นมีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมและวิถี ชีวิตของชาวบ้าน บุญเลี้ยงบ้านจะจัดในช่วงเวลาก่อนลงทำนาพอดี เนื่องจากจะได้ขอให้ฟ้าฝนดี จะได้ทำ นาได้ผลดี บุญเลี้ยงบ้านจัดขึ้นได้ทุกวันยกเว้น วันพุธเท่านั้น ซึ่งถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เนื่องจากวันพุธ ชาวบ้านถือว่าเป็นวันแข็ง ผีจะไม่รับหรือจะเข้าถึงติดต่อผีไม่ได้

1.5.6.7 ความเชื่อ พิธีกรรม การศึกษาผ่านพิธีกรรม โลกทัศน์และความเชื่อของชาวบ้าน ซึ่ง จะเป็นความเชื่อไม่ได้หากไม่มีการสร้างและการผลิตซ้ำ มโนทัศน์ว่าด้วยอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ให้กับผี แต่ละคน ซึ่งอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ได้รับการผลิตซ้ำและสื่อสารออกมาได้หลายรูปแบบและหลายวิธี เช่น ผ่านปาฏิหาริย์ ผ่านการเข้าทรงเข้าฝันเจ้า ผ่านประสบการณ์ของชาวบ้านแต่ละคน รูปธรรมของอำนาจ และความศักดิ์สิทธิ์ยังแสดงออกผ่านการใช้สัญลักษณ์ในพิธีกรรม คือ การทำความเข้าใจผ่านสัญลักษณ์ที่ มีอยู่ในบริบทของพิธีกรรมบุญออกห้วย โดยสัญลักษณ์ที่พบและน่าสนใจ เช่น น้ำ ซึ่งหมายถึง ความอุดม สมบูรณ์ ปลาช่อน หมายถึง พญาปลาพ่อซึ่งหมายถึง เทวดาผู้มีอำนาจบันดาลให้น้ำฝนตก ส่วนเต่าและ จระเข้ หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำ เป็นต้น

1.5.6.8 ความเชื่อผูกโยงกับผีธรรมชาติ ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับระบบการผลิต การใช้ ทรัพยากร ด้วยการใช้แบ่งใช้จากผี เพราะสิ่งเหล่านั้นมีผีเป็นเจ้าของไม่ใช่คน การไม่กระทำในสิ่งที่แสดง

ถึงการลบหลู่ต่อธรรมชาติ เช่น ไม่ถ่ายของเสียลง ลำธาร การไม่เข้าไปในป่าต้นน้ำ การไม่ตัดไม้ในป่าต้นน้ำ เนื่องจากเป็นที่อยู่อาศัยของผีผู้คุ้มครองป่าต้นน้ำ ภายใต้อิทธิพลของความเชื่อเกี่ยวกับผีผู้ดูแลธรรมชาตินี้ก่อให้เกิดเป็นกติกาสังคมในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างอัตโนมัติ กติกาส่วนนี้มีความสัมพันธ์กับปัจจัยสี่ด้วยกันทั้งสิ้น

พิธีเลี้ยงผี พิธีบอกกล่าวผี การจัดการน้ำต้องมีส่วนเกี่ยวข้องกับความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้านด้วย หากไม่บูรณาการสิ่งต่างๆ ให้ลงตัวถูกต้องแล้วก็จะเกิดปัญหาได้ในภายหลัง เช่น ผลร้ายในเรื่องไม่เลี้ยงหรือบอกกล่าวผี อาจทำให้เจ้าของนาป่วยไข้ไม่สบาย คับหน้าผาก ผายถล่ม ต้องเสียเงินทอง ซ่อมแซมที่สำคัญคือ ผลผลิตข้าวตกต่ำ

ผู้ประกอบพิธีกรรม จ้า นางเทียม หมอขวัญและหมอผี

ผู้นำพิธีกรรม จ้า นางเทียม บทบาทเป็นผู้นำคือเป็นหัวหน้าฝ่ายบ้านด้วย จ้าจะเป็นสื่อกลางในการติดต่อสื่อสารกับผี เพื่อเชื่อมต่อไปหานางเทียมซึ่งจะเป็นร่างทรง ในอันที่จะเป็นตัวแทนของผีเพื่อสื่อสารกับคนอื่นอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งทั้งสองจะมีบทบาทเป็นผู้นำที่สำคัญในการทำพิธีกรรม

ผู้นำพิธีกรรม จ้า นางเทียม นางเทียมเป็นตัวแทนที่สำคัญช่วยตอกย้ำในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรม และปรากฏการณ์ต่างๆ ที่มีผลทำให้ความศักดิ์สิทธิ์ ความเคารพเชื่อถือมีมาก และเป็นการตอกย้ำถึงความเชื่อของชาวบ้านเรื่อยมา “ถ้าจะดูว่าศักดิ์สิทธิ์แค่ไหนก็ดูจากตัวของจ้า นางเทียม ถ้าเป็นนางเทียมคนก่อนๆ ที่เคยเป็นจะเห็นมาแต่เกิด คนที่มาเป็นสืบทอดกันนั้นมาจากโคตรแนว หรือตระกูลของคนที่เคยเป็นนางเทียม อย่างนี้จะศักดิ์สิทธิ์ รวมทั้งดูว่าในการปฏิบัติช่วงที่ทำพิธีกรรมของนางเทียมก็จะแสดงให้เห็นถึงความกล้าแกร่ง เช่น นางเทียมในอดีตสามารถสูบพริกแทนบุหรี่ได้ ถ้าหากจะเทียบกับสมัยปัจจุบันแค่กินเหล้า ฟ้องได้ก็เป็นนางเทียมแล้ว และก็ไม่รู้เทียมผีไหมๆ จากไหน”

ผู้นำพิธีกรรม จ้า นางเทียม เรียกว่า “บ้านาง” หมายถึง ร่างทรงของผีต่างๆ การจะเทียมคิดไม่คิดนั้นขึ้นอยู่กับช่วงเวลาที่มายกถาดทรง หากทรงไม่ติดก็จะไม่สั่น และไม่สามารถร่วมงานในฐานะนางเทียมได้ แต่ส่วนใหญ่จะไม่มีปัญหา เนื่องจากการจะเป็นนางเทียมนั้นเจ้าไปคลไคลตั้งแต่อายุที่หมู่บ้านแล้วจ้าเป็นคนเตรียม ได้แก่ ถาดเครื่องนุ่งห่มนางเทียมประกอบด้วย สไบ ผ้าเชียนหัว ผ้าถุง และมีโซ้ยใส่รูป เทียน ดอกไม้ (ตอนเข้าทรง) และสิ่งที่ขาดไม่ได้คือ “เงินยัง” มีลักษณะเป็นรูปเรือ เป็นวัสดุที่ทำด้วยเงิน เป็นของเก่าแก่ที่ชาวบ้านเก็บรักษาไว้ เพราะหากไม่มีเงินยังจะทำพิธีกรรมไม่ได้ เงินสลิ้ง และมีผู้ขายหาบข้าวดำ แดง ขาว ซึ่งในปัจจุบันเป็นผู้หญิง และไม่ใช้หาบข้าว แต่จะใช้กระบี่ข้าว ซึ่งมีข้าวดำปั้น ซึ่งใช้ข้าวเหนียวมาปั้นหาคั่วด้วยขมิ้นหม้อสีดำ และข้าวแดงปั้นใช้ขมิ้นกับปูนผสมกันแล้วทาลงบนปั้นข้าวเหนียว บั้งไฟขนาดเล็ก เพื่อเสี่ยงทายฟ้าฝน และบอกกล่าวให้ผีได้ยิน และมารับเลี้ยงในวันงานบุญ รวมทั้งมีการแกะสลักท่อนไม้ขนาดเท่าขา เป็นรูปอวัยวะเพศชาย ซึ่งเป็นเครื่องแสดงความเคารพบูชานางเพี้ยแก้ว แต่เดิมทำ 1 ท่อนเท่านั้น แต่ปัจจุบันต้องทำ 3 ท่อน เนื่องจากเวลาผ่านมายาวนานชาวบ้านเชื่อว่านางเพี้ยแก้วก็มีคนดูแลเป็นสนมฝ่ายขวา ฝ่ายซ้ายจึงต้องทำเพิ่ม รวมทั้งขนาดต้องได้มาตรฐานตามที่นางเพี้ยแก้วชอบคือ ขนาดใหญ่ ถ้าไม่ใหญ่ปีที่ผ่านๆ มาโดนต่อว่าในช่วงทำพิธีกรรม

เครื่องประกอบพิธีกรรม ของเซ่นไหว้ชาวบ้านเรียกว่า “ถาดไก่” ซึ่งประกอบด้วยอย่างแรก คือ ถ้วยแกงไก่ 8 ถ้วย เหล้า 8 ขวด ที่ต้องมีจำนวนเท่ากับ 8 เนื่องจากเชื่อว่าผีอยู่ทุกทิศจะได้ทั่วถึงกัน ส่วนก่อนจะเป็นแกง 8 ถ้วยได้จะต้องมีการนำเอาเป็นๆ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “นำไก่มาอบหอม” เพื่อจะบอกผีเข้าบ้านว่าได้ไก่ตัว แล้วจึงเอามาให้ลูกหลานแกงแล้วถวายในช่วงทำพิธีกรรม อย่างที่สอง โสย อย่างที่สาม เหล้า ทำพิธีโดยการที่จ้กถาดถวายเครื่องเซ่น หลังจากเซ่นไหว้เสร็จแล้วชาวบ้านก็จะรับประทานอาหารเข้าด้วยกันไปให้เสร็จสับก่อนจะเริ่มพิธีที่ศาลโดยการนำของจ้ต่อไป

การเข้าทรง ร่างทรง พื่อพะโต๊ะ/พื่อโต๊ะปกากะญอ นางเทียมในหมู่บ้านและเพื่อนบ้านมายกถาดทรง หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “พาข้าว” ภายในถาดประกอบด้วย เงินยัง เงินหนึ่งสลึง ช้าง ม้า ดาบ ปืน ดอกไม้ รูปเทียน ดอกไม้กำว้าง เหล้า 1 ขวดหมาก บุหรี่ พลุ

1.5.6.9 ความเชื่อการต่อน้ำจากตาน้ำบนคอยเหนือหมู่บ้าน การจัดการน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค ทำโดยการใช้น้ำไม้ไผ่ผ่าซีก ทำเป็นลำราง เพื่อต่อน้ำจากตาน้ำบนคอยเหนือหมู่บ้านมายังบริเวณกลางหมู่บ้าน โดยก่อนต่อน้ำจากตาน้ำ ผู้นำศาสนาต้องทำพิธีขออนุญาตใช้น้ำจากผืนน้ำเสียก่อน จึงต่อน้ำมาใช้ในหมู่บ้านได้ และที่สำคัญการต่อลำรางไม้ไผ่เพื่อ ลำเรียงน้ำมาใช้ในหมู่บ้านต้องมีเพียงจุดเดียวเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสามัคคีในหมู่บ้าน ในการใช้น้ำจากจุดเดียวกัน

1.5.6.10 ความเชื่อปรากฏการณ์น้ำป่า ได้แก่ เจ้าแห่งน้ำ หรือจู้แฉ่ สัตว์ คือ งู หมู และไก่ พิธีเอ๊ะเว ผีเสื้อ ในส่วนของทรัพยากรน้ำ ได้แก่ เจ้าแห่งน้ำ หรือจู้แฉ่ มาใช้เรียกปรากฏการณ์น้ำป่า ที่ไหลบ่าลงมาจากภูเขาทุกปี โดยลักษณะการพัดพาเป็นไปตามลักษณะการเคลื่อนไหวของสัตว์สามชนิด คือ งู หมู และไก่ แต่โดยมากแล้ว จะมีการพัดพาในลักษณะของงู ดังนั้นเจ้าแห่งน้ำจึงมีคำเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า งูใหญ่ ปรากฏการณ์จู้แฉ่มานี้ มักเกิดในช่วงฤดูฝน ที่มีฝนตกหนัก เชื่อกันว่า เจ้าแห่งน้ำจะลงจากภูเขาทุกปีเพื่อไปทำพิธี “เอ๊ะเว” ที่ทะเลใหญ่ ซึ่งในการลงในแต่ละครั้ง มีการพัดพาเอาโคลน ดิน ต้นไม้ใหญ่ ไม้ไผ่ น้อยไหลบ่าไปกับสายน้ำใหญ่ด้วยเสมอ หากปีใดที่เกิดปรากฏการณ์น้ำป่าพัดพาเอาขอนไม้ หรือต้นไม้ใหญ่ ไปกั้นลำน้ำ จนกลายเป็นเขื่อนขนาดเล็ก ที่เรียกกันว่า “จู้แฉ่มาอุโปเตเว” กล่าวกันว่าปีนั้น เจ้าแห่งน้ำจะมีการคลอเคลียเกิดขึ้น เมื่อเจ้าแห่งน้ำได้ไหลลงไปสู่ทะเล และทำพิธีเอ๊ะเว เรียบร้อยแล้ว จะกลับขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งในช่วงเดือนมีนาคม ถึงเดือนเมษายนของทุกปี โดยกลับมาในรูปของผีเสื้อหลากสีบินไปรวมกันที่ต้นน้ำ รอเวลาการไหลลงไปในรูปของน้ำป่าอีกครั้งในช่วงฤดูฝน

1.5.6.11 ความเชื่อ ผี ความสัมพันธ์ในวิถีชีวิตของชาวลาหู่ มีความผูกพันกับธรรมชาติอย่างใกล้ชิด เชื่อมโยงธรรมชาติ กับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยเชื่อว่า ธรรมชาติทุกสิ่งไม่ว่า ดิน ป่า ภูเขา หน้าผา ล้วนแล้วแต่มีชีวิต และมีผีสิงสถิตอยู่ทั้งสิ้น “น้ำ” ถือเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง ที่เชื่อว่า มี “ผี” สิงสถิตอยู่ ตรงที่ ผี ใช้เรียก หรือกำหนด ในสิ่งที่เป็ธรรมชาติทั่วไป ได้แก่ ดิน น้ำ ภูเขา ต้นไม้ แต่เทพเจ้าจะใช้เรียกสิ่งที่เป็ ผู้กำหนดให้เกิดปรากฏการณ์ ทั้งในตอนก่อกำเนิด และเกิดขึ้นต่อเนื่องทุกปี

1.5.6.12 ความเชื่อ ผีต้นน้ำ ตาน้ำ เป็นผืนน้ำที่สิงสถิตอยู่บริเวณป่าบนคอย ที่มีตาน้ำ หรือแหล่งน้ำซึมน้ำซับ เชื่อว่าเป็นผีผู้ชาย บริเวณนี้ชาวลาหู่จะให้ความเคารพยำเกรง และจะพยายามหลีกเลี่ยง

การทำให้ในบริเวณนี้ แต่หากมีความจำเป็นต้องต่อน้ำจากตาน้ำไปใช้ในหมู่บ้าน หรือมาดักไปอุปโภค จะต้องบอกกล่าวขออนุญาตก่อนเสมอ มิฉะนั้นจะเจ็บป่วยไม่สบาย

1.5.6.13 ความเชื่อ ผีลำห้วย ผีลำห้วยจะบันดาลให้คนผู้นั้นเจ็บป่วย วิถีแก้ไขจะต้องนำเทียนไปให้หมอผี เพื่อให้หมอผีไปทำพิธีขอมาต่อผีลำห้วยแทนผู้ที่เจ็บป่วย หลังจากนั้นอาการป่วยก็จะค่อย ๆ หายเป็นปกติ

1.5.6.14 ความเชื่อ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ผี พิธีกรรม พิธีไหว้เจ้าที่นาและพิธีไหว้ฝ่าย

1.5.6.14.1 ความเชื่อ นาทิ ผีน้ำ นาทิมีหน้าที่ปกปักรักษาน้ำ และให้น้ำ ถ้ามีใครไปรบกวนทำให้นาทิหายไพล้าน้ำนั้นก็จะเหือดแห้งไปในที่สุด ก็จะมีผลกระทบต่อระบบสังคมและการทำเกษตรกรรมของหมู่บ้าน ความเชื่อในเรื่องของนาทิ ถือเป็นหัวใจสำคัญและเป็นสิ่งที่ทุกคนในหมู่บ้านหวงแหนมาก และมีความเชื่อสอดคล้องกันว่าจะไม่ไปรบกวนนาทิ ทำให้ช่วยเกิดการอนุรักษ์แหล่งน้ำ

1.5.6.14.2 ความเชื่อ สิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ผี พิธีกรรม พิธีไหว้เจ้าที่นา พิธีไหว้ฝ่าย ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ดินและน้ำของเกษตรกรแสดงออกในรูปของความเชื่อและพิธีกรรม โดยมีจุดประสงค์ในการเคารพนอบน้อมสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นความเชื่อที่มีการปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ

1.5.16.15 ข้อห้าม ความเชื่อ เครื่องประกอบพิธีกรรม แหล่งน้ำ

1.5.16.15.1 ข้อห้ามและความเชื่อเกี่ยวกับแหล่งน้ำที่เป็นที่อาศัยของผีน้ำ ทำให้กะเหรี่ยงจึงต้องสร้างฝาย และบริเวณที่สร้างฝายจึงต้องมีหอผีบริเวณหัวฝาย เพื่อขอโทษผีน้ำในการนำน้ำไปใช้โดยไม่ได้ขุดบ่อกักเก็บน้ำ แต่ใช้ระบบลำเหมืองระดับจากสูงไปต่ำได้ การบูชาผีน้ำจะต้องกระทำทุกปีก่อนฤดูการทำนา โดยเจ้าของที่นา ซึ่งได้รับน้ำจากฝายร่วมกันบูชาผีฝาย หรือผีน้ำด้วยการสร้างหอผีฝายด้วยไม้ไผ่สูง 1 เมตร มีกระบอกไม้ไผ่ใส่น้ำแขวนไว้ สำหรับเครื่องเซ่น ประกอบด้วย รูป เทียน ไข่ต้ม และสุรา

1.5.16.15.2 ลำห้วย (ทีโก๊ะละ) เชื่อว่ามีนาทิเป็นผู้รักษาน้ำได้อาศัยอยู่ในลำห้วยหรือที่มีน้ำขังอยู่ทั่วไป หากใครปัสสาวะ อุจจาระ หรือทำอะไรที่ถือว่าทำลายน้ำ นาทิจะลงโทษ โดยทำให้ผู้นั้นเกิดอาการเจ็บไข้ได้ป่วยและต้องไปขอขมา โดยการนำข้าวสารไป 1 กำมือไปหว่านในน้ำ แล้วต้องอธิษฐานขอขมา

1.5.16.15.3 ตาน้ำ ข้อห้าม การออกกฏระเบียบของหมู่บ้านห้ามมิให้มีการทำไร่ หรือตัดไม้บริเวณดังกล่าว นอกจากนี้ ยังมีการขุดลอกบริเวณตาน้ำ พร้อมทั้งกันคอก และทำหลังคาคลุมตาน้ำ เพื่อมิให้กิ่งไม้ใบไม้ตกมาทำให้น้ำตื้นเขิน และเกิดการปนเปื้อนสิ่งปฏิกูลของสัตว์ เนื่องจากชาวลาหู่ต้องต่อน้ำจากตาน้ำไปใช้ในบริเวณหมู่บ้านด้วย ดังนั้นชาวลาหู่จึงร่วมกันมาขุดลอกตาน้ำ ซ่อมแซมหลังคา คอกกั้น ทุกปี ซึ่งจะกระทำไปพร้อมกับการซ่อมแซมลำรางไม้ไผ่

1.5.16.15.4 น้ำซับ ข้อห้ามน้ำซับ (ทีจิท้อ) เป็นน้ำที่ซึมซับอยู่ตลอดเวลา มีน้ำซึมอยู่ตลอดปี พื้นที่ดังกล่าวมักเป็นป่าที่มีต้นไม้ขนาดใหญ่ขึ้นอยู่ที่บริเวณนั้น ไม่มีใครเข้ามารบกวน มีความเชื่อว่าผีหรือเจ้าของคอยรักษาอยู่

1.5.16.15.5 น้ำโปง ข้อห้ามน้ำโปง (ทีมอ) น้ำที่เกิดขึ้นบริเวณที่ลุ่มของลำห้วย พื้นที่ดังกล่าวจะเป็นโคลนลึกลึกมีน้ำขังตลอดปี โปงมี 2 อย่างคือ โปงเล็ก และโปงขนาดใหญ่ ชาวบ้านเชื่อว่าผีคู่มาก ถ้าไม่จำเป็นชาวบ้านจะไม่เข้าใกล้ บางพื้นที่เป็นนาขั้นบันได แต่ตรงโปงก็จะเว้นไว้ หากว่ามีคนถูกผีทำก็จะต้องเลี้ยงผีที่โปงนั้น

1.5.16.15.6 น้ำผุด ข้อห้ามน้ำผุด (ที่เป่าท่อ) เป็นน้ำที่ไหลผุดขึ้นมาจากดินอยู่ตลอดเวลา (น้ำออกรู) บริเวณดังกล่าวจะอุดมสมบูรณ์ ห้ามเข้าไปปรบกว่น หรือทำลายป่า ถือว่ามีเจ้าของหรือผีดูรักษาอยู่ หากใครเข้าไปปรบกว่น อาจทำให้เจ็บป่วยมีอันเป็นไป

1.5.17 แหล่งน้ำ การให้ความหมายของแหล่งน้ำ การจัดการเพื่อใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ การให้ความหมายคุณค่าของการเรียนรู้อย่างสัมพันธ์ใกล้ชิดทั้งระหว่างคนกับทรัพยากรธรรมชาติ คนกับคน และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ กำหนดเป็นแนวทางการใช้ประโยชน์ที่มีลักษณะของความพอเพียงอยู่ในตัวไม่เอาเปรียบธรรมชาติ มีระบบการใช้ทรัพยากรแหล่งน้ำที่ครอบคลุมทั้งการดูแลและการอนุรักษ์ จะนำไปสู่การใช้น้ำอย่างยั่งยืน

1.5.17.1 ประเภทแหล่งน้ำ ประกอบด้วย แหล่งน้ำตามธรรมชาติ แหล่งน้ำสร้างขึ้น แหล่งน้ำตามธรรมชาติ ชำ น้ำจืด น้ำซับ หนอง สอง กุด น้ำตก/ ตาดน้ำ ลำห้วย วังน้ำ หนองน้ำ คลองดิน คลองส่งน้ำ ห้วยฝาย น้ำอ่างแก้ว (ที่เหมะเกอล่า)

1.5.17.1.1 ชำ ก็คือ น้ำซึม น้ำซับ น้ำไหลมาเป็นคลองเล็ก ๆ น้อย ๆ เป็นแหล่งต้นน้ำที่สำคัญ

1.5.17.1.2 น้ำจืด น้ำซับ หนอง สอง กุด น้ำจืดเป็นแหล่งน้ำตามธรรมชาติที่ไหลออกมาจากตาน้ำบริเวณพื้นที่ชุ่มน้ำกลายเป็นแอ่งน้ำลึกประมาณ 50-60 เซนติเมตร มีน้ำไหลตลอดทั้งปี เมื่อน้ำมีปริมาณมากน้ำจะไหลไปรวมกันในหนองน้ำ ทำให้น้ำในหนองไม่แห้งขอดในฤดูแล้ง ชาวบ้านที่เดินทางผ่านไปมา เช่น คนเลี้ยงวัวควาย หาไม้ฟัน หาปลา หาของปลา ต้มเกลือ ทำนาทามก็สามารถดื่มกินได้ ก่อนดื่มจากบ่อน้ำจืดจะต้องทำความสะอาดด้วยการเก็บเศษไม้ออกให้สะอาด ทุกคนจะถือว่าบ่อน้ำจืดเป็นแหล่งน้ำที่ใช้ประโยชน์ร่วมกัน

1.5.17.1.3 น้ำตก/ ตาดน้ำ ที่เกิดจากป่าต้นน้ำตามฤดูกาลและเกิดจากสภาพน้ำซึม น้ำซับ ที่ไหลมาตามร่องหิน มีสภาพการไหลมาจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า โตนมาจากที่สูง ในหมู่บ้านแห่งนี้มีต้นน้ำที่มีสภาพเป็นน้ำตก

1.5.17.1. 4 ลำห้วย มีลักษณะเป็นสายน้ำที่ทอดยาว ไม่กว้างมากเท่าหนอง หรือสระขนาดใหญ่ และภายใต้ระบบนิเวศของลำห้วยตลอดสายยังมีความหลากหลายทางด้านกายภาพที่ปรากฏ ชาวบ้านเรียนรู้และจำแนกสภาพดังกล่าวตามความตื้นลึกของแหล่งน้ำได้ว่า ลำห้วยตลอดสายจะประกอบด้วยลักษณะเป็นวัง หรืออ่าวน้ำ กุดหรือแก่งน้ำ ซึ่งสภาพความหลากหลายของระบบนิเวศของลำห้วยดังกล่าว มีความสัมพันธ์กับการกำหนดวิธีการใช้ประโยชน์ในการจัดการน้ำรูปแบบฝ่ายได้แก่ การเลือกพื้นที่สร้างฝายซึ่งชาวบ้านจะพยายามเลือกสร้างฝายในบริเวณที่มีสภาพแก่งน้ำ จะทำให้การก่อสร้างฝายทำได้ง่ายขึ้น รวมทั้งสภาพวังน้ำในบริเวณลำห้วย บริเวณหน้าฝายจะช่วยชะลอความแรงของน้ำที่มา

ปะทะกับตัวฝาย ซึ่งในการก่อสร้างฝายจะอยู่บริเวณลำห้วยสายหลักที่สำคัญ ขณะเดียวกันพื้นที่อีกส่วนหนึ่งของลำห้วยก็มีลักษณะและจะมีสภาพเป็นแก่งหรือภาษาชาวบ้านเรียก “แก่งน้ำ” เป็นแห่ง ๆ ลักษณะดังกล่าวไม่ว่าจะเป็นวัง แก่งน้ำ เกิดจากสภาพการไหลของน้ำในช่วงฤดูน้ำหลาก ซึ่งทำให้สภาพของลำห้วยมีความหลากหลายแตกต่างกันออกไป โดยเฉพาะบริเวณลำห้วยตรงจุดที่เป็นวังน้ำจะมีสภาพเป็นน้ำขีมน้ำขับตลอดปี

1.5.17.1.5 วังน้ำ เป็นบริเวณส่วนหนึ่งของแหล่งน้ำในลำห้วยซึ่งเป็นจุดที่เป็นเว้าลึกที่สุด เรียกว่า “วังน้ำ” หรือ “อ่าวน้ำ” มีปริมาณน้ำมากน้อยขึ้นอยู่กับระดับความลึกของแต่ละวังน้ำ ลักษณะดังกล่าวว่า “เกิดจากสภาพการไหลของน้ำตามธรรมชาติ การไหลของน้ำจะไหลแรงมาก โดยเฉพาะในฤดูน้ำหลาก บริเวณลำห้วยที่น้ำไหลมากระแทกบริเวณลำห้วยช่วงนั้นบ่อยครั้งเข้าก็จะทำให้ลำห้วยบริเวณนั้นมีความลึกมาก ในช่วงฤดูน้ำหลาก น้ำจะไหลเชี่ยว แรงมาก เพราะทั้งนี้ล้วนพื้นที่ตลอดลำห้วยจะมีความลาดชันสูง และลักษณะของพื้นที่จะลดต่ำลงมาเรื่อย ๆ ดังนั้นเมื่อน้ำไหลมาจะมีความแรงและเร็วมากเมื่อมาถึงบริเวณวังน้ำ ซึ่งเป็นบริเวณที่มีระดับความลึกมาก ความแรงของน้ำที่ไหลมาจะทำให้เกิดการหมุนวน หรือที่เราเคยได้ยินบ่อย ๆ ว่า “วังน้ำวน” ลักษณะดังกล่าวมีส่วนสัมพันธ์กับการจัดการน้ำ คือ วังน้ำยังมีนัยที่วังน้ำจะมีส่วนช่วยประคับประคองการพังทลายของบริเวณที่กั้นฝายได้แล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงคุณค่าของบ้านในการที่เป็นแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ที่สุด โดยเฉพาะปลา เนื่องจากปลาจะเลือกพื้นที่น้ำลึกแห่งนี้สำหรับเป็นที่วางไข่ และฝักไข่ชนิดต่าง ๆ เป็นส่วนหนึ่งของเงื่อนไขในการเลือกพื้นที่ก่อสร้างฝาย

1.5.17.1.6 หนองน้ำ เป็นแอ่งน้ำไม่ลึกมาก มีบริเวณแคบกว่าบึงน้ำ จะตั้งอยู่บริเวณพื้นที่ที่ราบลุ่มเป็นสำคัญ ระดับน้ำหรือปริมาณน้ำขึ้นอยู่กับฤดูกาล ไม่มีสภาพน้ำขีมน้ำขับ มีความหลากหลายทางธรรมชาติประกอบด้วยผลผลิตต่าง ๆ จากหนองที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ในการหาอยู่หากิน ได้แก่ พืชผัก ปู ปลา หอย กุ้ง เขียด กบ เป็นต้น

1.5.17.1.7 คลองดิน การลงแขกเอาแรงกัน คุณค่า การให้ความเคารพ ความเชื่อถือศรัทธากับคนต้นคิด ลงทุน ลงแรงมาก่อน เป็นฐานคิดของชาวบ้านที่แสดงให้เห็นถึงความอ่อนน้อมถ่อมตนที่เกิดจากความเคารพ เชื่อถือศรัทธา ทั้งระหว่างคนกับคนและคนกับทรัพยากร ที่เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ดำรงอยู่ และทำให้ไม่เกิดข้อขัดแย้งในการจัดการในการใช้น้ำร่วมกัน และการยอมรับเงื่อนไข

1.5.17.1.8 คลองส่งน้ำ หัวฝาย ถือว่าเป็นระบบการจัดการน้ำจากฝาย ผู้อาวุโสและอดีตหัวหน้าฝายบ้านกล่าวว่า คลองส่งน้ำเป็นด่านแรกของการแบ่งน้ำจากฝายมาถึงที่ทำกิน ซึ่งให้ความสำคัญในการจัดการน้ำในรูปแบบฝายที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก คลองจึงมากับฝายและ ฝาย ก็เป็นวิธีการจัดการหรือรูปแบบการกักเก็บน้ำไว้ใช้ และรูปธรรมของการนำน้ำมาใช้ประโยชน์ที่สำคัญ และสามารถทำให้เกิดผลสัมฤทธิ์ในการใช้ประโยชน์ได้ก็คือ “คลองส่งน้ำ” ซึ่งเป็นทางเดินน้ำที่แสดงออกให้เห็นถึงภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวบ้านในการนำน้ำมาใช้ในการทำการเกษตรที่ค่อนข้างชัดเจนของหมู่บ้านนี้ เพราะคลองส่งน้ำเป็นวิธีการนำน้ำมาใช้ประโยชน์จากฝายทุก ๆ แห่งของหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นฝายดิน ฝายปูนหรือฝายหินผสมคอนกรีต ด้วยลักษณะของพื้นที่ทำกินที่อยู่สูงกว่าลำห้วยซึ่งเป็นจุดที่ก่อสร้างฝาย ใน

การที่จะนำน้ำมาใช้ประโยชน์ได้นั้น ต้องมีการขุดคลองส่งน้ำที่เชื่อมต่อกับฝายบริเวณสันฝาย หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “หัวฝาย”

1.5.17.1.9 น้ำอ่างแก้ว (ที่เหมาะสมแก่ลำน้ำ) ในแอ่งที่พื้นจะเกิดขึ้นตามลาดคืบที่ชุ่มชื้น จะใช้ดื่มกินได้ทั้งคนและสัตว์ แต่ห้ามทำลายน้ำในแอ่งนั้น ถ้าหากละเมิดอาจทำให้มีการตาย หรือภัยพิบัติต่างๆเกิดขึ้น จึงต้องมีการใช้อย่างระมัดระวัง

1.5.17.2 แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น

1.5.17.2.1 ประตุน้ำ การสร้างประตุน้ำเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านในการจัดการน้ำ ที่พบในเขตพื้นที่ ที่ต้นน้ำ พื้นที่กลางน้ำและพื้นที่ท้ายน้ำ ซึ่งชุมชนสร้างขึ้นเพื่อระบายน้ำจากที่กักเก็บในรูปแบบต่างๆ เพื่อการเกษตรกรรมถือว่าเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านอีกชนิดหนึ่ง ที่ชุมชนจะทำประตุน้ำไว้ที่ฝั่งลุ่มน้ำหรือบ่อระบายน้ำ เมื่อน้ำมีปริมาณมากในช่วงฤดูฝนน้ำที่หลากมาก็ไหลเข้าสู่ประตุน้ำอัตโนมัติ และการสร้างประตุน้ำภูมิปัญญาที่พัฒนามาจากการทำเหมืองเล็ก ๆ ไว้ที่ฝั่งคลองหรือบ่อน้ำ เวลานั้นหลากมาหรือฤดูฝนที่ตกลงมาเป็นระยะเวลายาวนาน น้ำก็จะล้นเข้าเหมืองที่สร้างไว้ อีกภาษาหนึ่งเรียกว่า “ตาน้ำ” แต่ถ้าเป็นแปลงเพาะปลูกจะเรียกว่า “พื้นคันนา” ให้เป็นร่องเพื่อน้ำไหลเข้าแปลงนาต่อ ๆ ถึงทุกแปลง

1.5.17.2.2 อ่างเก็บน้ำ สภาพพื้นที่ ลักษณะของอ่างเก็บน้ำเป็นแอ่งกระทะที่เกิดจากที่ลาดเชิงเขา พบว่ามีการสร้างคันดินกั้นปากแอ่ง เพื่อให้สามารถกักเก็บน้ำไหลมาจากเขา และเก็บน้ำฝนที่ตกลงมาตามฤดูกาล

1.5.17.2.3 แด หรือ แท คือ ทำนบขนาดเล็กที่กั้นลำเหมืองใหญ่ เพื่อให้ให้น้ำเข้าสู่ ลำเหมืองย่อย หรือลำเหมืองน้อยที่ผ่านไร่นาของกลุ่มชาวบ้านที่กำหนดไว้

1.5.17.2.4 บาราย (สระน้ำชุมชน) และสระน้ำขนาดเล็ก) เป็นแหล่งกักเก็บน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าและสี่เหลี่ยมจัตุรัสขุดขึ้นเพื่อกักเก็บน้ำในพื้นที่การเกษตรและแหล่งชุมชน

1.5.17.2.5 สระน้ำหรือตะพังคือ บารายในขนาดเล็กที่ย่อส่วน ชาวบ้านขุดขึ้นเองเป็นแหล่งกักเก็บน้ำส่วนตัว สร้างใกล้ที่พักอาศัยและในพื้นที่การเกษตรเพื่อใช้กักเก็บน้ำไว้สำหรับอุปโภคบริโภคและเพื่อการเกษตรที่ไม่ต้องใช้น้ำจำนวนมาก หรืออีกนัยหนึ่งคือเป็นแหล่งกักเก็บน้ำไว้สำหรับใช้ในฤดูแล้ง

1.5.17.2.6 พนัง หมายถึง ทำนบหรือสิ่งกีดขวางที่สร้างขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อกั้นขวางทางน้ำไหล ไม่ให้ไหลบ่าเข้าไปท่วมบริเวณที่เป็นที่ลุ่มต่ำหรือพื้นที่การเกษตร

1.5.17.2.7 ปุม หรือ พุม คือ คันกั้นน้ำล้นที่กั้นตาม ลำเหมืองซอย เพื่อกั้นน้ำให้เอ่อเข้าไร่นาของตนโดยผ่าน ต้าง

1.5.17.2.8 บ่อ สระ หลุม สภาพพื้นที่ ที่ลุ่มจะใช้พื้นที่ปลูกข้าว บริเวณที่ลุ่มนี้เป็นแหล่งปลาชุกชุม เมื่อถึงฤดูแล้งน้ำอาจแห้ง ปลาอพยพหนีไปกับน้ำ ภูมิปัญญาในการจัดการน้ำ เพื่อให้ปลาตกค้างอยู่ต้องทำเป็นบ่อหรือสระ พื้นที่ศึกษาเรียกว่า “หลุม” เป็นการสร้างสระขนาดประมาณ 10x20x1.5 เมตร บริเวณที่ลุ่มจุดประสงค์คือเป็นบ่อดักปลาและเก็บกักน้ำไว้ใช้ประโยชน์ในฤดูแล้ง

1.5.17.2.9 ฝ่าย คุณค่าของวัฒนธรรม การเรียนรู้การใช้ประโยชน์จากน้ำในรูปแบบฝาย จึงเป็นบ่อเกิดที่สำคัญที่ทำให้เกิดเป็นแนวคิดที่สำคัญของชาวบ้านในการใช้ควบคู่กับการดูแล และการอนุรักษ์ และเป็นกลไกที่สำคัญในการที่จะสร้างพื้นฐานแนวคิดให้กับคนรุ่นปัจจุบันในการที่จะใช้และดูแลทรัพยากรอื่น ๆ อีกด้วย รวมทั้งเป็นการระงับข้อขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นภายใต้รูปแบบการสร้างฝาย การใช้น้ำและการหาผลผลิตจากน้ำ คุณค่า ความหมายของฝายจึงครอบคลุมถึงวิถีชีวิตที่เป็นรูปธรรมที่ยังคงแสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรม จารีตประเพณีบางอย่างยังคงมีการสืบทอดและดำรงอยู่ ปฏิบัติการใช้น้ำจากฝายจึงเป็นเครื่องมือหนึ่งที่ทำให้เกิดการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาด้านอื่น ๆ ที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นชุมชน เช่น การทำนา การลงแขกเอาแรง การมีส่วนร่วมในบุญเลี้ยงบ้าน เลี้ยงผีฝาย เป็นต้น ซึ่งเป็นการช่วยต่อยอดถึงคุณค่าของวัฒนธรรมดั้งเดิมที่มีอยู่รวมทั้งสำนึกที่มีต่อทรัพยากร เป็นรูปธรรมของการจัดการที่จะสามารถเป็นแบบอย่าง

1.5.17.2.10 เหมือง ลำเหมือง หมายถึง คลองส่งน้ำที่ขุดจากแหล่งน้ำธรรมชาติ เช่น แม่น้ำลำธาร เพื่อนำน้ำไปสู่พื้นที่การเกษตร หากเป็นคลองสายหลักจะมีความกว้างพอสมควร เรียกว่า เหมืองหลวง โดยจะมีคลองซอยหรือลำเหมืองขนาดเล็กแยกกระจายจากเหมืองหลวงเพื่อนำน้ำไปให้ทั่วถึงพื้นที่เพาะปลูก คลองซอยเรียกว่า เหมืองไส้ไก่ หรือ เหมืองซอย และลำเหมืองที่เกิดจากลำเหมืองย่อย ๆ ซึ่งระบายน้ำในนาที่ไหลมารวมกันเรียกว่า เหมืองเสียนา

1.5.17.2.11 คลองส่งน้ำ คลองซอย เขาพนมรุ้ง สภาพพื้นที่ เป็นภูมิปัญญาในการจ่ายและกระจายน้ำเข้าสู่พื้นที่การเกษตรอย่างเป็นระบบระเบียบ มีการจัดการนำน้ำเข้าสู่พื้นที่การเกษตรโดยใช้ระบบคลองซอยขนาดเล็กกระจายน้ำจากแหล่งน้ำหลักของพื้นที่เข้าไปใช้ในไร่นา ซึ่งการจ่ายน้ำหรือการกระจายน้ำเริ่มต้นแหล่งกักเก็บน้ำที่อยู่เชิงเขา

1.5.17.2.12 คลองส่งน้ำ หัวฝาย ระบบการจัดการน้ำจากฝาย คลองส่งน้ำเป็นด่านแรกของการแบ่งน้ำจากฝายมาถึงที่ทำกิน ความสำคัญในการจัดการน้ำในรูปแบบฝายที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก ฝ่าย เป็นวิธีการจัดการหรือรูปแบบการกักเก็บน้ำไว้ใช้ และรูปธรรมของการนำน้ำมาใช้ประโยชน์ที่สำคัญ และสามารถทำให้เกิดผลสัมฤทธิ์ในการใช้ประโยชน์ ก็คือ คลองส่งน้ำ ซึ่งเป็นทางเดินน้ำที่แสดงออกให้เห็นถึงภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวบ้านในการนำน้ำมาใช้ในการทำการเกษตรที่ค่อนข้างชัดเจนของหมู่บ้าน เพราะคลองส่งน้ำเป็นวิธีการนำน้ำมาใช้ประโยชน์จากฝายทุก ๆ แห่งของหมู่บ้านนี้ ไม่ว่าจะเป็นฝายดิน ฝายปูนหรือฝายหินผสมคอนกรีตในปัจจุบัน ด้วยลักษณะของพื้นที่ทำกินที่อยู่สูงกว่าลำห้วยซึ่งเป็นจุดที่ก่อสร้างฝาย ในการที่จะนำน้ำมาใช้ประโยชน์ได้นั้น ต้องมีการขุดคลองส่งน้ำที่เชื่อมต่อกับฝายบริเวณสันฝาย เรียกว่า หัวฝาย

1.5.17.2.13 ต้าง หรือ ห้าง คือ ช่องที่คันนา ใช้เป็นทางระบายน้ำเข้านาไร่ ของแต่ละคน การระบายน้ำ ท้าง การแบ่งน้ำหรือการเปลี่ยนน้ำจากแ่งฝาย ท้าง หน่วยวัดปริมาณน้ำที่เจ้าของนาแต่ละรายจะได้รับ คิดจากจำนวนพื้นที่ซึ่งเจ้าของนาครอบครองอยู่ หากต้องการใช้น้ำหลายท้างก็หมายความว่า จะต้องเพิ่มค่าธรรมเนียมการใช้น้ำ และเพิ่มจำนวนแรงงานที่ไปขุดลอกลำเหมืองกับการไปซ่อมฝายก่อนฤดูทำนาด้วย การแบ่งน้ำหรือการเปลี่ยนน้ำจากแ่งฝาย วิธีการคำนวณความกว้างของท้างนั้น จะคำนวณ

จากความกว้างของปากเหมืองซอยที่แบ่งส่วนตามจำนวนสมาชิกที่ใช้น้ำจากลำเหมืองสายนั้นน่าจะใช้น้ำรวมกันที่ทาง แล้วนำจำนวนดังกล่าวไปหารจากความกว้างของปากเหมืองซอยผลที่ได้จะเป็นความกว้าง 1 ทาง ซึ่งนิยมนวัดด้วยนิ้วมือ หรือหากจะให้แน่นอนแล้วมักจะใช้ความหนาของกลักไม้ขีด ความกว้างนี้จะถูกบากลงบนเขียงตามที่ตกลงกันได้ และสำหรับความลึกของทางจะราบได้จากปริมาณน้ำในช่วงที่ผ่าน มาว่ามีระดับเฉลี่ยที่ไหลล้นจากสันฝายในระดับสูงเท่าใด แล้วบวกเพิ่มระดับดังกล่าวอีกเล็กน้อย ดังนั้น จึงมีหลักอยู่ว่าในการสร้างฝายนั้นจะต้องสร้างเขียงหรือเทแบ่งน้ำไปพร้อมๆ กัน โดยระดับของสันฝาย จะต้องอยู่ระดับเดียวกับรอยลึกของเขียงแล่งน้ำ เพราะจะทำให้หน้าที่ไหลล้นสันฝายกับน้ำที่ไหลผ่านเขียง แบ่งไปสู่เหมืองเข้ากันได้สัดส่วนกัน

1.5.17.2.14 การต่อน้ำ คุณค่าการกำหนดให้มีการต่อน้ำ การซ่อมรางน้ำ การกำหนดให้มีการต่อน้ำจากตาน้ำ เข้ามาใช้ในหมู่บ้านเพียงจุดและการส่งตัวครอบครัวละหนึ่งคนไปช่วยซ่อมแซมการชำรุดเสียหายของลำรางไม้ไผ่แสดงให้เห็นถึงความสามัคคีเป็นปึกแผ่น เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน เป็นจุดศูนย์รวมของความสามัคคีที่แน่นแฟ้น ที่เกิดจากการพบปะพูดคุยกัน ในระหว่างการมารอใช้น้ำในจุดเดียวกันรวมถึงการร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ และการป้องกันแก้ไข การชำรุดเสียหายของรางน้ำ ซึ่งเป็นทรัพย์สินส่วนรวมของชุมชน การใช้ลำไม้ไผ่ผ่าซีกทำเป็นลำราง ต่อน้ำจากตาน้ำบนคอยเหนือหมู่บ้าน ความเชื่อ พิธีกรรม ต่อน้ำจากตาน้ำบนคอยเหนือหมู่บ้าน ลาหู่ สำหรับการจัดการน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค ทำโดยการใช้ลำไม้ไผ่ผ่าซีก ทำเป็นลำราง เพื่อต่อน้ำจากตาน้ำบนคอยเหนือหมู่บ้านมายังบริเวณกลางหมู่บ้าน โดยก่อนต่อน้ำจากตาน้ำ ผู้นำศาสนาต้องทำพิธีขออนุญาตใช้น้ำจากผืนน้ำเสียก่อน จึงต่อน้ำมาใช้ในหมู่บ้านได้ และที่สำคัญการต่อลำรางไม้ไผ่เพื่อลำเรียงน้ำมาใช้ในหมู่บ้านต้องมีเพียงจุดเดียวเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสามัคคีในหมู่บ้าน ในการใช้น้ำจากจุดเดียวกัน

1.5.17.2.15 คลองชลประทาน เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านเดิมของชุมชนที่มีการขุดคลองดิน เพื่อผันน้ำจากแหล่งน้ำเข้าสู่พื้นที่ประกอบการเกษตร ภูมิปัญญาที่พัฒนามาจากภูมิปัญญาพื้นบ้านดั้งเดิมของชุมชน แต่ลักษณะการสร้างปัจจุบันจึงเปลี่ยนจากคลองดินเป็นคลองคอนกรีตแทน เพื่อผันน้ำจากกลุ่มน้ำหลักเข้าสู่พื้นที่การเกษตรซึ่งชุมชนลุ่มน้ำลำตะคองก็ใช้ระบบคลองชลประทานส่วนหนึ่งที่ภาครัฐสร้างให้และมีประตูน้ำเปิดปิดตามปริมาณความต้องการน้ำของชุมชนและถือว่าการผสมผสานแนวคิดในยุคอดีตและพัฒนาเป็นยุคเปลี่ยนแปลง และในยุคปัจจุบันที่มีความถาวรและเพิ่มขีดความสามารถกักเก็บน้ำ

1.5.17.2.16 คลองดินคันคูนา การทดน้ำ ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน คือ ชุมชนสามารถผันหรือทดน้ำเข้าแปลงเพาะปลูกได้อย่างทั่วถึงและมีต้นทุนต่ำ และชุมชนมีคลองดินกักเก็บน้ำได้ตลอดปีสร้างความชุ่มชื้นให้แก่พื้นที่เพาะปลูกที่อยู่รอบ คลองดินคันคูนา และสามารถผันน้ำขึ้นมารดพืชผักได้สะดวกและเป็นที่ยั่งยืน

1.5.17.2.17 คลองดินคันคูนา บารายน้ำ กุดน้ำ การพัฒนาของการขุดร่องน้ำในอดีตมาเป็นคลองดิน คันคูนา และ บางเจ้าหนาก็คือขุดต่อทุกปีจนกลายเป็นบ่อบารายน้ำหรือกุดน้ำ ซึ่งปกติแล้วการสร้างคลองดิน คันคูนา คือ การขุดคลองในแปลงนาเพื่อกักเก็บน้ำไว้ในการเพาะปลูก การกักเก็บน้ำด้วย

บ่อน้ำเท่านั้น แต่เมื่อต้องกักเก็บน้ำให้ได้มากยิ่งขึ้นจะอย่างไรเพราะไม่สามารถขุดบ่อน้ำได้ทุกปั๊งน้ำ ก็เลยหาวิธีการกักเก็บเพื่อสามารถระบายน้ำให้ทั่วถึงทุกพื้นที่ในพื้นที่เพาะปลูก จึงได้ขุดคลองเลียบก้นนา หรือบางพื้นที่ชุมชนขุดเป็นคลองคันนาสามารถเดินได้และใช้ประโยชน์อย่างอื่นได้ด้วย

1.5.17.2.18 คลองส่งน้ำ สภาพพื้นที่ บริเวณเชิงเขา ระบบการจัดการน้ำที่ต่อเนื่องจากแหล่งกักเก็บน้ำที่อยู่บริเวณเชิงเขา ลักษณะเป็นคลองน้ำขนาดเล็กกว้างตัวในแนวเดียวกันกับพื้นที่การเกษตร บางบริเวณพบว่าการขุดคลองซอยเหล่านี้ห่างกันในระยะเท่ากันทุก

1.5.17.2.19 คันคูดิน เหมืองดิน กระโห้ดินน้ำ ระหัดผ่นน้ำ ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการผ่นน้ำ ได้แก่ การทำคันคูดินกักน้ำ เหมืองดินระบายน้ำ กระโห้ดินน้ำ ระหัดผ่นน้ำ เสน

1.5.17.2.20 ท่อหลอดบารายน้ำ การสร้างท่อหลอดบารายน้ำ เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านในการจัดการน้ำที่พบในเขตพื้นที่ต้นน้ำ พื้นที่กลางน้ำ และพื้นที่ท้ายน้ำซึ่งชุมชนสร้างในการผันน้ำจากบ่อบารายน้ำและลำตะคอง เมื่อชุมชนได้สร้างบ่อบารายน้ำในแปลงพื้นที่เพาะปลูกหรือในพื้นที่ตนเอง ส่วนหนึ่งจะทำท่อดิน ท่อไม้ไผ่ ท่อคอนกรีตไว้ที่ฝังบ่อน้ำหรือกุดน้ำหรือบ่อ บาราย

1.5.17.2.21 คูรับน้ำ สภาพพื้นที่ ลาดชัน ใช้แบ่งความยาวของความลาดชันให้สั้นลงเพื่อรับปริมาณน้ำที่ไหลลงสู่ทางระบายน้ำหรือแหล่งน้ำธรรมชาติ นอกจากนี้คูน้ำยังสามารถใช้เป็นถนนในพื้นที่เกษตรได้ด้วยเหมืองฝาย

1.5.18 การจัดการน้ำรูปแบบฝาย คือ ทำนบกั้นน้ำขนาดใหญ่ใช้กั้นแม่น้ำ ลำน้ำ หรือ ลำธารเข้าสู่ลำคลองใหญ่ ซึ่งทางเหนือเรียกว่า ลำเหมือง ฝาย ทำนบกั้นน้ำ คันดินกั้นน้ำ

1.5.18.1 การจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำขนาดเล็กในรูปแบบฝาย ประกอบด้วย ความรู้ระดับวิถีคิด การจัดการทางด้านพื้นที่หรือทางกายภาพ ได้แก่ การเลือกพื้นที่ก่อสร้างฝาย การเลือกวัสดุ วิธีการก่อสร้างฝาย และวิธีนำน้ำมาใช้ประโยชน์

1.5.18.2 เงื่อนไขที่ทำให้ก่อเกิดภูมิปัญญาในการจัดการน้ำรูปแบบฝาย การสร้างความรู้จากวิถีการดำรงชีวิต การเรียนรู้ภายใต้สภาพแวดล้อมทั้งธรรมชาติและทางสังคม วัฒนธรรม เพื่อให้สามารถนำไปสู่การแก้ไขปัญหา หรือการหาทางเลือกในการใช้ชีวิตได้อย่างเหมาะสม เงื่อนไขที่ทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดขึ้นนั้น เกิดจากการที่มนุษย์ต้องมีการเรียนรู้ ปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเพื่อความอยู่รอด และการดำรงเผ่าพันธุ์ ในขณะที่เดียวกันมนุษย์ก็ต้องสร้างและปรับระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันตลอดเวลา

1.5.18.3 เหมือง ลำเหมือง สำหรับการขุดลำเหมืองหรือคลองส่งน้ำนั้นมีหลักอยู่ว่าระดับของปากเหมือง ซึ่งหมายถึงส่วนแยกที่อยู่ติดกับแหล่งน้ำธรรมชาติจะต้องอยู่ในระดับที่ต่ำกว่าระดับของน้ำในแม่น้ำลำธารเสมอ เพื่อจะได้สะดวกต่อการไหลไปสู่พื้นที่การเกษตร ดังนั้นเพื่อให้ระดับของน้ำในแหล่งธรรมชาติอยู่ในระดับที่สูง จึงมีการสร้างเขื่อนขวางลำน้ำไว้เพื่อทดน้ำในลำน้ำให้มีระดับสูงขึ้นจนถึงระดับที่ต้องการ ซึ่งหมายถึง ระดับที่สะดวกต่อการไหลเวียนไปสู่พื้นที่การเกษตร ซึ่งอาคารที่สร้างขึ้นทดน้ำในแหล่งธรรมชาตินี้เรียกตามภาษาท้องถิ่นว่า “ฝาย” ดังนั้นหลักของการทดน้ำจึงอยู่ที่ว่าระดับของปากเหมืองหรือคลองส่งน้ำจะต้องมีระดับสูงกว่าสันฝายหรือสันของเขื่อนทดน้ำเสมอ

1.5.18.4 การจัดการเหมืองฝาย

1.5.18.4.1 ผู้นำในการจัดการเหมืองฝาย

1.5.18.4.1.1 แก่เหมือง แก่ฝาย การใช้ระบบการจัดสรรน้ำที่มีแกนนำหรือตัวแทนกลุ่มที่ได้รับการเลือกตั้งจากกลุ่มผู้ใช้น้ำซึ่งเป็นเจ้าของนา ค่าตอบแทนการทำหน้าที่เป็นตัวแทนหรือผลผลิตการเกษตรแล้วแต่ทางกลุ่มจะตกลงกัน บทบาทหน้าที่ ของแก่เหมืองแก่ฝาย คือ เป็นผู้นำดูแลตรวจสอบทางน้ำ การซ่อมแซมฝาย เรียกว่า “ล้องเหมืองดีฝาย” คนจัดสรรน้ำให้ชาวนา แก่เหมืองแก่ฝาย จะพิจารณาปริมาณการใช้น้ำและปริมาณน้ำที่ขาดในแต่ละปีให้พอเหมาะ

1.5.18.4.1.2 ขุนนางฝาย ขุนนางฝาย มีหน้าที่เกี่ยวกับเหมืองฝายโดยตรง เช่น เรียกเกณฑ์แรงงานเพื่อซ่อมแซมเหมืองฝายเหมืองฝาย

1.5.18.4.1.3 ผู้ช่วยแก่เหมือง เป็นผู้ที่แก่เหมืองแต่งตั้งให้ช่วยดูแลกิจการ

1.5.18.4.1.4 ผู้ใช้น้ำ สมาชิกกลุ่มใช้น้ำ เป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์จากน้ำในลำเหมือง ซึ่งจำนวนของสมาชิกผู้ใช้น้ำในแต่ละกลุ่มอาจไม่เท่ากัน และอาจเป็นกลุ่มในหมู่บ้านเดียวกันหรือกลุ่มต่างอำเภอก็ได้ขึ้นอยู่กับความยาวของลำเหมือง

1.5.18.4.1.5 ล่าม เป็นผู้มีหน้าที่ทางด้านการขนส่งข้าวสาร การนัดทำงานหรือจัดประชุม ตลอดจนแจกแจงอุปกรณ์ที่สมาชิกจะต้องนำมาทำงานในวันทำงาน

1.5.18.4.1.6 เลียบน้ำ มีหน้าที่ตรวจตราดูแลจัดแบ่งน้ำ การระบายน้ำให้เป็นไปโดยเสมอภาคกัน

1.5.18.4.1.7 หมั่นล่ามนา มีหน้าที่ประสานงานเกี่ยวกับการไถนา ตลอดจนดูแลการทำนา

1.5.18.4.1.8 หัวหน้าน้ำ หัวหน้าฝาย การจัดโครงสร้างกลุ่มของฝาย จัดการสิทธิลักษณะสิทธิเชิงซ้อน

1.5.18.5 การขุดลอกลำเหมือง การซ่อมแซมฝาย ดีฝาย แก่ฝาย คือ หัวหน้าเหมืองฝายหรือกรรมการ แจก “ปี่” เป็นเหมือนบัตรประจำตัวของผู้นำใช้ แรงงานเมื่อถึงเวลาเลิกงานก็จะนำมาส่งคืน เป็นการตรวจเช็คเวลาทำงานและเลิกงาน ส่วนผู้ที่ไม่มีรับปี่ถือว่าไม่มาทำงาน ก็จะถูกรับใหม่ไปตามกฎกติกา

1.5.18.6 ระบบการบริหาร หัวหน้าฝาย หัวหน้าน้ำ คุณลักษณะบทบาท

คุณลักษณะบทบาทของผู้นำ เป็นทั้งผู้นำด้านเทคนิค ทักษะ การจัดการ วางแผน การประสานความรู้ นำไปสู่อำนาจที่สมาชิกหยิบยื่นให้ผ่านกฎเกณฑ์การใช้น้ำ เช่น ได้ขวน้ำมากกว่าสมาชิกปกติอีกหนึ่งขวน้ำ โดยไม่ต้องจ่ายค่าทางน้ำเพิ่ม และวิธีการสืบทอดตำแหน่งผู้นำ ส่วนหนึ่งเป็นการสืบทอดขวน้ำตามไปด้วย แสดงให้เห็นถึงการยืนยันหยัอำนาจในการจัดการน้ำยังเป็นของตระกูลคนต้นคิด

1.5.18.6.1 หัวหน้าฝาย หัวหน้าน้ำ กฎเกณฑ์เกี่ยวกับการได้มาซึ่งหัวหน้าฝาย “หัวหน้าน้ำ” กำหนดรูปแบบในการบริหารจัดการน้ำ (ฝาย) เริ่มตั้งแต่เรื่องวิธีการเลือกหัวหน้าน้ำหรือหัวหน้าฝาย ผู้นำที่มีความเป็นธรรมในการจัดการเป็นหลัก และวิธีการเลือกก็ไม่มีการกำหนดกฎเกณฑ์ไว้ว่าจะต้อง

เลือกโดยวิธีการใด เช่น กรณีตัวอย่างฝายบ้าน การเลือกหัวหน้าฝาย จะมาจากความพอใจของสมาชิกที่รวมตัวกันสร้างฝายตั้งแต่ต้น

1.5.18.6.2 หัวหน้าน้ำ บทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบ การผลิตซ้ำความรู้

บทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบของหัวหน้าน้ำที่ชัดเจนที่สุด และพบที่ฝายบ้านดังนี้ ประการแรก เป็นผู้ควบคุมดูแลสมาชิกให้ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ การใช้และดูแลน้ำจากฝาย และอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อไม่ให้เกิดการเอาเปรียบกัน ประการที่สอง ประสานกับสมาชิกภายในกลุ่ม และภายนอก ประการที่สาม สำรวจข้อบกพร่องเสียหายของฝาย และคลองส่งน้ำ ร่วมกับหัวน้ำคลอง ประการที่สี่ ตรวจตราดูแลการใช้น้ำในคลองส่งน้ำเพื่อให้เกิดความสะดวกและเป็นธรรม ประการที่ห้า คัดสินกรณีพิพาทที่เกิดขึ้นระหว่างสมาชิกด้วยกัน ประการที่หก เป็นผู้เก็บเงินค่าปรับจากสมาชิกกรณีที่ไม่มาร่วมกันซ่อมฝาย ลอกคลองส่งน้ำ ประการที่เจ็ด เก็บเอกสารที่สำคัญ ปัจจุบันคือ รายชื่อสมาชิกฝาย ซึ่งเป็นการผลิตซ้ำความรู้ ที่แต่เดิมเป็นการจำ แต่ปัจจุบันมีการจดบันทึกช่วยจำด้วย ประการที่แปด เป็นผู้ประสานงานกับหน่วยงานรัฐเอกชน ในการขอสนับสนุนงบประมาณต่าง ๆ ซึ่งเป็นการผลิตซ้ำ และต่อยอดความรู้เดิมที่ประสานเฉพาะภายในสมาชิกฝาย ถึงแม้ว่าในปัจจุบันจะมีการปรับเปลี่ยนผู้นำ ซึ่งสืบทอดจากคนในครัวเรือนของหัวหน้าน้ำเดิม แต่ก็ยังคงทำหน้าที่เช่นเดียวกัน ซึ่งในการสืบทอดเป็นเสมือนหนึ่งการสืบทอดขวบน้ำด้วย จึงไม่เกิดปัญหากับสมาชิก

1.5.18.6.3 หัวหน้าฝาย ผู้นำทางพิธีกรรม จำ หัวหน้าน้ำ ชาวบ้านเรียกว่า “หัวหน้าฝาย” เนื่องจากเมื่อกล่าวถึงฝายชาวบ้านบอกว่ารู้ว่าเป็นการจัดการน้ำ ซึ่งในหมู่บ้านนี้มีฝายบ้านที่มีระบบการบริหารที่มีผู้นำทั้งสองแบบ ส่วนฝายนาเหนือมีหัวหน้าน้ำ และผู้ช่วยหัวหน้าน้ำ แต่ในการทำน้ำที่ไม่ต่างกัน เพราะรูปแบบการบริหารดังกล่าว เป็นการเรียนรู้ถ่ายทอดผ่านการแลกเปลี่ยนพูดคุยระหว่างจากหัวหน้าฝายบ้าน ส่วนฝายอื่น ๆ การทำงานในกลุ่มปัจจุบันยังมีลักษณะที่ชาวบ้านบอกว่า “ช่วย ๆ กันทำไปอะไร ๆ ก็รู้ ๆ กันอยู่” และผู้นำที่เกิดขึ้นกับกรณีฝายที่ชาวบ้านบอกว่าไม่มีหัวหน้าน้ำ ก็มีลักษณะเหมือนผู้นำเงา ผู้นำไม่ได้มีอำนาจในการจัดการทุกเรื่อง ส่วนผู้นำฝายบ้าน เกิดขึ้นจากความเชื่อถือ ศรัทธา ความสามารถเฉพาะด้านที่เป็นคนคิดในด้านการสร้างฝาย รวมทั้งเป็นผู้นำทางพิธีกรรมที่สำคัญ คือ “เป็นจำ” พลังอำนาจในการจัดการเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนให้กิจกรรมในฝายเป็นไปตามวิถีของการใช้น้ำจากฝาย รวมทั้งมาจากการเลือกตั้งจากสมาชิกที่ร่วมกันสร้างฝายตั้งแต่ต้น

15.18.6.4 สมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ จ่ายเงินค่าสมาชิก ค่าเปิดทางน้ำหลักเกณฑ์ในการเข้าเป็นสมาชิก

15.18.6.5 ประเภทกลุ่มผู้ใช้น้ำ กลุ่มที่มีลักษณะเป็นทางการ ฝายบ้าน ความเป็นญาติในตระกูลเดียวกัน และความเป็นเพื่อนบ้านที่มีที่ทำกินใช้น้ำจากแหล่งน้ำในอาณาบริเวณเดียวกัน ภายใต้กลุ่มลักษณะดังกล่าวนี้จะมีโครงสร้างการจัดการกลุ่มที่ค่อนข้างชัดเจนและเป็นทางการด้วยเช่นกัน กลุ่มผู้ใช้น้ำ กลุ่มไม่เป็นทางการ การปฏิบัติตามกฎเกณฑ์หรือข้อกำหนดในการใช้น้ำร่วมกันของชาวบ้านอยู่ภายใต้แนวคิดที่ว่า ทุกอย่างขอกันเอา

1.5.18.7 ความเชื่อ พิธีกรรม ระบบเหมืองฝาย

1.5.18.7.1 การเลือกพื้นที่ใช้ทำลำเหมืองบน กลาง ล่าง น้ำจะต้องไหลจากที่สูงลงสู่พื้นที่ๆ ต่ำกว่า และน้ำต้องเดินทางไปในทุกพื้นที่ที่ใช้ทำเกษตรกรรม การแบ่งปันการใช้น้ำ และการมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาอย่างเท่าเทียมกันภายใต้การดูแลของผู้ใหญ่บ้าน และอิโคที่ร่วมกันคอยดูแลและรับผิดชอบกฎระเบียบ พิธีกรรมของหมู่บ้าน

พิธีเลี้ยงผีฝ่าย พิธีการเลี้ยงผีขุนน้ำ คือ เทวดาที่ช่วยดูแลรักษาต้นน้ำด้วย เพื่อให้ช่วยบันลาคน้ำให้ไหลออกตาน้ำหรือรูน้ำตลอดเวลา พิธีกรรมสะท้อนให้เห็นการให้ความสำคัญเกี่ยวกับการจัดการน้ำที่สัมพันธ์ทั้งระหว่างคนกับคน คนกับทรัพยากร และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ผีที่สัมพันธ์กับเรื่องน้ำโดยตรงก็คือ ผีนางเพี้ยแก้ว

เครื่องประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผี ได้แก่ หมู (ใช้ทั้งตัว บางแห่งใช้แค่หัวหมู) เหล้า ข้าวเหนียว เมี่ยง บุหรี่ ดอกไม้ รูป เทียน ผู้ที่ดำเนินพิธีกรรม คือ อาจารย์หรือปุจารย์ เมื่อรูปใหม่หมดแล้วก็จะถือว่าผีมารับเอาเครื่องสังเวยนั้นแล้ว ทำการลา คือ ปลดเครื่องสังเวยมากินหรือประกอบอาหารเลี้ยงสมาชิกที่มาร่วมงานเรียกว่า “กินข้าวกินผี” หรือกินซากผี จุดมุ่งหมายของการเลี้ยงผีเพื่อให้เกิดความสามัคคีซึ่งกันและกัน เช่น มีการประชุมตกลงกันก่อนจึงจะมีพิธีการเลี้ยง การช่วยกันจัดเตรียมสถานที่และเครื่องบูชา การมาชุมนุมกันเพื่อประกอบพิธี เป็นต้น นอกจากนี้ยังเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูต่อสิ่งที่มีคุณ คือ ธรรมชาติที่ให้ความอุดมสมบูรณ์แก่ตน และมองเห็นถึงความสำคัญของธรรมชาติที่มีต่อการดำรงชีวิต

1.5.19 ภูมิปัญญาก่อนเกิดดำรงอยู่และมีการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอด

1.5.19.1 กลไกทางสังคมของชุมชน ทูทางสังคมมีความสำคัญต่อระบบการจัดการน้ำรูปแบบฝ่าย กระบวนการมีส่วนร่วมของสมาชิก กิจกรรมในการสร้าง ดูแลแบ่งปันน้ำ การปรับปรุงฝ่าย การกำหนดกฎเกณฑ์ กลไกทางจารีต การผลิตซ้ำองค์ความรู้ความเชื่อเรื่องผีผ่านพิธีกรรมบุญเลี้ยงบ้านร่วมกัน

1.5.19.2 การผลิตซ้ำองค์ความรู้ กระบวนการในการผลิตซ้ำองค์ความรู้เริ่มจากความสนใจในวิธีการจัดการเกิดขึ้นระหว่างกลุ่มสมาชิกผู้ใช้น้ำ องค์ความรู้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันตามโอกาสอย่างไม่ปิดบัง และภายใต้กระบวนการในการผลิตซ้ำจะมีกลไก เครื่องมือที่ช่วยให้เกิดการสืบทอดภูมิปัญญา การปรับตัว ปรับกระบวนการจากพลงภายในเป็นสำคัญจึงได้เกิดมีการผลิตซ้ำความรู้ต่างๆ อย่างไม่หยุดนิ่ง เกิดเป็นความรู้ใหม่ๆ ที่ดำรงอยู่ในแต่ละยุคสมัยอย่างเหมาะสม การผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดองค์ความรู้ในการจัดการน้ำ มีบทบาทอย่างสำคัญในการกำกับและควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ ทำให้เกิดสำนึกร่วมเกิดการบูรณาการภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ต่างๆ ของชาวบ้านกับศาสตร์สมัยใหม่ สามารถต่อยอดเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่สอดคล้องกับยุคสมัย โดยเฉพาะภายใต้ระบบการจัดการน้ำรูปแบบฝ่ายทุกส่วนยังปรากฏให้เห็นว่ามีการสืบทอดระบบคุณค่าและความเชื่อการสร้างและเครื่องมือทางสังคมวัฒนธรรมเป็นส่วนหนึ่งของทุกกิจกรรมภายในชุมชน ผ่านผู้รู้ ผู้อาวุโส จำ เป็นต้น ความเชื่อมโยงในระดับเครือข่ายทางสังคม ภายใต้การเป็นเครือญาติของคนกับคน ผีกับผี การนับถือผีตนเดียวกับใช้สายน้ำหลักเดียวกัน เป็นต้น ช่วยตอกย้ำให้มีการสืบทอดและผลิตซ้ำความเชื่อเรื่องผี

ผ่านพิธีกรรมบุญเลี้ยงบ้านร่วมกัน สุภาษิตคำสอนเรื่องเล่าหรือตำนานที่ช่วยทำให้การสืบทอดเป็นไปตาม การให้คุณค่าความหมายต่อ ภายใต้ความสัมพันธ์ที่แนบแน่นก็มีส่วนให้กฎเกณฑ์หรือการจัดการน้ำดำเนิน ไปได้ แม้จะไม่มีบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรก็ตาม ระบบการจัดการของกลุ่มชาวบ้านผ่านแนวความคิด ของชาวบ้านที่มีต่อทรัพยากรต่างๆ กลไกกลุ่มโครงสร้างของกลุ่ม กลไกทางสังคม วัฒนธรรม เครือข่าย ความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งภายใน ภายนอก สะท้อนครอบคลุมถึงโลกทัศน์ พัฒนาเป็นระบบเกิดเป็นองค์ ความรู้ในการจัดการน้ำรูปแบบฝ่ายของชาวบ้านที่ได้สืบทอดมาถึงยุคสมัยปัจจุบัน

1.5.9.3 กลไกทางจารีต การผลิตซ้ำองค์ความรู้จากวิถีชีวิตปกติ ฐานคิดที่พัฒนามาจาก วิถีชีวิตปกติ ซึ่งเป็นการผลิตซ้ำองค์ความรู้ดั้งเดิมที่เคยมี พัฒนาชุดความรู้ใหม่บนฐานความรู้ชุดเดิม ซึ่ง เป็นการจัดการความรู้ที่สำคัญที่ทำให้เกิดเป็นแนวทางที่เหมาะสมกับเฉพาะที่ เฉพาะถิ่น และชาวบ้านยัง แสดงให้เห็นถึงสิทธิอำนาจในการใช้น้ำที่เหนือกว่า กล่าวคือ มีการให้ความสำคัญกับคนต้นคิด โดยให้ สิทธิในการเปิดน้ำเข้านา (การคิดลักษณะนี้เป็นส่วนหนึ่งในการให้ความสำคัญกับคนต้นคิด อีกส่วนหนึ่ง ของชาวบ้านมองจากสภาพความเป็นจริงของพื้นที่ ที่แต่เดิมคนต้นคิดมีที่ดินมากกว่าเพื่อน ความต้องการ น้ำก็มีมากด้วยเช่นกัน เหล่านี้บ่งบอกถึงความเอื้ออาทรที่มีต่อกันความเข้าใจถึงความจำเป็นต้องใช้) ซึ่งสิ่ง เหล่านี้ทัศนะของภาครัฐไม่มีฐานคิดในการจัดการทรัพยากรน้ำ ขบวนการจึงมีความจำเป็นอย่างต่อเนื่องใน การนำมาใช้ในการแบ่งน้ำให้เกิดความเท่าเทียม พื้นที่ทำกินที่ใกล้ฝ่ายจะมีโอกาส และสมาชิกที่เหนือกว่า สมาชิกที่อยู่ไกลฝ่าย หากจะใช้ระยะทางในการเปรียบเทียบค่อนข้างลำบาก เพราะยังมีเงื่อนไขในเรื่องการ ใช้น้ำพื้นที่เข้ามาเกี่ยวข้องในการที่จะกำหนดว่าน้ำจะพอหรือไม่พอในช่วงการเพาะปลูก

1.5.9.4 การสืบทอดภูมิปัญญาฝ่าย ด้านการสืบทอดภูมิปัญญาใช้เครื่องชี้วัดเกี่ยวกับ ภูมิ ปัญญา รวมถึงระบบความเชื่อ ระบบคุณค่า และระบบคิดของชุมชน ตัวชี้วัดการสืบทอดและการ สร้างสรรค์ การปรับและพัฒนามิปัญญาว่าสามารถสังเกตได้จาก 1) มีผู้นำทางความคิดของสมาชิกใน ชุมชนเป็นผู้เชื่อมโยง สืบทอดภูมิปัญญามาสู่พิธีกรรมและกิจกรรมที่ควบคุมพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมืองของสมาชิกในชุมชน 2) ความคิดและพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน เป็นผู้ ที่สะท้อนได้คือ มีการสืบทอดภูมิปัญญา 2.1) ทัศนคติหรือความคิดเห็นของสมาชิกเกี่ยวกับความเชื่อ และ พิธีกรรมต่างๆ 2.2) พฤติกรรมของสมาชิกในการถือปฏิบัติตามพิธีกรรมความเชื่อ

1.5.9.5 กระบวนการสร้างความรู้

1.5.9.5.1 การเรียนรู้จากเครือข่ายการเรียนรู้ภายใน โดยคนในซึ่งเป็นผู้รู้ที่สำคัญ การ เรียนรู้เกิดจากภาคปฏิบัติการก่อสร้าง การรับความรู้ของคนระหว่างรุ่นในยุคนั้นขึ้นอยู่กับพื้นฐานความ เข้าใจระบบนิเวศดิน น้ำ ป่ามาก่อนผสมผสานกับประสบการณ์ที่ร่วมกับคนรุ่นก่อนที่มีลักษณะแบบเคียง บ่าเคียงไหล่ก็จะมีโอกาสที่จะได้รับความรู้ทั้งได้เห็น ได้ฟังจากการบอกเล่า ส่วนการเรียนรู้จากภายนอก เริ่มเข้ามามีบทบาท ทั้งนี้เส้นทางของความรู้นั้นก็ผ่านเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมเช่นเดียวกัน การ เรียนรู้ที่เกิดขึ้นระหว่างฝ่ายก็ช่วยทำให้ภูมิปัญญาในการจัดการน้ำในรูปแบบฝ่ายเป็นไปได้อย่างรวดเร็ว กลไกที่มีส่วนช่วยสำคัญในการถ่ายทอดก็คือ กลไกของกลุ่มผู้ใช้น้ำถ่ายทอดผ่านผู้นำ ซึ่งเป็นคนต้นคิดใน การก่อสร้างฝ่ายที่มีอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งในด้านของกระบวนการที่สำคัญที่ทำให้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการ

จัดการน้ำได้ก่อเกิดมีการดำรงอยู่และผลิตซ้ำเพื่อสืบทอด โดยกระบวนการเกิดนั้นจะมีการสืบทอดถ่ายทอดความรู้ มีการแลกเปลี่ยนปรับปรุงความรู้ต่างๆทั้งในด้านทักษะ ความคิด ความเข้าใจ จนสามารถแก้ไขปัญหาเรื่องการกักเก็บน้ำไว้เพื่อทำนาได้ จึงเกิดเป็นความรู้ใหม่ และมีการสืบทอดพัฒนา

1.5.9.5.2 กระบวนการสร้างและการถ่ายทอดความรู้ของชาวบ้านเพื่อสืบทอดความรู้ในการจัดการน้ำส่วน โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทางพื้นที่หรือทางกายภาพ มีลักษณะการสร้างความรู้จากการลองผิด ลองถูก และสรุปบทเรียนจากปัญหาที่พบ ชุดความรู้ดังกล่าวจึงเกิดจากการนำไปปฏิบัติจริง ซึ่งมีความสอดคล้องและเป็นไปตามแนวทางการดำรงชีวิตปกติเพื่อส่งเสริมให้การดำเนินชีวิตได้ดำเนินต่อไป ชุดความรู้ที่ชาวบ้านสร้างใหม่เพื่อให้มีความเหมาะสมกับศักยภาพของกลุ่มและระบบนิเวศแหล่งน้ำ และอีกส่วนหนึ่งของความรู้โดยเฉพาะในด้านการจัดการทางสังคม วัฒนธรรม ซึ่งถ่ายทอดผ่านกลไกของกลุ่มบางส่วน และกลไกทางจารีตไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมความเชื่อเรื่องผี สุภาษิต/คำสอน คำานาน/เรื่องเล่าท้องถิ่น สิ่งสำคัญคือ สิ่งที่เป็นความรู้ที่แฝงอยู่กับกระบวนการ ขั้นตอน ทักษะ เทคนิคที่เป็นความรู้เดิม รวมทั้งแนวคิดมุมมอง และโลกทัศน์ของชาวบ้านที่แสดงให้เห็นถึงความอ่อนน้อม และการพึ่งพาซึ่งกันและกัน ดังนั้นในการรวบรวมองค์ความรู้ต่างๆเพื่อให้คนรุ่นต่อ ๆ มาเข้าใจถึงที่มาที่ไป จะทำให้รักษาคุณค่า ความหมาย และความสำคัญของภูมิปัญญาที่สะท้อนยุคสมัยและความเปลี่ยนแปลงแต่ละช่วงเวลาไว้ และนำไปเป็นบทเรียนที่สำคัญ และมีการผลิตซ้ำ สังสม สืบสาน สร้างเป็นพลังที่แสดงให้เห็นถึงสิทธิและอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรน้ำ

1.5.9.5.3 กลไกทางจารีตประเพณี กลไกทางจารีตประเพณีที่สำคัญที่ช่วยในการรักษาระเบียบกฎเกณฑ์ และชี้ชัดบางส่วนของกฎเกณฑ์ในการใช้น้ำ

1.5.9.5.4 การจัดการทางสังคมและวัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับลักษณะการจัดการของกลุ่มโครงสร้างกลุ่ม และบทบาทหน้าที่ของชาวบ้าน ระเบียบกฎเกณฑ์หรือข้อกำหนดในการใช้น้ำ ซึ่งครอบคลุมทั้งเรื่องกลไกทางจารีตประเพณีที่สำคัญที่ช่วยในการรักษาระเบียบกฎเกณฑ์ และชี้ชัดบางส่วนของกฎเกณฑ์ในการใช้น้ำ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่สำคัญในการจัดสรรหรือการแบ่งปันน้ำ “ขวนน้ำ” การลงแขกเอาแรงในกิจกรรมดูแลรักษาระบบการจัดการน้ำในรูปแบบฝาย และกลไกทางจารีตประเพณี กลไกที่สัมพันธ์กับการจัดการน้ำ ปฏิบัติและเรียนรู้ผ่านพิธีกรรมความเชื่อที่สัมพันธ์กับการจัดการน้ำในรูปแบบฝาย สุภาษิตคำสอน ซึ่งช่วยสะท้อนให้ทราบถึงวิธีการจัดการของชาวบ้านที่หลากหลายรูปแบบได้เข้าใจลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น รวมทั้งนำไปสู่ความเข้าใจถึงกลไกอื่น ๆ ที่มีส่วนสำคัญในการจัดการน้ำรูปแบบฝาย

1.5.9.5.5 การจัดการน้ำรูปแบบฝาย สิทธิชุมชนในลักษณะสิทธิเชิงซ้อน การให้คุณค่าความหมาย การจัดการสิทธิ ประกอบด้วย กฎเกณฑ์ในการแบ่งน้ำที่เรียกว่า “ขวนน้ำ” เงื่อนไขการรับสมาชิกโดยการกำหนดการจ่ายค่าเปิดทางน้ำ เป็นต้น ในอดีตทุกฝายเป็นฝายเฉพาะตระกูล หรือในหมู่เครือญาติในสายเลือด มีพื้นที่ทำกินในบริเวณนั้น ชาวบ้านจึงใช้คำว่า “ผู้เป็นเจ้าของฝาย” แสดงให้เห็นว่าทรัพยากรน้ำเป็นของสาธารณะ แต่เมื่อถูกจัดการสิทธิดังกล่าวก็กลับกลายเป็นสิทธิในการครอบครองของครัวเรือนใดครัวเรือนหนึ่ง แต่สิทธิที่ว่่านั้นมีลักษณะสิทธิเชิงซ้อน หมายถึง เมื่อทุกฝายสร้างฝายกันแล้วห้วยสาธารณะ ตัวฝายชาวบ้านถือว่า “มีเจ้าของ” เหมือนเป็นการจับจองที่จะใช้น้ำในบริเวณดังกล่าว แต่สิทธิ

อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับผลผลิตที่มาจากน้ำ คือ สัตว์น้ำ ชาวบ้านคนอื่น ๆ ก็มีสิทธิมาหาอยู่หากิน แต่เฉพาะบริเวณน้ำหน้าฝายจะต้องมีความระมัดระวังมากขึ้นเท่านั้น ดังนั้นสิทธิชุมชนที่มีอยู่จึงทำให้ชาวบ้านอยู่ร่วมกันได้แบบถ้อยทีถ้อยอาศัย

การแบ่งปันน้ำจากฝายของกลุ่มผู้ใช้น้ำ มีการพัฒนากฎเกณฑ์ในการแบ่งปันน้ำหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ขวนน้ำ” เพื่อให้สอดคล้องกับปริมาณที่มีค่อนข้างจำกัด “ขวนน้ำ” ในความหมายของชาวบ้านก็คือ รอบเวลาการแบ่งน้ำ โดย 1 ขวนน้ำจะครอบคลุมเวลาในการเปิดน้ำ 24 ชั่วโมง แนวทางหรือวิธีการแบ่งน้ำที่ชาวบ้านเรียกว่า “ขวนน้ำ” ให้เป็นกฎเกณฑ์เพื่อให้เกิดการแบ่งปันกันอย่างเท่าเทียม ซึ่งกฎเกณฑ์ดังกล่าวมีความสอดคล้องกับ “การจ่ายค่าเปิดทางน้ำ” ของสมาชิกอีกด้วย

กฎเกณฑ์ในการใช้น้ำ คือ การเข้าเป็นสมาชิก การได้มาของผู้นำหรือหัวหน้าฝาย การเข้าร่วมประชุม การจัดสรร หรือการแบ่งปันน้ำ และการใช้แรงงานในการทำกิจกรรม และการสมทบเงินในการทำกิจกรรม โดยทั้งการใช้แรงงานและการสมทบเงินส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมดูแลรักษาและการปรับปรุงพัฒนาระบบการจัดการน้ำในรูปแบบฝาย “ขวนน้ำ” เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่สำคัญ ที่จะกำหนดวิธีการจัดการน้ำให้เกิดความเหมาะสมสอดคล้องทั้งสภาพทางกายภาพ เศรษฐกิจ ทางสังคมและทางวัฒนธรรมท้องถิ่น และการรูกืบของระบบทุนนิยม อีกทั้งยังช่วยกระชับความสัมพันธ์ทั้งในกลุ่มเครือญาติ เพื่อนบ้าน ให้เกิดความเอื้ออาทรต่อกัน กล่าวคือทั้งในครัวเรือนที่อยู่ต้นน้ำ ปลายน้ำ และยังสัมพันธ์กับสิทธิและโอกาสในการใช้น้ำที่มากวนคู่กับการเปิด “ทางน้ำ” และเงื่อนไขที่เป็นตัวกำหนดถึงความจำเป็นที่ต้องนำ “ขวนน้ำ” มาใช้ที่สำคัญก็คือ กิจกรรมความหลากหลายของพืชที่ปลูกกับจำนวนครัวเรือนที่ปลูก และลักษณะการจัดการกลุ่มทั้งที่เป็นทางการและกลุ่มเครือญาติระหว่างตระกูล โดยที่การนำมาใช้มีเป้าหมายเพื่อให้เกิดความเท่าเทียมและเป็นธรรมในการใช้น้ำร่วมกัน รวมทั้งเพื่อช่วยป้องกันหรือระงับข้อขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้น แนวทางการแบ่งน้ำยังมีการพัฒนาเพื่อให้เกิดการยึดถือปฏิบัติร่วมกันโดยชาวบ้านมีสืบทอดผ่านกระบวนการทางสังคม มีการพัฒนาความรู้ในการจัดการตามแบบชาวบ้าน พุดคุยแลกเปลี่ยน และสรุปบทเรียนร่วมกัน ช่วยโยงยึดวิธีการผลิตคือการทำนาแบบดั้งเดิมให้ดำรงอยู่ต่อไปการจัดการที่ไม่แยกส่วนระหว่างคนกับทรัพยากร จะช่วยเชื่อมโยงให้เกิดสมดุลในการจัดการน้ำ

1.5.9.5.6 กระบวนการและขั้นตอนหลักที่สำคัญในการแบ่งปันน้ำระหว่างสมาชิก

1.5.9.5.6.1 การเปิดทางน้ำมีความสัมพันธ์กับการกำหนดระยะเวลาในการแบ่งปันน้ำ โดยเงื่อนไขที่สำคัญคือ แต่ละครัวเรือนสามารถเปิดทางน้ำได้ 2 ทาง หรือมีโอกาสดำเนิน 2 ขวนน้ำเท่ากับหัวหน้าฝายได้ เพื่อให้สอดคล้องกับจำนวนพื้นที่ทำกิน แต่ต้องจ่ายค่าทางน้ำ 2 ทาง รวมเป็นเงิน 10,000 บาท โดยมีเงื่อนไขว่าหากครัวเรือนใดมีที่ทำกินที่จะใช้น้ำทำนาจำนวน 1-30 ไร่ จะได้สิทธิในการเปิดน้ำได้ 1 ทางน้ำหรือเท่ากับชั่วโมง การเปิดใช้น้ำในแต่ละรอบ 1 วันหรือ 24 ชั่วโมงนั้น หากครัวเรือนใดมีพื้นที่ทำนาดังแต่ 30 ไร่ขึ้นไปจะสามารถขอได้ 2 ทางน้ำ หรือ 2 ขวนน้ำ หรือได้เปิดน้ำแต่ละครั้ง ๆ ละ 2 ชั่วโมง

1.5.9.5.6.2 การจ่ายค่าเปิดทางน้ำ” เป็นเสมือนแนวทางในการสร้างความเสมอภาคในการใช้น้ำจากฝ่ายร่วมกันอย่าง เท่าเทียมและเป็นธรรม อีกทั้งยังเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ในมิติทางสังคม การสร้างเงื่อนไขที่จะใช้น้ำหรือทรัพยากรร่วมกัน เป็นการบ่งบอกถึงโอกาสที่ชาวบ้านมอบให้กัน ซึ่งมีลักษณะให้สิทธิในการใช้ทรัพยากรร่วมกันอย่างเท่าเทียม ถึงแม้ว่าการคิดค่าทางน้ำจะเป็นตัวเงิน แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าทุกอย่างจะต้องซื้อด้วยเงิน เพราะเมื่อพิจารณาถึงวิถีคิดของชาวบ้าน คิดจากฐานที่ว่า ช่วงที่ฝ่ายมีผู้ก่อการได้ลงทุน ลงแรงไปแล้ว ไม่ก็ราย แต่คนมาใช้น้ำก็น่าจะต้องมีการชดเชยสิ่งที่คุณที่ริเริ่มได้ลงทุนไป จากวิธีคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าคิดภายใต้แนวทางการจัดการที่เน้นความเท่าเทียม และเป็นธรรม มากกว่าการมุ่งแสวงหาหรือการหวังผลกำไร และในช่วงแรก ๆ เงินที่เก็บได้ก็เป็นความชอบธรรมที่ผู้ก่อการจะนำมาแบ่งปันกัน โดยไม่เกี่ยวกับสมาชิกคนอื่น ๆ ซึ่งทุกฝ่ายก็รับรู้ เข้าใจ

1.5.9.5.6.3 สมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ ข้อกำหนดการใช้น้ำ ค่าเปิดทางน้ำ หมายถึง เงินที่จะต้องจ่ายแรกเข้า ทางน้ำก็คือ เหมืองหรือคลองที่ส่งน้ำเข้ามา ช่องทางระบายน้ำ หรือช่องทางที่แยกจากฝ่าย ส่งน้ำไปยังพื้นที่ การให้ความหมาย และคุณค่าของ “ขวนน้ำ” คำว่า “ขวน” ขวนน้ำจะกำหนดเป็นรอบวัน สำหรับชาวบ้านแล้ว หมายถึง ครอบรอบ การใช้คำว่า “ขวน” ใช้ทั้งกับ อายุคน อายุของพืชและของเมล็ดพันธุ์ เช่น หากใช้กับอายุของเมล็ดพันธุ์พืชที่เก็บไว้เป็นเวลา 1 ปี นัยความหมายเดิมคำว่าขวนที่ชาวบ้านใช้กับพืช จะบ่งบอกทั้งอายุของการนำไปใช้ประโยชน์ และเป็นสัญญาณเตือนว่า “ครบขวนแล้ว” หรือ “ครบกำหนดเวลาแล้ว” จะต้องรีบนำไปปลูก เนื่องจากถ้าเก็บไว้เกิน 1 ปี ก็จะปลูกไม่เกิด หรือพันธุ์นั้นจะใช้ไม่ได้ หากเป็นการเก็บไว้ทำพันธุ์ก็ต้องรีบไปปลูก หากเก็บไว้เกินก็ต้องรีบกินก่อน ก่อนที่จะเสียสำหรับพืชบางชนิด และถ้าเป็นอายุคนก็เรียกปกติ 1 ขวน ก็เรียก 1 ปีก็เรียกใช้ในความหมายเดียวกัน การนำคำว่า “ขวน” มาปรับใช้ในความหมายเดิมถึงแม้ว่าจะนำมาใช้กับเรื่องการแบ่งน้ำ แต่ก็มีกำหนดรอบระยะเวลาเหมือนกัน จะต่างกันก็ตรงที่ ขวนน้ำจะกำหนดเป็นรอบวัน ส่วนขวนที่ใช้กับพืช กับคน นั้นกำหนดเป็นรอบปี ทั้งสองส่วนมีนัยที่สะท้อนถึงช่วงระยะเวลาเป็นสำคัญ รวมทั้งยังมีนัยที่ช่วยบอกย้ำการสิ้นสุดของเวลาของครัวเรือน และแบ่งปันโอกาสตามสิทธิการใช้น้ำให้กับอีกครัวเรือนหนึ่ง เช่น เรื่องขวนน้ำ เมื่อเปิดน้ำเข้านาในระยะเวลา 24 ชั่วโมง ก็ถือว่าการเปิดน้ำเข้านาของครัวเรือนดังกล่าวสิ้นสุดลงจะต้องมีการส่งต่อขวนน้ำให้ครัวเรือน

“ขวนน้ำ” ใช้ในบริบทใหม่ ความหมายใหม่ ว่า “มือหนึ่ง คืบหนึ่ง แบ่งมือนี้นี้ผู้เฒ่า มือต่อไปผู้เฒ่า แบ่งคนละวัน เป็นรอบ ๆ ไป” และความหมายว่า “เป็นการปันเวรกันเอน้ำ เหมือนกะน้ำ มือหนึ่ง คืบหนึ่ง ความหมายว่า “แบ่งน้ำกันมือหนึ่ง คืบหนึ่ง หรือ 24 ชั่วโมง” ความหมายว่า “มือหนึ่ง คืบหนึ่ง” การให้ความหมายของชาวบ้านผู้ใช้น้ำจากฝ่ายเป็นไปในทิศทางเดียวกัน โดยสรุปว่า “ขวนน้ำ” หมายถึง เป็นรอบเวรในการแบ่งน้ำซึ่งกำหนดระยะเวลาให้หนึ่งขวนน้ำเท่ากับ 24 ชั่วโมง หรือที่ชาวบ้านกล่าวว่า “มือหนึ่ง คืบหนึ่ง”

กำหนดวันหรือช่วงเวลาในการแบ่งน้ำ 1 ขวน (รอบเวร) หนึ่งเท่ากับ 1 วัน 1 คืบ (24 ชั่วโมง) “แบ่งกันคนละมือ” ในการแบ่งน้ำถือว่าเป็น 1 ขวน แต่ละครัวเรือนที่เป็นสมาชิกต้องถือปฏิบัติร่วมกัน ยกเว้นสิทธิของหัวหน้าฝ่าย และสมาชิกที่มี 2 ทางน้ำ ซึ่งเป็นไปตามเงื่อนไขและข้อกำหนดของ

กลุ่มผู้ใช้น้ำคือ จ่ายค่าเปิดทางน้ำที่สัมพันธ์กับจำนวนพื้นที่ทำกิน ก็จะที่ได้ 2 ขวบน้ำ หรือ 2 วัน ต่อการเอาน้ำเข้านา หรือแปลงเกษตรอื่น ๆ ในหนึ่งรอบเวรฝาย

การให้ความหมาย และคุณค่าของ “ขบ่น้ำ” การผลิตซ้ำทางความรู้

“ขบ่น้ำ” มาปรับใช้กับการแบ่งปันน้ำ หรือที่เรียกว่า “ขบ่น้ำ” เป็นการผลิตซ้ำทางความรู้เกี่ยวกับคำว่า “ขบ” ในความหมายในวิถีชีวิตปกติของชาวบ้าน ซึ่งมีวิถีคิดที่เกิดจากฐานความรู้ดั้งเดิม การใช้คำว่าขบในอดีต ถูกกำหนดโดยกระบวนการทางสังคมที่เกิดจากการมีส่วนร่วมในการคิดวิเคราะห์ วางแผน และการหาทางออกในการแก้ไขปัญหาในการใช้น้ำร่วมกัน เนื่องจากก่อนที่จะนำขบ่น้ำมาใช้กล่าวว่า “คำว่าขบก็ใช้กันอยู่แล้วในชีวิตประจำวัน เมื่อนำมาใช้กับเรื่องการแบ่งน้ำ มีคุณค่าความหมาย โดยเฉพาะช่วงแล้งอะไรก็เหี่ยวเฉาไปหมด ขบ่น้ำจึงเป็นเสมือนหนึ่งดอกไม้บานในยามแล้ง กว่ามันจะออกดอกได้มันยาก แต่ออกมาแล้วสีมันสวยแท้” นัยดังกล่าวได้แสดงให้เห็นถึงวิถีคิดที่เรียนรู้ธรรมชาติและ การปรับตัวให้เหมาะสมภายใต้วิธีการแบ่งน้ำที่เรียกว่า “ขบ่น้ำ” และคำว่า “ขบ่น้ำ” ที่นำมาใช้จึงมีลักษณะของการปรับประยุกต์ใช้มีการต่อยอดความรู้จากฐานความรู้ดั้งเดิม นำมาปรับใช้ในความหมายที่แตกต่าง และเป็นส่วนหนึ่งของวิธีการแบ่งน้ำที่ชาญฉลาดที่จะนำมาซึ่งในการแบ่งน้ำใช้เป็นรอบวันเป็นข้อกำหนด ซึ่งก็สอดคล้องกับความต้องการน้ำของกิจกรรมการผลิต อีกทั้งฐานคิดดังกล่าวเกิดจากความ เป็นจริงของการใช้ชีวิตของชาวบ้านผ่านการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติ เป็นสิ่งที่สะท้อนให้ทราบถึงแนวคิดในการแบ่งปันน้ำ ว่ามีวิถีคิดและการนำมาประยุกต์และนำมาใช้ในการแบ่งปันน้ำได้อย่างเหมาะสมในบริบทใหม่ ความหมายใหม่ ที่พัฒนาจากรากฐานของวัฒนธรรมการดำรงชีพดั้งเดิม

1.5.9.5.4 กฎเกณฑ์การใช้แรงงาน เรียกว่า “การลงแรง” หรือ “การลงแขกเอาแรง”

ความร่วมมือของสมาชิกผู้ใช้น้ำ ตามแนวทางบนฐานวัฒนธรรมดั้งเดิม อีกทั้งช่วยสะท้อนคุณค่าความหมายผ่านปฏิบัติการ “การลงแขก” หรือเอาแรงที่สืบทอดมาจากรุ่นสู่รุ่น เป็นอีกส่วนหนึ่งของการมีส่วนร่วมระหว่างสมาชิกที่ใช้น้ำร่วมกัน โดยจากแนวคิดที่เกี่ยวข้องทั้งในเรื่องแหล่งน้ำ ธรรมชาติ และแหล่งน้ำที่คนสร้างขึ้นทั้งฝายและคลองส่งน้ำ มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับทรัพยากรไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำ ป่า นั้นหมายความว่า การเรียนรู้ธรรมชาติทุกส่วน ทำให้มีความเข้าใจในการที่จะเข้าไปใช้ดูแล และพัฒนาปรับปรุงอย่างลึกซึ้ง ดังที่ตัวแทนผู้ใช้น้ำจากฝายบ้านได้กล่าวถึง การดูแลรักษาฝายว่า “จะต้องดูแลทั้งดิน น้ำ ป่า เพราะทุกอย่างมีผลซึ่งกันและกัน”

กฎเกณฑ์การใช้แรงงาน เรียกว่า “การลงแรง” หรือ “การลงแขกเอาแรง” ในการลงแรงเพื่อทำกิจกรรม การปรับปรุง ขุดลอกฝาย คลองส่งน้ำ จะยึดหลักพื้นฐาน คือ ทุกครัวเรือนต้องส่งคนในครัวเรือนเข้าร่วมกิจกรรมหนึ่งคน หากมีปัญหาในการเข้าร่วมจะต้องมีการแจ้งกับสมาชิกหรือผู้นำกลุ่ม การกำหนดมาตรการบังคับเพื่อป้องกันการเอาเปรียบ กล่าวคือ หากไม่สามารถมาร่วมกิจกรรม จะต้องมีการ “การลงเงิน” “ชดเชยแรงงาน” เป็นตัวเงิน ซึ่งยึดตามการจ้างงานรายวันปกติ

1.5.9.5.5 กฎเกณฑ์การเข้าร่วมประชุมกลุ่มผู้ใช้น้ำ ในกลุ่มทุกคนรวมถึงผู้นำ จะเป็นไปตามครรลองของการทำงานกลุ่ม หรือการทำงานร่วมกันของคนทั่วไป เมื่อมีการเรียกประชุม โดยสมาชิกด้วยกัน หัวหน้าคลอง หรือผู้ที่ได้รับมอบหมายจากหัวหน้าฝาย หรือตัวหัวหน้าฝายเอง บางครัวเรือนไม่เข้า

ร่วมประชุมบ่อยครั้ง เมื่อพิจารณาเหตุผลแล้ว อาจถึงการถูกตัดสิทธิ์โดยใช้น้ำจากฝายได้ กฎเกณฑ์การลงโทษ การลักเปิดขบวนน้ำของผู้อื่น ประกอบด้วย บทลงโทษ การปรับเงิน การลงโทษทางสังคม การกำหนด บทลงโทษ กรณีลักขโมยน้ำเป็นกฎเกณฑ์เรื่องแรกที่ชาวบ้านคิดเรื่องการกำหนดบทลงโทษ เนื่องจากการแบ่งปันน้ำตามวิธีของชาวบ้าน “ขวนน้ำ” เป็นหัวใจสำคัญของการจัดการน้ำรูปแบบฝาย และในอีกมุมมองหนึ่ง กิจกรรมการแบ่งปันน้ำมีทิศทางที่จะก่อให้เกิดความขัดแย้ง บทลงโทษทางสังคมเป็นสิ่งที่รุนแรงมากกว่า ตัวอย่างของบทลงโทษทางสังคมที่ชาวบ้านเข้าใจคือ เช่น การไม่ช่วยงานส่วนรวมไม่ว่าเรื่องใด เมื่อทำบ่อยครั้งจนเป็นนิสัย คนเหล่านี้เมื่อมีงานที่บ้านตนเองผู้คนก็ไม่อยากไปช่วย หรือบางครั้งเมื่อมีโครงการสนับสนุนด้านต่างๆจากภายนอก ก็จะไม่ได้รับการพิจารณา เนื่องจากเป็นคนเห็นแก่ตัว ประเด็นดังกล่าวต้องพิจารณาให้ลึกซึ้งถึงปัญหาที่เขาไม่ได้มาร่วม เพราะเป็นเรื่องละเอียดอ่อน แต่สำหรับชาวบ้านซึ่งเป็นคนบ้านเดียวกันแล้วย่อมรู้ต้นลึกของเรื่องราว ความเชื่อดังกล่าวจึงทำให้ในช่วงที่ผ่านมาไม่มีการกำหนดบทลงโทษ เหตุผลหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านพยายามหาวิธีการที่จะช่วยควบคุมการใช้น้ำร่วมกัน และนี่คือกลไกของกลุ่มที่ควบคุมดูแลการใช้น้ำร่วมกันให้เป็นไปตามกฎกติกามากขึ้น การกำหนดบทลงโทษปรับเป็นเงินกรณีที่มีการขโมยน้ำ หรือบางครั้งชาวบ้านเรียกว่า “การลักเปิดขบวนน้ำของผู้อื่น”

1.5.9.5.6 ระบบการจัดการที่มีความสอดคล้องกับวิถีการดำรงชีวิตปกติ เป็นตัวสะท้อนให้ทราบถึงเงื่อนไขว่าทำไมกลุ่มผู้ใช้น้ำจึงมีโครงสร้างกลุ่มทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ความเป็นทางการหมายถึง กลุ่มมีความชัดเจนในการจัดการในเรื่องต่าง ๆ ส่วนกลุ่มที่ไม่เป็นทางการนั้น ภายใต้วิธีการจัดการต่าง ๆ ยังไม่ชัดเจนในบางเรื่อง แต่ก็มีจัดการน้ำได้และสอดคล้องกับวิถีการดำรงชีวิตปกติ เมื่อพิจารณาถึงลักษณะการจัดการน้ำในรูปแบบฝายกลุ่มผู้ใช้น้ำฝายการ กำหนด โครงสร้างและบทบาทหน้าที่ รวมถึงกฎเกณฑ์แสดงให้เห็นชัดเจนว่า เป็นกระบวนการทางสังคมที่ช่วยให้การดำเนินการเป็นไปได้ภายใต้เป้าหมายเดียวกัน คือ การจัดการน้ำเพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์ร่วมกัน อย่างเป็นธรรม และภายใต้การกำหนดโครงสร้างกลุ่มในการจัดการจะมีลักษณะที่หลากหลายและเป็นไปตามวิถีการดำเนินชีวิตดั้งเดิมของท้องถิ่นเป็นสำคัญพบว่า ลักษณะการจัดการกลุ่มที่มีความเป็นทางการ ก็เกิดจากองค์ประกอบของสมาชิกที่มาจากหลากหลายครัวเรือน หลากหลายลักษณะสายสัมพันธ์ แนวทางในการจัดการจึงต้องกำหนดบนฐานของความหลากหลายดังกล่าว เพื่อให้การใช้น้ำร่วมกัน ตลอดทั้งการรักษาแนวทางการใช้น้ำให้เป็นไปตามข้อกำหนดต่าง ๆ ด้วย และภายใต้ระบบการจัดการน้ำของชาวบ้านที่สะท้อนผ่านการจัดการกลุ่ม รูปแบบโครงสร้าง บทบาทหน้าที่ เป็นระบบการจัดการที่ไม่แยกส่วน กล่าวคือ การจัดการแสดงให้เห็นว่ามีความสัมพันธ์ทั้งระหว่างคนกับคน คนกับทรัพยากรต่าง ๆ และกับสิ่งเหนือธรรมชาติ การเชื่อมโยงความรู้ในการจัดการจึงช่วยทำให้เกิดความสมดุล และโดยวิธีการที่ถูกกำหนดโดยชาวบ้านปฏิบัติโดยชาวบ้าน ภายใต้หลักการจัดการของชุมชนที่สะท้อนผ่านแนวทางการกำหนดรูปแบบโครงสร้างทางสังคมในการจัดการผ่านกลไกของกลุ่มผู้ใช้น้ำนั้น จึงนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้

1.5.9.6 การจำแนกตามขนาดของตัวฝาย ขนาดพื้นที่ทำกิน ศักยภาพของพื้นที่และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ลักษณะขนาดของลำห้วยบริเวณที่ก่อสร้างฝายเป็นสำคัญ ขนาดพื้นที่ทำกิน หรือพื้นที่ที่ใช้ประโยชน์จากน้ำ ศักยภาพของพื้นที่และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ในอาณาบริเวณนั้น ซึ่งทุกส่วนจะสัมพันธ์กัน และเป็นผลให้ฝายมีขนาดและการใช้ประโยชน์ที่แตกต่างกันตามมา

1.5.9.7 กระบวนการสร้างและการถ่ายทอดองค์ความรู้

1.5.9.7.1 การสร้างความรู้จากการลองผิด ลองถูก สรุบทบทเรียนจากปัญหาที่พบในการดำรงชีพบนฐานทรัพยากร วิธีการผลิตที่ยังต้องพึ่งพาน้ำ ทำให้ชาวบ้านมีความพยายาม พัฒนาจากศักยภาพของตนเอง

1.5.9.7.2 กระบวนการสร้างและพัฒนาองค์ความรู้ในการจัดการน้ำมีการปรับฐานคิด ความรู้ ความเข้าใจผ่านระบบความรู้ที่เชื่อมโยงกับระบบนิเวศ และระบบสังคม วัฒนธรรม มีการนำประสบการณ์จากการใช้ชีวิตมาปรับใช้ และแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันตามโอกาสทั้งภายในและภายนอก รวมทั้งการได้ไปดูปฏิบัติการสร้างฝายจริงๆ ทำให้สามารถเกิดการพัฒนาความรู้ในการจัดการ สามารถเชื่อมต่อกับความรู้ระหว่างศาสตร์สมัยใหม่ และความรู้ดั้งเดิมได้อย่างเหมาะสม โดยที่ในกระบวนการผลิตซ้ำและสืบทอดภูมิปัญญานั้นเป็นไปอย่างไม่หยุดนิ่ง โดยผ่านกลไกที่สำคัญคือ กลไกกลุ่ม กลไกทางจารีต ได้แก่ ความเชื่อเรื่องผีสืบทอดผ่านพิธีกรรม สุภาษิตคำสอนของคนโบราณ และเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมที่ โดยมีเครื่องมือที่สำคัญคือ ตำนานหรือเรื่องเล่าท้องถิ่น กฎเกณฑ์ในระบบการจัดการน้ำของชาวบ้าน วัตรปฏิบัติของฝายที่มีอยู่ในชุมชน และขับเคลื่อนโดยผู้รู้ ผู้อาวุโส เจ้า ผู้นำชุมชน และผู้เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆที่เกี่ยวข้อง ทำให้การจัดการน้ำซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่ซ้อนๆกันอยู่หลายเรื่องราวสามารถมีการผลิตซ้ำสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นได้

1.5.9.7.3 การสืบทอดภูมิปัญญาใช้เครื่องใช้วัตถุภูมิปัญญา และระบบความเชื่อ

ระบบคุณค่า และระบบคิดของชุมชน มีตัวชี้วัดที่ชี้ให้เห็นการสืบทอด สร้างสรรค์ ปรับและพัฒนาภูมิปัญญาคือ ประการแรก การมีผู้นำทางความคิด ประการที่สอง ความคิดพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชนที่จะสะท้อนได้ดีว่ามีการสืบทอด โดยดูจากทัศนคติ หรือความคิดเห็นของสมาชิกเกี่ยวกับความเชื่อ และพิธีกรรมต่างๆ รวมทั้งพฤติกรรมของสมาชิกในการถือปฏิบัติตามพิธีกรรมหรือความเชื่อเหล่านั้นด้วย

1.5.9.8 ความรู้ในการสร้างฝาย ความรู้ในการเลือกวัสดุฝาย กระบวนการและวิธีการทำงาน การผลิตซ้ำความรู้ ลักษณะความรู้ในการเลือกวัสดุสร้างฝาย ความรู้จะฝังอยู่กับตัวคนในลักษณะของกระบวนการและวิธีการทำงาน มีการผลิตซ้ำความรู้อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เนื่องมาจากสภาพทรัพยากรและการเข้าถึงมีการปรับเปลี่ยน การเรียนรู้ใหม่ที่พบว่าวัสดุบางอย่างจะทนกับสภาพความแรงของน้ำ ยิ่งโดยเฉพาะในปัจจุบัน ความหลากหลายของระบบนิเวศแหล่งน้ำที่ช่วยชะลอการพังทลายของฝายในช่วงที่น้ำมาแรงหมดสภาพไป กล่าวคือ สภาพความเป็นวังน้ำสูญเสียคุณค่าความหมายดั้งเดิมที่มีต่อชาวบ้านเป็นอย่างมาก ส่วนหนึ่งมาจากการเปลี่ยนแปลงการผลิตเป็นพืชเศรษฐกิจในปัจจุบัน ความรู้ของชาวบ้านก็มี

การปรับเปลี่ยนไปตามสภาพความเปลี่ยนแปลงไปทั้งทางด้านกายภาพ โดยที่สัมพันธ์กับสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรที่เคยมีมาแต่เดิม

1.5.9.8.1 ความรู้การจัดการด้านพื้นที่หรือทางกายภาพ ได้แก่ การเลือกพื้นที่และวัสดุในการก่อสร้างฝาย วิธีการก่อสร้างฝาย และวิธีการนำน้ำมาใช้ ส่วนด้านที่สอง การจัดการทางสังคม วัฒนธรรม ได้แก่ ลักษณะการจัดการและการจัดโครงสร้างกลุ่ม ระเบียบกฎเกณฑ์ในการใช้น้ำ การจัดสรรหรือการแบ่งปันน้ำที่ชาวบ้านพัฒนาขึ้นเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการน้ำเรียกว่า “ขวนน้ำ” กิจกรรมการดูแลรักษา ปรับปรุงพัฒนาระบบการจัดการน้ำรูปแบบฝาย และกลไกทางจารีตที่สัมพันธ์กับการจัดการน้ำไม่ว่าจะเป็นเรื่องความเชื่อเรื่องผี ซึ่งปฏิบัติผ่านการทำพิธีกรรมบุญเลี้ยงบ้านเดือน 6 สุภามิตคำสอน

1.5.9.8.2 ความรู้ระดับวิถีคิด ความรู้ทางวัฒนธรรม การให้คุณค่าความหมายต่อแหล่งน้ำ และรูปแบบการจัดการน้ำ (ฝาย) จึงเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยให้ชาวบ้านสามารถกำหนดวิธีการหรือกระบวนการในการจัดการเพื่อเข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดังกล่าว โดยที่มีฐานของสำนึกในการใช้ที่ไม่เอาเปรียบ ภูมิปัญญาท้องถิ่นถือเป็นความรู้ทางวัฒนธรรมที่มีค่าอย่างยิ่ง เพราะเป็นรากฐานของสังคมที่สั่งสม สืบทอดกันมา เป็นความรู้ที่อยู่กับตัวคน และคิดแผ่นดิน กล่าวคือ ได้สะท้อนถึงวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คน ซึ่งเกิดจากการปรับตัวให้สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมให้อยู่ได้อย่างเป็นปกติ ไม่ว่าจะเป็นในด้านปัจจัยสี่ ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อต่าง ๆ ความหลากหลายทางทรัพยากร มีส่วนสำคัญในการกำหนดวิถีการกิน การอยู่ หรือภูมิปัญญามีความหลากหลายตามภูมิเวศของภาคต่าง ๆ อันสะท้อนถึงโลกทัศน์ หรือระบบคิดในการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ให้เอื้อต่อการดำรงชีวิตอย่างชาญฉลาด

1.5.9.8.3 ความรู้มีความสัมพันธ์กับฐานทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ภายใต้โลกทัศน์ของชาวบ้าน การพัฒนาความรู้หรือภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการน้ำที่สะท้อนให้เห็นถึงองค์ประกอบทั้งในด้านกายภาพ สังคม วัฒนธรรม และความรู้สมัยใหม่ และยังสะท้อนให้เห็นว่าโดยระบบความรู้หรือภูมิปัญญาชาวบ้านในเรื่องการจัดการน้ำนั้นมีความสัมพันธ์กับฐานทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ภายใต้โลกทัศน์ของชาวบ้าน ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของการตระหนักรู้ และเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศและสังคม วัฒนธรรม รวมทั้งปฏิสัมพันธ์กับภายนอกผ่านเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบ้านที่แน่นนอน ทำให้ความรู้ไม่ปิดกั้น เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้ง พัฒนาเป็นแนวทางในการใช้ประโยชน์จากน้ำในรูปแบบที่เหมาะสมกับบริบทและศักยภาพของท้องถิ่นอย่างแท้จริง รวมทั้งยังช่วยหนุนเสริมให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน ทำให้เกิดประสิทธิภาพในการจัดการ

1.5.9.9 ประเภทฝาย

1.5.9.9.1 ฝายกั้นร่องน้ำ การสร้างฝายกั้นร่องน้ำ วิธีการคือใช้ไม้วางขวางและใช้ใบตองกล้วยมาปิดไว้บริเวณหน้าฝายเพื่อให้ระดับน้ำขึ้นสูงขึ้น จะสร้างฝายในบริเวณร่องน้ำที่ออกมาจากลำห้วยอีกปุมซึ่งเป็นลำห้วยสาขา เพื่อทดน้ำให้สูงขึ้น หลังจากนั้นจะวางท่อให้น้ำไหลเข้าสู่ที่นาของตน

1.5.9.9.2 ฝายขนาดใหญ่ รูปธรรมของฝาย โดยเฉพาะในด้านสภาพทางกายภาพ เป็นตัวสะท้อนถึงสภาพการใช้ประโยชน์ และศักยภาพของการจัดการน้ำได้เป็นอย่างดี

1.5.9.9.3 ฝายคอกหมู มีความคงทนมากกว่าฝายที่ทำจากไม้ แต่ต้องใช้แรงงานและทุนสูงกว่าในการสร้างฝายด้วยไม้

1.5.9.9.4 ฝายดิน ดินลูกแซ่ ภูมิปัญญาชาวบ้านที่สัมพันธ์กับวิธีการนำน้ำมาใช้ตามวิธีดั้งเดิมคือการไม่พึ่งเทคโนโลยีสมัยใหม่ แต่เปิดเข้าโดยวิธีดั้งเดิม จะช่วยควบคุมไม่ให้เกิดการใช้น้ำอย่างฟุ่มเฟือย แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่ไม่เอาเปรียบธรรมชาติแต่จะใช้อย่างเหมาะสม ใช้ดินที่มีคุณสมบัติเป็นดินละเอียดเหนียว จึงใช้ดินจอมปลวก เมื่อนำมาปั้นอัดให้แน่นปึกเป็นลูกกลม ๆ แล้วชาวบ้านเรียกว่า “ดินลูกแซ่” ซึ่งดินลูกแซ่จะเรียกตามลักษณะการปั้นของดิน โดยวิธีการในการทำดินลูกแซ่ นั้นจะต้องปั้นอัดดินเป็นลูกกลมขนาดพอคนอุ้มไหว นำมาอัดทับกันสูงประมาณ 1 เมตรกว่าเนื่องจากพิจารณาแล้วเห็นว่ามีความสมบัตินี้จะช่วยยึดให้ส่วนประกอบอื่น ๆ ติดแน่นกันในแต่ละหมอน ซึ่งหมายความว่า ไม้หนึ่งหมอนนั้น จะมีส่วนประกอบอื่น ๆ ได้แก่ ไม้หมอน ไม้ระแนง เปอะไม้ไผ่ และดินลูกแซ่ ดังนั้นในการทำแต่ละหมอน วัสดุต่าง ๆ บางส่วนสามารถเตรียมไว้ล่วงหน้าได้ทั้งหมด นอกจากดินลูกแซ่ที่จะต้องเตรียมในระหว่างการสร้างฝาย และในการทำต้องประสานกันเป็นทีมให้ดี และทำให้ทันในการทำฝายในแต่ละหมอน เพราะไม่อย่างนั้นคุณสมบัติของดินก็จะแห้งเสียก่อนซึ่งใช้การไม่ได้ ที่จะได้ใช้เป็นส่วนประกอบในการยึดวัสดุระหว่างดินกับไม้ ในการทำจึงต้องอาศัยความร่วมมือกันเป็นทีม และมีการจัดแบ่งงานกันให้ด้วย โดยแต่ละครัวเรือนที่ทำด้วยกันจะมาช่วยกันปั้นดินโดยนำดินจอมปลวกจากที่นาตนเอง กิจกรรมนี้มาช่วยกันทั้งผู้หญิง ผู้ชาย ดังนั้นจะเห็นว่าสิ่งสำคัญของกระบวนการทำงานในส่วนนี้จะต้องเน้นการมีส่วนร่วมของสมาชิกเป็นสำคัญงานจึงจะดำเนินไปได้ในแต่ละขั้นตอน ดินลูกแซ่นอกจากจะเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างฝายแล้วประโยชน์อีกด้านหนึ่งที่ไม่อาจละเลยได้ก็คือ การนำดินลูกแซ่ไปช่วยทำให้ระดับน้ำสูงขึ้นเพื่อให้สามารถผันน้ำไปยังคลองส่งน้ำ และกระจายน้ำเข้าสู่พื้นที่ทำกินได้ โดยเฉพาะช่วงที่มีน้ำในฝายจำนวนจำกัด ก็จะนำดินลูกแซ่ โดยไปในบริเวณหน้าฝาย เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่สัมพันธ์กับวิธีการนำน้ำมาใช้ตามวิธีดั้งเดิมคือการไม่พึ่งเทคโนโลยีสมัยใหม่ แต่เปิดเข้าโดยวิธีดั้งเดิม จะช่วยควบคุมไม่ให้เกิดการใช้น้ำอย่างฟุ่มเฟือย

1.5.9.9.5 ฝายดิน ฝายขี้ดิน ฝายที่ทำจากวัสดุหลักคือดินเป็นหลัก

1.5.9.9.6 ฝายนํ้าล้น ฝายนํ้าล้นธรรมชาติ ฝายนํ้าล้นคอนกรีต พื้นที่ต้นน้ำ พื้นที่กลางน้ำ พื้นที่ท้ายน้ำ กั้นทำนบ การกั้นทำนบ การสร้างฝายนํ้าล้นธรรมชาติและฝายนํ้าล้นคอนกรีต เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านดั้งเดิมในการจัดการน้ำเพื่อการดำรงชีวิตของชุมชนแต่ละชุมชนในอดีต แต่สำหรับฝายนํ้าล้นธรรมชาติและฝายนํ้าล้นคอนกรีตของชุมชน พบในพื้นที่ ต้นน้ำ พื้นที่กลางน้ำและพื้นที่ท้ายน้ำ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านดั้งเดิมจริง ๆ ก็คือ คำว่า ฝายนํ้าล้น ซึ่งชาวบ้าน เรียกว่า กั้นทำนบ การกั้นทำนบ คือ การนำดินมาถมกั้นขวางลำน้ำให้เกิดแอ่งน้ำหรือคูน้ำ เมื่อน้ำหลากมามาก ๆ ก็จะล้นหรือท่วมทำนบที่ชาวบ้านกั้นไว้ ต่อมาก็มีการพัฒนาแนวคิดทำเป็นระบบอย่างจริงจัง

1.5.9.9.7 ฝายบ้าน กฎเกณฑ์เกี่ยวกับการใช้น้ำ การให้ความหมาย และคุณค่าของ “ขวนน้ำ” สัญญาเหมืองฝาย กฎเกณฑ์ใช้น้ำฝาย

1.5.9.9.8 ฝายแบบกอนหินคันคูน้ำ ลงคำ สภาพที่พบ มีการจับปลาแบบชาวประมงขนาดเล็กเป็นการรวมกลุ่มของชุมชนในเขตพื้นที่ เรียกว่า ลงคำ ฝายแบบกอนหินคันคูน้ำหรือคันคูนา ฝายแบบกอนหินคันคูน้ำเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านของชุมชนลุ่มน้ำ ที่พบในเขตพื้นที่ต้นน้ำและพื้นที่กลางน้ำซึ่งชุมชนจัดสร้างขึ้นเพื่อการกักเก็บน้ำ การสร้างฝายกอนหิน ดั้งเดิมชุมชนจะสร้างโดยใช้ก้อนหินหรือก้อนดินที่เกิดจากการพัดพาของกระแสน้ำที่เกิดจากการพังทลายของฝั่งลุ่มน้ำเท่านั้น แต่ปัจจุบันชุมชนได้พัฒนาการสร้างฝายแบบกอนหินคันคูน้ำ ก็คือชุมชนได้เพิ่มจำนวนหินจากใช้ก้อนหินในลุ่มน้ำที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติจึงได้ซื้อก้อนหินมาเสริมความแข็งแรงของฝาย

1.5.9.9.9 ฝายผาข้าวหลาม ฝายผาข้าวหลาม การทำนาคำ การกักเก็บน้ำในรูปแบบฝายเพื่อให้สามารถทำนาคำได้ในบริเวณที่ดอนแต่อยู่ใกล้ ๆ กับแหล่งน้ำได้

1.5.9.9.10 ฝายพื้นเมือง ฝายเฉพาะฤดูกาลเป็นฝายที่สร้างโดยใช้เสา ซึ่งเป็นเนื้อแข็งความยาวประมาณ 1.50-2.00 เมตร มาเสียบปลายแหลมแล้วดอกขางลำน้ำเป็นระยะๆ ให้ได้หลายแถวตามที่ต้องการ แล้วนำไม้ไคร้มาดอกติดกับเสาเป็นช่องๆ ตลอดแนว หลังจากนั้นจะกรุด้วยไม้ไผ่หรือฟากติดกับไคร้พร้อมกับอัดกิ่งไม้ใบไม้และกวดทรายลงไปจนคอกให้เต็ม ซึ่งฝายที่ทำในลักษณะเช่นนี้จะมีจุดอ่อนอยู่ที่เมื่อใช้งานไประยะหนึ่ง กิ่งใบไม้ที่อัดไว้จะเน่าเปื่อยจึงทำให้ฝายชำรุด จึงมีความจำเป็นที่จะต้องซ่อมแซมเป็นประจำทุกปี

1.5.9.9.11 ฝายถาวร ฝายคอกหมู เป็นฝายที่สร้างโดยนำเสาไม้ยาวมาวางติดต่อกันขางลำน้ำเป็นแถวๆ ตลอดความกว้างของลำน้ำ หลังจากนั้นก็นำเสาไม้วางสลับตามด้านขางให้ มีลักษณะเป็นคอกสี่เหลี่ยมสูงลดหลั่นกันไปเป็นรูปฝายตามต้องการ แล้วจึงทิ้งหินใหญ่ กวดและทรายลงไปจนคอกจนเต็ม หิน กวดทราย จะดันน้ำที่ไหลผ่านตัวฝายและน้ำที่ไหลล้นข้ามสันฝายได้เป็นอย่างดี ฝายแบบนี้จึงมีความมั่นคงถาวรใช้การได้นาน

1.5.9.9.12 ฝายไม้ ความสัมพันธ์กับวิถีชีวิต การเลือกก่อสร้างฝายประเภทดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตที่มีการพึ่งพาทรัพยากรป่าไม้ซึ่งในยุคสมัยนั้นมีความอุดมสมบูรณ์มาก รวมทั้งโอกาสในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดังกล่าวมีมากด้วยเช่นกัน อีกทั้งยังประเภทฝายที่ก่อสร้างฝายไม้ในยุคนั้นยังมีความสัมพันธ์กับภายนอก โดยมีลักษณะของเครือข่ายความสัมพันธ์ที่แนบแน่นเป็นฐานสำคัญคือการเป็นเกลอ เป็นเสี่ยวหรือเพื่อนกัน ที่ทำให้ลักษณะความรู้ในการก่อสร้างฝายไม้ไม่ได้มีเฉพาะจากภายในเท่านั้น แต่มีการพูดคุยผ่านเครือข่ายดังกล่าว พร้อมกับได้ไปเห็นภาคปฏิบัติการก่อสร้างฝายไม้จากภายนอกที่ช่วยต่อยอดว่าความสำเร็จอยู่ไม่ไกล สร้างให้เกิดแรงผลักดันที่สำคัญในการผสมผสานความรู้ในลักษณะที่มีการบูรณาการค่อนข้างสูง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการเลือกใช้วัสดุ วิธีการก่อสร้าง เป็นต้น

1.5.9.9.13 ฝายไม้ ฝายเข็ม เป็นฝายที่ทำจากวัสดุหลักคือไม้เนื้อแข็งประเภทต่าง ๆ ส่วนที่เรียกฝายเข็มเนื่องจาก ไม้ที่นำมาทำส่วนหนึ่งต้องทำเป็นไม้ระแนง เป็นไม้ท่อนเล็ก ๆ ทำปลายแหลมนำมาดอกกับไม้หมอนเป็นลิ่มสลับกันเป็นรูปกากบาทเพื่อช่วยเป็นส่วนประกอบหลักที่สำคัญที่ช่วยยึดไม้

หมอน หรือไม้ท่อนใหญ่ที่เปรียบเสมือนเป็นส่วนคานของฝาย ไม่ให้พังโดยง่าย จึงเป็นวัสดุที่สำคัญ บางครั้งชาวบ้านจึงเรียก “ฝายเข็ม” ซึ่งในปัจจุบันฝายไม้ไม่มีหลงเหลืออยู่แล้ว

1.5.9.9.14 ฝายรวมหรือฝายหน้าหมู่ เจ้าของนาแต่ละคนต้องร่วมมือกันช่วยทำ เป็นฝายที่ต้องการปริมาณการใช้น้ำมากหรือหลาย ๆ แปลง และให้ทั่วถึงครอบคลุมทุก ๆ แปลง

1.5.9.9.15 ฝายส่วนบุคคล (ฝายขอ) เป็นฝายที่เอาน้ำเข้าแปลงนาคนเดียวหรือแปลงเดียว ฉะนั้นเวลาทำฝายก็จะทำคนเดียว ใช้แรงงานเองอาจไม่ต้องมีใครมาช่วยทำและจะทำเวลาใดก็ได้เมื่อมีความพร้อมเป็นฝายอิสระและการเอาน้ำเข้าแปลงนาไม่ต้องรอกการจัดสรรน้ำเอาเข้าได้มากนักน้อยตามปริมาณที่ต้องการ

1.5.9.9.16 ฝายหินภูเขาฝายหินเป็นฝายที่ทำจากวัสดุหลัก คือ หิน ผสมผสานดัดยึดโยปูนซีเมนต์ ในปัจจุบัน ฝายบ้าน และโดยเฉพาะฝายนาเหนือจะยังคงเห็นได้ชัดเจนว่าเป็นฝายหินมาก่อน เนื่องจากแม้จะมีการปรับปรุงฝายโดยปูนซีเมนต์เป็นหลัก แต่ก็ปรับปรุงบนฐานโครงสร้างฝายเดิม จึงยังคงปรากฏสภาพเดิมให้เห็น

1.6 วัฒนธรรมการลงแขก จำนวนแนวคิด 1 รายการ คำศัพท์ 2 รายการ ประกอบด้วย

1.6.1 การจัดการแรงงาน ประกอบด้วย การลงแขก การเอามือเอววัน การออกปากกัน การเอแรงกัน การเอมมือ การส่ายมือ การจ้างแรงงาน ใ้สร้างวัด ความสัมพันธ์ของเครือญาติ การลงแรงช่วยเหลือกัน การลงแขกคานา การลงแขกเกี่ยวข้าว การลงแขกตีข้าว การลงแขกทาบข้าว การลงแขกดำข้าว การลงแขกขนข้าวขึ้นยุ้งฉางหรือเล้า การลงแขก การชอมมือ การเก็บข้าวช่วยกันเก็บข้าว โดยการเก็บของตนนี้ ก่อนให้เสร็จแล้วค่อยไปเก็บของคนอื่นอีก การลัดกัน การไปเก็บข้าวโดยที่เจ้าของข้าวไม่รู้ คือ การทำให้เจ้าของข้าวตกใจ เมื่อมาเห็นคนเก็บข้าวของตัวเอง แล้วกลับไปทำกับข้าวให้คนทำงานกิน

1.6.2 การตอบแทนแรงงาน ประกอบด้วย การเลี้ยงอาหารหรือเหล้า การเอามือใ้สร้างวัด ตอบแทนด้วยแรงงานของตนเอง การจ้างใ้สร้างวัด การจ้างแรงงานโดยให้ค่าจ้างตอบแทนเป็นรายวัน การเลี้ยงอาหารกลางวัน

1.6.3 ระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน การ แลกเปลี่ยนแรงงานโดยมีจิตวิญญาณของความเอื้ออาทรต่อกันแบบพี่แบบน้อง

1.7 บทบาทผู้ชาย ผู้หญิงในการเกษตร จำนวนแนวคิด 3 รายการ คำศัพท์ 10 รายการ ประกอบด้วย

1.7.1 บทบาทผู้ชาย

1.7.1.1 การดูแลจัดการ ประกอบด้วย ผู้ชายเป็นผู้หนุนช่วย การล้อมรั้ว การสร้างกระท่อมไร่ การเลือกพื้นที่ไร่ การปีนต้นไม้ การตัดกิ่งไม้ การถางไร่ การเผาไร่

1.7.1.2 การเตรียมดิน ประกอบด้วย การไถเตรียมดิน การเตรียมแปลงตกกล้า การปลูกข้าว กระทุ้งหลุม การสั๊กหลุม

1.7.1.3 การสืบเชื้อพันธุ์ข้าว ประกอบด้วย ผู้สาวแสวงหาพันธุ์ข้าว การคัดเลือกพันธุ์ข้าว

กรกฎาคม -เมื่อกล้าอายุประมาณ 1 เดือน ในเดือนกรกฎาคม ทำการไถแปร (ไถสวนทางเดิม) พร้อมกับใส่ปุ๋ยชีวภาพ แล้วไถคราดให้พื้นที่เสมอรระดับกัน สูบน้ำเข้านาพอประมาณ พอให้ดินเป็นตม (โคลน)-การถอนกล้า – ปักดำ (โดยการปักดำเป็นแถวเป็นแนว)

สิงหาคม ถึง ตุลาคม -การดูแลหลังการปักดำ-การออกดอก-การออกรวง-การเก็บเกี่ยว-สังเกตความชื้นใน แปลง โดยการควบคุมระดับน้ำในแปลง-สังเกตและกำจัดศัตรูพืช กำจัดวัชพืชที่ทำลายต้นข้าว เช่น ปลูก หอย และ กำจัดวัชพืช กำพอกหญ้าต่างๆ เช่น หญ้าไข่เห็บ ผักอีตืน หญ้าโสน เป็นต้น-การตัดข้าว ปน โดยถอนข้าวปนที่ขึ้นนอกแถว-การบันทึกการเจริญเติบโตของพันธุ์ข้าวจนบันทึกคุณลักษณะประจำพันธุ์ข้าวแต่ละสายพันธุ์

ตุลาคม -บันทึกการออกรวงข้าว บันทึกการเจริญเติบโตของข้าวกลางและข้าวหนัก-เก็บเกี่ยวข้าวเบา

พฤศจิกายน ถึง ธันวาคม -ทำการจดบันทึกพันธุ์ข้าวกลาง และข้าวหนักที่ทยอยออกดอก ออกรวงไปตามลำดับ-เก็บเกี่ยวข้าวกลางและข้าว หนัก-นวดข้าว เก็บข้าว

2. การเพาะปลูก จำนวนแนวคิด 439 รายการ คำศัพท์ 1,341 รายการ ประกอบด้วย

2.1 การทำนา เยียะนา การปลูกข้าว การปักดำ

2.1.1 การผลิต ประกอบด้วย ที่ดิน การเตรียมดิน พันธุ์ข้าว การปลูกข้าว การควบคุมวัชพืช การป้องกันโรคและศัตรูพืช การเก็บเกี่ยว การนวด การตากข้าว การเก็บรักษามะลิพันธุ์ข้าว

2.1.2 วิธีการผลิต ประกอบด้วย คุณค่าและความหมาย การดำรงชีวิตด้านเศรษฐกิจ สังคม ประเพณี วัฒนธรรม การถือฤกษ์ของระบบนิเวศพื้นที่ การช่วยเหลือเอื้ออาทรของคนในระดับครอบครัว ญาติพี่น้อง และระดับชุมชน การสร้างความมั่นคงทางอาหาร การแสดงถึงความเคารพและกตัญญูต่อทรัพยากรที่ได้พึ่งพา

2.1.3 การจำแนกการทำนา ประกอบด้วย

2.1.3.1 แบ่งตามน้ำที่ใช้ปลูก ประกอบด้วย การทำนาเหมืองฝาย การทำนนานาที่ลุ่ม การทำนนานาหลุก การทำนนานาฝน การทำนนานาฟ้า

2.1.3.2 แบ่งตามฤดูกาลทำนา ประกอบด้วย การทำนาปรัง การทำนาปี

2.1.3.2 แบ่งตามวิธีการปลูก ประกอบด้วย การทำนาดำ การทำนาหว่าน การทำนาหว่านน้ำตม การทำนาหว่านสำรวย การทำนาหว่านข้าวแห้ง การทำนาผาย การทำนาดำบนภูเขา การทำนาโยนกล้า การทำนาไร่ การทำนาหยอด การทำนาข้าวจอม

2.1.3.4 แบ่งตามสภาพน้ำ ประกอบด้วย การทำนาแซง การทำนาหนอง

2.1.3.5 แบ่งตามลักษณะการตอบสนองต่อช่วงแสง แบ่งตามสภาพของแสงแดด ประกอบด้วย ข้าวไวต่อช่วงแสง ข้าวไม่ไวต่อช่วงแสง

2.1.3.6 แบ่งตามสภาพการเก็บเกี่ยว ประกอบด้วย ข้าวพันธุ์หนัก ข้าวพันธุ์กลาง ข้าวพันธุ์เบา

2.1.3.7 แบ่งตามสภาพพื้นที่ ประกอบด้วย นาตาม นาดอน

2.1.3.7.1 ที่ดอน ที่ราบสูง ที่ลาดชัน วิธีการปลูกข้าว การหยอดเมล็ด การหว่านแห้ง

2.1.3.7.2 ที่รับน้ำชลประทาน วิธีการปลูกข้าว การปักดำ การหว่านแห้ง การหว่านน้ำตาม

2.1.3.7.3 ที่ลุ่มน้ำท่วมถึง วิธีการปลูกข้าว การหว่านแห้ง การปักดำ

2.1.3.7.4 ที่ลุ่มรับน้ำฝน วิธีการปลูกข้าว การปักดำต้นกล้า การหว่านแห้ง

2.1.3.7.5 พื้นที่ชุ่มน้ำ (พะ เลอ) พื้นที่ที่มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ตั้งแต่ 700 เมตร ขึ้นไป ข้าวที่สูง ข้าวไร่

2.1.3.8 ลำดับการปลูกข้าว ประกอบด้วย นาตามก่อน นาดอน

2.2 การปลูกข้าว

2.2.1 ปัจจัยเงื่อนไขการปลูกข้าว ประกอบด้วย สภาพดิน พันธุ์ข้าว วิธีการปลูกข้าว แรงงานครัวเรือน

2.2.2 วิธีการปลูกข้าว

2.2.2.1 การปลูกข้าวนาดำ ประกอบด้วย การปลูกแบบสภาพนา การเตรียมดินตกกล้า อายุต้นกล้า การตกกล้า จำนวนต้นข้าวปักดำ ระยะระหว่างต้นและแนวการปลูก ระดับความลึกของน้ำในนา การควบคุมวัชพืชไม่ให้สังเคราะห์แสง การควบคุมน้ำ การระบายน้ำ ลดน้ำ ข้าง/เปิดน้ำเข้ามาใหม่ดั้งเดิม ขยอนน้ำ/เปิดน้ำให้ไหลไปสู่แปลงนาอื่น

2.2.2.1.1 การเตรียมดินตกกล้า ประกอบด้วย การตกกล้าสภาพไร่ การตกกล้าสภาพนา ไร่ตากกล้า การไถคราด ไถผั่วรีว ไถซ้า การซอกตากกล้า การทำแปลงหว่านเมล็ดพันธุ์ แปลงเทิกหรือขึ้นเทิก เทียก การทำหลังแปลงนูนหลังเต่าหรือริคัลลายเมล็ดแดง (กลมแก่นแดง) การคำนวณขนาดแปลงกล้ากับขนาดพื้นที่นา พื้นที่หว่านกล้า นาดอน หว่าน พื้นที่ไม่ลุ่มหรือดอน การปรับพื้นที่ก่อนการหว่านกล้า การลากไถ

2.2.2.1.2 การเตรียมดินปลูกข้าว ประกอบด้วย การไถนา การไถนาใหม่ การไถเผีย เผียเป็นการไถตะ(การไถชุด) การไถคัน (การไถแปร) คราด (เผื่อ) การคราดหรือใช้ลูกทูป เทือก ยกร่อง ค้ำชะ การค้ำ มี 2 ลักษณะ ค้ำขี้บัก ค้ำขี้ฮั่น การเพือขี้บัก เทิกทราย การไถดอง การไถกลบ ลวด การเตรียมวัว ควายในการไถ วัวต่อ วัวใหม่

2.2.2.1.3 การตกกล้า ประกอบด้วย กล้า กล้าข้าว ต้นกล้า กล้าเทิก และกล้าชำหรือกล้าบง อายุต้นกล้า การตกกล้าสภาพนา การตกกล้าสภาพไร่ สภาพดินการตกกล้า การตกกล้าบนดินเปียก (ทำเทือก) การตกกล้าบนดินแห้ง วิธีการถอน โชะ

2.2.2.1.4 ระยะการปลูกข้าว ประกอบด้วย จำนวนต้นกล้าต่อกอ ระยะต้นในการปลูก ระยะแถวในการปลูก ความลึกการปลูกข้าว การควบคุมวัชพืช วิธีการปลูกข้าว การปลูกดินหน้า การปลูกถอยหลัง การปลูกจากซ้ายไปขวา การปลูกจากขวาไปซ้าย

2.2.2.2 การปลูกข้าวนาหว่าน

2.2.2.2.1 การปลูกแบบหว่านข้าวแห้ง ประกอบด้วย การปลูกแบบหยอดเป็นหลุม การปลูกแบบโรยเป็นแถว การปรับพื้นที่ก่อนการหว่าน การลากไถ (โดยใช้ไถทำเป็นร่องน้ำ) ระยะเวลาการหว่าน อัตราการหว่านต่อไร่ การควบคุมน้ำ การกำจัดวัชพืช วิธีการหว่านข้าวแห้ง การระบายน้ำออกและปรับระดับเทือกให้สม่ำเสมอ การหว่านเมล็ดพันธุ์บนแปลงกล้า ช่วงเวลาการหว่านเมล็ดพันธุ์ตอนบ่ายหรือตอนเย็น เพื่อหลีกเลี่ยงแสงแดดตอนเที่ยง ซึ่งความร้อนอาจทำให้เมล็ดข้าวตาย หลังการหว่าน ใช้วิธีเอาครกไม้ที่ใช้ตำข้าว กลิ้ง เพื่อให้ข้าวที่หว่านฝังในดิน ป้องกันแมลง นก มากินข้าวที่หว่าน การใส่ปุ๋ยอินทรีย์คอกมูลสัตว์เข้ากับดิน หลังหว่านเมล็ดพันธุ์ได้ 7 วัน การให้น้ำ

2.2.2.2.2 การปลูกแบบหว่านข้าวแฉก ประกอบด้วย การปลูกข้าวโดยวิธีหว่านข้าวแฉก หรือหว่านนาคม การแช่เมล็ดพันธุ์ การรดน้ำเข้าแปลง การปลูกแบบหว่านนาคม อัตราการหว่านข้าวต่อไร่

2.2.2.3 การปลูกข้าวนาหยอด

2.2.2.3.1 การปลูกแบบโรยเป็นแถว ประกอบด้วย ข้าวที่สูง ข้าวไร่ ระยะการปลูกข้าว เมล็ดพันธุ์ไร่ละ 10-15 กิโลกรัม

2.2.2.3.2 การปลูกแบบหยอดหลุม ประกอบด้วย สภาพพื้นที่ การปล่อยน้ำเข้านาแล้วทดออกทิ้งไว้ 1 วันพอดินหมาดสามารถหยอดได้ การเพาะเมล็ดพันธุ์ จำนวนเมล็ดพันธุ์ต่อไร่ ระยะเวลาการแช่เมล็ดพันธุ์ ระยะการปลูกข้าว ความลึกของหลุม ระยะการปลูกข้าว สัมพันธ์กับสภาพของแปลงปลูก (ดินดีปลูกห่าง ดินจางปลูกถี่) จำนวนเมล็ดข้าว เมล็ดพันธุ์ต่อไร่

2.2.2.3.4 การปลูกข้าวไร่ ประกอบด้วย สภาพพื้นที่ชุ่มน้ำ พื้นที่ที่มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ตั้งแต่ 700 เมตร ขึ้นไป ข้าวที่สูง ข้าวไร่

2.2.3 การเตรียมพันธุ์ข้าว

2.2.3.1 แหล่งที่มาพันธุ์ข้าว ประกอบด้วย พันธุ์ข้าวที่มาจากการสืบทอดมรดก (ข้าวเชื้อ) พันธุ์ข้าวที่มาจาก การแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าว(มั่ง) พันธุ์ข้าวที่มาจากป่า (อวัยวะของสัตว์ กระเพาะไก่ป่า ตั้งชื่อพันธุ์ข้าวตามชื่อสัตว์ เช่น บือชอมมีหรือบือชมิ ซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวที่ได้จากกระเพาะไก่ป่า)

2.2.3.2 การคัดเลือกพันธุ์ข้าว ประกอบด้วย การเก็บพันธุ์ข้าวไว้ใช้สลับกัน 2 พันธุ์ เมล็ดข้าวที่ดีจะไม่มียอดไข มีสีอื่นเจือปน ถ้ามีแสดงว่าข้าวกลายพันธุ์ ใช้ไม่ได้ เพราะข้าวจะแข็ง ไม่มีเมล็ดข้าวอื่นเจือปน มีความต้านทานต่อโรค และให้ผลผลิตต่อไร่สูง เลือกข้าวมา 1 รวง สังเกตลำต้น ต้นที่สูงเป็นต้นแม่ (ข้าวจะแข็ง) ต้นที่ต่ำกว่าเป็นต้นลูก (ข้าวจะอ่อน) -เลือกข้าวจากต้นลูก เป็นแม่พันธุ์ 1 รวง ให้แบ่งออกเป็น 3 ส่วน เลือกส่วนกลาง เป็นพันธุ์ข้าว (เชื่อว่าข้าวจะนุ่มเมล็ดใหญ่) วิธีนับอายุพันธุ์ข้าวที่นำมา

ทำพันธุ์ในทุกๆ 3 ปี จะต้องมีการเปลี่ยนพันธุ์ข้าว ห้ามเก็บพันธุ์ข้าวใช้ ทำพันธุ์ ข้าวที่ไ้อายุ 3-4 เดือน หากเป็นนาปี อายุ 5 เดือน ข้าวปลูกต้องตากแดดให้แห้งไว้ก่อนอย่างน้อย 1 เดือน ก่อนที่จะทำการหว่าน ต้นข้าวขึ้นอย่างสม่ำเสมอจะคัดไว้ทำพันธุ์ การสืบทอดการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ได้รับมาจากบรรพบุรุษ การเลือกข้าวเชื้อ การเลือกพันธุ์ข้าวรวงที่สมบูรณ์ เลือกเฉพาะตรงกลางแปลง การคัดพันธุ์ข้าวเชื้อ การคัดข้าวต้นลูก ข้าวที่มีลักษณะดี เช่น เมล็ดที่มีขนาดที่ใหญ่กว่าพันธุ์เดิม สามารถปรับตัวให้เข้ากับ สภาพนิเวศชุมชน อายุการออกรวง อายุการเก็บเกี่ยว เดือน 9-10 เดือนมิถุนายน-กรกฎาคม อายุเมล็ดข้าวอย่างน้อยหลังจากเก็บเกี่ยวมาประมาณ 20 วัน ไม่เลือกใช้พันธุ์ข้าวเดิมนานติดต่อกันเกิน 3 ปี พันธุ์ข้าวที่ใช้มีการเปลี่ยนทุก ๆ 2-3 ปี การเลือกข้าวที่มีลักษณะทรงต้นดี ไม่สูงเกินไป แดกกอดี อายุไม่หนัก มีรวงใหญ่ เมล็ดต่อรวงมาก เมล็ดสะอาด (ไม่มีโรค) ไม่ลีบ น้ำหนักดี

2.2.3.3 การแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าว ประกอบด้วย การนำพันธุ์ข้าวมาแลกเปลี่ยนกันและกัน ได้แก่ ญาติ คนในหมู่บ้าน ญาติจากหมู่บ้านอื่น การเอาข้าวเปลือกธรรมดาแลกกับพันธุ์ข้าว เรียกว่า ข้าวปลูก แนวคิดการแลกข้าวเพื่อแลกเปลี่ยนสายพันธุ์ ทำให้ข้าวอ่อน และเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกัน

2.2.3.4 การผสมพันธุ์ข้าว ประกอบด้วย แนวคิดปรับปรุงคุณสมบัติของข้าวขึ้นมาใหม่ วัตถุประสงค์การคัดพันธุ์ข้าว ช่วงเวลาการผสมพันธุ์ข้าว ขั้นตอนการผสมพันธุ์ข้าว

2.2.4 พันธุ์ข้าว

2.2.4.1 แบ่งตามคุณสมบัติ ประกอบด้วย ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว

2.2.4.1.1 ชื่อพันธุ์ข้าวเจ้า ลักษณะประจำพันธุ์ ประกอบด้วย ข้าว กข. 21 ข้าว กข. 15 ข้าวเจ้าสร้อยเงิน ข้าว กข. 6 ข้าว กข. 8 ข้าว กข. 15 ข้าวจีดาแห้ง ข้าวพม่า ข้าวเสรษฐี ข้าวจักวาล ข้าวปลูกคอก ข้าวแก่นคู่ ข้าวเจ้าป้อม ข้าวเจ้าสร้อย ข้าวเจ้าแจ้เขย ข้าวเจ้าหอมมะลิ กข. 105 ข้าวเจ้าเหลืองอ่อน ข้าวชยันต ข้าวเฉียงพัทลุง ข้าวหอมประทุม ข้าวสรวง ข้าวจักวาล ข้าวจีดาแห้ง ข้าวมวยหรือข้าวเสรษฐี (เรียกเสียงเพี้ยนเป็นข้าวบั๊กหม่วย) มีลักษณะเมล็ดสีแดง อร่อย นิยมกินเพราะเป็นข้าวพันธุ์เบา สุกก่อนข้าวได้กินเร็ว แต่ก่อนการใช้ปุ๋ยคอก ปุ๋ยข้าว

2.2.4.1.2 ชื่อพันธุ์ข้าวเหนียว ลักษณะประจำพันธุ์ ปัด ข้าวอีตมดอ ข้าวอิน้อยนาแซง ข้าวขาวน้อย พันธุ์น้ำผึ้ง ข้าวพันธุ์บัวขาว ข้าวอีขาว ข้าวอีดำ ข้าวประกอบด้วย ข้าวดอกขาว ข้าวดอกลา ข้าวอีโปะ ข้าวนางคำ ข้าวป่องแก้ว (เหลืองบุญมา) ข้าวอีดำคอกหรือนกกะบั๊กหม่วย (ข้าวบั๊กหม่วย) ข้าวพันธุ์อีโปะ ข้าวพันธุ์ดอกดี ข้าวน้ำผึ้งตัวเมียบั๊กหม่วย ข้าวสร้อยหางม้า ข้าวคำดอ ข้าวดอกดี ข้าวน้ำผึ้งตัวเมีย ข้าวจีตมแดง ข้าวเหนียวสันป่าตอง ข้าวนางคำ ข้าวเหนียววัน 1 ข้าวหมากหม่วย ข้าวป่องแก้ว ข้าวปลาชีว ข้าวสากไฟ ข้าวห้าว (ใส่ไข่) ข้าวบั๊กขาม ข้าวเหนียวดอ ข้าวนางนวล ข้าวอีแดงน้อย ข้าวแก่นคู่ ข้าวพม่า ข้าวเสรษฐี ข้าวหมากโพธิ์ ข้าวอีมูม ข้าวอีขาวใหญ่ ข้าวเหนียวลอย ข้าวจีตมดำ ข้าวจีตมขาว ข้าวจีตมกลาง จีตมใหญ่ ข้าวจีดาแห้ง ข้าวหอมอัม ข้าวกำ ข้าวเล้าแตก ข้าวนางนวล ข้าวกำ ข้าวกำผ่า ข้าวอีคำดอ ข้าวเหนียวลอย ข้าวอีขาว ข้าวอีมูม ข้าวเหนียวเล้าแตก ข้าวมวยหรือข้าวเสรษฐีอายุต้นกล้า ข้าวเหนียวคำไร่

2.2.4.2 แบ่งตามสภาพพื้นที่

2.2.4.2.1 ข้าวนาทาม ลักษณะประจำพันธุ์ ประกอบด้วย ข้าวสรวง ข้าวจี๊ดววย ข้าวจี๊ดาแห้ง ข้าวปลาลูกดอก ข้าวแก่นคู่ ข้าวขึ้นน้ำ สภาพพื้นที่ ที่ราบน้ำท่วมรับหนองน้ำ ที่นาทาม นาหอมจะปลูกข้าวอายุปานกลางและข้าวพันธุ์หนักตามสภาพความ สูงต่ำของพื้นที่ พันธุ์ข้าว ได้แก่ ข้าวขาวกุง ข้าวขาวใหญ่ ข้าวจี๊ดมใหญ่ ข้าวพม่า ข้าวคำผาย ข้าวแดงขวง ข้าวขาวขน ข้าวห้วยเวียง ข้าวกำใหญ่ ข้าวอีต่าง ข้าวสันป่าตอง ข้าวเจ้าพวงเงินได้แก่ ข้าวเหนียวลวย ข้าวจ้าวลวย ข้าวขาวใหญ่ ข้าวพม่าหอม ข้าวแดงขวง ข้าวขาวใหญ่ ข้าวกำใหญ่ ข้าวเจ้าลวย ข้าวพม่า ข้าวเหนียวลวย ข้าวห้วยเวียง ข้าวคำผาย ข้าวจี๊ดมใหญ่

2.2.4.2.2 ข้าวที่สูง ข้าวไร่ ลักษณะประจำพันธุ์ ประกอบด้วย ข้าวขึ้นน้ำ ได้แก่ ข้าวมะลิทอง ข้าวเหลืองทอง ข้าวขาวพวง ข้าวพวงเงิน ข้าวกันจุก ข้าวทองมาเอง ข้าวปิ่นแก้ว ข้าวก้อนแก้ว ข้าวหอมเดือน3 ข้าวขาวตาแห้ง ข้าวสามรวง ข้าวลำไย ข้าวพญาชม ข้าวเหลืองประดู่

2.2.4.2.3 ข้าวเอี้ย คุณลักษณะประจำพันธุ์ ประกอบด้วย ข้าวนาสวนพันธุ์ดี ข้าวขาวดอกมะลิ 105

2.2.4.3 แบ่งตามวิธีปลูก

2.2.4.3.1 ข้าวนาจ่อม คุณลักษณะประจำพันธุ์ ประกอบด้วย กข.21 เหนียวแดง ข้าวหอมมะลิ 105 ข้าว กข.96 บือโบโล

2.2.4.3.2 ข้าวนาหว่านน้ำตม ประกอบด้วย ข้าว กข.6

2.2.4.3.3 ข้าวที่สูง ข้าวไร่ ข้าวคอย ข้าวอายุกลาง ประกอบด้วย คุณลักษณะประจำพันธุ์ ระยะเวลาเก็บเกี่ยว อายุการเก็บเกี่ยว

2.2.4.3.3.1 พันธุ์ข้าวอายุกลาง ประกอบด้วย ข้าวเจ้าลิซอ ข้าวสันป่าตอง ข้าวเจ้าขาว ข้าวลาซอ ข้าวขาวกุง ข้าวกำเปลือกดำ ข้าวจ้าวแดง ข้าวนางนวล ข้าวสันป่าตอง ข้าวสันป่าตอง ข้าวคอดำ ข้าวอีต่าง ข้าวเจ้าแดง ข้าวดีโตน ข้าวอีตักข้าวหอม ข้าวอีป้อม ข้าวหมากโพธิ์ ข้าวเจ้า สะกุก ข้าวอีบิด ข้าวกำน้อย ข้าวค่อน้ำผึ้ง ข้าวเจ้าพวงเงิน ข้าวอีแฮด ข้าวกำป็น ข้าวเกล็ดหลิน ข้าวมะลิคั้งเดิม ข้าว นางนวล ข้าวดับเมย ข้าวโพธิ์คำ ข้าวทองธานี ข้าวเฟื่องเหลือง ข้าวจี๊ดมคอ ข้าวน้ำอ่าง ข้าวสะหนาย ข้าวดอกไม้ ข้าวอีมูม ข้าวอีพัว ข้าวกาบยาง ข้าวเจ้าเหลือง ข้าวเหลืองทอง ข้าวอุ้มคำ ข้าวปิ่นแก้ว ข้าวขาวตาแห้ง ข้าวเหลืองอ่อน ข้าวจุกมอญ ข้าวเหลืองประทิว

2.2.4.3.3.2 พันธุ์ข้าวอายุเบา (ข้าวคอก) ประกอบด้วย พันธุ์อาร์ 258 ข้าวพม่า ข้าวป่องแก้ว ข้าวคอกใหญ่ ข้าวคอกขาว ข้าวคอกดุกง ข้าวคอกสี ข้าวฮั่วแดง ข้าวเหนียวลวย ข้าวขาวกรง ข้าวอีแฮด ข้าวสันป่าตอง ข้าวมะลิแดง ข้าวคอกิม ข้าวคอกหิน ข้าวคอกหมากขาม ข้าวเปิดน้ำ ข้าวบักหม่วย ข้าวอีเตี้ย ข้าวปลาแข็ง ข้าวป่องอ้าว ข้าวคอกหางสี ข้าวขาวน้อย ข้าวคอกเย็น ข้าวฮั่วแดง ข้าวคอกคอกคู่ ข้าวหวิดหนี ข้าวคอกคอกตัว ข้าวคอกลาว ข้าวอีหนอนน้อย ข้าวปลาชีว ข้าวคอกปล้องแก้ว ข้าวคอกิม ข้าวคอกหิน ข้าวคอกหมากขาม ข้าวเปิดน้ำ ข้าวบักหม่วย ข้าวอีเตี้ย ข้าวปลาแข็ง ข้าวปล้องอ้าว ข้าวคอกสี ข้าวขาวคอก ข้าวคอกเย็น ข้าวฮั่วแดง ข้าวคอกคอกคู่ ข้าวหวิดหนี ข้าวคอกคอกตัว ข้าวคอกลาว ข้าวอีหนอนน้อย ข้าวป่องแก้ว ข้าวปลาชีว ข้าวฮากไผ่ ข้าวเจ้าหอมมะลิพันธุ์ 105 ข้าวเจ้า กข.15 ข้าวเหนียว กข. 6

2.2.4.3.3.3 พันธุ์ข้าวหนัก ข้าวขึ้นน้ำ ข้าวนาปี ข้าวพันธุ์หนัก ข้าวเหนียว ข้าวน้ำลึก ข้าวทะลิ่งน้ำ ประกอบด้วย ลักษณะประจำพันธุ์ ระยะเวลาเก็บเกี่ยว อายุการเก็บเกี่ยว

2.2.4.3.3.4 พันธุ์ข้าวอายุหนัก ประกอบด้วย ข้าวเหลืองหลาบ ข้าวเลื่อนอนทุ่ง ข้าวลอยน้ำค้าง ข้าวทองมาเอง ข้าวเหลืองอ่อน ข้าวน้ำรุ ข้าวจีช้าง ข้าวางช้าง ข้าวเวตาโม ข้าวเบลิไซ ข้าวครามูคะ

2.2.4.3.3.5 ข้าวเจ้า (ปือ) นำหน้าชื่อพันธุ์ เช่น ปือพะทอ (ข้าวเมล็ดยาว) ปือโปะโละ (ข้าวเมล็ดสั้น) ปือพะโคะ (ข้าวเมล็ดใหญ่) ปือซอมิ (ข้าวโก่ป่า) ปือกวา (ข้าวขาว) เป็นต้น พันธุ์มาจากกลุ่มชาติพันธุ์อื่นมาปลูกก็จะตามด้วยแหล่งที่มา เช่น ปือแ่ง (ข้าวม่วง) ซือแ่งซู (ข้าวม่วงดำ) ปือมั่ง เป็นต้น การคัดเลือกพันธุ์ข้าวปลูก เพียง 2 พันธุ์คือ ปือโปะโละ สำหรับปลูกในนาที่ลุ่มมีน้ำอุดมสมบูรณ์ตลอดจนถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยว และปือพะทอสำหรับปลูกในนาที่ดอน มีอายุเบากว่า ปือโปะโละประมาณ 2 สัปดาห์ สำหรับข้าวไร่ใช้พันธุ์ป้างซาง จะปลูกบนที่ลาดเชิงเขา

2.2.4.4 แบ่งตามสายพันธุ์

2.2.4.4.1 พันธุ์พื้นเมือง ลักษณะประจำพันธุ์ ประกอบด้วย ข้าวคอกหางอี ข้าวหอมนิล ข้าวมะลิแดง ข้าวคอกเฟื่อง ข้าวข.6 ข้าวพันธุ์ดอกพุด ข้าวดอกพุดปี-พุดดอ ข้าวเจ้าแดง

2.2.4.4.1.1 ข้าวเจ้า ได้แก่ ข้าวเจ้าพันธุ์ดอกกะยอม ข้าวหางหมาจอก ข้าวเจ้าป้อม ข้าวบองกษัตริย์ ข้าวทองเดียว ข้าวเจ้ามะลิน้อย ข้าวหมาแห่ง ข้าวส้มพันธุ์ข้าวเจ๊กเซย ข้าวเจ้าน้อย ข้าวเจ้าสร้อย ข้าวเจ้าปาทอง ข้าวเจ้าที่หนึ่ง ข้าวเจ้าลอย ข้าวเจ้าพวงมลัย ข้าวเจ้าจำปาขาว ข้าวเจ้าแตก ข้าวเหนียว ขี้ตมใหญ่ ข้าวดอกป้าว ข้าวคอกเฟื่อง ข้าวเจ้าแดง ข้าวเจ้าแตก ข้าวเจ้าแตก ข้าวนางนวล ข้าวสันป่าตอง ข้าวเจ้าแดง ข้าวเหลืองอ่อน ข้าวอีคอมัด ข้าวอีตมใหญ่ ข้าวกำ ข้าวบักเขือ ข้าวบักขาม ข้าวบักม้วย ข้าวอีดำ ข้าวหางปลาชิว ข้าวพญาลิ้มแวง ข้าวป่องแก้ว ข้าวข. 6 ข้าวหอมมะลิ 105 ข้าวแก้ว เมืองฝาง ข้าวนางเกิด ข้าวกำหลวง เดือน 9 ข้าวหมากหวาน เม็ดลาย ข้าวกาสา ข้าวผา ข้าวดอกกู่ ข้าวแสนตอ ข้าวสอ้อยร้อย ข้าววงคำ ข้าวแก่นจันทร์ ข้าวปึก ข้าวหวนาค ข้าวหวนอก ข้าวหมากพอก ข้าวเม็ดดำ ข้าวกาบหก ข้าวกาบซาง ข้าวดอกคำ ข้าวฝอยพาว ข้าวฝอยทอง ข้าวผาน้อย ข้าวผาหลวง ข้าววงพวง ข้าววงข่อย ข้าวกาบปลี ข้าวกาบแพร ข้าวไผ่ไก่ ข้าวเทียนอง ข้าวกาบคำ ข้าวปี ข้าวแพร ข้าวลมเท่า ข้าววงพวง ข้าวเหลือง ข้าวกุ่มบุง ข้าวกาบอ้อย ข้าวกาบไผ่ ข้าวผาแดง ข้าวผาขาว ข้าวหมากเขือ ข้าวป่าแก้ว ข้าวดอกแดง ข้าวหลาบปี ข้าวผาเม็ดดำ ข้าวกุ่มตาง ข้าวลิ้ม ข้าวเจ้าฟ้า ข้าวดอกพ้อย ข้าวดอกอ้อ ข้าวดอกฝ้าย ข้าวรากไผ่ ข้าวลาย ข้าวคอกันช้า ข้าวกล้วย เป็นต้น ข้าวขี้ตมดอ/ขี้ตมเกษตร ข้าวหาวเวียง ข้าวคอกหางอี ข้าวขี้ตมใหญ่/เหนียวตม ข้าวแดงซาง ข้าวเหนียวลอย ข้าวคอกดำ ข้าวกำป็น ข้าวกำใหญ่ ข้าวคอกเย็น ข้าวเฟื่องเหลือง ข้าวทองธานี/นางนิ ข้าวป่องแก้ว/ดอน้อย ข้าวคอกหิน ข้าวอีบิด/อีปัด ข้าวพม่า ข้าวโพธิ์ดำ ข้าวดับเมย ข้าวอีเดีย ข้าวอีแฮด ข้าวป่องอ้าว ข้าวขาวกุง ข้าวอีด่าง ข้าวขาวคอก/ขาวน้อย ข้าวจำปา ข้าวช่อเบา ข้าวขาว ข้าวช่อจังหวัด ข้าวนางกลาย ข้าวช่อผมดัด ข้าวนางฝาย ข้าวลูกคำ ข้าวเข็มทอง ข้าวปิ่นแก้ว ข้าวไข่มดรีน ข้าวช่อกาบคำ ข้าวมาลิขาว ข้าวกลีบเมษ ข้าวช่อนาง ข้าวหนังไข่มด ข้าวหวนา ข้าวเล็บนก ข้าวหอมจันทร์ ข้าวล้งหยด ข้าวเม็ดเขือ ข้าวจำปาทอง ข้าวช่อพร้าว ข้าวน้ำค้าง ข้าวดอกไม้ไซ

ข้าวไหลผุด ข้าวผักบั้ง ข้าว กข 13 ข้าวจำปาเหลือง ข้าวอุเด่น ข้าวมาเลขาว ข้าวดอกขอม ข้าวข่อไม้ไผ่ ข้าวลูกเงาะ ข้าวพวงทอง ข้าวลูกขอ ข้าว 2 รวง ข้าวนางพระยา ข้าวบ่าตันปี ข้าวบ่าตันคอ ข้าวดอก พุดดอ ข้าวดอกพุดปี ข้าวดอกหมาดิน ข้าวเหมยนอง(เมื่อยนอง) ข้าวเหลืองสันป่าตอง ข้าวกำเผือก ข้าวกำบั้ง ข้าวสันป่าตอง ข้าวดอกกิม ข้าวขาวใหญ่ ข้าวข้าวปวงปะเคาะ ข้าวคอป่องแอ้ว ข้าวคองหางสี ข้าว เจ้าแดง

2.2.4.4.1.2 พันธุ์ข้าว สภาพพื้นที่ ข้าวกรอบน้ำ พันธุ์ข้าวนาหลุ่ม พันธุ์ข้าวนาดอน ฤดู เก็บเกี่ยว นาดอน นาหลุ่ม พื้นที่ลุ่มเลือกพันธุ์ที่หนัก พื้นที่ลุ่มน้ำปลูกช้ากว่าในพื้นที่ดอน พื้นที่ลุ่มจะไม่สามารถเก็บเกี่ยวได้ทันตามกำหนดอายุ ทำให้ข้าวกรอบน้ำ เป็นผลมาจากไม่สามารถระบายน้ำได้ทันทำให้ รวงข้าวที่แก่แล้วแช่น้ำ พันธุ์ข้าวที่ใช้หว่านตามหัวดอน/พื้นที่ดอน เช่น พันธุ์กันแก้ว พันธุ์ข้าวที่หว่านใน ที่ลุ่ม เช่น พันธุ์หอมทุ่ง พันธุ์ข้าวในที่ดอนจะเกี่ยวได้เร็วกว่าที่ลุ่มประมาณ 1 เดือน พันธุ์ข้าวในที่ดอนจะ เริ่มเกี่ยวในเดือนอ้าย (ธันวาคม) ส่วนพันธุ์ข้าวในที่ลุ่มจะเริ่มเกี่ยวในเดือนยี่ (มกราคม) พันธุ์ข้าวที่ใช้หว่าน ตามหัวดอน/พื้นที่ดอน เช่น พันธุ์กันแก้ว ข้าวพื้นเมือง พันธุ์ข้าวที่หว่านในที่ลุ่ม เช่น พันธุ์หอมทุ่ง ข้าว พื้นเมือง พันธุ์ข้าวในที่ดอนจะเกี่ยวได้เร็วกว่าที่ลุ่มประมาณ 1 เดือน ข้าวในที่ดอนจะเริ่มเกี่ยวในเดือนอ้าย (ธันวาคม) ส่วนพันธุ์ข้าวในที่ลุ่มจะเริ่มเกี่ยวในเดือนยี่ (มกราคม)

2.2.4.4.2 ข้าวพื้นเมืองพื้นฟูใหม่ ประกอบด้วย ข้าวอายุเบา ได้แก่ หอมเชียงราย คอคูงู คอขาว คอใหญ่ อีแฮด ข้าวอายุกลาง ได้แก่ กำเปลือกขาว มะลิแดง เล้าแตก หอมเสียม มะลิดำ ข้าวอายุหนัก ได้แก่ เหนียวแดง

2.2.4.5 แบ่งตามการต้านทานโรค ประกอบด้วย

2.2.4.5.1 พันธุ์ต้านทานโรคขอบใบแห้ง ได้แก่ ข้าวสุพรรณบุรี 60 ข้าวสุพรรณบุรี1 ข้าวสุพรรณบุรี2 ข้าวชัยนาท1 ข้าวเจ้าหอมคลองหลวง 1 ข้าวเจ้าหอมสุพรรณบุรี ข้าวปทุมธานี 1 ข้าว สุรินทร์ 1 ข้าวเหนียวแพร่ 1 ข้าวสันป่าตอง 1

2.2.4.5.2 พันธุ์ต้านทานโรคไหม้ ได้แก่ ข้าวสุพรรณบุรี 60 ข้าวสุพรรณบุรี 1 ข้าวข้าว เจ้าหอมคลองหลวง 1 ข้าวสุรินทร์ 1 ข้าวเหนียวแพร่ 1 ข้าวสันป่าตอง 1

2.2.4.6 ตามฤดูกาลปลูกข้าวหรือสภาพของแสงแดด ประกอบด้วย พันธุ์ข้าวไวแสง พันธุ์ ข้าวไม่ไวแสง ลักษณะประจำพันธุ์ อายุต้นกล้า ระยะการปลูกข้าว ระยะการเก็บเกี่ยว

2.2.4.6.1 พันธุ์ข้าวไม่ไวต่อช่วงแสงหรือข้าวนาปรัง เช่น ข้าวสุพรรณบุรี 1 ข้าว ชัยนาท 1 ข้าวพิษณุโลก 2 ข้าวสันป่าตอง

2.2.4.6.2 พันธุ์ข้าวไวต่อช่วงแสงหรือข้าวนาปี ประกอบด้วย ข้าวหอมมะลิ ข้าว หอมมะลิ 105 ข้าวเหลืองประทิว 123 ข้าวหอมนิล 105 ข้าวกข 15 ข้าวกข 6 ข้าวปทุมธานี 60

2.2.5 การเพาะเมล็ดพันธุ์ ประกอบด้วย การตรวจสอบความบริสุทธิ์เมล็ดพันธุ์ การคัดแยก เมล็ดพันธุ์ข้าว การตรวจวัดความชื้น การตรวจเมล็ดข้าวสาร เมล็ดสีแดง สีดอกมะขาม ข้าวปลูกไม่โดน ฝน ไม่เจือปนกับข้าวพันธุ์อื่น การดาวข้าว การนำเมล็ดพันธุ์ข้าวเชื้อแช่น้ำเพื่อแยกเมล็ดข้าวลีบออก สูตร การแช่เมล็ดพันธุ์ ระยะเวลากการแช่เมล็ดพันธุ์ข้าว การหว่าข้าวปลูก การงอกของเมล็ดพันธุ์

2.2.6 วงจรชีวิตข้าว ประกอบด้วย เมล็ด ข้าวถอดหางแล ต้นข้าวเริ่มติด ข้าวแตกกอ ข้าวแตงตัว ข้าวออกดอก ดอกข้าวบาน ข้าวตั้งท้อง ข้าวเป็นน้านม ข้าวกึ่ง ข้าวเป็นข้าวเฒ่า ระยะพลับพลึง ข้าวสุก

2.2.7 การบำรุงรักษาข้าว ประกอบด้วย

2.2.7.1 การจัดการน้ำในนาข้าว ประกอบด้วย ระยะเวลาการให้น้ำ อายุข้าวการควบคุมระดับน้ำ ข้าวตั้งท้องถึงเมล็ดข้าวแข็งตัว (ข้าวแก่) การควบคุมหรือกำจัดวัชพืช การระบายน้ำ ระยะเวลาข้าวออกดอก ระยะข้าวอยู่ในระยะพลับพลึง ระยะการเก็บเกี่ยว การปรับระดับน้ำในแปลงนา พันธุ์ข้าว ความสูงของต้นข้าว ข้าวต้นเตี้ย(เช่น พันธุ์สุรินทร์ 1) ระดับน้ำควรอยู่ที่ 5-10 เซนติเมตร ข้าวต้นสูง (เช่น พันธุ์ขาวดอกมะลิ 105) ระดับน้ำควรอยู่ที่ 10-15 เซนติเมตร การควบคุมน้ำ การปักคันนา การปั้นคันนา การซ่อมคันนา ขาคันนา ขารูรั้วคันนา ประกอบด้วย การปรับสภาพพื้นที่นา การกักเก็บน้ำ กักขังน้ำฝนไว้ใช้ในการทำนา การบังคับระดับน้ำ หลังปักดำกล้า ข้าวเริ่มตั้งท้อง ข้าวเริ่มออกรวงเหลือง การปรับระดับน้ำในนาข้าว เพื่อลดแก๊ส และกักน้ำในนาข้าวจากฟองที่เกิดขึ้น

2.2.7.2 การบำรุงดิน ประกอบด้วย การบำรุงรักษาดินแบบธรรมชาติ การไถกลบตอซัง การบำรุงรักษาข้าวกล้า ระยะการให้น้ำ ประเภทปุ๋ย ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยมูลสัตว์ เช่น มูลโค มูลกระบือ มูลสุกร มูลไก่ ปุ๋ยชีวภาพ จุลินทรีย์หน่อกล้วย จุลินทรีย์เชื้อราขาว จุลินทรีย์บอน สอร์โม่ไนซ์ ดินระเบิด ปุ๋ยพืชสด ปุ๋ยอินทรีย์ คุณลักษณะปุ๋ย สูตรปุ๋ยชีวภาพ การใช้ประโยชน์

2.2.7.3 การควบคุมวัชพืช ประกอบด้วย

2.2.7.3.1 วัชพืช หญ้าแห้วหมู หญ้าหัวบ่อหญ้าห่วย หญ้าจู้้น หญ้ากับแก้ หญ้าฮังกา หญ้าไข่เขียด หญ้าอีเอียน หญ้าฟุ้งพวง หญ้าห่วยแดง หญ้าโปะปะ หญ้าดุกไก่ หญ้าเครือนางน้อย หญ้าผักนึ่ง หญ้าคา หญ้าหนวดปลาชุก ผักเบี้ย หญ้ากก

2.2.7.3.2 ชนิดวัชพืช ประกอบด้วย วัชพืชใบกว้าง สภาพดินแห้งขึ้น เช่น เ쟁ไบมน เทียนนา (ผักอีเอียน) ผักนึ่ง ผักแว่น หนวดปลาชุก (หญ้าไข่เขียด) แห้วหมู กททราย (ผื่อน้อย) R นาหว่าน ข้าวแห้ง ผักปอดนา ขาเขียด และเทียนนา ขาเขียด (อีอีน) ผักปอดนา(ผักกะเดียง) ผักแว่น หนวดปลาชุก แห่งกระเทียมเล็ก (หญ้าบัว) กระถินทุ่ง วัชพืชใบแคบ สภาพดินชื้นและ คือ หญ้าข้าวรก (หญ้าหางวัว หรือหญ้าพุ่มพวง) หญ้าไม้กวาด (หญ้าดอกขาว) กกขนาก (ผื่อน้อย) นาเขียด ผักปอดนาและเทียนนา สภาพดินแห้งขึ้น เช่น หญ้านกสีชมพู (หญ้ากำปลา) หญ้าแดง (หญ้าง้านรูป)

2.2.7.3.3 การกำจัดวัชพืช การขมิ้นา ดิมนา ลิมนา หลิมนา เอาหญ้านา สื้อหลื้อ ประกอบด้วย ระยะเวลากำจัดวัชพืชระยะ ข้าวถอดหางแล ชนิดวัชพืช วิธีการถาง การถาก การถอนด้วยมือ การดายหญ้าและวัชพืช การไถคราด การไถสุด การไถคัน การไถพรวน การไถตะ การไถแปร การขังน้ำไว้แปลงนา การเอาหุ่น การใช้สารละลายสมุนไพรฉีดพ่นด้วยน้ำหมัก สารสะเดา น้ำส้มควันไม้ การปล่อยให้แก้ตัวตายเอง

2.2.7.4 โรคและศัตรูพืช

2.2.7.4.1 แมลงศัตรูข้าว ประกอบด้วย ปู หนูนา นก กูดี้ กี่นูนดำ กี่ซอน เพลี้ยจักจั่น เพลี้ยไฟ เพลี้ยกระโดด เพลี้ยไฟข้าว เพลี้ยกระโดดสีน้ำตาล เพลี้ยกระโดดหลังขาว เพลี้ยอ่อน ตั๊กแตน

ตักแตงกีนใบ ค้างหรือแมงดำ และหอยเชอรี่ หนอนบึ้ง แมลงบัว หนอนกอ หนอนกระทู้พระอินทร์ หนอนกอสีครีม หนอนกอแถบลายสีม่วง หนอนกอสีชมพู ลักษณะของแมลง

2.2.7.4.2 การป้องกันและกำจัดศัตรูข้าว ประกอบด้วย วิธีการปลูกข้าว การดูแลแปลงกล้าไม่ให้ขาดน้ำ การไถดอซังทันทีหลังการเก็บเกี่ยว การใช้ตัวห้ำและตัวเบียน การนำไปเป็นอาหาร การใช้หัวหนวดแมว (มีลักษณะเหมือนหว่านหรือกกอีปลุก) การใช้รังมดแดง การใส่น้ำท่วมแปลงนา การตัดหญ้าคันนา การใช้หุ่นไล่กา สายเทปเพลง กับดัก การก่อกองไฟในนา

2.2.7.4.3 สัตว์ที่มีประโยชน์ในการกำจัดศัตรูพืช ประกอบด้วย นกกระยาง กินเพลี้ยซึ่งเป็นศัตรูพืช แมงมุมสร้างใยไว้ตามกอข้าว ช่วยดักแมลงซึ่งเป็นศัตรูพืช

2.2.7.4.4 โรคและกำจัดศัตรูพืช ประกอบด้วย โรคไหม้คอรวง โรคใบไหม้ โรคจู้ โรคดอกหอม โรคขอบใบแห้ง โรคเมล็ดด่าง สาเหตุ ลักษณะการระบาด การป้องกันกำจัดโรค

2.2.8 การเก็บเกี่ยว ประกอบด้วย พันธุ์ข้าว อายุการเก็บเกี่ยว ข้าวออกรวง รวงข้าวสุกเหลืองไม่น้อยสามในสี่ส่วนของรวงข้าวโน้ม ลักษณะรวงข้าว ลูกรวงข้าว แมรวง ระยะเวลาระบายน้ำออก ระยะพลิก

2.2.9 การนวดข้าว ประกอบด้วย การตีข้าว การฟาดข้าว วิธีการตีข้าว จี้เพื่อน ช้อมจี้เพื่อน หาบข้าวห่อ การทำลานนวดข้าว กระบวนการเตรียมนานนวดข้าว การย่ำแห้ง การย่ำเปียก แรงงานนวดข้าว แรงงานคน แรงงานควาย หนึ่งตก การกองข้าว กองฟ่ม กองรวม ต่ายข้าว เมาะข้าว การหอมข้าว ขนข้าวหลาว การทำตาราง เต้า ตาราง สาดกะลา การมัดข้าว มัดข้าวเฟ่า มัดเฟ่าข้าว การขนย้าย การหีบข้าว การดับข้าวใส่แฉก การค่อนข้าว

2.2.10. การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ข้าว ประกอบด้วย การควบคุมความชื้นข้าว การตากข้าว ระยะเวลตากข้าว ความหนาของกองข้าวที่ตากพลิกกลับกองข้าว การทดสอบโดยการนำเมล็ดข้าวมาปลอกเปลือก การหักของข้าว แหล่งที่เก็บเมล็ดพันธุ์ข้าว ข้าว ยุ้งข้าว ยุ้งฉาง เล้าข้าว หลองข้าว เสวียน

2.2.11. ความเชื่อ ข้อห้ามเกี่ยวกับข้าวและการทำนา

2.2.11.1 ก่อนการปลูกข้าว ประกอบด้วย

2.2.11.1.1 การเลี้ยงผีฝ่าย ก่อนมีการใช้น้ำหรือหลังการใช้น้ำพิธีกรรมมัดมือ หรือผูกมือคน ควายที่จะลงทำนา

2.2.11.1.2 การเตรียมดิน การหาบฝุ่นไปใส่ना การไถแฮกนา ไถเสาะเกล็ดนาค ไถค้ำทองนาค เดือนการไถนา ทิศการไถนา ความเชื่อเรื่องวันดี วันเสียการไถนา วันดี คือ วันจันทร์ การนำจี้วัว จี้ควาย ไปโยนลงไปในนา วันแรกไถนา คือ วันอาทิตย์ จันทร์ พุธ พฤหัสบดี ศุกร์ เสาร์ อาทิตย์ วันเสีย คือ วันอังคาร วันอังคารเป็นวันแจ้งซึ่งเหมาะกับการทำพิธีทางไสยศาสตร์เท่านั้น การทำนายการถ่ายปัสสาวะ ถ่ายมูลของควาย ควายถ่ายมูล ควายถ่ายปัสสาวะ ทำนายว่าข้าวในนาจะได้ผลดีเพราะว่าควายให้ปุ๋ยและฝนดีน้ำท่าอุดมสมบูรณ์ ถ้าควายถ่ายปัสสาวะอย่างเดียว ทำนายว่าน้ำจะมากหรือท่วมข้าว ถ้าควายไม่จี้ไม่เยียวทำนายว่าฟ้าฝนแล้งผลผลิตไม่ดีหรือเสียหาย

2.2.11.1.3 ผู้ทำพิธีกรรม ประกอบด้วย เฒ่ากะจ้ำ

2.2.11.2 การปลูกข้าว ประกอบด้วย

2.2.11.2.1 ความเชื่อเรื่องวันดีวันเสียแรกปลูก ประกอบด้วย การปักกกแขก ตอนเช้า วันจันทร์หรือวันพฤหัสบดี การหว่านข้าวแห้ง (หว่านสำรวย) วันพฤหัสบดี การหว่านกล้า วันจันทร์ พฤหัสบดี แสกนาหว่านวันดีข้างขึ้นและข้างแรม การหาฤกษ์ดีในวันแสกนาหว่านข้าวกล้าและการดำนา ชาวนา จะดูฤกษ์วันดีข้างขึ้นและข้างแรมถ้าเลือกเอาวันที่เม็ดข้าวต่ง (เมล็ดโต) เชื่อว่าได้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์ดี ถ้าหากเลือกเอาวันที่เม็ดข้าวลีบ (เมล็ดเล็ก) เชื่อว่าผลผลิตได้น้อยเสียหาย

2.2.11.2.2 การคัดเลือกพันธุ์ข้าว ประกอบด้วย การปลูกข้าวต่างถิ่นไม่สมพงษ์กับเจ้าของไร่

2.2.11.2.3 สัญลักษณ์ ประกอบด้วย ตาแหลว การปักตาแหลวไว้ 4 มุมของพื้นที่นา ตาแหลวเป็นสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับดวงดาวบนท้องฟ้า เช่น ดวงอาทิตย์ จักรวาล พลังของดวงดาวต่างๆ เหล่านี้จะช่วยคุ้มครองผืนนาหรือไร่ข้าวให้มีผลผลิตดี

2.2.11.3 การเก็บเกี่ยว ประกอบด้วย

2.2.11.3.1 การแรกเก็บเกี่ยวข้าว ประกอบด้วย คนที่มีคาถาอาคม แรกเก็บข้าวห้ามพูด ขณะที่เอาข้าวกลับมาบ้าน

2.2.11.3.2 ความเชื่อเรื่องวันดี วันเสีย แรกเกี่ยว ประกอบด้วย เจ้าของนาเลือกวันแรกเกี่ยว วันดี คือ วันจันทร์ พุธ พฤหัสบดี ศุกร์ เสาร์ อาทิตย์ วันเสีย คือ วันอังคาร จันทร์ พฤหัสบดี ลงมือได้ในเวลาเที่ยงวันเป็นต้นไป หันหน้าไปทางทิศตะวันออก วันพระ เพราะถือว่าเป็นวันขาด (ไม่ดี) วันอังคารเป็นวันแข็งซึ่งเหมาะกับการทำพิธีทางไสยศาสตร์เท่านั้น

2.2.11.4 การนวดข้าว ประกอบด้วย

2.2.11.4.1 ความเชื่อเรื่องวันดี วันเสียการทำลานข้าว ประกอบด้วย การเสียดลาน การตั้งลมข้าว การบอกกล่าวเจ้าที่ ตาราง เต้าเสียดกะลา วันดีการทำลานข้าวทำในวันพฤหัสบดี

2.2.11.4.2 ความเชื่อเรื่องวันดี วันเสียการขนข้าวขึ้นลาน ประกอบด้วย วันดีให้ทำวัน พุธหรือวันเสาร์ เริ่มเวลาเช้า ขึ้นลานทำวันพฤหัสบดี เวลาเที่ยงวัน วันไม่ดี วันศุกร์ เวลานกขุมรังหรือตอนเย็น

2.2.11.4.3 ความเชื่อเรื่องวันดี วันเสีย การนวดข้าว ประกอบด้วย การเคาะ (นวด) ข้าว วันดีการปลงข้าวให้ทำวันศุกร์หรือวันเสาร์

2.2.11.4.4 ความเชื่อเรื่องวันดี วันเสีย การขนข้าวขึ้นเล้า ประกอบด้วย วันจันทร์ พุธ พฤหัสบดี ศุกร์ อาทิตย์ ไม่นิยมทำในวันอังคาร เสาร์ วันจุม และวันเดือนดับ

2.2.11.5 การหีบข้าว ประกอบด้วย

2.2.11.5.1 การหีบข้าวห้ามพูด การทำขวัญข้าว การชุมหัว

2.2.11.5.2 ความเชื่อเรื่องวันดี วันเสีย ประกอบด้วย วันเสีย คือ วันพระจันทร์พระ วันสงกรานต์ การหีบข้าวห้ามพูด จะต้องใส่เสื้อผ้า ทำขวัญข้าว การจัดข้าวชุมหัวเสียง 3 เสียง การชุมหัววันที่เอาข้าวไม่ได้ คือ วันพระจันทร์พระ วันสงกรานต์

2.2.11.6 การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ข้าว ประกอบด้วย

2.2.11.6.1 ความเชื่อเรื่องวันดีวันเสีย ประกอบด้วย การเอาข้าวขึ้นเล้า การขึ้นหลองข้าว ลากข้าวลุน วันจันทร์ พุธ ศุกร์ เวลาบ่าย 3 โมงถึงบ่าย 5 โมง

2.2.11.6.2 สถานที่เก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ข้าว ประกอบด้วย การทำหลองพราง หลองข้าว ค่วนขึงข้าวขนาดเล็ก

2.2.11.6.3 การเก็บรักษาพันธุ์ข้าว ประกอบด้วย ขึงลาง เก็บเหนื่อเตาไฟในห้องครัว

2.2.11.6.4 ความเชื่อเรื่องผีขโมยข้าว ประกอบด้วย อองเต่า กระดองเต่า พักเขียว (พักหม่น) ไม่นะโมตาบอด

2.2.11.6.5 การดักข้าวเปลือกจากเล้า ประกอบด้วย ความเชื่อเรื่องวันดีวันเสีย ไม่ดักข้าววันอาทิตย์ การดักข้าวเปลือกจากเล้าข้าวด้วยกระดองเต่า การดักข้าวเปลือกจากเล้าเพื่อนำไปสีหรือไปตำในวันขึ้นใหม่ 3 ค่ำเดือน 3 การดำข้าว วันดี วันจันทร์ อังคาร พุธ พฤหัสบดี ศุกร์ เสาร์ วันเสีย วันอาทิตย์ และวันพระ เดือนหก

2.2.11.7 การพยากรณ์ปรากฏการณ์ธรรมชาติ ประกอบด้วย ดวงจันทร์ ฟัวร้อง กบ

2.2.11.8 ความเชื่อเรื่องวันกรรม การเรียกปีนักษัตรไทยโดยใช้ชื่อสัตว์ พังพอน กระต่าย ปลวก ม้า แกะ ลิง ไก่ สุนัข หมู มด ควาย เสือ ปฏิทินรอบปีวันหยุด 2 วัน วันแกะ และวันเสือ วันกรรม ประกอบด้วย การงดการกระทำกิจกรรมบางอย่าง วันกระต่าย ถือว่าเป็นวันกำเนิดของท้องฟ้า ห้ามสร้างบ้าน หรือขึงข้าว ไม่ทำไร่ ไม่ทำพิธีกรรม วันแกะ ถือว่า เป็นวันดีของอะเขวหมี่แย้ ไม่ทำงานที่เกี่ยวข้องกับข้าว ไร่ ไม่ตัดฟัน ไม่ดำข้าว ไม่สร้างบ้าน ไม่ทำพิธีกรรม วันข่าเหล่า เหมือนกับวันแกะ นอกจากใช้เลือกหาวันดีในการทำพิธีและการทำงานแล้วยังใช้ดูดวงในการเลือกคู่ครอง วันเกิด วันที่ไม่สมพงษ์กัน 4 วัน คือ วันเสือกกับวันควาย วันสุนัขและวันลิง วันเกิดที่อยู่ติดกันหรือถัดกัน เช่น ชายเกิดวันพังพอน หญิงเกิดวันกระต่าย วันเกิดอยู่ติดกันถือว่าดวงไม่สมพงษ์กัน เพราะจะมีการข่มกัน

2.2.11.9 ความเชื่อเรื่องการตัดไม้ ประกอบด้วย เทวดา เจ้า ทิศ ต้นไม้

2.2.11.10 การเลือกพื้นที่การตั้งหมู่บ้าน ประกอบด้วย พิธีโยนไข่

2.2.11.11 การเลือกพื้นที่ทำกินใหม่ ประกอบด้วย พื้นที่ไร้ซากเก่าที่ทำกินแล้ว ป่าอนุรักษตามประเพณี ป่าอนุรักษไร้ซากที่เป็นหม้าย (คูเกาะแม) เชื่อว่ามี ผีคู่มาก และผีกินคน ไม่เปิดป่าใหม่ พื้นที่มีคนตายติดต่อกันถึง 3 ปี ไร้ซากที่มีต้นไม้ขึ้นมาก การนำเด็กที่ตายแล้วไปทิ้งไว้ในโพรงต้นไม้ (คูตาเออ) ไร้ซากข้าว ป่าอนุรักษตามประเพณี (เคะหมือเบอ) แปลว่า เขียดแลวกกไข่ คือบริเวณเนินเขาเล็ก ๆ ที่รอบล้อมด้วยห้วยหนองบึง ป่าน้ำผุด (นาอู่หู่) ป่ากั่วลมใหญ่ (ตาเด โดะ) แหล่งของห้วยมาบรรจบกัน (แตวะเกะ) ป่าช้า (ปกาลอ ปู)

2.2.11.12 ลักษณะพื้นที่ ประกอบด้วย พื้นที่กันกระทะ (เผอละไข่) พื้นที่มีลักษณะเป็นหลังเต่า พื้นที่สันเขาพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นหลังเต่า พื้นที่สันเขา ครอบครัวเดียวห้ามทำทั้ง 2 ผัง ถ้าสองครอบครัวทำได้

2.2.11.12.1 พื้นที่ เขารูปนกกระสาบิน (ทุษะดูเถิง) เนินเขาตรงกลางเป็นร่องยาว ครอบครวเดียวทำฝั่งเดียวได้ ถ้า 2 ครอบครวทำได้ทั้ง 2 ฝั่ง

2.2.11.12.2 พื้นที่น้ำผุด (บละเจอไฟก) ลักษณะพื้นที่เหมือนสันเขาทอดยาวเหมือนหลังช้าง ห้ามเปิดพื้นที่เหนือ สันเขาทั้ง 2 ฝั่ง

2.2.11.12.3 พื้นที่ทำไร่ที่อยู่เหนือที่มีน้ำผุด (แหล่งคันน้ำ) จากผืนดินที่มีน้ำอยู่ตลอดทั้งปี (เกาะคูดอง) พื้นที่นา น้ำผุด นาอู่หู่ บริเวณ หัวไร่หรือนาเป็นสถานที่ที่เจ้าของไร่ นา จะหวงแหนมาก เพราะเป็นต้นกำเนิดของน้ำที่จะเข้าสู่ไร่ หรือนา ซึ่งบริเวณนี้จะมีนาที่อยู่

2.2.11.12.4 พื้นที่น้ำพุ ถึงช่วงเวลาฝนตกน้ำจะผุดออกจากผืนดิน

2.2.11.12.5 พื้นที่ที่มีลำห้วยล้อมรอบ ตรงกลางมีลักษณะเป็นเกาะ เป็นพื้นที่ที่เสี่ยงต่อการพังทลายของตลิ่ง

2.2.11.12.6 พื้นที่เป็นเนินเขา (ยาลิคล้ายกวาง) (ปลาก้างสู้คดี เป็นน้ำห้วยไหลลงเขาทั้งสองฟากเขา) ลักษณะพื้นที่เป็นเนินเขา มีร่องน้ำทั้งสองฝั่งไหลลงเขา มีความเชื่อว่า เจ้าที่แรง หมายความว่า ร่องน้ำทั้งสองข้างของเชิงเขาช่วงเวลาฝนตก ปลาก้างจะขึ้นมาเล่นน้ำทั้งสองฝั่ง พื้นที่ตรงกลางเนินเขา ห้ามทำ ถ้าปลาก้างอยู่แสดงว่าพื้นที่ตรงนั้นมีโพรงน้ำอยู่ใต้ดิน พอเวลาน้ำหลากปลาก้างจะเข้าเล่นน้ำตามร่องน้ำ พื้นที่น้ำไหลออกเป็นสองสายจากภูเขาที่ตรงกลางห้ามทำ

2.2.11.12.7 พื้นที่ มีหน่อไม้ขึ้น (วบบองทอง) ในช่วงเลือกพื้นที่ มีความเชื่อว่า เจ้าที่แรง ไม่ควรทำ เพราะในช่วงเดือน มกราคม-กุมภาพันธ์ เป็นช่วงที่พันการเจริญเติบโตของหน่อไม้แล้ว ในพื้นที่ที่ต้องการทำไร่จึงไม่ควรมีหน่อไม้ขึ้น พื้นที่ไร่แม่มาย เขยยะ (มือเหม่เขอะ) เขยยะ (มือเหม่เขอะ) ปกติการทำไร่หมุนเวียนจะใช้พื้นที่เพาะปลูกเพียงปีเดียว แต่ถ้าเป็นแม่มายจะให้ทำไร่ซ้ำได้เพียง 2 ปีเท่านั้น เรียกไร่นั้นว่า ไร่แม่มาย พื้นที่เหมือนสามเส้าเตาไฟ (โหลงชู้คอง) นอกจากนี้ยังมีข้อห้ามช่องโหลงชู้คอง (ทำไร่เหมือนสามเส้าเตาไฟ) ซึ่งหากเป็นการทำผิดด้วยความไม่ตั้งใจจะต้องแก้เคล็ด โดยให้เจ้าของไร่ที่อยู่ตรงกลางขายไร่ให้กับเจ้าของพื้นที่ที่อยู่ข้างในราคา 5 หรือ 10 บาท แล้วแต่จะตกลงกัน คนที่ขายไร่จะเหมือนกับคนที่มาเช่าที่ทำไร่ หลังจากขายแล้วเจ้าของไร่ที่อยู่ตรงกลางจะทำบือซีเบาะไม่ได้ ทำบือโยไม่ได้ ทำที่ฟาดข้าวไม่ได้ ต้องทำร่วมกับเจ้าของไร่ที่ซื้อที่ไปแล้วเท่านั้น

2.2.11.12.8 พื้นที่รูปแบบของลัษุหึง (อ่องเกียะโป้ว) คือ รูปแบบของลัษุหึง เป็นเนินเขาตรงกลางเป็นร่องน้ำไม่ยาวมากนัก เป็นต้นน้ำผุด ตรงเนินเขาห้ามทำ เชิงเขาทำได้ มีความเชื่อว่า สันเขาจะมีความลาดชันสูง ช่วงหน้าฝนมีน้ำผุดขึ้นมาบริเวณร่องน้ำ มีความชันสูง ถ้าถากถางพื้นที่สันเขาการไหลบ่าของน้ำจะแรงและอาจทำให้เกิดการเซาะหน้าดินได้ง่าย ทำให้ ร่องน้ำมีความตื้นเขินได้ อ่องเกียะโป้ว (ที่รูปของลัษุหึง เนินระหว่างเขาสองลูกมีน้ำพุกลางเนิน)คนในชุมชนอธิบายว่า มีความเชื่อว่าเป็นแหล่งทางเดินผี ไม่ควรยุ่งเกี่ยว ทำไร่แล้วพืชพรรณ เจริญออกงามไม่ดี

2.2.11.12.9 พื้นที่เชิงเขาภูเขาหิน ความเชื่อ (ภูหลงไล่คองเถ) เชิงเขาภูเขาหิน ห้ามทำ มีความเชื่อว่า เป็นทางเดินของเจ้าที่ หมายความว่า ถ้าทำไร่ติดเชิงเขาหินจะเสี่ยงต่อการพังทลายของหินที่

เป็นอันตรายกับตัวคนได้ ภูเขาหินส่วนใหญ่มีความชื้นสูง ดินเขามีร่องน้ำไหลผ่าน บางจุดมีต้นน้ำผุดออกจากพื้นดิน แสดงให้เห็นว่าภูเขาหินเป็นพื้นที่ต้นน้ำ

2.2.11.12.10 พื้นที่ที่มีลำห้วย 2 สายมาบรรจบกัน (ที่ทาเลาะ) พื้นที่ที่มีลำห้วย 2 สายมาบรรจบกัน ตรงคอลำห้วยสองสายห้ามเพาะปลูก มีความเชื่อว่า เป็นที่อยู่ของพระแม่คงคา คือบริเวณที่เป็นสายน้ำ 2 สาย หากมีการถางป่าทำอะไรจะทำให้ลำห้วยแห้งลงได้และอาจทำให้น้ำป่าทะลักเข้าท่วมพื้นที่ทำให้ข้าวจมน้ำเสียหายได้

2.2.11.12.11 พื้นที่ 2 ผังลำห้วย (ท้าวเหล่าไคว่ท้าวเหล่าไคว่) ทำไร่ 2 ผังลำห้วย ครอบครวเดียวห้ามเปิด พื้นที่ 2 ผังลำห้วย แต่ถ้าสองครอบครวทำได้ ขณะเดียวกันห้ามทำไร่ติดลำห้วย มีความเชื่อว่า ผังลำห้วยทั้งสองฝั่งเป็นเส้นทางแห่งเจ้าที่ พระแม่คงคา คือ การทำไร่ใกล้ลำห้วยเกิน ดันไม้ไม่สามารถยึดเกาะตลิ่งได้อาจทำให้ตลิ่งพังและอาจทำให้น้ำดินเงินได้ ทิวลาไคว่ (ทำไร่สองฝั่งห้วย) คนในชุมชนอธิบายว่า มีความเชื่อว่า การจับจองพื้นที่ทำไร่สองฝั่งห้วย หากเป็นเจ้าของเดียวจะทำทั้งสองฝั่งไม่ได้เด็ดขาด ถือว่าเป็นคนไม่แน่นอนหรือโลภมาก ซึ่งขัดกับวิถีชีวิต หากทำไปอาจดูเลไม่ทั่วถึง ทำไปก็เสียแรงเปล่า

2.2.11.12.13 พื้นที่จอมปลวก จอมปลวกมีผีนาผีไร่

2.2.11.13 การจัดการระบบไร่ชาก ประกอบด้วย การนับอายุระบบไร่ชาก

2.2.11.13.1 ป่าบริเวณที่หมู่บ้าน (ถึย เบาะ ปู) การสร้างป่าใหม่รูปแบบการเวียนการทำกินในพื้นที่ป่าหมดสภาพให้กลายเป็นป่าในเวลารวดเร็ว (เจ้าถึย)

2.2.11.13.2 ถึยหรือไร่ชากปีที่ 1 เรียกว่า “ถึยเอะ เม” หรือ “หล่อ ข่อ ปู” “ถึยเอะ เม” แปลว่า ที่แะกินข้าวหรือ “หล่อ ข่อ ปู” แปลว่า กองฟางตรงที่นวดข้าวจะมีสัตว์ต่างๆ เช่น หมูป่า นกกระทา ไก่ป่า มาอาศัย และคนสามารถดักจับได้ไม่ยาก

2.2.11.13.3 ไร่(ถึ) ไร่หมุนเวียนที่แท้จริง ระบบหมุนเวียน 5-6 ปี ขึ้นไป ไร่ชากหรือไร่เหล่า(ถึย) พื้นที่พักดินให้เป็นป่าฟื้นตัวเพื่อจะได้เวียนกลับมาทำหากินอีก

2.2.11.13.4 ไร่ชากที่เหมาะสมและอุดมสมบูรณ์แล้ว (ดู บะถึยเจ้า) จำเป็นต้องพึ่งพา รูปแบบการหมุนเวียนที่พัฒนาตามหลักธรรมชาติของระบบนิเวศ เริ่มต้นด้วย “ถึ” เป็นไร่ข้าวปีที่ทำกินซึ่งจะเต็มไปด้วยต้นข้าว และพันธุ์พืชหลากหลายที่อยู่ในระบบการทำกินของไร่หมุนเวียน ไม่ต่ำกว่า 40 ชนิด งอกงามขึ้นเต็มไปหมดในผืนไร่หมุนเวียน จากนั้นพอหมดปีการผลิตจะเปลี่ยนคำเรียก “ถึ” เป็น “ถึย” ซึ่งหมายถึง “ไร่ชาก” หรือ “ไร่เหล่า”

2.2.11.13.5 ไร่ชากปีที่ 2 (ถึย วา) แปลว่า ไร่ชากข้าว ไร่ชากที่มีดอกข้าวและฟางข้าว รวมทั้งตอไม้และท่อนไม้เป็นสีขาว เต็มไปหมด ยังสามารถเก็บผลผลิตที่เหลือไว้ เช่น พริก มะเขือ เผือก มัน ถั่ว เป็นต้น

2.2.11.13.6 ไร่ชากปีที่ 3-4 (ถึย เบาะ ปู) แปลว่า ไร่ชากที่ไม่เริ่มงอกงามใหม่ จะมีทั้งหญ้าและต้นไม้หลากหลายชนิด ในช่วงนี้ หญ้า เถาวัลย์ ต้นไม้จะขึ้นเต็มไปหมด รวมทั้งสัตว์ป่าประเภทต่างๆ เข้ามาอาศัยใน ถึย เบาะ ปู ซึ่งมีระยะเวลาราว 2 ปี

2.2.11.13.7 ไร่ชาปีที่ 5-6 (ถึย ลู ถ่อ) เป็นช่วงที่ต้นไม้เริ่มสูงกว่าหญ้า บริเวณต้นไม้ที่เป็นเถาวัลย์ และหญ้าจะโปร่งขึ้น สัตว์ปีก ประเภทต่างๆ เช่น นก ไก่ป่า รวมทั้งกระรอก มักจะแวะมาอาศัยนอนในเวลากลางคืน ในไม้ในหญ้าที่คลุมหน้าดินเริ่มเน่าเปื่อยทำให้ดินอุดมสมบูรณ์ จากนั้นราว 1-2 ปี ก็เปลี่ยนเป็นอีกประเภทหนึ่ง

2.2.11.13.8 ไร่ชาปีที่ 5-6 ขึ้นไป ต้นไม้สูงขึ้น ใต้ต้นไม้จะโปร่งมากขึ้นเหมาะกับพื้นที่หากินของสัตว์ใหญ่ และเป็นที่อยู่อาศัยของนกหนูประเภทต่างๆ รวมทั้งสัตว์จำพวกหากินตอนกลางคืน เป็นต้น ชนเผ่ากะเหรี่ยงเชื่อว่า ไร่ชาตั้งแต่ปีที่ 8 ขึ้นไป (ดู หละ หรือ ดู หล่อ) ซึ่งแปลว่า พื้นที่พร้อมที่จะทำไร่ใหม่ พื้นที่แห่งนี้เป็นป่าไร่ที่อุดมสมบูรณ์ ย่อมเป็นที่ไฝ่ฝันของคนทำไร่ชา ทุกคนอยากจะเข้ามาทำมาหากิน ฉะนั้นจะเห็นว่า นอกจากชนเผ่ากะเหรี่ยงจะรอคอย พื้นที่ไร่ชาที่เป็น (ดู บะถึยเง้าะ) หรือพื้นที่ไร่ชาที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูกแล้ว ความต้องการแฝงก็คือ ต้องการสร้างระบบนิเวศ ให้เอื้อต่อพันธุ์พืช และพันธุ์สัตว์ เพื่อเกิดความอุดมสมบูรณ์ทั้งดิน น้ำ ป่า และสัตว์ป่า และระบบนิเวศเพื่อเกิดความยั่งยืนตลอดไป ขณะเดียวกันมนุษย์ก็จะเก็บเกี่ยวพืชเหล่านี้เป็นอาหาร เพื่อก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติการแพร่พันธุ์ และการใช้ประโยชน์จะหมุนเวียนกันไปอย่างไม่รู้จบ

2.2.11.13.9 ไร่ชาปีที่ 7-8 ขึ้นไป (ดู เยาะ โปล่) เป็นไร่ชาที่ต้นไม้เริ่มโตขึ้นมาก ดินจะอุดมสมบูรณ์เต็มที่ เหมาะแก่การเพาะปลูกใหม่ บางครั้งจะเรียกไร่ชากระยะนี้ว่า “ดู หละ” ซึ่งหมายถึงไร่ชาที่เวียนกลับมาอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การทำไร่ใหม่อีกครั้งหนึ่ง ถ้าไร่ชา มีอายุตั้งแต่ 8 ปีขึ้นไป เรียกว่า “ดู บะถึยเง้าะ” ถือว่าเป็นที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกมากที่สุด และมีรอบปีที่เหมาะสม ราว 8 ปีขึ้นไป

2.2.11.14 โขกลางบอกเหตุการณ์

2.2.11.14.1 การสำรวจพื้นที่ ประกอบด้วย เข้าป่าเจอสิ่งบอกเหตุไม่ดี เก้ง ภูเขา หมู รังผึ้ง ตุ่น เสือแมว หมูป่า หมี กวางที่มีเขาคดง่ เสี่ยงสัตว์ร้อง นกแสก นกทู อีเก้งนกเขา เต่า นางอาย ลิงลม

2.2.11.14.2 ความฝัน ประกอบด้วย ฝันในทางที่ไม่ดี ความตาย ไฟไหม้ เลือด วัว ควาย

2.2.11.14.3 ขวัญ และวิญญาณ ประกอบด้วย สะล้า การเจ็บป่วยพิธีเรียกขวัญ ล้าคู่เบ่อ หมอผี พิมา

2.2.11.14.4 ความเชื่อเรื่องสัตว์ ประกอบด้วย การดักจับสัตว์วันดี วันเสีย เชือกสะพายควาย ลักษณะวัวควาย

2.2.11.14.5 ความเชื่อการอ่อนนวยสงาย ประกอบด้วย ผี ไสยศาสตร์ สิ่งเหนือธรรมชาติ ผีปู่ดั่ง ย่าดี ผีเจ้าป่า เจ้าเขา ผีบรรพบุรุษ ผีปู่ตา ผีตาแฮก ผีฟ้า ผีเถน ผีเถนที่ทำให้ฝนฟ้าตก ต้องตามฤดูกาล การแห่นางแมว การทำบุญบั้งไฟ เพื่อบูชาและขอฟ้าขอฝนจากผีเถน ผีตาแฮกเชื่อว่าเป็นผู้ปกป้องคุ้มครองผลผลิต และบันดาลให้พืชพันธุ์ธัญญาหารในไร่นา มีความสมบูรณ์

2.2.11.15 ข้อห้าม ประกอบด้วย ข้อปฏิบัติ จารีต ลือกาเวาะ การเลือกพื้นที่ทำไร่

2.2.11.15.1 พื้นที่ต้นน้ำผุด พื้นที่ที่ติดลำห้วย พื้นที่ที่เป็นภูเขาหิน การนำพืชเศรษฐกิจเข้ามาปลูกในพื้นที่ไร่นาหมื่นเวียน การเปิดพื้นที่ทำไร่ที่ติดถนนและทางเดินเท้า พื้นที่ที่ไม่มีหน่อไม้ขึ้น

พื้นที่ที่ลำห้วย 2 สาย จรดขึ้นไปหา พื้นที่ที่เป็นจุดกำเนิดของลำห้วย 2 สาย พื้นที่เป็นสามเหลี่ยมที่เกิดจากการแยกลำห้วยออกจากต้นกำเนิดเดียวกัน พื้นที่ที่มีลำห้วย 3 สาย จรดขึ้นไปหา พื้นที่ที่เป็นต้นน้ำของลำห้วย 3 สาย พื้นที่ที่มีลักษณะเป็นหลังเต่าหรือพื้นที่หลังเขา พื้นที่ที่อยู่ระหว่างลำห้วยขนาน 2 สาย โดยที่หัวและท้ายที่ติดน้ำ พื้นที่ 2 ผังห้วยเป็นแปลงเดียวกัน หรือมีห้วยผ่าใจกลางพื้นที่พื้นที่ 2 ผัง ของลำห้วยที่มีปลา หะเปอะ ลา อาศัย พื้นที่ทำไร่ติดกับไร่คนอื่น ปิดทางเข้าของคนอื่น

2.2.11.15.2 กระน้ำ แม่น้ำ 1 สาย แยกออกเป็น 2 ทาง แล้วมาบรรจบกันใหม่ พื้นที่ที่อยู่ตรงกลางห้ามทำ พื้นที่สองฝั่งห้วย ครอบครวเดียวกันหรือญาติพี่น้องในตระกูลเดียวกันห้ามทำไร่ตรงกัน 2 ผังห้วย พื้นที่ 2 ผังลำห้วย ผังหนึ่งเป็นไร่ชาก ผังหนึ่งเป็นไร่ใหม่ ห้ามปลูกกระต๊อบบนฝั่งไร่ชาก

2.2.11.15.3 กระยั้งข้าว พื้นที่ตรงกลางระหว่างไร่ใหม่กับยั้งข้าวที่เป็นเจ้าของเดียวกัน ห้ามคนอื่นเข้ามาทำไร่ ปลูกกระต๊อบ หรือสร้างยั้งข้าวโดยเด็ดขาด พื้นที่ตรงกลางระหว่างไร่ใหม่กับกระต๊อบ ที่เป็นเจ้าของเดียวกัน ห้ามคนอื่นเข้ามาทำไร่ ปลูกกระต๊อบเช่นเดียวกัน

2.2.11.15.4 กระไร่ ที่ตรงกลางไร่ใหม่ และไร่ชาก หรือไร่ใหม่ กับไร่ใหม่ เจ้าของคนเดียว ห้ามคนอื่นเข้าไปทำไร่ตรงกลาง เรียกว่า กระไร่ แต่ทำต่อในแถวเดียวกันได้ แต่หากทำผิดโดยไม่ตั้งใจจะต้องแก้เคล็ดในลักษณะเดียวกันกับทำไร่เหมือนเสาเตาไฟ

2.2.11.15.5 กระโถ่ง เวลาหยอดข้าวห้ามหยอดข้าวในลักษณะ ข้าวเหนียว ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว เรียกว่า กระโถ่ง หรือ ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว ข้าวเจ้า เรียกว่ากระป้อ แต่จะต้องหยอดข้าวเหนียวใกล้กระต๊อบก่อน แล้วหยอดข้าวเจ้าต่อ หรือให้หยอดข้าวเหนียวแถบใดแถบหนึ่ง ห้ามหยอดสลับกับข้าวเจ้า

2.2.11.15.6 กระไร่ ห้ามปลูกกระต๊อบตรงกลางระหว่างไร่ใหม่ทั้ง 2 ผืน ที่ทำใกล้กันแต่เจ้าของคนละเจ้า เรียกว่า กระไร่ ต้องปลูกกระต๊อบของแต่ละเจ้าในไร่ของตนเอง

2.2.11.15.7 กระหิผลงดู ที่ช่องแคบ ลักษณะพื้นที่ระหว่างเนินเขาสองลูก ตรงกลางเป็นช่องแคบ ระหว่างทางเข้าช่องแคบ และทางออกช่องแคบห้ามทำไร่ในพื้นที่บริเวณนี้ มีความเชื่อว่าเป็นทางเดินของเจ้าที่ บางพื้นที่บริเวณช่องแคบจะเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ และบางพื้นที่จะมีพื้นที่ต้นน้ำผุดอยู่ ถ้าเข้าไปกลางทำไร่อาจทำให้พื้นที่ชุ่มน้ำ และพื้นที่น้ำผุดแห้งลงได้ กระหิผลงดู (ทางเข้าแคบ ข้างในกว้าง) คนในชุมชนอธิบายว่า มีความเชื่อว่าการพื้นที่เหมือนปากขวด ข้างในกว้าง แต่ทางเข้าแคบอาจเป็นอันตรายได้เพราะบริเวณพื้นที่แบบนี้ สัตว์ใหญ่ชอบบอยุ่อาศัย หรือกรณีไฟไหม้อาจหาทางออกไม่ทัน

2.2.11.15.8 ส่วยลอละ แปลว่า “ถ่านไหลลง” หมายถึง การทำไร่ที่ผ่านมาซึ่งตั้งอยู่เหนือไร่ปัจจุบันในลักษณะทิศทางที่ตรงกันถ่านจากไร่เก่าจะไหลลงในไร่ใหม่และเป็นสิ่งที่ไม่ดี การป้องกันในเชิงนิเวศ คือ ถ้าทำไร่ติดต่อกันบนไหล่เขา อาจทำให้เกิดการพังทลายของหน้าดินได้ง่ายบางครั้งถ้ามีพายุและฝนตกหนักก็จะพาสสิ่งต่าง ๆ เช่น เศษไม้ ดอไม้ ลงมาทำลายไร่ปัจจุบันได้

2.2.11.15.9 การทำไร่ต่อเนื่องกันสองไหล่เขา ในบริเวณไหล่เขา เป็นที่ถูกห้ามทำไร่อยู่แล้ว และ ห้ามทำไร่ต่อเนื่องจากปีที่ 1 กล่าวคือ ในปีแรกได้ทำไร่บริเวณไหล่เขาด้านหนึ่ง เมื่อถึงปีที่ 2 ห้ามทำไร่บนบริเวณไหล่เขาอีกด้าน สามารถอธิบายได้คือ มิให้เกิดผลกระทบในเชิงนิเวศ เพราะทำไร่ในเวลาต่อเนื่องกันจะทำให้เขาโล่งเตียน ทั้งสองด้าน อีกประการ ไม่ต้องการให้กระทบกับสัตว์ป่าที่อาศัยในป่าไร่

ซากแต่ละช่วงปี ถ้ามีผู้ฝ่าฝืนก็จะเกิดเหตุการณ์ “จะทำให้คนเขาร้องโต้ตอบกันไป” ซึ่งหมายถึง ลงโทษ การจากพราก คือ ความตาย

2.2.11.15.10 การทำไร่คันกลางระหว่างไร่ชาปีที่ผ่านมาและไร่ปัจจุบันเด็ดขาด เพราะ เชื่อกันว่าเป็นการหนีกันและกัน อาจทำให้ผ่านไคไม่สบายและตายจากไปได้ ในความเป็นจริงแล้วการ หนีกันและกัน น่าจะเป็นการป้องกันการขัดแย้งระหว่างกันที่อาจเกิดขึ้นได้ จึงตั้งกฎเกณฑ์นี้เพื่อป้องกัน ไร่ล่วงหน้า

2.2.11.15.11 การถางไร่ในบริเวณที่อยู่ระหว่างไร่ชา และไร่ปัจจุบัน ถ้าฝ่าฝืนจะทำให้ ครอบครัวยื่นป่วย หรืออาจตายได้ เป็นการป้องกันความขัดแย้งระหว่างสองครอบครัวยื่น ซึ่งอาจขัดแย้ง เกี่ยวกับที่ทำกิน เป็นต้นพี่น้องท้องเดียวกันห้ามทำไร่ติดต่อกัน ห้ามทำเขตกันไร่ ถ้าฝ่าฝืนจะทำให้ตายจาก กัน ทั้งหมดนี้เป็นเกณฑ์การเลือกพื้นที่ทำกินใหม่ โดยดูจากกฎข้อห้ามต่างๆ เป็นหลัก จึงมิใช่เรื่องง่ายที่จะ ทำไร่ตรงไหนก็ได้

2.2.11.15.12 การทำไร่ในหมู่บ้านอื่นที่มีได้อาศัยอยู่ รวมทั้งในบริเวณตรงข้ามกันที่เคย ทำในปีที่แล้ว มีหมู่บ้านคันกลางระหว่างไร่ด้วย ถ้าฝ่าฝืนจะทำให้ชุมชนเดือดร้อน อาจแตกแยก ทะเลาะ กัน หรือเกิดโรคระบาดได้สามารถอธิบายได้ก็จะกระทบกับระบบนิเวศ ของหมู่บ้าน ชุมชนต้องการ ความร่มเย็น มีป่าบังแดด ยิ่งกว่านั้นต้องการให้เกิดความร่มเย็นในด้านความรู้สึก กล่าวคือต้องการควิวที่ เป็นป่า มิใช่โล่งเตียน ทั้งด้านหน้าและด้านหลังหมู่บ้าน

2.2.11.15.13 การทำไร่หมุนเวียนในบริเวณสองด้านของหมู่บ้านซึ่งอยู่ในแนวตรงกัน โดยมีหมู่บ้านอยู่ตรงกลาง เชื่อกันว่าอาจทำให้หมู่บ้านร้อนเป็นไฟ เกิดภัยพิบัติต่างๆ การทะเลาะวิวาท หรือโรคภัยไข้เจ็บที่นำกล้วกฎเกณฑ์ตั้งขึ้นเพื่อป้องกันการทำไร่ที่มีผลกระทบต่อชุมชน ในลักษณะ ก่อให้เกิดความไม่ร่มเย็น ไม่ร่มเย็นต่อหมู่บ้าน กล่าวคือ 2 ด้านของหมู่บ้านจะโล่งเตียนไม่ร่มเย็น อีกนัย หนึ่งจะก่อให้เกิดความแห้งแล้ง ทำให้ฝนไม่ตกตามฤดูกาล และได้ผลผลิตข้าวไม่ดีพอหรืออาจมีสาเหตุอื่น ๆ การตั้งกฎเกณฑ์ขึ้นมานอกจากนี้ยังมีกฎเกณฑ์ที่ป้องกันการขัดแย้งระหว่างชุมชน อันเนื่องมาจากทำไร่ หมุนเวียน อีกประการคือ ในกรณีที่สองคนจากต่างหมู่บ้านมาทำไร่แห่งเดียวกัน ห้ามนำผลผลิตที่ได้แยก กลับหมู่บ้านของตนอย่างเด็ดขาด แต่ต้องนำผลผลิตไปไว้กลางหมู่บ้าน ซึ่งอยู่ในพื้นที่เดียวกัน กับไร่ หมุนเวียน เท่านั้น เรื่องนี้ทำให้สามารถอธิบายได้ว่า แต่ละชุมชนที่มีใจของตนเอง และในเขตหมู่บ้านก็มี เจ้าหน้าของตนเองด้วยอีกทั้งแต่ละตระกูลจะมี “โล่ปี่ข้า” (นกขั้วขั่ว) ของตนเอง หากทำไร่ด้วยกัน และแบ่งกันจะขัดต่อโครงสร้างเหล่านั้นทั้งหมด ซึ่งถือเป็นเรื่องใหญ่” แปลว่า ป่าพิธีกรรมต่างๆ เป็นต้น

2.2.11.15.14 การทำไร่ ในการทำไร่ด้วยกัน แล้วแบ่งผลผลิตแยกออกไปสองหมู่บ้าน

2.2.11.15.15 การปลูกกระต๊อบใกล้กับสันเขา เพราะจะทำให้เจ็บไข้ได้ป่วย มีปัญหาใน ครอบครัวยื่น

2.2.11.15.16 การนำต้นไม้สด (ที่ยังแตกใหม่ได้อีก) มาปลูกกระต๊อบ

2.2.11.15.17 การนำไม้ไผ่ลำเดียวปล้องไม่เท่ากัน ห้ามเอาไปเป็นไม้โครงสร้าง เพราะทำ ให้เด็กอยู่ในสบายเจ็บป่วย ร้องไห้บ่อย

2.2.11.15.18 การนำไม้ไผ่ลำเดียวใช้ได้ 2 ท่อน ให้ทำโครงสร้างแถวเดียวกันห้ามเอาหัวไม้ไผ่ปักลงดิน

2.2.12 พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา

พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา ประกอบด้วย พิธีกรรมความสัมพันธ์กับธรรมชาติ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ความสัมพันธ์คนกับชุมชน การให้คุณค่า

2.2.12.1 พิธีกรรมเพื่อบวงสรวง อ่อนนวย เสียงทาย

2.2.12.1.1 พิธีการเสียงทายด้วยพืช ประกอบด้วย ใบหญ้าหาวย ช่อดอกมะม่วง ดอกพะยอม ผลสะแบง ดอกจิก ดอกต้นจาม ดอกต้นหว่า ดอกมะม่วง ดอกแสวง ต้นแสวง ต้นอีทก ยอดหญ้า

2.2.12.1.2 พิธีการเสียงทายด้วยสัตว์ ประกอบด้วย แมลง ค้างคาว ค้างคาวเขียว เสียงสัตว์ นกร้อง นกกาเหว่า

2.2.12.1.3 พิธีกรรมการขอฝน ประกอบด้วย พิธีขึ้นท้าวทั้งสี่ การฟังธรรมปลาจ้อนหรือปลาช่อน เครื่องประกอบพิธีกรรม สถานที่ประกอบพิธีกรรม(บริเวณแหล่งน้ำ) (แบบล้านนา)

2.2.12.1.4 พิธีไขประตูคอก (การรักษาคนน้ำและจัดการแหล่งน้ำธรรมชาติ) ทำในเดือน 9 แรม 12 ค่ำ

2.2.12.1.5 พิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พิธีบดพลีสังเวทเวศา พิธีไล่ผีพิธีกรรม เช่น ข้าวปากหม้อ (ข้าวที่ตักเป็นครั้งแรก) พิธีบดพลี เช่น บูชาเทวดาหรือบวงสรวง

2.2.12.1.6 พิธีเรียกขวัญข้าว เอ็นขวัญข้าว พิธีบูชาผีไร่ผืนนา เดือน 9 หรือ 10 ข้าวเริ่มตั้งท้อง

2.2.12.2 พิธีกรรมเพื่อการเพาะปลูก

2.2.12.2.1 พิธีกรรมในการเสียงทายที่ดิน

2.2.12.2.2 พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ เดือน 9 เหนือ (เดือน 7 ภาคกลาง) ตรงกับเดือนมิถุนายน

2.2.12.2.3 พิธีเลี้ยงผีฝ่าย พิธีการซ่อมแซมเหมืองฝาย พิธีการการซ่อมร่องน้ำ เครื่องประกอบพิธีกรรม เครื่องพลีกรรม ผู้ที่ดำเนินพิธีกรรม อาจารย์หรือปุจจารย์

2.2.12.2.4 พิธีเลี้ยงไฟ

2.2.12.2.5 พิธีมัดมือเจ้าของงานก่อนลงไร่ (พิธีที่ ะ จื่อ) พ่อและแม่จะเป็น “แวงกะจ่า” เจ้าของการผลิต (ตัวหลักในการผลิตไร่) พิธีเรียกขวัญ

2.2.12.2.6 พิธีมัดมือให้ขวัญแข็ง (พิธีที่ ญู จื่อ)

2.2.12.2.7 พิธีจัดระบบแรงงานชุมชน (พิธีนี้ ขอ ไ้ลา คุ ปู) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับชุมชน

2.2.12.2.8 พิธีขออนุญาตเจ้าที่ เจ้าป่า เจ้าเขา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อจะขอให้ใช้ที่ดิน น้ำป่า ในการทำมาหากิน (พิธีนี้ ขอ ไ้)

2.2.12.2.9 พิธีรินหัวเหว้า (พิธีแควะ ซิ)

2.2.12.2.10 พิธีเลี้ยงไร่ (การบูชาเจ้าป่าเจ้าเขา)

2.2.12.2 .11 พิธีเลี้ยงผีตาแฮก การเลี้ยงผีปู่ตา เจ้าพ่อปู่ตาหรือภูมิบ้าน การเลี้ยงพระแม่โพสพ เครื่องประกอบพิธีกรรม การเลี้ยงทนาย พิธีบุญเบิกบ้าน ผู้ทำพิธีกรรม เฒ่าจ้ำ ขะจ้ำ

2.2.12.2.12 พิธีบอกกล่าวพระแม่ธรณี เครื่องประกอบพิธีกรรม

2.2.12.2.13 พิธีเลี้ยงแม่ธรณี แม่โพสพ เครื่องประกอบพิธีกรรม

2.2.12.2.14 พิธีแซกข้าว 9 ต้น เครื่องประกอบพิธีกรรม

2.2.12.2.15 พิธีการเอาฝุ่นไปใส่ना

2.2.12.2.16 พิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำ

2.2.12.2.17 พิธีสู่ลอบือใหม่ป่า/พิธีปลูกแม่ข้าว 7 หลุมพิธี เก้าะ ถ่อ ถ่อ/ พิธีเรียกนกกลับฟ้า การลงแขก แรงงาน นกขวัญข้าว ตำนาน “โล่บิข้า” หรือ “นกขวัญข้าว” การจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน การลงแขก แลกเปลี่ยนแรงงาน ความเชื่อพิธีกรรมตอนต้นและตอนท้ายของการผลิตแบบไม่หมุนเวียน

2.2.12.3 พิธีกรรมการไถแฮกนา

2.2.12.3.1 พิธีบูชาขวัญข้าว พิธีบูชาเลื่อนา พิธีสู่ขวัญข้าว การปงพาทวน พิธีการเอาฝุ่น การไถหว่านกล้า “แฮกนา”

2.2.12.3.2 พิธีแฮกนาหรือการไถ พิธีแฮกนาก่อนการไถ เรียกว่า “แฮกไถ” สถานที่ประกอบพิธีกรรม เครื่องประกอบพิธีกรรม

2.2.12.3.3 พิธีการเลี้ยงผีตาแฮก ผีปู่ตา ผีบรรพบุรุษ

2.2.12.3.4 พิธีเลี้ยงผีตาแฮก ตาแฮก ผีไร่ผินา สถานที่ทำพิธีกรรม

2.2.12.3.5 ผู้ทำพิธีกรรม พิธีเลี้ยงปู่ตา ขะจ้ำหรือเฒ่าจ้ำ เฒ่ากะจ้ำ พ่อพราหมณ์ เครื่องประกอบพิธีกรรม

2.2.12.4 พิธีกรรมก่อนการหว่านกล้า

2.2.12.4.1 พิธีกรรมการบอกกล่าวพระแม่ธรณี เครื่องพิธีกรรม สถานที่ (มูกันนา) ตะแห้วแม่หม้าย ต้นเอื้องหมายนา การปลูกข้าว การลงมือปลูกเริ่มแรก เรียกว่า “แรกปลูก”

2.2.12.4.2 พิธีบูชาแม่พระธรณี แม่โพสพ เทวดาอารักษ์ ภาคเหนือ พิธีปักดำกล้า 7-9 ต้น ผู้ทำพิธีกรรม เจ้าของนา พ่อพราหมณ์ พ่อใหญ่พราหมณ์ช่วงเวลาในการจัดทำพิธีกรรม ตอนเช้าของวันจันทร์หรือวันพฤหัสบดี เดือนมิถุนายนหรือกรกฎาคม (เดือน 7 - 8) ได้แก่ การนำฝุ่นใส่ना การเลี้ยงตาแฮก การไถแฮก การหว่านข้าวการปลูกข้าว (ชาวนาเรียกว่า การแฮกคานา การปักกกแฮกหรือการปักแฮกข้าว)

2.2.12.4.3 พิธีแซกข้าว พิธีการเลี้ยงผี เครื่องประกอบพิธีกรรม สถานที่ประกอบพิธีกรรม ก่อนที่จะทำการปลูกข้าวทำพิธีแซกข้าวเป็นการเลี้ยงข่มไม้ไผ่ มูกันนาหรือมูกหัวไร่

2.2.12.4.4 พิธีแฮกนา หว่านกล้า ไถนาเดือน 10 เหนือ (เดือน 8 ภาคกลาง) ตรงกับเดือนกรกฎาคม เครื่องประกอบพิธีกรรม

2.2.12.4.5 พิธีแซกข้าว พิธีบอกกล่าวพระแม่ธรณี สถานที่ประกอบพิธีกรรม เครื่องประกอบพิธีกรรม ต้นเอื้องหมาย ปักดาแหลหรือเลว

2.2.12.4.6 พิธีบอกกล่าวพระแม่ธรณี ความเชื่อวันดี วัน วันแรกไถนา คือวันอาทิตย์ แต่วันแรกหว่านทำนไช้วันจันทร์ เพราะฉะนั้นเมื่อถึงวันจันทร์ให้เตรียมข้าวปลูกเพื่อที่จะหว่านกล้า ใส่ตระกล้าออกมาให้พ้นชาคา อัญเชิญ แม่โพสพมาวางในประนุงข้าวปลูก หาน้ำอบหอมมาพรม จตุรูป 3 ดอก ปักไว้ในข้าว แล้วกล่าวคำอัญเชิญ เสร็จแล้วยกองค์แม่โพสพกลับไปหิ้งบูชาอย่างเดิม จึงเอาข้าวปลูกไปหว่านในนา

2.2.12.4.7 พิธีแซกข้าว พิธีบูชาแม่พระธรณี เครื่องประกอบพิธีกรรม

2.2.12.4.8 พิธีเลี้ยงผี เครื่องประกอบพิธีกรรม

2.2.12.4.9 พิธีกรรมแซกข้าว ตะแหแล้วแม่มา่ยทำขวัญต้นข้าว ก่อนปลูกข้าว หมายนา

2.2.12.4.10 พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาและข้าวเพื่อเป็นการบวงสรวงบูชาเทพเจ้าเรียกว่า “ตาแฮก” การบอกกล่าว “แม่โพสพ”

2.2.12.4.11 พิธีกรรมบอกเล่าพระแม่ธรณี เครื่องประกอบพิธีกรรม ประกอบด้วย หมาก สี่คำ ยาสี่กรอกพาหวนสี่พาไปเช่นไหว้ และวางไว้ตามต้นไม้ใหญ่ในพื้นที่นา

2.2.12.4.12 พิธีเลี้ยงตาแฮก เครื่องประกอบพิธีกรรม ผู้ประกอบพิธีกรรม พ่อพราหมณ์

2.2.12.4.13 พิธีเลี้ยงผีตาแฮก ตาแฮก ผีไร่ผีนา สัญลักษณ์ตาแฮก

2.2.12.4.14 พิธีปักตะแหแล้วแม่มา่ย ตะแหแล้วแม่มา่ย พิธีกรรมมัดมือคนทำนา พิธีกรรมมัดมือควาย

2.2.12.4.15 พิธีปักตะแหแล้วแม่มา่ย สถานที่ทำพิธีกรรม หัวมุมคันนา

2.2.12.4.16 พิธีปักตาแฮก พิธีกรรมบอกกล่าวเจ้าที่ เครื่องประกอบพิธีกรรม

2.2.12.4.17 พิธีปักตาแฮก(พิธีทำช่วงแรกก่อนปักดำ) พิธีแซกด่านหรือปลูกข้าวตาแฮก เดือนเจ็ดหรือเดือนแปด (มิถุนายน -กรกฎาคม) วันประกอบพิธีต้องเป็นวันพุธหรือวันจันทร์หรือวันพฤหัสบดี สถานที่ประกอบพิธีกรรม บริเวณใกล้กับโพนา (จอมปลวก) ใกล้กกไม้

2.2.12.4.18 พิธีแซกด่าน ปลูกข้าวตาแฮก เครื่องประกอบพิธีกรรม

2.2.12.4.19 พิธีแซกนาขวัญข้าว พิธีแซกนาขวัญ เป็นการประกอบพิธี ขอพรเจ้าที่เจ้าทางให้ช่วยปกป้องรักษาข้าว

2.2.12.4.20 พิธีการปักกกแฮก ความหมายปักกก คำบอกกล่าวของเจ้าของนา

2.2.12.4.21 พิธีเลี้ยงปู่ตา การเลี้ยงทวยการเลี้ยงปู่ตา การดูคงไก่อุ้ม

2.2.12.4.22 พิธีเลี้ยงผีเจ้า การปักดำ การดำนา ความเชื่อการปักดำข้าว พิธีเลี้ยงผีเจ้า เครื่องประกอบพิธีกรรม

2.2.12.4.23 พิธีเลี้ยงผีดอนปู่ตา พิธีเลี้ยงภูมิบ้าน ผู้ประกอบพิธีกรรม จะเจ้าหรือเฒ่าเจ้า การเลี้ยงทวย เครื่องประกอบพิธีกรรม

2.2.12.4.24 พิธีสูดบือโหม่ป่กา/พิธีปลูกแม่ข้าว 7 หลุมพิธี เก้าะ ถ่อ โถ่/พิธีเรียกนกกลับฟ้า พิธีปลูกแม่ข้าว 7 หลุม การจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนในเรื่องการลงแขก แลกเปลี่ยนแรงงานโดยมีจิตวิญญาณของความเอื้ออาทรต่อกัน

2.2.12.4.25 พิธีกรรมขี้จี้ขี้ พิธีกรรมขอขมาต่อเทพเจ้าชื่ออ้อหล่อง (พญานาค)

2.2.12.4.26 พิธีกรรมแซคาอาเฝว (ปลูกข้าว)

2.2.12.4.27 พิธีกรรมแมซ้องลือเออ พิธีกรรมเช่นไหว้ศาลเจ้า พิธีกรรม แซ่กะอะเผวแบ พิธีกรรมเริ่มมีการปลูกข้าว พิธีกรรมอ้อซ้อลือเขะซ้อ พิธีกรรมทำความสะอาดบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์

2.2.12.5 พิธีกรรมการหว่านเมล็ดพันธุ์

2.2.12.5.1 พิธีกรรมหลังหว่านเมล็ดพันธุ์ การบอกกล่าวแม่ธรณี ข้าวงอกเต็มด้ากล้า ตายพรายหรือไม่ให้หน่อ

2.2.12.5.2 พิธีกรรมพิธีขวัญข้าวก่อนลงมือหยอดข้าว

2.2.12.5.3 พิธีกรรมการแซกค่านา การปักกกแซก

2.2.12.5.4 พิธีกรรม พิธีเพาะปลูกข้าวในวันก่อนเริ่มปลูกข้าว

2.2.12.5.5 พิธีการเลี้ยงผีตาแอก สถานที่ทำพิธีกรรม ที่นาตรงกลางบริเวณที่ปักดำข้าว

2.2.12.6 พิธีกรรมเพื่อการบำรุงรักษา

2.2.12.6.1 พิธีบุญเดือนสิบเอ็ด พิธีบุญออกพรรษา ประเพณีทำบุญออกพรรษา (วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11)

2.2.12.6.2 พิธีรับท้องข้าว ข้าวเริ่มตั้งท้อง การนำข้าวมาน (ข้าวตั้งท้อง) การบูชาผีไร่ ผีนาบุญ ข้าวสาก บุญข้าวสากเดือน 11 บุญออกพรรษา

2.2.12.6.3 พิธีทำขวัญข้าวสิทธิกริย์ ตั้งท้อง “วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 เป็นวันทำขวัญข้าว” วันออกพรรษา

2.2.12.6.4 พิธีบุญข้าวสาก เดือน 11 เป็นบุญออกพรรษาจะมีการนำข้าวมาน (ข้าวตั้งท้อง)

2.2.12.6.5 พิธีสู่วัญข้าว ข้าวตั้งท้อง บุญข้าวทิพย์บุญข้าวเฒ่า

2.2.12.6.6 การสู่วัญข้าว เครื่องประกอบพิธีกรรม เครื่องเรียกขวัญข้าว

2.2.12.6.7 พิธีทำขวัญข้าว หมอทำขวัญ การชุมหัว

2.2.12.6.8 พิธีโถ่บิ่ข่านกขวัญข้าว พิธีการบูชาในเทศกาลบกอจี (พิธีเลี้ยงไร่) เทพที่เป็นเจ้าของป่าเจ้าเขา เทพแห่งไฟ และเทพดูแลพันธุ์ข้าว หรือเจ้าแม่โพสพ

2.2.12.6.9 พิธีเลี้ยงข้าวในไร่ พิธีการบูชาเจ้าแม่โพสพ (เจ้าแม่แห่งข้าว) พิธีเลี้ยงข้าวในไร่ (เตอะ เมาะ คี) เครื่องประกอบพิธีกรรม

2.2.12.6.10 พิธีสังเวฬุเสื่อนา เครื่องประกอบพิธีกรรม สถานที่ประกอบพิธีกรรม ที่นาเอื่องหมายนา เทพในการบูชา พระอินทร์ เทวดาประจำทิศทั้ง 4 แม่พระธรณี

2.2.12.6.11 พิธีปัดรังควาญไร่ (แซะ คี)

2.2.12.6.12 พิธี ค่ำ อะ เก๊ะ

2.2.12.6.13 พิธีเรียกขวัญข้าว เครื่องประกอบพิธีกรรม สถานที่ประกอบพิธีกรรม
ขอลาย (ไม้สำหรับเขี่ยฟาง) ทำเป็นคาน หาบหรือคานไปสู่ท้องนาคำเรียกขวัญ คำเชิญขวัญข้าว

2.2.12.6.14 พิธีกรรมก่อนจะสร้างเล่าหรือยั้งนาง พิธีกรรมโสกเล่า

2.2.12.6.15 พิธีการบูชาพุ่มท่าง

2.2.12.6.16 พิธีการบูชาโห่งบูชา พิธีกรรมเพื่อขับไล่การรบกวนของตัวหนอนที่มากัด
กินต้นข้าว เครื่องประกอบพิธีกรรม

2.2.12.6.17 พิธีการรับขวัญข้าว (เพื่อให้ตระหนักถึงความสำคัญของข้าวที่เป็นอาหาร
หลักของชุมชน)

2.2.12.6.18 พิธีขอพรพระแม่โพสพ พิธีขอพรพระแม่โพสพ ข้าวตั้งท้อง

2.2.12.6.19 พิธีขอพรพระแม่โพสพ ข้าวตั้งท้อง วันดี (6 คำ เป็นวันดี) ถ้าตรงกับวันเสาร์
จะดีมาก

2.2.12.6.20 พิธีการแซนสะแร่ การเซ่นไหว้ในนาข้าว การเสี่ยงทาย

2.2.12.6.21 พิธีกรรมเพื่อการบำรุงรักษา พิธีกรรมป้องกันโรคระบาดของสัตว์ ความ
เจ็บป่วย การสะเดาะเคราะห์การเรียกขวัญพิธีกรรมป้องกันโรคระบาดของสัตว์ เช่น พิธียาจิบาโคะทอ
อาค้อบาโคะทอ

2.2.12.6.22 พิธีกรรมเพื่อการบำรุงรักษา พิธีกรรมอยู่กรรมให้แก่สัตว์ได้ดิน หลังการ
เพาะปลูกพิธีกรรมอยู่กรรมให้แก่สัตว์ได้ดินพิธีกรรมจับแมลง ตัวด้วงพิธีกรรมไล่จับด้วงแตนพิธีกรรมกิน
ข้าวใหม่/พิธีกรรมจะทำตอนที่ข้าวออกรวง และสุกพร้อมกัน

2.2.12.7 พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยว

2.2.12.7.1 พิธีกรรมก่อนถึงฤดูการเก็บเกี่ยว การเกี่ยวข้าวใส่น้ำนม

2.2.12.7.2 พิธีแขกเกี่ยว (พิธีที่ทำขึ้นก่อนการลงมือเก็บเกี่ยวข้าว)

2.2.12.7.3 พิธีแขกเกี่ยว หลังเก็บเกี่ยว พิธีกรรมเอ็นขวัญข้าว

2.2.12.7.4 พิธีนำข้าวขึ้นลาน

2.2.12.7.5 พิธีบอกกล่าวแก่เจ้าที่เจ้าทาง

2.2.12.7.6 พิธีเอาข้าวเข้าบ้าน พิธีดีข้าว

2.2.12.7.7 พิธีแขกข้าว พิธีบูชาแม่พระธรณี เครื่องประกอบพิธีกรรม ดาเหลว (ทำด้วย
ไม้ตอก)

2.2.12.7.8 พิธีแขกข้าว พิธีบูชาแม่พระธรณี เครื่องประกอบพิธีกรรม การเสี่ยง
ทาย เอื้องหมายนา ดาเหลว

2.2.12.7.9 พิธีกรรมแขกข้าว ทำขวัญต้นข้าว ก่อนปลูกข้าว ก่อนข้าวตั้งรวง หมายนา
เครื่องประกอบพิธีกรรมแรกเกี่ยว(ตั้งข้าวตั้งน้ำมีการปลงข้าว) ประกอบด้วย เครื่องพลีกรรมบูชาแม่
โพสพ สถานที่ทำพิธีกรรม บูชาแม่โพสพกลางที่นา

2.2.12.7.10 พิธีวันแรกเกี่ยว พลีกรรมบูชาแม่โพสพ ประกอบด้วย เครื่องพลีกรรมบูชาแม่โพสพ สถานที่ทำพิธีกรรม กลางที่นา เครื่องประกอบพิธีกรรม

2.2.12.7.11 พิธีบอกกล่าวพระแม่โพสพ วันแรกเกี่ยวสถานที่ประกอบพิธีกรรม (กลางที่นา) เครื่องประกอบพิธีกรรม วันแรกเกี่ยว วันพสุทศดิ เครื่องพลีกรรมบูชาแม่โพสพ

2.2.12.7.12 พิธีเกี่ยวข้าว พิธีสู่ขวัญข้าว เดือน 3 เหนือ (เดือนอ้ายภาคกลาง) ตรงกับเดือนธันวาคม

2.2.12.7.13 พิธีถวายเทวดา พิธีถวายพระเพลิงข้าวหม่ำ ข้าวหม่ำ

2.2.12.7.14 พิธีบอกกล่าวพระแม่โพสพ

2.2.12.7.15 พิธีบุญคูณลานข้าว

2.2.12.7.16 พิธีสู่ขวัญข้าวสิทธิการิยะ

2.2.12.7.17 พิธีสู่ขวัญข้าวประจำปี

2.2.12.7.18 พิธีเอาข้าวใส่ตู้ข้าว หลังจากเก็บเกี่ยวที่ได้ข้าวเสร็จแล้วก่อนที่จะนำข้าวไปเก็บใส่ตู้ข้าว

2.2.12.7.19 พิธีแสกเกี่ยว พิธีบอกกล่าวเจ้าที่ก่อนทำลานดิน ทำในวันพสุทศดิ เครื่องประกอบพิธีกรรม

2.2.12.7.20 พิธีกรรมตอนเก็บเกี่ยว (ตั้งข้าวตั้งน้ำมีการปลงข้าว) เครื่องประกอบพิธีการเสีลาน การทำลานข้าว การตั้งลมข้าว ขนข้าวขึ้นลาน การเก็บเกี่ยวข้าว วันจันทร์หรือวันพสุทศดิ เวลาเที่ยงวันเป็นต้น หันหน้าไปทางทิศตะวันออก การเสีลาน การทำลานข้าว ทำวันพุธหรือวันเสาร์ เริ่มเวลาเช้า เลือกเอาที่ค่อนข้างสูงเสียด (ถาก)

2.2.12.7.21 พิธีปีใหม่ พิธีมัดมือกลางปี (พิธีกรรมการจัดการระดับครอบครัวและเครือญาติ กะเหรี่ยง) ผู้ที่ถูกมัดมือ (แวกเอาะ จำ) พิธีมัดมือให้ขวัญข้าวแข่งกัน ภู จื่อ

2.2.12.7.22 พิธีกรรมฮ้องบ้านเจ้าน้อย เดือนที่ 3 เก็บเกี่ยว (ตุลาคม – พฤศจิกายน) ก่อนเกี่ยวข้าว

2.2.12.7.23 พิธีบูชาขวัญข้าว พิธีบูชาเสื่อนา จุดที่ตั้งค้ำข้าวแสกและตาแหลวกฎหมายคุ้มครองในการทำลายหรือถอดตาแหลวของผู้อื่นจะต้องถูกปรับเงิน สถานที่ทำพิธีกรรม สถานที่ตั้งค้ำข้าวแสก ที่นา เทวดาเสื่อนา ฝั่เสื่อรักษานาข้าวแสกตาแหลว

2.2.12.7.24 พิธีเลี้ยงผีดอนปู่ตาผีปู่ตา เครื่องประกอบพิธีกรรม การเลี้ยงทาย เครื่องประกอบพิธีกรรม การเลี้ยงทาย เฒ่ากะจ้ำเฒ่าคนแก่

2.2.12.8 พิธีกรรมการนวดข้าว เครื่องประกอบพิธีกรรม

2.2.12.8.1 การนำข้าวขึ้นเล้า การนำข้าวขึ้นหลอง พิธีอัญเชิญพระแม่โพสพขึ้นเล้า เครื่องประกอบพิธีกรรม

2.2.12.8.2 พิธีเรียกขวัญข้าวเชิญข้าว เครื่องประกอบพิธีกรรม สถานที่ประกอบพิธีกรรม (ยั้งนาง) พิธีกรรมที่ลานนวดข้าว

2.2.12.8.3 พิธีขอให้เมล็ดข้าวหลุดออกจากรวงได้ง่าย (แชะ ลอบือ สะ)

2.2.12.8.4 พิธีนวดข้าว เครื่องประกอบพิธีกรรม

2.2.12.8.5 พิธีกองเป็นลอมข้าว (บุญลอมข้าว)

2.2.12.8.6 พิธีการนวดข้าว ปกติข้าว (การนวดข้าว)

2.2.12.8.7 พิธีบุญกุ่มข้าวใหญ่ (บุญกุ่มข้าวใหญ่)

2.2.12.8.8 พิธีเรียกขวัญข้าวเรียกขวัญข้าวที่อยู่ลานมาขึ้นเล้า (เรียกขวัญข้าว)

2.2.12.8.9 พิธีสูตรขวัญข้าวอยู่ในเล้า (การสู่ขวัญข้าว)

2.2.12.8.10 พิธีการแบ่งปันผลผลิตให้กับเจ้าที่การแบ่งปันผลผลิตที่ได้ให้กับเจ้าที่เจ้าทางที่ได้ปกปักรักษาตั้งแต่เริ่มลงทำนาจนถึงการเก็บเกี่ยวถึงฤดูกาลทำนาในปีต่อไป จะได้ผลผลิตที่ดีโดยการนำข้าวที่นวดเสร็จแล้วก่อนที่จะนำกลับไปบ้านให้แบ่งปันข้าวให้กับเจ้าของพื้นที่หรือเจ้าที่เจ้าฐานและจะต้องแบ่งปันให้กับเจ้าที่มากกว่าคน

2.2.12.8.11 พิธีกรรมรื้อศาลเจ้า พิธีกรรมทำความสะอาดยังฉาง

2.2.12.8.12 พิธีกรรม ประกอบด้วย แรกคือการเลือกพื้นที่ทำการนวดข้าว การเลือกพื้นที่ที่เป็นโนนเรียบ

2.2.12.9 พิธีกรรมการเอาข้าวขึ้นเล้า

2.2.12.9.1 พิธีแขกเกี่ยว พิธีกรรมเอ็นขวัญข้าว การเอาข้าวขึ้นเล้า เดือน 9 หรือ 10 การบูชาผีไร่ผืนนา ประเพณีบุญข้าวสากเดือน 11 การนำข้าวมาน (ข้าวตั้งท้อง) มาได้ประทีปบูชาเทวดา เดือน 12 เป็นช่วงของการเก็บเกี่ยว มีการแขกเกี่ยวพิธีกรรมเอ็นขวัญข้าว

2.2.12.9.2 พิธีกรรมการปลานปลงข้าว พิธีกรรมเลี้ยงนา พิธีสู่ขวัญข้าว ทำในวันพฤหัสบดี การแบ่งปันข้าวให้กับเจ้าที่

2.2.12.9.3 พิธีเก็บเกี่ยวข้าวเข้ายังฉาง พิธีกรรมฮ้องขวัญเจ้าน้อย(ข้าว) ความเชื่อเรื่องวันนาหว่านควันดี (6 คำ เป็นวันดี) วันเสาร์จะดีมาก

2.2.12.9.4 พิธีทานข้าวจี-ข้าวหลาม พิธีทานคอยข้าว เดือน 4 เหนือ (เดือนยี่ภาคกลาง) ตรงกับเดือนมกราคม

2.2.12.9.5 พิธีบอกกล่าวแม่พระธรณี พิธีเก็บเกี่ยวข้าวเข้ายังฉาง พิธีกรรมฮ้องขวัญเจ้าน้อยเก็บข้าวเข้าบ้าน (พิธีกรรมฮ้องบ้านเจ้าน้อย) เดือนที่ 3 เก็บเกี่ยว (ตุลาคม – พฤศจิกายน) ความเชื่อเรื่องวันดี วันเสีย (6 คำ เป็นวันดี) ตรงกับวันเสาร์จะดีมาก

2.2.12.9.6 พิธีเลี้ยงขึ้น พิธีทำบุญให้ผีบรรพบุรุษ และตาผีแขก การเลี้ยงปู่ตา ผู้ประกอบพิธีกรรม เผ่าเจ้า เลือกวันทำพิธีกรรม เลือกวันพุธเดือน 12 เครื่องประกอบพิธีกรรม ไก่ บุญข้าวประดับดิน

2.2.12.9.7 พิธีการเลี้ยงลง ผู้ประกอบพิธีกรรม เผ่าเจ้า เป็นคนเลือกวันทำพิธีกรรม เลือกวันแรม 15 ค่ำเดือน 9 เครื่องประกอบพิธีกรรม เผ่า

2.2.12.9.8 พิธีสู่ขวัญข้าว เครื่องประกอบพิธีกรรม สถานที่ทำพิธี ที่นา นำขวัญข้าวไปที่
ลานตาแฮก พิธีสู่ขวัญข้าวแล้วขนข้าวขึ้นเล้า

2.2.12.9.9 พิธีเลี้ยงเจ้า เครื่องประกอบพิธีกรรม ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่มีมนุษย์
และมีมติเชิงวัฒนธรรม

2.2.12.9.10 พิธีสู่ขวัญข้าว การปงพาทวน เครื่องประกอบพิธีกรรม สถานที่ทำพิธีกรรม
กองลอมข้าวบนลานข้าว

2.2.12.9.11 พิธีสู่ขวัญข้าวการปงพาทวน การเลี้ยงตาแฮก การขึ้นปงลงเลี้ยง การเ็น
ขวัญข้าว เรียกขวัญข้าว สถานที่ประกอบพิธีกรรม ท้องนา

2.2.12.9.12 พิธีสู่ขวัญข้าว การเรียกขวัญข้าว สถานที่ประกอบพิธีกรรม วัด

2.2.12.9.13 พิธีสู่ขวัญข้าว การเรียกขวัญข้าว เครื่องประกอบ

2.2.12.9.14 พิธีเอาข้าวขึ้นเล้าความเชื่อวัน เวลา ฤกษ์ยาม วันจันทร์ พุทธศักราช สวรรค์
เวลาบ่าย 3 โมงถึงบ่าย 5 โมง เครื่องประกอบพิธีกรรม

2.2.12.9.15 พิธีกรรมเกี่ยวกับการเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวไร่

2.2.12.10 พิธีกรรมเพื่อการเฉลิมฉลอง

2.2.12.10.1 พิธีกรรมเริ่มการผลิตใหม่ พิธีขึ้นปีใหม่ (หนึ่ ซอไซ่)

2.2.12.10.2 พิธีนทวัญข้าว(ไถ่ปีข้า)

2.2.12.10.3 พิธีมัดมือกลางปีการผลิต (พิธีลา คุ ปู)

2.2.12.10.4 พิธีเรียกขวัญข้าวกลับฟ้า (เกาะ ถ่อ ถ่อ)

2.2.12.10.5 พิธีการเปิดเล้าเอาข้าวมากิน เดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ

2.2.12.10.6 พิธีกรรมขี้มั่วลื้อเออ พิธีกรรมฉลองผลิตผลที่ได้จากการเกษตร พิธีกรรม
ไล่ชิงช้า

2.2.12.10.7 พิธีการปฏิบัติต่อข้าว พิธีทานข้าวล้านบาตรพิธีทานคอยข้าว พิธีคอยเงิน
(ข้าวสาร) พิธีคอยคำ(ข้าวเปลือก) การทานข้าวล้านบาตรหรือคอยข้าว คอยเงิน (ข้าวสาร) คอยคำ
(ข้าวเปลือก)

2.2.12.10.8 พิธีการปฏิบัติต่อ พิธีทานข้าวใหม่ พิธีทานข้าวล้านบาตร พิธีทานขันข้าว
ใหม่

2.2.12.10.9 พิธีทานข้าวใหม่ พิธีสูตรขวัญข้าวตักข้าว 3 ครั้ง (3 กระจงเต่า) เดือน 4
เหนือ (เดือนมกราคม)

2.2.12.10.10 พิธีบุญเดือนสิบพิธีบุญข้าวสาก จัดในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 10 เครื่อง
ประกอบพิธีกรรม

2.2.12.10.11 พิธีบุญเดือนสามบุญข้าวจี วันเพ็ญเดือนสาม (ขึ้น 15 ค่ำเดือน 3) “บุญกุ่มข้าว
ใหญ่”

2.2.12.10.12 พิธีบุญพะเวส

2.2.12.10.13 พิธีบูชาพุมท้าง

2.2.12.10.14 พิธีสู่ขวัญข้าว

2.2.12.10.15 พิธีเอามือ (ลงแขก)

2.2.12.10 .16 พิธีสู่ขวัญวัวควาย พิธีฮ้องขวัญวัวควาย เครื่องประกอบพิธีกรรม เดือน 11 เหนือ (เดือน 9 ภาคกลาง) ตรงกับเดือนสิงหาคม

2.2.12.10.17 พิธีจักข้าวปฏิทินวันข้างขึ้น แฉกกลางบอกเดือน และแฉกล่างบอกวันข้างแรม /ปักขทิน ตารางวันจกข้าวความเชื่อเรื่องวัน ถูษยามวันที่ควนนำข้าวออกจากยุ้ง คือ เดือนใดก็ตาม ขึ้น 5 6 7 ค่ำ ดี ขึ้น 10 11 ค่ำ คีนัก แรม 6 10 ค่ำ ดี แรม 1 2 3 4 12 13 14 15 ค่ำ

2.2.12.10.18 พิธีบุญเดือนเก้า บุญประดับดิน

2.2.12.10.19 พิธีรับขวัญแม่โพสพ

2.2.12.10.20 -พิธีสืบชะตาข้าว พิธีรับขวัญข้าว เครื่องประกอบพิธี

2.2.12.10.21 พิธีสู่ขวัญข้าวการเรียกขวัญข้าว เครื่องประกอบพิธีกรรม

การเลี้ยงทาย

2.2.12.10.22 พิธีสู่ขวัญข้าวประเพณี การขนข้าวจี่ควายใส่ที่นา วันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3

2.2.12.10.23 พิธีสู่ขวัญข้าวการเรียกขวัญข้าว ความเชื่อเรื่องวันดีวันเสีย เครื่องประกอบ

พิธีกรรม

2.2.12.10.24 พิธีสู่ขวัญข้าว การเรียกขวัญข้าว ความเชื่อเรื่องการตักข้าวเปลือกจากเล้า ความเชื่อเรื่องวันดีวันเสีย วันขึ้นใหม่ 3 ค่ำ เดือน 3

2.2.12.10.25 พิธีกินข้าวใหม่

2.2.12.11 ประเพณี พิธีกรรมบุญข้าว

2.2.12.11.1 ประเพณีขึ้นปีใหม่ ประเพณีไข่แดงทำประตุมุมบ้าน ปลุกข้าว

และบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ อยู่กรรม แผลง หุ้มผีลื้อ เออโล้ชิงช้า โฉลอะเผว ถอนขนไก่ เกี่ยวข้าว อยู่กรรม ตักแต่น กินข้าวใหม่

2.2.12.11.2 พิธีกรรมงานบุญประเพณี ได้แก่ บุญกฐิน บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสากสู่ขวัญข้าว บุญกุ่มข้าวใหญ่ บุญเจดีย์ข้าวเปลือก บุญข้าวจี่ บุญกลางบ้าน บุญเดินบ้าน (ท้องถื่น) บุญคุณลาน บุญข้าวจี่ บุญพระเวส บุญสงกรานต์ บุญบั้งไฟ บูชาผีบรรพบุรุษบุญเข้าพรรษา บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก บุญออกพรรษา บุญกฐิน พิธีบุญกุ่มข้าวใหญ่ เดือนกุมภาพันธ์ – มีนาคม พิธีบุญข้าวประดับดิน วันแรม 14 ค่ำ และ 15 ค่ำ เดือน 9 (สิงหาคม) พิธีบุญข้าวสาก วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 (กันยายน) ประเพณี 12 เดือน การให้คุณค่าการทำบุญประเพณีฮิดสิบสอง เรียงตามลำดับเดือนทางจันทรคติ เดือน 1 (อ้าย) บุญเข้ากรรม เดือน 2 (ยี่) บุญคุณลานเล่นยี่- เล่นเจียง เดือน 3 บุญข้าวจี่ เดือน 4 บุญพะหวาด เดือน 5 บุญสงกรานต์ปีใหม่ไทย เดือน 6 บุญบั้งไฟพวนนาค เดือน 7 บุญซำชะ เดือน 8 บุญเข้าพรรษา เดือน 9 บุญข้าวประดับดิน เดือน 10 บุญข้าวสาก เดือน 11 บุญออกพรรษา เดือน 12 บุญกฐิน- ลอยกระทง พิธีบุญข้าวใหม่ พิธีทานข้าวใหม่ ผู้นำประกอบพิธีกรรม หมอสูด หมอสู่ขวัญ พ่อ

พราหมณ์ พิธีบุญคุณลานข้าว การขนข้าวขึ้นเล้าการสู่ขวัญข้าวและบุญกุ่มข้าวใหญ่ ผู้นำประกอบพิธีกรรม หมอสูด หมอสู่ขวัญ พ่อพราหมณ์ บุคคลที่เป็นผู้ทำการสื่อกลางระหว่างสิ่งเหนือธรรมชาติกับคน ทำการรักษาผู้ป่วยสะเดาะเคราะห์

2.2.12.11.3 พิธีกรรมที่เกี่ยวกับเครื่องมือเกษตรกรรม ประกอบด้วย การทำโศก (โณลก) พิธีกรรมการทำโศก(โณลก) อุปกรณ์ในการทำไร่ทำนา

2.2.13 ผู้นำ

2.2.13.1 ผู้ประกอบพิธีกรรม ผู้นำทางจิตวิญญาณ ผู้ทำพิธีกรรม ประกอบด้วย เฒ่ากะจ้ำ ตัวแทนทางด้านพิธีกรรมบู่แซ่ ผีมอผี ยี่ผ่าพญาเป้วหมอโจเออการสืบทอดทางตำแหน่งตำแหน่งพืมา จากบิดาไปสู่ลูก ลูกชายคนโต ลูกชายคนสุดท้อง ยี่ผ่าผู้ที่ทำหน้าที่สวดรักษาคันที่ไม่สบาย ผู้ที่ทำนายหา สาเหตุต่างๆผู้ที่ได้รับการคัดเลือกตั้งแต่เด็ก ยี่ผ่าโจ

2.2.13.2 ตำแหน่งผู้นำทางการเมืองการปกครองและบทบาทหน้าที่ เจ้วมา ย้องซ้องโยะ การพิจารณาคดีและบทลงโทษการปรับหมั่วตัวใหญ่ การขับไล่ออกจากหมู่บ้าน ลักษณะของความผิด และการลงโทษความผิดเกี่ยวกับประเพณี ข้อห้าม เช่น วันกรรมอาข่า ตรงกับวันเสื่อ และวันแกะข้อห้าม ห้าม ตัดฟัน ห้ามดำข้าว ห้ามไปไร่ข้าวการทำผิดเกี่ยวกับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้าน มีประตุมุ่บ้าน บ่อน้ำ ศักดิ์สิทธิ์ ชิงช้าหมู่บ้าน ศาลแม่ซ้องลื้อ ป่าช้า และลานสาวกอดความผิดเกี่ยวกับกฎหมาย เช่นการทะเลาะวิวาท การลักขโมย ค่าปรับ กือโอะติโทษที่เบาที่สุด ถือชี เป็นความผิดเนื่องมาจากป่า เช่น พุดไม้ดี พุดไม้ ร้ายผู้อื่นค่าปรับเป็นเหล้าเสียค่าปรับ โทษหนักสถานกลาง ฎ้องชี เป็นความผิดเกี่ยวกับมือ เช่น การ ล้วงเกินภรรยาของผู้อื่น ขโมย ชกต้อยทะเลาะวิวาท ทำร้ายร่างกาย ฯลฯ ถูกปรับ ส่วนโทษการล้วงเกิน ภรรยาคนอื่นเสียค่าปรับเป็นหมู โทษที่หนักที่สุด ญาชี เป็นโทษที่ไม่ค่อยเกิดขึ้นคือ โทษฆ่าคนตาย หรือ พากรรษาผู้อื่นหนีในชั้นนี้ตามประเพณี ย้องซ้องโอะเสียค่าปรับเป็นควาย 1 ตัว ครอบครัวของผู้กระทำผิด ย้ายออกจากหมู่บ้าน

2.2.13.3 ตำแหน่งผู้นำทางวัฒนธรรมและบทบาทหน้าที่ เจ้วมา พิธีโยนไข่ ทิศทางที่ไข่แตก กระจาย ช่างตีเหล็ก หมอผี พืมา การทำพิธีหรือการสวด พิธีกรรมเวลาคนไม่สบาย พิธีกรรมในงานศพ พิธีกรรมในงานศพ พิธีที่สวดเฉพาะภายในบ้านเรียกว่า “หละเวอ้ม” พิธีที่สวดนอกบ้าน เรียกว่า “หละญี่ อ้ม” หมอผีจะได้เนื้อเป็นสิ่งตอบแทนเป็นเนื้อควาย กรณีสวดพิธีศพ เนื้อที่แบ่งให้หมอผีนี้ เรียกว่า พืสำยู

2.2.13.4 เทพเจ้า อเทพเจ้า อาเผ่วหมีแย้ จำป้อฮาล่อง อุ่มย้าอ้อมช้า หมอเอ้วอารี เทพหมอ เอ้วมาเก้ เทพผู้ขาย เมื่อแผ้ว เทพผู้หญิง เมื่อซ้องฉ่านฉ่านฉ้องอามาร

2.2.13.5 บรรพบุรุษ (จี) พิธีกรรมตามประเพณี การรักษาคนป่วย การเรียกขวัญ พิธีงานศพ การเซ่นไหว้บรรพบุรุษอะเผ่วลื้อ ระบบความเชื่อที่มีวิธีการเกษตร อาเผ่วอาฝี่หนึ่ง ชั่วอายุคน จี หนึ่งชั่ว อายุคน ระบบการทำการเกษตรยังยืนบนที่สูง ประกอบด้วย บรรพบุรุษ อาเผ่วอาฝี่ ทวด หึงบรรพบุรุษ หุ้มมานอ

2.2.14 เครื่องประกอบพิธีกรรม

2.2.14.1 สัตว์ในพิธีกรรม ไก่ตัวผู้ ไก่ตัวเมีย หมู สัญลักษณ์ ไข่

2.2.14.2 พืชในพิธีกรรม เอื้องมายนา ยอดใบกล้วย ยอดอ้อย ไม้ไผ่

2.3. พืชผักพื้นบ้าน พืชที่สามารถบริโภคได้เรียกว่า ผัก เช่น ผักชะอม ผักหนาม ผักคืด (ด้อยตั่ง) ผักหวาน ผักกูด ส่วนพืชที่ไม่นิยมนำมาบริโภคหรือกิน แต่สามารถนำมาใช้ประโยชน์อื่นหรือมีสรรพคุณทางยา เรียกว่า หญ้า เช่น หญ้าคา หญ้าแพรก หญ้าหนวดแมว เป็นยาแก้ไข้ แก้กษัย ช่วยขับลม

2.3.1 การผลิตพืชผักพื้นบ้าน

2.3.1.1 เป้าหมายการผลิต ประกอบด้วย แหล่งอาหาร การยังชีพเป็นหลัก การบริโภค ความมั่นคงทางด้านอาหาร การแบ่งปัน สมุนไพร การคงอยู่ของวัฒนธรรม ประเพณีและพิธีกรรมของท้องถิ่น

2.3.1.2 การเก็บรักษามล็ดพันธุ์พืช ประกอบด้วย ประเภทที่ทนทานต่อภูมิอากาศและแมลง เช่น กระเพราแดง ดอกทองนิกโก้ (พอ กอ พอ บอ) แปลว่า ดอกแดง ดอกเหลือง เป็นต้น

2.3.1.2.1 วิธีการเก็บรักษามล็ดพันธุ์ เก็บในถุงผ้า ห่อใส่กระดาษ เก็บใส่กระบุง ตะกร้า หรือกล่องข้าวแล้วนำไปแขวนไว้ในที่เสาบ้าน บริเวณครัว หิ้งเหนือเตาไฟในครัว เพื่อป้องกันไม่ให้มอดหรือแมลงมากิน

2.3.1.2.2 แหล่งเก็บรักษามล็ดพันธุ์ ยุงข้าว ห้องครัว สาเหตุที่ต้องเก็บรักษามล็ดพันธุ์พืชใน ห้องครัว ห้องที่มีไอน้ำจากเตาไฟตลอด ตัวต่างๆ เช่น มอด หนอน และแมลงต่าง ๆ ไม่สามารถเข้ามาหากินหรือทำลายมล็ดพันธุ์ได้ ห้องครัวเป็นห้องที่ไม่ชื้น มล็ดพันธุ์ที่เก็บรักษาไม่ขึ้นรา และอุปกรณ์การเกษตร เช่น ดอก ค้ำมิด ค้ำม้อน เสื้อผ้าขาว ใบพัดข้าว

2.3.1.2.3 การขยายพันธุ์ ประกอบด้วย การคัดเลือกพันธุ์พืช มล็ดพันธุ์ผลผลิตรุ่นแรก การแลกเปลี่ยนพันธุ์พืช เช่น เมล็ดบวบ ฟักทอง แตงกวา ถั่ว การอนุรักษ์พันธุ์พืช คือ

2.3.1.2.4 การเก็บเกี่ยว ประกอบด้วย ถูเก็บเกี่ยวช่วงเดือนธันวาคมถึงเดือนมกราคม ความเชื่อเรื่องวันเก็บเกี่ยว วันเดือนดับ (ข้างแรม) เพราะเชื่อว่า มอด มด หรือแมลงต่างๆ ไม่สามารถมองเห็นและไม่มารบกวน

2.3.1.2.5 การควบคุมวัชพืช ประกอบด้วย ถอนหญ้า ก่อนการเก็บเกี่ยวผลผลิต (แม่หญ้า และหลานหญ้า) การเรียนรู้และสืบทอดความรู้ ประกอบด้วย พ่อแม่ บรรพบุรุษ ญาติ เพื่อนบ้าน บุคคลในชุมชนและภายนอกชุมชน การถ่ายทอดความรู้ผ่านระหว่างหมู่บ้าน การแต่งงานของคนในหมู่บ้าน การถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพ การที่กลุ่มผู้รู้รู้จักชนิดของพันธุ์พืช ทำให้การคงอยู่ของอาหารธรรมชาติ การถ่ายทอดเป็นในลักษณะการนำพืชมาใช้ในการประกอบพิธีกรรม การนำมาประกอบอาหารและการรักษาอาการเจ็บป่วย วิธีการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติ การบอกเล่า การสืบทอดในการพัฒนาเทคนิคการขยายพันธุ์พืช

2.3.1.2.6 การจัดระบบการปลูกพืช ประกอบด้วย การจัดการแบบผสมผสาน (การ เลียนแบบป่า) เมล็ดพันธุ์ ดินสำหรับการปลูกพืช ความหลากหลายของพันธุ์พืช พื้นที่สำหรับการปลูก พืช โครงสร้างต่างระดับของพืช ระบบนิเวศ การปลูกทั้งไม้ยืนต้น ไม้พุ่ม ไม้เลื้อย หญ้า ต้นไม้ที่ค้าจุนซึ่ง กันและกัน ชนิดพืช ลักษณะดิน กระบวนการปลูก การดูแลพืชผัก

2.3.1.2.7 การบำรุงดิน ประกอบด้วย ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยพืชสด วิธีการใช้ปุ๋ย

2.3.1.2.8 การป้องกันโรคและศัตรูพืช พืชที่มีสารหรือกลิ่นไล่หรือกำจัดศัตรู วิธีการป้องกันกำจัดศัตรูพืชใช้รูปแบบเกษตรผสมผสาน โดยการปลูกพืชที่มีกลิ่นไล่แมลงศัตรูพืช เช่น ตะไคร้ ตะไคร้หอม โหระพา กระเพรา แมงลัก ดาวเรือง รากต้นหนอนตายยากมีพิษฆ่าแมลงและมีกลิ่นไล่แมลงไม่ให้เข้ามากัดกินทำลายพืชผักพื้นบ้าน การใช้พืชที่มีสารกำจัดแมลงศัตรูพืชผักพื้นบ้าน เช่น รากหางไหล ใบยาสูบ ต้นและใบตะไคร้หอม เหง้าข่า เมล็ดสะเดา

2.3.1.2.9 รูปแบบการปลูก ประกอบด้วย การปลูกพืชตามลักษณะสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ พืชยืนต้นที่อยู่ระดับบน พืชระดับล่างปลูกพืชผักพื้นบ้านที่เป็นไม้ที่ชอบร่มรำไร ปลูกไม้ผลยืนต้นผสมผสานหรือแซมด้วยพืชผักพื้นบ้าน ปลูกพืชผักพื้นบ้านที่เป็นไม้เลื้อยให้เลื้อยขึ้นไปตามลำต้นไม้พุ่ม การปลูกแบบวนเกษตร ไม้ยืนต้น พืชระดับล่างที่เป็นไม้พุ่ม ไม้คลุมดิน พืชผักพื้นบ้านที่เป็น ไม้ยืนต้นที่ปลูกสลับแซมในพื้นที่ ส่วนพืชระดับล่างที่เป็นไม้พุ่มหรือไม้คลุมดินที่มีอยู่เดิมในพื้นที่ที่เป็นพืชผักพื้นบ้าน

2.3.2 การปลูกพืชตามลักษณะสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ

2.3.2.1 พืชยืนต้นที่อยู่ระดับบน พืชผักยืนต้นที่ช่วยพรางความเข้มข้นของแสงแดดและช่วยรักษาความชุ่มชื้น พืชผักพื้นบ้านที่ชอบร่มรำไรที่ปลูกเป็นพืชระดับล่าง ได้แก่ กระแอน จิง ข่า ตูณ ปูเล ผักกูด ผักคาวตอง ผักจี ผักไผ่ ผักหนอก ผักหวานบ้าน พูลึง เพี้ยฟาน เล็บครุฑ หอมด่วน

2.3.2.2 ไม้ผลยืนต้น ปลูกไม้ผลยืนต้นผสมผสานหรือแซมด้วยพืชผักพื้นบ้าน โดยปลูกไม้ผลยืนต้น ได้แก่ ลำไย ลิ้นจี่ มะม่วง มะปราง ขนุน มะเฟือง มะยม มะขาม เป็นไม้ยืนต้นหลัก แล้วปลูกพืชผักพื้นบ้านที่เป็น ไม้ยืนต้นแซมระหว่างต้นหรือระหว่างแถวของไม้ผลยืนต้น พืชผักพื้นบ้านที่เป็น ไม้ยืนต้นที่ปลูก ได้แก่ กล้วยน้ำว่า จีเหล็ก แด ผักเสี้ยว ผักเหือด มะกอก มะก้วยเทศ มะกรูด มะลิดไม้ ส้มป่อย สะเลียม

2.3.2.3 ไม้เลื้อย มีลำต้นเลื้อยพันที่ต้องอาศัยเลื้อยพันหลัก มีการจัดปลูกไว้ตามแนวรั้วรอบบริเวณบ้าน ซึ่งแนวรั้วรอบบริเวณบ้านมีทั้งที่เป็นการปลูกไม้พุ่มเป็นแถว แล้วตัดระดับสายตาเป็นแนวรั้วขอบเขต เช่น กระถิน ผักหละ ผักหวาน แล้วปลูกพืชผักพื้นบ้านที่เป็นไม้เลื้อยให้เลื้อยขึ้นไปตามลำต้นไม้พุ่ม หรือรั้วบ้านที่เป็นไม้ไผ่ผ่าตี เป็นแผงตั้งเป็นแนวรั้วขอบเขตรอบบริเวณบ้านแล้วปลูกพืชผักพื้นบ้านที่เป็นไม้เลื้อยให้เลื้อยเจริญเติบโตขึ้นไปตามแนวรั้วไม้ไผ่ ซึ่งชาวบ้านจะจัดปลูกพืชผักพื้นบ้านที่เป็นไม้เลื้อยหลายชนิดสลับกันไปตามแนวรั้ว ได้แก่ ผักแคบ ผักเชียงดา ผักบั้ง ผักปุย่า ดิปลี มะเขือเครือ มะห้อย ผักฮ้วนหมู สะเล ถั่วแปบ ในการจัดปลูกพืชผักพื้นบ้านของชาวบ้านในรูปแบบนี้ เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านของชาวบ้านในการจัดการปลูกพืชที่ใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างเต็มที่

2.3.2.4 ไม้ยืนต้น พืชระดับล่างที่เป็นไม้พุ่ม ไม้คลุมดิน พืชผักพื้นบ้านที่เป็น ไม้ยืนต้นที่ปลูกสลับแซมในพื้นที่ ได้แก่ จีเหล็ก ผักเสี้ยว ผักเหือด มะกอก มะลิดไม้ ส้มป่อย สะเลียม ไม้ผลวก ส่วนพืชระดับล่างที่เป็นไม้พุ่มหรือไม้คลุมดินที่มีอยู่เดิมในพื้นที่ที่เป็นพืชผักพื้นบ้าน ได้แก่ ปูเล ผักกูด พูลึง ผักหวานป่า ผักหนาม สะเล

2.3.3 การบริโภคเพื่อเป็นอาหารและยาสมุนไพร

2.3.3.1 พืชอาหาร ประกอบด้วย ผักหละ(ชะอม) ผักปิ้ง ผักแคบ ผักอีสุ่ม ผักเสี้ยว ผักหวานบ้าน ยอดผักทอง มะนาว(น้ำเต้า) พริกเหลือง พริกเขียว พริกหม่น มะขาม มะขี้เฒ่า ผักกาด มันแกว มันอ่อน ถั่วดำ ถั่วรอด ถั่วมะแป้ ถั่วมะแสะ ถั่วพู ส่วนผลไม้ เช่น มะม่วง มะขาม มะกล่ำเตี้ย กล่ำย่อง กล่ำยติบ คำ กล่ำยส้ม กล่ำยไข่ กล่ำยคำว กล่ำยหักมุก ส้มโอ มะนาว ส้มเกลี้ยง กองแกง(ทับทิม) มะเปร(อโวคาโด)

2.3.3.2 การบริโภคแบบสด ได้แก่ สะระแหน่ ผักชีฝรั่ง ตะไคร้ ผักกาด เป็นต้น ตะไคร้ สะระแหน่ จิง ข่า

2.3.3.3 คุณค่าทางอาหารทางโภชนาการ ประกอบด้วย

2.3.3.3.1 ผักที่มีเบต้าแคโรทีนสูง เช่น ยอดแค ใบกะเพรา ใบขี้เหล็ก แครอท ใบขมิ้น ใบย่านาง ใบชะพลู ใบตำลึง ใบบัวบก ใบแมงลัก ผักกูด ผักชีลาว ผักแพรว ผักแว่น ยอดแค ใบขี้เหล็ก ใบกระเพรา

2.3.3.3.2 ผักที่มีวิตามินสูง เช่น ใบขมิ้น ใบย่านาง ยอดแคและใบตำลึง ผักแพรว ผักชีลาว ใบกระเจียว

2.3.3.3.3 ผักที่มีวิตามินซี เช่น ดอกขี้เหล็ก ใบเหมียง ผัก ผักหวาน ผักเม็ก ยอดกระถิน ข่า กระชาย

2.3.3.3.4 ผักที่มีฤทธิ์ต้านอนุมูลอิสระสูง ได้แก่ ผักต้ว ผักกระเฉด ยอดสะเดา พริกไทย สด ผักแพรว ผักชี ใบชะพลู ใบบัวบก ใบขมิ้น ผักชีลาว ใบขี้เหล็ก ใบแมงลัก ใบชะอม

2.3.4 พืชผักพื้นบ้านจำแนกตามกลิ่นและรสชาติ

2.3.4.1 พืชผักพื้นบ้านที่มีรสขม มีฤทธิ์แก้ไอ แก้ร้อนใน บำรุงน้ำดี ช่วยย่อยอาหาร ประกอบด้วย ขี้เหล็ก แค ผักขม ผักเชียงดา ผักเปต ผักหนอก ผักฮ้วนหมู เพี้ยพาน พริกขี้หนู มะเขือพวง มะลิไม้ มะแว้งต้น มะหยั ดอกแค ดอกสะเลียม ดอกขี้เหล็ก ผักหนอก คิงหว่า สะเดา ผักเปต พื้ทะเลาย ไจร ผักคืด มะขม ผักเปต เพี้ยพาน พื้ทะเลาย ไจร มะริดไม้ ยอด/ดอกสะเลียม คิงหว่า รสขมมอกปอ (ขมๆ หวานๆ) ผักกะถิน/กะถิน ผักหนอก/บัวบก มะเขือแจ้/มะเขือขิน

2.3.4.2 พืชผักพื้นบ้านที่มีรสจืด มีฤทธิ์เป็นยาขับพิษต่างๆ รักษาอาการอักเสบจากพิษต่างๆ แก่น้ำเหลืองเสีย แก้กระหายน้ำ พืชผักพื้นบ้านที่มีรสจืด ประกอบด้วย ถุน ผักกูด ผักแคบ ผักบุ้ง ผักปิ้ง ผักแว่น ผักหนาม พญาขอ พริกเขียว มะเขือมัน มะค้อนก้อม รสจืดกลิ่นหอม เล็บครุฑ/เล็บครุฑ ใบกล้วย เตด ยอดกองแกง หญ้าตดหมา/กระพังโหมหอม กลิ่นหอม คับขาว ยอดมะปิ่น/ยอดมะตูม

2.3.4.3 พืชผักพื้นบ้านที่มีรสเปรี้ยว มีฤทธิ์แก้ไอ กัดเสมหะ แก้กระหายน้ำ ขับปัสสาวะ พืชผักพื้นบ้านที่มีรสเปรี้ยวมี ประกอบด้วย ผักคาวตอง ผักปุย่า มะกรูด มะขาม มะนาว มะเฟือง มะม่วง มะยม ส้มป่อย ใบเม้า มะเคระ มะก่าย มะเขือส้ม มะอึก มะเขือปู รสเปรี้ยวหวาน มะขามป้อม มะเฟือง มะกอกไทย

2.3.4.4 พืชผักที่รสเผ็ดร้อน มีฤทธิ์เป็นบำรุงทางธาตุไฟ แก้โรคลม แก้ปวดท้อง แก้ท้องอืด จุกเสียด ขับเหงื่อ และช่วยเจริญอาหาร พืชผักพื้นบ้านที่มีรสเผ็ดร้อน ประกอบด้วย กระแวน กอมก้อ ข่า

จึง จะไกร ตีป्ली ปลูก ผักเผ็ด ผักไผ่ พริกแดง พริกไทย พูลึง มะดาเลื่อ มะปิ่น แมงลัก หอมด่วน หอมแดง หอมเทียน โหระพา จะข่าน พริกหนุ่ม พริกตักโต พริกขี้หนู กลิ่นหอมดับกลิ่นคาว กระเพรา/กระเพรา ก้อมก่อ/ใบแมงลัก คาวตอง/พลูขาว ในจันทร์/กระเพราใหญ่ ผักไผ่/ผักไผ่ หอมด่วน/สาระแหน่ ห้อมเป็น เปื่อ/ชีฝรั่ง มะเข้่น/มะเข้่น มะก่วง/มะเข้่นหลวง

2.3.4.5 พืชผักพื้นบ้านที่มีรสฝาด มีฤทธิ์ในการแก้ท้องร่วง ท้องเสีย แก้บิด แก้โรคทางเดินอาหาร พืชผักพื้นบ้านที่มีรสฝาด ประกอบด้วย ผักและเปลือกกระถิน ผลกล้วยน้ำว้าดิบ ผลขนุนอ่อน ยอดผักเหือด ยอดมะกอก ผักติ้ว ยอดกระโดน ผักกระถิน ผลกล้วยน้ำว้าดิบ ผลขนุนอ่อน ยอดผักเหือด ยอดมะกอก ใบมะยมอ่อน

2.3.4.6 พืชผักพื้นบ้านที่มีรสมัน มีฤทธิ์บำรุงกำลัง บำรุงธาตุ บำรุงไขข้อ เส้นเอ็น พืชผักพื้นบ้านที่มีรสมัน ประกอบด้วย ถั่วแปบ ผักหนอง ผักหละ มะพิกแก้ว เล็บครุฑ สะแล

2.3.4.7 พืชผักพื้นบ้านที่มีรสหวาน มีฤทธิ์แก้กระหายน้ำ ขับปัสสาวะ บำรุงกล้ามเนื้อ บำรุงกำลัง พืชผักพื้นบ้านที่มีรสหวานมี ประกอบด้วย ผักขี้หูด ผักจี้ ผักเลี้ยว ผักหวานบ้าน ผักหวานป่า มะก้วยเทศ มะเขือเครือ มะเขือแจ้ มะเขือยาว ยอดโกสูล ผักเซ้ง เครือเขาคั่ว ถั่วแปบ ผักหละ มะพิกแก้ว ผักหนอก สะแล รสหวาน ประกอบด้วย กระหล่ำ ถั่วฝักยาว ผักกาดขาว รสหวาน ดับคาว มะเขือผ้อย/มะเขือเปราะ

2.3.4.8 กลิ่นช่วยดับคาว ประกอบด้วย ผักไผ่ หอมด่วน ไซ้หอมเป็นเปื่อ และมะเข้่น

2.3.4.9 รสเผื่อน ประกอบด้วย จะข่าน

2.3.4.10 รสเย็นดับคาว ประกอบด้วย ห้อมแย้/ผักชี

2.3.5 พืชผักพื้นบ้านจำแนกตามฤดูกาล

2.3.5.1 การกินผักพื้นบ้านฤดูร้อน (กุมภาพันธ์-พฤษภาคม) เจ็บป่วยด้วยธาตุไฟควรรับประทานผักพื้นบ้าน รสขม เย็น เปรี๊ยะ และจัด เช่น ผักหนาม ขี้เหล็ก มะขาม ตำลึง ถูฝน (มิถุนายน-กันยายน) เจ็บป่วยด้วยธาตุควรรับประทานผักพื้นบ้าน รสสุขุม รสเผ็ดร้อน เช่น กระเจี๊ยบแดง หอมแดง แมงลัก ถูหนาว (ตุลาคม-มกราคม) เจ็บป่วยด้วยธาตุน้ำ ควรรับประทานผักพื้นบ้าน รสขม ร้อน และเปรี๊ยะ เช่น มะละกอ ขนุน ผักกูด ชะอม บอน ยอดมะม่วง ยอดมะขาม เป็นต้น

2.3.5.2 การกินผักพื้นบ้านฤดูฝน (ประมาณเดือนมิถุนายน – กันยายน) เช่น หน่อไม้ เห็ด ผักแว่น ผักปลาบ ผักบู่ ผักเผ็ด ตำลึง บัว พริก ข่า มะเขือ พัก มะระ ซึ่งส่วนมากจะเป็นผักที่กินใบและยอดอ่อน ดอกกระเจี๊ยบ มีลักษณะเป็นหัว การงดเว้นรับประทานผักตำลึงทำอาหารช่วงต้นฤดูฝนจะทำให้ท้องเสีย

2.3.5.3 การกินผักพื้นบ้านฤดูหนาว (เดือนตุลาคม – มกราคม)

2.3.6 พืชผักพื้นบ้านจำแนกตามสีผิวกายและโลหิต

การบริโภคผักพื้นบ้านตามสีผิวกายและโลหิต เช่น คนผิวขาว โลหิตมีรสหวาน ควรเลือกรับประทานผักพื้นบ้านรสเผ็ด ร้อน ขม คนผิวขาวเหลือง โลหิตมีรสเปรี๊ยะ ควรเลือกรับประทานผักพื้นบ้าน รสเค็ม คนผิวดำแดง โลหิตมีรสเค็ม ควรเลือกรับประทานผักพื้นบ้านได้ทุกรส ยกเว้น รสเค็ม คน

ผิวดำ โลหิตมีรสเค็มจัด และเย็นจัด ควรเลือกรับประทานผักพื้นบ้านที่มีรสหวาน เช่น สะเดา ข่าอ่อน พริกไทย ผักแพว

2.3.7 ผักพื้นบ้านกับเกลือ ประกอบด้วยตุน ผักแค ผักเชียง ผักม้วนหมู ยอดโกศ ผักหละ หญ้า ตดหมา ผักบั้ง ถั่วฝักยาว กระหล่ำปลี ผักไผ่ สะระแหน่ ชีฝรั่ง แมงลัก โหระพา ขิง ขมิ้น กระเทียมหอม ผักชี ใบหอม หอมแฮ้ มะเข้มน ถั่วฝักยาว ยอดกระถิน แดงกวา ผักหนอก ผักแว่น ผักกาด กระหล่ำ กระหล่ำดอก มะเดื่อ มะเขือฝอย ผักอิน

2.3.8 ผักพื้นบ้านที่กินสด กระถิน ดีปลี ตุน ผักคาวตอง ผักจี ผักบั้ง ผักปุย่า ผักเผ็ด ผักไผ่ ผักหนอก พญาขอ พริกแต้ พริกไทย พริกหนุ่ม พูลึง เพี้ยพาน มะกรูด มะกอก มะก้วยเทศ มะเขือแจ้ มะดาเลื้อ มะนาว มะพิกแก้ว มะเฟือง มะม่วง มะยม มะแว้งต้น แมงลัก ส้มป่อย หอมด่วน หอมแดง หอมเทียม โหระพา คิงหว่า มะริดใบ ใบมะปิ่น ใบมะละกอ(เผาะ) ใบมะยม เพี้ยพาน ผักชี เกียงพาไหนด ยอดทอง แดง หอมด่วน หอมด่วนหลวง ยอดสะเดา ใบจันทร์ ผักแปม มะเขือเจ้ แดงกวา ถั่วฝักยาว ผักตดหมา ผักคาวตอง ใบฝรั่ง ผักกาดขาว กระหล่ำปลี มะแค่น ใบมะม่วง ใบมะกอก ผักฮาก จะก้าน เล็บครุฑ กระเพรา ยอดโกศ มะเขือฝอย (เปราะ) ผักคืด ใบปูละ ผักกระถิน หอมบั่ว (จี) หอม พริก กลือ มะเข้มน ข่า กระแอน กล้วยน้ำว่า ขิง จะไคร ดีปลี ตุน ผักคาวตอง ผักจี ผักบั้ง ผักปุย่า ผักแปม ผักเผ็ด ผักไผ่ ผักหนอก ผักเหือด พญาขอ พริกแต้ พริกหนุ่ม พูลึง เพี้ยพาน มะกอก มะเขือแจ้ มะเขือพวง มะนาว มะปิ่น มะเฟือง มะม่วง มะยม มะแว้งต้น แมงลัก เล็บครุฑ หอมด่วน หอมแดง หอมเทียม โหระพา

2.3.9 วิธีการปรุงผักพื้นบ้าน

2.3.9.1 ผักสำหรับนึ่ง เป็นการนำผักมานึ่งกับน้ำมัน ประกอบด้วย ผักคำลิ่ง (ผักแคบ) ผักบั้ง มะแว้ง มะเขือ ผักหละ นำมาจิ้มกับน้ำพริก เช่น น้ำพริกกะปิ น้ำพริกมะกอก น้ำพริกหอม น้ำพริกปลา เป็นต้น

2.3.9.2 ผักสำหรับนึ่ง ลวก ประกอบด้วย ผักเผ็ด ผักหวาน ผักเชียง มะนอย มะห้อย มะเหิด มะนอยหิหมา พักทอง น้ำเต้า หน่อข่า จี๊กู เครื่องเขาค่า ผักม้วนหมู หน่อไม้ ผักกูด ดอกหมากบู่ ถั่วแปบ ถั่วดำ ถั่วฝักยาว ผือก มั่น พักทอง พักเขียว มะเขือ บวบ ผักหละ ผักหม ผักแซ่ว ผักก้นถูง ผักแคบ ผักหนอก ผักอิน ผักบั้ง ผักอีฮุม ผักกาดเมือง มะแว้ง เห็ด โกศ อีฮุม ผักหวานบ้าน มะเขือมัน หัวเผือก หัวมัน หัวมัน ถั่วดำ ถั่วแป มะกู่ มันต่างแดง

2.3.9.3 ผักที่ใช้ย่าง ประกอบด้วย เห็ด ชุบเห็ดฟาง ย่างเห็ดฟางหอมกว่าต้ม และเลือกดอกตูมเวลาอย่างความหวานจะไม่ออก

2.3.9.4 ผักสำหรับปั่น ประกอบด้วย ใบหมาน้อย ปั่นจะปรุงปั่นก่อนแล้วจึงผสมน้ำคั้นใบหมาน้อย

2.3.9.5 ผักที่ทำให้ข้าวโป่งไม่แตก ประกอบด้วย เครื่องตดหมุดหมา ข้าวโป่งหรือข้าวเกรียบนั้น ใช้น้ำข้าวแช่รากเครื่องตดหมุดหมาเพื่อให้ข้าวโป่งไม่แตก และใช้ข้าวเหนียวหนึ่งสุกใหม่ๆ และใช้ไข่และน้ำมันพืชทำให้แผ่นข้าวโป่งไม่ติดกัน

2.3.9.6 ผักที่ใช้ทำซุบ ประกอบด้วย แดงกวา มะเขือเปราะ ขนุน ซุบแดงกวา หน่อไม้ เห็ด ดอกกระเจียว จะขยำแดงกวกับเกลือ และคั้นน้ำทิ้ง รสชาติจะไม่จืด ซุบมะเขือเปราะควรต้มทิ้งลูกโดยไม่ผ่า ทำให้มะเขือเปราะมีรสหวาน ซุบขนุน ควรต้มขนุนให้อ่อนนุ่มมากๆ แต่ไม่ถึงกับเปื่อย เวลานำไปโขลกจะเข้าเนื้อกัน

2.3.9.7 ผักที่ใช้ทำเครื่องแกง ได้แก่ พริก ตะไคร้ หัวหอมแดง หอมบัว กระเทียม

2.3.9.8 ผักที่ใช้แกง เช่น บอน หน่อไม้ จี๋เหล็ก หน่อหาว ผักหวานป่า ตำลึง ผักหม ผักหวาน บอน ผือก ผักอีสุ่ม มะหนูน ตู่น หน่อไม้ ยอดผักทอง ผักไข่เหา แดงเห็ด ผักหน้าง ผักกูด ผักกาด มะนอย มะบวบ ผักบั้ง ผักหละ(ชะอม) ผักเสี้ยว ผักขี้เขียด ผักเปี้ยว ผักสลิด ผักก้นดง ผักเอือก แดงผักเจียว ผักทอง มะนาว กระแอน กล้วยน้ำว่า กอมก้อ ขนุน ข่า จิง จี๋เหล็ก แด จะไกร ดีปลี ตู่น ถั่วแปบ ผักกูด ผักขม ผักขี้หูด ผักแคบ ผักจี่ ผักเชียงดา ผักบั้ง ผักบั้ง ผักเผ็ด ผักแว่น ผักเสี้ยว ผักหนอง ผักหนาม ผักหละ ผักหวานบ้าน ผักหวานป่า ผักฮ้วนหมู ผักเหือด พญาขอ พริกแด่ พริกไทย พริกหนุ่ม พลุถึง ผักเจียว มะกรูด มะก้วยเทศ มะขาม มะเขือเครือ มะเขือแจ้ มะเขือพวง มะเขือมัน มะเขือยาว มะค้อนก้อม มะดาเลื้อ มะพิกแก้ว มะห้อย แดงลัก ส้มป่อย สะแล หอมแดง หอมเทียม โหระพา กระแอน กล้วยน้ำว่า กอมก้อ ขนุน ข่า จิง จี๋เหล็ก แด จะไกร ถั่วแปบ ปลูก ผักกูด ผักขม ผักขี้หูด ผักแคบ ผักเชียงดา ผักบั้ง ผักบั้ง ผักแปม ผักแว่น ผักเสี้ยว ผักหนอง ผักหนาม ผักหละ ผักหวานบ้าน ผักหวานป่า ผักฮ้วนหมู ผักเหือด ผักเจียว ผักข่า มะกรูด มะก้วยเทศ มะขาม มะเขือเครือ มะเขือพวง มะเขือมัน มะเขือยาว มะค้อนก้อม มะดาเลื้อ มะพิกแก้ว มะลิดไม้ มะแว้งต้น มะห้อย สะเลียม เล็บครุฑ สะเลียม สะแล หอมแดง เห็ด เช่น เห็ดลม เห็ดแดง เห็ดขอนขาว เห็ดโคน เห็ดถ่าน เห็ดถอบ เห็ดแก่น เห็ดไร่ เห็ดกระโถง เห็ดด่าน เห็ดหน้าด่าน เห็ดปุมหมู เห็ดขมิ้น เห็ดดอกหมอก เห็ดมัน เห็ดหอม เห็ดเลื้อย เห็ดหน้ามอยดำบั้ง เห็ดน้ำข้าว เห็ดกาบบัว เห็ดไผ่นก เห็ดโคนพราน เห็ดโคนน้อย เห็ดโคนหลวง เห็ดแดงก่อ เห็ดโคนข้าวตอก เห็ดป้อ เห็ดป่า เห็ดถั่ว เห็ดตำ เป็นต้น

2.3.9.9 ผักที่ใช้คั่ว ประกอบด้วย ผักกูด ผักหม ผักกาด กระหล่ำ แดงกวา ถั่วฝักยาว มะนาว ยอดผักทอง มะนอย มะบวบ

2.3.9.10 ผักที่ใช้การเจียว ประกอบด้วย ผักที่ใช้คือ ผักไข่เหา ผักเปี้ยว ผักหม ผักเซ้ง ผักเสี้ยว ผักกาด

2.3.9.11 ผักที่ใช้ทำแจ่ว ประกอบด้วย พริกสดหรือพริกป่น กระเทียม มะนาว มะขามเปียก

2.3.9.12 ผักที่ใช้ซัง ประกอบด้วย กล้วยน้ำว่า ปลูก ผักกูด ผักเชียงดา ผักข่า

2.3.9.13 ผักที่ใช้ต้ม ประกอบด้วย ผักตำลึง มะนาว มะเขือ

2.3.9.14 ผักที่ใช้ตำ ประกอบด้วย หมาทุ่ง (ตำมะละกอ) ถั่วฝักยาว มะขม ปลีกกล้วย แดงกวา เมี่ยงกะลามะพร้าว กล้วยดิบ ลูกจันทร์ ลูกยอ เมี่ยงข่า แดงโม

2.3.9.15 ผักบางชนิดก่อนจะนำมาตำ ต้องนำไปต้ม เผา นึ่งให้สุกก่อน เช่น มะแปบ ขนุน มะเขือ ผักเอือก มะเขือเผา น้ำพริกเจียด พริกปลา พริกอีหวาก น้ำพริกน้ำหน่อ น้ำพริกปลาทุ พริกจี่กึ่ง พริก

หนุ่ม พริกอ่อน พริกกบ พริกเห็ด พริกน้ำผัก พริกมะกอก พืชผักผลไม้ที่นำมาตำ เตา มะม่วง มะขาม มะหลอด มะต๋อง มะโอ มะเตด(มะละกอ)

2.3.9.16 ผักที่ใช้ผัด ประกอบด้วย กอมก้อ จิง ถั่วแปบ ผักขม ผักแคบ ผักบุ้ง ผักหนอง พริกไทย พักเขียว มะเขือเครือ มะเขือยาว มะพิกแก้ว โหระพา

2.3.9.17 ผักที่ใช้ยำ ประกอบด้วย หน่อไม้ ผักปุมป่า ใบมะม่วง

2.3.9.18 การส้าหรือการยำผักสด ประกอบด้วย ผักปุย้า ผักเหือด พริกแต้ มะกอก มะก้วยเทศ มะขาม มะเขือแจ้ มะม่วง มะขม ส้มป่อย หอมแดง

2.3.9.19 ส้า ประกอบด้วย แตงกวา (มะแตง) ผักกาด ใบมะขาม

2.3.10 ผักพื้นบ้านเคล็ดลับการปรุงอาหาร

2.3.10.1 ผักสำหรับปรุงรส ชูรส ผงนัว ประกอบด้วย ใบหม่อน ข้าวเหนียว ข้าวกล้อง ใบมะขามอ่อน ยอดส้มป่อย ผักหวานป่า ผักหวานบ้าน ผักโขมและชะมวง ดอกมะรุ้ม กุยช่าย ใบหม่อน กระเจี๊ยบแดง ใบผักหวาน ใบมะรุ้ม ใบกระเทียม ใบหอม ใบมะขาม ใบกระเจี๊ยบ ผักโขมทั้งต้น ใบน้อยหน่า ใบชะมวง ใบกุยช่าย ใบมะขามอ่อน ยอดส้มป่อย ผักหวานป่า ผักหวานบ้าน ผักโขม ชะมวง ดอกมะรุ้ม ใบหม่อน กระเจี๊ยบแดง

2.3.10.2 ผักที่มีรสขม

2.3.10.2.1 กระทือ มีรสขม หั่นเป็นชิ้นบางๆ นำไปแช่ในน้ำเกลือ เพื่อลดความขมลง ก่อนจะนำไปรับประทานหรือปรุงอาหาร หัว นำมารับประทานสดคู่กับน้ำพริก ปรุงเป็นอาหาร เช่น แกงกะทิกับปลา แกงป่า เป็นต้น

2.3.10.2.2 กระของ มีรสขมจัด เคล็ดลับการปรุงไม่ให้มีรสขม คือ นำมาลวก รอให้น้ำเดือดจัด นำกระของลงไปลวก เมื่อสุกให้รีบนำขึ้นแช่น้ำเย็นจัดทันที ไม่ควรลวกนานเพราะจะทำให้เกิดรสขมได้ ใบ ผล ใบและยอดอ่อนนำมาลวกจิ้มน้ำพริก แกงเลียง และผัด ผลอ่อนมาแกงกะทิ

2.3.10.2.3 ขี้เหล็ก ไล่ ใบย่านาง แกงใส่ผักที่มีรสขม เช่น แกงขี้เหล็ก จะต้องนำขี้เหล็กมาต้มแล้วเทน้ำต้มทิ้ง 2-3 ครั้ง และใส่ใบย่านาง

2.3.10.3 ผักดับกลิ่นคาว ประกอบด้วย ขมิ้น ตะไคร้ มะกรูด ข่า จิง มะเขือเทศ กระเทียม หอมบัว(หอมแดง) หัวหอม ใบแมงลัก ผักชีลาว

2.3.10.4 ผักรสเปรี้ยว ประกอบด้วย รสจากมดแดง ผักต้ว ใบมะขามอ่อน ส้มป่อย ใบหม่อน ใบกระเทียม ผักหวาน

2.3.10.5 ผักที่มีพิษ ประกอบด้วย ใบย่านาง บอนจะต้มกับใบย่านางเพื่อลดพิษ แกงหน่อไม้ ชูปหน่อไม้ แกงหาวาย ใช้ต้มหน่อไม้ทำให้จืด

2.3.10.6 เอื้องหมายนา นำไปหั่นเป็นชิ้นบางๆ แล้วแช่ในน้ำเกลือ แกงกับหมูและปลา จะทำให้รสชาติดี

2.3.10.7 ส่วนของพืชผักที่ทำให้เนื้อเหนียว และป้องกันท้องร่วง ประกอบด้วย เปลือกต้นกอก เปลือกลำไย เปลือกต้นค้ำ ใบฝรั่ง

2.3.10.8 การคงผัก หากต้องการให้มีรสเปรี้ยวเร็วขึ้นจะใส่ข้าวเหนียวหนึ่ง

2.3.11 ส่วนของพืชผักที่นำไปใช้ประโยชน์ ประเภทส่วนของพืช จำแนกตามหลักพฤกษศาสตร์ คือ พืชกินหัวหรือเหง้า พืชกินผล พืชกินหน่อ พืชกินใบ พืชกินต้น พืชกินยอด พืชกินดอก พืชกินยอดอ่อน พืชกินก้านใบ

2.3.11.1 ใบ ยอดอ่อน ประกอบด้วย กระยอง (ผักเหมาะ) บอนยายรัด บอนส้ม

บัวบก ชะพลู ชะพลูป่า บัวบก ส้มสันดาน ผักติ๊ด แค จิง แมงดา หอมแป้นเปื้อ กระเพรา โหระพา หอมด่วน ผักเผ็ด พญาขอ ชะอม มะปิ่น มะกอก ผักหวาน ส้มป่อย ขี้เหล็ก ผักทอง เม้า มะยม มะขาม ขี้เหล็ก ผักกระเฉด ใบชะมวง ใบจิก กระถิน สะเดา ขี้เหล็ก ส้มบอบแบบ ผักกูดเขา ผักกูด

2.3.11.2 หัวและราก ประกอบด้วย เผือก มัน จิง ข่า

2.3.11.3 ดอก/เหง้า ประกอบด้วย หัวปลี กลัวยน้ำว่า ข่า ขี้เหล็ก แค ปูเลย ผักเผ็ด ผักบั้ง ผักปุย้า ผักฮ้วนหมู มะพิกแก้ว มะลิคี่ มะขาม มะค้อนก้อม สะเลียม สะแล เห็ดโคน (เห็ดปลวก) ดอกกระเจียว ดอกกะหล่ำ ดอกเต้า ดอกผักม้วนหมู ดอกแค ดอกผักทอง ดอกสลิดบ้าน ดอกสะเรียม ดอกอว จี๊ก ดอกข่า ดอกอาก้า ดอกจ๊วแดง ดอกโสน ดอกอ้อส้ม กระทือ ดาหลา ดอกขจร ดอกโสน ดอกมะรุ้ม แด

2.3.11.4 ต้นอ่อน ประกอบด้วย ลำต้นอ่อน (หยวกกล้วย) กลัวยป่า มารับประทานสดกับน้ำพริก แกงส้ม แกงป๋ แกงกะทิ แกงเลียงใส่กะปิ เป็นต้น

2.3.11.5 ผล ประกอบด้วย พักทอง มะเขือ มะเขือพวงมะเดื่อ (ลิง) มะเดื่อ (ลูกโพะ) มะเดื่อหลวง (น้ำผึ้ง) วานสากเหล็ก (มะพร้าววนกลุ่ม) มะเขือ พักเจียว มะกรูด บวบหอม มะระขี้นก มะยม กระถิน กลัวยน้ำว่า ขนุน แค ติปลี่ ถั่วแปบ ผักขี้หูด ผักแคบ พริกแต่ พริกหนุ่ม พริกไทย พักเจียว พักข่า มะเขือขื่น มะยม มะเฟือง มะพิกแก้ว มะลิคี่ มะกอก มะกรูด มะนาว มะขาม มะเขือเครือ มะเขือยาว มะเขือพวง มะเขือแจ้ มะปิ่น มะม่วง มะค้อนก้อม มะก้วยเทศ มะแว้งต้น มะดาเลื่อ มะห้อย ส้มป่อย

2.3.11.6 ผัก ประกอบด้วย ผักแค ถั่วลิ้นเตา ผักกระถิน ถั่วเขียว ฯลฯ ยอด เพกา สะตอ เพกา ถั่วดำ ถั่วรอด ถั่วฝักยาว ถั่วเหลือง ถั่วลิสง มะริดไม้ มะเสะ ถั่วพู ถั่วมะแป้ มะรุ้ม

2.3.11.7 ยอด ประกอบด้วย กระถิน กลัวยน้ำว่า กอมก้อ ขี้เหล็ก ขนุน แค จะไคร ติปลี่ ตูน ปูเลย ผักกูด ผักขม ผักเผ็ด ผักคาวตอง ผักแคบ ผักเซียงดา ผักจี ผักไผ่ ผักแว่น ผักเลี้ยว ผักบั้ง ผักปุย้า ผักหละ ผักหนอก ผักหนอง ผักหนาม ผักหวานบ้าน ผักหวานป่า ผักฮ้วนหมู ผักเหือด พลุลิ้ง พญาขอ เพี้ยฟาน พักข่า แมงลัก มะยม มะเฟือง มะพิกแก้ว มะกอก มะกรูด มะขาม มะเขือเครือ มะปิ่น มะม่วง มะค้อนก้อม มะดาเลื่อ มะห้อย เล็บครุฑ ส้มป่อย สะเลียม หอมด่วน หอมแดง โหระพา ผักติ๊ด แค ใบจิง แมงดา ก้อมก้อ หอมแป้นเปื้อ กระเพรา โหระพา หอมด่วน ผักเผ็ด พญาขอ ชะอม ยอดใบมะปิ่น ยอดมะม่วง ยอดมะกอก ผักหวาน ส้มป่อย ยอดขี้เหล็ก ยอดผักทอง ยอดเม้า ยอดมะยม ยอดมะขาม ยอดขี้เหล็ก ยอดผักกระเฉด ใบชะพลู ใบชะมวง ใบจิก ยอดสะเดา ผักกาดนกเขา ผักหวานช้าง ผักหวานบ้าน พาโหมต้น ยอดกูด ตำว (ชก) เต้าร้าง ผักหวานช้าง ผักหวานบ้าน เพกา พาโหม

2.3.11.8 รากหัว เหง้า ประกอบด้วย กระแอน ข่า จิง ตุน ถั่วแปบ ปูเลย ผักกูด ผักขม ผัก
 คาวตอง ผักแคบ ผักแว่น ผักบุ้ง ผักหละ ผักหนาม หักหวานบ้าน ผักหวานป่า ผักฮ้วนหมู มะเขือพวง
 หอมแดง หอมเทียน

2.3.11.9 ลำต้น ประกอบด้วย กระถิน ผักคาวตอง ผักแว่น ผักบุ้ง ผักแปม ผักฮ้วนหมู
 ผักชีด นูก ดอกค้าน หยวกกล้วย กล้วยป่า (กล้วยเถื่อน) หน่อไม้ สายบัวใจกลาง ออมะพร้าว ตำว หวาย

2.3.11.10 ลูกหรือผล ประกอบด้วย น้ำเต้า แตงซั้ง แตงปี มะเขือ มะบวบ มะน้อย มะไซ
 มะเห็ด มะข้าว มะแคว้ง มะละกอ ผักทอง ผักเขียว พริก มะเขือส้ม มะกุ่ม มะเขือมัน

2.3.11.11 หน่อ ประกอบด้วย วานเปราะป่า (เปราะป่า) เอื้องหมายนา นำมาแกงส้ม

2.3.11.12 หัว ประกอบด้วย กลอย เฝือก กระทือ (กระทือป่า) มันเทศ กลอย มันมือเสือ ข่า
 ขมิ้น จิง หอมหัวใหญ่ กระเทียม

2.3.11.13 กอ ประกอบด้วย บัวบก

2.3.12 ความเชื่อเกี่ยวกับผักพื้นบ้าน

2.3.12.1 การเก็บหาพืชตามฤดูกาล การเก็บเห็ดโคน(โคนปลวก) ความเชื่อวัน เดือน
 เดียวกันของทุกปี ในที่เดิม ความเชื่อ ไม่เก็บใส่ในงอบ หมวก แทนที่จะเก็บเห็ดใส่ในตะกร้าที่เตรียมไป ปี
 ถัดมาและปีต่อไปเห็ดไม่ขึ้นอีกเลย รวมทั้งการที่เห็ดขึ้นในสวนที่มีเจ้าของ ถ้ามีคนมาเก็บเห็ดโดยไม่ขอ
 อนุญาตเจ้าของสวนก่อน แอบขโมยไปเห็ดก็จะไม่ขึ้นที่เดิมอีกในปีหน้า

2.3.12.2 การพยากรณ์สภาพดิน ฟ้า อากาศ มะม่วงคด มะขามว้าง(งอ) น้ำค้างมาก(เหมย)

2.3.12.2.1 มะม่วงคด เชื่อว่าจะเกิดพายุแรง

2.3.12.2.2 มะขามว้าง(งอ) เชื่อว่าอากาศจะหนาวจัด

2.3.12.2.3 น้ำค้างมาก(เหมย) เชื่อว่าพืชผักจะไม่สมบูรณ์

2.3.12.3 ข้อห้ามเกี่ยวกับพืช

2.3.12.3.1 ข้อห้ามสำหรับหญิงตั้งครรภ์ การกินไข่ค้างฮัง(ไข่เน่า) จะทำให้น้ำคร่ำเน่า
 เหม็น แงบบอน หรือ ใบเผือก ทำให้สายทารกเปลี่ยนและขาดได้ง่าย

2.3.12.3.2 ข้อปฏิบัติของผู้หญิงหลังคลอด มีความเชื่อที่ว่า ปลี ขนุนอ่อน กล้วย ทำให้
 น้่านมของแม่ไหลได้ดี ปูเลย(ไพล) ต้มกินและอาบ ผักตำลึง ผักหนอก ทำให้มีน้ำนมเพียงพอสำหรับลูก

2.3.12.3.3 ข้อห้ามของหญิงหลังคลอด เช่น การกินหน่อไม้ จะทำให้ลูกเจ็บท้อง ผักกาด
 ทำให้ลูกท้องอืดท้องเฟ้อ

2.3.12.3.4 ต้นไม้ต้นที่ยังไม่ออกหน่วยออกผล นำฝ้าดุง ฝ้าจีนเก่า ๆ ไปผูกไว้รอบต้นไม้
 เช่น ขนุน มะพร้าว ส้มโอ มะม่วง ลำไย หรือไม้ยืนต้นทุกชนิด

2.3.13 พืชผักที่ใช้ประกอบพิธีกรรม ประกอบด้วย ไข่ ไบคา ไบตระไคร้ ไบแก้ว ขนุน ต้องเต้า
 ไบแก้ว ขนุน ต้องเต้า ส้มป่อย หน่อกล้วย ต้นอ้อย ไบขนุน การเลี้ยงผีบรรพบุรุษ ผีเสื้อบ้าน ผีขุนน้ำ การ
 สืบชะตา การส่งเคราะห์ การแสดงความกตัญญูทวดที่ และขอขมา วันสงกรานต์ การสร้างบ้านใหม่ การ
 ขุดหลุมเพื่อลงเสาเอก

2.3.14 พันธุ์พืชผักพื้นบ้าน

2.3.14.1 พันธุ์ดอกไม้ ประกอบด้วย ดอกเข็มขาว ดอกเข็มสีชมพู ดอกเข็มสีแดง ดอกดาวเรือง ดอกโกสลด ดอกกุหลาบ ดอกบัวบานไป ดอกหมากรู้ ดอกเตียนน้อย ดอกเตียนใหญ่ ต้นปาล์ม ชาสีทอง ดอกขี้เหล็ก ดอกหมากรู้ ดอกพะยอม ดอกจำปา ดอกจำปี ดอกจำปาลาว ดอกลมแล้ง ดอกปิ้งตำไโด ดอกเฟื่องฟ้า ดอกบานไม่รู้โรย ดอกซ้อนฮอ ดอกบัวโปก ดอกมะลิซ้อน ดอกตีนหมี ดอกพุดขาว ดอกกะดังงา กระถิน ดอกชบา ดอกพิกุล ดอกบานบุรีสะลัก ดอกตาเหินขาว ดอกตาเหินเหลือง ดอกราตรีสถาน ดอกกาหลาวงค์ ดอกพุทธรักษา ดอกสะแล้ง ดอกกาสะลอง ดอกสลิดบ้าน ดอกเปา ดอกแะ ดอกคู่ ดอกปิ้งสมุด ดอกย้าง ก้อย ดอกชบา ดอกชบาหนู ดอกชมพูภูคา ดอกคุณนายตื่นสาย ดอกหางนกยูง ดอกชอมพอ ดอกกาละพฤก ดอกพลับพลึง ดอกจีสูบ ดอกเครือฟ้า ดอกบัว ดอกบัวนา ดอกตำเหิน กำป็นเกย ดอกพังเพย เล็บมือนาง เอื้องผึ้ง เอื้องขีหมา ดอกส้มป่อย ดอกจ่างก้อย ดอกมอญไข่ ดอกไต้กิด ดอกเงิน ดอกเข็มเตี้ย ดอกเหมือด ดอกอนดาหาว ดอกคำใต้ ดอกกาละเกต ดอกหอมไกล สายน้ำมั้น ดอกสาระภี ดอกเค็ดแก้ว ดอกมันป่า ดอกพวงชมพู ดอกค้ายหงอนไก่ ดอกค้ายสีแดง ดอกค้ายสีม่วง ดอกอันชัน ดอกดับเต่า ดอกเบญจมาศ ดอกสาวน้อยปะแป้ง เป็นต้น

2.3.14.2 พืชบก ชนิดพืชบก ไม้ยืนต้น ไม้ล้มลุก ไม้เลื้อย

2.3.14.2.1 พันธุ์ไม้ยืนต้น ประกอบด้วย มะพร้าว มะม่วงสามปี มะม่วงกล่อง มะม่วงคุด ขนุน ขี้เหล็ก ลำไย สะเดา หมากรู้ ส้มโอ มะนาว มะกรูด มะยม มะค้อนก้อม มะไฟ มะต้อง(กระท้อน) มะเงาะ น้อยหน่า ลิ้นจี่ ทับทิม มะขาม ผักกระถิน โกสลด ผักหวานบ้าน ผักพยายอ ต้นกล้วยดิบ กล้วยน้ำว้า กล้วยหอมทอง กล้วยขานี้ กล้วยส้ม กล้วยไข่ กล้วยกุ กล้วยคั่ว ต้นกอก หน่อเปาะ ไม้ข้าวหลาม ไม้ซาง ไม้ฮวก ไม้ไร่ ต้นเมี่ยง ชะอวด เพกา ต้นฝรั่ง มะค่าเสือ แะปเป็น ผักเล็บคุดใหญ่ ผักเล็บคุดน้อย สับปะรด มะละกอฮาวาย สะกอธรรมชาติ ดอกแะแดง ดอกแะขาว

2.3.14.2.2 พันธุ์ไม้ล้มลุก/สมุนไพร ประกอบด้วย ต้นมะฮะ อะฮูม กูก กำ ข่า ขิง ขมิ้น ตระไคร้ ผักคืด บอนหอม ทุ่น บุก บอนเฒ่า บอนบ้าน บอนดำ ผือกธรรมชาติ ผือกหัววอก หัวสังโค มาถั่ว มาเจือมัน กระเจียบ ผักแค ปลูก ขมิ้นขึ้น ลำปะหลัง จะค่าน มะเขือแจ้ มะเขือหวาน มะเขือห้ามา มะเขือยาว มะเขื่อน้ำเมี่ยง พริกหลายชนิด มะเขือพวง มะแคว้งขม พริกน้อย ดีปลี หอมบั่ว หอมเตียม หอมคว้น ใบโหระพา ผักไผ่ เกียงดาโน้ เกียงพาง้าง ผักหนอก ผักคืด ผักมันแก้ว ผักแค ผักปูก จิงแมงดา หอมแะ หอมป้อมเปือ ผักบั้ง ผักคาวตอง ดอกกำยี้ ผักเสี้ยว ผักฮาก ใบพลู ก้อมก้อ เล็บคุด พริกขี้ฟ้า พริกหลวง พริกเคือไก่อ พริกแะขาว สมุนไพร เช่น เสล็ดพังพอนตัวผู้ เสล็ดพังพอนตัวเมีย ผักคืดหัวตุน ผักหนอก ผากควาย อ้อยดำ หญ้าขัด หลับมั้น ขมิ้นขึ้น ปลูก ตะไคร้ กล้วยดิบคา หญ้าคดหมา ผักเซ้ง ผักม้วนหมู หวานบ้าน จอยนาง มะลิซ้อน หวานหางจระเข้ มะลิน้อย กอก หมากรู้ มากผู้ ต้นดอกแะ แหวต้น แหนเครือ บัวฮาวา ไม้ฮวก ไม้เอี้ย ฟ้าทะลายโจร หญ้าเอ็นฮิด

2.3.14.2.3 พันธุ์ไม้เลื้อย/ไม้เถา ประกอบด้วย มันข้าวกำ มันอ่อน มันพร้าว มันแข่งจ้าง ฟังทอง มะนอยฮ้อง มะนอยงู ผักบั้ง มะข้าว ตำลึง สลิด ตดหมา ส้มป่อย มะนอยหิหมา มะละขึ้นก ม่าน้ำ

(น้ำเต้า) ม่าแป๋ ม่าแปบ ม่าถั่วฟู ม่าถั่วฝักยาว ม่ากระโถกโล้ก ม่าบวบ ม่าผักเขียว ต้นหาวยขน ผักม้วน หมู ผักแข็ง ผักแฉ้ว ผักจอยนาง ม่ากู่ เครือเขาคำ

ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์การย้อมสีจากธรรมชาติเป็นการนำเอาส่วนต่าง ๆ ของพืช เช่น ผล ราก ใบ เปลือก แก่น ฯลฯ โดยพืชเหล่านี้จะมีทั้งไม้ยืนต้น ไม้พุ่ม ไม้เลื้อย ไม้ล้มลุก

2.3.14.2.4 พันธุ์พืชที่ใช้เลี้ยงสัตว์ ประกอบด้วย ผักโขมหลวง ผักเผ็ดหลวง บอน นูก หวากกล้วย มะละกอ

2.3.14.2.5 พืชผักสวนครัว การปรุงอาหาร เครื่องเคียง ประกอบด้วย เช่น จิง ข่า สะระแหน่ ตะไคร้ กระถิน สะระแหน่ ตำลึง ผักแมงลัก ต้นหอม ผักชีฝรั่ง สะระแหน่ ผักแพรว

2.3.14.2.6 พันธุ์พืชผัก ประกอบด้วย ค้างคาวดำ เจ็ดหมุนเพลิง บอระเพ็ด รากจืด บุก บ้าน เถาวัลย์ เอื้อง พาโหม จิงแห้ง หัวกรัก ส้มป่อย มะระจีนก หนวดแมว เหงือกปลาหมอ เสดดพังพอน ผักกาดนกเขา ผักกาดหัวหวาน ผักบุ้งต้น เทพีสันทราย

2.3.14.3 พันธุ์ไม้ก่อ ล้มลุก ประกอบด้วย กระแวน กล้วยน้ำว่า ข่า จิง จะไกร ตูน ผักหนาม ผักกูด ผักคาวตอง ผักจี ปูเลย ผักขี้หูด หอมแดง หอมเทียม ลักษณะประจำพันธุ์

2.3.14.3.1 กระแวน มีเหง้าอยู่ในดิน เจริญเติบโตได้ดีในที่ร่มรำไรได้รับเงาไม้อื่นชอบ ดินร่วนชุ่มชื้น มีอินทรีย์วัตถุสูง พันธุ์กรรม/ลักษณะลำต้น นิเวศวิทยา

2.3.14.3.2 กล้วยน้ำว่า มีเหง้าอยู่ใต้ดิน เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ชอบดินชุ่มชื้นมี อินทรีย์วัตถุสูง

2.3.14.3.3 ข่า มีเหง้าอยู่ใต้ดิน เจริญเติบโตได้ดีในที่ร่มรำไรได้รับเงาไม้อื่น ชอบดินร่วน ชุ่มชื้นมีอินทรีย์วัตถุสูง

2.3.14.3.4 จิง มีเหง้าอยู่ใต้ดิน เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนชุ่มชื้นมี อินทรีย์วัตถุสูง

2.3.14.3.5 จะไกร มีเหง้าอยู่ใต้ดิน เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนชุ่มชื้น

2.3.14.3.6 ตูน มีหัวอยู่ใต้ดิน เจริญเติบโตได้ดีในที่ร่มรำไร ชอบดินร่วนชุ่มชื้น

2.3.14.3.7 ผักหนาม เจริญเติบโตได้ดีในที่ร่มรำไร ชอบดินร่วนชื้นและตามริมแหล่งน้ำ

2.3.14.3.8 ผักกูด มีลักษณะเป็นไม้กอคลุมดิน เจริญเติบโตได้ดีในที่ร่มรำไร ชอบดินชื้น และตามริมแหล่งน้ำ

2.3.14.3.9 ผักคาวตอง มีลักษณะเป็นไม้กอกคลุมดิน เจริญเติบโตได้ดีในที่ร่มรำไร ชอบ ดินชื้นและตามริมแหล่งน้ำ

2.3.14.3.10 ผักจี มีลักษณะเป็นไม้กอกคลุมดิน เจริญเติบโตได้ดีในที่ร่มรำไรได้รับเงาไม้อื่น ชอบดินชื้นและตามริมแหล่งน้ำ

2.3.14.3.11 ปูเลย มีลักษณะเป็นไม้กอล้มลุก มีเหง้าใต้ดิน เจริญเติบโตได้ดีในที่ร่มรำไร ได้รับเงาไม้อื่น ชอบดินร่วนชุ่มชื้นอินทรีย์วัตถุสูง

2.3.14.3.12 ผักขี้หูด มีลักษณะเป็นไม้กอส้มลูก เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนซุย

2.3.14.3.13 หอมแดง มีลักษณะเป็นไม้กอส้มลูก มีหัวใต้ดิน เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนซุยขึ้นระบายน้ำดี

2.3.14.3.14 หอมเทียม มีลักษณะเป็นไม้กอส้มลูก มีหัวใต้ดิน เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนซุยขึ้นระบายน้ำดี

2.3.14.4 พันธุ์ไม้คลุมดิน ประกอบด้วย ผักหนอก พลูลิง ลักษณะประจำพันธุ์

2.3.14.4.1 ผักหนอก เจริญเติบโตได้ดีในที่ร่มรำไร ชอบดินชื้นและตามริมแหล่งน้ำ

2.3.14.4.2 พลูลิง เจริญเติบโตได้ดีในที่ร่มรำไร ชอบดินร่วนซุยและตามริมแหล่งน้ำ

2.3.14.5 พันธุ์ไม้เถาเลื้อย ประกอบด้วย ติปลี ถั่วแปบ ผักแคบ ผักเชียงดา ผักบั้ง ผักปุย่า ผักฮ้วนหมู พริกไทย พริกขี้หนู พริกเขียว มะเขือเครือ มะห้อย

2.3.14.5.1 ติปลี เจริญเติบโตได้ดีในที่ร่มรำไรได้เงาไม้อื่น ชอบดินร่วนซุยขึ้นมีอินทรีย์วัตถุสูง

2.3.14.5.2 ถั่วแปบ เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนซุยขึ้น

2.3.14.5.3 ผักแคบ เจริญเติบโตเลื้อยพันไม้อื่นทั้งในร่มและกลางแจ้ง ชอบดินร่วนซุยขึ้น

2.3.14.5.4 ผักเชียงดา เจริญเติบโตได้ดีในที่ร่มรำไรและที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนซุยขึ้น

2.3.14.5.5 ผักบั้ง เจริญเติบโตได้ดีทั้งในที่ร่มเงารำไรและที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนซุยขึ้น

2.3.14.5.6 ผักปุย่า เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนซุยขึ้น

2.3.14.5.7 ผักฮ้วนหมู เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ทั้งในที่แห้งแล้งและที่ชุ่มชื้น

2.3.14.5.8 พริกไทย เจริญเติบโตได้ดีในที่ร่มรำไร ชอบดินร่วนซุยขึ้นมีอินทรีย์วัตถุสูง

2.3.14.5.9 พริกขี้หนู เจริญเติบโตได้ดีทั้งในที่ร่มรำไรและที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนซุยขึ้น

2.3.14.5.10 พริกเขียว เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนซุยขึ้น

2.3.14.5.11 มะเขือเครือ เจริญเติบโตได้ดีในที่ร่มรำไร ชอบดินร่วนซุยขึ้นมีอินทรีย์วัตถุสูง

2.3.14.5.12 มะห้อย เจริญเติบโตได้ดีทั้งในที่ร่มรำไรและที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนซุยขึ้น

2.3.14.6 พันธุ์ไม้พุ่ม ประกอบด้วย ผักหวานบ้าน ผักหวานป่า พริกแต้ พริกหนุ่ม เพี้ยพาน มะนาว พญาขอ

2.3.14.6.1 ผักหวานบ้าน เจริญเติบโตได้ดีทั้งในที่ร่มรำไรและที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนซุยขึ้น

2.3.14.6.2 ผักหวานป่า เจริญเติบโตได้ดีในที่ร่มรำไรได้เงาไม้อื่น ชอบดินร่วนปนหินระบายน้ำดี

2.3.14.6.3 พริกแต้ เจริญเติบโตได้ดีในที่ร่มรำไรและที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนซุยขึ้น

2.3.14.6.4 พริกหนุ่ม เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนซุยขึ้นมีอินทรีย์วัตถุสูง

2.3.14.6.5 เพี้ยฟาน เจริญเติบโตได้ดีในที่ร่มรำไร ชอบดินร่วนชุ่มชื้นมีอินทรีย์วัตถุสูง

2.3.14.6.6 มะนาว เจริญเติบโตได้ดีทั้งในที่ร่มรำไรและที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนชุ่มชื้นมีอินทรีย์วัตถุสูง

2.3.14.6.7 พญาขอ เจริญเติบโตได้ดีในที่ร่มรำไร ชอบดินร่วนชุ่มชื้นอินทรีย์วัตถุสูง

2.3.14.7 พันธุ์ไม้พุ่มกิ่งยืนต้น ประกอบด้วย มะตาสือ มีลักษณะเป็นไม้พุ่มกิ่งยืนต้น เจริญเติบโตได้ดีทั้งในที่ร่มรำไรและที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนชุ่มชื้น

2.3.14.8 พันธุ์ไม้พุ่มกิ่งเลื้อย ประกอบด้วย ผักหละ ส้มป่อยมี สะแล

2.3.14.8.1 ผักหละ เจริญเติบโตได้ดีทั้งที่ร่มรำไรและที่กลางแจ้ง ทั้งที่แห้งแล้งและที่ชุ่มชื้น

2.3.14.8.2 ส้มป่อยมี เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนชุ่มชื้นระบายน้ำดี

2.3.14.5.3 สะแล เจริญเติบโตได้ดีทั้งที่กลางแจ้ง และได้รับไม้อื่น ขึ้นได้ในดินทุกชนิด ทั้งที่แห้งแล้งและที่ชุ่มชื้น

2.3.14.6 พันธุ์ไม้พุ่มขนาดกลาง ประกอบด้วย มะเขือพวง มะแว้ง

2.3.14.6.1 มะเขือพวง เจริญเติบโตได้ดีทั้งในที่ร่มรำไรและที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนชุ่มชื้น

2.3.14.6.2 มะแว้ง เจริญเติบโตได้ดีทั้งในที่ร่มรำไรและที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนชุ่มชื้น

2.3.14.7 พันธุ์ไม้พุ่มขนาดเล็ก ประกอบด้วย กอมก้อ ผักแปบ มะเขือแจ้ มะเขือยาว แมงลัก เล็บครุฑ โหระพา

2.3.14.7.1 กอมก้อ เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนชุ่มชื้น

2.3.14.7.2 ผักแปบ เจริญเติบโตได้ดีในที่ร่มรำไร ชอบดินร่วนชุ่มชื้นมีอินทรีย์วัตถุสูง

2.3.14.7.3 มะเขือแจ้ เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนชุ่มชื้นระบายน้ำดี

2.3.14.7.4 มะเขือยาว เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนชุ่มชื้นมีอินทรีย์วัตถุสูง

2.3.14.7.5 แมงลัก เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนชุ่มชื้นมีอินทรีย์วัตถุสูง

2.3.14.7.6 เล็บครุฑ เจริญเติบโตได้ดีในที่ร่มรำไร ชอบดินร่วนชุ่มชื้นมีอินทรีย์วัตถุสูง

2.3.14.7.7 โหระพา เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนชุ่มชื้นมีอินทรีย์วัตถุสูง

2.3.14.8 พันธุ์ไม้พุ่มขนาดเล็กคลุมดิน ประกอบด้วย ผักเห็ด ผักไผ่

2.3.14.8.1 ผักเห็ด เจริญเติบโตได้ดีทั้งในที่ร่มรำไรและที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนชุ่มชื้น

2.3.14.8.2 ผักไผ่ เจริญเติบโตได้ดีในที่ร่มรำไรชอบดินชื้นและตามริมแหล่งน้ำ

2.3.14.9 พันธุ์ไม้พุ่มขนาดใหญ่ ประกอบด้วย มะกรูด มะเฟือง มะยม

2.3.14.9.1 มะกรูด เจริญเติบโตได้ดีทั้งที่ร่มรำไรและที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนชุ่มชื้นมีอินทรีย์วัตถุสูง

2.3.14.9.2 มะเฟือง เจริญเติบโตได้ดีทั้งที่ร่มรำไรและที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนชุ่มชื้นมีอินทรีย์วัตถุสูง

2.3.14.9.3 มะยม เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนชุ่มชื้นระบายน้ำดี

2.3.14.10 พันธุ์ไม้พุ่มยืนต้น ประกอบด้วย กระถิน

2.3.14.10.1 กระถิน เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ขึ้นได้ในดินทุกชนิด ทั้งที่แห้งแล้ง และที่ชุ่มชื้น

2.3.14.11 พันธุ์ไม้พุ่มล้มลุก ประกอบด้วย ผักขม

2.3.14.11.1 ผักขม เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนชุ่มชื้น

2.3.14.12 พันธุ์ไม้พุ่มล้มลุก ประกอบด้วย มะเขือขึ้น

2.3.14.12.1 มะเขือขึ้น เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนชุ่มชื้น ระบายน้ำดี

2.3.14.13 พันธุ์ไม้ยืนต้น ประกอบด้วย ผักเสี้ยว มะค้อนก้อม

2.3.14.13.1 ผักเสี้ยว เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ขึ้นได้ในดินทุกชนิดทั้งที่แห้งแล้ง และที่ชุ่มชื้น

2.3.14.13.2 มะค้อนก้อม เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ขึ้นได้ในดินทุกชนิด ทั้งที่แห้งแล้งและที่ชุ่มชื้น

2.3.14.14 พันธุ์ไม้ยืนต้นขนาดกลาง ประกอบด้วย แคน มะลิไม้

2.3.14.14.1 แคน เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ขึ้นได้ในดินทุกชนิด ทั้งที่แห้งแล้งและที่ชุ่มชื้น

2.3.14.14.2 มะลิไม้ เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนชุ่มชื้นมีอินทรีย์วัตถุสูง

2.3.14.15 พันธุ์ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ประกอบด้วย ขนุน จี้เหล็ก ผักเหือด มะกอก มะขาม มะปิ่น มะม่วง สะเลียม

2.3.14.15.1 ขนุน เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนชุ่มชื้น

2.3.14.15.2 จี้เหล็ก เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ขึ้นได้ในดินทุกชนิดทั้งที่แห้งแล้งและที่ชุ่มชื้น

2.3.14.15.3 ผักเหือด เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ขึ้นได้ในดินทุกชนิดทั้งที่แห้งแล้ง และที่ชุ่มชื้น

2.3.14.15.4 มะกอก เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ขึ้นได้ในดินทุกชนิดทั้งที่แห้งแล้ง และที่ชุ่มชื้น

2.3.14.15.5 มะขาม เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนระบายน้ำดี

2.3.14.15.6 มะปิ่น เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนชุ่มชื้นระบายน้ำดี

2.3.14.15.7 มะม่วง เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนชุ่มชื้นมีอินทรีย์วัตถุสูง

2.3.14.15.8 สะเลียม เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ขึ้นได้ในดินทุกชนิด ทั้งที่แห้งแล้ง และที่ชุ่มชื้น

2.3.14.16 พันธุ์ไม้ยืนต้นอวบน้ำ ประกอบด้วย มะละกอ (มะก้วยเทศ)

2.3.14.16.1 มะก้วยเทศ เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนซุยมีอินทรีย์วัตถุสูง

2.3.14.17 พันธุ์ไม้เลื้อย ประกอบด้วย ผักบุ้ง ผักแว่น ผักหนอง

2.3.14.17.1 ผักบุ้ง มีลักษณะเป็นไม้เลื้อยทอดยอดไปตามผิวคนหรือผิวน้ำ เจริญเติบโตได้ดีในที่กลางแจ้งตามแหล่งน้ำต่างๆ

2.3.14.17.2 ผักแว่น มีลักษณะเป็นไม้เลื้อยคลุมดินในที่ชื้นแฉะหรือตามแหล่งน้ำตื้น ทั้งที่เป็นที่ร่มรำไรและที่กลางแจ้ง

2.3.14.17.3 ผักหนอง มีลักษณะเป็นไม้เลื้อยลำต้นทอดลอยเสมอผิวน้ำ เจริญเติบโตได้ดีตามแหล่งน้ำตื้นกลางแจ้งทั่วไป

2.3.14.18 พันธุ์ไม้เลื้อยคลุมดิน ประกอบด้วย หอมควั่น

2.3.14.18.1 หอมควั่น เจริญเติบโตได้ดีในที่ร่มรำไร ชอบดินร่วนซุยมีอินทรีย์วัตถุสูง

2.3.14.19 พันธุ์ไม้เลื้อยล้มลุก ประกอบด้วย มะผักแก้ว

2.3.14.19.1 มะผักแก้ว เจริญเติบโตได้ดีทั้งในที่ร่มรำไรและที่กลางแจ้ง ชอบดินร่วนซุยมีอินทรีย์วัตถุสูง

2.3.14.20 พันธุ์พืชไร่ ประกอบด้วย แตงกวา (คี้) ผักกาด (เสออะเดาะ) ข้าวโพด (ปือเคล่า) เผือก (ซื่อ) มัน ฟักทอง (หลู่เคล่า) ข้าวดอก (เปอะ) อ้อย (เกอะที) ฝ้าย (แบถั่วแดง (เสอะเบค ลิก) ฯลฯ พันธุ์พืชของกรมได้จัดไว้ในรหมุนเวียนที่เรียกว่า คี พันธุ์พืช ห่อวอ (กะเพราแดง) ขึ้นเฉพาะในที่ดินที่เป็นไร่ชาก มีรอบหมุนเวียน 6-8 ปีขึ้นไป

2.3.15 วิธีการปลูกพืช

2.3.15.1 พืชที่ใช้เมล็ดพันธุ์ผสมกับเมล็ดพันธุ์ข้าวแล้วหยอดในหลุมพร้อมกัน ได้แก่ แตง และ ถั่วชนิดต่างๆ ซิโพเค (มะห้อย) เป็นพืชเลื้อยตามดิน จึงไม่เกี่ยวพันตามต้นไม้มให้เกิดความยุ่งยากเวลาเกี่ยวข้าว

2.3.15.2 พืชซึ่งเป็นเมล็ดพันธุ์ดอกไม้ม ใช้เสียบไว้ในรูที่เจาะไว้ตรงด้ามเสียม เมล็ดพันธุ์ดอกไม้มเป็นสีแดง สี เหลือง หรือเป็นกะเพราแดง (ห่อวอ) ในขณะที่ใช้เสียมกระทุ้งหลุม เมล็ดพันธุ์จะปลิวร่วงลงดิน ดอกไม้มจะงอกงามในยามเก็บเกี่ยวพืชผล

2.3.15.3 พืชที่ปลูกห่าง ๆ กันในไร่ เช่น ข้าวฟ่าง ข้าวโพด ข้าวดอก จะปลูกห่างกันในไร่ เพราะพืชจำพวกนี้ขึ้นง่าย ถ้าปลูกติดกันจะแย่งอาหารกันทำให้ต้นไม้มไม่แข็งแรง

2.3.15.4 พืชที่ปลูกโดยใช้เมล็ดหวานบริเวณใกล้ต้นไม้หรือเศษไม้ที่ถูกเผา หรือ บริเวณใกล้จอมปลวกเก่า ได้แก่ มะเขือ พริก ผักกาด ยาสูบ และเผือกเป็นต้น พืชเหล่านี้จะงอกงามดีในดินที่มีจุลินทรีย์มาก ๆ

2.3.15.5 พืชที่ปลูกให้เลื้อยพันตามต้นไม้แห่งในไร่ ได้แก่ บวบ ถั่วพู และถั่วชนิดต่างๆ โดยหวานเมล็ดไว้รอบ ๆ ไม้แห่ง

2.3.16 พืชสมุนไพร ความหมาย พืชที่ใช้ทำเป็นเครื่องยา ซึ่งหาได้ตามพื้นเมือง มิใช่เครื่องเทศ ความหมาย เฉพาะพืชที่ใช้ทำเป็นเครื่องยา เพราะเป็นสิ่งที่อยู่รอบตัว หาง่าย ปลูกขยายพันธุ์ได้ไม่ยาก และ ส่วนหนึ่งใช้เป็นอาหาร

2.3.16.1 ประเภทสมุนไพร

2.3.16.1.1 เถา เครือ ประกอบด้วย บอระเพ็ด เพชรสังฆาต รางจืด เอ็นอ่อน ย่านาง

2.3.16.1.2 ผัก-หญ้า เช่น บัวบก ขมิ้น ผักกระดาด จิง ไพล หนุ่ยวงช้าง หนุ่ยแฟ็ก หนุ่ยาคา ตะไคร้ หนุ่ยลั่นงู

2.3.16.1.3 ไม้พุ่ม เช่น ชุมเห็ดเทศ หนาด เปล้า ทับทิม ขลุ่

2.3.16.1.4 ไม้ยืนต้น เช่น ขี้เหล็ก กุน แด สะแก สะเดา เป็นต้น

2.3.16.2 ช่วงเวลาเก็บเกี่ยว

2.3.16.2.1 ประเภทดอก ระยะเวลาเก็บ การเก็บช่วงที่พืชเจริญเติบโต ช่วงดอกเริ่มบาน ช่วงดอกตูม เช่น กานพลู

2.3.16.2.2 ประเภทใบ เก็บทั้งต้น การเก็บช่วงที่พืชเจริญเติบโต ช่วงที่ดอกตูมเริ่มบาน ช่วงที่ดอกบาน วิธีการเก็บ เด็ดด้วยมือควรเก็บในช่วงที่พืชเจริญเติบโตมากที่สุด หรือในช่วงที่ดอกตูมเริ่มบาน หรืออาจเก็บในช่วงที่ดอกบานหรือผลยังไม่สุกก็ได้ วิธีการเก็บให้เด็ดด้วยมือ

2.3.16.2.3 ประเภทเปลือกต้น เปลือกกราก ช่วงเวลาเก็บ ระหว่างช่วงฤดูร้อนต่อกับฤดูฝนปริมาณยาในพืชสูง ส่วนเปลือกกรากเก็บในช่วงต้นฤดูฝนเหมาะสมที่สุด

2.3.16.2.4 ประเภทผลและเมล็ด ผลและเมล็ด การเก็บช่วงที่พืชเจริญเติบโต เก็บตอนผลแก่เต็มที่แล้ว เช่น มะแว้งเครือ มะแว้งต้น หัวปลี เมล็ดผักทอง เมล็ดชุมเห็ดไทย

2.3.16.2.5 ประเภทราก หัว ช่วงเวลาที่เก็บสมุนไพร ช่วงที่พืชหยุดเจริญเติบโต วิธีการเก็บช่วงเวลาที่เก็บสมุนไพรเก็บในช่วงที่พืชหยุดเจริญเติบโต ใบ ดอก ร่วงหมด หรือในช่วงต้นฤดูหนาวถึงปลายฤดูร้อน เพราะเหตุว่าในช่วงนี้ราก หัว มีการสะสมปริมาณของตัวยาไว้ค่อนข้างสูง วิธีการเก็บให้ขุดอย่างระมัดระวัง เช่น กระชาย กระเทียม ข่า ว่าน เช่น ว่านหางจระเข้ ว่านมหาภาพ ว่านน้ำ และ อดุพิต เป็นต้น

2.3.16.3 พืชสมุนไพรที่ปลูกไว้ในบริเวณบ้าน เช่น ปลูก จิง ข่า ตะไคร้ หัวหอม โหระพา เกียงพาไหนด เกียงพาจาง หอมคั่ว ทุ่น คิงหว่า ผักคืด อ้อยดำ หมากร หลับมื่น ต้นกอก เป็นต้น

2.3.16.4 สรรพคุณทางยา สรรพคุณทางอาหาร

2.3.16.4.1 กระชาย แก่ท้องอืด

สรรพคุณทางอาหาร กระชายหรือโสมไทย นิยมใช้แต่งรสชาติอาหารเช่น แกงป่า ผัดเผ็ด แกงส้มเนื้อ น้ำยาขมนมจิ้น ถือว่าเป็นเครื่องเทศอย่างหนึ่ง กระชายมี 3 ประเภท เช่น กระชายดำ กระชายแดง กระชายเหลือง ที่ใช้ประกอบอาหารคือกระชายเหลือง

สรรพคุณทางยา สรรพคุณคล้ายโสมบำรุงกำลัง เพิ่มสมรรถภาพทางเพศ เช่นกระชายดำ ซึ่งเป็นที่กล่าวขานกันมากในปัจจุบัน อาจจะเรียกว่าเป็นโสมไทย จะมีน้ำมันหอมระเหยสรรพคุณดับกลิ่น

ควา ทำให้กระเพาะลำไส้เคลื่อนไหวดี สรรพคุณทางยาของกระชายดำใช้ห้ปรับปรุงแก้อาการปากเปื่อย ปากเป็นแผล ปากแตกแห้ง ร้อนในกระหายน้ำแก้ปวดท้อง จุกเสียด แก้บิดมูกเลือด บำรุงกำลัง บำรุงน้ำดี ฯลฯ

2.3.16.4.2 กระถิน

สรรพคุณทางอาหาร ยอดและฝักใช้กินเป็นผักสด แก้ร้อนในกระหายน้ำ ช่วยให้เจริญอาหาร

สรรพคุณทางยา บำรุงหัวใจ เมล็ดแก้ กินแก้ขับลม ขับระดูในสตรี บำรุงไตและตับ แก้อาการนอนไม่หลับ เป็นยาอายุวัฒนะ แต่มียूरิกสูงต้องห้ามสำหรับคนเป็นโรคเก๊าท์

2.3.16.4.3 กระเทียม

สรรพคุณทางอาหาร ลดไขมันอุดตัน กระเทียม ใช้ปรุงอาหารต่างๆ ช่วยให้มีกลิ่นเผ็ดร้อน ชวนรับประทาน

สรรพคุณทางยา ใช้ห้สดตำทาแก้โรคผิวหนัง เช่น กลาก เกลื้อน กลาก ตลอดจนเม็ดผดผื่นคันตามตัวทั่วไป ปรุงผสมกับสมุนไพรร่างต่างๆ ช่วยแก้ริดสีดวงทวาร ริดสีดวงลำไส้ ขับลมในกระเพาะ เป็นยาระบายอ่อนๆ ช่วยให้อ่อนหล้งง่าย แก้โรคหืด

2.3.16.4.4 กระเพรา

สรรพคุณทางอาหาร ใช้ใบดอกประกอบอาหารเพิ่มรสชาติ
สรรพคุณทางยาบำรุงธาตุ แก้ปวดท้อง ท้องขึ้น แก้ตาตาล ลมทางในเด็ก ใช้ปรุงผสมกับสมุนไพรร่างอื่นๆ เป็นยาเขียว ยาลมธาตุ ยาแก้กษัย ส่วนรากใช้ฝนใส่ฝ้าหม้อดินผสมกับสุราขาวหยอดใส่ปากเด็กโต 3-5 ขวบขึ้นไป ช่วยไล่ลมในกระเพาะลำไส้ แก้ท้องอืดท้องเฟ้อ

2.3.16.4.5 มะกรูด

สรรพคุณทางยา กลิ่นหอมไม่คันสรีระ ทำให้ผมล้นเป็นมัน

2.3.16.4.6 โหระพา

สรรพคุณทางยา แก้ขับลม ในกระเพาะอาหาร

2.3.16.4.7 ผักแว่น ผักเสี้ยว ผักหวานบ้าน มะระจีนก สะเดา

สรรพคุณทางยา แก้ร้อนใน

2.3.16.4.8 สะเดา

สรรพคุณทางยา ขาฆ่าแมลง

2.3.16.4.9 แมงลัก

สรรพคุณทางยา แก้ไอ แก้หัด

2.3.16.4.10 มะเฟือง

สรรพคุณทางยา ขจัดเหงื่อ โคล

2.3.16.4.11 ขมิ้น

สรรพคุณทางยา ท้องเดิน ท้องร่วง

2.3.16.4.12 ขมิ้นชัน

สรรพคุณทางอาหาร เป็นพืชล้มลุกที่มีเหง้าอยู่ในดิน มีประโยชน์ในการช่วยดับกลิ่นคาว
สรรพคุณทางยา มีสารสีเหลืองชื่อ เคอร์คูมิน ฤทธิ์ทางยาแก้ปวดท้อง มีฤทธิ์ช่วยกระตุ้น
การหลั่งน้ำดี รักษาอาการนิ่วในถุงน้ำดี รวมทั้งโรคกระเพาะ

2.3.16.4.13 สะระแหน่ เป็นผักที่มีกลิ่นดี หอมเย็น

สรรพคุณทางอาหาร เป็นผักกินสดๆ วิตามินจึงไม่ลดลงไปเพราะการใช้ความร้อน
ใช้โรยหน้าต้มยำ ลาบก้อย

คุณค่าทางอาหารและทางยาให้ความสดชื่น ความคิดแจ่มใส ดากแห้งผสมกับใบชา
ชงเป็นชาหอมได้ มีเบต้า-แคโรทีน และวิตามินสูง ขับลม ฆ่าเชื้อโรค รักษาผิวหนัง

2.3.16.4.14 ข่า เป็นพืชล้มลุก มีลำต้นอยู่ใต้ดินเรียกว่า เหง้า

สรรพคุณทางอาหาร ใช้ประกอบอาหารช่วยดับกลิ่นคาวของเนื้อสัตว์ เป็นเครื่องแกง
อาหารไทยหลายชนิด ใช้ข่าเป็นเครื่องปรุงหลัก เช่น ต้มข่าไก่ แกงเผ็ด แกงเขียวหวาน

สรรพคุณทางยา ในเหง้าจะมีน้ำมันหอมระเหยต่างๆ ทำให้ช่วยขับลม ท้องอืด ท้องเฟ้อ
ขับเสมหะ ใบใช้ตำพอกหรือทาโรคผิวหนัง หิด กลาก เคลื้อน ถ้าหญิงคลอดลูกใหม่ๆ เลือดขัดให้ใช้หัวข่า
สดมาผสมกับน้ำมะขามเปียกและเกลือแกง บีบคั้นเอาแต่น้ำ ประมานชามแกงย่อมๆ ให้ดื่มจนหมดจะ
ช่วยขับเลือดและทำให้มดลูกเข้าอู่เร็วขึ้น

2.3.16.4.15 จิง เป็นพืชล้มลุก มีแง้ใต้ดินแตกแขนงคล้ายนิ้วมือ เนื้อในสีเหลืองแกม
เขียวมีส่วนประกอบของน้ำมันหอมระเหย และสารจากธรรมชาติ

สรรพคุณทางอาหาร นิยมนำมาทำอาหารทั้งคาวหวาน เช่น ไข่ผัดจิง ใบใช้กินกับซุบ
หน่อไม้ ส้มตำ หัวผสมกับกระชายทำน้ำยาขมจิง หรือนำมาต้มทำน้ำจิงใส่น้ำตาล

สรรพคุณทางยา ช่วยระบบทางเดินหายใจ เป็นหวัดคัดจมูก แก้ท้องอืด ท้องเฟ้อแน่นจุก
เสียด ขับลม ช่วยบรรเทาอาหารไอ ลดโคเลสเตอรอล เหง้าขิงแห้ง เป็นยาประเภทอายุวัฒนะ บำรุงร่างกาย
บำรุงหัวใจ ไฟธาตุ ขับลมในลำไส้ให้หด (ผายลม) ออกมา แก้อ่อนในกระหายน้ำ ช่วยย่อยอาหาร แก่ลม
พรรคึก แก้อาการปวดท้อง คลื่นเหียนอาเจียน แก้บิด มีตัว บิดมูกเลือด แก้อุจจาระเป็นฟองเหลือง ขับ
ละลายก้อนนิ่ว ตำรับยาแผนโบราณ ให้แก้ลมพานไส้ แน่นหน้าอก นอนไม่หลับ โรคปากเปื่อย

2.3.16.4.16 จี๊เหล็กใบอ่อน

สรรพคุณทางอาหาร นำมาต้มจนเปื่อย หมกผสมนำมาแกงใส่ฮุ้งดินวัว หรือหนังวัว/
ควายตากแห้ง ปิ้งไปทุบให้ نرم ใส่ น้ำใบย่านาง บางคนก็ชอบกะทิใส่ลงไป

สรรพคุณทางยา แก่นต้นจี๊เหล็กแก้ธาตุพิการ อาหารไม่ย่อย บำรุงธาตุไฟแก้หนองใน
และกามโรคในบุรุษ ราก แก้ไข้หัวลม อากาศเปลี่ยนฤดู แก้ปวดเมื่อย เหน็บชา แก้กษัย บำรุงไต ดอก แก้
โรคประสาท อาการนอนไม่หลับ แก้อหอบหืด บดผสมพอกผมบนศีรษะขจัดรังแค เปลือก แก้วริดสีดวง
ทวาร ริดสีดวงลำไส้ แก้วโรคเบาหวาน สมานแผลให้หายเร็ว ใบแก่ แก้วถอนพิษ ถ่ายพิษ กามโรค ตำพอกที่
แข็งขา มือเท้าที่มีอาการบวมเนื่องจากเหน็บชา ดับพิษร้อนถอนพิษไข้ พิษจากแมลงสัตว์กัดต่อย กิ่งใบ ทำ
เป็นยาระบายถ่ายพิษ ขับเสลดในคอ แก้ไข้จับสั่น (มาลาเลีย)ฯ

2.3.16.4.17 มะเขือยาว

สรรพคุณทางยา ความดันโลหิตสูง ลักปิดลักเปิด ถอนพิษ แก้ปวด ขับปัสสาวะ

2.3.16.4.18 กิ้นไซ้ (Celery) เป็นพรรณไม้ล้มลุกกลิ่นหอมทั้งต้น ส่วนที่ใช้ประโยชน์ ได้แก่ ต้น เมล็ด ราก

สรรพคุณทางยา ต้มนวดความดัน รักษาหัวใจในกระเพาะปัสสาวะเป็นเลือด เมล็ดขับลม และระงับปวด รากใช้รักษาอาการปวดตามข้อและขับปัสสาวะ

2.3.16.4.19 ผักหอมเปหรือผักชีฝรั่ง

สรรพคุณทางอาหาร นำไปกินใบสดหรือใช้เป็นส่วนประกอบในอาหาร ประเภทต้ม ลาบ ก้อย ปั่น เพื่อดับกลิ่นคาวของเนื้อสัตว์

สรรพคุณทางยาจะได้วิตามินหลายชนิด เช่น วิตามิน ซี, บี 1, บี 2, ในอาซีน และเบต้าแคโรทีน ซึ่งเป็นสารเริ่มต้นของการสร้างวิตามินเอ

2.3.16.4.20 สะระแหน่

คุณค่าทางอาหารและทางยาให้ความสดชื่น ความคิดแจ่มใส ตากแห้งผสมกับใบชาชงเป็นชาหอมได้ มีเบต้า-แคโรทีน และวิตามินสูง สะระแหน่ (Kitchen mint) เป็นผักที่มีกลิ่นดี หอมเย็น เป็นผักกินสด ๆ วิตามินจึงไม่ลดลงไปเพราะการใช้ความร้อน ใช้โรยหน้าต้มยำ ลาบ ก้อย

2.3.16.4.21 แคขาว แคแดง ยอดใบ

สรรพคุณทางอาหาร ดอกและฝักเรานำมากินเป็นผัก นึ่งใส่ปลา ลวกจิ้มแจ่ว และยังเป็นยาแก้ท้องเดิน ท้องร่วง สมานแผลในกระเพาะอาหาร และลำไส้ แก้บิด มูกเลือด แก้ไข้หัวลม

สรรพคุณทางยา เปลือกต้นแค รักษาแก้ร้อนในกระหายน้ำ ขับเสมหะในลำคอ ใช้ฝนเอามาทาแผลเปื่อยแผลสด ได้ผลดี ส่วนใบนำมาตำพอกแผลสดเพื่อสมานเนื้อให้หายเร็ว

2.3.16.4.22 ชะอม

สรรพคุณทางอาหาร ช่วยเพิ่มรสชาติให้อาหาร กินยอดอ่อนทั้งสดและลวก ยอดอ่อนแวกกับหน่อไม้ หรือทอดใส่ไข่จิ้มน้ำพริก

สรรพคุณทางยา แก้ท้องเฟ้อ ขับลมในลำไส้ แก้ปวดเสียวในลำไส้มีเส้นใยอาหารป้องกันโรคหัวใจขาดเลือดและมีเบต้า แคโรทีน สูง รากใช้ฝนกับน้ำหรือเหล้าขาวแก้ขับลมในกระเพาะอาหาร ท้องอืดเฟ้อ

2.3.16.4.23 ดอกแค

สรรพคุณทางยา แก้ปวดหัวข้างเดียว

2.3.16.4.24 ต้นชะพลู

สรรพคุณทางยา แก้ร้อนใน

2.3.16.4.25 ตะไคร้

สรรพคุณทางอาหาร ใส่ต้มยำ แยกต่างๆ หรือจะหั่นฝอยใส่ยำ ใส่หม่า เพิ่มกลิ่นหอม เพื่อรสชาติและดับกลิ่นคาวของเนื้อสัตว์

สรรพคุณทางยาจะช่วยลดการบีบตัวของลำไส้ บรรเทาอาการปวดท้อง ลดอาการจุกเสียด แน่นท้อง ท้องอืด ท้องเฟ้อ ใช้หัวนำมาคั่วไฟกินแก้ปัสสาวะ แก้ขัดเบา แก้ปวในระยะแรกๆ แก้ปัสสาวะหยด และยังใช้ใบมาขยำไฟให้เหลือง แก้อาการปวดท้อง ท้องขึ้น ท้องเฟ้อ บรรเทาอาการร้อนใน ริมฝีปากแห้ง

2.3.16.4.26 คำลึง

สรรพคุณทางอาหาร ใบเป็นผักใช้ทำอาหารได้หลายอย่างเช่น ผัด ลวก นึ่ง หรือจะใส่ในแกงก็อร่อย

สรรพคุณทางยา ใบใช้ตำคกับแป้งดินสอพอง พอกแผลฝี ช่วยบีบรัดหนองให้ออก แดงออกมา เพื่อให้แผลฝีหายเร็ว ใช้ใบปรุกับสมุนไพรอื่นๆ เป็นยาเขียว ยาเย็น แก้ไข้ อาการร้อนในและพิษไข้ให้ตัวเย็นลง หรือนำไปตำทาตามตัวผิวหนังแก้ผด ผื่นคัน แก้ ใช้ต้มน้ำดื่ม บิบน้ำภายในออกมา หยอดตา แก้ตาฝ้า ตาฟาง ตาแดงหรือตาแฉะ มีไข้ตามาก ราก แก้ตาเป็นฝ้า ดิดเชื้อ ดับพิษปวดแสบปวดร้อนในตา บำรุงธาตุเจริญอาหาร บำรุงหัวใจ บำรุงดี ทำให้ระบบขับถ่ายสะดวก รักษาโรคลำไส้และกระเพาะอาหาร ผลสุก มีสีแดงเป็นยาบำรุงร่างกาย

2.3.16.4.27 ผักบั้ง

สรรพคุณทางยา แก้ท้องผูก

2.3.16.4.28 ตะไคร้หอม ตะไคร้แดง เพราะลำต้นสีแดง

สรรพคุณทางยา แก้ริดสีดวง เป็นแผลในปาก ริมฝีปากแตก ร้อนในกระหายน้ำ สตรีมีครรภ์กินมากไม่ได้ กินแก้ขับเลือดเสีย ขับลมในลำไส้ ใช้ทาตามแขน ขา มือ เท้า ป้องกันยุง แมลงรบกวนได้ดี ทำรูปหอมไฉ่ยุง

2.3.16.4.29 บัวบก

สรรพคุณทางอาหาร กินได้ทั้งต้นเป็นผักสดหรือลวกกินกับอาหารเช่น ปั่น ลาบ แจ่วนำไปประกอบอาหารอื่นๆ เช่น แกงหอย ยำกับประเภนี้

คุณค่าทางยา นำมาต้มน้ำกินแก้ฟกช้ำ ลดอาการอักเสบได้ ทำเป็นครีมลบรอยแผลเป็น รักษาแผลในกระเพาะอาหาร ช่วยผ่อนคลายทำให้ความจำและสมองทำงานดี

2.3.16.4.30 ผักนึ่ง

สรรพคุณทางยา บำรุงสายตา

2.3.16.4.31 ใบมะเขือ ใบมะขาก ผสมกับน้ำแล้วขยี้จะมีเมือกออกมาเหนียวเป็นฟองและมิกกลิ่นหอม

2.3.16.4.32.ใบย่านาง

สรรพคุณทางอาหาร ส่วนประกอบในการประกอบอาหารเช่น ซุปหน่อไม้ แกงหน่อไม้
สรรพคุณทางยา ใบย่านางช่วยในการถอนพิษ แก้ไข้และลดความร้อนในร่างกายได้ อีกทั้งยังเป็นพืชที่ให้แคลเซียม และวิตามินซีค่อนข้างสูง และยังให้สารอาหารอื่นๆ เช่น ฟอสฟอรัส เหล็ก วิตามินเอ วิตามินบี 1 บี 2 เบต้าแคโรทีน หากกินทั้งใบก็จะมีเส้นใยมาก ส่วนของรากใบย่านางนั้นช่วย

ถอนพิษไข้ แก้เมารถ แก่โรคหัวใจ และแก้ลมได้ด้วย นำใบมาสระผมจะทำให้ผมดกดำ ชะลอผมหงอกได้
ด้วย

2.3.16.4.33 พักทอง

สรรพคุณทางยา ป้องกันโรคเบาหวาน ความดันโลหิต โรคตับ

2.3.16.4.34 ผักกะเฉด

สรรพคุณทางอาหาร กินสดกับขนมจีน หรือน้ำพริกกะปิ ยำกระเฉด หรือผัดใส่ไฟแดง

ใส่แกงส้ม

สรรพคุณทางยา วิตามินบี วิตามินซี เบต้า แคโรทีน ไนอาซีนและเกลือแร่ต่างๆ

2.3.16.4.35 ผักกาดขี้หนู

สรรพคุณทางยา ลดไขมันอุดตัน จุกเสียด แน่นท้อง ท้องอืดท้องเฟ้อ โรคผิวหนัง

2.3.16.4.36 ผักชะแยง

สรรพคุณทางอาหาร ผักที่มีกลิ่นหอมรสขม ใช้ปรุงรสอาหาร โดยเฉพาะแกงอ่อมกบ

แกงหน่อไม้

สรรพคุณทางยา คั้นน้ำจากต้นแก้ไข้ ทั้งต้นเป็นยาขับน้ำนม ขับลมและเป็นยาระบาย

มีวิตามินและแร่ธาตุหลายชนิด

2.3.16.4.37 ผักตำลึง

สรรพคุณทางยา แก้เบาหวาน

2.3.16.4.38 ผักเลี่ยน (คอง)

สรรพคุณทางอาหาร นิยมนำมาดองเค็มหรือดองเปรี้ยวกินกับป่น หรือแจ่ว

สรรพคุณทางยา เบต้าแคโรทีน ซึ่งเป็นสารเริ่มต้นของวิตามินยังสูงอยู่ และมีวิตามิน

แร่ธาตุ

2.3.16.4.39 มะขาม

สรรพคุณทางยา เป็นยาระบาย แก้อาการท้องผูก แก้ไฟ และแก้หวัดคั่งจุก มีวิตามินซี

ช่วยให้ฟันและเหงือกแข็งแรง และทำให้ผิวพรรณดี

2.3.16.4.40 ผักหวานป่า

สรรพคุณทางอาหาร ส่วนที่นำมาปรุงเป็นอาหารได้คือ ยอดอ่อน และใบอ่อน เช่นแกง

เลียง แกงจืด แกงใส่ปลาอย่าง ผัดใส่หมู หรือผัดไฟแดง

สรรพคุณทางยา เพราะมีใบสีเขียวจึงมีวิตามิน เหลือไรและเบต้าแคโรทีน

2.3.16.4.41 หอมแปะ หรือผักขี้ฝรั่ง (Stink Weed)

สรรพคุณทางอาหาร นำไปกินใบสดหรือใช้เป็นส่วนประกอบในอาหาร ประเภทต้ม

ลาบ ก้อย ป่น เพื่อดับกลิ่นคาวของเนื้อสัตว์

สรรพคุณทางยาจะได้วิตามินหลายชนิด เช่น วิตามิน ซี, บี 1, บี 2, ไนอาซีน และเบต้า

แคโรทีน ซึ่งเป็นสารเริ่มต้นของการสร้างวิตามินเอ

2.3.16.4.42 พริก (Chili) เป็นพรรณไม้พุ่มขนาดเล็ก ผลใช้ปรุงอาหาร

สรรพคุณทางยา เป็นยา ช่วยเจริญอาหาร รักษาอาการอาเจียน โรคหืด ปอดบวม โดยใช้ผลพริกทำเป็นยี้ผึ้งทา

2.3.16.4.43 มะเขือเทศ

สรรพคุณทางยา ให้วิตามินซี แก้เลือดออกตามไรฟัน หากกินสม่ำเสมอจะทำให้ไม่เป็นมะเร็งลำไส้ แก้โรคนอนไม่หลับ หรือมีก้อนผวา สะดุ้ง หรืออาการตกใจง่าย

2.3.16.4.44 มะระ ผักไห้ หรือห่มานอย ตามท้องถิ่น คนจีนเรียก โกควยเกี๊ยะ

สรรพคุณทางยา ยอดและใบอ่อน แก้โรคปวดตามข้อ ตามกระดูก ที่เรียกว่า รูมาติซึม และแก้ แก้อาการร้อนในกระหายน้ำ เมล็ด นำพาราธิในลำไส้ เป็นยาระบายอ่อนๆ ระบายพิษต่างๆ ให้ออกทางปัสสาวะ และอุจจาระ ขับอุจจาระในสตรี บำรุงดี ดับ และม้าม ยอดมะระ ใช้แก้อาการเจ็บคอ ดับพิษร้อนถอนพิษไข้ ใช้แก้โรคเอดส์เบื้องต้น ทำให้เม็ดผื่นคัน แผลในร่างกายไม่ลุกลาม ทำให้กินได้นอนหลับ มีกำลังดีขึ้น

2.3.16.4.45 มะรุม ผักอีฮุม นำผักอ่อนมาแกงใส่ปลา

สรรพคุณทางยา เปลือก ถากมาต้มน้ำกินเป็นยาขับลมในกระเพาะอาหาร และลำไส้ บำรุงธาตุ ราก รสเผ็ด หวานขม ใช้แก้อาการบวม น้ำ บำรุงธาตุไฟ เจริญอาหาร ยอดและ ผักอ่อน ช่วยให้อาหารย่อย แก้ไข้หัวลม (เปลี่ยนฤดู) ช่วยย่อยอาหาร

2.3.16.4.46 สะเดา เป็นพรรณไม้กลางแจ้ง ส่วนที่เป็นประโยชน์ คือ ก้านใบ ผล เปลือก

เมล็ดและราก มียอดใบอ่อนให้กินตลอดทั้งปีเป็นอาหาร เป็นต้นไม้ที่แมลงไม่ชอบ จึงเป็นยาปราบศัตรูพืช สรรพคุณทางยา ยอดของสะเดามีเบต้า แคโรทีน มากช่วยให้ลดน้ำตาลในเลือด และใช้ประโยชน์ทางยาได้มากมาย

2.3.16.4.47 มะละกอ ผลไม้สารพัดประโยชน์

สรรพคุณทางอาหาร ทำส้มตำ แกง หรือผัด ผลสุกกินเป็นของหวาน ช่วยทำให้เนื้อเปื่อยง่าย

สรรพคุณทางยา ราก รสขื่นเย็นใช้แก้โรคหนองใน ขับเลือด หนองในกระเพาะปัสสาวะ บำรุงไต เหง้า ตรงที่ฝังดินมีรากอบโดยรอบ ใช้ทำยาขับและละลายเม็ดยาในกระเพาะปัสสาวะ ได้ผลดี

2.3.16.4.48 ข้าวเหนียวดำ ข้าวกำลัง (เมล็ดข้าวมีสีม่วงทั้งเมล็ด) กับ ข้าวกำลัง (เมล็ดสีม่วงเพียงบางส่วน)

สรรพคุณทางยา รักษาการตกเลือดของหญิงคลอดลูก และมีการตกเลือด (ไม่หยุด) จะนำเอาต้นข้าวเหนียวดำมาต้มกับใบเมี่ยง (ใบชา)

2.3.16.4.49 ฟ้ายะลวยโจร

สรรพคุณทางยา รักษาโรคเบาหวาน แก้ไขทั่วๆ ไป เช่น ไข้หวัด ไข้หวัดใหญ่ ระวังอาการอักเสบ ไอ เจ็บคอ คออักเสบ ต่อมทอนซิล หลอดลมอักเสบ ขับเสมหะ รักษาโรคผิวหนัง ฝี แก้กิด

เชื้อ ที่ทำให้ปวดท้อง ท้องเสีย บิด และแก่กระเพาะลำไส้อักเสบ เป็นยาขมเจริญอาหาร มีฤทธิ์ระงับการติดเชื้อหรือระงับการเจริญเติบโตของเชื้อโรค

2.3.16.5 การป้องกันควบคุมและกำจัดศัตรูพืช

2.3.16.5.1 พืชสมุนไพรสำหรับป้องกันควบคุมและกำจัดศัตรูพืช ประกอบด้วย สะเดา ใบสะเดา ฟ้ายะลวยโจร เมล็ดข่า ใบน้อยหน่า ใบค่างขาว ตะไคร้หอม หนอนตายอยาก หุบหางไหล กำจัดแมลง สรรพคุณ เมล็ดสะเดาแห้งด้วยยาในการป้องกันควบคุมและกำจัดศัตรูพืชในนาข้าว โดยเฉพาะป้องกันหนอนกอ (มั่ว) ในนาข้าว สะเดาชนิดผงมักจะใช้ตั้งแต่การปลูกเมล็ดพันธุ์ ก่อนที่จะนำมาหว่านเป็นกล้า หุบหางไหล แขน้ำ น้ำน้ำที่ได้มาฉีดไล่แมลง สมุนไพร ตะไคร้หอม สะเดา ฯลฯ มีสารที่มีผลกระทบต่อระบบประสาทของแมลง เมื่อขากรรไกรขยับไม่ได้ ทำให้แมลงกินอาหารไม่ได้และตายไปในที่สุด

2.3.16.5.1.1 การปลูกพืชผักสลัดชนิด ประกอบด้วย การปลูกไม้ผลสลัดชนิด การปลูกไม้ดอกไม้ประดับสลัดชนิด แมลงบางชนิดที่เป็นตัวห้ำ และตัวเบียนมาช่วยทำลายแมลงศัตรูพืชในแปลงผัก

2.3.16.5.1.2 พืชที่ใช้ไล่แมลง ประกอบด้วย ไม้ดอก ประกอบด้วย ดาวเรือง ซึ่งมีสีเหลืองซึ่งตอบสนองสายตาของแมลงได้ดี ดอกทานตะวัน ราเพย แมลงที่ไม่เป็นประโยชน์จำพวก เพลี้ย ไรขาว หมัดกระโดด ไม้ผลยืนต้นบางประเภท เช่น ตะขบ พุทรา หว้า จะช่วยล่อนกต่างๆ ให้เข้ามาในพื้นที่มากขึ้น นกที่เข้ามาจะช่วยในการกำจัดพวกหนอนก๊ีบ หนอนกอในผัก

2.3.16.5.1.3 พืชสมุนไพรไล่แมลง ประกอบด้วย พืชสมุนไพรที่มีรสฝาด เช่น เปลือกต้นแค ต้นโจก เปลือกหาด ป้องกันเชื้อรา ใช้ร่วมกับสมุนไพร ได้แก่ ข่า ตะไคร้ ใหล หนามหัน บำซัง พญาไร้ใบ เป้า สาบเสือ กลอย วานน้ำ ไพร มะรุม ฯลฯ สมุนไพร อ้อยทูป จุลินทรีย์ แบ่งหมักเหล้า จุลินทรีย์ การใช้ ฟันผัก กะหล่ำ ผักกาด กระเทียมทุก ๆ วัน ใช้ร่วมกับน้ำหมักปลา หมักรกหมู

2.3.16.5.1.4 โรคและศัตรูพืช ประกอบด้วย สมดุลตามระบบนิเวศ แมลงและสัตว์เล็กอาศัยอยู่ในสวนคอยกำจัดแมลงศัตรูพืช ได้แก่ มดแดง แมงมุม ตัวมวน ตั๊กแตนตำข้าว แมลงปอ แมลงช้าง ผีเสื้อ ต่อ แตน กิ้งก่า นกชนิดต่างๆ กระแต ฯลฯ

2.3.16.5.2 พืชสมุนไพรสำหรับรักษาโรคแก้ปวดท้อง ประกอบด้วย

2.3.16.5.2.1 รสชาติจืด ได้แก่ เกี้ยวพาइन

2.3.16.5.2.2 รสชาติจืดเย็น ได้แก่ ผักแค

2.3.16.5.2.3 รสชาติจืดหอม ได้แก่ ดอกอาว ใบจิง ใบปูลุย

2.3.16.5.2.4 รสชาติเปรี้ยว ได้แก่ มะเขือส้ม

2.3.16.5.2.5 รสชาติเผ็ด ได้แก่ ดอกข่า รสชาติเผื่อน ได้แก่ ใบมะนาว

2.3.16.5.2.6 รสชาติฝาด ได้แก่ ขอดมะแก้ว รสชาติหวาน ได้แก่ ผักฮาก

2.3.16.5.3 พืชสมุนไพรสำหรับรักษาโรค หอบ หืด (คู่กะยื่อ) ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์

วิธีใช้

- 2.3.16.5.3.1 ผล ประกอบด้วย มะเขือ มะเขือแจ้
- 2.3.16.5.3.2 ราก ประกอบด้วย หม่าปู้ เมื่อได้ตัวยากรบนำไปต้มและดื่ม เต๋อปูนก/เต๋อ ปิดปัวแดง/เกตุมูลเพลิงแดง พริก/พริก มะพร้าว
- 2.3.16.5.3.3 ลำต้น ประกอบด้วย จะก่าน/จะก่าน จุงจาลิง/บอระเพ็ด อ้อยคำ/อ้อย
- 2.3.16.5.3.4 หัว ประกอบด้วย ขมิ้นชัน/ขมิ้นชัน ข่า/ข่า จิง/จิง เข้าเย็น ตองตึง/ตองตึง ปูเลย/ไฟล
- 2.3.16.6 พืชสมุนไพรสำหรับการสะเลียดสะสม ขับเลือดเสียออกโดยเฉพาะผู้หญิงที่คลอดลูก
- 2.3.16.6.1 ใบ ประกอบด้วย กองแกง/ทับทิม ข่อย/ข่อย จี๋เหล็ก/จี๋เหล็ก เครื่องออนงาขาว/ งาดำ/งาจะก่อน/จะก่าน เปล้าตองแตก/เปล้า เปล้าหลวง/เปล้า ม้วนหมู รวงขาว ลมแล้ง/ลมแล้ง หมอเกี้ยว หมอจ้าง
- 2.3.16.6.2 หัว ประกอบด้วย ข่า/ข่า นำมาตำแล้วห่อด้วยผ้านำไปอังไฟแล้วนำมาประคบส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย เช่น บริเวณหน้าท้อง หลัง เอว ขมิ้นชัน/ขมิ้น จิง/จิง ปูเลย/ไฟล
- 2.3.16.7 พืชสมุนไพรแก้ไอ เจียน สะอื้น/สะอึก
- 2.3.16.7.1 เขา นำมาฝน กับน้ำ ผสมกับน้ำผึ้งแล้วนำมา ป้ายปลายลิ้น
- 2.3.16.8 พืชสมุนไพรบำรุงกำลังของผู้หญิง หลังคลอดลูก
- 2.3.16.8.1 ใบ ประกอบด้วย บิดปัวขาว บิดปัวแดง เปลือก ก่าละพูย กุ่ม/กุ่ม ทำให้ละเอียดคั้นเอาน้ำ แล้วนำไปต้มและดื่ม ไปนกกุ่ม/นก บอระเพ็ด/บอระเพ็ด
- 2.3.16.8.2 หัว ประกอบด้วย กุ๊ก หอมเทียม/กระเทียม หอมปั่ว/หอมแดง
- 2.3.16.8.3 เหง้า ประกอบด้วย จิง/จิง
- 2.3.16.9 พืชสมุนไพรห้ามสากแก้ไอ เจียน
- 2.3.16.9.1 ใบ ประกอบด้วย ผักเชียง/เชียงดา นำไปต้มผสมกับข้าวข้าวและนำมาดื่ม ฮ้วนหมู/ฮ้วนหมู ลิเต้า
- 2.3.16.9.2 ปล้อง ประกอบด้วย อ้อยคำ/อ้อยคำ ข้าวไม้เอี้ย/ไผ่
- 2.3.16.9.3 ราก ประกอบด้วย กอม กาสลอง เต๋อ/เต๋อ ป้อง ผูกอบ
- 2.3.16.10 พืชสมุนไพรรักษาอาการปวดฟัน
- 2.3.16.10.1 ราก ประกอบด้วย หมากปู้/หมาก นำไปต้ม/ดื่ม หมากแม่/หมาก หญ้าควยจู/หญ้าเจ้าชู้ ผักหมหนาม/ผักโขมหนาม ปูลิง หญ้าถอดปล้อง/หญ้าถอดปล้อง
- 2.3.16.11 พืชสมุนไพรแก้โรค มดตดคิด (ปีศาจจะเป็นหนอง)
- 2.3.16.11.1 ราก ประกอบด้วย งุ่นบง/ไผ่บง งุ่นไม้ไผ่/ไผ่ ต้นเป็ดเต๋อ นำไปต้ม/ดื่ม ตาลดำเสา ตุ่มตอก ถั่วกว้าง ผักหวานบ้าน/ผักหวาน ไม้หนวดข้าง
- 2.3.16.12 พืชสมุนไพรแก้ไอ ท้องอืด ท้องเสีย
- 2.3.16.12.1 ใบ ประกอบด้วย มะแก้ว/ฝรั่ง หญ้าตดหมา/กระพังโหม

2.3.16.12.2 ราก ประกอบด้วย น้ำเนื้/รางจืด นำไปต้ม/ต้ม

2.3.16.12.3 หัว ประกอบด้วย ปูเล่/ไพล

2.3.16.13 พืชสมุนไพรใช้กับสัตว์

2.3.16.13.1 มะขามเปียก/มะขาม น้ำที่แกะเมล็ดออกนำผสมกับเกลือให้ วัว ควาย ช้าง กินจะเจริญอาหาร

2.3.16.13.2 มะแว้งขม/มะแว้ง ลูกสุกบิบใส่ตาไก่แก้อาการตาอักเสบ

2.3.16.14 พืชสมุนไพรรักษาโรคแผลในกระเพาะอาหารและลำไส้

2.3.16.14.1 ผลดิบ ประกอบด้วย กลั้วน้ำว่า รับประทานผลดิบสดครั้งละครึ่งถึงหนึ่งผล อาจใช้ผลดิบหั่นบาง ๆ ตากแห้ง บดเป็นผงชงน้ำดื่ม ใช้ผงยาเท่ากับครึ่งถึงหนึ่งผล

2.3.16.14.2 เหง้าสดหรือแห้ง บดเป็นผง ประกอบด้วย ขมิ้นชัน ผงขมิ้น ครั้งละ 500 มิลลิกรัม วันละ 3-4 ครั้ง หลังอาหาร และก่อนนอน หรือปั้นเป็นยาลูกกลอนขนาดปลายนิ้วก้อย รับประทานครั้งละ 2 เม็ด

2.3.16.15 พืชสมุนไพรแก้ท้องผูก

2.3.16.15.1 เนื้อในฝัก ประกอบด้วย (มะขามเปียก) มะขาม ใช้มะขามเปียก 10-20 ฝัก (70-80 กรัม) จิ้มเกลือรับประทานหรือดื่มน้ำตามมาก ๆ หรือทำเป็นน้ำมะขามดื่ม

2.3.16.15.2 เนื้อหุ้มเมล็ด ประกอบด้วย คุณ ใช้เนื้อในฝักก่อนขนาดหัวแม่มือ (4 กรัม) ต้มกับน้ำ 1 ถ้วยแก้ว ใส่เกลือเล็กน้อย รับประทานครั้งเดียว

2.3.16.15.3 ใบและฝักแห้ง ประกอบด้วย มะขามแขกใช้ใบ 2 กรัม หรือฝัก 10-15 ฝัก ชงประมาณ 1 กรัม หรือกานพลู 1-2 ดอก ต้มกับน้ำ 1 ถ้วยแก้ว 5 นาที เติมเกลือเล็กน้อย รับประทานครั้งเดียว

2.3.16.15.4 ใบหรือดอกอ่อน ประกอบด้วย ชุมเห็ดเทศ ช่อดอก 1-3 ช่อ ต้มจมน้ำพริก หรือใบสด 8-12 ใบ ปิ้งไฟให้เหลือง หั่นต้มกับน้ำ 1 ถ้วยแก้ว เติมเกลือเล็กน้อยโดยเฉพาะน้ำดื่มหรือใบแห้ง ขนาดเท่ากับใบสด ต้มหรือชงน้ำดื่ม หรือบดเป็นผง ปั้นเป็นยาลูกกลอน ขนาดเท่าปลายนิ้วก้อย รับประทานก่อนนอน หรือ เมื่อมีอาการท้องผูก

2.3.16.15.5 ใบอ่อนหรือแก่น ประกอบด้วย จี่เหล็ก ใบอ่อน 2-3 กำมือ หรือแก่น ขนาดยาวขึ้นละ 2 องคุลี (4-6 ซม.) 3-4 ชิ้น ต้มกับน้ำ 1-1 ½ ถ้วยแก้ว เติมเกลือเล็กน้อย ดื่มตอนเช้า หรือก่อนอาหารเช้าครั้งเดียว

2.3.16.15.6 ผล ประกอบด้วย แมงลัก ครั้งถึงหนึ่งช้อนชา แขน้ำให้พอง แล้ว รับประทานครั้งเดียวก่อนนอน

2.3.16.15.7 ผลสุก ประกอบด้วย มะละกอ รับประทานเป็นผลไม้

2.3.16.16 พืชสมุนไพรรักษาริดสีดวงทวาร

2.3.16.16.1 ลำต้นสดหรือแห้ง ประกอบด้วย เพชรสังฆาต ใสด้านมีสารแคลเซียมออกซาลेट เป็นผลึกรูปเข็มอยู่มาก ทำให้ระคายเคืองลำคอได้เช่นเดียวกับบอน จึงนิยมสอดใส่ในกล้วยสุกหรือ

มะขามแล้วกลืนพร้อมกัน ปัจจุบันมีผู้ใช้เถาแห้งบดเป็นผงและบรรจุแคปซูลรับประทานเพื่อแก้ปัญหานี้ แต่ยังคงสามารถทำให้ผู้ใช้บางคนปวดท้องได้ ใช้กินแก้ริดสีดวงทวาร

2.3.16.17 พืชสมุนไพรแก้ปวดฟัน

2.3.16.17.1 ดอกช่อหรือทั้งต้น ประกอบด้วย ผักคราดหัวแหวน ใช้ดอกตำผสมเหล้าโรงเล็กน้อย ชุบตำลึงอุดรูฟันที่ปวด ดอกตูมแห้ง กานพลู ใช้ดอกตูมแห้ง 5-8 ดอก บดเป็นผง เติมน้ำแอลกอฮอล์เล็กน้อย ชุบตำลึง อุดรูฟันที่ปวด เมื่อหายปวดฟันแล้วต้องไปพบทันตแพทย์

2.3.16.17.2 ดอกตูมแห้ง ประกอบด้วย กานพลู ใช้ดอกตูมแห้ง 2-3 ดอก อมไว้ในปากแล้วคายทิ้ง หรือบดเป็นผงแล้วใช้้อม หรือรับประทานในขนาดที่ใช้ขี้בלม

2.3.16.18 พืชสมุนไพรระงับกลิ่นปาก ประกอบด้วย ฝรั่ง มีน้ำมันหอมระเหย ใช้ระงับกลิ่นปาก

2.3.16.19 พืชสมุนไพรรักษาอาการคลื่นไส้ อาเจียน

2.3.16.19.1 ใบ ต้นบนดินที่เก็บเมื่อเริ่มมีดอก หรือเฉพาะใบเมื่อต้นแก่ ประกอบด้วย ฟ้ายะลวย ขนาดและวิธีใช้ พืชสด 1-3 กำมือ ต้มน้ำดื่มก่อนอาหารวันละ 3 ครั้ง สำหรับฟ้ายะลวยที่บรรจุแคปซูล ๆ ละ 500 มิลลิกรัม ให้กินครั้งละ 2 เม็ด วันละ 2-3 ครั้ง ก่อนอาหารเช้า กลางวัน และเย็น หยุดยาเมื่อหยุดถ่าย อาจใช้ในรูปแบบผงละลายน้ำหรือปั่นเป็นลูกกลอนก็ได้ โดยคำนวณจากจำนวนเม็ดให้ได้ปริมาณยาตามที่กำหนด อาการข้างเคียงที่อาจพบคือ คลื่นไส้ อาเจียนเป็นน้ำใส ไม่สบายในท้อง ถ้าเป็นมากให้หยุดยา การทดสอบไม่พบความเป็นพิษทั้งเฉียบพลันและพิษระยะยาว

2.3.16.20 สมุนไพรแก้อาการท้องเสีย

2.3.16.20.1 ใบหรือผลดิบ ประกอบด้วย ฝรั่ง ใช้ใบแก่ 10-15 ใบ ย่างไฟให้กรอบ ต้มน้ำดื่ม 1 แก้ว เหยาะเกลือเล็กน้อย ดื่มต่างน้ำ หรือใช้ผลดิบ 1 ผล ฝนกับน้ำปูนใสดื่ม

2.3.16.20.2 เปลือกผลแก่แห้ง ประกอบด้วย ทับทิม ใช้เปลือกผลแห้งประมาณ ¼ ของผล ต้มกับน้ำปูนใสดื่ม หรือ ใช้ครั้งละ 3-5 กรัม ต้มน้ำดื่ม วันละ 2 ครั้ง เช้า-เย็น

2.3.16.20.3 เปลือกผลแห้ง มังคุด

2.3.16.20.4 ผลดิบ ประกอบด้วย กลัวยน้ำว้า รับประทานผลดิบสดครั้งละครึ่งถึงหนึ่งผล อาจใช้ผลดิบหั่นบาง ๆ ตากแห้ง บดเป็นผงชงน้ำดื่ม ใช้ชงยาเท่ากับครึ่งถึงหนึ่งผล

2.3.16.20.5 ผลดิบแก่ ประกอบด้วย ขอ ผลดิบแก่ให้ผ่านผลเป็นชั้นบาง ๆ ย่างไฟหรือคั่วให้เหลืองกรอบ ใช้ครั้งละ 10-15 กรัม ต้มหรือชงกับน้ำร้อนดื่ม จิบบ่อย ๆ

2.3.16.20.6 ยอดสด ประกอบด้วย กะเพรา ยอดสด 1 กำมือ ต้มพอเดือด ดื่มเฉพาะส่วนน้ำ

2.3.16.20.7 เหง้า ประกอบด้วย จิง

2.3.16.21 พืชสมุนไพรแก้ไข้

2.3.16.21.1 เถาสด ชิงช้าสาธิต เถาสดยาว 2 นิ้ว ต่อกครั้ง ต้มน้ำ 3 ส่วน เคี่ยวให้เหลือ 1 ส่วน ดื่มก่อนอาหาร วันละ 1-2 ครั้ง หรือเมื่อมีอาการ บอระเพ็ด เถาสด ครั้งละ 2 คืบครึ่ง หรือ 30-40 กรัม

คำคันเฉพาะน้ำหรือต้มกับน้ำ 3 ส่วนเพื่อให้เหลือ 1 ส่วน ต้มจนหมด วันละ 2 ครั้ง ก่อนอาหารเช้าและเย็น หรือดื่มเมื่อมีอาการ

2.3.16.21.2 รากแห้ง ประกอบด้วย ย่านาง รากแห้ง ครั้งละ 1 กำมือ (15 กรัม) ต้มน้ำดื่ม ก่อนอาหาร วันละ 3 ครั้ง ยาเบญจโลกวิเชียรชนิดผง รับประทานครั้งละ 1-2 ช้อนชา ผสมกับน้ำดื่มสุก วันละ 3 เวลา ก่อนอาหาร หรือเมื่อมีอาการไข้ ลักกะจั่น ประมาณ 5-10 ชื่น (แต่ละชื่นกว้างยาวประมาณ 2 x 3 นิ้ว) สับให้มีขนาดเล็กพอประมาณ ต้มกับน้ำ 6 ถ้วย เทยจนเหลือ 4 ถ้วย แบ่งดื่มครั้งละครึ่งถ้วย เมื่อมีไข้ หรือใช้ยาประสะจันทน์แดงชนิดผง ละลายน้ำสุก ครั้งละ 1 ช้อนกาแฟ

2.3.16.22 พืชสมุนไพรขับปัสสาวะ

2.3.16.22.1 ต้นสดหรือแห้ง ประกอบด้วย ขลุ่ ทั้งต้นสดหรือแห้ง วันละ 1 กำมือ (สดหนักประมาณ 40-50 กรัม ถ้าเป็นสมุนไพรแห้งหนักประมาณ 15-20 กรัม) ต้มกับน้ำ แบ่งดื่มก่อนอาหารครั้งละ 1 ถ้วยชา (75 มิลลิลิตร) วันละ 3 ครั้ง

2.3.16.22.2 ผล ประกอบด้วย กระเจี๊ยบ กระเจี๊ยบเปรี้ยว ผักกั๋งกั๋ง ส้มกั๋งกั๋ง ส้มตะเลง เกรง ส้มปุย

2.3.16.22.3 เมล็ดแห้ง ประกอบด้วย เมล็ดแห้ง 1-3 ช้อนคว (5-15 กรัม) ต้มน้ำเกลือแล้วเติมน้ำ 1 ลิตร ต้มเคี่ยวจนเหลือ 600 มิลลิลิตร แบ่งดื่มครั้งละ 200 มิลลิลิตร วันละ 3 ครั้ง หลังอาหาร

2.3.16.22.4 ต้นสด ประกอบด้วย ตะไคร้ ต้นสด วันละ 1 กำมือ หรือหนัก 40-60 กรัม ต้มกับน้ำ 3-4 ถ้วยชา แบ่งดื่มวันละ 3 ครั้ง ครั้งละ 1 ถ้วยชา (75 มิลลิลิตร) ก่อนอาหาร เหย้า ผานเป็นแว่นบาง ๆ คั่วไฟอ่อนพอเหลืองครั้งละ 1 หยิบมือ ชงกับน้ำ 1 ถ้วยชา รินเฉพาะส่วนใสดื่มจนหมด วันละ 3 ครั้ง เมื่อปัสสาวะคล่องให้หยุดยา

2.3.16.22.5 ใบและยอด ประกอบด้วย หนุ่ยหนวดแมว โดยเก็บแต่ยอดยาวประมาณ 1 คืบ ซึ่งจะมียังใบอ่อนและใบที่ใกล้แก่ ล้างสะอาด หั่นเป็นชิ้นเล็ก ๆ ตากแดดจนแห้งเก็บในภาชนะปิดสนิท

2.3.16.22.6 รากและเหง้าสดหรือแห้ง ประกอบด้วย หนุ่ยคา รากและเหง้าสดหรือแห้ง วันละ 1 กำมือ (พืชสดหนัก 40-50 กรัม พืชแห้งหนัก 10-15 กรัม) ต้มกับน้ำ 1 ถ้วยแก้ว (250 มิลลิลิตร) แบ่งดื่มวันละ 3 ครั้ง ก่อนอาหาร ครั้งละ 1 ถ้วยชา (75 มิลลิลิตร)

2.3.16.22.7 ลำต้นสดหรือแห้ง ประกอบด้วย อ้อยแดง ลำต้นสดหรือแห้ง มีรายงานว่า อ้อยแดงมีฤทธิ์ขับปัสสาวะในสัตว์ทดลอง และไม่มีพิษเฉียบพลัน

2.3.16.23 พืชสมุนไพรรักษาอาการนอนไม่หลับ

2.3.16.23.1 ใบสด ประกอบด้วย ขี้เหล็ก ขนาดและวิธีใช้ใบสด 50 กรัม หรือแห้ง 30 กรัม ใส่เหล้าขาวพอท่วม ยาแซ่ไว้ 7 วัน คนทุกวันกรองเอากากออก ดื่มครั้งละ 1-2 ช้อนชา ก่อนนอน

2.3.16.23.2 เมล็ดแห้ง ประกอบด้วย ชุมเห็ดไทย เมล็ดแห้ง 1-3 ช้อนคว (5-15 กรัม) ต้มน้ำแล้วเติมน้ำ 1 ลิตร ต้มเคี่ยวจนเหลือ 600 มิลลิลิตร แบ่งดื่มครั้งละ 200 มิลลิลิตร วันละ 3 ครั้ง หลังอาหาร

2.3.16.24 พืชสมุนไพรแก้ไข้

2.3.16.24.1 หัวใต้ดิน ประกอบด้วย กระเทียม ในตำรายาไทยให้ใช้กระเทียมและจึงสดอย่างละเท่ากัน ตำละเอียดละลายกับน้ำอ้อยสด คั้นน้ำจิบแก้ไข้ไอคัดเสมหะและทำให้เสมหะแห้ง ส่วนในเภสัชตำรับของอังกฤษระบุตำรับยาแก้ไข้จากกระเทียมไว้เช่นเดียวกัน โดยใช้กระเทียมสด 80 กรัม ตำคั้นน้ำกระเทียมออกมา เติมน้ำในกากกระเทียม 20 ซีซี บีบออกมาอีกครั้ง ทำซ้ำจนกระทั่งได้น้ำคั้นกระเทียมทั้งหมด 80 ซีซี เติมน้ำตาลกลูโคส 90% จำนวน 20 ซีซี ผสมให้เข้ากันตั้งไว้ 14 วัน กรอง เรียกว่าน้ำกระเทียม (garlic juice) ขนาดรับประทานครั้งละครึ่งถึงหนึ่งช้อนชา ซึ่งอาจมีรสไม่ดีนัก จึงแต่งรสโดยทำเป็นยาน้ำเชื่อมกระเทียม (Garlic syrup) โดยใช้น้ำกระเทียมที่เตรียมไว้ 20 ซีซี จะได้น้ำเชื่อมกระเทียมแก้ไข้ที่มีรสหวานอมเปรี้ยว ขนาดรับประทานครั้งละหนึ่งถึงสองช้อนชา ตำรายาไทยบางตำรับให้คั้นกระเทียมกับน้ำมะนาวเติมเกลือใช้จิบหรือกวาดคอก็ได้

2.3.16.24.2 เหง้าแก่สด ประกอบด้วยจิง ในตำรายาไทยมีวิธีใช้จิงเพื่อเป็นยาแก้ไข้ไออยู่หลายวิธี อาจใช้ต้มกับน้ำพอเดือดชงด้วยน้ำเดือด คั้นน้ำจิงโดยใช้น้ำกระสายยา คือ น้ำมะนาวก็ได้ ขนาดที่ใช้มีหลายตำรับบางระบุเป็นกรัมตั้งแต่ 5 กรัมจนถึง 30 กรัม บางระบุเป็นความยาวของเหง้า เช่น 2 นิ้ว 5 นิ้ว ทั้งนี้เนื่องจากจิงเป็นอาหารและไม่ปรากฏความเป็นพิษ ขนาดรับประทานจึงขึ้นกับความชอบของผู้ใช้ด้วย

2.3.16.24.3 ช่อผล ประกอบด้วย ดิปลี ช่อผล ซึ่งมีลักษณะเป็นแท่ง ปลายมนยาวประมาณ 3-4 ซม. มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 4 มม. สีน้ำตาลดำ มีกลิ่นหอมและมีรสเผ็ด สำหรับการไอมีเสมหะ ควรใช้ดิปลีประมาณครึ่งผล ตำละเอียดเติมน้ำมะนาวและเกลือเล็กน้อยกวาดคอ หรือ จิบบ่อย ๆ

2.3.16.24.4 น้ำมะนาวประกอบด้วย มะนาว ในตำรายาไทยจะใช้น้ำมะนาว 1 ถ้วยชา ผสมน้ำตาลทราย 1 ช้อนโต๊ะ และเกลือเล็กน้อย ชงน้ำอุ่นดื่มบ่อย ๆ หรือน้ำมะนาว 1 ช้อนโต๊ะ ผสมน้ำผึ้ง 4 ช้อนโต๊ะ จิบแก้ไข้ นอกจากนี้ น้ำมะนาวยังใช้เป็นน้ำกระสายยาของสมุนไพรที่ใช้แก้ไข้ไออื่น ๆ เช่น ดิปลี กระเทียม เป็นต้น

2.3.16.24.5 เนื้อผลแก่สดหรือแห้ง ประกอบด้วย มะขามป้อม ใช้ผลสด ตำคั้นน้ำดื่มหรือกัดเนื้อเคี้ยวอมบ่อย ๆ

2.3.16.24.6 เนื้อผลสับปะรดสด สับปะรด เนื่องจากเนื้อสับปะรดเป็นผลไม้ที่คนไทยนิยมรับประทานอยู่แล้ว จึงไม่จำกัดขนาด แต่ถ้ารับประทานมากกว่าที่มีปริมาณสูงจะกัดเยื่อช่องปากได้

2.3.16.24.7 ผลสดที่มีสีเขียว ประกอบด้วย มะแว้งเครือ ชาวบ้านนิยมใช้เป็นผักจิ้ม น้ำพริก ผลมีลักษณะฉ่ำน้ำ มีรสขมชุ่มคอ เป็นสมุนไพรที่คนไทยนิยมใช้กันมานาน และได้ผลในการแก้ไข้ ขับเสมหะดีมาก แม้ว่าจะยังไม่มีรายงานวิทยาศาสตร์ยืนยันถึงสารเคมีและกลไกการออกฤทธิ์เช่นเดียวกับมะแว้งเครือ ยาประสะมะแว้ง นำมาบดเป็นผง ผสมน้ำสุก แทรกพิมเสนพอควรปั้นเป็นเม็ดยาลูกกลอนหนักเม็ดละประมาณ 200 มิลลิกรัม เด็กรับประทานครั้งละ 1 เม็ด ผู้ใหญ่ครั้งละ 5-7 เม็ด รับประทานบ่อย ๆ เวลามีอาการไอ

2.3.16.24.8 เมล็ดแห้ง ประกอบด้วย เพกา เพกาเป็นสมุนไพรที่ชาวจีนและชาวไทยนิยมใช้เป็นยาแก้ไอ ขับเสมหะ พบเป็นส่วนประกอบอย่างหนึ่งในน้ำจืดเลี้ยงแก้ร้อนใน ยังไม่พบรายงานด้านสาระสำคัญแลอเลทซ์วิทยา เมล็ดครั้งละ ½ - 1 กำมือ (หนัก 1 ½ - 3 กรัม) ใส่น้ำประมาณ 300 ซีซี ต้มไฟอ่อนเดือดประมาณ 1 ชั่วโมง รับประทานวันละ 3 ครั้ง

2.3.16.26 พืชสมุนไพรแก้อาการเจ็บคอ

2.3.16.26.1 ดอก ใบ ประกอบด้วย ฟ้ายะลวย ถ้าเก็บตอนเริ่มมีดอก จะใช้ทั้งต้นบนดิน แต่ถ้าต้นแก่จะใช้เฉพาะใบเท่านั้น ใช้ได้ทั้งใบสดและแห้ง ซึ่งมีรสขมจัด บดเป็นผงปั้นเป็นลูกกลอน ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 0.8 ซม. กินครั้งละ 3-6 เม็ด วันละ 3-4 ครั้ง ก่อนอาหาร หรือใช้ใบสด 1-3 กำมือ ต้มน้ำดื่มก่อนอาหาร วันละ 3 ครั้ง

2.3.16.27 พืชสมุนไพรแก้โรคหืด

2.3.16.27.1 เหง้าสด ประกอบด้วย ไพล เหง้าสดที่แก่จัด ควรเก็บเหง้าในหน้าแล้งขณะที่ต้นบนดินตาย ใช้เหง้าไพลสดบดใส่เกลือหยาบให้เหนียว โขลกใช้ขนาดที่ระบุ

2.3.16.28 พืชสมุนไพรที่ใช้เป็นยาภายนอก

2.3.16.28.1 พืชสมุนไพรรักษาผื่นคัน

2.3.16.28.1.1 ใบ ประกอบด้วย พลู ใบมีน้ำมันหอมระเหย ประกอบด้วยสาร chavicol และ eugenol ทำให้ชาเฉพาะที่ สามารถบรรเทาอาการคันและฆ่าเชื้อโรคบางชนิด

2.3.16.28.1.2 เหง้า ประกอบด้วย ขมิ้นชัน พบน้ำมันหอมระเหยและสาร curcumin ซึ่งมีฤทธิ์ยับยั้งการเจริญของเชื้อหนองได้ดี ใช้รักษาโรคผิวหนังผื่นคัน โดยทำเป็นผงผสมน้ำ หรือใช้เหง้าสดล้างให้สะอาด ฝนน้ำทา

2.3.16.28.1.3 เหง้า ประกอบด้วย ไพล เหง้า มีรายงานพบสาร curcumin ซึ่งมีฤทธิ์ยับยั้งการเจริญของเชื้อหนองได้ดี และสาร beta-sitosterol มีฤทธิ์ลดการอักเสบใช้เหมือนกับขมิ้นชัน โดยใช้เหง้าบดทำเป็นผงผสมน้ำ หรือใช้เหง้าสดล้างให้สะอาด ฝนน้ำทา

2.3.16.28.1.4 เหง้า ใบ ประกอบด้วย ฟ้ายะลวย ใช้ใบสดตำคั้นเอาน้ำทาบริเวณที่มีอาการผื่นคัน หรือใช้ส่วนต้นเหนือดินบดเป็นผงผสมน้ำมัน พืชทา หรือใช้ทั้งต้นต้มน้ำดื่มหรือน้ำมันพืชจนยาเปื่อยกรองเอาเฉพาะน้ำมันมาทาบริเวณที่มีอาการ

2.3.16.28.2 พืชสมุนไพรรักษาการอักเสบจากพิษ ของแมลง สัตว์กัดต่อย และพืชพิษ

2.3.16.28.2.1 ใบ ประกอบด้วย ของระอา พิมเสนต้น เสดดพังพอนตัว ผู้ใช้ใบ ตำละเอียดผสมเหล้าพอกหรือทา ถอนพิษอักเสบจากแมลงสัตว์กัดต่อย ฝนรากกับเหล้าทาถอนพิษตะขาบ

2.3.16.28.2.2 ใบ ประกอบด้วย ผักนึ่งทะเล ใบ ตำรายาไทยใช้แก้พิษแมงกะพรุน พบว่ามีสาร damascenone ที่มีฤทธิ์ต้านฮิสตามีน ซึ่งทำให้เกิดอาการแพ้ ด้านพิษแมงกะพรุนได้โดยนำใบสด 10-15 ใบ ตำละเอียดคั้น เอาน้ำทาแผลบริเวณที่ถูกแมงกะพรุน หรือ ตำกับเหล้าใช้พอกก็ได้

2.3.16.28.2.3 ใบ ประกอบด้วย พญาปล้องทอง ผักมันไก่ ผักลิ้นเขียด พญาปล้องคำ พญาขอ เสดดพังพอน เสดดพังพอนตัวเมีย ใบที่ไม่อ่อนหรือแก่เกินไป

2.3.16.28.2.4 รากและใบสด ประกอบด้วย ว่านมหากาฬ

2.3.16.28.3 สมุนไพรรักษาแผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก

2.3.16.28.3.1 ใบ ประกอบด้วย บัวบก ใบใช้รักษาแผล พบว่าสารที่ออกฤทธิ์ คือ กรด madecassic กรด Asiatic และ asiaticoside ซึ่งช่วยสมานแผลและเร่งการสร้างเนื้อเยื่อ ระวังการเจริญเติบโตของเชื้อแบคทีเรียที่ทำให้เกิดหนองและลดการอักเสบใช้ใบสดปริมาณพอเหมาะกับขนาดของแผลล้างให้สะอาด ตำคั้นเอาน้ำทาบริเวณแผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวกใช้กากพอกด้วยก็ได้ แผลจะสนิทและเกิดแผลเป็นชนิดนูน (keloid) น้อยลง

2.3.16.28.3.2 ใบ ประกอบด้วย สาบเสือ

2.3.16.28.3.3 รากจากใบ ประกอบด้วย ว่านหางจระเข้ รากจากใบใช้รักษาแผลสด แผลเรื้อรัง แผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก แผลไหม้เกรียมจากแสงแดดและการฉายรังสี สารที่ออกฤทธิ์เป็นกลัยโคโปรตีน ชื่อ aloctin A ซึ่งมีฤทธิ์ลดการอักเสบและเพิ่มการเจริญทดแทนของเนื้อเยื่อบริเวณที่เป็นแผล แต่มีข้อเสียคือสลายตัวได้ง่ายเมื่อถูกความร้อน ไม่ควรทิ้งรากไว้เกิน 24 ชั่วโมงให้เลือกรากปลายสุดของต้นมาใช้ก่อน ล้างน้ำให้สะอาดปอกเปลือกสีเขียวและล้างน้ำยางสีเหลืองออกให้หมด เพราะอาจระคายเคืองผิวหนัง และทำให้มีอาการแพ้ได้ ผานเป็นแผ่นบางปิดแผล หรือชุดเอารากใส่ที่แผลแล้วใช้ผ้าพันแผลที่สะอาดพันทับเปลี่ยนวันใหม่ วันละ 2 ครั้ง เข้า-เย็น จนกว่าแผลจะหาย

2.3.16.28.4 พืชสมุนไพรรักษาแผลอักเสบเรื้อรัง

2.3.16.28.4.1 ต้น ทั้งต้น ประกอบด้วย กะเม็ง ใช้ต้นสดล้างให้สะอาด ตำให้ละเอียด คั้นเอาน้ำทารักษาอาการผื่นคัน มีหนองป้องกันมือและเท้าเน่าเปื่อย จากการลุยน้ำสกปรก

2.3.16.28.4.2 ต้น ประกอบด้วย เหงือกปลาหมอดอกขาว

2.3.16.28.4.3 ใบ ประกอบด้วย บัวบก โดยใช้ใบสด 1 กำมือ ล้างให้สะอาด ตำละเอียดคั้นเอาน้ำทาบริเวณแผลบ่อย ๆ แผลจะสนิทเร็ว

2.3.16.28.4.4 ใบ ประกอบด้วย ว่านหางจระเข้ ใบใช้รักษาแผลให้เลือกรากปลายสุดของต้นมาใช้ก่อน ล้างน้ำให้สะอาด ปอกเปลือกสีเขียวและล้างน้ำยางสีเหลืองออกให้หมด เพราะอาจระคายเคืองผิวหนังและทำให้มีอาการแพ้ได้ ผานรากที่ได้เป็นแผ่นบางปิดแผลหรือชุดเอารากใส่ปิดพอก รักษาแผลเรื้อรัง แผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก อาจใช้ผ้าพันแผลที่สะอาดพันทับเปลี่ยนวันใหม่วันละ 2 ครั้ง เข้า-เย็น จนกว่าแผลจะหาย

2.3.16.28.4.5 เปลือกผล ประกอบด้วย มังคุด ใช้เปลือกผลสดหรือแห้ง 1-2 ผล สับเป็นชิ้นเล็ก ๆ ต้มกับน้ำ 1 ลิตร ให้เดือด ประมาณ 15 นาที เติมน้ำตาลประมาณ 1 ช้อนชา ใช้ชะล้างบาดแผลเรื้อรัง แผลมีหนอง

2.3.16.28.4.6 เหง้า ประกอบด้วย ขมิ้นชัน ใช้เหง้ารักษาโรคผิวหนังเรื้อรัง โดยทำเป็นผงผสมน้ำมันมะพร้าวทาบริเวณที่เป็นแผล หรือใช้เหง้าสดล้างให้สะอาด ผ่นน้ำขุ่น ๆ ทา

2.3.16.28.4.7 เหง้า ประกอบด้วย ว่านหางช้าง

2.3.16.28.5 สมุนไพรรักษาโรคผิวหนังจากเชื้อรา

2.3.16.28.5.1 ใบ ชุมเห็ดเทศ

2.3.16.28.5.2 ใบและราก ทองพันชั่ง ใช้ใบสดและรากโขลกละเอียด แช่เหล้า
โรง 1 สัปดาห์ เอน้ำเหล้าทาบริเวณที่มีอาการกลากเกลื้อน วันละ 2-3 ครั้ง

2.3.16.28.5.3 ผล มะคำดีควาย ผล ตำรายาไทยใช้ผลแห้ง ต้มเอาน้ำ แก้วแดง แก้ว
ชั้นนาค มีรายงานว่าเนื้อผลมีสารซาโปนิน ที่มีฤทธิ์ยับยั้งการเจริญของเชื้อราที่ทำให้เกิดโรคกลากได้ดีใช้
ผลทุบให้แตกแช่น้ำ หรือต้มกับน้ำแล้วนำน้ำที่ได้มาสระผม

2.3.16.28.5.4 หัวใต้ดิน ประกอบด้วย กระเทียม ใช้กลีบกระเทียมผ่านเป็นชิ้น
บาง ๆ หรือตำ ทาบริเวณที่เป็นกลากเกลื้อนวันละ 2 ครั้งหลังจากหายแล้วให้ทายาต่อไปอีก 7-10 วัน

2.3.16.28.5.5 เหง้า ประกอบด้วย ข่า เหง้าสดตำผสมกับเหล้าโรงใช้ทารักษา
โรคผิวหนังที่เกิดจากเชื้อรา เช่น กลาก เกลื้อน

2.3.16.28.6 พืชสมุนไพรรักษาโรคผิวหนังจากเชื้อไวรัส

2.3.16.28.6.1 ใบ ประกอบด้วยพญาปล้องทอง

2.3.16.28.6.2 ใบ ประกอบด้วย ว่านหางจระเข้ ใช้วันสดจากใบ (ซึ่งมีวิธีการนำมาใช้
เช่นเดียวกับการใช้รักษาแผล) ใส่ลงบนบริเวณที่มีอาการให้ชุ่มอยู่เสมอ

2.3.16.28.6.3 ขิงจากต้น ประกอบด้วย พญาไร้ใบ ใช้ยางแฉับบริเวณที่เป็นหู
วันละ 2-3 ครั้ง จะช่วยกัดหูดให้หลุดออก ไม่ควรให้สัมผัสผิวหนังปกติ โดยอาจใช้วาสลีนทาทั้งรอบ ๆ
บริเวณที่ป้ายยา

2.3.16.28.7 พืชสมุนไพรรักษาโรคผิวหนังอักเสบ จาก หิด เหา โลน

2.3.16.28.7.1 ใบ หรือ เมล็ด ประกอบด้วย น้อยหน่า

2.3.16.28.8 พืชสมุนไพรรักษาโรคผิวหนังอักเสบจากสิ่ว

2.3.16.28.1.1 รุนจากใบ ประกอบด้วย ว่านหางจระเข้

2.3.16.28.9 พืชสมุนไพรที่มีกลิ่นหอม สมุนไพรที่มีกลิ่นหอม เวลาเก็บ ลักษณะดิน
และปุ๋ย สภาพแวดล้อมและภูมิอากาศ มีส่วนสัมพันธ์กับปริมาณสารที่เป็นยา

2.3.16.28.9.1 สรรพคุณ อาการ อาการท้องอืดท้องเฟ้อ แน่นจุกเสียด อาการท้องผูก
อาการท้องเสีย (ที่ไม่รุนแรง) โรคพยาธิบางชนิด อาการคลื่นไส้ อาเจียน อาการไอ จักเบา (ปัสสาวะไม่
สะดวก) นอนไม่หลับ โรคผิวหนัง กลากเกลื้อน ฝีพุพอง แผลงสัตว์กัดต่อย ไฟไหม้น้ำร้อนลวก เหา
ชั้นนาค

2.3.16.28.9.2 ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ ส่วนของพืช เช่น ราก ก้านใบ ลำต้น หัว
ใต้(ใจกลาง) เถา ลูกสด เหง้า ลำต้น เปลือก แก่น ใบ ดอก ผล และเมล็ด ใช้ทั้งต้น ใช้ทั้งหัว ใช้ได้ทั้งสด
และแห้ง เช่น ใบฟ้าทะลายโจร พืชสมุนไพรสด เช่น ใบเสลดพังพอน สมุนไพรส่วนใหญ่ใช้เป็นสมุนไพร
แห้ง

2.3.16.28.10 พืชสมุนไพรที่ใช้ต้องอยู่ในสภาพสดหรือแห้ง เพราะสารออกฤทธิ์ของพืชบางชนิดจะหายไปเมื่อทิ้งให้แห้ง ก่อนนำมาผสมเป็นยา ต้องผ่านวิธีการ เช่น การบั้งใบชุมเห็ดเทศก่อนเอามาชงน้ำดื่มขนาดหรือน้ำหนักของสมุนไพร วิธีการปรุง

2.3.17 พืชอาหารป่า

2.3.17.1 กระบวนการถ่ายทอดความรู้ การเรียนรู้ พ่อแม่ การรู้แหล่งเกิดของผักป่า ตามเชิงเขาที่ไม่สูง เช่น ผักติ้ว ผักเม็ก ผักหวาน ตามป่าโล่งที่รก ๆ ผักสาบ กลอย ผักหนามจะเกิด ส่วนหน่อไม้รวกจะเกิดเป็นกลุ่มที่มีเฉพาะหน่อไม้ ไม้ซางจะอยู่สูงขึ้นไปอีกในป่าที่รกมาก มีความชื้นมากกว่า ชอบขึ้นแซมกับต้นไม้ใหญ่อื่น ๆ เป็นกอใหญ่ ๆ บริเวณต่าง ๆ

2.3.17.2 ช่วงเวลาออกผลผลิต รสชาติ การเก็บผักป่าแบบเกื้อกูลธรรมชาติ

2.3.17.3 พันธุ์พืชผักป่า ประกอบด้วย ผักกระโดน ผักติ้ว ผักเม็ก ผักสาบ ผักหวาน หวาย ผัก กระโดนน้ำ หน่อไม้รวก ดอกกระเจียว ผักอีรอก คุณลักษณะของพันธุ์พืชผักป่า ส่วนที่นำมาบริโภค

2.3.17.4 การจำแนกพืช ตามลักษณะการเจริญเติบโต การจำแนกพืชตามฤดูกาลเก็บเกี่ยว การจำแนกพืชตามลักษณะดิน การจำแนกพืชตามสวนเมือง การจำแนกพืชตามแหล่งที่อยู่ลักษณะทางนิเวศ การจำแนกพืชไม้เลื้อย การจำแนกพืชไม้ การจำแนกพืชเฟิร์น การจำแนกพืชไม้พุ่ม การจำแนกพืชไม้ยืนต้น

2.3.17.4.1 การจำแนกพืชตามลักษณะการเจริญเติบโต

2.3.17.4.1.1 ตามป่าโปร่งที่อยู่ระหว่างป่าทึบกับป่าเมือง ได้แก่ ไม้ ผักหวานป่า กะทือป่า เห็ด เช่น เห็ดขอนขาว เห็ดแคน เห็ดหัว เห็ดลม เห็ดหนู เห็ดอบ (เผาะ) เห็ดลม

2.3.17.4.1.2 ตามริมห้วยขึ้นริมห้วย ได้แก่ ผักกูด ผักกุ่มน้ำ ผักหนาม ผักไผ่น้ำ ผักหนอกผักบั้ง ผักแว่น บอน ตูน

2.3.17.4.2 การจำแนกพืชตามฤดูกาลเก็บเกี่ยว

2.3.17.4.2.1 ฤดูฝน ช่วงเดือนพฤษภาคม ถึง เดือนพฤศจิกายน ส่วนของพืชที่นำมาใช้ประโยชน์ในการประกอบอาหารจึงมีความหลากหลาย เช่น ใบ ต้น ผล ใบอ่อน ยอดอ่อน หน่อ ดอก เห็ด สภาพอากาศมีความชื้นมาก ลักษณะพืชในฤดูกาลนี้จะมีต้นไม้อายุที่ให้อาหารป่าเลย ส่วนใหญ่จะเป็นพืชทรงพุ่ม ไม้ พืชหน้าดิน และเห็ด แหล่งที่พบมีที่อาศัยอยู่ในป่าธรรมชาติสวนเมือง เท่านั้น ส่วนของพืชที่นำมาใช้ประโยชน์ในการประกอบอาหาร มีทั้ง หน่อ หัวปลี ลำต้น ยอดอ่อน ใบอ่อน เนื้ออ่อน ผล

2.3.17.4.2.2 ฤดูหนาว ช่วงเดือนตุลาคม ถึง เดือนมีนาคม ส่วนของพืชที่นำมาใช้ประโยชน์ในการประกอบอาหารในฤดูกาลนี้มีความหลากหลาย อาทิเช่น ผล ดอก ยอดอ่อน ก้าน เนื้ออ่อน และรับประทานทั้งหมด (เห็ด) พืชอาหารป่าขึ้นอยู่ในลักษณะดินที่หลากหลาย เช่น ดินดำ ดินไถล้าห้วย ดินค้ำแดง โดยมีทั้งต้น ไม้ พืชล้มลุก และเห็ด

2.3.17.4.2.3 ฤดูร้อน ช่วงเดือนเมษายน ถึง เดือนสิงหาคม ส่วนของพืชที่

นำมาใช้ประโยชน์ในการประกอบอาหารในฤดูกาลจะเป็นขอดีอ่อนใบอ่อน ดอก และลำต้นอ่อน แต่เนื่องจากในฤดูร้อนสภาพอากาศโดยทั่วไปจะร้อนชื้นถึงแล้งทำให้พืชอาหารป่าส่วนใหญ่ทำการผลิใบ และเมื่อถึงเวลาที่จะแตกยอดอ่อน ใบอ่อน และดอกออกมาใหม่เมื่อถึงเวลา ส่วนลักษณะดินจะหลากหลาย ทั้งดินดำ ดินโคลนล่ำห้วย ดินดำแดง ดินแดงโดยมีทั้งต้นไม้ พืชล้มลุก แต่ในฤดูกาลนี้จะไม่เห็นเห็ดเพราะสภาพอากาศที่ไม่เอื้ออำนวย และแหล่งที่พบมีที่อาศัยอยู่ในป่าธรรมชาติ สวนเมี่ยง ริมห้วย และสวนหลังบ้าน

2.3.17.4.3 การจำแนกพืชตามลักษณะดิน

2.3.17.4.3.1 ดินโคลนล่ำห้วย เป็นลักษณะดินที่มีความชื้นสูงมาก และมีเศษซากพืชทับถมกันเป็นดินชั้นบน มีสภาพอากาศเย็นและชื้น โดยพืชที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ดังกล่าวส่วนใหญ่เป็นพืชที่มีเปลือกอ่อน และอายุสั้น เช่น กล้วยหม่น บอน บอนผา ผักกูด ผักหนาม เป็นต้น นอกจากนั้นยังมีพืชที่มีเปลือกแข็งและอายุยาวอาศัยอยู่ในพื้นที่ดังกล่าวเหมือนกันแต่มีจำนวนไม่มากนัก เช่น ดังหลวง ผักลิ้นแลน ผักฮาก และหาวาย

2.3.17.4.3.2 ดินดำ แดง เป็นลักษณะดินที่มีอินทรีย์วัตถุปกคลุมดินน้อย ทำให้พืชอาหารป่าส่วนใหญ่มีลักษณะที่หลากหลาย อาทิ ลักษณะที่เป็นต้นไม้ เช่น ผักกุ่มผักเหือด ผักเสี้ยว มอญปลา ส้มป่อย เป็นต้น ลักษณะที่เป็นเครือ/เถา เช่น กระทุ้งหมาบ้า ลักษณะที่เป็นกอ เช่น บุก และลักษณะที่เป็น เห็ธจากอินทรีย์วัตถุ เช่น เห็ดก่อ เห็ดแดง เห็ดตับเต่า เห็ดเผาะเห็ดมัน เห็ดลม และเห็ดหูหนู

2.3.17.4.3.3 ดินแดง เป็นลักษณะดินที่มีอินทรีย์วัตถุปกคลุมดินน้อยมาก อันเนื่องมาจากบริเวณดังกล่าวมีความลาดชันค่อนข้างสูง มีต้นไม้น้อย เศษใบไม้ กิ่งไม้ และสิ่งมีชีวิตหน้าดินต่ำ สภาพอากาศร้อนชื้น พืชอาหารป่าที่อาศัยอยู่ในลักษณะดินดังกล่าว คือ ผักเชียงดา ผักหวานป่า มอญปลา มะแขว่น เห็ดเผาะ และเห็ดลม เป็นต้น

2.3.17.4.3.4 ดินดำ เป็นลักษณะดินที่มีอินทรีย์วัตถุมากซึ่งปกคลุมผิวดินชั้นบนความอุดมสมบูรณ์สูง และในพื้นที่ดังกล่าวมีสภาพอากาศที่เย็นและชื้น อันเนื่องมาจากถูกปกคลุมด้วยทรงพุ่มของต้นไม้อย่างหนาแน่น ทำให้พืชอาหารป่าที่อาศัยอยู่ในลักษณะดินดังกล่าวส่วนใหญ่เป็นต้นไม้มที่มีเปลือกแข็งและอายุยาว โดยอินทรีย์วัตถุที่ปกคลุมดินจะเป็นเศษใบไม้ กิ่งไม้ ผลไม้และสิ่งมีชีวิตหน้าดินชนิดพืชที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ดังกล่าว คือ ต้นก่อ เชือก แคลหางค่าง ชะอม ดอกแคป่า ตำลึง ผักกระถิน เพกา มะเขือเครือ และไผ่ชนิดต่างๆ เป็นต้น นอกจากนั้นในพื้นที่ดังกล่าวยังมีพืชอาหารป่าที่เจริญเติบโตอยู่ผิวดิน เช่น ใบบัวบก มะเขือเครือ ลิลาว และพืชอาหารป่าที่เกิดจากเชื้อราจากอินทรีย์วัตถุ เช่น เห็ดไข่ห่าน เห็ดโคน เป็นต้น

2.3.17.4.4 การจำแนกพืชตามสวนเมี่ยง ได้แก่ ผักหนาม ผักฮาก ดอกลิลาว ผักฮ้วนหมู กระทุ้งหมาบ้า ผักหน้าง เป็นต้น

2.3.17.4.5 การจำแนกพืชตามแหล่งที่อยู่ ลักษณะทางนิเวศ โดยพืชอาหารป่าแต่ละ

ชนิด พืชที่ขึ้นบนเขาสูงอันเป็นแหล่งต้นน้ำ อาทิ ดังหลวงต้าว กล้วยป่า ซึ่งพืชบางชนิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และมีการนำมาปลูกในหมู่บ้านเพื่อใช้ประโยชน์ได้สะดวก แต่บางชนิดไม่สามารถปลูกได้ เพราะต้องอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม เช่น หวายเชิง เป็นต้น

2.3.17.4.6 การจำแนกพืชไม้เลื้อย ภาษาท้องถิ่นเรียก ไม้เครือแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ใหญ่ๆ คือ ไม้เลื้อยขนาดใหญ่ และเล็ก ไม้เลื้อยเหล่านี้ส่วนใหญ่ใช้ประโยชน์โดยการรับประทานยอดอ่อน และผล และใช้สอยด้านอื่นๆ เช่น สัมป่อยใช้ในงานพิธีกรรม จะกานใช้เป็นยาสมุนไพรรักษาโรค หรือเป็นยาบำรุง ไม้เลื้อยเหล่านี้ มักเป็นพืชที่อายุยืนนาน บางชนิดเมื่อถึงช่วงเวลาหนึ่งใบหลุดร่วง และแตกช่อใหม่ในฤดูกาลต่อมาให้ใช้ประโยชน์โดยการเก็บยอดไปประกอบอาหาร ตัวอย่างพืชอาหาร เช่น ผักฮาก ผักเชียงดา ผักฮ้วนหมู ผักหน้าง เป็นต้น

2.3.17.4.7 การจำแนกพืชไผ่ ได้แก่ ไผ่ตงดำ ไผ่เปาะ ไผ่รวก ไผ่ซาง และไผ่สอก ซึ่งเป็นไผ่ที่ปลูกขึ้นเอง ไผ่ตงดำ หรือเป็นไผ่ที่ขึ้นในธรรมชาติ เช่น ไผ่รวก ไผ่เปาะ ไผ่ซาง และไผ่สอก โดยธรรมชาติของไผ่แล้วเจริญเติบโตขึ้นหลังจากที่ป่าถูกทำลาย ทั้งนี้เพื่อทำหน้าที่ปรับปรุงดินให้อุดมสมบูรณ์ก่อน และจึงปล่อยให้พืชอื่นขึ้นทดแทน ดังนั้นไผ่ในธรรมชาติเป็นสังคมพืชที่ขึ้นเพื่อซ่อมแซมธรรมชาติให้ดีขึ้นขบวนการทดแทนทางธรรมชาติ จากการสัมภาษณ์พบว่าประชาชนในพื้นที่บ้านปางมะโอใช้ไผ่เป็นอาหารโดยการตัดหน่อมาต้ม แกง และลวก นอกจากนั้นยังคงไผ่รวกและไผ่ตงดำ เพื่อเก็บไว้รับประทาน และบ้างครอบครัวนำไปจำหน่ายที่ตลาดในอำเภอแม่แตง เชียงดาว และฝาง โดยทั่วไปชุมชนป่าเมียงใช้ไผ่เพื่อการจักตอก สานตะกล้า ไม้คาน และค้ำยันสำหรับเก็บใบเมียง ไม้เพื่อการก่อสร้างอาคารชั่วคราว และเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ เช่น ค้ำจับมิด จอบ เสียม หรือสานเป็นกะบุงตะกล้า เป็นต้น

2.3.17.4.8 การจำแนกพืชเฟิร์น ประกอบไปด้วย ผักกูด และผักกูดก้อง (ย่านลิเภา) เป็นไม้ล้มลุกในช่วงฤดูแล้ง ต้นจะแห้งเหี่ยวไปและแตกหน่อใหม่ในฤดูฝน มักพบขึ้นในบริเวณข้างลำห้วย ผักกูดที่นิยมทานมากที่สุดคือ ผักกูดน้ำ เพราะมีรสอร่อย แต่มีไม่มาก

2.3.17.4.9 การจำแนกพืชไม้พุ่ม พืชอาหารชนิดนี้เป็นพืชที่มีลำต้นเดี่ยว แผ่กิ่งก้านเป็นพุ่มออกไป มีทั้งพุ่มใหญ่และพุ่มเล็ก สูงประมาณ 1-2 เมตร พืชประเภทนี้นิยมรับประทานยอด ดังนั้นจึงมักจะไม่ค่อยจะเห็นดอก ไม้พุ่มนั้นมีการนำออกจากป่ามาปลูกในบริเวณบ้าน ส่วนใหญ่มักปลูกได้ต้นไม้ใหญ่ในบ้านเพื่อเป็นร่มเงา โดยมักมีอยู่ใกล้ห้องน้ำ เพราะชอบอากาศเย็นชื้น พืชผักเหล่านี้ได้แก่ ลิลาว หอมไก่

2.3.17.4.10 การจำแนกพืชไม้ยืนต้น เป็นไม้ที่มีทั้งปลูกขึ้นเองและไม้ที่เกิดตามธรรมชาติ ไม้ยืนต้นมีอยู่หลายชนิดซึ่งมีการใช้ประโยชน์ เช่น ไม้ใช้สอย ไม้ฟืน เช่น ช่อ ดอง จั่ว ก่อ ยาง และเหียง ส่วนไม้ยืนต้นที่ใช้ประโยชน์ทางด้านอาหาร ส่วนใหญ่ใช้ส่วนที่เป็น ผลยอด และดอก เช่น ขนุน ผักเห็ด ผักกุ่ม แหนหาง ค้าง ดังหลวง ต้าว ผักหวานป่า เพกา เป็นต้น ข้อมูลแสดงให้เห็นว่าการใช้ต้นไม้ที่เป็นยอดและใบ เรียกว่า ผัก เช่น ผักเลือด และผักกุ่ม นอกนั้นใช้ส่วนอื่นไม่เรียกค่านำหน้าว่าผัก

2.3.18 เห็ด

2.3.18.1 กระบวนการผลิต การเพาะเห็ด การนำวัสดุจากการเพาะเห็ดมาใช้ใหม่

การนำวัสดุจากการเพาะเห็ดมาเป็นอาหารสัตว์ การนำวัสดุการเพาะเห็ดมาทำปุ๋ยหมัก การนำวัสดุการเพาะเห็ดมาปลูกเห็ดฟางกลางแจ้งหรือเห็ดฟางคอนโด การเปิดดอก การเลี้ยงเชื้อข้าวฟ่าง การเลี้ยงเชื้อในถุงขี้เลื่อย การเลี้ยงเชื้อในอาหารวุ้น การทำผลิตภัณฑ์แปรรูป

2.3.18.2 พันธุ์เห็ดที่เพาะปลูก เห็ดเป๋าฮื้อ เห็ดนางรมขาว เห็ดนางฟ้า เห็ดนางรมภูฐาน เห็ดนางรมฮังการี เห็ดนางรมหลวง เห็ดนางรมทอง เห็ดหูหนูหนา เห็ดหูหนูบาง เห็ดหูหนูพื้นเมือง เห็ดหูหนูเผือก เห็ดขอนขาว เห็ดลม เห็ดหูกวาว เห็ดหอม เห็ดฟาง เห็ดฟางสีทอง เห็ดกระดุมพันธุ์ร้อน เห็ดกระดุมพันธุ์สีน้ำตาล เห็ดตีนแรด เห็ดยานางิ เห็ดเข็มทอง เห็ดเข็มเงิน เห็ดหัวลิง เห็ดแครง เห็ดหลินจือ เห็ดนกยูง เห็ดขี้ควาย เห็ดถั่ว (เห็ดหมึก หรือเห็ดโคนน้อย) เห็ดเรืองแสง เห็ดนิรนาม (ปัจจุบันเรียกว่า เห็ดอัญมณี) เห็ดร่างแห และเห็ดสมุนไพรมะขาม เห็ดหลินจือ

เห็ดนางฟ้าภูฐาน เป็นเห็ดนางรมชนิดหนึ่ง ดอกเห็ดมีความหนาปานกลาง เนื้อแน่นคล้ายเห็ดนางรม แต่มีสีเข้มกว่า

เห็ดเป๋าฮื้อ เป็นเห็ดในสกุลนางรม แต่ดอกเห็ดหนาและเนื้อแน่น ผิวดอกมีลักษณะแห้ง สีน้ำตาลจนถึงดำ เมื่อดอกขยายใหญ่ขึ้นสีจะจางลงเป็นสีน้ำตาล

เห็ดหอม เป็นเห็ดขนาดใหญ่ ผิวหมวกด้านบนเรียบมีสีขาวครีมหมวกจะเปราะและฉีกขาดได้ง่าย ในอนาคตเห็ดชนิดนี้น่าสนใจมากเพราะเก็บได้นาน

เห็ดหูหนู มีทั้งชนิดหนาและชนิดบาง ชนิดหนาลักษณะจะใหญ่ ชนิดบางดอกจะเป็นสีชมพูจนถึงน้ำตาลแดง

2.3.19 บทบาทผู้หญิงในการจัดการพืชพื้นบ้าน

2.3.19.1 บทบาทผู้หญิง ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในกระบวนการผลิตและการผลิตซ้ำ บทบาทในด้านการเพาะปลูก การผลิตเพื่อยังชีพ ปัจจัยทางด้านอาหาร การดูแลครอบครัว ความมั่นคงทางด้านอาหารในครัวเรือน การบำบัดและรักษาอาการเจ็บป่วย บทบาทด้านเป็นหมอสมุนไพรและหมอตำแย การหาอาหารประเภทพืชผัก การเลือกผักปรุงอาหาร การปรุงอาหาร การปลูกพืชผัก พืชสมุนไพร การรักษาทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ การบำรุงรักษาดิน การปรับปรุงดิน การรักษาและการคงอยู่ของพืชผักพื้นบ้าน

การวางแผนการผลิต การคัดเลือกพันธุ์และการขยายพันธุ์ การแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ การเก็บและรวบรวมพันธุ์ การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ การปลูกพืชผสมผสานไว้ในบ้าน สวน ไร่ข้าว การปรับปรุงดิน การหาอาหารจากธรรมชาติ

การปลูกพืชผสมผสาน เช่น ถั่วรอด พริก หอมแขก ผักชี หอมแป้นเปื้อ มะนอย มะขามแดง พริก มะเขือ งาดำ งาขี้ม่อน มะเส้า แดงปี แดงขี้ แดงลาย มะเดื่อ มะเขือมัน มะแปบ มะเขือฝอย มะเขือห้า ม้า มะห้อย มะเห็ด มะน้ำตัน มะน้ำแก้ว มะกูด ผักกาด

การคัดเลือกพันธุ์และการขยายพันธุ์ การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ เช่น พริก มะเขือ มะเขือมัน มะขามเทศ มะขาม มะกาดเมือง มะนาว พริกทอง แตง มะเข้ ถั่ว ข้าวโพด อ้อยเหี้ย ส่วนวิธีการบีบเอาเมล็ดออกจาก ผล แล้วนำไปตากแดด 1 สัปดาห์ นำใส่ถุงผ้าแล้วไปเก็บไว้บนหิ้งเตาไฟ เก็บไว้ในน้ำเต้า (มะนาว)

สำหรับเมล็ดพืชบางชนิด เช่น ข้าวโพด อ้อยเข้า ถั่วฝักยาว นำมาตากให้แห้ง แล้วนำไปแขวนที่หน้าเตาไฟในห้องครัวแต่ละครอบครัวของคน สาเหตุที่นำมาเก็บไว้หน้าเตาไฟ ควันไฟสามารถป้องกัน มอด มด แมลงมากัดกินได้

ดินที่ใช้ในการเพาะปลูก ดินจอมปลวก มีลักษณะนุ่มขึ้นเป็นกองโต ดินประเภทนี้เหมาะในการปลูกข้าวตอก อ้อยข้าว พริก มะเขือ ส่วนดินที่มีการเผาไหม้ของเศษกิ่งไม้ต่าง ๆ นั้น เหมาะแก่การปลูก มะเขือมัน เผือก มันแกว แก้วละแว ส่วนดินดำ เหมาะแก่การปลูกพืชทุกชนิด ข้าว มะเขือ ผักชี ข้าวโพด มะเขือมัน งาคั่ว งามีมัน หอมไข่ บวบ มะนอย ถั่วรอด ถั่วดำ ถั่วแปบ เหมาะแก่การเพาะปลูกพืชทุกชนิด

การถ่ายทอดความรู้ เทคนิคการเก็บและรวบรวมเมล็ดพันธุ์ การเก็บและรวบรวมเมล็ดพันธุ์ การปลูก การนำมาบริโภค การนำมาบำบัดรักษาโรค

การบอกเล่า การบอกสอนกันตรง พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ประสบการณ์ชีวิตจริงในครอบครัว และจากเครือญาติและออกไปสู่ภายนอก การถ่ายทอดจากแม่ ผู้หญิงต้องมีความรู้ และทักษะในการจัดการพืช ตั้งแต่การเพาะหาเมล็ดพันธุ์ เช่น การแลกเปลี่ยน การซื้อหา การขอ ต้องมีความรู้ในด้านการเตรียมเมล็ด เช่น การนำไปรมควัน การตากแดด การนำไปผสมกับพืชผักอย่างอื่น เช่น การเตรียมเมล็ดพริก และมะเขือให้ได้ผลดีนั้น ควรนำไปก่อกองแห้งไปผสมด้วย เพราะตัวเมล็ดก่อกองจะเป็นตัวดูดความชื้น และกลั่น ก็สามารถป้องกันการกักกินของแมลงต่าง ๆ ได้ ส่วนทางอ้อมเป็นการอบรมสั่งสอนแบบ ไม่เป็นทางการ การเลียนแบบหรือรับรู้ไปโดยไม่รู้ตัว ทั้งในชุมชน และชุมชนใกล้เคียงตามสายสัมพันธ์ของกลุ่มชุมชน

2.3.19 ปัจจัยที่มีต่อการคงอยู่ของพืชผักพื้นบ้าน

2.3.19.1 การใช้สมุนไพรรักษาโรค

การเก็บพืชผักมาบริโภคตามฤดูกาล บริโภคพืชเป็นอาหารและสมุนไพรรักษาโรค โดยพิจารณาเลือกใช้เพียงบางส่วนของพืชที่ต้องการเท่านั้น เช่น ส่วนของใบ ยอด ดอก ผล เปลือก กิ่ง หรือราก หากจำเป็นต้องใช้ทั้งต้น คงเหลือบางส่วนให้พืชชนิดนั้นได้ขยายพันธุ์สืบต่อไปตามธรรมชาติ การเก็บพืชเพื่อบริโภคหรือนำไปปรุงยารักษาโรคนั้น เน้นเพื่อการยังชีพ การปลูกพืชทดแทนเป็นอีกวิธีหนึ่งในการอนุรักษ์พันธุ์พืช การปลูกพันธุ์พืช ไว้ในบ้าน สวนรอบบ้าน เช่น เปล้าน้อย เจตมูลเพลิงแดง (ปิดปิวแดง) รางแดง (เครือก้องแสบ)

2.3.19.2 การสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีและพิธีกรรมของท้องถิ่น ประเพณี พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องต้นไม้ พืชผัก ประกอบด้วย วันสำคัญศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา วันอาสาฬหบูชา ประเพณีของท้องถิ่น เช่น การทำบุญเดือนสี่ วันปีใหม่ (สงกรานต์) เดือนยี่เป็ง (ลอยกระทง) งานศพ งานแต่งงาน งานปอยหลวง ปอยลูกแก้ว ปอยเข้าสังข์ และปอยส้อ ประเพณีต่างๆ การสู่ขวัญ การขึ้นบ้านใหม่ การนำต้นไม้และพืชผักต่าง ๆ มาประกอบพิธีกรรม เช่น พลุ หมาย ดอกไม้ ต้นอ้อย ใบแก้ว ใบขนุน ใบหนาด ต้นกล้วย ใบตอง ส้มป่อย ข้าวตอกดอกไม้ ฝักส้มป่อย ต้นกล้วย ต้นอ้อย ต้นกล้วย ก้านมะพร้าว

2.3.19.2.1 การใช้ประโยชน์ย้อมผ้า เช่น ขมิ้นชัน

2.3.19.2.1 วัฒนธรรมการบริโภค การบริโภคผักพืชบ้าน เช่น กินยอด และใบ เช่น ผักตำลึง ชะอม มะรุม ผักเลี้ยว ผักเซ็งดา ผักม้วนหมู ฯลฯ พืชกินผล เช่น ขนุน มะเขือ มะเขือพวง พัก บวบ แดง เป็นต้น จึงทำให้เกิดความหลากหลาย ของเมล็ดพืชและมีความมั่นคงทางด้านอาหารสูง ผักพื้นบ้าน ที่ให้สีผสมอาหาร

- กลีบ ประกอบด้วย กระเจี๊ยบ ให้สีแดง
- ดอกแก่ ประกอบด้วย คำฝอย ให้สีเหลือง
- ใบ ประกอบด้วย เตย ให้สีเขียว
- ใบ อัญชัญ/อัญชัญ ให้สีม่วง
- เมล็ด คำแสด/คำแสด ให้สีส้ม
- เหง้า ขมิ้น/ขมิ้น ให้สีเหลือง

2.3.19.3 วัฒนธรรมการแต่งกาย พืชผักพื้นบ้านที่ให้สีสำหรับย้อมผ้า

- แกน ประกอบด้วย ขนุน ให้สีเหลือง ผาง ให้สีม่วงอมแดง
- ใบ ประกอบด้วย พญาขอ/เสลดพังพอนตัวเมีย ให้สีเขียว คราม/คราม ให้สีน้ำเงิน ผักแคบ/ตำลึง ให้สีเขียว มะแปป/ถั่วแปป ให้สีเขียว หูกวาง/หูกวาง ให้สีเขียว ส้อม/ส้อม ให้สีฟ้า
- ปุย ประกอบด้วย มะป๊าว/มะพร้าว ให้สีน้ำตาล
- เปลือก ประกอบด้วย ต้นจ้าว/นุ่น ให้สีชมพู ทองคำว/ทองคำว ให้สีชมพู ประคู้/ประคู้ให้สีแดง ส้ม มะม่วง/มะม่วง ให้สีตาล มะริดไม้/เพกา ให้สีเขียว
- เปลือก ราก ใบ ขอ/ขอ ให้สีแดง เหลือง
- ผล ประกอบด้วย มะเกลือ/มะเกลือ ให้สีดำ มะนะ/สมอ ให้สีดำ
- ยอด ประกอบด้วย ก้วยแก้ว/ฝรั่ง ให้สีน้ำตาล
- รัง ประกอบด้วย ครั่ง/ครั่ง ให้สีแดง
- หัว ประกอบด้วย ขมิ้น/ขมิ้น ให้สีเหลือง
- เหง้า ประกอบด้วย กล้าย/กล้ายให้สีชา

2.3.20 พืช สัตว์ อาหารป่า

2.3.20.1 การจำแนกอาหารป่า ตามลักษณะการให้คุณค่า

การให้คุณค่าเป็นการให้ความสำคัญของพืช ผักป่า สัตว์ ตามปริมาณที่มีอยู่ของพืชหรือสัตว์ เช่น ไก่ป่า นกกระทาน นกคุ้ม ให้ความสำคัญเปลี่ยนสถานภาพจากสัตว์ที่เป็นอาหาร กลายเป็นสัตว์ที่ต้องอนุรักษ์เพื่อการขยายพันธุ์ พืชหน่อไม้รวก และหน่อไม้ซ่าง ได้รับความสำคัญในฐานะเป็นพืชที่เป็นแหล่งอาหารสำคัญและควรค่ากับการอนุรักษ์ขยายพันธุ์ เห็ดที่ได้รับความสำคัญ เห็ดละโงก เห็ดผึ้ง เห็ดเผาะ เพราะเห็ดสามชนิดนี้เป็นเห็ดที่สามารถเก็บหามารับประทานได้ยากมากและมีรสชาติดี จะมีเฉพาะในบางโอกาสที่มีสภาพอากาศเหมาะสมเท่านั้นจึงจะสามารถเก็บเห็ดพวกนี้มาประกอบอาหารได้เห็ดพวกนี้ จึงได้รับความสำคัญในบรรดาเห็ดด้วยกัน

การจำแนกอาหารป่า ความสำคัญหรือคุณค่าจะขึ้นอยู่กับรสชาติ บทบาท หรือปริมาณของพืชหรือสัตว์ที่เป็นอาหารพวกนั้น ๆ ว่าจะเป็นอย่างใด ในขณะที่คุณค่าของอาหารป่าในอดีตขึ้นอยู่กับภาวะความจำเป็นที่ต้องใช้บริโภคเป็นอาหารประจำฤดูกาล แต่ในปัจจุบันคุณค่าของอาหารป่าเริ่มมีคุณค่าทางเศรษฐกิจมากขึ้นเพราะเป็นของหายากรสชาติดี ขายได้ราคาแพง

การจำแนกอาหารป่า ตามแหล่งกำเนิด ที่อยู่อาศัยของพืชหรือสัตว์ชนิดนั้น ๆ ลักษณะการจำแนกลักษณะ เช่น ชาวบ้านจำแนกพืชที่เป็นอาหารที่เกิดในป่าบุง ป่าทามริมน้ำ เป็นพืชผักกลุ่มหนึ่ง เช่น หวาย ผักกระโดนน้ำ ผักคันทอง หรือพืชผักที่ชอบขึ้นในพื้นที่ชื้น เรียกว่า ผักป่าบุง ผักป่าทาม

การจำแนกอาหารป่า ตามลักษณะของพืช หรือสัตว์ เป็นการจำแนกตามลักษณะเด่นของพืชหรือสัตว์ ที่มีลักษณะภายนอกคล้ายกัน เป็นพืชหรือสัตว์ในกลุ่มเดียวกัน เช่น เห็ดป่าชนิดต่าง ๆ ก็จะจัดกลุ่มว่าเป็นอาหารป่าประเภทเห็ดซึ่งมีหลายสิบชนิด วัตถุประสงค์การเก็บหา ชนิดเห็ดขึ้นอยู่กับการใช้สอย ลักษณะอากาศ

ผักป่า ถูกจัดไว้ในกลุ่มเดียวกัน มีการแยกกลุ่มลงไปอีกตามลักษณะที่เป็น ยอด ดอก หัว ส่วนที่ใช้ประโยชน์ ระบบการจำแนกอาหารจากป่า เพราะเป็นวิธีการมองจากลักษณะทางกายภาพของพืชหรือผักป่าชนิดนั้น ๆ

2.4 ไม้ผล

2.4.1 การทำสวนเชิงเดี่ยว

2.4.1.1 เงื่อนไขทางด้านกายภาพ ลักษณะภูมิประเทศ สมรรถนะของดิน แหล่งน้ำ เงื่อนไขด้านการถือครองที่ดิน เงื่อนไขทางด้านสังคม เงื่อนไขทางการศึกษา และการฝึกอบรม เงื่อนไขด้านระบบการผลิต

2.4.1.2 การเลือกพื้นที่และการปลูก พื้นที่ราบ พื้นที่ที่เป็นเนินเขา

2.4.1.3 การป้องกันและบำรุงรักษา โรค แมลงและการป้องกันกำจัด โรคหนอน ขอนใต้ผิวเปลือก ฝิเสื่อมหวาน แมลงวันทอง หนอนขนใบ โรคราสีชมพู โรคราสีขาว โรคราดำ โรคผลเน่า การใส่ปุ๋ย การให้น้ำ การให้น้ำแบบพ่นฝอย การให้น้ำแบบน้ำหยด การดูแลต้นหลังปลูก การตัดแต่ง การตัดแต่งช่อดอก การตัดแต่งช่อผล การตัดแต่งกิ่งและใบอ่อน การเก็บเกี่ยวผลผลิต

2.4.2 การทำสวนผลไม้ผสมป่า การทำเกษตรแบบอาศัยน้ำฝน การตัดแต่งช่อดอก/ ช่อผล การตัดแต่งกิ่งอ่อนและใบอ่อน ลักษณะภูมิประเทศ สมรรถนะของดิน แหล่งน้ำ การถือครองที่ดิน การจัดการสวนไม้ผลผสมป่า การเลือกพื้นที่และการปลูก ลักษณะพื้นที่ บทบาทต้นไม้ต่อการให้ร่มเงา และผลิตน้ำ ป่าหัวสวน ป่าหัวน้ำ บทบาทต้นไม้ต่อการหมุนเวียนของธาตุอาหารพืช บทบาทของต้นไม้และไม้พื้นล่างกับการป้องกันการชะล้างหน้าดินและความรุนแรงของฝน บทบาทของต้นไม้ต่อการป้องกันตลิ่งพัง การปลูกไม้ผลผสม

ในป่า การทำสวนไม้ผลผสมป่า การให้ปุ๋ย ปุ๋ยชีวภาพ การใช้ปุ๋ยพืชสด ปุ๋ยอินทรีย์ โรคและการป้องกันกำจัด โรคราดำ โรคราแป้ง โรคราสีชมพู ระบบการให้น้ำ

2.4.3 การทำสวนวนเกษตร

2.4.3.1 เงาะ การปลูก การกำจัดใบอ่อนเงาะ การผสมเกสร การใช้น้ำส้มควันไม้

การผลิตเงาะ การดูแลขณะติดลูก

2.4.3.2 ชมพูเพชร์ พื้นที่ ปัจจัยพื้นฐานการปลูก ดิน แหล่งน้ำ ด้านการผลิต การปลูก การคัดเลือกสายพันธุ์ และการขยายพันธุ์ การตอนกิ่ง วิธีการตอนกิ่ง ลักษณะของกิ่งตอน อุปกรณ์การตอนกิ่ง การปรับปรุงพันธุ์ การปลูก การดูแลบำรุงรักษา ปุ๋ย ปุ๋ยคอกหรือปุ๋ยชีวภาพ การตัดแต่งกิ่ง การกำจัดศัตรูพืช โรค และแมลงศัตรูพืช การห่อผล ขั้นตอนในการห่อผล การเก็บเกี่ยวผลผลิต การคัดเกรดผลผลิต ด้านสังคมวัฒนธรรม การรวมกลุ่มและการแลกเปลี่ยนของเกษตรกร การถ่ายทอด การสืบทอดภูมิปัญญา

2.4.3.3 ทุเรียน เปลือกทุเรียน การดูแลรักษาทุเรียน การรักษาใบ การสะสมอาหาร และเร่งการออกดอก การออกดอกกรักษาดอก การบำรุงผลอ่อน ผลแก่ การดูแลบำรุงรักษา การแต่งดอกทุเรียน การใช้ปุ๋ย น้ำหมักชีวภาพ การกำจัดแมลงศัตรูพืช กระบวนการผลิต การเพาะเมล็ดพันธุ์ การเตรียมแปลงเพาะพันธุ์ การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ การเรียงเมล็ดในแปลงเพาะ การปฏิบัติดูแลรักษา การเลียบยอด การเลียบยอด การเลือกต้นต่อ การเลือกยอดที่จะนำมาเลียบ วิธีการเลียบยอด โรงเรือน การทาบกิ่ง การเลือกต้นต่อ การเลือกกิ่งพันธุ์ วิธีการทาบกิ่ง การติดตาม เลือกต้นที่เหมาะสมกับการติด การเลือกกิ่ง การเตรียมพื้นที่ การให้น้ำ การให้ปุ๋ย

2.4.3.4 มะขาม สภาพพื้นที่ พันธุ์มะขามหวาน การได้รับแสงแดด การตัดแต่งกิ่ง สภาพภูมิอากาศ การดูแลสวน การทำความสะอาดแปลงปลูก การป้องกันสารเคมีฉีดพ่น การอบไมโครเวฟ การอบด้วยเตาอบพลังงานแสงอาทิตย์ การป้องกันกำจัด การกำจัดเชื้อรา การลดความชื้น การคายหญ้า การห่อฝักมะขาม การใช้เชื้อราไตรโคเดอร์มาฉีดพ่นและลาดดิน การใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพร การใช้น้ำส้มควันไม้ การใช้สารกำจัดเชื้อรา สมุนไพร การใช้ปุ๋ยอินทรีย์

2.4.3.5 มะม่วง การปลูก การใช้ปุ๋ยชีวภาพ การจัดทำน้ำชีวภาพ พันธุ์มะม่วง การบำรุงต้น แดกใบอ่อน มะม่วง นอกฤดู การออกดอก การสะสมอาหาร การบำรุงซ่อมมะม่วง ดอกบาน ออกผล ฤดูกาล มะม่วง การกำจัดวัชพืช ปุ๋ยชีวภาพ

2.4.3.6 มังคุด การปลูก การผลิตฮอร์โมนไข่ วิธีการใช้ฮอร์โมนไข่ การเก็บรักษาฮอร์โมนไข่ การทำปุ๋ยหมักอินทรีย์ชีวภาพ การใช้หมักอินทรีย์ชีวภาพ การใช้น้ำส้มควันไม้

2.4.3.7 ไม้ผล พื้นที่ สารสกัดชีวภาพ การผลิตสารสกัดชีวภาพเพื่อบำรุงต้นเร่งการแตกใบอ่อน การผลิตสารสกัดชีวภาพผลไม้สุกเพื่อสะสมอาหาร-ตาออก การผลิตสารสกัดชีวภาพเพื่อป้องกันกำจัดแมลงศัตรูพืช กระบวนการผลิต การเพาะพันธุ์ วิธีการปลูก วิธีการดูแลรักษา วิธีการเก็บเกี่ยวไม้ผล การติดตามหรือการทาบกิ่งพันธุ์ไม้ผล รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ญาติผู้ใหญ่ ปู่ย่า ตายาย พ่อแม่ ครอบครัวยุคและผู้มีภูมิปัญญา เรียนรู้จากสภาพธรรมชาติ ศึกษาจากสถาบันการศึกษา เรียนรู้จากกิจกรรมต่าง ๆ เรียนรู้จากผู้ทรงภูมิปัญญา เรียนรู้จากการอบรม เรียนรู้จากการสัมผัส เรียนรู้จากการทดลองปฏิบัติ เรียนรู้จากกระบวนการประเพณี วัฒนธรรมและพิธีกรรม กระบวนการถ่ายทอดความรู้ ผู้ทรงภูมิปัญญา การถ่ายทอดแบบตัวต่อตัว

2.4.4 ไม้ผลผสมป่าและไม้ผลเชิงเดี่ยว การจัดการสวน พื้นที่

2.4.4.1 ลอกลอง การทำสวนลอกลองผสมป่า เงื่อนไขทางด้านกายภาพในการทำ

สวนลอกลองผสมป่าลอกลอง การปลูก กระบวนการผลิต การผลิตน้ำชีวภาพ ช่วงตัดแต่งกิ่งลอกลอง ช่วงเริ่มสะสมอาหาร การให้น้ำช่วยสะสมอาหาร ช่วงก่อนออกดอก ดึงดอก การแต่งดอก-ช่อดอก การเก็บเกี่ยว วิธีการกำจัดวัชพืช การป้องกันกำจัดมดดำ การผลิตลอกลองด้วยชีวภาพ

2.4.4.2 ลางสาด การขยายพันธุ์ การเพาะเมล็ดพันธุ์ การเลียบยอด ทำการเพาะต้นกล้า การทาบกิ่ง การติดตา การปลูก ฤดูกลาด การดูแลรักษา การป้องกันกำจัดศัตรูพืช การตัดแต่งกิ่ง การขยายพันธุ์ ผลดีการทาบกิ่ง ติดตา

2.4.4.3 ลำไย พื้นที่ การปลูก การคัดเลือกพันธุ์ แหล่งปลูก การเตรียมพื้นที่ วิธีการปลูก การดูแลรักษา การให้น้ำ การให้ปุ๋ย การตัดแต่งกิ่ง การป้องกันการโคนล้มและการหักโค่น การป้องกันแมลงและศัตรูพืช การเก็บเกี่ยว การปลูก ความสัมพันธ์การปลูกลำไยและวิถีชีวิต วัฒนธรรม ลักษณะความสัมพันธ์ในชุมชน การดูแลรักษา การกำจัดวัชพืช การเก็บเกี่ยวผลผลิต การใช้แรงงาน (เอาวัน) ลำไย การปลูก ความสัมพันธ์กับความสำเร็จในการประกอบอาชีพ ความเชื่อเรื่องฤกษ์วัน ความเชื่อพิธีกรรม

2.4.4.4 สละ พื้นที่ พันธุ์เนืวนางศ์ การดูแล การจัดเตรียมน้ำ การดูแลรักษาบำรุง การใช้ปุ๋ยชีวภาพหรือน้ำชีวภาพ บำรุงรักษา การเกิดเชื้อรา การจัดการน้ำ

3. การเลี้ยงสัตว์ จำนวนแนวคิด 67 รายการ คำศัพท์ 7 รายการ ประกอบด้วย

3.1 ควาย

3.1.1 การคัดเลือกพันธุ์ พันธุ์ควาย ควายไทย (ควายปลัก) ควายพันธุ์มูราห์ ควายลูกผสม กระบือ กระบือปลัก กระบือรี ควายหนองน้ำหรือควายปลัก การดูแลลักษณะควาย ลักษณะที่ดี (กะเขว้เจีย ขวัญดี) การดูแลลักษณะจากขวัญ ลักษณะจากขวัญไม่ดี (กะเขว้มันเจีย ขวัญไม่ดี)

3.1.2 คุณค่าและความหมายการเลี้ยงสัตว์ วัว ควาย

3.1.3 ระบบการผลิตควาย ระบบผลิตสัตว์เชิงเดี่ยว ระบบปลูกพืช-เลี้ยงสัตว์ ผสมผสาน ระบบการเลี้ยงแบบพอมีพอกิน

3.1.4 การใช้ประโยชน์ แรงงาน น้านม เนื้อ มูลเป็นปุ๋ย ทรัพยากรของเกษตรกร ความมั่นคงทางอาหาร ระบบเกษตรผสมผสาน การปลูกพืชเลี้ยงสัตว์ หลักประกันความเสี่ยงของครอบครัว เป็นส่วนหนึ่งของสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ประเพณี

3.1.5 รูปแบบการเลี้ยง การเลี้ยงปล่อยในป่า การเลี้ยงขังคอก การเลี้ยงแบบชั่วคราว การเลี้ยงในไร่ การสร้างคอก โรงเรือน

3.1.6 การซื้อขายควาย นายฮ้อยวัวควาย เทคนิคการซื้อขาย กระบวนการศึกษาถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญา วิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้ของนายฮ้อย

3.1.7 โรค ตาแดงตาเจ็บ ท้องอืด ตาโดนงูพันพิษใส่ เท้าเจ็บ เท้าเปื่อย เจ็บปาก ปากเป็นแผล เป็นไขร้อนใน ยาบำรุงการตรวจสุขภาพจากมูล

3.1.8 พิษสมุนไพรรักษาควาย ประกอบด้วย บอระเพ็ด ใบน้อยหน้า มะละกอ ย่านาง
ขี้เหล็ก อ้อยใบขยอ ใบสะเดา ไพล ใบหม่อน ใบข่อย ใบมัน กระเพาะแดง ต้นหมาก

3.1.9 ตำรายารักษาควาย

3.1.9.1 รักษาพยาธิ

ตำรับที่ 1 ด้วยา บอระเพ็ด น้ำ

ตำรับที่ 2 ด้วยา ใบน้อยหน้า น้ำ

ตำรับที่ 3 ด้วยา ใบน้อยหน้า น้ำ

ตำรับที่ 4 ด้วยา ใบขี้เหล็ก น้ำ

ตำรับที่ 5 ด้วยา เปลือกเสดา น้ำขาวข้าว

ตำรับที่ 6 ด้วยา ใบมะละกอหรือผลมะละกอ น้ำ

ตำรับที่ 7 ด้วยา ใบน้อยหน้า เกลือ

ตำรับที่ 8 ด้วยา ย่านาง เกลือ

ตำรับที่ 9 ด้วยา ใบขี้เหล็ก น้ำปูนใส

3.1.9.2 บำรุงร่างกาย

ตำรับที่ 1 ด้วยา บอระเพ็ด หัวข่า ข้าวสุก

ตำรับที่ 2 ด้วยา มะขาม น้ำอ้อย น้ำตาล

ตำรับที่ 3 ด้วยา มะขามเปียก พริกแห้ง เกลือแกง

ตำรับที่ 4 ด้วยา ใบขี้เหล็ก เกลือ

ตำรับที่ 5 ด้วยา ต้นบอระเพ็ด ใบขี้เหล็ก ใบขยอ มะพร้าวห้าว เกลือ

ตำรับที่ 6 ด้วยา บอระเพ็ด น้ำปัสสาวะคน

ตำรับที่ 7 ด้วยา บอระเพ็ด ปัสสาวะ เกลือ

ตำรับที่ 8 ด้วยา ใบขี้เหล็ก ข้าวเจ้า มะพร้าว

ตำรับที่ 9 ด้วยา บอระเพ็ด น้ำตาลปีบ เกลือ

ตำรับที่ 10 ด้วยา มะขามเปียก เกลือ

ตำรับที่ 11 ด้วยา กล้วยสุก น้ำกะทิ เกลือ

3.1.9.3 ตำรับยารักษาโรคท้องร่วง

3.1.9.4 ตำรับยาแก้ร้อนใน

3.1.9.5 ตำรับยาแก้ไข้

3.1.9.6 ตำรับยาแก้ท้องผูก ท้องอืด

3.1.9.7 ตำรับยารักษาแผล

3.1.10 การฝึกควายเพื่อใช้งาน ภาษาที่ใช้ในการบังคับ

3.1.11 พิธีกรรมและความเชื่อ พิธีปล่อยควาย พิธีเรียกขวัญควาย(สาวปลิงกระแบรีย) พิธีสู่
ขวัญควาย เครื่องประกอบพิธีสู่ขวัญควาย

3.2 การเลี้ยงโคพื้นเมือง

3.2.1 การใช้ประโยชน์ การเลี้ยงเพื่อใช้แรงงาน การใช้เป็นพาหนะ มูลโค หนังโค กระดูกโค เขาโคมูลทำปุ๋ย พันธุ์วัว หลักประกันในการกู้ยืมเงิน

3.2.2 การคัดเลือกพันธุ์ พันธุ์วัว ขี้แก่น พันธุ์พื้นเมือง การเลือกซื้อ ช่วงเวลา ราคา รูปร่าง การตลาด การขายเคาะ ขายทอด ลักษณะโค ที่ดี ที่ไม่ดี

3.2.3 โรคของโค ตารอ ดวงตาคำเป็นสีขาวขุ่น โรคห่า จี๋ปูน(จี๋ขาว) โรคท้องอืด หัวดอก กระเจียว (แผลตามร่างกาย โรคพยาธิ โรคปากและเท้าเปื่อย โรคคันเปื่อย โรคตาและเจ็บตา โรคท้องร่วง โรคท้องผูกไม่ถ่าย โรคท้องอืด โรคไขหวัดหลังแข็ง ฟกช้ำ ขาเคล็ด แผลอักเสบเรื้อรัง แผลเน่า

3.2.4 พิธีกรรม การรับขวัญโค การต้อนรับโค การสู่ขวัญข้าวสู่ขวัญโค

3.2.5 การขายวัว การเลือกซื้อวัว ช่วงเวลาและราคา ลักษณะวัว

3.2.6 วิธีการเลี้ยงวัว การเลี้ยงแบบปล่อย

3.2.7 อาหารสำหรับวัว ประกอบด้วย อาหารวัวรุ่น อาหารหย่าน อาหารขุน

3.2.8 การผสมพันธุ์

3.2.9 ความเชื่อ การออกลูก ไม่มีน้ำนม วัวตกลูกหรือออกลูกใหม่ วัวออกลูกใหม่ไม่มีน้ำนม แม่วัวไม่มีน้ำนมการรักษาเจ็บป่วย รักษาโดยคาถา เช็ด

3.2.10 ผลผลิตที่ได้จากการเลี้ยงวัว เมงกุดจี(ด้วงชนิดหนึ่ง) มูลของวัวในการทำปุ๋ยใส่นาข้าว

3.3 การเลี้ยงช้าง

3.3.1 การคล้องช้าง การโพนช้าง

3.3.2 อาหารช้าง

3.3.3 การทำคอกช้าง

3.3.4 การดูแลรักษาของช้าง

3.3.5 การใช้ประโยชน์จากช้าง การฝึกช้าง ไร่ไถงานแสดงโชว์

3.3.6 การอาบน้ำให้ช้าง

3.3.7 การขยายพันธุ์ช้าง

3.3.8 การดูแลสุขภาพช้าง

3.3.9 การถ่ายทอดความรู้

3.4 ไก่พื้นเมือง

3.4.1 การผลิตและการจัดการผลผลิต

3.4.2 การเลี้ยง องค์ความรู้และวิเคราะห์ ระบบการเลี้ยง

3.4.3 ความเชื่อและวัฒนธรรม

3.4.4 พันธุ์ไก่พื้นเมือง การคัดเลือกพ่อ-แม่พันธุ์

3.4.5 การเลี้ยง รูปแบบการเลี้ยง

3.4.6 การดูแลสุขภาพ โรค อาการของโรค การรักษา คำรับ

3.5 การเลี้ยงไก่ชน

3.5.1 ต้นกำเนิด ไก่ป่าแดง ไก่ป่าศรีลังกา ไก่ป่าสีเทาหรือไก่ป่าอินเดีย ไก่ป่าเขียวหรือไก่ป่าขาว ไก่คู ลักษณะ สี ขนปาก

3.5.2 พันธุ์ไก่ชน ไก่เหลืองหางขาว ไก่ประดู่หางดำ ไก่เขียวแมลงภูหางดำ /เขียวไก่ดำ ไก่ลายข้าวตอก ไก่สีดอกหมากหางขาว ไก่เขียวเลาหางขาว

3.5.3 การป้องกันและการรักษา

3.5.4 คำรับยา

3.5.5 ลักษณะไก่ชน ลักษณะไก่งาม รูปร่างสวย สิ่งงาม สีขนสวยงาม หน้างาม หน้าสวย แข็งงาม กิริยาท่าทางชั้นเชิงงาม หน้าสวยงาม หงอนไก่ ปากไก่ ตา หูไก่ คางไก่ หน้าไก่ ลักษณะของไก่ไร้สัญชาติญาณ ไก่ที่มีลักษณะไม่ดี หัว-หน้า หงอน เหนียง ปาก คอ หน้าอก ลำตัวหลัง ปีก หาง สร้อย กระปุกน้ำมัน แข็ง นัว เคื่อย

3.5.6 การเลี้ยงไก่ชน โรงเรือนเลี้ยงไก่ชน คุณภาพอาหารไก่ การฟักไข่ไก่ชน ฤดูกาล วิธีเลือกแม่ไก่ ไร่ ไร่ลม ไก่สาว การดูแลแม่ไก่

3.6 สุกร

3.6.1 การเลี้ยงสุกร การให้อาหารเหลว

3.6.2 โรงเรือน

3.6.3 การผสมเทียมสุกร

3.7 นกเขาขาว

3.7.1 ความเชื่อ ตามหลักคำสอนทางศาสนาอิสลาม

3.7.2 คุณลักษณะของนกเขาขาว

3.7.3 ลักษณะนกเขาขาว ลักษณะดี ลักษณะไม่ดี

3.7.4 กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น การเรียนรู้การจัดสภาพแวดล้อม การเรียนรู้และถ่ายทอดภายในครอบครัว การเรียนรู้จากความสัมพันธ์ภายในชุมชน การเรียนรู้ด้วยตนเอง การสั่งสมและถ่ายทอดความรู้ ภายในครอบครัวและเครือข่าย การปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใช้ความรู้

3.7.5 ความสัมพันธ์ระหว่างการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมในท้องถิ่น การอนุรักษ์คุณภาพดิน การอนุรักษ์คุณภาพน้ำ การอนุรักษ์ป่า

3.7.6 การผสมพันธุ์นกเขาขาว การสงวนพันธุ์

3.8 กบเดบือ กบจุก

3.8.1 วงจรชีวิต การออกหากิน ถูหนาว ถูฝน การวางไข่ ลักษณะของไข่

3.8.2 การเจริญเติบโต สถานภาพ วิธีการเลี้ยงกบ การทดลองเลี้ยงกบตามธรรมชาติ

3.8.3 พิธีกรรมเลี้ยงผีน้ำ ขั้นตอนการเตรียมกิจกรรม วิธีการทำพิธีบ่อที่ 1 บ่อที่ 2 การรำหรือเรียกผี

3.8.4 การใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์กับ

3.8.5 การเพาะพันธุ์เลี้ยง ป่าต้นน้ำ

3.9 หนองไม้ไผ่

3.9.1 วงจรชีวิต ผีเสื้อของหนองไม้ไผ่ ไข่ตัวอ่อน ตัวแก่ ดักแด้

3.9.2 วิธีอนุรักษ์แหล่งกำเนิด

3.9.3 การเก็บหนองไม้ไผ่ การเก็บหนองให้ถูกวิธี วิธีการสังเกตการณ์เข้าของหนองไม้ไผ่ลำไหนหนองเข้าหรือไม่เข้า ศัตรูของหนองไม้ไผ่

3.9.4 ชนิดของหนองไม้ไผ่ วิถีดูแลแหล่งที่อยู่ ความสะอาดของหนองไม้ไผ่ วิธีการเลี้ยงพ่อพันธุ์แม่พันธุ์หนองไม้ไผ่

3.9.5 การใช้ประโยชน์จากไม้ไผ่

3.9.6 สถานภาพของหนองไม้ไผ่ ไม้ไผ่ การตัดไผ่ ระบบนิเวศ

3.9.7 การเพาะพันธุ์เลี้ยงพ่อพันธุ์แม่พันธุ์ การเพาะเลี้ยง หนองไม้ไผ่(ทีเบาะ)

3.10 ผึ้ง

3.10.1 การจับผึ้ง ขั้นตอนการจับผึ้ง การทำความเข้าใจในฤดูกาลสร้างรังของผึ้ง การหา
รังผึ้ง

3.10.2 การเตรียมอุปกรณ์ วัสดุสำหรับใช้เค ไม้เค หรือ แม่เค ไม้ง่า ค้อน ตะปู หมรง
เชือกครุ กาย ไม้ปัด ถัง

3.10.3 การเก็บน้ำผึ้ง “เหล็ดผึ้ง”

3.10.4 ความเชื่อ การสังเวทภูมิเทวดาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการจับผึ้ง
เรื่องมิดสะหมาง การเก็บและถนอมน้ำผึ้ง การสวดบทคาถา การเคไม้

4. การทำประมงพื้นบ้าน จำนวนแนวคิด 20 รายการ คำศัพท์ 2 รายการประกอบด้วย

4.1 การหาปลาและจับสัตว์น้ำ

4.1.1 ความหมายในเชิงวัฒนธรรม ความเชื่อ เครื่องมือจับปลา ชนิดปลา พันธุ์ปลา ระบบ
นิเวศพื้นที่ ฤดูกาล ลักษณะพื้นที่ วิธีการจับปลา

4.1.2 การทำประมง การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง การอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง

4.1.3 กระบวนการเรียนรู้ กระบวนการรวมกลุ่ม การใช้เครื่องมือ การบอกเล่าโดย
ผ่านพิธีกรรม การเรียนรู้จากระบบการผลิต การเรียนรู้จากระบบคุณค่า การสังเกตจากผู้ปกครอง การสัง
สมและการถ่ายทอดความรู้จากระบบการผลิต การสังสมและการถ่ายทอดความรู้จากระบบการอยู่ร่วม
สัมพันธ์กัน การสังสมและการถ่ายทอดความรู้จากระบบความเชื่อ ความเชื่อของแต่ละบุคคล ภายใน
ครอบครัว

4.1.4 ปัจจัยการผลิต การใช้แรงงานในการผลิต แรงงานในครัวเรือน ความต้องการ
พื้นฐาน แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ

4.1.5 ลักษณะความรู้ในการหาปลา

4.1.5.1 ความรู้ลักษณะที่เป็นความเชื่อดั้งเดิมที่ชาวประมงได้เรียนรู้ ได้รับการ

ถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ได้แก่ ความเชื่อและข้อห้ามต่างๆ ที่เกี่ยวกับการทำการประมงและการทำเครื่องมือประมง และการสังเกตสภาพ ดินฟ้าอากาศ ลมที่พัดผ่าน

4.1.5.2 ความรู้ที่เป็นการปรับเปลี่ยน การประยุกต์สิ่งใหม่ ให้มีความ

สอดคล้องกับการทำประมงได้อย่างมีประสิทธิภาพ ได้แก่ การสร้างบ้านให้ปลา การทำไซกุ้ง การทำกระบอกไม้ดักปลาไหล

4.1.5.3 ความรู้ที่เกิดจากการสังเกตประสบการณ์ และการได้รับถ่ายทอดมาจาก

การสังเกตพฤติกรรมของปลา การรู้จักธรรมชาติและสถานที่อยู่ของปลาแต่ละชนิด เช่น การสังเกตพรายน้ำ เมื่อปลาในกินหอยการตกเบ็ดปลาทราย ตามขอนไม้ผุ การไล่เน้งบริเวณเป็นสันดิน หรือบริเวณที่มีกอผักตบชวาและสาหร่าย เป็นต้น

4.1.6 ถูกลดกับการทำการประมง มีความรู้เรื่องลม ความแรงของลมเป็นอย่างดีโดยลมจะมี 2 ลักษณะ คือ ลมเหนือ เป็นลมที่พัดมาจากทางตอนเหนือในฤดูหนาว (ตุลาคม-มกราคม) ลมใต้ เป็นลมที่พัดมาจากทางตอนใต้ ในฤดูร้อน และฤดูฝน (กุมภาพันธ์-กันยายน) โดยในช่วงสงกรานต์ จะมีลมพัดแรง

4.1.6.1 ฤดูน้ำหลาก หรือฤดูฝน เช่น ปลาช่อน ปลาช่อน ปลาสด ปลาสร้อย

ปลากุเรียน ปลาดอง ปลาไหล ปลากระดี่

4.1.6.2 ฤดูร้อน จะเป็นช่วงที่น้ำลด เช่น ปลานิล ปลาไน ปลาช่อน ปลาหมอเทศ

ปลาหมอช้างเหยียบ ปลาน้ำ ปลาดอง ปลาหลด

4.1.6.3 ฤดูหนาว ปลาจะมีไขมันมาก มีรสชาติดี ไม่คาว เช่น ปลานิล ปลาช่อน ปลาไน ปลา

ตะเพียน ปลาทราย

4.1.7 การฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น การส่งเสริมการเรียนรู้ผ่านการดำเนินชีวิตของคน

ในท้องถิ่น การฟื้นฟูระบบนิเวศลุ่มน้ำ

4.1.8 ความเชื่อการทำประมง

ความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าที่/ผี ความเชื่อเกี่ยวกับวัน เวลาในการออกไปหาปลา และทำเครื่องมือประมง เช่น จะไม่ออกไปหาปลาในวันสำคัญทางพุทธศาสนา หรือเทศกาลประจำปี การจับปลาในวันที่เป็นมงคล เชื่อว่าจะทำให้จับปลาได้เป็นจำนวนมาก ตลอดจนการถือเคล็ดในการทำเครื่องมือประมง เช่น วิธีการสานแห วิธีการทำคันเบ็ด หรือข้อห้ามเกี่ยวกับสิ่งที่เป็นอัมงคลสำหรับเครื่องมือ รวมทั้งมีข้อห้ามต่างๆ ในการทำการประมงหรือการใช้เครื่องมือประมงด้วยเหตุผลความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับความสามารและจำนวนปลาที่จะจับได้เป็นสาเหตุหลัก เช่น ชาวประมงบางคนจะมีความเชื่อว่าจะไม่ออกไปหาปลาในวันพระ วันสำคัญทางพุทธศาสนา วันสงกรานต์ ชาวประมงบางคน จะทำเครื่องมือประมงในวันที่เป็นวันมงคล เช่น การสานแหตาข่าย มักจะทำในช่วงประเพณีสงกรานต์ในวันพญาวัน การทำคันเบ็ดโดยมากจะทำวันอังคาร

4.1.9 บทบาทผู้ขายผู้หญิงในการทำการประมง

4.1.9.1 บทบาทผู้ขาย บทบาทหาปลาตามริมฝั่ง ในฤดูน้ำหลาก

4.1.9.2 บทบาทผู้หญิง เป็นท้ายเรือให้ผู้ขาย ซ่อมแซมเครื่องมือประมง นำปลาไปขายในตลาด

4.2 การเลี้ยงกุ้งในน้ำจืด

4.2.1 การผลิต การจัดการคุณภาพน้ำ การจัดการโรค การใช้อาหารและการเลี้ยงอาหารการเตรียมบ่อ การปล่อยลูกกุ้ง การเลือกพันธุ์กุ้งและลูกกุ้ง การให้อาหาร การต้นทุนการผลิต ฤดูกาล วิธีการบันทึกและถ่ายทอดความรู้

4.3 การเลี้ยงปลาในกระชัง

4.3.1 การเตรียมกระชัง ลักษณะของความรู้ เลี้ยงปลา อนุบาลลูกปลา

4.3.2 การเลี้ยงปลาแรด รสชาติ วิธีการเลี้ยง

4.4 การอนุรักษ์วังปลา การกำหนดเขตอนุรักษ์ปลา การจัดการระบบนิเวศ ความเชื่อ

5. การล่าสัตว์ จำนวนแนวคิด 9 รายการ คำศัพท์ 2 รายการ ประกอบด้วย

5.1 การล่าสัตว์ใหญ่ การแบ่งงานล่าสัตว์ การจับสัตว์ใหญ่ เช่น เก้ง กวาง หมูป่า การใช้คนราว 10 – 20 คน ในการล่า เรียกว่า การโห่เนื้อ คือ การไล่สัตว์ออกจากป่าหรือที่กำบัง เพื่อไล่ต้อนให้สัตว์ไปในทิศทางที่ต้องการ ซึ่งมีพรานคอยซุ่มยิงไว้อยู่แล้ว การแบ่งงานหรือหน้าที่ในการล่า คือ มีพราน และ แห้ง โดยพรานจะทำหน้าที่คอยดักรอสัตว์ และแห้งทำหน้าที่โห่ เคาะเคาะ เคาะไม้ เพื่อไล่ให้สัตว์ไปยังจุดซุ่มยิงแห้งจะมีเครื่องเป่าเล็ก ๆ ที่ส่งเสียงสัญญาณเรียกว่า หวอด โดยจะเป่าเสียงสั้น ๆ หมายถึงให้ระวังสัตว์จะวิ่งไปบริเวณซุ่มยิง หากเป่ายาว ๆ หมายถึง ไม่พบสัตว์ หากพรานยิงสัตว์พลาดก็จะโดนทำโทษโดยใช้หวายตี และหากพรานคนใดยิงได้ก็รับส่วนแบ่งมากกว่า อุปกรณ์การล่าสัตว์ หนังสือการล่าสัตว์ การใช้บ่วง

5.2.1 การล่าสัตว์ แมง หรือ แมลง ได้แก่ มดแดง-ไข่มดแดง แมงทับ แมงอย่างอื่น แมงกูดจีแมงคาม แมงจิ้งจอก แมงดา บั้ง-แย้ และกิ้งก่า แย้จะชอบอยู่กับผิวดินคอนอาศัยอยู่ในรู ประกอบด้วย การขุดสภาพพื้นที่โคก โนนต่าง ๆ ที่เป็นดินร่วนปนทราย กิ้งก่า กิ้งก่าเป็นสัตว์ที่ชอบอาศัยอยู่ตามต้นไม้ใหญ่ มีชีวิตอยู่ตามโคนต้นไม้กิ่งไม้ตลอด จะลงมาพื้นดินบางโอกาสเท่านั้น

5.2.1.1 ระบบคุณค่าเกี่ยวกับพืชอาหารป่า ประกอบด้วย คุณค่าด้านความมั่นคงทางอาหาร วิธีการหา การเรียนรู้ธรรมชาติของแมลง ที่อาศัยอยู่ ลักษณะนิสัย แหล่งหากิน และช่วงเวลาที่แมลงมาก การเรียนรู้เรื่องแมลงผ่านการให้ความรู้แบบเป็นธรรมชาติ ผสานกับประสบการณ์ของผู้เรียนเอง พฤติกรรมการบริโภคของคนเมือง ในฐานะอาหารคบเคี้ยว อาหารพิศดาร ที่ชวนลิ้มลอง แหล่งโปรตีนที่ให้คุณค่าทางอาหารสูง จึงมีการพัฒนาระบบการเลี้ยงแมลงบางชนิด เช่น จิ้งหรีด เพื่อการบริโภค เป็นต้น

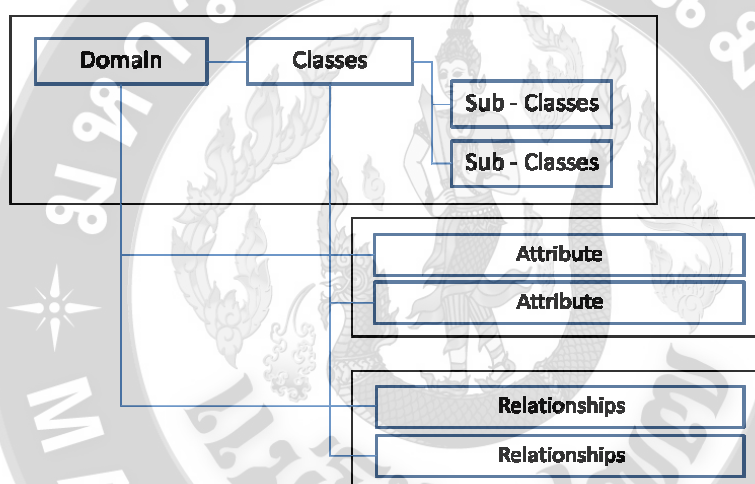
5.2.1.2 วิธีการหา การเรียนรู้ธรรมชาติของแมลง การเรียนรู้ด้วยการบอกกันปากต่อปาก พ่อแม่สอนลูก การสังเกต การจดจำ วิธีการหาแมลง การใช้ไฟสว่าง ได้หา (ล่อให้แมลงบินมาหา) การขุด การก่น แมลง จำพวกชอบอาศัยอยู่ในรู เช่น จิโป้ม จิ้งหรีด การขยี้ เชียหา เช่น กูดจี เสียมถาก แมลง

จักจั่น ยางไม้เหนียว ๆ ที่ทำจากยางต้นโพธิ์ต้นหาด ผสมน้ำมันยางใส่กระบอกไม้ไผ่เพื่อสำหรับจุ่มน้ำยางบริเวณ ปลายไม้ไผ่ยาวหรือไม้ลำปอข้างหนึ่งเพื่อไว้ตะกบกับตัวหรือปีกจักจั่นที่เกาะส่งเสียงอยู่ตามต้นไม้ วิธีการจับแมลง การเลือกใช้วิธีการที่เหมาะสมกับชนิดของแมลง การสังเกต การทดลอง การเรียนรู้ การปรับใช้

2. การกำหนดโครงสร้างความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม

การกำหนดโครงสร้างความรู้(Knowledge Structure) ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมเพื่อแสดงเนื้อหาตามลำดับชั้น (Hierarchical structure) เป็นการกำหนดเพื่อจำแนกเนื้อหาแต่ละหมวดความรู้ (Classes) เป็นหมวดย่อย (Sub-classes) และหมู่ย่อย (Sub-division) ตามลำดับ ดังภาพ

ภาพที่ 1 แผนผังโครงสร้างความรู้ (ปรับจาก Taylor, 2004)

การกำหนดโครงสร้างความรู้ดังกล่าว ผู้วิจัยได้นำคำที่แสดงถึงแนวคิดและศัพท์ที่ได้จากการวิเคราะห์เนื้อหาความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม มาจัดหมวดหมู่ตามเนื้อหาของแต่ละหมวดอีกครั้ง โดยพิจารณาจัดกลุ่มเนื้อหาความรู้เรื่องเดียวกันเข้าด้วยกัน หรือจัดเข้าไปในหมวดความรู้ที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกัน จากนั้นจะพิจารณาจัดลำดับเนื้อหาแต่ละหมวดจากเนื้อหาทั่วไปสู่เนื้อหาเฉพาะ (General to specific)

ผลการศึกษาตามแนวทางดังกล่าว ทำให้ผู้วิจัยสามารถที่จัดกลุ่มเนื้อหา ประกอบด้วยเนื้อหา 5 หมวด ได้แก่ 1) เกษตรกรรมพื้นบ้าน ประกอบด้วย เกษตรกรรมพื้นบ้านทั่วไป การจัดการสารสนเทศภูมิปัญญาเกษตรกรรม เครื่องมือเกษตรกรรมพื้นบ้าน ที่ดินและดิน น้ำในการเกษตร วัฒนธรรมการลงแขก บทบาทผู้ชาย ผู้หญิงในการเกษตร ปฏิทินการทำเกษตร 2) การกลั่นกรอง/การเพาะปลูก ประกอบด้วย การทำนา/การปลูกข้าว พืชผักพื้นบ้าน ไม้ผล 3) การเลี้ยงสัตว์ 4) การประมง 5) การล่าสัตว์

จากขอบเขตของเนื้อหาความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจึงได้จัดหมวดหมู่ความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม เป็น 5 หมวด (Classes) ดังปรากฏในโครงสร้างความรู้ด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ดังนี้

ตารางที่ 3 โครงสร้างหมวดความรู้เกษตรกรรมพื้นบ้าน (การจัดการสารสนเทศภูมิปัญญาเกษตรกรรม เครื่องมือเกษตรกรรมพื้นบ้าน)

หมวดย่อย (Sub-classes) การเกษตรแบบพื้นบ้านทั่วไป	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการสารสนเทศภูมิปัญญาเกษตรกรรม	หมวดย่อย (Sub-classes) เครื่องมือเกษตรกรรมพื้นบ้าน	หมวดย่อย (Sub-classes) เครื่องมือเกษตรกรรมพื้นบ้าน (ต่อ)
++ประเภทการเกษตรแบบพื้นบ้าน +++เกษตรผสมผสาน +++เกษตรอินทรีย์ +++เกษตรธรรมชาติ ++แนวคิดการเกษตรแบบพื้นบ้าน +++ แนวคิดการทำเกษตรเพื่อพึ่งตนเอง +++ระบบการทำเกษตรเพื่อพึ่งตนเอง +++ระบบการจัดการใช้ที่ดินในการเพาะปลูก +++ระบบการหมุนเวียนปลูกพืชพรรณ หลากหลาย +++ระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิตทางการเกษตร +++การเรียนรู้การทำเกษตรเพื่อพึ่งตนเอง +++การสังเกตและเลียนแบบธรรมชาติ +++การทดลองจนเกิดความรู้ +++การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการศึกษา คูงาน +++การเข้าร่วมแลกเปลี่ยนกับภายนอกชุมชน +++ผลผลิตจากการเรียนรู้การทำเกษตรเพื่อ พึ่งตนเอง ++++การทำสุตรปุ๋ย ปุ๋ยชีวภาพ ปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ย อินทรีย์ชีวภาพ ปุ๋ยพืชสดผลไม้ พืช	++การจัดการสารสนเทศภูมิปัญญาเกษตรกรรม +++ตัวบุคคล +++การรวบรวมจากการพูดคุย +++การให้คำปรึกษา +++การระดมความคิดเห็น +++การประชุม +++การถอดบทเรียน +++การสรุปประสบการณ์ของปราชญ์ชาวบ้าน +++การจัดทำในรูปแบบของสิ่งพิมพ์ +++การจัดการแปลงเกษตรให้เหมาะสมกับสภาพ พื้นที่ +++การทำแผนผังแปลงเกษตร +++นิทรรศการสภาพของแปลงเกษตร +++แผนที่แนวคิด +++ผญา ++แนวคิดปราชญ์ชาวบ้าน +++แนวคิดหลักธรรมทางศาสนา ++++แนวคิดพุทธเกษตร ++++แนวคิดอิสลาม +++แนวคิดการทำเกษตรแบบยั่งยืน +++แนวคิดการเกษตรพึ่งตนเอง	++เครื่องมือเตรียมดิน +++เป็นกระทุ้งกล้า +++ไม้หอบกล้า +++เป็นไม้ +++ฝัดเป็น ++เครื่องมือไถ +++ชนิดไถ ++++ไถหัวหมู ++++คันไถ ++++มือจับ ++++หลาวไถ ++++ฝานไถ ++++หัวหมูและหางเสือ ++++แอกน่อง ++++เชือกถ่วง ++++เชือกแอกน่อง ++++ไถหัวหมูเทียมวัวคู่ ++++ไถก้านกล้วย ++++คันไถ ++++หลาวไถ ++++สลักปรับคันไถ	++เครื่องมือดำข้าว +++ครกดำข้าว ++++ครกมอง (ครกกระเดื่อง) ++++ส่วนประกอบครกมอง +++++ครก +++++สากมอง +++++แหม่มอง ++++ไม่จิ้ม +++++หัวมอง +++++หางมอง ++++สามมอง ++++รวมมอง +++การวิเคราะห์เชิงวัสดุ +++การวิเคราะห์เชิงกระบวนการ +++การวิเคราะห์เชิงการนำไปใช้ ++เครื่องมือช่วยทุ่นแรงการเกษตร +++หีบอ้อย อีวใหญ่ อีวอ้อย ไซงอ้อย +++สะพัง +++เครื่องมือสีข้าว ++เครื่องมือดักจับสัตว์น้ำ +++ด่อน

หมวดย่อย (Sub-classes) การเกษตรแบบพื้นบ้านทั่วไป	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการสารสนเทศภูมิปัญญาเกษตรกรรม	หมวดย่อย (Sub-classes) เครื่องมือเกษตรกรรมพื้นบ้าน	หมวดย่อย (Sub-classes) เครื่องมือเกษตรกรรมพื้นบ้าน (ต่อ)
น้ำหมักชีวภาพน้ำหมักผลไม้ น้ำหมักปลา น้ำ หมักหอยขม น้ำหมักหอยเชอรี่ฮอร์โมนแม่ น้ำ (พืชสด) ฮอร์โมนน้ำพ้อ (ผลไม้สุก) สารไล่แมลง ฮอร์โมนไข่ น้ำบั้งชัก น้ำหมักกรกหมู น้ำส้มควันไม้ น้ำหมักแคลเซียม ไบรอน สารพดุน วิธีการทำ วิธีการใช้ +++วิธีการทำเกษตรเพื่อพึ่งตนเอง +++การนำทรัพยากรทางธรรมชาติมาใช้ +++การนำความรู้ในชุมชนมาใช้ +++ระดับการทำเกษตรเพื่อพึ่งตนเอง ++++ระดับครัวเรือน ++++การทำแซมพุดระดม ++++น้ำยาเอนกประสงค์ ++++พืชสมุนไพร ++++การเผาถ่าน ++++การสกัดน้ำส้มควันไม้ ++++การเลี้ยงปลาแบบธรรมชาติ ++++ระดับชุมชน ++++การปรับเปลี่ยนวิถีคิดในการทำเกษตร ++++การปลูกพืชเพื่อปรับลดต้นทุนการผลิต ++++ระยะห่างการปลูก ++++รูปแบบการปลูกพืช ++++การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยชีวภาพ	+++แนวคิดทฤษฎีใหม่เศรษฐกิจพอเพียง ++การเรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้าน +++การเรียนรู้ด้วยตนเอง +++การทดลองทำ การลองผิดลองถูก +++การทำวิจัยชุมชน +++การเข้าร่วมประชุมอบรมและสัมมนา +++การศึกษาดูงาน +++การสังเกตธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และ เหตุการณ์ แล้วนำมาวิเคราะห์ +++การเก็บสถิติ +++การทำงานร่วมกับนักวิชาการ หน่วยงานภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน ++ปราชญ์ชาวบ้าน +++พอมหาอยู่ สุนทรชัย +++พ่อเชียง ไทยดี +++พ่อชาติ มาระแสง +++พ่อผาย สร้อยสระกลาง +++พ่อคำเดื่อง ภาษี +++พ่อสุทินันท์ ปรีชญาพุดธิ์ +++พ่อประคอง มนต์กระโทก +++พ่อผอง เกตุพิบูลย์ +++พ่อทัศนัย กระยอม +++พ่อบุญเต็ม ชัยลา	++++ดั่งใจ ++++ผ่านใจ ++++แอกน่อง ++++คำวใจ ++++แอกหลวง ++++แอกน้อย +++ส่วนประกอบใจ ++++คันใจ ++++หัวหมู ++++ผ่านใจ ++++หลาวใจ ++++แอกใจ ++++ลูกแอก ++++แอกหลวง ++++แอกน้อย ++++อนใจ +++ประเภทใจ ++++ใจควาย ++++ใจวัว ++เครื่องมือคราด (เผื่อ เผื่อ) +++ส่วนประกอบของคราด ++++แม่เผื่อ ++++ก้าม	+++ดี +++คืม คืมปลายอน คืมบอง คืมข้อง คืมกบ +++จัน จันโย +++โพงพาง +++ที่คักกบ +++ไซ +++ชะ +++ข้องปลา +++ลอบแหล่ง ลอบแดง +++กระจู้ +++ลอบแล่ง +++วิธีการทำ วิธีใช้ +++วิธีการเรียนรู้ +++กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา กระบวนการส่งสมภูมิปัญญาการทำลอบแล่ง +++วัสดุที่ใช้ทำ ++++เชือก ได้แก่ สวีง ขอ แห และข่าย ++++ไม้ไผ่ ได้แก่ กระจู้ ลอบนอน สุ่ม ไซ ++เครื่องมือดักจับสัตว์บก +++เสียดบตุค +++ฟาลั่น +++ด้วงแย้ ด้วงแย้ (แ้วดักแย้, อีสาน) แรวแย้ แรว แ้ว กรดัก กับดัก

หมวดย่อย (Sub-classes) การเกษตรแบบพื้นบ้านทั่วไป	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการสารสนเทศภูมิปัญญาเกษตรกรรม	หมวดย่อย (Sub-classes) เครื่องมือเกษตรกรรมพื้นบ้าน	หมวดย่อย (Sub-classes) เครื่องมือเกษตรกรรมพื้นบ้าน (ต่อ)
+++รูปแบบการทำเกษตรเพื่อพึ่งตนเอง ++++การทำเกษตรกรรมผสมผสาน ++++การใช้พื้นที่สัมพัทธ์กับระบบนิเวศธรรมชาติ ++++การปลูกพืชหลากหลายชนิด ++++การเก็บเมล็ดพันธุ์ ++++การแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ ++++การตลาดภายในเขตพื้นที่ ++++การจัดการสิ่งแวดล้อม ++++การอนุรักษ์ การใช้และการพัฒนา ทรัพยากรธรรมชาติสมดุลต่อสภาพนิเวศวิทยา ++++การนำพืชป่าดั้งเดิมมาปลูกเป็นป้าอาหาร ++++กฎระเบียบชุมชนเพื่อการจัดการ ++++วิธีการเรียนรู้การทำเกษตรเพื่อพึ่งตนเอง ++++พ่อแม่ ++++ตนเอง ++++เพื่อน ++++การปรับปรุงภูมิปัญญาการทำเกษตรเพื่อ พึ่งตนเอง ++++การกักเก็บน้ำ ++++การทำฝายไส้ไก่ ++++การปลูกพืชผสมผสาน ++++การปลูกพืชผักพื้นบ้านและสมุนไพร ++++การปลูกพืชผสมผสานทั้งไม้ยืนต้นและไม้	+++พื้ทองหล่อ เจนไรสง +++พื้จันทร์ที ประทุมภา +++หรณ หมดลี	++++ซี่ ++++ไม้กุ่มรอง ++++แอก ++++แอกหลวง ++++แอกน้อย ++++เชือกคาว ++++คันไถ ++++เครื่องมือขุด ++++แท่นนั่ง ++++ขา ++++พื้อง แกนพื้อง ++++คันชัก ++++แอก ++++บ๊ะคอว้าว ++++มิด ++++พริ้ว ++++จอบ ขอบก ++++อื้ปัก ++++เสียม ++++การวิเคราะห์เชิงวัสดุ ++++การวิเคราะห์เชิงกระบวนการ ++++การวิเคราะห์เชิงการนำไปใช้ ++เครื่องมือชักน้ำเข้านา	+++กับดักงู ++เครื่องมือดักจับสัตว์ปีก ++++เร็ว ++++ตั้งบาน ++เครื่องมือเลี้ยงสัตว์ปีก ++++รางฟักไข่เป็ดเทศ ++++รางน้ำให้ลูกไก่ ++++เครื่องออกกำลังไก่ชน ++วัสดุที่ใช้ทำ ไม้ไผ่

หมวดย่อย (Sub-classes) การเกษตรแบบพื้นบ้านทั่วไป	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการสารสนเทศภูมิปัญญาเกษตรกรรม	หมวดย่อย (Sub-classes) เครื่องมือเกษตรกรรมพื้นบ้าน	หมวดย่อย (Sub-classes) เครื่องมือเกษตรกรรมพื้นบ้าน (ต่อ)
ผล ++++การขยายพันธุ์ไม้ผล ++++การดอง ++++การบำรุงรักษาพืช ++++ปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก ปุ๋ยพืชสด ปุ๋ยชีวภาพ ++++การเลี้ยงสัตว์ ++++การเลี้ยงสัตว์ในครัวเรือน ++++การเลี้ยงโดยใช้เศษอาหาร ++++การเลี้ยงโดยใช้มูลสัตว์ มูลสุกร ++++การชลประทานการเกษตร ++++การขุดสระ ++++การเลี้ยงปลา ++++การเลี้ยงเป็ด ++++การเลี้ยงไก่ ++++การเลี้ยงหมูบนบ่อปลา +++แนวคิดความสมดุลตามระบบของธรรมชาติ +++แนวคิดระบบธาตุ 4 ++คุณค่าการเกษตรแบบพื้นบ้าน ++คุณค่าด้านการดำรงชีพ +++คุณค่าต่อสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ++ปัจจัยส่งผลต่อแนวคิดการเกษตรแบบพื้นบ้าน +++การเรียนรู้และการเห็นคุณค่าของการทำ		+++คันไถ +++ขงโหลง ขงโลง +++กะโช้ +++โพงน้ำ +++จั่น (จะโจ้) +++ระหัดวิดน้ำ +++ระหัดขกมวย +++กระหวัดน้ำเข้านา +++หลุก หลุกวิดน้ำ หลุกแรงควาย ++++ประเภทหลุก ++++หลุกแรงควาย ++++หลุกแรงวัว ++++ส่วนประกอบของหลุก ++++ด้อหลุก ++++ภาชนะตักน้ำ ++++รางน้ำ +++การวิเคราะห์เชิงวัสดุ +++การวิเคราะห์เชิงการนำไปใช้ ++เครื่องมือซ่อมคันนา +++เสียม +++ผาก ++เครื่องมือเก็บเกี่ยว +++เคียว เคียว เคียวคอธรรมดา เคียวคอนกกระทง	

หมวดย่อย (Sub-classes) การเกษตรแบบพื้นบ้านทั่วไป	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการสารสนเทศภูมิปัญญาเกษตรกรรม	หมวดย่อย (Sub-classes) เครื่องมือเกษตรกรรมพื้นบ้าน	หมวดย่อย (Sub-classes) เครื่องมือเกษตรกรรมพื้นบ้าน (ต่อ)
การเกษตรแบบพื้นบ้าน +++การหาวิธีการเพื่อทำการเกษตรให้พอ เลี้ยงครอบครัว ++++การยึดมั่นต่อหลักคำสอนของศาสนา ++การนำแนวคิดการเกษตรแบบพื้นบ้านไปปฏิบัติ +++ปัจจัยด้านพื้นที่ +++ปัจจัยด้านวิถีชีวิตครอบครัว +++ปัจจัยการผลิต ++รูปแบบการเกษตรพื้นบ้าน +++การทำสวนเกษตรธรรมชาติ ++++ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติพันธุ์ไม้ ++++ความรู้เกี่ยวกับการจัดการระบบการปลูกพันธุ์ไม้ ++ลักษณะการเกษตรพื้นบ้าน +++การเตรียมพื้นที่ปลูก ++++พันธุ์ไม้ ++++ดินบ ++++แสงแดด ++++การจัดระยะการปลูก ++++การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์หรือต้นพันธุ์ ++++การสังเกตและเลียนแบบธรรมชาติ ++++การนำเมล็ดพันธุ์ที่มีความสมบูรณ์ที่สุด ภายในแปลง ++++การปล่อยให้พืชออกดอกหรือให้ผลสุกเต็มที่		เกียวลา เกียวหางไก่ เกียววียง วู แกละ +++ส่วนประกอบ +++การวิเคราะห์เชิงวัสดุ +++การวิเคราะห์เชิงกระบวนการ +++การวิเคราะห์เชิงการนำไปใช้ ++เครื่องมือถอนวัชพืช +++กะ +++เกือ +++มีดพรว +++เลียม +++วัสดุที่ใช้ทำ ++เครื่องมือดูแลรักษาข้าว +++ดาเหลว +++เหลว +++ธงโบกนก +++กะล็ก +++หุ่นไล่กา +++การวิเคราะห์เชิงวัสดุ +++การวิเคราะห์เชิงกระบวนการ +++การวิเคราะห์เชิงการนำไปใช้ ++เครื่องมือมัดข้าว +++ดอกไม้ไผ่ +++วัสดุที่ใช้ทำ ฝั พันธุ์ไม้ ฝั ฝั รวาก	

หมวดย่อย (Sub-classes) การเกษตรแบบพื้นบ้านทั่วไป	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการสารสนเทศภูมิปัญญาเกษตรกรรม	หมวดย่อย (Sub-classes) เครื่องมือเกษตรกรรมพื้นบ้าน	หมวดย่อย (Sub-classes) เครื่องมือเกษตรกรรมพื้นบ้าน (ต่อ)
+++การแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ +++ญาติพี่น้อง +++เพื่อนบ้าน +++ภายในชุมชน +++ภายนอกชุมชน +++การจัดระบบการปลูก +++การให้ดอกผลของต้นไม้ +++ความต่างระดับของพืช +++ระบบธาตุ 4 +++ระยะความต้องการใช้พื้นที่ของพันธุ์ไม้ +++การขยายพันธุ์ +++การเพาะเมล็ด +++การตอน +++การทาบกิ่ง +++การเลียบยอด +++การตัดตา +++การบำรุงรักษาและป้องกัน +++ปุ๋ยคอก +++ปุ๋ยพืชสด +++เศษหญ้า +++ฟาง +++ไม้ผุ +++การตัดแต่ง		ไม้ไผ่เอียง ไม้ข้าวหลาม ไม้บง ไม้หก ไม้ซาง +++เข็น +++เข็นปลูกกล้วย +++เข็นปลูกถั่ว ++เครื่องมือตีข้าว +++ครุ +++แคร่ +++หลักแฉ่ง +++แพะ +++แกะ ++ไม้ฟาด ไม้ทุบข้าว ++เครื่องมือนวดข้าว +++แอ้ว +++คันนวดข้าว ++ไม้กระดานชักข้าว +++คราดไม้ +++ไม้กวาด +++ไม้ตีข้าว +++แอ้ว +++แกะ +++วี +++แอ้ว	

หมวดย่อย (Sub-classes) การเกษตรแบบพื้นบ้านทั่วไป	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการสารสนเทศภูมิปัญญาเกษตรกรรม	หมวดย่อย (Sub-classes) เครื่องมือเกษตรกรรมพื้นบ้าน	หมวดย่อย (Sub-classes) เครื่องมือเกษตรกรรมพื้นบ้าน (ต่อ)
++++การปล่อยให้เป็นไปตามธรรมชาติ ++++การไม่ตัดแต่งกิ่งที่อยู่ในระดับต่ำ ++++การไม่ถากถางหญ้าในช่วงหน้าแล้ง ++++การตกแต่งบำรุงในช่วงหน้าฝน ++++การพึ่งพาร่วมกันในสภาพของธรรมชาติ ต้นไม้ ++++การปล่อยให้หญ้าวัชพืชปกคลุมดินรักษา ความชุ่มชื้น ++++การลดการสูญเสียหน้าดิน ++++การไถกลบ ++++การไถทำร่นหญ้า +++การเก็บเกี่ยวผลผลิต ++++หลักคุณธรรมการเก็บเกี่ยวผลผลิต ++++การเก็บเกี่ยวไม่ผล ++++การเก็บเกี่ยวผลผลิตจากกิ่ง ++++การเก็บเกี่ยวผลผลิตจากพืชระยะสั้น +++ การเก็บเกี่ยวผลผลิตจากไม้ผล ++++การเก็บเกี่ยวผลผลิตจากพืชอื่น +++การเก็บรักษามะล็ดพันธุ์ ++++วิธีการเก็บรักษามะล็ดพันธุ์ ++++การตากให้แห้ง ++++การรมควันไฟ ++++การใช้น้ำส้มควันไม้		+++ครุ +++ไม้ค้ำ +++ไม้หีบ +++ผากไม้ +++กา วิ พัดขนาดใหญ่ +++ไม้เข้เพาะ +++ไม้ทุ้ม +++ถักทากวาดข้าว (ตำตา) ++เครื่องมือแยกฟางข้าว การลูฟางข้าว การส่งฟางข้าว +++คันฉาด ขอลาย +++ตะแกรง +++ขี้ล้าพวน +++วัสดุที่ใช้ทำ +++ส่วนประกอบ ++เครื่องมือแยกข้าวลิบ +++กระด้งผัดข้าว +++กะโล่ผัดข้าว +++พัด +++พลั่ว +++สาด +++สิ่โบก ++เครื่องมือหอบกล้า	

หมวดย่อย (Sub-classes) การเกษตรแบบพื้นบ้านทั่วไป	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการสารสนเทศภูมิปัญญาเกษตรกรรม	หมวดย่อย (Sub-classes) เครื่องมือเกษตรกรรมพื้นบ้าน	หมวดย่อย (Sub-classes) เครื่องมือเกษตรกรรมพื้นบ้าน (ต่อ)
++++แหล่งเก็บรักษามลพิษ ++++ห้องครัว ++++ขี้เถ้า ++ระบบการตลาดและรายได้ ++การตลาดและรายได้ที่ไม่เป็นไปตามระบบ กลไกของการตลาด ++การตลาดและรายได้ที่เป็นความสัมพันธ์ ระหว่างผู้ซื้อและผู้ขายที่มีน้ำใจต่อกัน ++ราคาขายไม่ได้กำหนดไว้ชัดเจนหรืออาจจะ กำหนดแต่ผลของการขายไม่ได้เป็นไปตามที่ กำหนดการแถมให้มากกว่าราคาที่ซื้อขาย ++การรับเงินจากการขายน้อยกว่าราคาที่แท้จริง ++การขายผลผลิตไม่ได้คำนึงถึงต้นทุนการผลิต กำไรขาดทุน ++การขายผลผลิตเป็นรายได้ที่จะนำมาใช้จ่ายใน ครอบครัว		+++ไม้คาน +++แสกหมั่ว +++หลาว +++ไม้คาน +++วัสดุที่ใช้ทำ +++การวิเคราะห์เชิงวัสดุ ++เครื่องมือขนย้าย ++เกวียน เกวียนเดี่ยว เกวียนคู่ เกวียนบรรทุกข้าว เกวียนเดินทาง เกวียนประจำตำแหน่ง เกวียนโคราช เกวียนขนอน เกวียนสาเล่ เกวียนชุมชนไท เขมร ระแแส +++การใช้ประโยชน์ +++ส่วนประกอบของเกวียน ++++กง +++คุม +++กำ +++การวิเคราะห์เชิงวัสดุ +++การวิเคราะห์เชิงกระบวนการ +++การวิเคราะห์เชิงการนำไปใช้ +++ความเชื่อทางคติชน ความเชื่อในการเลือกไม้ มาใช้งาน ความเชื่อทางครูเกวียน แม่ย่านางเกวียน ++เครื่องมือเก็บรักษาผลผลิต +++ขี้เถ้าเล้าข้าว หลอมข้าวขี้เถ้าเสวียน +++วิธีการทำ +++วัสดุที่ใช้ +++ลักษณะรูปทรง	

ตารางที่ 4 โครงสร้างหมวดความรู้เกษตรกรรมพื้นบ้าน (ที่ดิน ดิน การปรับปรุงดิน การอนุรักษ์ดิน)

หมวดย่อย (Sub-classes) ที่ดิน	หมวดย่อย (Sub-classes) ดิน	หมวดย่อย (Sub-classes) การปรับปรุงดิน	หมวดย่อย (Sub-classes) การอนุรักษ์ดิน
++นา +++โท่ง +++นาโท่ง +++นาไร่ +++ไร่ (พื้นที่นา) ++++ไร่ทุ่ง (นาที่ต้องอาศัยน้ำฝน) ++++ไร่ที่ (นาที่ได้น้ำจากลำห้วย) +++ลี้ พื้นที่ไร่ที่กำลังทำการผลิตหรือที่ไร่ +++เฉีย พื้นที่ไร่ซากที่ถูกทิ้งไว้ 1-2 ปี พื้นที่ไร่ซากที่ถูกทิ้งไว้ 3-4 ปี และพื้นที่ไร่ซากที่ถูกทิ้งไว้ 5-6 ปี และพื้นที่ไร่ซากที่ถูกทิ้งไว้ 7 ปีขึ้นไป +++ไร่ซาก ไร่เหลา พื้นที่ที่ถูกทิ้งให้พักตัว เพื่อฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ +++ไร่ข้าว +++ไร่(เขอะ) ++++ไร่ซาก(คิ) ++++ไร่ซาก(ไร่เหลา) ++++ไร่ซากแก่(คิชา) ++++ไร่ซากอ่อน(คิบอง) ++++ไร่ซากปีที่ 1	++การจำแนกดิน ++ลักษณะดิน พันธุ์พืช พืชใบกว้าง เช่น สาบเสือ สาบควาย และทานตะวันป่า หรือพืชใบกว้างอื่นเป็นดัชนีบอกว่าดินดี ใช้พืชใบแคบ เช่น หญ้าคา หญ้าไม้กวาด หรือพืชตระกูลหญ้าอื่นที่ขึ้นได้ในที่รกร้างว่างเปล่าเป็นตัวบอกชั้นดินแล้ว +++ดินเย็นและดินแก่ ดินที่มีปริมาณธาตุอาหารเพียงพอต่อการเกษตร ++++ดินเย็น(งองดูเลง) ลักษณะเป็นดินดำ มีเนื้อละเอียดเกาะกันแน่น เวลาขุดนํามากำไว้ในมือจะเกาะกันแน่น เวลาบีบให้แตกก็จะร่วนซุย กระจาย กระจาย มีความชื้นพอเหมาะแก่การเพาะปลูก ++++ดินที่มีความเหมาะสมในการทำนา ลักษณะดินเป็นดินร่วนเม็ดเล็กละเอียด ฤดูแล้งจับดูละเอียดคล้ายแป้ง ส่วนสีดินจะเป็นสีน้ำตาลบ้าง หรือสีออกเทาๆ ทำนาได้ผล ดินออกแดง ๆ มีทรายมากจะทำนา ไม่ได้ผล ดินสีจางๆ ดินมีปุ๋ยน้อย +++ดินร้อน ดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ แน่นตัว และแห้งแล้ง ไม่เหมาะแก่การเพาะปลูก +++ลักษณะดินจะแข็งมีทรายปะปนมากในฤดูแล้ง ถ้าฤดูฝนดินจะไม่แข็งน้ำ เป็นดินทรายเม็ดค่อนข้าง	++การเตรียมดิน การเตรียมดินก่อนการเพาะปลูกประกอบด้วย การไถกลบหน้าดินและไถพรวนให้ดินร่วนซุย เนื้อดินละเอียด ++การใช้ปุ๋ยธรรมชาติ ปุ๋ยคอก เช่น มูลไก่ มูลเป็ด มูลวัว มูลควาย +++การใช้วัสดุธรรมชาติ เช่น วัสดุผสมกับดินเพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้กับดิน ++การใช้วัสดุธรรมชาติ ได้แก่ หญ้า ฟาง แกลบ พืชปุ๋ยสด จำพวก ปอเทือง ถั่วพรีา เพื่อปรับปรุงบำรุงดิน การปลูกพืชทนเค็ม เช่น กระถินออสเตรเลีย ++การปรับปรุงด้วยวิธีธรรมชาติ ได้แก่ การปลูกแฝก การใช้ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยอินทรีย์น้ำ ++การปลูกพืชหมุนเวียน ได้แก่ ข้าว-ข้าวโพด-ถั่วเหลือง-ถั่วเขียว ++การฟื้นฟูดิน ประกอบด้วย +++การปลูกลักษณะวนเกษตร +++การเพาะปลูกที่ผสมผสาน ไม้ต้นกับพืชไร่ +++ลักษณะไร่ซาก ++++ไร่ซากปีที่ 1 ++++ไร่ซากปีที่ 2	++วิธีการอนุรักษ์ดิน +++การปลูกพืชคลุมดินไว้ไม่ให้ย่อยสลายหรือถูกทำลาย เช่น พืชจำพวกตระกูลถั่ว งามา พืชที่เป็นเถา มีใบหนา +++การคลุมดิน +++การนำเศษหญ้า ฟาง แกลบ หรือดินเผาที่ใช้ประโยชน์ได้มากคลุมไว้บนผิวดิน ป้องกันไม่ให้หน้าดินถูกทำลาย +++การใส่ซากพืชคลุมดิน ซากพืชที่นำมาคลุมดิน คือ ฟางข้าว หญ้าแห้ง ซากพืช คือ ดอกขี้เหล็ก หรือซากของพืชที่เหลือทิ้งไว้หลังเก็บเกี่ยว มาตรการคลุมดิน วิธีนี้จะช่วยป้องกันการชะกร่อนพังทลายของดินจากแรงปะทะของเม็ดฝน และแรงลมรวมทั้งช่วยซับซึมอุ้มน้ำและลดน้ำที่ไหลบ่าได้อย่างดีหรือลดการระเหยของน้ำ จะทำให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น ++การปลูกพืชแนวระดับหรือแนวเส้นขั้นบันไดบนพื้นที่มีความลาดเท สภาพพื้นที่ พื้นที่สูง ๆ ต่ำ ๆ แบบลูกคลื่นลาดน้อยเล็กน้อยเพื่อช่วยอนุรักษ์จากการกัดเซาะและทำให้น้ำซึมลงไปในดินได้มากขึ้น หรือเป็นการช่วยอนุรักษ์น้ำในดินได้มากขึ้น ขณะเดียวกันก็เป็นการช่วยป้องกัน

หมวดย่อย (Sub-classes) ที่ดิน	หมวดย่อย (Sub-classes) ดิน	หมวดย่อย (Sub-classes) การปรับปรุงดิน	หมวดย่อย (Sub-classes) การอนุรักษ์ดิน
++++ไร่ชาปีที่ 2 ++++ไร่ชาปีที่ 3 ++++ไร่ชาปีที่ 4 ++++ไร่ชาปีที่ 5 ++++ไร่ชาปีที่ 6 ++++ไร่ชาปีที่ 7 +++ดูหละ ++การตั้งชื่อนา +++นาง +++นางสาว +++นางลดา +++นางว้าง +++นางวาวง +++นาซีกา +++นาเขิน +++นาเขือบ้า +++นาคราง +++นาโคระ +++นาจังหัน +++นาทรายมูล +++นาขุม +++นาเจียง +++นาดอ	ใหญ่จับคู่มากๆมือ คล้ายๆเป็นร่วนปนทราย แต่พอ หน้าแล้งดินจะจับตัวกันแน่นแข็งไถพรวนลำบาก ขุดก็ลำบากเพราะดินแข็งบางครั้งมีเศษหินปะปน สี ดินจะจางๆ ตั้งแต่เท่าถึงส้มหรือออกแดง ปนเหลือง เหมาะสำหรับปลูกพืชไร่ เช่น ข้าวโพด จะปลูกใน ที่ดินไม่แข็งนัก สีดำถึงเทา ถ้ามากกว่านั้นจะปลูก อ้อยและมันสำปะหลังหรือปลูกพืชอื่นที่ทนแล้ง +++ลักษณะสีดินจะสีแดง สีดำ สีเหลือง สามารถ ปลูกพืชได้ทั้งนั้น ดินที่มีสีเหลืองเป็นดินดีที่สุด อาจ ใช้ปลูกพืชไร่ ฝืนได้นานหลายปี รองลงมาคือ ดินสี ดำและสุดท้ายคือ ดินที่มีสีแดง +++ลักษณะความชื้นดิน ในช่วงหน้าร้อน ถ้าดินยัง มีความชุ่มชื้นอยู่แสดงว่าต้องมีน้ำเพียงพอแก่พืช หรือสังเกตจากการเติบโตของต้นไม้ในพื้นที่ ถ้า ต้นไม้มีความสมบูรณ์ไม่แคระแกร็น ใบไม่มีสีเขียว แสดงว่าดินชุ่มชื้นดี ++++ลักษณะความลาดชัน พื้นที่ที่เลือกนั้นจะต้องมี ความลาดชันประมาณ 15-45 องศา เพราะพื้นที่ใน ระดับนี้ เพาะปลูกพืชได้ แต่ถ้าพื้นที่ที่มีความลาดชัน มากเกินไปทำให้ดินจืดเร็ว เพาะปลูกได้ไม่นานต้อง ย้ายที่บ่อย ++++ลักษณะความเข้มแสงที่ส่องลงพื้นที่ พื้นที่ที่ เพาะปลูกพืชไร่หรือฝืน ด้านพื้นที่ปลูกต้องตรงกับ	++++ไร่ชาปีที่ 3 ++++ไร่ชาปีที่ 4 ++++ไร่ชาปีที่ 5 ++++ไร่ชาปีที่ 6 ++++ไร่ชาปีที่ 7	ไม่ให้เมล็ดพืชหรือกล้าพืชถูกกระแสน้ำพัดพาไป ++การปลูกพืชแบบขั้นบันไดสำหรับพื้นที่ ที่มีความลาดชันไม่เกิน 15 เปอร์เซ็นต์ พืชไร่ และ ไม่เกิน 50 เปอร์เซ็นต์ ไม่ผล ลักษณะเป็นพื้นที่สูง ๆ ต่ำๆ จึงต้องใช้การปลูกพืชขั้นบันได ++การปลูกพืชผสมหลายชนิดในแปลงเดียวกัน พื้นที่ราบและที่ดอนและที่สูง พืชที่นำมาปลูก ได้แก่ พืชสวน พืชผักสวนครัว พืชล้มลุก เป็นการ ปลูกผสมระหว่างพืชสวนและพืชผักสวนครัว หรือพืชล้มลุก หรือการผสมกันเองของพืชล้มลุก กับพืชผักสวนครัว ++การปลูกพืชสลับเป็นแนว วิธีการคือ การปลูกพืชหลายๆ ชนิดสลับเป็นแถวกันเพื่อเป็น การรักษาหน้าดิน และป้องกันดินเสื่อมสภาพ ++การทำคันดินและขุดคูน้ำรอบแปลง เพื่อให้คัน ดินช่วยลดการสูญเสียหน้าดิน และหากมีความ ลาดเทคันดินจะช่วยสกัดไม่ให้ปริมาณน้ำไหลบ่า พัดพาหน้าดินจนเกิดการพังทลายสูญเสีย ฐานน้ำจะ ช่วยเป็นการรับน้ำและระบายน้ำ ตลอดจนช่วย เป็นทางน้ำส่งน้ำเข้าแปลงเพาะปลูก ++การทำทางระบายน้ำ วิธีการป้องกันการชะล้าง พังทลายของดิน โดยระบายน้ำออกไปจากพื้นที่ เนื่องจากมีปริมาณน้ำไหลบ่ามากเกินไป ให้

หมวดย่อย (Sub-classes) ที่ดิน	หมวดย่อย (Sub-classes) ดิน	หมวดย่อย (Sub-classes) การปรับปรุงดิน	หมวดย่อย (Sub-classes) การอนุรักษ์ดิน
+++นาดอน +++น่าน้ำขำ +++น่าน้ำฟ้า +++นาปี +++นาฝ้า +++นาฝาย +++นาพระ +++นาร้าง +++นาร้าง +++นาล่อง +++นาหนอง +++นาหลือก +++นาหล่นพับ ++นาที่ได้รับขเว้นภายี +++นาวัด +++นาพระ +++นาขุม +++นาขาง ++ลักษณะนา +++นาที่สืบทอดกันมาเป็นมรดก +++นาที่ได้มีการบุกเบิกขึ้นใหม่ ++++นาปกใหม่ ++++นาข้าว	แสงแดดในตอนเช้า ถ้าแดดส่องเฉพาะตอนบ่ายไม่ดี และแสงที่ส่องลงพื้นที่ต้องทั่วแปลงปลูกพืชไม่มีการ บังร่มเงากันของต้นพืช ++ประเภทดิน ++++ ดินที่มีการเผาเศษไม้กิ่งไม้ (ห่อ ไร่ จี๋ ยุ) เหมาะแก่การปลูกพืช มะเขือ เป็นต้น ++++ ดินที่เปียกเป็นเม็ด ๆ (ห่อ ไร่ ซอ เซ วุย) เมื่อ เหยียบลงไป ดินจะจมลง ลักษณะเหมือนมีโพรง อากาศอยู่ในดิน ดินลักษณะ ไม่เหมาะแก่การปลูก พืชใดๆ ++++ ดินจอมปลวก (ห่อ ไร่ เบละ) เป็นดินที่เป็น จอมปลวกเก่า มีลักษณะนูนขึ้น เป็นกองโต เจ้าของ ไร่จะเก็บเศษไม้เศษหญ้าไปเผาที่ห่อไร่เบลอะ เหมาะแก่การปลูกพืชบางชนิด เช่น มันเทศ พริก ฯลฯ ++++ ดินที่ผสมก้อนกรวด หิน ทราช (ห่อ ไร่ เหลือ บอ เบละ เกล๊ะ) ไม่เหมาะแก่การปลูกพืชใด ๆ ++++ ดินบริเวณที่ต่อไม่ถูกเผา ลงถึงราก (ห่อ ไร่ อุ ลล กู๋) จนบริเวณนี้กลายเป็น หลุม ดินเป็นสีแสดอม ชมพู เหมาะกับพืชจำพวก เผือก ++++ ดินดำ มีอยู่บริเวณริมห้วย (ห่อ ไร่ ชู) ดินชนิด นี้เหมาะแก่การปลูกพืชทุกชนิด ปลูกพืชจำพวก พริก มะเขือ ข้าวโพด กะเพราแดง (ห่อวอ) ผักชี ฯลฯ		ระบายออกตามร่องน้ำ โดยไม่เกิดการกัดเซาะ พังทลายแก่พื้นที่การเกษตร ++การทำน้าขึ้นบันได ลักษณะพื้นที่เป็นที่สูง มี ความลาดชันมากกว่า 15% เปลี่ยนพื้นที่ลาดชัน สูง ๆ ให้เป็นระดับคล้ายขั้นบันไดสำหรับทำ การเกษตร การทำน้าขึ้นบันไดควรทำในพื้นที่ที่มี ความสูงชันประมาณ 15-25% เท่านั้น เพราะการ ทำน้าขึ้นบันไดความลาดชันเกิน 25% จะ ไม่ได้ผล เท่าที่ควร ควรใช้วิธีการในการอนุรักษ์ดินและน้า วิธีอื่น เช่น การปลูกไม้ผลและปลูกพืชคลุมดิน แทน ++การทำน้าขึ้นบันได เป็นวิธีที่ได้ผลสูงสุดใน การป้องกันชะล้างพังทลายของดิน และช่วยกำจัด การไหลบ่าของน้าดิน ช่วยป้องกันการชะล้าง พังทลายของหน้าดิน และเพิ่มพูนผลผลิตใน การเกษตร การปลูกพืชแบบน้าขึ้นบันได ++การปล่อยหญ้าเพื่อช่วยยึดคันนา เป็นวิธีการที่ ง่าย ไม่ต้องลงทุน โดยเกษตรกรจะปล่อยให้หญ้าขึ้น เองตามธรรมชาติบนคันนา เพื่อให้ช่วยยึดคันนา ให้แข็งแรง ไม่ให้ดินพังทลายได้ง่ายเมื่อน้าไหล เชี่ยวอย่างรุนแรง และหญ้านั้นจะทำให้ดินชุ่มชื้น เนื่องจากรากของหญ้าจะดูดซับน้าไว้และจะช่วย ยึดหน้าดินไม่ให้หลุดไปตามกระแสน้าที่ไหลบ่า

หมวดย่อย (Sub-classes) ที่ดิน	หมวดย่อย (Sub-classes) ดิน	หมวดย่อย (Sub-classes) การปรับปรุงดิน	หมวดย่อย (Sub-classes) การอนุรักษ์ดิน
++แบ่งตามสภาพพื้นที่ ลักษณะเป็นพื้นที่ สูงหรือต่ำ +++นาลุ่ม +++นาโคก +++นาดอน ++การวัดเนื้อที่นา +++ตามจำนวนพันธุ์ข้าวเชื่อที่ใช้หว่าน +++การนับเนื้อที่นาเป็นไร่ +++ไร่เมือง +++ไร่ภามิ ++ดัชนีตัวชี้วัดฐานะทางสังคม +++จำนวนที่นา +++จำนวน ขนาด ยุ้งข้าว ++การจับจองพื้นที่นา +++การหาขนา +++หญ้าแฝก +++การหมายไร่ +++หญ้าคา ++ระบบการหมุนเวียนการใช้ที่ดิน ประกอบด้วย การปลูกพืชหมุนเวียน ระยะเวลาการใช้ประโยชน์ พื้นที่ เพาะปลูก ชนิดพืชที่เพาะปลูก การปลูก พืชเพียงหนึ่งชนิดและไม่มีการปลูกพืช	++++ ดินที่อยู่ติดลำห้วย (ห่อ โข ที่ นิ ทิ) อยู่ใกล้ ลำห้วยมากกว่าห่อโขขุ เหมาะแก่ การปลูกอ้อย ++++ ดินจอมปลวก (ห่อ โข เบละ) เป็นดินที่เป็น จอมปลวกเก่า มีลักษณะนูนขึ้น เป็นกองโต เจ้าของ ไร่จะเก็บเศษไม้เศษหญ้าไปเผาที่ห่อโขเบละ ดิน ประเภทนี้เหมาะแก่การปลูกพืชบางชนิด เช่น มัน เทศ พริก ฯลฯ ++++ ดินจอมปลวก (ห่อปุมีถั่ว) ดินที่เป็นจอม ปลวกเก่า มีลักษณะนูนขึ้นเป็นกองโตๆ ส่วนใหญ่ เกษตรกรเก็บเศษใบหญ้าไปเผาที่จอมปลวก ดิน ประเภทนี้ เหมาะแก่การปลูกพืชทุกชนิด แต่ เกษตรกรมักใช้ปลูกเผือก มัน มะเขือ และพริก ถ้า เป็นดินจอมปลวกใหม่จะปลูกอะไรไม่ได้ ++++ดินขี้เถ้า ดินขึ้นจากการเผาตอไม้ใหญ่ เป็น ดินบริเวณที่ตอไม้ถูกเผาลงลึกจนบริเวณนั้นเป็น หลุม ดินจะเป็นสีแดงอมชมพู ลักษณะดินเหมาะ กับการปลูกเผือก มัน พริก และมะเขือ และดิน ขี้เถ้าเผาเศษไม้กิ่งไม้ เป็นดินบริเวณที่มีการเผาเศษ ไม้กิ่งไม้ต่าง ๆ ช่วงที่มีการตัดฟัน แล้ววางไร่ จะ เก็บเศษไม้ กิ่งไม้มากองไว้แล้วเผา ดินบริเวณนี้ เหมาะแก่การปลูกพริก มะเขือ และฟักทอง ++++ดินกรวดทราย (ละสีมีถั่ว) ดินบริเวณที่ผสม ก้อนหินกรวด ทราย ไม่เหมาะแก่ การเพาะปลูกพืช		++++การปลูกพืชขวางความลาดเทช่วยป้องกัน การชะล้างพังทลายของดินได้ดีกว่าการปลูกพืช ตามความลาดเท เพราะแนวพืชที่ปลูกเป็นแถว ขวางลาดเทจะเป็นสิ่งกีดขวางการไหลบ่าของน้ำ และลดความรุนแรงได้ดีกว่าแนวพืชตามความ ลาดเท จะใช้ได้ผลคืออยู่ในชั้นความลาดชันหนึ่ง เท่านั้น ถ้าพื้นที่มีความลาดชันมากเกินไปการ ปลูกพืชขวางความลาดเทยับยั้งการไหลบ่าเกือบ ไม่ได้เลยโดยเฉพาะในกรณีที่ฝนตกหนัก แต่ถ้า ปลูกพืชบนพื้นที่ที่มีความลาดชันน้อย ๆ และดินร่วน จัด น้ำที่ไหลบ่าจะถูกแนวพืชยับยั้งไว้และดินจะ ถูกดูดซึมน้ำลงไปเกือบทั้งหมด จึงลดอัตราการชะ ล้างพังทลายของดินลงและยังช่วยให้ดินมี ความชื้นมากขึ้น การปลูกพืชขวางความลาดเท เป็นการปลูกพืชบนภูเขา คือ ถั่วเหลือง-ถั่วเขียว ข้าวโพด ++++การปลูกพืชสลับกับพืชตระกูลถั่ว การ ปลูกพืชชนิดต่าง ๆ สลับกันในระหว่างแถวของ พืชตระกูลถั่วขึ้นต้นที่ปลูกไว้เป็นแนวถาวร พืช ตระกูลถั่วที่ใช้สามารถตัดต้นและใบใส่กลับคืนสู่ ดินในรูปของปุ๋ยพืชสด เพื่อเพิ่มธาตุอาหารแก่ดิน และเป็นประโยชน์ต่อพืชที่ปลูกร่วมด้วย พืช ตระกูลถั่วขึ้นต้นที่แนะนำ ได้แก่ กระถิน ถั่วมะ

หมวดย่อย (Sub-classes) ที่ดิน	หมวดย่อย (Sub-classes) ดิน	หมวดย่อย (Sub-classes) การปรับปรุงดิน	หมวดย่อย (Sub-classes) การอนุรักษ์ดิน
ชนิดเดียวกันซ้ำในแปลงเดิม แปลงที่หนึ่งปลูกพริก แปลงที่สองปลูกข้าว พืชอาหารอื่น แปลงที่สามปลูกข้าวโพด พื้นที่ดินในแต่ละแปลงถูกใช้ติดต่อกันอย่างน้อยสามปีจนถึงฤดูกาลผลิต ปีที่สี่พื้นที่นั้นจะถูกปล่อยทิ้งพักที่ดินให้เป็นพื้นที่ป่าต่อไป +++การถือครองและสิทธิทำกิน ประกอบด้วย พื้นที่เพื่อการเพาะปลูก การทำไร่ การจัดการที่ดินตามแบบจารีต ประเพณีตกทอดเป็นมรดกสืบทอด การขอเข้าไปทำประโยชน์ในที่ดินที่มีเจ้าของ การซื้อค่าสิทธิถือครองที่ดิน ++ดูแลพื้นที่ทำกิน เขตป่า ดูแลและเป็นพื้นที่ไม่หมุนเวียนจะมีพื้นที่ไร่ชา (ไร่เหล้า) เป็นพื้นที่ทำกินร่วมกันของคนทั้งชุมชน +++สภาพพื้นที่ ++++ที่ดอนเชิงภูเขา พื้นที่ไร่ของจะอยู่ ในที่ดอนเชิงภูเขา บริเวณพื้นที่จะสูงกว่าที่นา เนื่องจากน้ำไม่ท่วมขัง มีดินไม่ขึ้นค่อนข้างมากเป็นไม้ป่า เช่น ดินยาง เต็ง	ไค +++ดินดำ (มีถ่านะ) ดินที่มีสีดำ ลักษณะของดินร่วนซุย ดินชนิดนี้เหมาะแก่ การเพาะปลูกพืชทุกชนิด ++++(ดินห้วย) ล่อยกะมีน้ำ ดินที่อยู่ติดกับลำห้วยเหมาะแก่การปลูกพืชทุกชนิด		แสะ แผลฝรั่ง และตระกูลโสน ++++การปลูกพืชตามแนวระดับเหมาะสมกับการทำการเกษตรบนพื้นที่ลาดเทไม่เกินร้อยละ 12 และมีความยาวของการลาดเทมากกว่า 15 เมตร การปลูกพืชต่างชนิดบนพื้นที่เดียวกันขวางความลาดเท หรือตามแนวระดับนี้จะมีพืชตั้งแต่ 2 ชนิดขึ้นไป แต่ละ แถวจะกว้างประมาณ 10-15 เมตร ++++การปลูกพืชหมุนเวียน ได้แก่ พืชตระกูลถั่ว และหญ้าประเภทพืช ความต้านทานโรค ระยะการหมุนเวียน พืชบำรุงดิน เช่น พืชตระกูลถั่ว และหญ้า การปลูกพืชหมุนเวียนเช่น พริก ถั่วเขียว ถั่วฝักยาว แตงกวา วิธีการคือ ปลูกพืชหลายๆ ชนิดหมุนเวียนกันไปในแต่ละฤดูกาล เช่น พริก ถั่วเขียว ถั่วฝักยาว แตงกวา ++การปลูกหญ้าแฝก การปลูกพืชสลับระหว่าง แถบหญ้าการปลูกพืชเป็นแถบลาว โดยการใช้หญ้าแฝกซึ่งแถบหญ้าที่ปลูกตามแนวระดับจะทำหน้าที่แทนคันดินกั้นน้ำ สามารถลดการเคลื่อนย้ายของหน้าดินและการไหลบ่าของน้ำ ทำให้การซึมซับน้ำในดินดีขึ้น และเป็นประโยชน์ต่อพืชหลักที่ปลูกในระยะ

หมวดย่อย (Sub-classes) ที่ดิน	หมวดย่อย (Sub-classes) ดิน	หมวดย่อย (Sub-classes) การปรับปรุงดิน	หมวดย่อย (Sub-classes) การอนุรักษ์ดิน
รัง ดึง ประคู้ แดง ฯลฯ และจะมี จอม ปลวกขึ้นค่อนข้างมาก เพราะฤดูฝนไม่มี น้ำขังปลวก จะอยู่ได้ ในการเลือกพื้นที่ ทำ ++++ลักษณะดินบริเวณพื้นที่เชิงเขา เป็น พื้นที่ที่มีดิน ไม้เนื้อแข็งไม่หนาแน่น ดิน ไม้เป็น ไม้เนื้อแข็งขนาดเล็ก ส่วนประกอบของพื้นดินเป็นประเภทดิน ลูกรัง มีเนื้อกรวดและหินมาก อากาศ แห้งแล้ง เรียกว่า ป่าแพะ(แพะใจ) สูง จาก แพะ ใจ ขึ้นไปอีกระดับหนึ่งจัดเป็น ป่าที่เรียกว่าก่อ เบ ใจ ซึ่งจะเป็นไม้พลัด ใบ จำพวกเต็งรัง รวมทั้งป่าไผ่ก็จัดอยู่ใน ป่าประเภทนี้ด้วย ทั้งแพะ ใจ และก่อ เบ ใจ ถูกจัดรวมอยู่ในประเภทก่อ เบ คือป่า ในเขตแห้งแล้ง ป่าดงดิบซึ่งเป็นป่าเขต ดินน้ำชั้น 1 เรียกรวมน้ำกัน เนอ ซึ่งแบ่ง ออกเป็น 3 ส่วน ส่วนที่ต่ำเรียกว่า ก่อ เนอ พา อาจเทียบเคียงได้กับป่าเบญจ พรรณ ดินไม้ที่ขึ้นเป็นลักษณะป่าโปร่ง ป่าสนเกาะจัดอยู่ในกลุ่มอากาศจะ ค่อนข้างอุ่นถึงแห้งแล้ง ส่วนป่าที่อยู่เหนือขึ้นไป เรียกว่าก่อ เนอ			ยาวนานกว่าการปลูกพืชชนิดเดียวเป็นพื้นที่ใหญ่ ++การเผาซากพืชในแปลงเพาะปลูกประเภทพืช หมุนเวียน ได้แก่ ถั่วเหลือง ถั่วเขียว หลังจากนั้น จึงไถกลบและปลูกตามลำดับ ++การรักษาคุณสมบัติทางกายภาพของดิน การไถพรวนในขณะที่ดินยังไม่แห้งหรือเปียก เกินไปเป็นสิ่งที่ไม่เร่งรีบต่อการสูญเสียคุณสมบัติ โครงสร้างของดินได้ ทำให้การสลายตัวของเศษ ซากพืชช้าลง ++การรักษาธาตุอาหารพืชในดิน ++การเลือกประเภทพืชปลูกที่เหมาะสมกับดิน ++การใส่ปุ๋ย ++การอนุรักษ์ป่าต้นน้ำและต้นไม้อ่อน การมีต้นไม้ขึ้นตามริมห้วย ทำให้ช่วยป้องกัน ไม่ให้ดินพัง รากของต้นไม้ช่วยยึดหน้าดินไว้ราก ต้นไม้ที่แผ่กระจายในดินจะช่วยป้องกันการ พังทลายของดิน ++การทำคันดิน ลักษณะของคันดินเป็นบันได แคบ ๆ เหมาะสมกับพื้นที่ลาดชันประมาณ 25- 30% ระยะห่างระหว่าง คันดินพิจารณาตามขนาด ความกว้างของเรือนยอด ส่วนบริเวณช่องว่าง ระหว่างคันดินควรปลูกหญ้าคลุมไว้อย่างถาวร ++การทำคันดินบนน้ำ คูบนน้ำ

หมวดย่อย (Sub-classes) ที่ดิน	หมวดย่อย (Sub-classes) ดิน	หมวดย่อย (Sub-classes) การปรับปรุงดิน	หมวดย่อย (Sub-classes) การอนุรักษ์ดิน
ข้อ ที่ มีลักษณะเทียบเคียงได้กับป่าดิบเขา มีลักษณะชุ่มชื้นอากาศเย็นตลอดปี ดินไม้ มีความหนาแน่นปานกลาง ส่วนป่าที่อยู่บริเวณต้นน้ำจนถึงยอดดอยเรียกว่า เก่อเนอ หมื่อ เทียบได้กับป่าดิบเขา มีไม้ประเภทเถาวัลย์ ไม้ชั้นล่างจะเป็นจำพวกมอส เฟิร์น ป่าประเภทนี้จะเป็นดินมันที่มีความชื้นสูง +++++ตาม หมายถึง พื้นที่ลุ่มอยู่บริเวณน้ำท่วมใกล้กับลำห้วยหนองลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบต่ำน้ำท่วมขังสูงในช่วงฤดูฝนลักษณะดินเป็นดินเหนียวการใช้ประโยชน์เป็นพื้นที่ที่ใช้ในการทำนา หวานและเป็นที่หาอาหารของชุมชน +++++ที่โลกหรือโนน หมายถึง พื้นที่สูงบริเวณหมู่บ้านบริเวณป่าสาธารณะ ป่าชุมชนป่าหัวไร่ปลายลักษณะพื้นที่เป็นพื้นที่ลาดเอียงบางที่อาจมีหินลูกวิ่งปนบ้างลักษณะดินเป็นดินร่วนปนทรายและดินทราย การใช้ประโยชน์จะใช้เป็นที่ตั้งบ้านทำสวนทำนาเลี้ยงสัตว์			คันดินกั้นน้ำขนาดใหญ่เพื่อรองรับแรงปะทะของน้ำที่ไหลบ่าลงมา แล้วระบายออกสู่ทางระบายน้ำ +++เหมืองฝาย ช่วยเก็บกักน้ำไว้ในดินทำให้ดินไม่ขาดน้ำ ดินมีความชื้นจะพังทลายได้ยากกว่า ดินที่แห้งทำให้มีวัชพืชขึ้นปกคลุม และช่วยเพิ่มปริมาณปุ๋ยอินทรีย์ให้กับดิน

หมวดย่อย (Sub-classes) ที่ดิน	หมวดย่อย (Sub-classes) ดิน	หมวดย่อย (Sub-classes) การปรับปรุงดิน	หมวดย่อย (Sub-classes) การอนุรักษ์ดิน
++++ที่ราบ หมายถึง พื้นที่ราบบริเวณกว้างเป็นพื้นที่ต่ำลงมาจากที่โคกลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบที่มีความสม่ำเสมอบริเวณกว้างลักษณะดินเป็นดินร่วนปนทรายดินทรายการใช้ประโยชน์เป็นพื้นที่ที่ทำนาและเลี้ยงสัตว์ ++++ที่ลุ่ม หมายถึง ลักษณะพื้นที่ราบต่ำที่มีน้ำขังยาวนานแต่น้ำไม่ท่วมและอยู่รอยต่อกับพื้นที่น้ำท่วมหรือเป็นพื้นที่เฉพาะลักษณะดินเป็นดินร่วนปนทรายดินเหนียวการใช้ประโยชน์เป็นพื้นที่ในการทำนา ++++สอม หมายถึง พื้นที่ราบแคบมีความยาวอยู่ระหว่างพื้นที่โคกหรือที่โนนทั้ง 2 ข้างลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบแคบยาวลักษณะดินเป็นดินร่วนปนทรายดินทรายการใช้ประโยชน์เป็นพื้นที่ที่ใช้ในการทำนา			

ตารางที่ 5 โครงสร้างหมวดความรู้เกษตรกรรมพื้นบ้าน (การเสื่อมสภาพของดิน การถ่ายทอดความรู้เรื่องดิน ความเชื่อเกี่ยวกับที่ดินและดิน)

หมวดย่อย (Sub-classes) การเสื่อมสภาพของดิน	หมวดย่อย (Sub-classes) การถ่ายทอดความรู้เรื่องดิน	หมวดย่อย (sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับที่ดินและดิน	หมวดย่อย (sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับที่ดินและดิน (ต่อ)
++การกษัยของดิน เกิดจากการกัดเซาะของการไถพรวนที่ไม่ถูกวิธี ทำให้น้ำดินพังทลายใช้ประโยชน์ไม่ได้ ++การขาดน้ำในดิน เกิดจากสภาพความแห้งแล้ง และการทำลายป่า ++การขาดอากาศในดิน เกิดจากการใช้ปุ๋ยเคมี และการเกาะตัวกันแน่นของพื้นผิวดินจนอากาศไม่สามารถผ่านเข้าไปในเนื้อดินได้ ++การขาดอาหารพืชในดิน เกิดจากความแห้ง การตกค้างของสารเคมีในดินและ การเพาะปลูกพืชชนิดเดียวกันซ้ำๆ ++ดินมีเกลือสะสมอยู่มากการละลายของเกลือในชั้นใต้ผิวดินและการสะสมของปุ๋ยเคมีทำลายสภาพดินจนไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ ++สารเป็นพิษอยู่ในดิน การปล่อยสารพิษจากชุมชนหรือการหมักหมมของสารต่าง ๆ ที่ตกค้างอยู่บนพื้นผิวดิน จนทำให้มีสารเป็นพิษปนเปื้อนอยู่ในดิน	++ผ่านความเชื่อเรื่องผี ประเพณีวัฒนธรรมของชุมชน การบอกเล่าโดยตรง ++ผ่านพิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น พิธีกรรมการเลี้ยงผีไร่ การเลี้ยงน้ำห้วย เพื่อเป็นการขอมาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และช่วยคลบนันดาลให้ผลผลิตเจริญงอกงาม และเป็นการขออนุญาตเจ้าป่าเจ้าเขา ซึ่งสืบทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง และความเชื่อเป็นสิ่งที่ช่วยควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข +++ผ่านทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น +++ผู้ให้การถ่ายทอด +++ผู้สูงอายุ ผู้อาวุโสมีหน้าที่ให้คำปรึกษา อบรมสั่งสอนจริยธรรม และถ่ายทอดคุณค่า รวมทั้งวิชาความรู้ของชุมชนที่สืบทอดมาให้กับเด็ก พ่อแม่ และญาติ พี่น้อง มีฐานะเป็นครูในการถ่ายทอดความรู้ โดยวิธีการถ่ายทอดความรู้แบบการนำปฏิบัติ +++ครอบครัวและเครือญาติในการทำงานในไร่นา ลูกติดตามพ่อแม่ไปทำงานในไร่นา ได้เรียนรู้ชีวิตในการทำงานในไร่นาจากพ่อแม่ กระบวนการเรียนรู้ผ่านการพูดคุยและ การปฏิบัติให้ดูเป็น	++การเลือกพื้นที่ทำไร่ +++ความเชื่อว่าดิน น้ำ ป่าไม้ มีผีเจ้าที่ปกปักษ์รักษาการลงโทษจากสิ่งเหนือธรรมชาติ การไหว้ผีนา การเลือกพื้นที่การเลี้ยงเจ้าที่นา ความเชื่อ สิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ผี พิธีกรรมพิธีไหว้เจ้าที่นา พิธีไหว้ผาย สัตว์ที่อยู่ริมคลองขุดรูทำให้ดินข้างคลองมีรูพรุนช่วยลดแรงกระแทกของน้ำในลำธาร +++การเสี่ยงทายเลือกพื้นที่ทำไร่ +++พื้นที่ต้องไม่เป็นพื้นที่ใกล้ป่าต้นน้ำลำธาร ไม่เป็นแหล่งที่อยู่ของสัตว์ป่าบางประเภทที่อันตราย เช่น เสือ ช้าง เป็นการเบียดเบียนสัตว์ หรือผลผลิตไร่นาจะถูกรบกวนโดยสัตว์บางประเภท และเชื่อว่าหลังแผ้วถางบุกเบิกพื้นที่แล้ว ถ้าคนที่อยู่ในหมู่บ้านเจ็บป่วยล้มตายมากก็อพยพไปอยู่ ที่อื่น โดยเชื่อว่า ผีบ้านผีเรือนของตนไม่ชอบคลบนันดาลให้เกิดโรคร้ายไข้เจ็บต่างๆ หรือ ถ้าหากการทำไร่ไม่ได้ผลดี ก็จะมีการโยกย้ายเปลี่ยนทำเลที่ตั้งหมู่บ้าน หากที่ทำมาหากินใหม่ +++การว่าไม้ เมื่อมีการหาทำเลที่เหมาะสมสำหรับทำไร่เป็นที่เรียบร้อยแล้ว หัวหน้า	+++การเลี้ยงเจ้าที่นา พิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับการอนุรักษ์ดินและน้ำ โดยการเลี้ยงเจ้าที่นา ทำการไหว้ช่วงก่อนที่เริ่มทำนา เกษตรกรกล่าวว่าการทำพิธีไหว้เจ้าที่นาเป็นการขออนุญาตใช้พื้นที่ในการทำมาหากิน พิธีกรรมแสดงเห็นความเคารพของเกษตรกรที่มีต่อธรรมชาติเป็น การปลุกจิตสำนึกให้เกิดการใช้ทรัพยากรดินอย่างมีประสิทธิภาพ และเจ้าที่นาจะคอยปกปักษ์รักษา ช่วยรักษาไร่นา ทำให้น้ำและดินที่อุดมสมบูรณ์หรือเพื่อให้ได้ผลผลิตที่ดี เพื่อป้องกันไม่ให้ศัตรูพืชระบาด ทำให้ผลผลิตเสียหาย +++สัตว์ที่อยู่ริมคลองขุดรูทำให้ดินข้างคลองมีรูพรุนช่วยลดแรงกระแทกของน้ำในลำธาร ช่วยทำให้การพังของตลิ่งน้อยลงเช่น การขุดรูของหนูป่า คูน เม่น การขุดรูของอื่น ไล่เดือน เม่นบนพื้นดินเช่นกัน รูที่สัตว์ขุด ช่วยทำให้น้ำไหลลงสู่ความลึกของดินได้มากให้ปริมาณและความรุนแรงของน้ำไหลบ่าหน้าดินน้อยลง +++ความเชื่อสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ผี พิธีกรรมพิธีไหว้เจ้าที่นา พิธีไหว้ผาย ความเชื่อผีสามารถคุ้มครองให้มีความสุขและร่มเย็น แต่บางครั้งผีอาจจะลงโทษ จึงต้องมีการขอ

หมวดย่อย (Sub-classes) การเสื่อมสภาพของดิน	หมวดย่อย (Sub-classes) การถ่ายทอดความรู้เรื่องดิน	หมวดย่อย (sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับที่ดินและดิน	หมวดย่อย (sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับที่ดินและดิน (ต่อ)
	การเรียนรู้จากประสบการณ์โดยตรงจากครอบครัว เช่น พ่อแม่ เครือญาติการสั่งสอนของพ่อแม่ เวลากินข้าวและก่อนนอนเป็นการสืบทอดผ่านการ อบรมสั่งสอนโดยตรงตามปกติเวลากินข้าวของ ครอบครัว	ครอบครัวจะคิด ไม่ขนาดปริมาณเท่ากับหัวแม่ มือแล้ววัดความยาว 1 วา และกางพื้นที่สี่เหลี่ยม จัตุรัสขนาดความกว้างยาวเท่ากับ ไม้ที่วัดไว้ จากนั้นก็อธิษฐานว่า “หากปีนี้ขอทำไร่ใน ที่ดินผืนนี้ ถ้าทำได้ ผลิตดีขอให้ไม่ยาวขึ้น” เมื่ออธิษฐานเสร็จก็จะนำไปวัดพื้นที่ที่ถางไว้ ใหม่ ถ้าหากไม่มีความยาวกว่าเดิมประมาณ 1-2 นิ้วหรือเท่าเดิม แสดงว่า ผีเจ้าที่ เจ้าทางไม่ อนุญาตให้ใช้พื้นที่ในการทำไร่ ผีเจ้าที่ เจ้าทางจะ ทำให้เจ็บป่วยหรือทำให้ตายและพืชผลที่ปลูกจะ ไม่เจริญงอกงาม จะต้องไปคัดเลือกพื้นที่แห่ง ใหม่ +++ผืนบอกลางดีและกลางร้าย คินนั้นจะเป็นคิน ที่ผืนบอกลาง เช่น ถ้าผืนว่ามีคนแก่ๆมาบอกว่า อย่าทำไร่ตรงนั้น แล้วทำจะมีเภทภัย ผืนว่าได้รัง ผึ้ง ค่อ ก็ไม่ดี จะไม่ทำไร่บริเวณที่เสี่ยงภัย หากทำจะทำให้เกิดการเจ็บป่วยมีเหตุเภทภัย หรือคนในครอบครัวล้มตาย ถ้าหากผืนเห็นนาง เห็นภูเข่า ถือว่าเป็นลางดี ผีเจ้าที่ เจ้าทางอนุญาต ให้ใช้พื้นที่ทำไร่ได้ วันรุ่งขึ้นก็จะไปแผ้วถางไร่ จนแล้วเสร็จ +++การลงโทษจากสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ผี เจ้าป่า เจ้าที่สามารถ ที่จะบันดาลให้เกิดมหภัย	อนุญาตและคารวะต่อผีเพื่อแสดงถึงการยอมรับ ในการอยู่ร่วมกัน ดังนั้นระบบนิเวศ มนุษย์ ผี และสิ่งลึกลับเหนือธรรมชาติอยู่ร่วมกัน และ เคารพสิทธิซึ่งกันและกันเพื่อให้ระบบนิเวศนั้นมี ความสงบสุข พิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับการ อนุรักษ์ดินที่เกษตรกรยึดถือปฏิบัติกัน มี 2 อย่าง คือ พิธีไหว้เจ้าที่นาและพิธีไหว้ฝ่าย +++ข้อห้ามเกี่ยวกับ ดิน ทา ข้อห้ามไม่ให้ตะ ต้องทำลายดินที่เป็นหลุมใหญ่ ดินร่อนน้ำ ดิน บริเวณร่อนน้ำพบกับดินจอมปลวก ดินปากถ้ำ ดินขอดคอยหรือขอดภูเขา ดินริมฝั่งแม่น้ำ +++การเลือกพื้นที่พื้นที่ที่มีจอมปลวก +++การเลือกพื้นที่เพื่อทำนาจะเลือกจากพื้นที่ที่ ค่อนข้างราบเรียบง่ายต่อการปรับพื้นที่และทำ คันกั้นน้ำ ทำคลอง เหมือน เอาน้ำจากห้วยเข้า นาได้ง่าย มีจอมปลวกค่อนข้างน้อย ถ้ามีจอม ปลวกมากถือนบริเวณนั้นดินมีความอุดมสมบูรณ์ แต่ไม่เหมาะแก่การทำนาเพราะจอมปลวกออก เพื่อให้ดินกระจายความอุดมสมบูรณ์ แบ่งบางครั้ง ชาวนาก็ไม่กล้าที่จะล้มจอมปลวกเพราะ ถือว่า จอมปลวกมีผีนาผีไร่อาศัยอยู่หรือเวลาล้มแล้ว พื้นที่นั้นจะสูงกว่าพื้นที่อื่นๆ น้ำจะท่วมไม่ถึง เวลาทำนา ชาวนาจึงปล่อยให้ผืนไม่ขึ้นและ

หมวดย่อย (Sub-classes) การเสื่อมสภาพของดิน	หมวดย่อย (Sub-classes) การถ่ายทอดความรู้เรื่องดิน	หมวดย่อย (sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับที่ดินและดิน	หมวดย่อย (sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับที่ดินและดิน (ต่อ)
		การเจ็บป่วยล้มตายของครอบครัวผู้ฝ่าฝืนกฎข้อห้าม จารีตประเพณี ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณีเป็นกรอบที่กำหนดให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันได้ตลอดจนสามารถอยู่ร่วมกับทรัพยากรอย่างสงบสุขยิ่งขึ้น +++การไหว้ผิณา ความรู้ที่จัดการกับพื้นที่ทำกินของตนเอง มีการสั่งสมความรู้ประสบการณ์ที่ผ่านมาเกี่ยวกับการใช้ที่ดินจนกระทั่งกลายเป็นความรู้ที่ชาวบ้านนำมาใช้เพื่อเลือกที่ดิน ในการทำกิน และแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นซึ่งองค์ความรู้ภูมิปัญญาบางอย่างกลายเป็นความเชื่อที่สืบทอดและยังคงปฏิบัติสืบทอดมาถึงปัจจุบัน เช่น การไหว้ผิณา เพื่อผลผลิตที่อุดมสมบูรณ์	ศาลเป็นที่อยู่ของผิณา ส่วนในฤดูแล้งบริเวณที่เหมาะสมจะทำนาก็มีพวกหญ้าต่างๆ ขึ้นเขียวซึ่งดูแตกต่างจากบริเวณหญ้าจะแห้งเหี่ยว หญ้าที่ขึ้น เช่น หญ้าดินตุ๊กแก หญ้าวงช้าง ดินกา ผักแว่น หญ้าปล้อง ผักขี้ขวง ฯลฯ ดินไม้ก็จะมีพวกดินไม้ที่มีใบเล็ก เช่น มะขาม จามจุรี ต้นพวง ฯลฯ

ตารางที่ 6 โครงสร้างหมวดความรู้เกษตรกรรมพื้นบ้าน (น้ำในการเกษตร การจัดการน้ำ แหล่งน้ำธรรมชาติ แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น)

หมวดย่อย (Sub-classes) น้ำในการเกษตร	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) แหล่งน้ำธรรมชาติ	หมวดย่อย (Sub-classes) แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น
++ระบบการเกษตรน้ำฝน ระบบการจัดการการผลิต แรงงาน พันธุ์พืช ฤดูกาล ++การจัดการผลิตโดยใช้หลักการธรรมชาติ ประกอบด้วย +++ระบบชลประทานภูเขา ธรรมชาติการไหลของน้ำ การยอมรับพลังงานของน้ำไหล การให้น้ำเลือกทางเดิน +++การเลือกสภาพพื้นที่และดินที่เหมาะสม ต่อ การทำนา การเลือกพื้นที่ตามแนวตะวันออกตกเพื่อการรับแสงแดดของต้นข้าว +++การจัดการพื้นที่เพื่อป้องกันการกัดเซาะดินของน้ำ การวางก้อนหินบริเวณจุดตดน้ำ การสร้างสิ่งป้องกันริมตลิ่งด้วยวัสดุพื้นบ้าน การปลูกต้นไม้แนวตลิ่ง ++ความรู้ความเข้าใจวัฏจักรของน้ำแต่ละฤดูกาล +++การปลูกข้าวนาทามในช่วงต้นฤดูฝน +++การปลูกข้าวนาดอนที่อยู่สูงกว่าพื้นที่นาทาม +++การปลูกผักสวนครัวในพื้นที่สูงน้ำไม่ท่วมถึงโดยอาศัยน้ำฝนตามธรรมชาติ	++แนวคิดและวิธีการจัดการน้ำ +++ลักษณะแรกด้านความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ไม่ได้มองทรัพยากรอย่างแยกส่วนส่งผลให้เกิดการใช้ การดูแลทรัพยากรทั้งระบบ โดยเฉพาะเมื่อมีรูปธรรมของการจัดการน้ำรูปแบบฝาย การใช้และการดูแลจะเป็นไปอย่างเหมาะสม +++ลักษณะที่สองแนวคิดที่มองว่าน้ำที่สัมพันธ์กับการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์ ทั้งในแง่การใช้น้ำในด้านอุปโภค บริโภค และยังบ่งบอกวิธีการเลือกทำเลที่ตั้งถิ่นฐานของคนในยุคอดีตที่เลือกอยู่ใกล้น้ำ +++ลักษณะที่สาม แนวคิดที่มองว่าน้ำสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องผีที่ช่วยในการพัฒนาจิตสำนึกในการใช้อย่างรู้คุณค่า เพราะเชื่อว่าทรัพยากรทุกอย่างมีผีดูแล และให้ความช่วยเหลือให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ทั้งสามลักษณะและเป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวในการเข้าถึงและการใช้ภายใต้โลกทัศน์ของชาวบ้านช่วยสร้างทั้งสำนึกและการให้คุณค่าส่งผลทำให้พฤติกรรมการณ์น้ำของชาวบ้านเป็นไปอย่างสมดุล ++การจัดการน้ำ +++สภาพพื้นที่ดิน +++คุณสมบัติของดิน +++ประเภทการทำนา	++แหล่งน้ำ +++การจัดการเพื่อใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ +++การให้ความหมายคุณค่าของการเรียนรู้ อย่างสัมพันธ์ใกล้ชิดทั้งระหว่างคนกับทรัพยากร ธรรมชาติ คนกับคน และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ กำหนดเป็นแนวทางการใช้ประโยชน์ที่มีลักษณะของความพอเพียงไม่เอาเปรียบธรรมชาติ มีระบบการใช้ทรัพยากร แหล่งน้ำที่ครอบคลุมทั้งการดูแลและการอนุรักษ์ ++ประเภทแหล่งน้ำ ประกอบด้วย แหล่งน้ำตามธรรมชาติ แหล่งน้ำสร้างขึ้น +++แหล่งน้ำตามธรรมชาติ ช้ำ น้ำจืด น้ำขัง หนอง สอง กุด น้ำตก/ ตาดน้ำ ลำห้วย วังน้ำ หนองน้ำ น้ำอ่างแก้ว (ที่เหมาะสมเกล้า) ++++ช้ำ น้ำขัง น้ำขัง น้ำไหลมาเป็นคลองเล็ก ๆ น้อย ๆ เป็นแหล่งต้นน้ำที่สำคัญ ++++น้ำจืด น้ำขัง หนอง สอง กุดน้ำจืดเป็นแหล่งน้ำตามธรรมชาติที่ไหลออกมาจากตาน้ำบริเวณพื้นที่ชุ่มน้ำกลายเป็นแอ่งน้ำลึก ประมาณ 50-60 เซนติเมตร	++อ่างเก็บน้ำ สภาพพื้นที่ ลักษณะของอ่างเก็บน้ำเป็นแอ่งกระทะที่เกิดจากที่ลาดเชิงเขา การสร้างคันดินกั้นปากแอ่ง เพื่อให้สามารถกักเก็บน้ำไหลมาจากเขา และเก็บน้ำฝนที่ตกลงมาตามฤดูกาล ++เต หรือ แท คือ ทำนบขนาดเล็กที่กั้นลำเหมืองใหญ่ เพื่อให้ น้ำเข้าสู่ลำเหมืองย่อย หรือลำเหมืองน้อยที่ผ่านไร่นา ++บาราย (สระน้ำชุมชน) สระน้ำขนาดเล็ก เป็นแหล่งกักเก็บน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าและสี่เหลี่ยมจัตุรัสขุดขึ้นเพื่อกักเก็บน้ำในพื้นที่การเกษตรและแหล่งชุมชน บารายเป็นการกักเก็บน้ำเหนือพื้นดิน บารายจะถูกยกขึ้นสูงกว่าระดับพื้นที่โดยรอบ บารายขุดลงไปไม่ลึก เพื่อไม่ให้ไปโดนชั้นเกลือที่อยู่ใต้ดิน แต่เพื่อให้สามารถกักเก็บน้ำได้ในปริมาณมากจึงใช้วิธีขุดให้กว้างและยกคันดินขึ้นเป็นขอบสูง เพื่อเพิ่มพื้นที่กักเก็บน้ำ และสามารถเพาะปลูกเล็กน้อยได้บริเวณขอบบาราย ++สระน้ำหรือตะพัง คือ บารายในขนาดเล็กที่ขุดส่วน เป็นแหล่งกักเก็บน้ำส่วนตัว สร้างใกล้

หมวดย่อย (Sub-classes) น้ำในการเกษตร	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) แหล่งน้ำธรรมชาติ	หมวดย่อย (Sub-classes) แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น
+++การปลูกพืชที่ต้องการน้ำน้อยในฤดูแล้ง เช่น ปอ เป็นต้น +++การคัดเลือกพันธุ์พืชที่เหมาะสมในการปลูกแต่ละช่วงเวลา เช่น การปลูกข้าวพันธุ์เหลืองนวลที่มีลำต้นสูงและแข็งแรงในพื้นที่นาทามเพื่อให้สามารถเจริญเติบโตได้ดีและไม่ถูกน้ำท่วมและพัดพาไปในฤดูน้ำหลาก การปลูกข้าวไร่พันธุ์อีโป๊ะที่มีลักษณะทนแล้ง ได้ดีและให้ผลผลิตได้เร็วเพื่อให้สามารถทนต่อการขาดน้ำในฤดูแล้งรวมให้ผลผลิตเร็วก่อนเข้าสู่ฤดูน้ำหลาก และในช่วงฤดูแล้งก็ปลูกพืชอายุสั้นเพื่อให้สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตทันก่อนเข้าสู่ฤดูน้ำหลาก เป็นต้น	+++พันธุ์ข้าว ++การจัดการน้ำแบบเก็บกัก +++การทำคันนา ลักษณะคันนา +++ลักษณะดิน +++สภาพพื้นที่ที่ลุ่ม ++การกักเก็บน้ำและกระจายน้ำ การทดน้ำ การควบคุมน้ำ การปรับระดับน้ำ การชะลอการคั่งน้ำ +++ คันนาดิน คันดิน (โนนนาลวกนาพื้นนาบึงนา) คันนาคันแทนาคันนา คันน้ำ คลองส่งน้ำ เหมือนนา ลำไส้ไก่ แก้มลิงกุดน้ำ แอ่งน้ำตาน้ำ เขื่อนดินทำนบ ++กลไกทางจิตที่สัมพันธ์กับการจัดการน้ำ +++การผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดพิธีกรรม +++ความเชื่อเรื่องผี +++พิธีกรรมบุญเลี้ยงบ้าน ++++สุภายิตคำสอน ++กลไกทางจิต กลุ่มผู้ใช้น้ำจากฝ่ายในชุมชน เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งภายในและภายนอกหมู่บ้าน คุณค่าและความหมายของพิธีกรรมที่ได้ทำร่วมกัน เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงมโนทัศน์ โลกทัศน์ วิถีคิดที่มีความผูกพันกับฐานทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ที่ได้พึ่งพาอาศัย +++การสืบทอดระบบคุณค่าและความเชื่อ	++++น้ำตก คาน้ำ ที่เกิดจากป่าต้นน้ำตามฤดูกาลและเกิดจากสภาพน้ำซึมน้ำซับที่ไหลมาตามร่องหิน มีสภาพการไหลมาจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำ ++++ลำห้วย มีลักษณะเป็นสายน้ำที่ทอดยาวไม่กว้างมากเท่าหนอง หรือสระขนาดใหญ่ และภายใต้ระบบนิเวศของลำห้วยตลอดสายประกอบด้วยลักษณะเป็นวัง หรืออ่าวน้ำ กุด หรือแก่งน้ำ เกิดจากสภาพการไหลของน้ำในช่วงฤดูน้ำหลาก ซึ่งทำให้สภาพของลำห้วยมีความหลากหลายแตกต่างกันออกไป โดยเฉพาะบริเวณลำห้วยตรงจุดที่เป็นวังน้ำ จะมีสภาพเป็นน้ำซึมน้ำซับตลอดปี ++++วังน้ำ อ่าวน้ำเป็นบริเวณส่วนหนึ่งของแหล่งน้ำในลำห้วยซึ่งเป็นจุดที่เป็นวังน้ำลึกที่สุด ปริมาณน้ำมากน้อยขึ้นอยู่กับระดับความลึกของแต่ละวังน้ำ เกิดจากสภาพการไหลของน้ำตามธรรมชาติ การไหลของน้ำจะไหลแรงมาก ++++หนองน้ำ เป็นแอ่งน้ำไม่ลึกมาก มีบริเวณแคบกว่าบึงน้ำ จะตั้งอยู่บริเวณพื้นที่ที่ราบลุ่มเป็นสำคัญ ระดับน้ำหรือปริมาณน้ำขึ้นอยู่กับฤดูกาล ไม่มีสภาพน้ำซึมน้ำซับ มี	ที่พื้กออาศัยและในพื้นที่การเกษตรเพื่อใช้กักเก็บ น้ำไว้สำหรับอุปโภคบริโภคและเพื่อการเกษตร ที่ไม่ต้องใช้น้ำจำนวนมาก ใช้ในฤดูแล้ง ++พนัง หมายถึง ทำนบหรือสิ่งกีดขวางที่สร้างขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อกั้นขวางทางน้ำไหล ไม่ให้ไหลบ่าเข้าไปท่วมบริเวณที่เป็นที่ลุ่มต่ำหรือพื้นที่การเกษตร ++ปุม หรือ พุม คือ คันกั้นน้ำสันที่กั้นตามลำเหมืองซอย เพื่อกั้นน้ำให้ออเข้าไรนาของตนโดยผ่านค้าง ++บ่อ สระ หลุม สภาพพื้นที่ ที่ลุ่มจะใช้พื้นที่ปลูกข้าว บริเวณที่ลุ่มนี้เป็นแหล่งปลาชุกชุม เมื่อถึงฤดูแล้งน้ำอาจแห้ง ปลาอพยพหนีไปกับน้ำ ภูมิปัญญาการจัดการน้ำ เพื่อให้ปลาตกค้างอยู่ต้องทำเป็นบ่อหรือสระ หลุม เป็นการสร้างสระขนาดประมาณ 10x20x1.5 เมตร บริเวณที่ลุ่ม คือเป็นบ่อตักปลาและเก็บกักน้ำไว้ใช้ประโยชน์ในฤดูแล้ง ++เหมือง ลำเหมือง หมายถึง คลองส่งน้ำที่ขุดจากแหล่งน้ำธรรมชาติ เช่น แม่น้ำลำธาร เพื่อนำน้ำไปสู่พื้นที่การเกษตร ++เหมืองหลวง คลองสายหลักจะมีความกว้าง

หมวดย่อย (Sub-classes) น้ำในการเกษตร	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) แหล่งน้ำธรรมชาติ	หมวดย่อย (Sub-classes) แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น
	การสืบทอดทางจิตวิญญาณ สำนึก ความผูกพัน ตัวตน และศักดิ์ศรีของชุมชนและท้องถิ่น +++การสร้างกลไกและเครื่องมือทางวัฒนธรรมทั้งในระดับชุมชนและระดับท้องถิ่น ++++กลไกสำคัญ ได้แก่ วัดและเครือข่ายคนที่ผูกพันกัน กลุ่มผู้เฒ่า พ่อครู หมอขวัญ ++++เครื่องมือที่คนในท้องถิ่นสร้างขึ้น ดำเนินเรื่องเล่าท้องถิ่น จารีตประเพณี พิธีกรรม ++การสืบทอดสภานิติศาสตร์ คติ +++วิธีการในการเรียนรู้วิธีการถ่ายทอดสภานิติศาสตร์ ++++ผ่านการบอกเล่าปากต่อปาก ++++กลไกทางจารีตที่สำคัญที่ช่วยรักษาและปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ ++การผลิตองค์ความรู้ซ้ำ เรื้อนซ้ำที่ทำให้ภูมิปัญญาเกิด +++โลกทัศน์ของชาวบ้านอยู่บนพื้นฐานของการตระหนักรู้และเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศ และสังคม กระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับฐานทรัพยากรและความหลากหลายของระบบนิเวศ +++เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ เครือญาติทั้งภายในและภายนอกชุมชน +++การถ่ายทอดความรู้ทำได้ง่าย มีลักษณะที่ไม่ปิดกั้น +++กลไกทางจารีตประเพณี ได้แก่ สัญญาความเชื่อเรื่อง	ความหลากหลายทางธรรมชาติประกอบด้วย ผลิตได้แก่ พืชผัก ปลูก หอย กุ้ง เขียด กบ เป็นต้น ++++น้ำอ่างแก้ว (ที่เหมะเกลือ) น้ำในแอ่งที่พื้นจะเกิดขึ้นตามป่าดงดิบที่ชุ่มชื้นใช้ดื่มกินได้ทั้งคนและสัตว์	พอสมควร ++เหมืองใต้ใต้ เหมืองขอย คลองขอยหรือลำเหมืองขนาดเล็กแยกกระจายจากเหมืองหลวงเพื่อนำน้ำไปให้ทั่วถึงพื้นที่เพาะปลูก ++เหมืองเสียนา ลำเหมืองที่เกิดจากลำเหมืองย่อยๆ ซึ่งระบายน้ำในนาทิ้งไหลมารวมกัน ++คลองส่งน้ำ คลองขอย การจ่ายและกระจายน้ำเข้าสู่พื้นที่การเกษตรอย่างเป็นระบบระเบียบ มีการจัดการน้ำน้ำเข้าสู่พื้นที่การเกษตรโดยใช้ระบบคลองขอยขนาดเล็กกระจายน้ำจากแหล่งน้ำหลักของพื้นที่เข้าไปใช้ในไร่นา การจ่ายน้ำหรือการกระจายน้ำเริ่มต้นแหล่งกักเก็บน้ำที่อยู่เชิงเขา ++คลองส่งน้ำหัวฝาย ระบบการจัดการน้ำจากฝาย เป็นด่านแรกของการแบ่งน้ำจากฝายมาถึงที่ทำกิน ฝายเป็นวิธีการจัดการหรือรูปแบบการกักเก็บน้ำไว้ใช้ และรูปธรรมของการนำน้ำมาใช้ประโยชน์ที่สำคัญ ก็คือ คลองส่งน้ำ ซึ่งเป็นทางเดินน้ำที่แสดงออกให้เห็นถึงภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวบ้านในการนำน้ำมาใช้ในการทำการเกษตรที่ค่อนข้างชัดเจนในการที่จะนำน้ำมาใช้ประโยชน์ต้องมีการขุดคลองส่งน้ำที่เชื่อมต่อกับฝายบริเวณสันฝาย/หัวฝาย

หมวดย่อย (Sub-classes) น้ำในการเกษตร	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) แหล่งน้ำธรรมชาติ	หมวดย่อย (Sub-classes) แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น
	สิ่งที่ปฏิบัติผ่านพิธีกรรมบุญเลี้ยงบ้าน +++สุภายิตคำสอนช่วยให้เกิดการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดองค์ความรู้ในการจัดการน้ำรูปแบบฝ่าย +++แนวคิดเรื่องขวนน้ำ เงื่อนไขที่มีบทบาทสำคัญในการกำกับและควบคุมพฤติกรรมสมาชิกในชุมชน ทำให้เกิดสำนึกร่วม		++ต้าง หรือ ห้าง ท้าง สิ่งก่อสร้างที่ทำขึ้นเพื่อระบายน้ำเข้าสู่กระตงนา เป็นการระบายน้ำจากคลองส่งน้ำหรือจากกระตงนาหนึ่งเข้าสู่อีกกระตงนาหนึ่ง ท้าง การแบ่งน้ำหรือการเฉลี่ยน้ำจากแ่งฝ่าย +++ท้าง หน่วยวัดปริมาณน้ำที่เจ้าของนาแต่ละรายจะได้รับคิดจากจำนวนพื้นที่ซึ่งเจ้าของนาครอบครองอยู่ หากต้องการใช้น้ำหลายท้างก็หมายความว่าต้องเพิ่มค่าธรรมเนียมการใช้น้ำ และเพิ่มจำนวนแรงงานที่ไปขุดลอกลำเหมืองกับการไปซ่อมฝายก่อนฤดูทำนาด้วย +++การแบ่งน้ำหรือการเฉลี่ยน้ำจากแ่งฝ่าย วิธีการคำนวณความกว้างของท้างนั้น จะคำนวณจากความกว้างของปากเหมืองซอยที่แบ่งส่วนตามจำนวนสมาชิกที่ใช้น้ำจากลำเหมืองสายนั้นน่าจะใช้น้ำรวมกันกี่ท้าง แล้วนำจำนวนดังกล่าวไปหารจากความกว้างของปากเหมืองซอยผลที่ได้จะเป็นความกว้าง 1 ท้าง ซึ่งนิยมนวัดด้วยนิ้วมือ หรือหากจะให้นั่นแน่นอนแล้วมักจะใช้ความหนาของกลักไม้ขีด ความกว้างนี้จะถูกปากคลองบนเขียงตามที่ตกลงกันได้ไว้ และสำหรับความลึกของท้างจะราบได้จากปริมาณน้ำในช่วงที่ผ่านมาว่ามีระดับเฉลี่ย

หมวดย่อย (Sub-classes) น้ำในการเกษตร	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) แหล่งน้ำธรรมชาติ	หมวดย่อย (Sub-classes) แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น
			ที่ไหลล้นจากสันฝายในระดับสูงเท่าใด แล้วบวกเพิ่มระดับอีกเล็กน้อย ดังนั้นจึงมีหลักอยู่ว่าการสร้างฝายนั้นจะต้องสร้างเขื่อนหรือเทแบ่งน้ำไปพร้อมๆ กัน โดยระดับของสันฝายจะต้องอยู่ระดับเดียวกับรอยลึกของเขียงแล่งน้ำ เพราะจะทำให้ น้ำที่ไหลล้นสันฝายกับน้ำที่ไหลผ่านเขียงแบ่งไปสู่เหมืองเขื่อนได้สัดส่วน +++ลักษณะทาง/ทำนา ทำนาหรือทำนาในกรณีนี้มีอยู่ 2 ลักษณะ คือ ขุดทำเป็นร่องตัดกับคันนาตรงกึ่งกลางให้มีความกว้างประมาณสองช่วงกม.เสมอหรือประมาณ คืบเศษ มีความลึกพอที่จะระบายน้ำได้เร็ว สามารถบังคับให้น้ำไหลอยู่ในนากระทางแรกในระดับที่สามารถหล่อเลี้ยงต้นข้าวได้ แต่เมื่อต้องการลดน้ำนา คือระบายน้ำออกให้หมดเพื่อให้ดินแห้งเพื่อการเก็บเกี่ยวแล้ว ชาวนาจะขุดขยายทางให้มีขนาดทั้งลึกและกว้างขึ้นเพื่อที่จะระบายน้ำได้รวดเร็ว อีกลักษณะคือการจัดหาท่อหรือกระบอกไม้ซุงหรือไผ่ทวน ซึ่งมีขนาดใหญ่มาตัดขังข้อ เจาะรูขนาดใหญ่ไว้ใกล้กับบริเวณข้อ เมื่อนำท่อไปฝังให้ทำหน้าที่แทนร่องระบายน้ำแล้วให้หางส่วนที่เจาะรูขึ้น เมื่อระบายน้ำจากนาไว้บน

หมวดย่อย (Sub-classes) น้ำในการเกษตร	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) แหล่งน้ำธรรมชาติ	หมวดย่อย (Sub-classes) แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น
			คือ กระทั่งที่มีระดับสูงกว่า น้ำจะไหลลงจาก รูกอมทางสองข้างของท่อนั้น ชาวบ้านนิยมที่ ใช้ท่อเคยเป็นบ่อไฟดอกหรือกระบอบกรรจุ ดินปืนของไฟพะเนียงมาก่อน เพราะกลั่น กำมะถันของบ่อไฟจะช่วยขับปฏิก๊าซอยู่ ในท่อนั้นมิให้ขัดขวางต่อการระบายน้ำ ++ การต่อน้ำ สำหรับการจัดการน้ำเพื่อการ อุปโภคบริโภค ทำโดยการใช้ลำไม้ไผ่ผ่าซีก ทำเป็นลำราง เพื่อต่อน้ำจากตาน้ำบนคอย เหนือหมู่บ้าน มายังบริเวณกลางหมู่บ้าน ต่อน้ำ จากตาน้ำบนคอยเหนือหมู่บ้านการ ต่อน้ำเข้า มาใช้ในหมู่บ้านเพียงจุดและการส่งตัว ครอบครัวยุคนึงคนไปช่วยซ่อมแซมการ ชำรุดเสียหายของลำรางไม้ไผ่ แสดงให้เห็นถึง ความสามัคคี เป็นจุดศูนย์รวมของ ความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น ที่เกิดจากการพบปะ พุดคุยกัน ในระหว่างการมารอใช้น้ำในจุด เดียวกันรวมถึงการร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ และการป้องกันแก้ไข การชำรุด เสียหายของรางน้ำ ซึ่งเป็นทรัพย์สินส่วนรวม ของชุมชน ++ คลองชลประทาน เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้าน เดิมของชุมชนที่มีการขุดคลองดินเพื่อผันน้ำ

หมวดย่อย (Sub-classes) น้ำในการเกษตร	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) แหล่งน้ำธรรมชาติ	หมวดย่อย (Sub-classes) แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น
			จากแหล่งน้ำเข้าสู่พื้นที่การเกษตร เป็นการผสมผสานแนวคิดในยุคอดีตและพัฒนาเป็นยุคเปลี่ยนแปลงและยุคปัจจุบันที่มีความถาวรและเพิ่มขีดความสามารถกักเก็บน้ำ ++++คลองดิน คันคูนาการทอน้ำ ++++คลองดิน คันคูนา บารายน้ำกุดน้ำ คือการขุดคลองในแปลงนาเพื่อกักเก็บน้ำไว้ในการเพาะปลูก วิธีการกักเก็บเพื่อสามารถระบายน้ำให้ทั่วถึงทุกพื้นที่ในพื้นที่เพาะปลูก ขุดคลองเลียบรินนา ++++คลองดินคูคันนา เป็นการขุดคลองดินเป็นร่องน้ำมีความกว้างประมาณ 1-2 เมตรลึกประมาณ 2-3 เมตร เรียกเมตว่า “ศอก” คันหรือทอน้ำจากแม่น้ำเข้ากักเก็บ ++++คลองส่งน้ำสภาพพื้นที่บริเวณเชิงเขา ระบบการจัดการน้ำที่ต่อเนื่องจากแหล่งกักเก็บน้ำที่อยู่บริเวณเชิงเขา ลักษณะเป็นคลองน้ำขนาดเล็กวางตัวในแนวเดียวกันกับพื้นที่การเกษตร บางบริเวณพบว่ามีการขุดคลองซอยเหล่านี้น่ากันในระยะเท่ากันทุก ++++คันคูดินเหมืองดินกระโหลกน้ำระหัดผัน น้ำ การจัดการผันน้ำได้แก่การทำคันคูดินกักน้ำเหมืองดินระบายน้ำกระโหลกน้ำระหัดผัน

หมวดย่อย (Sub-classes) น้ำในการเกษตร	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) แหล่งน้ำธรรมชาติ	หมวดย่อย (Sub-classes) แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น
			น้ำ ++++คั่นน้ำปึงคั่นปึงนา ++++ท่อหลอดบารายน้ำ การผันน้ำจากบ่อบารายน้ำโดยมีต้นทุนต่ำในเรื่องค่าใช้จ่ายเป็นการใช้แรงดันน้ำช่วยในการระบายน้ำ ++++คูรับน้ำ สภาพพื้นที่ ลาดชัน ใช้แบ่งความยาวของความลาดชันให้สั้นลง เพื่อรับปริมาณน้ำที่ไหลลงสู่ทางระบายน้ำหรือแหล่งน้ำธรรมชาติ ++++คลองดิน การลงแขกเอาแรงกัน คุณค่าการให้ความเคารพ ความเชื่อถือศรัทธากับคนคันคืด ลงทุน ลงแรงมาก่อน เป็นฐานคิดของชาวบ้านที่แสดงให้เห็นถึงความอ่อนน้อม ถ่อมตนที่เกิดจากความเคารพ เชื่อถือศรัทธา ทั้งระหว่างคนกับคนและคนกับทรัพยากร ที่เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ดำรงอยู่ และทำให้ไม่เกิดข้อขัดแย้งในการจัดการในการใช้น้ำร่วมกัน และการยอมรับเงื่อนไข ++++ประตุน้ำการสร้างประตุน้ำเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านในการจัดการน้ำเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจสังคมวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมของชุมชนที่พบในเขตพื้นที่ต้นน้ำพื้นที่กลางน้ำ และพื้นที่ท้ายน้ำ ซึ่งชุมชนสร้างขึ้นเพื่อระบาย

หมวดย่อย (Sub-classes) น้ำในการเกษตร	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) แหล่งน้ำธรรมชาติ	หมวดย่อย (Sub-classes) แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น
			น้ำจากที่กักเก็บในรูปแบบต่างๆ เพื่อการเกษตรกรรมถือว่าเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านอีกชนิดหนึ่งที่ชุมชนจะทำประตูด่านน้ำไว้ที่ฝั้งลุ่มน้ำหรือบ่อบารายน้ำเมื่อน้ำมีปริมาณมากในช่วงฤดูฝนน้ำที่หลากมากก็ไหลเข้าสู่ประตูด่านน้ำอัตโนมัติและการสร้างประตูด่านน้ำภูมิปัญญาที่พัฒนามาจากอดีตซึ่งในสมัยอดีตชุมชนจะทำเหมืองเล็กๆ ไว้ที่ฝั้งคลองหรือบ่อน้ำเวลาน้ำหลากมาหรือฤดูฝนที่ตกลงมาเป็นระยะเวลายาวนานน้ำก็จะล้นเข้าเหมืองที่ชุมชนสร้างไว้อีกภาษาหนึ่งเรียกว่า “ตาน้ำ” แต่ถ้าเป็นแปลงเพาะปลูกจะเรียกว่า “พื้นคันนา” ให้เป็นร่องเพื่อให้น้ำไหลเข้าแปลงนาต่อๆ ถึงทุกแปลง +++เหมืองฝาย ++++ฝาย คือ ทำนบกั้นน้ำขนาดใหญ่ใช้กันแม่น้ำ ลำน้ำ หรือลำธาร เข้าสู่ลำคลองใหญ่เรียกว่า ลำเหมือง ++รูปแบบการกักเก็บน้ำ +++คลองส่งน้ำหัวฝาย เป็นระบบการจัดการน้ำจากฝายคลองส่งน้ำเป็นด่านแรกของการแบ่งน้ำจากฝายมาถึงที่ทำกิน คลองส่งน้ำ ซึ่งเป็นทางเดินน้ำที่แสดงออกให้เห็นถึงภูมิ

หมวดย่อย (Sub-classes) น้ำในการเกษตร	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำ	หมวดย่อย(Sub-classes) แหล่งน้ำธรรมชาติ	หมวดย่อย(Sub-classes) แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น
			ปัญหาในการนำน้ำมาใช้ในการทำการเกษตรที่ ค่อนข้างชัดเจนของหมู่บ้าน เพราะคลองส่งน้ำ เป็นวิธีการนำน้ำมาใช้ประโยชน์จากฝายทุก ๆ แห่งของหมู่บ้าน

ตารางที่ 7 โครงสร้างกลุ่มความรู้เกษตรกรรมพื้นบ้าน (การจัดการน้ำรูปแบบฝาย)

หมวดย่อย(Sub-classes) การจัดการน้ำรูปแบบฝาย	หมวดย่อย (sub-classes) การจัดการน้ำรูปแบบฝาย(ต่อ)	หมวดย่อย (Sub-classes) ภูมิปัญญาก่อนเกิดดำรงอยู่และการผลิตซ้ำ การจัดการน้ำรูปแบบฝาย	หมวดย่อย (sub-classes) ภูมิปัญญาก่อนเกิดดำรงอยู่และการผลิตซ้ำ การจัดการน้ำรูปแบบฝาย (ต่อ)

++ฝ่าย +++ความรู้ระดับวิคิด ++++การจัดการทางด้านพื้นที่หรือทางกายภาพได้แก่ การเลือกพื้นที่ก่อสร้างฝาย สภาพเป็น ลำห้วย วังน้ำ ร่องน้ำผ่าไร่ แก่งน้ำ ++++ระบบการผลิต ++++การปรับเปลี่ยนจากข้าวไร่เป็นการทำนาดำ ++++การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตสภาพและลักษณะของพื้นที่ ศักยภาพด้านแหล่งน้ำที่แสดงให้เห็นความหลากหลายของทรัพยากร สภาพการไหลของน้ำ การเพิ่มขึ้นของประชากร ++องค์ความรู้การจัดการน้ำรูปแบบฝายเกี่ยวข้องกับระบบคิดที่สะท้อนโลกทัศน์ในการมองทรัพยากรน้ำและในส่วนที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ไม่ว่าจะเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่เป็นต้นน้ำที่สำคัญ แหล่งน้ำที่มนุษย์สร้างขึ้นโดยเฉพาะคลองและฝาย วัฒนธรรมประเพณีและความเชื่อเรื่องผีที่มีผลในด้านการสร้างสำนึกในการจัดการและการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ +++ความรู้ระดับวิคิด	++สภาพพื้นที่ +++เลือกบริเวณที่ระดับน้ำในลำห้วยอยู่สูงสุด เนื่องจากสภาพพื้นที่ทำกินจะอยู่สูงกว่าลำห้วย +++บริเวณที่ลำห้วยที่แคบที่สุด มีความเป็นกุดแก่งน้ำ +++ระบบนิเวศของลำห้วยมีสภาพเป็นวังน้ำ มีส่วนช่วยชะลอความแรงของน้ำไม่ให้ฝายพังเร็ว ++ระบบเหมืองฝาย +++ฝายกั้นร่องน้ำการสร้างฝายกั้นร่องน้ำ วิธีการคือใช้ไม้วางขวางและใช้ใบตองกล้วยมาปิดไว้บริเวณหน้าฝายเพื่อให้ระดับน้ำขึ้นสูงขึ้น จะสร้างฝายในบริเวณร่องน้ำที่ออกมาจากลำห้วยอีกปุมซึ่งเป็นลำห้วยสาขา เพื่อทดน้ำให้สูงขึ้น หลังจากนั้นจะวางท่อให้น้ำไหลเข้าสู่ที่นาของตน +++ฝายขนาดใหญ่ ++++ฝายคอกหมู มีความคงทนมากกว่าฝายที่ทำจากไม้ แต่ต้องใช้แรงงานและทุนสูงกว่าในการสร้างฝายด้วยไม้ ++++ฝายดิน ดินลูกรัง ภูมิปัญญาชาวบ้านที่สัมพันธ์กับวิธีการนำน้ำมาใช้ตามวิธีดั้งเดิมคือการไม่พึ่งเทคโนโลยี	++ภูมิปัญญาก่อนเกิดดำรงอยู่และมีการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอด +++กลไกทางสังคมของชุมชน ทุนทางสังคมมีความสำคัญต่อระบบการจัดการน้ำรูปแบบฝาย กระบวนการมีส่วนร่วมของสมาชิก การดูแลแบ่งปันน้ำ การปรับปรุงฝาย การกำหนดกฎเกณฑ์ +++การผลิตซ้ำองค์ความรู้ ++++กระบวนการในการผลิตซ้ำองค์ความรู้วิธีการจัดการเกิดขึ้นระหว่างกลุ่มสมาชิกผู้ใช้น้ำ องค์ความรู้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันตามโอกาสอย่างไม่ปิดบัง กระบวนการในการผลิตซ้ำมีกลไก เครื่องมือที่ช่วยให้เกิดการสืบทอดภูมิปัญญา สภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปเกิดเป็นความรู้ใหม่ที่ดำรงอยู่ในแต่ละยุคสมัยอย่างเหมาะสม +++กลไกทางจริตการผลิตซ้ำองค์ความรู้ความเชื่อเรื่องผี ++++ผ่านพิธีกรรมบุญเลี้ยงบ้าน การผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดองค์ความรู้ในการจัดการน้ำ มีบทบาทอย่างสำคัญในการกำกับและควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ ทำให้เกิดสำนึกร่วม	++การสืบทอดภูมิปัญญาใช้เครื่องจักรภูมิปัญญาและระบบความเชื่อ ระบบคุณค่า และระบบคิดของชุมชน มีตัวชี้วัดที่ชี้ให้เห็นการสืบทอด สร้างสรรค์ปรับและพัฒนาภูมิปัญญา +++การมีผู้นำทางความคิด +++ความคิดพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชนที่สะท้อนได้คือการสืบทอด +++โดยดูจากทัศนคติหรือความคิดเห็นของสมาชิกเกี่ยวกับความเชื่อ และพิธีกรรมต่างๆ +++พฤติกรรมของสมาชิกในการถือปฏิบัติตามพิธีกรรมหรือความเชื่อ ++ความรู้ในการสร้างฝาย +++ความรู้ในการเลือกวัสดุฝายกระบวนการและวิธีการทำงาน การผลิตซ้ำความรู้ ++++ลักษณะความรู้ในการเลือกวัสดุสร้างฝายความรู้จะฝังอยู่กับตัวคนในลักษณะของกระบวนการและวิธีการทำงานมีการผลิตซ้ำความรู้อย่างต่อเนื่อง เนื่องจากสภาพทรัพยากรและการเข้าถึงมีการปรับเปลี่ยน การเรียนรู้ใหม่ที่พบว่าวัสดุบางอย่างจะทนกับสภาพความแรงของน้ำ ความหลากหลายของระบบนิเวศแหล่งน้ำที่ช่วยชะลอการพังทลายของฝายในช่วงที่น้ำ มาแรง กล่าวคือสภาพความเป็นวังน้ำสูญเสียคุณค่าความหมายดั้งเดิมที่มีต่อชาวบ้านเป็นอย่างมาก ส่วนหนึ่งมาจากการเปลี่ยนแปลงการผลิตเป็นพืชเศรษฐกิจใน
--	--	--	---

++++การจัดการทางด้านพื้นที่ได้แก่ การเลือกพื้นที่ก่อสร้างฝาย การเลือกวัสดุ วิธีการก่อสร้างฝาย วิธีนํานํามาใช้ประโยชน์ ++เงื่อนไขที่ทำให้ก่อเกิดภูมิปัญญาในการ จัดการน้ำรูปแบบฝาย +++การสร้างความรู้จากวิถีการดำรงชีวิต การเรียนรู้ภายใต้สภาพแวดล้อมทั้งธรรมชาติและทางสังคม วัฒนธรรม เพื่อให้สามารถ นำไปสู่การแก้ปัญหา หรือการหาทางเลือก ในการใช้ชีวิตได้อย่างเหมาะสม +++เกิดจากการที่มนุษย์ต้องมีการเรียนรู้ ปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เพื่อความอยู่รอด และการดำรงเผ่าพันธุ์ ++++มนุษย์สร้างและปรับระบบความสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์ด้วยกันตลอดเวลา มนุษย์จึง สร้างความเชื่อและระบบความสัมพันธ์กับสิ่ง เหนือธรรมชาติขึ้นตามความรู้ ความเข้าใจและ จินตนาการของเผ่าพันธุ์ +++โลกทัศน์ซึ่งอยู่บนฐานของการตระหนักรู้ และเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศและ สังคม วัฒนธรรม ++เหมือง ลำเหมือง การขุดลำเหมืองหรือคลองส่งน้ำมีหลักอยู่ว่า ระดับของปากเหมือง หมายถึง ส่วนแยกที่อยู่ ติดกับแหล่งน้ำธรรมชาติจะต้องอยู่ในระดับที่	สมัยใหม่ แต่เปิดเข้าโดยวิธีดั้งเดิม จะช่วย ควบคุมไม่ให้เกิดการใช้น้ำอย่างฟุ่มเฟือย แสดงให้เห็นวิถีคิดที่ไม่เอาเปรียบ ธรรมชาติ แต่จะใช้อย่างเหมาะสม ใช้ ดินที่มีคุณสมบัติเป็นดินละเอียดเหนียว ใช้ดินจอมปลวก เมื่อนำมาบั่นอัดให้แน่น ขึ้นเป็นลูกกลม ๆ เรียกว่า “ดินลูกแซ่” เรียกตามลักษณะการปั้นของดิน โดย วิธีการในการทำดินลูกแซ่จะต้องปั้นอัด ดินเป็นลูกกลมขนาดพอคนอุ้มไหว นำมาอัดทับกันสูงประมาณ 1 เมตรกว่า เนื่องจากพิจารณาแล้วเห็นว่าดินสมบัติ ที่จะช่วยยึดให้ส่วนประกอบอื่น ๆ ติด แน่นกันในแต่ละหมอน หมายความว่า ไม้หนึ่งหมอนมีส่วนประกอบ ได้แก่ ไม้ หมอน ไม้ระแนง เปอะ ไม้ไผ่ และดินลูก แซ่ +++ฝายดิน ฝายซีดิน ฝายที่ทำจากวัสดุ ดินเป็นหลัก เป็นฝายขนาดเล็ก เป็นฝาย น้ำสั้นไปได้ ทำให้ไม่เกิดการกักกั้น ทรัพยากรและผลผลิตที่เกิดขึ้นจาก ทรัพยากร แนวทางที่เป็นรูปธรรมที่ สะท้อนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ที่แสดงให้เห็นถึงการไม่แยกขาดจาก ทรัพยากรระหว่างดิน น้ำ ป่า และการไม่	เกิดการบูรณาการภูมิปัญญาหรือองค์ ความรู้ต่างๆของชาวบ้านกับศาสตร์ สมัยใหม่ ด้อยอดเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่ สอดคล้องกับ ยุคสมัย โดยเฉพาะภายใต้ระบบการ จัดการน้ำรูปแบบฝายทุกส่วนยังปรากฏ ให้เห็นว่ามีการสืบทอดระบบคุณค่าและ ความเชื่อ การสร้างและเครื่องมือทาง สังคมวัฒนธรรมเป็นส่วนหนึ่งของทุก กิจกรรมภายในชุมชน ผ่านผู้รู้ ผู้อาวุโส เจ้า ความเชื่อมโยงในระดับเครือข่ายทาง สังคม ภายใต้การเป็นเครือข่ายของคน กับคน ฝักฝั การนับถือผีตนเดียวกับใช้ สายน้ำหลักเดียวกัน เป็นต้น ช่วยคอกย้ำ ให้มีการสืบทอดและผลิตซ้ำความเชื่อ เรื่องผีผ่านพิธีกรรมบุญเลี้ยงบ้านร่วมกัน ++++สุภาษิตคำสอนเรื่องเล่าหรือ ตำนานที่ช่วยทำให้การสืบทอดเป็นไป ตามการให้คุณค่าความหมายต่อสิ่งต่างๆ ไปพร้อมๆกัน สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งยึด เหนี่ยวทางใจที่สำคัญ รวมทั้งช่วยให้เกิด การกระชับความสัมพันธ์ระหว่างกัน ภายใต้ความสัมพันธ์ที่แนบแน่นก็มีส่วน ให้กฎเกณฑ์หรือการจัดการน้ำดำเนินไป ได้ ไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร	ปัจจุบัน ความรู้ของชาวบ้านก็มีการปรับเปลี่ยนไป ตามสภาพความเปลี่ยนแปลงไปทั้งทางด้าน กายภาพ โดยที่สัมพันธ์กับสิทธิในการเข้าถึง ทรัพยากรที่เคยมีมาแต่เดิม ++++เงื่อนไขที่ทำให้ก่อเกิดภูมิปัญญาในการ จัดการน้ำรูปแบบฝาย ++++ระบบคิดที่สำคัญในการจัดการน้ำรูปแบบ ฝายที่สะท้อนถึงการจัดการความสัมพันธ์กับการให้ คุณค่าระหว่างคนกับคน คนกับทรัพยากร และคน กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ++++โลกทัศน์ของชาวบ้านอยู่บนพื้นฐานของการ ตระหนักรู้และเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างระบบ นิเวศและสังคม วัฒนธรรม ทำให้เกิดความเข้าใจที่ ลึกซึ้ง พัฒนาเป็นแนวทางในการใช้ประโยชน์จาก น้ำในรูปแบบที่เหมาะสมกับบริบทและศักยภาพ ของท้องถิ่น ชาวบ้านมีแนวคิดความเข้าใจในเรื่อง ได้แก่ ฐานทรัพยากรและความหลากหลายของ ระบบนิเวศดิน น้ำ ป่า ลักษณะของภูมิประเทศ ระบบการผลิตและ การบริโภคข้าวเป็นอาหารหลัก ภายใต้วิธีการสร้าง และพัฒนาความรู้ผ่านระบบการจำแนกแยกแยะ ทรัพยากรต่างๆอย่างจริงจัง โดยเฉพาะ ในด้านแหล่งน้ำที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ แหล่งน้ำที่ คนสร้างขึ้น ในขณะที่เดียวกันในการจัดการมี ลักษณะที่ไม่แยกส่วนระหว่างดิน น้ำ ป่า สังคม
--	--	--	--

ต่ำกว่าระดับของน้ำในแม่น้ำลำธารเสมอ เพื่อสะดวกต่อการไหลไปสู่พื้นที่การเกษตร ดังนั้นเพื่อให้ระดับของน้ำในแหล่งธรรมชาติอยู่ในระดับที่สูง จึงมีการสร้างเขื่อนขวางลำน้ำไว้เพื่อทดน้ำ ใน ลำน้ำให้มีระดับสูงขึ้น จนถึงระดับที่ต้องการ ซึ่งหมายถึง ระดับที่สะดวกต่อการไหลเวียนไปสู่พื้นที่การเกษตร หลักของการทดน้ำจึงอยู่ที่ว่าระดับของปากเหมืองหรือคลองส่งน้ำจะต้องมีระดับสูงกว่าสันฝายหรือสันของเขื่อนทดน้ำเสมอ +++การจัดการเหมืองฝาย ++++ระบบการจัดสรรน้ำ +++++แก่อำเภอ แก่ฝาย แก่นำหรือตัวแทนกลุ่มที่ได้รับการเลือกตั้งจากกลุ่มผู้ใช้น้ำ เจ้าของนา ค่าตอบแทนการทำหน้าที่เป็นตัวแทนหรือผลผลิตการเกษตรแล้วแต่ทางกลุ่มจะตกลงกัน +++++บทบาทหน้าที่ ของแก่อำเภอ แก่ฝาย +++++ผู้นำดูแล ตรวจสอบทางน้ำ +++++การขุดลอกลำเหมือง การซ่อมแซมฝายดีฝาย ล้อมเหมืองดีฝาย แก่ฝาย แจก ปี้ เป็นเหมือนบัตรประจำตัวของผู้นำใช้แรงงาน เมื่อถึงเวลาเลิกงานก็จะนำมาส่งคืน เป็นการตรวจเช็คเวลาทำงานและเลิกงาน ส่วนผู้ที่ไม่มารับปี้ถือว่าไม่มาทำงาน จะถูกปรับไหมไป	แยกขาดระหว่างผู้คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ การเรียนรู้ในการสร้างฝายดินเป็นการทำแบบลองผิดลองถูก เกิดจากฐานความรู้ความเข้าใจความหลากหลายของทรัพยากร การก่อสร้างในระดับครัวเรือน หมู่ญาติในตระกูล ฝายที่มีขนาดเล็ก การจำแนกขนาดของฝายที่สอดคล้องกับสภาพลำห้วย และการพิจารณาถึงขนาดพื้นที่ทำกิน ซึ่งเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับปริมาณน้ำที่ใช้ทำให้ฝายดินที่วัสดุหาง่าย การทำฝายดินหากทำกันลำห้วยขนาดกว้าง หมายถึงฝายขนาดใหญ่ ไม่สามารถต้านทานความแรงของน้ำได้ การสร้างฝายเข้าใจความสำคัญของทรัพยากรป่า ดิน น้ำทั้งระบบ ไม่ว่าจะเกี่ยวพันน้ำ ความแรงของน้ำ ระบบนิเวศแหล่งน้ำที่ หลากหลายของลำห้วยหรือศักยภาพการใช้ประโยชน์จากลำห้วย ++++วัสดุที่ใช้ ได้แก่ ดินลูกรัง ดินหิน แอ่ ดินปลวก ดินสังห้วย ไม่หมอนไม้ ระแนง เปอะไม้ไผ่ -ดินหินแอ่ ลักษณะดินเป็นดินลูกรัง มีทั้งกรวด ดิน -ดินปลวก มีลักษณะดินเป็นดินเนื้อ	ระบบการจัดการของกลุ่มชาวบ้านผ่านแนวความคิดของชาวบ้านที่มีต่อทรัพยากรต่างๆ กลไกทางสังคม วัฒนธรรม เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งภายใน ภายนอก การทำพิธีกรรมตามขั้นตอนอย่างละเอียดถี่ให้เห็นว่า ตัวคนรักเหง้าทางวัฒนธรรมท้องถิ่น และการจัดการน้ำตามแบบชาวบ้านสัมพันธ์กัน ซึ่งที่ผ่านมาก็สะท้อนครอบคลุมถึงโลกทัศน์ พัฒนาเป็นระบบเกิดเป็นองค์ความรู้ในการจัดการน้ำรูปแบบฝาย +++กลไกทางจัดการผลิตซ้ำองค์ความรู้จากวิถีชีวิตปกติ ฐานคิดที่พัฒนาจากวิถีชีวิตปกติ ซึ่งเป็นการผลิตซ้ำองค์ความรู้ดั้งเดิมที่เคยมี พัฒนาชุดความรู้ใหม่บนฐานความรู้ชุดเดิม ซึ่งเป็นการจัดการความรู้ที่สำคัญที่ทำให้เกิดเป็นแนวทางที่เหมาะสมกับเฉพาะที่เฉพาะถิ่น และขบวนการยังแสดงให้เห็นถึงสิทธิอำนาจในการใช้น้ำที่เหนือกว่า กล่าวคือ มีการให้ความสำคัญกับคนต้นคิด โดยให้สิทธิในการเปิดน้ำเข้านา (การคิดลักษณะนี้เป็นส่วนหนึ่งในการให้ความสำคัญกับคนต้นคิด อีกส่วนหนึ่ง	วัฒนธรรม และความเชื่อ ดังนั้นระบบการจัดการจึงมีลักษณะที่เชื่อมโยงกับทุกด้าน พัฒนามาเป็นระบบคิดที่สำคัญในการจัดการน้ำรูปแบบฝายที่สะท้อนถึงการจัดการความสัมพันธ์กับการให้คุณค่าระหว่างคนกับคน คนกับทรัพยากร และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ช่วยหล่อหลอมแนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำที่มีลักษณะบูรณาการอย่างเป็นองค์รวมกับทุกส่วน ++++ฐานคิดในการจัดทรัพยากรระหว่างรัฐกับชุมชน +++++รัฐเน้นการอนุรักษ์โดยรัฐเท่านั้น และ การใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ ส่วนชุมชนให้ความสำคัญกับการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติในการจัดการความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและความหลากหลาย +++++ระบบกรรมสิทธิ์ รัฐจะแยกเค็ดขาดระหว่างรัฐกับเอกชน ส่วนชุมชน สิทธิทำกินและอยู่อาศัย เป็นของบุคคล แต่ในบางพื้นที่ที่เป็นของชุมชน +++++อำนาจกฎหมาย รัฐมองทรัพยากรแต่ละประเภทแยกส่วนตามหน่วยงานที่กฎหมายให้อำนาจแต่ละฉบับไว้ ส่วนชุมชนสิทธิในการจัดการ เป็นของชุมชนทั้งดิน น้ำป่า พืชพรรณ และสรรพสิ่งทั้งปวง ไม่แยกส่วนออกจาก +++++อำนาจการจัดการ รัฐจัดการและใช้ประโยชน์ร่วมศูนย์อยู่ที่รัฐ ส่วนชุมชนมีการ
---	--	--	--

ตามกฎกติกา ++++ขุนนางฝ่าย ขุนนางฝ่าย มีหน้าที่เกี่ยวกับเหมืองฝ่ายโดยตรง เรียกเกณฑ์แรงงานเพื่อซ่อมแซมเหมืองฝ่ายเหมืองฝ่าย ++++ผู้ช่วยแก่เหมือง เป็นผู้ให้แก่เหมืองแต่งตั้งให้ช่วยดูแลกิจการ ++++ผู้ใช้น้ำ สมาชิกกลุ่มใช้น้ำ เป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์จากน้ำในลำเหมือง ซึ่งจำนวนของสมาชิกผู้ใช้น้ำในแต่ละกลุ่มอาจไม่เท่ากัน และอาจเป็นกลุ่มในหมู่บ้านเดียวกันหรือกลุ่มต่างอำเภอก็ได้ขึ้นอยู่กับความยาวของลำเหมือง ++++ลำน เป็นผู้มีหน้าที่ทางด้านการขนส่งข้าวสาร การนัดทำงานหรือจัดประชุมตลอดจนแจกแจงอุปกรณ์ที่สมาชิกจะต้องนำมาทำงานในวันทำงาน ++++เลียนน้ำ มีหน้าที่ตรวจตราดูแลจัดแบ่งน้ำ การระบายน้ำให้เป็นไปโดยเสมอภาคกัน ++++หมื่นลำนนา มีหน้าที่ประสานงานเกี่ยวกับการไถนา ตลอดจนฤดูกาล ทำนา ++++หัวหน้าน้ำ หัวหน้าฝ่าย การจัดโครงสร้างกลุ่มของฝ่าย จัดการสิทธิลักษณะสิทธิเชิงซ้อน ++++ระบบการบริหาร หัวหน้าฝ่าย หัวหน้าน้ำ ++++คุณลักษณะบทบาทของผู้ใช้น้ำ เป็นทั้งผู้นำด้านเทคนิค ทักษะ การจัดการ วางแผน	ละเอียด เมื่อนำมาผสมกับน้ำสามารถขึ้นเป็นก้อน และ มีคุณสมบัติที่จะช่วยยึดหรือช่วยทำให้ดินแน่นขึ้น -ดินฝั่งห้วย ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นดินร่วนปนทราย และปนเหนียวบ้างเล็กน้อย เพื่อนำมาเป็นส่วนหนึ่งของตัวฝ่ายเพื่อถักก้อนน้ำ -เปอะไม้ไผ่ นำไม้ไผ่มาสานลายสองเพื่อไว้ ปลูกพื้นหน้าฝ่าย และหลังฝ่าย เพื่อช่วยไม่ให้ดินทั้งสองส่วนพังทลาย ++++ฝ่ายน้ำลั่นฝ่ายน้ำลั่นธรรมชาติ ฝ่ายน้ำลั่นคอนกรีต พื้นที่ต้นน้ำ พื้นที่กลางน้ำ พื้นที่ท้ายน้ำ กันทำนบเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านดั้งเดิมในการจัดการน้ำ คำว่าฝ่ายน้ำลั่น เรียกว่า กันทำนบ การนำดินมากันขวางลำน้ำให้เกิดแอ่งน้ำหรือคูน้ำ เมื่อน้ำหลากมามากๆก็จะล้นหรือท่วมทำนบที่กันไว้ ++++ฝ่ายบ้าน กฎเกณฑ์เกี่ยวกับการใช้น้ำ การให้ความหมาย และคุณค่าของ “ขวนน้ำ” สัญญาเหมืองฝ่าย กฎเกณฑ์ใช้น้ำฝ่าย การเกิดของกฎเกณฑ์ที่สำคัญภายใต้การจัดการน้ำของกลุ่มผู้ใช้น้ำในกลุ่มต่าง ๆ ตามความเข้าใจของผู้ใช้น้ำในปัจจุบัน ถือว่าเป็นข้อกำหนดที่เกิดจาก	ของชาวบ้านมองจากสภาพความเป็นจริงของพื้นที่ ที่แต่เดิมคนค้นคิดมีที่ดินมากกว่าเพื่อน ความต้องการน้ำก็มีมากด้วยเช่นกัน เหล่านี้บ่งบอกถึงความเอื้ออาทรที่มีต่อกันความเข้าใจถึงความจำเป็นต้องใช้) ขวนน้ำมีความจำเป็นอย่างต่อเนื่องในการนำมาใช้ในการแบ่งน้ำให้เกิดความเท่าเทียม พื้นที่ทำกินที่ใกล้ฝ่ายจะมีโอกาส และสมาชิกที่เหนือกว่าสมาชิกที่อยู่ไกลฝ่าย หากจะใช้ระยะทางในการเปรียบเทียบค่อนข้างลำบาก เพราะยังมีเงื่อนไขในเรื่องการใช้พื้นที่ เข้ามามีเกี่ยวข้องในการที่จะกำหนดว่าน้ำจะพอหรือไม่พอในช่วงการเพาะปลูก +++เงื่อนไขที่ส่งผลต่อการก่อเกิด การดำรงอยู่ และการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการน้ำรูปแบบฝ่าย ภูมิปัญญาในการจัดการน้ำในรูปแบบฝ่ายได้สะท้อนให้เห็นภาพของการจัดการแบบของชาวบ้าน ความรู้มีความสัมพันธ์กับฐานทรัพยากร วิธีการดำรงชีวิตตามวัฒนธรรมของท้องถิ่น อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นว่าภูมิปัญญาเดิมยังคงมีอยู่ แต่มีการปรับปรุง หรือปรับ	รวมกลุ่มกันและเกิดการยอมรับจากชุมชน +++รูปแบบวิธีการจัดการน้ำสิทธิชุมชนใน การจัดการทรัพยากร การจัดการน้ำที่ครอบคลุมระบบการจัดการทั้งระบบ ชาวบ้านเรียนรู้ที่จะพัฒนาวิธีการจัดการน้ำ นอกเหนือความรู้ทางด้านเทคนิคแล้ว องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องยังสัมพันธ์เชื่อมโยงกันทั้งระบบ ฝ่ายแสดงให้เห็นถึงโลกทัศน์ในการมองที่ให้คุณค่าความหมาย และความสำคัญของฝ่าย ยังบ่งบอกถึงความพยายามในการรักษาสมดุลทางธรรมชาติของระบบนิเวศ การจัดการน้ำรูปแบบฝ่ายจึงเป็นเสมือนหนึ่งการกักเก็บน้ำเลียนแบบธรรมชาติ นอกจากจะได้น้ำไว้ทำการเกษตรอุปโภค ยังช่วยชะลอความเสื่อมสภาพของระบบนิเวศ ฝ่ายมีคุณค่าความหมายที่บ่งบอกถึงการมีข้าวกิน ภาคปฏิบัติการในการจัดการน้ำรูปแบบฝ่ายจึงอยู่บนฐานคิด และสำนึกร่วมในการเป็นเจ้าของ และแสดงให้เห็นว่าสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรยังคงมีอยู่จริง +++ลักษณะความรู้การจัดการน้ำรูปแบบฝ่าย ++++ความรู้ที่มีลักษณะเป็นรูปธรรม ได้แก่ ตัวฝ่ายที่กันน้ำที่ได้ก่อสร้างซึ่งยังมีความหลากหลาย และมีการพัฒนาปรับปรุงรูปแบบ วัสดุในการก่อสร้างมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งฝ่ายดิน ฝ่ายหินภูเขาผสมคอนกรีต ฝ่ายคอนกรีต การเรียนรู้อย่าง
--	--	--	--

การประสานความรู้ นำไปสู่อำนาจที่สมาชิกหยิบยื่นให้ผ่านกฎเกณฑ์การใช้น้ำ เช่น ได้ขวนน้ำมากกว่าสมาชิกปกติอีกหนึ่งขวนน้ำ โดยไม่ต้องจ่ายค่าทางน้ำเพิ่ม และวิธีการสืบทอดตำแหน่งผู้นำ ส่วนหนึ่งเป็นการสืบทอดขวนน้ำตามไปด้วย แสดงให้เห็นถึงการยื่นหยัดอำนาจในการจัดการน้ำยังเป็นของตระกูลคนต้นคิด ++++หัวหน้าฝาย หัวหน้าน้ำ กฎเกณฑ์เกี่ยวกับการได้มาซึ่งหัวหน้าฝาย หัวหน้าน้ำ กำหนดรูปแบบในการบริหารจัดการน้ำ (ฝาย) เริ่มตั้งแต่เรื่องวิธีการเลือกหัวหน้าน้ำหรือหัวหน้าฝาย ผู้นำที่มีความเป็นธรรมในการจัดการเป็นหลัก และวิธีการเลือกที่ไม่มีการกำหนดกฎเกณฑ์ไว้ว่าจะต้องเลือกโดยวิธีการใด เช่น กรณีตัวอย่างฝายบ้าน การเลือกหัวหน้าฝาย จะมาจากความพอใจของสมาชิกที่รวมตัวกันสร้างฝายตั้งแต่ต้น ++++หัวหน้าน้ำ บทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบการผลิตซ้ำความรู้ บทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบของหัวหน้าน้ำที่ชัดเจนที่สุดประการแรก เป็นผู้ควบคุมดูแลสมาชิกให้ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ การใช้และดูแลน้ำจากฝาย เพื่อไม่ให้เกิดการเอาเปรียบกัน ประการที่สอง ประสานกับสมาชิกภายในกลุ่ม และ	การเรียนรู้ในการจัดการน้ำรูปแบบฝายไม่ได้มีการกำหนดกันตั้งแต่ต้น เป็นการเรียนรู้ผ่านปฏิบัติการการใช้น้ำจากฝายในแต่ละช่วง ซึ่งในแต่ละฝายจะมีระดับของความชัดเจนที่แตกต่างกันไป โดยที่ฝายบ้านซึ่งเป็นต้นแบบแห่งการเรียนรู้ของการเริ่มใช้กฎเกณฑ์ที่มีพัฒนาการ โดยที่การก่อเกิดกฎเกณฑ์ฝายต้นแบบ “ฝายบ้าน” เกิดจากการพบกับปัญหาของชาวบ้าน ในการจัดการน้ำทั้งระบบภายใต้ภาคปฏิบัติของชาวบ้าน โดยมีจุดมุ่งหมายที่สำคัญเพื่อควบคุมการใช้น้ำให้เกิดความเป็นธรรมแก่ทุกฝาย กฎเกณฑ์เรียกว่า “สัญญาเหมืองฝาย” กลุ่มผู้ใช้น้ำเรียกว่า “กฎ” หรือ “กฎเกณฑ์ใช้น้ำฝาย” สำหรับกลุ่มผู้ใช้น้ำภายใต้โครงสร้างตามลักษณะของฝายบ้าน ซึ่งมีผู้นำ และสมาชิกที่มีความหลากหลายคล้วเรือน จึงทำเป็นอีกเงื่อนไขหนึ่งที่สำคัญทำให้มีความจำเป็นต้องมีกฎเกณฑ์ในการปฏิบัติร่วมกันโดยเฉพาะการที่ฝายบ้านเป็นต้นแบบแห่งการเรียนรู้เรื่องกฎเกณฑ์ที่สำคัญ ฝายต้นแบบที่สำคัญที่สร้างให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างฝายระหว่างชาวบ้าน ที่เกิดจากพลังภายใน	ประยุกต์ในแง่วิธีการให้เหมาะสมตามยุคสมัย ++++การสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการน้ำในรูปแบบฝายด้านการสืบทอดภูมิปัญญาใช้เครื่อง ชั่วคึกเกี่ยวกับภูมิปัญญารวมถึงระบบความเชื่อ ระบบคุณค่า และระบบคิดของชุมชน ++++ตัวชี้วัดการสืบทอดและการสร้างสรรค์ การปรับและพัฒนาภูมิปัญญา ++++ผู้นำทางความคิดของสมาชิกในชุมชนเป็นผู้เชื่อมโยงสืบทอดภูมิปัญญา มาสู่พิธีกรรมและกิจกรรมต่างๆ ที่ควบคุมพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมืองของสมาชิกในชุมชน +++++ความคิดและพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน เป็นผู้ที่สะท้อนได้ดีว่ามีการสืบทอดภูมิปัญญา +++++++ทัศนคติหรือความคิดเห็นของสมาชิกเกี่ยวกับความเชื่อ และพิธีกรรมต่างๆ +++++++พฤติกรรมของสมาชิกในการถือปฏิบัติตามพิธีกรรมความเชื่อ	เข้าใจมีการผสมผสานกับความรู้ที่เป็นนามธรรม ซึ่งอยู่ในกลุ่มความรู้แฝง และ สืบสืบทอดกระบวนการทำงานและในสำนักของคน โดยที่ความรู้ที่เป็นนามธรรม +++++ความรู้ที่เป็นนามธรรม ลักษณะความรู้เป็นความรู้แฝงและความรู้ที่ฝังลึกอยู่ในตัวคน ได้แก่ ทักษะ เทคนิคในการจัดการที่เกี่ยวข้องทั้งทางด้านกายภาพ และทางด้านสังคม วัฒนธรรม ที่ถูกถ่ายทอดผ่านการใช้ชีวิต หรือ การทำกิจกรรมในการทำฝายร่วมกัน ได้แก่ ความรู้ทางเทคนิคในการเลือกพื้นที่ การก่อสร้างฝาย รูปแบบต่างๆ การกำหนดกฎเกณฑ์ในการดูแลรักษา การเข้าเป็นสมาชิก และแบ่งปันน้ำ บทลงโทษ เป็นต้น ซึ่งทำให้เกิดการพัฒนาความรู้เป็นความรู้เปิดเผยเพื่อใช้ในการก่อสร้างฝายมาเป็นลำดับจนเกิดเป็นการเรียนรู้ที่สำคัญ ว่ามีน้ำ มีฝายได้ทำนาคามีข้าวกิน ความคิดความเชื่อเรื่องผี ซึ่งถูกนำมาใช้ในการควบคุมกำกับพฤติกรรมในด้านต่างๆ โดยที่ความรู้ทุกส่วนมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับการนำความเชื่อเรื่องผีเข้ามาในระบบคิด มีส่วนในการกำหนดเป็นแนวทางการจัดการน้ำที่มีจริยธรรมและศีลธรรมกำกับเกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำรูปแบบฝาย เป็นความรู้ที่พัฒนาเป็นสำนักในการจัดการการใช้น้ำร่วมกันผ่านกลุ่มที่มีลักษณะการจัดการที่มีความหลากหลายไม่จำกัด
--	--	--	---

ภายนอก ประการที่สาม สํารวจข้อบกพร่องเสียหายของฝาย และคลองส่งน้ำ ร่วมกับหัวหน้าคลอง ประการที่สี่ ตรวจสอบตราดูแลการใช้น้ำในคลองส่งน้ำเพื่อให้เกิดความสะดวกและเป็นธรรม ประการที่ห้า คัดสินกรณีพิพาทที่เกิดขึ้นระหว่างสมาชิกด้วยกัน ประการที่หก เป็นผู้เก็บเงินค่าปรับจากสมาชิกกรณีที่ไม่มาร่วมกันซ่อมฝาย ลอกคลองส่งน้ำ ประการที่เจ็ด เก็บเอกสารที่สำคัญ รายชื่อสมาชิกฝาย เป็นการผลิตซ้ำความรู้ที่แต่เดิมเป็นการจำประการที่แปด เป็นผู้ประสานงานกับหน่วยงานรัฐ เอกชน ในการขอสนับสนุนงบประมาณ ซึ่งเป็นการผลิตซ้ำ และต่อยอดความรู้เดิมที่ประสานเฉพาะภายในสมาชิกฝาย ถึงแม้ว่าในปัจจุบันจะมีการปรับเปลี่ยนผู้นำซึ่งสืบทอดจากคนในครัวเรือนของหัวหน้าน้ำเดิม แต่ก็ยังคงทำหน้าที่เช่นเดียวกัน ซึ่งในการสืบทอดเป็นเสมือนหนึ่งการสืบทอดขบวนน้ำด้วย จึงไม่เกิดปัญหากับสมาชิก ++++หัวหน้าฝายหัวหน้าน้ำ ผู้นำทางพิธีกรรมจำ การทำงานมีลักษณะ “ช่วย ๆ กันทำไปอะไร ๆ ก็รู้ ๆ กันอยู่” ไม่มีหัวหน้าน้ำ มีลักษณะเหมือนผู้นำเงา ผู้นำฝายบ้านเกิดขึ้นจากความเชื่อถือ ศรัทธา ความสามารถเฉพาะด้านที่เป็นคนต้นคิดในด้านการสร้างฝาย	ผ่านเครือข่ายความสัมพันธ์บนฐานของความเป็นเครือญาติ พี่น้อง และเพื่อนบ้านท่ามกลางการใช้ประโยชน์จากน้ำ มีการพัฒนากฎเกณฑ์การใช้ทรัพยากรน้ำอย่างไม่หยุดนิ่งเช่นกัน กฎเกณฑ์ที่ถือปฏิบัติกันไม่ว่าจะเกี่ยวกับเรื่อง การลงแรง การปรับ การลงเงินในการปรับปรุงฝาย เกิดมาจากการได้เรียนรู้จากฝายบ้าน และจากวิถีชีวิตปกติ ++++ฝายบ้าน กฎเกณฑ์เกี่ยวกับการใช้น้ำ การให้ความหมาย และคุณค่าของ “ขบวนน้ำ” การพัฒนากฎเกณฑ์ในการแบ่งปันน้ำที่เรียกว่า “ขบวนน้ำ” ขึ้นมาใช้ โดยมีเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับฤดูกาลที่แห้งแล้งซึ่งส่งผลให้ปริมาณน้ำมีจำกัด จึงพยายามหาข้อกำหนดร่วมกันในการใช้น้ำหรือแบ่งน้ำให้เกิดความเท่าเทียมกันมากที่สุดจะได้ไม่เกิดกรณีข้อขัดแย้ง และสิ่งนี้ปรากฏตั้งแต่เริ่มมีการใช้ขบวนน้ำ ได้สร้างให้เกิดความเท่าเทียมและเป็นธรรมให้การใช้น้ำร่วมกัน รวมทั้งยังช่วยระงับข้อขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นได้ จากกรณีดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าภายใต้ระบบคิดของชาวบ้าน มีฐานคิดที่พัฒนา	+++กระบวนการสร้างความรู้ ++++การเรียนรู้จากเครือข่ายการเรียนรู้ภายใน ++++โดยคนใน เป็นผู้รู้ที่สำคัญ ++++การเรียนรู้เกิดจากภาคปฏิบัติการก่อสร้าง ++++การรับความรู้ของคนระหว่างรุ่นขึ้นอยู่กับพื้นฐานความเข้าใจระบบนิเวศดิน น้ำ ป่า ผสมผสานกับประสบการณ์ที่ร่วมกับคนรุ่นก่อนที่มีลักษณะแบบเคียงบ่าเคียงไหล่ก็จะมีโอกาสที่จะได้รับความรู้ทั้งได้เห็น ได้ฟังจาก การบอกเล่า ++++การเรียนรู้จากภายนอก ++++ผ่านเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นระหว่างฝาย กลไกของกลุ่มผู้ใช้น้ำถ่ายทอดผ่านผู้นำ ซึ่งเป็นคนต้นคิดในการก่อสร้างฝาย ซึ่งในด้านของกระบวนการที่สำคัญที่ทำให้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการน้ำได้ก่อเกิดมีการดำรงอยู่และผลิตซ้ำเพื่อสืบทอด มีการแลกเปลี่ยนปรับปรุงความรู้ต่างๆ ทั้งในด้านทักษะ ความคิด ความเข้าใจ จนสามารถแก้ไขปัญหาเรื่องการกักเก็บ	รูปแบบตายตัว ไม่มีบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์ +++กลไกทางจารีต ลักษณะของกฎเกณฑ์ที่ปรากฏในการใช้น้ำร่วมกันของกลุ่มผู้ใช้น้ำ ++++กฎเกณฑ์ที่เป็นทางการ ฝายบ้าน กฎเกณฑ์ที่ไม่เป็นทางการ ขอกันเอา การแบ่งขบวนน้ำกันเป้าหมายเดียวกันคือ“เพื่อให้เกิดความเป็นธรรม” +++++ความเชื่อเรื่องผีที่ปฏิบัติผ่านการทำพิธีบุญเลี้ยงบ้านเดือน 6 การบูชาผีฝาย ความเป็นทางการ มีกฎเกณฑ์ที่ถือปฏิบัติและมีการพัฒนา รวมทั้งถูกนำมาใช้ตามความเหมาะสมกับกิจกรรมการจัดการนี้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง สมาชิกเข้าใจและรับรู้ร่วมกันเป็นอย่างดี แม้ว่าจะไม่ถูกกำหนดหรือบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรก็ตาม ++++กฎเกณฑ์ที่ไม่เป็นทางการ มีลักษณะที่เหมือนไม่มีกฎเกณฑ์ หรือบางครั้งผู้ใช้น้ำเองก็ไม่ถือว่ามีกฎเกณฑ์ ในความไม่มีกฎ กล่าวได้ว่ามีกฎที่ถือปฏิบัติร่วมกัน แต่ถือว่าไม่เป็นทางการ เนื่องจากโดยวิธีการนำมาใช้สอดแทรกอยู่ในวิถีชีวิตของการอยู่ร่วมกัน สมาชิกฝาย เรียกว่า “ใช้วิธีแบบขอกันเอา” “การแบ่งขบวนน้ำกัน” เป็นเสมือนความต่างบนความเหมือน ในระหว่างกฎที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการ ถึงแม้ทั้งสองลักษณะตามเงื่อนไขที่แตกต่างกันไป แต่ก็ยังมี
---	---	---	--

รวมทั้งเป็นผู้นำทางพิธีกรรมที่สำคัญ “เป็นเจ้า” ปลั่งอำนาจในการจัดการเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนให้กิจกรรมในฝ่ายเป็นไปตามวิถีของการใช้น้ำจากฝาย รวมทั้งมาจากการเลือกตั้งจากสมาชิกที่ร่วมกันสร้างฝายตั้งแต่ต้น ++++สมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ จ่ายเงินค่าสมาชิก ค่าเปิดทางน้ำหลักเกณฑ์ในการเข้าเป็นสมาชิก ++++ประเภทกลุ่มผู้ใช้น้ำ +++++กลุ่มที่มีลักษณะเป็นทางการ ฝายบ้าน ความเป็นญาติในตระกูลเดียวกัน และความเป็นเพื่อนบ้านที่มีที่ทำกินใช้น้ำจากแหล่งน้ำในอาณาบริเวณเดียวกัน ภายใต้กลุ่มมีโครงสร้างการจัดการกลุ่มที่ค่อนข้างชัดเจนและเป็นทางการด้วยเช่นกัน +++++กลุ่มผู้ใช้น้ำ กลุ่มไม่เป็นทางการ การปฏิบัติตามกฎเกณฑ์หรือข้อกำหนดในการใช้น้ำร่วมกันภายใต้แนวคิดที่ว่า “ทุกอย่างขอกันเอา” ++บทบาทของสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำโครงสร้างกลุ่มกับการจัดการน้ำ โครงสร้างกลุ่มทั้งที่เป็นทางการและเครือญาติ ระบบคุณค่าทางด้านความสัมพันธ์ทางเครือญาติ +++กลุ่มที่ไม่เป็นทางการมีฐานความสัมพันธ์ทางเครือญาติค่อนข้างสูง ซึ่งเป็นไปตามระบบการจัดการน้ำจากฝายที่ไม่มีอีกรูปแบบตายตัว	มาจากวิถีชีวิตปกติ ซึ่งเป็นการผลิตซ้ำองค์ความรู้ดั้งเดิมที่เคยมี พัฒนาความรู้ใหม่ บนฐานความรู้ชุดเดิม ซึ่งเป็นการจัดการความรู้ที่สำคัญที่ทำให้เกิดเป็นแนวทางที่เหมาะสมกับเฉพาะที่เฉพาะถิ่น และยังแสดงให้เห็นกับการให้ความสำคัญกับคน ดันคิด ++++ฝายแบบก้อนหินหรือคันคูนน้ำ เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านของชุมชนกลุ่มน้ำที่พบในเขตพื้นที่คันน้ำและพื้นที่กลางน้ำ ซึ่งชุมชนจัดสร้างขึ้นเพื่อการกักเก็บน้ำ การสร้างฝายโดยใช้ก้อนหินหรือก้อนดินที่เกิดจากการพังทลายของฝั่งลุ่มน้ำเท่านั้น ปัจจุบันชุมชนได้พัฒนาการสร้างฝายแบบก้อนหินคันคูนน้ำโดยเพิ่มจำนวนก้อนหินที่เชื่อมมาเสริมความแข็งแรงของฝาย ++++ฝายแบบผสมผสานฝือกไม้ก้อนหินคันคูนน้ำ +++++ฝายผาข้าวหลาม การทำนาคำ การกักเก็บน้ำในรูปแบบฝาย เพื่อให้สามารถทำนาคำได้ในบริเวณที่ค่อนข้างอยู่ใกล้ ๆ กับแหล่งน้ำได้ +++++ฝายพื้นเมือง ฝายเฉพาะฤดูกาลเป็น	น้ำไว้เพื่อทำนาได้ จึงเกิดเป็นความรู้ใหม่ และมีการสืบทอดพัฒนา ++++กระบวนการสร้างและการถ่ายทอดความรู้ของชาวบ้านเพื่อสืบทอดความรู้ในการจัดการน้ำ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทางพื้นที่หรือทางกายภาพ มีลักษณะการสร้างความรู้จากการลองผิดลองถูก และสรุปบทเรียนจากปัญหาที่พบ ชุดความรู้ดังกล่าวจึงเกิดจากการนำไปปฏิบัติจริง ซึ่งมีความสอดคล้องและเป็นไปตามแนวทางการดำรงชีวิตปกติเพื่อส่งเสริมให้การดำเนินชีวิตได้ดำเนินต่อไป ชุดความรู้ที่ชาวบ้านสร้างใหม่เพื่อให้มีความเหมาะสมกับศักยภาพของกลุ่มและระบบนิเวศแหล่งน้ำ และอีกส่วนหนึ่งของความรู้ โดยเฉพาะในด้านการจัดการทางสังคมวัฒนธรรม ซึ่งถ่ายทอดผ่านกลไกของกลุ่มบางส่วน และกลไกทางจริต ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมความเชื่อเรื่องผี สุกายิต คำสอน ดำเนินเรื่องเล่าท้องถิ่น สิ่งสำคัญคือ สิ่งที่เป็นความรู้ที่แฝงอยู่กับกระบวนการ ขึ้นตอน ทักษะ เทคนิคที่เป็นความรู้เดิม รวมทั้งแนวคิดมุมมอง และ โลกทัศน์ของชาวบ้านที่แสดงให้เห็น	เป้าหมายเดียวกันคือ “เพื่อให้เกิดความเป็นธรรม” ตามแนวคิดที่ว่ากฎเกณฑ์ก็ไม่มีความเป็นเท่ากันวิธีการของกฎที่ไม่เป็นทางการ “ขอกันเอา” ทั้งนี้ไม่ว่าลักษณะกฎเกณฑ์จะเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ ทั้งสองลักษณะมีสิ่งที่จะช่วยสร้างความหลากหลายตามแบบวิธีการจัดการของชาวบ้าน ก็คือ กลไกทางจริต ซึ่งช่วยรักษาให้เกิดการถือปฏิบัติในการใช้น้ำร่วมกันเป็นอย่างดี จะเห็นได้ชัดเจนว่าเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้กลุ่มที่มีลักษณะที่ไม่เป็นทางการเริ่มมีกฎเกณฑ์ที่เป็นทางการขึ้น เนื่องจากความหลากหลายของสมาชิกที่มีเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ ส่งผลให้กฎเกณฑ์ต้องมีการเพิ่มความชัดเจนในการปฏิบัติด้วยเช่นกัน ++การผลิตซ้ำองค์ความรู้ การจัดการผ่านกลไกกลุ่ม กลไกทางจริต เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรม โดยผ่านเครื่องมือที่มาจากฐานวัฒนธรรมของท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องพิธีกรรมความเชื่อเรื่องผี โดยผู้รู้หรือเจ้า การจัดการน้ำทำให้เห็นว่าการผลิตซ้ำองค์ความรู้ในการจัดการน้ำรูปแบบฝาย เพื่อสืบทอดทั้งในส่วนที่เกี่ยวข้อง ครอบคลุมทั้งด้านแนวคิด การจัดการทางกายภาพ การจัดการทางสังคม วัฒนธรรม โดยผ่านเครือข่ายการเรียนรู้จากภายในและภายนอกที่มีศักยภาพในการจัดการผ่านกลไก
---	---	---	--

รวมทั้งมีการปรับตัวให้เป็นไปตามความเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง บทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบไม่ว่าผู้ใช้น้ำจากฝายจะอยู่ในฐานะที่เป็นสมาชิก ผู้นำ ส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดความเข้าใจ นำไปสู่การปฏิบัติตามในหน้าที่และความรับผิดชอบตามความหลากหลายของการรวมตัวและการจัดการ โดยเรียนรู้ผ่านภาคปฏิบัติการใช้งานจากฝายเป็นสำคัญ และถึงแม้ว่าหน้าที่ต่าง ๆ จะไม่ถูกบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ชาวบ้านก็ถือปฏิบัติร่วมกันได้ เพราะการปฏิบัติในกิจกรรมต่าง ๆ เกิดจากความเข้าใจอย่างถ่องแท้ทั้งในด้านกิจกรรมและวิธีการจัดการในการใช้ประโยชน์ร่วมกันที่ได้เรียนรู้ผ่านร้อนผ่านหนาวสืบทอดมาอย่างยาวนาน ++++ลักษณะความรู้การผลิตซ้ำ ผู้นำ คนค้นคิด คนสานต่อทั้งแนวคิดวิธีการในการสร้างฝาย ตำแหน่งทางสังคม เป็นเจ้าหรือสมุนของผีในชุมชน +++กระบวนการเรียนรู้ที่มีลักษณะการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์จริงในการสร้างฝายกับพ่อและคนรุ่นก่อนในอดีต การนำความรู้มาใช้มีการปรับประยุกต์ให้เหมาะสมกับสภาพฐานทรัพยากรดิน น้ำ ป่าที่มีอยู่ในชุมชน เครือข่ายการเรียนรู้จากภายนอก โดยผ่านกลไก	ฝายที่สร้างโดยใช้เสา ความยาวประมาณ 1.50-2.00 เมตร มาเสียบปลายแหลมแล้วดอกขวงลำนน้ำเป็นระยะๆ ให้ได้หลายแถวตามที่ต้องการ แล้วนำไม้ไคร้มาดอกติดกับเสาเป็นช่องๆ ตลอดแนว หลังจากนั้นกรุด้วยไม้ไผ่หรือฟากติดกับไคร้พร้อมกับอัดกิ่งไม้ใบไม้และกรวดทรายลงไปจนคอกให้เต็ม ++++ฝายอาว ฝายคอกหมู ฝายที่สร้างโดยนำเสาไม้วางมาวางติดต่อกันขวงลำนน้ำเป็นแถวๆ ตลอดความกว้างของลำนน้ำ หลังจากนั้นนำเสาไม้วางสลับตามด้านขวงให้มีลักษณะเป็นคอกสี่เหลี่ยมสูงลดหลั่นกันไปเป็นรูปฝายตามต้องการ แล้วทิ้งหินใหญ่ กรวดและทรายลงไปจนคอกจนเต็ม หิน กรวดทราย จะดันน้ำที่ไหลผ่านตัวฝายและน้ำที่ไหลส้นข้ามสันฝายได้เป็นอย่างดี ++++ฝายไม้ ฝายเขม เป็นฝายที่ทำจากวัสดุหลักคือไม้เนื้อแข็งประเภทต่าง ๆ ส่วนที่เรียกฝายเขมเนื่องจาก ไม้ที่นำมาทำส่วนหนึ่งต้องทำเป็น ไม้ระแนงเป็นไม้ท่อนเล็ก ๆ ทำปลายแหลม นำมาดอกกับไม้หมอนเป็นลิ่มสลักกันเป็นรูปกากบาทเพื่อช่วยเป็นส่วนประกอบหลัก	เห็นถึงความอ่อนน้อม และการพึ่งพาซึ่งกันและกัน +++กลไกทางจารีตประเพณีระเบียบกฎเกณฑ์หรือข้อกำหนดในการใช้น้ำ การจัดการทางสังคมและวัฒนธรรม เกี่ยวข้องกับลักษณะการจัดการของกลุ่ม โครงสร้างกลุ่ม และบทบาทหน้าที่ของชาวบ้าน ระเบียบกฎเกณฑ์หรือข้อกำหนด ในการใช้น้ำ ภูมิปัญญาที่สำคัญในการจัดสรรหรือการแบ่งปันน้ำ “ขวนน้ำ” การลงแขกเอาแรงในกิจกรรมดูแลรักษาระบบการจัดการน้ำ ในรูปแบบฝาย และกลไกทางจารีตประเพณี กลไกที่สัมพันธ์กับการจัดการน้ำ ปฏิบัติและเรียนรู้ผ่านพิธีกรรมความเชื่อที่สัมพันธ์กับการจัดการน้ำในรูปแบบฝาย สุภาษิตคำสอน ซึ่งช่วยสะท้อนให้ทราบถึงวิธีการจัดการน้ำในรูปแบบฝาย	กลุ่มกลไกทางจารีต เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรม โดยผ่านเครื่องมือที่มาจากฐานวัฒนธรรมของท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง พิธีกรรมความเชื่อเรื่องผี โดยผู้รู้หรือเจ้า ผู้อาวุโสเครือข่ายความรู้ที่มาจาก คนใน ++ความรู้การจัดการน้ำรูปแบบฝาย +++ความรู้การจัดการด้านพื้นที่หรือทางกายภาพ ได้แก่ การเลือกพื้นที่และวัสดุในการก่อสร้างฝาย วิธีการก่อสร้างฝาย และวิธีการนำมาใช้ +++ความรู้การจัดการทางสังคม วัฒนธรรม ได้แก่ ลักษณะการจัดการและการจัดโครงสร้างกลุ่ม ระเบียบกฎเกณฑ์ในการใช้น้ำ การจัดสรรหรือการแบ่งปันน้ำที่ชาวบ้านพัฒนาขึ้นเป็น ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการน้ำเรียกว่า “ขวนน้ำ” กิจกรรมการดูแลรักษา ปรับปรุงพัฒนาระบบการจัดการน้ำรูปแบบฝาย และกลไกทางจารีตที่สัมพันธ์กับการจัดการน้ำ ความเชื่อเรื่องผี ซึ่งปฏิบัติผ่านการทำพิธีกรรมบุญเลี้ยงบ้านเดือน 6 สุภาษิตคำสอน +++ความรู้ระดับวิถีคิดความรู้ทางวัฒนธรรม การให้คุณค่า ความหมาย ต่อแหล่งน้ำ และรูปแบบการจัดการน้ำแบบฝาย จึงเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยทำให้ชาวบ้านสามารถกำหนดวิธีการหรือกระบวนการในการจัดการเพื่อเข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากร โดยที่มีฐานของสำนึกในการใช้ที่ไม่
---	--	---	---

เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมที่สำคัญ มีลักษณะความสัมพันธ์ที่แนบแน่นในรูปแบบ “เดี่ยว” การเรียนรู้จึงไม่มีการปิดบังเป็นการให้ความรู้ ผู้ร่วมกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญก็คือเพื่อนบ้านและคนในครัวเรือนร่วมเป็นผู้ก่อการ โดยการร่วมมีหลายระดับ มีการร่วมกระบวนการเรียนรู้ตั้งแต่ต้น ซึ่งหมายความว่า อยู่ในสภาพแวดล้อมเดียวกัน ออกไปเรียนรู้จากภายนอกไปเห็นรูปแบบการสร้างฝายด้วยกัน มีการพูดคุยสื่อสารกันแบบชาวบ้าน และที่สำคัญร่วมก่อสร้างฝายด้วยกัน เป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันที่สร้างฐานพลังเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากมีเวทีการพูดคุยทั้งภายในและภายนอกกลุ่ม เป็นการกลั่นกรองความเหมาะสมที่จะดำเนินการและพัฒนาการก่อสร้างฝาย +++การจำแนกตามขนาดตัวฝาย ขนาดพื้นที่ทำกิน ศักยภาพของพื้นที่และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรดิน น้ำ ป่า +++ประเภทฝาย ฝายไม้ ฝายดิน ฝายหินภูเขา ฝายปูน ระบบฝายไส้ไก่ +++ขนาดฝาย ขนาดกลาง สภาพทางด้านกายภาพ ขนาดยาว 30 เมตร สูง 10 เมตร มีพื้นที่ที่ใช้น้ำในปัจจุบันประมาณ 50 ไร่ +++ประเภทเหมือง ประกอบด้วย ลำเหมือง	ที่สำคัญที่ช่วยยึดไม้หมอน หรือไม้ท่อนใหญ่ที่เปรียบเสมือนเป็นส่วนคานของฝาย ไม่ให้พังโดยง่าย ++++ฝายรวมหรือฝายหน้าหมู่บ้าน เจ้าของนาแต่ละคนต้องร่วมมือกันช่วยทำ เป็นฝายที่ต้องการปริมาณการใช้น้ำมากหรือหลาย ๆ แปลง และ ให้ทั่วถึงครอบคลุมทุก ๆ แปลง ++++ฝายส่วนบุคคล (ฝายขอ) เป็นฝายที่เอาน้ำเข้าแปลงนาคนเดียวหรือแปลงเดียว ฉะนั้นเวลาทำฝายจะทำคนเดียว ใช้แรงงานเอง ไม่ต้องมีใครมาช่วยทำ และทำเวลาใดก็ได้ เมื่อมีความพร้อม เป็นฝายอิสระและการเอาน้ำเข้าแปลงนาไม่ต้องการการจัดสรรน้ำเอาเข้าได้มากนัก โดยตามปริมาณที่ต้องการ ++++ฝายหินฝายหินภูเขา หินภูเขา เป็นวัสดุหลักที่ใช้ทำตัวฝาย ภูมิปัญญาในการจัดการ หินที่ใช้มีทั้งก้อนเล็ก ก้อนใหญ่ นำไปใช้ผสมผสานกัน โดยมีวิธีการที่จะทำให้หินเป็นก้อนเล็กก้อนใหญ่ คือ การใช้ไฟฟ้า แล้วใช้ก้อนทุบด้วยแรงคนเป็นต้น		เอาเปรียบ ภูมิปัญญาท้องถิ่นถือเป็นความรู้ทางวัฒนธรรมที่มีค่าอย่างยิ่ง เพราะเป็นรากฐานของสังคมที่สั่งสมสืบทอดกันมา เป็นความรู้ที่อยู่กับตัวคน และคิดแผ่นดิน กล่าวคือ ได้สะท้อนถึงวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คน ซึ่งเกิดจากการปรับชีวิตให้สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมให้อยู่ได้อย่างเป็นปกติ ไม่ว่าจะเป็นในด้านปัจจัยสี่ ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อต่าง ๆ ความหลากหลายทางทรัพยากร มีส่วนสำคัญในการกำหนดวิถีการกิน การอยู่ หรือภูมิปัญญามีความหลากหลายตามภูมิเวศ ของภาคต่าง ๆ สะท้อนถึงโลกทัศน์ หรือระบบคิดในการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ให้เอื้อต่อการดำรงชีวิตอย่างชาญฉลาด +++ระบบความรู้มีความสัมพันธ์กับฐานทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ภายใต้โลกทัศน์ของชาวบ้าน การพัฒนาความรู้หรือภูมิปัญญาการจัดการน้ำที่สะท้อนให้เห็นถึงองค์ประกอบ ทั้งในด้านกายภาพ สังคม วัฒนธรรม และความรู้สมัยใหม่ และสะท้อนให้เห็นว่าโดยระบบความรู้หรือภูมิปัญญาชาวบ้านในเรื่องการจัดการน้ำมีความสัมพันธ์กับฐานทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ภายใต้โลกทัศน์ของชาวบ้าน ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของการตระหนักรู้ และเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างระบบ
---	--	--	---

เหมืองหลวง เหมืองไส้ไก่ เหมืองซอย เหมืองเสียนา เหมืองเสียนาเหมืองขึ้นา ++++การปิด เปิดน้ำเข้านา ช่าง คือ เปิดน้ำเข้า มาใหม่ ขอยน้ำ คือ เปิดน้ำให้ไหลไปสู่แปลง นาอีกครั้ง ++++เกษตรกรรมระบบเหมืองฝาย การ ควบคุมแรงงานเพื่อการเกษตร การใช้เทคนิควิธีนํ้ามาใช้ สภาพพื้นที่ภูเขา สูงพื้นที่ที่ลาดชันมา แสดงให้เห็นถึงความรู้ ความสามารถในการปรับตัวของคนให้ สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติใน บริเวณที่ตั้งหลักแหล่งอยู่ และใช้ประโยชน์ จากธรรมชาติที่มีอยู่อย่างคุ้มค่า ++++หลักฝาย +++++ หลักฝายที่เป็น ไม้เนื้อแข็ง ไม้ลำ +++++หลักฝายที่เป็น ไม้ไผ่รวก ยาวประมาณ 1.00-1.05 เมตร เสริมปลายให้แหลม ++++อุปกรณ์สำหรับทุบหลักฝาย สะเปาะ (ปั้งก็) มีดเหน็บจอบค้อนหน้าแฉ่นหรือค้อน หางก้าง (หางค่าง) ++ระบบเหมืองฝายพนัก การชลประทานแบบพื้นเมือง ลักษณะความเท ลาดของพื้นที่ ทำให้พื้นดินใหญ่แห้งแล้ว ไม่เหมาะสมแก่การทำนาข้าวเพราะน้ำที่อยู่บน ดินจะถูกระบายไปสู่ที่ต่ำอย่างรวดเร็ว เมื่อ		นิเวศและสังคม วัฒนธรรม รวมทั้งปฏิสัมพันธ์กับ ภายนอกผ่านเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมของ ชาวบ้านที่แน่นนอน ทำให้ความรู้ไม่ ปิดกั้น เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้ง พัฒนาเป็นแนวทาง ในการใช้ประโยชน์จากน้ำในรูปแบบ ที่เหมาะสมกับบริบทและศักยภาพของท้องถิ่น อย่างแท้จริง รวมทั้งยังช่วยหนุนเสริมให้เกิด การ เรียนรู้ร่วมกัน ทำให้เกิดประสิทธิภาพใน การ จัดการ +++ระเบียบกฎเกณฑ์หรือข้อกำหนดใด การใช้น้ำ จากฝายสัญญาเหมืองฝาย ระบบการจัดการน้ำที่ ครอบคลุมทั้งการใช้ การควบคุม ดูแลรักษา และ การอนุรักษ์ระเบียบกฎเกณฑ์ เรียกว่า ข้อกำหนด หรือกฎเกณฑ์ หรือ สัญญาเหมืองฝาย กฎเกณฑ์ใน การใช้น้ำร่วมกันของสมาชิกเป็นค้ำประกันถึง ความแตกต่างของกฎเกณฑ์ ภายใต้จุดมุ่งหมายใน การจัดการน้ำให้เกิดความเท่าเทียมและเป็นธรรม เช่นเดียวกัน ลักษณะการจัดการกลุ่มผู้ใช้น้ำที่มีทั้ง ที่เป็นทางการ และ ไม่เป็นทางการ +++ลักษณะความรู้ ระบบคิดพื้นบ้าน การให้ ความหมาย คุณค่าเกี่ยวกับการจัดการน้ำรูปแบบ ฝาย ลักษณะของภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ในการ จัดการน้ำมีความสัมพันธ์กับบริบทฐานทรัพยากร ของท้องถิ่นผ่านระบบการจำแนกแยกแยะอย่าง เข้าใจ มีการให้คุณค่าความหมายต่อทรัพยากรต่างๆ
---	--	--

ประชากรเพิ่มมากขึ้นพื้นที่เพาะปลูกย่อมไม่เพียงพอต่อการผลิตข้าว หากอาศัยแต่น้ำฝนตามธรรมชาติเพียงอย่างเดียว ดังนั้นจึงจำเป็นต้องหาวิธีเอาชนะธรรมชาติ โดยการจัดระบบการทดน้ำจากแหล่งน้ำขึ้นมา แล้วหาทางนำน้ำนั้นไปสู่พื้นที่เกษตร ++++ระบบเหมืองฝายและพราง สะท้อนให้เห็นลักษณะการจัดองค์กรของกลุ่ม รูปแบบโครงสร้าง การบริหาร และการจัดสรรน้ำเพื่อการเกษตร การกำหนดแนวทางปฏิบัติ กฎกติกาและข้อตกลง +++ศักยภาพของฝาย พื้นที่ในการใช้ประโยชน์ทั้งในการทำ ฝายขนาดเล็ก มีขนาดตั้งแต่ยาว 15-20 เมตร สูง 3-5 เมตร มีพื้นที่ที่ใช้น้ำตั้งแต่ 14-100 ไร่ ++++ประเภทฝาย ++++ฝายดิน ++++ฝายไม้ ++++ฝายหิน ++++ฝายปูน +++วิธีการจัดการน้ำสะท้อนถึงโลกทัศน์ของชาวบ้าน ++++แนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรดิน น้ำ ป่า มองทรัพยากรภาพรวมส่งผลให้เกิดการใช้ การดูแลทรัพยากรทั้งระบบเป็น			ที่มีลักษณะที่ไม่แยกส่วน แต่มีความเชื่อมโยงกับความรู้ทุกส่วน การนำมาใช้มีลักษณะบูรณาการอย่างเป็นองค์รวม อีกทั้งเป็นความรู้ที่แฝงอยู่กับกระบวนการและขั้นตอนในการทำงาน รวมทั้งฝังอยู่กับตัวคนเป็นสำคัญ ไม่มีบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร และโดยความรู้ในการจัดการมีลักษณะที่เป็นพลวัต มีการปรับเปลี่ยน ในลักษณะการเชื่อมหรือต่อยอด และผสานความรู้จากฐานความรู้เดิมเป็นสำคัญ ภูมิปัญญาดำรงอยู่ได้โดยผ่านการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดผ่านกระบวนการเรียนรู้ใช้ประโยชน์จากน้ำภายใต้รูปแบบของการจัดการน้ำกลไก และเครื่องมือที่สำคัญ ภายใต้กระบวนการเรียนรู้และการจัดการที่ครอบคลุมทั้งทางกายภาพ ทางสังคม วัฒนธรรม
---	--	--	--

รูปธรรม ++++แนวคิดที่มองว่าน้ำที่สัมพันธ์กับการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์ ทั้งในแง่การใช้น้ำในด้านอุปโภค บริโภค และยังบ่งบอกวิธีการเลือกทำเลที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้กับน้ำ ++++แนวคิดที่มองว่าน้ำสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องผี +++กระบวนการสร้างและการถ่ายทอดองค์ความรู้การจัดการน้ำ ++++การสร้างความรู้จากการลงมือปฏิบัติ ลองผิด ลองถูก ++++สรุปบทเรียนจากปัญหาที่พบในการดำรงชีพบนฐานทรัพยากร การผลิตที่ยังต้องพึ่งพาน้ำ +++กระบวนการสร้างและพัฒนาองค์ความรู้ในการจัดการน้ำ ++++การปรับฐานคิด ความรู้ ความเข้าใจผ่านระบบความรู้ที่เชื่อมโยงกับระบบนิเวศ และระบบสังคม วัฒนธรรม ++++การนำประสบการณ์จากการใช้ชีวิตมาปรับใช้ และแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันตามโอกาสทั้งภายในและภายนอก ++++กระบวนการผลิตซ้ำ และสืบทอดภูมิปัญญาโดยผ่านกลไกที่สำคัญคือ กลไกกลุ่มกลไกทางจารีต ได้แก่ ความเชื่อเรื่องผีสืบทอดผ่านพิธีกรรม สุภาษิตคำสอนของคนโบราณ			
---	--	--	--

และเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม โดยมี เครื่องมือที่สำคัญคือ ตำนานหรือเรื่องเล่า ท้องถิ่น กฎเกณฑ์ในระบบการจัดการน้ำของ ชาวบ้าน ภูมิธรรมของฝ่ายที่มีอยู่ในชุมชน และ ขับเคลื่อนโดยผู้รู้ ผู้อาวุโส เจ้า ผู้นำชุมชน และ ผู้เข้าร่วมกิจกรรม			
--	--	--	--

ตารางที่ 8 โครงสร้างกลุ่มความรู้เกษตรกรรมพื้นบ้าน (ความเชื่อเกี่ยวกับน้ำ พิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำ การจัดการน้ำพื้นบ้านกับการจัดการน้ำสมัยใหม่)

หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำพื้นบ้านกับการจัดการน้ำสมัยใหม่	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำพื้นบ้านกับการจัดการ น้ำสมัยใหม่ (ต่อ)
++ความเชื่อผูกโยงกับผีธรรมชาติ ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับระบบการผลิต การใช้ทรัพยากรด้วยการขอแบ่งใช้จากผี สิ่งเหล่านั้นมีผีเป็นเจ้าของไม่ใช่คน การไม่ กระทำการในสิ่งที่แสดงถึงการลบหลู่ต่อ ธรรมชาติ เช่น ไม่ถ้ำของเสียลง ลำธาร การไม่เข้าไปในป่าต้นน้ำ การไม่ตัดไม้ใน ป่าต้นน้ำ เนื่องจากเป็นที่อยู่อาศัยของผีผู้	++พิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำ ประกอบด้วย พิธีกรรม คล้องช้าง คล้องม้า การพึ่งพาพิธีกรรมในด้าน สุขภาพอนามัย +++การเสี่ยงทายผ่านพิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำ ประกอบด้วย คล้องช้าง คล้องม้าเสี่ยงทายน้ำฝน คุณค่าความหมาย คือ หากจับช้าง ม้าได้ หมายถึง น้ำดี ฝนดี ปีนี้จับได้น้ำ ฟ้าฝนจะดี ++ประเภทพิธีกรรม	++ความรู้การจัดการน้ำพื้นบ้านในรูปแบบฝ่าย สะท้อนให้เห็นการให้คุณค่าความหมายต่อ แนวทางศีลธรรมจรยาและช่วยยืนยัน ปรากฏการณ์จริง การจัดการน้ำมีฐานคิด สำนึก และความถูกต้องในทางศีลธรรม จริยธรรมกำกับ ผ่านวิถีการดำรงชีวิตตามรากฐานของวัฒนธรรม ท้องถิ่น แนวทางการจัดการที่กำหนดโดยชาวบ้าน จึงกำหนดความสัมพันธ์ที่ครอบคลุมทั้งระหว่างคน	+++กฎเกณฑ์การใช้แรงงาน การลง แรง หรือ การลงแขกเอาแรง ความร่วมมือของสมาชิกผู้ใช้น้ำ ตามแนวทางบนฐานวัฒนธรรม ดั้งเดิม สะท้อนคุณค่าความหมาย ผ่านปฏิบัติการ การลงแขก หรือ เอาแรงที่สืบทอดมาจากรุ่นสู่รุ่น เป็น อีกส่วนหนึ่งของการมีส่วนร่วม

หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำพื้นบ้านกับการจัดการน้ำสมัยใหม่	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำพื้นบ้านกับการจัดการน้ำสมัยใหม่ (ต่อ)
คุ้มครองป่าต้นน้ำ ภายใต้ความเชื่อเกี่ยวกับผีผู้ดูแลธรรมชาติก่อให้เกิดเป็นกติกาสังคมในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างอัตโนมัติ กติกาล้วนมีความสัมพันธ์กับภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ผ่านพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับการอนุรักษ์น้ำ ดิน พิธีไหว้เจ้าที่นาและพิธี ไหว้ฝ่ายความสัมพันธ์ในวิถีชีวิตมีความผูกพันกับธรรมชาติอย่างใกล้ชิดเชื่อมโยงธรรมชาติกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยเชื่อว่าธรรมชาติทุกสิ่งไม่ว่า ดิน ป่า ภูเขา หน้าผาล้วนแล้วแต่มีชีวิต มีผีสิงสถิตอยู่ทั้งสิ้น “น้ำ” ถือเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง “ผี” สิงสถิต หรือกำหนดในสิ่งที่เป็ธรรมชาติทั่วไป ได้แก่ ดิน น้ำ ภูเขา ต้นไม้ แต่เทพเจ้าจะใช้เรียกสิ่งที่เป็ ผู้กำหนดให้เกิดปรากฏการณ์ ทั้งในตอนก่อนกำเนิดและเกิดขึ้นต่อเนื่องทุกปี +++ ผิต้นน้ำ ดาน้ำ เป็นผืนน้ำที่ สิงสถิตอยู่บริเวณป่าบนดอย ที่มีตาน้ำ หรือแหล่งน้ำซึม น้ำซับ เชื่อว่าเป็นผีผู้ชาย จะให้	++ พิธีต่อน้ำจากตาน้ำบนดอย การจัดการน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค ทำโดยการใช้ลำไม้ไผ่ผ่าซีก ทำเป็นลำราง เพื่อต่อน้ำจากตาน้ำบนดอยเหนือหมู่บ้าน มายังบริเวณกลางหมู่บ้าน โดยก่อนต่อน้ำจากตาน้ำ ผู้นำศาสนาต้องทำพิธีขออนุญาตใช้น้ำจากผืนน้ำเสียก่อน จึงต่อน้ำมาใช้ในหมู่บ้านได้ และที่สำคัญการต่อน้ำ ลำรางไม้ไผ่เพื่อลำเรียงน้ำมาใช้ในหมู่บ้านต้องมีเพียงจุดเดียวเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสามัคคีในหมู่บ้าน ในการใช้น้ำจากจุดเดียวกัน +++ พิธีเลี้ยงผีฝ่าย พิธีการเลี้ยงผีขุนน้ำ เทวดาที่ช่วยดูแลรักษาต้นน้ำ เพื่อให้ช่วยบันดาลน้ำให้ไหลออกตาน้ำหรือรูน้ำตลอดเวลา พิธีกรรมสะท้อนให้เห็นการให้ความสำคัญเกี่ยวกับการจัดการน้ำที่สัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับทรัพยากร และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ผีที่สัมพันธ์กับเรื่องน้ำโดยตรงคือ ผีนางเพี้ยแก้ว ++++ เครื่องประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผี ได้แก่ หมู (ใช้ทั้งตัว บางแห่งใช้แค่หัวหมู) เหล้า ข้าวเหนียว เมี่ยง บุหรี่ ดอกไม้ รูป เทียน +++ ผู้ประกอบพิธีกรรม คือ อาจารย์หรือปู่จารย์	กับคน คนกับทรัพยากร และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติเป็นความแตกต่างจากระบบการจัดการของภาครัฐ ทำให้การใช้ความรู้ดังกล่าวเกิดพัฒนาแนวทางการแบ่งปันน้ำ การดูแลทรัพยากรอย่างเชื่อมโยงทุกด้าน รวมทั้งมีการพัฒนากฎเกณฑ์ให้มีความเหมาะสมเพื่อให้เกิดการนำมาใช้ ++ กฎเกณฑ์การแบ่งปันและการใช้ทรัพยากรน้ำ +++ ฝ่าย สิทธิเชิงซ้อนการใช้ทรัพยากรของส่วนรวมที่มีลักษณะเป็นไปหรือยอมรับ ภายใต้ความชอบธรรมในการจัดการ แนวทางการแบ่งปันและการใช้ทรัพยากรน้ำร่วมกัน ++++ การจัดการน้ำรูปแบบฝ่าย สิทธิชุมชนในลักษณะสิทธิเชิงซ้อน การให้คุณค่า ความหมาย ++++ การจัดการสิทธิ ประกอบด้วย กฎเกณฑ์ในการแบ่งน้ำที่เรียกว่า “ชาวบน้ำ” เงื่อนไขการรับสมาชิกโดยการกำหนดการจ่ายค่าเปิดทางน้ำ เป็นต้น ในอดีตทุกฝ่ายเป็นฝ่ายเฉพาะตระกูล หรือในหมู่เครือญาติในสายเลือด มีพื้นที่ทำกินในบริเวณนั้น ชาวบ้านจึงใช้คำว่า “ผู้เป็นเจ้าของฝ่าย” แสดงให้เห็นว่า ทรัพยากรน้ำเป็นของสาธารณะ แต่เมื่อถูกจัดการสิทธิดังกล่าวก็กลับกลายเป็นสิทธิในการครอบครองของครัวเรือนใดครัวเรือนหนึ่ง แต่สิทธิ	ระหว่างสมาชิกที่ใช้น้ำร่วมกัน โดยจากแนวคิดที่เกี่ยวข้องทั้งในเรื่องแหล่งน้ำธรรมชาติ และแหล่งน้ำที่คนสร้างขึ้นทั้งฝายและคลองส่งน้ำ มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับทรัพยากรไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำ ป่า หมายความว่า การเรียนรู้ธรรมชาติทุกส่วน ทำให้มีความเข้าใจในการที่จะเข้าไปใช้ดูแล และพัฒนาปรับปรุง +++ กฎเกณฑ์การใช้แรงงานเรียกว่า การลงแรง หรือ การลงแขกเอาแรง ในการลงแรงเพื่อทำกิจกรรม การปรับปรุง ขุดลอกฝาย คลองส่งน้ำ ขีดหลักพื้นฐาน คือ ทุกครัวเรือนต้องส่งคนในครัวเรือนเข้าร่วมกิจกรรมหนึ่งคน หากมีปัญหาในการเข้าร่วมต้องมีการแจ้งกับสมาชิกหรือผู้นำกลุ่ม การกำหนดมาตรการบังคับเพื่อป้องกัน การเอาเปรียบ กล่าวคือ หากไม่สามารถมาร่วมกิจกรรม จะต้องมีการลงเงิน ชดเชยแรงงาน เป็นตัวเงิน ซึ่งยึดตามการจ้างงานรายวันปกติ

หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำพื้นบ้านกับการจัดการน้ำสมัยใหม่	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำพื้นบ้านกับการจัดการน้ำสมัยใหม่ (ต่อ)
ความเคารพ ข้าเกรง และพยายามหลีกเลี่ยงการทำไร่ในบริเวณนี้ แต่หากมีความจำเป็นต้องต่อน้ำจากตาน้ำไปใช้ในหมู่บ้าน หรือมาตักไปอุปโภค จะบอกกล่าวขออนุญาตก่อนเสมอ มีเจ้าน้ำจะเจ็บป่วยไม่สบาย +++ผีลำห้วย ผีลำห้วยจะบันดาลให้คนผู้นั้นเจ็บป่วย วิธีแก้ไขจะต้องนำเทียนไปให้หมอผี เพื่อให้หมอผีไปทำพิธีขอขมาต่อผีลำห้วยแทน ผู้ที่เจ็บป่วย หลังจากนั้นอาการป่วยก็จะค่อย ๆ หายเป็นปกติ +++นาที่ ฝืนน้ำ นาที่มีหน้าที่ปกป้องรักษา น้ำ และให้น้ำ ถ้ามีใครไปปรบกวานทำให้นาที่หายไปลำน้ำนั้นก็จะเหือดแห้งไปในที่สุด ความเชื่อในเรื่องของนาที่ ถือเป็นหัวใจสำคัญและเป็นสิ่งที่ทุกคนในหมู่บ้านหวงแหนมาก และมีความเชื่อสอดคล้องกันว่า จะไม่ไปปรบกวานนาที่ ทำให้ช่วยเกิดการอนุรักษ์แหล่งน้ำ ++ปรากฏการณ์ ประกอบด้วยเจ้าแห่งน้ำ	เมื่อรูปไปใหม่หมดแล้วก็จะถือว่าผีมารับเอาเครื่องสังเวยแล้ว ทำการลา คือ ปลดเครื่องสังเวยมากินหรือประกอบอาหารเลี้ยงสมาชิกที่มาร่วมงาน เรียกว่า “กินข้าชาคผี” หรือกินชาคผี จุดมุ่งหมายของการเลี้ยงผีเพื่อให้เกิดความสามัคคีซึ่งกันและกัน เช่น มีการประชุมตกลงกันก่อนจึงจะมีพิธีการเลี้ยง การช่วยกันจัดเตรียมสถานที่และเครื่องบูชา การมาชุมนุมกันเพื่อประกอบพิธี เป็นต้น นอกจากนี้ยังเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูต่อสิ่งที่มีคุณ คือธรรมชาติที่ให้ความอุดมสมบูรณ์แก่ตน และมองเห็นถึงความสำคัญของธรรมชาติที่มีต่อ การดำรงชีวิต +++พิธีเลี้ยงผี พิธีบอกกล่าวผี การจัดการน้ำต้องมีส่วนเกี่ยวข้องกับความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมและความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้านด้วย หากไม่บูรณาการสิ่งต่างๆ ให้ลงตัวถูกต้องแล้วก็จะเกิดปัญหาได้ในภายหลัง เช่น ผลร้ายในเรื่องไม่เลี้ยงหรือบอกกล่าวผี อาจทำให้เจ้าของนาป่วยไข้ไม่สบาย คับนาขาด ฝายถล่ม ต้องเสียเงินทองซ่อมแซมที่สำคัญคือ ผลผลิตข้าวตกต่ำ +++เครื่องประกอบพิธีกรรม ของเช่น ไห้ว เรียกว่า ถาดไก่ ประกอบด้วย ถ้วย	ที่ว้านนั้นมีลักษณะลึงขึงซ้อน หมายถึง เมื่อทุกฝายสร้างฝายกันลำห้วยสาธารณะ ตัวฝายชาวบ้านถือว่า “มีเจ้าของ” เหมือนเป็นการจับจองที่จะใช้น้ำในบริเวณดังกล่าว แต่สิทธิอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับผลผลิตที่มาจากน้ำ คือ สัตว์น้ำ ชาวบ้านคนอื่น ๆ ก็มิสิทธิมาหาอยู่หากิน แต่เฉพาะบริเวณน้ำหน้าฝายจะต้องมีความระมัดระวังมากขึ้นเท่านั้น ดังนั้นสิทธิชุมชนที่มีอยู่จึงทำให้ชาวบ้านอยู่ร่วมกันได้แบบถ้อยทีถ้อยอาศัย +++การใช้ทรัพยากรร่วมกัน มีลักษณะของลึงขึงซ้อน กล่าวคือ ในพื้นที่เดียวกันชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ได้ในเวลาที่ต่างกัน เช่น หากเป็นช่วงฤดูกลทอผ้า และปลูกถั่ว หลังการทอผ้า สมาชิกใช้น้ำจากฝายก็จะใช้น้ำเพื่อกิจกรรมดังกล่าว ส่วนชาวบ้านทั่วไปก็สามารถที่จะหาผลผลิตจากน้ำ และใช้น้ำเพื่อปลูกพืชผักสวนครัวได้ตามวิธีที่เหมาะสม ไม่กระทบต่อผู้ใช้น้ำจากฝาย ++กฎเกณฑ์การจัดสรรน้ำหรือการแบ่งปันน้ำให้กับสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ “ขวนน้ำ” การแบ่งปันน้ำจากฝายของกลุ่มผู้ใช้น้ำมีการพัฒนากฎเกณฑ์ในการแบ่งปันน้ำหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ขวนน้ำ” เพื่อให้สอดคล้องกับปริมาณที่มี	++++กฎเกณฑ์การเข้าร่วมประชุม กลุ่มผู้ใช้น้ำ กลุ่มผู้ใช้น้ำรวมถึงผู้นำเป็นไปตามครรลองของการทำงานกลุ่ม หรือการทำงานร่วมกัน เมื่อมีการเรียกประชุมโดยสมาชิกด้วยกัน หัวหน้าคลอง หรือผู้ที่ได้รับมอบหมายจากหัวหน้าฝาย หรือตัวหัวหน้าฝายเอง บางครัวเรือนไม่เข้าร่วมประชุมบ่อยครั้ง เมื่อพิจารณาเหตุผลแล้วอาจถึงการถูกตัดสิทธิ์โดยใช้น้ำจากฝายได้ ++++กฎเกณฑ์การลงโทษ การลักเปิดขวนน้ำของผู้อื่น ประกอบด้วย บทลงโทษ การปรับเงิน การลงโทษทางสังคม การกำหนด บทลงโทษกรณีลักขโมยน้ำเป็นกฎเกณฑ์เรื่องแรกที่ชาวบ้านคิดเรื่องการกำหนดบทลงโทษ เนื่องจากการแบ่งปันน้ำตามวิธีของชาวบ้าน “ขวนน้ำ” เป็นหัวใจสำคัญของการจัดการน้ำรูปแบบฝาย กิจกรรมการแบ่งปันน้ำ

หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำพื้นบ้านกับการจัดการน้ำสมัยใหม่	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำพื้นบ้านกับการจัดการน้ำสมัยใหม่ (ต่อ)
หรือจูแฉ่ สัตว์ คือ งู หมู และไก่ พิธีเอ๊ะเว ผีเสื้อในส่วนของทรัพยากรน้ำ ได้แก่ เจ้าแห่งน้ำ หรือจูแฉ่ เรียกปรากฏการณ์น้ำป่า ที่ไหลบ่ามาจากภูเขาทุกปี โดยลักษณะการพัดพาเป็นไปตามลักษณะการเคลื่อนไหลของสัตว์สามชนิด คือ งู หมู และไก่ แต่โดยมากแล้ว จะมีการพัดพาในลักษณะของงู เจ้าแห่งน้ำจึงมีคำเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า งูใหญ่ ปรากฏการณ์จูแฉ่มานี้มักเกิดในช่วงฤดูฝนที่มีฝนตกหนัก เชื่อกันว่า เจ้าแห่งน้ำจะลงจากภูเขาทุกปี เพื่อไปทำพิธี “เอ๊ะเว” ที่ทะเลใหญ่ ซึ่งในการลงไปแต่ละครั้ง มีการพัดพาเอาโคลน ดิน ดินไม้ใหญ่ ไม้่น้อย ไหลบ่าไปกับสายน้ำใหญ่ด้วยเสมอ หากปีใดที่เกิดปรากฏการณ์น้ำป่าพัดพาเอาขอนไม้ หรือต้นไม้ใหญ่ ไปกั้นลำน้ำ จนกลายเป็นเขื่อนขนาดเล็ก เรียกว่า “จูแฉ่มาอุโปเตเว” กล่าวกันว่าปีนั้น เจ้าแห่งน้ำจะมีการคลอลูกลูกเกิดขึ้นเมื่อเจ้าแห่งน้ำได้ไหลลงไปสู่ทะเล และทำพิธีเอ๊ะเว เรียบร้อยแล้ว จะกลับขึ้นมามากครั้งหนึ่งในช่วง	แก่งไก่ 8 ถ้วย เหล้า 8 ขวด ที่ต้องมีจำนวนเท่ากับ 8 เนื่องจากเชื่อว่าผีอยู่ทุกทิศจะได้ทั่ว ถึงกัน ส่วนก่อนจะทำเป็นแก่ง 8 ถ้วยได้จะต้องมีการนำเอาไก่ต้มมาบด (ไก่เป็น) เพื่อจะบอกผีเจ้าบ้านว่าได้ไก่ต้มแล้วจึงเอามาให้ลูกหลานแก่งแล้วถวายในช่วงทำพิธีกรรม อย่างที่สอง โสย (กรวย(กรวยดอกไม้) อย่างที่สาม เหล้า ทำพิธีโดยจ้ก กล่าวถวายเครื่องเซ่น หลังจากเซ่นไหว้เสร็จแล้วชาวบ้านก็จะรับประทานอาหารเข้าด้วยกันไปให้เสร็จสิ้น ก่อนจะเริ่มพิธีที่ศาลโดยการนำของจ้กต่อไป +++ผู้ประกอบพิธีกรรม จ้า นางเทียม หมอขวัญ และหมอผี +++ผู้นำพิธีกรรม จ้า นางเทียม จ้กจะเป็นสื่อกลางในการติดต่อสื่อสารกับผี เพื่อเชื่อมต่อไปหานางเทียมซึ่งจะเป็นร่างทรง ตัวแทนของผี เพื่อสื่อสารกับคนอื่นชั้นหนึ่ง การสืบทอดนางเทียม คนที่มาเป็นสืบทอดกันนั้นมาจากโคตรแนวหรือตระกูลของคนที่เคยเป็นนางเทียม รวมทั้งดูว่าในการปฏิบัติช่วงที่ทำพิธีกรรมของนางเทียมก็จะแสดงให้เห็นถึงความกล้าแกร่ง “บัวนาง” หมายถึง ร่างทางของผี การจะเทียมติดไม่ติดนั้นขึ้นอยู่กับช่วงเวลาที่มาขอลาทรง หากทรงไม่	ค่อนข้างจำกัด “ขวนน้ำ” ความหมายคือ รอบเวร การแบ่งน้ำ โดย 1 ขวนน้ำจะครอบคลุมเวลาในการเปิดน้ำ 24 ชั่วโมง แนวทางหรือวิธีการแบ่งน้ำที่เรียกว่า “ขวนน้ำ” ให้เป็นกฎเกณฑ์เพื่อให้เกิดการแบ่งปันกันอย่างเท่าเทียมกฎเกณฑ์ดังกล่าวมีความสอดคล้องกับ “การจ่ายค่าเปิดทางน้ำ” ของสมาชิกอีกด้วย “ขวนน้ำ” เป็นหัวใจสำคัญในการใช้น้ำจากฝาย มีความหมาย และคุณค่าที่สะท้อนถึง โลกทัศน์ของชาวบ้านในการจัดการน้ำ ซึ่งมีความเชื่อมโยงทั้งเรื่องการจัดการทางด้านกายภาพและการจัดการทางสังคมวัฒนธรรม กล่าวคือ ขวนน้ำมีความสัมพันธ์กับความต้องการในการใช้น้ำในฤดูกาลที่แห้งแล้ง ปริมาณน้ำมีจำกัด ขณะเดียวกันที่ชาวบ้านก็พัฒนาวิธีการจัดการทางสังคมเพื่อช่วยลดความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นจากการใช้น้ำร่วมกัน และความเชื่อเรื่องผีที่ชาวบ้านถือปฏิบัติผ่าน การทำพิธีกรรมบุญเลี้ยงบ้านเดือน 6 ร่วมกันได้ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในกิจกรรมโดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการแบ่งปันน้ำตามแนวทางดังกล่าว ทำให้มีฐานของศีลธรรมกำกับ ช่วยให้เกิด	มีทิศทางที่จะก่อให้เกิดความขัดแย้ง บทลงโทษทางสังคมเป็นสิ่งที่รุนแรงมากกว่า ตัวอย่างของบทลงโทษทางสังคมที่ชาวบ้านเข้าใจคือ เช่น การไม่ช่วยงานส่วนรวมไม่ว่าเรื่องใด เมื่อทำบ่อยครั้งจนเป็นนิสัย คนเหล่านี้เมื่อมีงานที่บ้านตนเองผู้คนที่ ไม่อยากไปช่วย หรือบางครั้ง เมื่อมีโครงการสนับสนุนด้านต่างๆจากภายนอก จะไม่ได้รับการพิจารณา เนื่องจากเป็นคนเห็นแก่ตัว ประเด็นดังกล่าวพิจารณาให้ลึกซึ้งถึงปัญหาที่ เขาไม่ได้มาร่วม เพราะเป็นเรื่องละเอียดอ่อน แต่สำหรับชาวบ้านซึ่งเป็นคนบ้านเดียวกันแล้วยอมรับต้นลึกของเรื่องราว ความเชื่อดังกล่าวจึงทำให้ไม่มีการกำหนดบทลงโทษ เหตุผลหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านพยายามหาวิธีการที่จะช่วยควบคุมการใช้น้ำร่วมกัน และกลไกของกลุ่มที่

หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำพื้นบ้านกับการจัดการน้ำสมัยใหม่	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำพื้นบ้านกับการจัดการน้ำสมัยใหม่ (ต่อ)
เดือนมีนาคม ถึงเดือนเมษายนของทุกปี โดยกลับมาในรูปของผีเสื้อหลากสีบินไปรวมกันที่ต้นน้ำ รอเวลาการไหลลงไปในรูปของน้ำป่าอีกครั้งในช่วงฤดูฝน +++ความเชื่อและข้อห้ามเกี่ยวกับแหล่งน้ำที่เป็นที่อาศัยของผีนา บริเวณที่สร้างฝายจึงต้องมีหอผีบริเวณหัวฝาย เพื่อขอโทษผีน้ำในการนำน้ำไปใช้โดยไม่ได้ขุดบ่อักเก็บน้ำ แต่ใช้ระบบลำเหมืองระดับจากสูงไปต่ำได้ การบูชาผีนาจะต้องกระทำทุกปีก่อนฤดูการทำนา โดยเจ้าของที่นา ซึ่งได้รับน้ำจากฝายร่วมกันบูชาผีฝาย หรือผีน้ำด้วยการสร้างหอผีฝายด้วยไม้ไผ่สูง 1 เมตร มีกระบอกไม้ไผ่ใส่น้ำแขวนไว้สำหรับเครื่องเซ่น ประกอบด้วย รูป เทียน ไข่ต้ม และสุรา +++ลำห้วย (ทีโกะละ) เชื่อว่ามีนาที่เป็นผู้รักษาแม่น้ำได้อาศัยอยู่ในลำห้วย หรือที่มีน้ำขังอยู่ทั่วไป หากใครปัสสาวะ อุจจาระ หรือทำอะไรที่ถือว่าทำลายน้ำ นาที่จะลงโทษ โดยทำให้ผู้นั้นเกิดอาการเจ็บไข้ได้ป่วยและต้องไปขอขมา โดยการนำ	ติดก็จะไม่สั้น และไม่สามารถร่วมงานในฐานะนางเทียมได้ แต่ส่วนใหญ่จะไม่มีปัญหา เนื่องจากการจะเป็นนางเทียมนั้นเจ้าไปคลงใจตั้งแต่อยู่ที่หมู่บ้านแล้ว จำเป็นคนเตรียม ได้แก่ ถาดเครื่องนุ่งห่มนางเทียม ประกอบด้วย สไบ ผ้าเคียนหัว ผ้าถุง และมีโซ้ยใส่รูป เทียน ดอกไม้ (ตอนเช้าทรง) และสิ่งที่ขาดไม่ได้คือ เงินธัมม์ มีลักษณะเป็นรูปเรือ เป็นวัสดุที่ทำด้วยเงิน เป็นของเก่าแก่ที่ชาวบ้านเก็บรักษาไว้ เพราะหากไม่มีเงินธัมม์จะทำพิธีกรรมไม่ได้ เงินธัมม์ และมีผู้ชายหอบข้าวตำ แดง ขาว ซึ่งในปัจจุบันเป็นผู้หญิง และไม่ใช่หอบข้าว แต่จะใช้กระต๊อบข้าว ซึ่งมีข้าวตำป่น ซึ่งใช้ข้าวเหนียวมาปั่นทาด้วยขมิ้นหม้อสีดำ และข้าวแดงปั่นใช้ขมิ้นกับปูนผสมกันแล้วทาลงบนปิ่นข้าวเหนียว บั้งไฟขนาดเล็ก เพื่อเสี่ยงทายฟ้าฝน และบอกกล่าวให้ฟ้าได้ยิน และมารับเลี้ยงในวันงานบุญ รวมทั้งมีการแกะสลักท่อนไม้ขนาดเท่าขา เป็นรูปอวัยวะเพศชาย ซึ่งเป็นเครื่องแสดงความเคารพบูชานางเพี้ยแก้ว ++พิธีกรรมการทำบุญเลี้ยงบ้าน +++เพื่อเคารพบูชาและระลึกถึงผีเจ้าบ้านซึ่งเป็นหลักบ้านหลักเมือง เป็นเจ้าที่เจ้าทาง +++ขอฟ้า ขอฝนให้อุดมสมบูรณ์ ก่อนที่จะถึง	การแบ่งปันกันอย่างเท่าเทียมหรือใช้วิธีการแบบ “ขวนน้ำกันเอา” ขวนน้ำ กำหนดวิธีการจัดการน้ำให้เกิดความเหมาะสมสอดคล้องทั้งสภาพทางกายภาพ เศรษฐกิจ ทางสังคมและทางวัฒนธรรมท้องถิ่น และการรुकืบของระบบทุนนิยม ทั้งยังช่วยกระชับความสัมพันธ์ทั้งในกลุ่มเครือญาติ เพื่อนบ้าน ให้เกิดความเอื้ออาทรต่อกัน กล่าวคือทั้งในครัวเรือนที่อยู่ต้นน้ำ ปลายน้ำ และยังสัมพันธ์กับสิทธิและโอกาสในการใช้น้ำที่มากับการเปิด “ทางน้ำ” และเงื่อนไขที่เป็นตัวกำหนดถึงความจำเป็นที่ต้องนำ “ขวนน้ำ” มาใช้ที่สำคัญก็คือ กิจกรรมความหลากหลายของพืชที่ปลูกกับจำนวนครัวเรือนที่ปลูก และลักษณะการจัดการกลุ่มทั้งที่เป็นทางการ และกลุ่มเครือญาติระหว่าง “ขวนน้ำ” ใช้ในบริบทใหม่ ความหมายใหม่ ว่า “มือหนึ่ง คืบหนึ่ง แบ่งมือนี่ผู้เฒ่า มือต่อ ไปผู้นี้เอา แบ่งคนละวัน เป็นรอบ ๆ ไป” และความหมายว่า “เป็นการปันเวรกันเอาน้ำ เหมือนกะน้ำ มือหนึ่ง คืบหนึ่ง ความหมายว่า “แบ่งน้ำกันมือหนึ่ง คืบหนึ่ง หรือ 24 ชั่วโมง” ความหมายว่า “มือหนึ่ง คืบหนึ่ง” การให้ความหมายของชาวบ้านผู้น้ำจาก	ควบคุมดูแลการใช้น้ำร่วมกันให้เป็นไปตามกฎกติกามากขึ้น การกำหนดบทลงโทษปรับเป็นเงินกรณีที่มีการขโมยน้ำ ที่เรียกว่า การลักเปิดขวนน้ำของผู้เฒ่า

หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำพื้นบ้านกับการจัดการน้ำสมัยใหม่	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำพื้นบ้านกับการจัดการ น้ำสมัยใหม่ (ต่อ)
ข้าวสารไป 1 กำมือไปหว่านในน้ำแล้ว ต้องอธิษฐานขอมา +++ตาน้ำ ข้อห้ามชาวลาหู่ จะออก กฎระเบียบของหมู่บ้านห้ามมิให้มีการทำ ไร่ หรือตัดไม้บริเวณดังกล่าว นอกจากนี้ ยังมีการขุดลอกบริเวณตาน้ำ พร้อมทั้งกัน คอก และทำหลังคาคลุมตาน้ำ เพื่อมิให้ถึง ไม้ใบไม้ตกมาทำให้น้ำขุ่นข้น และเกิด การปนเปื้อนสิ่งปฏิกูลของสัตว์ เนื่องจาก ชาวลาหู่ต้องต่อน้ำจากตาน้ำไปใช้ใน บริเวณหมู่บ้าน +++น้ำขั้ว ข้อห้ามน้ำขั้ว (ทิจท้อ)เป็นน้ำ ที่ซึมซับอยู่ตลอดเวลา มีน้ำซึมอยู่ตลอดปี พื้นที่ดังกล่าวมักเป็นป่าที่มีต้นไม้ขนาดใหญ่ ขึ้นอยู่บริเวณนั้น ไม่มีใครเข้ามา รบกวน มีความเชื่อว่ามีผีหรือเจ้าของคอย รักษาอยู่ +++น้ำโป่ง ข้อห้ามน้ำโป่ง (ทิมอ) น้ำที่ เกิดขึ้นบริเวณที่ลุ่มของลำห้วย พื้นที่ ดังกล่าวจะเป็นโคลนลึกลึกน้ำขังตลอดปี โป่งมี 2 อย่างคือ โป่งเล็ก และ โป่งขนาดใหญ่	ฤดูกาลทำนํานี้ช่วยดูแลฝ่ายไม่ให้ขาดให้พึ่งสามารถ กักเก็บน้ำไว้ทำนาได้ในฤดูกาลต่อไป +++ขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ช่วยคุ้มครองลูกหลานทุก คน สัตว์ สิ่งของมีค่า ให้อยู่รอดปลอดภัยจาก อันตรายทั้งปวง ประสบผลสำเร็จในหน้าที่ การ งาน การกิน การอยู่ดี หากใครมีลูกหลาน ไปทำงาน ต่างถิ่นก็ขอให้ปลอดภัย +++การสืบทอดประเพณี คนทั้งในหมู่บ้านและ ระหว่างหมู่บ้าน ได้มีโอกาสพบปะพูดคุย แลกเปลี่ยน ได้กินด้วยกัน และถนอมถึงทุกข์สุขกัน ได้ช่วยงานกัน +++โลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านเรื่องโครงสร้างอำนาจ และบทบาทหน้าที่ของผีที่เกี่ยวข้องกับน้ำ ผี ผีนาค ผีนา ผีเลี้ยงผี พิธีการร้องขอต่อผี พิธี ขอฝน พิธีบุญเลี้ยงบ้านเดือน 6 บุญเลี้ยงผีเจ้าบ้าน ผี นางเพี้ยแก้ว พิธีพอกบ้าน พอกเมือง +++สถานที่ประกอบพิธีกรรมบุญเลี้ยงบ้าน ศาลเจ้าบ้าน ศาลนางเพี้ยแก้ว ศาลากลางบ้าน +++เครื่องประกอบพิธีกรรม ประกอบด้วย รูปแกะสลักไม้ ช้าง ม้า คาบ ปืน เครื่องขันนุชา เหล้า ไก่ เครื่องนุ่งห่มของผี ++สัญลักษณ์ในพิธีกรรม และความหมายที่เกี่ยวข้อง สัมพันธ์กับน้ำ	ฝ่ายเป็นไปในทิศทางเดียวกัน โดยสรุปว่า “ขบวนการ น้ำ” หมายถึง เป็นรอบเวรในการแบ่งน้ำซึ่งกำหนด ระยะเวลาให้หนึ่งขบวนน้ำเท่ากับ 24 ชั่วโมง หรือที่ ชาวบ้านกล่าวว่า “มือหนึ่ง ถิ่นหนึ่ง” กำหนดวันหรือช่วงเวลาในการแบ่งน้ำ 1 ขบวน (รอบเวร) หนึ่งเท่ากับ 1 วัน 1 คืน (24 ชั่วโมง) “แบ่งกันคนละมือ” ในการแบ่งน้ำถือว่าเป็น 1 ขบวน แต่ละครัวเรือนที่เป็นสมาชิกต้องถือปฏิบัติร่วมกัน ยกเว้นสิทธิของหัวหน้าฝ่าย และสมาชิกที่มี 2 ทาง น้ำ ซึ่งเป็นไปตามเงื่อนไขและข้อกำหนดของกลุ่ม ผู้นำคือ จ่ายค่าเปิดทางน้ำที่สัมพันธ์กับจำนวน พื้นที่ทำกิน ก็จะทำได้ 2 ขบวนน้ำ หรือ 2 วัน ต่อการ เอาน้ำเข้ามา หรือแปลงเกษตรอื่น ๆ ในหนึ่งรอบ เวรฝ่าย การให้ความหมาย และคุณค่าของ “ขบวนการน้ำ” การ ผลิตซ้ำทางความรู้ “ขบวน” มาปรับใช้กับการแบ่งปันน้ำ หรือที่ เรียกว่า “ขบวนน้ำ”เป็นการผลิตซ้ำทางความรู้ เกี่ยวกับคำว่า “ขบวน” ในความหมายในวิถีชีวิตปกติ ซึ่งมีวิถีคิดที่เกิดจากฐานความรู้ดั้งเดิม การใช้คำว่า ขบวนในอดีต ถูกกำหนดโดยกระบวนการทางสังคม ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมในการคิดวิเคราะห์	

หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำพื้นบ้านกับการจัดการน้ำสมัยใหม่	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำพื้นบ้านกับการจัดการ น้ำสมัยใหม่ (ต่อ)
ใหญ่ ชาวบ้านเชื่อว่ามีผีคุมมาก ถ้าไม่จำเป็น ชาวบ้านจะไม่เข้าใกล้ บางพื้นที่เป็นนา ขั้นบันได แต่ตรง โป่งก็จะเว้นไว้ หากว่ามี คนถูกผีทำก็จะต้องเลี้ยงผีที่โป่งนั้น +++น้ำผุด ขื่อห้ามน้ำผุด (ที่เป่าท่อ)เป็นน้ำ ที่ไหลผุดขึ้นมาจากดินอยู่ตลอดเวลา (น้ำ ออกกู) บริเวณดังกล่าวจะอุดมสมบูรณ์ ห้ามเข้าไปรบกวน หรือทำลายป่า ถือว่ามี เจ้าของหรือผีคุกรักษาอยู่ หากใครเข้าไป รบกวน อาจทำให้เจ็บป่วยมีอันเป็นไป	+++สัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับน้ำ ประกอบด้วย น้ำ ซึ่งหมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ +++ปลาช่อน หมายถึง พญาปลาช่อน หมายถึง เทวดา ผู้มีอำนาจบันดาลให้น้ำฝนตก +++เต่าและจระเข้ หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ของ แหล่งน้ำเป็นต้น +++ท่อนไม้แกะสลักเป็นรูปอวัยวะเพศชาย เป็น สัญลักษณ์เกี่ยวกับเพศที่แสดงถึงการเอาใจใส่ตาม ความชอบ สัญลักษณ์ทางเพศเป็นการแสดงถึงการ เคารพผี เอาใจใส่เกี่ยวกับเรื่องของน้ำฟ้า ฝน โดยตรง +++ทรัพยากร อำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ สัญลักษณ์ ที่พบ รูปแกะสลักช้าง ม้า ปืน ดาบ +++เงินยัง เป็นสัญลักษณ์เกี่ยวข้องกับอำนาจ ความ ศักดิ์สิทธิ์ของผี เงินยังเป็นเงินรูปเรือสมัยโบราณ แสดงถึงความมีอยู่มีกิน พิธีกรรมคล้องม้า คล้องช้าง +++ช้าง ม้าเป็นเสมือนยานพาหนะ และการเดินทาง ไปตรวจตราทุกสิ่งทุกอย่าง +++ดาบปืน ไว้ให้ผีเจ้าบ้านป้องกันตัว และไว้กำจัด พวกสิ่งชั่วร้ายทั้งหลาย +++ที่อยู่อาศัย หรือหอหรือศาลของผี ศาลส่วนหนึ่ง เป็นศาลที่สร้างไว้กับผีเจ้าบ้านและผีบริวารอื่นๆ ส่วนหออีก 3 หอ เป็นหอของนางพญาแก้ว และผู้รับ	วางแผน และการหาทางออกในการแก้ไขปัญหาใน การใช้น้ำร่วมกัน เนื่องจากก่อนที่จะนำขบวนน้ำมา ใช้ “คำว่าขบวน ใช้น้ำกันอยู่แล้วในชีวิตประจำวัน เมื่อ นำมาใช้กับเรื่องการแบ่งน้ำ มีคุณค่าความหมาย โดยเฉพาะช่วงแล้งอะไรก็ดูเหี่ยวเฉาไปหมด ขบวน น้ำจึงเป็นเสมือนหนึ่งดอกไม้บานในยามแล้ง ว่า มันจะออกดอกได้มันยาก แต่ออกมาแล้วสีสดใส แท้” นักดังกล่าวได้แสดงให้เห็นถึงวิถีคิดที่เรียนรู้ ธรรมชาติ และการปรับตัวให้เหมาะสมภายใต้ วิธีการแบ่งน้ำที่เรียกว่า “ขบวนน้ำ” และคำว่า “ขบวน น้ำ” ที่นำมาใช้จึงมีลักษณะของการปรับ ประยุกต์ใช้มีการต่อยอดความรู้จากฐานความรู้ ดั้งเดิม นำมาปรับใช้ในความหมายที่แตกต่าง และ เป็นส่วนหนึ่งของวิธีการแบ่งน้ำที่ชาญฉลาดที่จะ นำมาซึ่งในการแบ่งน้ำใช้เป็นรอบวันเป็น ข้อกำหนด ซึ่งก็สอดคล้องกับความต้องการน้ำของ กิจกรรมการผลิต อีกทั้งฐานคิดดังกล่าวเกิดจาก ความเป็นจริงของการใช้ชีวิตของชาวบ้านผ่านการ เรียนรู้ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติ เป็นสิ่งที่ สะท้อนให้ทราบถึงแนวคิดในการแบ่งปันน้ำ ว่ามี วิถีคิดและการนำมาประยุกต์และนำมาใช้ในการ แบ่งปันน้ำได้อย่างเหมาะสมในบริบทใหม่	

หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำพื้นบ้านกับการจัดการน้ำสมัยใหม่	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำพื้นบ้านกับการจัดการ น้ำสมัยใหม่ (ต่อ)
	ใช้นางเพี้ย สะท้อนให้เห็นว่าความเชื่อดังกล่าวเป็นตัวแทนของการให้ความสำคัญที่เกี่ยวข้องกับเรื่องน้ำโดยตรงเป็นอย่างมาก จะมีการตั้งศาลบูชา และการปรับเปลี่ยนมีการสร้างศาลเพิ่มเนื่องจากชาวบ้านเชื่อว่า นางเพี้ยแก้วต้องมีคนดูแลหรือมีนางสนม โดยการถ่ายทอดผ่านจ้ำ นางเทียม +++บริเวณที่ตั้งศาลเจ้าบ้าน มีองค์ประกอบทั้งสามส่วนครบบริบูรณ์ คือ ดินไถ่แหล่งน้ำ และป่าไม้ เป็นสัญลักษณ์ความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติทั้งดิน น้ำ ป่า +++ด้านสิทธิอำนาจและระบบการจัดการทรัพยากรพื้นบ้านของชุมชน “ผี” เป็นศูนย์กลางของพิธีกรรมและความเชื่อมิติที่หนึ่ง ความสัมพันธ์ระหว่าง “ผี” กับทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การที่ใช้เรียกลักษณะที่ตั้งและชื่อสถานที่ประกอบพิธีกรรม มิติที่สอง ผีคือ มโนทัศน์ว่าด้วยสิทธิอำนาจดั้งเดิมของชุมชน ซึ่งสิทธิอำนาจเป็นอำนาจอันชอบธรรมที่สมาชิกในกลุ่มหรือสังคมให้สิทธิอำนาจเป็นสิทธิในการควบคุมพฤติกรรม การกระทำหรือการตัดสินใจของคนอื่นๆ และให้ “ผี” เป็นสื่อกลางในการจัดการความสัมพันธ์ของคนในสังคม (โดยผ่านการติดต่อกับจ้ำและกฏระเบียบหรือชะล่า) และระหว่างคนกับ	ความหมายใหม่ ที่พัฒนาจากรากฐานของวัฒนธรรมการดำรงชีพดั้งเดิม +++กฎเกณฑ์ในการใช้น้ำ คือ การเข้าเป็นสมาชิก การได้มาของผู้นำหรือหัวหน้าฝ่าย การเข้าร่วมประชุม การจัดสรร หรือการแบ่งปันน้ำ และการใช้แรงงานในการทำกิจกรรม และการสมทบเงินในการทำกิจกรรม โดยทั้งการใช้แรงงานและการสมทบเงินส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมดูแลรักษาและการปรับปรุงพัฒนาระบบการจัดการน้ำในรูปแบบฝ่าย ++กระบวนการและขั้นตอนหลักที่สำคัญในการแบ่งปันน้ำระหว่างสมาชิก +++การเปิดทางน้ำมีความสัมพันธ์กับการกำหนดระยะเวลาในการแบ่งปันน้ำ โดยมีเงื่อนไขที่สำคัญคือ แต่ละครัวเรือนสามารถเปิดทางน้ำได้ 2 ทาง หรือมีโอกาสได้ 2 ขวบน้ำเท่ากับหัวหน้าฝ่ายได้ เพื่อให้สอดคล้องกับจำนวนพื้นที่ทำกิน แต่ต้องจ่ายค่าทางน้ำ 2 ทาง รวมเป็นเงิน 10,000 บาท โดยมีเงื่อนไขว่าหากครัวเรือนใดมีที่ทำกินที่จะใช้น้ำทำนาจำนวน 1-30 ไร่ จะได้สิทธิในการเปิดน้ำได้ 1 ทางน้ำหรือเท่ากับหัวโมง การเปิดใช้น้ำในแต่ละ	

หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำพื้นบ้านกับการจัดการน้ำสมัยใหม่	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำพื้นบ้านกับการจัดการ น้ำสมัยใหม่ (ต่อ)
	ธรรมชาติและ สิ่งเหนือธรรมชาติ (โดยผ่านการขอ ฝน ขอความอุดมสมบูรณ์ ขอให้ปลอดภัยจากพายุ) และพบว่าองค์ความรู้พื้นบ้านเกี่ยวกับทรัพยากร ชี้ให้เห็นว่าภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้เกี่ยวกับ ทรัพยากรธรรมชาติประเภทต่างๆ เช่น แหล่งน้ำ ที่ดิน และป่าไม้ และองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบการ จัดการ มีเนื้อหาส่วนสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม ความเชื่อทางศาสนา ซึ่งใช้ความเชื่อและพิธีกรรม ทางศาสนาเป็นกลไกสำคัญใน การจัดการและ ควบคุมพฤติกรรมของคน ในสังคม และ เกี่ยวข้องกับกรรมสิทธิ์ ซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมกันทั้ง ในชุมชน ระหว่างชุมชน รวมทั้งสถาบันหรือองค์กร พื้นบ้าน กฎระเบียบและข้อห้าม การลงโทษกรณีผิด ผี และการใช้ประ โขน และการอนุรักษ์ทรัพยากร ความเชื่อและพิธีกรรมเป็นกลไกสำคัญในการจัดการ และสะท้อนความเชื่อเรื่องผีไม่ใช่เรื่องมลายสำหรับ ชาวบ้าน แต่เป็นเรื่องที่ช่วยพัฒนาด้านจิตสำนึก หรือ เป็นเครื่องผูกร้อยใจที่สำคัญที่จะทำให้เกิดการอยู่ ร่วมกันได้อย่างไม่ขัดแย้ง ไม่เอาเปรียบทั้งระหว่าง คนกับคน และคนกับสิ่งแวดล้อม ++การสร้างและการผลิตซ้ำโน้มน้าวด้วยอำนาจ และความศักดิ์สิทธิ์ให้กับผีแต่ละคน และสื่อสาร	รอบ 1 วันหรือ 24 ชั่วโมงนั้น หากครัวเรือนใดมี พื้นที่ทำนาตั้งแต่ 30 ไร่ขึ้นไปจะสามารถขอได้ 2 ทางน้ำ หรือ 2 ขวนน้ำ หรือ ได้เปิดน้ำแต่ละครั้ง ะ ละ 2 ชั่วโมง +++การจ่ายค่าเปิดทางน้ำ เป็นเสมือนแนวทางใน การสร้างความเสมอภาคในการใช้น้ำจากฝาย ร่วมกันอย่างเท่าเทียมและเป็นธรรม อีกทั้งยัง เกี่ยวข้องสัมพันธ์ในมิติทางสังคม การสร้าง เงื่อนไขที่จะใช้น้ำหรือทรัพยากรร่วมกัน เป็น การบ่งบอกถึงโอกาสที่ชาวบ้านมอบให้กัน ซึ่งมี ลักษณะให้สิทธิในการใช้ทรัพยากรร่วมกันอย่าง เท่าเทียม ถึงแม้ว่าการคิดค่าทางน้ำจะเป็นตัวเงิน แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าทุกอย่างจะต้องซื้อด้วยเงิน เพราะเมื่อพิจารณาถึงวิถีคิด คิดจากฐานที่ว่า ช่วงที่ ทำฝายมีผู้ก่อการได้ลงทุน ลงแรงไปแล้ว ไม่ก็ราย แต่คนมาใช้น้ำก็น่าจะต้องมีการชดเชยสิ่งที่ผู้ริเริ่ม ได้ลงทุนไป จากวิถีคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า คิดภายใต้แนวทางการจัดการที่เน้นความเท่าเทียม และเป็นธรรม มากกว่าการมุ่งแสวงหาหรือการ หวังผลกำไร และในช่วงแรก ๆ เงินที่เก็บได้ก็เป็น ความชอบธรรมที่ผู้ก่อการจะนำมาแบ่งปันกัน โดย ไม่เกี่ยวกับสมาชิกคนอื่น ๆ ซึ่งทุกฝายก็รับรู้ เข้าใจ	

หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำพื้นบ้านกับการจัดการน้ำสมัยใหม่	หมวดย่อย (Sub-classes) การจัดการน้ำพื้นบ้านกับการจัดการ น้ำสมัยใหม่ (ต่อ)
	ออกมาได้หลายรูปแบบและหลายวิธี เช่น ผ่าน ปาฏิหาริย์ ผ่านการเข้าทรง เข้าฝันเจ้า ผ่าน ประสบการณ์ของชาวบ้านแต่ละคน รูปธรรมของ อำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ยังแสดงออกผ่านการใช้	++++สมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ ข้อกำหนดการใช้ น้ำ ค่า เปิดทางน้ำหมายถึง เงินที่ต้องจ่ายแรกเข้าทางน้ำ คือ เหมืองหรือคลองที่ส่งน้ำเข้ามาช่องทางระบาย น้ำ หรือช่องทางที่แยกจากฝาย ส่งน้ำไปยังพื้นที่	

ตารางที่ 9 โครงสร้างกลุ่มความรู้เกษตรกรรมพื้นบ้าน (วัฒนธรรมการลงแขก บทบาทผู้ชาย ผู้หญิงในการเกษตร ปฏิทินการทำเกษตร)

หมวดย่อย (Sub-classes) วัฒนธรรมการลงแขก	หมวดย่อย (Sub-classes) บทบาทผู้ชาย ผู้หญิงในการเกษตร	หมวดย่อย (Sub-classes) ปฏิทินการทำเกษตร	
++การจัดการแรงงาน ประกอบด้วย การลงแขก การเอามือเอารัน การออกปากกัน การเอาแรงกัน การเอามือ การส่ายมือ การจ้างแรงงาน ใ้สร้างวัด ความสัมพันธ์ของเครือญาติ การลงแรงช่วยเหลือ กัน การลงแขกคานา การลงแขกเกี่ยวข้าว การ ลงแขกตีข้าว การลงแขกหอบข้าว การลงแขกตำ ข้าว การลงแขกขนข้าวขึ้นยุ้งฉางหรือเส้า การ	++บทบาทผู้ชาย +++ การดูแลจัดการ ประกอบด้วย ผู้ชายเป็นผู้หนุ่ นช่วย การล้อมรั้ว การสร้างกระท่อมไร่ การเลือกพื้นที่ ไร่ การปันต้นไม้ การตัดกิ่งไม้ การฉางไร่ การเผาไร่ +++การเตรียมดิน ประกอบด้วย การไถเตรียมดิน การ เตรียมแปลงตกกล้า การปลูกข้าว กระทุ้งหลุม การ สักหลุม	+++มกราคม ถึง มีนาคม -โลกบไฟง หว่านปุ๋ย พืชสดหลังทำนา (ถั่วพริ้ว) ในเดือนมกราคมแล้ว ไถดะ (โลกบ) ในเดือนมีนาคม ถึง เมษายน เก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ใช้ในปีต่อไป +++เมษายน -การเตรียมพันธุ์ / การคัดเลือก พันธุ์ โดยวิธีการเตรียมพันธุ์ เลือกจากลักษณะ รวงใหญ่ รวงกมเพราะหนัก เมล็ดสมบูรณ์เต็ม	

หมวดย่อย (Sub-classes) วัฒนธรรมการลงแขก	หมวดย่อย (Sub-classes) บทบาทผู้ชาย ผู้หญิงในการเกษตร	หมวดย่อย (Sub-classes) ปฏิทินการทำเกษตร	
ลงแขก การซอมมือ การเก็บข้าวช่วยกันเก็บข้าว โดยการเก็บของคนนี้ ก่อนให้เสร็จแล้วค่อยไปเก็บของคนอื่นอีก การลัดกัน การไปเก็บข้าวโดยที่เจ้าของข้าวไม่รู้ คือ การทำให้เจ้าของข้าวตกใจ เมื่อมาเห็นคนเก็บข้าวของตัวเอง แล้วกลับไปทำกับข้าวให้คนทำงานกิน +++การตอบแทนแรงงาน ประกอบด้วย การเลี้ยงอาหารหรือเหล้า การเอามือใส่รางวัล ตอบแทนด้วยแรงงานของตนเอง การจ้างใส่รางวัล การจ้างแรงงานโดยให้ค่าจ้างตอบแทนเป็นรายวัน การเลี้ยงอาหารกลางวัน +++ระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน การแลกเปลี่ยนแรงงานโดยมีจิตวิญญาณของความเอื้ออาทรต่อกันแบบพี่แบบน้อง	+++ การสืบเชื้อพันธุ์ข้าว ประกอบด้วย ผู้เสาะแสวงหาพันธุ์ข้าว การคัดเลือกพันธุ์ข้าว +++การปลูกข้าว ประกอบด้วย วิธีการปลูกข้าว ผู้ชายจะใช้นิ้วหัวแม่มือ นิ้วชี้ และนิ้วกลาง หยิบเอาต้นกล้าส่วนโคน 3-4 ต้น จากมัดกล้าที่มีมือซ้ายถืออยู่ แล้วใช้มือปักต้นข้าวลงไปในดินที่เหลว ซึ่งมีมือซ้ายและมือขวานี้ต้องทำงานสัมพันธ์กัน +++ การนวดข้าว ประกอบด้วย การตีข้าว การกองข้าว การหอบข้าว การแฉกหอบข้าว +++ผู้ประกอบพิธีกรรม +++บทบาทผู้หญิง +++การปลูกข้าว ประกอบด้วย วิธีการปลูกข้าว การปลูกข้าวตามวิธีของผู้หญิงจะเหมือนกับแบบผู้ชาย แต่ยังใช้นิ้วก้อยกดต้นข้าวไว้เพื่อไม่ให้ต้นข้าวแตกออกจากกัน แล้วจึงจุ่มลงไปในนา การปลูกข้าวขึ้นอยู่กับความถนัดของแต่ละคน ++ การปลูกพืช ประกอบด้วย การจำแนกดิน จัดระบบการปลูกพืช ช่วงเวลาที่ปลูกพืช ได้แก่ ตอนเช้าตรู่ เพราะพืชบางชนิด สามารถขึ้นได้ดีขณะที่ดินยังร้อนระอุอยู่ เช่น ข้าวโพด เผือก มัน พักทอง เป็นต้น การสืบเชื้อพันธุ์ บทบาทของผู้หญิงได้รับมอบหมายให้เป็นเจ้าของไร่ ประกอบด้วย การคัดเลือกพันธุ์ การเก็บเกี่ยวสะสมพันธุ์พืช การเก็บ	แล้วแยกพันธุ์ ตากฟุ้งแดด ใส่กระสอบมัดมัดชิดแขวนไว้ที่ร่ม-เตรียมปุ๋ยหมักชีวภาพเพื่อบำรุงดิน และเตรียมดิน +++พฤษภาคม -การเตรียมดิน โดยการไถซุด / ไถตะ ครั้งที่ 1 เพื่อให้ปุ๋ยอินทรีย์หรือปุ๋ยพืชสดย่อยสลายไป ทิ้งไว้ประมาณ 2 อาทิตย์ +++มิถุนายน-การตกกล้า (สำหรับการทำนาดำ)-ไถเตรียมแปลง ไถกลับครั้งที่ 2 ช่วงเดียวกับการตกกล้าเพื่อทำให้ดินแตกละเอียด ร่วนซุย-การบันทึกแผนผัง แปลงตกกล้าและแปลงปักดำ และติดป้ายชื่อพันธุ์ข้าวแต่ละสายพันธุ์ +++กรกฎาคม -เมื่อกล้าอายุประมาณ 1 เดือน ในเดือนกรกฎาคม ทำการไถแปร (ไถสวนทางเดิม) พร้อมกับใส่ปุ๋ยชีวภาพ แล้วไถคราดให้พื้นที่เสมอรระดับกัน สิบน้ำเข้านาพอประมาณ พอให้ดินเป็นตม (โคลน)-การถอนกล้า – ปักดำ (โดยการปักดำเป็นแถวเป็นแนว) +++สิงหาคม ถึง ตุลาคม -การดูแลหลังการปักดำ-การออกดอก-การออกรวง-การเก็บเกี่ยว-สังเกตความชื้นใน แปลง โดยการควบคุมระดับน้ำในแปลง-สังเกตและกำจัดศัตรูพืช กำจัดวัชพืชที่ทำลายต้นข้าว เช่น หนู หอย และ กำจัดวัชพืช จำพวกหญ้าต่างๆ เช่น หญ้าไข่เขียด ผักอี	

หมวดย่อย (Sub-classes) วัฒนธรรมการลงแขก	หมวดย่อย (Sub-classes) บทบาทผู้ชาย ผู้หญิงในการเกษตร	หมวดย่อย (Sub-classes) ปฏิทินการทำเกษตร	
	รักษามล็ดพันธุ์ +++ การดูแลรักษา ประกอบด้วย การถอนหญ้า และการกำจัดวัชพืช การทำพิธีกรรม การดูแลจัดระบบไร่ +++ การเก็บเกี่ยว การหาข้าว การเก็บลูกข้าว +++การจัดการน้ำ บทบาทการแบ่งขวนน้ำ บทบาทการเข้าร่วมประชุมวางแผนการจัดการน้ำ การให้ข้อมูลที่บางเรื่องผู้ชายอาจจะไม่ละเอียดอ่อน การวางแผนจัดการใช้น้ำฝ่ายหญิงจะมีข้อมูลและเป็นผู้มาประชุม ผู้หญิงมีบทบาทในฐานะอยู่เบื้องหลัง และถูกกำหนดด้วยมิติทางสังคม และวัฒนธรรม สภาพทรัพยากรธรรมชาติเป็นสำคัญ บทบาทการต่อขวนน้ำ ผู้หญิงทำให้เกิดการใช้กฎเกณฑ์ที่เที่ยงตรง และเกิดการไม่เอาเปรียบซึ่งกันและกัน ให้ความเท่าเทียม ไม่เอาเปรียบ เป็นการสร้างกลไกในการแก้ไข ปัญหาที่ช่วยระงับข้อขัดแย้งที่รุนแรงที่จะเกิดขึ้น	อิน หญ้าโสน เป็นต้น-การตัดข้าวปน โดยถอน ข้าวปนที่ขึ้นนอกแถว-การบันทึกการ เจริญเติบโตของพันธุ์ข้าวจดบันทึกคุณลักษณะ ประจำพันธุ์ข้าวแต่ละสายพันธุ์ +++ตุลาคม -บันทึกการออกรวงข้าว บันทึกการ เจริญเติบโตของข้าวกลางและข้าวหนัก-เก็บ เกี่ยวข้าวเบา +++พฤศจิกายน ถึง ธันวาคม -ทำการจดบันทึก พันธุ์ข้าวกลาง และข้าวหนักที่ทยอยออกดอก ออกรวงไปตามลำดับ-เก็บเกี่ยวข้าวกลางและ ข้าว หนัก-นวดข้าว เก็บข้าว	

ตารางที่ 10 โครงสร้างหมวดความรู้การทำงาน (การทำงาน วิธีการปลูกข้าว พันธุ์ข้าว)

หมวดย่อย (Sub-classes) การทำงาน	หมวดย่อย (Sub-classes) วิธีการปลูกข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes)\ พันธุ์ข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes)\ พันธุ์ข้าว (ต่อ)
++การทำงาน +++เยี่ยนา +++การนาขึ้นบันได +++การปลูกข้าว	++การปลูกแบบปักดำต้นกล้า +++การเตรียมดินตกกล้า (ไโรดากกล้า) ++++การไถคราด ไถผั่ว รื้อ ไถซ้ำ ++++การชอกตากกล้า	++แบ่งตามคุณสมบัติ +++ข้าวเจ้า +++ข้าวเหนียว +++กข.6	++++ข้าวเจ้า (บือ) ++++บือพะทอ (ข้าวเมล็ดยาว) ++++บือโปะโละ (ข้าวเมล็ดสั้น) ++++บือพะโคะ (ข้าวเมล็ดใหญ่)

หมวดย่อย (Sub-classes) การทำงาน	หมวดย่อย (Sub-classes) วิธีการปลูกข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes)\ พันธุ์ข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes)\ พันธุ์ข้าว (ต่อ)
+++การปักดำ ++วิธีการผลิต +++คุณค่าและความหมาย +++การดำรงชีวิต +++ด้านเศรษฐกิจ +++ด้านสังคม ประเพณี วัฒนธรรม +++การเกื้อกูลของระบบนิเวศพื้นที่ +++การช่วยเหลือเอื้ออาทรของคนในระดับ ครอบครัว ญาติพี่น้อง ระดับชุมชน +++การสร้างความมั่นคงทางอาหาร +++การแสดงถึงความเคารพและกตัญญูต่อ ทรัพยากรที่ได้พึ่งพา ++ปัจจัยการทำงาน +++สภาพพื้นที่นา (ลักษณะพื้นที่สูงหรือ ต่ำ) ภูมิอากาศ +++สภาพน้ำสำหรับการทำงาน +++พันธุ์ข้าว ++วิธีการปลูกข้าว +++แรงงานครัวเรือน ++ แบ่งตามน้ำที่ใช้ปลูก +++การทำน่าน้ำฝน +++การทำน่าน้ำฟ้า +++การทำนาเหมืองฝาย	++++การแปลงหว่านเมล็ดพันธุ์ ++++การแปลงเทิกหรือขึ้นเทิก ++++การเผือก ++++การทำหลังแปลงนูลหลังเต่าหรือริศลาย เมล็ดแดง (กลมแก่นแดง) +++พื้นที่หว่านกล้า นาตอน หว่าน พื้นที่ไม่ลุ่ม หรือดอน ++++การปรับพื้นที่ก่อนการหว่านกล้า การลากไห ++++การคำนวณขนาดแปลงกล้ากับขนาดพื้นที่ นา ++++การตกกล้าสภาพนา ++++การตกกล้าสภาพไร่ +++การเตรียมดินปลูกข้าว ++++การปักคั่นนา การปักคั่นนา การซ่อมคั่นนา ขาคั่นนา ขารูรั้วคั่นนา ++++การไถนา การไถนาใหม่ การไถเผีย เผีย เป็นการไถตะ (การไถสุด) การไถคัน (การไถ แปร) การคราด (เผื่อ) ++++การทำเทือกยกทรง ++++การคว่ำสระการคว่ำจับัก การคว่ำขึ้น ++++การเพื่อจับัก ++++การเทิกราย	+++กข.8 +++กข.15 +++กข.21 +++เจ้าสร้อย +++จีดาแห้ง +++พม่า +++เศรษฐี +++ข้าวาย +++ปลูกดอก +++แก่นคู่ +++เจ้าป้อม +++เจ้าสร้อย +++เจ๊กเซย +++หอมมะลิ กข.105 +++เหลืองอ่อน +++ชัยนาท +++เฉียงพัทลุง +++หอมประทุม +++สะหวง +++จีดาแห้ง +++มวย (เศรษฐี) (ปักหม่วย) ++ชื่อพันธุ์ข้าวเหนียว ลักษณะประจำพันธุ์ +++ดอกขาว	++++บือซอมี (ข้าวไก่ป่า) ++++บือกาว (ข้าวขาว) ++++บือแซ่ (ข้าวม่วง) บือแซง (ข้าวม่วง ดำ) บือม่วง ++++บือโปะโละ ++++บือพะทอ ++++ปางซาง ++แบ่งตามสายพันธุ์ +++พันธุ์พื้นเมือง ลักษณะประจำพันธุ์ ++++ดอกหงี ++++หอมนิล ++++มะลิแดง ++++ดอกเฟื่อง ++++กข.6 ++++ดอกพุด ++++ดอกพุดปี พุดคอ ++++แดง ++++ดอกกะยอม ++++หางหมาจอก ++++ป้อม ++++บองกษัตริย์ ++++ดอกเดีว

หมวดย่อย (Sub-classes) การทำนา	หมวดย่อย (Sub-classes) วิธีการปลูกข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes)\ พันธุ์ข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes)\ พันธุ์ข้าว (ต่อ)
+++การทำนาที่ลุ่ม	++++การไถดง	+++ดอลาว	++++มะลิน้อย
+++การทำนาหลูก	++++การไถกลบ	+++อีโป๊ะ	++++หมาแห้ง
++แบ่งตามฤดูกาลทำนา	++++ลวด	+++นางคำ	++++สัมพันธ์
+++การทำนาปี	+++การตกกล้า	+++ป่องแอ่ว(เหลืองบุญมา)	++++แจ็กเซย
+++การทำนาปรัง	++++กล้า ก้าวข้าวต้นกล้า (ตักกล้า)	+++ดักอก(ข้าวนกปะปัด)	++++น้อย
++แบ่งตามวิธีการปลูก	++++ประเภทกล้า	+++อีคมดอ	++++สร้อย
+++การปลูกแบบปักดำต้นกล้า	++++กล้าเทก	+++อิน้อยนาแซง	++++จำปาทอง
+++การปลูกแบบหว่าน	++++กล้าชำหรือกล้าบัง	+++ขาวน้อย (พันธุ์น้ำผึ้ง)	++++ที่หนึ่ง
++++การปลูกแบบหว่านข้าวแห้ง	++++อายุต้นกล้า	+++บัวขาว	++++ลอย
++++การปลูกแบบหว่านสำหรับ	++++สภาพดินการตกกล้า	+++อีขาว	++++พวงมาลัย
++++การปลูกแบบหว่านหลังขึ้นไถ	++++การตกกล้าบนดินเปียก (ทำเทือก)	+++อีดำ	++++จำปาขาว
++++การปลูกแบบหว่านคราดกลบ	++++การตกกล้าบนดินแห้ง	+++บักม่วย (ข้าวบักม่วย)	++++เล้าแตก
++++การปลูกแบบหว่านไถกลบ	++++วิธีการถอน (โละ)	+++อีโป๊ะ	++++ขี้ตมใหญ่
++++การปลูกแบบหว่านข้างออก	+++ระยะการปลูกข้าว	+++ดอกด้ว	++++ดอกป๊าว
++++การปลูกแบบหว่านน้ำตม	+++จำนวนต้นกล้าต่อกอ	+++น้ำผึ้งตัวเมียบักม่วย	++++คอเพื่อง
+++การปลูกแบบหยอดเมล็ด	+++ระยะต้นในการปลูก	+++สร้อยหางม้า	++++แดง
+++การปลูกแบบโรยเมล็ด	+++ระยะแถวในการปลูก	+++คำดอ	++++เล้าแตก
+++การปลูกแบบจ่อม	+++ความลึกการปลูกข้าว	+++ดอกด้ว	++++นางนวล
+++การปลูกแบบโยนกล้า	++++การควบคุมวัชพืช	+++น้ำผึ้งตัวเมีย	++++สันป่าดอง
++แบ่งตามสภาพน้ำ	++++วิธีการปลูกข้าว	+++ขี้ตมแดง	++++เหลืองอ่อน
+++การทำนาแซง	++++การปลูกเดินหน้า	+++สันป่าดอง	++++อีคอมืด
+++การทำนาหนอง	++++การปลูกถอยหลัง	+++นางคำ	++++อีคมใหญ่
++แบ่งตามลักษณะการตอบสนองต่อช่วง	++++การปลูกจากซ้ายไปขวา	+++หวิน 1	++++กำ

หมวดย่อย (Sub-classes) การทำงาน	หมวดย่อย (Sub-classes) วิธีการปลูกข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes)\ พันธุ์ข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes)\ พันธุ์ข้าว (ต่อ)
แสง(สภาพของแสงแดด) +++ข้าวไวต่อช่วงแสง +++ข้าวไมไวต่อช่วงแสง ++แบ่งตามสภาพการเก็บเกี่ยว +++ข้าวพันธุ์หนัก +++ข้าวพันธุ์กลาง +++ข้าวพันธุ์เบา ++แบ่งตามสภาพพื้นที่ +++ที่ลาดชันวิธีการปลูกข้าว การหยอดเมล็ด การหว่านแห้ง +++ที่รับน้ำชลประทานวิธีการปลูกข้าวการ ปักดำต้นกล้า การหว่านแห้ง การหว่านน้ำ ตม +++ที่ลุ่มน้ำท่วมถึงวิธีการปลูกข้าว การหว่านแห้งการปักดำต้นกล้า +++ที่ลุ่มรับน้ำฝนวิธีการปลูกข้าว การปักดำต้นกล้า การหว่านแห้ง +++พื้นที่ชุ่มน้ำ (พะ) พื้นที่ที่มีความสูงจาก ระดับน้ำทะเลปานกลาง ตั้งแต่ 700 เมตรขึ้น ไป (เผอ) ปลูกข้าวที่สูง ข้าวไร่ ++แบ่งตามลำดับการปลูกข้าว +++นาตาม +++นาดอน	++++การปลูกจากขนาไปซ้าย ++การปลูกแบบหว่าน +++การปลูกแบบหว่านข้าวแห้ง ++++วิธีการหว่านข้าวแห้ง ++++การหว่านหลังขึ้นไถ ++++การหว่านคราดกลบ ++++การหว่านไถกลบ ++การปลูกแบบหว่านข้าวออก (การหว่านน้ำตม) +++การปรับพื้นที่ก่อนการหว่าน ++++การลากไถ +++การทดน้ำเข้าแปลง +++การระบายน้ำออกและปรับระดับเทือกให้ สม่ำเสมอ +++การแซมเมล็ดพันธุ์ +++อัตราการหว่านข้าวต่อไร่ +++ช่วงเวลาการหว่านเมล็ดพันธุ์ตอนบ่ายหรือ ตอนเย็น ++++หลังการหว่านใช้วิธีเอาครกไม้ที่ใช้ ตำข้าว กลิ้ง เพื่อให้ข้าวที่หว่านฝังในดิน ป้องกันแมลง นก มากินข้าวที่หว่าน +++การใส่ปุ๋ยอินทรีย์คูลูกกลิ้งเข้ากับดินหลัง หว่านเมล็ดพันธุ์ ได้ 7 วัน ++การปลูกแบบหยอดหลุมจอม	+++หมากหม่วย +++ป่องแอ้ว +++ปลาชิว +++ฮากไฟข้าวห้าว (ใส่ไผ่) +++บั๊กขาม +++เหนียวคอ +++นางนวล +++อีแดงน้อย +++แก่นคู่ +++พม่า +++เสริมฐิ +++หมากโพธิ์ +++อีมม +++อีขาวใหญ่ +++ลอย +++ขี้ตมดำ +++ขี้ตมขาว +++ขี้ตมกลาง +++ขี้ตมใหญ่ +++ขี้ตมแห้ง +++หอมอ้ม +++กำ +++เล้าแตก	++++บั๊กเขือ ++++บั๊กขาม ++++บั๊กม้วย ++++อีดำ ++++หางปลาชิว ++++พญาลิ้มแกง ++++ป่องแอ้ว ++++กข. 6 ++++หอมมะลิ 105 ++++แก้วเมืองฝาง ++++นางเกิด ++++กำหลวงเดือน 9 ++++หมากหวานเม็ดลาย ++++กาสา ++++ผา ++++ดอกกู่ ++++แสนตอ ++++ส่อยร้อย ++++ววงคำ ++++แก่นจันทร์ ++++ปึก ++++หัวนาค ++++หัวออก

หมวดย่อย (Sub-classes) การทำนา	หมวดย่อย (Sub-classes) วิธีการปลูกข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes)\ พันธุ์ข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes)\ พันธุ์ข้าว (ต่อ)
+++การเตรียมวัสดุภายในการไถ ++++วัวต่อวัวใหม่	+++การเตรียมดินขุดหลุม ทำร่อง +++ความลึกของหลุมร่อง +++ระยะห่างระหว่างคันและแถว +++จำนวนเมล็ดข้าวต่อหลุม +++จำนวนเมล็ดพันธุ์ต่อไร่ ++การปลูกแบบโรยเป็นแถว +++การเตรียมดิน +++ระยะห่างของร่อง แถว +++จำนวนเมล็ดพันธุ์ต่อไร่ ++การปลูกแบบนาโยนกกล้า +++วิธีการทำนาโยนกกล้า ผสมผสานการทำนาดำ กับนาหว่านน้ำตม +++การเตรียมดินสำหรับเพาะกล้า +++การเตรียมแปลงนาสำหรับโยนกกล้า ++++การเพาะกล้า ++++การโยนกกล้า ++การเตรียมพันธุ์ข้าว +++แหล่งที่มาพันธุ์ข้าว ++++การสืบทอดมรดก (ข้าวเชื้อโนแปลงนา ของ ตนเอง) ++++พันธุ์ข้าวที่มาจากป่า (อวัยวะของสัตว์ กระเพาะไก่ป่า ค้างชื่อพันธุ์ข้าวตามชื่อสัตว์ เช่น บี อขอมหรือบือขมิ เป็นพันธุ์ข้าวที่ได้จากกระเพาะ	+++นางนวล +++กำผำ +++อีคำดอ +++เหนียวลอย +++อีขาว +++อีम्म +++เล้าแตก +++มวย (เศรษฐี) +++คำไร่ ++แบ่งตามสภาพพื้นที่ +++ข้าวนาทามลักษณะประจำพันธุ์ ++++สะหวง ++++ข้าวคาย ++++ข้าวแดง ++++ลูกออก ++++แก่นคู่ ++++ขาวกุล ++++ขาวใหญ่ ++++ข้าวต้มใหญ่ ++++พม่า ++++คำผาย ++++แดงขวาง	++++หมากพอก ++++เม็ดดำ ++++กาบหก ++++กาบขาว ++++ดอกคำ ++++ฝอยขาว ++++ฝอยทอง ++++ผาน้อย ++++ผาหลวง ++++วางพวง ++++วางข่อย ++++กาบปลี ++++กาบแพร ++++ไฟโก้ ++++เทียนอาจ ++++กาบคำ ++++ปี ++++แพร ++++ลมเท่า ++++วางพวง ++++เหลือง ++++กุ่มบุง ++++กาบอ้อย

หมวดย่อย (Sub-classes) การทำงาน	หมวดย่อย (Sub-classes) วิธีการปลูกข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes)\ พันธุ์ข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes)\ พันธุ์ข้าว (ต่อ)
	ไถ่ป่า) ++++การแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าว ได้แก่ ญาติ คนในหมู่บ้านญาติจากหมู่บ้านอื่นชาพันธุ์ อื่น (ม้ง) ++++การเอาข้าวเปลือกธรรมดาแลกกับพันธุ์ ข้าว (ข้าวปลูก) +++++แนวคิดการแลกข้าวเพื่อแลกเปลี่ยนสาย พันธุ์ ทำให้ข้าวอ่อน +++++การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกัน ++การคัดเลือกพันธุ์ข้าว +++การเก็บพันธุ์ข้าวไว้ใช้สลับกัน 2 พันธุ์ +++วิธีนับอายุพันธุ์ข้าวที่นำมาทำพันธุ์ทุก ๆ 3 ปี จะต้องมีการเปลี่ยนพันธุ์ข้าว ห้ามเก็บพันธุ์ข้าวใช้ ทำพันธุ์ ข้าวที่ใช้อายุ 3-4 เดือน +++การเลือกข้าวที่มีลักษณะทรงต้นดี ไม่สูง เกินไป แตกกอดี อายุไม่หนัก มีรวงใหญ่ ระบายดี เมล็ดต่อรวงมาก เมล็ดสะอาด ไม่ลีบ น้ำหนักดี เมล็ดข้าวที่ดีจะไม่มียอดไข และสีอื่นเจือปน +++ข้าวมีความต้านทานต่อโรค และให้ผลผลิต ต่อไร่สูง เลือกต้นที่สูงเป็นต้นแม่ (ข้าวจะแข็ง) ต้นที่ต่ำกว่าเป็นต้นลูก (ข้าวจะอ่อน) ++++การคัดพันธุ์ข้าวเชื้อ การคัดข้าวต้นลูก ข้าว ที่มีลักษณะดี เช่น เมล็ดที่มีขนาดที่ใหญ่กว่าพันธุ์	++++ข้าวขน +++++ห้วยเวียง +++++กำใหญ่ +++++อีค้าง +++++ข้าวสันป่าตอง +++++พวงเงิน +++++ข้าวเหนียวลอย +++++ข้าวเจ้าลอย +++++ข้าวขาวใหญ่ +++++ข้าวพม่าหอม +++++ข้าวแดงขวง +++++ข้าวขาวใหญ่ +++++ข้าวกำใหญ่ +++++ข้าวเจ้าลอย +++++ข้าวพม่า +++++ข้าวเหนียวลอย +++++ข้าวห้วยเวียง +++++ข้าวคำผาย +++++ข้าวขาวขน +++++ข้าวขี้ตมใหญ่ ++แบ่งตามวิธีปลูก +++ข้าวฮ้าง คุณลักษณะประจำพันธุ์ +++สวนพันธุ์ดี	++++กาบไผ่ ++++ผาแดง ++++ผาขาว ++++หมากเขือ ++++บ่าแคว้ง ++++ดอกแดง ++++หลายปี ++++ผามีดำ ++++กุ่มดาง ++++ลิ้ม ++++ฟ้า ++++ดอกพ้อ ++++ดอกอ้อ ++++ดอกฝ้าย ++++รากไผ่ ++++ลาย ++++ดอกกันช้า ++++กล้วย ++++ขี้ตมคอขี้ตมเกษตร ++++ห้วยเวียง ++++คองฮ้าง ++++ขี้ตมใหญ่/เหนียวตม ++++แดงขวง

หมวดย่อย (Sub-classes) การทำนา	หมวดย่อย (Sub-classes) วิธีการปลูกข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes)\ พันธุ์ข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes)\ พันธุ์ข้าว (ต่อ)
	เดิมสามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม +++การเลือกข้าวจากต้นลูก เป็นแม่พันธุ์ 1 รวง ให้แบ่งออกเป็น 3 ส่วน เลือกส่วนกลาง เป็นพันธุ์ข้าว (ข้าวจะนุ่มเมล็ดใหญ่) +++อายุเมล็ดข้าวอย่างน้อยหลังจากเก็บเกี่ยวมาประมาณ 20 วัน ไม่เลือกใช้พันธุ์ข้าวเดิมนานติดต่อกันเกิน 3 ปี พันธุ์ข้าวที่ให้มีการเปลี่ยนทุก ๆ 2-3 ปี +++ข้าวปลูกต้องตากแดดให้แห้งอย่างน้อย 1 เดือนก่อนทำการหว่าน +++การคัดเลือกต้นข้าวที่ขึ้นสม่ำเสมอ +++การเลือกพันธุ์ข้าวรวงที่สมบูรณ์ เลือกเฉพาะตรงกลางแปลง +++ข้าวที่มีอายุการเก็บเกี่ยวเดือน 9-10 เดือน มิถุนายน-กรกฎาคม ++การตรวจสอบความบริสุทธิ์เมล็ดพันธุ์ +++การคัดแยกเมล็ดพันธุ์ข้าว +++การตรวจวัดความชื้น +++การตรวจเมล็ดข้าวสาร เมล็ดสีแดง สีดอกมะขาม ไม่นำมาใช้ทำพันธุ์ +++การดาวข้าว +++การนำเมล็ดพันธุ์ข้าวแช่แช่น้ำเพื่อแยกเมล็ดข้าวลีบออก สูตรการแช่เมล็ดพันธุ์ระยะเวลา การ	+++ข้าวดอกมะลิ 105 +++ข้าวนาจอม คุณลักษณะประจำพันธุ์ ++++กข.21 ++++เหนียวแดง ++++หอมมะลิ 105 ++++กข.96 ++++บือโบโล +++ข้าวนาหวานน้ำนม ++++กข.6 +++ข้าวที่สูง ข้าวไร่ ลักษณะประจำพันธุ์ ++++ข้าวขึ้นน้ำ ++++มะลิทอง ++++เหลืองทอง ++++ขาวพวง ++++พวงเงิน ++++กันจุก ++++ทองมาเอง ++++ปิ่นแก้ว ++++ก้านแก้ว ++++หอมเดือน 3 ++++ขาวตาแห้ง ++++สามรวง ++++ลำไย	++++เหนียวลอย ++++ดอคำ ++++กำปั่น ++++กำใหญ่ ++++คอเย็น ++++เฟื่องเหลือง ++++ทองธานี/นางนิ ++++ป้อมแก้ว/คอน้อย ++++คอหิน ++++อีบิค(อีปัด) ++++พม่า ++++โพธิ์ดำ ++++ดัดเมย ++++อีเคี้ย ++++อีแฮด ++++ป้อมอ้าว ++++ขาวกุ้ง ++++อีค้าง ++++ขาวคอ(ขาวน้อย) ++++จำปา ++++ช่อเบา ++++ขาว ++++ช่อจันทน์

หมวดย่อย (Sub-classes) การทํานา	หมวดย่อย (Sub-classes) วิธีการปลูกข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes)\ พันธุ์ข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes)\ พันธุ์ข้าว (ต่อ)
	แะเมล็ดพันธุ์ข้าว การหว่าข้าวปลูก การงอกของ เมล็ดพันธุ์ ++การผสมพันธุ์ข้าว +++แนวคิดการปรับปรุงคุณสมบัติของข้าว +++วัตถุประสงค์การคัดพันธุ์ข้าว +++ช่วงเวลาการผสมพันธุ์ข้าว +++ขั้นตอนการผสมพันธุ์ข้าว	+++พญาชม +++เหลืองประดู่ +++พันธุ์ข้าวอายุกลาง คุณลักษณะประจำพันธุ์ ระยะการเก็บเกี่ยว อายุการเก็บเกี่ยว ++++เจ้าลิซอ ++++สันป่าดอง ++++เจ้าขาว ++++ลาซอ ++++ขาวกุง ++++กำแป้ลอกคำ ++++ข้าวแดง ++++นางนวล ++++สันป่าดอง ++++ดอกคำ ++++อีค้าง ++++เจ้าแดง ++++ดีไต้น ++++อีตกข้าวหอม ++++อีป้อม ++++หมากโพธิ์ ++++สะกุก ++++อีบีด ++++ก้าน้อย	+++นางกลาย +++ช่อम्मดัด +++นางฝ้าย +++ลูกคำ ++++เข็มทอง ++++ปิ่นแก้ว ++++ไข่มุกรีน ++++ช่อกามคำ ++++มาลิขาว ++++กลีบเมฆ ++++ช่อนาง ++++นังไข่เป็ด ++++ห้วนนา ++++เล็บนก ++++หอมจันทร์ ++++ล้งหยด ++++เม็ดเขือ ++++จำปาทอง ++++ช่อพร้าว ++++น้ำค้าง ++++ดอกไม้ไซ ++++ไหลผุด ++++ผักบุ้ง

หมวดย่อย (Sub-classes) การทำนา	หมวดย่อย (Sub-classes) วิธีการปลูกข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes)\ พันธุ์ข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes)\ พันธุ์ข้าว (ต่อ)
		++++ค่อน้ำฝิ่ง ++++พวงเงิน ++++อีแฮด ++++กำปั่น ++++เกล็ดหลิน ++++มะลิคั้งเดิม ++++นางนวล ++++ดัดเมย ++++โพธิ์คำ ++++ทองธานี ++++เฟื่องเหลือง ++++ขี้ตมคอ ++++น้ำอ่าง ++++สะพาน ++++ดอกไม้ ++++อีมูม ++++อีพัว ++++กาบขาว ++++เจ้าเหลือง ++++เหลืองทอง ++++อุ่งคำ ++++ปิ่นแก้ว ++++ขาวตาแห้ง	++++กข 13 ++++จำปาเหลือง ++++อุเด่น ++++มาเลขาว ++++ดอกขอม ++++ช่อไม้ไผ่ ++++ลูกเงาะ ++++พวงทอง ++++ลูกขอ ++++2 รวง ++++นางพระยา ++++บ้ำตันปี ++++บ้ำตันคอ ++++ดอกพุดคอ ++++ดอกพุดปี ++++คอหมาดั้น ++++เหมยนอง(เมื่อน้อง) ++++เหลืองสันป่าตอง ++++กำเฝือก ++++กำปิ้ง ++++สันป่าตอง ++++คอกิม ++++ขาวใหญ่

หมวดย่อย (Sub-classes) การทํานา	หมวดย่อย (Sub-classes) วิธีการปลูกข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes)\ พันธุ์ข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes)\ พันธุ์ข้าว (ต่อ)
		++++เมล็ดอ่อน ++++จุกมอญ ++++เมล็ดประทิว ++++ข้าวนา ++++ข้าวหลวงสันป่าตอง ++++พื้พะทอ ++++บือโปะโละ ++++บือละไค้ ++++พันธุ์ข้าวอายุเบา (ข้าวค้อ) ++++พันธุ์อาร์ 258 ++++พม่า ++++ป้อมแก้ว ++++ค้อใหญ่ ++++ค้อขาว ++++ค้อดุกง ++++ค้อฮี้ ++++ฮ้าวแดง ++++เหนียวลอย ++++ขาวกรุ่ง ++++ฮี้แฮด ++++สันป่าตอง ++++มะลิแดง ++++ค้อกิม	++++หมยนอง ++++ข้าวปวงปะเคาะ ++++ค้อป้อมแก้ว ++++ค้อหางฮี้ ++++เจ้าแดง ++++พันธุ์ข้าวนาหวาน (หัวค้อน/พื้นที่ค้อน) ++++ก้นแก้ว ++++พันธุ์ข้าวนาหวาน (ที่ลุ่ม) ++++หอมทุ่ง ++ข้าวพื้นเมืองพื้นฟูใหม่ +++ข้าวอายุเบา ++++หอมเชียงราย ++++ค้อดุกง ++++ค้อขาว ++++ค้อใหญ่ ++++ฮี้แฮด ++++กาบดำ ++++ค้อสูง ++++จำปาทอง ++++ช่อพิบูล ++++นางหมรุย ++++นางพญาหุศรด

หมวดย่อย (Sub-classes) การทำนา	หมวดย่อย (Sub-classes) วิธีการปลูกข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes)\ พันธุ์ข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes)\ พันธุ์ข้าว (ต่อ)
		++++คอหิน ++++คอหมากขาม ++++เปิดน้ำข้าวบักหม่วย ++++อีเตี้ย ++++ปลาขี้ ++++ป้องฮ้าว ++++คอหางฮี ++++ขาน้อย ++++คอเย็น ++++ฮ้าวแดง ++++คอคอกคู่ ++++หวัดหนี ++++คอคอกตัว ++++คอลาว ++++อีหนอนน้อย ++++ปลาชิว ++++คอป่องแ้ว ++++คอเก็ม ++++คอหิน ++++คอหมากขาม ++++เปิดน้ำ ++++บักหม่วย ++++อีเตี้ย	++++บัวซอนซ่อ ++++รากแห้ง ++++ยาโค ++++ไอ้ด้วง +++ข้าวอาขุกลาง ++++ก่าเปลือกขาว ++++มะลิแดง ++++เจ้าแตก ++++หอมเสีจยม ++++มะลิคำ ++++ช่อจำปา ++++ช่อตอ ++++ช่อคำ +++ข้าวอาขุหนัก ++++แดง ++++กลีบเมฆ ++++ไข่มดสั้น ++++ช่อจิ้งหวิด ++++ช่อพา ++++ช่อไม้ไผ่ ++++ช่อล้งสาต ++++นางกอง ++++นางขาว

หมวดย่อย (Sub-classes) การทํานา	หมวดย่อย (Sub-classes) วิธีการปลูกข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes)\ พันธุ์ข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes)\ พันธุ์ข้าว (ต่อ)
		++++ปลาเซ็ง ++++ปล้องอ้าว ++++คอสี ++++ขาวคอ ++++คอเย็น ++++อ้าวแดง ++++คอดอกคู่ ++++หวัดหนึ่ ++++คอดอกเดี่ยว ++++คอลาว ++++อีหนอนน้อย ++++ป่องแฉ้ว ++++ปลาชิว ++++ฮากไผ่ ++++หอมมะลิพันธุ์ 105 ++++กข. 15 +++++กข. 6 +++พันธุ์ข้าวหนัก ++++ข้าวขึ้นน้ำ ++++ข้าวนาปี ++++ข้าวพันธุ์หนัก ++++ข้าวหนึ่น้ำ ++++ข้าวน้ำลึก ++++ข้าวทะลึ่งน้ำ	++++นางขาวเต่า ++++นางฟ้าย ++++นางญา ++++ไอแดง ++แบ่งตามการต้านทานโรค +++พันธุ์ต้านทานโรคขอบใบแห้ง ++++สุพรรณบุรี 60 ++++สุพรรณบุรี 1 ++++สุพรรณบุรี 2 ++++ชัยนาท1 ++++คลองหลวง 1 ++++สุพรรณบุรี ++++ปทุมธานี 1 ++++สุรินทร์ 1 ++++แพร่ 1 ++++สันป่าตอง 1 +++พันธุ์ต้านทานโรคไหม้ ++++สุพรรณบุรี 60 ++++สุพรรณบุรี 1 ++++คลองหลวง 1 ++++สุรินทร์ 1 ++++แพร่ 1 ++++สันป่าตอง 1

หมวดย่อย (Sub-classes) การทำนา	หมวดย่อย (Sub-classes) วิธีการปลูกข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes)\ พันธุ์ข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes)\ พันธุ์ข้าว (ต่อ)
		++++เหลืองหลาบ ++++เดือนนอง ++++ลอยน้ำค้าง ++++ทองมาเอง ++++เหลืองอ่อน ++++น้ำรุ +++++ข้าวช้าง +++++งาช้าง ++++เวดามิ +++++เบลไซ +++++ครามดะ	++ตามฤดูกาลปลูกข้าวหรือการ ตอบสนองต่อช่วงแสง +++พันธุ์ข้าวไม่วาต่อช่วงแสง(ข้าวนา ปรัง) ลักษณะประจำพันธุ์ อายุต้นกล้า ระยะการปลูกข้าว ระยะการเก็บเกี่ยว ++++สุพรรณบุรี 1 ++++ชัยนาท 1 ++++พิษณุโลก 2 ++++สันป่าตอง +++พันธุ์ข้าวไวต่อช่วงแสง(ข้าวนาปี) ++++หอมมะลิ ++++หอมมะลิ 105 ++++เหลืองประทิว 123 ++++หอมนิล 105 ++++กข 15 ++++กข 6 ++++ปทุมธานี 60

ตารางที่ 11 โครงสร้างหมวดความรู้การทำนา (วงจรชีวิตข้าว การบำรุงรักษาข้าว การควบคุมวัชพืช การเก็บเกี่ยว)

หมวดย่อย (Sub-classes) วงจรชีวิตข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes) การบำรุงรักษาข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes) การควบคุมวัชพืช	หมวดย่อย (Sub-classes) การเก็บเกี่ยว
++เมล็ด	++การจัดการน้ำในนาข้าว	++วัชพืช	++อายุการเก็บเกี่ยว

หมวดย่อย (Sub-classes) วงจรชีวิตข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes) การบำรุงรักษาข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes) การควบคุมวัชพืช	หมวดย่อย (Sub-classes) การเก็บเกี่ยว
++ข้าวออกทางแฉะ ++ต้นข้าวเริ่มติด ++ข้าวแตกกอ ++ข้าวแตงตัว ++ข้าวออกดอก ++ดอกข้าวบาน ++ข้าวตั้งท้อง ++ข้าวเป็นน้านม ++ข้าวกึ่ง ++ข้าวเป็นข้าวเม่า ++ระยะพลับพลึง ++ข้าวสุก	+++ระยะเวลาการให้น้ำ +++อายุข้าว +++การควบคุมระดับน้ำ (การระบายน้ำ ลดน้ำขัง (เปิดน้ำเข้ามาใหม่ดั้งเดิม) ขอยน้ำ (เปิด น้ำให้ไหลไปสู่แปลงนาอื่น) +++หลังปักดำกล้า +++ข้าวตั้งท้องถึงเมล็ดข้าวแข็งตัว (ข้าวแก่) +++ระยะเวลาข้าวออกดอก +++ข้าวเริ่มออกรวงเหลือง ++++ระยะข้าวอยู่ในระยะพลับพลึง ++++ระยะการเก็บเกี่ยว ++++ความสูงของต้นข้าวข้าวคันเดียว (เช่นพันธุ์ สุรินทร์ 1) ระดับน้ำควรอยู่ที่ 5-10 เซนติเมตรข้าว คันสูง (เช่นพันธุ์ขาวดอกมะลิ 105) ระดับน้ำควร อยู่ที่ 10-15 เซนติเมตร ++การบำรุงดิน +++การไถกลบตอซัง +++ระยะการให้น้ำ +++ประเภทปุ๋ย ปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยคอกปุ๋ยหมักปุ๋ยมูล สัตว์มูลโค มูลกระบือ มูลสุกร มูลไก่ ปุ๋ยพืช สด ปุ๋ยชีวภาพ สูตรปุ๋ยชีวภาพ จุลินทรีย์ หน่อกล้วยจุลินทรีย์เชื้อราขาว จุลินทรีย์บอน สอร์โมไนโซดินระเบิด	+++หญ้าเหี่ยวหู่ +++หญ้าหัวปลี +++หญ้าหว่าย +++หญ้าขี้เฒ่า +++หญ้ากับแก +++หญ้าอีงกา +++หญ้าไข่เขียด +++หญ้าอีเอียน +++หญ้าทุ่งพวง +++หญ้าหว่ายแดง +++หญ้าโปะปะ +++หญ้าลูกไก่ +++หญ้าเครือนางน้อย +++หญ้าผักนึ่ง +++หญ้าคา +++หญ้าหนวดปลาชุก ผักเบี้ย +++หญ้ากก ++ ชนิดวัชพืช +++วัชพืชใบกว้าง สภาพดินแห้งขึ้น ++++เซ่งใบมน ++++เทียนนา (ผักอีเอียน) ++++ผักนึ่ง ++++ผักแว่น	+++ข้าวออกรวง รวงข้าวสุกเหลืองไม่น้อยกว่าสาม ในสี่ส่วนของรวงข้าวโน้ม ลักษณะรวงข้าวลูกรวง ข้าว แม่รวงข้าว +++พันธุ์ข้าว +++ระยะเวลาการระบายน้ำออก +++ระยะพลับพลึง

หมวดย่อย (Sub-classes) วงจรชีวิตข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes) การบำรุงรักษาข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes) การควบคุมวัชพืช	หมวดย่อย (Sub-classes) การเก็บเกี่ยว
	การใช้ประโยชน์	++++หมวดปลาดุก (หญ้าไข่เหี้ย) ++++เหหัวหมู ++++กกทราย (ตีน้อย) ++++ผักปอดนา ++++ขาเหี้ยด ++++เทียนนา ++++ขาเหี้ยด (อีอื่น) ++++ผักปอดนา(ผักกะเดียง) ++++ผักแว่น ++++หมวดปลาดุก ++++แห้งกระเทียมเล็ก (หญ้าบัว) ++++กระถินทุ่ง +++วัชพืชใบแคบ สภาพดินชื้นแฉะ ++++หญ้าข้าวนก (หญ้าหางวัว หญ้าพุ่มพวง) ++++หญ้าไม้กวาด (หญ้าดอกขาว) ++++กกขนาก (ตีน้อย) ++++นาเหี้ยด ++++ผักปอดนาและเทียนนา +++วัชพืชใบแคบ สภาพดินแห้งขึ้น ++++หญ้านกลิ้มพู (หญ้ากำปลา) ++++หญ้าแดง (หญ้ากำรูป) ++การกำจัดวัชพืช +++วิธีการกำจัดวัชพืช (การควบคุมวัชพืช)	

หมวดย่อย (Sub-classes) วงจรชีวิตข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes) การบำรุงรักษาข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes) การควบคุมวัชพืช	หมวดย่อย (Sub-classes) การเก็บเกี่ยว
		ไม่ให้แสงเคราะห์แสง) ++++การขมิ้นนา ดิมนนา ลิมนนา หลิมมนาเอา หญ้านาสื่อหล่อ ++++การถาง การถาก การถอนด้วยมือ การดายหญ้าและวัชพืช ++++การไถคราด การไถสุม การไถคัน การไถพรวน การไถตะ การไถแปร ++++การขังน้ำไว้แปลงนา ++++การเอาหุ่น ++++การใช้สารละลายสมุนไพรฉีดพ่น ด้วยน้ำหมัก สารสะเดา น้ำส้มควันไม้ ++++การปล่อยให้แก่ตัวคายเอง +++ระยะเวลากำจัดวัชพืช ++++ระยะข้าวอดหางแล ++โรคและศัตรูพืช +++แมลงศัตรูข้าว ++++ปู +++หนูนา +++นก ++++กูดัก ++++กึ่งนาคำ ++++กึ่งชอน ++++เพี้ยจั่น ++++เพี้ยไฟ ++++เพี้ยกระโดด	

หมวดย่อย (Sub-classes) วงจรชีวิตข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes) การบำรุงรักษาข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes) การควบคุมวัชพืช	หมวดย่อย (Sub-classes) การเก็บเกี่ยว
		++++เพลี้ยไฟข้าว ++++เพลี้ยกระโดดสีน้ำตาล ++++เพลี้ยกระโดดหลังขาว ++++เพลี้ยอ่อน ++++ด้กแตน ++++ด้กแตนกินใบ ++++ด้วง ++++แมงดำ ++++หอยเชอรี่ ++++หนอนบึ่ง ++++แมลงบัว ++++หนอนกอ ++++หนอนกระทู้พระอินทร์ ++++หนอนกอสีครีม ++++หนอนกอแถบลายสีม่วง ++++หนอนกอสีชมพู ++การป้องกันและกำจัดศัตรูข้าว ++วิธีการปลูกข้าว ++การดูแลแปลงกล้าไม่ให้ขาดน้ำ ++การไถต่อซังทันทีหลังการเก็บเกี่ยว ++การใช้ตัวห้ำและตัวเบียน ++การนำไปเป็นอาหาร ++การใช้หัวหนองแมว (ลักษณะเหมือน	

หมวดย่อย (Sub-classes) วงจรชีวิตข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes) การบำรุงรักษาข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes) การควบคุมวัชพืช	หมวดย่อย (Sub-classes) การเก็บเกี่ยว
		หวานหรือกกอีปลูก) +++การใช้ร่มมดแดง +++การให้น้ำท่วมแปลงนา +++การตัดหญ้าคันนา +++การใช้หุ่นไล่กา +++สายเทปเพลง +++กับดัก +++การก่อกองไฟ ++สัตว์ที่มีประโยชน์ในการกำจัดศัตรูพืช +++นกกระยาง (กินเพลี้ยซึ่งเป็นศัตรูพืช) +++แมงมุม (ไขช่วยดักแมลงศัตรูพืช) ++โรคและกำจัดศัตรูพืช +++โรคไหม้กอรวง +++โรคใบไหม้ +++โรคจู้ +++โรคดอกหอม +++โรคขอบใบแห้ง +++โรคเมล็ดด่างสาเหตุ ลักษณะการระบาด การป้องกันกำจัดโรค	

ตารางที่ 12 โครงสร้างหมวดความรู้การทำนา (การนวด การเก็บรักษาผลผลิตข้าว ความเชื่อการอ่อนนวล เลี้ยงทาส ความเชื่อก่อนการปลูกข้าว)

หมวดย่อย (Suc-classes) การนวด	หมวดย่อย (Suc-classes) การเก็บรักษาผลผลิตข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อการอ้อนวอน เสี่ยงทาย	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อก่อนการปลูกข้าว
++การทำลานนวดข้าว +++กระบวนการเตรียมลานนวดข้าว ++การทำตารางเต๊ะ ตารางสาดกะลา +++การขำแห้งการขำเปียก ++แรงงานนวดข้าว +++แรงงานคน +++แรงงานควาย หนึ่งตก ++การกองข้าว กองพุ่มกองรอมด้ายข้าวเมะข้าว ++การมัดข้าวมัดข้าวเพามัดเพ้าข้าว ++การดีข้าว ++การฟาดข้าว ++วิธีการดีข้าว +++ขี้เพื่อน ช่อมขี้เพื่อนหอบข้าวท้อ ++การขนย้าย การหอบข้าว การดับข้าวใส่แฉก การค่อนข้าว ++การหอมข้าวขนข้าวหาลาว	++การตากข้าว +++ระยะเวลาตากข้าว ++++ความหนาของกองข้าว การพลิกกลับกองข้าว ++++การควบคุมความชื้น ++แหล่งที่เก็บเมล็ดพันธุ์ข้าว +++ยุ้งข้าว +++ยุ้งฉาง +++เล้าข้าว +++หลอมข้าว +++ส่วียน	++ผีไสยศาสตร์สิ่งเหนือธรรมชาติผีปูดัง ย่าดี ผี เจ้าป่า เจ้าเขาผีบรรพบุรุษ ผีปู่ตา ผีตาแฮก ผีฟ้า ผี แถน ผีแถนที่ทำให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล ผี ตาแฮกเชื่อว่าเป็นผู้ปกป้องคุ้มครองผลผลิต และ บันดาลให้พืชพันธุ์ธัญญาหารในไร่นา มีความ สมบูรณ์ ++การแห่นางแมว ++การทำบุญบั้งไฟ เพื่อบูชาและขอฟ้าขอฝนจากผี แถน	++การเตรียมดิน +++การหาบฝุ่นไปใส่ना +++การไถนา ++++การไถแสกนา ไถเสาะเกล็ดนาคไถค้ำ ท้องนาค เดือนการไถนา ทิศการไถนา ++++ฤกษ์วันไถนา ++++วันดีจันทร์ การนำขี้วัว ขี้ควายไปโยน ลงไปในนา ++++วันดีแรกไถนา วันอาทิตย์ จันทร์ พุธ พฤหัสบดี ศุกร์ เสาร์ อาทิตย์ ++++วันเสียไถนา วันอังคาร เป็นวันแข็ง เหมาะกับการทำพิธีทางไสยศาสตร์เท่านั้น ++การทำนายการถ่ายปีศาจ การถ่ายมูล ควาย ถ่ายมูลและถ่ายปีศาจจะทำท้าวข้าว ในนาจะได้ผลดี เพราะว่าควายให้ปุ๋ยและฝน ดินน้ำทำอุดมสมบูรณ์ ควายถ่ายปีศาจอย่าง เดียว ทำนายว่าน้ำจะมากหรือท่วมข้าว ถ้า ควายไม่ขี้ ไม่เอี่ยวทำนายว่าฟ้าฝนแล้งผลผลิต ไม่ดีหรือเสียหาย

ตารางที่ 13 โครงสร้างหมวดความรู้การทำนา (ความเชื่อเกี่ยวกับการปลูกข้าว ความเชื่อเกี่ยวกับการเก็บเกี่ยว ความเชื่อเกี่ยวกับการนวดข้าว ความเชื่อเกี่ยวกับการหอบข้าว)

หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการปลูกข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการเก็บเกี่ยว	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการนวดข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการหีบข้าว
++ฤกษ์วันแรกปลูก +++วันดีแรกปลูก การปักกกแขก ตอนเช้า วันจันทร์หรือวันพฤหัสบดี +++การหว่านข้าวแห้ง (หว่านสำรวย) วันพฤหัสบดี +++การหว่านกล้า วันจันทร์ พฤหัสบดีเสกนา หว่านวันดีข้างขึ้นและข้างแรม ถ้าเลือกเอาวันที่เมล็ดข้าวต่ง (เมล็ดโต) เชื่อว่าจะได้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์ดี หากเลือกเอาวันที่เมล็ดข้าวลีบ (เมล็ดเล็ก) เชื่อว่าผลผลิตจะได้น้อยหรือเสียหาย ++การคัดเลือกพันธุ์ข้าว +++พันธุ์ข้าวต่างถิ่น ไม่สมพงษ์กับเจ้าของไร่ ++สัญลักษณ์ +++คาแหลว การปักคาแหลวไว้ 4 มุมของพื้นที่นา คาแหลวเป็นสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับดวงดาวบนท้องฟ้า เช่น ดวงอาทิตย์ จักรวาล พลังของดวงดาวต่างๆ เหล่านี้จะช่วยคุ้มครองผืนนาหรือไร่ข้าวให้มีผลผลิตดี	++การแรกเก็บเกี่ยวข้าว +++คนที่มิคาถาอาคม +++ห้ามพูดขณะที่เอาข้าวกลับบ้าน +++เจ้าของนาเลือกวันแรกเกี่ยว ++ฤกษ์วัน แรกเกี่ยว +++วันดี วันจันทร์ พุธ พฤหัสบดี ศุกร์ เสาร์ อาทิตย์ +++วันเสีย วันอังคาร และวันจันทร์ พฤหัสบดี ลงมือได้ในเวลาเที่ยงวันเป็นต้นไปหันหน้าไปทางทิศตะวันออก วันพระ ถือว่าเป็นวันขาด (ไม่ดี) วันอังคารเป็นวันแข็ง ซึ่งเหมาะกับการทำพิธีทางไสยศาสตร์เท่านั้น +++วันเดือนดับ (ข้างแรม) เพราะเชื่อว่า มอด มด หรือแมลงต่างๆ ไม่สามารถมองเห็นและ ไม่มารบกวน	++การทำลานข้าว +++ฤกษ์วันทำลานข้าว +++วันดี วันพฤหัสบดี ++การขนข้าวขึ้นลาน +++ฤกษ์วัน ++++วันดี วันพุธหรือวันเสาร์ เริ่มเวลาเช้า ขึ้นลานทำวันพฤหัสบดี เวลาเที่ยงวัน +++วันเสีย วันศุกร์ เวลากลางวันหรือ ตอนเย็น ++การนวดข้าว การเคาะ (นวด) ข้าว +++ฤกษ์วัน +++วันดี การปลงข้าวให้ทำวันศุกร์หรือ วันเสาร์	++การหีบข้าว +++ห้ามพูด ++ฤกษ์วันหีบข้าว +++วันเสีย วันพระ วันสงกรานต์

ตารางที่ 14 โครงสร้างหมวดความรู้การทำนา (ความเชื่อเกี่ยวกับการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ข้าว ความเชื่อเรื่อง ปี วัน ความเชื่อเกี่ยวกับการเลือกพื้นที่)

หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการเก็บรักษามะลัด พันธุ์ข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเรื่อง ปี วัน	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการเลือกพื้นที่	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการเลือกพื้นที่ (ต่อ)
++การขนข้าวขึ้นเล้า การเอาข้าวขึ้น เล้า การขึ้นหลองข้าว ลากข้าวลุน ++ฤดูวันขนข้าวขึ้นเล้า +++วันดี วันจันทร์ พุธ พฤหัสบดี ศุกร์ อาทิตย์ เวลาบ่าย 3 โมงถึงบ่าย 5 โมง +++วันเสี่ย วันอังคาร เสาร์ วันจุม วัน เดือนดับ ++สถานที่เก็บรักษามะลัดพันธุ์ข้าว +++การทำหลองพราง (หลองข้าว คว้น ขึงข้าวขนาดเล็ก) +++ขึงฉาง +++เก็บเหนื่อเตาไฟในห้องครัว ++ความเชื่อเรื่องฝิชโมยข้าว +++ปักเขียว (ปักหม่น) +++ไม้นะโมดาบอด ++การดักข้าว +++การดักข้าวเปลือกจากเล้า ด้วย องเต่า กระดองเต่า	++ปีนักษัตรไทย ++ฟังพอน ++กระด่าย ++ปลวก ++ม้า ++แกะ ++ลิง ++ไก่ ++สุนัข ++หมู ++มด ++ควาย ++เสือ ++ความเชื่อเรื่องวันกรรม +++การงดการกระทำกิจกรรม ++++วันกระด่าย ถือว่าเป็นวันกำเนิด ของท้องฟ้า ห้ามสร้างบ้าน ขึงข้าว ไม่ทำ ไร่ ไม่ทำพิธีกรรม ++++วันแกะ ถือว่า เป็นวันดีของอะเฒ หมีแะ ไม่ทำงานที่เกี่ยวกับข้าวไร่ ไม่ตัด	++ความเชื่อเรื่องการตัดไม้ +++เทวดา เจ้า ทิศ ต้นไม้ ++ความเชื่อเรื่องการเลือกพื้นที่การตั้งหมู่บ้าน +++พิธีโยนไข่ ++ความเชื่อเรื่องการเลือกพื้นที่ทำกินใหม่ +++พื้นที่ไร่ชาวกเก่าที่ทำกินแล้ว ป่าอนุรักษ์ตาม ประเพณี ป่าอนุรักษ์ไร่ชาที่เป็นหม้าย (ลูกอะเม) เชื่อว่ามี ผีคู่มาก และผีกินคน ไม่เปิดป่าใหม่ พื้นที่มีคนตายติดต่อกันถึง 3 ปี ไร่ ชาที่มีต้นไทรขึ้นมากการนำเด็กที่ตายแล้วไปทิ้ง ไว้ในโพรงต้นไทร (คู่อะเอ) ไร่ชาข้าว ป่าอนุรักษ์ ตามประเพณี (อะหมื่อเบอ) แปลว่า เขียดแลวก ไข่ คือบริเวณเนินเขาเล็ก ๆ ที่รอบล้อมด้วยห้วย หนองบึง ป่าน้ำหุด (นาอีหู่) ป่ากุ่มใหญ่ (ตาเด โตะ) แหล่งของห้วยมาบรรจบกัน (แตะกะ) ป่า ช้า (ปากาโล ปู) ++ความเชื่อเรื่องลักษณะพื้นที่ +++พื้นที่กันกระทะ (อะอะไข่) +++พื้นที่มีลักษณะเป็นหลังเต่า พื้นที่สันเขา มีลักษณะเป็นหลังเต่า +++พื้นที่สันเขา ครอบครัวเดียวห้ามทำทั้ง 2 ฝั่ง	++ระบบไร่ชา +++การนับอายุระบบไร่ชา ป่าบริเวณที่หญารก (ถึย เบาะ ปู) การสร้างป่าใหม่รูปแบบการเวียนการทำกินใน พื้นที่ป่าหมดสภาพให้กลายเป็นป่าในเวลารวดเร็ว (เจ้าถึย) +++ไร่ชาปีที่ 1 (ถึย) “ถึยอะ เม” หรือ “หล่อ ข่อ ปู” “ถึยอะ เม” แปลว่า ที่แะกินข้าวหรือ “หล่อ ข่อ ปู” แปลว่า กองฟางตรงที่นวดข้าวจะมีสัตว์ต่างๆ เช่น หมู ป่านกกระทา ไก่ป่า มาอาศัย และสามารถดักจับได้ ไม่ยาก +++ไร่(ลิ) ไร่หมุนเวียนที่แท้จริง ระบบหมุนเวียน 5-6 ปี ขึ้นไป ไร่ชาหรือไร่เหล่า(ถึย) พื้นที่พักดินให้เป็น ป่าฟื้นตัวเพื่อจะได้เวียนกลับมาทำกินอีก +++ไร่ชาที่เหมาะสมและอุดมสมบูรณ์แล้ว (ดู อะถึย เจ้า) จำเป็นต้องพึงพารูปแบบการหมุนเวียนที่พัฒนา ตามหลักธรรมชาติของระบบนิเวศ เริ่มต้นด้วย “ลิ” เป็น ไร่ข้าวปีที่ทำกินซึ่งจะเต็ม ไปด้วยต้นข้าว และพันธุ์พืช หลากหลายที่อยู่ในระบบการทำกินของไร่หมุนเวียน ไม่ต่ำกว่า 40 ชนิด กองงามขึ้นเต็มไปหมดในพื้นไร่ หมุนเวียน จากนั้นพอหมดปีการผลิตจะเปลี่ยนคำเรียก “ลิ” เป็น “ถึย” ซึ่งหมายถึง “ไร่ชา” หรือ “ไร่เหล่า”

หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการเก็บรักษามล็ด พันธุ์ข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเรื่อง ปี วัน	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการเลือกพื้นที่	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการเลือกพื้นที่ (ต่อ)
+++ฤกษ์วันปักข้าว ++++วันเสียด ไม่ปักข้าววันอาทิตย์ วัน ขึ้นใหม่ 3 ค่ำเดือน 3 ++การสี(ดำ)ข้าว +++วันดี วันจันทร์ อังคาร พุธ พฤษภ สิบตรี สิบสอง เสาร์ +++วันเสียด วันอาทิตย์ วันพระ เดือน หก	พื้น ไม่ดำข้าว ไม่สร้างบ้าน ไม่ทำพิธีกรรม +++วันข้าเหล่า เหมือนกับวันแะ วันดี ในการทำพิธีและการทำงาน ใช้ดูดวงใน การเลือกคู่ครองวันเกิด วันที่ไม่สมพงษ์ กัน 4 วัน คือ วันเสียดวันควาย วันสุนัข และวันลิง วันเกิด ที่อยู่ติดกันหรือถัดกัน เช่น ชายเกิดวันพังพอน หญิงเกิดวัน กระด่าย วันเกิดอยู่ติดกันถือว่าควงไม่ สมพงษ์กัน เพราะจะมีการข่มกัน	ถ้าสองครอบครัวทำได้ +++พื้นที่เขารูปนกกระสาบิน (หุ้พะดูเล้ง) เนินเขา ตรงกลางเป็นร่องยาว ครอบครวัเดียวทำผ้างเดียวได้ ถ้าสองครอบครัวทำได้ทั้ง 2 ผ้าง +++พื้นที่น้ำผุด (บละเฉอ โผก) ลักษณะพื้นที่ เหมือนสันเขาทอดยาวเหมือนหลังช้าง ห้ามเปิด พื้นที่เหนือสันเขาทั้ง 2 ผ้าง +++พื้นที่ทำไร่ที่อยู่เหนือที่มีน้ำผุด (แหล่งคัน น้ำ) จากผืนดินที่มีน้ำอยู่ตลอดทั้งปี (เกาะคูคอง) +++พื้นที่น้ำผุด นาอุ้หรู้ บริเวณหัวไร่หรือนา เป็นต้นกำเนิดของน้ำที่จะเข้าสู่ไร่หรือนา บริเวณนี้ จะมีน้ำที่อยู่ +++พื้นที่น้ำพุ ช่วงเวลาฝนตกน้ำจะผุดออกจากผืน ดิน +++พื้นที่ที่มีลำห้วยล้อมรอบ ตรงกลางมีลักษณะ เป็นเกาะ เป็นพื้นที่ที่เสี่ยงต่อการพังทลายของตลิ่ง +++พื้นที่เป็นเนินเขา (ยาลิลล่ายกวง) (ปลาก้าง สุกดี) เป็นน้ำห้วยไหลลงเขาทั้งสองฟากเขา) มีร่อง น้ำทั้งสองฝั่งไหลลงเขา ร่องน้ำทั้งสองข้างของเชิง เขาช่วงเวลาฝนตก พื้นที่ตรงกลางเนินเขาห้ามทำ +++พื้นที่มีหน่อไม้ขึ้น (วบบองทอง)	+++การนับอายุระบบไร่ชาก การนับอายุลูกจะนับจาก ลูกเกิดตอนที่ทำไร่อยู่ตรงไหน จากนั้นก็นับจำนวนปี ของไร่ชาก นั้นว่าเวียนกับมากี่ครั้งแล้ว จำนวนปีการ เวียนกลับมาแต่ละครั้งทั้งไร่ชากให้พื้นต้นจำนวนปี ก็ปี หรือนับจากการทำไร่แต่ละปีไปเรื่อย ๆ จนปัจจุบันก็จะ รู้อายุของลูก เป็นต้น +++ไร่ชากปีที่ 2 (เฉียด วา) แปลว่า ไร่ชากข้าว ไร่ชากที่มี ต่อข้าวและฟางข้าว รวมทั้งต่อไม้และท่อนไม้เป็นสีกาว เต็มไปหมด ยังสามารถเก็บผลผลิตที่เหลือไว้ เช่น พริก มะเขือ เผือก มัน ถั่ว เป็นต้น +++ไร่ชากปีที่ 3-4 (เฉียด เบาะ ปู) แปลว่า ไร่ชากที่ไม่เริ่ม งอกงามใหม่ จะมีทั้งหญ้าและต้นไม้หลากหลายชนิด ในช่วงนี้หญ้า เถาวัลย์ ต้นไม้จะขึ้นเต็มไปหมด รวมทั้ง สัตว์ป่าประเภทต่าง ๆ เข้ามาอาศัยใน เฉียด เบาะ ปู ซึ่งมี ระยะเวลาราว 2 ปี +++ไร่ชากปีที่ 5-6 (เฉียด ลู ถ่อ) เป็นช่วงที่ต้นไม้เริ่มสูง กว่าหญ้า บริเวณต้นไม้ที่เป็นเถาวัลย์ และหญ้าโปร่งขึ้น สัตว์ปีก ประเภทต่างๆ เช่น นก ไก่ป่า รวมทั้งกระรอก มักจะแวะมาอาศัยนอนในเวลากลางคืน ในไม้ในหญ้าที่ คลุมหน้าดินเริ่มแน่นเปียกทำให้ดินอุดมสมบูรณ์ จากนั้น ราว 1-2 ปี ก็เปลี่ยนเป็นอีกประเภทหนึ่ง +++ไร่ชากปีที่ 5-6 ขึ้นไป ต้นไม้สูงขึ้น ใต้ต้นไม้

หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการเก็บรักษามะลัด พันธุ์ข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเรื่อง ปี วัน	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการเลือกพื้นที่	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการเลือกพื้นที่ (ต่อ)
		+++พื้นที่ไร่แม่มาย เข้อยชา (มือเหม่เขอะ) เข้อยชา (มือเหม่เขอะ) การทำไร่หมุนเวียนจะใช้พื้นที่เพาะปลูกเพียงปีเดียว แต่ถ้าเป็นแม่มายจะให้ทำไร่ซ้ำได้เพียง 2 ปีเท่านั้น เรียกไร่ผืน (ไร่แม่มาย) +++พื้นที่เหมือนสามเส้าเตาไฟ (โหลงซู่คอง) แก่เกล็ดโดยให้เจ้าของไร่ที่อยู่ตรงกลางขายไร่ให้กับเจ้าของพื้นที่ที่อยู่ข้างข้างในราคา 5 หรือ 10 บาท แล้วแต่ละตกลงกัน คนที่ขายไร่จะเหมือนกับคนที่มาเช่าที่ทำไร่ หลังจากขายแล้วเจ้าของไร่ที่อยู่ตรงกลางจะทำบือซีเบาะไม่ได้ ทำบือโยไม่ได้ ทำที่ฟาดข้าวไม่ได้ ต้องทำร่วมกับเจ้าของไร่ที่ซื้อที่ไปแล้วเท่านั้น +++พื้นที่ที่มีลักษณะเหมือนของลับผู้หญิง (อ่องเกียะโป้ว) เป็นเนินเขาตรงกลาง เป็นร่องน้ำไม่ยาวเป็นคันน้ำสุดตรงเนินเขาห้ามทำ เจริงเขาทำได้ มีความเชื่อว่า สันเขามีความลาดชันสูง ช่วงหน้าฝนมีน้ำผุดขึ้นมาบริเวณร่องน้ำ มีความชื้นสูง ถ้ากลางพื้นที่สันเขาการไหลบ่าของน้ำจะแรงและอาจทำให้เกิดการเซาะหน้าดินได้ง่าย ทำให้ร่องน้ำมีความชื้นได้ อ่องเกียะโป้ว (ที่รูปของลับผู้หญิง เนินระหว่างเขาสองลูกมีน้ำพุกลางเนิน) ความเชื่อว่าเป็นแหล่งทางเดินผี ไม่ควรยุ่งเกี่ยว ทำไร่แล้วพืช	โปรงมากขึ้นเหมาะกับพื้นที่หากินของสัตว์ใหญ่ และเป็นที่อยู่อาศัยของนกหนูประเภทต่างๆ รวมทั้งสัตว์จำพวกหากินตอนกลางคืน +++ไร่ชาตั้งแต่ปีที่ 8 ขึ้นไป (ดู หละ หรือ ดู หล่อ) พื้นที่พร้อมที่จะทำไร่ใหม่ พื้นที่แห่งนี้เป็นป่าไร่ที่อุดมสมบูรณ์ พื้นที่ไร่ชาที่เป็น (ดู บะถึยเจ๊ะ) หรือพื้นที่ไร่ชาที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูกแล้ว +++ไร่ชาปีที่ 7-8 ขึ้นไป (ดู เยอะ โปล์) เป็นไร่ชาที่ต้นไม้เริ่มโตขึ้นมาก ดินจะอุดมสมบูรณ์เต็มที่ เหมาะแก่การเพาะปลูกใหม่ เรียกไร่ชากระษะนี้ว่า “ดู หละ” หมายถึง ไร่ชาที่เวียนกลับมาอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การทำใหม่อีกครั้งหนึ่ง ถ้าไร่ชา มีอายุตั้งแต่ 8 ปีขึ้นไป (ดู บะถึยเจ๊ะ) เป็นที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกมากที่สุด และมีรอบปีที่เหมาะสมราว 8 ปีขึ้นไป ข้อห้าม ข้อปฏิบัติ จารีตเกี่ยวกับพื้นที่ ++การเลือกพื้นที่ทำไร่ +++พื้นที่ต้นน้ำผุด +++พื้นที่ที่คิดล่าห้วย +++พื้นที่ที่เป็นภูเขาหิน +++พื้นที่ที่ไม่มีหน่อไม้ขึ้น พื้นที่ที่ล่าห้วยสองสาย จรดขึ้นไปหา

หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการเก็บรักษามล็ด พันธุ์ข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเรื่อง ปี วัน	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการเลือกพื้นที่	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการเลือกพื้นที่ (ต่อ)
		พรรณ เจริญออกมาไม่ดี +++พื้นที่ซึ่งเขาภูเขาคิน (ภูหลงไล่กองเถ) ความเชื่อว่าเป็นทางเดินของเจ้าที่ ถ้าทำไร่ ดิดเชิงเขาคินเสี่ยงต่อการพังทลายของหินที่เป็นอันตรายกับตัวคนได้ ภูเขาคินส่วนใหญ่มีความชันสูง ดินเขามีร่องน้ำไหลผ่าน บางจุดมีต้นน้ำผุดออกจากพื้นดิน แสดงให้เห็นว่าภูเขาคินเป็นพื้นที่ต้นน้ำ +++พื้นที่ที่มีลำห้วย 2 สายมาบรรจบกัน (ที่ทาเงาะ) ตรงคอลำห้วยสองสายห้ามเพาะปลูก ความเชื่อว่าเป็นที่อยู่ของพระแม่คงคา บริเวณที่เป็นสายน้ำ 2 สาย หากมีการถางป่าทำไร่ ทำให้ลำห้วยแห้งลงได้ และทำให้น้ำป่าทะลักเข้าท่วมพื้นที่ทำให้ข้าวจมน้ำเสียหายได้ +++พื้นที่สองฝั่งลำห้วย (ที่วาลาโล้วที่วาลาโล้ว) ทำไร่สองฝั่งลำห้วย ครอบครัวยุคเดียวห้ามเปิด แต่ถ้าสองครอบครัวยุคได้ ขณะเดียวกันห้ามทำไร่ดิดลำห้วย มีความเชื่อว่า ฝั่งลำห้วยทั้งสองฝั่งเป็นเส้นทางแห่งเจ้าที่ พระแม่คงคา คือ การทำไร่ใกล้ลำห้วย ต้นไม้ไม่สามารถยึดเกาะคลื่นได้ อาจทำให้คลื่นพังและอาจทำให้น้ำดินเงินได้ +++ทิวาลาโล้ว (ทำไร่สองฝั่งห้วย) มีความเชื่อว่าการจับจองพื้นที่ทำไร่สองฝั่งห้วย หากเป็นเจ้าของ	+++พื้นที่ที่เป็นจุดกำเนิดของลำห้วยสอง สาย +++พื้นที่เป็นสามเหลี่ยมที่เกิดจากการแยกลำห้วยออกจากต้นกำเนิดเดียวกัน +++พื้นที่ที่มีลำห้วยสามสาย จรดขึ้นไปหา +++พื้นที่ที่เป็นต้นน้ำของลำห้วยสามสาย +++พื้นที่ที่มีลักษณะเป็นหลังเต่าหรือพื้นที่หลังเขา +++พื้นที่ที่อยู่ระหว่างลำห้วยขนานสองสาย โดยที่หัวและท้ายที่ดินน้ำ +++พื้นที่สองฝั่งห้วยเป็นแปลงเดียวกัน หรือมีห้วยผ่าใจกลางพื้นที่พื้นที่สองฝั่ง ของลำห้วยที่มีปลา หะเปอะ ลา อาศัย +++พื้นที่ทำไร่ดิดกับไร่คนอื่น ปิดทางเข้าของคนอื่น ++กระน้ำ แม่น้ำหนึ่งสาย แยกออกเป็น สาย ทาง แล้วมาบรรจบกันใหม่ พื้นที่ที่อยู่ตรงกลางห้ามทำ พื้นที่สองฝั่งห้วย ครอบครัวยุคเดียวกันหรือญาติพี่น้องในตระกูลเดียวกันห้ามทำไร่ตรงกันสองฝั่งห้วย พื้นที่สองฝั่ง ลำห้วย ฝั่งหนึ่งเป็นไร่ชา ฝั่งหนึ่งเป็นไร่ใหม่ ห้ามปลูกกระต๊อบบนฝั่งไร่ชา ++กระยั้งข้าว พื้นที่ตรงกลางระหว่างไร่ใหม่กับยั้งข้าวที่เป็นเจ้าของเดียวกัน ห้ามคนอื่นเข้ามาทำไร่ ปลูกกระต๊อบ หรือสร้างยั้งข้าว พื้นที่ตรงกลางระหว่างไร่ใหม่กับกระต๊อบ

หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการเก็บรักษามะล็ด พันธุ์ข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเรื่อง ปี วัน	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการเลือกพื้นที่	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการเลือกพื้นที่ (ต่อ)
		เดียวจะทำทั้งสองฝั่งไม่ได้เด็ดขาด ถือว่าเป็นคน ไม่แน่นอนหรือโลกมาก ซึ่งขัดกับวิถีชีวิต หากทำ ไปอาจดูแลไม่ทั่วถึง ทำให้เสียแรงเปล่า +++พื้นที่จอมปลวก จอมปลวกมีผีนาผีไร่	ที่เป็นเจ้าของเดียวกัน ห้ามคนอื่นเข้ามาทำไร่ ปูถุ กระต๊อบเช่นเดียวกัน ++กระไร ที่ตรงกลางไร่ใหม่ และไร่ซาก หรือไร่ใหม่ กับไร่ใหม่ เจ้าของคนเดียวกัน ห้ามคนอื่นเข้าไปทำไร่ ตรงกลาง เรียกว่า กระไร แต่ทำต่อในแถวเดียวกันได้ แต่หากทำผิดโดยไม่ได้ตั้งใจจะต้องแก้เคล็ดในลักษณะ เดียวกันกับทำไร่เหมือนส้าเตาไฟ ++กระเือง เวลาหยอดข้าวห้ามหยอดข้าว ในลักษณะ ข้าวเหนียว ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว เรียกว่า กระเือง หรือ ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว ข้าวเจ้า เรียกว่ากระบือ แต่จะต้อง หยอดข้าวเหนียวใกล้กระต๊อบก่อน แล้วหยอดข้าวเจ้า ต่อ หรือให้หยอดข้าวเหนียวแถบใดแถบหนึ่ง ห้าม หยอดสลับกับข้าวเจ้า ++กระไร ห้ามปลูกกระต๊อบตรงกลางระหว่างไร่ใหม่ ทั้ง 2 ฝั่ง ที่ทำใกล้กันแต่เจ้าของคนละเจ้า เรียกว่า กระ ไร ต้องปลูกกระต๊อบของแต่ละเจ้าในไร่ของตนเอง ++กะหริผลงดู ที่ช่องแคบ ลักษณะพื้นที่ระหว่างเนิน เขาสองลูก ตรงกลางเป็นช่องแคบ ระหว่างทางเข้าช่อง แคบ และทางออกช่องแคบห้ามทำไร่ในพื้นที่บริเวณนี้ มีความเชื่อว่า เป็นทางเดินของเจ้าที่ บางพื้นที่บริเวณ ช่องแคบจะเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ และ บางพื้นที่จะมีพื้นที่ ดินน้ำผุดอยู่ ถ้าเข้าไป อาจจะทำให้พื้นที่ชุ่ม

หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการเก็บรักษามล็ด พันธุ์ข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเรื่อง ปี วัน	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการเลือกพื้นที่	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการเลือกพื้นที่ (ต่อ)
			น้ำ และพื้นที่น้ำผุดแห้งลงได้ กระหิพงดู (ทางเข้าแคบข้างในกว้าง) คนในชุมชนอธิบายว่า มีความเชื่อวาลักษณะพื้นที่เหมือนปากขวด ข้างในกว้าง แต่ทางเข้าแคบอาจเป็นอันตรายได้เพราะบริเวณพื้นที่แบบนี้ สัตว์ใหญ่ชอบอยู่อาศัย หรือกรณีไฟไหม้อาจหาทางออกไม่ทัน ++ส่วยลอละ (ถ่านไหลลง) การทำไร่ที่ผ่านมา ตั้งอยู่เหนือไร่ปัจจุบันในลักษณะทิศทางที่ตรงกันถ่านจากไร่เก่าจะไหลลงในไร่ใหม่และเป็นสิ่งที่ไม่ดี การป้องกันในเชิงนิเวศ คือ ถ้าทำไร่ติดต่อกันบนไหล่เขา ทำให้เกิดการพังทลายของหน้าดินได้ง่ายบางครั้ง ถ้ามีพายุและฝนตกหนักก็จะพาสสิ่งต่าง ๆ เช่น เศษไม้ ดอไม้ ลงมาทำลายไร่ได้ ++การทำไร่ต่อเนื่องกันสองไหล่เขาในบริเวณไหล่เขาห้ามทำไร่ต่อเนื่องจากปีที่ 1 ปีแรกได้ทำไร่บริเวณไหล่เขาด้านหนึ่ง เมื่อถึงปีที่ 2 ห้ามทำไร่บนบริเวณไหล่เขาอีกด้าน เพื่อมิให้เกิดผลกระทบในเชิงนิเวศ เพราะ ทำไร่ในเวลาต่อเนื่องกันทำให้เขาโล่งเตียน ทั้งสองด้าน และไม่ต้องการให้กระทบกับสัตว์ป่าที่อาศัยในป่าไร่ซากแต่ละช่วงปี ++การทำไร่คันกลางระหว่างไร่ซากปีที่ผ่านมาและไร่ปัจจุบันเด็ดขาด เพราะเชื่อกันว่าเป็นการหนีกันและ

หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเรื่อง ปี วัน	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการเลือกพื้นที่	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการเลือกพื้นที่ (ต่อ)
			กัน ทำให้ผ่านได้ไม่สลายและตายจากไปได้ ในความเป็นจริงแล้วการหนีกันและกัน น่าจะเป็นการป้องกันการขัดแย้งระหว่างกันที่อาจเกิดขึ้นได้ จึงตั้งกฎเกณฑ์เพื่อป้องกันไว้ล่วงหน้า ++การวางไร่ในบริเวณที่อยู่ระหว่างไร่นา และไร่ปัจจุบัน ถ้าฝาคั้นจะทำให้ครอบครัวเจ็บป่วย หรืออาจตายได้ เป็นการป้องกันความขัดแย้งระหว่างสองครอบครัว ซึ่งอาจขัดแย้งเกี่ยวกับที่ทำกิน เป็นต้น ที่น้องท้องเดียวกันห้ามทำไร่ติดต่อกัน ห้ามทำเขต กันไร่ ถ้าฝาคั้นจะทำให้ตายจากกัน ทั้งหมดเป็นเกณฑ์การเลือกพื้นที่ทำกินใหม่ โดยดูจากกฎข้อห้ามต่างๆ เป็นหลัก จึงมีใช้เรื่องง่ายที่จะทำไร่ตรงไหนก็ได้ ++การทำไร่ในหมู่บ้านอื่นที่มีได้อาศัยอยู่ รวมทั้งในบริเวณตรงข้ามกันที่เคยทำในปีที่แล้ว มีหมู่บ้านกันกลางระหว่างไร่ด้วย ถ้าฝาคั้นจะทำให้ชุมชนเดือดร้อน อาจแตกแยก ทะเลาะกัน หรือเกิดโรคระบาดได้สามารถอธิบายได้คือจะกระทบกับระบบนิเวศของหมู่บ้าน ชุมชนต้องการความร่มเย็น มีป่าบังแดด ยิ่งกว่านั้นต้องการให้เกิดความร่มเย็นในด้านความรู้สึก กล่าวคือต้องการคู่วิวที่เป็นป่า มีไข้ไล่เดียน ทั้งด้านหน้าและด้านหลังหมู่บ้าน ++การทำไร่หมุนเวียนในบริเวณสองด้านของหมู่บ้าน

หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการเก็บรักษามะล็ด พันธุ์ข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเรื่อง ปี วัน	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการเลือกพื้นที่	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการเลือกพื้นที่ (ต่อ)
			ซึ่งอยู่ในแนวตรงกัน โดยมีหมู่บ้านอยู่ตรงกลาง เชื่อกันว่าอาจทำให้หมู่บ้านร้อนเป็นไฟ เกิดภัยพิบัติต่างๆ การทะเลาะวิวาทหรือโรคภัยไข้เจ็บที่น่ากลัวกฎเกณฑ์ตั้งขึ้นเพื่อป้องกันการทำไร่ที่มีผลกระทบต่อชุมชน ในลักษณะก่อให้เกิดความไม่รุ่มร้อน ไม่รุ่มเย็นต่อหมู่บ้าน กล่าวคือ 2 ด้านของหมู่บ้านจะโล่งเตียนไม่รุ่มเย็น อีกด้านหนึ่งจะก่อให้เกิดความแห้งแล้ง ทำให้ฝนไม่ตกตามฤดูกาล และได้ผลผลิตข้าวไม่ดีพอหรืออาจมีสาเหตุอื่น ๆ การตั้งกฎเกณฑ์ขึ้นมานอกจากนี้ยังมีกฎเกณฑ์ที่ป้องกันการขัดแย้งระหว่างชุมชน อันเนื่องมาจากทำไร่หมุนเวียน อีกประการคือ ในกรณีที่สองคนจากต่างหมู่บ้านมาทำไร่แห่งเดียวกัน ห้ามนำผลผลิตที่ได้แยกกลับหมู่บ้านของตนอย่างเด็ดขาด แต่ต้องนำผลผลิตไปไว้กลางหมู่บ้าน ซึ่งอยู่ในพื้นที่เดียวกันกับไร่หมุนเวียนเท่านั้น เรื่องนี้ทำให้สามารถอธิบายได้ว่า แต่ละชุมชนที่มีไร่ของตนเอง และในเขตหมู่บ้านก็มีเจ้าหน้าที่ของตนเองด้วยอีกทั้งแต่ละตระกูลจะมี “ไถ่บิ่ข้า” (นกขวัญข้าว) ของตนเอง หากทำไร่ด้วยกันและแบ่งกันจะขัดต่อโครงสร้างเหล่านั้นทั้งหมด ซึ่งถือเป็นเรื่องใหญ่” ++การทำไร่ในการทำไร่ด้วยกัน แล้วแบ่งผลผลิตแยกออกไปสองหมู่บ้าน

หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการเก็บรักษามะล็ด พันธุ์ข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเรื่อง ปี วัน	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการเลือกพื้นที่	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเกี่ยวกับการเลือกพื้นที่ (ต่อ)

ตารางที่ 15 โครงสร้างหมวดความรู้การทำนา (โซกลางบอกเหตุ ความเชื่อเรื่องสัตว์ ความเชื่อเรื่อง ขวัญ วิญญาณ ความเชื่อเรื่องทั่วไป)

หมวดย่อย (Sub-classes) โซกลางบอกเหตุ	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเรื่องสัตว์	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเรื่อง ขวัญ วิญญาณ	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเรื่องทั่วไป
---	--	---	---

หมวดย่อย (Sub-classes) โศกลางบอกเหตุ	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเรื่องสัตว์	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเรื่อง ขวัญ วิญญาณ	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อเรื่องทั่วไป
++การพยากรณ์ปรากฏการณ์ธรรมชาติ +++ดวงจันทร์ +++ฟ้าร้อง +++กบ ++โศกลางบอกเหตุ +++การเข้าป่าเจอสิ่งบอกเหตุไม่ดี ++++แก้ง +++งูเหลือม ++++รังผึ้ง ++++ตุ่น ++++เสือแมว ++++หนูป่า ++++หมี ++++กวางที่มีเขตรอง ++++เสียงสัตว์ร้อง ++++นกแสก ++++นกทู ++++อีแก้ง ++++นกเขา ++++เต่า ++++นางอาย ++++ลิงลม ++ความฝันที่ไม่ดี +++ความตาย +++ไฟไหม้ +++เลือด +++วัว ควาย	++การดักจับสัตว์ +++ถูกขังวันดี วันเสีย ++ลักษณะวัวควาย ++เชือกสะพายควาย	++ขวัญ และวิญญาณ ++สะล้า ++การเจ็บป่วยพิธีเรียกขวัญ ++ล้าคู่เบ้อ ++หมอผี พิเฒ่า	++การปลุกกระต๊อบใกล้กับสันเขา จะทำให้เจ็บไข้ได้ป่วยมีปัญหาคบครอง ++การนำต้นไม้สด (ที่ยังแตกใหม่ได้อีก) มาปลุกกระต๊อบ ++การนำไม้ไผ่ลำเดียวปล้องไม่เท่ากัน ห้ามเอาไปเป็นไม้โครงสร้าง ทำให้เด็กไม่สบายเจ็บป่วย ร้องไห้บ่อย ++การนำไม้ไผ่ลำเดียวใช้ได้ 2 ท่อน ให้ทำโครงสร้างแถวเดียวกัน ห้ามเอาหัวไม้ไผ่ปักลงดิน

ตารางที่ 16 โครงสร้างหมวดความรู้การทำนา (การให้คุณค่าพิธีกรรม พิธีกรรมเพื่อบวงสรวง อ่อนนอน เลี้ยงทาย พิธีกรรมเพื่อการเพาะปลูก พิธีกรรมการปลูกข้าว)

หมวดย่อย (Sub-classes) การให้คุณค่าพิธีกรรม	หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมเพื่อบวงสรวง อ้อนวอน เลี้ยงทวย	หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมเพื่อการเพาะปลูก	หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมการปลูกข้าว
++ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ++ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ++ความสัมพันธ์กับชุมชน	++พิธีกรรมเพื่อบวงสรวง อ้อนวอน +++พิธีขอฝน (การรักษาดินน้ำและจัดการ แหล่งน้ำธรรมชาติ) ทำในเดือน 9 แรม 12 ค่ำ +++พิธีกรรมการขอฝน +++พิธีขึ้นท้าวทั้งสี่ +++การฟังธรรมปลาช่อนหรือปลาช่อน +++เครื่องประกอบพิธีกรรม +++สถานที่ประกอบพิธีกรรม (บริเวณแหล่งน้ำ) (แบบล้านนา) ++พิธีการเลี้ยงทวย +++การเลี้ยงทวยด้วยพืช +++ใบหญ้าหวาย +++ช่อดอกมะม่วง +++ดอกพะยอม +++ผลสะแบง +++ดอกจิก +++ดอกต้นจาม +++ดอกต้นหว้า +++ดอกมะม่วง +++ดอกแสบบง ต้นแสบบง +++ต้นอืกก +++ยอดหญ้า +++การเลี้ยงทวยด้วยสัตว์	++พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ ++พิธีเลี้ยงผีฝ่าย พิธีการซ่อมแซมเหมืองฝาย พิธีการ ซ่อมร่องน้ำ +++เครื่องประกอบพิธีกรรม เครื่องพิธีกรรม +++ผู้ประกอบพิธีกรรม อาจารย์หรือปุโรหิต ++พิธีเลี้ยงไฟ ++พิธีเรียกขวัญ พิธีมัดมือเจ้าของนา ก่อน ลงไร่ (พิธีที่ วะ จือ) พ่อและแม่จะเป็น แวเกาะ จำ เจ้าของการผลิต (ตัวหลักในการผลิตไร่) พิธีมัดมือให้ ขวัญแข็ง (พิธีที่ กู จือ) ++พิธีเลี้ยงไร่ (การบูชาเจ้าป่าเจ้าเขา สิ่งศักดิ์สิทธิ์) เพื่อขอใช้ที่ดิน น้ำ ป่าในการทำมาหากิน (พิธีนี้ ขอ โข) ++พิธีรินหัวเหล้า (พิธีแคะะ ซ) ++พิธีบดพลี เช่น บูชาเทวดาหรือบวงสรวง ++พิธีเลี้ยงผีตาแฮก การเลี้ยงผีปู่ตา เจ้าพ่อปู่ตา ภูมิ บ้าน พิธีบุญเบิกบ้าน +++เครื่องประกอบพิธีกรรม +++การเลี้ยงทวย +++ผู้ทำพิธีกรรม เฒ่าจ๋า ขะจ๋า ++พิธีเลี้ยงแม่ธรณี แม่โพสพ +++เครื่องประกอบพิธีกรรม ++พิธีการเอาฝุ่นไปใส่ना พิธีสู่ขวัญข้าว	++พิธีแสะข้าว (การลงมือปลูกเริ่มแรก แรกปลูก) ทำขวัญต้นข้าว ก่อนปลูกข้าว ก่อนข้าวตั้งรวง หมายนา +++เครื่องประกอบพิธีกรรมแรกเกี่ยว (ตั้งข้าวตั้งน้ำมีการปลงข้าว) +++สถานที่ทำพิธีกรรม บูชาแม่โพสพกลาง ที่นา ++พิธีการเลี้ยงผี ++พิธีบูชาแม่พระธรณี แม่โพสพ เทวดา อารักษ์ +++เครื่องประกอบพิธีกรรม +++สถานที่ประกอบพิธีกรรม +++สัญลักษณ์ ต้นเอื้องหมายตา แผลวเฉลว ตะแหลัวเม่นม้าย ++พิธีปักดำกล้า 7-9 ต้น ++พิธีการนำฝุ่นใส่ना พิธีเลี้ยงผีตาแฮก การไถแสะ การหว่านข้าว การปลูกข้าว (การแสะค่านา การปักกกแสะ การปักแสะ ข้าว) +++เครื่องประกอบพิธีกรรม +++ผู้ประกอบพิธีกรรม พ่อพราหมณ์ (พ่อใหญ่พราหมณ์) ++ช่วงเวลาในการจัดทำพิธี ตอนเช้าวัน

หมวดย่อย (Sub-classes) การให้คุณค่าพิธีกรรม	หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมเพื่อบวงสรวง อ้อนวอน เลี้ยงทวย	หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมเพื่อการเพาะปลูก	หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมการปลูกข้าว
	++++แมลง ++++ด้วงซี้ควาย +++เสียงสัตว์ นก ร้อง นกกาเหว่า +++การเลี้ยงทวยที่ดิน ++รูปแบบพิธีกรรม +++การเกี่ยวข้องกับชุมชนหรือสังคม ++++พิธีจัดระบบแรงงานชุมชน (พิธีหั้น ซอ ไข่ล่า คู ปู) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับ ชุมชน ++++พิธีเรียกนกกลับฟ้า การแลกแขก แรงงานนก ขวัญข้าว ดำนา นก ไข่ล่า หรือ นกขวัญข้าว การจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคน กับคน การแลกแขก แลกเปลี่ยนแรงงาน ความเชื่อ พิธีกรรมตอนต้นและตอนท้ายของการผลิตแบบไม่ หมุนเวียน ++++พิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ	การชนข้าวขวัญใส่ที่นา +++พิธีบูชาเสนา +++พิธีสู่ขวัญข้าว การปงพาทาน +++พิธีแฮกไถ (พิธีก่อนการไถ) +++พิธีแฮกนา (พิธีการไถ) ++++สถานที่ประกอบพิธีกรรม ++++เครื่องประกอบพิธีกรรม +++พิธีการเอาฝุ่น การไถดะหว่านกล้า +++พิธีการเลี้ยงผีตาแฮก ผีปู่ตา ผีบรรพบุรุษ ผีไร่ผีน้า ++++สถานที่ทำพิธีกรรม ++++ผู้ทำพิธีกรรม พิธีเลี้ยงปู่ตา จะเจ้าเฒ่าเจ้า เฒ่ากะ เจ้า พ่อพราหมณ์ ++++เครื่องประกอบพิธีกรรม ++++ผู้ทำพิธีกรรม +++พิธีแฮกนา ++++เครื่องประกอบพิธีกรรม +++พิธีบอกกล่าวพระแม่ธรณี ++++เครื่องพิธีกรรม ++++สถานที่ (มุมคันทนา) ++++สัญลักษณ์ ++++ตะแหวแม่หม้าย ++++เอื้องหมายนา	จันทร์หรือวันพฤหัสบดี เดือนมิถุนายนหรือ กรกฎาคม (เดือน 7 - 8) ++พิธีปลูกแม่ข้าว 7 หลุม (พิธีสู่ลอบือ โหม่ป่า) พิธี เก้าะ ถ่อ ถ่อ ++การเลี้ยงซุ่มไม้ไฟ ++เครื่องประกอบพิธีกรรม +++สถานที่ประกอบพิธีกรรม มุมคันทนา หรือมุมหัวไร่ ++พิธีปักตะแหวแม่หม้าย ตะแหวแม่หม้าย +++สถานที่ทำพิธีกรรม หัวมุมคันทนา ++พิธีกรรมมัดมือคนทำนา ++พิธีกรรมมัดมือควาย ++พิธีปักตาแฮก พิธีการปักกกแฮก (พิธีทำ ช่วงแรกก่อนปักคำ) พิธีแฮกค่านาหรือปลูก ข้าวตาแฮก +++สถานที่ประกอบพิธีกรรม บริเวณใกล้กับ โพนา (จอมปลวก) ใกล้กกไม้ +++เครื่องประกอบพิธีกรรม +++สัญลักษณ์ตาแฮก ++พิธีแฮกนาขวัญข้าว พิธีแฮกนาขวัญ ++พิธีเลี้ยงปู่ตา +++ การเลี้ยงทวยการเลี้ยงปู่ตา การดูทางไก่ ต้ม

หมวดย่อย (Sub-classes) การให้คุณค่าพิธีกรรม	หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมเพื่อบวงสรวง อ้อนวอน เสี่ยงทาย	หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมเพื่อการเพาะปลูก	หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมการปลูกข้าว
			++พิธีเลี้ยงผีดอนปู่ตา พิธีเลี้ยงภูมิบ้าน ++เครื่องประกอบพิธีกรรม +++ผู้ประกอบพิธีกรรม ขะจ้ำ เฒ่าจ้ำ +++การเสี่ยงทาย ++พิธีสู่ลอบื้อใหม่ป๋า(พิธีปลูกแม่ข้าว 7 หลุม) ++พิธี เก้าะ ถ่อ ถ่อ (พิธีเรียกนกกลับฟ้า) ++พิธีปลูกแม่ข้าว 7 หลุม ++พิธีกรรมชีจีชี (พิธีกรรมขอขมาต่อเทพเจ้า ซ้อฮ้อหล่อง (พญานาค)) ++พิธีกรรมแซลาอาเฝว (ปลูกข้าว) ++พิธีกรรมแมซ้องลือเออ ++พิธีกรรมเซ่นไหว้ศาลเจ้า ++พิธีกรรมแซะอะเฝวแบ ++พิธีกรรมเริ่มมีการปลูกข้าว ++พิธีกรรมอิซ้อลือเาะซ้อ ++พิธีกรรมทำความสะอาดบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ ++พิธีกรรมหลังหว่านเมล็ดพันธุ์ การบอกกล่าวแม่ธรณี ข้าวออกเต็มตักแล้ว ++พิธีขวัญข้าวก่อนลงมือหอยอดข้าว

ตารางที่ 17 โครงสร้างหมวดความรู้การทำนา (พิธีกรรมเพื่อการบำรุงรักษา พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยว พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยว พิธีกรรมเพื่อการเฉลิมฉลอง)

หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมเพื่อการบำรุงรักษา	หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยว	หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยว	หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมเพื่อการเฉลิมฉลอง
++พิธีบูชาผีไร่ผืนา เดือน 9 หรือ 10 ข้าวเริ่ม ตั้งท้อง ++พิธีขอพรพระแม่โพสพ ข้าวตั้งท้อง ++พิธีรับท้องข้าว(ข้าวเริ่มตั้งท้อง ข้าวมาน) ++พิธีทำขวัญข้าวสิทธิการยศตั้งท้อง ++พิธีบุญข้าวสาก (ข้าวตั้งท้อง) ++พิธีสู่ขวัญข้าว ข้าวตั้งท้อง บุญข้าวทิพย์ บุญข้าวเฒ่า +++เครื่องประกอบพิธีกรรม ++พิธีบูชาขวัญข้าว พิธีทำขวัญข้าว พิธีรับขวัญข้าว +++ผู้ประกอบการพิธีกรรม หมอทำขวัญ การชุมหัว ++พิธีไถ่บิข่านขวัญข้าว พิธีการบูชาเทศกาล “บอกลี” (พิธีเลี้ยงไร่) เทพที่เป็นเจ้าของป่าเจ้า เขา เทพแห่งไฟ และเทพดูแลพันธุ์ข้าวหรือเจ้า แม่โพสพ ++พิธีเลี้ยงข้าวในไร่ (เดอะ เมอะ คี) ++พิธีการบูชาเจ้าแม่โพสพ (เจ้าแม่แห่งข้าว) +++เครื่องประกอบพิธีกรรม ++พิธีสังเวฬุผิเลื่อนา +++เครื่องประกอบพิธีกรรม +++สถานที่ประกอบพิธีกรรม ที่นา	++พิธีกรรมอัฐบ้านเจ้าน้อย (ก่อนเกี่ยวข้าว) ความเชื่อเรื่องวันดี วันเสีย (6 คำ เป็นวันดี) ตรงกับวันเสาร์จะดีมาก ++พิธีเกี่ยวข้าวใส่น้ำนม ++พิธีแฮกข้าว 9 ดัน +++เครื่องประกอบพิธีกรรม ++พิธีนอกลีเกี่ยว (พิธีที่ทำขึ้นก่อนการลงมือ เกี่ยวเกี่ยวข้าว) +++พิธีบูชาแม่พระธรณี +++เครื่องประกอบพิธีกรรม +++สัญลักษณ์ ดาแหหลวง เอื้องหมอยนา +++การเลี้ยงทนาย ++พิธีวันแรกเกี่ยว พลิกกรรมบูชาแม่โพสพ +++ เครื่องประกอบพิธีกรรม เครื่องพลิกกรรมบูชาแม่ โพสพ ++สถานที่ทำพิธีกรรม กลางที่นา ++พิธีบอกเล่าพระแม่โพสพ วันแรกเกี่ยว +++สถานที่ประกอบพิธีกรรม (กลางที่นา) +++เครื่องประกอบพิธีกรรม ++พิธีเกี่ยวข้าว พิธีสู่ขวัญข้าว ++พิธีถวายเทวดา พิธีถวายพระเพลิงข้าวหม้าว ข้าวหม้าว ++พิธีบอกเล่าพระแม่โพสพ	++พิธีการแบ่งปันผลผลิตให้กับเจ้าที่ ++พิธีเรียกขวัญข้าวเชิญข้าว ++เครื่องประกอบพิธีกรรม ++พิธีกองเป็นลอมข้าว (บุญลอมข้าว) ++พิธีแรกดี การเลือกพื้นที่นาข้าว ++พิธีขอให้เมล็ดข้าวหลุดออกจากรวงได้ง่าย (แะชะ ลอมือ สะ) ++พิธีการนวดข้าว ปังดีข้าว (การนวดข้าว) ++เครื่องประกอบพิธีกรรม +++สถานที่ประกอบพิธีกรรม (ผู้ฉาง) ++พิธีบุญกุ่มข้าวใหญ่ (บุญกุ่มข้าวใหญ่) ++พิธีกรรมทำความสะอาดผู้ฉาง ++พิธีการเสียดาน ++เครื่องประกอบพิธีกรรม การทำลานข้าว การตั้งลอมข้าว ขนข้าวขึ้นลาน ++พิธีก่อนสร้างแล้ว ผู้ฉาง หลอมข้าว ++พิธีอัญเชิญพระแม่โพสพขึ้นแล้ว +++เครื่องประกอบพิธีกรรม ++พิธีสูตรขวัญข้าวอยู่ในแล้ว (สู่ขวัญข้าว) พิธีเรียกขวัญข้าวที่อยู่ลานมาขึ้นแล้ว พิธีกรรม เอ็นขวัญข้าวเอาข้าวขึ้นแล้ว ++พิธีกรรมการปลานปังข้าว พิธีกรรม เลี้ยงนา พิธีสู่ขวัญข้าว	++พิธีกรรมเริ่มการผลิตใหม่ พิธีขึ้นปีใหม่ (หนี ซอโข) ++พิธีนกวัญข้าว(ไถ่บิข่า) ++พิธีมัดมือกลางปีการผลิต (พิธีลา ดู ปู) ++พิธีเรียกขวัญข้าวกลับฟ้า (เกาะ ถ่อ ไถ่) ++พิธีการเปิดเผ้าเอาข้าวมากิน ++พิธีข่มผีลือเออ (พิธีฉลองผลผลิตที่ได้จาก การเกษตร) พิธีไล่ชิงช้า ++พิธีการปฏิบัติต่อข้าว +++พิธีทานข้าวลั่นบาตรพิธีทานดอยข้าว พิธีดอยเงิน(ข้าวสาร) พิธีดอยค (ข้าวเปลือก) ++พิธีทานข้าวใหม่ พิธีบุญข้าวใหม่ พิธีสูตร ขวัญข้าวด้กข้าว 3 ครั้ง (3 กระดองเต่า) +++ผู้นำประกอบพิธีกรรม หมอสูตร หมอสู่ขวัญ พ่อพราหมณ์ ++พิธีสู่ขวัญข้าว ++พิธีสู่ขวัญวัวควาย พิธีอ่องขวัญวัวควาย +++เครื่องประกอบพิธีกรรม ++พิธีจกข้าว ++พิธีรับขวัญแม่โพสพ ++พิธีสืบชะตาข้าว พิธีรับขวัญข้าว +++เครื่องประกอบพิธี ++พิธีสู่ขวัญข้าว เรียกขวัญข้าว

หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมเพื่อการบำรุงรักษา	หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยว	หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยว	หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมเพื่อการเฉลิมฉลอง
+++สัญลักษณ์ เอื้องหมายนา การบูชาเทพพระอินทร์ เทวดาประจำทิศทั้ง 4 แม่พระธรณี ++พิธีบั้งควาญ ไไร่ (แซะ คี) ++พิธีดำ ตะ แกะ ++พิธีเรียกขวัญข้าว +++เครื่องประกอบพิธีกรรม +++สถานที่ประกอบพิธีกรรม ++พิธีกรรมการทำโสก (โกลก) อุปกรณ์การทำไร่ทำนา ++พิธีการบูชาพุมท้าง ++พิธีการบูชาไท่ ++พิธีขับไล่ศัตรูพืช หนอน แมลง +++เครื่องประกอบพิธีกรรม ++พิธีการแซนสะแร่ การเซ่นไหว้ในนาข้าว ++พิธีเรียกขวัญเพื่อการบำรุงรักษาและ ป้องกันโรคระบาดของสัตว์ ความเจ็บป่วย การสะเดาะเคราะห์ (พิธีย้าบาโคะทอ อาลือบาโคะทอ) ++พิธีอยู่กรรมให้แก่สัตว์ได้ดินหลังการเพาะปลูก พิธีจับแมลง ตัวด้วงพิธีไล่จับตักแตน ++พิธีกินข้าวใหม่ข้าวออกรวงและสุกพร้อมกัน	++พิธีบุญคุณลานข้าว ++พิธีสู่ขวัญข้าวสิทธิกริยะ ++พิธีสู่ขวัญข้าวประจำปี ++พิธีเอาข้าวใส่ตู้ข้าว หลังจากเก็บเกี่ยวที่ได้ข้าวเสร็จแล้วก่อนที่จะนำข้าวไปเก็บใส่ตู้ข้าว ++พิธีแยกเกี่ยว พิธีบอกกล่าวเจ้าที่ก่อนทำลานดินทำในวันพฤหัสบดี +++เครื่องประกอบพิธีกรรม ++พิธีกรรมตอนเก็บเกี่ยว (ตั้งข้าวตั้งน้ำมีการปลงข้าว) ++พิธีมัดมือกลางปี (พิธีกรรม ระดับครอบครัวและเครือญาติ) ผู้ที่ถูกมัดมือ (แวกอะจะ จ่า) พิธีมัดมือให้ขวัญข้าวแข็ง ก็ จู จือ ++พิธีบูชาขวัญข้าว พิธีบูชาเสื่อนา +++สถานที่ทำพิธีกรรม สถานที่ตั้งค่างข้าวแฮกที่นา เทวดาเสื่อนา ผีเสื้อรักษานาข้าวแฮกตาแฮล ++พิธีเลี้ยงผีดอนปู่ตาผีปู่ตา +++เครื่องประกอบพิธีกรรม การเสี่ยงทาย +++ผู้ประกอบพิธีกรรม เฒ่ากะจ๋า คนเฒ่าคนแก่	++พิธีเลี้ยงขึ้น พิธีทำบุญให้ผีบรรพบุรุษ และคาผีแฮก การเลี้ยงปู่ตา +++ผู้ประกอบพิธีกรรม เฒ่าจ๋า วันทำพิธีกรรมวันพุธเดือน 12 +++เครื่องประกอบพิธีกรรม ไก่อ ++พิธีการเลี้ยงลง +++ผู้ประกอบพิธีกรรม เฒ่าจ๋า วันทำพิธีกรรม เดือนวันแรม 15 ค่ำเดือน 9 +++เครื่องประกอบพิธีกรรม เฒ่า ++พิธีสู่ขวัญข้าว (ขนข้าวขึ้นแล้ว) +++เครื่องประกอบพิธีกรรม +++สถานที่ทำพิธี ที่นา นำขวัญข้าวไปที่ลานตาแฮก ++พิธีเลี้ยงเจ้า +++เครื่องประกอบพิธีกรรม ++พิธีสู่ขวัญข้าว การปงพาหวาน +++เครื่องประกอบพิธีกรรม +++สถานที่ทำพิธีกรรม กองลอมข้าวบนลานข้าว ++พิธีสู่ขวัญข้าวการปงพาหวาน การเลี้ยงตาแฮก การขึ้นปลงเลี้ยง การเอนขวัญข้าว เรียกขวัญข้าว ++สถานที่ประกอบพิธีกรรม ท้องนา	+++เครื่องประกอบพิธีกรรม การเสี่ยงทาย ++พิธีกินข้าวใหม่ ++ประเพณีขึ้นปีใหม่

หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมเพื่อการบำรุงรักษา	หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยว	หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยว	หมวดย่อย (Sub-classes) พิธีกรรมเพื่อการเฉลิมฉลอง
		++พิธีสู่ขวัญข้าว การเรียกขวัญข้าว +++สถานที่ประกอบพิธีกรรม วัด ++พิธีสู่ขวัญข้าว การเรียกขวัญข้าว +++เครื่องประกอบพิธีกรรม ++พิธีเอาข้าวขึ้นเล้า ถุกษัยาม วันจันทร์ พุทธศัศปี ศุภกร เวลาบ่าย 3 โมงถึงบ่าย 5 โมง +++เครื่องประกอบพิธีกรรม ++พิธีกรรมเกี่ยวกับการเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวไว้	

ตารางที่ 18 โครงสร้างกลุ่มความรู้การทำนา (ประเพณี บุญข้าว ผู้ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม)

หมวดย่อย (Sub-classes) ประเพณี บุญข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes) ประเพณี บุญข้าว (ต่อ)	หมวดย่อย (Sub-classes) ผู้ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม	หมวดย่อย (Sub-classes) ผู้ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม (ต่อ)
++ประเพณี 12 เดือนการให้คุณค่าการทำบุญ ประเพณีอิตลีสอง เรียงตามลำดับเดือนทาง จันทรคติ +++พิธีบุญเดือน 1 (ฮ้าย) บุญเข้ากรรม +++พิธีบุญเดือน 2 (ฮี่) บุญคูณลาน เล่นฮี่ เล่นเจียงพิธีบุญคูณลานข้าว การขนข้าวขึ้นเล้า การสู่ขวัญข้าว +++พิธีบุญเดือน 3 บุญข้าวจี่ (ขึ้น15 ค่ำเดือน3) พิธีทานข้าวจี่-ข้าวหลาม บุญกุ่มข้าวใหญ่ พิธี บุญกุ่มข้าวใหญ่ เดือนกุมภาพันธ์ – มีนาคม พิธี ทานคอกข้าว เดือน 4 เหนือ (เดือนยี่ภาคกลาง) ตรงกับเดือนมกราคม	+++พิธีบุญเดือน 4 บุญพะเหวด +++พิธีบุญเดือน 5 บุญสร้างน้ำตรุษสงกรานต์ ปีใหม่ไทย +++พิธีบุญเดือน 6 บุญบั้งไฟบวชนาค +++พิธีบุญเดือน 7 บุญซำฮะ +++พิธีบุญเดือน 8 บุญเข้าพรรษา +++พิธีบุญเดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน พิธีบุญข้าวประดับดินวันแรม 14 ค่ำและ 15 ค่ำ เดือน 9 (สิงหาคม) +++พิธีบุญเดือนสิบ พิธีบุญข้าวสาก จัดในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 10 (กันยายน) +++เครื่องประกอบพิธีกรรม +++พิธีบุญเดือนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา(วันขึ้น 15 ค่ำเดือน 11) บุญข้าวสาก +++พิธีบุญเดือน 12 บุญกฐินลอยกระทง	++ผู้ประกอบพิธีกรรม ผู้นำทางจิตวิญญาณ +++ เผ่ากะจ๊า +++ตัวแทนทางด้านพิธีกรรม +++บุญแซ่ ผี หมอผียี่ผ่าพื๊วเป่าหม่อโจเออ การสืบทอดทางตำแหน่งตำแหน่งพื๊มาจากบิดา ไปสู่ลูกหลานคนโต ลูกชายคนสุดท้อง ++ยี่ผ่า ผู้ที่ทำหน้าที่สวดรักษากันที่ไม่สบาย ผู้ที่ทำนายนหาสาเหตุต่างๆผู้ที่ได้รับการคัดเลือก ตั้งแต่เด็ก ยี่ผ่าโจ ++ตำแหน่งผู้นำทางการเมืองการปกครอง +++เจ้ามอฮ้องฮ้องโงะการพิจารณาตัดสินและ บทลงโทษการปรับหนุตัวใหญ่ การขับไล่ออกจากหมู่บ้าน ลักษณะของความผิดและการ ลงโทษความผิดเกี่ยวกับประเพณี ข้อห้าม เช่น วันกรรมอาช่า ตรงกับวันเสื่อ และวันแกะข้อห้าม ห้ามตัวฟัน ห้ามคำข้าว ห้ามไปไร่ข้าวการทำผิด เกี่ยวกับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้าน มีประตูล้อมหมู่บ้าน บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งชาวหมู่บ้าน สาลแม ซ้องสือ ป่าช้า และลานสาวกอดความผิดเกี่ยวกับ กฎหมาย เช่นการทะเลาะวิวาท การลักขโมย คำปรับ คือโอะดิโทยที่เบาที่สุด ถือซึ เป็น ความผิดเนื่องมาจากป่า เช่น พุดไม้ดี พุดไล่ร้าย ผู้อื่นคำปรับเป็นเหล้าเสียคำปรับ โทยหนักสถาน	++ตำแหน่งผู้นำทางวัฒนธรรม +++ เจ้วมา พิธี โยนไข่ ทิศทางที่ไข่แตกกระจาย +++ช่างตีเหล็ก +++หม่อผี พื๊มา การทำพิธีหรือการสวด พิธีกรรม เวลาคนไม่สบาย พิธีกรรมในงานศพ พิธีกรรมในงานศพ พิธีที่สวดเฉพาะภายในบ้านเรียกว่า หละเวอ้ม พิธีที่สวดนอกบ้าน เรียกว่า หละอู้อุ้ม หม่อผีจะได้เนื้อเป็นสิ่งตอบแทนเป็นเนื้อควาย กรรมสวดพิธีศพ เนื้อที่แบ่งให้หม่อผีเรียกว่า พื๊ ลำยู ++เทพเจ้า +++เทพเจ้า +++อาเผ่วหมี่แอ +++จำบืออาหล่อง +++อุมฮ้อฮ้อ +++หม่อเอ้ออารี +++เทพหม่อเอ้อผ่าเก +++เทพผู้ชาย เฉ่อแอ +++เทพผู้หญิง เฉ่อฮ้องฉ่านผ่าผ้องอามาร ++บรรพบุรุษ +++บรรพบุรุษ (จิ) พิธีกรรมตามประเพณี การรักษากันป่วย การเรียกขวัญ พิธีงานศพ การ เช่นไหว้บรรพบุรุษอะเผ่วสือ ระบบความเชื่อที่มี

หมวดย่อย (Sub-classes) ประเพณี บุญข้าว	หมวดย่อย (Sub-classes) ประเพณี บุญข้าว (ต่อ)	หมวดย่อย (Sub-classes) ผู้ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม	หมวดย่อย (Sub-classes) ผู้ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม (ต่อ)
		กลาง ภู่องชี เป็นความผิดเกี่ยวกับมือ เช่น การ ล่วงเกินภรรยาของผู้อื่น ขโมย ชกต่อยทะเลาะ วิวาท ทำร้ายร่างกาย ฯลฯ ถูกปรับ ส่วนโทษการ ล่วงเกินภรรยาคนอื่นเสียค่าปรับเป็นหมู โทษที่ หนักที่สุด ญาชี เป็นโทษที่ไม่ค่อยเกิดขึ้นคือ โทษฆ่าคนตาย หรือพาภรรยาผู้อื่นหนีในชั้นนี้ ตามประเพณี ช้องช้องโคะเสียค่าปรับเป็นควาย 1 ตัว ครอบครัวของผู้กระทำผิดย้ายออกจาก หมู่บ้าน	วิธีการเกษตร อาเภวอาผี หนึ่ง ข้าวอายุคน จี หนึ่งข้าวอายุคน +++อาเภวอาผี ทวด หึงบรรพบุรุษ หุ้มมานอ

ตารางที่ 19 โครงสร้างหมวดความรู้พืชผักพื้นบ้าน(การผลิตพืชผักพื้นบ้าน พืชอาหาร คุณค่าทางอาหารทางโภชนาการ ประเภทพืชผักพื้นบ้าน)

หมวดย่อย (Sub-classes) การผลิตพืชผักพื้นบ้าน	หมวดย่อย (Sub-classes) พืชอาหาร	หมวดย่อย (Sub-classes) คุณค่าทางอาหารทางโภชนาการ	หมวดย่อย (Sub-classes) ประเภทพืชผักพื้นบ้าน
++เป้าหมายการผลิตพืชผักพื้นบ้าน +++ความมั่นคงทางด้านอาหาร +++การแบ่งปัน +++สมุนไพรรักษาโรค +++การคงอยู่ของวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรมของท้องถิ่น ++ การเก็บรักษามล็ดพันธุ์พืช +++วิธีการเก็บรักษามล็ดพันธุ์ ++++เก็บในถุงผ้า ++++ห่อใส่กระดาษ ++++เก็บใส่กระป๋อง ตะกร้า ถังข้าว แวน ไวเสียบ้าน ++++บริเวณครัวหึ่งเหนือเตาไฟในครัว ++++ตู้ข้าว ++การขยายพันธุ์ ++การคัดเลือกพันธุ์พืช เมล็ดพันธุ์ ผลผลิตรุ่นแรกการแลกเปลี่ยนพันธุ์พืช +++การอนุรักษ์พันธุ์พืช ++การควบคุมวัชพืชรก่อนการเก็บเกี่ยว ผลผลิต (แม่หญ้าและหลานหญ้า) +++การเรียนรู้และสืบทอดความรู้ ++++พ่อแม่ บรรพบุรุษ ญาติ เพื่อนบ้าน	+++ กระเทียม (หอมเทียม) กระถิน กระเพรา กระหล่ำ กระหล่ำดอก กระหล่ำปลี กระแอ กล้วยน้ำว้า กล้วยย่อง กล้วยตื๋อ กล้วยส้ม กล้วยไข่ กล้วยข้าว กล้วยหักมุก กองแกง (ทับทิม) เกียงพาไหน จิง ข่า ขมิ้น ตีปลี คิงหว่า จะลัน จะโคร(ตะไคร้) ตู แดงกวา ถั่วดำ ถั่วฝักยาว ถั่วรอด ถั่วมะแป้ ถั่วมะสะ ถั่วพู ใบจันทร์ ใบปุย ใบฝรั่ง ใบมะกอก ใบ มะปิ่น ใบมะละกอ(เหา) ใบมะยม ใบ มะม่วง ผักกาด ผักกาดขาว ผักแคบ ผัก คาวตอง ผักแฉ่ ผักเซ้ง ผักจี่(ผักขี้) ผักขี้ฝรั่ง ผัก คืด ผักบั้ง ผักบั้ง ผักแปม ผักปั่ว ผักเผ็ด ผักไผ่ ผักแว่น ผักเสี้ยว ผักหวานบ้าน ผักหนอก ผัก หละ(ชะอม) ผักอีสุ่ม ผักฮ้วนหมู ผักฮั่น ผัก ฮาก ผักเหือด ผักเือก ฝรั่ง พญาขอ พริก พริกแด้ พริกไทย พริกหนุ่ม พูลึง เพี้ยพาน พักเหล็ก พักเขียว พักหม่น มะกรูด มะกอก มะเข้ มะเขือฝอย มะแค้น มะก้วยเทศ มะเข้ มะเขือ แฉ่ มะเขือฝอย มะข้าว มะกู่ มะน้ำ(น้ำเต้า) มัน แกว มันอ่อน มะม่วง มะขาม มะแว้งคัน มะ	++ผักที่มีเบต้าแคโรทีนสูง เช่น ยอดแค ใบ กระเพรา ใบขี้เหล็ก แครอท ใบขมิ้น ใบย่านาง ใบ ชะพลู ใบตำลึง ใบบวบ ใบแมงลัก ผักกูด ผักขี ลาว ผักแพว ผักแว่น ยอดแค ใบขี้เหล็ก ใบกระ เพรา ++ผักที่มีวิตามินสูง เช่น ใบขมิ้น ใบย่านาง ยอดแค ใบตำลึง ผักแพว ผักขีลาว ใบกระเจียว ++ผักที่มีวิตามินซี เช่น ดอกขี้เหล็ก ใบหมี่ขมิ้น ผักหวาน ผักเม็ก ยอดกระถิน ข่า กระชาย เป็นต้น ++ผักที่มีฤทธิ์ต้านอนุมูลอิสระสูง ได้แก่ ผักคั่ว ผักกระเจด ยอดสะเดา และพริกไทยสด ผัก แกว ผักขี ใบชะพลู ใบบวบ ใบขมิ้น ผักขีลาว ใบขี้เหล็ก ใบแมงลัก ใบชะอม เป็นต้น	++ตามกลิ่นและรสชาติ +++พืชผักพื้นบ้านที่มีรสขม มีฤทธิ์แก้ไข้ แก้ร้อนใน บำรุงน้ำดี ช่วยย่อยอาหาร ประกอบด้วย ขี้เหล็ก แฉ่ ผักขม ผักเซียงดา ผักแปบ ผักหนอก ผักฮ้วนหมู เพี้ย พาน พักข้าว มะเขือพวง มะลิดไม้ มะแว้งคัน มะห้อย ดอกแค ดอกสะเลียม ดอกขี้เหล็ก ผักหนอก คิงหว่า สะเดา ผักแปม ฟา ทะลายโจร ผักคืด มะขมผักแปม เพี้ยพาน ฟาทะลายโจร มะริดไม้ ยอด/ดอกสะเลียม คิงหว่า รสขมมกปอ (ขมๆ หวานๆ) ผักกระถิน ผักหนอก(บวบ)มะเขือแฉ่(มะเขือขื่น) +++พืชผักพื้นบ้านที่มีรสจืด มีฤทธิ์เป็นยาขับพิษ รักษาอาการอักเสบจากพิษ แก้น้ำเหลืองเสีย แก้กระหายน้ำ พืชผักพื้นบ้านที่มีรสจืด ประกอบด้วย ตู ผักกูด ผักแคบ ผักบั้ง ผักบั้ง ผักแว่น ผักหนาม พญาขอ พักเขียว มะเขือมัน มะล่อนก้อม รสจืดกลิ่น หอม เล็บครุฑ ใบกล้วยเตด ยอดกองแกง หญ้าตดหมา(กระเพาไหม หอม) กลิ่นหอม คับลาว ยอดมะปิ่น(ยอดมะตูม) ++พืชผักพื้นบ้านที่มีรสเปรี้ยว มีฤทธิ์แก้ไอ กัด เสมหะ แก้กระหายน้ำ ขับปัสสาวะ พืชผักพื้นบ้านที่มี รสเปรี้ยวมี ประกอบด้วย ผักคาวตอง ผักปั่ว มะกรูด

หมวดย่อย (Sub-classes) การผลิตพืชผักพื้นบ้าน	หมวดย่อย (Sub-classes) พืชอาหาร	หมวดย่อย (Sub-classes) คุณค่าทางอาหารทางโภชนาการ	หมวดย่อย (Sub-classes) ประเภทพืชผักพื้นบ้าน
บุคคลในชุมชนและภายนอกชุมชน การแต่งงานระหว่างหมู่บ้าน ++++การถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับความ หลากหลายทางชีวภาพชนิดของพันธุ์พืช ทำให้การคงอยู่ของอาหารธรรมชาติ การถ่ายทอดเป็นในลักษณะการนำพืชมา ใช้ในการประกอบพิธีกรรมการนำมา ประกอบอาหารและการรักษาอาการ เจ็บป่วย ++++วิธีการเรียนรู้ ผ่านการปฏิบัติ การบอกเล่าการสืบทอดในการพัฒนา เทคนิคการขยายพันธุ์พืช ++การจัดระบบการปลูกพืช +++การจัดการแบบผสมผสาน (การเลียนแบบป่า) +++ความหลากหลายของพันธุ์พืช +++พื้นที่สำหรับการปลูกพืช +++ระบบนิเวศ +++โครงสร้างระดับของพืช การปลูกทั้งไม้ยืนต้น ไม้พุ่ม ไม้เลื้อย +++ลักษณะดิน +++กระบวนการปลูก +++การดูแลและบำรุงรักษา	กล้วยแก้ว ส้มโอ มะนาว ส้มเกลี้ยง มะเปร (อโวกาโโค) (เปราะ) มะเขือพวง มะดาเลื่อ มะนาว ขอดผักทอง มะพิงแก้ว มะเฟือง มะม่วง มะขม มะริด มะนาว มะปิ่น มะเฟือง มะม่วงมะแว้งต้น แมงลัก ขอดโกสูล ขอดกองแกง ขอดโกสูล เลืบลูท หอม หอมแซ่ หญ้าคดหมา ขอด มะเดื่อ ขอดสะเดา ส้มป่อย หอมคว้น (สระแห่น) หอมแดงโหระพา		มะขาม มะนาว มะเฟือง มะม่วง มะขม ส้มป่อย ใบ เม้า มะเคระ มะก่าย มะเขือส้ม มะอึก มะเขือปูล เปรี้ยวหวาน มะขามป้อมมะเฟือง มะกอกไทย ++พืชผักที่ที่รสเผ็ดร้อน มีฤทธิ์เป็นบำรุงทางธาตุไฟ แก้โรคลม แก้ปวดท้อง แก้ท้องอืดจุกเสียด ขับเหงื่อ และช่วยเจริญอาหาร พืชผักพื้นบ้านที่มีรสเผ็ดร้อน ประกอบด้วย กระแอน กอมก้อ ข่า ขิง จะไกร ดีปลี ปู เลข ผักเผ็ด ผักไผ่ พริกแด่ พริกไทย พูลึง มะดาเลื่อ มะปิ่น แมงลัก หอมคว้น หอมแดง หอมเทียม โหระพา จะข่าน พริกหนุ่ม พริกคักโต พริกขี้หนู กลิ่นหอมดับกลิ่นคาว กระเพราล้อมกอ(ใบแมงลัก) ลาวตอง(พลูขาว) ในจันทร์(กระเพราใหญ่) ผักไผ่ หอมคว้น (สระแห่น)หอมแป้นเปื้อ(ซีฝรั่ง) มะเข่น มะเข่น มะค่าง (มะเข่นหลวง) ++พืชผักพื้นบ้านที่มีรสฝาด มีฤทธิ์ในการแก้ท้องร่วง ท้องเสีย แก้บิด แก้โรคลทางเดินอาหาร พืชผักพื้นบ้าน ที่มีรสฝาด ประกอบด้วย ผักและเปลือกกระถิน ผล กล้วยน้ำว้าดิบ ผลขนุนอ่อน ขอดผักเหือด ขอดมะกอก ผักคั่ว ขอดกระโดน ผักกระถิน ผลกล้วยน้ำว้าดิบ ผล ขนุนอ่อน ขอดผักเหือด ขอดมะกอกใบมะขมอ่อน ++พืชผักพื้นบ้านที่มีรสมัน มีฤทธิ์บำรุงกำลัง บำรุง ธาตุ บำรุงไขข้อ เส้นเอ็น พืชผักพื้นบ้านที่มีรสมัน

หมวดย่อย (Sub-classes) การผลิตพืชผักพื้นบ้าน	หมวดย่อย (Sub-classes) พืชอาหาร	หมวดย่อย (Sub-classes) คุณค่าทางอาหารทางโภชนาการ	หมวดย่อย (Sub-classes) ประเภทพืชผักพื้นบ้าน
++รูปแบบการปลูก +++การปลูกพืชตามลักษณะสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ พืชขึ้นต้นที่อยู่ระดับบนพืชระดับล่างปลูกพืชผักพื้นบ้านที่เป็นไม้ที่ชอบร่มรำไร ได้แก่ กระแตงกวา ขิง ข่า ต้น ปลูกเลย ผักกูด ผักคาวตอง ผักจี่ ผักไผ่ ผักหนอก ผักหวานบ้าน พูลึง เพี้ยฟาน เล็บครุฑ หอมด่วน +++ปลูกไม้ผลยืนต้นผสมผสานหรือแซมด้วยพืชผักพื้นบ้าน ไม้ผลยืนต้น ได้แก่ ลำไย ลิ้นจี่ มะม่วง มะปราง ขนุน มะเฟือง มะยม มะขาม เป็นไม้ยืนต้นหลัก แล้วปลูกพืชผักพื้นบ้านที่เป็น ไม้ยืนต้นแซม ระหว่างต้นหรือระหว่างแถวของไม้ผลยืนต้น พืชผักพื้นบ้านที่เป็น ไม้ยืนต้นที่ปลูกได้แก่ กลั้วน้ำว่า จี่เหล็ก แด ผักเสี้ยว ผักเอือด มะกอก มะก้วยเทศ มะกรูด มะลิดไม้ มะนาว ส้มป่อย สะเลียม +++ปลูกพืชผักพื้นบ้านที่เป็นไม้เลื้อยให้เลื้อยขึ้นไปตามลำต้นไม้พุ่ม ได้แก่ กระถิน ผักหละ ผักหวาน ไม้เลื้อย ได้แก่			ประกอบด้วย ถั่วแปบ ผักหนอง ผักหละ มะพิกแก้ว เล็บครุฑ สะแล ++พืชผักพื้นบ้านที่มีรสหวาน มีฤทธิ์แก้กระหายน้ำ ขับปัสสาวะ บำรุงกล้ามเนื้อ บำรุงกำลัง พืชผักพื้นบ้านที่มีรสหวานมี ประกอบด้วย ผักขี้หนู ผักจี่ ผักเสี้ยว ผักหวานบ้าน ผักหวานป่า มะก้วยเทศ มะเขือเครือ มะเขือแจ้ มะเขือยาว ยอดโกศ ผักแข็ง เครือเขาคั่ว ถั่วแปบ ผักหละ มะพิกแก้ว ผักหนอก สะแล กระหล่ำถั่วผักยาว ผักกาดขาวสหวาน คับขาว มะเขือฝอย (มะเขือเปราะ) ++พืชผักพื้นบ้านกลิ่นช่วยดับคาว ประกอบด้วย ผักไผ่ หอมด่วน หอมเป็นเปื้อ มะเข่น ++พืชผักพื้นบ้านรสเผ็ด ประกอบด้วย จะข่าน ++พืชผักพื้นบ้านรสเย็นดับคาว ประกอบด้วย หอมแย้ (ผักชี) มะเขือฝอย (มะเขือเปราะ) ++การบริโภคตามฤดูกาล+++ฤดูร้อน (ภูมิภาพันธุ์- พฤษภาคม) เจ็บป่วยด้วยธาตุไฟควรรับประทานผักพื้นบ้าน รสขม เย็น เบรีขว และจืด เช่น ผักหนาม จี่เหล็ก มะขาม คำลิ่ง +++ฤดูฝน (มิถุนายน-กันยายน) เจ็บป่วยด้วยธาตุดิน ควรรับประทานผักพื้นบ้าน รสสุขุม รสเผ็ดร้อน เช่น กระเจี๊ยบแดง หอมแดง แมงลัก หน่อไม้ เห็ด ผักแว่น

หมวดย่อย (Sub-classes) การผลิตพืชผักพื้นบ้าน	หมวดย่อย (Sub-classes) พืชอาหาร	หมวดย่อย (Sub-classes) คุณค่าทางอาหารทางโภชนาการ	หมวดย่อย (Sub-classes) ประเภทพืชผักพื้นบ้าน
ผักแคบ ผักเชียงดา ผักบั้ง ผักปวยล่า คีปาลี มะเขือเครือ มะห่อ ผักฮ้วนหมู สะแล ถั่วแปบ +++การปลูกแบบวนเกษตร ไม้ยืนต้นพืชระดับล่างที่เป็นไม้พุ่มไม้คลุมดิน +++พืชผักพื้นบ้านที่เป็นไม้ยืนต้นที่ปลูกสลับแซมในพื้นที่ พืชระดับล่างที่เป็นไม้พุ่มหรือไม้คลุมดินที่มีอยู่เดิมในพื้นที่ที่เป็นพืชผักพื้นบ้าน ไม้ยืนต้นที่ปลูกสลับแซมในพื้นที่ ได้แก่ จี่เหล็ก ผักเสี้ยว ผักเหือด มะกอก มะลิดไม้ ส้มป่อย สะเลียบ ฝั่หลวง ส่วนพืชระดับล่างที่เป็นไม้พุ่มหรือไม้คลุมดินที่มีอยู่เดิมในพื้นที่ที่เป็นพืชผักพื้นบ้าน ได้แก่ ปูเลซ ผักกูด พูลิง ผักหวานป่า ผักหนาม สะแล			ผักปลาบ ผักบุ้ง ผักเผ็ด ตำลึง บัว พริก ข่า มะเขือ พักมะระ ผักที่กินใบและยอดอ่อน ดอกกระเจียวลักษณะเป็นหัว งดเว้นรับประทานผักตำลึงทำอาหารช่วงต้นฤดูฝนจะทำให้ท้องเสีย +++ฤดูหนาว (ตุลาคม-มกราคม) เก็บปวยด้วยชาคูน้ำ ควรรับประทานผักพื้นบ้านรสขม ร้อน และเปรี้ยว เช่น มะละกอ ขนุน ผักกูด ชะอม บอน ยอดมะม่วง ยอดมะขาม เป็นต้น ++ตามสีผิวกายและโลหิต +++การบริโภคผักพื้นบ้านตามสีผิวกาย และโลหิต ++++คนผิวขาว โลหิตมีรสหวาน ควรเลือกรับประทานผักพื้นบ้านรสเผ็ดร้อน ขม ++++คนผิวขาวเหลือง โลหิตมีรสเปรี้ยว ควรเลือกรับประทานผักพื้นบ้าน รสเค็ม ++++คนผิวดำแดง โลหิตมีรสเค็ม ควรเลือกรับประทานผักพื้นบ้านได้ทุกรส ยกเว้น รสเค็ม ++++คนผิวดำ โลหิตมีรสเค็มจัด และเย็นจัด ควรเลือกรับประทานผักพื้นบ้านที่มีรสหวาน เช่น สะเดา ข่าอ่อน พริกไทย ผักแพว

ตารางที่ 20 โครงสร้างหมวดความรู้พืชผักพื้นบ้าน (วิธีการปรุงผักพื้นบ้าน เคล็ดลับการปรุงอาหารผักพื้นบ้าน ส่วนของพืชผักที่นำไปใช้ประโยชน์ พันธุ์พืชผักพื้นบ้าน)

หมวดย่อย (Sub-classes) วิธีการปรุงผักพื้นบ้าน	หมวดย่อย (Sub-classes) เคล็ดลับการปรุงอาหารผักพื้นบ้าน	หมวดย่อย (Sub-classes) ส่วนของพืชผักที่นำไปใช้ประโยชน์	หมวดย่อย (Sub-classes) พันธุ์พืชผักพื้นบ้าน
++ผักสำหรับนึ่ง การนำผักมานึ่งกับน้ำมัน ประกอบด้วย ผักคำลิง (ผักแคบ) ผักบุ้ง มะแค้ว มะเขือ ผักหละ ++ผักสำหรับนึ่ง ลวก ประกอบด้วย ผักเผ็ด ผักหวาน ผักเซ้ง มะนอย มะห้อย มะเห็ด มะนอยหิหมา พักทอง น้ำเต้า หน่อข่า จี๊กุ๊ก เครือเขาคำ ผักม้วนหมู หน่อไม้ ผักกูด ดอกหมากปู้ ถั่วแปบ ถั่วดำ ถั่วฝักยาว เผือก มัน พักทอง พักเขียว มะเขือ บวบ ผักหละ ผักหม ผักแซ่ว ผักก้นลุง ผักแคบ ผักหนอก ผักฮิน ผักบุ้ง ผักอีสุ่ม ผักกาดเมือง มะแค้ว เห็ด โกศล อีสุ่ม ผักหวานบ้านมะเขือมัน หัวเผือก หัวมัน ถั่วดำ ถั่วแปบ มะกั่ว มันด้างแดง ++ผักที่ใช้ย่าง ประกอบด้วย เห็ด ชุบเห็ดฟาง เห็ดฟาง ++ผักสำหรับป่น ประกอบด้วย ใบหามาน้อย ++ผักที่ทำให้ข้าวโป่งไม่แตก ประกอบด้วย เครือคดหนูคดหมา ++ผักที่ใช้ทำซุบ ประกอบด้วย แดงกวา มะเขือเปราะ ขนุน ชุบแดงกวา หน่อไม้ เห็ด ดอกกระเจียว มะเขือเปราะ ขนุน ++ผักที่ใช้ทำเครื่องแกง ได้แก่ ข่า ขิง พริก จะ	++ผักสำหรับปรุงรส ชูรสผงนัว ประกอบด้วย กระเจียบแดง กุ่ยช่ายข้าวกล้อง ข้าวเหนียว ผักโชม ผักหวานบ้าน ผักหวานป่า ดอกมะรุ้ม ใบกระเจียบ ใบกระเทียม ใบกุ่ยช่าย ใบผักหวาน ใบมะรุ้ม ใบมะขามอ่อน ใบหอม ใบน้อยหน้า ใบชะมวง ใบหม่อน ยอดส้มป่อย ++ ผักที่มีรสขม +++กระเทียม หั่นเป็นชิ้นบางๆ นำไปแช่ในน้ำเกลือ เพื่อลดความขม ห้วนนำมารับประทานสดคู่กับน้ำพริก ปรุงเป็นอาหาร เช่น แกงกะทิกับปลาแกงป่า +++กระของ (ผักแมะ แหมะ ของ) นำมาลวก รอให้น้ำเดือดจัด นำกระของลงไปลวก เมื่อสุกให้รีบนำขึ้น แช่น้ำเย็นจัดทันที ไม่ควรลวกนานเพราะจะทำให้เกิดรสขมได้ใบและยอดอ่อน ผลนำมาลวกจิ้มน้ำพริก แกงเลียง และผัด ผลอ่อนมาแกงกะทิ +++ขี้เหล็ก ต้มแล้วเทน้ำต้มทิ้ง 2-3 ครั้งแกงใส่ใบย่านาง	++กอบประกอบด้วยบวบ ++ใบยอดอ่อน ประกอบด้วย กระของ (ผักแมะ) บอนยารัด บอนส้ม บวบก ชะพลู ชะพลูป่า บวบก ส้มสันดาน ผักคืด แด ขิง แดงดา หอมแป้นเปื้อ กระเพรา โหระพา หอมด่วน ผักเผ็ด พญายอ ชะอม มะปิ่น มะกอก ผักหวาน ส้มป่อย ขี้เหล็ก ผักทอง เม้า มะขม มะขามขี้เหล็ก ผักกระเฉด ใบชะมวง ใบจิก กระถิน สะเดา ขี้เหล็ก ส้มบอบแบบผักกูดเขา ผักกูด ++ดอกประกอบด้วย หัวปลี กล้วยน้ำว่า ขี้เหล็ก แด ปลูย ผักเผ็ด ผักบั้ง ผักปูย่า ผักฮ้วนหมู มะผักแก้ว มะลิด ไม้ มะขาม มะค้อนก้อม สะเลียม สะแลเห็ดโคน (เห็ดปลวก) ดอกกระเจียว ดอกกะหล่ำ ดอกแก้ว ดอกผักฮ้วนหมู ดอกแค ดอกผักทอง ดอกสลิดบ้าน ดอกสะเรียม ดอกอว จี๊กุ๊ก ดอกข่า ดอกอาก้า ดอกจั่วแดง ดอกโสน ดอกอีสุ่ม กระเทียม คากา ดอกขจร ดอกโสน ดอกมะรุ้ม แด ++ต้นอ่อนประกอบด้วย ลำต้นอ่อน กล้วยป่า ++ผลประกอบด้วยผักทอง มะเขือ มะเขือพวง มะเดื่อ(ลิง) มะเดื่อ(ลูกโทะ) มะเดื่อ	++พันธุ์ดอกไม้พื้นบ้าน ประกอบด้วย ดอกเข็มขาว ดอกเข็มสีชมพู ดอกเข็มสีแดง ดอกดาวเรือง ดอกโกศล ดอกกุหลาบ ดอกบัวบานไป ดอกหมากผู้ ดอกเดียนน้อย ดอกเดียนใหญ่ ต้นปาล์ม ชาสีทอง ดอกขี้เหล็ก ดอกหมากผู้ ดอกพะยอม ดอกจำปา ดอกจำปี ดอกจำปาลาว ดอกลมแล้ง ดอกบั้งดำไถ ดอกเฟื่องฟ้า ดอกบานไม่รู้โรย ดอกซ้อนหอ ดอกบัวโปก ดอกมะลิซ้อน ดอกดินหมี ดอกพุดขาว ดอกกะดังงา กระถิน ดอกชบา ดอกพิกุล ดอกบานบุรีสะลัก ดอกดาเหินขาว ดอกดาเหินเหลือง ดอกราตรีสถาน ดอกกาหลวงค ดอกพุดทศรักษา ดอกสะแล้ง ดอกกาสะลอง ดอกสลิดบ้าน ดอกเปา ดอกแฉะ ดอกคู้ ดอกบั้งสมุด ดอกช้าง ก้อย ดอกชบา ดอกชบาหนู ดอกชมพูภูคา ดอกคุณนายคั่นสาย ดอกหางนกยูง ดอกหอมพอ ดอกกาละพฤก ดอกพลับพลึง ดอกจี่ฮูบ ดอกเครือฟ้า ดอกบัว ดอกบัวนาค ดอกดำเหิน ลำป้านเกย ดอกพังเพย เล็บมือนาง เอื้องผึ้ง เอื้องขี้หมา ดอกส้มป่อย ดอกช้างก้อย ดอกมอญไข่ ดอกไค้โกโด ดอกเงิน ดอกเข็มเตี้ย ดอกเหมือด ดอกอนดาหาว ดอกคำใต้ ดอกกาละเกด ดอกหอมไกล สายน้ำมัน ดอก

หมวดย่อย (Sub-classes) วิธีการปรุงผักพื้นบ้าน	หมวดย่อย (Sub-classes) เคล็ดลับการปรุงอาหารผักพื้นบ้าน	หมวดย่อย (Sub-classes) ส่วนของพืชผักที่นำไปใช้ประโยชน์	หมวดย่อย (Sub-classes) พันธุ์พืชผักพื้นบ้าน
ใคร(ตะใคร้) หัวหอมแดง หอมบั่วกระเทียม ++ผักที่ใช้แกง เช่น ขนุน ขี้เหล็ก แคบอง หน่อไม้ ขี้เหล็ก หน่อหวาย ผักหวานป่า ตำลึง ผักหอม ผักหวาน บอน เผือก ผักอีสุ่ม มะหนูน ตูน หน่อไม้ ยอดฟักทอง ผักไข่เหา แงงเห็ด ผัก หนัง ผักกูด ผักกาด มะนอย มะนาว ผักบั้ง ผักหละ(ชะอม) ผักเสี้ยว ผักขี้ เขียด ผักเปี้ยว ผักสลิด ผักก้นดง ผักเหือดผัก เขี้ยว ฟักทอง มะนาว กระแวน กล้วยน้ำว่า กอมก้อ ขนุน ข่า จิง ขี้เหล็ก แคน จะใคร่ คีปลี ตูน ถั่วแปบ ผักกูด ผักขม ผักขี้หูด ผักแคบ ผักจี่ ผักเชียงดา ผักบั้ง ผักบั้ง ผักเผ็ด ผักแวน ผัก เสี้ยว ผักหนอง ผักหนาม ผักหละ ผักหวานบ้าน ผักหวานป่า ผักฮ้วนหมู ผักเหือด พญาขอ พริก แต้ พริกไทย พริกหนุ่ม พูลึง ฟักเขียว มะกรูด มะก้วยเทศ มะขาม มะเขือเครือ มะเขือ แจ้ มะเขือพวง มะเขือมัน มะเขือยาว มะค้อน ก้อม มะคาคือ มะพิกแก้ว มะห้อย แมงลัก ส้มป่อย สะแล หอมแดง หอมเทียม โหระพา กระแวน กล้วยน้ำว่า กอมก้อ ถั่วแปบ ปลูก ผัก กูด ผักขม ผักขี้หูด ผักแคบ ผักเชียงดา ผักบั้ง ผักบั้ง ผักแปม ผักแวน ผักเสี้ยว ผักหนอง ผักหนาม ผักหละ ผักหวานบ้าน ผักหวานป่า ผัก	++ผักดัดกลิ่นคาว ประกอบด้วย ขมิ้น ตะใคร้ มะกรูดใบแมงลัก ผักชีลาว มะเขือเทศ กระเทียม หอมบั่ว(หอมแดง) หัวหอม ++ผักรสเปรี้ยว ประกอบด้วย รสจากมดแดง ผักคั่ว ใบมะขามอ่อน ส้มป่อย ใบหม่อน ใบกระเทียม ผักหวาน ++ผักที่มีพิษ ประกอบด้วย บอนจะคัมกับใบ ย่านาง เพื่อลดพิษ แงงหน่อไม้ ปลูกหน่อไม้ แงงหวาย ใช้ต้มหน่อไม้ทำให้จืด ++เอื้องหมายนา นำไปหั่นเป็นชิ้นบาง ๆ แล้ว แช่ในน้ำเกลือ แงงกับหมูและปลา จะทำให้ รสชาติดี ++การดองผัก หากต้องการให้มีรสเปรี้ยวเร็วขึ้น จะใส่ข้าวเหนียวหนึ่ง	หลวง(น้ำผึ้ง) ว่านสาวเหล็ก (มะพร้าวกลุ่ม) ฟัก เขียว มะกรูด บวบหอม มะระขี้นก มะขม กระดิน กล้วยน้ำว่า ขนุน แคน คีปลี ถั่วแปบ ผักขี้หูด ผักแคบ พริกแต้ พริกหนุ่ม พริกไทย ฟักเขียว ฟักข้าว มะเขือขื่น มะขม มะเฟือง มะพิกแก้ว มะลิดไม้ มะกอก มะกรูด มะนาว มะขาม มะเขือเครือ มะเขือยาว มะเขือ พวง มะเขือแจ้ มะปิ่น มะม่วง มะค้อนก้อม มะก้วยเทศ มะแวงคัน มะคาคือ มะห้อย ส้มป่อย ++ผักประกอบด้วย ผักแคบ ถั่วลิ้นเตา ผักกระดิน ถั่วเขียว ฯลฯ ยอดเพกา สะดอ เพกา ถั่วดำ ถั่วรอด ถั่วฝักยาว ถั่วเหลือง ถั่วลันเตา มะริด ไม้ มะแะ ถั่วพู ถั่วมะแป้ มะรุม ++ยอดประกอบด้วย กระดิน กล้วยน้ำว่า กอมก้อ ขี้เหล็ก ขนุน แคน จะใคร่ คีปลี ตูน ปลูก ผักกูด ผักขม ผักเผ็ด ผักลาวทอง ผักแคบ ผักเชียงดา ผักจี่ ผักไผ่ ผักแวน ผักเสี้ยว ผักบั้ง ผักบั้ง ผักปวย ผักหละ ผักหนอก ผักหนอง ผักหนาม ผักหวานบ้าน ผักหวานป่า ผัก ฮ้วนหมู ผักเหือด พูลึง พญาขอ เพี้ยพาน ฟักข้าว แมงลัก มะขม มะเฟือง มะพิกแก้ว มะกอก มะกรูด มะขาม มะเขือเครือ มะปิ่น มะม่วง มะค้อนก้อม มะคาคือ มะห้อย	สาระถิ ดอกเค็ดเก้า ดอกมันป้า ดอกพวงชมพู ดอกด้ายหงอนไก่ ดอกด้ายสีแดง ดอกด้ายสีม่วง ดอกอันชัน ดอกดัดเต้า ดอกเบญญ มาศ ดอกสาวน้อยปะแป้ง ++ พืชบก +++พันธุ์ไม้ยืนต้น ประกอบด้วย มะพร้าว มะม่วงสามปี มะม่วงอกล่อง มะม่วงขุ ขนุน ขี้เหล็ก ลำไย สะเดา หมาก ส้มโอ มะนาว มะกรูด มะขม มะค้อนก้อม มะไฟ มะต้อง (กระพ่อน) ม่าเงาะ น้อยหน่า ลิ้นจี่ ทับทิม มะขาม ผักกระดิน โกศ ผักหวานบ้าน ผักพญา ขอ ต้นกล้วยดิบ กล้วยน้ำว่า กล้วยหอมทอง กล้วยขานี้ กล้วยส้ม กล้วยไข่ กล้วยขุ กล้วยค้ำ ต้นกอก หน่อเปาะ ไม้ขาง ไม้ฮวก ไม้ไร่ ต้น เมี่ยง สะดอ เพกา ต้นฝรั่ง ม่าคาคือ แสบปิ่น ผักเล็บลูกใหญ่ ผักเล็บลูกน้อย สับปะรด มะละกอฮาวาย มะละกอธรรมชาติ ดอกแคแดง ดอกแคขาว +++พันธุ์ไม้ล้มลุกประกอบด้วย ต้นมะแสะ อี สุ่ม ถัก ก่า ข่า จิง ขมิ้น ตะใคร้ ผักคืด บอน หอม ตูน บุก บอนเผา บอนบ้าน บอนคำ เผือก ธรรมชาติ เผือกหัววอก หัวสังโค มาถั่ว ม่าเขือมัน กระเจียบ ผักแค ปลูก ขมิ้นขึ้น ลำปะหลัง จะ

หมวดย่อย (Sub-classes) วิธีการปรุงผักพื้นบ้าน	หมวดย่อย (Sub-classes) เคล็ดลับการปรุงอาหารผักพื้นบ้าน	หมวดย่อย (Sub-classes) ส่วนของพืชผักที่นำไปใช้ประโยชน์	หมวดย่อย (Sub-classes) พันธุ์พืชผักพื้นบ้าน
ฮ้วนหมู ผักเอือด พักเขียว พักขาว มะกรูด มะก้วยเทศ มะขาม มะเขือเครือ มะเขือพวง มะเขือมัน มะเขือยาว มะก๋อนก้อม มะตาเสือ มะพักแก้ว มะลิดไม้ มะแว้งคัน มะห่อย สะเลียม เล็บครุฑ สะเลียม สะเล หอมแดง เห็ด เช่น เห็ดลม เห็ดแดง เห็ดขอนขาว เห็ดโคน เห็ด ถ่าน เห็ดลอบ เห็ดแก่น เห็ดไร่ เห็ดกระโถง เห็ดด่าน เห็ดหนาด้าน เห็ดปุมหมู เหินขมิ้น เห็ด ดอกหมอก เห็ดมัน เห็ดหอม เห็ดเลือด เห็ด หนาม้อยดำปิ้ง เห็ดน้ำข้าว เห็ดกาบบัว เห็ดไข่นก เห็ดโคน พราน เห็ดโคนน้อย เห็ดโคนหลวง เห็ดแดงก่อ เห็ดโคนข้าวดอก เห็ดป้อ เห็ดป้าว เห็ดถั่ว เห็ด ตำ เป็นต้น ++ผักที่ใช้คู่ประกอบด้วย ผักกูด ผักหม ผักกาด กระหล่ำ แดงกวา ถั่วฝักยาว มะนาว ยอด พริกทอง มะน้อย มะนาว ++ผักที่ใช้การเจียว ประกอบด้วย ผักไข่เหา ผัก เปี้ยว ผักหม ผักแข็ง ผักเสี้ยว ผักกาด ++ผักที่ใช้ทำแจ่ว ประกอบด้วย พริก กระเทียม มะนาว มะขามเปียก ++ผักที่ใช้ซัง ประกอบด้วย ถั่วลิสงน้ำว่า		เล็บครุฑ ส้มป่อย สะเลียม หอมถั่ว หอมแดง โหระพา ผักคืด แค ใบขิง แมงดา ก้อมก้อ หอมแป้นเปือ กระเพรา โหระพา หอมถั่ว ผักเผ็ด พญาขอ ชะอม ยอดใบมะปิ่น ยอดมะม่วง ยอดมะกอก ผักหวาน ส้มป่อย ยอด ขี้เหล็ก ยอดผักทอง ยอดมะพร้าว ยอดมะยม ยอด มะขาม ยอดขี้เหล็ก ยอดผักกระเฉด ใบชะพลู ใบชะมวง ใบขี้เหล็ก ยอดสะเดา ผักกาด นกเขา ผักหวานช้าง ผักหวานบ้าน พาโหมต้น ยอดถั่วดำ (ชก) เต้าร้าง ผักหวานช้าง ผักหวานบ้าน เพาะ พาโหม ++รากหัว เหว้าประกอบด้วย กระแอน ข่า ขิง ถุน ถั่วแปบ ปลูก ผักกูด ผักขม ผักลาวทอง ผัก แคบ ผักแว่น ผักบั้ง ผักหะ ผักหนาม ผักหวานบ้าน ผักหวานป่า ผักฮ้วนหมู มะเขือพวง หอมแดง หอมเทียม ++ลำต้นประกอบด้วยกระถิน ผักลาวทอง ผักแว่น ผักบั้ง ผักแปม ผักฮ้วนหมู ผักเอือด บุก ดอกด้าน หอยกกล้วย ถั่วลิสง (ถั่วลิสงเถื่อน) หน่อไม้ สายบัว ใจกลาง ออเมะพร้าว ตำ หวาย ++ลูกหรือผล ประกอบด้วย น้ำเต้า แดงขี้ แดงปี มะเขือ มะนาว มะน้อย มะโสม มะเห็ด มะข้าว มะ	ถ่าน มะเขือแจ้ มะเขือหวาน มะเขือห้า มะเขือ ยาว มะเขือน้ำเมี่ยง พริกหลายชนิด มะเขือพวง มะแว้งขม พริกน้อย คีปลี หอมบัว หอมเทียม หอมถั่ว ใบโหระพา ผักไผ่ เกียงดาไน่ เกียงพา ข้าง ผักหนอก ผักคืด ผักมันแก้ว ผักแค ผักปูก ขิงแมงดา หอมแฮ้ หอมป้อมเปือ ผักบั้ง ผักลาวทอง ดอกถั่ว ยี่ ผักเสี้ยว ผักฮาก ใบพลู ก้อมก้อ เล็บครุฑ พริก ขี้ฟ้า พริกหลวง พริกเคียวไก่ พริกเผ็ดขาว +++พันธุ์ไม้เลื้อย/ไม้เถา ประกอบด้วย มันข้าว ถั่ว มันอ่อน มันพรว้า มันแข่งข้าง พักทอง มะ น้อยข้อย มะน้อยยง ผักบั้ง มะข้าว ตำลึง สลิด ตด หมา ส้มป่อย มะน้อยหิหมา มะละขี้เหล็ก มาน้ำ (น้ำเต้า) มะแป้ มะแปบ มะถั่วพู มะถั่วฝักยาว มะ กระโถกโล้ก มานาบ ม่าพักเขียว ต้นหาขย ผักฮ้วนหมู ผักแข็ง ผักเสี้ยว ผักจอยนาง ม่ากุ เครือเขาค้า +++พันธุ์พืชผักที่ใช้เลี้ยงสัตว์ประกอบด้วย ผัก โสมหลวง ผักเผ็ดหลวง บอน บุก หอยกกล้วย มะละกอ +++พันธุ์พืชผักสวนครัว ประกอบด้วย ขิง ข่า สะระแหน่ ตะไคร้ กระถิน สะระแหน่ ตำลึง ผักแมงลัก ต้นหอม ผักชีฝรั่ง สะระแหน่

หมวดย่อย (Sub-classes) วิธีการปรุงผักพื้นบ้าน	หมวดย่อย (Sub-classes) เคลือบการปรุงอาหารผักพื้นบ้าน	หมวดย่อย (Sub-classes) ส่วนของพืชผักที่นำไปใช้ประโยชน์	หมวดย่อย (Sub-classes) พันธุ์พืชผักพื้นบ้าน
ปูเลย ผักกูด ผักเชียงดา พักข้าว มะปิ่น ++ผักที่ใช้ต้ม ประกอบด้วย ผักคำลึง มะนาว มะเขือ ++ผักที่ใช้ตำ ประกอบด้วย หมากหุ่ง (มะละกอ) ถั่วฝักยาว มะยม ปลีกล้วย แดงกวา กล้วยดิบ ลูก จันทร์ ลูกข่อย ข่า แดงโม เต่า ผักบางชนิดก่อนจะ นำมาตำ ต้องนำไปต้ม เผา นึ่งให้สุกก่อน เช่น มะเขือบง ขนุน มะเขือ ผักเอือก มะเขือเผาะ ++ผลไม้ที่ใช้ตำ มะม่วง มะขาม มะหลอด มะต้อม มะโอ มะเดื่อ(มะละกอ) ++ผักที่ใช้ผัด กอมนกือ ขิง ถั่วแปบ ผักขม ผัก แคบ ผักบุ้ง ผักหนอง พริกไทย พักเขียว มะเขือ เครือ มะเขือยาว มะพริกแก้ว โหระพา ++ผักที่ใช้ยำ ประกอบด้วย หน่อไม้ ผักปืมป่า ใบมะม่วง ++ผักที่ใช้การส้าหรือการยำผักสด ประกอบด้วย ผักปวยล่า ผักเอือด พริกแดง มะกอก มะก้วยเทศ มะขาม มะเขือแจ้ มะม่วง มะยม ส้มป่อย หอมแดงแดงกวา (มะแดง) ผักกาด		แคว้ง มะละกอ ผักทอง ผักเขียว พริก มะเขือส้ม มะกูด มะเขือมัน ++หน่อ ประกอบด้วย วานเประป่า (เประป่า) เอื้องหมายนา นามางงส้ม ++หัวประกอบด้วยกลอย ผือก กระเทียม (กระเทียม ป่า)มันเทศ กลอย มันมือเสือ ข่า ขมิ้น ขิง หอมหัวใหญ่ กระเทียม ++เปลือกต้นกอก เปลือกลำไย เปลือกต้นลำ ไข่ ฝรั่ง ทำให้เนื้อเหนียว และป้องกันท้องร่วง	ผักแพรว +++พันธุ์พืชผัก ประกอบด้วยค้ำควาดำ เจ็ดหมื่นเพลิง บอระเพ็ด รากจืด นูกบ้าน เถาวัลย์ เอื้อง พาโหม ขิงแห้งหัวกรัก ส้มป่อย มะระขี้นก หนวดแมว เหงือกปลาหมอ เสลดพังพอน ผักกาดคนเขา ผักกาดหัวเหวน ผักบุ้งต้น เทพีสันทราย +++พันธุ์ไม้กอส้มลูก ประกอบด้วย กระแอน กล้วยน้ำว้าข่าขิง จะโคร(ตะโคร) ตุน ผักหนาม ผักกูด ผักลาวทอง ผักจี(ผักขี) ปูเลย ผักขี้หูด หอมแดง หอมเคี่ยม +++พันธุ์ไม้คลุมดิน ประกอบด้วย ผักหนอก พลูลิง +++พันธุ์ไม้เถาเลื้อย ประกอบด้วย ดีปลี ถั่วแปบ ผักแคบ ผักเชียงดา ผักบั้ง ผักปวยล่า ผักฮั่นหมู พริกไทย พักข้าว พักเขียว มะเขือเครือ มะห้อย +++พันธุ์ไม้พุ่ม ประกอบด้วย ผักหวานบ้าน ผักหวานป่า พริกแดง พริกหนุ่ม เพี้ยพาน มะนาว พญาขอ +++พันธุ์ไม้พุ่มกิ่งยืนต้น ประกอบด้วย มะดาเลื้อย +++พันธุ์ไม้พุ่มกิ่งเลื้อย ประกอบด้วย

หมวดย่อย (Sub-classes) วิธีการปรุงผักพื้นบ้าน	หมวดย่อย (Sub-classes) เคล็ดลับการปรุงอาหารผักพื้นบ้าน	หมวดย่อย (Sub-classes) ส่วนของพืชผักที่นำไปใช้ประโยชน์	หมวดย่อย (Sub-classes) พันธุ์พืชผักพื้นบ้าน
			ผักหละ ส้มป่อย สะแล +++พันธุ์ไม้พุ่มขนาดกลาง ประกอบด้วย มะเขือพวง มะแว้ง +++พันธุ์ไม้พุ่มขนาดเล็ก ประกอบด้วย กอมก้อ ผักแปบ มะขี้อแจ้ มะเขือยาว แมงลัก เล็บครุฑ โหระพา +++พันธุ์ไม้พุ่มขนาดเล็กคลุมดิน ประกอบด้วย ผักเห็ด ผักไผ่ +++พันธุ์ไม้พุ่มขนาดใหญ่ ประกอบด้วย มะกรูด มะเฟือง มะยม +++พันธุ์ไม้พุ่มยืนต้น ประกอบด้วย กระถิน +++พันธุ์ไม้พุ่มล้มลุก ประกอบด้วย ผักขม พันธุ์ไม้พุ่มล้มลุก ประกอบด้วย มะเขือขื่น +++พันธุ์ไม้ยืนต้น ประกอบด้วย ผักเสี้ยน มะ ค้อนก้อม +++พันธุ์ไม้ยืนต้นขนาดกลาง ประกอบด้วย แคน มะลิไม้ +++พันธุ์ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ประกอบด้วย ขนุน จี่เหล็ก ผักเหือด มะกอก มะขาม มะปิ่น มะม่วง สะเลียม +++พันธุ์ไม้ยืนต้นอวบน้ำ ประกอบด้วย มะก้วย เทศ +++พันธุ์ไม้เลื้อย ประกอบด้วย ผักบุ้ง ผักแว่น

หมวดย่อย (Sub-classes) วิธีการปลูกพืชผักพื้นบ้าน	หมวดย่อย (Sub-classes) เคล็ดลับการปรุงอาหารผักพื้นบ้าน	หมวดย่อย (Sub-classes) ส่วนของพืชผักที่นำไปใช้ประโยชน์	หมวดย่อย (Sub-classes) พันธุ์พืชผักพื้นบ้าน
			ผักหนอง +++พันธุ์ไม้เลื้อยคลุมดิน ประกอบด้วย หอม ควั่น +++พันธุ์ไม้เลื้อยล้มลุก ประกอบด้วย มะพิก แก้ว +++พันธุ์พืชไร่ ประกอบด้วย แดงกวา (ดี) ผักกาด (เสอะเบเตาะ) ข้าวโพด (บือเคซ่า) เผือก (ซ้อ) มัน พักทอง (หลูเคซ่า) ข้าวดอก (เปอะ) อ้อย (เกอะที) ฝ้าย (แบ) ถั่วแดง (เสอะเบคเล็ก) ฯลฯ ห่อวอ (กะเพราแดง)

ตารางที่ 21 โครงสร้างหมวดความรู้พืชผักพื้นบ้าน (วิธีการปลูกพืชผักพื้นบ้าน พืชผักพื้นบ้านที่ใช้สื เห็ด ความเชื่อ ข้อห้าม การพยากรณ์)

หมวดย่อย (Sub-classes) วิธีการปลูกพืชผักพื้นบ้าน	หมวดย่อย(Sub-classes) พืชผักพื้นบ้านที่ให้สี	หมวดย่อย (Sub-classes) เห็ด	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อ ข้อห้าม การพยากรณ์
++พืชที่ใช้เมล็ดพันธุ์ผสมกับเมล็ดพันธุ์ข้าวแล้วหยอดในหลุมพร้อมกัน ประกอบด้วยแดง ถั่วชนิดต่างๆ ซิโพน (มะห้อย) ++พืชที่ปลูกห่างกันในไร่ ประกอบด้วยข้าวฟ่าง ข้าวโพด ข้าวดอก ปลูกห่างกันในไร่ เพราะพืชจำพวกนี้ขึ้นง่าย ถ้าปลูกติดกันจะแย่งอาหารกันทำให้ต้นไม่แข็งแรง ++พืชที่ปลูกโดยใช้เมล็ดหว่านบริเวณใกล้กอไม้หรือเศษไม้ที่ถูกเผา หรือ บริเวณใกล้จอมปลวกเก่า ได้แก่ มะเขือ พริก ผักกาด ยาสูบ เผือก +++พืชที่ปลูกให้เลื้อยพันตามต้นไม้แห้งในไร่ ประกอบด้วย บวบ ถั่วพู ถั่วชนิดต่างๆ โดยหว่านเมล็ดไว้รอบ ๆ ไม้แห้ง	++สีย้อมผ้า +++แกน ประกอบด้วย ขนุน ให้สีเหลือง ฟางให้สีม่วงอมแดง +++ใบ ประกอบด้วย พญายอ/เสล็ดพังพอน ตัวเมีย ให้สีเขียว คราม/คราม ให้สีน้ำเงิน ผักแฉบ/ตำลึง ให้สีเขียว มะเปป/ถั่วเปป ให้สีเขียว หูกวาง/หูกวาง ให้สีเขียว อ่อม/อ่อมให้สีฟ้า +++ปุย ประกอบด้วย มะปาว/มะพร้าว ให้สีน้ำตาล +++เปลือก ประกอบด้วย ต้นจ๊ว/นุ่น ให้สีชมพู ทองคำ/ทองคำขาว ให้สีชมพู ประดู่/ประดู่ให้สีแดง สั้ม มะม่วง/มะม่วง ให้สีตาลมะริดไม้/เพกาให้สีเขียว +++เปลือก ราก ใบ ขอ/ขอ ให้สีแดง เหลือง +++ผล ประกอบด้วย มะเกลือ/มะเกลือให้สีดำ มะนะ/สมอ ให้สีดำ +++ยอด ประกอบด้วย กว๊ายแก้ว/ฝรั่งให้สีน้ำตาล +++รัง ประกอบด้วย ครั่ง/ครั่ง ให้สีแดง +++หัว ประกอบด้วย ขมิ้น/ขมิ้น ให้สีเหลือง +++เหง้า ประกอบด้วย กล้าย/กล้าย ให้สีขาว	++กระบวนการผลิตการเพาะเห็ด การนำวัสดุจากการเพาะเห็ดมาใช้ใหม่ การนำวัสดุจากการเพาะเห็ดมาเป็นอาหารสัตว์ การนำวัสดุการเพาะเห็ดมาทำปุ๋ยหมัก การนำวัสดุการเพาะเห็ดมาปลูกเห็ดฟางกล่องหรือเห็ดฟางคอนโด ++การเปิดดอกการเลี้ยงเชื้อข้าวฟ่าง การเลี้ยงเชื้อในถุงขี้เลื่อย การเลี้ยงเชื้อในอาหารรุ้น การทำผลิตภัณฑ์แปรรูป ++พันธุ์เห็ดที่เพาะปลูก เห็ดเป่าฮือ เห็ดนางรมขาว เห็ดนางฟ้า เห็ดนางรมภูฐาน เห็ดนางรมฮังการี เห็ดนางนวล เห็ดนางรมทอง เห็ดหูหนูหนา เห็ดหูหนูบาง เห็ดหูหนูพื้นเมือง เห็ดหูหนูเผือก เห็ดขอนขาว เห็ดลม เห็ดหูกวาง เห็ดหอม เห็ดฟาง เห็ดฟางสีทอง เห็ดกระดุมพันธุ์ร้อน เห็ดกระดุมพันธุ์สีน้ำตาล เห็ดดินแรดเห็ดยานางิ เห็ดเข็มทอง เห็ดเข็มเงิน เห็ดหัวลิงเห็ดแครง เห็ดหลินจือ เห็ดนกยูง เห็ดจิ้งควายเห็ดถั่ว (เห็ดหมึกหรือเห็ดโคนน้อย) เห็ดเรืองแสง เห็ดนิรนาม (เห็ดอัญญิก) เห็ดร่างแห เห็ดสมุนไพโร เห็ดหลินจือ	++การเก็บหาพืชตามฤดูกาล +++การเก็บเห็ดโคน (โคนปลวก) วันเดือนเดียวกันของทุกปี ไม่เก็บใส่ในจอบหมวก ปิดไปเห็ดจะไม่ขึ้นอีกการที่เห็ดขึ้นในสวนที่มีเจ้าของถ้ามีคนมาขโมยเก็บ เห็ดจะไม่ขึ้นที่เดิมอีกในปีหน้า ++ข้อห้ามเกี่ยวกับพืช +++ข้อห้ามสำหรับหญิงตั้งครรภ์ การกิน แกงบอน ใบเผือก ทำให้สายทารกเปลี่ยนและขาดไฉ่ฉาง +++ข้อปฏิบัติของผู้หญิงหลังคลอด ปลี ขนุนอ่อน กล้วย ทำให้น้ำนมของแม่ไหลได้ดี ปูเลย (ไพล) คัมภีร์และอาบ ผักตำลึง ผักหนอก ทำให้นมไหลเพียงพอสําหรับลูก +++ข้อห้ามของหญิงหลังคลอด เช่น การกิน หน่อไม้ ทำให้ลูกเจ็บท้อง ผักกาด ทำให้ลูกท้องอืดท้องเฟ้อ +++ต้นไม้ต้นที่ยังไม่ออกหน่อออกผล นำฝ้าลุง ฝ้าซันเก่าไปผูกไว้รอบต้นไม้ เช่น ขนุน มะพร้าว สั้มโอ มะม่วง ลำไย หรือไม้ยืนต้นทุกชนิด ++การพยากรณ์สภาพดิน ฟ้า อากาศ +++มะม่วงตกเชื่อว่าเกิดพายุแรง +++มะขามว๊อง(งอ) เชื่อว่าอากาศจะหนาวจัด +++น้ำค้างมาก (เหมย) เชื่อว่าพืชผักจะไม่สมบูรณ์

หมวดย่อย (Sub-classes) วิธีการปลูกพืชผักพื้นบ้าน	หมวดย่อย(Sub-classes) พืชผักพื้นบ้านที่ให้สี	หมวดย่อย (Sub-classes) เห็ด	หมวดย่อย (Sub-classes) ความเชื่อ ข้อห้าม การพยากรณ์
	++สัผสมอาหาร +++กลีบ ประกอบด้วย กระเจี๊ยบ ให้สีแดง +++ดอกแก่ ประกอบด้วย ถั่วฝักยาว ให้สีเหลือง +++ใบ ประกอบด้วย เค้า ให้สีเขียว +++ใบ อัญชัญ/อัญชัญ ให้สีม่วง +++เมล็ด คำแสด/คำแสด ให้สีส้ม +++เหง้า ขมิ้น/ขมิ้น ให้สีเหลือง		++พืชผักที่ใช้ประกอบพิธีกรรม +++ใบกล้วย ใบคาใบตะไคร้ ใบแก้วใบขนุน ต้อง เค้า ส้มป่อยหน่อกล้วย คื่นช่าย

ตารางที่ 22 โครงสร้างหมวดความรู้พืชผักพื้นบ้าน

(พืชสมุนไพร พืชสมุนไพรสรรพคุณทางอาหารและยา การใช้พืชสมุนไพร รักษาตามอาการของโรค พืชสมุนไพรที่ใช้เป็นยาภายนอก)

หมวดย่อย (Sub-classes) พืชสมุนไพร	หมวดย่อย (Sub-classes) พืชสมุนไพรสรรพคุณทางอาหาร และยา	หมวดย่อย (sub-classes) การใช้พืชสมุนไพร รักษาตามอาการของโรค	หมวดย่อย (sub-classes) พืชสมุนไพรที่ใช้เป็นยาภายนอก
++พืชสมุนไพร ประกอบด้วย เสลดพังพอนตัวผู้ เสลดพังพอนตัวเมีย ผักคืดหัวตุน ผักหนอก ผาก ควาย อ้อยคำ หญ้าขี้ด หลับมัน ขมิ้นชัน ปูเล ตะไคร้ กกล้วยคิบ หญ้าคดหมา ผักเซ้ง ผัก ฮ้วนหมู ผักหวานบ้าน จอยนาง มะลิซ้อน หวาน หางจระเข้ มะลิน้อย กอก หมากแม่ หมากผู้ ต้น ดอกแถ แหวด้น แหนเครือ บัวขาว ไม้ฮวก ไม้เสี้ยน ฟ้ายะลวยโจร หญ้าเอ็นยืด ปูเล จิง ข่า ตะไคร้ หัวหอม โหระพา เกียงพาหน่ เกียงพา จ้าง หอมด่วน ตุน ดิงหัว ฝักคืด อ้อยคำ หมาก หลับมัน ต้นกอก ++ประเภทพืชสมุนไพร +++เถาเครือ ประกอบด้วย บอระเพ็ด เพชรสังฆาต รางจืด เอ็นอ่อน ย่านาง +++ผัก-หญ้า เช่น บัวบก ขมิ้น ผักคราด จิง โพล หญ้าวงช้าง หญ้าแฝก หญ้าคา ตะไคร้ หญ้าลิ้นงู +++ไม้พุ่ม เช่น ชุมเห็ดเทศ หนาด เปล้า ทับทิม ขลุ +++ไม้ยืนต้น เช่น ขี้เหล็ก กล้วย แถ สะแก สะเดา	++กระชาย แก่ท้องอืด ++กระถิน ++กระเทียม ++กระเพรา ++มะกรูด ++โหระพา ++ผักแว่น ++ผักเสี้ยน ++ผักหวานบ้าน ++มะระขี้นก ++สะเดา ++แมงลัก ++มะเฟือง ++ขมิ้น ++ขมิ้นชัน ++สระแหน่ ++ข่า ++จิง ++ขี้เหล็กใบอ่อน ++มะเขือยาว ++ผักหอมแปหรือผักขี้ฝรั่ง	++รักษาโรคแก้ปวดท้อง +++รสชาติจืด ได้แก่ เกี้ยวพาหน่ +++รสชาติจืดเย็น ได้แก่ ผักแถ +++รสชาติจืดหอม ได้แก่ ดอกอาว ใบจิง ใบปูเล +++รสชาติเปรี้ยว ได้แก่ มะเขือส้ม +++รสชาติเผ็ด ได้แก่ ดอกข่า +++รสชาติเฝื่อน ได้แก่ ใบมะนาว +++รสชาติฝาด ได้แก่ ยอดมะแก้ว +++รสชาติหวาน ได้แก่ ผักฮาก ++รักษาโรค หอบ หืด (ถั่วเขียว) ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ วิธีใช้ +++ผล ประกอบด้วย มะเขือ มะเขือแจ้ +++ราก ประกอบด้วย หม่าปู +++ลำต้น ประกอบด้วย จะล่าน จูจาลิง(บอระเพ็ด) อ้อยคำ (อ้อย) +++หัว ประกอบด้วย ขมิ้นชัน (ขมิ้นชัน) ข่า จิง เข้าเย็น ดอกคิง ปูเล(โพล) ++รักษาการระคายเคืองสะสม ขับเลือดเสียออกโดยเฉพาะ ผู้หญิงที่คลอดลูก	++พืชสมุนไพรรักษาผื่นคัน +++ใบ ประกอบด้วย พลุ ใบมีน้ำมันหอมระเหย บรรเทา อาการคันและฆ่าเชื้อโรคบางชนิด +++เหง้า ประกอบด้วย ขมิ้นชัน พบน้ำมันหอมระเหยมี ฤทธิ์ยับยั้งการเจริญของเชื้อหนองได้ดี ใช้รักษาโรค ผิวหนังผื่นคัน ทำเป็นผงผสมน้ำหรือใช้เหง้าสดล้างให้ สะอาด ฝนน้ำทา +++เหง้า ประกอบด้วย โพล เหง้า มีฤทธิ์ยับยั้งการเจริญ ของเชื้อหนอง และลดการอักเสบ ใช้เหมือนกับขมิ้นชัน โดยใช้เหง้าบดทำเป็นผงผสมน้ำ หรือใช้เหง้าสดล้างให้ สะอาด ฝนน้ำทา +++เหง้า ใบ ประกอบด้วย ฟ้ายะลวย ใช้ใบสดคั่วคั้น เอาน้ำทาบริเวณที่มีอาการผื่นคัน หรือใช้ส่วนต้นเหนือ ดินบดเป็นผงผสมน้ำมันพืชทา หรือใช้ทั้งต้นคั่วกับ น้ำมันมะพร้าว หรือน้ำมันพืชจนยาเปื่อยกรองเอาเฉพาะ น้ำยามาทาบริเวณที่มีอาการ ++พืชสมุนไพรรักษาการอักเสบจากพิษ ของแมลง สัตว์ กัดต่อย และพืชพิษ +++ใบ ประกอบด้วย ของระอา พิมเสน ต้น เสลดพังพอนตัว ใบใช้ตำละเอียดผสมเหล้า พอกหรือทา

หมวดย่อย (Sub-classes) พืชสมุนไพร	หมวดย่อย (Sub-classes) พืชสมุนไพรสรรพคุณทางอาหาร และยา	หมวดย่อย (sub-classes) การใช้พืชสมุนไพร รักษาตามอาการของโรค	หมวดย่อย (sub-classes) พืชสมุนไพรที่ใช้เป็นยาภายนอก
++ ช่วงเวลาเก็บเกี่ยวพืชสมุนไพร +++ประเภทดอก ระยะเวลาเก็บ การเก็บช่วงที่พืชเจริญเติบโต ช่วงดอกเริ่มบาน ช่วงดอกตูม เช่น กานพลู +++ประเภทใบเก็บทั้งต้น การเก็บช่วงที่พืชเจริญเติบโต ช่วงที่ดอกตูมเริ่มบาน ช่วงที่ดอกบาน วิธีการเก็บ เด็ดด้วยมือควรเก็บในช่วงที่พืชเจริญเติบโตมากที่สุด หรือในช่วงที่ดอกตูมเริ่มบาน หรืออาจเก็บในช่วงที่ดอกบานหรือผลยังไม่สุกก็ได้ วิธีการเก็บให้เด็ดด้วยมือ +++ประเภทเปลือกต้นเปลือกราก ช่วงเวลาเก็บ ระหว่างช่วงฤดูร้อนต่อกับฤดูฝนปริมาณยาในพืชสูงส่วนเปลือกรากเก็บในช่วงต้นฤดูฝนเหมาะสมที่สุด +++ประเภทผลและเมล็ด ผลและเมล็ดการเก็บ ช่วงที่พืชเจริญเติบโต เก็บตอนผลแก่เต็มที่แล้ว เช่น มะแว้งเครือ มะแว้งต้น หัวปลี เมล็ดพิททอง เมล็ดชุมเห็ดไทย +++ประเภทรากหัวช่วงเวลาเก็บสมุนไพร ช่วงที่พืชหยุดเจริญเติบโต วิธีการเก็บช่วงเวลาที่เก็บสมุนไพรเก็บในช่วงที่พืชหยุดเจริญเติบโต ใบ ดอก ร่วงหมด หรือในช่วงต้นฤดูหนาวถึง	++สระระแห่น ++แคขาว แคแดง ขอดใบ ++ชะอม ++ดอกแค ++ต้นชะพลู ++ตะไคร้ ++ตำลึง ++ผักบึง ++ตะไคร้หอม ตะไคร้แดง เพราะลำต้นสีแดง ++บัวบก ++ผักบึง ++ใบย่านาง ++พิททอง ++ผักกะเจ็ด ++ผักกาดขี้หูด ++ผักขะแยง ++ผักตำลึง ++ผักเถียน (ดอง) ++มะขาม ++ผักหวานป่า ++หอมแปะ หรือผักชีฝรั่ง	++ใบ ประกอบด้วย กอแง(ทับทิม) ข่อย จี๋เหล็ก เครือออน งาขาว งาคำ จะค้อน (จะค่าน) เปล้าตองแตก(เปล้า) เปล้าหลวง(เปล้า) ม้วน หมู รากขาว ลมแล้ง หมอเกี้ยว หอมจิ้ง ++หัวประกอบด้วย ข่า นำมาคั่วแล้วห่อด้วยผ้านำไปอังไฟแล้วนำมาประคบส่วนต่างๆ ของร่างกาย เช่น บริเวณหน้าท้อง หลัง เอว ขมิ้นขึ้น(ขมิ้น) จิง ปุเลย (ไพล) ++เก็กฮวยจีน/สะอึก ++ชา นำมาฝนกับน้ำ ผสมกับน้ำผึ้งแล้วนำมา ปลายลิ้น ++พืชสมุนไพรรักษา ++ใบ ประกอบด้วย ข่อยนึ่ง(ข่อย) กว๊าก(ฝรั่ง) เก็กเก๋ ปิงแดง หญ้าป่าเข้าหมอง(หญ้า) นำมาต้มและดื่ม ++ผล ประกอบด้วย มะปิ่น(มะขม) ++หัว ประกอบด้วย คาเหินขาว ++พืชสมุนไพร +++ใบ ประกอบด้วย มะลิซ้อนน้อย มะลิซ้อนหลวง/มะลิ นำไปต้มและดื่ม ผงคอม จันทาคหาวย ลูกกระด่าย/กระด่าย ปิงสมุดเหมือนโคน จะนาง/เจนาง	ถอนพิษอักเสบจากแมลงสัตว์กัดต่อย ฝนรากกับเหล้าทาถอนพิษตะขาบ +++ใบ ประกอบด้วย ผักบึงทะเล ใบ ตำรายาไทยใช้แก้พิษแมงกะพรุน บดตำละเอียดคั้น เอาน้ำทาแผลบริเวณที่ถูกแมงกะพรุน หรือตำกับเหล้าใช้พอกก็ได้ +++ใบ ประกอบด้วย พญาปล้องทอง ผักมันไก่ ผักลิ้นเจียด พญาปล้องดำ พญาขอ เสดดพังพอน เสดดพังพอนตัวเมีย ใบที่ไม่อ่อนหรือแก่เกินไป +++รากและใบสด ประกอบด้วย ว่านมหากาฬ สมุนไพร รักษาแผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก ++ใบ ประกอบด้วย บัวบก ใบใช้รักษาแผล พบว่าสารที่ออกฤทธิ์ ช่วยสมานแผลและเร่งการสร้างเนื้อเยื่อ ระงับการเจริญเติบโตของเชื้อแบคทีเรียที่ทำให้เกิดหนองและลดการอักเสบใช้ใบสดปริมาณพอเหมาะกับขนาดของแผลล้างให้สะอาด ตำคั้นเอาน้ำทาบริเวณแผลไฟไหม้น้ำร้อนลวกใช้กากพอกด้วยก็ได้ แผลจะสนิทและเกิดแผลเป็นชนิดนูน (keloid) น้อยลง +++ใบ ประกอบด้วย สาบเสือ +++วันจากใบ ประกอบด้วย ว่านหางจระเข้ วันจากใบ ใช้วันรักษาแผลสด แผลเรื้อรัง แผลไฟไหม้น้ำร้อนลวก แผลไหม้เกรียมจากแสงแดด ลดการอักเสบและเพิ่มการเจริญทดแทนของเนื้อเยื่อบริเวณที่เป็นแผล ให้เลือกใบ

หมวดย่อย (Sub-classes) พืชสมุนไพร	หมวดย่อย (Sub-classes) พืชสมุนไพรสรรพคุณทางอาหาร และยา	หมวดย่อย (sub-classes) การใช้พืชสมุนไพร รักษาตามอาการของโรค	หมวดย่อย (sub-classes) พืชสมุนไพรที่ใช้เป็นยาภายนอก
ปลายฤดูร้อน เพราะเหตุว่าในช่วงนี้ราก หัว มีการสะสมปริมาณของตัวยาไว้ค่อนข้างสูง วิธีการเก็บให้ถูกต้องอย่างระมัดระวัง เช่น กระชาย กระเทียม ข่า ว่าน ว่าน เช่น ว่านหางจระเข้ ว่านหาง จระเข้ ว่านมหากาฬ ว่านน้ำ และอุตุพิศ เป็นต้น	+++พริก ++มะเขือเทศ ++มะระ ผักไห่ หมั่นโถย โกลน เกี๋ย +++มะรุม ผักอีสุ่ม ++สะเดา ++มะละกอ ++ผักไห่ (มะระ) ++ฟ้าทะลายโจร	++พืชสมุนไพรบำรุงกำลังของผู้หญิง หลังคลอดลูก +++ใบ ประกอบด้วย บัดปัวขาว บัดปัวแดง เปลือก กาละพฤษ กุ่ม ตำให้ละเอียดคั้นเอาน้ำ แล้ว นำไปต้มและดื่ม ไช้คนกลุ่ม (นก) บอระเพ็ด +++หัว ประกอบด้วย กุ๊ก หอมเคี่ยม (กระเทียม) หอม บัว (หอมแดง) +++เหง้า ประกอบด้วย ขิง ++พืชสมุนไพรห้ามฮากแก้อาเจียน +++ใบ ประกอบด้วย ผักเชียง (เชียงดา) นำไปต้มผสม กับข้าวข้าวและนำมาดื่ม ฮ้วนหมู สีเต๋า +++ปล้อง ประกอบด้วย อ้อยคำ +++ข้อ ไม้เอี้ย (ไผ่) +++ราก ประกอบด้วย กอม ภาสะลอง เคือ ป่อง ผูกอบ ++พืชสมุนไพรรักษาอาการปวดฟัน +++ราก ประกอบด้วย หมากบู้(หมาก) นำไป ต้มดื่ม หมากแม่(หมาก) หญ้าคายุ้ง(หญ้าเจ้าชู้) ผักหม หนาม(ผักโขมหนาม) บูลิง หญ้าถอดปล้อง (หญ้า ถอดปล้อง) ++พืชสมุนไพรแก้โรค มดคดคืด (ปีศาจจะเป็นหนอง) +++ราก ประกอบด้วย รุนบง(ไผ่บง) รุนไม้ไผ่ ต้นเป็ด	ล่างสุดของต้นมาใช้ก่อน ล้างน้ำให้สะอาดปอกเปลือก เขียวและล้างน้ำยางสีเหลืองออกให้หมด เพราะอาจ ระคายเคืองผิวหนัง และทำให้มีอาการแพ้ได้ ++พืชสมุนไพรรักษาแผลอักเสบเรื้อรัง +++ต้น ทั้งต้น ประกอบด้วย กะเม็ง ใช้ต้นสดล้างให้ สะอาด ตำให้ละเอียดคั้นเอาน้ำทารักษาอาการคันคัน มี หนองป้องกันมือและเท้าเน่าเปื่อย จากการลุยน้ำสกปรก +++ต้น ประกอบด้วย เหงือกปลาหมอดอกขาว +++ใบ ประกอบด้วย บัวบก โดยใช้ใบสด 1 กำมือ ล้าง ให้สะอาด ตำละเอียดคั้นเอาน้ำทาบริเวณแผลบ้อย ๆ ผลจะสนิทเร็ว +++ใบ ประกอบด้วย ว่านหางจระเข้ ใบใช้รักษาแผลให้ เลือกใบล่างสุดของต้นมาใช้ก่อน ล้างน้ำให้สะอาด ปอก เปลือกสีเขียวและล้างน้ำยางสีเหลืองออกให้หมด เพราะ อาจระคายเคืองผิวหนังและทำให้มีอาการแพ้ได้ ผานวัน ที่ได้เป็นแผ่นบางปิดแผลหรือชุบน้ำในปิณฑุรักษา แผลเรื้อรัง แผลไฟไหม้น้ำร้อนลวก อาจใช้ผ้าพันแผลที่ สะอาดพันทับเปลี่ยนวันใหม่วันละ 2 ครั้ง เข้า-เย็น จนกว่าแผลจะหาย +++เปลือกผล ประกอบด้วย มังคุด ใช้เปลือกผลสดหรือ แห้ง 1-2 ผล สับเป็นชิ้นเล็ก ๆ ต้มกับน้ำ 1 ลิตร ให้เดือด ประมาณ 15 นาที เดิมเกลือประมาณ 1 ช้อนชา ใช้ชะล้าง

หมวดย่อย (Sub-classes) พืชสมุนไพร	หมวดย่อย (Sub-classes) พืชสมุนไพรสรรพคุณทางอาหาร และยา	หมวดย่อย (sub-classes) การใช้พืชสมุนไพร รักษาตามอาการของโรค	หมวดย่อย (sub-classes) พืชสมุนไพรที่ใช้เป็นยาภายนอก
		เคื่อ นำไปต้มดื่ม ตาล ต้าเสา คุ่มดอก ถั่วคว่าง ผักหวานบ้าน(ผักหวาน ไม้หนวดจ้าง) ++พืชสมุนไพรแก้อาการ ท้องอืด ท้องเสีย +++ใบ ประกอบด้วย มะแก้ว(ฝรั่ง) หญ้าคุดหมา (กระพังโหม) +++ราก ประกอบด้วย น้ำเน้(รางจืด) นำไปต้มดื่ม +++หัว ประกอบด้วย ปูเลย(ไพล) ++พืชสมุนไพรรักษาโรคแผลในกระเพาะอาหารและ ลำไส้ +++ผลดิบ ประกอบด้วย กล้วยน้ำว้า รับประทานผลดิบ สดครั้งละครึ่งถึงหนึ่งผล อาจใช้ผลดิบหั่นบาง ๆ ตาก แห้ง บดเป็นผงชงน้ำดื่ม ใช้ผงยาเท่ากับครึ่งถึงหนึ่งผล +++เหง้าสดหรือแห้ง บดเป็นผง ประกอบด้วย ขมิ้นชัน ผงขมิ้น ครั้งละ 500 มิลลิกรัม วันละ 3-4 ครั้ง หลังอาหารและก่อนนอน หรือปั่นเป็นยา ลูกกลอนขนาดปลายนิ้วก้อย รับประทาน ครั้งละ 2 เม็ด ++พืชสมุนไพรแก้ท้องผูก +++เนื้อในฝัก ประกอบด้วย (มะขามเปียก) มะขาม ใช้ มะขามเปียก 10-20 ฝัก (70-80 กรัม) จิ้มเกลือ รับประทานหรือดื่มน้ำตามมาก ๆ หรือทำเป็นน้ำ มะขามดื่ม	บาดแผลเรื้อรัง แผลมีหนอง +++เหง้า ประกอบด้วย ขมิ้นชัน ใช้เหง้ารักษาโรค ผิวหนังเรื้อรัง โดยทำเป็นผงผสมน้ำมันมะพร้าวทา บริเวณที่เป็นแผล หรือใช้เหง้าสดล้างให้สะอาด ฝนน้ำ ขึ้น ๆ ทา +++เหง้า ประกอบด้วย วานหางช้าง ++พืชสมุนไพรรักษาโรคผิวหนังจากเชื้อรา +++ใบ ชุมเห็ดเทศ +++ใบและราก ทองพันชั่ง ใช้ใบสดและรากโขลก ละเอียด แช่เหล้าโรง 1 สัปดาห์ เอาน้ำเหล้าทาบริเวณที่มี อาการกลากเกลื้อน วันละ 2-3 ครั้ง +++ผล มะลาคีควาย ผล ตำรายาไทยใช้ผลแห้ง ต้มเอาน้ำ แก้รังแค แก้ชันนะตุ มีรายงานว่าเนื้อผลมีสารซาโปนินที่ มีฤทธิ์ยับยั้งการเจริญของเชื้อราที่ทำให้เกิดโรคกลากได้ดี ใช้ผลทุบให้แตกแช่น้ำ หรือต้มกับน้ำแล้วนำน้ำที่ได้มา สระผม +++หัวใต้ดิน ประกอบด้วย กระเทียม ใช้กลีบ กระเทียมฝานเป็นชิ้นบาง ๆ หรือตำ ทาบริเวณที่เป็น กลากเกลื้อน วันละ 2 ครั้ง หลังจากทายแล้วให้ทายา ต่อไปอีก 7-10 วัน +++เหง้า ประกอบด้วย ข่า เหง้าสดตำผสมกับเหล้าโรง ใช้ทารักษาโรคผิวหนังที่เกิดจากเชื้อรา เช่น กลาก เกลื้อน

หมวดย่อย (Sub-classes) พืชสมุนไพร	หมวดย่อย (Sub-classes) พืชสมุนไพรสรรพคุณทางอาหาร และยา	หมวดย่อย (sub-classes) การใช้พืชสมุนไพร รักษาตามอาการของโรค	หมวดย่อย (sub-classes) พืชสมุนไพรที่ใช้เป็นยาภายนอก
		+++เนื้อหุ้มเมล็ดประกอบด้วยคุณ ใช้เนื้อในฝักก่อน ขนาดหัวแม่มือ (4 กรัม) ต้มกับน้ำ 1 ถ้วยแก้ว ใส่เกลือ เล็กน้อย รับประทานครั้งเดียว +++ใบและฝักแห้ง ประกอบด้วย มะขามแขก ใช้ใบ 2 กรัม หรือฝัก 10-15 ฝัก จึงประมาณ 1 กรัม หรือกานพลู 1-2 ดอก ต้มกับน้ำ 1 ถ้วยแก้ว 5 นาที เดิม เกลือเล็กน้อย รับประทานครั้งเดียว +++ใบหรือดอกอ่อน ประกอบด้วย ชุมเห็ดเทศ ช่อ ดอก 1-3 ช่อ ต้มจมน้ำพริก หรือใบสด 8-12 ใบ ปิ้งไฟ ให้เหลือง หั่นต้มกับน้ำ 1 ถ้วยแก้ว เดิมเกลือเล็กน้อยรินเฉพาะน้ำคั้นหรือใบแห้ง ขนาด เท่ากับใบสด ต้มหรือชงน้ำดื่ม หรืออบ เป็นผง ปั้นเป็นยาลูกกลอน ขนาดเท่าปลายนิ้วก้อย รับประทานก่อนนอนหรือเมื่อมีอาการท้องผูก +++ใบอ่อนหรือแก่น ประกอบด้วย ขี้เหล็ก ใบอ่อน 2-3 กำมือ หรือแก่น ขนาดยาวชิ้นละ 2 ouncel (4-6 ซม.) 3-4 ชิ้น ต้มกับน้ำ 1-1 ½ ถ้วยแก้ว เดิมเกลือ เล็กน้อย ดื่มตอนเช้า หรือก่อนอาหารเช้าครั้งเดียว +++ผล ประกอบด้วย แมงลัก ครึ่งถึงหนึ่งช้อนชา แช่น้ำ ให้พอง แล้วรับประทานครั้งเดียวก่อนนอน +++ผลสุก ประกอบด้วย มะละกอ รับประทานเป็น ผลไม้	++พืชสมุนไพรรักษาโรคผิวหนังจากเชื้อไวรัส +++ใบ ประกอบด้วย พญาปล้องทอง +++ใบ ประกอบด้วย ว่านหางจระเข้ ใช้วันสดจากใบ +++ยางจากต้น ประกอบด้วย พญาไร้ใบ ใช้ยางแต้มบริเวณที่เป็นหูด วันละ 2-3 ครั้ง จะช่วยกัดหูด ให้หลุดออกไม่ควรให้สัมผัสผิวหนังปกติ โดยอาจใช้วา สลิ้นทาถูรอบ ๆ บริเวณที่ป้ายยา ++พืชสมุนไพรรักษาโรคผิวหนังอักเสบ จาก หิด เหา โลน +++ใบหรือเมล็ด ประกอบด้วย น้อยหน่า ++พืชสมุนไพรรักษาโรคผิวหนังอักเสบจากสิ่ว +++วันจากใบ ประกอบด้วย ว่านหางจระเข้

หมวดย่อย (Sub-classes) พืชสมุนไพร	หมวดย่อย (Sub-classes) พืชสมุนไพรสรรพคุณทางอาหาร และยา	หมวดย่อย (sub-classes) การใช้พืชสมุนไพร รักษาตามอาการของโรค	หมวดย่อย (sub-classes) พืชสมุนไพรที่ใช้เป็นยาภายนอก
		++พืชสมุนไพรรักษาริดสีดวงทวาร +++ลำต้นสดหรือแห้ง ประกอบด้วย เพชรสังฆาต ใสด้านมีสารแคลเซียมออก ซาเลท เป็นผลึกรูปเข็มอยู่มาก ทำให้ระคายเคืองลำคอได้เช่นเดียวกับบอน สอดใส่ในกล้วยสุกหรือมะขามแล้วกลืนพร้อมกัน ++พืชสมุนไพรแก้ปวดฟัน +++ดอกช่อหรือทั้งต้น ประกอบด้วย ผักคราด หัวแหวน ใช้ดอกตำผสมเหล้าโรงเล็กน้อย หุบสำลีอุดรูฟันที่ปวด +++ดอกตูมแห้งกานพลู ใช้ดอกตูมแห้ง 5-8 ดอก บดเป็นผง เติมแอลกอฮอล์เล็กน้อย หุบสำลี อุดรูฟันที่ปวด +++ดอกตูมแห้ง ประกอบด้วย กานพลู ใช้ดอกตูมแห้ง 2-3 ดอก อมไว้ในปากแล้วคายทิ้ง หรือ บดเป็นผงแล้วใช้อม หรือรับประทานในขนาดที่ใช้ขับลม ++พืชสมุนไพรระงับกลิ่นปาก ประกอบด้วย ฝรั่ง มีน้ำมันหอมระเหย ใช้ระงับกลิ่นปาก ++พืชสมุนไพรรักษาอาการคลื่นไส้ อาเจียน +++ใบ ต้นบนดินที่เก็บเมื่อเริ่มมีดอก เฉพาะใบเมื่อต้นแก่ ประกอบด้วย ฟ้าทะลาย ขนาดและวิธีใช้ พืชสด 1-3 กำมือ ต้มน้ำดื่มก่อนอาหาร	

หมวดย่อย (Sub-classes) พืชสมุนไพร	หมวดย่อย (Sub-classes) พืชสมุนไพรสรรพคุณทางอาหาร และยา	หมวดย่อย (sub-classes) การใช้พืชสมุนไพร รักษาตามอาการของโรค	หมวดย่อย (sub-classes) พืชสมุนไพรที่ใช้เป็นยาภายนอก
		วันละ 3 ครั้ง ++พืชสมุนไพรแก้การท้องเสีย +++ใบหรือผลดิบ ประกอบด้วย ฝรั่ง ใช้ใบแก่ 10-15 ใบ ย่างไฟให้กรอบ ต้มน้ำดื่ม 1 แก้ว เหยาะเกลือเล็กน้อย ต้มแตงน้ำ หรือใช้ผลดิบ 1 ผล ผนกับน้ำปูนใสดื่ม +++เปลือกผลแก่แห้ง ประกอบด้วย ทับทิม ใช้เปลือกผลแห้งประมาณ ¼ ของผล ต้มกับน้ำปูนใสดื่ม หรือ ใช้ครั้งละ 3-5 กรัม ต้มน้ำดื่ม วันละ 2 ครั้ง เช้า-เย็น +++เปลือกผลแห้ง มังคุด +++ผลดิบ ประกอบด้วย กล้วยน้ำว่า รับประทานผลดิบสดครั้งละครึ่งถึงหนึ่งผล อาจใช้ผลดิบหั่นบาง ๆ ตากแห้ง บดเป็นผงชงน้ำดื่ม ใช้ผงยาเท่ากับครึ่งถึงหนึ่งผล +++ผลดิบแก่ ประกอบด้วย ขอ ผลดิบแก่ให้ฝานผลเป็นชิ้นบาง ๆ ย่างไฟหรือคั่วให้เหลืองกรอบ ใช้ครั้งละ 10-15 กรัม ต้มหรือชงกับน้ำร้อนดื่ม จิบบ่อย ๆ +++ยอดสด ประกอบด้วย กะเพรา ยอดสด 1 กำมือ ต้มพอเดือด ดื่มเฉพาะส่วนน้ำ +++เหง้า ประกอบด้วย ขิง ++พืชสมุนไพรแก้ไข้ +++เถาสด ชิงช้าสาลี เถาสดขาว 2 นิ้ว ต่อกครั้ง ต้มน้ำ 3	

หมวดย่อย (Sub-classes) พืชสมุนไพร	หมวดย่อย (Sub-classes) พืชสมุนไพรสรรพคุณทางอาหาร และยา	หมวดย่อย (sub-classes) การใช้พืชสมุนไพร รักษาตามอาการของโรค	หมวดย่อย (sub-classes) พืชสมุนไพรที่ใช้เป็นยาภายนอก
		ส่วน เคี้ยวให้เหลือ 1 ส่วน ดื่มน้ำก่อนอาหาร วันละ 1-2 ครั้ง หรือเมื่อมีอาการ บอระเพ็ดเถาสด ครั้งละ 2 คืบครึ่ง หรือ 30-40 กรัม ตำ กับน้ำหรือดื่มน้ำ 3 ส่วนเคี้ยวให้เหลือ 1 ส่วน ดื่มจนหมด วันละ 2 ครั้ง ก่อนอาหารเช้าและเย็น +++รากแห้ง ประกอบด้วย ข่านาง รากแห้ง ครั้งละ 1 กำมือ (15 กรัม) ดื่มน้ำดื่มก่อนอาหาร วันละ 3 ครั้ง ++พืชสมุนไพรขับปัสสาวะ +++ต้นสดหรือแห้ง ประกอบด้วย ขลุ่ ทั้งต้นสดหรือ แห้ง วันละ 1 กำมือ (สด หนักประมาณ 40-50 กรัม ถ้าเป็นสมุนไพรแห้งหนักประมาณ 15-20 กรัม) ดื่มน้ำ น้ำแบ่งดื่มก่อนอาหารครั้งละ 1 ถ้วยชา (75 มิลลิลิตร) วันละ 3 ครั้ง +++ผล ประกอบด้วย กระจับปี่ กระจับปี่เปรี้ยว ผักเงี้ยว เงี้ยว ส้มเงี้ยว ส้มตะเลงเครง ส้มปูลู +++เมล็ดแห้ง ประกอบด้วย เมล็ดแห้ง 1-3 ช้อนคว่ำ (5- 15 กรัม) คั่วจนเกรียมแล้วเติมน้ำ 1 ลิตร ดื่มน้ำจน เหลือ 600 มิลลิลิตร แบ่งดื่มครั้งละ 200 มิลลิลิตร วัน ละ 3 ครั้ง หลังอาหาร +++ต้นสด ประกอบด้วย ตะไคร้ ต้นสด วันละ 1 กำ มือ หรือหนัก 40-60 กรัม ดื่มน้ำ 3-4 ถ้วยชา แบ่ง	

หมวดย่อย (Sub-classes) พืชสมุนไพร	หมวดย่อย (Sub-classes) พืชสมุนไพรสรรพคุณทางอาหาร และยา	หมวดย่อย (sub-classes) การใช้พืชสมุนไพร รักษาตามอาการของโรค	หมวดย่อย (sub-classes) พืชสมุนไพรที่ใช้เป็นยาภายนอก
		ดื่มวันละ 3 ครั้ง ครั้งละ 1 ถ้วยชา (75 มิลลิลิตร) ก่อนอาหาร เหย้า ฝานเป็นแว่นบาง ๆ คั่วไฟอ่อนพอเหลือง ครั้งละ 1 หยิบมือ ชงกับน้ำ 1 ถ้วยชา รินเฉพาะส่วนใสดื่มจนหมด วันละ 3 ครั้ง เมื่อปวดท้องจะคล่องให้หยุดยา +++ใบและยอด ประกอบด้วย หนุ่ยหนวดแมว โดยเก็บแต่ยอดยาวประมาณ 1 คืบ ทั้งใบอ่อนและใบที่ใกล้แก่ล้างสะอาด หั่นเป็นชิ้นเล็ก ๆ ตากแดดจนแห้งเก็บในภาชนะปิดสนิท +++รากและเหง้าสดหรือแห้ง ประกอบด้วย หนุ่ยคารากและเหง้าสดหรือแห้ง วันละ 1 กำมือ (พืชสดหนัก 40-50 กรัม พืชแห้งหนัก 10-15 กรัม) ต้มกับน้ำ 1 ถ้วยแก้ว (250 มิลลิลิตร) แบ่งดื่มวันละ 3 ครั้ง ก่อนอาหาร ครั้งละ 1 ถ้วยชา (75 มิลลิลิตร) +++ลำต้นสดหรือแห้ง ประกอบด้วย อ้อยแดง ลำต้นสดหรือแห้ง มี ++พืชสมุนไพรรักษาอาการนอนไม่หลับ +++ใบสด ประกอบด้วย ขี้เหล็ก ขนาดและวิธีใช้ใบสด 50 กรัม หรือแห้ง 30 กรัม ใส่เหล้าขาวพอท่วม แช่ไว้ 7 วัน คนทุกวัน กรองเอากากออก ดื่มครั้งละ 1-2 ช้อนชา ก่อนนอน +++เมล็ดแห้ง ประกอบด้วย ชุมเห็ดไทย เมล็ดแห้ง 1-3	

หมวดย่อย (Sub-classes) พืชสมุนไพร	หมวดย่อย (Sub-classes) พืชสมุนไพรสรรพคุณทางอาหาร และยา	หมวดย่อย (sub-classes) การใช้พืชสมุนไพร รักษาตามอาการของโรค	หมวดย่อย (sub-classes) พืชสมุนไพรที่ใช้เป็นยาภายนอก
		ช้อนควา (5-15 กรัม) คำจันทน์ต้มแล้วเติมน้ำ 1 ลิตร คั้นด้วยจันทน์ 600 มิลลิกรัม แบ่งดื่มครั้งละ 200 มิลลิกรัม วันละ 3 ครั้ง หลังอาหาร ++พืชสมุนไพรแก้ไข้ +++หัวไค้ดิน ประกอบด้วย กระเทียม จิงสออย่างละ เท่ากัน ตำละเอียดละลายกับน้ำอ้อยสด คั้นน้ำจิบแก้ไข้ กัดเสมหะ +++เหง้าแก้สอประกอบด้วย จิง ใช้คั้นกับน้ำพอกเคือง ขงด้วยน้ำเคือง คั้นน้ำจิบโดยใช้ น้ำกระสายยา คือ น้ำ มะนาว +++ข้อผล ประกอบด้วย ดีปลี ข้อผล ซึ่งมีลักษณะเป็น แท่ง สีน้ำตาลดำ มีกลิ่นหอมและมีรสเผ็ด สำหรับการ ใ้มีเสมหะ ควรใช้ดีปลีประมาณครึ่งผล ตำละเอียดเติมน้ำ น้ำมะนาวและเกลือเล็กน้อยกวาดคอ หรือ จิบบ่อย ๆ +++น้ำมะนาวประกอบด้วย มะนาว น้ำมะนาว 1 ถ้วย ชา ผสมน้ำตาลทราย 1 ช้อนโต๊ะ และเกลือเล็กน้อย ชง น้ำอุ่นดื่มบ่อย ๆ หรือน้ำมะนาว 1 ช้อนโต๊ะ ผสมน้ำผึ้ง 4 ช้อนโต๊ะ จิบแก้ไข้ นอกจากนี้น้ำมะนาวยังใช้ เป็นน้ำกระสายยาของสมุนไพรที่ใช้แก้ไข้อื่น ๆ เช่น ดีปลี กระเทียม เป็นต้น +++เนื้อผลแก้สอหรือเหง้าประกอบด้วยมะขามป้อม ใช้	

หมวดย่อย (Sub-classes) พืชสมุนไพร	หมวดย่อย (Sub-classes) พืชสมุนไพรสรรพคุณทางอาหาร และยา	หมวดย่อย (sub-classes) การใช้พืชสมุนไพร รักษาตามอาการของโรค	หมวดย่อย (sub-classes) พืชสมุนไพรที่ใช้เป็นยาภายนอก
		ผลสด คำน้ํานํ้าดื่มหรือคั้นเนื้อเคี้ยวอมบอย ๆ +++เนื้อผล สับประดสด +++ผลสดที่มีสีเขียว ประกอบด้วย มะแว้งเครือ ผลมี ลักษณะนํ้า มีรสขมชุ่มคอ +++เมล็ดแห้ง ประกอบด้วย เพกา ++พืชสมุนไพรแก้อาการเจ็บคอ +++ดอก ใบ ประกอบด้วย ฟ้าทะลาย ถ้าเก็บตอนเริ่มมีดอกจะใช้ทั้งต้นบนดิน แต่ถ้าต้นแก่ จะใช้เฉพาะใบเท่านั้น ใช้ได้ทั้งใบสดและแห้ง ซึ่งมีรส ขมจัด บดเป็นผงปั้นเป็นลูกกลอน หรือใช้ใบสด 1-3 กำ มือ ต้มนํ้าดื่มก่อนอาหาร วันละ 3 ครั้ง ++พืชสมุนไพรแก้โรคหืด +++เหง้าสด ประกอบด้วย ไพล เหง้าสดที่แก่จัด ควร เก็บเหง้าในหน้าแล้ง ขณะที่ต้นบนดินตาย ใช้เหง้าไพล สดบดใส่แคปซูลให้อนุโลมใช้ขนาดที่ระบุ	

ตารางที่ 23 โครงสร้างกลุ่มความรู้พืชผักพื้นบ้าน

(พืชสมุนไพรที่ป้องกันควบคุมและกำจัดศัตรูพืช พืชสมุนไพรที่มีกลิ่นหอม พืชสมุนไพรใช้กับสัตว์)

หมวดย่อย (sub-classes) พืชสมุนไพรที่ป้องกันควบคุมและ กำจัดศัตรูพืช	หมวดย่อย (sub-classes) พืชสมุนไพรที่ป้องกันควบคุมและ กำจัดศัตรูพืช (ต่อ)	หมวดย่อย (sub-classes) พืชสมุนไพรที่มีกลิ่นหอม	หมวดย่อย (sub-classes) พืชสมุนไพรใช้กับสัตว์
++พืชสมุนไพรป้องกันควบคุมและกำจัดศัตรูพืช ในนาข้าว ประกอบด้วย สะเดา ใบสะเดา ฟ้าทะลายโจร เมล็ดข่า ใบน้อยหน่า ใบคางคาว ตะไคร้หอม หนอนดาหยาก หุบหางไหล กำจัดแมลง +++สรรพคุณ เมล็ดสะเดาแห้งต้วยในการ ป้องกันควบคุมและกำจัดศัตรูพืชในนาข้าว โดยเฉพาะป้องกันหนอนกอ (มั่ว) ในนาข้าว สะเดาชนิดผงมักจะใช้ตั้งแต่การคลุกเมล็ดพันธุ์ ก่อนที่จะนำมาหว่านเป็นกล้า หุบหางไหล แขน้ำ นำน้ำที่ได้มาฉีดไล่แมลง ตะไคร้หอม สะเดา มีสารที่มีผลกระทบต่อระบบประสาทของแมลง เมื่อขากรรไกรขยับไม่ได้ ทำให้แมลงกินอาหาร ไม่ได้และตายไปในที่สุด ++พืชที่ใช้ไล่แมลง ประกอบด้วย ไม้ดอก ประกอบด้วย ดาวเรือง ซึ่งมีสีเหลืองซึ่ง ตอบสนองของสายตาของแมลงได้ดี ดอกทานตะวัน ราเพย แมลงที่ไม่เป็นประโยชน์จำพวก เพลี้ย ไรขาว หมัดกระโดด ไม่ผลิอินดินบางประเทศ เช่น ตะขบ พุทรา หว่า จะช่วยล่อนกต่างๆ ให้เข้า มาในพื้นที่มากขึ้น นกที่เข้ามาจะช่วยในการ กำจัดพวกหนอนคืบ หนอนกอในฝัก	++พืชสมุนไพรไล่แมลง ประกอบด้วย พืช สมุนไพรที่มีรสฝาด เช่น เปลือกต้นแค ต้นโจก เปลือกหาด ป้องกันเชื้อรา ใช้ร่วมกับสมุนไพร ได้แก่ ข่า ตะไคร้ ใหล หนามหัน บำชก พญาไร้ใบ เป่า สาบเสือ กลอย ว่านน้ำ ไพร มะรุม ฯลฯ สมุนไพร อ้อยทูป จุลินทรีย์ แป้งหมักเหล้า จุลินทรีย์ การใช้ ฟันผัก กะหล่ำ ผักกาด กระเทียมทุกๆ วัน ใช้ร่วมกับน้ำหมักปลา หมักกรกหมู +++การป้องกันโรคและศัตรูพืช พืชที่มีสารหรือ กลิ่นไล่หรือกำจัดศัตรู วิธีการป้องกันกำจัดศัตรูพืช ใช้รูปแบบเกษตรผสมผสาน โดยการปลูกพืชที่มี กลิ่นไล่แมลงศัตรูพืช เช่น ตะไคร้ ตะไคร้หอม โหระพา กะเพรา แมงลัก ดาวเรือง รากต้นหนอน ดาหยากมีพิษฆ่าแมลงและมีกลิ่นไล่แมลงไม่ให้เข้า มากัดกินทำลายพืชผักพื้นบ้าน การใช้พืชที่มีสาร กำจัดแมลงศัตรูพืชผักพื้นบ้าน เช่น รากหางไหล ใบยาสูบ ต้นและใบตะไคร้หอม เหง้าข่า เมล็ด สะเดา	++พืชสมุนไพรที่มีกลิ่นหอม ++สภาพแวดล้อมและภูมิอากาศ ++ลักษณะดินและปุ๋ย ++ช่วงเวลาเก็บ ++สรรพคุณ อาการ ++อาการท้องอืดท้องเฟ้อ แน่นจุกเสียด ++อาการท้องผูก ++อาการท้องเสีย (ที่ไม่รุนแรง) +++โรคพยาธิบางชนิด ++อาการคลื่นไส้ อาเจียน ++อาการไอ ++อาการขัดเบา (ปัสสาวะไม่สะดวก) ++อาการนอนไม่หลับ +++โรคผิวหนัง กลากเกลื้อน ผิพุพอง +++แมลงสัตว์กัดต่อย +++ไฟไหม้น้ำร้อนลวก +++เหา +++ชันนะตุ ++ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ ++++ราก ก้านใบ ลำต้น หัว ใ้ส่(ใจกลาง) เถา ลูกสด เหง้า ลำต้น เปลือก แก่น ใบ ดอก ผล และเมล็ด ใช้ทั้งต้น ใช้ทั้งหัว ใช้ได้ทั้งสดและ	++มะขามเปียก (มะขาม) น้ำที่กะเมลดออกนำ ผสมกับเกลือให้ วัว ควาย ช้าง กินจะเจริญ อาหาร +++มะแว้งขม (มะแว้ง) ลูกสุกบีบใส่ตาไก่ แก้อาการตาอักเสบ ++ บอระเพ็ด ใบน้อยหน่า มะละกอ ย่านาง ขี้เหล็ก อ้อยใบขอ ใบสะเดา ไพล ใบหม่อน ใบข่อย ใบมัน กระเพราแดง ต้นหมาก พืชสมุนไพรรักษาควาย ++ตำรายารักษาควาย +++รักษาพยาธิ ++++ตำรับที่ 1 ดัวย่า บอระเพ็ด น้ำ ++++ตำรับที่ 2 ดัวย่า ใบน้อยหน่า น้ำ ++++ตำรับที่ 3 ดัวย่า ใบน้อยหน่า น้ำ ++++ตำรับที่ 4 ดัวย่า ใบขี้เหล็ก น้ำ ++++ตำรับที่ 5 ดัวย่า เปลือกเสดา น้ำชาข้าว ++++ตำรับที่ 6 ดัวย่า ใบมะละกอหรือผล มะละกอ น้ำ ++++ตำรับที่ 7 ดัวย่า ใบน้อยหน่า เกลือ ++++ตำรับที่ 8 ดัวย่า ย่านาง เกลือ ++++ตำรับที่ 9 ดัวย่า ใบขี้เหล็ก น้ำปูนใส ++บำรุงร่างกาย

หมวดย่อย (sub-classes) พืชสมุนไพรที่ป้องกันควบคุมและ กำจัดศัตรูพืช	หมวดย่อย (sub-classes) พืชสมุนไพรที่ป้องกันควบคุมและ กำจัดศัตรูพืช (ต่อ)	หมวดย่อย (sub-classes) พืชสมุนไพรที่มีกลิ่นหอม	หมวดย่อย (sub-classes) พืชสมุนไพรใช้กับสัตว์
		แห้ง เช่น ใบฟ้าทะลายโจร พืชสมุนไพรสด เช่น ใบเสลดพังพอน สมุนไพรส่วนใหญ่ใช้เป็น สมุนไพรแห้ง	+++ตำรับที่ 1 ด้วยยา บอระเพ็ด หัวข่า ข้าวสุก +++ตำรับที่ 2 ด้วยยา มะขาม น้ำอ้อย น้ำตาล +++ตำรับที่ 3 ด้วยยา มะขามเปียก พริกแห้ง เกลือแกง +++ตำรับที่ 4 ด้วยยา ใบขี้เหล็ก เกลือ +++ตำรับที่ 5 ด้วยยา คันบอระเพ็ด ใบขี้เหล็ก ใบขมิ้น มะพร้าวห้าว เกลือ +++ตำรับที่ 6 ด้วยยา บอระเพ็ด น้ำปัสสาวะคน +++ตำรับที่ 7 ด้วยยา บอระเพ็ด ปัสสาวะ เกลือ +++ตำรับที่ 8 ด้วยยา ใบขี้เหล็ก ข้าวเจ้า มะพร้าว +++ตำรับที่ 9 ด้วยยา บอระเพ็ด น้ำตาลปีบ เกลือ +++ตำรับที่ 10 ด้วยยา มะขามเปียก เกลือ +++ตำรับที่ 11 ด้วยยา กล้วยสุก น้ำกะทิ เกลือ ++ตำรับยารักษาโรคท้องร่วง ++ตำรับยาแก้ร้อนใน ++ตำรับยาแก้ไข้ ++ตำรับยาแก้ท้องผูก ท้องอืด ++ตำรับยารักษาแผล

ตารางที่ 24 โครงสร้างหมวดความรู้พืชผักพื้นบ้าน (การเรียนรู้พืชอาหารป่า การจำแนกพืช สัตว์อาหารป่า)

หมวดย่อย (Sub-classes) การเรียนรู้พืชอาหารป่า	หมวดย่อย (Sub-classes) การจำแนกพืชอาหารป่า	หมวดย่อย (Sub-classes) การจำแนกพืชอาหารป่า (ต่อ)	หมวดย่อย (Sub-classes) การจำแนกพืช สัตว์ อาหารป่า
++กระบวนการถ่ายทอดความรู้ การเรียนรู้จากพ่อแม่ +++การรู้แหล่งเกิดผักป่า ตามเชิงเขาที่ไม่สูง เช่น ผักคิ้ว ผักเม็ก ผักหวาน ตามป่าโลกที่รกๆ ผักสาบ กลอย ผักหนาม หน่อไม้รวก +++พันธุ์พืชผักป่า ประกอบด้วย ผักกระโดน ผักคิ้ว ผักเม็ก ผักสาบ ผักหวาน หวาย ผักกระโดนน้ำ หน่อไม้รวก ดอกกระเจียวผักอีรอก คุณลักษณะของพันธุ์พืชผักป่า ส่วนที่นำมาบริโภค +++ช่วงเวลาออกผลผลิต ธรรมชาติ การเก็บผักป่าแบบเกื้อกูลธรรมชาติ	++ตามลักษณะการเจริญเติบโต +++ป่าโปร่งที่อยู่ระหว่างป่าทึบกับป่าเบญจ ใต้เงาไม้ ผักหวานป่า กะทือป่า เห็ด เช่น เห็ดขอนขาว เห็ดแครง เห็ดหัว เห็ดลม เห็ดหูหนู เห็ดถอบ (เหาะ) เห็ดลม เป็นต้น +++ตามริมห้วยขึ้นริมห้วย ได้แก่ ผักถูด ผักกุ่มน้ำ ผักหนาม ผักไผ่น้ำ ผักหนอก ผักนึ่ง ผักแว่น บอน ตูน ++ตามฤดูกาลเก็บเกี่ยว +++ฤดูฝน (พฤษภาคมถึงพฤศจิกายน) ส่วนของพืชที่นำมาใช้ประโยชน์ในการประกอบอาหารจึงมีความหลากหลาย เช่น ใบ ต้น ผล ใบอ่อนยอดอ่อน หน่อ ดอก เห็ด สภาพอากาศมีความชื้นมากลักษณะพืชในฤดูกาลนี้จะไม่มีต้นไม้ใหญ่ที่ให้อาหารป่าเลย ส่วนใหญ่จะเป็นพืชทรงพุ่มไม้พืชน้ำดินและเห็ด แหล่งที่พบมีที่อาศัยอยู่ในป่าธรรมชาติสวนเมือง ส่วนของพืชที่นำมาใช้ประโยชน์ในการประกอบอาหารมีทั้ง หน่อ หัวปลี ลำต้น ยอดอ่อน ใบอ่อน เนื้ออ่อน ผล +++ฤดูหนาว (ตุลาคมถึงมีนาคม) ส่วนของพืชที่นำมาใช้ประโยชน์ในการประกอบอาหาร เช่น ผล ดอก ยอดอ่อน ก้าน เนื้ออ่อน (เห็ด) พืชอาหารป่าขึ้นอยู่ในลักษณะดินที่หลากหลายเช่น	+++ดินดำเป็นลักษณะดินที่มีอินทรีย์วัตถุมาก ซึ่งปกคลุมผิวดินชั้นบนความอุดมสมบูรณ์สูง และในพื้นที่ดังกล่าวมีสภาพอากาศที่เย็นและชื้นถูกปกคลุมด้วยทรงพุ่มของต้นไม้อย่างหนาแน่นทำให้พืชอาหารป่าที่อาศัยอยู่ในลักษณะดินส่วนใหญ่เป็นต้นไม้ที่มีเปลือกแข็งและอายุยาวโดยอินทรีย์วัตถุที่ปกคลุมดินจะเป็นเศษใบไม้กิ่งไม้ผลไม้และสิ่งมีชีวิตหน้าดินชนิดพืชที่อาศัยคือ ต้นก่อเขือง แดหางค่าง ชะอม ดอกแคป่า ตำลึงกระถิน เพกา มะเขือเครือ ไม้ชนิดต่างๆนอกจากพื้นที่ดังกล่าวยังมีพืชอาหารป่าที่เจริญเติบโตอยู่ผิวดิน เช่น ใบบัวบก มะเขือเครือลีลาว พืชอาหารป่าที่เกิดจากเชื้อราจากอินทรีย์วัตถุ เช่น เห็ดไข่ห่าน เห็ดโคน ++ตามสวนเมือง ได้แก่ ผักหนาม ผักสาบ ดอกลีลาว ผักฮ้วนหมู กระทุ้งหมาบ้าผักหนั่ง ++ตามแหล่งที่อยู่ ลักษณะทางนิเวศโดยพืชอาหารป่าแต่ละชนิด พืชที่ขึ้นบนเขาสูงเป็นแหล่งต้นน้ำ เช่น ลำห้วย ตำลึง กล้วยป่า พืชบางชนิดขึ้นเองตามธรรมชาติและมีการนำมาปลูก ในหมู่บ้านเพื่อใช้ประโยชน์ได้สะดวกบางชนิดไม่สามารถปลูกได้เพราะต้องอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม เช่น หวายเขือง	++ระบบคุณค่าเกี่ยวกับพืชอาหารป่า ประกอบด้วย คุณค่าด้านความมั่นคงทางอาหาร ++การให้ความสำคัญของพืชผักป่าสัตว์ตามปริมาณที่มีอยู่ของพืชหรือสัตว์ เช่น กล้วย นกกระทา นกคุ้ม ให้ความสำคัญเปลี่ยนสถานภาพจากสัตว์ที่เป็นอาหารกลายเป็นสัตว์ที่ต้องอนุรักษ์เพื่อการขยายพันธุ์ หรือพืชหน่อไม้รวกและหน่อไม้ขาวได้รับความสำคัญในฐานะเป็นพืชที่เป็นแหล่งอาหารสำคัญและควรค่ากับการอนุรักษ์ ขยายพันธุ์การสร้างกฎเกณฑ์การเก็บหน่อไม้เพื่อการอนุรักษ์ไว้อย่างชัดเจน หรือเห็ดที่ได้รับความสำคัญ เห็ดละโงก เห็ดผึ้ง เห็ดเหาะ เพราะเป็นเห็ดที่สามารถเก็บหามารับประทานได้ยากมาก และมีรสชาติดี จะมีเฉพาะในบางโอกาสที่มีสภาพอากาศเหมาะสมเท่านั้นจึงจะสามารถเก็บเห็ดพวกนี้มาประกอบอาหารได้ ++ความสำคัญหรือคุณค่าขึ้นอยู่กับรสชาติ บทบาทหรือปริมาณของพืชหรือสัตว์ที่เป็นอาหาร ในขณะที่คุณค่าของอาหารป่าใน

หมวดย่อย (Sub-classes) การเรียนรู้พืชอาหารป่า	หมวดย่อย (Sub-classes) การจำแนกพืชอาหารป่า	หมวดย่อย (Sub-classes) การจำแนกพืชอาหารป่า (ต่อ)	หมวดย่อย(Sub-classes) การจำแนกพืช สัตว์ อาหารป่า
	+++ดินแดงเป็นลักษณะดินที่มีอินทรีย์วัตถุ ปกคลุมดินน้อยมากมีความลาดชันค่อนข้างสูงมีต้นไม้ใหญ่ร้อยละ 50-60 ไม่มีกิ่งไม้และสิ่งมีชีวิตหน้าดินต่ำ สภาพอากาศร้อนชื้น พืชอาหารป่าที่อาศัยอยู่ในลักษณะดิน คือ ผักเชียงดา ผักหวานป่ามอญปลา มะแขว่น เห็ดเผาะ และเห็ดลม	ใช้ส่วนที่เป็นผลยอดและดอก เช่น ขนุน ผักเห็ด ผักกุ่ม แหนหาง ค้าง ด้าง หลวงต้าว ผักหวานป่า เพกา เป็นต้น การใช้ต้นไม้ที่เป็นยอดและใบ เรียกว่า ผัก เช่น ผักเห็ด ผักกุ่ม นอกนั้นใช้ส่วนอื่นไม่เรียกค่าน้ำว่าผัก	จำแนกอาหารจากป่าเพราะเป็นวิธีการมองจากลักษณะทางกายภาพของพืชหรือผักป่า

ตารางที่ 25 โครงสร้างหมวดความรู้ไม้ผล (การทำสวนเชิงเดี่ยว การทำสวนผลไม้ผสมป่า การทำสวนวนเกษตร ไม้ผลผสมป่าและไม้ผลเชิงเดี่ยว)

หมวดย่อย (Sub-classes) การทำสวนเชิงเดี่ยว	หมวดย่อย (Sub-classes) การทำสวนผลไม้ผสมป่า	หมวดย่อย (Sub-classes) การทำสวนวนเกษตร	หมวดย่อย (Sub-classes) ไม่ผลผสมป่าและไม่ผลเชิงเดี่ยว
++การผลิตไม้ผลเชิงเดี่ยว เงื่อนไขทางด้านกายภาพ ลักษณะภูมิประเทศ สมรรถนะของดิน แหล่งน้ำ เงื่อนไขด้านการถือครองที่ดิน เงื่อนไขทางด้านสังคม เงื่อนไขทางการศึกษา และการฝึกอบรม เงื่อนไขด้านระบบการผลิต +++การเลือกพื้นที่และการปลูก พื้นที่ที่ราบ พื้นที่ที่เป็นเนินเขา +++การป้องกันและบำรุงรักษา โรคแมลง และการป้องกันกำจัด โรคหนอนซอนใต้ผิวเปลือก ผีเสื้อมวนหวาน แมลงวันทอง หนอนซอนใบ โรคราสีชมพู โรคราสีขาว โรคราคำ โรคผลเน่า การใส่ปุ๋ย การให้น้ำ การให้น้ำแบบพ่นฝอย การให้น้ำแบบน้ำหยด การดูแลต้นหลังปลูก การตัดแต่ง การตัดแต่งช่อดอก การตัดแต่งช่อผล การตัดแต่งกิ่งและใบอ่อน การเก็บเกี่ยวผลผลิต	++ การผลิตไม้ผลผสมป่า การทำเกษตรแบบอาศัยน้ำฝน การตัดแต่ง ช่อดอก/ ช่อผล การตัดแต่งกิ่งอ่อนและใบอ่อน ลักษณะภูมิประเทศ สมรรถนะของดิน แหล่งน้ำ การถือครองที่ดิน การจัดการสวนไม้ผลผสมป่า +++การเลือกพื้นที่และการปลูก ลักษณะพื้นที่ บทบาทต้นไม้ต่อการให้ร่มเงา และผลิตน้ำ ป่าหัวสวน ป่าหัวน้ำ บทบาทต้นไม้ต่อการหมุนเวียนของธาตุอาหารพืช บทบาทของดินไม้และไม้พื้นล่างกับการป้องกันการชะล้างหน้าดินและความรุนแรงของฝน บทบาทของต้นไม้ต่อการป้องกันคลื่นพัง การปลูกไม้ผลผสมในป่า ++++การป้องกันและบำรุงรักษา การให้ปุ๋ย ปุ๋ยชีวภาพ การใช้ปุ๋ยพืชสด ปุ๋ยอินทรีย์ โรคและการป้องกันกำจัด โรคราคำ โรคราแป้ง โรคราสีชมพู ระบบการให้น้ำ	++ เงาะ การปลูก การกำจัดใบอ่อนเงาะ การผสมเกสร การใช้น้ำส้มควันไม้ การผลิตเงาะ การดูแลขณะติดลูก ++ ชมพู่เพชร พื้นที่ ปัจจัยพื้นฐานการปลูก ดิน แหล่งน้ำ ด้านการผลิต การปลูก การคัดเลือกสายพันธุ์ และการขยายพันธุ์ การตอนกิ่ง วิธีการตอนกิ่ง ลักษณะของกิ่งตอน อุปกรณ์การตอนกิ่ง การปรับปรุงพันธุ์ การปลูก การดูแลบำรุงรักษา ปุ๋ย ปุ๋ยคอกหรือปุ๋ยชีวภาพ การตัดแต่งกิ่ง การกำจัดศัตรูพืช โรค และแมลงศัตรูพืช การห่อผล ขึ้นตอนในการห่อผล การเก็บเกี่ยวผลผลิต การคัดเกรด ผลผลิต ด้านสังคมวัฒนธรรม การรวมกลุ่มและการแลกเปลี่ยนของเกษตรกร การถ่ายทอด การสืบทอดภูมิปัญญา ++ ทุเรียน เปลือกทุเรียน การดูแลรักษาทุเรียน การรักษาใบ การสะสมอาหาร และเร่งการออกดอก การออกดอกกรักษาดอก การบำรุงผลอ่อน ผลแก่ การดูแลบำรุงรักษา การแต่งดอกทุเรียน การใช้ปุ๋ย น้ำหมักชีวภาพ การกำจัดแมลงศัตรูพืช กระบวนการผลิต การเพาะเมล็ดพันธุ์ การเตรียมแปลงเพาะพันธุ์ การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ การเรียงเมล็ดในแปลงเพาะ การปฏิบัติดูแลรักษา การเก็บเกี่ยว การเก็บเกี่ยว การเลือกต้นต่อ การ	++การจัดการสวน พื้นที่ +++ ลองกอง การทำสวนลองกองผสมป่า เงื่อนไขทางด้านกายภาพในการทำ สวนลองกองผสมป่าลองกอง การปลูก กระบวนการผลิต การผลิตน้ำชีวภาพ ช่วงตัดแต่งกิ่งลองกอง ช่วงเริ่มสะสมอาหาร การให้น้ำช่วยสะสมอาหาร ช่วงก่อนออกดอก ดึงดอก การแต่งดอก-ช่อดอก การเก็บเกี่ยว วิธีการกำจัดวัชพืช การป้องกันกำจัดมดดำ การผลิตลองกองด้วยชีวภาพ +++ล้างสาร การขยายพันธุ์ การเพาะเมล็ดพันธุ์ การเสียบยอด ทำการเพาะต้นกล้า การทาบกิ่ง การติดตา การปลูก ฤดูกลาด การดูแลรักษา การป้องกันกำจัดศัตรูพืช การตัดแต่งกิ่ง การขยายพันธุ์ ผลดีการทาบกิ่ง ติดตา +++ลำไย พื้นที่ การปลูก การคัดเลือกพันธุ์ แหล่งปลูก การเตรียมพื้นที่ วิธีการปลูก การดูแลรักษา การให้น้ำ การให้ปุ๋ย การตัดแต่งกิ่ง การป้องกันการโค่นล้มและการหักโค่น การป้องกันแมลงและศัตรูพืช การเก็บเกี่ยว การปลูก ความสัมพันธ์การปลูกลำไยและวิถีชีวิต วัฒนธรรม ลักษณะความสัมพันธ์ในชุมชน การดูแลรักษา การกำจัดวัชพืช การเก็บเกี่ยว

หมวดย่อย (Sub-classes) การทำสวนเชิงเดี่ยว	หมวดย่อย (Sub-classes) การทำสวนผลไม้ผสมป่า	หมวดย่อย (Sub-classes) การทำสวนวนเกษตร	หมวดย่อย (Sub-classes) ไม้ผลผสมป่าและไม้ผลเชิงเดี่ยว
		เลือกยอดที่จะนำมาเสียบ วิธีการเสียบยอด โรงเรือน การทาบกิ่ง การเลือกต้นตอ การเลือกกิ่งพันธุ์ วิธีการทาบกิ่ง การติดตา เลือกต้นที่เหมาะสมกับการติด การเลือกกิ่ง การเตรียมพื้นที่ การให้น้ำ การให้น้ำปุ๋ย +++ มะขาม สภาพพื้นที่ พันธุ์มะขามหวาน การได้รับแสงแดด การตัดแต่งกิ่ง สภาพภูมิอากาศ การดูแลสวน การทำความสะอาดแปลงปลูก การป้องกันสารเคมีฉีดพ่น การอบไมโครเวฟ การอบด้วยเตาอบพลังงานแสงอาทิตย์ การป้องกันกำจัด การกำจัดเชื้อรา การลดความชื้น การคายหญ้า การห่อฝักมะขาม การใช้เชื้อราไตรโคเดอร์มาฉีดพ่นและลาดดิน การใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพร การใช้น้ำส้มควันไม้ การใช้สารกำจัดเชื้อราสมุนไพร การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ +++ มะม่วง การปลูก การใช้น้ำชีวภาพ การจัดทำน้ำชีวภาพ พันธุ์มะม่วง การบำรุงต้น แดกใบอ่อน มะม่วง นอกฤดู การออกดอก การสะสมอาหาร การบำรุงซ่อมมะม่วง ดอกบาน ออกผล ฤดูกาล มะม่วง การกำจัดวัชพืช ใช้น้ำชีวภาพ +++ มังคุด การปลูก การผลิตฮอร์โมนไข่ วิธีการใช้ฮอร์โมนไข่ การเก็บรักษาฮอร์โมนไข่	ผลผลิต การใช้แรงงาน (เอาวัน) ลำไย การปลูก ความสัมพันธ์กับความสำเร็จในการประกอบอาชีพ ความเชื่อเรื่องฤกษ์วัน ความเชื่อพิธีกรรม +++ สละ พื้นที่ พันธุ์เนืวนาง การดูแล การจัดเตรียมน้ำ การดูแลรักษาบำรุง การใช้น้ำชีวภาพหรือน้ำชีวภาพ บำรุงรักษา การเกิดเชื้อรา การจัดการน้ำ

หมวดย่อย (Sub-classes) การทำสวนเชิงเดี่ยว	หมวดย่อย (Sub-classes) การทำสวนผลไม้ผสมป่า	หมวดย่อย (Sub-classes) การทำสวนวนเกษตร	หมวดย่อย (Sub-classes) ไม้ผลผสมป่าและไม้ผลเชิงเดี่ยว
		การทำปุ๋ยหมักอินทรีย์ชีวภาพ การใช้หมักอินทรีย์ชีวภาพ การใช้น้ำส้มควันไม้ +++ ไม้ผล พื้นที่ สารสกัดชีวภาพ การผลิตสารสกัดชีวภาพเพื่อบำรุงดินเร่งการแตกใบอ่อน การผลิตสารสกัดชีวภาพผลไม้สุกเพื่อสะสมอาหาร-ดาดอก การผลิตสารสกัดชีวภาพเพื่อป้องกันกำจัดแมลงศัตรูพืช กระบวนการผลิต การเพาะพันธุ์วิธีการปลูก วิธีการดูแลรักษา วิธีการเก็บเกี่ยวไม้ผล การติดตาหรือการทาบกิ่งพันธุ์ไม้ผล รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ญาติผู้ใหญ่ ปู่ย่า ตายาย พ่อแม่ ครอบครัวและผู้มีภูมิปัญญา เรียนรู้จากสภาพธรรมชาติ ศึกษาจากสถาบันการศึกษา เรียนรู้จากกิจกรรมต่าง ๆ เรียนรู้จากผู้ทรงภูมิปัญญา เรียนรู้จากการอบรม เรียนรู้จากการสัมผัส เรียนรู้จากการทดลองปฏิบัติ เรียนรู้จากกระบวนการประเพณี วัฒนธรรมและพิธีกรรม กระบวนการถ่ายทอดความรู้ ผู้ทรงภูมิปัญญา การถ่ายทอดแบบตัวต่อตัว	

ตารางที่ 26 โครงสร้างกลุ่มความรู้การเลี้ยงสัตว์ (ควาย การเลี้ยงโคพื้นเมือง การเลี้ยงช้าง ไก่พื้นเมือง)

หมวดย่อย (Sub-classes) ควาย	หมวดย่อย (Sub-classes) การเลี้ยงโคพื้นเมือง	หมวดย่อย (Sub-classes) การเลี้ยงช้าง	หมวดย่อย (Sub-classes) ไก่พื้นเมือง

หมวดย่อย (Sub-classes) ควาย	หมวดย่อย (Sub-classes) การเลี้ยงโคพื้นเมือง	หมวดย่อย (Sub-classes) การเลี้ยงช้าง	หมวดย่อย (Sub-classes) ไก่พื้นเมือง
++ การคัดเลือกพันธุ์ พันธุ์ควาย ควายไทย (ควายปลัก) ควายพันธุ์มูร่าห์ ควายลูกผสม กระบือ กระบือปลัก กระเบรีย ควายหนองน้ำหรือควายปลัก ++การดูแลรักษาควาย +++ลักษณะที่ดี (กะเขว่วเจีย ขวัญดี) การดูแลรักษาจากขวัญ +++ลักษณะจากขวัญไม่ดี (กะเขว่วมันเจีย ขวัญ ไม่ดี) ++คุณค่าและความหมายการเลี้ยงสัตว์ วัว ควาย ++ระบบการผลิตควาย ระบบผลิตสัตว์เชิงเดี่ยว ระบบปลูกพืช-เลี้ยงสัตว์ผสมผสาน ระบบการ เลี้ยงแบบพอมือพอกิน ++การใช้ประโยชน์ แรงงาน นํ้านม เนื่อ มูล เป็นปุ๋ย ทรัพยากรของเกษตรกร ความมั่นคง ทางอาหาร ระบบเกษตรผสมผสาน การปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ หลักประกันความเสี่ยงของครอบครัว เป็นส่วนหนึ่งของสังคม เศรษฐกิจและ วัฒนธรรม ประเพณี ++รูปแบบการเลี้ยง การเลี้ยงปล่อยในป่า การ เลี้ยงขังคอก การเลี้ยงแบบชั่วคราว การเลี้ยง ในไร่ ++การสร้างคอก โรงเรือน	++การใช้ประโยชน์ การเลี้ยงเพื่อใช้แรงงาน การ ใช้เป็นพาหนะ มูลโค หนังโค กระดูกโค เขาโค มูลทำปุ๋ย พันธุ์วัว หลักประกันในการกู้ยืมเงิน ++การคัดเลือกพันธุ์ พันธุ์วัว ขี้แก่น พันธุ์ พื้นเมือง การเลือกซื้อ ช่วงเวลา ราคา รูปร่าง การตลาด การขายเคาะ ขายทอด ลักษณะโค ที่ ดี ที่ไม่ดี ++โรคของโค ดารอ ดวงตาเป็นสีขาวขุ่น โรคห่าขี้ปุน(ขี้ขาว) โรคท้องอืด หัวคอก กระเจียว(แผลตามร่างกาย โรคพยาธิ โรคปาก และเท้าเปื่อย โรคลิ้นเปื่อย โรคตาและเจ็บตา โรคท้องร่วง โรคท้องผูกไม่ถ่าย โรคท้องอืด โรค ใช้หัวคอกหลังแข็ง ฟกซ้ำ ขาเคล็ด แผลอักเสบ เรื้อรัง แผลเน่า ++พิธีกรรม การรับขวัญโค การต้อนรับโค การสู่ ขวัญข้าวสู่ขวัญโค ++การขายวัว การเลือกซื้อวัว ช่วงเวลาและราคา ลักษณะวัว ++วิธีการเลี้ยงวัว การเลี้ยงแบบปล่อย ++อาหารสำหรับวัว ประกอบด้วย อาหารวัวรุ่น อาหารหย่าน อาหารขึ้น ++ การผสมพันธุ์ ++ความเชื่อ การออกลูก ไม่มีนํ้านม วัวตกลูก	++การคล้องช้าง การโพนช้าง ++อาหารช้าง ++การทำคอกช้าง ++การดูแลรักษาของช้าง ++การใช้ประโยชน์จากช้าง การฝึกช้าง ไว้ใช้งานแสดงโชว์ ++การอาบน้ำให้ช้าง ++การขายพันธุ์ช้าง ++การดูแลสุขภาพช้าง ++การถ่ายทอดความรู้	++การผลิตและการจัดการผลผลิต ++การเลี้ยง องค์ความรู้และวิเคราะห์ ระบบการเลี้ยง ++ความเชื่อและวัฒนธรรม ++พันธุ์ไก่พื้นเมือง การคัดเลือกพ่อ- แม่พันธุ์ ++การเลี้ยง รูปแบบการเลี้ยง ++การดูแลสุขภาพ โรค อาการของ โรค การรักษา คำรับ

หมวดย่อย (Sub-classes) ควาย	หมวดย่อย (Sub-classes) การเลี้ยงโคพื้นเมือง	หมวดย่อย (Sub-classes) การเลี้ยงช้าง	หมวดย่อย (Sub-classes) ไก่พื้นเมือง
++การซื้อขายควาย นายฮ้อยจวควาย เทคนิคการ ซื้อขาย กระบวนการศึกษาถ่ายทอดความรู้ภูมิ ปัญญา วิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้ของนายฮ้อย ++โรค ตาแดงตาเจ็บ ท้องอืด ตาโดนงูพันพิษใส่ เท้าเจ็บ เท้าเปื่อย เจ็บปาก ปากเป็นแผล เป็นไข ร้อนใน ขาบารุง การตรวจสุขภาพจากมูล ++การฝึกควายเพื่อใช้งาน ภาษาที่ใช้ในการ บังคับ ++พิธีกรรมและความเชื่อ พิธีปล่อยควาย พิธีเรียกขวัญควาย(ฮาวปสิ่งกระเบรีย) พิธีสู่ขวัญควาย +++เครื่องประกอบพิธีสู่ขวัญควาย	หรือออกลูกใหม่ วัวออกลูกใหม่ไม่มีน้ำนม แม่ วัวไม่มีน้ำนมการรักษาเจ็บป่วย รักษาโดยคาถา เช็ด ++ผลผลิตที่ได้จากการเลี้ยงวัว แม่งกุดจี่(ตัว ชนิดหนึ่ง) มูลของวัวในการทำปุ๋ยใส่นาข้าว		

ตารางที่ 27 โครงสร้างกลุ่มเนื้อหาความรู้การเลี้ยงสัตว์ (การเลี้ยงไก่ชน สุกร นกเขาขาว กบเดบือ กบจุก)

หมวดย่อย (Sub-classes) การเลี้ยงไก่ชน	หมวดย่อย (Sub-classes) สุกร	หมวดย่อย (Sub-classes) นกเขาขาว	หมวดย่อย (Sub-classes) กบเดบือ กบจุก
--	--------------------------------	------------------------------------	---

++ต้นกำเนิด ไก่ป่าแดง ไก่ป่าศรีลังกา ไก่ป่าสีเทา ไก่ป่าอินเดีย ไก่ป่าเขียว ไก่ป่าขาว ไก่อุลัทธิ สิบชนปาก ++พันธุ์ไก่ชน ไก่เหลืองหางขาว ไก่ประดู่หางดำ ไก่เขียวแมลงภู่หางดำ/เขียว ไก่ดำ ไก่ลายข้าวตอก ไก่สีดอกหมากหางขาว ไก่เขียวเลาหางขาว ++การป้องกันและการรักษา ตำรับยา ++ลักษณะไก่ชน +++ลักษณะไก่งาม รูปงาม รูปร่างสวย สีสันสวยงาม หน้างาม หน้าสวย แข็งงาม กิริยาท่าทางชั้นเชิงงาม หน้าสวยงาม หงอนไก่ ปากไก่ ตา หู ไก่ คางไก่ หน้าไก่ +++ลักษณะของไก่ไร้สัญชาติญาณ ไก่ที่มีลักษณะไม่ดี หัว-หน้า หงอน เหนียง ปาก คอ หน้าอก ลำตัวหลัง ปีก หาง สร้อย กระปุกน้ำมัน แข็ง นัว เดือย ++การเลี้ยงไก่ชน โรงเรียนเลี้ยงไก่ชน คุณภาพอาหารไก่ การฟักไข่ไก่ชน ฤดูกาล วิธีเลือกแม่ไก่ ไร่ ไช้ลม ไก่สาว การดูแลแม่ไก่	++การเลี้ยงสุกร ++อาหารสุกร ++โรงเรียน ++การผสมเทียมสุกร	++ความเชื่อ ตามหลักคำสอนทางศาสนาอิสลาม ++คุณลักษณะของนกเขาขาว +++ลักษณะดี +++ลักษณะไม่ดี ++กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น การเรียนรู้การจัดสภาพแวดล้อม การเรียนรู้และถ่ายทอดภายในครอบครัว การเรียนรู้จากความสัมพันธ์ภายในชุมชน การเรียนรู้ด้วยตนเอง การสั่งสมและถ่ายทอดความรู้ ภายในครอบครัว และเครือข่าย การปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใช้ความรู้ ++ความสัมพันธ์ระหว่างการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมในท้องถิ่น การอนุรักษ์คุณภาพดิน การอนุรักษ์คุณภาพน้ำ การอนุรักษ์ป่า ++การผสมพันธุ์นกเขาขาว การสงวนพันธุ์	++วงจรชีวิต การออกหากิน ถูหนาว ถูฝุ่น การวางไข่ ลักษณะของไข่ ++การเจริญเติบโต สถานภาพ วิธีการเลี้ยงกบ การทดลองเลี้ยงกบตามธรรมชาติ ++พิธีกรรมเลี้ยงผีน้ำ ขั้นตอนการเตรียมกิจกรรม วิธีการทำพิธีบ่อที่ 1 บ่อที่ 2 การรำหรือเรียกผี ++การใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์กบ การเพาะพันธุ์เลี้ยง ป่าต้นน้ำ
--	--	--	--

ตารางที่ 28 โครงสร้างหมวดความรู้การเลี้ยงสัตว์ (หนอนไม้ไผ่ ผึ้ง)

หมวดย่อย (Sub-classes)	หมวดย่อย (Sub-classes)		
------------------------	------------------------	--	--

หนอนไม้ไผ่	ฝั่		
++วงจรชีวิต ฝั่ของหนอนไม้ไผ่ ไข่ตัว อ่อน ตัวแก่ ดักแด้ ++วิธีอนุรักษ์แหล่งกำเนิด ++การเก็บหนอนไม้ไผ่ การเก็บหนอนให้ถูกวิธี วิธีการสังเกตการณ์เข้าของหนอนไม้ไผ่ลำไหน หนอนเข้าหรือไม่เข้า ++ศัตรูของหนอนไม้ไผ่ ++ชนิดของหนอนไม้ไผ่ วิธีดูแลแหล่งที่อยู่ ++ความสะอาดของหนอนไม้ไผ่ วิธีการเลี้ยงพ่อ พันธุ์แม่พันธุ์หนอนไม้ไผ่ ++การใช้ประโยชน์จากไม้ไผ่ ++สถานภาพของหนอนไม้ไผ่ ไม้ไผ่ การตัดไผ่ ระบบนิเวศ ++การเพาะพันธุ์เลี้ยงพ่อพันธุ์แม่พันธุ์ การเพาะเลี้ยง หนอนไม้ไผ่(ตีเบาะ)	++การจับฝั่ ขั้นตอนการจับฝั่ การทำความ เข้าใจในฤดูกาลสร้างรังของฝั่ การหาฝั่ ++การเตรียมอุปกรณ์ วัสดุสำหรับใช้แค ไม้แค แม่แค ไม้จ่า ค้อน ตะปู หมรง เชือกครุ กาย ไม้ปสิ่ ถัง ++การเก็บน้ำฝั่ เหล็ดฝั่ ++ความเชื่อ การสังเวยภูมิเทวดาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการจับฝั่ เครื่องมิดสะ หมาง การเก็บและถนอมน้ำฝั่ การสวดบท คาถา การแคไม้		

ตารางที่ 29 โครงสร้างหมวดความรู้การทำประมงพื้นบ้าน (การหาปลาและจับสัตว์น้ำ การเลี้ยงกุ้งในน้ำจืด การอนุรักษ์วังปลา การเลี้ยงปลาในกระชัง)

หมวดย่อย (Sub-classes) การหาปลาและจับสัตว์น้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) การเลี้ยงกุ้งในน้ำจืด	หมวดย่อย (Sub-classes) การอนุรักษ์วังปลา	หมวดย่อย (Sub-classes)\ การเลี้ยงปลาในกระชัง
++ความหมายในเชิงวัฒนธรรมความเชื่อ เครื่องมือจับปลา ชนิดปลา พันธุ์ปลา ระบบนิเวศพื้นที่ฤดูกาล ลักษณะพื้นที่ วิธีการจับปลา ++การทำประมงเพื่อ การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง การอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง ++กระบวนการเรียนรู้ กระบวนการรวมกลุ่ม การใช้เครื่องมือ การบอกเล่าโดยผ่านพิธีกรรม การเรียนรู้จากระบบการผลิต การเรียนรู้จากระบบคุณค่า การสังเกตจากผู้ปกครอง การสั่งสมและการถ่ายทอดความรู้จากระบบการผลิต การสั่งสมและการถ่ายทอดความรู้จากระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน การสั่งสมและการถ่ายทอดความรู้จากระบบความเชื่อ ความเชื่อของแต่ละบุคคล ภายในครอบครัว ++การปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใช้ความรู้ ระบบการผลิต ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน ระบบคุณค่า ++ปัจจัยการผลิต การใช้แรงงานในการผลิต แรงงานในครัวเรือน ความต้องการพื้นฐาน แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ++ระบบคุณค่า ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ระหว่างคนกับธรรมชาติ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ระบบครอบครัว ระบบเครือญาติ แรงงานครัวเรือน แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรป่าชายเลน ++ลักษณะความรู้ในการหาปลา	++การเก็บเกี่ยวผลผลิต การจัดการคุณภาพน้ำ การจัดการโรค การใช้อาหารและการเลี้ยงอาหาร การเตรียมบ่อ การปล่อยลูกกุ้ง การเลือกพันธุ์กุ้งและลูกกุ้ง การให้อาหาร ต้นทุนการผลิต ปัญหาและอุปสรรค ฤดูกาล ++การถ่ายทอดความรู้	++การกำหนดเขตอนุรักษ์ปลา การจัดการระบบนิเวศ ความเชื่อ ++การดูแลรักษาตนเอง การใช้สมุนไพร พิธีกรรม หมอมนต์ ++การทำเหมืองฝายเพื่อการเกษตร ประโยชน์ของเหมืองฝาย รูปแบบของการเหมืองฝายเหมือง ++ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน จารีตขนบธรรมเนียมประเพณี ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ความเชื่อ ++ฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น การค้นหาและจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การพัฒนาและเสริมสร้างการเรียนรู้ การศึกษาจากความเป็นจริงของชุมชน การส่งเสริมและดำเนินกิจกรรม การสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิปัญญา ความเชื่อ พิธีกรรม การใช้ความเชื่อผ่านข้อห้าม (ชะล่า) ความเชื่อเรื่อง บุญ บาป ผี เทวดา	++การเตรียมกระชังเลี้ยงปลาอนุบาลลูกปลา ++การเลี้ยงปลาแรด รัชชาติ วิธีการเลี้ยง

หมวดย่อย (Sub-classes) การหาปลาและจับสัตว์น้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) การเลี้ยงกุ้งในน้ำจืด	หมวดย่อย (Sub-classes) การอนุรักษวังปลา	หมวดย่อย (Sub-classes)\ การเลี้ยงปลาในกระชัง
+++ความรู้ลักษณะที่เป็นความเชื่อดั้งเดิมที่ชาวประมงได้เรียนรู้ ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ได้แก่ ความเชื่อและข้อห้ามต่างๆ ที่เกี่ยวกับการทำการประมงและการทำเครื่องมือประมง และการสังเกตสภาพ ดินฟ้าอากาศ ลมที่พัดผ่าน +++ความรู้ที่เป็นการปรับเปลี่ยน การประยุกต์สิ่งใหม่ ให้มีความสอดคล้องกับการทำประมงได้อย่างมีประสิทธิภาพ ได้แก่ การสร้างบ้านให้ปลานู การทำไซกุ้ง การทำกระบอกไม้ดักปลาไหล +++ความรู้ที่เกิดจากการสังเกตประสบการณ์ และการได้รับถ่ายทอดมาจากการสังเกตพฤติกรรมของปลา การรู้จักธรรมชาติและสถานที่อยู่ของปลาแต่ละชนิด เช่น การสังเกตพรวนน้ำ เมื่อปลาในกินหอยการตกเบ็ดปลากลาย ตามขอนไม้ผู้ การใส่แฉ่งบริเวณเป็นสันดิน หรือบริเวณที่มีกอผักตบชวาและสาหร่ายเป็นต้น ++ฤดูกาลกับการทำการประมง มีความรู้เรื่องลม ความแรงของลมเป็นอย่างดีคือโดยลมจะมี 2 ลักษณะ คือ ลมเหนือ เป็นลมที่พัดมาจากทางตอนเหนือในฤดูหนาว (ตุลาคม-มกราคม) ลมใต้ เป็นลมที่พัดมาจากทางตอนใต้ ในฤดูร้อน และฤดูฝน (กุมภาพันธ์-กันยายน) โดยในช่วงสงกรานต์จะมีลมพัดแรง			

หมวดย่อย (Sub-classes) การหาปลาและจับสัตว์น้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) การเลี้ยงกุ้งในน้ำจืด	หมวดย่อย (Sub-classes) การอนุรักษ์วังปลา	หมวดย่อย (Sub-classes)\ การเลี้ยงปลาในกระชัง
+++ฤดูน้ำหลาก หรือฤดูฝน เช่น ปลาตุ๊ก ปลาช่อน ปลาสลิด ปลาสร้อย ปลากระเรียน ปลาดอง ปลาไหล ปลากระดี่ +++ฤดูร้อน จะเป็นช่วงที่น้ำลด เช่น ปลานิล ปลาไน ปลาช่อน ปลาหมอเทศ ปลาหมอช้างเหยียบ ปลานู ปลาดอง ปลาหลด +++ฤดูหนาว ปลาจะมีไขมันมาก มีรสชาติดี ไม่กลัวเย็น ปลานิล ปลาช่อน ปลาไน ปลาคะเพียน ปลากราย ++การฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น การส่งเสริมการเรียนรู้ผ่านการดำเนินชีวิตของคนในท้องถิ่นการฟื้นฟูระบบนิเวศลุ่มน้ำ ++ความเชื่อ ความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าที่/ผี ความเชื่อเกี่ยวกับวัน เวลาในการออกไปหาปลา และทำเครื่องมือประมง เช่น จะไม่ออกไปหาปลาในวันสำคัญทางพุทธศาสนา หรือเทศกาลประจำปี การจับปลาในวันที่เป็นมงคล เชื่อว่าจะทำให้จับปลาได้เป็นจำนวนมาก ตลอดจนการถือเคล็ดในการทำเครื่องมือประมง เช่นวิธีการสานแห วิธีการทำคันเบ็ด หรือข้อห้ามเกี่ยวกับสิ่งที่เป็นอัมงคลสำหรับเครื่องมือ รวมทั้งมีข้อห้ามต่างๆ ในการทำการประมงหรือการใช้เครื่องมือประมงด้วยเหตุผลความเชื่อที่เกี่ยวข้อง			

หมวดย่อย (Sub-classes) การหาปลาและจับสัตว์น้ำ	หมวดย่อย (Sub-classes) การเลี้ยงกุ้งในน้ำจืด	หมวดย่อย (Sub-classes) การอนุรักษ์วังปลา	หมวดย่อย (Sub-classes)\ การเลี้ยงปลาในกระชัง
กับความสามารถและจำนวนปลาที่จะจับได้เป็นสาเหตุหลัก เช่น ชาวประมงบางคนจะมีความเชื่อว่าจะไม่ออกไปหาปลาในวันพระ วันสำคัญทางพุทธศาสนา วันสงกรานต์ ชาวประมงบางคน จะทำเครื่องมือประมงในวันที่เป็นวันมงคล เช่น การสานแห ค่าย่าย มักจะทำในช่วงประเพณีสงกรานต์ในวันพญาวัน การทำคันเบ็ดโดยมากจะทำวันอังคาร ++บทบาทหญิงชายในการทำการประมง +++บทบาทผู้หญิง บทบาทหาปลาตามริมฝั่ง ในฤดูน้ำหลาก ผู้หญิงยังเป็นที่เรือให้ผู้ชาย ซ่อมแซมเครื่องมือประมงแม่ค้าโดยจะนำปลาที่ได้จากการประมงไปขายในตลาด			

ตารางที่ 30 โครงสร้างหมวดความรู้การล่าสัตว์
(สัตว์ป่า แมง-แมลง)

หมวดย่อย (Sub-classes) สัตว์ป่า		หมวดย่อย (Sub-classes) แมลง-แมลง		
++สัตว์ป่า ประกอบด้วย ไก่ป่าพังพอน การล่าเนื้อกวางฟาน หมูป่า ++วิธีการล่า ไรช้าวเปลือก ปืนแก๊ป หมาพราน การเลือกทำเลในการให้ไล่ เนื้อและทำเลในการซุ่มยิง ++การแบ่งงานล่าสัตว์ +++การแบ่งบทบาทล่าเนื้อ ประกอบด้วย แหล่งแม่ทัพพรานโดย แหล่งจะมีหน้าที่ในการให้ไล่เนื้อให้ไป ในทิศทางที่ต้องการแม่ทัพ จะมีหน้าที่คอยควบคุมดูแลและสั่งการ ให้ดำเนินการต่างๆในระหว่างล่าเนื้อ และถือเป็นตัวแทนในการติดต่อกับภูมิ เจ้าที่เพื่อขอล่าเนื้อตลอดจนการเลี้ยงผี สาวต่างๆ เมื่อการล่าเนื้อสำเร็จลงพรานมี หน้าที่คอยซุ่มยิงเนื้อที่แหล่ง ไล่ด้อนมา		++แมลง-แมลง ได้แก่ มดแดง-ไข่มดแดง แมลงทับ แมลงข้างขึ้น แมงกูดจี แมงคาม แมงจัน แมงดาบึ้ง ++ไข่และกิ่งก่า แะชอบอยู่กับผิวดิน คอนอาศัยอยู่ในรู ประกอบด้วย การขุด สภาพพื้นที่โลก โนนต่างๆที่เป็นดินร่วน ปนทราย กิ่งก่า เป็นสัตว์ที่ชอบอาศัยอยู่ตามต้นไม้ ใหญ่ มีชีวิตอยู่ตามโคนต้นไม้ กิ่งไม้ ตลอด จะลงมาพื้นดินบางโอกาสเท่านั้น ++อุปกรณ์การล่าสัตว์ หนังสติ๊ก การล่า สัตว์การใช้บ่วง ++การเรียนรู้การล่าสัตว์ +++การเรียนรู้ธรรมชาติของแมลง ที่อาศัยอยู่ ลักษณะนิสัยแหล่งหากินและ ช่วงเวลาที่แมลงมาก การเรียนรู้เรื่อง แมลงผ่านการศึกษาแบบเป็น ธรรมชาติผสานกับประสบการณ์ของ ผู้เรียนเอง พฤติกรรมการบริโภคของคน เมืองในฐานะอาหารคบเคี้ยวอาหาร พิศดารที่ชนลุ่มลงแหล่งโปรตีนที่ให้ คุณค่าทางอาหารสูง จึงมีการพัฒนา ระบบการเลี้ยงแมลงบางชนิด เช่น		

หมวดย่อย (Sub-classes) สัตว์ป่า		หมวดย่อย (Sub-classes) แมลง-แมลง		
		จิ้งหรีดเพื่อการบริโภคเป็นต้น ++การเรียนรู้ด้วยการบอกกันปากต่อปาก พ่อแม่สอนลูก การสังเกตการจดจำ ++วิธีการหาแมลง การใช้ไฟสว่างได้หา (ล่อให้แมลงบินมาหา) การขุดการค้น แมลงจำพวกชอบอาศัยอยู่ในรู เช่น จิโป้ม จิ้งหรีด การขยี้เหย้า เช่น กูดจี เสียมถาก แมลงจักจั่น ขางไม้เหนียวๆ ที่ทำจากยาง ต้นโพธิ์ ต้นหาดผสมน้ำมันยาง ใส่กระบอกไม้ไผ่เพื่อสำหรับจุ่มน้ำยางบริเวณปลายไม้ไผ่ยาวหรือ ไม้ลำป่อข้างหนึ่งเพื่อให้ตะกักตัวหรือปีกจักจั่นที่เกาะส่งเสียงอยู่ตามต้น ไม้วิธีการจับ แมลง การเลือกใช้วิธีการที่เหมาะสมกับชนิดของแมลง การสังเกตการทดลอง การเรียนรู้ การปรับใช้		

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย การอภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

การวิเคราะห์คุณลักษณะของความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม

1. บทนำ

ในการกำหนดกรอบแนวคิดของระบบการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ผู้วิจัยได้ศึกษาประเด็นสำคัญ คือ การวิเคราะห์หมวดหมู่เนื้อหาความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ในบทที่ 4 นั้น ผู้วิจัยสามารถกำหนดหมวดหมู่ความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ออกเป็น 5 หมวด และสามารถจัดโครงสร้างและความสัมพันธ์ เพื่อจัดเนื้อหาให้เป็นหมวด (Classes) และหมวดย่อย (Sub-Classes) (Taylor, 2004) แต่อย่างไรก็ตามในการกำหนดกรอบแนวคิดของระบบการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม นอกจากจะกำหนดกลุ่มความรู้และความสัมพันธ์ของความรู้แล้ว ยังต้องกำหนดคุณลักษณะพิเศษของความรู้ในแต่ละหมวดด้วย

ดังนั้นการศึกษาในบทนี้จึงเป็นการวิเคราะห์คุณลักษณะพิเศษของความรู้ในแต่ละหมวด รวมทั้งเป็นการตรวจสอบแนวคิด ศัพท์ ของความรู้ในแต่ละหมวด โดยผู้วิจัยใช้แนวออนโทโลยีเฉพาะด้าน (Domain Ontology) ของ Uschold and King (1996) มาอธิบายโครงสร้างความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ซึ่งเป็นความรู้เฉพาะด้าน โดยมีขั้นตอนการกำหนดความรู้หลักที่สำคัญ และจัดโครงสร้างของความรู้หลัก (Classes) และความรู้ย่อย (Sub-classes) โดยการกำหนดคำศัพท์ที่โยงถึงกันของความรู้ การกำหนดคุณลักษณะพิเศษ (Facets) ของความรู้ หลังจากการวิเคราะห์แล้ว ผู้วิจัยจะนำแฟซิท (Facet) ที่ได้จากการวิเคราะห์ไปอธิบายร่วมกับหมวดหมู่ความรู้ด้านเกษตรกรรมที่กำหนดไว้ในโครงสร้างความรู้ภูมิปัญญาด้านการเกษตรกรรม (บทที่ 4) เพื่อพิจารณาว่าโครงสร้างความรู้ดังกล่าวควรปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงอย่างไร ซึ่งจะทำให้เห็นคุณลักษณะที่เฉพาะเจาะจงเพิ่มขึ้น เพื่อทำให้ของเขตเนื้อหาที่มีอยู่ในโครงสร้างรู้นั้นมีความเฉพาะเจาะจงยิ่งขึ้น โดยมีแนวทางในการพิจารณาดังนี้

1.1 การเลือกวิธีการจัดกลุ่มหรือการแบ่งแยกแนวคิด ซึ่งในการศึกษาจะพิจารณาความสัมพันธ์ เพื่อจัดลำดับเนื้อหาความรู้ภูมิปัญญาด้านการเกษตรกรรม ให้มีโครงสร้างตามลำดับขั้น (Hierarchical Structure) ที่แสดงขอบเขตของเนื้อหาความรู้ภูมิปัญญาด้านการเกษตรกรรม เป็นหมวด (Classes) หมวดย่อย (Sub-Classes) และหมู่ย่อย (Division) โดยจะพิจารณาตามลำดับเนื้อหาจากกว้างไปสู่เนื้อหาที่เฉพาะเจาะจง (General to specific) (Taylor, 2004)

1.2 การจัดกลุ่มหรือแบ่งกลุ่มแนวคิด โดยพิจารณาคุณลักษณะเหมือนกันหรือต่างกัน (Common & Differentiating Attribute) ซึ่งในการศึกษาเป็นการจัดกลุ่มเนื้อหาโดยพิจารณาถึงคุณลักษณะพื้นฐานบางอย่างร่วมกัน เพื่อกำหนดเป็นข้อบ่งชี้ในการจำแนกหมวดย่อยหรือหมู่ย่อยอย่างเด่นชัด ซึ่งจะ

ทำให้กลุ่มเนื้อหาที่กำหนดขึ้น อาจมีการแบ่งกลุ่มเป็นส่วน ๆ (Arrays) เพื่อนำไปจัดแสดงเป็นตาราง (Tables) ในการจำแนกเนื้อหาในหมวดเดียวกันให้เด่นชัดยิ่งขึ้น

1.3 การจัดโครงสร้างโดยเรียงลำดับกลุ่ม กลุ่มย่อย และแยกแยะกลุ่มย่อย เป็นการจัดกลุ่มและจัดเรียงแนวคิดอย่างเป็นระบบอีกครั้ง ซึ่งในการศึกษานี้จำเป็นต้องเรียงลำดับกลุ่ม กลุ่มย่อย และแยกแยะกลุ่มย่อยอย่างเป็นระบบ โดยพิจารณาจัดลำดับ (An Order) ด้วยการผสมระหว่างแนวคิดหรือศัพท์ที่ถูกจัดเป็นแฟซิท เรียกว่า Citation Order การศึกษาในขั้นนี้จึงต้องศึกษาและพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดให้ชัดเจน เพื่อความถูกต้องของการจัดลำดับแนวคิด โดยพิจารณาตามหลักการจัดเรียงลำดับของ แฟซิทและจุดเน้น (Principle for Citation Order of Facets and Foci) ได้แก่ 1) หลักการจัดความต่อเนื่องตามความเกี่ยวข้อง (Relevant Succession) และ 2) หลักการเรียงลำดับแบบอื่นๆ เช่น การจัดลำดับตามอักษร (Alphabetical Order) การจัดลำดับตามช่วงเวลา (Chronological Order) เป็นต้น

1.4 ผลการศึกษาที่ได้จากการวิเคราะห์คุณลักษณะพิเศษดังกล่าว จะนำไปสังเคราะห์ร่วมกับหมวดหมู่ความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ที่กำหนดไว้ในโครงสร้างความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม เพื่อทำให้เห็นคุณลักษณะที่เฉพาะเจาะจงเพิ่มขึ้นของเนื้อหาความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม แล้วสรุปเป็นกรอบแนวคิดของระบบการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม โดยอาศัยโครงสร้างความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม คุณลักษณะพิเศษของความรู้ที่ได้จากการวิเคราะห์คุณลักษณะแบบแฟซิท เพื่อสร้างเป็นกรอบแนวคิดระบบการจัดระบบความรู้ในภาพรวม ซึ่งรายละเอียดของการพัฒนากรอบแนวคิดประกอบด้วยสาระสำคัญ คือ โครงสร้างกรอบแนวคิดระบบการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาด้านการเกษตรกรรม ซึ่งอธิบายรายละเอียดของชื่อระบบ ขอบเขตความรู้ (Knowledge Domain) แผนการจัดระบบความรู้ (Knowledge Organization System Scheme) และ คุณลักษณะพิเศษ (Auxiliaries Tables)

2. ผลการศึกษา

ในการนำเสนอผลของการศึกษาแยกเป็น 2 ส่วนคือ 1) ผลของการวิเคราะห์รายหมวด ซึ่งแต่ละหมวดจะอธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับขอบเขตเนื้อหาที่ปรากฏในโครงสร้างความรู้ รายละเอียดของการวิเคราะห์คุณลักษณะของความรู้ตามแนวทางแฟซิท เพื่อกำหนดเป็นขอบเขตความรู้ของหมวด โครงสร้างความรู้ของหมวดที่แสดงให้เห็นถึงหมวดใหญ่ หมวดย่อย และคุณลักษณะพิเศษของหมวด และ 2) ผลการวิเคราะห์สรุปรวมของระบบการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ซึ่งอธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับคุณลักษณะของระบบการจัดระบบความรู้ และ โครงสร้างของกรอบแนวคิดระบบการจัดระบบความรู้ ภูมิปัญญาด้านการเกษตรกรรม ซึ่งรายละเอียดของผลการศึกษาสรุปได้ดังนี้

2.1 หมวดความรู้เกษตรกรรมพื้นบ้าน

ขอบเขตความรู้หมวดเกษตรกรรมพื้นบ้าน จากการวิเคราะห์เนื้อหาความรู้ สามารถจัดขอบเขตความรู้ในหมวดความรู้เกษตรกรรมพื้นบ้านย่อยเป็น 8 ด้าน ประกอบด้วย

1) ความรู้ทั่วไปการเกษตรแบบพื้นบ้าน ประกอบด้วยเนื้อหา ประเภทการเกษตรแบบพื้นบ้าน แนวคิดการเกษตรแบบพื้นบ้าน แนวคิดการทำเกษตรเพื่อพึ่งตนเอง แนวคิดความสมดุลตาม

ระบบของธรรมชาติ แนวคิดระบบธาตุ 4 คุณค่าการเกษตรแบบพื้นบ้าน ปัจจัยส่งผลต่อแนวคิด การเกษตรแบบพื้นบ้าน การนำแนวคิดการเกษตรแบบพื้นบ้านไปปฏิบัติ รูปแบบการเกษตรพื้นบ้าน ลักษณะการเกษตรพื้นบ้าน ระบบการตลาดและรายได้

2) การจัดการสารสนเทศภูมิปัญญาเกษตรกรรม ประกอบด้วยเนื้อหา การจัดการสารสนเทศภูมิปัญญาเกษตรกรรม ตัวบุคคล การรวบรวมจากการพูดคุย การให้คำปรึกษา การระดมความคิดเห็น การประชุม การถอดบทเรียน การสรุปประสบการณ์ แนวคิดปราชญ์ชาวบ้าน การเรียนรู้ของปราชญ์ชาวบ้าน ปราชญ์ชาวบ้าน

3) เครื่องมือในงานเกษตรกรรม ประกอบด้วยเนื้อหา เครื่องมือเตรียมดิน เครื่องมือไถ เครื่องมือคราด (เฟือ เฟีย) เครื่องมือขุด เครื่องมือชักน้ำเข้านา เครื่องมือซ่อมคันนา เครื่องมือการจัดการน้ำ เครื่องมือเก็บเกี่ยว เครื่องมือถอนวัชพืช เครื่องมือดูแลรักษาข้าว เครื่องมือมัดข้าว เครื่องมือตีข้าว เครื่องมือนวดข้าว เครื่องมือแยกฟางข้าว เครื่องมือแยกข้าว เครื่องมือหอบกล้า เครื่องมือขนย้าย เครื่องมือเก็บรักษาผลผลิต เครื่องมือตำข้าว เครื่องมือช่วยทุ่นแรง เครื่องมือดักจับสัตว์น้ำ เครื่องมือดักจับสัตว์บก เครื่องมือ ดักจับสัตว์ปีก เครื่องมือเลี้ยงสัตว์ปีก เครื่องมือที่ใช้จับเป็นประเภทที่ใช้ริมฝั่ง เครื่องมือที่ใช้กับเรือ เครื่องมือจับปลา ส่วนประกอบ วัสดุที่ใช้ทำ การวิเคราะห์เชิงวัสดุ การวิเคราะห์เชิงกระบวนการ การวิเคราะห์เชิง การนำไปใช้ ความเชื่อที่เกี่ยวกับเครื่องมือ

4) ที่ดินและดิน ประกอบด้วยเนื้อหา ที่นา ที่ดิน ระบบการหมุนเวียนการใช้ที่ดิน การใช้ประโยชน์พื้นที่ การถือครองและสิทธิทำกิน สภาพพื้นที่ ดิน การจำแนกดิน ลักษณะดิน พันธุ์พืชที่ปลูก ดัชนีบอกลักษณะดิน พืชใบกว้าง พืชใบแคบ ดินเย็น ดินแ干 ดินร้อน ประเภทดิน การปรับปรุงดิน การอนุรักษ์ดิน การเสื่อมสภาพของดิน การถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับดิน

5) น้ำในการเกษตร ประกอบด้วยเนื้อหา ระบบการเกษตรน้ำฝน ระบบการจัดการการผลิต แรงงาน พันธุ์พืช ฤดูกาล การจัดการผลิตโดยใช้หลักการธรรมชาติ ระบบชลประทาน แนวคิดการจัดการน้ำ การจัดการน้ำแบบเก็บกัก การกักเก็บน้ำและกระจายน้ำ แหล่งน้ำ แหล่งน้ำตามธรรมชาติ แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น การจัดการน้ำรูปแบบฝาย ความรู้การจัดการน้ำรูปแบบฝาย ความรู้ระดับวิถีคิด การจำแนกตามขนาดตัวฝาย ประเภทฝาย สภาพพื้นที่การจัดการน้ำรูปแบบฝาย ภูมิปัญญาก่อเกิดดำรงอยู่และการผลิตซ้ำการจัดการน้ำรูปแบบฝาย การสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการน้ำรูปแบบฝาย ความเชื่อเกี่ยวกับน้ำ พิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำ ความรู้การจัดการน้ำความแตกต่างระหว่างความรู้พื้นบ้านกับความรู้สมัยใหม่

6) วัฒนธรรมการลงแขก ประกอบด้วยเนื้อหา ระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน การแลกเปลี่ยนแรงงาน การจัดการแรงงาน การลงแขก การเอามือเอววัน การออกปากกัน การเอาแรงกัน การเอามือ การส่ายมือ การจ้างแรงงาน ไม่มีการจ้างแรงงาน ตอบเลี้ยงอาหารหรือเหล้า แทนด้วยแรงงานของตนเอง เป็นการจ้างแรงงานโดยให้ค่าจ้างตอบแทนเป็นรายวัน การเลี้ยงอาหารกลางวัน วิธีจ้างใส่รางวัด ใส่รางวัด การเอามือใส่รางวัด การลงแรงช่วยเหลือกันในการเกษตร ได้แก่ การลงแขกดำนา การลงแขกเกี่ยวข้าว การลงแขกตีข้าว การลงแขกหอบข้าว การลงแขกตำข้าว การลงแขกขนข้าวขึ้นยุ้งฉางหรือเล้า การขอมือ การลักรัน

7) **บทบาทผู้ขายผู้หญิงในการเกษตร** ประกอบด้วยเนื้อหา บทบาทผู้ขายในการเกษตร ได้แก่ การดูแลจัดการ ผู้ขายเป็นผู้หนุนช่วย การเตรียม การสืบเชื้อพันธุ์ข้าว การปลูกข้าว การนวดข้าว ผู้ประกอบพิธีกรรม การประมง การจับปลา การสระปลา (วิดน้ำเพื่อจับปลาในบ่อ) บทบาทผู้หญิงในการเกษตร ได้แก่ การปลูกข้าว วิธีการปลูกข้าว การปลูกพืช การจำแนกดิน การสืบเชื้อพันธุ์ การป้องกันและบำรุงรักษาพืช การกำจัดวัชพืชการถอนหญ้า การดูแลจัดระบบไร่ การจัดเตรียมเครื่องประกอบพิธีกรรม การเก็บเกี่ยว การหาบข้าว การเก็บลูกข้าว กระบวนการผลิตและการผลิตซ้ำ การรักษาทรัพยากร ความหลากหลายทางชีวภาพ การบำรุงรักษาดิน การปรับปรุงดิน การรักษาและการคงอยู่ของพืชผักพื้นบ้าน การวางแผนการผลิต การคัดเลือกพันธุ์และการขยายพันธุ์ การแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ การเก็บและรวบรวมพันธุ์ การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ การปลูกพืชผสมผสานไว้ในบ้าน สวน ไร่ข้าว การปรับปรุงดิน การหาอาหารจากธรรมชาติ การถ่ายทอดความรู้ เทคนิคการเก็บและรวบรวมเมล็ดพันธุ์ การปลูก การนำมาบริโภค การนำมาบำบัดรักษาโรค การจัดการน้ำ การแบ่งขบน้ำ

8) **ปฏิทินการทำเกษตร** ประกอบด้วยเนื้อหา การทำเกษตรในแต่ละเดือนตามฤดูกาล เพาะปลูก

โครงสร้างความรู้ของหมวดเกษตรกรรมพื้นบ้าน จากการวิเคราะห์ข้างต้นอาจจำแนกโครงสร้างความรู้ได้ดังนี้

หมวดใหญ่ (Classes): หมวดเกษตรกรรมพื้นบ้าน

หมวดย่อย (Sub-Classes): โครงสร้างความรู้ของหมวดเกษตรกรรมพื้นบ้าน ประกอบด้วย หมวดย่อยที่อธิบายเนื้อหาที่ถูกจัดกลุ่มในหมวดนี้แบ่งออกได้เป็นหมวดย่อยได้ดังนี้

หมวดย่อย 1: หมวดความรู้ทั่วไปการเกษตรแบบพื้นบ้าน ขอบเขตเนื้อหาเกี่ยวกับประเภทการเกษตรแบบพื้นบ้าน แนวคิดการเกษตรแบบพื้นบ้าน แนวคิดการทำเกษตรเพื่อพึ่งตนเอง แนวคิดความสมดุลตามระบบของธรรมชาติ แนวคิดระบบธาตุ 4 คุณค่าการเกษตรแบบพื้นบ้าน คุณค่าด้านการดำรงชีพ คุณค่าต่อสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ปัจจัยส่งผลต่อแนวคิดการเกษตรแบบพื้นบ้าน การนำแนวคิดการเกษตรแบบพื้นบ้านไปปฏิบัติ รูปแบบการเกษตรพื้นบ้าน ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติพันธุ์ไม้ ความรู้เกี่ยวกับการจัดระบบการปลูกพันธุ์ไม้ ลักษณะการเกษตรพื้นบ้าน การเตรียมพื้นที่ปลูก พันธุ์ไม้ดิน การจัดระยะการปลูก การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์หรือต้นพันธุ์ การแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ การให้ดอกผลของต้นไม้ ความต่างระดับของพืช ระบบธาตุ 4 การขยายพันธุ์ การบำรุงรักษาและป้องกัน หลักคุณธรรม การเก็บเกี่ยวผลผลิต การเก็บเกี่ยวไม้ผล การเก็บเกี่ยวผลผลิตจากกิ่ง การเก็บเกี่ยวผลผลิตจากพืชระยะสั้น การเก็บเกี่ยวผลผลิตจากไม้ผล การเก็บเกี่ยวผลผลิตจากพืชอื่นการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ ระบบการตลาดและรายได้ การตลาดและรายได้ที่ไม่เป็นไปตามระบบกลไกของการตลาด การตลาดและรายได้ที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้ซื้อกับผู้ขายที่มีน้ำใจต่อกัน ราคาขายไม่ได้กำหนดไว้ชัดเจนหรืออาจจะกำหนดแต่ผลของการขายไม่ได้เป็นไปตามที่กำหนด การแถมให้มากกว่าราคาที่ซื้อขาย การรับเงินจากการขายน้อยกว่าราคาที่แท้จริง การขายผลผลิตไม่ได้คำนึงถึงต้นทุนการผลิต กำไรขาดทุน การขายผลผลิตเป็นรายได้ที่จะนำมาใช้จ่ายในครอบครัว

หมวดย่อย 2: หมวดการจัดการสารสนเทศภูมิปัญญาเกษตรกรรม ขอบเขตเนื้อหาเกี่ยวกับ การจัดหาและได้มาสารสนเทศภูมิปัญญาเกษตรกรรม ได้แก่ ตัวบุคคล การรวบรวมจากการพูดคุย การให้คำปรึกษา การระดมความคิดเห็น การประชุม การถอดบทเรียน การสรุปประสบการณ์ของปราชญ์ชาวบ้าน การจัดทำในรูปแบบของสิ่งพิมพ์ การจัดการแปลงเกษตรให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ การทำแผนผังแปลงเกษตร นิทรรศการสภาพของแปลงเกษตร แผนที่ แนวคิดผญา ปราชญ์ชาวบ้าน แนวคิดปราชญ์ชาวบ้าน แนวคิดหลักธรรมทางศาสนา แนวคิดพุทธเกษตร แนวคิดอิสลาม แนวคิดการทำเกษตรแบบยั่งยืน แนวคิดการเกษตรพึ่งตนเอง แนวคิดทฤษฎีใหม่เศรษฐกิจพอเพียง การเรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้าน การเรียนรู้ด้วยตนเอง การทดลองทำ การลองผิดลองถูก การทำวิจัยชุมชน การเข้าร่วมประชุมอบรมและสัมมนา การศึกษาดูงาน การสังเกตธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และเหตุการณ์ แล้วนำมาวิเคราะห์ การเก็บสถิติ การทำงานร่วมกับนักวิชาการหน่วยงานภาครัฐองค์กรพัฒนาเอกชน

หมวดย่อย 3: เครื่องมือในงานเกษตรกรรม ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย เครื่องมือในงานเกษตรกรรม เครื่องมือเตรียมดิน เครื่องมือไถ เครื่องมือคราด (เฟือ เฟีย) เครื่องมือขุด เครื่องมือชักน้ำเข้านา เครื่องมือข่มคันนา เครื่องมือการจัดการน้ำ เครื่องมือเก็บเกี่ยว เครื่องมือถอนวัชพืช เครื่องมือดูแลรักษาข้าว เครื่องมือมัดข้าว เครื่องมือตีข้าว เครื่องมือนวดข้าว เครื่องมือแยกฟางข้าว เครื่องมือแยกข้าวลีบ เครื่องมือหีบกล้วย เครื่องมือขนย้าย เครื่องมือเก็บรักษาผลผลิต เครื่องมือตำข้าว เครื่องมือช่วยทุ่นแรงการเกษตร เครื่องมือดักจับสัตว์น้ำ เครื่องมือดักจับสัตว์บก เครื่องมือดักจับสัตว์ปีก เครื่องมือเลี้ยงสัตว์ปีก เครื่องมือออกกำลังไก่ชน เครื่องมือที่ใช้จับประเภทที่ใช้รมผึ้ง เครื่องมือที่ใช้กับเรือ เครื่องมือจับปลา การวิเคราะห์เชิงวัสดุ การวิเคราะห์เชิงกระบวนการ การวิเคราะห์เชิงการนำไปใช้ ความเชื่อเกี่ยวกับเครื่องมือ ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับการทำเบ็ด ข้อห้าม ความเชื่อเกี่ยวกับสุม ความเชื่อเกี่ยวกับไซ ความเชื่อเกี่ยวกับแห ความเชื่อเกี่ยวกับเรือและไม้พาย ความเชื่อและขี้ด ความเชื่อทางคติชนเรื่องเกวียน

หมวดย่อย 4: ที่ดินและดิน ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย ที่ดิน ที่นา นาโหลง นาไร่ ไร่ข้าวไร่(เขอะ) ไร่ซาก(คิ) ได้แก่ ไร่ซาก(ไร่เหล่า) ไร่ซากแก่ (คิซา) ไร่ซากอ่อน(คิบอง) ไร่ซากปีที่ 1 ไร่ซากปีที่ 2 ไร่ซากปีที่ 3 ไร่ซากปีที่ 4 ไร่ซากปีที่ 5 ไร่ซากปีที่ 6 ไร่ซากปีที่ 7 ไร่ซาก (พื้นที่นา) ไร่คูก (นาที่ต้องอาศัยน้ำฝน) ไร่คูก (นาที่ได้น้ำจากลำห้วย) คูหละ การตั้งชื่อนา นาที่ได้รับยกเว้นภาษี ลักษณะนา นาที่ได้มีการบุกเบิกขึ้นใหม่ นาปลูกใหม่่นาข้าว แบ่งตามสภาพพื้นที่ การวัดเนื้อที่นา คำนวณตัวชี้วัดฐานะทางสังคม การจับจองพื้นที่นาที่ดิน คีร์ ฉี่ย ระบบการหมุนเวียนการใช้ที่ดิน การใช้ประโยชน์พื้นที่ การถือครองและสิทธิทำกิน สภาพพื้นที่ ที่ดอนเชิงภูเขา ลักษณะดินบริเวณพื้นที่เชิงเขา ทาม ที่โคกหรือโนน ป่าชุมชนป่าหัวไร่ปลาย ที่ราบ ที่ลุ่ม ฮอม ดิน การจำแนกดิน ลักษณะดิน พันธุ์พืชที่ปลูก คำนวณบอ ลักษณะดิน พืชใบกว้าง พืชใบแคบ ดินเย็น ดินแก่ ดินร้อน ประเภทดิน ดินที่มีการเผาเศษไม้กิ่งไม้ (ห่อ ไข่จื่อ ยู) ดินที่เปื้อนเป็นเม็ด ๆ (ห่อ ไข่ ขอ เซ วุย) ดินจอมปลวก (ห่อ ไข่เบละ) ดินที่ผสมก้อนกรวด หินทราย (ห่อ ไข่ เหล่ บอ เบะ เกล๊ะ) ดินบริเวณที่ต่อไม้ถูกเผา ลงถึงราก (ห่อ ไข่ อุ ลอ กุ) ดินดำ บริเวณริมห้วย (ห่อ ไข่ ชู) ดินที่อยู่ติดลำห้วย (ห่อ ไข่ ที นิ ทิ) ดินจอมปลวก (ห่อ ไข่เบละ) ดินจอมปลวก (ห่อ ไข่มี ฉ่า) ดินขี้เถ้า ดินขี้เถ้าจากการเผาต่อไม้ใหญ่ ดินขี้เถ้าเผาเศษไม้กิ่งไม้ ดินกรวดทราย (คะลีมีฉ่า) ดินดำ (มี

น้ำ) ดินห้วย(ล่อเกาะมีน้ำ) การปรับปรุงดิน การเตรียมดินก่อนการเพาะปลูก การใช้ปุ๋ยธรรมชาติ การใช้วัสดุธรรมชาติ การปรับปรุงด้วยวิธีธรรมชาติ การปลูกพืชหมุนเวียน การฟื้นฟูดิน การอนุรักษ์ดิน วิธีการอนุรักษ์ดิน การปลูกพืชคลุมดิน การนำเศษหญ้า ฟาง แกลบ การใช้ซากพืชคลุมดิน การปลูกพืชแนวระดับหรือแนวเส้นชั้นเท่าบนพื้นที่มีความลาดเท การปลูกพืชผสมหลายชนิดในแปลงเดียวกัน การปลูกพืชสลับเป็นแนว การทำคันดินและขุด คูน้ำรอบแปลง การทำทางระบายน้ำ การทำนาขั้นบันได การปล่อยหญ้าเพื่อช่วยยึดคันนา การปลูกพืชขวางความลาดเท การปลูกพืชสลับกับพืชตระกูลถั่ว การปลูกพืชตามแนวระดับ การปลูกพืชหมุนเวียน การปลูกหญ้าแฝก การปลูกพืชสลับระหว่างแถบหญ้า การเผาซากพืชในแปลงเพาะปลูก การรักษาคูสมบัติทางกายภาพของดิน การเลือกประเภทพืชปลูกที่เหมาะสมกับดิน การอนุรักษ์ป่าต้นน้ำและต้นไม้ การทำคันดิน การทำคันดินเบนน้ำ คูเบนน้ำ การเสื่อมสภาพของดิน การกษัยของดิน การขาดน้ำในดิน

การขาดอากาศในดิน การขาดอาหารพืชในดิน ดินมีเกลือสะสม สารเป็นพิษอยู่ในดิน การถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับดิน การถ่ายทอดความรู้ ผ่านความเชื่อเรื่องผี ประเพณีวัฒนธรรมของชุมชน การบอกเล่าโดยตรงผ่านพิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น พิธีกรรมการเลี้ยงผีไร่ การเลี้ยงน้ำห้วย ผู้ให้การถ่ายทอดความรู้ วิธีการถ่ายทอดความรู้ ความเชื่อเกี่ยวกับดิน การเลือกพื้นที่ทำไร่ การลงโทษจากสิ่งเหนือธรรมชาติ การไหว้ผีนา การเลือกพื้นที่ การเลี้ยงเจ้าที่นา ความเชื่อสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ผี พิธีกรรม พิธีไหว้เจ้าที่นา พิธีไหว้ฝ่าย การเลี้ยงตายเลือกพื้นที่ทำไร่ การว่าไม้ พื้นที่ต้องไม่เป็นที่ที่ใกล้ป่าต้นน้ำลำธาร ฝืนบอกกลางดีและกลางร้าย การลงโทษจากสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ผีเจ้าป่า เจ้าที่สามารถที่จะบันดาลให้เกิดมหัภัย การเจ็บป่วยล้มตายของครอบครัว

หมวดย่อย 5: น้ำในการเกษตร ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย ระบบการเกษตรน้ำฝน ระบบการจัดการการผลิต แรงงาน พันธุ์พืช ฤดูกาล การจัดการผลิตโดยใช้หลักการธรรมชาติ ระบบชลประทาน ธรรมชาติการไหลของน้ำ การยอมรับพลังงานของน้ำไหล การให้น้ำเลือกทางเดิน การเลือกสภาพพื้นที่และดินที่เหมาะสมต่อการทำนา การเลือกสภาพพื้นที่และดินที่เหมาะสมต่อการปลูกพืช ความรู้ความเข้าใจวัฏจักรของน้ำแต่ละฤดูกาล การคัดเลือกพันธุ์พืชที่เหมาะสมในการปลูกแต่ละช่วงเวลา ฤดูแล้งปลูกพืชอายุสั้นเพื่อให้สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตทันก่อนเข้าสู่ฤดูน้ำหลาก แนวคิดการจัดการน้ำ แนวคิดด้านความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรดิน น้ำ ป่า แนวคิดที่มองว่าน้ำที่สัมพันธ์กับการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์ แนวคิดที่มองว่าน้ำสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องผี การจัดการน้ำ สภาพพื้นที่ดิน คุณสมบัติของดิน ประเภทการทำนา พันธุ์ข้าว การจัดการน้ำแบบเก็บกัก การทำคันนา ลักษณะคันนา ลักษณะดิน สภาพพื้นที่ที่ลุ่ม การกักเก็บน้ำและกระจายน้ำ การท่อน้ำ การควบคุมน้ำ การปรับระดับน้ำ การชะลอการคั่งน้ำ คันนาดิน คันดิน (โนนนาปลวกนา ฝนนาปึงนา) คันคูนา คันแทนนา คันนา คูน้ำ คลองส่งน้ำ เหมืองนา ลำไส้ไก่อ่ แก้มลิงกุดน้ำ แอ่งน้ำ ตาน้ำ เขื่อนดิน ทำนบ กลไกทางจารีตที่สัมพันธ์กับการจัดการน้ำ การผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดพิธีกรรมความเชื่อเรื่องผี พิธีกรรมบุญเลี้ยงบ้าน สุภายิตคำสอน กลไกทางจารีตกลุ่มผู้ใช้น้ำจากฝ่ายในชุมชน เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งภายในและภายนอกหมู่บ้าน คุณค่าและความหมายของพิธีกรรม มโนทัศน์ โลกทัศน์ วิถีคิดที่มีความผูกพันกับฐานทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ที่ได้พึ่งพาอาศัย การ

สืบทอดระบบคุณค่าและความเชื่อ การสร้างกลไกและเครื่องมือทางวัฒนธรรมทั้งในระดับชุมชนและระดับท้องถิ่น การสืบทอดศุลกาภิธ คำสอน ผนว วัธการในการเรียนรู้ วัธการถ่ายทอดศุลกาภิธ การผลิตองค์ความรู้ซ้ำ เงื่อนไขที่ทําให้ภูมิปัญญาท่อก่เกิด การจัดการเพื่อใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ การให้ความหมายคุณค่าของการเรียนรู้อย่างสัมพันธ์ใกล้ชิดทั้งระหว่างคนกับทรัพยากรธรรมชาติ คนกับคน และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ แหล่งน้ำตามธรรมชาติ ช้า น้ำจั้น น้ำซับ หนอง สอง กุด น้ำตก/ตาดน้ำ ลำห้วย วังน้ำ หนองน้ำ น้ำอ่างแก้ว (ที่เหมะเกอล่า) แหล่งน้ำที่สร้างขึ้นอ่างเก็บน้ำ แด หรือ แทะ บาราย (สระน้ำชุมชน) สระน้ำหรือตะพัง พนัง ปุม หรือ พุม บ่อ สระ หลุม การผันน้ำ เหมือง ลำเหมือง เหมืองหลวง เหมืองไล่ไก่ เหมืองชอย คลองชอยหรือลำเหมืองขนาดเล็ก เหมืองเลียนา คลองส่งน้ำ คลองชอย คลองส่งน้ำหัวฝาย ต้าง หรือ ห้าง ท้าง การแบ่งน้ำหรือการเปลี่ยนน้ำจากแก่ฝาย วัธการคำนวณ การต่อน้ำ การผันน้ำ ได้แก่ คลองชลประทาน คลองดินคันคูน การท่น้ำ คลองดินคันคูน บารายน้ำกุดน้ำ คลองดินคูนนา คลองส่งน้ำ คันคูดิน คันนาปึงค่อกันปึงนา ท่อหลอดบารายน้ำ คูรับน้ำ คลองดิน เหมืองฝาย ฝายรูปแบบการกักเก็บน้ำ คลองส่งน้ำ หัวฝาย การจัดการน้ำรูปแบบฝาย ความรู้การจัดการน้ำรูปแบบฝายระบบคิด ความรู้ระดับวัธคิด การจัดการทางด้านพื้นที่ ได้แก่ การเลือกพื้นที่ท่อก่สร้างฝาย การเลือกวัสดุวัธการก่สร้างฝาย วัธนาน้ำมาใช้ประโยชน์ เงื่อนไขที่ทําให้ก่เกิดภูมิปัญญาในการจัดการน้ำรูปแบบฝาย การสร้างความรู้จากวัธการดำรงชีวิต การเรียนรู้ภายใต้สภาพแวดล้อมทั้งธรรมชาติและทางสังคม วัฒนธรรม การจัดการเหมืองฝาย ระบบการจัดสรรน้ำ ระบบการบริหาร บทบาทหน้าที่ ได้แก่ แก่เหมือง แก่ฝาย แก่น้ำหรือตัวแทนกลุ่มที่่ได้รับการเลือกตั้งจากกลุ่มผู้ใช้น้ำ เจ้าของนา ขุนนางฝาย ขุนนางฝายผู้ช่วยแก่เหมือง ล่าม เลียบน้ำ หมั้นล่ามนา หัวหน้าน้ำ หัวหน้าฝาย กลุ่มผู้ใช้น้ำ กลุ่มที่มีลักษณะเป็นทางการ กลุ่มไม่เป็นทางการ ผู้นำทางพิธีกรรม จ้า ลักษณะความรู้การผลิตซ้ำ ภูมิปัญญาท่อก่เกิดดำรงอยู่และการผลิตซ้ำการจัดการน้ำรูปแบบฝาย การสืบทอดภูมิปัญญา การจัดการน้ำรูปแบบฝาย ความรู้ในการสร้างฝาย ความรู้ในการเลือกวัสดุฝายกระบวนการและวัธการทำงาน การผลิตซ้ำความรู้ลักษณะความรู้ในการเลือกวัสดุสร้างฝาย เงื่อนไขที่ทําให้ก่เกิดภูมิปัญญาในการจัดการน้ำรูปแบบฝาย ระบบคิดที่สำคัญในการจัดการน้ำรูปแบบฝาย โลกทัศน์ของการตระหนักรู้และเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศและสังคม วัฒนธรรม ฐานคิดในการจัดทรัพยากรระหว่างรัฐกับชุมชน ระบบกรรมสิทธิ อำนาจกฎหมาย อำนาจการจัดการ รูปแบบวัธการจัดการน้ำสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร ลักษณะความรู้ ความรู้ที่มีลักษณะเป็นรูปธรรม ความรู้ที่เป็นนามธรรม กลไกทางจารีต ลักษณะของกฎเกณฑ์ที่ปรากฏในการใช้น้ำร่วมกันของกลุ่มผู้ใช้น้ำ ความเชื่อเรื่องผีที่ปฏิบัติผ่านการทําพิธี กฎเกณฑ์ที่เป็นทางการ กฎเกณฑ์ที่ไม่เป็นทางการ การผลิตซ้ำองค์ความรู้ในการจัดการน้ำรูปแบบฝายเพื่อสืบทอด แนวคิดการจัดการทางกายภาพ การจัดการทางสังคมวัฒนธรรมโดยผ่านเครือข่ายการเรียนรู้จากภายในและภายนอกที่มีศักยภาพในการจัดการผ่านกลไกกลุ่มกลไกทางจารีต เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรม โดยผ่านเครื่องมือที่มาจากฐานวัฒนธรรมของท้องถิ่น พิธีกรรมความเชื่อเรื่องผี โดยผู้รู้หรือจ้า ผู้อาวุโส เครือข่ายความรู้ที่มาจากคนในความรู้การจัดการน้ำรูปแบบฝาย ความรู้การจัดการด้านพื้นที่หรือทางกายภาพ ความรู้การจัดการทางสังคมวัฒนธรรม ความรู้ระดับวัธคิด ความรู้ทางวัฒนธรรม ระบบความรู้มี

ความสัมพันธ์กับฐานทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ภายใต้อิทธิพลของชาวบ้าน ระเบียบกฎเกณฑ์หรือข้อกำหนดในการใช้น้ำจากฝายสัญญาเหมืองฝาย ลักษณะความรู้ ระบบคิดพื้นบ้าน การให้ความหมายคุณค่าเกี่ยวกับฝาย ความเชื่อเกี่ยวกับน้ำ พิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำ การเสี่ยงทายผ่านพิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำ ความรู้การจัดการน้ำความแตกต่างระหว่างความรู้พื้นบ้านกับความรู้สมัยใหม่ การจัดการน้ำมีฐานคิดสำนึก และความถูกต้องในทางศีลธรรม จริยธรรมกำกับผ่านวิธีการดำรงชีวิตตามรากฐานของวัฒนธรรมท้องถิ่น กฎเกณฑ์ในการใช้น้ำ แบ่งขวนน้ำ กฎเกณฑ์การแบ่งปันและการใช้ทรัพยากรน้ำ ฝาย สิทธิเชิงซ้อน กฎเกณฑ์การใช้แรงงาน การลงแรง หรือ การลงแขกเอาแรง

หมวดย่อย 6: การจัดการแรงงาน ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย ระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน การแลกเปลี่ยนแรงงาน การลงแขก การเอามือเอารำ การออกปากกัน การเอาแรงกัน การเอามือ การส่ายมือ การจ้างแรงงาน ไม่มีการจ้างแรงงาน การตอบแทน เลี้ยงอาหารหรือเหล้า การเลี้ยงอาหารกลางวัน ตอบแทนด้วยแรงงานของตนเอง การเอามือใส่รางวัด วิธีจ้างใส่รางวัด ใส่รางวัดเป็นการจ้างแรงงานโดยให้ค่าจ้างตอบแทนเป็นรายวัน การลงแรงช่วยเหลือกันในการทำเกษตร ได้แก่ การลงแขกดำนา การลงแขกเกี่ยวข้าว การลงแขกตีข้าว การลงแขกหว่านข้าว การลงแขกดำข้าว การลงแขกขนข้าวขึ้นยุ้งฉางหรือเล้า การขอมือ การลัดกัน การจัดการน้ำรูปแบบฝาย

หมวดย่อย 7: บทบาทผู้ชาย ผู้หญิงในการเกษตร ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย บทบาทผู้ชายในการเกษตรการดูแลจัดการ ผู้ชายเป็นผู้หนุนช่วย การล้อมรั้ว การสร้างกระท่อมไร่ การเลือกพื้นที่ไร่ การปิ่นต้นไม้ การตัดกิ่งไม้ การถางไร่ การเผาไร่ การเตรียมดิน ได้แก่ การไถเตรียมดิน การเตรียมแปลงตกกล้า การปลูกข้าว กระทั่งหลุม การสักรั้วหลุม การสืบเชื้อพันธุ์ข้าว ได้แก่ การแสวงหาพันธุ์ข้าว การคัดเลือกพันธุ์ข้าว วิธีการปลูกข้าว การนวดข้าว ได้แก่ การตีข้าว การกองข้าว การหว่านข้าวการแกลบข้าว การสระปลา (วิดน้ำเพื่อจับปลาในบ่อ) การจับปลา ผู้ประกอบพิธีกรรม บทบาทผู้หญิงในการเกษตร การปลูกข้าว วิธีการปลูกข้าว การปลูกพืช การจำแนกดิน การจัดระบบการปลูกพืช ช่วงเวลาที่ปลูกพืช ได้แก่ ตอนเช้าตรู่พืชที่สามารถขึ้นได้ขณะที่ดินยังร้อนระอุอยู่ เช่น ข้าวโพด เผือก มัน พักทอง เป็นต้น การสืบเชื้อพันธุ์ บทบาทของผู้หญิงได้รับมอบหมายให้เป็นเจ้าของไร่ การคัดเลือกพันธุ์ การเก็บเกี่ยวสะสมพันธุ์พืช การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ การป้องกันและบำรุงรักษา การกำจัดวัชพืช การถอนหญ้า การดูแลจัดระบบไร่ การจัดเตรียมเครื่องประกอบพิธีกรรม การเก็บเกี่ยว การหว่านข้าวการเก็บลูกข้าว กระบวนการผลิตและการผลิตซ้ำ การเพาะปลูก การรักษาทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ การบำรุงรักษา ดิน การปรับปรุงดิน การรักษาและการคงอยู่ของพืชผักพื้นบ้าน การวางแผนการผลิต การคัดเมล็ดพันธุ์และการขยายพันธุ์ การแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ การเก็บและรวบรวมพันธุ์ การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ การปลูกพืชผสมผสานไว้ในบ้าน สวน ไร่ข้าว การปรับปรุงดิน การถ่ายทอดความรู้ การจัดการน้ำ การแบ่งขวนน้ำ การทำการประมง การหาปลาตามริมฝั่ง การซ่อมแซมเครื่องมือประมง การนำปลาที่ได้จากการประมงไปขายในตลาด

หมวดย่อย 8: ปฏิทินการทำเกษตร ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย การทำนาการเกษตรในแต่ละเดือนได้แก่

เดือนมกราคม ถึง มีนาคม การถลกใบฟาง หว่านปุ๋ยพืชสดหลังทำนา (ถั่วพรี) ในเดือนมกราคมแล้วไถดะ (ไถกลบ) เดือนมีนาคม ถึง เมษายน เก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ใช้ในปีต่อไป

เดือนเมษายน -การเตรียมพันธุ์ การคัดเลือกพันธุ์ โดยวิธีการเตรียมพันธุ์ เลือกจากลักษณะรวงใหญ่ รวงกมเพราะหนัก เมล็ดสมบูรณ์เต็ม แล้วแยกพันธุ์ ตากผึ่งแดด ใส่กระสอบมัดมัดชิดแขวนไว้ที่ร่ม การเตรียมปุ๋ยหมักชีวภาพเพื่อบำรุงดิน และเตรียมดิน

เดือนพฤษภาคม -การเตรียมดิน โดยการไถสุม / ไถดะ ครั้งที่ 1 เพื่อให้ปุ๋ยอินทรีย์หรือปุ๋ยพืชสดย่อยสลายไป ทั้งไ้วประมาณ 2 อาทิตย์

เดือนมิถุนายน-การตกกล้า (สำหรับการทำนาดำ) การไถเตรียมแปลง ไถกลบครั้งที่ 2 ช่วงเดียวกับการตกกล้าเพื่อให้ดินแตกละเอียด ร่วนขึ้น

เดือนกรกฎาคม -เมื่อกล้าอายุประมาณ 1 เดือน ในเดือนกรกฎาคม ทำการไถแปร(ไถสวนทางเดิม) พร้อมกับใส่ปุ๋ยชีวภาพ แล้วไถคราดให้พื้นที่เสมอรระดับกัน สูดน้ำเข้านาพอประมาณ พอให้ดินเป็นตม (โคลน) การถอนกล้า การปักดำ (โดยการปักดำเป็นแถวเป็นแนว)

เดือนสิงหาคม ถึง ตุลาคม การดูแลหลังการปักดำ-การออกดอก-การออกรวง-การเก็บเกี่ยว-สังเกตความขึ้นใน แปลง โดยการควบคุมระดับน้ำในแปลง-สังเกตและกำจัดศัตรูพืช กำจัดวัชพืชที่ทำลายต้นข้าว เช่น ปู หอย และ กำจัดวัชพืช จำพวกหญ้าต่างๆ เช่น หญ้าไข่เขียด ผักอีฮิน หญ้าโสน เป็นต้น การตัดข้าวปน โดยถอนข้าวปนที่ขึ้นนอกแถว

เดือนตุลาคม -บันทึกการออกรวงข้าว การเจริญเติบโตของข้าวกลางและข้าวหนัก เก็บเกี่ยวข้าวเบา

เดือนพฤศจิกายน ถึง ธันวาคม พันธุ์ข้าวกลาง และข้าวหนักที่ทยอยออกดอกออกรวงไปตามลำดับ-เก็บเกี่ยวข้าวกลางและข้าว หนัก-นวดข้าว เก็บข้าว

คุณลักษณะพิเศษ : ประกอบด้วยคุณลักษณะพิเศษของความรู้ 1) ชนิดพันธุ์ไม้ ขนาดของไม้ผล บริเวณที่ให้ดอกผล ระดับของธาตุ จำแนกตามชื่อชนิดพันธุ์ไม้ เรียงตามลำดับอักษร ก-ฮ 2) ปราชญ์ชาวบ้าน จำแนกตามชื่อปราชญ์ชาวบ้าน ตามลำดับอักษร ก-ฮ 3) ประเภทเครื่องมือในงานเกษตรกรรม จำแนกตามชื่อเครื่องมือตามลำดับอักษร ก-ฮ 4) พื้นที่ทำการเกษตรพื้นบ้าน จำแนกตามชื่อภูมิภาค ชื่อจังหวัด ชื่ออำเภอ และชื่อทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น

2.2 หมวดการเพาะปลูก

ขอบเขตความรู้หมวดการเพาะปลูก จากการวิเคราะห์เนื้อหา สามารถจัดขอบเขตความรู้ในหมวดการเพาะปลูกพืช 5 ด้าน คือ

1) การทำนา ประกอบด้วยเนื้อหา ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับการทำนา วิธีการผลิต คุณค่าและความหมายการทำนา ปัจจัยการทำนา สภาพพื้นที่นา (ลักษณะเป็นพื้นที่สูงหรือต่ำ) ภูมิอากาศ สภาพน้ำ พันธุ์ข้าว วิธีการปลูกข้าว แรงงานครัวเรือน วิธีการทำนา การทำนาตามน้ำที่ใช้ปลูก การทำนาตามฤดูกาล การทำนาตามวิธีการปลูก การทำนาตามสภาพน้ำ การทำนาตามลักษณะการตอบสนองต่อช่วงแสง(สภาพของแสงแดด) การทำนาตามสภาพการเก็บเกี่ยว การทำนาตามสภาพพื้นที่ การทำนาตามลำดับ

การปลูกข้าว การเตรียมพันธุ์ข้าว การบำรุงรักษาข้าว การควบคุมวัชพืช การเก็บเกี่ยวการนวด การเก็บรักษาผลผลิตข้าว

2) พืชผักพื้นบ้าน ประกอบด้วยเนื้อหา ความรู้การผลิตพืชผักพื้นบ้าน เป้าหมายการผลิตพืชผักพื้นบ้าน ได้แก่ ความมั่นคงทางด้านอาหาร การแบ่งปัน สมุนไพรรักษาโรค การคงอยู่ของวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรมของท้องถิ่น การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์พืช การขยายพันธุ์ การคัดเลือกพันธุ์พืช การแลกเปลี่ยนพันธุ์พืช การอนุรักษ์พันธุ์พืช การควบคุมวัชพืชก่อนการเก็บเกี่ยวผลผลิต การเรียนรู้และสืบทอดความรู้เกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพ ชนิดของพันธุ์พืชทำให้การคงอยู่ของอาหารธรรมชาติ การถ่ายทอดเป็นในลักษณะการนำพืชมาใช้ในการประกอบพิธีกรรม การนำมาประกอบอาหาร การรักษาอาการเจ็บป่วย วิธีการเรียนรู้ ผ่านการปฏิบัติการบอกเล่า การสืบทอดในการพัฒนาเทคนิคการขยายพันธุ์พืช การจัดระบบการปลูกพืช ได้แก่ การจัดการแบบผสมผสาน (การเลียนแบบป่า) ความหลากหลายของพันธุ์พืช พื้นที่สำหรับการปลูกพืช ระบบนิเวศโครงสร้างต่างระดับของพืช ไม้ยืนต้น ไม้พุ่ม ไม้เลื้อย ลักษณะดิน กระบวนการปลูก การดูแลและบำรุงรักษา รูปแบบการปลูก ได้แก่ การปลูกพืชตามลักษณะสิ่งแวดล้อมธรรมชาติพืชยืนต้นที่อยู่ระดับบน พืชระดับล่างปลูกพืชผักพื้นบ้านที่เป็นไม้ที่ชอบร่ม ปลูกไม้ผลยืนต้นผสมผสานหรือแซมด้วยพืชผักพื้นบ้าน การปลูกแบบวนเกษตร ไม้ยืนต้น พืชระดับล่างที่เป็นไม้พุ่มไม้คลุมดิน พืชผักพื้นบ้านที่เป็นไม้ยืนต้นที่ปลูกสลับแซมในพื้นที่ พืชระดับล่างที่เป็นไม้พุ่มหรือไม้คลุมดินที่มีอยู่เดิมในพื้นที่ที่เป็นพืชผักพื้นบ้าน ไม้ยืนต้นที่ปลูกสลับแซมในพื้นที่ พืชระดับล่างที่เป็นไม้พุ่มหรือไม้คลุมดิน พืชอาหารคุณค่าทางอาหารทางโภชนาการผักที่มีเบต้าแคโรทีนสูง ผักที่มีวิตามินสูง ผักที่มีฤทธิ์ต้านอนุมูลอิสระสูง ประเภทพืชผักพื้นบ้าน แบ่งตามกลิ่นและรสชาติ พืชผักพื้นบ้านที่มีรสขม พืชผักพื้นบ้านที่มีรสจืด พืชผักพื้นบ้านที่มีรสเปรี้ยว พืชผักพื้นบ้านที่มีรสเปรี้ยว พืชผักที่มีรสเผ็ดร้อน พืชผักพื้นบ้านที่มีรสฝาด พืชผักพื้นบ้านที่มีรสมัน พืชผักพื้นบ้านที่มีรสหวาน พืชผักพื้นบ้านกลิ่นช่วยดับคาว พืชผักพื้นบ้านรสเผ็ด พืชผักพื้นบ้านรสเย็นดับคาว ตามการบริโภคตามฤดูกาล ตามสีผิวกายและโลหิต วิธีการปรุงผักพื้นบ้าน เคล็ดลับการปรุงอาหาร ผักพื้นบ้าน ส่วนของพืชผักที่นำไปใช้ประโยชน์ พันธุ์พืชผัก พันธุ์ดอกไม้พื้นบ้าน พืชบก พันธุ์ไม้ยืนต้น พันธุ์ไม้ล้มลุก พันธุ์ไม้เลื้อย/ไม้เถา พันธุ์พืชผักที่ใช้เลี้ยงสัตว์ พันธุ์พืชผักสวนครัว พันธุ์พืชผัก พันธุ์ไม้กอล้มลุก พันธุ์ไม้คลุมดิน พันธุ์ไม้เถาเลื้อย พันธุ์ไม้พุ่ม พันธุ์ไม้พุ่มกึ่งยืนต้น พันธุ์ไม้พุ่มกึ่งเลื้อย พันธุ์ไม้พุ่มขนาดกลาง พันธุ์ไม้พุ่มขนาดเล็ก พันธุ์ไม้พุ่มขนาดเล็กคลุมดิน พันธุ์ไม้พุ่มขนาดใหญ่ พันธุ์ไม้พุ่มยืนต้น พันธุ์ไม้พุ่มล้มลุก พันธุ์ไม้พุ่มล้มลุก พันธุ์ไม้ยืนต้น พันธุ์ไม้ยืนต้นขนาดกลาง พันธุ์ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ พันธุ์ไม้ยืนต้นอวบน้ำ พันธุ์ไม้เลื้อย พันธุ์ไม้เลื้อยคลุมดิน พันธุ์ไม้เลื้อยล้มลุก พันธุ์พืชไร่ วิธีการปลูกพืชผักพื้นบ้าน ความเชื่อข้อห้าม การพยากรณ์เกี่ยวกับพืชผักพื้นบ้าน พืชผักพื้นบ้านที่ให้สีย้อมผ้า พืชผักพื้นบ้านที่ให้สีผสมอาหาร พืชสมุนไพร ชื่อพืชสมุนไพร ประเภทพืชสมุนไพร เถา เครือ ผัก-หญ้า ไม้พุ่ม ไม้ยืนต้น ช่วงเวลาเก็บเกี่ยวพืชสมุนไพร ประเภทดอก ประเภทใบเก็บทั้งต้น ประเภทเปลือกต้น เปลือกกราก ประเภทผลและเมล็ด ประเภทรากหัว ช่วงที่เก็บ วิธีการเก็บ พืชสมุนไพรสรรพคุณทางอาหารและยา พืชสมุนไพรที่ใช้รักษาตามอาการของโรค พืชสมุนไพรที่ใช้เป็นยาภายนอก พืชสมุนไพรที่

ป้องกันควบคุมและกำจัด พืชสมุนไพรที่มีกลิ่นหอม พืชสมุนไพรใช้กับสัตว์ พืชอาหารป่า การจำแนกพืชอาหารป่า ตามลักษณะการเจริญเติบโต ตามแหล่งที่อยู่ การจำแนกพืช สัตว์อาหารป่า ตามคุณค่าด้านความมั่นคงทางอาหาร ตามลักษณะการให้คุณค่า ความสำคัญหรือคุณค่าขึ้นอยู่กับรสชาติ ตาม บทบาทหรือปริมาณของพืชหรือสัตว์ที่เป็นอาหาร ตามแหล่งกำเนิดที่อยู่อาศัยของพืชหรือสัตว์ ตามลักษณะของพืชหรือสัตว์

3) ไม้ผล ประกอบด้วยเนื้อหา การทำสวนเชิงเดี่ยว เงื่อนไขทางด้านกายภาพในการทำสวนเชิงเดี่ยว ลักษณะภูมิประเทศ สมรรถนะของดิน แหล่งน้ำ เงื่อนไขด้านการถือครองที่ดินในการทำสวนเชิงเดี่ยว เงื่อนไขทางด้านสังคมในการทำสวนเชิงเดี่ยว เงื่อนไขทางการศึกษา และการฝึกอบรม เงื่อนไขด้านระบบการผลิตในการทำสวนไม้ผลเชิงเดี่ยว การเลือกพื้นที่และการปลูก พื้นที่ราบ พื้นที่ที่เป็นเนินเขา การป้องกันและบำรุงรักษา โรคแมลงและการป้องกันกำจัดโรค การใส่ปุ๋ย การให้น้ำ การให้น้ำแบบพ่นฝอย การให้น้ำแบบน้ำหยดการดูแลต้นหลังปลูก การตัดแต่ง การตัดแต่งช่อดอก การตัดแต่งช่อผล การตัดแต่งกิ่งและใบอ่อน การเก็บเกี่ยวผลผลิต การทำสวนผลไม้ผสมป่า การจัดการสวนไม้ผลผสมป่า การเลือกพื้นที่และการปลูก ลักษณะพื้นที่ พันธุ์ไม้ผล บทบาทต้นไม้ต่อการให้ร่มเงาและผลิตน้ำป่าหัวสวน ป่าหัวน้ำ บทบาทต้นไม้ต่อการหมุนเวียนของธาตุอาหารพืช บทบาทของต้นไม้และไม้พื้นล่างกับการป้องกันการชะล้างหน้าดินและความรุนแรงของฝน บทบาทของต้นไม้ต่อการป้องกันตลิ่งพัง การปลูกไม้ผลผสมในป่า การทำสวนไม้ผลผสมป่า การตัดแต่งช่อดอก ช่อผล การตัดแต่งกิ่งอ่อนและใบอ่อน ระบบการให้น้ำ การให้ปุ๋ย โรคและการป้องกัน การทำสวนวนเกษตร การปลูกเงาะ ชมพู่เพชรทุเรียน มะม่วง มังคุด ปัจจัยการผลิต ดิน แหล่งน้ำ การคัดเลือกสายพันธุ์ และการขยายพันธุ์ การตอนกิ่ง วิธีการตอนกิ่ง ลักษณะของกิ่งตอน อุปกรณ์การตอนกิ่ง การปรับปรุงพันธุ์ การปลูก การดูแลบำรุงรักษา ปุ๋ย การตัดแต่งกิ่ง การกำจัดศัตรูพืช โรค และแมลงศัตรูพืช การห่อผล การเก็บเกี่ยวผลผลิต การคัดเกรดผลผลิต ด้านสังคมวัฒนธรรม การถ่ายทอดและการสืบทอดภูมิปัญญาไม้ผล กระบวนการผลิต การเพาะพันธุ์ วิธีการปลูก วิธีการดูแลรักษา วิธีการเก็บเกี่ยวไม้ผล การติดตาม การทาบกิ่งพันธุ์ไม้ผล สารสกัดชีวภาพ การผลิตสารสกัดชีวภาพเพื่อบำรุงดินเร่งการแตกใบอ่อน การผลิตสารสกัดชีวภาพ ผลไม้สุกเพื่อสะสมอาหาร-ตาออก การผลิตสารสกัดชีวภาพเพื่อป้องกันกำจัดแมลงศัตรูพืช รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญา กระบวนการถ่ายทอดความรู้ ไม้ผลผสมป่าและไม้ผลเชิงเดี่ยว การทำสวนลองกอง ลางสาด ลำไย สละ การปลูก การคัดเลือกพันธุ์ แหล่งปลูก การเตรียมพื้นที่วิธีการปลูก การดูแลรักษา การขยายพันธุ์ การเพาะเมล็ดพันธุ์ การเสียบยอด การเพาะต้นกล้า การทาบกิ่ง การติดตาม การให้น้ำ การให้ปุ๋ย การตัดแต่งกิ่ง การป้องกันการโค่นล้มและการหักโค่น การป้องกันแมลงและศัตรูพืช การเก็บเกี่ยวผลผลิต

โครงสร้างความรู้ของหมวดการเพาะปลูก จากการวิเคราะห์ข้างต้นอาจจำแนกโครงสร้างความรู้ได้ดังนี้

หมวดใหญ่ (Classes): หมวดการเพาะปลูก

หมวดย่อย (Sub-Classes): โครงสร้างความรู้ของหมวดการเพาะปลูก ประกอบด้วยหมวดย่อยที่อธิบายเนื้อหาที่ถูกจัดกลุ่มในหมวดนี้แบ่งออกได้เป็นหมวดย่อยได้ดังนี้

หมวดย่อย 1: หมวดความรู้การทำนา ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับการทำนา ขอบเขตเนื้อหา ประกอบด้วย วิธีการผลิต ได้แก่ คุณค่าและความหมายการดำรงชีวิต ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ประเพณี วัฒนธรรมการถือฤกษ์ของระบบนิเวศพื้นที่ การช่วยเหลือเอื้ออาทรของคนในระดับครอบครัว ระดับชุมชน การสร้างความมั่นคงทางอาหาร การแสดงถึงความเคารพและกตัญญูต่อทรัพยากรที่ได้พึ่งพา ปัจจัยการทำนา ได้แก่ สภาพพื้นที่นา (ลักษณะเป็นพื้นที่สูงหรือต่ำ) ภูมิอากาศ สภาพน้ำ พันธุ์ข้าว วิธีการปลูกข้าว แรงงานครัวเรือน วิธีการทำนา ได้แก่ การทำนาตามน้ำที่ใช้ปลูกตามฤดูกาลทำนา ตามวิธีการปลูก ตามสภาพน้ำ ตามลักษณะการตอบสนองต่อช่วงแสง(สภาพของแสงแดด) ตามสภาพการเก็บเกี่ยว ตามสภาพพื้นที่ ตามลำดับการปลูกข้าว การบำรุงรักษาข้าว การจัดการน้ำในนาข้าว ระยะเวลาการให้น้ำ อายุข้าว การควบคุมระดับน้ำ (การระบายน้ำลดน้ำข้าง (เปิดน้ำเข้ามาใหม่ดั้งเดิม) ขยอน้ำ (เปิดน้ำให้ไหลไปสู่แปลงนาอื่น) หลังปักดำกล้า ข้าวตั้งท้องถึงเมล็ดข้าวแข็งตัว (ข้าวแก่) ระยะเวลาข้าวออกดอก ข้าวเริ่มออกรวงเหลือง ระยะข้าวอยู่ในระยะพลับพลึง ระยะการเก็บเกี่ยว ความสูงของต้นข้าวข้าวต้นเตี้ย (เช่นพันธุ์สุรินทร์ 1) ระดับน้ำ 5-10 เซนติเมตรข้าวต้นสูง (เช่นพันธุ์ขาวดอกมะลิ 105) ระดับน้ำ 10-15 เซนติเมตร การบำรุงดินได้แก่การไถกลบตอซัง ระยะการให้ปุ๋ย ประเภทปุ๋ย สูตรปุ๋ยชีวภาพ การใช้ประโยชน์ การควบคุมวัชพืช ชนิดวัชพืช วัชพืชใบกว้าง วัชพืชใบแคบ การกำจัดวัชพืช วิธีการกำจัดวัชพืช ระยะเวลากำจัดวัชพืช ระยะข้าวถอดหางแล โรคและศัตรูพืช การเก็บเกี่ยว อายุการเก็บเกี่ยว ระยะเวลาการระบายน้ำออก ระยะพลับพลึง การนวดข้าว การทำลานนวดข้าว การตีข้าว การขนย้าย การเก็บรักษาผลผลิตข้าว

หมวดย่อย 2: พืชผักพื้นบ้าน ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย การผลิตพืชผักพื้นบ้าน ความรู้การผลิตพืชผักพื้นบ้าน ได้แก่ ความมั่นคงทางด้านอาหารการแบ่งปัน สมุนไพรรักษาโรค การคงอยู่ของวัฒนธรรม ประเพณีพิธีกรรมของท้องถิ่น การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์พืช การแลกเปลี่ยนพันธุ์พืช การอนุรักษ์พันธุ์พืช การควบคุมวัชพืชก่อนการเก็บเกี่ยวผลผลิต (แม่หญ้าและหลานหญ้า) การเรียนรู้และสืบทอดความรู้เกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพ ชนิดของพันธุ์พืช การจัดระบบการปลูกพืช การจัดการแบบผสมผสาน (การเลียนแบบป่า) ความหลากหลายของพันธุ์พืช พื้นที่สำหรับการปลูกพืช ระบบนิเวศโครงสร้างต่างระดับของพืช การปลูกทั้งไม้ยืนต้น ไม้พุ่ม ไม้เลื้อย ลักษณะดิน กระบวนการปลูก การดูแลและบำรุงรักษา รูปแบบการปลูกพืช ปลูกไม้ผลยืนต้นผสมผสานหรือแซมด้วยพืชผักพื้นบ้าน ปลูกพืชผักพื้นบ้านที่เป็นไม้ยืนต้นแซมระหว่างต้นหรือระหว่างแถวของไม้ผลยืนต้น ปลูกพืชผักพื้นบ้านที่เป็นไม้เลื้อยให้เลื้อยขึ้นไปตามลำ การปลูกแบบวนเกษตรไม้ยืนต้นพืชระดับล่างที่เป็นไม้พุ่มไม้คลุมดิน พืชผักพื้นบ้านที่เป็น ไม้ยืนต้นที่ปลูกสลับแซมในพื้นที่ พืชระดับล่างที่เป็นไม้พุ่มหรือไม้คลุมดินที่มีอยู่เดิมในพื้นที่ที่เป็นพืชผักพื้นบ้าน พืชผักพื้นบ้านที่เป็นอาหาร คุณค่าทางอาหารทางโภชนาการ ผักที่มีเบต้าแคโรทีนสูง ผักที่มีฤทธิ์ด้านอนุมูลอิสระสูง ประเภทพืชผักพื้นบ้านจำแนกตามกลิ่นและรสชาติ ได้แก่ พืชผักพื้นบ้านที่มีรสขม พืชผักพื้นบ้านที่มีรสจืด พืชผักพื้นบ้านที่มีรสเปรี้ยว พืชผักที่ทรมัธรีร้อน พืชผัก

พืชบ้านที่มีรสฝาด พืชผักพื้นบ้านที่มีรสมัน พืชผักพื้นบ้านที่มีรสหวาน พืชผักพื้นบ้านกลิ่นช่วยดับคาว
 พืชผักพื้นบ้านรสเผ็ดร้อน พืชผักพื้นบ้านรสเย็นดับคาว การบริโภคผักพื้นบ้านตามฤดูกาล การบริโภคผัก
 พื้นบ้านตามสีผิวกายและโลหิต คนผิวขาว โลหิตมีรสหวาน ควรเลือกรับประทานผักพื้นบ้านรสเผ็ดร้อน
 ขม คนผิวขาวเหลือง โลหิตมีรสเปรี้ยว ควรเลือกรับประทานผักพื้นบ้านรสเค็ม คนผิวดำแดง โลหิตมีรส
 เค็ม ควรเลือกรับประทานผักพื้นบ้านได้ทุกรส ยกเว้น รสเค็ม คนผิวดำ โลหิตมีรสเค็มจัด และเย็นจัด ควร
 เลือกรับประทานผักพื้นบ้านที่มีรสหวาน วิธีการปรุงผักพื้นบ้าน ผักสำหรับนึ่ง ผักสำหรับนึ่ง ลวก ผักที่
 ใช้น้ำ ผักสำหรับปั่น ผักที่ใช้ทำซุบ ผักที่ใช้ทำเครื่องแกง ผักที่ใช้แกง ผักที่ใช้ลวก ผักที่ใช้การจิ้ม ผักที่ใช้
 ทำแจ่ว ผักที่ใช้ซัง ผักที่ใช้ต้ม ผักที่ใช้ตำ ผลไม้ที่ใช้ตำ ผักที่ใช้ผัด ผักที่ใช้ยำ ผักที่ใช้การส้าหรือการยำผัก
 สด เคล็ดลับการปรุงอาหารผักพื้นบ้าน ผักสำหรับปรุงรส ชูรสผงบัว ผักที่มีรสขม ผักดับกลิ่นคาว ผัก
 รสเปรี้ยว ผักที่มีพิษ ส่วนของพืชผักที่นำไปใช้ประโยชน์ กอ ใบ ยอดอ่อน ดอก ผัก ยอด รากหัว เหง้า ลำ
 ต้น ลูกหรือผล หัว เปลือก พันธุ์พืชผักพื้นบ้าน พันธุ์ดอกไม้พื้นบ้าน พืชบก พันธุ์ไม้ยืนต้น พันธุ์
 ไม้ล้มลุก พันธุ์ไม้เลื้อย/ไม้เถา พันธุ์พืชผักที่ใช้เลี้ยงสัตว์ พันธุ์พืชผักสวนครัว พันธุ์พืชผัก พันธุ์ไม้กอ
 ล้มลุก พันธุ์ไม้คลุมดิน พันธุ์ไม้เถาเลื้อย พันธุ์ไม้พุ่ม พันธุ์ไม้พุ่มกึ่งยืนต้น พันธุ์ไม้พุ่มกึ่งเลื้อย พันธุ์ไม้พุ่ม
 ขนาดกลาง พันธุ์ไม้พุ่มขนาดเล็ก พันธุ์ไม้พุ่มขนาดเล็กคลุมดิน พันธุ์ไม้พุ่มขนาดใหญ่ พันธุ์ไม้พุ่มยืนต้น
 พันธุ์ไม้พุ่มล้มลุก พันธุ์ไม้ยืนต้น พันธุ์ไม้ยืนต้นขนาดกลาง พันธุ์ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ พันธุ์ไม้ยืนต้นอวบ
 น้ำ พันธุ์ไม้เลื้อย พันธุ์ไม้เลื้อยคลุมดิน พันธุ์ไม้เลื้อยล้มลุก พันธุ์พืชไร่ วิธีการปลูกพืชผักพื้นบ้าน พืชที่ใช้
 เมล็ดพันธุ์ผสมกับเมล็ดพันธุ์ข้าวแล้วหยอดในหลุมพร้อมกัน พืชที่ปลูกห่างกันในไร่ พืชที่ปลูกโดยใช้
 เมล็ดหวานบริเวณใกล้ท่อไม้หรือเศษไม้ที่ถูกเผา หรือ บริเวณใกล้จอมปลวกเก่า พืชที่ปลูกให้เลื้อยพันตาม
 ต้นไม้แห่งในไร่ ความเชื่อข้อห้าม การพยากรณ์เกี่ยวกับพืชผักพื้นบ้าน การเก็บหาพืชตามฤดูกาล การเก็บ
 เห็ด ข้อห้ามเกี่ยวกับพืช การพยากรณ์สภาพดิน ฟ้า อากาศ พืชผักที่ใช้ประกอบ พืชผักพื้นบ้านที่ให้สี
 ส่วนของพืชผักพื้นบ้านที่ให้สียอมผ้า ส่วนของพืชผักพื้นบ้านที่ให้สีผสมอาหาร กลีบ

พืชสมุนไพร ประเภทพืชสมุนไพร ประเภทดอก ประเภทใบเก็บทั้งต้น ประเภทเปลือกต้น เปลือกราก ประเภทผลและเมล็ด ประเภทราก หัว ช่วงเวลาเก็บเกี่ยวพืชสมุนไพร พืชสมุนไพรสรรพคุณ ทางอาหารและยา พืชสมุนไพรที่ใช้รักษาตามอาการของโรค รักษาโรคแก้ปวดท้อง รสชาติจืด รสชาติจืด เย็น รสชาติเปรี้ยว รสชาติเผ็ด รสชาติฝาด รักษาโรค หอบ หืด (ลูกชะเอม) ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ วิธีใช้ ผล ลำต้น หัว รักษาการระเลือดสะสม ขับเลือดเสียออกโดยเฉพาะผู้หญิงที่คลอดลูก ใบ หัว แก้อาเจียนสะอื้น/สะอึก พืชสมุนไพรบำรุงกำลังของผู้หญิง หลังคลอดลูก ใบ หัว พืชสมุนไพรห้ามหยากแก้อาเจียน ใบ ปล้อง ราก พืชสมุนไพรรักษาอาการปวดฟัน ราก พืชสมุนไพรแก้โรค มดดคืด (ปัสสาวะ เป็นหนอง) พืชสมุนไพรแก้อาการ ท้องอืด ท้องเสีย ใบ หัว พืชสมุนไพรรักษาโรคแผลในกระเพาะอาหาร และลำไส้ พืชสมุนไพรแก้ท้องผูก เนื้อในฝัก ใบและฝักแห้ง ใบอ่อนหรือแก่น ผล ผลสุก พืชสมุนไพร รักษาโรคผิวหนัง กลาก ลำต้นสดหรือแห้ง พืชสมุนไพรแก้ปวดฟัน ดอกช่อหรือทั้งต้น ดอกตูมแห้ง พืชสมุนไพร พืชสมุนไพรรักษาอาการคลื่นไส้ อาเจียน ใบ พืชสมุนไพรแก้อาการท้องเสีย ใบหรือผลดิบ ฝรั่ง ใช้ใบแก่ 10-สมุนไพรแก้ไข้ พืชสมุนไพรขับปัสสาวะ ต้นสดหรือแห้ง พืชสมุนไพรรักษาอาการนอนไม่

หลัก พืชสมุนไพรแก้ไข้ พืชสมุนไพรแก้โรคหืด เหง้าสด พืชสมุนไพรที่ใช้เป็นยาภายนอก พืชสมุนไพรรักษาฟัน พืชสมุนไพรรักษาการอักเสบจากพิษ ของแมลง สัตว์กัดต่อย และพิษพิษ พืชสมุนไพรรักษาแผลอักเสบเรื้อรัง พืชสมุนไพรรักษาโรคผิวหนังจากเชื้อไวรัส พืชสมุนไพรรักษาโรคผิวหนังอักเสบ จาก หิด เหา โลน พืชสมุนไพรรักษาโรคผิวหนังอักเสบจากสิว พืชสมุนไพรที่ป้องกันควบคุมและกำจัดศัตรูพืช พืชที่ใช้ล่อแมลง พืชสมุนไพรไล่แมลง พืชสมุนไพรป้องกันโรคและศัตรูพืช พืชสมุนไพรที่มีกลิ่นหอม พืชสมุนไพรใช้กับสัตว์

พืชอาหารป่า พันธุ์พืชผักป่า คุณลักษณะของพันธุ์พืชผักป่า ส่วนที่นำมาบริโภค ช่วงเวลาออกผลผลิต รสชาติ การเก็บผักป่าแบบเกื้อกูลธรรมชาติ การเรียนรู้กระบวนการถ่ายทอดความรู้ การรู้แหล่งเกิดผักป่าตามเชิงเขาที่ไม่สูงชัน การจำแนกพืชอาหารป่า ตามลักษณะการเจริญเติบโต ป่าโปร่งที่อยู่ระหว่างป่าดิบกับป่าเมี่ยง ตามริมห้วยขึ้นริมห้วย ตามฤดูกาลเก็บเกี่ยว ตามลักษณะดิน ดินไถล้าห้วย ดินดำแดง ดินแดง ดินดำ ตามสวนเมี่ยง ตามแหล่งที่อยู่ พืชไม้เลื้อย พืชไผ่ พืชเฟิร์น พืชไม้พุ่ม พืชไม้ยืนต้น การจำแนกพืช สัตว์ อาหารป่า ระบบคุณค่าเกี่ยวกับพืชอาหารป่า ตามลักษณะการให้คุณค่าตามแหล่งกำเนิดที่อยู่อาศัยของพืชหรือสัตว์ชนิดนั้นๆ ตามลักษณะของพืชหรือสัตว์

หมวดย่อยที่ 3: ไม้ผล ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย การทำสวนเชิงเดี่ยว เงื่อนไขทางด้านกายภาพในการทำสวนเชิงเดี่ยว ลักษณะภูมิประเทศ สมรรถนะของดิน แหล่งน้ำ เงื่อนไขด้านการถือครองที่ดินในการทำสวนเชิงเดี่ยว เงื่อนไขทางด้านสังคมในการทำสวนเชิงเดี่ยว เงื่อนไขทางการศึกษา และการฝึกอบรม เงื่อนไขด้านระบบการผลิตในการทำสวนไม้ผลเชิงเดี่ยว การเลือกพื้นที่และการปลูก การป้องกันและบำรุงรักษา โรคแมลงและการป้องกันกำจัดโรค การให้น้ำ การให้น้ำแบบพ่นฝอย การให้น้ำแบบน้ำหยด การดูแลต้นหลังปลูก การตัดแต่ง การตัดแต่งช่อดอก การตัดแต่งช่อผล การตัดแต่งกิ่งและใบอ่อน การเก็บเกี่ยวผลผลิต การทำสวนผลไม้ผสมป่าการจัดการสวนไม้ผลผสมป่า การเลือกพื้นที่และการปลูก ลักษณะพื้นที่ พันธุ์ไม้ผล บทบาทต้นไม้ต่อการให้ร่มเงาและผลิตน้ำป่าหัวสวน ป่าหัวน้ำ บทบาทต้นไม้ต่อการหมุนเวียนของธาตุอาหารพืช บทบาทของต้นไม้และไม้พื้่นล่างกับการป้องกันการชะล้างหน้าดินและความรุนแรงของฝน บทบาทของต้นไม้ต่อการป้องกันคลื่นพัง การปลูกไม้ผลผสมในป่า การทำสวนไม้ผลผสมป่า ระบบการให้น้ำ การให้น้ำ โรคและการป้องกันกำจัด การทำสวนวนเกษตร ได้แก่ เงาะ ทุเรียน ชมพู่เพชร มะขาม มะม่วง มังคุด ปัจจัยการผลิต ดิน แหล่งน้ำ การคัดเลือกพันธุ์ การขยายพันธุ์ การปรับปรุงพันธุ์ การปลูก การดูแลบำรุงรักษา การให้น้ำ การให้น้ำ การกำจัดศัตรูพืช โรคพืช การเก็บเกี่ยวผลผลิต รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญา ไม้ผลผสมป่าและไม้ผลเชิงเดี่ยว การจัดการสวนไม้ผลผสมป่าและไม้ผลเชิงเดี่ยว ได้แก่ ลองกอง ลำไย สละ กระบวนการผลิต การเตรียมพื้นที่การปลูก การดูแลรักษา การให้น้ำช่วยสะสมอาหาร การให้น้ำ ช่วงตัดแต่งกิ่ง ช่วงเริ่มสะสมอาหาร การป้องกันการโค่นล้มและการหักโค่น ช่วงก่อนออกดอก ถึงดอก การแต่งดอก-ช่อดอก การเก็บเกี่ยว วิธีการกำจัดวัชพืช การกำจัดศัตรูพืช โรค

คุณลักษณะพิเศษ: 1) พื้นที่ที่ทำนา จำแนกตามชื่อภูมิภาค ชื่อจังหวัด ชื่ออำเภอ และชื่อทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น-จำแนกตามกลุ่มชาติพันธุ์ 2) กลุ่มชาติพันธุ์ตามลำดับอักษร ก – ฮ 3) สุพรรณบุรี

ชีวภาพ แบ่งตามการใช้ประโยชน์ ตามลำดับอักษรของสูตรปุ๋ยชีวภาพก-ส 4) วัชพืชจำแนกตามชื่อวัชพืช เรียงตามลำดับอักษร ก-ส 5) วัชพืช จำแนกตามชนิดวัชพืช ใบกว้าง ใบแคบ เรียงตามลำดับอักษร ก-ส 6) แมลงศัตรูข้าวจำแนกตามชื่อเรียงตามลำดับอักษร ก-ส 7) โรคข้าวจำแนกตามชื่อเรียงตามลำดับอักษร ก-ส 8) สัตว์ที่มีประโยชน์ในการกำจัดศัตรูพืช เรียงตามลำดับอักษร ก-ส

2.3 หมวดการเลี้ยงสัตว์

ขอบเขตความรู้หมวดการเลี้ยงสัตว์ ประกอบด้วยเนื้อหา การเลี้ยงสัตว์เฉพาะชนิด

1) การเลี้ยงกบเตปือ กบจุก ประกอบด้วยเนื้อหาความรู้วงจรชีวิต การออกหากิน ฤดูหนาว ฤดูฝน การวางไข่ ลักษณะของไข่ วิธีการเลี้ยงกบ พิธีกรรมเลี้ยงผีน้ำ การใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์กบ การเพาะพันธุ์เลี้ยงป่าต้นน้ำ

2) การเลี้ยงไก่ชน ประกอบด้วยเนื้อหาความรู้ ต้นกำเนิดไก่ชน การป้องกันและการรักษา ตำรับยา ลักษณะไก่ชน การเลี้ยงไก่ชน โรงเรือนเลี้ยงไก่ชน คุณภาพอาหารไก่ การฟักไข่ไก่ชน ฤดูกาล วิธีเลือกแม่ไก่ การดูแลแม่ไก่

3) การเลี้ยงไก่พื้นเมือง ประกอบด้วยเนื้อหาความรู้ การผลิตและการจัดการ ผลผลิต การเลี้ยง ความเชื่อและวัฒนธรรม พันธุ์ไก่พื้นเมือง การคัดเลือกพ่อ-แม่พันธุ์ การเลี้ยงรูปแบบ การเลี้ยง การดูแลสุขภาพ โรคอาการของโรค การรักษา ตำรับ

4) การเลี้ยงควาย ประกอบด้วยเนื้อหาความรู้ คุณค่าและความหมายการเลี้ยงสัตว์ วัว ควาย การคัดเลือกพันธุ์ พันธุ์ควาย การดูแลลักษณะควาย ระบบการผลิตควาย ระบบผลิตสัตว์เชิงเดี่ยว ระบบปลูกพืช-เลี้ยงสัตว์ผสมผสาน ระบบการเลี้ยงแบบพอมิพอกิน การใช้ประโยชน์ ระบบเกษตรผสมผสาน รูปแบบการเลี้ยง การซื้อขายควาย นายฮ้อยจัวควาย เทคนิคการซื้อขาย กระบวนการศึกษา ถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญา วิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้ของนายฮ้อย โรค การป้องกันและรักษา การฟักควายเพื่อใช้งาน พิธีกรรมและความเชื่อ

5) การเลี้ยงโคพื้นเมือง ประกอบด้วยเนื้อหาความรู้ คุณค่าและความหมายการเลี้ยงโคพื้นเมือง การใช้ประโยชน์ พันธุ์วัว การคัดเลือกพันธุ์ พันธุ์วัวชี้แก่น พันธุ์พื้นเมือง การเลือกซื้อ ช่วงเวลา ราคาอุปกร์ การตลาดการขาย เกษะขายขอด ลักษณะโค พิธีกรรม การรับขวัญโค การต้อนรับโค การสู่ขวัญข้าวสู่ขวัญโค โรค การป้องกันและรักษา วิธีการเลี้ยงวัว อาหารสำหรับวัว การผสมพันธุ์ ความเชื่อ

6) การเลี้ยงช้าง ประกอบด้วยเนื้อหาความรู้ การคล้องช้าง การโพนช้าง การใช้ประโยชน์จากช้าง การดูแลรักษาของช้าง การทำคอกช้าง การอาบน้ำให้ช้าง การขยายพันธุ์ช้าง การดูแลสุขภาพช้าง อาหารช้าง การถ่ายทอดความรู้

7) การเลี้ยงนกเขาชวา ประกอบด้วยเนื้อหาความรู้ ความเชื่อตามหลักคำสอนทางศาสนาอิสลาม คุณลักษณะของนกเขาชวา

กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น การเรียนรู้และถ่ายทอด การผสมพันธุ์นกเขาชวา การสงวนพันธุ์

8) การเลี้ยงผึ้ง ประกอบด้วยเนื้อหาความรู้ การจับผึ้ง ขั้นตอนการจับผึ้ง การทำความเข้าใจในฤดูกาลสร้างรังของผึ้ง การหารังผึ้ง การเตรียมอุปกรณ์วัสดุสำหรับใช้แค ไม่แคหรือแม่แค ไม่ง่าก่อน ตะปูหมรงเชือกครุ กาย ไม่ปลี ถัง การเก็บน้ำผึ้ง เหล็ดผึ้ง ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการจับผึ้ง เครื่องมิดสะหมาง การเก็บและถนอมน้ำผึ้ง การสวดบทคาถา การแคไม้

9) การเลี้ยงสุกร ประกอบด้วยเนื้อหาความรู้ การเลี้ยงสุกร การให้อาหารเหลว โรงเรือน การผสมเทียมสุกร

10) การเลี้ยงหนอนไหม ไข่ ประกอบด้วยเนื้อหาความรู้ วงจรชีวิตผีเสื้อของหนอนไหม ไข่ ตัวอ่อน ตัวแก่ คักแค้ วิธีการยกแหล่งกำเนิด การเก็บหนอนไหม ไข่ วิธีการสังเกตการณ์เข้าของหนอนไหม ไข่ ศัตรูของหนอนไหม ไข่ ชนิดของหนอนไหม ไข่ วิธีการดูแลแหล่งที่อยู่ ความสะอาดของหนอนไหม ไข่ วิธีการเลี้ยงพ่อพันธุ์แม่พันธุ์หนอนไหม ไข่ การใช้ประโยชน์จากไหม ไข่ สถานภาพของหนอนไหม ไข่ ไหม ไข่ การตัดไหม ระบบนิเวศ การเพาะพันธุ์เลี้ยงพ่อพันธุ์แม่พันธุ์ การเพาะเลี้ยงหนอนไหม ไข่ (กิเบาะ)

โครงสร้างความรู้ของหมวดการเลี้ยงสัตว์ จากการวิเคราะห์ข้างต้นอาจจำแนกโครงสร้างความรู้ได้ดังนี้

หมวดใหญ่ (Classes): หมวดการเลี้ยงสัตว์

หมวดย่อย 1 : การเลี้ยงสัตว์เฉพาะชนิด ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย

1. การเลี้ยงกบเดือ กบจุก ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย วงจรชีวิต การออกหากิน ฤดูหนาวฤดูฝนการวางไข่ลักษณะของไข่ การเจริญเติบโตสถานภาพวิธีการเลี้ยงกบ การทดลองเลี้ยงกบตามธรรมชาติ พิธีกรรมเลี้ยงผีน้ำขั้นตอนการเตรียมกิจกรรม วิธีการทำพิธีบ่อที่ 1 บ่อที่ 2 การรำหรือเรียกผี การใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์กบ การเพาะพันธุ์เลี้ยงป่าต้นน้ำ

2. การเลี้ยงไก่ชน ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย ดันกำเนิด ไก่ป่าแดง ไก่ป่าศรีลังกาไก่ป่าสีเทาหรือไก่ป่าอินเดีย ไก่ป่าเขียวหรือไก่ป่าขาว ไก่อยู่ ลักษณะ สี ขนปาก พันธุ์ไก่ชน ไก่เหลืองหางขาว ไก่ประดู่หางดำไก่เขียวแมลงภูหางดำ/เขียว ไก่ดำ ไก่ลายข้าวดอก ไก่สีดอกหมากหางขาว ไก่เขียวเลาหางขาว การป้องกันและการรักษา ตำรับยาลักษณะไก่ชน ลักษณะไก่งาม รูปร่างสวยสวยงาม สีสันสวยงามหน้างามหน้าสวย แข็งงามกิริยาท่าทางชั้นเชิงงามหน้าสวยงามหงอนไก่ ปากไก่ดาหูไก่ คางไก่หน้าไก่ ลักษณะของไก่ไร้สัญชาติญาณ ไก่ที่มีลักษณะไม่ดี หัว-หน้าหงอนเหนียง ปาก คอหน้าอก ลำตัว หลังปีก หาง สร้อยกระปุกน้ำมัน แข็งนิ้ว เดือยการเลี้ยงไก่ชน โรงเรือนเลี้ยงไก่ชน คุณภาพอาหารไก่ การฟักไข่ไก่ชน ฤดูกาล วิธีเลือกแม่ไก่ ไร่ ไร่ลม ไก่สาว การดูแลแม่ไก่

3. การเลี้ยงไก่พื้นเมือง ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย การผลิตและการจัดการผลผลิต การเลี้ยงองค์ความรู้และวิเคราะห์ระบบการเลี้ยง ความเชื่อและวัฒนธรรม พันธุ์ไก่พื้นเมือง การคัดเลือกพ่อ-แม่พันธุ์ การเลี้ยงรูปแบบการเลี้ยง การดูแลสุขภาพ โรคอาการของโรค การรักษา ตำรับ

4. การเลี้ยงควาย ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย คุณค่าและความหมายการเลี้ยงสัตว์ วัวควาย การคัดเลือกพันธุ์ พันธุ์ควาย ควายไทย (ควายปลัก) ควายพันธุ์มูร่าห์ ควายลูกผสมกระบือ กระบือปลัก กระบือควายควายหนองน้ำ ควายปลัก การดูแลลักษณะควาย ลักษณะที่ดี(กะเยาว์เจีย ขวัญดี) การ

คุณลักษณะจากขวัญ ลักษณะจากขวัญไม่ดี (กะเขว่วมันเจียวขวัญไม่ดี) ระบบการผลิตควาย ระบบผลิตสัตว์เชิงเดี่ยว ระบบปลูกพืช-เลี้ยงสัตว์ผสมผสาน ระบบการเลี้ยงแบบพอมิพอกิน การใช้ประโยชน์แรงงาน นำนม เนื้อมูลเป็นปุ๋ยทรัพยากรดินของเกษตรกร ความมั่นคงทางอาหาร ระบบเกษตรผสมผสาน การปลูกพืชเลี้ยงสัตว์ หลักประกันความเสี่ยงของครอบครัวเป็นส่วนหนึ่งของสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ประเพณี รูปแบบการเลี้ยงการเลี้ยงปล่อยในป่า การเลี้ยงขังคอก การเลี้ยงแบบชั่วคราว การเลี้ยงในไร่ การสร้างคอก โรงเรือน การซื้อขายควาย นายฮ้อยจัวควาย เทคนิคการซื้อขาย กระบวนการศึกษาถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญา วิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้ของนายฮ้อย โรคตาแดงตาเจ็บ ท้องอืด ตาโดนงูพันพิษใส่เท้าเจ็บเท้าเปื่อย เจ็บปาก ปากเป็นแผล เป็นไขร้อนใน ยามารุงการตรวจสุขภาพจากมูล การฝึกควายเพื่อใช้งานยาที่ใช้ในการบังคับ พิธีกรรมและความเชื่อ พิธีปล่อยควาย พิธีเรียกขวัญควาย(ฮาวปลิงกระเบรีย) พิธีสู่ขวัญควาย เครื่องประกอบพิธีสู่ขวัญควาย

5. การเลี้ยงโคพื้นเมือง ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย คุณค่าและความหมายการเลี้ยงโคพื้นเมือง หลักประกันในการกู้ยืมเงิน การใช้ประโยชน์ การเลี้ยงเพื่อใช้แรงงาน การใช้เป็นพาหนะ มูลโค หนังโค กระดูกโค เขาโค มูลทำปุ๋ย พันธุ์วัว การคัดเลือกพันธุ์ พันธุ์วัวจี้แก่น พันธุ์พื้นเมือง การเลือกซื้อ ช่วงเวลา ราคาารูปร่าง การตลาดการขาย เค้าขายขอด ลักษณะโคที่ดี ที่ไม่ดี โรคของโค ตารอด วงตาคำเป็นสีขาวขุน โรคห่าขี้ปูน(ขี้ขาว) โรคท้องอืด หัวดอกกระเจียว(แผลตามร่างกาย โรคพยาธิ โรคปากและเท้าเปื่อย โรคลิ้นเปื่อยโรคตาและเจ็บตา โรคท้องร่วง โรคท้องผูกไม่ถ่าย โรคท้องอืด โรคไข้หวัดหลังแข็ง ฟกช้ำ ขาเคล็ด แผลอักเสบเรื้อรัง แผลเน่า พิธีกรรม การรับขวัญโค การต้อนรับโค การสู่ขวัญข้าวสู่ขวัญโควิธีการเลี้ยงวัว การเลี้ยงแบบปล่อย อาหารสำหรับวัว อาหารวัวรุ่นอาหารหย่านอาหารขั่น การผสมพันธุ์ ความเชื่อการออกลูกไม่มีน้ำนม วัวตกลูกหรือออกลูกใหม่ การรักษาเจ็บป่วยรักษาโดยคาถา เช็ด

6. การเลี้ยงช้าง ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย การคล้องช้าง การโพนช้าง การใช้ประโยชน์จากช้าง การฝึกช้างไว้ใช้งานแสดงโชว์ การดูแลรักษาของช้าง การทำคอกช้าง การอาบน้ำให้ช้าง การขยายพันธุ์ช้าง การดูแลสุขภาพช้าง อาหารช้าง การถ่ายทอดความรู้

7. นกเขาขาว ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย ความเชื่อตามหลักคำสอนทางศาสนาอิสลาม คุณลักษณะของนกเขาขาว ลักษณะดีลักษณะไม่ดี กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการเรียนรู้การจัดสภาพแวดล้อม การเรียนรู้และถ่ายทอดภายในครอบครัว การเรียนรู้จากความสัมพันธ์ภายในชุมชน การเรียนรู้ด้วยตนเอง การสั่งสมและถ่ายทอดความรู้ภายในครอบครัวและเครือญาติ การปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใช้ความรู้ ความสัมพันธ์ระหว่าง การอนุรักษ์สภาพแวดล้อมในท้องถิ่น การอนุรักษ์คุณภาพดิน การอนุรักษ์คุณภาพน้ำ การอนุรักษ์ป่า การผสมพันธุ์นกเขาขาว การสงวนพันธุ์

8. การเลี้ยงผึ้ง ขอบเขตเนื้อหา ประกอบด้วย การจับผึ้ง ขั้นตอนการจับผึ้ง การทำความเข้าใจในฤดูกาลสร้างรังของผึ้ง การหารังผึ้ง การเตรียมอุปกรณ์วัสดุสำหรับใช้เค ไม่แคหรือแม่แค ไม่้งาค้อน ตะปูหมรงเชือกครุ กาย ไม่ปติ ถัง การเก็บน้ำผึ้งเหลิดผึ้ง ความเชื่อการสังเวญุมิเทวดาหรือสิ่ง

ศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการจับผี เครื่องมิดสะหมาง การเก็บและถนอมน้ำผึ้ง การสวดบทคาถา การแคไผ่

9.การเลี้ยงสุกร ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย การเลี้ยงสุกร การให้อาหารเหลว โรงเรือน การผสมเทียมสุกร

10.การเลี้ยงหนอนไหม วัฏจักรชีวิตผีเสื้อของหนอนไหม ไผ่ตัวอ่อน ตัวแก่ ดักแด้ วิธีอนุรักษแหล่งกำเนิด การเก็บหนอนไหม วิธีการสังเกตการณ์เข้าของหนอนไหม ศัตรูของหนอนไหม ชนิดของหนอนไหม วิธีดูแลแหล่งที่อยู่ ความสะอาดของหนอนไหม วิธีการเลี้ยงพ่อแม่พันธุ์แม่พันธุ์หนอนไหม การใช้ประโยชน์จากไหม สถานภาพของหนอนไหมไหมไหม การตัดไหม ระบบนิเวศการเพาะพันธุ์เลี้ยงพ่อแม่พันธุ์-แม่พันธุ์ การเพาะเลี้ยง หนอนไหม (คีมะ)

ลักษณะพิเศษ : พื้นที่ทำการเกษตรพื้นบ้าน จำแนกตามชื่อภูมิภาค ชื่อจังหวัด ชื่ออำเภอ และชื่อทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น

2.4 หมวดความรู้การทำประมงพื้นบ้าน

ขอบเขตความรู้หมวดการทำประมงพื้นบ้าน

1) ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับการประมง ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย การอนุรักษ์วังปลา การกำหนดเขตอนุรักษ์ปลา การจัดการระบบนิเวศ

2) การประมงตามชนิดสัตว์

2.1 การหาปลาและจับสัตว์น้ำ ประกอบด้วยเนื้อหา ความหมายเชิงวัฒนธรรม ความเชื่อ เครื่องมือจับปลา ชนิดปลา พันธุ์ปลา ระบบนิเวศพื้นที่ ฤดูกาล ลักษณะพื้นที่ วิธีการจับปลา การใช้เครื่องมือ การทำประมง การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง การอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง กระบวนการเรียนรู้ ความเชื่อและข้อห้ามเกี่ยวกับการทำการประมงและการทำเครื่องมือประมง การสังเกตสภาพดินฟ้าอากาศ

2.2 การเลี้ยงกุ้งในน้ำจืด ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย การเก็บเกี่ยวผลผลิต การจัดการคุณภาพน้ำ การจัดการโรค การให้อาหารและการเลี้ยงอาหาร การเตรียมบ่อ การปล่อยลูกกุ้ง การเลือกพันธุ์กุ้งและลูกกุ้ง การให้อาหาร การดูแลการผลิต ปัญหาและอุปสรรค ฤดูกาล วิธีการบันทึกและถ่ายทอดความรู้

หมวดย่อย (Sub-Classes): โครงสร้างความรู้ของหมวดการทำประมงพื้นบ้าน

หมวดย่อย1: ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับการประมง ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย การอนุรักษ์วังปลา ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย การกำหนดเขตอนุรักษ์ปลา การจัดการระบบนิเวศ การหาปลาและจับสัตว์น้ำ ความหมายเชิงวัฒนธรรม ความเชื่อ เครื่องมือจับปลา ชนิดปลา พันธุ์ปลา ระบบนิเวศพื้นที่ ฤดูกาล ลักษณะพื้นที่ วิธีการจับปลา การใช้เครื่องมือ การทำประมง การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง การอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง กระบวนการเรียนรู้ กระบวนการรวมกลุ่ม การบอกเล่าผ่านพิธีกรรม การเรียนรู้จากระบบการผลิต การเรียนรู้จากระบบคุณค่า การสังเกตจากผู้ปกครอง การสั่งสมและการถ่ายทอดความรู้จากระบบการผลิต การสั่งสมและการถ่ายทอดความรู้จากระบบ การอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน

การสั่งสมและการถ่ายทอดความรู้จากระบบความเชื่อ ความเชื่อของแต่ละบุคคลภายในครอบครัว การปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใช้ความรู้ระบบการผลิต ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กันระบบคุณค่า ปัจจัยการผลิต การใช้แรงงานการผลิตแรงงานในครัวเรือน เครื่องมือ ความต้องการพื้นฐานแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ระบบคุณค่าความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนระหว่างคนกับธรรมชาติคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ความเชื่อ และข้อห้ามเกี่ยวกับการทำการประมงและการทำเครื่องมือประมง การสังเกตสภาพดินฟ้าอากาศ ลมที่พัดผ่านความรู้ที่เป็นการปรับเปลี่ยน การประยุกต์สิ่งใหม่ ให้มีความสอดคล้องกับการทำประมง ได้แก่ การสร้างบ้านให้ปลา การทำไซกุ้ง การทำกระบอกไม้ดักปลาไหล ความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ และการได้รับถ่ายทอดมาจากการสังเกตพฤติกรรมของปลา การรู้จักธรรมชาติและสถานที่อยู่ของปลา แต่ละชนิด เช่น การสังเกตพรายน้ำ เมื่อปลาในกินหอย การตกเบ็ดปลาราย ตามขอนไม้ผุ การไล่แบ่ง บริเวณเป็นสันดินหรือบริเวณที่มีกอผักตบชวาและสาหร่าย ฤดูกาลกับการทำการประมง ความรู้เรื่องลม ความแรงของลมเป็นอย่างไร คือ ลมเหนือ เป็นลมที่พัดมาจากทางตอนเหนือในฤดูหนาว (ตุลาคม-มกราคม) ลมใต้ เป็นลมที่พัดมาจากทางตอนใต้ ในฤดูร้อน และฤดูฝน (กุมภาพันธ์-กันยายน) โดยในช่วงสงกรานต์ จะมีลมพัดแรงฤดูฝนหรือฤดูน้ำหลาก เช่น ปลาดุก ปลาช่อน ปลาสลิด ปลาสร้อย ปลากระเรียน ปลาดอง ปลาไหล ปลากระดี่ ฤดูร้อน จะเป็นช่วงที่น้ำลด เช่น ปลานิล ปลาไน ปลาช่อน ปลาหมอเทศ ปลาหมอช้างเหยียบ ปลาน้ำ ปลาตอง ปลาหลด ฤดูหนาว ปลาจะมีไขมันมาก มีรสชาติดี ไม่คาว เช่น ปลานิล ปลาช่อน ปลาไน ปลาดูเหียน ปลากระยาความเชื่อเกี่ยวกับวัน เวลาในการออกไปหาปลา และทำเครื่องมือประมง เช่น จะไม่ออกไปหาปลาในวันสำคัญทางพุทธศาสนา หรือเทศกาลประจำปี การจับปลาในวันที่เป็นมงคล เชื่อว่าจะทำให้จับปลาได้เป็นจำนวนมาก ตลอดจนการถือเคล็ดในการทำเครื่องมือประมง เช่น วิธีการสานแห วิธีการทำคันเบ็ด หรือข้อห้ามเกี่ยวกับสิ่งที่เป็นอัมงคลสำหรับเครื่องมือ รวมทั้งมีข้อห้ามต่างๆ ในการทำการประมงหรือการใช้เครื่องมือประมง ด้วยเหตุผลความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับความสามารถ และจำนวนปลาที่จะจับได้เป็นสาเหตุหลัก เช่น ชาวประมงบางคนมีความเชื่อว่าจะไม่ออกไปหาปลาในวันพระ วันสำคัญทางพุทธศาสนา วันสงกรานต์ ชาวประมงบางคน จะทำเครื่องมือประมงในวันที่เป็นวันมงคล เช่น การสานแหตาข่าย มักจะทำในช่วงประเพณีสงกรานต์ในวันพญาวัน การทำคันเบ็ดโดยมากจะทำวันอังคาร

หมวดย่อย2: การประมงตามชนิดสัตว์ ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย

2.1การเลี้ยงปลาในกระชัง ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย การเตรียมกระชัง ลักษณะของความรู้ เลี้ยงปลา การอนุบาลลูกปลา พันธุ์ปลา ได้แก่ ปลาแรด รสชาติ วิธีการเลี้ยง

2.2การเลี้ยงกุ้งในน้ำจืด ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย การเก็บเกี่ยวผลผลิต การจัดการคุณภาพน้ำ การจัดการโรค การให้อาหารและการเลี้ยงอาหาร การเตรียมบ่อ การปล่อยลูกกุ้ง การเลือกพันธุ์กุ้งและลูกกุ้ง การให้อาหาร ต้นทุนการผลิต ปัญหาและอุปสรรค ฤดูกาล วิธีการบันทึก และถ่ายทอดความรู้

ลักษณะพิเศษ: ชื่อภูมิภาค ชื่อจังหวัด ชื่ออำเภอ และชื่อทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น

2.5 หมวดความรู้การล่าสัตว์

ขอบเขตความรู้หมวดการล่าสัตว์ ประกอบด้วย ความรู้ทั่วไปการล่าสัตว์ ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย สัตว์ป่า วิธีการล่า การเลือกทำเลในการล่า การแบ่งงานล่าสัตว์ แมง-แมลง แยะและกิ่งก่า อุปกรณ์การล่า การเรียนรู้การล่าสัตว์

หมวดความรู้ย่อย : ความรู้ทั่วไปการล่าสัตว์ ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย การล่าสัตว์ เฉพาะชนิด สัตว์ป่า ได้แก่ ไก่ป่า พังพอน เนื้อกวางฟาน หมูป่า วิธีการล่า ไรซ์ข้าวเปลือก ปิ่นแก้ว หมาพราน การเลือกทำเลในการโห่ไล่เนื้อ ทำเลในการช่มยิงการแบ่งงานล่าสัตว์ การแบ่งบทบาทล่าเนื้อ ประกอบด้วย แหล่งแม่ทัพพรานโดยแหล่ง มีหน้าที่ในการโห่ไล่เนื้อให้ไปในทิศทางที่ต้องการแม่ทัพจะมีหน้าที่คอยควบคุมดูแลและสั่งการให้ดำเนินการต่างๆในระหว่างล่าเนื้อและถือเป็นตัวแทนในการติดต่อกับภูมิเจ้าที่เพื่อขอล่าเนื้อตลอดจนการเลี้ยงผีสงต่างๆเมื่อการล่าเนื้อสำเร็จลงพรานมีหน้าที่คอยช่มยิงเนื้อที่แหล่งไล่ต้อนมา

แมง-แมลง ได้แก่ มดแดง-ไข่มดแดงแมงทับแมงอย่างจีนแมงกูดจีแมงคามแมงจินนแมงดา บึง แยะและกิ่งก่า แยะจะชอบอยู่กับผิวดินคอนอาศัยอยู่ในรู สภาพพื้นที่โคกโนนต่างๆที่เป็นดินร่วนปนทราย กิ่งก่าเป็นสัตว์ที่ชอบอาศัยอยู่ตามต้นไม้ใหญ่มีชีวิตอยู่ตามโคนต้นไม้กิ่งไม้ตลอดจะลงมาพื้นดิน บางโอกาสเท่านั้น อุปกรณ์การล่าสัตว์ หนังสือการล่าสัตว์ การใช้บ่วง การเรียนรู้การล่าสัตว์ การเรียนรู้ธรรมชาติของแมลงที่อาศัยอยู่ ลักษณะนิสัยแหล่งหากินและช่วงเวลาที่แมลงมาก การเรียนรู้เรื่องแมลงผ่านการให้ความรู้แบบเป็นธรรมชาติผสานกับประสบการณ์ของผู้เรียนเองพฤติกรรมการบริโภคของคนเมืองในฐานะอาหารคาวหรืออาหารพิศดารที่ชวนลิ้มลองแหล่งโปรตีนที่ให้คุณค่าทางอาหารสูง การพัฒนาระบบการเลี้ยงแมลงบางชนิด เช่น จิ้งหรีด เพื่อการบริโภค เป็นต้น การเรียนรู้ด้วยการบอกกันปากต่อปาก พ่อแม่สอนลูก การสังเกตการจดจำ วิธีการหาแมลงการใช้ไฟสว่างได้หา (ล่อให้แมลงบินมาหา) การขุดการกันแมลงจำพวกชอบอาศัยอยู่ในรูเช่น จิโป่ม จิ้งหรีด การขยี้เหย้าเช่นกูดจีเสียมถาก แมลงจักจั่นยางไม้เหนียวๆที่ทำจากยางต้นโพธิ์ต้นหาดผสมน้ำมันยางใส่กระบอกไม้ไผ่เพื่อสำหรับจุ่มน้ำยางบริเวณปลายไม้ไผ่ยาวหรือไม้ลำปอข้างหนึ่งเพื่อไว้ตะกั่วกับตัวหรือปักจักจั่นที่เกาะส่งเสียงอยู่ตามต้นไม้ วิธีการจับแมลง การเลือกใช้วิธีการที่เหมาะสมกับชนิดของแมลงการสังเกตการทดลองการเรียนรู้การปรับใช้

ลักษณะพิเศษ: ชื่อภูมิภาค ชื่อจังหวัด ชื่ออำเภอ และชื่อทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น ตามลำดับอักษร ก-ฮ 2) สัตว์ป่า จำแนกตามชื่อสัตว์ป่า ตามลำดับอักษร ก-ฮ 3) แมง-แมลง จำแนกตามชื่อแมง-แมลง ตามลำดับอักษร ก-ฮ

ตารางที่ 31 แผนการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม (เกษตรกรรมพื้นบ้าน)

หมวด (Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวด	คุณลักษณะพิเศษของหมวด
เกษตรกรรมพื้นบ้าน	ขอบเขตความรู้หมวดเกษตรกรรมพื้นบ้าน ประกอบด้วย -ความรู้ทั่วไปการเกษตรแบบพื้นบ้าน เนื้อหาประกอบด้วย ประเภทการเกษตรแบบพื้นบ้าน แนวคิดการเกษตรแบบพื้นบ้าน แนวคิดการทำเกษตรเพื่อพึ่งตนเอง แนวคิดความสมดุลตามระบบของธรรมชาติ แนวคิดระบบธาตุ 4 คุณค่าการเกษตรแบบพื้นบ้าน ปัจจัยส่งผลต่อแนวคิดการเกษตรแบบพื้นบ้าน การนำแนวคิดการเกษตรแบบพื้นบ้านไปปฏิบัติ รูปแบบการเกษตรพื้นบ้าน ลักษณะการเกษตรพื้นบ้าน ระบบการตลาดและรายได้	-
	-การจัดการสารสนเทศภูมิปัญญาเกษตรกรรม เนื้อหาประกอบด้วย การจัดหาสารสนเทศภูมิปัญญาเกษตรกรรม ตัวบุคคล การรวบรวมจากการพูดคุย การให้คำปรึกษา การระดมความคิดเห็น การประชุม การถอดบทเรียน การสรุปประสบการณ์ของปราชญ์ชาวบ้าน แนวคิดปราชญ์ชาวบ้าน การเรียนรู้ของปราชญ์ชาวบ้าน ปราชญ์ชาวบ้าน	-
	-เครื่องมือในงานเกษตรกรรม เนื้อหาประกอบด้วย เครื่องมือเตรียมดิน เครื่องมือไถครี้อ เครื่องมือคราด (ฝือ ฝุย) เครื่องมือขุดเครื่องมือชักน้ำเข้านา เครื่องมือซ่อมคันนา เครื่องมือการจัดการน้ำ เครื่องมือเก็บเกี่ยว เครื่องมือถอนวัชพืช เครื่องมือดูแลรักษาข้าว เครื่องมือมัดข้าว เครื่องมือตีข้าว เครื่องมือนวดข้าว เครื่องมือแยกฟางข้าว เครื่องมือแยกข้าว เครื่องมือหอบกล้า เครื่องมือขนย้าย เครื่องมือเก็บรักษาผลผลิต เครื่องมือค้ำข้าว เครื่องมือช่วยทุ่นแรง เครื่องมือคักจับสัตว์น้ำ เครื่องมือคักจับสัตว์บก เครื่องมือคักจับสัตว์ปีก เครื่องมือเลี้ยงสัตว์ปีก เครื่องมือที่ใช้จับเป็นประเภทที่ใช้รมฟ่ง เครื่องมือที่ใช้กับเรือ เครื่องมือจับปลา ส่วนประกอบวัสดุที่ใช้ทำ การวิเคราะห์เชิงวัสดุ การวิเคราะห์เชิงกระบวนการ การวิเคราะห์เชิง การนำไปใช้ ความเชื่อที่เกี่ยวกับเครื่องมือ	-
	ที่ดินและดิน ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย -ที่นา ที่ดิน ระบบการหมุนเวียนการใช้ที่ดิน การใช้ประโยชน์พื้นที่ ตามเงื่อนไขที่กำหนด การถือครองและสิทธิทำกิน สภาพพื้นที่ -ดิน ขอบเขตเนื้อหา ประกอบด้วย การจำแนกดิน ลักษณะดิน พันธุ์พืช ที่ปลูก ดัชนีบอกลักษณะดิน พืชใบกว้าง พืชใบแคบ ดินเย็น ดินแก่ ดินร่อน ประเภทดิน การปรับปรุงดิน การเตรียมดิน ดินก่อนการเพาะปลูก การใช้ปุ๋ยธรรมชาติ การ	-

หมวด (Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวด	คุณลักษณะพิเศษของหมวด
	ใช้วัชฐธรรมชาติ การปรับปรุงด้วยวิธีธรรมชาติ การปลูกพืชหมุนเวียน การฟื้นฟูดิน การอนุรักษ์ดิน วิธีการอนุรักษ์ดิน การเลือกประเภทพืชปลูกที่เหมาะสมกับดิน การอนุรักษ์ป่าต้นน้ำและต้นไม้ การทำคันดิน การเสื่อมสภาพของดิน การกษัยของดิน การขาดน้ำในดิน การขาดอากาศในดิน การขาดอาหารพืชในดิน ดินมีเกลือสะสม สารเป็นพิษอยู่ในดิน การถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับดิน การถ่ายทอดความรู้ผ่านความเชื่อเรื่องผี ประเพณีวัฒนธรรมของชุมชน การบอกเล่าโดยตรง ผ่านพิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณี ของท้องถิ่น พิธีกรรมการเลี้ยงผีไร่ การเลี้ยงน้ำห้วย ผู้ให้การถ่ายทอดผู้สูงอายุ วิธีการถ่ายทอดความรู้ ความเชื่อเกี่ยวกับดิน ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย การเลือกพื้นที่ทำไร่ ความเชื่อว่าดิน น้ำ ป่าไม้ มีผีเจ้าที่ปกปักรักษา ความเชื่อ สิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ผี พิธีกรรม พิธีไหว้เจ้าที่นา พิธีไหว้ผาย การเลือกพื้นที่ การเลี้ยงทนายเลือกพื้นที่ทำไร่ การว่าไม้ พื้นที่ต้องไม่เป็นพื้นที่ใกล้ ป่าต้นน้ำลำธาร ฝันท้องน้ำดีและลำธาร การลงโทษจากสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ผีเจ้าป่า เจ้าที่สามารถที่จะบันดาลให้เกิดมหากษ์ การเจ็บป่วยล้มตายของครอบครัว	
	-น้ำในการเกษตร ขอบเขตเนื้อหา ประกอบด้วย ระบบการเกษตรน้ำฝน ระบบการจัดการการผลิต แรงงาน พันธุ์พืช ฤดูกาล การจัดการผลิตโดยใช้หลักการธรรมชาติ ระบบชลประทานภูเขา ธรรมชาติการไหลของน้ำการยอมรับพลังงานของน้ำไหล การให้น้ำเลือกทางเดิน การเลือกสภาพพื้นที่และดินที่เหมาะสมต่อการทำนา ความรู้ความเข้าใจวัฏจักรของน้ำแต่ละฤดูกาล การปลูกข้าว พืชผักสวนครัว การปลูกพืชที่ต้องการน้ำน้อยในฤดูแล้ง การคัดเลือกพันธุ์พืชที่เหมาะสมในการปลูกแต่ละช่วงเวลา -แนวคิดการจัดการน้ำ ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย แนวคิดด้านความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรดิน น้ำ ป่า แนวคิดที่มองว่าน้ำที่สัมพันธ์กับการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์ แนวคิดที่มองว่าน้ำสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องผีที่ช่วยในการพัฒนาจิตสำนึกในการใช้อย่างรู้คุณค่า การจัดการน้ำ สภาพพื้นที่ดิน คุณสมบัติของดิน ประเภทการทำนา พันธุ์ข้าว การจัดการน้ำแบบเก็บกัก การทำคันนา ลักษณะคันนา ลักษณะดิน สภาพพื้นที่ที่ลุ่ม การกักเก็บน้ำและกระจายน้ำ การทค่น้ำ การควบคุมน้ำ การปรับระดับน้ำ การชะลอการค่น้ำ คันนาคิน คันดิน (โนนนาปลวกนา พื้นนาปึงนา) คันคูนา คันแทนา คันนา คู่นา คลองส่งน้ำ เหมืองนา ลำไ้ไ้ไ้ แก้มลิงกุดน้ำ แอ่งน้ำ ดาน้ำ เขื่อนดิน ทำนบ	-

หมวด (Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวด	คุณลักษณะพิเศษของหมวด
	- แหล่งน้ำ การจัดการเพื่อใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ การให้ความหมายคุณค่าของการเรียนรู้อย่างสัมพันธ์ใกล้ชิดทั้งระหว่างคนกับทรัพยากรธรรมชาติ คนกับคน และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ประเภทแหล่งน้ำ แหล่งน้ำตามธรรมชาติ ช้ำ น้ำจืด น้ำขุ่น หนอง ส่อง กุด น้ำตก/ ตาคน้ำ ลำห้วย วังน้ำ หนองน้ำ น้ำอ่างแก้ว (ที่เหมะเกล้า) แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น อ่างเก็บน้ำ แด หรือ แด บาราย (สระน้ำชุมชน) สระน้ำหรือตะพัง พนัง ปูม หรือ ปูม บ่อ สระ หลุม การผันน้ำเหมือนคลองส่งน้ำ คลองซอย คลองส่งน้ำหัวฝาย ต้าง หรือ ห้าง ท่าง การแบ่งน้ำหรือการเปลี่ยนน้ำจากแก่งฝาย วิธีการคำนวณ การต่อน้ำ การผันน้ำ ประกอบด้วย คลองชลประทาน คลองดินคันคูนา การทดน้ำ คลองดินคันคูนา บารายน้ำกุดน้ำ คลองดินคูคันนา คลองส่งน้ำ คันคูดิน คันนาบึงตอกันบึงนา ท่อลอดบารายน้ำ คูรับน้ำ คลองดิน เหมืองฝาย ฝาย รูปแบบการกักเก็บน้ำ คลองส่งน้ำหัวฝาย -การจัดการน้ำรูปแบบฝาย ความรู้ระดับวิถีคิด การจัดการทางด้านพื้นที่หรือทางกายภาพได้แก่ การเลือกพื้นที่ก่อสร้างฝาย สภาพเป็นลำห้วย วังน้ำ ร่องน้ำผาไร แก่งน้ำ องค์ความรู้การจัดการน้ำรูปแบบฝาย ระบบคิดที่สะท้อนโลกทัศน์ ในการมองทรัพยากรน้ำและในส่วนที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ไม่ว่าจะเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่เป็นต้นน้ำที่สำคัญ แหล่งน้ำที่มนุษย์สร้างขึ้นโดยเฉพาะคลองและฝาย วัฒนธรรมประเพณีและความเชื่อเรื่องผีที่มีผลในด้านการสร้างสำนึกในการจัดการและการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ ความรู้ระดับวิถีคิด การจัดการทางด้านพื้นที่ ได้แก่ การเลือกพื้นที่ก่อสร้างฝาย การเลือกวัสดุ วิธีการก่อสร้างฝาย วิธีนำน้ำมาใช้ประโยชน์ เงื่อนไขที่ทำให้ก่อเกิดภูมิปัญญาในการจัดการน้ำรูปแบบฝาย การสร้างความรู้จากวิถีการดำรงชีวิต การเรียนรู้ภายใต้สภาพแวดล้อมทั้งธรรมชาติและทางสังคม วัฒนธรรม เพื่อให้สามารถนำไปสู่การแก้ไขปัญหา หรือการหาทางเลือกในการใช้ชีวิตได้อย่างเหมาะสม เกิดจากการที่มนุษย์ต้องมีการเรียนรู้ ปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเพื่อความอยู่รอด และการดำรงเผ่าพันธุ์ เหมือง ลำเหมือง การขุดลำเหมืองหรือคลองส่งน้ำระดับของปากเหมือง หมายถึง ส่วนแยกที่อยู่ติดกับแหล่งน้ำธรรมชาติจะต้องอยู่ในระดับที่ต่ำกว่าระดับของน้ำในแม่น้ำลำธารเสมอ เพื่อสะดวกต่อการไหลไปสู่พื้นที่การเกษตร ดังนั้นเพื่อให้ระดับของน้ำในแหล่งธรรมชาติอยู่ในระดับที่สูง จึงมีการสร้างเขื่อนขวางลำน้ำไว้เพื่อทดน้ำ ในลำน้ำให้มีระดับสูงขึ้นจนถึงระดับที่ต้องการ หมายถึง ระดับที่สะดวกต่อการไหลเวียนไปสู่พื้นที่การเกษตร หลักของการทดน้ำจึงอยู่ที่ว่าระดับของปากเหมือง หรือคลองส่งน้ำจะต้องมีระดับสูงกว่าสันฝายหรือสันของเขื่อนทดน้ำเสมอ การจัดการเหมืองฝาย ระบบการจัดสรรน้ำ แก่งเหมือง แก่งฝาย แก่งนาหรือตัวแทน	

หมวด (Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวด	คุณลักษณะพิเศษของหมวด
	กลุ่มที่ได้รับการเลือกตั้งจากกลุ่มผู้ใช้น้ำ เจ้าของนา ขุนนางฝ่าย ขุนนางฝ่าย ผู้ช่วยแก่เหมือง ผู้ใช้น้ำ สมาชิกกลุ่มใช้น้ำ ล่าม เลียบน้ำ ระบบการบริหาร หัวหน้าฝ่าย หัวหน้าน้ำ ผู้นำทางพิธีกรรม จำ คุณลักษณะ บทบาทหน้าที่ ลักษณะความรู้ การผลิตซ้ำ ผู้นำ คนต้นคิด คนสานต่อทั้งแนวคิดวิธีการในการสร้างฝ่าย ตำแหน่งทางสังคม เป็นเจ้าหรือสมุนของผีในชุมชนกระบวนการเรียนรู้ -การจำแนกตามขนาดตัวฝ่าย ขนาดพื้นที่ทำกินศักยภาพของพื้นที่และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ประเภทฝ่าย ฝ่ายไม้ ฝ่ายดิน ฝ่ายหินภูเขาฝ่ายปูน ระบบฝ่ายไล่ไก่ ขนาดฝ่าย ขนาดกลาง สภาพทางด้านกายภาพ ขนาดยาว 30 เมตร สูง 10 เมตร มีพื้นที่ที่ใช้น้ำในปัจจุบันประมาณ 50 ไร่ ประเภทเหมือง ประกอบด้วย ลำเหมือง เหมืองหลวง เหมืองไล่ไก่ เหมืองซอย เหมืองเสียนา เหมืองเสียบ่อบึงน้ำ การปิด เปิดน้ำเข้านา ข่ง คือ เปิดน้ำเข้ามาใหม่ ขอยน้ำ คือ เปิดน้ำให้ไหลไปสู่แปลงนาอีกครั้ง -เกษตรกรรมระบบเหมืองฝ่าย การควบคุมแรงงานเพื่อการเกษตร การใช้เทคนิควิธีนำน้ำมาใช้สภาพพื้นที่ หลักฝ่าย ระบบเหมืองฝ่ายพียง ระบบเหมืองฝ่ายและพียง ประเภทฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายดิน ฝ่ายไม้ ฝ่ายหิน ฝ่ายปูน วิธีการจัดการน้ำ สะท้อนถึงโลกทัศน์ของชาวบ้าน แนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรดิน น้ำ ป่า มองทรัพยากรภาพรวมส่งผลให้เกิดการใช้ การดูแลทรัพยากรทั้งระบบเป็นรูปธรรม แนวคิดที่มองว่าน้ำที่สัมพันธ์กับการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์ ทั้งในแง่การใช้ น้ำในด้านอุปโภค บริโภค และยังบ่งบอกวิธีการเลือกทำเลที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้แม่น้ำแนวคิดที่มองว่าน้ำสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องผี กระบวนการสร้างและการถ่ายทอดองค์ความรู้การจัดการน้ำการสร้างความรู้จากการลงมือลงมือ สรุปรบทเรียนจากปัญหาที่พบในการดำรงชีพบนฐานทรัพยากร วิธีการผลิตที่ยังต้องพึ่งพาน้ำ กระบวนการสร้างและพัฒนางานองค์ความรู้ในการจัดการน้ำ การปรับฐานคิด ความรู้ ความเข้าใจผ่านระบบความรู้ที่เชื่อมโยงกับระบบนิเวศ และระบบสังคม วัฒนธรรม การนำประสบการณ์จากการใช้ชีวิตมาปรับใช้ และแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันตามโอกาสทั้งภายในและภายนอก การได้ไปดูปฏิบัติการสร้างฝ่ายจริงๆ ทำให้สามารถเกิดการพัฒนาความรู้ในการจัดการ สามารถเชื่อมต่อกับความรู้ระหว่างศาสตร์สมัยใหม่ และความรู้ดั้งเดิมได้อย่างเหมาะสม โดยที่ในกระบวนการผลิตซ้ำ และสืบทอดภูมิปัญญาโดยผ่านกลไกที่สำคัญคือ กลไกกลุ่ม กลไกทางจารีต ได้แก่ ความเชื่อเรื่องผีสืบทอดผ่านพิธีกรรม สุภาษิตคำสอนของคนโบราณ และเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม โดยมีเครื่องมือที่สำคัญคือ ตำนานหรือเรื่องเล่าท้องถิ่น กฎเกณฑ์ในระบบการจัดการน้ำของ	

หมวด (Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวด	คุณลักษณะพิเศษของหมวด
	ชาวบ้าน รูปธรรมของฝ่ายที่มีอยู่ในชุมชน และขับเคลื่อนโดยผู้รู้ ผู้นำชุมชน และผู้เข้าร่วมกิจกรรม -สภาพพื้นที่การจัดการน้ำรูปแบบฝ่าย เลือกบริเวณที่ระดับน้ำใน ลำห้วยอยู่สูงสุด บริเวณที่ลำห้วยที่แคบที่สุด มีความเป็นกุดหรือแก่งน้ำ ระบบเหมืองฝาย ฝ่ายกันร่องน้ำ ฝ่ายขนาดใหญ่ ฝ่ายคอกหมู ฝ่ายดิน ดินลูกแซ่ ฝ่ายดิน ฝ่ายขี้ดิน ฝ่ายดิน ดินหินแฮ่ ดินปลวก ดินฝั่งห้วยเปอะไม้ไผ่ ฝ่ายน้ำล้นฝายน้ำล้นธรรมชาติ ฝ่ายน้ำล้นคอนกรีต ฝ่ายบ้าน กฎเกณฑ์เกี่ยวกับการใช้น้ำ การให้ความหมาย และคุณค่าของขบวนน้ำ ฝ่ายแบบกอนหินคันคูนน้ำ ฝ่ายแบบกอนหินคันคูนน้ำหรือคันคูนนา ฝ่ายแบบผสมผสานฝือกไม้กอนหินคันคูนน้ำ ฝ่ายผาข้าวหลาม ฝ่ายพื้นเมือง ฝ่ายถาวร ฝ่ายคอกหมู ฝ่ายไม้ ฝ่ายเข้มน ฝ่ายรวมหรือฝายหน้าหมู่ ฝ่ายส่วนบุคคล(ฝ่ายขอ) ฝ่ายหิน ฝ่ายหินภูเขา -ภูมิปัญญาก่อนเกิดดำรงอยู่และการผลิตซ้ำการจัดการน้ำรูปแบบฝ่าย กระบวนการในการผลิตซ้ำองค์ความรู้ วิธีการจัดการเกิดขึ้นระหว่างกลุ่มสมาชิกผู้ใช้น้ำ กลไกทางจารีตการผลิตซ้ำองค์ความรู้ ความเชื่อเรื่องผีผ่านพิธีกรรมบุญเลี้ยงบ้านร่วมกัน เจื่อนใจที่ส่งผลต่อการก่อเกิด การดำรงอยู่ และการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการน้ำรูปแบบฝ่าย การสืบทอดภูมิปัญญา ตัวชี้วัดการสืบทอดและการสร้างสรรค์ การปรับและพัฒนาภูมิปัญญา ผู้นำทางความคิดของสมาชิก พิธีกรรมและกิจกรรมที่ควบคุมพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมืองของสมาชิกในชุมชน ความคิดและพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน เป็นผู้ที่สะท้อน ได้ดีว่ามีการสืบทอดภูมิปัญญา ทศนคติหรือความคิดเห็นของสมาชิกเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรม พฤติกรรมของสมาชิกในการถือปฏิบัติตามพิธีกรรมความเชื่อ กระบวนการสร้างความรู้ การเรียนรู้จากเครือข่ายการเรียนรู้ภายใน โดยคนใน การเรียนรู้จากภายนอก ผ่านเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม เช่นเดียวกัน การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นระหว่างฝ่าย กระบวนการสร้างและการถ่ายทอดความรู้ของชาวบ้านเพื่อสืบทอดความรู้ในการจัดการน้ำ กลไกทางจารีตประเพณีระเบียบกฎเกณฑ์หรือข้อกำหนดในการใช้น้ำ -การสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการน้ำรูปแบบฝ่าย การสืบทอดภูมิปัญญาใช้เครื่องชี้วัดภูมิปัญญา และระบบความเชื่อ ระบบคุณค่า และระบบคิดของชุมชน ความรู้ในการสร้างฝาย ความรู้ในการเลือกวัสดุฝาย กระบวนการและวิธีการทำงาน การผลิตซ้ำความรู้ ลักษณะความรู้ในการเลือกวัสดุสร้างฝาย เจื่อนใจที่ทำให้เกิดภูมิปัญญาในการจัดการน้ำรูปแบบฝ่าย -ความเชื่อเกี่ยวกับน้ำ ความเชื่อผูกโยงกับผีธรรมชาติ ผี และสิ่งลึกลับเหนือธรรมชาติอยู่ร่วมกัน และเคารพสิทธิซึ่งกัน	

หมวด (Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวด	คุณลักษณะพิเศษของหมวด
	และกัน เพื่อให้ระบบนิเวศนั้นมีความสุข พิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับการอนุรักษ์น้ำ ดินที่เกษตรกรยึดถือปฏิบัติกัน มี 2 อย่าง คือ พิธีไหว้เจ้าที่นาและพิธี ไหว้ผ่าย ผีดินน้ำ ดาน้ำ ผีลำห้วย นาที่ ผีน้ำ ปราภฏการณ์ ประกอบด้วย เจ้าแห่งน้ำ หรือจู่แก่ สัตว์ คือ งู หมู และไก่ พิธีเอ้าเว ผีเสื้อ ความเชื่อและข้อห้ามเกี่ยวกับแหล่งน้ำที่เป็นที่อาศัยของผีน้ำ ลำห้วย (ที่โก๊ะละ) ดาน้ำ น้ำซับ ข้อห้ามน้ำซับ น้ำโปง ข้อห้ามน้ำโปง (ทิมอ) น้ำผุด ข้อห้ามน้ำผุด (ที่เป่าทอ) พิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำ ประกอบด้วย พิธีกรรมคล้องช้าง คล้องม้า การเสี่ยงทายผ่านพิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำ คุณค่าความหมาย พิธีกรรม พิธีต่อน้ำจากตาน้ำบนคอก พิธีเลี้ยงผีผ่าย เครื่องประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผี ผู้ประกอบพิธีกรรม จ้า นางเทียม หมอขวัญและหมอผี จ้า นางเทียม พิธีกรรมการทำบุญเลี้ยงบ้าน โลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านเรื่องโครงสร้างอำนาจและบทบาทหน้าที่ของผีที่เกี่ยวข้องกับน้ำ ผี ผีนาผีผ่าย พิธีเลี้ยงผี สถานที่ประกอบพิธีกรรมบุญเลี้ยงบ้าน ศาลเจ้าบ้าน ศาลนางเพี้ยแก้ว ศาลา เครื่องประกอบพิธีกรรม สัญลักษณ์ในพิธีกรรม และความหมายที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับน้ำ สัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับน้ำ บริเวณที่ตั้งศาลเจ้าบ้าน ด้านสิทธิอำนาจและระบบการจัดการทรัพยากรพื้นบ้านของชุมชน -ความรู้การจัดการน้ำความแตกต่างระหว่างความรู้พื้นบ้านกับความรู้สมัยใหม่ การให้คุณค่า ความหมายต่อแนวทางศีลธรรมจรรยา และช่วยยืนยันปรากฏการณ์จริง การจัดการน้ำของชาวบ้าน มีฐานคิด สำนัก และความถูกต้องในทางศีลธรรม จริยธรรมกำกับผ่านวิถีการดำรงชีวิตตามรากฐานของวัฒนธรรมท้องถิ่น กฎเกณฑ์ในการใช้น้ำ แบ่งขบวนน้ำ กฎเกณฑ์การแบ่งปันและการใช้น้ำ การจัดการน้ำรูปแบบผ่าย สิทธิเชิงซ้อน กฎเกณฑ์การจัดสรรน้ำหรือการแบ่งปันน้ำให้กับสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำขบวนน้ำ กฎเกณฑ์ในการใช้น้ำ กระบวนการและขั้นตอนหลักที่สำคัญในการแบ่งปันน้ำระหว่างสมาชิก การเปิดทางน้ำมีความสัมพันธ์กับการกำหนดระยะเวลาในการแบ่งปันน้ำ การจ่ายค่าเปิดทางน้ำ สมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ การให้ความหมาย และคุณค่าของขบวน การให้ความหมาย และคุณค่าของขบวนน้ำการผลิตซ้ำทางความรู้ กฎเกณฑ์การใช้แรงงาน การลงแรง หรือ การลงแขกเอาแรง กฎเกณฑ์การใช้แรงงานเรียกว่า การลงแรง หรือ การลงแขกเอาแรง กฎเกณฑ์การเข้าร่วมประชุมกลุ่มผู้ใช้น้ำ	
	-วัฒนธรรมการลงแขก ประกอบด้วย เนื้อหา ระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคอนแลกเปลี่ยนแรงงาน โดยมีจิตวิญญาณของความเอื้ออาทรต่อกันแบบพี่แบบน้อง การจัดการแรงงาน การลงแขก การเอามือเอววัน การออกปากกัน การเอาแรงกัน การเอามือ การส่ายมือ การจ้างแรงงาน ไม่สร้างวัด ไม่มีมีการจ้างแรงงาน เลี้ยงอาหารหรือเหล้า การเอามือใส่	-

หมวด (Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวด	คุณลักษณะพิเศษของหมวด
	รางวัล ตอบแทนด้วยแรงงานของตนเอง วิธีจ้างใส่รางวัล เป็นการจ้างแรงงานโดยให้ค่าจ้างตอบแทนเป็นรายวัน การเลี้ยงอาหารกลางวัน ความสัมพันธ์ของเครือญาติ การลงแรงช่วยเหลือกัน การลงแขกคานา การลงแขกเกี่ยวข้าว การลงแขกตีข้าว การลงแขกหอบข้าว การลงแขกดำข้าว การลงแขกขนข้าวขึ้นยุ้งฉางหรือเล้า การชอมมือ การลัดกัน	
	-บทบาทผู้ขายผู้หญิงในการเกษตร ประกอบด้วยเนื้อหา -บทบาทผู้ขายในการเกษตร ประกอบด้วยเนื้อหา การดูแลจัดการ ผู้ขายเป็นผู้หนุนช่วย การเตรียม การสืบเชื้อพันธุ์ข้าว การปลูกข้าว การนวดข้าว ผู้ประกอบพิธีกรรม -บทบาทผู้ขายในการประมง การจับปลา การสระปลา (วัดน้ำเพื่อจับปลาในบ่อ) -บทบาทผู้หญิงในการเกษตร ประกอบด้วยเนื้อหา การปลูกข้าว วิธีการปลูกข้าว การปลูกข้าวตามวิธีของผู้หญิงจะเหมือนกับแบบผู้ชาย แต่ยังใช้นิ้วก้อยกดดินข้าวไว้เพื่อไม่ให้ต้นข้าวแตกออกจากกัน แล้วจึงจุ่มลงไปใต้น้ำ การปลูกข้าวขึ้นอยู่กับความถนัดของ แต่ละคน การปลูกพืช การจำแนกดิน การสืบเชื้อพันธุ์ การป้องกันและบำรุงรักษา การกำจัดวัชพืชการถอนหญ้า การดูแลจัดระบบไร่ การจัดเตรียมเครื่องประกอบพิธีกรรม การเก็บเกี่ยว การหอบข้าวการเก็บลูกข้าว กระบวนการผลิตและการผลิตซ้ำ บทบาทในด้านการเพาะปลูก การผลิตเพื่อยังชีพ ปัจจัยทางด้านอาหาร การดูแลครอบครัว ความมั่นคงทางด้านอาหารในครัวเรือนการบำบัดและรักษาอาการเจ็บป่วย บทบาทด้านเป็นหมอสมุนไพรและหมอตำแยการหาอาหารประเภทพืชผัก การเลือกผักปรุงอาหาร การปรุงอาหารการปลูกพืชผัก พืชสมุนไพร การรักษาทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพการบำรุงรักษาดิน การปรับปรุงดิน การรักษาและการคงอยู่ของพืชผักพื้นบ้าน การวางแผนการผลิต การคัดเมล็ดพันธุ์และการขยายพันธุ์ การแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ การเก็บและรวบรวมพันธุ์ การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ การปลูกพืชผสมผสานไว้ในบ้าน สวน ไร่ข้าวการปรับปรุงดิน การหาอาหารจากธรรมชาติ การถ่ายทอดความรู้ เทคนิคการเก็บและรวบรวมเมล็ดพันธุ์ การเก็บและรวบรวมเมล็ดพันธุ์ การปลูกการนำมาบริโภค การนำมาบำบัดรักษาโรค -บทบาทผู้หญิงในการจัดการน้ำ การแบ่งขบวนน้ำ	-
	ปฏิทินการทำเกษตร ประกอบด้วยเนื้อหา	-

หมวด (Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวด	คุณลักษณะพิเศษของหมวด
	-มกราคม ถึง มีนาคม -ไถกลบฟาง หว่านปุ๋ยพืชสดหลังทำนา (ถั่วพรี) ในเดือนมกราคมแล้วไถดะ (ไถกลบ) ในเดือนมีนาคม ถึง เมษายน เก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ใช้ในต่อไป -เมษายน -การเตรียมพันธุ์ / การคัดเลือกพันธุ์ โดยวิธีการเตรียมพันธุ์ เลือกลักษณะรวงใหญ่ รวงกมเพราะหนัก เมล็ดสมบูรณ์ แยกพันธุ์ ตากผึ่งแดด ใส่กระสอบมัดมัดชิดแขวนไว้ที่ร่ม-เตรียมปุ๋ยหมักชีวภาพเพื่อบำรุงดิน และเตรียมดิน -พฤษภาคม -การเตรียมดินการไถยุด ไถดะ ครั้งที่ 1 เพื่อให้ปุ๋ยอินทรีย์หรือปุ๋ยพืชสดย่อยสลายไป ทั้งไว้ประมาณ 2 อาทิตย์ -มิถุนายน-การตกกล้า (การทำนาคำ)-ไถเตรียมแปลง ไถกลบครั้งที่ 2 ช่วงเดียวกับการตกกล้าเพื่อทำให้ดินแตกละเอียด ร่วนซุย-การบันทึกแผนผัง แปลงตกกล้าและแปลงปักดำ และติดป้ายชื่อพันธุ์ข้าวแต่ละสายพันธุ์ -กรกฎาคม -เมื่อกล้าอายุประมาณ 1 เดือน ในเดือนกรกฎาคม ทำการไถแปร (ไถสวนทางเดิม) พร้อมกับใส่ปุ๋ยชีวภาพ แล้วไถคราดให้พื้นที่เสมอรระดับกัน สูบน้ำเข้านาพอประมาณ พอให้ดินเป็นตม (โคลน)-การถอนกล้า – ปักดำ (โดยการปักดำเป็นแถวเป็นแนว) -สิงหาคม ถึง ตุลาคม -การดูแลหลังการปักดำ-การออกดอก-การออกรวง-การเก็บเกี่ยว-สังเกตความชื้นใน แปลง โดยการควบคุมระดับน้ำในแปลง-สังเกตและกำจัดศัตรูพืช กำจัดวัชพืช -ตุลาคม -บันทึกการออกรวงข้าว บันทึกการเจริญเติบโตของข้าวกลางและข้าวหนัก-เก็บเกี่ยวข้าวเบา -พฤศจิกายน ถึง ธันวาคม -ทำการจดบันทึกพันธุ์ข้าวกลาง และข้าวหนักที่ทยอยออกดอกออกรวงไปตามลำดับ-เก็บเกี่ยวข้าวกลางและข้าว หนัก-นวดข้าว เก็บข้าว	

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
ความรู้ทั่วไปการเกษตร แบบพื้นบ้าน	ขอบเขตเนื้อหาเกี่ยวกับ ประเภทการเกษตรแบบพื้นบ้าน แนวคิดการเกษตรแบบพื้นบ้าน แนวคิดการทำเกษตรเพื่อพึ่งตนเอง	-ชนิดพันธุ์ไม้ ขนาดของไม้ผล บริเวณที่ให้ดอก ผล ระดับของธาตุ จำแนกตามชื่อชนิดพันธุ์ไม้	-ตารางชื่อชนิดพันธุ์ไม้ ขนาด ของไม้ผล บริเวณที่ให้ดอกผล

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	แนวคิดความสมดุลตามระบบของธรรมชาติ แนวคิดระบบธาตุ 4 คุณค่าการเกษตรแบบพื้นบ้าน คุณค่าด้านการดำรงชีพ คุณค่าต่อสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ บังคับส่งผลต่อแนวคิดการเกษตรแบบพื้นบ้าน การนำแนวคิดการเกษตรแบบพื้นบ้านไปปฏิบัติ รูปแบบการเกษตรพื้นบ้าน ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติพันธุ์ไม้ ความรู้เกี่ยวกับการจัดระบบการปลูกพันธุ์ไม้ ลักษณะการเกษตรพื้นบ้าน การเตรียมพื้นที่ปลูก พันธุ์ไม้ ดิน การจัดระยะการปลูก การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์หรือต้นพันธุ์ การแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ การให้ดอกผลของต้น ไม้ ความต่างระดับของพืช ระบบธาตุ 4 การขยายพันธุ์ การบำรุงรักษาและป้องกัน หลักคุณธรรมการเก็บเกี่ยวผลผลิต การเก็บเกี่ยวไม้ผล การเก็บเกี่ยวผลผลิตจากกิ่ง การเก็บเกี่ยว ผลผลิตจากพืชระยะสั้น การเก็บเกี่ยวผลผลิตจากไม้ผล การเก็บเกี่ยว เกี่ยวผลผลิตจากพืชอื่นการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ ระบบการตลาด และรายได้ การตลาดและรายได้ที่ไม่เป็นไปตามระบบกลไกของ การตลาด การตลาดและรายได้ที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้ซื้อ กับผู้ขายที่มีน้ำใจต่อกัน ราคาขายไม่ได้กำหนดไว้ชัดเจนหรือ อาจจะกำหนดแต่ผลของการขายไม่ได้เป็นไปตามที่กำหนด การแถมให้มากกว่าราคาที่ซื้อขาย การรับเงินจากการขายน้อยกว่า ราคาที่เป็นจริง การขายผลผลิตไม่ได้คำนึงถึงต้นทุนการผลิต กำไรขาดทุน การขายผลผลิตเป็นรายได้ที่จะนำมาใช้จ่ายใน ครอบครัว	เรียงตามลำดับอักษรก-ฮ	ระดับของธาตุ เรียงตามลำดับอักษรก-ฮ

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
การจัดการสารสนเทศ ภูมิปัญญาเกษตรกรรม	ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย - การจัดหาและได้มาสารสนเทศภูมิปัญญาเกษตรกรรม ได้แก่ ตัวบุคคลการรวบรวมจากการพูดคุย การให้คำปรึกษา การระดมความคิดเห็น การประชุมการถอดบทเรียนการสรุปประสบการณ์ของปราชญ์ชาวบ้านการจัดทำในรูปแบบของสิ่งพิมพ์ การจัดการแปลงเกษตรให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่การทำแผนผังแปลงเกษตรนิทรรศการสภาพของแปลงเกษตรแผนที่แนวคิดพัฒนา -ปราชญ์ชาวบ้าน แนวคิดปราชญ์ชาวบ้าน แนวคิดหลักกรรมทางศาสนา แนวคิดพุทธเกษตรแนวคิดอิสลาม แนวคิดการทำเกษตรแบบยั่งยืน แนวคิดการเกษตรพึ่งตนเองแนวคิดทฤษฎีใหม่เศรษฐกิจพอเพียง -การเรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้าน ประกอบด้วย การเรียนรู้ด้วยตนเอง การทดลองทำ การลองผิดลองถูก การทำวิจัยชุมชน การเข้าร่วมประชุมอบรมและสัมมนา การศึกษาดูงาน การสังเกตธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และเหตุการณ์ แล้วนำมาคิดวิเคราะห์ การเก็บสถิติการทำงานร่วมกับนักวิชาการหน่วยงานภาครัฐองค์กรพัฒนาเอกชน -ปราชญ์ชาวบ้าน แนวคิดปราชญ์ชาวบ้าน ประกอบด้วย แนวคิดหลักกรรมทางศาสนา แนวคิดพุทธเกษตรแนวคิดอิสลาม แนวคิดการทำเกษตรแบบยั่งยืน แนวคิดการเกษตรพึ่งตนเองแนวคิดทฤษฎีใหม่เศรษฐกิจพอเพียง -การเรียนรู้ปราชญ์ชาวบ้าน ประกอบด้วย การเรียนรู้ด้วยตนเอง การทดลองทำ การลองผิดลองถูกการทำวิจัยชุมชนการเข้าร่วม	-ปราชญ์ชาวบ้าน จำแนกตามชื่อปราชญ์ชาวบ้านตามลำดับอักษร ก-ฮ	-ตารางรายชื่อปราชญ์ชาวบ้าน จำแนกตามแนวคิด และเรียงตามชื่อปราชญ์ชาวบ้าน ตามลำดับอักษร ก-ฮ

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ประชุมอบรมและสัมมนาการศึกษาคุณงานการสังเกตรรรษชาติ สิ่งแวดล้อม และเหตุการณ์ แล้วนำมาคิดวิเคราะห์ การเก็บสถิติการ ทำงานร่วมกับนักวิชาการหน่วยงานภาครัฐองค์กรพัฒนาเอกชน		
เครื่องมือในงานเกษตรกรรม	ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย ประเภทเครื่องมือในงานเกษตรกรรม เครื่องมือเตรียมดิน เครื่องมือไถ เครื่องมือคราด (เพื่อ เฝีย) เครื่องมือขุด เครื่องมือชักน้ำเข้านา เครื่องมือซ่อมคันนา เครื่องมือการจัดการน้ำ เครื่องมือเก็บเกี่ยว เครื่องมือถอนวัชพืช เครื่องมือดูแลรักษาข้าว เครื่องมือมัดข้าว เครื่องมือตีข้าว เครื่องมือนวดข้าว เครื่องมือแยกฟางข้าว เครื่องมือแยกข้าวลีบ เครื่องมือหีบกล้วย เครื่องมือขนย้าย เครื่องมือเก็บรักษาผลผลิต เครื่องมือดำข้าว เครื่องมือช่วยทุ่นแรงการเกษตร เครื่องมือดักจับ สัตว์น้ำ เครื่องมือดักจับสัตว์บก เครื่องมือดักจับสัตว์ปีก เครื่องมือเลี้ยงสัตว์ปีก เครื่องมือออกกำลัง ไก่ชน เครื่องมือที่ใช้จับเป็น ประเภทที่ใช้รมผึ้ง เครื่องมือที่ใช้กับเรือ เครื่องมือจับปลา การวิเคราะห์เชิงวัสดุ การวิเคราะห์เชิงกระบวนการ การวิเคราะห์เชิงการนำไปใช้ ความเชื่อเกี่ยวกับเครื่องมือ ความเชื่อเกี่ยวกับการทำเบ็ด ข้อห้าม ความเชื่อเกี่ยวกับสุ่ม ความ เชื่อเกี่ยวกับไซ ความเชื่อเกี่ยวกับแห ความเชื่อเกี่ยวกับเรือและไม้ พาย ความเชื่อและจิต ความเชื่อทางคติชนเรื่องเกวียน	-ประเภทเครื่องมือในงานเกษตรกรรม จำแนกตาม ชื่อเครื่องมือ เรียงตามลำดับอักษร ก-ฮ -พื้นที่ทำการเกษตรพื้นบ้าน จำแนกตามชื่อ ภูมิภาค ชื่อจังหวัด ชื่ออำเภอ และชื่อทางภูมิศาสตร์ ของท้องถิ่น	-ตารางประเภทเครื่องมือในงาน เกษตรกรรม จัดเรียงตามลำดับ อักษรชื่อเครื่องมือ ก-ฮ -ตารางชื่อภูมิภาค ชื่อจังหวัด ชื่ออำเภอ และชื่อทางภูมิศาสตร์ ของท้องถิ่นตามลำดับอักษร ก-ฮ
ที่ดินและดิน	ที่ดิน ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย ที่นา นาโพง นาไร่ ไร่ข้าวไร่ (เขอะ) ไร่ซาก(คิ) ไร่ไถ่ ไร่ซาก(ไร่เหล่า) ไร่ซากแก่ (คิซา) ไร่ซากอ่อน (คิบอง) ไร่ซากปีที่ 1 ไร่ซากปีที่ 2 ไร่ซากปีที่ 3 ไร่ซาก		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ปีที่ 4 ไร่ชาปีที่ 5 ไร่ชาปีที่ 6 ไร่ชาปีที่ 7 ไร่ชา (พื้นที่นา) ไร่ชาสูง (นาที่ต้องอาศัยน้ำฝน) ไร่ชาที่(นาที่ได้น้ำจากลำห้วย) คูหละ การตั้งชื่อนา นาที่ได้รับยกเว้นภาษี ลักษณะนา นาที่ได้รับการบุกเบิกขึ้นใหม่ นาปลูกใหม่หน้าข้าว แบ่งตามสภาพพื้นที่ การวัดเนื้อที่นา คำนวณตัววัดฐานะทางสังคม การจับจองพื้นที่นา ที่ดิน ไร่ ไร่ ระบบการหมุนเวียนการใช้ที่ดิน การใช้ประโยชน์พื้นที่ ตามเงื่อนไขที่กำหนด การถือครองและสิทธิทำกิน สภาพพื้นที่ ที่ดอนเชิงภูเขา ลักษณะดินบริเวณพื้นที่เชิงเขา ทาม ที่โคกหรือโนน ป่าชุมชนป่าหัวไร่ปลาย ไร่ราบ ที่ลุ่ม สอม		
	ดิน ขอบเขตเนื้อหา ประกอบด้วย การจำแนกดิน ลักษณะดิน พันธุ์พืช ที่ปลูก คำนวณบอกลักษณะดิน พืชใบกว้าง พืชใบแคบ ดินเย็น ดินแก่ ดินร่อน ประเภทดิน ดินที่มีการเผาเศษไม้กิ่งไม้ (ห่อ ไร่ จื่อ ยู่) ดินที่เปียกเป็นเม็ด ๆ (ห่อ ไร่ ชอ เซ วุย) ดินจอมปลวก (ห่อ ไร่ เบละ) ดินที่ผสมก้อนกรวด หิน ทราย (ห่อ ไร่ เหล่อ บอ เบะ เกส๊ะ) ดินบริเวณที่ต่อไม่ถูกเผา ลงถึงราก (ห่อ ไร่ อู ลอ กุ) ดินดำ บริเวณริมห้วย (ห่อ ไร่ ชู) ดินที่อยู่ติดลำห้วย (ห่อ ไร่ ที่ นิ ทิ) ดินจอมปลวก (ห่อ ไร่ เบละ) ดินจอมปลวก (ห่อ ปูมีน้ำ) ดินจี้เถา ดินจี้เถาจากการเผาต่อไม้ใหญ่ ดินจี้เถาเผาเศษไม้กิ่งไม้ ดินกรวดทราย (คะสีมีน้ำ) ดินดำ (มีน้ำนะ) ดินห้วย(ล่อเกอะมีน้ำ)		
	การปรับปรุงดิน ขอบเขตเนื้อหา ประกอบด้วย การเตรียมดิน ดินก่อนการเพาะปลูก การใช้ปุ๋ยธรรมชาติ การใช้วัสดุธรรมชาติ การปรับปรุงด้วยวิธีธรรมชาติ การปลูกพืชหมุนเวียน การฟื้นฟูดิน		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	การอนุรักษ์ดิน ขอบเขตเนื้อหา ประกอบด้วย วิธีการอนุรักษ์ดิน การปลูกพืชคลุมดิน การนำเศษหญ้า ฟาง แกลบ การใช้ซากพืชคลุมดิน การปลูกพืชแนวระดับหรือแนวเส้นชั้นเท่าบนพื้นที่มีความลาดเท การปลูกพืชผสมหลายชนิดในแปลงเดียวกัน การปลูกพืชสลับเป็นแนว การทำคันดินและขุดคูน้ำรอบแปลง การทำทางระบายน้ำ การทำนาขั้นบันได การปล่อยหญ้าเพื่อช่วยยึดคันนา การปลูกพืชขวางความลาดเท การปลูกพืชสลับกับพืชตระกูลถั่ว การปลูกพืชตามแนวระดับ การปลูกพืชหมุนเวียน การปลูกหญ้าแฝก การปลูกพืชสลับระหว่างแถบหญ้า การเผาซากพืชในแปลงเพาะปลูก การรักษาคูสมบัติทางกายภาพของดิน การเลือกประเภทพืชปลูกที่เหมาะสมกับดิน การอนุรักษ์ป่าต้นน้ำและต้นไม้ การทำคันดิน การทำคันดินเบนน้ำ คูเบนน้ำ		
	การเสื่อมสภาพของดินขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย การกษัยของดิน การขาดน้ำในดิน การขาดอากาศในดิน การขาดอาหารพืชในดิน ดินมีเกลือสะสม สารเป็นพิษอยู่ในดิน		
	การถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับดิน ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย การถ่ายทอดความรู้ ผ่านความเชื่อ เรื่องผี ประเพณีวัฒนธรรมของชุมชน การบอกเล่าโดยตรง ผ่านพิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น พิธีกรรมการเลี้ยงผีไร่ การเลี้ยงน้ำห้วย ผู้ให้การถ่ายทอดผู้สูงอายุ วิธีการถ่ายทอดความรู้		
	ความเชื่อเกี่ยวกับดิน ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย การเลือกพื้นที่ทำไร่ ความเชื่อว่าดิน น้ำ ป่าไม่มีผีเจ้าที่ปกปักรักษา การลงโทษจาก		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	สิ่งเหนือธรรมชาติ การไหว้ผีนา การเลือกพื้นที่ การเลี้ยงเจ้าหน้าที่นา ความเชื่อ สิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ผี พิธีกรรม พิธีไหว้เจ้าหน้าที่นา พิธีไหว้ฝ่าย สัตว์ที่อยู่ริมตลิ่งขุดรูทำให้ดินข้างตลิ่งมีรูพรุนช่วยลดแรงกระแทกของน้ำในลำธาร การเลี้ยงทาสเลือกพื้นที่ทำไร่ การว่าไม้ พื้นที่ต้องไม่เป็นพื้นที่ใกล้ป่าต้นน้ำลำธาร ฝินบอกลางดีและลงร้าย การลงโทษจากสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ผีเจ้าป่า เจ้าที่สามารถที่จะบันดาลให้เกิดมหากษ์ การเจ็บป่วยล้มตายของครอบครัว		
น้ำในการเกษตร	ขอบเขตเนื้อหา ประกอบด้วย ระบบการเกษตรน้ำฝน ระบบการจัดการการผลิต แรงงาน พันธุ์พืช ฤดูกาล การจัดการผลิตโดยใช้หลักการธรรมชาติ ระบบชลประทานภูเขา ธรรมชาติการไหลของน้ำ การยอมรับพลังงานของน้ำไหล การให้น้ำเลือกทางเดิน การเลือกสภาพพื้นที่และดินที่เหมาะสมต่อการทำนา ความรู้ความเข้าใจวัฏจักรของน้ำแต่ละฤดูกาล การปลูกข้าวนาตามในช่วงต้นฤดูฝน การปลูกข้าวนาตอนที่อยู่สูงกว่าพื้นที่นาตาม การปลูกผักสวนครัวในพื้นที่สูงน้ำไม่ท่วมถึงโดยอาศัยน้ำฝนตามธรรมชาติ การปลูกพืชที่ต้องการน้ำน้อยในฤดูแล้ง เช่น ปอ เป็นต้น การคัดเลือกพันธุ์พืชที่เหมาะสมในการปลูกแต่ละช่วงเวลา ฤดูแล้งปลูกพืชอายุสั้นเพื่อให้สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตทันก่อนเข้าสู่ฤดูน้ำหลาก		
	แนวคิดการจัดการน้ำ ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย แนวคิดด้านความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรดิน น้ำ ป่า แนวคิดที่มองว่าน้ำที่สัมพันธ์กับการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์ แนวคิดที่มองว่าน้ำสัมพันธ์กับ		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ความเชื่อเรื่องผี ที่ช่วยในการพัฒนาจิตสำนึกในการใช้อย่างรู้คุณค่า เพราะเชื่อว่าทรัพยากรทุกอย่างมีคุณค่า การจัดการน้ำ สภาพพื้นที่ดิน คุณสมบัติของดิน ประเภทการทำนา พันธุ์ข้าว การจัดการน้ำแบบเก็บกัก การทำคันนา ลักษณะคันนา ลักษณะดิน สภาพพื้นที่ที่ลุ่ม การกักเก็บน้ำและกระจายน้ำ การทดน้ำ การควบคุมน้ำ การปรับระดับน้ำ การชะลอการกัดน้ำ คันนา ดิน คันดิน (โนนนาปลวกนา พื้นนาปึงนา) คันนูน คันแทนาคันนา คันน้ำ คลองส่งน้ำ เขื่อนนา ลำไส้ไก่ แก้มลิงกุดน้ำ แอ่งน้ำ ตาน้ำ เขื่อนดิน ทำนบ กลไกทางจารีตที่สัมพันธ์กับการจัดการน้ำ การผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดพิธีกรรมความเชื่อเรื่องผี พิธีกรรมบุญเลี้ยงบ้าน สุภาษิตคำสอน กลไกทางจารีตกลุ่มผู้ใช้น้ำจากฝ่ายในชุมชน เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งภายในและภายนอกหมู่บ้าน คุณค่าและความหมายของพิธีกรรม มโนทัศน์ โลกทัศน์ วิธีคิดที่มีความผูกพันกับฐานทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ที่ได้พึ่งพาอาศัย การสืบทอดระบบคุณค่าและความเชื่อ การสร้างกลไกและเครื่องมือทางวัฒนธรรมทั้งในระดับชุมชนและระดับท้องถิ่น การสืบทอดสุภาษิตคำสอน ผนวช วิธีการในการเรียนรู้วิธีการถ่ายทอดสุภาษิต การผลิตองค์ความรู้ซ้ำ เงื่อนไขที่ทำให้ภูมิปัญญาก่อเกิด		
	แหล่งน้ำธรรมชาติ แหล่งน้ำ การจัดการเพื่อใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ การให้ความหมายคุณค่าของการเรียนรู้อย่างสัมพันธ์ใกล้ชิดทั้งระหว่างคนกับทรัพยากรธรรมชาติ คนกับคน และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ประเภทแหล่งน้ำ แหล่งน้ำตามธรรมชาติ ชำ น้ำจั้น		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	น้ำซับ หนอง สONG กุด น้ำตก/ ตาคน้ำ ลำห้วย วังน้ำ หนองน้ำ น้ำอ่างแก้ว (ที่เหมะเกอล่า)		
	แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น อ่างเก็บน้ำ แตะ หรือ แท บาราย (สระน้ำชุมชน) สระน้ำหรือตะพัง พนัง ปูม หรือ พูม บ่อ สระ หลุม การผันน้ำ เขื่อน ลำเหมือง เขื่อนหลวง เขื่อนใส่ไก่ เขื่อนซอย คลองซอยหรือลำเหมืองขนาดเล็ก เขื่อนเลียนา คลองส่งน้ำ คลองซอย คลองส่งน้ำหัวฝาย ต้าง หรือ ห้าง ท่าง การแบ่งน้ำหรือ การเกลี่ยน้ำจากแก่งฝาย วิธีการคำนวณ การค่อนน้ำ การผันน้ำ ประกอบด้วย คลองชลประทาน คลองดินคันคูน การทดน้ำ คลองดินคันคูน บารายน้ำกุดน้ำ คลองดินคูนคูน คลองส่งน้ำ คันคูน คันน้ำปึงต๋อคันปึงนา ท่อหลอดบารายน้ำ คูรับน้ำ คลองดิน เขื่อนฝาย ฝาย รูปแบบการกักเก็บน้ำ คลองส่งน้ำหัวฝาย		
	การจัดการน้ำรูปแบบฝาย ฝาย ความรู้ระดับวิถีคิด การจัดการ ทางด้านพื้นที่หรือทางกายภาพได้แก่ การเลือกพื้นที่ก่อสร้างฝาย สภาพเป็นลำห้วย วังน้ำ ร่องน้ำฝายไร้ แก่งน้ำ องค์ความรู้การ จัดการน้ำรูปแบบฝาย ระบบคิดที่สะท้อนโลกทัศน์ ในการมอง ทรัพยากรน้ำและในส่วนที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ไม่ว่าจะเป็นแหล่งน้ำ ธรรมชาติที่เป็นต้นน้ำที่สำคัญ แหล่งน้ำที่มนุษย์สร้างขึ้นโดยเฉพาะ คลองและฝาย วัฒนธรรมประเพณีและความเชื่อเรื่องผีที่มีผลในด้าน การสร้างสำนึกในการจัดการและการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ ความรู้ระดับวิถีคิด การจัดการทางด้านพื้นที่ได้แก่ การเลือกพื้นที่ ก่อสร้างฝาย การเลือกวัสดุ วิธีการก่อสร้างฝาย วิธีนำน้ำมาใช้		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ประโยชน์ เจื่อนใจที่ทำให้ก่อเกิดภูมิปัญญาในการจัดการน้ำรูปแบบ ฝ่าย การสร้างความรู้จากวิถีการดำรงชีวิต การเรียนรู้ภายใต้ สภาพแวดล้อมทั้งธรรมชาติและทางสังคม วัฒนธรรม เพื่อให้ สามารถนำไปสู่การแก้ไขปัญหา หรือการหาทางเลือกในการใช้ชีวิต ได้อย่างเหมาะสม เกิดจากการที่มนุษย์ต้องมีการเรียนรู้ ปรับตัวให้ เข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเพื่อความอยู่รอด และการดำรง เผ่าพันธุ์ เหมือง ลำเหมือง การขุดลำเหมืองหรือคลองส่งน้ำระดับของปาก เหมือง หมายถึง ส่วนแยกที่อยู่ติดกับแหล่งน้ำธรรมชาติจะต้องอยู่ ในระดับที่ต่ำกว่าระดับของน้ำในแม่น้ำลำธารเสมอ เพื่อสะดวกต่อ การไหลไปสู่พื้นที่การเกษตร ดังนั้นเพื่อให้ระดับของน้ำในแหล่ง ธรรมชาติอยู่ในระดับที่สูง จึงมีการสร้างเขื่อนขวางลำน้ำไว้เพื่อ ทดน้ำ ในลำน้ำให้มีระดับสูงขึ้นจนถึงระดับที่ต้องการ หมายถึง ระดับที่สะดวกต่อการไหลเวียนไปสู่พื้นที่การเกษตร หลักของการ ทดน้ำจึงอยู่ที่ว่าระดับของปากเหมือง หรือคลองส่งน้ำจะต้องมี ระดับสูงกว่าสันฝายหรือสันของเขื่อนทดน้ำเสมอ การจัดการเหมืองฝาย ระบบการจัดสรรน้ำ แก่เหมือง แก่ฝาย แกนน้ำหรือตัวแทนกลุ่มที่ได้รับการเลือกตั้งจากกลุ่มผู้ใช้น้ำ เจ้าของนา ค่าตอบแทนการทำหน้าที่เป็นตัวเงินหรือผลผลิต การเกษตร บทบาทหน้าที่ ของแก่เหมืองแก่ฝาย ผู้นำดูแล ตรวจสอบ ทางน้ำ การขุดลอกลำเหมือง การซ่อมแซมฝายตีฝาย ล้างเหมืองตี ฝาย แก่ฝาย แจก ปักบัตรประจำตัวของผู้นำใช้แรงงาน เมื่อถึงเวลา		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	เลิกงานก็จะนำมาส่งคืน เป็นการตรวจเช็คเวลาทำงานและเลิกงาน ส่วนผู้ที่ไม่มีมารับปืถือว่าไม่มาทำงาน จะถูกปรับใหม่ไปตามกฎกติกา ขุนนางฝ่าย ขุนนางฝ่าย มีหน้าที่เกี่ยวกับเหมืองฝ่ายโดยตรง เรียกเกณฑ์แรงงานเพื่อซ่อมแซมเหมืองฝ่าย ผู้ช่วยแก่เหมือง เป็นผู้ให้แก่เหมืองแต่งตั้งให้ช่วยดูแลกิจการ ผู้ใช้น้ำ สมาชิกกลุ่มใช้น้ำ เป็นผู้ได้รับประโยชน์จากน้ำในลำเหมือง จำนวนของสมาชิกผู้ใช้น้ำในแต่ละกลุ่มอาจไม่เท่ากัน และอาจเป็นกลุ่มในหมู่บ้านเดียวกัน หรือกลุ่มต่างอำเภอก็ได้ขึ้นอยู่กับความยาวของลำเหมือง ล้าม เป็นผู้ที่มีหน้าที่ทางด้านการขนส่งข้าวสาร การนัดทำงานหรือจัดประชุม ตลอดจนแจกแจงอุปกรณ์ที่สมาชิกจะต้องนำมาทำงานในวันทำงาน เลียบน้ำ มีหน้าที่ตรวจตราดูแลจัดแบ่งน้ำ การระบายน้ำให้เป็นไปโดยเสมอภาคกัน หมั่นล้ามนา มีหน้าที่ประสานงานเกี่ยวกับการไถนา ตลอดจนดูแล ทานา หัวน้ำน้ำ หัวน้ำฝ่ายการ จัดโครงสร้างกลุ่มของฝ่าย จัดการสิทธิลักษณะสิทธิเชิงซ้อน ระบบการบริหาร หัวน้ำฝ่าย หัวน้ำน้ำ คุณลักษณะบทบาทของ ผู้นำ ผู้นำด้านเทคนิค ทักษะ การจัดการ วางแผน การประสานความรู้ นำไปสู่อำนาจที่สมาชิกหยิบยื่นให้ผ่านกฎเกณฑ์การใช้น้ำ เช่น ได้ขวน้ำมากกว่าสมาชิกปกติอีกหนึ่งขวน้ำ โดยไม่ต้องจ่ายค่าทางน้ำเพิ่ม และวิธีการสืบทอดตำแหน่งผู้นำ ส่วนหนึ่งเป็นการสืบทอดขวน้ำตามไปด้วย แสดงให้เห็นถึงการยืนยันหยัดอำนาจในการจัดการน้ำยังเป็นของตระกูลคนต้นคิด หัวน้ำฝ่าย หัวน้ำน้ำ กำหนดรูปแบบในการบริหารจัดการน้ำ (ฝ่าย) เริ่มตั้งแต่เรื่อง		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	วิธีการเลือกหัวหน้าน้ำหรือหัวหน้าฝ่าย ผู้นำที่มีความเป็นธรรมในการจัดการเป็นหลัก และวิธีการเลือกก็ไม่มีการกำหนดกฎเกณฑ์ไว้ว่าจะต้องเลือกโดยวิธีการใด เช่น กรณีตัวอย่างฝ่ายบ้าน การเลือกหัวหน้าฝ่าย จะมาจากความพอใจของสมาชิกที่รวมตัวกันสร้างฝ่ายตั้งแต่ต้น หัวหน้าน้ำบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบการผลิตซ้ำความรู้ บทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบของหัวหน้าน้ำที่ชัดเจนที่สุดประการแรก เป็นผู้ควบคุมดูแลสมาชิกให้ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์การใช้และดูแลน้ำจากฝ่าย เพื่อไม่ให้เกิดการเอาเปรียบกัน ประการที่สอง ประสานกับสมาชิกภายในกลุ่ม และภายนอก ประการที่สาม สืบหาข้อบกพร่องเสียหายของฝ่าย และคลองส่งน้ำ ร่วมกับหัวหน้าคลอง ประการที่สี่ ตรวจสอบดูแลการใช้น้ำในคลองส่งน้ำเพื่อให้เกิดความสะดวกและเป็นธรรม ประการที่ห้า ตัดสินกรณีพิพาทที่เกิดขึ้นระหว่างสมาชิกด้วยกัน ประการที่หก เป็นผู้เก็บเงินค่าปรับจากสมาชิกกรณีที่ไม่มาร่วมกันซ่อมฝ่าย ลอกคลองส่งน้ำ ประการที่เจ็ด เก็บเอกสารที่สำคัญ รายชื่อสมาชิกฝ่าย เป็นการผลิตซ้ำความรู้แต่เดิมเป็นการจำ ประการที่แปด เป็นผู้ประสานงานกับหน่วยงานรัฐ เอกชน ในการขอสนับสนุนงบประมาณ เป็นการผลิตซ้ำ และต่อยอดความรู้เดิมที่ประสานเฉพาะภายในสมาชิกฝ่าย ถึงแม้ว่าในปัจจุบันจะมีการปรับเปลี่ยนผู้นำ ซึ่งสืบทอดจากคนในครัวเรือนของหัวหน้าน้ำเดิม แต่ก็ยังคงทำหน้าที่เช่นเดียวกัน การสืบทอดเป็นเสมือนหนึ่งการสืบทอดขบวนน้ำด้วย จึงไม่เกิดปัญหากับสมาชิก หัวหน้าฝ่ายหัวหน้าน้ำผู้นำทางพิธีกรรม จำ การทำงานมีลักษณะ		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ช่วยๆ กันทำไป อะไร ๆ ก็รู้ ๆ กันอยู่ ไม่มีหัวหน้า มีลักษณะเหมือนผู้นำๆ ผู้นำฝ่ายบ้านเกิดขึ้นจากความเชื่อถือ ศรัทธาความสามารถเฉพาะด้านที่เป็นคนต้นคิดในด้านการสร้างฝาย รวมทั้งเป็นผู้นำทางพิธีกรรมที่สำคัญ “เป็นเจ้า” พลังอำนาจในการจัดการเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนให้กิจกรรมในฝายเป็นไปตามวิถีของการใช้น้ำจากฝาย รวมทั้งมาจากการเลือกตั้งจากสมาชิกที่ร่วมกันสร้างฝายตั้งแต่ต้น สมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำจ่ายเงินค่าสมาชิก ค่าเปิดทางน้ำหลักเกณฑ์ในการเข้าเป็นสมาชิก ประเภทกลุ่มผู้ใช้น้ำ กลุ่มที่มีลักษณะเป็นทางการ ฝายบ้านความเป็นญาติในตระกูลเดียวกัน และความเป็นเพื่อนบ้านที่มีทำกินใช้น้ำจากแหล่งน้ำในอาณาบริเวณเดียวกัน ภายใต้กลุ่มลักษณะดังกล่าวมีโครงสร้างการจัดการกลุ่มที่ค่อนข้างชัดเจนและเป็นทางการด้วยเช่นกัน กลุ่มผู้ใช้น้ำ กลุ่มไม่เป็นทางการ การปฏิบัติตามกฎเกณฑ์หรือข้อกำหนดในการใช้น้ำร่วมกันของชาวบ้านอยู่ภายใต้แนวคิดที่ว่า ทุกอย่างขอกันเอา บทบาทของสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ โครงสร้างกลุ่มกับการจัดการน้ำ โครงสร้างกลุ่มทั้งที่เป็นทางการและเครือญาติ ระบบคุณค่าทางความสัมพันธ์ทางเครือญาติ กลุ่มที่ไม่เป็นทางการ มีฐานความสัมพันธ์ทางเครือญาติค่อนข้างสูงซึ่งเป็นไปตามระบบการจัดการน้ำจากฝายที่ไม่มีอีกรูปแบบตายตัว รวมทั้งมีการปรับตัวให้เป็นไปตามความเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง ขณะเดียวกันนี้ โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบไม่ว่าผู้ใช้น้ำจากฝายจะอยู่ในฐานะที่		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	เป็นสมาชิกผู้นำก็ตามส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดความเข้าใจ นำไปสู่การปฏิบัติตามในหน้าที่และความรับผิดชอบตามความหลากหลายของการรวมตัวและการจัดการ โดยเรียนรู้ผ่านภาคปฏิบัติการการใช้น้ำจากฝายเป็นสำคัญ และถึงแม้ว่าหน้าที่ต่าง ๆ จะไม่ถูกบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ชาวบ้านก็ถือปฏิบัติร่วมกันได้ เพราะการปฏิบัติในกิจกรรมต่าง ๆ เกิดจากความเข้าใจอย่างถ่องแท้ทั้งในด้านกิจกรรมและวิธีการจัดการในการใช้ประโยชน์ร่วมกันที่ได้เรียนรู้ผ่านร้อนผ่านหนาวสืบทอดมาอย่างยาวนาน ลักษณะความรู้การผลิตซ้ำ ผู้นำ คนต้นคิด คนสานต่อทั้งแนวคิดวิธีการในการสร้างฝายตำแหน่งทางสังคม เป็นเจ้าหรือสมุนของผีในชุมชน กระบวนการเรียนรู้ที่มีลักษณะการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์จริงในการสร้างฝายกับพ่อและคนรุ่นก่อนในอดีต การนำความรู้มาใช้ในการปรับประยุกต์ให้เหมาะสมกับสภาพฐานทรัพยากรดิน น้ำ ป่าที่มีอยู่ในชุมชน เครือข่ายการเรียนรู้จากภายนอก โดยผ่านกลไกเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมที่สำคัญ มีลักษณะความสัมพันธ์ที่แนบแน่นในรูปแบบ “เลื้อย” การเรียนรู้จึงไม่มีการปิดบังเป็นการให้ความรู้ผู้ร่วมกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญก็คือ เพื่อนบ้านและคนในครัวเรือนร่วมเป็นผู้ก่อการ โดยการร่วมมีหลายระดับ มีการร่วมกระบวนการเรียนรู้ตั้งแต่ต้น ซึ่งหมายความว่า อยู่ในสภาพแวดล้อมเดียวกัน ออกไปเรียนรู้จากภายนอกไปเห็นรูปแบบการสร้างฝายด้วยกัน มีการพูดคุยสื่อสารกันแบบชาวบ้าน และที่สำคัญร่วมกันก่อสร้างฝายด้วยกัน เป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันที่สร้างฐานพลัง		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	เพิ่มมากขึ้น เนื่องจากมีเวทีการพูดคุยทั้งภายในและภายนอกกลุ่ม เป็นการถ่วงดุลความเหมาะสมที่จะดำเนินการและพัฒนาการก่อสร้างฝาย การจำแนกตามขนาดตัวฝาย ขนาดพื้นที่ทำกิน ศักยภาพของพื้นที่และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ประเภทฝาย ฝายไม้ ฝายดิน ฝายหินภูเขาฝายปูน ระบบฝายใส่ไก่ ขนาดฝาย ขนาดกลาง สภาพทางด้านกายภาพ ขนาดยาว 30 เมตร สูง 10 เมตร มีพื้นที่ที่ใช้น้ำในปัจจุบันประมาณ 50 ไร่ ประเภทเหมือง ประกอบด้วย ลำเหมือง เหมืองหลวง เหมืองใส่ไก่ เหมืองซอย เหมืองเสียนา เหมืองเสียน้ำเหมืองขี้เถ้า การปิด เปิดน้ำเข้า นา ข้าง คือ เปิดน้ำเข้ามาใหม่ ขอยน้ำ คือ เปิดน้ำให้ไหลไปสู่แปลงนาอีกครั้ง เกษตรกรรมระบบเหมืองฝาย การควบคุมแรงงานเพื่อการเกษตร การใช้เทคนิควิธีนำน้ำมาใช้สภาพพื้นที่ ภูเขาสูงและมีพื้นที่ลาดชันมา แสดงให้เห็นถึงความรู้ความสามารถในการปรับตัวของคนให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติในบริเวณที่ตั้งหลักแหล่งอยู่ และใช้ประโยชน์จากธรรมชาติที่มีอยู่อย่างคุ้มค่า หลักฝาย หลักฝายที่เป็นไม้เนื้อแข็ง ไม้ลำ หลักฝายที่เป็นไม้ไผ่รวก ยาวประมาณ 1.00-1.05 เมตร เสียบปลายให้แหลม อุปกรณ์สำหรับทุบหลักฝาย สะเปาะ (ปั้งก็) มีดเหน็บจอบค้อนหน้าแว่นหรือค้อนหางก้าง (หางค่าง) ระบบเหมืองฝายพราง การชลประทานแบบพื้นเมืองเรียกว่า ระบบเหมืองฝายพราง เนื่องจากลักษณะความเตลาดของพื้นที่ ทำให้พื้นดินใหญ่แห้งแล้วไม่เหมาะสมแก่การทํานาข้าว		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	เพราะน้ำที่อยู่บนดินจะถูกระบายไปสู่ที่ต่ำอย่างรวดเร็ว เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้นพื้นที่เพาะปลูกย่อมไม่เพียงพอต่อการผลิตข้าว หากอาศัยแต่น้ำฝนตามธรรมชาติเพียงอย่างเดียว ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องหาวิธีเอาชนะธรรมชาติ โดยการจัดระบบการท่อน้ำจากแหล่งน้ำขึ้นมา แล้วหาทางนำน้ำนั้นไปสู่พื้นที่เกษตร ระบบเหมืองฝายและพนัง สะท้อนให้เห็นลักษณะการจัดองค์กรของกลุ่ม รูปแบบ โครงสร้าง การบริหาร และการจัดสรรน้ำเพื่อการเกษตร การกำหนดแนวทางปฏิบัติ กฎกติกาและข้อตกลง ศักยภาพของฝาย พื้นที่ในการใช้ประโยชน์ทั้งในการทำนา ฝายขนาดเล็ก มีขนาดตั้งแต่ยาว 15-20 เมตร สูง 3-5 เมตร มีพื้นที่ที่ใช้น้ำตั้งแต่ 14-100 ไร่ ประเภทฝาย ได้แก่ ฝายดิน ฝายไม้ ฝายหิน ฝายปูน วิธีการจัดการน้ำสะท้อนถึงโลกทัศน์ของชาวบ้าน แนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรดิน น้ำ ป่า มองทรัพยากรภาพรวม ส่งผลให้เกิดการใช้ การดูแลทรัพยากรทั้งระบบเป็นรูปธรรม แนวคิดที่มองว่าน้ำที่สัมพันธ์กับการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์ ทั้งในแง่การใช้น้ำในด้านอุปโภค บริโภค และยังบ่งบอกวิธีการเลือกทำเลที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้กับแนวคิดที่มองว่าน้ำสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องผี กระบวนการสร้างและการถ่ายทอดองค์ความรู้การจัดการน้ำ การสร้างความรู้จากการลงมือลงมือ สรุบทบทเรียนจากปัญหาที่พบในการดำรงชีพบนฐานทรัพยากร วิธีการผลิตที่ยังต้องพึ่งพาน้ำ กระบวนการสร้างและพัฒนาองค์ความรู้ในการจัดการน้ำ การปรับฐานคิด ความรู้ ความเข้าใจผ่านระบบความรู้ที่เชื่อมโยงกับ		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ระบบนิเวศ และระบบสังคม วัฒนธรรม การนำประสบการณ์จากการใช้ชีวิตมาปรับใช้ และแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันตามโอกาสทั้งภายในและภายนอก การได้ไปปฏิบัติการสร้างฝายจริงๆ ทำให้สามารถเกิดการพัฒนาความรู้ในการจัดการ สามารถเชื่อมต่อกับความรู้ระหว่างศาสตร์สมัยใหม่ และความรู้ดั้งเดิมได้อย่างเหมาะสม โดยที่ในกระบวนการผลิตซ้ำ และสืบทอดภูมิปัญญาโดยผ่านกลไกที่สำคัญคือ กลไกกลุ่ม กลไกทางจารีต ได้แก่ ความเชื่อเรื่องผีสืบทอดผ่านพิธีกรรม สุภาษิตคำสอนของคนโบราณ และเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม โดยมีเครื่องมือที่สำคัญคือ คำนานหรือเรื่องเล่าท้องถิ่น กฎเกณฑ์ในระบบการจัดการน้ำของชาวบ้าน ภูมิธรรมของฝายที่มีอยู่ในชุมชน และขับเคลื่อนโดยผู้รู้ ผู้อาวุโส จ้า ผู้นำชุมชน และผู้เข้าร่วมกิจกรรม		
	สภาพพื้นที่การจัดการน้ำรูปแบบฝาย เลือกบริเวณที่ระดับน้ำในลำห้วยอยู่สูงสุด บริเวณที่ลำห้วยที่แคบที่สุด มีความเป็นกุดหรือแก่งน้ำ ระบบเหมืองฝาย ฝายกันร่องน้ำ ฝายขนาดใหญ่ ฝายคอกหมู ฝายดิน ดินลูกแซ่ ฝายดิน ฝายขี้ดิน ฝายดิน ดินหินแอ่ ดินปลวก ดินฝั่งห้วย เปอะไม้ไผ่ ฝายน้ำล้นฝายน้ำล้นธรรมชาติ ฝายน้ำล้นคอนกรีต ฝายบ้าน กฎเกณฑ์เกี่ยวกับการใช้น้ำ การให้ความหมายและคุณค่าของขบวนน้ำ ฝายแบบก้อนหินคันคูนน้ำ ฝายแบบก้อนหินคันคูนน้ำหรือคันคูนน้ำ ฝายแบบผสมผสานเพือกไม้ก้อนหินคันคูนน้ำ ฝายผาข้าวหลาม ฝายพื้นเมือง ฝายถาวร ฝายคอกหมู ฝายไม้ ฝายเข็ม ฝายรวมหรือฝายหน้าหมู่ ฝายส่วนบุคคล(ฝายขอ) ฝายหิน ฝายหินภูเขา		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ภูมิปัญญาก่อเกิดดำรงอยู่และการผลิตซ้ำการจัดการน้ำรูปแบบฝาย กระบวนการในการผลิตซ้ำองค์ความรู้วิธีการจัดการเกิดขึ้นระหว่าง กลุ่มสมาชิกผู้ใช้น้ำ กลไกทางจารีตการผลิตซ้ำองค์ความรู้ความเชื่อ เรื่องผีผ่านพิธีกรรมบุญเลี้ยงบ้านร่วมกัน กลไกทางจารีตการผลิตซ้ำ องค์ความรู้มาจากวิถีชีวิตปกติ เงื่อนไขที่ส่งผลต่อการก่อเกิด การ ดำรงอยู่ และการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการ ทรัพยากรแหล่งน้ำขนาดเล็กในรูปแบบฝาย การสืบทอดภูมิปัญญา ตัวชี้วัดการสืบทอดและการสร้างสรรค์ การปรับและพัฒนาภูมิ ปัญญา ผู้นำทางความคิดของสมาชิกในชุมชนเป็นผู้เชื่อมโยง สืบทอดภูมิปัญญามาสู่พิธีกรรมและกิจกรรมที่ควบคุมพฤติกรรม ทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมืองของสมาชิกในชุมชน ความคิดและพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน เป็นผู้ที่สะท้อนได้ตัวว่า มีการสืบทอดภูมิปัญญา ทศนคติหรือความคิดเห็นของสมาชิก เกี่ยวกับความเชื่อ และพิธีกรรม พฤติกรรมของสมาชิกในการถือ ปฏิบัติตามพิธีกรรมความเชื่อ กระบวนการสร้างความรู้ การเรียนรู้ จากเครือข่ายการเรียนรู้ภายในโดยคนใน การเรียนรู้จากภายนอก ผ่านเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมเช่นเดียวกัน การเรียนรู้ที่ เกิดขึ้นระหว่างฝาย กระบวนการสร้างและการถ่ายทอดความรู้ ของชาวบ้านเพื่อสืบทอดความรู้ในการจัดการน้ำ กลไกทางจารีต ประเพณีระเบียบกฎเกณฑ์หรือข้อกำหนดในการใช้น้ำ		
	การสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการน้ำรูปแบบฝาย		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	การสืบทอดภูมิปัญญาใช้เครื่องจักรภูมิปัญญา และระบบความเชื่อ ระบบคุณค่า และระบบคิของชุมชน ความรู้ในการสร้างฝาย ความรู้ในการเลือกวัสดุฝายกระบวนการและวิธีการทำงาน การผลิตซ้ำความรู้ลักษณะความรู้ในการเลือกวัสดุสร้างฝาย เงื่อนไขที่ทำให้ก่อเกิดภูมิปัญญาในการจัดการน้ำรูปแบบฝาย ระบบคิดที่สำคัญในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำขนาดเล็กใน รูปแบบฝายที่สะท้อนถึงการจัดการความสัมพันธ์กับคนให้ คุณค่าระหว่างคนกับคน คนกับทรัพยากร และคนกับสิ่งเหนือ ธรรมชาติ โลกทัศน์ของชาวบ้านอยู่บนพื้นฐานของการตระหนักรู้ และเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศและสังคม วัฒนธรรม ฐานคิดในการจัดทรัพยากรระหว่างรัฐกับชุมชน รัฐเน้นการอนุรักษ์ โดยรัฐเท่านั้น และการใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ ชุมชนให้ความสำคัญกับการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติใน การจัดการความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติและหลากหลาย ระบบกรรมสิทธิ์ รัฐจะแยกเค็ดขาดระหว่างรัฐกับเอกชน ส่วนชุมชน สิทธิทำกินและอยู่อาศัยเป็นของบุคคล แต่ในบางพื้นที่ที่เป็นของ ชุมชน อำนาจกฎหมาย รัฐมองทรัพยากรแต่ละประเภทแยก ส่วนตามหน่วยงานที่กฎหมายให้อำนาจแต่ละฉบับไว้ ส่วนชุมชน สิทธิในการจัดการเป็นของชุมชนทั้งดิน น้ำป่า พืชพรรณ และสรรพ สิ่งทั้งปวง ไม่แยกส่วนออกจากกัน อำนาจการจัดการ รัฐจัดการ และใช้ประโยชน์รวมศูนย์อยู่ที่รัฐ ส่วนชุมชนมีการรวมกลุ่มกันและ เกิดการยอมรับจากชุมชน รูปแบบวิธีการจัดการน้ำสิทธิชุมชนใน		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	การจัดการทรัพยากร ลักษณะความรู้ ความรู้ที่มีลักษณะเป็นรูปธรรม ได้แก่ ความรู้ที่มีลักษณะเป็นนามธรรม เงื่อนไขที่ทำให้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการน้ำรูปแบบฝาย สามารถดำรงอยู่และมีการผลิตซ้ำและสืบทอดองค์ความรู้ในการจัดการน้ำในรูปแบบฝาย ลักษณะองค์ความรู้ 2 ลักษณะความรู้ที่มีลักษณะเป็นรูปธรรม ได้แก่ ตัวฝายที่กั้นน้ำที่ได้ก่อสร้างซึ่งยังมีความหลากหลายและมีการพัฒนาปรับปรุงรูปแบบ วัสดุในการก่อสร้างมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งฝายดิน ฝายหินภูเขาผสมคอนกรีต และฝายคอนกรีต การเรียนรู้อย่างเข้าใจจะต้องมีการผสมผสานกับความรู้ที่เป็นนามธรรมซึ่งอยู่ในกลุ่มความรู้แฝง และฝังลึกอยู่กระบวนการทำงานและในสำนึกของคน โดยที่ความรู้ที่เป็นนามธรรม ความรู้ที่เป็นนามธรรม ลักษณะความรู้เป็นความรู้แฝงและความรู้ที่ฝังลึกอยู่ในตัวคนนั้น ได้แก่ ทักษะ เทคนิคในการจัดการที่เกี่ยวข้องทั้งทางด้านกายภาพ และทางด้านสังคม วัฒนธรรมที่ถูกถ่ายทอดผ่านการใช้ชีวิต หรือการทำกิจกรรมในการทำฝายร่วมกัน ได้แก่ ความรู้ทางเทคนิคในการเลือกพื้นที่ การก่อสร้างฝายรูปแบบต่างๆการกำหนดกฎเกณฑ์ในการดูแลรักษา การเข้าเป็นสมาชิกและแบ่งปันน้ำ บทลงโทษ เป็นต้น ซึ่งทำให้เกิดการพัฒนาความรู้เป็นความรู้เปิดเผยเพื่อใช้ในการก่อสร้างฝายมาเป็นลำดับจนเกิดเป็นการเรียนรู้ที่สำคัญว่ามีน้ำ มีฝายได้ทำนาคามีข้าวกิน วิธีดังกล่าวจึงยังคงอยู่ในปัจจุบันกับความคิดความเชื่อเรื่องผี ซึ่งถูกนำมาใช้ใน		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	การควบคุมกำกับพฤติกรรมในด้านต่างๆ โดยที่ความรู้ทุกส่วนมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับการนำความเชื่อเรื่องผีเข้ามาในระบบคิด มีส่วนในการกำหนดเป็นแนวทางการจัดการน้ำที่มีจริยธรรมและศีลธรรมกำกับเกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำรูปแบบฝ่าย เป็นความรู้ที่พัฒนาเป็นสำนักในการจัดการการใช้น้ำร่วมกันผ่านกลุ่มที่มีลักษณะการจัดการที่มีความหลากหลายไม่จำกัดรูปแบบตายตัว ไม่มีบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์ กลไกทางจารีต ลักษณะของกฎเกณฑ์ที่ปรากฏในการใช้น้ำร่วมกันของกลุ่มผู้ใช้น้ำ กฎเกณฑ์ที่เป็นทางการ ฝ่ายบ้าน กฎเกณฑ์ที่ไม่เป็นทางการ ขอกันเอา การแบ่งขวนน้ำกันเป้าหมายเดียวกันคือเพื่อให้เกิดความเป็นธรรม ความเชื่อเรื่องผีที่ปฏิบัติผ่านการทำพิธีบุญเลี้ยงบ้านเดือน 6 การบูชาผีฝ่ายความเป็นทางการ มีกฎเกณฑ์ที่ถือปฏิบัติและมีการพัฒนา รวมทั้งถูกนำมาใช้ตามความเหมาะสมกับกิจกรรมการจัดการน้ำร่วมกันอย่างต่อเนื่องจากอดีตถึงปัจจุบัน สมาชิกเข้าใจและรับรู้ร่วมกันเป็นอย่างดี แม้ว่าจะไม่ถูกกำหนดหรือบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร กฎเกณฑ์ที่ไม่เป็นทางการ มีลักษณะที่เหมือนไม่มีกฎเกณฑ์ หรือบางครั้งผู้ใช้น้ำเองก็ไม่ถือว่ามีกฎเกณฑ์ วิธีการใช้น้ำร่วมกันในด้านต่าง ๆ ก็พบว่าในความไม่มีกฎ กล่าวได้ว่ามีกฎที่ถือปฏิบัติร่วมกัน แต่ถือว่าไม่เป็นทางการ เนื่องจากโดยวิธีการนำมาใช้มันสอดคล้องอยู่ในวิถีชีวิตของการอยู่ร่วมกัน สมาชิกฝ่าย เรียกว่าใช้วิธีแบบขอกันเอา การแบ่งขวนน้ำกัน ชาวบ้านยังยืนยันเป็นเสมือนความต่างบนความเหมือน ในระหว่างกฎที่เป็นทางการ		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	และไม่เป็นทางการ ถึงแม้ทั้งสองลักษณะตามเงื่อนไขที่แตกต่างกันไป แต่ก็ยังมีเป้าหมายเดียวกันคือ เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมตามแนวคิด คำว่ากฎเกณฑ์ก็ไม่ได้มีความจำเป็นเท่ากับวิธีการของกฎที่ไม่เป็นทางการ ขอกันเอา ทั้งนี้ไม่ว่าลักษณะกฎเกณฑ์จะเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ การผลิตข้อองค์ความรู้ การจัดการผ่านกลไกกลุ่ม กลไกทางจารีต เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรม โดยผ่านเครื่องมือที่มาจากฐานวัฒนธรรมของท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องพิธีกรรมความเชื่อเรื่องผี โดยผู้รู้หรือเจ้า การจัดการน้ำของชาวบ้าน ทำให้เห็นว่าการผลิตข้อองค์ความรู้ในการจัดการน้ำรูปแบบฝ่าย เพื่อสืบทอดทั้งในส่วนที่เกี่ยวข้อง ครอบคลุมทั้งด้านแนวคิด การจัดการทางกายภาพ การจัดการทางสังคมวัฒนธรรม โดยผ่านเครือข่ายการเรียนรู้จากภายในและภายนอกที่มีศักยภาพในการจัดการผ่านกลไกกลุ่มกลไกทางจารีต เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรม โดยผ่านเครื่องมือที่มาจากฐานวัฒนธรรมของท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องพิธีกรรมความเชื่อเรื่องผี โดยผู้รู้หรือเจ้า ผู้อาวุโสเครือข่ายความรู้ที่มาจากคนใน ความรู้การจัดการน้ำรูปแบบฝ่าย ความรู้การจัดการด้านพื้นที่หรือทางกายภาพ ได้แก่ การเลือกพื้นที่และวัสดุในการก่อสร้างฝาย วิธีการก่อสร้างฝาย และวิธีการนํานํามาใช้ ความรู้การจัดการทางสังคมวัฒนธรรม ได้แก่ ลักษณะการจัดการและการจัดโครงสร้างกลุ่ม ระเบียบกฎเกณฑ์ในการใช้น้ำ การจัดสรรหรือการแบ่งปันน้ำที่		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ชาวบ้านพัฒนาขึ้นเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการน้ำเรียกว่า ขบวนการจัดการน้ำ กิจกรรมการดูแลรักษา ปรับปรุงพัฒนาระบบการจัดการน้ำ รูปแบบฝาย และกลไกทางจารีตที่สัมพันธ์กับการจัดการน้ำ ความเชื่อเรื่องผี ซึ่งปฏิบัติผ่านการทำพิธีกรรมบุญเลี้ยงบ้านเดือน 6 สุภาษิตคำสอน ความรู้ระดับวิถีชีวิตความรู้ทางวัฒนธรรม การให้คุณค่าความหมายต่อแหล่งน้ำ และรูปแบบการจัดการน้ำแบบ ฝาย จึงเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยให้ชาวบ้านสามารถกำหนดวิธีการ หรือกระบวนการในการจัดการเพื่อเข้าไปใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากร โดยที่มีฐานของสำนึกในการใช้ที่ไม่เอาเปรียบ ภูมิปัญญา ท้องถิ่นถือเป็นความรู้ทางวัฒนธรรมที่มีค่าอย่างยิ่ง เพราะเป็น รากฐานของสังคมที่สั่งสม สืบทอดกันมา เป็นความรู้ที่อยู่กับตัวคน และคิดแผ่นดิน กล่าวคือ ได้สะท้อนถึงวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คน ซึ่งเกิดจากการปรับตัวให้สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมให้อยู่ได้อย่าง เป็นปกติ ไม่ว่าจะเป็นในด้านปัจจัยสี่ ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อต่าง ๆ ความหลากหลายทางทรัพยากร มีส่วนสำคัญในการ กำหนดวิธีการกิน การอยู่ หรือภูมิปัญญาที่มีความหลากหลายตามภูมิ เวศของภาคต่าง ๆ สะท้อนถึงโลกทัศน์ หรือระบบคิดในการจัดการ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่ง เหนือธรรมชาติ ให้เอื้อต่อการดำรงชีวิตอย่างชาญฉลาด ระบบความรู้มีความสัมพันธ์กับฐานทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ภายใต้อิทธิพลของชาวบ้าน การพัฒนาความรู้หรือภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการน้ำที่สะท้อนให้เห็นถึงองค์ประกอบทั้งในด้านกายภาพ		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	สังคม วัฒนธรรม และความรู้สมัยใหม่ และสะท้อนให้เห็นว่าโดยระบบความรู้หรือภูมิปัญญาชาวบ้านในเรื่องการจัดการน้ำมีความสัมพันธ์กับฐานทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ภายใต้โลกทัศน์ของชาวบ้าน ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของการตระหนักรู้ และเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศและสังคม วัฒนธรรม รวมทั้งปฏิสัมพันธ์กับภายนอกผ่านเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวบ้านที่แน่นนอน ทำให้ความรู้ไม่ปิดกั้น เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้ง พัฒนาเป็นแนวทางในการใช้ประโยชน์จากน้ำในรูปแบบที่เหมาะสมกับบริบทและศักยภาพของท้องถิ่นอย่างแท้จริง รวมทั้งยังช่วยหนุนเสริมให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน ทำให้เกิดประสิทธิภาพในการจัดการ ระเบียบกฎเกณฑ์หรือข้อกำหนดในการใช้น้ำจากฝายสัญญาเหมืองฝาย ระบบการจัดการน้ำที่ครอบคลุมทั้งการใช้ การควบคุม ดูแลรักษา และการอนุรักษ์ระเบียบกฎเกณฑ์ เรียกว่า ข้อกำหนด หรือกฎเกณฑ์หรือ สัญญาเหมืองฝาย กฎเกณฑ์ในการใช้น้ำร่วมกันของสมาชิกเป็นตัวสะท้อนถึงความแตกต่างของกฎเกณฑ์ ภายใต้จุดมุ่งหมายในการจัดการน้ำให้เกิดความเท่าเทียมและเป็นธรรมเช่นเดียวกัน ลักษณะการจัดการกลุ่มผู้ใช้น้ำที่มีทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ลักษณะความรู้ ระบบคิดพื้นบ้าน การให้ความหมาย คุณค่าเกี่ยวกับแหล่งน้ำขนาดเล็ก ลักษณะของภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ในการจัดการน้ำของชาวบ้านมีความสัมพันธ์กับบริบทฐานทรัพยากรของท้องถิ่นผ่านระบบการจำแนกแยกแยะอย่างเข้าใจ มีการให้คุณค่า		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ความหมายต่อทรัพยากรต่างๆที่มีลักษณะที่ไม่แยกส่วน แต่มีความเชื่อมโยงกับความรู้ทุกส่วน การนำมาใช้มีลักษณะบูรณาการอย่างเป็นองค์รวม อีกทั้งเป็นความรู้ที่แฝงอยู่กับกระบวนการและขั้นตอนในการทำงาน รวมทั้งฝังอยู่กับตัวคนเป็นสำคัญ ไม่มีบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร และโดยความรู้ในการจัดการมีลักษณะที่เป็นพลวัต มีการปรับเปลี่ยนได้ ในลักษณะการเชื่อมหรือต่อยอด และผสานความรู้จากฐานความรู้เดิมเป็นสำคัญ ภูมิปัญญาดังรองอยู่ได้โดยผ่านการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดผ่านกระบวนการเรียนรู้ใช้ประโยชน์จากน้ำภายใต้รูปแบบของการจัดการน้ำกลไก และเครื่องมือที่สำคัญ ภายใต้กระบวนการเรียนรู้และการจัดการที่ครอบคลุมทั้งทางกายภาพ ทางสังคม วัฒนธรรม		
	ความเชื่อเกี่ยวกับน้ำ ความเชื่อผูกโยงกับผีธรรมชาติ ผี และสิ่งลึกลับเหนือธรรมชาติอยู่ร่วมกัน และเคารพสิทธิซึ่งกันและกัน เพื่อให้ระบบนิเวศนั้นมีความสุข พิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับการอนุรักษ์น้ำ ดินที่เกษตรกรยึดถือปฏิบัติกัน มี 2 อย่าง คือ พิธีไหว้เจ้าที่นาและพิธี ไหว้ฝาย ผีต้นน้ำ ตาน้ำ ผีลำห้วย นาทิ ผีน้ำ ปรากฏการณ์ ประกอบด้วยเจ้าแห่งน้ำ หรือจู่แฉ่ สัตว์ คือ งู หมู และไก่ พิธีเหาะเว ผีเสื้อ ความเชื่อและข้อห้ามเกี่ยวกับแหล่งน้ำที่เป็นที่อาศัยของผีน้ำ ลำห้วย (ทีโกะละ) ตาน้ำ น้ำซับ ข้อห้ามน้ำซับ น้ำโป่ง ข้อห้ามน้ำโป่ง (ทิมอ) น้ำผุด ข้อห้ามน้ำผุด (ทีเป่าทอ)		
พิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำ	พิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำ ประกอบด้วย พิธีกรรมคล้องช้าง คล้องม้า		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	การพึ่งพาพิธีกรรมในด้านสุขภาพอนามัย การเสี่ยงทายผ่านพิธีกรรมเกี่ยวกับน้ำประกอบด้วย คล้องช้าง คล้องม้าเสี่ยงทายน้ำฝน คุณค่าความหมาย คือ หากจับช้าง ม้าได้ หมายถึง น้ำดี ฝนดี ปีนี้จับได้น้ำ ฟ้าฝนจะดี พิธีกรรม พิธีต่อน้ำจากตาน้ำบนดอย พิธีเลี้ยงผีฝ่าย พิธีการเลี้ยงผีขุนน้ำ เทวดาที่ช่วยดูแลรักษาต้นน้ำ การให้ความสำคัญเกี่ยวกับการจัดการน้ำที่สัมพันธ์ทั้งระหว่างคนกับคน คนกับทรัพยากร และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ผีที่สัมพันธ์กับเรื่องน้ำโดยตรงคือ ผีนางเพี้ยแก้ว เครื่องประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผี ได้แก่ หมู (ใช้ทั้งตัว บางแห่งใช้แค่หัวหมู) เหล้า ข้าวเหนียว เมี่ยง บุหรี่ ดอกไม้ รูปเทียน ผู้ประกอบพิธีกรรม คือ อาจารย์หรือปุจาร์ย เมื่อรูปใหม่หมดแล้วก็จะถือว่าผีมารับเอาเครื่องสังเวยแล้ว ทำการลา คือ ปลดเครื่องสังเวยมากินหรือประกอบอาหารเลี้ยงสมาชิกที่มาร่วมงานเรียกว่า “กินข้าวกินผี” หรือกินซากผี จุดมุ่งหมายของการเลี้ยงผีเพื่อให้เกิดความสามัคคีซึ่งกันและกัน เช่น มีการประชุมตกลงกันก่อนจึงจะมีพิธีการเลี้ยง การช่วยกันจัดเตรียมสถานที่และเครื่องบูชา การมาชุมนุมกันเพื่อประกอบพิธี เป็นต้น นอกจากนี้ยังเป็นการแสดงออกถึงความกตัญญูต่อสิ่งที่มีคุณ คือ ธรรมชาติที่ให้ความอุดมสมบูรณ์แก่ตน และมองเห็นถึงความสำคัญของธรรมชาติที่มีต่อการดำรงชีวิต พิธีเลี้ยงผี พิธีบอกกล่าวผี เครื่องประกอบพิธีกรรมของชนไทวเรียกว่า ถาดไก่ ประกอบด้วย ถ้วยแองไก่ 8 ถ้วย เหล้า 8 ขวด ที่ต้องมีจำนวนเท่ากับ 8 เนื่องจากเชื่อว่าผีอยู่ทุกทิศจะได้ทั่วถึง		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	กัน ส่วนก่อนจะให้เป็นแกง 8 ถ้วยได้จะต้องมีการนำเอาน้ำไก่มา มอหอบ(ไก่เป็น) เพื่อจะบอกผีเจ้าบ้านว่าได้ไก่กัตัว แล้วจึงเอามาให้ ลูกหลานแกงแล้วถวายในช่วงทำพิธีกรรม อย่างที่สอง โสย (กรวย (กรวยดอกไม้) อย่างที่สาม เหล้า ทำพิธีโดยการที่จ้กล่าถวาย เครื่องเช่น หลังจากเช่น ไหว้ผีแล้วชาวบ้านก็จะรับประทานอาหาร เข้าด้วยกัน ไปให้เสร็จสับก่อนจะเริ่มพิธีที่ศาลโดยการนำของเจ้า ผู้ประกอบพิธีกรรม เจ้า นางเทียม หมอขวัญและหมอผี ผู้นำ พิธีกรรม เจ้า นางเทียม จ้าจะเป็นสื่อกลางในการติดต่อสื่อสารกับผี เพื่อเชื่อมต่อให้นางเทียมซึ่งจะเป็นร่างทรง ในอันที่จะเป็นตัวแทน ของผีเพื่อสื่อสารกับคนอื่นอีกชั้นหนึ่ง การสืบทอดนางเทียม คนที่มา เป็นสืบทอดกันนั้นมาจากโคตรแนวหรือตระกูลของคนที่เคยเป็น นางเทียมรวมทั้งดูว่าในการปฏิบัติช่วงที่ทำพิธีกรรมของนางเทียมก็ จะแสดงให้เห็นถึงความกล้าแก่ง “บ้านาง” หมายถึง ร่างทรงของผี ต่างๆ การจะเทียมคิดไม่ติดนั้นขึ้นอยู่กับช่วงเวลาที่มาขอลาดทรง หากทรงไม่ติดก็จะไม่สั่น และไม่สามารถร่วมงานในฐานะนางเทียม ได้ แต่ส่วนใหญ่จะไม่มีปัญหา เนื่องจากการจะเป็นนางเทียมนั้นเจ้า ไปคลใจตั้งแต่อยู่ที่หมู่บ้านแล้วเจ้าเป็นคนเตรียม ได้แก่ ถาด เครื่องนุ่งห่มนางเทียมประกอบด้วย สไบ ผ้าเคียนหัว ผ้าถุง และมี โซ้ยใส่ธูป เทียน ดอกไม้ (ตอนเข้าทรง) และสิ่งที่ขาดไม่ได้คือ “เงิน ฮัง” มีลักษณะเป็นรูปเรือ เป็นวัสดุที่ทำด้วยเงิน เป็นของเก่าแก่ที่ ชาวบ้านเก็บรักษาไว้ เพราะหากไม่มีเงินฮังจะทำพิธีกรรมไม่ได้ เงิน สลึง และมีผู้ขายหาบข้าวคำ แดง ขาว ซึ่งในปัจจุบันเป็นผู้หญิง และ		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ไม่ใช่หีบข้าว แต่จะใช้กระต๊อบข้าว ซึ่งมีข้าวดำปั้น ซึ่งใช้ข้าวเหนียวมาปั้นทาด้วยขมิ้นหม้อสีดำ และข้าวแดงปั้นใช้ขมิ้นกับปูนผสมกัน แล้วทาลงบนปั้นข้าวเหนียว บั้งไฟขนาดเล็ก เพื่อเสี่ยงทายฟ้าฝน และบอกกล่าวให้ฟ้าได้ยิน และมารับเลี้ยงในวันงานบุญ รวมทั้งมีการแกะสลักท่อนไม้ขนาดเท่าขา เป็นรูปอวัยวะเพศชาย ซึ่งเป็นเครื่องแสดงความเคารพบูชานางเพี้ยแก้ว พิธีกรรมการทำบุญเลี้ยงบ้าน เพื่อเคารพบูชาและระลึกถึงผีเจ้าบ้าน ซึ่งเป็นหลักบ้านหลักเมือง เป็นเจ้าที่เจ้าทาง ขอฟ้า ขอฝนให้อุดมสมบูรณ์ ก่อนที่จะถึงฤดูกาลทำนาช่วยดูแลฝายไม่ให้ขาดให้พัง สามารถกักเก็บน้ำไว้ทำนาได้ในฤดูกาลต่อไป ขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยคุ้มครองลูกหลานทุกคน สัตว์ สิ่งของมีค่า ให้อยู่รอดปลอดภัยจากอันตรายทั้งปวง ประสบผลสำเร็จในหน้าที่การงาน การกิน การอยู่ดี หากใครมีลูกหลานไปทำงานต่างถิ่นก็ขอให้ปลอดภัย สืบทอดประเพณีที่มีมาแต่เก่าก่อน คนทั้งในหมู่บ้านและเพื่อนระหว่างหมู่บ้าน ได้มีโอกาสพบปะพูดคุย แลกเปลี่ยน ได้กินด้วยกัน และถามถึงทุกข์สุขกัน ได้ช่วยงานกัน โลกทัศน์ที่สะท้อนผ่านเรื่องโครงสร้างอำนาจและบทบาทหน้าที่ของผีที่เกี่ยวข้องกับน้ำ ผี ผีนางผีนางา พิธีเลี้ยงผี พิธีการร้องขอต่อผี พิธีขอฝน พิธีบุญเลี้ยงบ้านเดือน 6 บุญเลี้ยงผีเจ้าบ้าน ผีนางเพี้ยแก้ว พิธีพอกบ้าน พอกเมือง สถานที่ประกอบพิธีกรรมบุญเลี้ยงบ้าน ศาลเจ้าบ้าน ศาลนางเพี้ยแก้ว ศาลากลางบ้าน เครื่องประกอบพิธีกรรม ประกอบด้วย รูปแกะสลักไม้ ช้าง ม้า ดาบ ปืน เครื่องเช่น		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	บูชา เหล้า ไก่ เครื่องนุ่มห่มของผี) สัญลักษณ์ในพิธีกรรม และความหมายที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับน้ำ สัญลักษณ์เกี่ยวกับน้ำ ประกอบด้วย น้ำ ปลาช่อน เต่าและจระเข้ ท่อนไม้แกะสลักเป็นรูป อวัยวะเพศชาย ทรัพยากร อำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ สัญลักษณ์ที่พบ รูปแกะสลักข้าง ม้า ปืน ดาบ เงินอัง ข้าง ม้า ดาบปืน ที่อยู่อาศัย หรือหอหรือศาลของผี บริเวณที่ตั้งศาลเจ้าบ้าน ด้านสิทธิอำนาจและระบบการจัดการทรัพยากรพื้นบ้านของชุมชน ผี เป็นศูนย์กลางของพิธีกรรมและความเชื่อมิติที่หนึ่ง ความสัมพันธ์ระหว่าง ผี กับ ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การใช้เรียกลักษณะที่คั่งและชื่อสถานที่ ประกอบพิธีกรรม มิติที่สอง ผีคือ มโนทัศน์ว่าด้วยสิทธิอำนาจดั้งเดิมของชุมชน ซึ่งสิทธิอำนาจเป็นอำนาจอันชอบธรรมที่สมาชิกในกลุ่มหรือสังคมให้สิทธิอำนาจเป็นสิทธิในการควบคุมพฤติกรรม การกระทำหรือการตัดสินใจของคนอื่นๆและให้ ผี เป็นสื่อกลางในการจัดการความสัมพันธ์ของคนในสังคม (โดยผ่านการติดต่อกับเจ้าและกฎระเบียบหรือชะล่า) และระหว่างคนกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ (โดยผ่านการขอฝน ขอความอุดมสมบูรณ์ ขอให้ปลอดภัยจากพายุ) และยังพบว่าองค์ความรู้พื้นบ้านเกี่ยวกับ ทรัพยากร ซึ่งให้เห็นว่าภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้เกี่ยวกับ ทรัพยากรธรรมชาติประเภทต่างๆ เช่น แหล่งน้ำ ที่ดิน และป่าไม้ และองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบการจัดการ มีเนื้อหาส่วนสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม ความเชื่อทางศาสนา ซึ่งชาวบ้านใช้ความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาเป็นกลไกสำคัญในการจัดการและควบคุม		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	พฤติกรรมของคนในสังคม และเกี่ยวข้องกับกรรมสิทธิ์ ซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมกันทั้งในชุมชน ระหว่างชุมชน รวมทั้งสถาบันหรือองค์กรพื้นบ้าน กฎระเบียบและข้อห้าม การลงโทษกรณีผิดศีล และการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ทรัพยากร ความเชื่อและพิธีกรรมเป็นกลไกสำคัญในการจัดการ และสะท้อนความเชื่อเรื่องผีไม่ใช่เรื่องมลายสำหรับชาวบ้าน แต่เป็นเรื่องที่ช่วยพัฒนาจิตสำนึก หรือเป็นเครื่องผูกมัดใจที่สำคัญที่จะทำให้การอยู่ร่วมกันได้อย่างไม่ขัดแย้ง ไม่เอาเปรียบทั้งระหว่างคนกับคน และคนกับสิ่งแวดล้อม		
	ความรู้การจัดการน้ำความแตกต่างระหว่างความรู้พื้นบ้านกับความรู้สมัยใหม่ ความรู้หรือภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการน้ำรูปแบบฝ่ายสะท้อนให้เห็นการให้คุณค่าความหมายต่อแนวทางศีลธรรมจรรยา และช่วยยืนยันปรากฏการณ์จริง การจัดการน้ำของชาวบ้าน มีฐานคิด สำนึก และความถูกต้องในทางศีลธรรม จริยธรรมกำกับผ่านวิถีการดำรงชีวิตตามรากฐานของวัฒนธรรมท้องถิ่น แนวทางการจัดการที่กำหนดโดยชาวบ้านจึงกำหนดความสัมพันธ์ที่ครอบคลุมทั้งระหว่างคนกับคน คนกับทรัพยากร และคนกับสิ่งแวดล้อมชาติเป็นความแตกต่างจากระบบการจัดการของภาครัฐ ทำให้การใช้ความรู้ดังกล่าวเกิดพัฒนาแนวทางการแบ่งปันน้ำ การดูแลทรัพยากรอย่างเชื่อมโยงทุกด้าน รวมทั้งมีการพัฒนากฎเกณฑ์ให้มีความเหมาะสมเพื่อให้เกิดการนำมาใช้ กฎเกณฑ์ในการใช้น้ำ กลุ่มผู้ใช้น้ำ ภายใต้กฎเกณฑ์ ประกอบด้วย การแบ่งปัน ดูแลรักษา และการอนุรักษ์ เริ่มจากกำหนดเงื่อนไขใน		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	การเข้าเป็นสมาชิก มีการจ่ายค่าเปิดทางน้ำ มีการกำหนดแนวทางหรือวิธีการในการแบ่งปันน้ำที่ชาวบ้านเรียกว่า แบ่งขวนน้ำ เป็นต้น การจ่ายค่าเปิดทางน้ำของสมาชิก วิธีการบอกหรือขอกันเอา ลักษณะการจัดการของฝ่ายมีความหลากหลายและเป็นการจัดการโดยชาวบ้าน กฎเกณฑ์การแบ่งปันและการใช้ทรัพยากรน้ำ ฝ่าย สิทธิเชิงซ้อน การใช้ทรัพยากรของส่วนรวมที่มีลักษณะเป็นไปหรือยอมรับภายใต้ความชอบธรรมในการจัดการ แนวทางการแบ่งปันและการใช้ทรัพยากรน้ำร่วมกัน การจัดการน้ำรูปแบบฝ่ายสิทธิชุมชน ในลักษณะสิทธิเชิงซ้อน การให้คุณค่า ความหมาย การจัดการสิทธิ ประกอบด้วย กฎเกณฑ์ในการแบ่งน้ำที่เรียกว่า ขวนน้ำ เงื่อนไขการรับสมาชิกโดยการกำหนดการจ่ายค่าเปิดทางน้ำ เป็นต้น ในอดีตทุกฝ่ายเป็นฝ่ายเฉพาะตระกูล หรือในหมู่เครือญาติในสายเลือด มีพื้นที่ทำกินในบริเวณนั้น ชาวบ้านจึงใช้คำว่า “ผู้เป็นเจ้าของฝ่าย” แสดงให้เห็นว่า ทรัพยากรน้ำเป็นของสาธารณะ แต่เมื่อถูกจัดการสิทธิดังกล่าวก็กลับกลายเป็นสิทธิในการครอบครองของครัวเรือนใดครัวเรือนหนึ่ง แต่สิทธิที่ว่ำนนั้นมีลักษณะสิทธิเชิงซ้อน เพราะนั่นหมายถึง เมื่อทุกฝ่ายสร้างฝ่ายกันล่ำห้วยสาธารณะ ตัวฝ่ายชาวบ้านถือว่า มีเจ้าของ เหมือนเป็นการจับจองที่จะใช้น้ำในบริเวณดังกล่าว แต่สิทธิอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับผลผลิตที่มาจากน้ำ คือ สัตว์น้ำ ชาวบ้านคนอื่น ๆ ก็มีสิทธิมาหาอยู่หากิน แต่เฉพาะบริเวณน้ำหน้าฝ่ายจะต้องมีความระมัดระวังมากขึ้นเท่านั้น ดังนั้นสิทธิชุมชนที่มีอยู่จึงทำให้		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ชาวบ้านอยู่ร่วมกันได้แบบถ้อยทีถ้อยอาศัย การเข้าใช้ทรัพยากรร่วมกัน มีลักษณะของสิทธิเชิงซ้อน กล่าวคือ ในพื้นที่เดียวกัน ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ได้ในเวลาที่ต่างกัน เช่น หากเป็นช่วงฤดูการทำนา และปลูกถั่วหลังนา สมาชิกผู้ใช้น้ำจากฝายก็จะใช้น้ำเพื่อกิจกรรมดังกล่าวอย่างเข้มข้น ส่วนชาวบ้านทั่วไปก็สามารถที่จะหาผลผลิตจากน้ำ และใช้น้ำเพื่อปลูกพืชผักสวนครัวได้ตามวิธีที่เหมาะสม ไม่กระทบต่อผู้ใช้น้ำจากฝาย กฎเกณฑ์การจัดสรรน้ำหรือการแบ่งปันน้ำให้กับสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำขวนน้ำ การแบ่งปันน้ำจากฝายของกลุ่มผู้ใช้น้ำมีการพัฒนากฎเกณฑ์ในการแบ่งปันน้ำหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า ขวนน้ำ เพื่อให้สอดคล้องกับปริมาณที่มีค่อนข้างจำกัด ขวนน้ำ ในความหมายของชาวบ้านก็คือ รอบเวรการแบ่งน้ำ โดย 1 ขวนน้ำจะครอบคลุมเวลาในการเปิดน้ำ 24 ชั่วโมง แนวทางหรือวิธีการแบ่งน้ำที่ชาวบ้านเรียกว่า ขวนน้ำ ให้เป็นกฎเกณฑ์ เพื่อให้เกิดการแบ่งปันกันอย่างเท่าเทียม ซึ่งกฎเกณฑ์ดังกล่าวมีความสอดคล้องกับ การจ่ายค่าเปิดทางน้ำ ของสมาชิกอีกด้วย ขวนน้ำ เป็นหัวใจสำคัญในการใช้น้ำจากฝาย มีความหมาย และคุณค่าที่สะท้อนถึงโลกทัศน์ของชาวบ้านในการจัดการน้ำ ซึ่งมีความเชื่อมโยงทั้งเรื่องการจัดการทางด้านกายภาพและการจัดการทางสังคมวัฒนธรรม กล่าวคือ ขวนน้ำมีความสัมพันธ์กับความต้องการในการใช้น้ำในฤดูกาลที่แห้งแล้ง ปริมาณน้ำมีจำกัด ขณะเดียวกันที่พัฒนาวิธีการจัดการทางสังคมดังกล่าวเพื่อช่วยลดความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นจากการใช้น้ำร่วมกัน อีกทั้งยังชัดเจนว่าความเชื่อเรื่อง		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ผีที่ชาวบ้านถือปฏิบัติผ่านการทำพิธีกรรมบุญเลี้ยงบ้านเดือน 6 ร่วมกัน ได้ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในกิจกรรมได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการแบ่งปันน้ำตามแนวทางดังกล่าว ทำให้มีฐานของศีลธรรมกำกับ ช่วยให้เกิดการแบ่งปันกัน อย่างเท่าเทียมหรือใช้วิธีการแบบ ขอน้ำกันเอา กฎเกณฑ์ในการใช้น้ำ คือ การเข้าเป็นสมาชิก การได้มาของผู้นำหรือหัวหน้าฝ่าย การเข้าร่วมประชุม การจัดสรร หรือการแบ่งปันน้ำ และการใช้แรงงานในการทำกิจกรรม และการสมทบเงินในการทำกิจกรรม โดยทั้งการใช้แรงงานและการสมทบเงินส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมดูแลรักษา และการปรับปรุงพัฒนาระบบการจัดการน้ำในรูปแบบฝาย ขวนน้ำ เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่สำคัญ ที่จะกำหนดวิธีการจัดการน้ำให้เกิดความเหมาะสมสอดคล้องทั้งสภาพทางกายภาพ เศรษฐกิจ ทางสังคมและทางวัฒนธรรมท้องถิ่น และการรูกืบของระบบทุนนิยม อีกทั้งยังช่วยกระชับความสัมพันธ์ทั้งในกลุ่มเครือญาติ เพื่อนบ้าน ให้เกิดความเอื้ออาทรต่อกัน กล่าวคือทั้งในครัวเรือนที่อยู่ต้นน้ำ ปลายน้ำ และยังสัมพันธ์กับสิทธิและ โอกาสในการใช้น้ำที่มาควบคู่กับการเปิด ทางน้ำ และเงื่อนไขที่เป็นตัวกำหนดถึงความจำเป็นที่ต้องนำ ขวนน้ำ มาใช้ที่สำคัญก็คือ กิจกรรมความหลากหลายของพืชที่ปลูกกับจำนวนครัวเรือนที่ปลูก และลักษณะการจัดการกลุ่มทั้งที่เป็นทางการและกลุ่มเครือญาติระหว่างตระกูล โดยที่การนำมาใช้มีเป้าหมายเพื่อให้เกิดความเท่าเทียมและเป็นธรรมในการใช้น้ำร่วมกัน รวมทั้งเพื่อช่วยป้องกันหรือระงับข้อ		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	จัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้น แนวทางการแบ่งน้ำยังมีการพัฒนาเพื่อให้เกิดการยึดถือปฏิบัติร่วมกัน โดยชาวบ้านมีสืบทอดผ่านกระบวนการทางสังคม มีการพัฒนาความรู้ในการจัดการตามแบบชาวบ้าน พุศุขยแลกเปลี่ยน และสรุปบทเรียนร่วมกัน ช่วยโยงชีวิตวิถีการผลิตคือการทำนาคำแบบดั้งเดิมให้ดำรงอยู่ต่อไปการจัดการที่ไม่แยกส่วนระหว่างคนกับทรัพยากร จะช่วยเชื่อมร้อยให้เกิดสมดุลในการจัดการน้ำ กระบวนการและขั้นตอนหลักที่สำคัญในการแบ่งปันน้ำระหว่างสมาชิก การเปิดทางน้ำมีความสัมพันธ์กับการกำหนดระยะเวลาในการแบ่งปันน้ำโดยมีเงื่อนไขที่สำคัญคือ แต่ละครัวเรือนสามารถเปิดทางน้ำได้ 2 ทาง หรือมีโอกาสได้ 2 ขวบน้ำเท่ากับหัวหน้าฝ่ายได้ เพื่อให้สอดคล้องกับจำนวนพื้นที่ทำกิน แต่ต้องจ่ายค่าทางน้ำ 2 ทาง รวมเป็นเงิน 10,000 บาท โดยมีเงื่อนไขว่าหากครัวเรือนใดมีที่ทำกินที่จะใช้น้ำทำนาจำนวน 1-30 ไร่ จะได้สิทธิในการเปิดน้ำได้ 1 ทางน้ำหรือเท่ากับชั่วโมง การเปิดใช้น้ำในแต่ละรอบ 1 วันหรือ 24 ชั่วโมงนั้น หากครัวเรือนใดมีพื้นที่ทำนาดั้งแต่ 30 ไร่ขึ้นไปจะสามารถขอได้ 2 ทางน้ำ หรือ 2 ขวบน้ำ หรือได้เปิดน้ำแต่ละครั้ง ๆ ละ 2 ชั่วโมง การจ่ายค่าเปิดทางน้ำ เป็นเสมือนแนวทางในการสร้างความเสมอภาคในการใช้น้ำจากฝ่ายร่วมกันอย่าง เท่าเทียมและเป็นธรรม อีกทั้งยังเกี่ยวข้องสัมพันธ์ในมิติทางสังคม การสร้างเงื่อนไขที่จะใช้น้ำหรือทรัพยากรร่วมกัน เป็นการบ่งบอกถึงโอกาสที่ชาวบ้านมอบให้กัน ซึ่งมีลักษณะให้สิทธิในการใช้ทรัพยากรร่วมกันอย่างเท่าเทียม ถึงแม้ว่าการคิดค่าทางน้ำจะเป็นตัว		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	เงิน แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าทุกอย่างจะต้องซื้อด้วยเงิน เพราะเมื่อพิจารณาถึงวิถีคิดของชาวบ้าน คิดจากฐานที่ว่า ช่วงที่ทำฝายมีผู้ก่อการได้ลงทุน ลงแรงไปแล้ว ไม่ก็ราย แต่คนมาใช้น้ำก็น่าจะต้องมีการชดเชยสิ่งที่ผู้ก่อการได้ลงทุนไป จากวิถีคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าคิดภายใต้แนวทางการจัดการที่เน้นความเท่าเทียมและเป็นธรรม มากกว่าการมุ่งแสวงหาหรือการหวังผลกำไร และในช่วงแรก ๆ เงินที่เก็บได้ก็เป็นความชอบธรรมที่ผู้ก่อการจะนำมาแบ่งปันกัน โดยไม่เกี่ยวกับสมาชิกคนอื่น ๆ ซึ่งทุกฝ่ายก็รับรู้เข้าใจ สมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ ข้อกำหนดการใช้น้ำ ค่าเปิดทางน้ำหมายถึง เงินที่จะต้องจ่ายแรกเข้า ทางน้ำก็คือ เหมืองหรือคลองที่ส่งน้ำเข้ามาช่องทางระบายน้ำ หรือช่องทางที่แยกจากฝาย ส่งน้ำไปยังพื้นที่การให้ความหมาย และคุณค่าของขบวนน้ำ คำว่า ขวบ ขบวนน้ำจะกำหนดเป็นรอบวัน สำหรับชาวบ้านแล้ว หมายถึง ครอบรอบ การใช้คำว่า “ขบวน” ใช้ทั้งกับ อายุคน อายุของพืชและของเมล็ดพันธุ์ เช่น หากใช้กับอายุของเมล็ดพันธุ์พืชที่เก็บไว้เป็นเวลา 1 ปี นี้ ความหมายเดิมคำว่าขบวนที่ชาวบ้านใช้กับพืช จะบ่งบอกทั้งอายุของการนำไปใช้ประโยชน์ และเป็นสัญญาณเตือนว่า “ครบขบวนแล้ว” หรือ “ครบกำหนดเวลาแล้ว” จะต้องรีบนำไปปลูก เนื่องจากถ้าเก็บไว้เกิน 1 ปี ก็จะปลูกไม่เกิด หรือพันธุ์นั้นจะใช้ไม่ได้ หากเป็นการเก็บไว้ทำพันธุ์ก็ต้องรีบนำไปปลูก หากเก็บไว้เกินก็ต้องรีบกินก่อนก่อนที่จะเสียสำหรับพืชบางชนิด และถ้าเป็นอายุคนก็เรียกปกติ 1 ขวบ ก็เรียก 1 ปีก็เรียกใช้ในความหมายเดียวกัน การนำคำว่า ขบวน		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	มาปรับใช้ในความหมายเดิมถึงแม้ว่าจะนำมาใช้กับเรื่องการแบ่งน้ำ แต่ก็มีการกำหนดรอบระยะเวลาเหมือนกัน จะต่างกันก็ตรงที่ ขวบ น้ำจะกำหนดเป็นรอบวัน ส่วนขบที่ใช้กับพืช กับคน นั้นกำหนดเป็นรอบปี ทั้งสองส่วนมีนัยที่สะท้อนถึงช่วงระยะเวลาเป็นสำคัญ รวมทั้งยังมีนัยที่ช่วยต่อยอดการสิ้นสุดของเวลาของครัวเรือน และแบ่งปันโอกาสตามสิทธิการใช้น้ำให้กับอีกครัวเรือนหนึ่ง เช่น เรื่อง ขวบน้ำ เมื่อเปิดน้ำเข้ามาในระยะเวลา 24 ชั่วโมง ก็ถือว่าการเปิดน้ำเข้ามาของครัวเรือนดังกล่าวสิ้นสุดลง จะต้องมีการส่งต่อขบให้นี้ ครัวเรือน ขบน้ำ ใช้ในบริบทใหม่ ความหมายใหม่ ว่า มือหนึ่ง คิน หนึ่ง แบ่งมือนี้ออกไปสู่อีกคน หนึ่งแบ่งคนละวัน เป็นรอบ ๆ ไป และความหมายว่า “เป็นการปันเวรกันเอน้ำ เหมือนกะน้ำ มือ หนึ่ง คินหนึ่ง ความหมายว่า “แบ่งน้ำกันมือหนึ่ง คินหนึ่ง หรือ 24 ชั่วโมง ความหมายว่า มือหนึ่ง คินหนึ่ง การให้ความหมายของ ชาวบ้านผู้ใช้น้ำจากฝายเป็นไปในทิศทางเดียวกัน โดยสรุปว่า ขบ น้ำ หมายถึง เป็นรอบเวรในการแบ่งน้ำซึ่งกำหนดระยะเวลาให้หนึ่ง ขบ น้ำเท่ากับ 24 ชั่วโมง หรือที่ชาวบ้านกล่าวว่า มือหนึ่ง คินหนึ่ง กำหนดวันหรือช่วงเวลาในการแบ่งน้ำ 1 ขบ (รอบเวร) หนึ่งเท่ากับ 1 วัน 1 คิน (24 ชั่วโมง) แบ่งกันคนละมือ ในการแบ่งน้ำถือว่าเป็น 1 ขบ แต่ละครัวเรือนที่เป็นสมาชิกต้องถือปฏิบัติร่วมกัน ยกเว้นสิทธิของหัวหน้าฝาย และสมาชิกที่มี 2 ทางน้ำ ซึ่งเป็นไปตามเงื่อนไข และข้อกำหนดของกลุ่มผู้ใช้น้ำคือ จ่ายค่าเปิดทางน้ำที่สัมพันธ์กับ จำนวนพื้นที่ทำกิน ก็จะที่ได้ 2 ขบ น้ำ หรือ 2 วัน ต่อการเอน้ำเข้า		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	นา หรือแปลงเกษตรอื่น ๆ ในหนึ่งรอบเวรฝ่าย การให้ความหมาย และคุณค่าของขบวนการผลิตซ้ำทางความรู้ มาปรับใช้กับการแบ่งปันน้ำ หรือที่เรียกว่า ขวนน้ำเป็นการผลิตซ้ำทางความรู้เกี่ยวกับคำว่า ขวน ในความหมายในวิถีชีวิตปกติของชาวบ้าน ซึ่งมีวิธีคิดที่เกิดจากฐานความรู้ดั้งเดิม การใช้คำว่าขวนในอดีต ถูกกำหนดโดยกระบวนการทางสังคมที่เกิดจากการมีส่วนร่วมในการคิดวิเคราะห์วางแผน และการหาทางออกในการแก้ไขปัญหาในการใช้น้ำร่วมกัน เนื่องจากก่อนที่จะนำขวนน้ำมาใช้ กล่าวว่า คำว่าขวนก็ใช้กันอยู่แล้วในชีวิตประจำวัน เมื่อนำมาใช้กับเรื่องการแบ่งน้ำ มีคุณค่าความหมาย โดยเฉพาะช่วงแล้งอะไรก็เหี่ยวเฉาไปหมด ขวนน้ำจึงเป็นเสมือนหนึ่งดอกไม้บานในยามแล้ง ถ้ามันจะออกดอกได้มันยาก แต่ออกมาแล้วสีสวยแท้ นัยดังกล่าวได้แสดงให้เห็นถึงวิธีคิดที่เรียนรู้ธรรมชาติ และการปรับตัวให้เหมาะสมภายใต้วิธีการแบ่งน้ำที่เรียกว่า ขวนน้ำ และคำว่า ขวนน้ำ ที่นำมาใช้จึงมีลักษณะของการปรับประยุกต์ให้มีการต่อยอดความรู้จากฐานความรู้ดั้งเดิมนำมาปรับใช้ในความหมายที่แตกต่าง และเป็นส่วนหนึ่งของวิธีการแบ่งน้ำที่ชาญฉลาดที่จะนำมาซึ่งในการแบ่งน้ำใช้เป็นรอบวันเป็นข้อกำหนด ซึ่งก็สอดคล้องกับความต้องการน้ำของกิจกรรมการผลิต อีกทั้งฐานคิดดังกล่าวเกิดจากความเป็นจริงของการใช้ชีวิตของชาวบ้านผ่านการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติ เป็นสิ่งที่สะท้อนให้ทราบถึงแนวคิดในการแบ่งปันน้ำ ว่ามีวิธีคิดและการนำมาประยุกต์และนำมาใช้ในการแบ่งปันน้ำได้อย่างเหมาะสมใน		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	บริบทใหม่ ความหมายใหม่ ที่พัฒนาจากรากฐานของวัฒนธรรมการดำรงชีพดั้งเดิม กฎเกณฑ์การใช้แรงงาน การลงแรง หรือ การลงแขกเอาแรง ความร่วมมือของสมาชิกผู้ใช้น้ำ ตามแนวทางบนฐานวัฒนธรรมดั้งเดิม อีกทั้งช่วยสะท้อนคุณค่าความหมายผ่านปฏิบัติการ การลงแขก หรือเอาแรงที่สืบทอดมาจากรุ่นสู่รุ่น เป็นอีกส่วนหนึ่งของการมีส่วนร่วมระหว่างสมาชิกที่ใช้น้ำร่วมกัน โดยจากแนวคิดที่เกี่ยวข้องทั้งในเรื่องแหล่งน้ำธรรมชาติ และแหล่งน้ำที่คนสร้างขึ้นทั้งฝายและคลองส่งน้ำ มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำ ป่า นั้นหมายความว่า การเรียนรู้ธรรมชาติทุกส่วน ทำให้มีความเข้าใจในการที่จะเข้าไปใช้ ดูแล และพัฒนาปรับปรุงอย่างลึกซึ้ง ดังที่ตัวแทนผู้ใช้น้ำจากฝายบ้านได้กล่าวถึง การดูแลรักษาฝายว่า จะต้องดูแลทั้งดิน น้ำ ป่า เพราะทุกอย่างมีผลซึ่งกันและกัน กฎเกณฑ์การใช้แรงงานเรียกว่า การลงแรง หรือ การลงแขกเอาแรง ในการลงแรงเพื่อทำกิจกรรม การปรับปรุงขุดลอกฝาย คลองส่งน้ำ จะยึดหลักพื้นฐาน คือ ทุกครัวเรือนต้องส่งคนในครัวเรือนเข้าร่วมกิจกรรมหนึ่งคน หากมีปัญหาในการเข้าร่วมจะต้องมีการแจ้งกับสมาชิกหรือผู้นำกลุ่ม การกำหนดมาตรการบังคับเพื่อป้องกันการเอาเปรียบ กล่าวคือ หากไม่สามารถมาร่วมกิจกรรม จะต้องมีการ การลงเงิน ชดเชยแรงงาน เป็นตัวเงิน ซึ่งยึดตามการจ้างงานรายวันปกติ กฎเกณฑ์การเข้าร่วมประชุมกลุ่มผู้ใช้น้ำ ในกลุ่มทุกคนรวมถึงผู้นำ จะเป็นไปตามครรลองของการทำงานกลุ่ม หรือการทำงานร่วมกันของคนทั่วไป เมื่อมีการเรียกประชุม		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	โดยสมาชิกด้วยกัน หัวหน้าคลอง หรือผู้ที่ได้รับมอบหมายจากหัวหน้าฝ่าย หรือตัวหัวหน้าฝ่าย บางครัวเรือนไม่เข้าร่วมประชุมบ่อยครั้ง เมื่อพิจารณาเหตุผลแล้ว อาจถึงการถูกตัดสิทธิ์โดยใช้น้ำจากฝ่ายได้ กฎเกณฑ์การลงโทษ การลักเปิดขบวนน้ำของผู้อื่น ประกอบด้วย บทลงโทษ การปรับเงิน การลงโทษทางสังคม การกำหนด บทลงโทษ กรณีลักขโมยน้ำเป็นกฎเกณฑ์เรื่องแรกที่ชาวบ้านคิดเรื่องการกำหนดบทลงโทษ เนื่องจากการแบ่งปันน้ำตามวิธีของชาวบ้าน ขบวนน้ำ เป็นหัวใจสำคัญของการจัดการน้ำรูปแบบฝ่าย และในอีกมุมมองหนึ่ง กิจกรรมการแบ่งปันน้ำมีทิศทางที่จะก่อให้เกิดความขัดแย้ง บทลงโทษทางสังคมเป็นสิ่งที่รุนแรงมากกว่า ตัวอย่างของบทลงโทษทางสังคมที่ชาวบ้านเข้าใจคือ เช่น การไม่ช่วยงานส่วนรวมไม่ว่าเรื่องใด เมื่อทำบ่อยครั้งจนเป็นนิสัย คนเหล่านี้เมื่อมีงานที่บ้านตนเองผู้คนที่ไม่ออกไปช่วย หรือบางครั้งเมื่อมีโครงการสนับสนุนด้านต่างๆจากภายนอก ก็จะไม่ได้รับการพิจารณา เนื่องจากเป็นคนเห็นแก่ตัว ประเด็นดังกล่าวต้องพิจารณาให้ลึกซึ้งถึงปัญหาที่เขาไม่ได้มาร่วม เพราะเป็นเรื่องละเอียดอ่อน แต่สำหรับชาวบ้านซึ่งเป็นคนบ้านเดียวกันแล้วย่อมรู้ต้นลึกของเรื่องราว ความเชื่อดังกล่าวจึงทำให้ในช่วงที่ผ่านมาไม่มีการกำหนดบทลงโทษ เหตุผลหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านพยายามหาวิธีการที่จะช่วยควบคุมการใช้น้ำร่วมกัน และนี่คือกลไกของกลุ่มที่ควบคุมดูแลการใช้น้ำร่วมกันให้เป็นไปตามกฎกติกามากขึ้น การกำหนดบทลงโทษปรับเป็นเงินกรณีที่มีการขโมยน้ำ หรือบางครั้งชาวบ้านเรียกว่า การ		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ลักเปิดขวนน้ำของผู้อื่น		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
วัฒนธรรมการลงแขก	การจัดการแรงงาน ประกอบด้วย ระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับ การลงแขก การเอามือเอววัน การออกปากกัน การเอาแรงกัน การเอามือการส่ายมือ การจ้างแรงงาน การตอบแทน ไม่มีการจ้างแรงงาน เลี้ยงอาหารหรือเหล้า การเอามือใส่รางวัล ตอบแทนด้วยแรงงานของตนเอง วิธีจ้างใส่รางวัล เป็นการจ้างแรงงานโดยให้ค่าจ้างตอบแทนเป็นรายวัน การเลี้ยงอาหารกลางวันใส่รางวัล ความสัมพันธ์ของเครือญาติ การลงแรงช่วยเหลือกันการลงแขกค่านา การลงแขกเกี่ยวข้าว การลงแขกตีข้าว การลงแขกหอบข้าว การลงแขกดำข้าว การลงแขกขนข้าวขึ้นยุ้งฉางหรือเล้า การลงแขก การซอมมือ การเก็บข้าวช่วยกันเก็บข้าว โดยการเก็บของดังนี้ ก่อนให้เสร็จแล้วค่อยไปเก็บของคนอื่นอีก การลักกัน การไปเก็บข้าวโดยที่เจ้าของข้าวไม่รู้ คือ การทำให้เจ้าของข้าวตกใจ เมื่อมาเห็นคนเก็บข้าวของตัวเองแล้ว กลับไปทำกับข้าวให้คนทำงานกิน		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
บทบาทผู้ชายผู้หญิงในการเกษตร	บทบาทผู้ชายในการเกษตร การดูแลจัดการ ผู้ชายเป็นผู้หนุนช่วย การล้อมรั้ว การสร้างกระท่อมไร่ การเลือกพื้นที่ไร่ การปิ่นต้นไม้ การตัดกิ่งไม้ การถางไร่ การเผาไร่ การเตรียมดิน ประกอบด้วย การไถเตรียมดิน การเตรียมแปลงตกกล้า		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	การปลูกข้าว กระทั่งหลุม การสักหลุ่ม การสืบเชื้อพันธุ์ข้าว ประกอบด้วย การแสวงหาพันธุ์ข้าว การคัดเลือกพันธุ์ข้าว การปลูกข้าว ประกอบด้วย วิธีการปลูกข้าวผู้ชายจะใช้นิ้วหัวแม่มือ นิ้วชี้ และนิ้วกลาง หยิบเอาต้นกล้าส่วนโคน 3-4 ต้น จากมัดกล้าที่มีมือซ้ายถืออยู่ แล้วใช้มือปักต้นข้าวลงไปในพื้นที่หลุม ซึ่งมือซ้ายและมือขวานี้ต้องทำงานสัมพันธ์กัน การนวดข้าว ประกอบด้วย การตีข้าว การกองข้าว การหีบข้าวการแฉก หีบข้าว ผู้ประกอบการพิธีกรรม		
	การสระปลา (วิดน้ำเพื่อจับปลาในบ่อ) การจับปลา		
	บทบาทผู้หญิงในการเกษตรการปลูกข้าว วิธีการปลูกข้าว การปลูกข้าวตามวิธีของผู้หญิงจะเหมือนกับแบบผู้ชาย แต่ยังใช้นิ้วก้อยกดต้นข้าวไว้เพื่อไม่ให้ต้นข้าวแตกออกจากกัน แล้วจึงจุ่มลงไปในนา การปลูกข้าวขึ้นอยู่กับความถนัดของแต่ละคน การปลูกพืช การจำแนกดิน จักระบบการปลูกพืช ช่วงเวลาที่ปลูกพืช ได้แก่ ตอนเช้าตรู่พืชบางชนิด สามารถขึ้นได้ลักษณะที่ดินยังร้อนระอุอยู่ เช่น ข้าวโพด เผือก มัน พักทอง เป็นต้น การสืบเชื้อพันธุ์ บทบาทของผู้หญิงได้รับมอบหมายให้เป็นเจ้าของไร่ การคัดเลือกพันธุ์การเก็บเกี่ยวสะสมพันธุ์พืชการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ การป้องกันและบำรุงรักษา การกำจัดวัชพืชการถอนหญ้า การดูแลจักระบบไร่การจัดเตรียมเครื่องประกอบพิธีกรรม		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	การเก็บเกี่ยว การหาบข้าว การเก็บลูกข้าว		
	กระบวนการผลิตและการผลิตซ้ำ บทบาทในด้านการเพาะปลูก การผลิตเพื่อยังชีพ ปัจจัยทางด้านอาหาร การดูแลครอบครัว ความมั่นคงทางด้านอาหารในครัวเรือนการบำบัดและรักษาอาการเจ็บป่วย บทบาทด้านเป็นหมอสมุนไพรและหมอตำแยการหาอาหารประเภทพืชผัก การเลือกผักปรุงอาหาร การปรุงอาหารการปลูกพืชผัก พืชสมุนไพร การรักษาทรัพยากร ความหลากหลายทางชีวภาพการบำรุงรักษาดิน การปรับปรุงดิน การรักษาและการคงอยู่ของพืชผักพื้นบ้าน การวางแผนการผลิต การคัดเลือกพันธุ์และการขยายพันธุ์ การแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ การเก็บและรวบรวมพันธุ์ การเก็บรักษามล็ดพันธุ์ การปลูกพืชผสมผสานไว้ในบ้าน สวน ไร่ข้าวการปรับปรุงดิน การหาอาหารจากธรรมชาติ การปลูกพืชผสมผสาน เช่น ถั่วรอด พัก หอมแฮ้ ผักชี หอมเป็นเปื้อ มะนอย มะบบแดง พริก มะเขือ งาดำ งาขี้ม้อน มะแฮะ แดงปี แดงซัง แดงลาย มะเด้า มะเขือมัน มะแปบ มะเขือฝอย มะเขือห้ามน้ำ มะห้อยมะเหิด มะน้ำตัน มะน้ำแก้ว มะกูด ผักกอก มัน พืชผักที่ใช้ทำพันธุ์ เช่น พริก มะเขือ มาเขือมัน บวบเหลี่ยม บวบมน ผักกาดเมือง มะน้ำ พักทอง แดง มะเข่า ถั่ว ข้าวโพด อ้อยเห่า ส่วนวิธีการบีบเอาเมล็ดออกจาก ผล แล้วนำไปตากแดด 1 สัปดาห์ นำใส่ถุงผ้าแล้วไปเก็บไว้บนหิ้งเตาไฟ เก็บไว้ในน้ำเต้า (มะพร้าว) สำหรับเมล็ดพืชบางชนิด เช่น ข้าวโพด อ้อยเห่า ถั่วฝักยาว นำมาตากให้แห้ง แล้วนำไปแขวนที่หน้าเตาไฟในห้องครัวแต่ละครอบครัวของคน สาเหตุที่นำมาเก็บไว้ในน้ำเตาไฟ ควัน		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ไฟสามารถป้องกัน มอด มด แมลงมากัดกินได้ ดินจอมปลวก มีลักษณะนูนขึ้นเป็นกองโต ดินประเภทนี้เหมาะในการปลูกข้าวตอก อ้อยข้าว พริก มะเขือ ส่วนดินที่มีการเผาไหม้ของเศษกิ่งไม้ต่าง ๆ นั้น เหมาะแก่การปลูก มะเขือมัน เผือก มันแกว แก้วละแวก ส่วนดินค้ำเหมาะแก่การปลูกพืชทุกชนิด ข้าว มะเขือ ผักชี ข้าวโพด มะเขือมัน งาคำ งา จมื่น หอมเย็บ บวบ มะนอย ถั่วรอด ถั่วดำ ถั่วแปบ เหมาะแก่การเพาะปลูกพืชทุกชนิด การถ่ายทอดความรู้ เทคนิคการเก็บและรวบรวมเมล็ดพันธุ์ การเก็บและรวบรวมเมล็ดพันธุ์ การปลูก การนำมาบริโภค การนำมาบำบัดรักษาโรค การบอกเล่า การบอกสอนกันตรง พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ประสบการณ์ชีวิตจริงในครอบครัวและจากเครือข่ายและออกไปสู่ภายนอก การถ่ายทอดจากแม่ผู้หญิงต้องมีความรู้ และทักษะในการจัดการพืช ตั้งแต่การเพาะเมล็ดพันธุ์ เช่น การแลกเปลี่ยน การซื้อหา การขอ ต้องมีความรู้ในด้านการเตรียมเมล็ด เช่น การนำไปรมควัน การตากแดด การนำไปผสมกับพืชผักอย่างอื่น เช่น การเตรียมเมล็ดพริก และมะเขือให้ได้ผลดีนั้น ควรนำไปก่อก่อแห้งไปผสมด้วย เพราะตัวเมล็ดก่อก่อจะเป็นตัวดูดความชื้น และกลั่นก็สามารถป้องกันการกัดกินของแมลงต่าง ๆ ได้ ส่วนทางอ้อมเป็นการอบรมสั่งสอนแบบ ไม่เป็นทางการ การเลียนแบบหรือรับรู้ไปโดยไม่รู้สึกตัว ทั้งในชุมชน และชุมชนใกล้เคียงตามสายสัมพันธ์ของกลุ่มชุมชน		
	บทบาทผู้หญิงในการจัดการน้ำ การแบ่งขบวนน้ำ บทบาทการเข้าร่วมประชุมวางแผนการจัดการน้ำ การให้ข้อมูลที่บางเรื่องผู้ชายอาจจะไม่		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ละเอียดอ่อน การวางแผนจัดการใช้น้ำฝ่ายหญิงจะมีข้อมูลและเป็นผู้มาประชุม ผู้หญิงมีบทบาทในฐานะอยู่เบื้องหลัง และถูกกำหนดด้วยมิติทางสังคม และวัฒนธรรม สภาพทรัพยากรธรรมชาติเป็นสำคัญ บทบาทการต่อขบวนน้ำ ผู้หญิงทำให้เกิดการใช้กฎเกณฑ์ที่เที่ยงตรงและเกิดการไม่เอาเปรียบซึ่งกันและกัน ให้ความเท่าเทียมไม่เอาเปรียบ เป็นการสร้างกลไกในการแก้ไขปัญหาที่ช่วยระงับข้อขัดแย้งที่รุนแรงที่อาจจะเกิดขึ้น บทบาทหญิงชายในการทำการประมง หาลาตามริมฝั่ง การซ่อมแซมเครื่องมือประมง แม่น้ำโดยจะนำปลาที่ได้จากการประมงไปขายในตลาด		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
ปฏิทินการทำเกษตร	-มกราคม ถึง มีนาคม -ไถกลบฟาง หว่านปุ๋ยพืชสดหลังทำนา (ถั่วพรี) ในเดือนมกราคมแล้วไถดะ (ไถกลบ) ในเดือนมีนาคม ถึงเมษายน เก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ใช้ในปีต่อไป -เมษายน -การเตรียมพันธุ์ / การคัดเลือกพันธุ์ โดยวิธีการเตรียมพันธุ์เลือกจากลักษณะรวงใหญ่ รวงกมเพราะหนัก เมล็ดสมบูรณ์เต็มแล้ว แยกพันธุ์ ตากผึ่งแดด ใส่กระสอบมัดมัดมัดแขวนไว้ที่ร่ม-เตรียมปุ๋ยหมักชีวภาพเพื่อบำรุงดิน และเตรียมดิน -พฤษภาคม -การเตรียมดิน โดยการไถสุม / ไถดะ ครั้งที่ 1 เพื่อให้ปุ๋ยอินทรีย์หรือปุ๋ยพืชสดย่อยสลายไป ทั้งไว้ประมาณ 2 อาทิตย์ -มิถุนายน-การตกกล้า (สำหรับการทำนาดำ)-ไถเตรียมแปลง ไถกลบ		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ครั้งที่ 2 ช่วงเดียวกับการตกกล้าเพื่อให้ดินแตกละเอียด ร่วนซุย- การบันทึกแผนผัง แปลงตกกล้าและแปลงปักดำ และติดป้ายชื่อพันธุ์ ข้าวแต่ละสายพันธุ์ -กรกฎาคม -เมื่อกล้าอายุประมาณ 1 เดือน ในเดือนกรกฎาคม ทำการ ไถแปร (ไถสวนทางเดิม) พร้อมกับใส่ปุ๋ยชีวภาพ แล้วไถคราดให้พื้นที่ เสมอรระดับกัน สุนน้ำเข้านาพอประมาณ พอให้ดินเป็นตม (โคลน)- การถอนกล้า – ปักดำ (โดยการปักดำเป็นแถวเป็นแนว) -สิงหาคม ถึง ตุลาคม -การดูแลหลังการปักดำ-การออกดอก-การออก รวง-การเก็บเกี่ยว-สังเกตความขึ้นใน แปลง โดยการควบคุมระดับน้ำ ในแปลง-สังเกตและกำจัดศัตรูพืช กำจัดวัชพืชที่ทำลายต้นข้าว เช่น ปู หอย และ กำจัดวัชพืช กำพอกหญ้าต่างๆ เช่น หญ้าไข่เจียว ผักอีตด หญ้าโสน เป็นต้น-การตัดข้าวปน โดยถอนข้าวปนที่ขึ้นนอกแถว-การ เจริญเติบโตของพันธุ์ข้าว คุณลักษณะประจำพันธุ์ข้าวแต่ละสายพันธุ์ -ตุลาคม -การออกรวงข้าว การเจริญเติบโตของข้าวกลางและข้าว หนัก-เก็บเกี่ยวข้าวเบา -พฤศจิกายน ถึง ธันวาคม -พันธุ์ข้าวกลาง และข้าวหนักที่ทยอยออก ดอกออกรวงไปตามลำดับ-เก็บเกี่ยวข้าวกลางและข้าว หนัก-นวดข้าว เก็บข้าว		

ตารางที่ 32 แผนการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม (การเพาะปลูก)

หมวด (Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวด	คุณลักษณะพิเศษของหมวด
การเพาะปลูก	ขอบเขตความรู้หมวดการเพาะปลูก ประกอบด้วย - การทำนา ประกอบด้วยเนื้อหาความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับการทำนา วิธีการผลิต คุณค่าและความหมายการทำนา ปัจจัยการทำนา สภาพพื้นที่นา (ลักษณะเป็นพื้นที่สูงหรือต่ำ) ภูมิอากาศ สภาพน้ำ พันธุ์ข้าว วิธีการปลูกข้าว แรงงาน เครื่องมือ วิธีการทำนา การทำนาตามน้ำที่ใช้ปลูก การทำนาตามฤดูกาลทำนาตามวิธีการปลูก การทำนาตามสภาพน้ำ การทำนาตามลักษณะการตอบสนองต่อช่วงแสง(สภาพของแสงแดด) การทำนาตามสภาพการเก็บเกี่ยว การทำนาตามสภาพพื้นที่ การทำนาตามลำดับการปลูกข้าว การเตรียมพันธุ์ข้าว การบำรุงรักษาข้าว การควบคุมวัชพืช การเก็บเกี่ยวการนวด การเก็บรักษาผลผลิตข้าว	
	- พืชผักพื้นบ้าน ประกอบด้วยเนื้อหา - การผลิตพืชผักพื้นบ้าน เป้าหมายการผลิตพืชผักพื้นบ้าน ได้แก่ ความมั่นคงทางด้านอาหารการแบ่งปัน สมุนไพรรักษาโรค การคงอยู่ของวัฒนธรรม ประเพณีพิธีกรรมของท้องถิ่น การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์พืช การขยายพันธุ์ การคัดเลือกพันธุ์พืช การแลกเปลี่ยนพันธุ์พืช การอนุรักษ์พันธุ์พืช การควบคุมวัชพืชก่อนการเก็บเกี่ยวผลผลิต การเรียนรู้และสืบทอดความรู้เกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพ ชนิดของพันธุ์พืชทำให้การคงอยู่ของอาหารธรรมชาติ การถ่ายทอดเป็นในลักษณะการนำพืชมาใช้ในการประกอบพิธีกรรม การนำมาประกอบอาหาร การรักษาอาการเจ็บป่วย วิธีการเรียนรู้ ผ่านการปฏิบัติการบอกเล่า การสืบทอดในการพัฒนาเทคนิคการขยายพันธุ์พืช - การจัดระบบการปลูกพืช ได้แก่ การจัดการแบบผสมผสาน (การเลียนแบบป่า) ความหลากหลายของพันธุ์พืช พื้นที่สำหรับการปลูกพืช ระบบนิเวศโครงสร้างต่างระดับของพืช ไม้ยืนต้น ไม้พุ่ม ไม้เลื้อย ลักษณะดิน กระบวนการปลูก การดูแลและบำรุงรักษา รูปแบบการปลูก ได้แก่ การปลูกพืชตามลักษณะสิ่งแวดล้อมธรรมชาติพืชยืนต้นที่อยู่ระดับบน พืชระดับล่างปลูกพืชผักพื้นบ้านที่เป็นไม้ที่ชอบร่ม ปลูกไม้ผลยืนต้นผสมผสานหรือแซมด้วยพืชผักพื้นบ้าน การปลูกแบบวนเกษตร ไม้ยืนต้น พืชระดับล่างที่เป็นไม้พุ่มไม้คลุมดิน พืชผักพื้นบ้านที่เป็นไม้ยืนต้นที่ปลูกสลับแซมในพื้นที่ พืชระดับล่างที่เป็นไม้พุ่มหรือไม้คลุมดินที่มีอยู่เดิมในพื้นที่ที่เป็นพืชผักพื้นบ้าน ไม้ยืนต้นที่ปลูกสลับแซมในพื้นที่ พืชระดับล่างที่เป็นไม้พุ่มหรือไม้คลุมดิน	

หมวด (Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวด	คุณลักษณะพิเศษของหมวด
	-พืชอาหาร คุณค่าทางอาหารทางโภชนาการ ผักที่มีเบต้าแคโรทีนสูง ผักที่มีวิตามินสูง ผักที่มีฤทธิ์ด้านอนุมูลอิสระสูง -ประเภทพืชผักพื้นบ้าน ประกอบด้วยเนื้อหา แบ่งตามกลิ่นและรสชาติ ได้แก่ พืชผักพื้นบ้านที่มีรสขม มีฤทธิ์แก้ไข้ แก้อ่อนใน บำรุงน้ำดี ช่วยย่อยอาหาร พืชผักพื้นบ้านที่มีรสจืด มีฤทธิ์เป็นยาขับพิษต่าง ๆ รักษาอาการอักเสบจากพิษต่างๆ แก้ น้ำเหลืองเสีย แก้กระหายน้ำ พืชผักพื้นบ้านที่มีรสเปรี้ยว มีฤทธิ์แก้ไอ ขับเสมหะ แก้กระหายน้ำ ขับปัสสาวะ พืชผักพื้นบ้านที่มี รสเปรี้ยวมี พืชผักที่ทรรุสเผ็ดร้อน มีฤทธิ์เป็นบำรุงทางธาตุไฟ แก้โรคลม แก้ปวดท้อง แก้ท้องอืดจุกเสียด ขับเหงื่อ และช่วย เจริญอาหาร พืชผักพื้นบ้านที่มีรสฝาด มีฤทธิ์ในการแก้ท้องร่วง ท้องเสีย แก้บิด แก้โรคทางเดินอาหาร พืชผักพื้นบ้านที่มีรสมัน มีฤทธิ์บำรุงกำลัง บำรุงธาตุ บำรุงไขข้อ เส้นเอ็น พืชผักพื้นบ้านที่มีรสหวาน มีฤทธิ์แก้กระหายน้ำ ขับปัสสาวะ บำรุงกล้ามเนื้อ บำรุงกำลัง พืชผักพื้นบ้านที่มีรสหวานมี พืชผักพื้นบ้านกลิ่นช่วยดับคาว พืชผักพื้นบ้านรสเผ็ดร้อน พืชผักพื้นบ้านรสเย็นดับคาว ตามการบริโภคตามฤดูกาล ฤดูร้อน (กุมภาพันธ์-พฤษภาคม) เจ็บป่วยด้วยธาตุไฟควรรับประทานผักพื้นบ้าน รสขม เย็น เปรี้ยว และจืด ฤดูฝน (มิถุนายน-กันยายน) เจ็บป่วยด้วยธาตุดินควรรับประทาน ผักพื้นบ้าน รสขม รสเผ็ดร้อน ฤดูหนาว (ตุลาคม-มกราคม) เจ็บป่วยด้วยธาตุน้ำ ควรรับประทานผักพื้นบ้านรสขม ร้อน และเปรี้ยว ตามสรีรวิทยาและโลหิต การบริโภคผัก พื้นบ้านตามสรีรวิทยาและโลหิต คนผิวขาว โลหิตมีรสหวาน คนผิวขาวเหลือง โลหิตมีรสเปรี้ยว คนผิวดำแดง โลหิตมีรสเค็ม คนผิวดำ โลหิตมีรสเค็มจัด และเย็นจัด -วิธีการปรุงผักพื้นบ้าน ประกอบด้วยเนื้อหา ผักสำหรับนึ่ง ผักสำหรับนึ่ง ลวก ผักที่ใช้อย่าง ผักสำหรับปั่น ผักที่ทำให้ข้าวโป่ง ไม่แตก ผักที่ใช้ทำซุบ ผักที่ใช้ทำเครื่องแกง ผักที่ใช้แกง ผักที่ใช้ลวก ผักที่ใช้การเจียว ผักที่ใช้ทำแจ่ว ผักที่ใช้ซัง ผักที่ใช้ต้ม ผัก ที่ใช้ตำ ผัก ไม้ที่ใช้ตำ ผักที่ใช้ผัด ผักที่ใช้ผัด ผักที่ใช้การส้าหรือการยำผัดสด -เคล็ดลับการปรุงอาหารผักพื้นบ้าน ประกอบด้วยเนื้อหา ผักสำหรับปรุงรส รสขม รสเปรี้ยว ผักที่มีรสขม ผักดับกลิ่นคาว ผักรสเปรี้ยว ผักที่มีพิษ	
	-ส่วนของพืชผักที่นำไปใช้ประโยชน์ ประกอบด้วยเนื้อหา กอ ใบ ยอดอ่อน ดอก ต้นอ่อน ผล ผัก ยอด รากหัว เหง้า ลำต้น ลูกหรือผล หน่อ หัว เปลือก -พันธุ์พืชผัก ประกอบด้วยเนื้อหา พันธุ์ดอกไม้พื้นบ้าน พืชบก พันธุ์ไม้ยืนต้น พันธุ์ไม้ล้มลุก พันธุ์ไม้เลื้อย/ไม้เถา พันธุ์พืชผัก ที่ใช้เลี้ยงสัตว์ พันธุ์พืชผักสวนครัว พันธุ์พืชผัก พันธุ์ไม้ก่อล้มลุก พันธุ์ไม้คลุมดิน พันธุ์ไม้เถาเลื้อย พันธุ์ไม้พุ่ม พันธุ์ไม้พุ่มกิ่ง	

หมวด (Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวด	คุณลักษณะพิเศษของหมวด
	ยืนต้น พันธุ์ไม้พุ่มกิ่งเลื้อย พันธุ์ไม้พุ่มขนาดกลาง พันธุ์ไม้พุ่มขนาดเล็ก พันธุ์ไม้พุ่มขนาดเล็กคลุมดิน พันธุ์ไม้พุ่มขนาดใหญ่ พันธุ์ไม้พุ่มยืนต้น พันธุ์ไม้พุ่มล้มลุก พันธุ์ไม้พุ่มล้มลุก พันธุ์ไม้ยืนต้น พันธุ์ไม้ยืนต้นขนาดกลาง พันธุ์ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ พันธุ์ไม้ยืนต้นอวบน้ำ พันธุ์ไม้เลื้อย พันธุ์ไม้เลื้อยคลุมดิน พันธุ์ไม้เลื้อยล้มลุก พันธุ์พืชไร่ -วิธีการปลูกพืชผักพื้นบ้าน ประกอบด้วยเนื้อหา พืชที่ใช้เมล็ดพันธุ์ผสมกับเมล็ดพันธุ์ข้าวแล้วหอบคในหลุมพร้อมกัน พืชที่ปลูกห่างกันในไร่ พืชที่ปลูกโดยใช้เมล็ดหว่านบริเวณใกล้ต้นไม้หรือเศษไม้ที่ถูกเผา หรือ บริเวณใกล้จอมปลวกเก่า พืชที่ปลูกให้เลื้อยพันตามต้นไม้แห่งในไร่ -ความเชื่อข้อห้าม การพยากรณ์เกี่ยวกับพืชผักพื้นบ้าน ประกอบด้วยเนื้อหา การเก็บหาพืชตามฤดูกาล ข้อห้ามเกี่ยวกับพืช การพยากรณ์สภาพดิน ฟ้า อากาศพืชผักที่ใช้ประกอบ -พืชผักพื้นบ้านที่ให้อาหาร ประกอบด้วยเนื้อหา ส่วนของพืชผักพื้นบ้านที่ให้อาหาร แก่น ใบ ปลาย เปลือก เปลือก ราก ใบ ผล ยอด หัว เหง้า ส่วนของพืชผักพื้นบ้านที่ให้อาหารผสมอาหาร กลีบ ดอก แก่น ใบ เมล็ด เหง้า -พืชสมุนไพร ประกอบด้วยเนื้อหา ชื่อพืชสมุนไพร ประเภทพืชสมุนไพร เถาเครือ ผัก-หญ้า ไม้พุ่ม ไม้ยืนต้น ช่วงเวลาเก็บเกี่ยวพืชสมุนไพร ประเภทดอก ประเภทใบเก็บทั้งต้น ประเภทเปลือกต้นเปลือกราก ประเภทผลและเมล็ด ประเภทรากหัว ช่วงที่เก็บ วิธีการเก็บ -พืชสมุนไพรสรรพคุณทางอาหารและยา ประกอบด้วยเนื้อหา ชื่อพืชสมุนไพร -พืชสมุนไพรที่ใช้รักษาตามอาการของโรค ประกอบด้วยเนื้อหา พืชสมุนไพรรักษาโรคแก้ปวดท้อง รสชาติจืด รสชาติเปรี้ยว รสชาติฝาด รักษาโรค หอบ หืด (หืดหอบ) ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ วิธีใช้ผล ลำต้น หัว พืชสมุนไพรรักษาการสะอืด สะสม ขับเลือดเสียออกโดยเฉพาะผู้หญิงที่คลอดลูก ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ ใบ หัว พืชสมุนไพรแก้ไอเจ็บคอ/สะอืด พืชสมุนไพรบำรุงกำลังของผู้หญิง หลังคลอดลูก ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ ใบ หัว พืชสมุนไพรห้ามสากแก้อาเจียน ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ ใบ เปลือก ราก พืชสมุนไพรรักษาอาการปวดฟัน ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ ราก พืชสมุนไพรแก้โรค มดคดคืด (บัสสาวะเป็นหนอง) ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ พืชสมุนไพรแก้อาการ ท้องอืด ท้องเสีย ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ ใบ ราก หัว พืชสมุนไพรรักษาโรคแผลในกระเพาะอาหารและลำไส้ ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ ผลดิบ เหง้าสดหรือแห้ง พืชสมุนไพรแก้ท้องผูก เนื้อในฝัก ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ ใบและฝักแห้ง ใบหรือดอกอ่อน ใบอ่อนหรือแก่น ผล ผล	

หมวด (Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวด	คุณลักษณะพิเศษของหมวด
	สูก พืชสมุนไพรรักษาริดสีดวงทวาร ลำต้นสดหรือแห้ง พืชสมุนไพรแก้ปวดฟัน ดอกช่อหรือทั้งต้น ดอกตูมแห้ง พืชสมุนไพรระงับกลิ่นปาก พืชสมุนไพรรักษาอาการคลื่นไส้ อาเจียน ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ ใบ พืชสมุนไพรแก้อาการท้องเสีย ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ ใบหรือผลดิบ เปลือกผลแก่แห้ง เปลือกผลแห้ง ผลดิบแก่ ยอดสด เหง้า พืชสมุนไพรแก้ไข้ ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ เถาสด รากแห้ง พืชสมุนไพรขับปัสสาวะ ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ ต้นสดหรือแห้ง ผล เมล็ดแห้ง ต้นสด ใบและยอด รากและเหง้าสดหรือแห้ง ลำต้นสดหรือแห้ง พืชสมุนไพรรักษาอาการนอนไม่หลับ ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ ใบสด เมล็ดแห้ง พืชสมุนไพรแก้ไข้ หัวใต้ดิน เหง้าแก่สด ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ ช่อผล น้ำมะนาว มะนาว เนื้อผลแก่สดหรือแห้ง มะขามป้อม เนื้อผล ผลสด เมล็ด พืชสมุนไพรแก้อาการเจ็บคอส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ ดอก ใบ พืชสมุนไพรแก้โรคหืด ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ เหง้าสด -พืชสมุนไพรที่ใช้เป็นยาภายนอก ประกอบด้วยเนื้อหา พืชสมุนไพรรักษาผื่นคัน ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ ใบ เหง้า พืชสมุนไพรรักษาอาการอักเสบจากพิษของแมลง สัตว์กัดต่อย และพิษพิษ ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ ใบ รากและใบสด รูนจากใบ พืชสมุนไพรรักษาแผลอักเสบเรื้อรัง ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ ต้น ทั้งต้น ใบ เปลือกผล เหง้า สมุนไพรรักษาโรคผิวหนังจากเชื้อรา ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ ใบ ใบและราก ผล หัวใต้ดิน เหง้า พืชสมุนไพรรักษาโรคผิวหนังจากเชื้อไวรัส ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ ใบ ยางจากต้น พืชสมุนไพรรักษาโรคผิวหนังอักเสบ จาก หิด เหา โลน ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ ใบ พืชสมุนไพรรักษาโรคผิวหนังอักเสบจากสิ่ว ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ รูนจากใบ -พืชสมุนไพรที่ป้องกันควบคุมและกำจัดศัตรูพืช พืชสมุนไพรป้องกันควบคุมและกำจัดศัตรูพืชในนาข้าว พืชที่ใช้ไล่แมลง ไม้ดอก ไม้ผลยืนต้น พืชสมุนไพรไล่แมลง พืชสมุนไพรที่มีรสฝาด พืชที่มีสารหรือกลิ่นไล่หรือกำจัดศัตรู พืชที่มีกลิ่นไล่แมลงศัตรูพืช พืชที่มีสารกำจัดแมลงศัตรูพืชผักพื้นบ้าน ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ ขุย ดอกแก่ ดอกตูมแห้ง ใบ ผล ใบหรือทั้งต้น ผล ผลที่แก่จัด เมล็ด ลำต้นและโคนกาบใบ หัว หัวใต้ดิน เหง้าและราก -พืชสมุนไพรที่มีกลิ่นหอม สรรพคุณ อาการท้องอืดท้องเฟ้อ แน่นจุกเสียด อาการท้องผูก อาการท้องเสีย (ที่ไม่รุนแรง) โรคพยาธิบางชนิด อาการคลื่นไส้ อาเจียน อาการไอ อาการขัดเบา (ปัสสาวะไม่สะดวก) อาการนอนไม่หลับ โรคผิวหนัง กลากเกลื้อน ฝีพุพอง แมลงสัตว์กัดต่อย ไฟไหม้น้ำร้อนลวก เหา ชันนะตุ ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ ราก ก้านใบ ลำต้น หัว ใ้ (ใจกลาง) เถา ลูกสด เหง้า ลำต้น เปลือก แก่น ใบ ดอก ผล และเมล็ด ใช้ทั้งต้น ใช้ทั้งหัว ใช้ได้ทั้งสดและแห้ง เช่น ใบฟ้าทะลาย	

หมวด (Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวด	คุณลักษณะพิเศษของหมวด
	โจร พืชสมุนไพรสด เช่น ใบเสลดพังพอน สมุนไพรส่วนใหญ่ใช้เป็นสมุนไพรแห้ง -พืชสมุนไพรใช้กับสัตว์ รายชื่อพืชสมุนไพร ที่ใช้กับวัว ควาย ไก่ รายชื่อพืชสมุนไพร พืชสมุนไพรที่ใช้ทำตำรับยารักษาควาย รักษาพยาธิ บำรุงร่างกาย ตำรับยารักษาโรคท้องร่วง ตำรับยาแก้ร้อนใน ตำรับยาแก้ไข้ ตำรับยาแก้ท้องผูกท้องอืด ตำรับยารักษาแผล -พืชอาหารป่า รายชื่อพืชอาหารป่า การจำแนกพืชอาหารป่า ตามลักษณะการเจริญเติบโต ป่าโปร่งที่อยู่ระหว่างป่าดิบกับป่าเมี่ยง ตามริมห้วยขึ้นริมห้วย ตามฤดูกาลเก็บเกี่ยว ฤดูฝน (พฤษภาคมถึงพฤศจิกายน) ฤดูแล้ง (ตุลาคมถึงมีนาคม) ฤดูร้อน (เมษายนถึงสิงหาคม) ส่วนของพืชที่นำมาใช้ประโยชน์ในการประกอบอาหาร ยอดอ่อน ใบอ่อน ดอกและลำต้นอ่อน ตามลักษณะดิน ดินใกล้ลำห้วย ดินต่ำแดง ดินแดง ดินดำ ตามสวนเมี่ยง ตามแหล่งที่อยู่ พืชไม้เลื้อย (ไม้เครือ) จำแนกพืชไฟ พืชเฟิร์น พืชไม้พุ่ม พืชไม้ยืนต้น การจำแนกพืช สัตว์อาหารป่า ตามคุณค่าด้านความมั่นคงทางอาหาร ตามลักษณะการให้คุณค่า ความสำคัญหรือคุณค่าขึ้นอยู่กับรสชาติ ตาม บทบาทหรือปริมาณของพืชหรือสัตว์ที่เป็นอาหาร ตามแหล่งกำเนิดที่อยู่อาศัยของพืชหรือสัตว์ ตามลักษณะของพืชหรือสัตว์	
	-ไม้ผล ประกอบด้วยเนื้อหา -การทำสวนเชิงเดี่ยว เงื่อนไขทางด้านกายภาพในการทำสวนเชิงเดี่ยว ลักษณะภูมิประเทศ สมรรถนะของดิน แหล่งน้ำ เงื่อนไขด้านการถือครองที่ดินในการทำสวนเชิงเดี่ยว เงื่อนไขทางด้านสังคมในการทำสวนเชิงเดี่ยว เงื่อนไขทางด้านการศึกษา และการฝึกอบรม เงื่อนไขด้านระบบการผลิตในการทำสวนไม้ผลเชิงเดี่ยว การเลือกพื้นที่และการปลูก พื้นที่ราบ พื้นที่ที่เป็นเนินเขา การป้องกันและบำรุงรักษา โรคแมลงและการป้องกันกำจัดโรค การใส่ปุ๋ย การให้น้ำ การให้น้ำแบบพ่นฝอย การให้น้ำแบบน้ำหยดการดูแลต้นหลังปลูก การตัดแต่ง การตัดแต่งช่อดอก การตัดแต่งช่อผล การตัดแต่งกิ่งและใบอ่อน การเก็บเกี่ยวผลผลิต -การทำสวนผลไม้ผสมป่า การจัดการสวนไม้ผลผสมป่า การเลือกพื้นที่และการปลูก ลักษณะพื้นที่ พันธุ์ไม้ผล บทบาทต้นไม้ต่อการให้ร่มเงาและผลิตน้ำ ป่าหัวสวน ป่าหัวน้ำ บทบาทต้นไม้ต่อการหมุนเวียนของธาตุอาหารพืช บทบาทของต้นไม้และไม้พื้นล่างกับการป้องกันการชะล้างหน้าดินและความรุนแรงของฝน บทบาทของต้นไม้ต่อการป้องกันคลื่นพัง การปลูกไม้ผลผสมในป่า การทำสวนไม้ผลผสมป่า การตัดแต่งช่อดอก ช่อผล การตัดแต่งกิ่งอ่อนและใบอ่อน ระบบ	

หมวด (Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวด	คุณลักษณะพิเศษของหมวด
	การให้น้ำ การให้ปุ๋ย ปุ๋ยชีวภาพ ปุ๋ยพืชสด ปุ๋ยอินทรีย์ โรคและการป้องกันกำจัด โรคราดำ โรคราแป้ง โรคราสีชมพู -การทำสวนเกษตร เนื้อหาประกอบด้วย การปลูก เงาะ ชมพู่เพชร ทุเรียน มะม่วง มังคุด บั๊จจัยการผลิต ดิน แหล่งน้ำ การคัดเลือกสายพันธุ์ และการขยายพันธุ์ การตอนกิ่ง วิธีการตอนกิ่ง ลักษณะของกิ่งตอน อุปกรณ์การตอนกิ่ง การปรับปรุงพันธุ์ การปลูก การดูแลบำรุงรักษา ปุ๋ย ปุ๋ยคอก ปุ๋ยชีวภาพ การตัดแต่งกิ่ง การกำจัดศัตรูพืช โรค และแมลงศัตรูพืช การห่อผล การเก็บเกี่ยวผลผลิต การคัดเกรดผลผลิต ด้านสังคมวัฒนธรรม การถ่ายทอด และการสืบทอดภูมิปัญญา -ไม้ผล กระบวนการผลิตการเพาะพันธุ์ วิธีการปลูก วิธีการดูแลรักษา วิธีการเก็บเกี่ยวไม้ผล การติดตาม การทาบกิ่งพันธุ์ไม้ผล สารสกัดชีวภาพ การผลิตสารสกัดชีวภาพเพื่อบำรุงดินเร่งการแตกใบอ่อน การผลิตสารสกัดชีวภาพ ผลไม้สุกเพื่อสะสมอาหาร-ตาดอก การผลิตสารสกัดชีวภาพเพื่อป้องกันกำจัดแมลงศัตรูพืช การนำมาใช้ รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญา กระบวนการถ่ายทอดความรู้ -ไม้ผลผสมป่าและไม้ผลเชิงเดี่ยว การทำสวนลองกอง ลำไย สละ การปลูก การขยายพันธุ์ การเพาะเมล็ดพันธุ์ การเลียบยอด การเพาะต้นกล้า การทาบกิ่ง การติดตามการปลูกดูแล การดูแลรักษาการป้องกันกำจัดศัตรูพืช การตัดแต่งกิ่ง การขยายพันธุ์ผลดีการทาบกิ่ง ติดตาม การปลูก การคัดเลือกพันธุ์ แหล่งปลูก การเตรียมพื้นที่วิธีการปลูก การดูแลรักษา การให้น้ำ การให้ปุ๋ย การตัดแต่งกิ่ง การป้องกัน การโค่นล้มและการหักโค่น การป้องกันแมลงและศัตรูพืช การเก็บเกี่ยวผลผลิต การใช้แรงงาน(เอววัน)	

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
------------------------	--------------------------	---------------------	------------------------

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับ การทำนา	ขอบเขตเนื้อหา ประกอบด้วย วิธีการผลิต ได้แก่ คุณค่าและ ความหมายการดำรงชีวิต ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม ประเพณี วัฒนธรรมการเกี่ยวของระบบนิเวศพื้นที่ การช่วยเหลือเอื้อ อาทรของคนในระดับครอบครัว ระดับชุมชน การสร้างความ มั่นคงทางอาหารการแสดงถึงความเคารพและกตัญญูต่อ ทรัพยากรที่ได้พึ่งพา ปัจจัยการทำนา ได้แก่ สภาพพื้นที่นา (ลักษณะเป็นพื้นที่สูงหรือ ต่ำ) ภูมิอากาศ สภาพน้ำ พันธุ์ข้าว วิธีการปลูกข้าว แรงงาน ครัวเรือน	-พื้นที่ที่ทำนา จำแนกตามชื่อภูมิภาค ชื่อจังหวัด ชื่ออำเภอ และชื่อทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น -จำแนกตามกลุ่มชาติพันธุ์	-ตารางชื่อพื้นที่ที่ทำนา จำแนก ตามชื่อภูมิภาค ชื่อจังหวัด ชื่อ อำเภอ และชื่อทางภูมิศาสตร์ของ ท้องถิ่น ตามลำดับอักษร ก-ฮ -ตารางชื่อกลุ่มชาติพันธุ์ตามลำดับ อักษร ก - ฮ
	วิธีการทำนาได้แก่ การทำนาตามน้ำที่ใช้ปลูกการทำนาตามฤดู การทำนาตามวิธีการปลูก การทำนาตามสภาพน้ำการทำนาตาม ลักษณะการตอบสนองต่อช่วงแสง(สภาพของแสงแดด)การทำนา ตามสภาพการเก็บเกี่ยว การทำนาตามสภาพพื้นที่ การทำนาตาม ลำดับการปลูกข้าว		
	การปลูกข้าวแบบปักดำ ดำคลอง ดำส่ว ระยะการปลูกข้าว ต้นกล้าตอถ่อ ระยะต้น ในการปลูก ระยะแถวในการปลูก ความลึก การปลูกข้าว การควบคุมวัชพืช วิธีการปลูกข้าว การปลูกเดินหน้า การปลูกถอยหลัง การปลูกจากซ้ายไปขวา การปลูกจากขวาไปซ้าย		
	การปลูกแบบหว่าน การปลูกแบบหว่านข้าวแห้ง วิธีการหว่าน ข้าวแห้ง การปลูกแบบหว่านสำรวย การหว่านหลังจี่ไถ การหว่านคราดกลบ การหว่านไถกลบ การปลูกแบบหว่าน		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ข้าวออก(การหว่านน้ำตม) การปรับพื้นที่ก่อน การหว่าน การลากไห การท่อน้ำเข้าแปลง การระบายน้ำออกและปรับระดับเทือก การแซมเมล็ดพันธุ์ อัตราการหว่านข้าวต่อไร่ ช่วงเวลาการหว่านเมล็ดพันธุ์ตอนบ่ายหรือตอนเย็น หลังการหว่านใช้วิธีเอาครกไม้ที่ใช้ตำข้าว กลิ้ง เพื่อให้ข้าวที่หว่านฝังในดิน ป้องกันแมลง นก มากินข้าวที่หว่านการใส่ปุ๋ยอินทรีย์คอกมูลวัว เข้ากับดินหลังหว่านเมล็ดพันธุ์ได้ 7 วัน		
	การปลูกแบบหยอดหลุมจอมการเตรียมดินขุดหลุมทำร่อง ความลึกของหลุมร่องระยะห่างระหว่างต้นและแถวจำนวนเมล็ดข้าวต่อหลุม จำนวนเมล็ดพันธุ์ต่อไร่		
	การปลูกแบบโรยเป็นแถว การเตรียมดิน ระยะห่างของร่อง แถวจำนวนเมล็ดพันธุ์ต่อไร่		
	การปลูกแบบนาโยนกกล้า วิธีการทำนาโยนกกล้าผสมผสาน การทำนาค้ำกับนาหว่านน้ำตม การเตรียมดินสำหรับเพาะกล้า การเตรียมแปลงนาสำหรับโยนกกล้า การเพาะกล้าการ โยนกล้า		
	-การเตรียมพันธุ์ข้าว แหล่งที่มาพันธุ์ข้าว การสืบทอดมรดก (ข้าวเชื้อในแปลงนา) พันธุ์ข้าวที่มาจากป่า (อวัยวะของสัตว์ กระเพาะ ไก่ป่า ตั้งชื่อพันธุ์ข้าวตามชื่อสัตว์ เช่น บือขอมมีหรือบือขมิ) การแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าว ประกอบด้วย ญาติ คนในหมู่บ้านญาติจากหมู่บ้านอื่นชาติพันธุ์อื่น (ม้ง) การเอาข้าวเปลือกกรรมคาแลกกับพันธุ์ข้าว (ข้าวปลูก) แนวคิดการแลกข้าวเพื่อแลกเปลี่ยนสายพันธุ์	-พันธุ์ข้าวจำแนกตามคุณสมบัติแบ่งตามคุณสมบัติ แบ่งตามสภาพพื้นที่ แบ่งตามวิธีปลูก แบ่ง ตามสายพันธุ์ แบ่งตามการต้านทานโรค แบ่งตามฤดูกาลปลูกข้าวหรือการตอบสนองต่อช่วงแสงชื่อพันธุ์ข้าวเจ้าลักษณะประจำพันธุ์	-ตารางรายชื่อพันธุ์ข้าว จำแนกตามคุณสมบัติ คุณลักษณะประจำพันธุ์ ตามลำดับอักษรของพันธุ์ข้าว ก-ฮ -ตารางชื่อภูมิภาค ชื่อจังหวัด ชื่ออำเภอ ชื่อตำบล ชื่อหมู่บ้าน ตามลำดับอักษร ก-ฮ

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ทำให้ข้าวอ่อน การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกัน		
	-การคัดเลือกพันธุ์ข้าว การเก็บพันธุ์ข้าวไว้ใช้สลับกัน 2 พันธุ์การเปลี่ยนพันธุ์ข้าวทุกๆ 3 ปี พันธุ์ข้าวมีอายุ 3-4 เดือน การเลือกข้าวที่มีลักษณะทรงต้นดี ไม่สูงเกินไป แรกกอดี อายุไม่หนัก มีรวงใหญ่ ไร่แน่น เมล็ดต่อรวงมาก เมล็ดสะอาด ไม่ลีบ น้ำหนักดีเมล็ดข้าวที่ดีไม่มีท้องไข และสีอื่นเจือปน ข้าวมีความต้านทานต่อโรค และให้ผลผลิตต่อไร่สูงเลือกต้นที่สูงเป็นต้นแม่ (ข้าวจะแข็ง) ต้นที่ต่ำกว่าเป็นต้นลูก (ข้าวจะอ่อน) การคัดพันธุ์ข้าวเชื้อ การคัดข้าวต้นลูก ข้าวที่มีลักษณะดี เมล็ดที่มีขนาดใหญ่กว่าพันธุ์เดิมสามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพนิเวศชุมชน การเลือกข้าวจากต้นลูก เป็นแม่พันธุ์ 1 รวง ให้แบ่งออกเป็น 3 ส่วน เลือกส่วนกลาง เป็นพันธุ์ข้าว (ข้าวจะนุ่มเมล็ดใหญ่) ข้าวปลูกต้องตากแดดให้แห้งอย่างน้อย 1 เดือน ก่อนทำการหว่าน ต้นข้าวขึ้นอย่างสม่ำเสมอจะคัดไว้ทำพันธุ์การเลือกพันธุ์ข้าวรวงที่สมบูรณ์ เลือกเฉพาะตรงกลางแปลง ข้าวที่มีอายุการเก็บเกี่ยวเดือน 9-10 เดือนมิถุนายน-กรกฎาคม		
	-วงจรชีวิตข้าวพันธุ์ข้าว อายุการปลูก อายุการเก็บเกี่ยว เมล็ดข้าว ถอดหางแฉ่ ต้นข้าวเริ่มติด ข้าวแตกกอ ข้าวแตงตัว ข้าวออกดอก ดอกข้าวบาน ข้าวตั้งท้อง ข้าวเป็นน้ามน ข้าวกัม ข้าวเป็นข้าวเมา ระยะพลับพลึง ข้าวสุก		
	-การตรวจสอบความบริสุทธิ์เมล็ดพันธุ์ การคัดแยกเมล็ดพันธุ์ข้าว การตรวจวัดความชื้น การตรวจเมล็ดข้าวสารเมล็ดสีแดง สี		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ดอกมะขาม ไม่นำมาไว้ใช้ทำพันธุ์ การดาวข้าว การนำเมล็ดพันธุ์ข้าวเชื้อแช่น้ำเพื่อแยกเมล็ดข้าวลีบออก สูตรการแช่เมล็ดพันธุ์ ระยะเวลาการแช่เมล็ดพันธุ์ข้าว การหว่านข้าวปลูก การงอกของเมล็ดพันธุ์		
	-การผสมพันธุ์ข้าว การคัดพันธุ์ข้าว ช่วงเวลาการผสมพันธุ์ข้าว ขั้นตอนการผสมพันธุ์ข้าว		
	-การบำรุงรักษาข้าว การจัดการน้ำในนาข้าว ประกอบด้วย ระยะเวลาการให้น้ำ อาขูข้าว การควบคุมระดับน้ำ (การระบายน้ำลดน้ำข้าง (เปิดน้ำเข้ามาใหม่ดังเดิม) ขอยน้ำ (เปิดน้ำให้ไหลไปสู่แปลงนาอื่น) ประกอบด้วย หลังปักดำกล้า ข้าวตั้งท้องถึงเมล็ดข้าวแข็งตัว (ข้าวแก่) ระยะเวลาข้าวออกดอก ข้าวเริ่มออกรวง เหลือง ระยะข้าวอยู่ในระยะพลับพลึง ระยะการเก็บเกี่ยวความสูงของต้นข้าวข้าวต้นเตี้ย (เช่นพันธุ์สุรินทร์ 1) ระดับน้ำ 5-10 เซนติเมตรข้าวต้นสูง (เช่นพันธุ์ขาวดอกมะลิ 105) ระดับน้ำ 10-15 เซนติเมตร การบำรุงดินได้แก่การไถกลบตอซัง ระยะการให้ปุ๋ย ประเภทปุ๋ย ปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยมูลสัตว์ มูลโค มูลกระบือ มูลสุกร มูลไก่ปุ๋ย สด ปุ๋ยชีวภาพ จุลินทรีย์หน่อกล้วย จุลินทรีย์เชื้อราขาว จุลินทรีย์บอน สอร์โม่ไนโตรเจนระเบิด สูตรปุ๋ยชีวภาพ การใช้ประโยชน์	-สูตรปุ๋ยชีวภาพ แบ่งตามการใช้ประโยชน์	-ตารางรายชื่อสูตรปุ๋ยชีวภาพแบ่งตามการใช้ประโยชน์ ตามลำดับอักษรของสูตรปุ๋ยชีวภาพก-ฮ
	การควบคุมวัชพืช ชนิดวัชพืชวัชพืชใบกว้าง สภาพดินแห้งชื้น วัชพืชใบแคบ สภาพดินชื้นแฉะ การกำจัดวัชพืช วิธีการกำจัดวัชพืช (การควบคุมวัชพืชไม่ให้ส่งผลกระทบ) การขมิ้นนา ดิมน	-วัชพืชจำแนกตามชื่อวัชพืช เรียงตามลำดับอักษร ก-ฮ -วัชพืช จำแนกตามชนิดวัชพืช ใบกว้าง ใบแคบ	-ตารางรายชื่อวัชพืชตามลำดับอักษร ก-ฮ -ตารางรายชื่อวัชพืช จำแนกตาม

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ลิมนา หลิมนาเอาหญ้านา สือหลือ การถาง การถาก การถอน ด้วยมือการคายหญ้าและวัชพืช การไถคราด การไถสุด การไถคัน การไถพรวน การไถตะ การไถแปร การขังน้ำไว้แปลงนา การเอาหุ่น การใช้สารละลายสมุนไพรฉีดพ่นด้วยน้ำหมัก สารสะเดา น้ำส้มควันไม้ การปล่อยให้แก่ตัวตายเอง ระยะเวลากำจัดวัชพืช ระยะข้าวถอดหางแล โรคและศัตรูพืช แมลงศัตรูข้าว การป้องกันและกำจัดศัตรูข้าว สัตว์ที่มีประโยชน์ ในการกำจัดศัตรูพืช	เรียงตามลำดับอักษร ก-ฮ -แมลงศัตรูข้าวจำแนกตามชื่อเรียงตามลำดับอักษร ก-ฮ -โรคข้าวจำแนกตามชื่อเรียงตามลำดับอักษร ก-ฮ -สัตว์ที่มีประโยชน์ในการกำจัดศัตรูพืช เรียง ตามลำดับอักษร ก-ฮ	ชนิดวัชพืช ใบกว้าง ใบแคบ ตามลำดับอักษร ก-ฮ -ตารางรายชื่อแมลงศัตรูข้าว ตามลำดับอักษร ก-ฮ -ตารางรายชื่อโรคข้าวตามลำดับ อักษร ก-ฮ -ตารางรายชื่อสัตว์ที่มีประโยชน์ ในการกำจัดศัตรูพืช ตามลำดับ อักษร ก-ฮ
	การเก็บเกี่ยว อายุการเก็บเกี่ยว รวงข้าวสุกเหลืองไม่น้อยสามในสี่ ส่วนของรวงข้าวโน้มลักษณะรวงข้าวดูกรวงข้าวเมื่รวงพันธุ์ข้าว ระยะเวลาการระบายน้ำออก ระยะพลิกปลีง		
	การนวด การทำลานนวดข้าว กระบวนการเตรียมลานนวดข้าว การทำตารางแฉะ ตารางสาดกะลา การย่ำแห้ง การย่ำเปียก แรงงานนวดข้าว แรงงานคน แรงงานควาย หนึ่งดก การกอง ข้าว กองฟุ่ม กองรอมด้ายข้าว เมาะข้าว การมัด ข้าวมัด ข้าวเฟ่า มัดเฟ่าข้าว การตีข้าว การฟาดข้าว วิธีการตีข้าว จี้เพื่อน ซ้อมจี้เพื่อน หาบข้าวท้อ การขนย้าย การหาบข้าว การดับข้าวใส่ แฉก การค่อนข้าง การหอมข้าว ขนข้าวหลาว		
	การเก็บรักษาผลผลิตข้าว การตากข้าว ประกอบด้วย ระยะเวลา ตากข้าว ความหนาของกองข้าว การพลิกกลับกองข้าว การควบคุมความชื้น แหล่งที่เก็บเมล็ดพันธุ์ข้าว ชุ้งข้าว		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ยุ่งฉาง เล้าข้าว หลองข้าว เสวียน		

ตารางที่ 32 แผนการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาเกษตรกรรม (ต่อ)

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
การผลิตพืชผักพื้นบ้าน	เป้าหมายการผลิตพืชผักพื้นบ้าน ได้แก่ ความมั่นคงทางด้านอาหาร การแบ่งปัน สมุนไพรรักษาโรค การคงอยู่ของวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรมของท้องถิ่น การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์พืช ได้แก่ วิธีการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ เก็บในถุงผ้า ห่อใส่กระดวย เก็บใส่กระบุง ตะกร้า กล่องข้าวแขวนไว้เสาบ้าน บริเวณครัวหิ้งเหนือเตาไฟในครัว ยุ่งข้าว การขยายพันธุ์ ได้แก่ การคัดเลือกพันธุ์พืช เมล็ดพันธุ์ผลผลิตรุ่นแรก การแลกเปลี่ยนพันธุ์พืช การอนุรักษ์พันธุ์พืช การควบคุมวัชพืชก่อนการเก็บเกี่ยวผลผลิต (แม่หญ้าและหลานหญ้า) ได้แก่ การเรียนรู้และสืบทอดความรู้ พ่อแม่ บรรพบุรุษ ญาติ เพื่อนบ้านบุคคลในชุมชน และภายนอกชุมชน การแต่งงานระหว่างหมู่บ้าน การถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพ ชนิดของพันธุ์พืชทำให้การคงอยู่ของอาหารธรรมชาติ การถ่ายทอดเป็นในลักษณะการนำพืชมาใช้ ในการประกอบพิธีกรรม การนำมาประกอบอาหาร การรักษาอาการเจ็บป่วย วิธีการเรียนรู้ ผ่านการปฏิบัติการบอกเล่า การสืบทอดในการพัฒนาเทคนิคการขยายพันธุ์พืช		
	-การจัดระบบการปลูกพืช ได้แก่ การจัดการแบบผสมผสาน	การปลูกพืชตามลักษณะสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ	ตารางรายชื่อการปลูกพืชตาม

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	(การเขียนแบบป่า) ความหลากหลายของพันธุ์พืช พื้นที่สำหรับการปลูกพืช ระบบนิเวศโครงสร้างต่างระดับของพืช การปลูกทั้งไม้ยืนต้น ไม้พุ่ม ไม้เลื้อย ลักษณะดิน กระบวนการปลูก การดูแลและบำรุงรักษา รูปแบบการปลูกได้แก่ การปลูกพืชตามลักษณะสิ่งแวดล้อมธรรมชาติพืชยืนต้นที่อยู่ระดับบน พืชระดับล่าง ปลูกพืชผักพื้นบ้านที่เป็นไม้ที่ชอบร่มรำไร ได้แก่ กระแตงกวา ข่า ตูณ ปูเลฯ ผักกูด ผักกวางตอง ผักจืด ผักไผ่ ผักหนอก ผักหวานบ้าน พูลึง เพี้ยฟาน เล็บครุฑ หอมด่วน ปลูกไม้ผลยืนต้นผสมผสานหรือแซมด้วยพืชผักพื้นบ้าน ไม้ผลยืนต้น ได้แก่ ลำไย ลิ้นจี่ มะม่วง มะปราง ขนุน มะเฟือง มะยม มะขาม เป็นไม้ยืนต้นหลัก แล้วปลูกพืชผักพื้นบ้านที่เป็น ไม้ยืนต้นแซมระหว่างต้นหรือระหว่างแถวของไม้ผลยืนต้น พืชผักพื้นบ้านที่เป็น ไม้ยืนต้นที่ปลูก ได้แก่ กัลยนาว่า จี๋เหล็ก แด ผักเสี้ยว ผักเอือด มะกอก มะก้วยเทศ มะกรูด มะลิดไม้ มะนาว ส้มป่อย สะเลียมปลูกพืชผักพื้นบ้านที่เป็น ไม้เลื้อยให้เลื้อยขึ้นไปตามลำต้น ไม้พุ่ม ได้แก่ กระถิน ผักหละ ผักหวาน ไม้เลื้อย ได้แก่ ผักแคบ ผักเซียงดา ผักปั้ง ผักปุย้า ดิปลี มะเขือเครือ มะห่อย ผักฮ้วนหมู สะเล ถั่วแปบ การปลูกแบบวนเกษตร ไม้ยืนต้นพืชระดับล่างที่เป็น ไม้พุ่ม ไม้คลุมดิน พืชผักพื้นบ้านที่เป็น ไม้ยืนต้นที่ปลูกสลับแซมในพื้นที่ พืชระดับล่างที่เป็น ไม้พุ่มหรือ ไม้คลุมดินที่มีอยู่เดิมในพื้นที่ที่เป็นพืชผักพื้นบ้าน ไม้ยืนต้นที่ปลูกสลับแซมในพื้นที่ ได้แก่ จี๋เหล็ก ผักเสี้ยว ผักเอือด มะกอก มะลิดไม้ ส้มป่อย สะเลียม ใผ่ลวก ส่วนพืชระดับล่างที่เป็น ไม้พุ่มหรือ ไม้คลุมดินที่มีอยู่เดิมในพื้นที่ที่เป็น	จำแนกตามรายชื่อตามลำดับอักษร ก-ฮ	ลักษณะสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ จำแนกตามรายชื่อตามลำดับอักษร ก-ฮ

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	พืชผักพื้นบ้าน ได้แก่ ปูเลย ผักกูด พูลึง ผักหวานป่า ผักหนาม สะเล		
	-พืชอาหาร กระเทียม (หอมเทียม) กระถิน กระเพรา กระหล่ำ กระหล่ำดอก กระหล่ำปลี กระแอน กล้วยน้ำวัว กล้วยอ่อง กล้วยดิบ ดำ กล้วยส้ม กล้วยไข่ กล้วยคั่ว กล้วยหักมุก กองแกง(ทับทิม) เกียง พาโหน่ จิง ข่า ขมิ้น คีปลี คิงหว่า จะคำน จะไคร(ตะไคร้) ตูน แตงกวา ถั่วดำ ถั่วฝักยาว ถั่วรอด ถั่วมะเป้ ถั่วมะแฮะ ถั่วพูผักชี ใบ จันทร์ ใบปูเลย ใบฝรั่ง ใบมะกอก ใบมะปิ่น ใบมะละกอ(เผา) ใบ มะขม ใบมะม่วง ผักกาด ผักกาดขาว ผักแคบ ผักกวางทอง ผักแค ผัก เซ็ง ผักจี(ผักชี) ผักชีฝรั่ง ผักติ๊ด ผักบุ้ง ผักบั้ง ผักแปม ผักปวยล่า ผักเผ็ด ผักไผ่ ผักแว่น ผักเสี้ยว ผักหวานบ้าน ผักหนอก ผักหละ(ชะอม) ผัก อีสุ่ม ผักฮ้วนหมู ผักอิน ผักฮาก ผักเอือด เฟือก ฝรั่ง พญาขอ พริก พริก แต่ พริกไทย พริกหนุ่ม พูลึง เพี้ยฟาน พักเหล็ก พักเขียว พักหม่น มะกรูด มะกอก มะเข้าน มะแก่น มะก้วยเทศ มะเขือแจ้ มะเขือฝอย มะขี้าว มะกั่ว มะนาว(น้ำเต้า) มันแกว มันอ่อน มะม่วง มะขาม มะแว้ง ต้น มะก้วยแก้ว ส้มโอ มะนาว ส้มเกลี้ยง มะเปร(อโวกาโค) (เปราะ) มะเขือพวง มะตาเสือ มะนาว ยอดผักทอง มะพิกแก้ว มะเฟือง มะม่วง มะขม มะริด มะนาว มะปิ่น มะเฟือง มะม่วงมะแว้ง ต้น แมงลัก ยอดโกสศ ยอดกองแกง ยอดโกสศ เล็บครุฑ หอม หอม แย้ หนุ่ยคดหมา ยอดมะเดื่อ ยอดสะเดา ส้มป่อย หอมด่วน (สระระแห่น) หอมแดงโหระพา	พืชอาหาร จำแนกตามรายชื่อพืชอาหารตามลำดับ อักษร ก-ฮ	ตารางรายชื่อพืชอาหาร จำแนกตาม ชื่อพืชอาหารตามลำดับอักษร ก-ฮ
	-คุณค่าทางอาหารทางโภชนาการ ผักที่มีเบต้าแคโรทีนสูง เช่น ยอด แค ใบกะเพรา ใบขี้เหล็ก แครอท ใบขมิ้น ใบย่านาง ใบชะพลู ใบคำลิ่ง	พืชอาหาร จำแนกตามคุณค่าทางอาหารทาง โภชนาการ และชื่อพืชอาหารตามลำดับอักษร ก-ฮ	ตารางรายชื่อพืชอาหาร จำแนกตาม คุณค่าทางอาหารทางโภชนาการ

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ใบบัวบก ใบแมงลัก ผักกูด ผักชีลาว ผักแพรว ผักแว่น ยอดแค ใบจี่เหล็ก ใบกระเพรา ผักที่มีวิตามินสูง เช่น ใบขมิ้น ใบย่านาง ยอดและใบตำลึง ผักแพรว ผักชีลาว ใบกระเจียว ผักที่มีวิตามินซี เช่น ดอกขี้เหล็ก ใบเหมียง ผักหวาน ผักเม็ก ยอดกระถิน ข่า กระชาย เป็นต้น ผักที่มีฤทธิ์ต้านอนุมูลอิสระสูง ได้แก่ ผักดัว ผักกระเฉด ยอดสะเดา และพริกไทยสด ผักแพรว ผักชี ใบชะพลู ใบบัวบก ใบขมิ้น ผักชีลาว ใบจี่เหล็ก ใบแมงลัก ใบชะอม เป็นต้น		และชื่อพืชอาหารเรียงตามลำดับอักษร ก-ฮ
	-ประเภทพืชผักพื้นบ้าน ตามกลิ่นและรสชาติ ได้แก่ พืชผักพื้นบ้านที่มีรสขม มีฤทธิ์แก้ไข้ แก้อ่อนใน บำรุงน้ำดี ช่วยย่อยอาหาร ประกอบด้วย จี่เหล็ก แด ผักขม ผักเซียงดา ผักเป็บ ผักหนอก ผักฮ้วนหมู เพี้ยพาน พักข้าว มะเขือพวง มะลิคี่ไม้ มะแว้งต้น มะห่อข ดอกแค ดอกสะเลียม ดอกขี้เหล็ก ผักหนอก คิงหว่า สะเดา ผักแปม ฟ้าทะลายโจร ผักคืด มะขมผักแปม เพี้ยพาน ฟ้าทะลายโจร มะริดไม้ ยอด/ดอกสะเลียม คิงหว่า รสขมมอกปอ (ขมๆ หวานๆ) ผักกระถิน ผักหนอก(บัวบก) มะเขือแจ้(มะเขือจีน) พืชผักพื้นบ้านที่มีรสจืด มีฤทธิ์เป็นยาขับปัสสาวะ ระบายอาหาร อักเสบจากพิษต่างๆ แก่น้ำเหลืองเสีย แก้กะหายน้ำ พืชผักพื้นบ้านที่มีรสจืด ประกอบด้วย ตู่น ผักกูด ผักแคบ ผักบั้ง ผักบั้ง ผักแว่น ผักหนาม พญาขอ พักเขียว มะเขือมัน มะค้อนก้อม รสจืดกลิ่นหอม เล็บครุฑ ใบก้วยเตด ยอดคองแกง หญ้าตดหมา(กระพังโหมหอม) กลิ่นหอม ดับคาเวีย ยอดมะปิ่น(ยอดมะตูม) พืชผักพื้นบ้านที่มีรสเปรี้ยว มีฤทธิ์แก้ไข้ ไอ กัดเสมหะ แก้กะหายน้ำ	พืชผักพื้นบ้าน จำแนกตามกลิ่นและรสชาติ สรรพคุณ เรียงตามชื่อพืชผักพื้นบ้าน ตามลำดับอักษร ก-ฮ	ตารางรายชื่อพืชผักพื้นบ้าน จำแนกตามกลิ่นและรสชาติ และชื่อพืชผักพื้นบ้านตามลำดับอักษร ก-ฮ

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	จับปัสสาวะ พืชผักพื้นบ้านที่มีรสเปรี้ยวมี ประกอบด้วย ผักลาวตอง ผักปุย่า มะกรูด มะขาม มะนาว มะเฟือง มะม่วง มะขม ส้มป่อย ใบเม้า มะเคราะ มะก่าย มะเขือส้ม มะอึก มะเขือปูลสเปรี้ยวหวาน มะขามป้อมมะเฟือง มะกอกไทย พืชผักที่รสร้อน มีฤทธิ์เป็นบำรุงทางธาตุไฟ แก้อโรคลม แก้ปวดท้อง แก้ท้องอืดจุกเสียด ขับเหงื่อ และช่วยเจริญอาหาร พืชผักพื้นบ้านที่มีรสเผ็ดร้อน ประกอบด้วย กระเอน กอมก้อ ข่า ขิง จะโคร ดีปลี ทุเลย ผักเผ็ด ผักไผ่ พริกแดง พริกไทย พูลึง มะตาสือ มะปิ่น แมงลัก หอมด่วน หอมแดง หอมเทียน โหระพา จะข่าน พริกหนุ่ม พริกตักโต พริกขี้หนู กลิ่นหอมดับกลิ่นคาว กระเพรากล่อมก้อ(ใบแมงลัก) คลาวตอง(พูลาว)ในจันทร์(กระเพราใหญ่)ผักไผ่ หอมด่วน(สาระแน)หอมแป้นเปื้อ(ชีฝรั่ง) มะเข้ยน มะเข้ยนมะค่วง(มะเข้ยนหลวง) พืชผักพื้นบ้านที่มีรสฝาด มีฤทธิ์ในการแก้ท้องร่วง ท้องเสีย แก้บิด แก้อโรคทางเดินอาหาร พืชผักพื้นบ้านที่มีรสฝาด ประกอบด้วย ผักและเปลือกกระถิน ผลกล้วยน้ำว้าดิบ ผลขนุนอ่อน ยอดผักเหือด ยอดมะกอก ผักคั่ว ยอดกระโดน ผักกระถิน ผลกล้วยน้ำว้าดิบ ผลขนุนอ่อน ยอดผักเหือด ยอดมะกอกใบมะขมอ่อน พืชผักพื้นบ้านที่มีรสมัน มีฤทธิ์บำรุงกำลัง บำรุงธาตุ บำรุงไขข้อ เส้นเอ็น พืชผักพื้นบ้านที่มีรสมัน ประกอบด้วย ถั่วแปบ ผักหนอง ผักหละ มะพิกแก้ว เล็บครุฑ สะแล พืชผักพื้นบ้านที่มีรสหวาน มีฤทธิ์แก้กระหายน้ำ จับปัสสาวะ บำรุงกล้ามเนื้อ บำรุงกำลัง พืชผักพื้นบ้านที่มีรสหวานมี ประกอบด้วย		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ผักชีหูด ผักจี่ ผักเสี้ยว ผักหวานบ้าน ผักหวานป่า มะก้วยเทศ มะเขือเครือ มะเขือแจ้ มะเขือยาว ยอดโกศ ผักเซ่ง เครือเขาคำ ถั่วแปบ ผักหละ มะผักแก้ว ผักหนอก สะแล กระหล่ำถั่วฝักยาว ผักกาดขาว รสหวาน คับขาว มะเขือฝอย(มะเขือเปราะ) พืชผักพื้นบ้านกลิ่นช่วยดับคาว ประกอบด้วย ผักไผ่ หอมด่วน หอมแป้นเปื้อ มะเขื่อน พืชผักพื้นบ้านรสเผ็ดร้อนประกอบด้วย จะข่าน พืชผักพื้นบ้านรสเย็นดับคาว ประกอบด้วย หอมแฮ้(ผักชี) มะเขือฝอย (มะเขือเปราะ)		
	ตามการบริโภคตามฤดูกาล ฤดูร้อน (กุมภาพันธ์-พฤษภาคม) เจ็บป่วยด้วยธาตุไฟควรรับประทาน ผักพื้นบ้าน รสขม เย็น เปี้ยว และจืด เช่น ผักหนาม ขี้เหล็ก มะขาม ตำลึง ฤดูฝน (มิถุนายน-กันยายน) เจ็บป่วยด้วยธาตุดินควรรับประทาน ผักพื้นบ้าน รสสุขุม รสเผ็ดร้อน เช่น กระเจี๊ยบแดง หอมแดง แมงลัก หน่อไม้ เห็ด ผักแว่น ผักปลาบ ผักบู่ ผักเผ็ด ตำลึง บัว พริก ข่า มะเขือ พัก มะระ ผักที่กินใบและยอดอ่อน ดอกกระเจียวลักษณะ เป็นหัว งดเว้นรับประทานผักตำลึงทำอาหารช่วงนี้ฤดูฝนจะทำให้ ท้องเสีย ฤดูหนาว (ตุลาคม-มกราคม) เจ็บป่วยด้วยธาตุน้ำ ควรรับประทาน ผักพื้นบ้าน รสขม ร้อน และเปี้ยว เช่น มะละกอ ขนุน ผักกูด ชะอม บอน ยอดมะม่วง ยอดมะขาม เป็นต้น	พืชผักพื้นบ้าน จำแนกตามการบริโภค เรียงตาม ชื่อ ตามลำดับอักษร ก-ฮ	ตารางรายชื่อพืชผักพื้นบ้าน จำแนกตามการบริโภค และ ชื่อตามลำดับอักษร ก-ฮ

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ตามสีผิวกายและโลหิต การบริโภคผักพื้นบ้านตามสีผิวกายและโลหิต คนผิวขาว โลหิตมีรสหวาน ควรเลือกรับประทานผักพื้นบ้านรสเผ็ดร้อน ขม คนผิวขาวเหลือง โลหิตมีรสเปรี้ยว ควรเลือกรับประทานผักพื้นบ้านรสเค็ม คนผิวดำแดง โลหิตมีรสเค็ม ควรเลือกรับประทานผักพื้นบ้านได้ทุกรส ยกเว้น รสเค็ม คนผิวดำ โลหิตมีรสเค็มจัด และเย็นจัด ควรเลือกรับประทานผักพื้นบ้านที่มีรสหวาน เช่น สะเดา ข่าอ่อน พริกไทย ผักแพว		
วิธีการปรุงผักพื้นบ้าน	ผักสำหรับนบ การนำผักมานบกับน้ำมัน ประกอบด้วย ผักคำลิง (ผักแคบ) ผักบุ้ง มะแขว่ง มะเขือ ผักหละ ผักสำหรับนึ่ง ลวก ประกอบด้วย ผักเผ็ด ผักหวาน ผักเซ่ง มะนอย มะห้อย มะเหิด มะนอยหิหมา พักทอง น้ำเตา หน่อข้าว จิกี้ เครื่องเขาคำ ผักฮ้วนหมู หน่อไม้ ผักกูด ดอกหมากปู ถั่วแปบ ถั่วดำ ถั่วฝักยาว เผือก มัน พักทอง พักเขียว มะเขือ บวบ ผักหละ ผักหอม ผักแซ้ว ผักกันดุง ผักแคบ ผักหนอก ผักอิน ผักบุ้ง ผักอีสุ่ม ผักกาดเมือง มะแขว่ง เห็ด โกสุม อีสุ่ม ผักหวานบ้านมะเขือมัน หัวเผือก หัวมัน ถั่วดำ ถั่วแปบ มะกั่ว มันต่างแดง ผักที่ใช้ย่าง ประกอบด้วย เห็ด ชูบเห็ดฟาง เห็ดฟาง ผักสำหรับป่น ประกอบด้วย ใบหมาน้อย ผักที่ทำให้ข้าวโป่งไม่แตก ประกอบด้วย เครื่องคดหมุดคดหมา ผักที่ใช้ทำชูบ ประกอบด้วย แดงกวา มะเขือเปราะ ขนุน ชูบแดงกวา หน่อไม้ เห็ด ดอกกระเจียว มะเขือเปราะ ขนุน	พืชผักพื้นบ้าน จำแนกตามวิธีการปรุงผักพื้นบ้าน เรียงตามชื่อพืชผักพื้นบ้าน ตามลำดับอักษร ก-ฮ	ตารางรายชื่อพืชอาหาร จำแนกตามวิธีการปรุงผักพื้นบ้าน และชื่อพืชผักพื้นบ้านตามลำดับอักษร ก-ฮ

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ผักที่ใช้ทำเครื่องแกง ได้แก่ ข่า ขิง พริก จะไคร(ตะไคร้) หัวหอมแดง หอมบั่วกระเทียม ผักที่ใช้แกง เช่น ขนุน จี๋เหล็ก แคบอง หน่อไม้ จี๋เหล็ก หน่อหาวย ผักหวานป่า ตำลึง ผักหอม ผักหวาน บอน ผือก ผักอีสุ่ม มะหนูน ตูน หน่อไม้ ยอดผักทอง ผักไข่เหา แกงเห็ด ผักหน้าง ผักกูด ผักกาด ผักบั้ง ผักหละ(ชะอม) ผักเสี้ยว ผักขี้เขียด ผักเป็ชว ผักสลัด ผักก้านดง ผักเหือดผักเขียว ผักทอง มะนาว กระแอน กล้วยน้ำว่า กอมก้อ ขนุน ข่า ขิง จี๋เหล็กแค จะไคร คีปติ ตูน ถั่วแปบ ผักกูด ผักขม ผักขี้หูด ผักแคบ ผักจี่ ผักเชียงดา ผักบั้ง ผักบั้ง ผักเผ็ด ผักแว่น ผักเสี้ยว ผักหนอง ผักหนาม ผักหละ ผักหวานบ้าน ผักหวานป่า ผักฮ้วนหมู ผักเหือด พญาขอ พริกแด่ พริกไทย พริกหนุ่ม พูลึง ผักเขียว มะกรูด มะก้วยเทศ มะขาม มะเขือเครือ มะเขือแจ้ มะเขือพวง มะเขือมัน มะเขือยาว มะค้อนก้อม มะดาเลื่อ มะนอย มะบบบ มะผัก แก้ว มะห้อย แมงลัก ส้มป่อย สะเล หอมแดง หอมเทียม โหระพากระแอน กล้วยน้ำว่า กอมก้อ ถั่วแปบ ปลูก ผักกูด ผักขม ผักขี้หูด ผักแคบ ผักเชียงดา ผักบั้ง ผักบั้ง ผักแปม ผักแว่น ผักเสี้ยว ผักหนอง ผักหนาม ผักหละ ผักหวานบ้าน ผักหวานป่า ผักฮ้วนหมู ผักเหือด ผักเขียว ผักข้าว มะกรูด มะก้วยเทศ มะขาม มะเขือเครือ มะเขือพวง มะเขือมัน มะเขือยาว มะค้อนก้อม มะดาเลื่อ มะผักแก้ว มะลิ ไม้ มะแว้งต้น มะห้อย สะเลียม เล็บครุฑ สะเลียม สะเล หอมแดง เห็ด เช่น เห็ดลม เห็ดแดง เห็ดขอนขาว เห็ดโคน เห็ดด่าน เห็ดดอบ เห็ดแก่น เห็ดไร่ เห็ดกระโถง เห็ดด่าน เห็ดหน้าด่าน เห็ดปู้หมู เหินขมิ้น เห็ดดอก		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	หมอก เห็ดมัน เห็ดหอม เห็ดเลือด เห็ดหน้าม้อยดำบั้ง เห็ดน้ำข้าว เห็ดกาบบัว เห็ดไผ่นก เห็ดโคนพราน เห็ดโคนน้อย เห็ดโคนหลวง เห็ดแดงก่อ เห็ดโคนข้าวตอก เห็ดป้อ เห็ดป้าว เห็ดถั่ว เห็ดตัว เป็นต้น ผักที่ใช้ลวก ประกอบด้วย ผักกูด ผักหนม ผักกาด กระหล่ำ แดงกวา ถั่วฝักยาว มะนาว ยอดผักทอง มะน้อย มะนาว ผักที่ใช้การเจียว ประกอบด้วย ผักที่ใช้ลวก ผักไข่เหา ผักเปี้ยว ผักหนม ผักเข้ง ผักเสี้ยว ผักกาด ผักที่ใช้ทำแจ่ว ประกอบด้วย พริกสดหรือพริกป่น กระเทียม มะนาว มะขามเปียก ผักที่ใช้ซง ประกอบด้วย กลั้วน้ำว่า ปูเลย ผักกูด ผักเชียงดา พักข้าว มะปิ่น ผักที่ใช้ต้ม ประกอบด้วย ผักตำลึง มะนาว มะเขือ ผักที่ใช้ตำ ประกอบด้วย หมากหุ้ง (มะละกอ) ถั่วฝักยาว มะยม ปลี กลั้ว แดงกวา กลั้วดิบ ลูกจันทร์ ลูกข่อย ข่า แดงโม เต่า ผักบางชนิด ก่อนจะนำมาตำ ต้องนำไปต้ม เผา นึ่งให้สุกก่อน เช่น มะเขือ ขนุน มะเขือ ผักเอือก มะเขือเผา ผลไม้ที่ใช้ตำ มะม่วง มะขาม มะพลูด มะต้อย มะโอ มะเดื่อ (มะละกอ) ผักที่ใช้ผัด กอมก้อ จิง ถั่วแปบ ผักขม ผักแคบ ผักบุ้ง ผักหนอง พริกไทย พักเขียว มะเขือเครือ มะเขือยาว มะพริกแก้ว โหระพา ผักที่ใช้ยำ ประกอบด้วย หน่อไม้ ผักปุมป่า ใบมะม่วง ผักที่ใช้การล้าหรือการยำผักสด ประกอบด้วย ผักปุมป่า ผักเอือก		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	พริกเค้ มะกอก มะก้วยเทศ มะขาม มะเขือแจ้ มะม่วง มะยม ส้มป่อย หอมแดงแดงกาว (มะแดง) ผักกาด		
	เคล็ดลับการปรุงอาหารผักพื้นบ้าน ผักสำหรับปรุงรส ชูรสผงบัว กระเจี๊ยบแดง กุยข่าย ข้าวกลิ้ง ข้าวเหนียว ผักโขมทั้งต้น ผักหวานบ้าน ผักหวานป่า ดอกมะรุม ใบกระเจี๊ยบ ใบกระเทียม ใบกุยข่ายใบผักหวาน ใบมะรุม ใบมะขาม อ่อน ใบหอม ใบน้อยหน่า ใบชะมวง ใบหม่อน ยอดส้มป่อย ผักที่มีรสขม กระเทียม หั่นเป็นชิ้นบางๆ นำไปแช่ในน้ำเกลือ เพื่อลด ความขม ห้วนมารับประทานสดคู่กับน้ำพริก ปรุงเป็นอาหาร เช่น แกงกะทิกับปลา แกงป่า กระของ (ผักเเมะ เหมะ ของ) นำมาลวก รอให้น้ำเดือดจัด นำกระของลงไปลวก เมื่อสุกให้รีบนำขึ้นแช่น้ำเย็น จัดทันที ไม่ควรลวกนานเพราะจะทำให้เกิดรสขมได้ใบและยอดอ่อน ผลนำมาลวกจิ้มน้ำพริก แกงเลียง และผัด ผลอ่อนมาแกงกะทิ ขี้เหล็ก ต้มแล้วเติมน้ำต้มทั้ง 2-3 ครั้งแกงใส่ใบย่านาง ผักดับกลิ่นคาว ประกอบด้วย ขมิ้น ตะไคร้ มะกรูด ข่า จิง มะเขือ เทศ กระเทียม หอมบั่ว(หอมแดง) หัวหอม ใบแมงลักผักชีลาว ผักรสเปรี้ยว ประกอบด้วย รสจากมดแดง ผักดั่ว ใบมะขามอ่อน ส้มป่อย ใบหม่อน ใบกระเทียม ผักหวาน ผักที่มีพิษ ประกอบด้วย บอนจะต้มกับใบย่านางเพื่อลดพิษ แกง หน่อไม้ ชูปหน่อไม้ แกงหาวย ใช้ต้มหน่อไม้ทำให้จัด เอื้องหมายนา นำไปหั่นเป็นชิ้นบางๆ แล้วแช่ในน้ำเกลือ แกงกับหมูและปลา จะทำ ให้รสชาติดี การดองผัก หากต้องการให้มีรสเปรี้ยวเร็วขึ้นจะใส่ข้าว	เคล็ดลับการปรุงอาหารผักพื้นบ้าน เรียงชื่อพืชผัก พื้นบ้านตามลำดับอักษร ก-ฮ	ตารางรายชื่อเคล็ดลับการปรุง อาหารผักพื้นบ้านจำแนกตามชื่อ พืชผักพื้นบ้านตามลำดับ อักษร ก-ฮ

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	เหินยวนิ่ง		
ส่วนของพืชผักที่นำไปใช้ ประโยชน์	กอ บัวบก ใบ ยอดอ่อน กระของ (ผักเหมาะ) บอนยายริด บอนส้ม บัวบก ชะพลู ชะพลูป่า บัวบก ส้มสันดาน ผักคืด แค จิง แมงดา หอม เป้นเปือ กระเพรา โหระพา หอมด่วน ผักเผ็ด พญาขอ ชะอม มะปิ่น มะกอก ผักหวาน ส้มป่อย ขี้เหล็ก ผักทอง เม้า มะยม มะขามขี้เหล็ก ผักกระเจต ใบชะมวง ใบจิก กระถิน สะเดา ขี้เหล็ก ส้มบอบแบบผัก กูดเขา ผักกูด ดอกประกอบด้วย หัวปลี กลั้วน้ำว่า ขี้เหล็ก แค ปูเล ผักเผ็ด ผักบั้ง ผักปุย่า ผักฮ้วนหมู มะพิกแก้ว มะลิค ไม้ มะขาม มะค้อน ก้อม สะเลียม สะเลเห็ดโคน (เห็ดปลวก) ดอกกระเจียว ดอกกะหล่ำ ดอกแด้วดอกผักม้วนหมู ดอกแค ดอกผักทอง ดอกสลิดบ้าน ดอกสะเรียม ดอกอว จี๊ก ดอกข่า ดอกาก้า ดอกงั่วแดง ดอกโสน ดอกอิสุมกระพือคาหลา ดอกขจร ดอกโสน ดอกมะรุ้ม แค ต้นอ่อน ลำต้นอ่อน กลั้วป้า ผล พักทอง มะเขือมะเขือพวงมะเคื่อ(งี่ง) มะเคื่อ (ลูกโพะ) มะเคื่อหลวง(น้ำผึ้ง) ว่านสากเหล็ก (มะพร้าวกลุ่ม) พักเขียว มะกรูด บวบหอม มะระขี้นก มะยม กระถิน กลั้วน้ำว่า ขนุน แค คีปลี ถั่วแปบ ผักขี้หูด ผักแคบ พริกแต้ พริกหนุ่ม พริกไทย พักเขียว พักขั่ว มะเขือขื่น มะยม มะเฟือง มะพิกแก้ว มะลิค ไม้ มะกอก มะกรูด มะนาว มะขาม มะเขือเครือ มะเขือยาว มะเขือพวง มะเขือแจ้ มะปิ่น มะม่วง มะค้อนก้อม มะก้วยเทศ มะแว้งต้น มะดาเลื่อ มะห่อย ส้มป่อย ผัก ผักแค ถั่วลิ้นเตา ผักกระถิน ถั่วเขียว ฯลฯ ยอดเพกา สะตอ เพกา ถั่วดำ ถั่วรอด ถั่วฝักยาว ถั่วเหลือง ถั่วลิสง มะริค ไม้ มะสะะ ถั่วพู ถั่วมะแป้ มะรุ้ม ยอด กระถิน กลั้วน้ำว่า	พืชผักพื้นบ้าน จำแนกตามส่วนของพืชผักที่นำไปใช้ประโยชน์ เรียงชื่อ ตามลำดับอักษร ก-ฮ	ตารางรายชื่อพืชผักพื้นบ้าน จำแนกตามส่วนของพืชผักที่นำไปใช้ประโยชน์ และชื่อพืชผักตามลำดับ อักษร ก-ฮ

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	กอมก้อ จี้เหล็ก ขนุน แด จะไกร คีปลี ตุน ปุเลย ผักกูด ผักขม ผักเผ็ด ผักลาวตอง ผักแคบ ผักเชียงดา ผักจี ผักไผ่ ผักแว่น ผักเลี้ยว ผักนึ่ง ผักปิ้ง ผักปู้ย่า ผักหละ ผักหนอก ผักหนอง ผักหนาม ผักหวานบ้าน ผักหวานป่า ผักฮ้วนหมู ผักเฮือด พูลึง พญาขอ เพี้ยฟาน พักข้าว แมงลัก มะยม มะเฟือง มะพิงแก้ว มะกอก มะกรูด มะขาม มะเขือเครือ มะปิ่น มะม่วง มะค้อนก้อม มะตาเสือ มะห้อย เล็บครุฑ ส้มป่อย สะเลียม หอมด่วน หอมแดง โหระพา ผักคืด แด ใบจิง แมงดา ก้อมก้อ หอมแป้นเปื้อ กระเพรา โหระพา หอมด่วน ผักเผ็ด พญาขอ ชะอม ยอดใบมะปิ่น ยอดมะม่วง ยอดมะกอก ผักหวาน ส้มป่อย ยอดจี้เหล็ก ยอดผักทอง ยอดเม้า ยอดมะยม ยอดมะขาม ยอดจี้เหล็ก ยอดผักกระเฉด ใบชะพลู ใบชะมวง ใบจิก ยอดสะเดา ผักกาดนกเขา ผักหวานช้าง ผักหวานบ้าน พาโหมต้น ยอดถั่วดำ (ชก) เต้าร้าง ผักหวานช้าง ผักหวานบ้านเพกาพาโหม รากหัว เหง้า กระแอน ข่า จิง ตุน ถั่วแปบ ปุเลย ผักกูด ผักขม ผักลาวตอง ผักแคบ ผักแว่น ผักนึ่ง ผักหละ ผักหนาม ผักหวานบ้าน ผักหวานป่า ผักฮ้วนหมู มะเขือพวง หอมแดง หอมเทียน ลำดับ กระถิน ผักลาวตอง ผักแว่น ผักนึ่ง ผักแปม ผักฮ้วนหมู ผักเฮือด ดนุก ดอกค้าน หววกกล้วย กล้วยป่า (กล้วยเถื่อน) หน่อไม้ สายบัวใจ กลด ออมะพร้าว ตำว หวาย ลูกหรือผล น้ำเต้า แดงซัง แดงปี พริกฟักเขียว พักทอง มะกั่ว มะเขือ มะเขือมัน มะแคว้ง มะน้อย มะบวบ มะเห็ด มะข้าว มะละกอ มะเขือส้ม มะไ้ หน่อ วานเปราะป่า (เปราะป่า) เอื้องหมานานำมาแกงส้ม หัว กระเทียมกลอย กระเทือ (กระเทือป่า)		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	กลอย ข่า ขมิ้น จิง เหือก มันทะ มันทือเสือ หอมหัวใหญ่ เปลือก ต้นกอก เปลือกกล้วย เปลือกต้นกล้วย ใฝ่ฝรั่ง ทำให้เนื้อเหนียว และป้องกันท้องร่วง		
พันธุ์พืชผักพื้นบ้าน	พันธุ์ดอกไม้พื้นบ้าน ประกอบด้วย ดอกเข็มขาว ดอกเข็มสีชมพู ดอกเข็มสีแดง ดอกดาวเรือง ดอกโกศดอกกุหลาบ ดอกบัวบานไป ดอกหมากผู้ ดอกเตียนน้อย ดอกเตียนใหญ่ ต้นปาล์ม ชาสีทอง ดอก ขี้เหล็ก ดอกหมากผู้ ดอกพะยอม ดอกจำปา ดอกจำปี ดอกจำปาลาว ดอกกลมแล้ง ดอกบึงคำไถ ดอกเฟื่องฟ้า ดอกบานไม่รู้โรย ดอกซ่อนหอ ดอกบัวโปก ดอกมะลิซ้อน ดอกดินหมี ดอกพุดขาว ดอกกะดังงา กระถิน ดอกชบา ดอกพิกุล ดอกบานบุรีสะลัก ดอกตาเหินขาว ดอก ตาเหินเหลือง ดอกราตรีสถาน ดอกกาหลวงค ดอกพุดรักษา ดอก สะแล้ง ดอกกาสะลอง ดอกสกลิดบ้าน ดอกเปา ดอกแะ ดอกคู่ ดอก ปึงสมุด ดอกช้าง ก้อย ดอกชบา ดอกชบาหนู ดอกชมพูภูคา ดอก คุณนายตื่นสาย ดอกหางนกยูง ดอกชอมพอ ดอกกาละพฤก ดอก พลับพลึง ดอกจีสุบ ดอกเครือฟ้า ดอกบัว ดอกบัวนาถ ดอกตำเหิน คำปิ่นเกศ ดอกพังกะแย เล็บมือนาง เอื้องผึ้ง เอื้องจันทร์มา ดอกส้มป่อย ดอกจางก้อย ดอกมอญไข่ ดอกไต้ก๋ง ดอกเงิน ดอกเข็มเตี้ย ดอก เหมือด ดอกอนดาหวา ดอกคำใต้ ดอกกาละเกต ดอกหอมไถล สายน้ำ มัน ดอกสาระกั ดอกเค็ดแก้ว ดอกมันป้า ดอกพวงชมพู ดอกด้ายหงอน ไก่ ดอกด้ายสีแดง ดอกด้ายสีม่วง ดอกอินชัน ดอกดับเต้า ดอกเบญ มาศ ดอกสาวน้อยปะแป้ง พืชบก พันธุ์ไม้ยืนต้น มะพร้าว มะม่วงสามปี มะม่วงออกดอง มะม่วง	พันธุ์พืชผักพื้นบ้าน เรียงชื่อพืชผักพื้นบ้าน ตามลำดับอักษร ก-ฮ	ตารางรายชื่อพันธุ์พืชผักพื้นบ้าน เรียงตามชื่อตามลำดับ อักษร ก-ฮ

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	คุ ขนุน จีเหล็ก ลำไย สะเดา หมวก ส้มโอ มะนาว มะกรูด มะยม มะ ค้อนก้อม มะไฟ มะต้อง(กระท้อน) มะเงาะ น้อยหน่า ลิ้นจี่ ทับทิม มะขาม ผักกระถิน โกสลง ผักหวานบ้าน ผักพวยหอย ต้นกล้วยดิบ กล้วย น้ำว้า กล้วยหอมทอง กล้วยตานี กล้วยส้ม กล้วยไข่ กล้วยทุ กล้วยค้ำ ต้นกอก หน่อเป๊าะ ไม้ซาง ไม้ฮวก ไม้ไร่ ต้นเมี่ยง ชะอวด เพกา ต้นฝรั่ง มาแต่เสื่อ แสบเป็น ผักเล็บคุณใหญ่ ผักเล็บคุณน้อย สับปะรด มะละกอ ฮาวาย มะละกอธรรมดา ดอกแคแดง ดอกแคขาว พันธุ์ไม้ล้มลุก ต้นมะเข้ อีสุม กุ้ง ก่า ข่า จิง ขมิ้น ตะไคร้ ผักคืด บอนหอม ตูน บุก บอนเผาะ บอนบ้าน บอนคำ ผือกธรรมดา ผือก หัวออก หัวสังโค มาถั่ว มาเชื่อมั้น กระเจี๊ยบ ผักแค ปลูก ขมิ้นขึ้น ลำปะหลัง จะค่าน มะเขือแจ้ มะเขือหวาน มะเขือหอม มะเขือยาว มะเขือน้ำเมี่ยง พริกหลายชนิด มะเขือพวง มะเขือขิม พริกน้อย คีปลี หอมบัว หอมเตียม หอมดวน ใบโหระพา ผักไผ่ เกียงดาโน้ เกียงพาง้าง ผักหนอก ผักคืด ผักมันแก้ว ผักแค ผักปุนก จิงแมงดา หอมแฮ หอมป้อมเปื่อ ผักบั้ง ผักคาวตอง ดอกท้าว ผักเลี้ยว ผักฮาก ใบพลู ก้อม ก่อ เล็บคุณ พริกชี้ฟ้า พริกหลวง พริกเคื่อไก่ พริกเผ็ดขาว พันธุ์ไม้เลื้อย/ไม้เถา มันข้าวกำ มันอ่อน มันพริ้ว มันแข้งจ้าง พักทอง มะนอยช้อง มะนอยชู ผักบั้ง มะข้าว ตำลึง สลิด ตดหมา ส้มป่อย มะนอยหีหมา มะละขึ้นก ม่าน้ำ(น้ำเต้า) มะแป้ มะแปบ มาถั่วพู มาถั่วฝักยาว มากระทัก โด่กมาบวบ มาพักเขียว ต้นหาขน ผักฮ้วนหมู ผักเซ้ง ผักแฉ้ว ผักจอยนาง มาถั่ว เครือเขาคำ พันธุ์พืชผักที่ใช้เลี้ยงสัตว์ ผักโขมหลวง ผักเผ็ดหลวง บอน บุก หยก		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	กล้วย มะละกอ พันธุ์พืชผักสวนครัว ขิง ข่า สะระแหน่ ตะไคร้ กระถิน สะระแหน่ ตำลึง ผักแมงลัก ต้นหอม ผักชีฝรั่ง สะระแหน่ ผักแพรว พันธุ์พืชผัก ค้างคาวคำ เจ็ดหมื่นเพลิง บอระเพ็ด รังจืด บุกบ้าน เถาวัลย์ เอื้อง พาโหม ขิงแห้งหัวกรัก ส้มป่อย มะระขี้นก หนวดแมว เหงือกปลาหมอ เสดลพังพอน ผักกาดนกเขา ผักกาดหัวหวาน ผักบุ้ง ต้น เทพีสันทราย พันธุ์ไม้ก้อล้มลุก กระเอนด้วยน้ำว่า ข่า ขิง จะใคร่(ตะไคร้) ตูน ผักหนาม ผักกูด ผักคาวตอง ผักจี(ผักชี) ปลูก ผักขี้หูด หอมแดง หอมเทียม (กระเทียม) พันธุ์ไม้คลุมดิน ผักหนอก พูลึง พันธุ์ไม้เถาเลื้อย คีปลี ถั่วแปบ ผักแคบ ผักเชียงดา ผักบั้ง ผักปวย ผักฮ้วนหมู พริกไทย พริกขี้หนู พริกเขียว มะเขือเครือ มะห้อย พันธุ์ไม้พุ่ม ผักหวานบ้าน ผักหวานป่า พริกแดง พริกหนุ่ม เพี้ยฟาน มะนาว พญาขอ พันธุ์ไม้พุ่มกึ่งยืนต้น มะตาสื่อ มี พันธุ์ไม้พุ่มกึ่งเลื้อย ผักหละ ส้มป่อยมี สะแล พันธุ์ไม้พุ่มขนาดกลาง มะเขือพวง มะแว้ง พันธุ์ไม้พุ่มขนาดเล็ก กอมก้อ ผักแปบ มะขี้อแจ้ มะเขือขาว แมงลัก เลืบลูรา โหระพา พันธุ์ไม้พุ่มขนาดเล็กคลุมดิน ผักเห็ด ผักไผ่ พันธุ์ไม้พุ่มขนาดใหญ่ มะกรูด มะเฟือง มะยม		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	พันธุ์ไม้พุ่มยืนต้น กระจดิน พันธุ์ไม้พุ่มล้มลุก ผักขม พันธุ์ไม้พุ่มล้มลุก มะเขือขึ้น พันธุ์ไม้ยืนต้น ผักเสี้ยว มะค้อนก้อม พันธุ์ไม้ยืนต้นขนาดกลาง แค มะลิดไม้ พันธุ์ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ขนุน ขี้เหล็ก ผักเอือด มะกอก มะขาม มะปิ่น มะม่วง สะเลียม พันธุ์ไม้ยืนต้นอวบน้ำ มะก้วยเทศ พันธุ์ไม้เลื้อย ผักบุ้ง ผักแว่น ผักหนอง พันธุ์ไม้เลื้อยคลุมดิน หอมด่วน พันธุ์ไม้เลื้อยล้มลุก มะพิกแก้ว พันธุ์พืชไร่ แดงกวา (ดี) ผักกาด (เสอปะเตาะ) ข้าวโพด (บือเคล่า) เผือก (ชือ) มัน พักทอง (หลู่เคล่า) ข้าวตอก (เปอะ) อ้อย (เกาะที) ฝ้าย (แบ) ถั่วแดง (เสอะเบคติก) ฯลฯ ห่อวอ (กะเพราแดง)		
	เห็ด กระบวนการผลิตการเพาะเห็ด การนำวัสดุจากการเพาะเห็ดมาใช้ ใหม่ การนำวัสดุจากการเพาะเห็ดมาเป็นอาหารสัตว์ การนำวัสดุการ เพาะเห็ดมาทำปุ๋ยหมัก การนำวัสดุการเพาะเห็ดมาปลูกเห็ดฟางกล่อง หรือเห็ดฟางคอนโด การเปิดดอกการเลี้ยงเชื้อข้าวฟ่าง การเลี้ยงเชื้อ ในถุงขี้เลื่อย การเลี้ยงเชื้อในอาหารรุ้น การทำผลิตภัณฑ์แปรรูป	เห็ด จำแนกตามชื่อพันธุ์เห็ด ตามลำดับอักษร ก-ฮ	ตารางรายชื่อพันธุ์เห็ด จำแนกตามชื่อตามลำดับ อักษร ก-ฮ
	วิธีการปลูกพืชผักพื้นบ้าน พืชที่ใช้เมล็ดพันธุ์ผสมกับเมล็ดพันธุ์ข้าวแล้วหยอดในหลุมพร้อมกัน ประกอบด้วยแฉก ถั่วชนิดต่างๆ ชีโปเต (มะห้อย)	วิธีการปลูกพืชผักพื้นบ้านเรียงชื่อพืชผักพื้นบ้าน ตามลำดับอักษร ก-ฮ	ตารางรายชื่อวิธีการปลูกพืชผัก พื้นบ้านเรียงชื่อพืชผักพื้นบ้าน ตามลำดับอักษร ก-ฮ

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	พืชที่ปลูกห่างกันในไร่ ประกอบด้วย ข้าวฟ่าง ข้าวโพด ข้าวดอก ปลูกห่างกันในไร่ เพราะพืชจำพวกนี้ขึ้นง่าย ถ้าปลูกติดกันจะแย่ง อาหารกันทำให้ต้นไม้มันไม่แข็งแรง พืชที่ปลูกโดยใช้เมล็ดหวานบริเวณใกล้ต้นไม้หรือต้นไม้ที่ถูกเผา หรือ บริเวณใกล้จอมปลวกเก่า ได้แก่ มะเขือ พริก ผักกาด ยาสูบ เผือก พืชที่ปลูกให้เลื้อยพันตามต้นไม้แห้งในไร่ ประกอบด้วย บวบ ถั่วพู ถั่วชนิดต่างๆ โดยหวานเมล็ดไว้รอบๆ ไม้แห้ง		
	ความเชื่อข้อห้าม การพยากรณ์เกี่ยวกับพืชผักพื้นบ้าน การเก็บหาพืชตามฤดูกาล การเก็บเห็ดโคน(โคนปลวก)วันเดือนเดียวกันของทุกปี ไม่เก็บได้ ในอบหมวก ปิดฝาไปเห็ดจะไม่ขึ้นอีก การที่เห็ดขึ้นในสวนที่มี เจ้าของ ถ้ามีคนมาขโมยเก็บเห็ดจะไม่ขึ้นที่เดิมอีกในปีหน้า ข้อห้ามเกี่ยวกับพืช ข้อห้ามสำหรับหญิงตั้งครรภ์ การกิน แกงบอน ใบเผือก ทำให้สาย ทารกเปลี่ยนและขาดได้ง่ายข้อปฏิบัติของผู้หญิงหลังคลอด ปลี ขนุน อ่อน กล้วย ทำให้น้ำนมของแม่ไหลได้ดี ทุเรียน(โพล) คัมภีร์และอาบ ผักตำลึง ผักหนอก ทำให้น้ำนมเพียงพอสำหรับลูกข้อห้ามของหญิง หลังคลอด เช่น การกินหน่อไม้ จะทำให้ลูกเจ็บท้อง ผักกาด ทำให้ลูก ท้องอืดท้องเฟ้อต้นไม้มันที่ยังไม่ออกหน่วยออกผล นำผ้าถุง ผ้าซิ่นเก่า ๆ ไปผูกไว้รอบต้นไม้ เช่น ขนุน มะพร้าว ส้มโอ มะม่วง ลำไย หรือ ไม้ยืนต้นทุกชนิด การพยากรณ์สภาพดิน ฟ้า อากาศ	ความเชื่อข้อห้าม การพยากรณ์เกี่ยวกับ พืชผักพื้นบ้าน เรียงตามชื่อผักพื้นบ้าน ตามอักษร ก-ฮ	ตารางรายชื่อ ความเชื่อข้อห้าม การ พยากรณ์เกี่ยวกับพืชผักพื้นบ้าน เรียง ตามชื่อผักพื้นบ้าน ตามอักษร ก-ฮ

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	มะม่วงคอกเชื่อว่าเกิดพายุแรง มะขามว้าง(งอ)เชื่อว่าอากาศจะหนาวจัด น้ำค้างมาก(เหมย)เชื่อว่าพืชผักจะไม่สมบูรณ์ พืชผักที่ใช้ประกอบพิธีกรรม ใบกล้วย ใบคาใบตะไคร้ ใบแก้ว ใบขนุน ต้องเต้า สัมป่อย หน่อกล้วย ต้นอ้อย		
	พืชผักพื้นบ้านที่ให้สี ส่วนของพืชผักพื้นบ้านที่ให้สีย้อมผ้า แก่น ประกอบด้วย ขนุน ให้สีเหลือง ผาง ให้สีม่วงอมแดงใบ ประกอบด้วย พญาขอ/เสียดพังพอนตัวเมีย ให้สีเขียว คราม/คราม ให้สีน้ำเงิน ผักแคบ/คำลิ่ง ให้สีเขียว มะแปป/ถั่วแปปให้สีเขียว หูกวาง/หูกวาง ให้สีเขียว ส้อม/ส้อม ให้สีฟ้า ทุย มะปราง/มะปราง ให้สีน้ำตาล เปลือก ต้นจันทน์/ทุย ให้สีชมพู ทองคำ/ทองคำ ให้สีชมพู ประดู่ให้สีแดง ส้ม มะม่วง/มะม่วง ให้สีน้ำตาลมะริดไม้/เพกา ให้สีเขียว เปลือก ราก ใบ ขอ ให้สีแดง เหลือง ผล มะเกลือ/มะเกลือ ให้สีดำ มะนะ/สมอ ให้สีดำ ยอด ก้วยแก้ว/ฝรั่งให้สีน้ำตาล รัง ครั้ง/ครั้ง ให้สีแดง หัว ประกอบด้วย ขมิ้น/ขมิ้น ให้สีเหลือง เหง้า กล้วย/กล้วยให้สีขา ส่วนของพืชผักพื้นบ้านที่ให้สีผสมอาหาร กลีบ กระเจี๊ยบ ให้สีแดง ดอกแก่ คำฝอย ให้สีเหลือง ใบ เตย ให้สีเขียว ใบ อัญชัญ/อัญชัญ ให้สีม่วง เมล็ด คำแสด ให้สีส้ม เหง้า ขมิ้น ให้สีเหลือง	พืชผักพื้นบ้านที่ให้สี และส่วนที่ใช้ประโยชน์ เรียงตามชื่อผักพื้นบ้าน ตามอักษร ก-ฮ	ตารางพืชผักพื้นบ้านที่ให้สี เรียงตามชื่อผักพื้นบ้าน ตามอักษร ก-ฮ
	พืชสมุนไพร เสียดพังพอนตัวผู้ เสียดพังพอนตัวเมีย ผักคืดหัวตุน ผักหนอก ผักควาย อ้อยคำ หญ้าขัด หลับมื่น ขมิ้นชัน ปลูก ตะไคร้ กล้วยคืบ หญ้าตดหมา ผักเซ้ง ผักฮ้วนหมู ผักหวานบ้าน จอยนาง มะลิซ้อน หวานหางจระเข้ มะลิน้อย กอก หนามแม่ หนามผู้ ต้นดอกแกล้ว แหวด้น แหนเครือ บัวขาวขาว ไม้ฮวก ไม้เหี้ย ฟ้าทะลายโจร	พืชสมุนไพร เรียงตามลำดับอักษร ก-ฮ	ตารางรายชื่อพืชสมุนไพร เรียงตามชื่อตามลำดับอักษร ก-ฮ

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	หญ้าเอ็นยัด ปูเลย จิง ข่า ตะไคร้ หัวหอม โหระพา เกียงพาไหน เกียงพาจ้าง หอมคว้น คุณ ดิงหว้า ผักคืด อ้อยคำ หมากร หลับมื่น ต้นกอก		
	ประเภทพืชสมุนไพร เถา เครือ บอระเพ็ด เพชรสังฆาต รางจืด เอ็นอ่อน ย่านาง ผัก-หญ้า เช่น บัวบก ขมิ้น ผักกระด้าง จิง ไพล หญ้า งวงช้าง หญ้าแฝก หญ้าคา ตะไคร้ หญ้าลิ้นงู ไม้พุ่ม เช่น ชุมเห็ดเทศ หนาด เปล้า ทับทิม ขลุ่ ไม้ยืนต้น เช่น ขี้เหล็ก กุน แก สะแก สะเดา เป็นต้น		
	ช่วงเวลาเก็บเกี่ยวพืชสมุนไพร ประเภทดอก ระยะเวลาเก็บ การเก็บ ช่วงที่พืชเจริญเติบโต ช่วงดอกเริ่มบาน ช่วงดอกตูม เช่น กานพลู ประเภทใบเก็บทั้งต้นการเก็บ ช่วงที่พืชเจริญเติบโต ช่วงที่ดอกตูมเริ่ม บาน ช่วงที่ดอกบานวิธีการเก็บ เด็ดด้วยมือควรเก็บในช่วงที่พืช เจริญเติบโตมากที่สุด หรือในช่วงที่ดอกตูมเริ่มบาน หรืออาจเก็บ ในช่วงที่ดอกบานหรือผลยังไม่สุกก็ได้ วิธีการเก็บให้เด็ดด้วยมือ ประเภทเปลือกต้นเปลือกราก ระยะเวลาเก็บระหว่างช่วงฤดูร้อนต่อกับ ฤดูฝนปริมาณยาในพืชสูงส่วนเปลือกรากเก็บในช่วงต้นฤดูฝน เหมาะสมที่สุด ประเภทผลและเมล็ด ผลและเมล็ดการเก็บช่วงที่พืช เจริญเติบโต เก็บตอนผลแก่เต็มที่แล้ว เช่น มะแว้งเครือ มะแว้งต้น หัวปลี เมล็ดผักทอง เมล็ดชุมเห็ดไทย ประเภทรากหัว ช่วงเวลาที่เก็บ สมุนไพร ช่วงที่พืชหยุดเจริญเติบโต วิธีการเก็บช่วงเวลาที่เก็บ สมุนไพรเก็บในช่วงที่พืชหยุดเจริญเติบโต ใบ ดอก ร่วงหมด หรือ ในช่วงต้นฤดูหนาวถึงปลายฤดูร้อน เพราะเหตุว่าในช่วงนี้ราก หัว		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	มีการสะสมปริมาณของด้วยไวก่อนข้างสูง วิธีการเก็บให้ดูอย่าง ระมัดระวัง เช่น กระชาย กระตือ ข่า ว่าน ว่านหางช้าง ว่านหางจระเข้ ว่านมหาภาพ ว่านน้ำ และอุตพิต เป็นต้น		
	พืชสมุนไพรสรรพคุณทางอาหารและยา กระชาย กระดินกระเทียม กระเพรา มะกรูด โหระพา ผักแว่น ผักเสี้ยว ผักหวานบ้าน มะระ ขี้เหล็ก สะเดา แมงลัก มะเฟือง ขมิ้น ขมิ้นชัน สะระแหน่ ข่า ขิงขี้เหล็ก ใบอ่อน มะเขือขาว ผักหอมเปหรือผักชีฝรั่ง สะระแหน่ แดงขาว แด แดง ยอดใบ ชะอม ดอกแค ต้นชะพลู ตะไคร้ ตำลึง ผักบั้ง ตะไคร้ หอม ตะไคร้แดง เพราะลำต้นสีแดง บัวบก ผักบุ้ง ใบย่านาง ฟักทอง ผักกะเจด ผักกาดขี้หูด ผักชะแยง ผักตำลึง ผักเสี้ยน (คอง) มะขาม ผักหวานป่าหอมเปหรือผักชีฝรั่ง พริก มะเขือเทศ มะระ ผักไผ่ หม่า นอย โกศยเกี๋ย มะรุม ผักอีสุ่ม สะเดา มะละกอ ผักไผ่ (มะระ) ฟ้าทะลายโจร	พืชสมุนไพรสรรพคุณทางอาหารและยา จำแนก ตามชื่อพืชสมุนไพรสรรพคุณทางอาหารและยา ตามลำดับอักษร ก-ฮ	ตารางรายชื่อสรรพคุณทางอาหาร และยา จำแนกตามชื่อพืชสมุนไพร สรรพคุณทางอาหารและยา ตามลำดับ อักษร ก-ฮ
	พืชสมุนไพรที่ใช้รักษาตามอาการของโรค รักษาโรคแก้ปวดท้อง รสชาติจืด ได้แก่ เกี้ยวพาไหน รสชาติจืดเย็น ได้แก่ ผักแค รสชาติจืดหอม ได้แก่ ดอกอาว ใบขิง ใบปูละ รสชาติเปรี้ยว ได้แก่ มะเขือส้ม รสชาติเผ็ด ได้แก่ ดอกข่ารสชาติ เผื่อน ได้แก่ ใบมะนาว รสชาติฝาด ได้แก่ ยอดมะกั่วรสชาติหวาน ได้แก่ ผักฮาก รักษาโรค หอบ หืด (คู่กะยื่อ) ส่วนที่นำมาใช้ประโยชน์ วิธีใช้ผล ประกอบด้วย มะเขือ มะเขือแฉะ ราก ประกอบด้วย หม่าปู ลำต้น ประกอบด้วย จะคำน จูจาลิง(บอระเพ็ด) อ้อยดำ(อ้อย) หัว ประกอบด้วย ขมิ้นชัน(ขมิ้นชัน) ข่า ขิง เข้าเย็น ทองติง ปูเล	พืชสมุนไพรรักษาตามอาการของโรค จำแนกตาม ชื่อพืชสมุนไพร ตามลำดับอักษร ก-ฮ	ตารางรายชื่อพืชสมุนไพรรักษาตาม อาการของโรค จำแนกตามชื่อพืช สมุนไพร ตามลำดับ อักษร ก-ฮ

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	(ไพล) รักษาการเสียดเสสม ขับเลือดเสียออกโดยเฉพาะผู้หญิงที่ คลอดลูก ใบ กองแกง(ทับทิม) ข่อย จี่เหล็ก เครือออน งาขาว งาดำ จะค่อน(จะค่าน) เปล้าตองแตก(เปล้า) เปล้าหลวง(เปล้า) ฮ้วนหมู รวง ควา ลมแล้ง หมอเขียว หอมจิ้งหรีด ข่า นำมาตำแล้วห่อด้วยผ้านำไป อังไฟแล้วนำมาประคบส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย เช่น บริเวณหน้าท้อง หลังเอว ขมิ้นชัน(ขมิ้น) จิง ปูเลย(ไพล) แก้อาเจียนสะอึก/สะอึก เขา นำมาฝน กับน้ำ ผสมกับน้ำผึ้งแล้วนำมา ป้ายปลายลิ้น พิษสมุนไพรรักษา บำรุงกำลังของผู้หญิง หลังคลอดลูก ใบ บัดบัวขาว บัดบัวแดงเปลือก กำละพฤษ กลุ่ม ตำให้ละเอียดคั้นเอาน้ำ แล้วนำไปต้มและดื่ม ใข่อก กลุ่ม(นก) บอระเพ็ด หัว กุ๊ก หอมเดียม(กระเทียม) หอมบัว(หอมแดง) เหง้า จิง พิษสมุนไพรรักษาหูดแก้อาเจียน ใบ ผักเชียง(เชียงดา) นำไปต้ม ผสมกับข้าวข้าวและนำมาดื่ม ฮ้วนหมู ตีเตาะ ปล้อง อ้อยคำ ข้อ ไม้เอี้ย (ไผ่) ราก กอม กาสลอง เตื่อ ป่อง ผงคอบ พิษสมุนไพรรักษา รักษาอาการปวดฟัน ราก หมากนู้(หมาก) นำไปต้มดื่ม หมากแม่ (หมาก) หน้ำควยงู(หน้ำเจ้ารู้) ผักหมหนาม(ผักโขมหนาม) ปลูก หน้ำถอดปล้อง(หน้ำถอดปล้อง) พิษสมุนไพรรักษาโรค มดตดกัด (บัสสาวะเป็นหนอง) ราก งุ่นบง(ไผ่บง) งุ่นไม้ไผ่ ต้นเป็ดเตื่อ นำไป ต้มดื่ม ตาล ตำเสา ตุ่มตอก ถั่วคว่าง ผักหวานบ้าน (ผักหวาน ไม้ หนวดจิ้ง) พิษสมุนไพรรักษาอาการ ท้องอืด ท้องเสีย ใบ มะแก้ว(ฝรั่ง) หน้ำตดหมา(กระพังโหม) ราก น้ำเน้า(รางจืด) นำไปต้มดื่ม หัว ปูเลย (ไพล) พิษสมุนไพรรักษาโรคแผลในกระเพาะอาหารและลำไส้ ผลดิบ ประกอบด้วย กล้วยน้ำว่า รับประทานผลดิบสดครั้งละครั้งถึง		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	หนึ่งผล อาจใช้ผลดิบหั่นบาง ๆ ตากแห้ง บดเป็นผงชงน้ำดื่ม ใช้ผงยาเท่ากับครึ่งถึงหนึ่งผลแห้งสดหรือแห้ง บดเป็นผง ประกอบด้วย ขมิ้นชัน ผงขมิ้น ครั้งละ 500 มิลลิกรัม วันละ 3-4 ครั้ง หลังอาหาร และก่อนนอน หรือปั้นเป็นขาลูกกลอนขนาดปลายนิ้วก้อย รับประทานครั้งละ 2 เม็ด พืชสมุนไพรแก้ท้องผูก เนื้อในฝัก (มะขามเปียก) มะขาม ใ้มะขามเปียก 10-20 ฝัก (70-80 กรัม) จิ้มเกลือรับประทานหรือคั้นน้ำตามนาก ๆ หรือทำเป็นน้ำมะขามคั้นเนื้อหุ้มเมล็ดประกอบด้วยปูน ใช้เนื้อในฝักก่อนขนาดหัวแม่มือ (4 กรัม) ต้มกับน้ำ 1 ถ้วยแก้ว ใสเกลือเล็กน้อย รับประทานครั้งเดียว ใบและฝักแห้ง มะขามแขกใช้ใบ 2 กรัม หรือฝัก 10-15 ฝัก จึงประมาณ 1 กรัม หรือกานพลู 1-2 ดอก ต้มกับน้ำ 1 ถ้วยแก้ว 5 นาที เติมเกลือเล็กน้อย รับประทานครั้งเดียว ใบหรือดอกอ่อน ชุมเห็ดเทศ ช่อดอก 1-3 ช่อ ต้มจมน้ำพริก หรือใบสด 8-12 ใบ ปิ้งไฟให้เหลือง หั่นต้มกับน้ำ 1 ถ้วยแก้ว เติมเกลือเล็กน้อยรินเฉพาะน้ำดื่มหรือใบแห้ง ขนาดเท่ากับใบสด ต้มหรือชงน้ำดื่ม หรือบดเป็นผง ปั้นเป็นขาลูกกลอน ขนาดเท่าปลายนิ้วก้อย รับประทานก่อนนอนหรือเมื่อมีอาการท้องผูก ใบอ่อนหรือแก่น ขี้เหล็ก ใบอ่อน 2-3 กำมือ หรือแก่น ขนาดยาวขึ้นละ 2 องคุลี (4-6 ซม.) 3-4 ชิ้น ต้มกับน้ำ 1-1 ½ ถ้วยแก้ว เติมเกลือเล็กน้อย ต้มจนเข้า หรือก่อนอาหารเข้าครั้งเดียว ผล แมงลัก ครั้งถึงหนึ่งช้อนชา แช่น้ำให้พอง แล้วรับประทานครั้งเดียวก่อนนอน ผลสุก ประกอบด้วย มะละกอ รับประทานเป็นผลไม้ พืชสมุนไพรรักษาโรคผิวหนัง ล้างต้นสดหรือแห้ง เพชรสังฆาต ใสต้ดื่มมีสารแคลเซียม		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ออก ชาเลท เป็นผลึกรูปเข็มอยู่มาก ทำให้ระคายเคืองลำคอได้ เช่นเดียวกับบอน สอดได้ในกล้วยสุกหรือมะขามแล้วกลืนพร้อมกัน พืชสมุนไพรแก้ปวดฟัน ดอกช่อหรือทั้งต้น ผักคราดหัวแหวน ใช้ดอกคำผสมเหล้าโรงเล็กน้อย ชุบสำลีอุดรูฟันที่ปวด ดอกตูมแห้ง กานพลู ใช้ดอกตูมแห้ง 5-8 ดอก บดเป็น อมไว้ในปาก แล้วคายทิ้ง หรือบดเป็นผงแล้วใช้อม หรือรับประทานในขนาดที่ใช้ ขี้พลม พืชสมุนไพรระงับกลิ่นปาก ฝรั่ง มีน้ำมันหอมระเหย ใช้ระงับกลิ่นปาก พืชสมุนไพรรักษาอาการคลื่นไส้ อาเจียน ใบ ดื่มน้ำดินที่เก็บเมื่อเริ่มมีดอก เฉพาะใบเมื่อต้นแก่ ฟ้าทะลาย ขนาดและวิธีใช้ พืชสด 1-3 กำมือ ต้มน้ำดื่มก่อนอาหารวันละ 3 ครั้ง พืชสมุนไพรแก้อาการท้องเสีย ใบหรือผลดิบ ฝรั่ง ใช้ใบแก่ 10-15 ใบ ย่างไฟให้กรอบ ต้มน้ำดื่ม 1 แก้ว เหยาะเกลือเล็กน้อย ดื่มด่างน้ำ หรือ ใช้ผลดิบ 1 ผล ฝนกับน้ำปูนใสดื่ม เปลือกผลแก่แห้ง ทับทิม ใช้เปลือก ผลแห้งประมาณ ¼ ของผล ต้มกับน้ำปูนใสดื่ม หรือ ใช้ครั้งละ 3-5 กรัม ต้มน้ำดื่ม วันละ 2 ครั้ง เช้า-เย็น เปลือกผลแห้ง มังคุดผลดิบ ประกอบด้วย กล้วยน้ำว่า รับประทานผลดิบสดครั้งละครั้งถึงหนึ่งผล อาจใช้ผลดิบหั่นบาง ๆ ตากแห้ง บดเป็นผงชงน้ำดื่ม ใช้ผงยาเท่ากับ ครึ่งถึงหนึ่งผล ผลดิบแก่ ขอบ ผลดิบแก่ให้ผ่านผลเป็นชั้นบาง ๆ ย่างไฟ หรือคั่วให้เหลืองกรอบ ใช้ครั้งละ 10-15 กรัม ต้มหรือชงกับน้ำร้อน ดื่ม จิบบ่อย ๆ ยอดสด กะเพรา ยอดสด 1 กำมือ ต้มพอเดือด ดื่มเฉพาะ ส่วนน้ำ เหยาะ จิง พืชสมุนไพรแก้ไข้ เถาสด ชิงช้าสาตี เถาสดขาว 2 นิ้ว ต่อครั้ง ต้มน้ำ 3 ส่วน เทวให้เหลือ 1 ส่วน ดื่มก่อนอาหาร วันละ 1-2		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ครึ่ง หรือเมื่อมีอาการ บอระเพ็ดเถาสด ครึ่งละ 2 คืบครึ่ง หรือ 30-40 กรัม ตำคั้นเฉพาะน้ำหรือต้มกับน้ำ 3 ส่วนเคี่ยวให้เหลือ 1 ส่วน คั้นจนหมด วันละ 2 ครั้ง ก่อนอาหารเช้าและเย็น รากแห้ง ยานาง รากแห้ง ครึ่งละ 1 กำมือ (15 กรัม) ต้มน้ำดื่มก่อนอาหาร วันละ 3 ครั้ง พืชสมุนไพรขับปัสสาวะ ดันสดหรือแห้ง ขลุ่ ทั้งคันสดหรือแห้ง วันละ 1 กำมือ (สดหนักประมาณ 40-50 กรัม ถ้าเป็นสมุนไพรแห้งหนักประมาณ 15-20 กรัม) ต้มกับน้ำ แบ่งดื่มก่อนอาหารครึ่งละ 1 ถ้วยชา (75 มิลลิลิตร) วันละ 3 ครั้ง ผล กระจับปี่ กระจับปี่ขาว ผักกึ่งกึ่ง ส้มกึ่งกึ่ง ส้มตะเลงเครง ส้มปู้ เมล็ดแห้ง เมล็ดแห้ง 1-3 ช้อนคว่ำ (5-15 กรัม) คั่วจนเกรียมแล้วเติมน้ำ 1 ลิตร ต้มเคี่ยวจนเหลือ 600 มิลลิลิตร แบ่งดื่มครึ่งละ 200 มิลลิลิตร วันละ 3 ครั้ง หลังอาหาร ต้นสด ตะไคร้ ต้นสด วันละ 1 กำมือ หรือหนัก 40-60 กรัม ต้มกับน้ำ 3-4 ถ้วยชา แบ่งดื่มวันละ 3 ครั้ง ครึ่งละ 1 ถ้วยชา (75 มิลลิลิตร) ก่อนอาหาร เหย้า ผานเป็นแวนบาง ๆ คั่วไฟอ่อนพอเหลืองครึ่งละ 1 หยิบมือ ชงกับน้ำ 1 ถ้วยชา รินเฉพาะส่วนใสดื่มจนหมด วันละ 3 ครั้ง เมื่อปัสสาวะคล่องให้หยุดยา ใบและยอด หญ้าหนวดแมว โดยเก็บแต่ยอดยาวประมาณ 1 คืบ ทั้งใบอ่อนและใบที่ใกล้แก่ ล้างสะอาด หั่นเป็นชิ้นเล็ก ๆ ตากแดดจนแห้งเก็บในภาชนะปิดสนิท รากและเหง้าสดหรือแห้ง หญ้าคา รากและเหง้าสดหรือแห้ง วันละ 1 กำมือ (พืชสดหนัก 40-50 กรัม พืชแห้งหนัก 10-15 กรัม) ต้มกับน้ำ 1 ถ้วยแก้ว (250 มิลลิลิตร) แบ่งดื่มวันละ 3 ครั้ง ก่อนอาหาร ครึ่งละ 1 ถ้วยชา (75 มิลลิลิตร) ลำต้นสดหรือแห้ง อ้อยแดง ลำต้นสดหรือแห้ง		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	พืชสมุนไพรรักษาอาการนอนไม่หลับ ใบสด จีเหล็ก ขนาดและวิธีใช้ ใบสด 50 กรัม หรือแห้ง 30 กรัม ใส่เหล้าขาวพอท่วม ยาแช่ไว้ 7 วัน คนทุกวันกรองเอากากออก ดื่มครั้งละ 1-2 ช้อนชาก่อนนอน เมล็ดแห้ง ชุมเห็ดไทย เมล็ดแห้ง 1-3 ช้อนควา (5-15 กรัม) คั่วจนเกรียมแล้วเติมน้ำ 1 ลิตร ต้มเคี่ยวจนเหลือ 600 มิลลิลิตร แบ่งดื่มครั้งละ 200 มิลลิลิตร วันละ 3 ครั้ง หลังอาหาร พืชสมุนไพรแก้ไอ หัวใต้ดิน กระเทียม ขิงสดอย่างละเท่ากัน ตำละเอียดคลุกด้วยน้ำอ้อยสด คั้นน้ำจิบแก้ไอแก้เสมหะ เหง้าแก่สด ขิง ใช้ต้มกับน้ำพอเดือดชงด้วยน้ำเดือด คั้นน้ำจิบโดยใช้น้ำกระสายยา คือ น้ำมะนาว ข้อผล คีปรี ข้อผล ซึ่งมีลักษณะเป็นแท่ง สีน้ำตาลดำ มีกลิ่นหอมและมีรสเผ็ด สำหรับการไอมีเสมหะ ควรใช้คีปรีประมาณครึ่งผล ตำละเอียดเติมน้ำมะนาวและเกลือเล็กน้อยกวาดคอ หรือ จิบบ่อย ๆ น้ำมะนาว มะนาว น้ำมะนาว 1 ถ้วยชา ผสมน้ำตาลทราย 1 ช้อนโต๊ะ และเกลือเล็กน้อย ชงน้ำอุ่นดื่มบ่อย ๆ หรือน้ำมะนาว 1 ช้อนโต๊ะ ผสมน้ำผึ้ง 4 ช้อนโต๊ะ จิบแก้ไอ นอกจากนี้ น้ำมะนาวยังใช้เป็นน้ำกระสายยาของสมุนไพรที่ใช้แก้ไออื่น ๆ เช่น คีปรี กระเทียม เป็นต้น เนื้อผลแก่สดหรือแห้ง มะขามป้อม ใช้ผลสด ตำคั้นน้ำดื่มหรือกัณฑ์เอี้ยวอมบ่อย ๆ เนื้อผล สับปะรดสด ผลสดที่มีสีเขียว มะแว้งเครือ ผลมีลักษณะฉ่ำน้ำ มีรสขมชุ่มคอ เมล็ดแห้ง เพกา พืชสมุนไพรแก้การเจ็บคอ ดอก ใบ ฟ้าทะลาย ถ้าเก็บตอนเริ่มมีดอกจะใช้ทั้งต้นบนดิน แต่ถ้าต้นแก่จะใช้เฉพาะใบเท่านั้น ใช้ได้ทั้งใบสดและแห้ง ซึ่งมีรสขมจัด บดเป็นผงปั้นเป็นลูกกลอน หรือใช้ใบสด 1-3 กำมือ ต้มน้ำดื่ม		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ก่อนอาหาร วันละ 3 ครั้ง พืชสมุนไพรแก้โรคหืด เหง้าสด โพล เหง้าสดที่แก่จัด ควรเก็บเหง้าในน้ำแห้ง ขณะที่ต้นบนดินตาย ใช้เหง้าโพลสดบดใส่แอลกอฮอล์ให้อนุโลมใช้ขนาดที่ระบุ		
	พืชสมุนไพรที่ใช้เป็นยาภายนอก พืชสมุนไพรรักษาผื่นคัน ใบ พลู ใบมีน้ำมันหอมระเหย บรรเทาอาการคันและ ฆ่าเชื้อโรคบางชนิด เหง้า ป ขมิ้นชัน พบน้ำมันหอมระเหยมีฤทธิ์ยับยั้งการเจริญของเชื้อหนองได้ ใช้รักษาโรคผิวหนังผื่นคัน ทำเป็นผงผสมน้ำหรือใช้เหง้าสดล้างให้สะอาด ฝนนํ้าทา เหง้า โพล เหง้า มีฤทธิ์ยับยั้งการเจริญของเชื้อหนอง และลดการอักเสบ ใช้เหมือนกับขมิ้นชัน โดยใช้เหง้าบดทำเป็นผงผสมน้ำ หรือใช้เหง้าสดล้างให้สะอาด ฝนนํ้าทา เหง้า ใบ ฟ้าทะลาย ใช้ใบสดคั้นเอาน้ำทาบริเวณที่มีอาการผื่นคัน หรือใช้ส่วนต้นเหนือดินบดเป็นผงผสมน้ำมันพืชทา หรือใช้ทั้งต้นต้มกับน้ำมันมะพร้าว หรือน้ำมันพืชจนยาเปื่อยกรองเอาเฉพาะน้ำยามาทาบริเวณที่มีอาการ พืชสมุนไพรรักษาการอักเสบจากพิษ ของแมลงสัตว์กัดต่อย และพิษพิษ ใบ ของระอา พิมเสน ต้น เสดคพังพอนตัว ใบ ใช้ตำละเอียดผสมเหล้า พอกหรือทา ถอนพิษอักเสบจากแมลงสัตว์กัดต่อย ฝนรากับเหล้าทาถอนพิษตะขาบ ใบ ผักบุ้งทะเล ใบ ตำรายาไทยใช้แก้พิษแมงกะพรุน บดตำละเอียดคั้น เอาน้ำทาแผลบริเวณที่ถูกแมงกะพรุน หรือตำกับเหล้าใช้พอกก็ได้ ใบ พญาปล้องทอง ผักมันไก่ ผักลิ้นเขียด พญาปล้องคำ พญาขอ เสดคพังพอน	พืชสมุนไพรที่ใช้เป็นยาภายนอก จำแนกตาม ส่วนที่ใช้ประโยชน์ และชื่อพืชสมุนไพร ตามลำดับอักษร ก-ฮ	ตารางรายชื่อพืชสมุนไพรที่ใช้เป็นยาภายนอก จำแนกตามชื่อพืชสมุนไพร ตามลำดับ อักษร ก-ฮ

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	แสดงฟังพจนตัวเมีย ใบที่ไม่อ่อนหรือแก่เกินไป รากและใบสด ว่านมหากาฬ สมุนไพรรักษาแผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก ใบ บัวบก ใบใช้รักษาแผล พบว่าสารที่ออกฤทธิ์ ช่วยสมานแผลและเร่งการสร้างเนื้อเยื่อ ระงับการเจริญเติบโตของเชื้อแบคทีเรียที่ทำให้เกิดหนองและลดการอักเสบใช้ใบสดปริมาณพอเหมาะกับขนาดของแผลล้างให้สะอาด ตำคั้นเอาน้ำทาบริเวณแผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวกใช้กากพอกด้วยก็ได้ แผลจะสนิทและเกิดแผลเป็นชนิดนูน (keloid) น้อยลง สาบเสือ รุนจากใบ ว่านหางจระเข้ รุนจากใบใช้ รุนรักษาแผลสด แผลเรื้อรัง แผลไฟไหม้ น้ำร้อนลวก แผลไหม้เกรียมจากแสงแดดลดการอักเสบและเพิ่มการเจริญทดแทนของเนื้อเยื่อบริเวณที่เป็นแผลให้เล็กลงใบล่างสุดของต้นมาใช้ก่อน ล้างน้ำให้สะอาดปอกเปลือกสีเขียวและล้างน้ำยางสีเหลืองออกให้หมด เพราะอาจจะคายเคืองผิวหนัง และทำให้มีอาการแพ้ได้ พืชสมุนไพรรักษาแผลอักเสบเรื้อรัง ต้น ทั้งต้น กะเม็ง ใช้ต้นสดล้างให้สะอาด ตำให้ละเอียดคั้นเอาน้ำทารักษาอาการคัน มีหนอง ปีกนกมือและเท้าเน่าเปื่อย จากการลุยน้ำสกปรก ต้น เหงือกปลาหมอ ดอกขาว ใบ บัวบก โดยใช้ใบสด 1 กำมือ ล้างให้สะอาด ตำละเอียดคั้นเอาน้ำทาบริเวณแผลบ่อยๆ แผลจะสนิทเร็ว ว่านหางจระเข้ ใบใช้รักษาแผลให้เล็กลงใบล่างสุดของต้นมาใช้ก่อน ล้างน้ำให้สะอาด ปอกเปลือกสีเขียวและล้างน้ำยางสีเหลืองออกให้หมด เพราะอาจจะคายเคืองผิวหนังและทำให้มีอาการแพ้ได้ ผาน รุนที่ได้เป็นแผ่นบางปิดแผลหรือชุบเอารุนใส่ปิดพอกรักษาแผลเรื้อรัง แผลไฟไหม้ น้ำ		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ร้อนลวก อาจใช้ผ้าพันแผลที่สะอาดพันทับเปลี่ยนวันใหม่วันละ 2 ครั้ง เข้าเย็น จนกว่าแผลจะหาย เปลือกผล มังคุด ใช้เปลือกผลสด หรือแห้ง 1-2 ผล สับเป็นชิ้นเล็ก ๆ ต้มกับน้ำ 1 ลิตร ให้เดือด ประมาณ 15 นาที เติมน้ำเกลือประมาณ 1 ช้อนชา ใช้ชะล้างบาดแผลเรื้อรัง แผลมีหนอง เหง้า ขมื่นชัน ใช้เหง้ารักษาโรคผิวหนังเรื้อรัง โดยทำเป็นผงผสมน้ำมันมะพร้าวทาบริเวณที่เป็นแผล หรือใช้เหง้าสดล้างให้สะอาด ผ่นน้ำขึ้น ๆ ทา วันห่างช้าง พืชสมุนไพรรักษาโรคผิวหนังจากเชื้อรา ใบ ชุมเห็ดเทศ ใบและราก ทองพันชั่ง ใช้ใบสดและรากโขลกละเอียด แฉะเหล้าโรง 1 สัปดาห์ เอน้ำเหล้าทาบริเวณที่มีอาการกลากเกลื้อน วันละ 2-3 ครั้ง ผล มะคำดีควาย ผล ตำรายาไทยใช้ผลแห้ง ต้มเอาน้ำ แก้ รังแค แก้คันนะตุ มีรายงานว่าเนื้อผลมีสารซาโปนินที่มีฤทธิ์ยับยั้งการเจริญของเชื้อราที่ทำให้เกิดโรคกลาก ได้ใช้ผลทุบให้แตกแช่น้ำ หรือ ต้มกับน้ำแล้วนำน้ำที่ได้มาสระผม หัวได้ดิน ประกอบด้วย กระเทียม ใช้กลีบกระเทียมผ่านเป็นชั้นบาง ๆ หรือตำ ทาบริเวณที่เป็นกลาก เกลื้อน วันละ 2 ครั้ง หลังจากหายแล้วให้ ทาต่อไปอีก 7-10 วัน เหง้า ข่า เหง้าสดตำผสมกับเหล้าโรงใช้ทารักษาโรคผิวหนังที่เกิดจาก เชื้อรา เช่น กลาก เกลื้อน พืชสมุนไพรรักษาโรคผิวหนังจากเชื้อไวรัส ใบ พญาปล้องทอง ใบ วันห่างจะเข้ ใช้วันสดจากใบ ยางจากต้น พญาไร้ใบ ใช้ยางแต้มบริเวณที่เป็นหูด วันละ 2-3 ครั้ง จะช่วยกัดหูด ให้หลุดออกไม่ควรให้สัมผัสผิวหนังปกติ โดยอาจใช้วาสลีนทา กัน รอบ ๆ บริเวณที่ป้ายยา พืชสมุนไพรรักษาโรคผิวหนังอักเสบ จาก หิด เหา โลน ใบหรือเมล็ด น้อยหน่า พืชสมุนไพรรักษาโรคผิวหนังอักเสบ		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	จากลิว รูนจากใบ วานหางจระเข้		
	พืชสมุนไพรที่ป้องกันควบคุมและกำจัดศัตรูพืช พืชสมุนไพรป้องกันควบคุมและกำจัดศัตรูพืชในนาข้าว สะเดาใบ สะเดา ฟ้ายะลวยโจร เมล็ดข่า ใบน้อยหน่า ใบค้ำถาว ตะไคร้หอม หนอนตายยาก หุบหางไหล กำจัดแมลง สรรพคุณ เมล็ดสะเดาแห้งตัวยาในการป้องกันควบคุมและกำจัดศัตรูพืชในนาข้าว โดยเฉพาะป้องกันหนอนกอ (มั่ว) ในนาข้าวสะเดาชนิดผงมักจะใช้ตั้งแต่การปลูกเมล็ดพันธุ์ ก่อนที่จะนำมาหว่านเป็นกล้า หุบหางไหล แขน้ำน้ำที่ได้มานี้ได้มาฉีดไล่แมลงตะไคร้หอม สะเดามีสารที่มีผลกระทบต่อระบบประสาทของแมลง เมื่อชากรกรไถรยบไม่ได้ ทำให้แมลงกินอาหารไม่ได้และตายไปในที่สุด พืชที่ใช้ไล่แมลง ไม้ดอก ประกอบด้วย ดาวเรือง ซึ่งมีสีเหลืองซึ่งตอบสนองสายตาของแมลงได้ดี ดอกทานตะวัน ราเพย แมลงที่ไม่เป็นประโยชน์จำพวก เพลี้ย ไรขาว หมัดกระโดด ไม่ผลย่นต้นบางประเทศ เช่น ตะขบ พุทรา หว่า จะช่วยล่อนกต่างๆ ให้เข้ามาในพื้นที่มากขึ้น นกที่เข้ามาจะช่วยในการกำจัดพวกหนอนก๊ิบ หนอนกอในฝัก พืชสมุนไพรไล่แมลงประกอบด้วย พืชสมุนไพรที่มีรสฝาด เช่น เปลือกต้นแค ต้นโจกเปลือกหาคัด ป้องกันเชื้อรา ใช้ร่วมกับสมุนไพร ได้แก่ ข่า ตะไคร้ ไหล หนามหัน บำชก พญาไร้ใบ เป้าสาวเสื่อ กลอย วานน้ำ ไพร มะรุยม ฯลฯ สมุนไพร อ้อยทูป จุลินทรีย์แบ่งหมักเหล้า จุลินทรีย์ การใช้ ฟันฝัก กะหล่ำ ผักกาด กระเทียมต่างๆ	พืชสมุนไพรที่ป้องกันควบคุมและกำจัดศัตรูพืช จำแนกตาม สรรพคุณ ส่วนที่ใช้ประโยชน์ และชื่อพืชสมุนไพร ตามลำดับอักษร ก-ฮ	ตารางรายชื่อพืชสมุนไพรที่ป้องกันควบคุมและกำจัดศัตรูพืช จำแนกตามชื่อพืชสมุนไพร ตามลำดับอักษร ก-ฮ

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	7 วัน ใช้ร่วมกับน้ำหมักปลา หมักรกหมู การป้องกันโรคและศัตรูพืช พืชที่มีสารหรือกลิ่นไล่หรือกำจัดศัตรู วิธีการป้องกันกำจัดศัตรูพืชใช้รูปแบบเกษตรผสมผสาน โดยการปลูก พืชที่มีกลิ่นไล่แมลงศัตรูพืช เช่น ตะไคร้ ตะไคร้หอม โหระพา กะเพรา แมงลัก ดาวเรือง รากต้นหนอนคายขามีพิษฆ่าแมลงและมี กลิ่นไล่แมลงไม่ให้เข้ามากัดกินทำลายพืชผักพื้นบ้าน การใช้พืชที่มี สารกำจัดแมลงศัตรูพืชผักพื้นบ้าน เช่น รากหางไหล ใบยาสูบ ต้นและ ใบตะไคร้หอม เหน้ข้า เมล็ดสะเดา ขุย ประกอบด้วย มะพร้าว ดอกแก่ ประกอบด้วย กอมก้อ/แมงลัก ดอกตูมแห้ง กานพลู ใช้ดอกตูมแห้ง 5-8 ดอก บดเป็นผงขงน้ำดื่ม หรือใช้ดอกตูมแห้ง 1-3 ดอก ใส่ในกระติกน้ำร้อน ที่ใช้ขงนมเด็กอ่อน เพื่อป้องกันไม่ให้เด็กท้องอืดท้องเฟ้อ ใบ ผล สะเรียม/สะเดา ใบหรือทั้งต้น กะเพรา เด็กอ่อนใช้ใบสด 3-4 ใบ ใส่เกลือเล็กน้อย บด ให้ละเอียดผสมน้ำผึ้ง หยดให้เด็กอ่อนเพ็งตลอด 2-3 หยด เป็นเวลา 2 วัน จะช่วยขับลมและถ่ายขี้เทา สำหรับผู้ใหญ่ใช้ยอดสด 1 กำมือ ต้มพอเดือด ใช้ใบกะเพราแห้ง 1 กำมือ (4 กรัม) ใบสดใช้ 25 กรัม ขงกับน้ำดื่มเป็นยาขับลม หรือปั่นเป็นผงครั้งละ 1 ช้อนโต๊ะ ขง กับน้ำ หรือใช้ใบสดแงะเลียงให้สตรีหลังคลอดรับประทาน ผล คีปลี ใช้ผลแห้ง 3-4 ผล ขงน้ำดื่ม ผลดิบสด สับปะรด รับประทาน เป็นผลไม้ ขงขาวจากผลดิบสด มะละกอ รับประทานเป็นอาหาร ผลที่แก่จัด กระวานไทย ใช้ผลที่แก่จัด 6-10 ผล ขงกับน้ำครั้งถ้วยแก้ว เมล็ด มะแว่น ลำต้นและโคนกาบใบ ตะไคร้ ใช้ลำต้น โคนใบแก่สด		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ทุบพอแหลก ประมาณ 1 กำมือ (40-60 กรัม) ชงเอาน้ำดื่มวันละ 3 ครั้ง ก่อนอาหารหรือใช้ประกอบอาหาร หัว จักไคหอม/ตระไคร้หอม หัวไคดิน กระเทียม ใช้กระเทียม 5-7 กลีบ ซอยละเอียดรับประทาน หลังอาหารทุกมื้อ เหง้า ข่า ไส้แมลง ศัตรูพืช ข่าใช้เหง้าสดขนาด นิ้วหัวแม่มือต้มกับน้ำหรือใช้ผงจึงแห้งชงน้ำดื่ม ขมิ้นชัน ล้างขมิ้น ให้สะอาด (ไม่ต้องปอกเปลือก) หั่นเป็นชิ้นบาง ๆ ตากแดดสัก 1-2 วัน บดให้ละเอียดผสมกับน้ำผึ้งเป็นเม็ดยาขนาดปลายนิ้วก้อย เก็บในขวด สะอาด กินครั้งละ 2-3 เม็ด วันละ 3-4 ครั้ง หลังอาหารและก่อนนอน เหง้าและราก ระกอบ กระชายเหง้าและรากประมาณครึ่งกำมือ (สด 5-10 กรัม แห้ง 3-5 กรัม) ต้มพอเดือดเอาน้ำดื่ม หรือปรุงอาหาร รับประทานได้		
	พืชสมุนไพรที่มีกลิ่นหอม สภาพแวดล้อมและภูมิอากาศ ลักษณะดินและปุ๋ย ช่วงเวลาเก็บ สรรพคุณ อาการท้องอืดท้องเฟ้อ แน่นจุกเสียด อาการท้องผูก อาการท้องเสีย (ที่ไม่รุนแรง) โรคพยาธิ บางชนิด อาการคลื่นไส้ อาเจียน อาการไอ อาการขัดเบา (ปัสสาวะ ไม่สะดวก) อาการนอนไม่หลับ โรคผิวหนัง กลากเกลื้อน ฝีพุพอง แมลงสัตว์กัดต่อย ไฟไหม้น้ำร้อนลวก เหา ชันนะตุส่วนที่นำมาใช้ ประโยชน์ ราก ก้านใบ ลำต้น หัว ใ้ส้(ใจกลาง) เถา ลูกสด เหง้า ลำต้น เปลือก แก่น ใบ ดอก ผล และเมล็ด ใช้ทั้งต้น ใช้ทั้งหัว ใช้ได้ทั้งสด และแห้ง เช่น ใบฟ้าทะลายโจร พืชสมุนไพรสด เช่น ใบเสลดพังพอน สมุนไพรส่วนใหญ่ใช้เป็นสมุนไพรแห้ง		
	พืชสมุนไพรใช้กับสัตว์ มะขามเปียก(มะขาม) น้ำที่แกะเมล็ดออกมา		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ผสมกับเกลือให้ วัว ควาย ช้าง กิน จะเจริญอาหาร มะແຂ້ງขม(มะແຂ້ງ) ลูกสุกบีบใส่ตาไก่แก้อาการตาอักเสบมมพิษสมุนไพรรักษาควาย บอระเพ็ด ใบน้อยหน้า มะละกอ ย่านาง จี่เหล็ก อ้อยใบขอ ใบสะเดา ไพล ใบหม่อนใบข่อย ใบมันกระเพาะแดง ต้นหมาก ตำรายารักษาควาย รักษาพยาธิ ตำรับที่ 1 ดั้วยา บอระเพ็ด น้ำ ตำรับที่ 2 ดั้วยา ใบน้อยหน้า น้ำ ตำรับที่ 3 ดั้วยา ใบน้อยหน้า น้ำ ตำรับที่ 4 ดั้วยา ใบจี่เหล็ก น้ำ ตำรับที่ 5 ดั้วยา เปลือกเสดา น้ำชาข้าว ตำรับที่ 6 ดั้วยา ใบมะละกอหรือผลมะละกอ น้ำ ตำรับที่ 7 ดั้วยา ใบน้อยหน้า เกลือ ตำรับที่ 8 ดั้วยา ย่านาง เกลือ ตำรับที่ 9 ดั้วยา ใบจี่เหล็ก น้ำปูนใส บำรุงร่างกาย ตำรับที่ 1 ดั้วยา บอระเพ็ด หัวข้าว ข้าวสุก ตำรับที่ 2 ดั้วยา มะขาม น้ำอ้อย น้ำตาล ตำรับที่ 3 ดั้วยา มะขามเปียก พริกแห้ง เกลือแกง ตำรับที่ 4 ดั้วยา ใบจี่เหล็ก เกลือ ตำรับที่ 5 ดั้วยา ต้นบอระเพ็ด ใบจี่เหล็ก ใบขอ มะพร้าวห้าว เกลือ ตำรับที่ 6 ดั้วยา บอระเพ็ด น้ำปัสสาวะคน ตำรับที่ 7 ดั้วยา บอระเพ็ด ปัสสาวะ เกลือ		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ตำรับที่ 8 ด้วยา ใบจี้เหล็ก ข้าวเจ้า มะพร้าว ตำรับที่ 9 ด้วยา บอระเพ็ด น้ำตาลปีบ เกลือ ตำรับที่ 10 ด้วยา มะขามเปียก เกลือ ตำรับที่ 11 ด้วยากล้วยสุก น้ำกะทิ เกลือ		
	พืชอาหารป่า พันธุ์พืชผักป่า ผักกระโดนผักคั่ว ผักเม็ก ผักสาบ ผักหวาน หวาย ผักกระโดนน้ำ หน่อไผ่รวก ดอกกระเจียว ผักอีรอก คุณลักษณะของพันธุ์พืชผักป่า ส่วนที่นำมาบริโภค ช่วงเวลาออกผลผลิต ธรรมชาติการเก็บผักป่าแบบเกื้อกูลธรรมชาติการเรียนรู้ กระบวนการถ่ายทอดความรู้ การเรียนรู้จากพ่อแม่การรู้แหล่งเกิดผักป่าตามเชิงเขาที่ไม่สูงชัน ผักคั่ว ผักเม็ก ผักหวานป่า ผักสาบ กลอย ผักหนาม หน่อไผ่รวก	พันธุ์พืชผักป่าจำแนกตาม คุณลักษณะของพันธุ์ พืชผักป่า ส่วนที่นำมาบริโภค และชื่อพืชผักป่า ตามลำดับอักษร ก-ฮ	ตารางรายชื่อพืชผักป่า จำแนกตาม ชื่อพืชผักป่า ตามลำดับ อักษร ก-ฮ
	การจำแนกพืชอาหารป่า ตามลักษณะการเจริญเติบโต ป่าโปร่งที่อยู่ระหว่างป่าดิบกับป่าเมี่ยง ได้แก่ ไม้ผักหวานป่า กะทือป่า เห็ด เช่น เห็ดขอนขาว เห็ดแครง เห็ดหำ เห็ดลม เห็ดหนู เห็ดถอบ (เผาะ) เห็ดลม เป็นต้น ตามริมห้วยขึ้นริมห้วย ได้แก่ ผักกูดผักกุ่มน้ำ ผักหนาม ผักไผ่น้ำ ผักหนอก ผักบั้ง ผักแว่น บอน ตูน ตามฤดูกาลเก็บเกี่ยว ฤดูฝน (พฤษภาคมถึงพฤศจิกายน) ส่วนของพืชที่นำมาใช้ประโยชน์ในการประกอบอาหารเช่น ใบ ต้น ผล ใบอ่อน ยอดอ่อน หน่อ ดอกเห็ด สภาพอากาศมีความชื้นมากลักษณะพืชในฤดูกาลนี้จะมีต้น ไม้ใหญ่ที่ให้อาหารป่าเลยส่วนใหญ่จะเป็นพืชทรงพุ่ม ไม้พืชน้ำดินและเห็ดแหล่งที่พบมีที่อาศัยอยู่ในป่าธรรมชาติสวนเมี่ยง ส่วนของพืชที่นำมาใช้ประโยชน์ในการประกอบอาหารมี	พืชผักป่าจำแนกตามการจำแนกพืชอาหารป่า และชื่อพืชผักป่าตามลำดับอักษร ก-ฮ	ตารางรายชื่อพืชผักป่า จำแนกตาม จำแนกพืชอาหารป่า ตาม ชื่อพืชผักป่า ตามลำดับ อักษร ก-ฮ

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ทั้งหน่อหัวปลีลำต้นยอดอ่อน ใบอ่อน เนื้ออ่อน ผล ฤดูหนาว (ตุลาคมถึงมีนาคม) ส่วนของพืชที่นำมาใช้ประโยชน์ในการประกอบอาหาร เช่น ผล ดอก ยอดอ่อน ก้าน เนื้ออ่อน (เห็ด) พืชอาหารป่าขึ้นอยู่ในลักษณะดินที่หลากหลายเช่นดินดำดินไถสั้ลำห้วยดินดำแดง โดยมีทั้งต้นไม้พืชร่มลูกและเห็ด ฤดูร้อน (เมษายนถึงสิงหาคม) ส่วนของพืชที่นำมาใช้ประโยชน์ในการประกอบอาหาร ยอดอ่อน ใบอ่อน ดอก และลำต้นอ่อน ลักษณะดินจะหลากหลายทั้งดินดำ ดินไถสั้ลำห้วย ดินดำแดงดินแดง โดยมีทั้งต้นไม้พืชร่มลูก ตามลักษณะดิน ดินไถสั้ลำห้วยเป็นลักษณะดินที่มีความชื้นสูงมาก และมีเศษซากพืชทับถมกันเป็นดินชั้นบนมีสภาพอากาศเย็นและชื้น โดยพืชที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพืชที่มีเปลือกอ่อนและอายุสั้น เช่น กล้วย หม่นบอน บอนผา ผักกูด ผักหนาม เป็นต้น พืชที่มีเปลือกแข็งและอายุยาวอาศัยอยู่เช่น ต้างหลวง ผักลิ้นเฒ่า ผักฮาก และหวาย ดินดำแดงเป็นลักษณะดินที่มีอินทรีย์วัตถุปกคลุมดินน้อย ทำให้พืชอาหารป่าส่วนใหญ่มีลักษณะที่หลากหลาย อาทิ ลักษณะที่เป็นต้นไม้ เช่น ผักกุ่ม ผักเห็ด ผักเลี้ยว มอญปลา ส้มป่อย เป็นต้น ลักษณะที่เป็นเครือ/เถา เช่น กระจ่าง หมาบ้า ลักษณะที่เป็นกอ เช่น บุก และลักษณะที่เป็นเชื้อราจากอินทรีย์วัตถุ เช่น เห็ดก่อ เห็ดแดง เห็ดตับเต่า เห็ดเผาะ เห็ดมัน เห็ดลม และเห็ดหูหนู ดินแดง เป็นลักษณะดินที่มีอินทรีย์วัตถุปกคลุมดินน้อยมากมีความลาดชันค่อนข้างสูงมีต้นไม้น้อยน้อยเศษใบไม้กิ่งไม้ และสิ่งมีชีวิตหน้าดินต่ำ สภาพอากาศร้อนชื้น พืชอาหารป่า คือ ผักเชียงดา		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ผักหวานป่า มอญปลา มะแขว่น เห็ดเผาะ และเห็ดลม เป็นต้น ดินดำเป็นลักษณะดินที่มีอินทรีย์วัตถุมากซึ่งปกคลุมผิวดินชั้นบน ความอุดมสมบูรณ์สูงและในพื้นที่ดังกล่าวมีสภาพอากาศที่เย็นและชื้นถูกปกคลุมด้วยทรงพุ่มของต้นไม้อย่างหนาแน่นทำให้พืชอาหารป่าที่อาศัยอยู่ในลักษณะดินส่วนใหญ่เป็นต้นไม้ที่มีเปลือกแข็งและอายุยาวโดยอินทรีย์วัตถุที่ปกคลุมดินจะเป็นเศษใบไม้กิ่งไม้ผลไม้และสิ่งมีชีวิตหน้าดินชนิดพืชที่อาศัย คือ ต้นก่อ เจือง แถหางค่าง ชะอม ดอกแคป่า ตำลึง ผักกระถิน เพกา มะเขือเครือ และไผ่ชนิดต่างๆ เป็นต้น พืชอาหารป่าที่เจริญเติบโตอยู่ผิวดิน เช่น ใบบัวบก มะเขือเครือ ลีลาว และพืชอาหารป่าที่เกิดจากเชื้อราจากอินทรีย์วัตถุ เช่น เห็ดไข่ห่าน เห็ดโคน เป็นต้น ตามสวนเมี่ยง ได้แก่ ผักหนาม ผักฮาก ดอกลีลาว ผักฮ้วนหมู กระทุ้งหมาบ้า ผักหนั่ง เป็นต้น ตามแหล่งที่อยู่ ลักษณะทางนิเวศโดยพืชอาหารป่าแต่ละชนิด พืชที่ขึ้นบนเขาสูงเป็นแหล่งต้นน้ำอาทิ ดังหลวง ตำลึง กัลยป่า พืชบางชนิดขึ้นเองตามธรรมชาติและมีการนำมาปลูกในหมู่บ้านเพื่อให้ประโยชน์ได้สะดวกบางชนิดไม่สามารถปลูกได้เพราะต้องอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม เช่น หวายเจือง เป็นต้น พืชไม้เลื้อย (ไม้เครือ) ไม้เลื้อยขนาดใหญ่และเล็กส่วนใหญ่ใช้ประโยชน์โดยการรับประทานยอดอ่อนและผลและใช้สอยด้านอื่นๆ เช่น สัมป่อย ใช้ในงานพิธีกรรม จะค่าน ใช้เป็นยาสมุนไพรโรคหรือเป็นยาบำรุง ไม้เลื้อยมักเป็นพืชที่อายุยืนนานตัวอย่างพืชอาหาร เช่น ผักฮาก ผักเชียงดา ผักฮ้วนหมู ผักหนั่ง เป็นต้น		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	จำแนกพืชไฟ ได้แก่ ไฟตงคำ ไฟเปาะ ไฟรวก ไฟชาง ไฟสอก เป็นไฟที่ปลูกขึ้นเอง ไฟตงคำ หรือเป็นไฟที่ขึ้นในธรรมชาติ เช่น ไฟรวก ไฟเปาะ ไฟชาง ไฟสอก พืชเฟิร์น ผักกูด ผักกูดก้อง (ข่านลิเกา) เป็นไม้ล้มลุกในช่วงฤดูแล้ง ต้นจะแห้งเฉาและแตกหน่อใหม่ในฤดูฝนขึ้นในบริเวณข้างลำห้วยคือ ผักกูดน้ำ พืชไม้พุ่ม เป็นพืชที่มีลำต้นเดี่ยว แผ่กิ่งก้านเป็นพุ่มออกไปมีทั้งพุ่มใหญ่และพุ่มเล็กสูงประมาณ 1-2 เมตร รับประทานยอดได้แก่ ถิลาว หอมไก่ พืชไม้ยืนต้น เป็นไม้ที่มีทั้งปลูกขึ้นเองและไม้ที่เกิดตามธรรมชาติ ไม้ยืนต้น เช่น ไม้ใช้สอย ไม้พิน เช่น ช้อดอง จั่วก่อ ขางเหียง ส่วนไม้ยืนต้นที่ใช้ประโยชน์ทางด้านอาหารส่วนใหญ่ใช้ส่วนที่เป็นผลยอดและดอก เช่น ขนุน ผักเอือด ผักกุ่ม แผลหางค่าง ค้างหลวงคาว ผักหวานป่า เพกา เป็นต้น การใช้ต้นไม้ที่เป็นยอดและใบ เรียกว่า ผัก เช่น ผักเอือด ผักกุ่ม นอกนั้นใช้ส่วนอื่นไม่เรียก คำนานานว่าผัก		
	การจำแนกพืช สัตว์อาหารป่า ระบบคุณค่าเกี่ยวกับพืชอาหารป่า ประกอบด้วย คุณค่าด้านความมั่นคงทางอาหาร ตามลักษณะการให้คุณค่า เป็นการให้ความสำคัญของพืชผักป่าสัตว์ตามปริมาณที่มีอยู่ของพืชหรือสัตว์ เช่น ไม้ป่านกกระทากุ่ม ให้ความสำคัญเปลี่ยนสถานภาพจากสัตว์ที่เป็นอาหารกลายเป็นสัตว์ที่ต้องอนุรักษ์เพื่อการขยายพันธุ์หรือ พืชหน่อไม้รวกและหน่อไม้ชาง		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ได้รับความสำคัญในฐานะเป็นพืชที่เป็นแหล่งอาหารสำคัญและควรค่ากับการอนุรักษ์ขยายพันธุ์การสร้างกฎเกณฑ์การเก็บหน่อไม้เพื่อการอนุรักษ์ไว้อย่างชัดเจน เป็นต้นหรือกรณีเห็ดที่ได้รับความสำคัญเห็ดละ โกงเห็ดผึ้งเห็ดเห็นเผาะเพราะเป็นเห็ดที่สามารถเก็บหามารับประทานได้ยากมากและมีรสชาติดีจะมีเฉพาะในบางโอกาสที่มีสภาพอากาศเหมาะสมเท่านั้นจึงจะสามารถเก็บเห็ดพวกนี้มาประกอบอาหารได้ ความสำคัญหรือคุณค่าขึ้นอยู่กับรสชาติบทบาหรือปริมาณของพืชหรือสัตว์ที่เป็นอาหารในขณะที่คุณค่าของอาหารป่าในอดีตขึ้นอยู่กับภาวะความจำเป็นที่ต้องใช้บริโภคเป็นอาหารประจำฤดูกาลในปัจจุบันคุณค่าของอาหารป่าเริ่มมีคุณค่าทางเศรษฐกิจมากขึ้นเพราะเป็นของหายากรสชาติดีขายได้ราคาแพง ตามแหล่งกำเนิดที่อยู่อาศัยของพืชหรือสัตว์ชนิดนั้นๆลักษณะการจำแนกลักษณะ เช่น จำแนกพืชที่เป็นอาหารที่เกิดในป่าเบญจพรรณ ริมน้ำเป็นพืชผักกลุ่มหนึ่ง เช่น หวาช ผักกระโดนน้ำ ผักคันจ้องหรือพืชผักที่ชอบขึ้นในพื้นที่ชื้น เรียกว่า ผักป่าเบญจ ผักป่าทาม เป็นแหล่งกำเนิดพืชผักและสัตว์ป่าหลายชนิดที่มีความอุดมสมบูรณ์ ตามลักษณะของพืชหรือสัตว์ เป็นการจำแนกตามลักษณะเด่นของพืชหรือสัตว์ที่มีลักษณะภายนอกคล้ายกันเป็นพืชหรือสัตว์ในกลุ่มเดียวกัน เช่น เห็ดป่าชนิดต่างๆถูกจัดกลุ่มว่าเป็นอาหารป่าประเภทเห็ด ซึ่งมีหลายสิบชนิด วัตถุประสงค์การเก็บหา ชนิดเห็ดขึ้นอยู่กับสถานการณ์ลักษณะอากาศผักป่าถูกจัดไว้ในกลุ่มเดียวกันมีการแยกกลุ่มลงไปอีกตามลักษณะที่เป็นขอดดอกหัวส่วนที่ใช้ประโยชน์ระบบ		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	การจำแนกอาหารจากป่าเพราะเป็นวิธีการมองจากลักษณะทาง กายภาพของพืชหรือผักป่า		

ตารางที่ 32 แผนการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม (ต่อ)

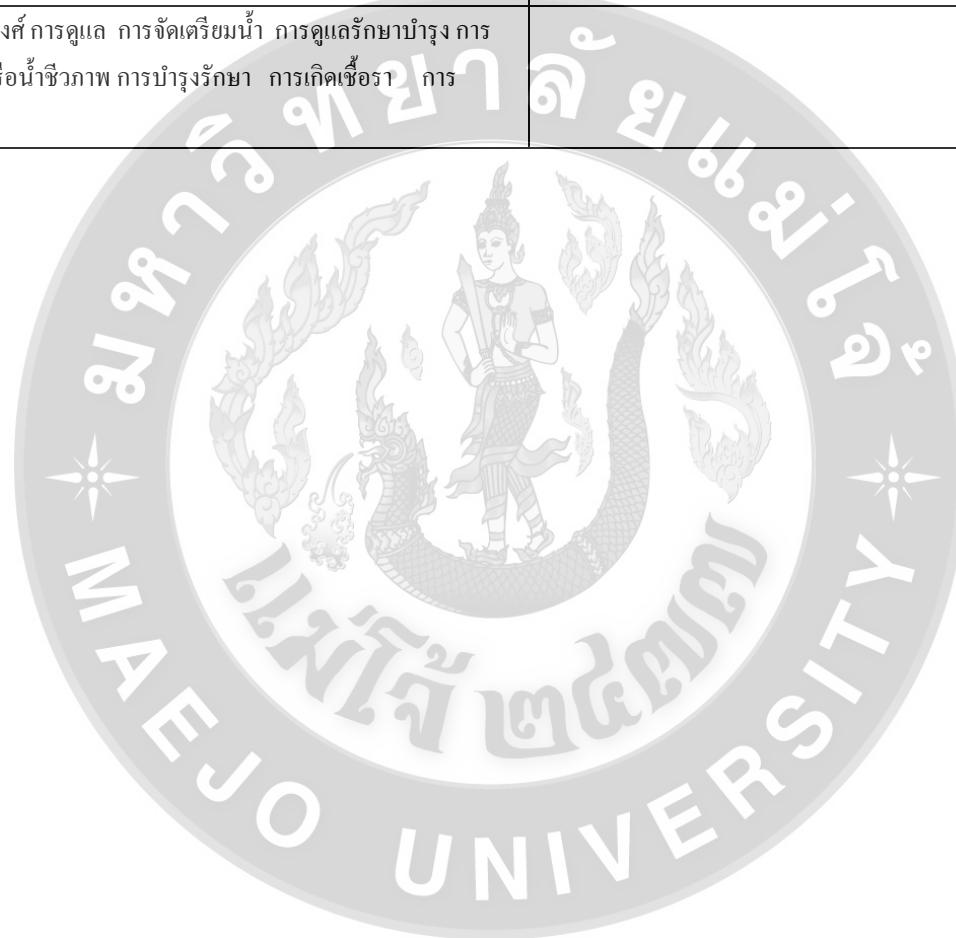
หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
ไม้ผล	การทำสวนเชิงเดี่ยว เงื่อนไขทางด้านกายภาพในการทำสวนเชิงเดี่ยว ลักษณะภูมิประเทศ สมรรถนะของดิน แหล่งน้ำ เงื่อนไขด้านการถือครองที่ดินในการทำสวนเชิงเดี่ยว เงื่อนไขทางด้านสังคมในการทำสวนเชิงเดี่ยว เงื่อนไขทางการศึกษา และการฝึกอบรม เงื่อนไขด้านระบบการผลิตในการทำสวน ไม้ผลเชิงเดี่ยว การเลือกพื้นที่และการปลูก พื้นที่ราบ พื้นที่ที่เป็นเนินเขา การป้องกันและบำรุงรักษา โรคแมลงและการป้องกันกำจัดโรค การให้น้ำ การให้น้ำแบบพ่นฝอย การให้น้ำแบบน้ำหยดการ ดูแลต้นหลังปลูก การตัดแต่ง การตัดแต่งช่อดอก การตัดแต่งช่อผล การตัดแต่งกิ่งและใบอ่อน การเก็บเกี่ยวผลผลิต		
	การทำสวนผลไม้ผสมป่า การจัดการสวน ไม้ผลผสมป่า การเลือกพื้นที่ และการปลูก ลักษณะพื้นที่ พันธุ์ไม้ผล บทบาทดิน ไม้ต่อการให้ร่มเงา และผลิตน้ำป่าหัวสวน ป่าหัวน้ำ บทบาทดิน ไม้ต่อการหมุนเวียนของ ธาตุอาหารพืช บทบาทของต้นไม้และไม้พื้นล่างกับการป้องกันการชะ ล้างหน้าดินและความรุนแรงของฝน บทบาทของต้นไม้ต่อการป้องกัน		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	คลังพันธุ์ การปลูกไม้ผลผสมในป่า การทำสวนไม้ผลผสมป่า ระบบการให้น้ำการให้ปุ๋ย ปุ๋ยชีวภาพ ปุ๋ยพืชสด ปุ๋ยอินทรีย์ โรคและการป้องกันกำจัด โรคราดำ โรคราแป้ง โรคราสีชมพู		
	การทำสวนวนเกษตร เงาะ การปลูก การกำจัดใบอ่อนเงาะ การผสมเกสร การใช้น้ำส้มควันไม้ การผลิตเงาะ การดูแลขณะติดลูก		
	ชมพู่เพชร ปัจจัยการผลิต ดิน แหล่งน้ำ การคัดเลือกสายพันธุ์ และการขยายพันธุ์ การตอนกิ่ง วิธีการตอนกิ่ง ลักษณะของกิ่งตอน อุปกรณ์การตอนกิ่ง การปรับปรุงพันธุ์ การปลูก การดูแลบำรุงรักษา ปุ๋ย ปุ๋ยคอก ปุ๋ยชีวภาพ การตัดแต่งกิ่งการกำจัดศัตรูพืช โรค และแมลงศัตรูพืช การห่อผล การเก็บเกี่ยวผลผลิต การคัดเกรดผลผลิต ด้านสังคม วัฒนธรรม การรวมกลุ่มและการแลกเปลี่ยน การถ่ายทอด การสืบทอดภูมิปัญญา	-พื้นที่ทำการเกษตรพื้นบ้าน จำแนกตามชื่อภูมิภาค ชื่อจังหวัด ชื่ออำเภอ และชื่อทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น	-ตารางชื่อภูมิภาค ชื่อจังหวัด ชื่ออำเภอ และชื่อทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่นตามลำดับอักษร ก-ฮ
	ทุเรียน เปลือกทุเรียน ปุ๋ยชีวภาพ น้ำหมักชีวภาพ การดูแลรักษาทุเรียน การรักษาใบ การสะสมอาหาร และเร่งการออกดอก การออกดอก รักษา ดอก การบำรุงผลอ่อน ผลแก่ การดูแลบำรุงรักษา การแต่งดอกทุเรียน น้ำหมักชีวภาพ การใช้ปุ๋ย การกำจัดแมลงศัตรูพืช กระบวนการผลิตการเพาะเมล็ดพันธุ์ การเตรียมแปลงเพาะพันธุ์ การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ การเรียงเมล็ดในแปลงเพาะการปฏิบัติดูแลรักษาการเลียบยอดการเลียบยอดการเลือกต้นต่อ การเลือกยอดที่จะนำมาเลียบวิธีการเลียบยอดโรงเรียนการทาบกิ่งการเลือกต้นต่อ การเลือกกิ่งพันธุ์ วิธีการทาบกิ่ง การติดตามเลือกต้นที่เหมาะสมกับการติด การเลือกกิ่ง		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	การเตรียมพื้นที่ การให้น้ำ การให้ปุ๋ย		
	มะขาม พันธุ์มะขามหวาน สภาพพื้นที่ที่ได้รับแสงแดด การตัดแต่งกิ่ง สภาพภูมิอากาศ การดูแลสวน การทำความสะอาดแปลงปลูก การป้องกันสารเคมีติดพัน การอบไมโครเวฟการอบด้วยเตาอบพลังงานแสงอาทิตย์ การป้องกันกำจัดกาฝากกำจัดเชื้อรา การลดความชื้น การคายหญ้า การห่อฝักมะขาม การใช้เชื้อราไตรโคเดอร์มาติดพันและลาดดิน การใช้สารสกัดจากพืชสมุนไพร การใช้น้ำส้มควันไม้ การใช้สารกำจัดเชื้อรา สมุนไพร การใช้ปุ๋ยอินทรีย์		
	มะม่วง การปลูก การใช้ปุ๋ยชีวภาพ การจัดทำน้ำชีวภาพพันธุ์มะม่วง การบำรุงดินแตกใบอ่อน มะม่วง นอกฤดู การออกดอก การสะสมอาหารการบำรุงซ่อมมะม่วง ดอกบานออกผล ฤดูกาลมะม่วง การกำจัดวัชพืช ปุ๋ยชีวภาพ		
	มังคุด การปลูก การผลิตฮอร์โมนไข่ วิธีการใช้ฮอร์โมนไข่ การเก็บรักษาฮอร์โมนไข่ การทำปุ๋ยหมักอินทรีย์ชีวภาพ การใช้หมักอินทรีย์ชีวภาพ การใช้น้ำส้มควันไม้		
	กระบวนการผลิตการเพาะพันธุ์ วิธีการปลูก วิธีการดูแลรักษา วิธีการเก็บเกี่ยวไม้ผล การติดตา การทาบกิ่งพันธุ์ไม้ผล สารสกัดชีวภาพ การผลิตสารสกัดชีวภาพเพื่อบำรุงดินเร่งการแตกใบอ่อน การผลิตสารสกัดชีวภาพ ผลไม้สุกเพื่อสะสมอาหาร-ตาออก การผลิตสารสกัดชีวภาพเพื่อป้องกันกำจัดแมลงศัตรูพืช การนำมาใช้		
	รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญา ญาติผู้ใหญ่ ปู่ย่า ตายาย พ่อแม่ ครอบครัว ผู้มีภูมิปัญญา เรียนรู้จากสภาพธรรมชาติศึกษาจากสถาบันการศึกษา		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	เรียนรู้ กิจกรรมต่าง ๆ เรียนรู้จากผู้ทรงภูมิปัญญาเรียนรู้จากการอบรม เรียนรู้จากการสัมผัส เรียนรู้จากการทดลองปฏิบัติ เรียนรู้จาก กระบวนการประเพณี วัฒนธรรมและพิธีกรรมกระบวนการถ่ายทอด ความรู้ผู้ทรงภูมิปัญญา การถ่ายทอดแบบตัวต่อตัว		
	ไม้ผลผสมป่าและไม้ผลเชิงเดี่ยว การจัดการสวนไม้ผลผสมป่าและไม้ ผลเชิงเดี่ยว		
	ลองกอง การทำสวนลองกองผสมป่า เงาะไขทางด้านกายภาพ ในการทำสวนลองกองผสมป่าลองกองการปลูก กระบวนการผลิต การผลิตน้ำชีวภาพ ช่วงตัดแต่งกิ่งลองกอง ช่วงเริ่มสะสมอาหาร การ ให้น้ำช่วยสะสมอาหาร ช่วงก่อนออกดอก คีดดอก การแต่งดอก-ช่อ ดอก การเก็บเกี่ยว วิธีการกำจัดวัชพืชการป้องกันกำจัด มดดำ การผลิตลองกองด้วยชีวภาพ		
	นางสาว การขยายพันธุ์ การเพาะเมล็ดพันธุ์ การเสียบยอด การเพาะต้นกล้า การทาบกิ่ง การติดตาการปลูกฤดูกลาด การดูแล รักษาการป้องกันกำจัดศัตรูพืช การตัดแต่งกิ่ง การขยายพันธุ์ผลดีการ ทาบกิ่ง ติดตา		
	ลำไย ชาดิพันธ์ ชาวของ การปลูก การคัดเลือกพันธุ์ แหล่งปลูก การเตรียมพื้นที่วิธีการปลูก การดูแลรักษา การให้น้ำ การให้น้ำ การตัดแต่งกิ่ง การป้องกัน การโค่นล้มและการหักโค่น การป้องกัน แมลงและศัตรูพืช การเก็บเกี่ยว การปลูกความสัมพันธ์ การปลูกลำไย และวิถีชีวิต วัฒนธรรมลักษณะความสัมพันธ์ในชุมชน		
	การดูแลรักษา การกำจัดวัชพืช การเก็บเกี่ยวผลผลิต การใช้แรงงาน(เอา		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หน่วยย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	วัน) ความเชื่อเรื่องฤกษ์วัน ความเชื่อ พิธีกรรม		
	สละ พันธุ์เนินวงศ์ การดูแล การจัดเตรียมน้ำ การดูแลรักษาบำรุง การ ใช้ปุ๋ยชีวภาพหรือน้ำชีวภาพ การบำรุงรักษา การเกิดเชื้อรา การ จัดการน้ำ		

ตารางที่ 33 แผนการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม (การเลี้ยงสัตว์)

หมวด (Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวด	คุณลักษณะพิเศษของหมวด
การเลี้ยงสัตว์	ขอบเขตความรู้หมวดการเลี้ยงสัตว์ ประกอบด้วย การเลี้ยงสัตว์เฉพาะชนิด -กบเตปือ กบจุก ประกอบด้วยเนื้อหาความรู้ วงจรชีวิต การออกหากิน ถูหนาว ถูฝน การวางไข่ ลักษณะของไข่ วิธีการเลี้ยงกบ พิธีกรรมเลี้ยงผีน้ำ การใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์กบ การเพาะพันธุ์เลี้ยงปลาพื้นน้ำ -ไก่ชน ประกอบด้วยเนื้อหาความรู้ ดันกำเนิดไก่ชน การป้องกันและการรักษา ตำรับยา ลักษณะไก่ชน การเลี้ยงไก่ชน โรงเรือนเลี้ยงไก่ชน คุณภาพอาหารไก่ การฟักไข่ไก่ชน ถูแดด วิธีเลือกแม่ไก่ การดูแลแม่ไก่ -ไก่พื้นเมือง ประกอบด้วยเนื้อหาความรู้ การผลิตและการจัดการผลผลิต การเลี้ยง ความเชื่อและวัฒนธรรม พันธุ์ไก่พื้นเมือง การคัดเลือกพ่อ-แม่พันธุ์ การเลี้ยงรูปแบบการเลี้ยง การดูแลสุขภาพ โรคอาการของโรค การรักษา ตำรับ -ควาย ประกอบด้วยเนื้อหาความรู้ คุณค่าและความหมายการเลี้ยงสัตว์ วัว ควาย การคัดเลือกพันธุ์ พันธุ์ควาย การดูแลลักษณะควาย ระบบการผลิตควาย ระบบผลิตสัตว์เชิงเดี่ยว ระบบปลูกพืช-เลี้ยงสัตว์ผสมผสาน ระบบการเลี้ยงแบบพอมือพอกิน การใช้ประโยชน์ ระบบเกษตรผสมผสาน รูปแบบการเลี้ยง การซื้อขายควาย นายฮ้อยจัวควาย เทคนิคการซื้อขาย กระบวนการศึกษาถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญา วิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้ของนายฮ้อย โรค การป้องกันและรักษา การฝึกควายเพื่อใช้งาน พิธีกรรมและความเชื่อ -โคพื้นเมือง ประกอบด้วยเนื้อหาความรู้ คุณค่าและความหมายการเลี้ยงโคพื้นเมือง การใช้ประโยชน์ พันธุ์วัว การคัดเลือกพันธุ์ พันธุ์วัวขี้แก่น พันธุ์พื้นเมือง การเลือกซื้อ ช่วงเวลา ราคารูปร่าง การตลาดการขาย เค้าขายขอด ลักษณะโค พิธีกรรม การรับขวัญโค การต้อนรับโค การสู่ขวัญข้าวสู่ขวัญโค โรค การป้องกันและรักษา วิธีการเลี้ยงวัว อาหารสำหรับวัว การผสมพันธุ์ ความเชื่อ -ช้าง ประกอบด้วยเนื้อหาความรู้ การคล้องช้าง การโพนช้าง การใช้ประโยชน์จากช้าง การดูแลรักษาของช้าง การทำออกช้าง การอาบน้ำให้ช้าง การขยายพันธุ์ช้าง การดูแลสุขภาพช้าง อาหารช้าง การถ่ายทอดความรู้ -นกเขาชวา ประกอบด้วยเนื้อหาความรู้ ความเชื่อตามหลักคำสอนทางศาสนาอิสลาม คุณลักษณะของนกเขาชวา	

	กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น การเรียนรู้และถ่ายทอด การผสมพันธุ์นกเขาขาว การสงวนพันธุ์ -ผึ้ง ประกอบด้วยเนื้อหาความรู้ การจับผึ้ง ขั้นตอนการจับผึ้ง การทำความเข้าใจในฤดูกาลสร้างรังของผึ้ง การหารังผึ้ง การเตรียมอุปกรณ์วัสดุสำหรับใช้เค ไม้เคหรือแม่เค ไม้จั่น ค้อน ตะปูหมรงเชือกครุ กาย ไม้ปัด ถัง การเก็บน้ำผึ้ง เกล็ดผึ้ง ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการจับผึ้ง เครื่องมีดสะหมาง การเก็บและถนอมน้ำผึ้ง การสวดบทคาถา การเคไม้ -สุกร ประกอบด้วยเนื้อหาความรู้ การเลี้ยงสุกร การให้อาหารเหลว โรงเรือน การผสมเทียมสุกร -หนอนไม้ไผ่ ประกอบด้วยเนื้อหาความรู้ วงจรชีวิตฝั่ของหนอนไม้ไผ่ ไข่ตัวอ่อน ตัวแก่ ดักแด้ วิธ่อนุรักษ์ แหล่งกำเนิด การเก็บหนอนไม้ไผ่ วิธีการสังเกตการณ์เข้าของหนอนไม้ไผ่ ศัตรูของหนอนไม้ไผ่ ชนิดของหนอนไม้ไผ่ วิธีดุแลแหล่งที่อยู่ ความสะอาดของหนอนไม้ไผ่ วิธีการเลี้ยงพ่อพันธุ์แม่พันธุ์หนอนไม้ไผ่ การใช้ประโยชน์จากไม้ไผ่ สถานภาพของหนอนไม้ไผ่ ไม้ไผ่ การตัดไม้ ระบบนิเวศ การเพาะพันธุ์เลี้ยงพ่อพันธุ์แม่พันธุ์ การเพาะเลี้ยงหนอนไม้ไผ่ (ลิเบาะ)	
--	--	--

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
การเลี้ยงสัตว์เฉพาะชนิด	กบเดบือ กบจูก ขอบเขตเนื้อหา ประกอบด้วย วงจรชีวิต การออกหากิน ถูหนาวาถูฝนการวางไข่ลักษณะของไข่ การเจริญเติบโต สถานภาพ วิธีการเลี้ยงกบ การทดลองเลี้ยงกบตามธรรมชาติ พิธีกรรมเลี้ยงฝั่น้ำขั้นตอนการเตรียมกิจกรรม วิธีการทำพิธีบ่อที่ 1 บ่อที่ 2 การรำหรือเรียกผี การใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์กบ การเพาะพันธุ์เลี้ยงป่าต้นน้ำ	-พื้นที่ทำการเกษตรพื้นบ้าน จำแนกตามชื่อ ภูมิภาค ชื่อจังหวัด ชื่ออำเภอ และชื่อทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น	-ตารางชื่อภูมิภาค ชื่อจังหวัด ชื่ออำเภอ และชื่อทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่นตามลำดับอักษร ก-ฮ
	ไก่ชน ขอบเขตเนื้อหา ประกอบด้วย ดันกำเนิด ไก่ป่าแดง ไก่ป่าศรีลังกาไก่ป่าสีเทาหรือไก่ป่าอินเดีย ไก่ป่าเขียวหรือไก่ป่าขาว ไก่อยู่ลักษณะ สี ขนปาก พันธุ์ไก่ชน ไก่เหลืองหางขาว ไก่ประดู่หางดำ ไก่เขียวแมลงภูหางดำ/เขียว ไก่ดำ ไกลายข้าวดอก ไก่สีดอกหมากหางขาว ไก่เขียวเลาหางขาว การป้องกันและการรักษา ตำรับยา		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ลักษณะไก่ชน ลักษณะไก่งาม รูปร่าง รูปร่างสวยงามสีสัน สวยงามหน้างามหน้าสวย แข็งงามกริยาท่าทางชั้นเชิงงามหน้า สวยงามหงอนไก่ ปากไก่คาหูไก่ คางไก่หน้าไก่ ลักษณะของไก่ไร้ สัญชาติญาณ ไก่ที่มีลักษณะไม่ดี หัว-หน้าหงอนเหินยง ปาก คอ หน้าอก ลำตัว หลังปีก หาง สร้อยกระปุกน้ำมัน แข็งนิ้ว เดือย การเลี้ยงไก่ชน โรงเรือนเลี้ยงไก่ชน คุณภาพอาหารไก่ การฟักไข่ ไก่ชน ฤดูกาล วิธีเลือกแม่ไก่ ไร่ ไช้ลม ไก่สาว การดูแลแม่ไก่		
	ไก่พื้นเมือง ขอบเขตเนื้อหา ประกอบด้วย การผลิตและการจัดการ ผลผลิต การเลี้ยงองค์ความรู้และวิเคราะห์ระบบการเลี้ยง ความเชื่อ และวัฒนธรรม พันธุ์ไก่พื้นเมือง การคัดเลือกพ่อแม่พันธุ์ การเลี้ยงรูปแบบการเลี้ยง การดูแลสุขภาพ โรคและการของโรค การรักษา ตำรับ		
	ควาย ขอบเขตเนื้อหา ประกอบด้วย คุณค่าและความหมายการเลี้ยง สัตว์ วัว ควาย การคัดเลือกพันธุ์ พันธุ์ควาย ควายไทย (ควายปลัก) ควายพันธุ์มูร่าห์ ควายลูกผสมกระบือ กระบือปลัก กระบือ ควายหนองน้ำ ควายปลัก การดูแลลักษณะควาย ลักษณะที่ดี(กะเขว เจีย ขวัญดี) การดูแลลักษณะจากขวัญ ลักษณะจากขวัญไม่ดี (กะเขว มันเจียวขวัญไม่ดี) ระบบการผลิตควาย ระบบผลิตสัตว์เชิงเดี่ยว ระบบปลูกพืช-เลี้ยงสัตว์ผสมผสาน ระบบการเลี้ยงแบบ พอมิพอกิน การใช้ประโยชน์ แรงงาน น้ามน เนื้อมูลเป็นปุ๋ย ทรัพย์สินของเกษตรกร ความมั่นคงทางอาหาร ระบบเกษตร ผสมผสาน การปลูกพืชเลี้ยงสัตว์ หลักประกันความเสี่ยงของ		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ครอบครัวย่อยเป็นส่วนหนึ่งของสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ประเพณี รูปแบบการเลี้ยงการเลี้ยงปล่อยในป่า การเลี้ยงขัง คอก การเลี้ยงแบบชั่วคราว การเลี้ยงในไร่ การสร้างคอก โรงเรือน การซื้อขายควาย นายฮ้อยจัวควาย เทคนิคการซื้อขาย กระบวน การศึกษาถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญา วิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้ ของนายฮ้อย โรคตาแดงตาเจ็บ ท้องอืด ตาโดนงูพันพิษใส่ เท้าเจ็บเท้าเปื่อย เจ็บปาก ปากเป็นแผล เป็นไข้ร้อนใน ขาบารุง การตรวจสุขภาพจากมูล การฝึกควายเพื่อใช้งานยาที่ใช้ในการ บังคับ พิธีกรรมและความเชื่อ พิธีปล่อยควาย พิธีเรียกขวัญควาย (สาวปลิงกระแบรีย) พิธีสู่ขวัญควาย เครื่องประกอบพิธีสู่ขวัญควาย		
	โคพื้นเมือง ขอบเขตเนื้อหา ประกอบด้วย คุณค่าและความหมาย การเลี้ยงโคพื้นเมือง หลักประกันในการกักขังเงิน การใช้ประโยชน์ การเลี้ยงเพื่อใช้แรงงาน การใช้เป็นพาหนะ มูลโค หนังกโค กระดูก โค เขาโค มูลทำปุ๋ย พันธุ์วัว การคัดเลือกพันธุ์ พันธุ์วัวชี้แก่น พันธุ์พื้นเมือง การเลือกซื้อ ช่วงเวลา ราคาอุปร้าง การตลาดการขาย เคาะขายขอด ลักษณะโคที่ดี ที่ไม่ดี โรคของโค ตารอด วงตาดำ เป็นสีขาวขุ่น โรคห่าขีปน(จี่ขาว) โรคท้องอืด หัวคอกกระเจียว (แผลตามร่างกาย โรคพยาธิ โรคปากและเท้าเปื่อย โรคคันเคี้ยว โรคตาและเจ็บตา โรคท้องร่วง โรคท้องผูกไม่ถ่าย โรคท้องอืด โรคไข้หวัดหลังแข็ง ฟกช้ำ ขาเคล็ด แผลอักเสบเรื้อรัง แผลเน่า พิธีกรรม การรับขวัญโค การต้อนรับโค การสู่ขวัญข้าวสู่ขวัญโค วิธีการเลี้ยงวัว การเลี้ยงแบบปล่อย อาหารสำหรับวัว อาหารวัวรุ่น		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	อาหารหยาบ อาหารขัน การผสมพันธุ์ ความเชื่อการออกลูกไม่มี น้ำนม วัสดุลูกหรือออกลูกใหม่ การรักษาเจ็บป่วยรักษา โดยคาถา เช็ด		
	ช้าง ขอบเขตเนื้อหา ประกอบด้วย การคล้องช้าง การโพนช้าง การใช้ประโยชน์จากช้าง การฝึกช้างไว้ใช้งานแสดงโชว์ การดูแลรักษาของช้าง การทำคอกช้าง การอาบน้ำให้ช้าง การขยายพันธุ์ ช้าง การดูแลสุขภาพช้าง อาหารช้าง การถ่ายทอดความรู้		
	นกเขาชวา ขอบเขตเนื้อหา ประกอบด้วย ความเชื่อตามหลักคำสอน ทางศาสนาอิสลาม คุณลักษณะของนกเขาชวา ลักษณะดีลักษณะ ไม่ดี กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการเรียนรู้การจัด สภาพแวดล้อม การเรียนรู้และถ่ายทอดภายในครอบครัว การเรียนรู้จากความสัมพันธ์ภายในชุมชน การเรียนรู้ด้วยตนเอง การสั่งสมและถ่ายทอดความรู้ภายในครอบครัวและเครือข่าย การปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใช้ความรู้ ความสัมพันธ์ระหว่าง การอนุรักษ์สภาพแวดล้อมในท้องถิ่น การอนุรักษ์คุณภาพดิน การอนุรักษ์คุณภาพน้ำ การอนุรักษ์ป่า การผสมพันธุ์นกเขาชวา การสงวนพันธุ์		
	ผึ้ง ขอบเขตเนื้อหา ประกอบด้วย การจับผึ้ง ขั้นตอนการจับผึ้ง การทำความเข้าใจในฤดูกาลสร้างรังของผึ้ง การหาผึ้ง การเตรียม อุปกรณ์วัสดุสำหรับใช้แค ไม้อัดหรือแม่แกล ไม้งาค้อน ตะปูหมรง เชือกครุ กาย ไม้อัด ถัง การเก็บน้ำผึ้งผลิตผึ้ง ความเชื่อการสังเว		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	ภูมิเวทศาหรือลัทธิศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการจับผี เครื่องมือสะหมาง การเก็บและถนอมน้ำผึ้ง การสวดบทคาถา การแคไม้		
	สุกร ขอบเขตเนื้อหา ประกอบด้วย การเลี้ยงสุกร การให้อาหาร เหลว โรงเรือน การผสมเทียมสุกร		
	-หนอนไม้ไผ่ วงจรชีวิตฝั่ของหนอนไม้ไผ่ ไข่ตัวอ่อน ตัวแก่ ดักด้ว วิธีอนุรักษ์แหล่งกำเนิด การเก็บหนอนไม้ไผ่ วิธีการ สังเกตการณ์เข้าของหนอนไม้ไผ่ ศัตรูของหนอนไม้ไผ่ ชนิดของ หนอนไม้ไผ่ วิธีดูแลแหล่งที่อยู่ ความสะอาดของหนอนไม้ไผ่ วิธีการเลี้ยงพ่อพันธุ์แม่พันธุ์หนอนไม้ไผ่ การใช้ประโยชน์จากไม้ ไผ่ สถานภาพของหนอนไม้ไผ่ไม้ไผ่ การตัดไม้ ระบบนิเวศการ เพาะพันธุ์เลี้ยงพ่อพันธุ์แม่พันธุ์ การเพาะเลี้ยง หนอนไม้ไผ่ (คิเบาะ)		

ตารางที่ 34 แผนการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม (การประมง)

หมวด (Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวด	คุณลักษณะพิเศษของหมวด
การทำประมงพื้นบ้าน	ขอบเขตความรู้หมวดการประมงพื้นบ้าน ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับการประมง -การหาปลาและจับสัตว์น้ำ เนื้อหาประกอบด้วย ความหมายเชิงวัฒนธรรมความเชื่อ เครื่องมือจับปลา ชนิดปลา พันธุ์ปลา ระบบนิเวศพื้นที่ ถดถอย ลักษณะพื้นที่ วิธีการจับปลา การใช้เครื่องมือ การทำประมง การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ ชายฝั่ง การอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง กระบวนการเรียนรู้ ความเชื่อและข้อห้ามเกี่ยวกับการทำการประมงและการทำเครื่องมือประมง การสังเกตสภาพดินฟ้าอากาศ การอนุรักษ์วังปลา การกำหนดเขตอนุรักษ์ปลา การจัดการระบบนิเวศ -การประมงตามชนิดสัตว์ -การเลี้ยงปลาในกระชัง ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย การเตรียมกระชัง ลักษณะของความรู้ เลี้ยงปลา การอนุบาลลูกปลา พันธุ์ปลา ได้แก่ การเลี้ยงปลาในกระชังปลาแรด รสชาติ วิธีการเลี้ยง -การเลี้ยงกุ้งในน้ำจืด ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย การเก็บเกี่ยวผลผลิต การจัดการคุณภาพน้ำ การจัดการโรค การใช้อาหารและการเลี้ยงอาหาร การเตรียมบ่อ การปล่อยลูกกุ้ง การเลือกพันธุ์กุ้งและลูกกุ้ง การให้อาหาร ต้นทุนการผลิต ปัญหาและอุปสรรค ถดถอย วิธีการบันทึกและถ่ายทอดความรู้	-

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับการประมง	ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย ความหมายเชิงวัฒนธรรม ความเชื่อ เครื่องมือจับปลา ชนิดปลา พันธุ์ปลา ระบบนิเวศพื้นที่ ถดถอย ลักษณะพื้นที่ วิธีการจับปลา การใช้เครื่องมือ การทำประมง การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง การอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง กระบวนการเรียนรู้ กระบวนการรวมกลุ่ม การบอกเล่าผ่านพิธีกรรม การเรียนรู้จากระบบการผลิต การเรียนรู้จากระบบ	ชื่อภูมิภาค ชื่อจังหวัด ชื่ออำเภอ และชื่อทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น	-ตารางชื่อภูมิภาค ชื่อจังหวัด ชื่ออำเภอ และชื่อทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่นตามลำดับอักษร ก-ฮ

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	คุณค่า การสังเกตจากผู้ปกครอง การสั่งสมและการถ่ายทอดความรู้จากระบบการผลิต การสั่งสมและการถ่ายทอดความรู้จากระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน การสั่งสมและการถ่ายทอดความรู้จากระบบความเชื่อ ความเชื่อของแต่ละบุคคลภายในครอบครัว การปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใช้ความรู้ระบบการผลิต ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กันระบบคุณค่า บัณฑิตการผลิต การใช้แรงงานการผลิต แรงงานในครัวเรือน เครื่องมือ ความต้องการพื้นฐานแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ระบบคุณค่าความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนระหว่างคนกับธรรมชาติคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ความเชื่อและข้อห้ามเกี่ยวกับการทำการประมงและการทำเครื่องมือประมง การสังเกตสภาพดินฟ้าอากาศ ลมที่พัดผ่านความรู้ที่เป็นการปรับเปลี่ยนการประยุกต์สิ่งใหม่ ให้มีความสอดคล้องกับการทำประมง ได้แก่ การสร้างบ้านให้ปลา การทำไซกุ้ง การทำกระบอกไม้ดักปลาไหล ความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ และการได้รับถ่ายทอดมาจากการสังเกตพฤติกรรมของปลา การรู้จักธรรมชาติและสถานที่อยู่ของปลาแต่ละชนิด เช่น การสังเกตพรายน้ำ เมื่อปลาในกินหอย การตกเบ็ดปลาทราย ตามขอนไม้ผู้ การไล่เน่งบริเวณเป็นสันดินหรือบริเวณที่มีกอผักตบชวาและสาหร่าย ฤดูกาลกับการทำการประมง ความรู้เรื่องลม ความแรงของลมเป็นอย่างดี คือ ลมเหนือเป็นลมที่พัฒนาจากทางตอนเหนือในฤดูหนาว (ตุลาคม-มกราคม) ลมใต้ เป็นลมที่พัฒนาจากทางตอนใต้ในฤดูร้อน และฤดูฝน (กุมภาพันธ์-กันยายน) โดยในช่วงสงกรานต์ จะมีลมพัดแรงฤดูฝน		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	หรือฤดูน้ำหลาก เช่น ปลาฉลาม ปลาช่อน ปลาสลิด ปลาสวาย ปลากระเรียน ปลาดอง ปลาไหล ปลากระดี่ ฤดูร้อน จะเป็นช่วงที่น้ำลด เช่น ปลานิล ปลาไน ปลาช่อน ปลาหมอเทศ ปลาหมอช้างเหยียบ ปลานุ่ ปลาดอง ปลาหลด ฤดูหนาว ปลาจะมีไขมันมาก มีรสชาติดี ไม่คาว เช่น ปลานิล ปลาช่อน ปลาไน ปลาคะเพียน ปลาทราย ความเชื่อเกี่ยวกับวัน เวลาในการออกไปหาปลา และทำเครื่องมือประมง เช่น จะไม่ออกไปหาปลาในวันสำคัญทางพุทธศาสนา หรือเทศกาลประจำปี การจับปลาในวันที่เป็นมงคล เชื่อว่าจะทำให้จับปลาได้เป็นจำนวนมาก ตลอดจนการถือเคล็ดในการทำเครื่องมือประมง เช่นวิธีการสานแห วิธีการทำคันเบ็ด หรือข้อห้ามเกี่ยวกับสิ่งที่เป็นอัมงคลสำหรับเครื่องมือ รวมทั้งมีข้อห้ามต่างๆ ในการทำการประมงหรือการใช้เครื่องมือประมง ด้วยเหตุผลความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับความสามารถและจำนวนปลาที่จะจับได้เป็นสาเหตุหลัก เช่น ชาวประมงบางคนจะมีความเชื่อว่าจะไม่ออกไปหาปลาในวันพระ วันสำคัญทางพุทธศาสนา วันสงกรานต์ ชาวประมงบางคน จะทำเครื่องมือประมงในวันที่เป็นวันมงคล เช่น การสานแห ตาข่าย มักจะทำในช่วงประเพณีสงกรานต์ในวันพญาวัน การทำคันเบ็ดโดยมากจะทำวันอังคาร การอนุรักษ์วังปลา การกำหนดเขตอนุรักษ์ปลา การจัดการระบบนิเวศ		

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	-การประมงตามชนิดสัตว์ การเลี้ยงกุ้งในน้ำจืด ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย การเก็บเกี่ยว ผลผลิต การจัดการคุณภาพน้ำ การจัดการโรค การให้อาหารและการเลี้ยงอาหาร การเตรียมบ่อ การปล่อยลูกกุ้ง การเลือกพันธุ์กุ้ง และลูกกุ้ง การให้อากาศ ต้นทุนการผลิต ปัญหาและอุปสรรค ฤดูกาล วิธีการบันทึกและถ่ายทอดความรู้		
	การเลี้ยงปลาในกระชัง ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย การเตรียมกระชัง ลักษณะของความรู้ เลี้ยงปลา การอนุบาลลูกปลา พันธุ์ปลา ได้แก่ ปลาแรด รสชาติ วิธีการเลี้ยง	พื้นที่การเลี้ยงปลาในกระชังจำแนกตามชื่อภูมิภาค ชื่อจังหวัด ชื่ออำเภอ และชื่อทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น	-ตารางชื่อภูมิภาค ชื่อจังหวัด ชื่ออำเภอ และชื่อทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่นตามลำดับอักษร ก-ฮ

ตารางที่ 35 แผนการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม (การล่าสัตว์)

หมวด (Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวด	คุณลักษณะพิเศษของหมวด
การล่าสัตว์	ขอบเขตความรู้หมวดการล่าสัตว์ ประกอบด้วย -ความรู้การล่าสัตว์ทั่วไป ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย สัตว์ป่า วิธีการล่า การเลือกทำเลในการล่า การแบ่งงานล่าสัตว์ แมง-แมลง แะและกิ่งก่า อุปกรณ์การล่า การเรียนรู้การล่าสัตว์	-

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
ความรู้การล่าสัตว์ทั่วไป	ขอบเขตเนื้อหาประกอบด้วย - สัตว์ป่า ได้แก่ ไก่ป่า พังพอน เนื้อกวางฟาน หมูป่า วิธีการล่า รอยข้าวเปลือก ปืนแก๊ป หมากพราน การเลือกทำเลในการให้ไล่เนื้อ ทำเลในการช่มยิง การแบ่งงานล่าสัตว์ การแบ่งบทบาทล่าเนื้อ ประกอบด้วย แหล่งแม่ทัพพรานโดยแหล่ง มีหน้าที่ในการให้ไล่เนื้อ ให้ไปในทิศทางที่ต้องการแม่ทัพจะมีหน้าที่คอยควบคุมดูแลและสั่ง การให้ดำเนินการต่างๆในระหว่างล่าเนื้อและถือเป็นตัวแทนในการ ติดต่อกับภูมิเจ้าที่เพื่อขอล่าเนื้อตลอดจนการเลี้ยงผีสาธุต่างๆเมื่อการ ล่าเนื้อสำเร็จจนพรานมีหน้าที่คอยช่มยิงเนื้อที่แหล่งไล่ได้อนมา - แมง-แมลง ได้แก่ มดแดง-ไข่มดแดงแมงทับแมงอย่างอื่นแมงกูดจี แมงคามแมงจินูแมงดาบั้ง แะและกิ่งก่า แะจะชอบอยู่กับผิวดินคอน อาศัยอยู่ในรู สภาพพื้นที่โลกโนนต่างๆที่เป็นดินร่วนปนทราย กิ่งก่าเป็นสัตว์ที่ชอบอาศัยอยู่ตามต้นไม้ใหญ่มีชีวิตอยู่ตามโคนต้นไม้	-พื้นที่การทำประมง จำแนกตามชื่อภูมิภาค ชื่อ จังหวัด ชื่ออำเภอ และชื่อทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น ตามลำดับอักษร ก-ฮ -สัตว์ป่า จำแนกตามชื่อสัตว์ป่า ตามลำดับอักษร ก-ฮ -แมง-แมลง จำแนกตามชื่อแมง-แมลง ตามลำดับ อักษร ก-ฮ	-ตารางชื่อภูมิภาค ชื่อจังหวัด ชื่อ อำเภอ และชื่อทางภูมิศาสตร์ของ ท้องถิ่นตามลำดับอักษรสัตว์ป่า -ตารางรายชื่อสัตว์ป่า เรียง ตามลำดับอักษร ก-ฮ -ตารางชื่อแมง-แมลง เรียง ตามลำดับอักษร ก-ฮ

หมวดย่อย (Sub-Classes)	ขอบเขตความรู้ของหมวดย่อย	หมู่ย่อย (Division)	ลักษณะพิเศษของหมวดย่อย
	กิ่งไม้ตลอดจะลงมาพื้นดินบางโอกาสเท่านั้น อุปกรณ์การล่าสัตว์ หนังสือการล่าสัตว์ การใช้บ่วง การเรียนรู้การล่าสัตว์ การเรียนรู้ธรรมชาติของแมลงที่อาศัยอยู่ ลักษณะนิสัยแหล่งหากิน และช่วงเวลาที่มันแมลงมาก การเรียนรู้เรื่องแมลงผ่านการให้ความรู้ แบบเป็นธรรมชาติผสานกับประสบการณ์ของผู้เรียนเองพฤติกรรม การบริโภคของคนเมืองในฐานะอาหารคาวหรืออาหารพิศดารที่ชวน ลิ้มลองแหล่งโปรตีนที่ให้คุณค่าทางอาหารสูง การพัฒนาระบบการ เลี้ยงแมลงบางชนิด เช่น จิ้งหรีด เพื่อการบริโภค เป็นต้น การเรียนรู้ด้วยการบอกกันปากต่อปาก พ่อแม่สอนลูก การสังเกต การจดจำ วิธีการหาแมลงการใช้ไฟสว่างได้หา (ล่อให้แมลงบินมาหา) การขุดการก่นแมลงจำพวกชอบอาศัยอยู่ในรูเช่น จีโปม จิ้งหรีด การขยี้เห็บหาเช่นกูดจีเสียมถาก แมลงจักจั่นขางไม้เหนียวๆที่ทำจาก ขางต้นโพธิ์ต้นหาดผสมน้ำมันขางใส่กระบอกไม้ไผ่เพื่อสำหรับ จุ่มน้ำขาง บริเวณปลายไม้ไผ่ยาวหรือไม้ลำปอข้างหนึ่งเพื่อไว้ตะ กับตัวหรือปีกจักจั่นที่เกาะส่งเสียงอยู่ตามต้นไม้วิธีการจับแมลง การเลือกใช้วิธีการที่เหมาะสมกับชนิดของแมลงการสังเกตการ ทดลองการเรียนรู้การปรับใช้		

สรุปผลการวิจัย การอภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

การวิเคราะห์และจัดหมวดหมู่เนื้อหาความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม เป็นการรวบรวมเนื้อหาวิเคราะห์เนื้อหาความรู้ จัดกลุ่มเนื้อหาความรู้ และกำหนดโครงสร้างความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม เพื่อนำไปใช้เป็นกรอบแนวคิดของระบบการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ซึ่งผู้วิจัยมีวิธี การดำเนินการวิจัย ดังนี้

การวิเคราะห์เนื้อหาความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ประชากรที่ใช้ในการศึกษา คือ งานวิจัยที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ที่ได้จากสำรวจข้อมูลจากฐานข้อมูล THAILIS ระบบฐานข้อมูลรายการบรรณานุกรม (OPAC) จากห้องสมุดสถาบันอุดมศึกษา และห้องสมุดสาขาวิจัยแห่งชาติ ที่ตีพิมพ์ระหว่างปี 2540-2552 จำนวน 185 รายชื่อ โดยผู้วิจัยได้นำรายงานวิจัยทั้งหมด มาวิเคราะห์เนื้อหาตัวเล่มโดยพิจารณาจากชื่อเรื่องของทรัพยากรสารสนเทศ ซึ่งพบว่าทั้งหมดมีเนื้อหาเกี่ยวกับภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม จากนั้นผู้วิจัยได้นำเรื่องที่ได้นำไปจัดกลุ่มตามเนื้อหา โดยให้เนื้อหาเดียวกันอยู่ด้วยกัน มาจัดลงในกลุ่มเนื้อหาได้ 5 กลุ่ม โดยใช้แนวคิดการจัดระบบความรู้ด้านเกษตรกรรมจากระบบทศนิยม ดิวอี้ และระบบหอสมุดรัฐสภาอเมริกัน (รายชื่อประชากรทรัพยากรสารสนเทศสรุปไว้ใน ภาคผนวกรายชื่อเอกสารวิเคราะห์งานวิจัย) หลังจากนั้นผู้วิจัยทำการวิเคราะห์เนื้อหาความรู้ (Content Analysis) ของทรัพยากรสารสนเทศแต่ละรายการ เพื่อศึกษารายละเอียดของเนื้อหาที่เป็นแนวคิด (Concept) และศัพท์ (Term) ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม โดยศึกษารายละเอียดเนื้อหาที่เป็นหัวข้อ แนวคิด ความหมาย และรายละเอียดของศัพท์และคุณลักษณะที่เกี่ยวข้องของเนื้อหา ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์เนื้อหาความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมที่เป็นแนวคิด ได้จำนวน 669 รายการ และเนื้อหาที่เป็นศัพท์ (Term) ได้จำนวนทั้งสิ้น 2,109 รายการ หลังจากตรวจสอบความซ้ำซ้อนของเนื้อหา ซึ่งผลการวิเคราะห์พบว่า

1. การจัดหมวดหมู่ความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม เป็นการจัดกลุ่มเนื้อหาความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมให้เป็นหมวดหมู่ที่แสดงขอบเขตและคุณลักษณะของเนื้อหาความรู้ ซึ่งผู้วิจัยได้ประยุกต์ใช้แนวทางการจัดหมวดหมู่ความรู้ (Knowledge Classification Approach) โดยผู้วิจัยได้นำเนื้อหาที่ได้จากการวิเคราะห์เนื้อหาความรู้ด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมมาจัดกลุ่มโดยให้คำศัพท์หรือแนวคิดที่เหมือนกันไว้ด้วยกัน วิเคราะห์ได้จำนวน 5 กลุ่ม (ดังที่ปรากฏในตารางที่ 3-30) เพื่อให้เนื้อหาความรู้เรื่องเดียวกันหรือ มีเนื้อหาที่ใกล้เคียงกันอยู่ด้วยกัน ซึ่งผู้วิจัยสามารถจัดกลุ่มความรู้ด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมได้ครอบคลุมความรู้ได้ครบถ้วน หลังจากการจัดกลุ่มเนื้อหาแล้ว ผู้วิจัยจะนำเนื้อหาแต่ละกลุ่มมาพิจารณาจำแนกและจัดลำดับความสัมพันธ์ระหว่างเนื้อหา โดยพิจารณาความสัมพันธ์ของเนื้อหาเพื่อจัดลำดับเนื้อหาความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมให้มีโครงสร้างตามลำดับขั้น (Hierarchical Structure) ผลของการจัดกลุ่มและจัดลำดับความสัมพันธ์ตามแนวทางดังกล่าว จะทำให้ผู้วิจัยสามารถกำหนดโครงสร้างความรู้ด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม (Knowledge Structure) ที่แสดงขอบเขตของ

เนื้อหาความรู้ด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม เป็นหมวด (Classes) หมวดย่อย (Sub-classes) ทั้งนี้ผลการศึกษาที่ได้จะนำไปวิเคราะห์คุณลักษณะพิเศษของความรู้ต่อไป

1.1 การวิเคราะห์คุณลักษณะของความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม

หลังจากการวิเคราะห์หมวดหมู่เนื้อหาความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ผู้วิจัยได้นำหมวดหมู่ความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมทั้ง 5 หมวด มาการวิเคราะห์คุณลักษณะพิเศษของความรู้ในแต่ละหมวดหมู่ รวมทั้งตรวจสอบแนวคิด ศัพท์ และความสัมพันธ์ของความรู้ในแต่ละหมวด โดยผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดการพัฒนออนโทโลยีเฉพาะ (Domain Ontologies) และแนวทางการจัดหมวดหมู่แบบแฟซิท (Facet Classification Approach) เป็นกรอบแนวคิดพื้นฐานในการวิเคราะห์คุณลักษณะพิเศษของแต่ละหมวด ทั้งนี้ผู้วิจัยจะวิเคราะห์คุณลักษณะของเนื้อหาบนพื้นฐานของตัวแบบการวิเคราะห์แฟซิท (Model of Facet Analysis) ที่เรียกว่า Simplified Model for Facet Analysis ของ Spiteri (1998) ซึ่งอธิบายขั้นตอนของการวิเคราะห์ไว้เป็น 7 ขั้นตอน คือ การกำหนดขอบเขตของเนื้อหาความรู้ การวิเคราะห์คุณลักษณะของเนื้อหาความรู้ การจัดกลุ่มเนื้อหาแฟซิท การแบ่งกลุ่มเนื้อหาแฟซิท การจัดโครงสร้างแฟซิท การจัดความสัมพันธ์ของเนื้อหาแฟซิท และการเรียงลำดับความสัมพันธ์ โดยผู้วิจัยได้กำหนดรายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะทั่วไปของการนำทฤษฎีของการวิเคราะห์แฟซิทไปใช้ในทางปฏิบัติ ดังนี้

1.1.1 การกำหนดขอบเขตของเนื้อหาความรู้ของการวิเคราะห์ (Subject Domain)

ผู้วิจัยได้นำคำอธิบายและข้อความที่ปรากฏในโครงสร้างความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมมาสังเคราะห์เพื่อจัดกลุ่มตามเนื้อหาความรู้ที่แสดงถึงขอบเขตเนื้อหาความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม โดยผู้วิจัยได้นำความรู้มาจัดกลุ่ม เป็น 5 หมวด ได้แก่ หมวดความรู้ด้านเกษตรกรรมทั่วไป หมวดการเพาะปลูก หมวดการเลี้ยงสัตว์ หมวดการประมง หมวดการล่าสัตว์

1.1.2 การเลือก/กำหนดคุณลักษณะ (Attribute) ที่บ่งชี้สาระสำคัญของความรู้

หลังจากจัดหมวดหมู่ตามเนื้อหาความรู้แล้ว ผู้วิจัยจะนำเนื้อหาความรู้แต่ละหมวดมาวิเคราะห์ตามการวิเคราะห์แฟซิท (Facet Analysis) โดยเอาคำที่อยู่ในเนื้อหาแต่ละหมวดมาวิเคราะห์ตามหลักการของแฟซิท ซึ่งมุมมองเชิงทฤษฎีของการวิเคราะห์แฟซิท คือ หลักการเลือกแฟซิท (Principle for Choice of Facets) ประกอบด้วยหลักการพื้นฐาน 7 ประการ ได้แก่ (1) ความแตกต่าง (Differentiation) (2) ความเกี่ยวข้อง (Relevance) (3) ความสามารถในการทำให้เกิดความแน่นอน (Accertainability) (4) ความคงทนถาวร (Permanence) (5) ความเป็นกลุ่มเดียวกัน (Homogeneity) (6) การแบ่งแยกอย่างเด็ดขาด (Mutual Exclusively) และ (7) กลุ่มพื้นฐาน (Fundamental Categories) พิจารณากลุ่มของแฟซิท (Facet Categories) บนพื้นฐานของ CRG Principle of Fundamental Categories ในการศึกษาเพื่อวิเคราะห์คุณลักษณะดังกล่าว ผู้วิจัยได้ดำเนินการดังนี้

1.1.1.1 การกำหนดนิยามของแฟซิท ซึ่งจะพิจารณาตามมุมมองเชิงทฤษฎี

(Theoretical Framework) ของ CRG ที่กำหนดกลุ่มพื้นฐานสำหรับใช้จำแนกเรื่อง (Subject) ของทุกสาขาวิชาได้ เนื่องจากกลุ่มพื้นฐานสามารถปรับเปลี่ยนได้ เพื่อให้เหมาะสมกับบริบทที่เปลี่ยนไปในแต่ละสาขาวิชา โดยเฉพาะถ้าเป็นกลุ่มความรู้เฉพาะด้าน ขณะเดียวกันรายละเอียดของการวิเคราะห์ก็ไม่

จำเป็นต้องมีความซับซ้อนมากขึ้น ต้องสามารถปรับเปลี่ยนคุณลักษณะให้สอดคล้องตามความจำเป็นของแต่ละระบบ ดังนั้นในการกำหนดนิยามสำหรับการวิเคราะห์คุณลักษณะความรู้ด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม จึงได้นำกลุ่มของแฟซิทของ CRG มาปรับใช้ให้เหมาะสมกับกับธรรมชาติของเนื้อหาความรู้ด้าน ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม โดยกำหนดนิยามของกลุ่มแฟซิท โดยอ้างอิงถึงเนื้อหาและบริบทของเรื่องที่มีอยู่ ในเนื้อหาความรู้ภูมิปัญญาเกษตรกรรมเป็นสำคัญ นอกจากนี้ในการวิเคราะห์กลุ่มของแฟซิทยังสามารถกำหนดกลุ่มแฟซิทที่เป็นพื้นฐานได้มากกว่า 1 เรื่อง โดยไม่จำเป็นต้องมีเพียงรายการเดียวที่เชื่อมโยงไปยังเรื่องที่มีอยู่ อันจะทำให้สามารถวิเคราะห์ปรากฏการณ์และคุณลักษณะของความรู้ได้ละเอียดและแม่นยำยิ่งขึ้น (Broughton, 2001) สำหรับกลุ่มแฟซิทพื้นฐาน (Fundamental Categories) ที่กำหนดนิยามประกอบด้วย Things (Entities) Theory & Philosophy Kinds Part Materials Properties Processes Operations Products Agents Patients Space และ Time

1.1.1.2 การวิเคราะห์แฟซิท หลังจากนั้นก็ผู้วิจัยจะทำการวิเคราะห์คุณลักษณะเนื้อหาความรู้ในแต่ละหมวด โดยนำคำที่ปรากฏในเนื้อหาความรู้แต่ละหมวดมาวิเคราะห์แฟซิท รวมทั้งคำอื่น ๆ ที่ปรากฏในเนื้อหาแต่ละหมวด มาวิเคราะห์ทีละคำ โดยพิจารณาตามกรอบนิยามคุณลักษณะที่กำหนดขึ้นของการจัดประเภทพื้นฐานดังกล่าว

1.1.1.3 การจัดกลุ่มแฟซิท หลังจากวิเคราะห์แล้ว ผู้วิจัยจะนำเนื้อหาที่ได้จากการวิเคราะห์แฟซิท มาวิเคราะห์โดยใช้โปรแกรม Microsoft Excel เพื่อพิจารณาว่าแต่ละหมวดมีเนื้อหาที่แสดงคุณลักษณะของแฟซิทใดบ้าง ซึ่งกลุ่มของแฟซิท (Facet) ที่ได้นี้จะนำไปวิเคราะห์นี้จะนำไปวิเคราะห์เพื่อจัดเป็นโครงสร้างความรู้ในลำดับต่อไป

1.1.2 หลังจากการวิเคราะห์แฟซิทแล้ว ผู้วิจัยจะนำแฟซิท (Facet) ที่ได้จากการวิเคราะห์ไปอธิบายร่วมกับหมวดหมู่ความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ที่กำหนดไว้ในโครงสร้างความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ซึ่งจะให้เห็นคุณลักษณะที่เฉพาะเจาะจงเพิ่มขึ้น เพื่อทำให้ของเขตเนื้อหาที่มีอยู่ในโครงสร้างความรู้ที่มีความเฉพาะเจาะจงยิ่งขึ้น โดยมีแนวทางในการพิจารณาดังนี้

1.1.2.1 การเลือกวิธีการจัดกลุ่มหรือการแบ่งแยกแนวคิด ซึ่งในการศึกษาจะพิจารณาความสัมพันธ์ เพื่อจัดลำดับเนื้อหาความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ให้มีโครงสร้างตามลำดับขั้น (Hierarchical Structure) ที่แสดงขอบเขตของเนื้อหาความรู้ด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมเป็นหมวด (Classes) หมวดย่อย (Sub-Classes) และหมู่ย่อย (Division) โดยจะพิจารณาตามลำดับเนื้อหาจากกว้างไปสู่เนื้อหาที่เฉพาะเจาะจงตามลำดับ (General to specific)

1.1.2.2 การจัดกลุ่มหรือแบ่งกลุ่มแนวคิดโดยพิจารณาคุณลักษณะเหมือนกันหรือต่างกัน (Common & Differentiating Attribute) ซึ่งในการศึกษานี้เป็นการจัดกลุ่มเนื้อหาโดยพิจารณาถึงคุณลักษณะพื้นฐานบางอย่างร่วมกัน เพื่อกำหนดเป็นข้อบ่งชี้ในการจำแนกหมวดย่อยหรือหมู่ย่อยอย่างเด่นชัด ซึ่งจะทำให้กลุ่มเนื้อหาที่กำหนดขึ้น อาจมีการแบ่งกลุ่มเป็นส่วน ๆ (Arrays) เช่น แบ่งกลุ่มชายหรือหญิงตามช่วงอายุ เป็นต้น เพื่อนำไปจัดแสดงเป็นตาราง (Tables) ในการจำแนกเนื้อหาในหมวดเดียวกันให้เด่นชัดยิ่งขึ้น

1.1.2.3 การจัดโครงสร้างโดยเรียงลำดับกลุ่ม กลุ่มย่อย และแยกแยะกลุ่มย่อย เป็นการจัดกลุ่มและจัดเรียงแนวคิดอย่างเป็นระบบอีกครั้ง ซึ่งในการศึกษานี้จำเป็นต้องเรียงลำดับกลุ่ม กลุ่มย่อย และแยกแยะกลุ่มย่อยอย่างเป็นระบบ โดยพิจารณาจัดลำดับ (An Order) ด้วยการผสมระหว่าง แนวคิดหรือศัพท์ที่ถูกจัดเป็นแฟซิท เรียกว่า Citation Order การศึกษาในขั้นนี้จึงต้องศึกษาและพิจารณา ความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดให้ชัดเจน เพื่อความถูกต้องของการจัดลำดับแนวคิด โดยพิจารณาตาม หลักการจัดเรียงลำดับของแฟซิทและจุดเน้น (Principle for Citation Order of Facets and Foci) ได้แก่ (1) หลักการจัดความต่อเนื่องตามความเกี่ยวข้อง (Relevant Succession) และ (2) หลักการเรียงลำดับแบบอื่นๆ เช่น การจัดลำดับตามช่วงเวลา (Chronological Order) การจัดลำดับตามอักษร (Alphabetical Order) เป็นต้น

1.1.3 ผลการศึกษาที่ได้จากการวิเคราะห์คุณลักษณะตามแนวคิดออนโทโลยี และ แนวทางการจัดหมวดหมู่แบบแฟซิทดังกล่าว จะนำไปสังเคราะห์ร่วมกับหมวดหมู่ความรู้ภูมิปัญญาด้าน เกษตรกรรม ที่กำหนดไว้ในโครงสร้างความรู้ด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม แล้วสรุปเป็นกรอบ แนวคิดของระบบการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม โดยอาศัยโครงสร้างความรู้ด้าน เกษตรกรรม คุณลักษณะของความรู้ที่ได้จากการวิเคราะห์แฟซิท เพื่อสร้างเป็นระบบการจัดระบบความรู้ ในภาพรวม ซึ่งรายละเอียดของการพัฒนารอบแนวคิดประกอบด้วยสาระสำคัญ 2 ส่วน คือ

1.1.3.1 กรอบแนวคิดของการสร้างระบบการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาด้าน เกษตรกรรม ซึ่งอธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับคุณลักษณะทั่วไปและหน้าที่ของระบบการจัดระบบ ความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม

1.1.3.2 โครงสร้างกรอบแนวคิดระบบการจัดระบบความรู้ด้านภูมิปัญญาด้าน เกษตรกรรม ซึ่งอธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับชื่อระบบ ขอบเขตความรู้ (Knowledge Domain) แผนการ จัดระบบความรู้ (Knowledge Organization System Scheme) และ คุณลักษณะพิเศษ (Auxiliaries Tables)

2. อภิปรายผลการวิจัย

2.1 ระบบการจัดระบบความรู้ด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม

จากผลการวิเคราะห์เนื้อหา การจัดหมวดหมู่ความรู้ และการวิเคราะห์คุณลักษณะ ความรู้ตามแนวคิดออนโทโลยีและแนวทางการจัดหมวดหมู่แบบแฟซิท พบว่า สามารถกำหนดเป็นระบบ การจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ที่เป็นระบบที่พัฒนาขึ้นบนพื้นฐานของกรอบแนวคิด สาขาวิชาเฉพาะด้าน (Discipline) ที่ชัดเจน ซึ่งเป็นผลที่ได้รับจากการศึกษา วิเคราะห์และสังเคราะห์ ขอบเขตของความรู้ที่มีอยู่ โดยนำแนวคิด (Concepts) และศัพท์ (Terms) ความรู้ภูมิปัญญาด้าน เกษตรกรรม ที่ปรากฏในรายงานวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมที่มีอยู่ในห้องสมุด จากนั้นนำ แนวคิดออนโทโลยี และแนวทางของการจัดหมวดหมู่แบบแฟซิท (Facet Classification Approach) มาเป็น พื้นฐานในการวิเคราะห์คุณลักษณะพิเศษของความรู้ เพื่อจัดกลุ่มความรู้และหาคุณลักษณะพิเศษของแต่ละ หมวด ผลที่ได้จากการศึกษานี้ ทำให้ผู้วิจัยสามารถสร้างเป็นระบบการจัดระบบความรู้ในภาพรวม ซึ่งมี

คุณลักษณะสำคัญที่แสดงถึง (1) ขอบเขตความรู้ (Knowledge Domain) (2) แผนการจัดระบบความรู้ (Knowledge Organization System Scheme) และ (3) คุณลักษณะพิเศษ (Auxiliaries Tables) ที่สามารถแสดงรายละเอียดเนื้อหาเฉพาะด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม จำนวน 34 ตาราง โดยคำนึงถึงคุณลักษณะตามความต้องการของระบบการจัดระบบความรู้ ทั้งในด้านเนื้อหาความรู้ (Content Requirement) ที่สามารถแสดงขอบเขตความรู้ด้าน ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมที่มีอยู่ ครอบคลุมเนื้อหา และสอดคล้องกับคุณลักษณะและหน้าที่ของระบบการจัดระบบความรู้ (Functional Requirement) ที่มีแผนการจัดหมวดหมู่ความรู้ที่โครงสร้างความรู้เป็นลำดับชั้นอย่างครบถ้วน และมีคุณลักษณะพิเศษ (Auxiliaries Tables) ที่มีวิธีการจำแนกคุณลักษณะความรู้เฉพาะภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ซึ่งจากผลการวิจัยที่ได้สามารถนำเสนอสู่ประเด็นสำคัญของการอภิปรายผลการศึกษา ดังนี้

2.1.1 ขอบเขตความรู้ของระบบการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม เป็นความรู้เฉพาะสาขาวิชา (Discipline) ซึ่งแสดงถึงขอบเขตเนื้อหาความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมที่มีแนวคิด (Concept) และศัพท์ (Term) ที่มาจากการจัดกลุ่มความรู้ โดยวิเคราะห์ความรู้ที่ปรากฏในเอกสารรายงานวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม แล้วนำไปจัดหมวดหมู่โดยใช้หลักการของการจัดหมวดหมู่ความรู้ (Classification Approach) ในระบบจัดหมู่ในปัจจุบัน ระบบ DC ระบบ LC ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของPrieto-Diaz แบบแผนการจัดหมวดหมู่ที่เกิดจากการปฏิบัติงานจริง (custom-made classification schemes) สร้างโดยการใช้กระบวนการที่เรียกว่า Literary Warrant (Vickery, 1960) ประกอบด้วยการเลือกกลุ่มตัวอย่างของชื่อเรื่องหนังสือจากทรัพยากรในห้องสมุดที่ได้จัดหมวดหมู่แล้ว การจัดทำรายการของแต่ละคำศัพท์ที่นำมาจากชื่อหนังสือ การจัดกลุ่มคำศัพท์ที่สัมพันธ์กันในหมวดหมู่หรือคลาส (classes) และการจัดหมวดหมู่ แบบแผนการจัดหมวดหมู่ (classification scheme) ที่ใช้ร่วมกัน จะเห็นได้ว่ากระบวนการดังกล่าวมีการกำหนดขอบเขตความรู้ (domain) และมีเป้าหมายเพื่อใช้สำหรับทรัพยากรสารสนเทศ การเลือกคำศัพท์ (term) และความสัมพันธ์ของคำศัพท์สามารถพิจารณาด้วยภาษาที่เฉพาะในขอบเขตความรู้ (domain specific language)

2.1.2 แบบแผนการจัดระบบความรู้ด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม จากผลการศึกษา จะเห็นว่าแบบแผนนี้เป็นโครงสร้างความรู้ (Knowledge Structure) ที่แสดงให้เห็นถึงวิธีการจัดกลุ่ม วิธีการแบ่งแยกแนวคิด และการจัดลำดับความสัมพันธ์ของความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม โดยเฉพาะ ซึ่งเป็นแบบแผนที่เกิดขึ้นจากแนวทางการศึกษาบนพื้นฐานของกรอบแนวคิดเชิงทฤษฎีการจัดหมวดหมู่แบบแฟชิต ที่มีความละเอียด มีความชัดเจน และมีความสามารถในการจัดเนื้อหาที่มีความหมายเกี่ยวข้องกันไว้ด้วยกัน (Semantic Relation) นอกจากนี้แบบแผนนี้ยังได้จัดโครงสร้างในลักษณะของหมวดหมู่ ซึ่งจะช่วยอำนวยความสะดวกให้กับผู้ใช้ในการเลือกแนวคิดและลดข้อจำกัดในการค้นหาหรือคัดเลือกเนื้อหาที่มีความสัมพันธ์กันได้ คุณลักษณะดังกล่าวนี้เป็นที่ยอมรับว่ามีความสำคัญต่อการจัดระบบความรู้ในทุกสาขาวิชา เพราะสามารถแสดงความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดและสะท้อนลักษณะของการจัดลำดับของความรู้ของศาสตร์แต่ละสาขาวิชาได้ ขณะเดียวกันวิธีการแสดงความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ ยังอยู่บนพื้นฐานของหลักฐานหรือเหตุผล (Literary Warrant) ที่เป็นข้อค้นพบจากการศึกษา (Bachel &

Coleman, 2002) และมุ่งเน้นที่จะเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของสิ่งที่เกี่ยวข้องทั้งหมดไว้ด้วยกัน (Principle of Containing Relation) โดยจัดความสัมพันธ์ภายในหมวดให้เป็นหมวดย่อย หมู่ย่อย จัดความสัมพันธ์จากเนื้อหาใหญ่ไปหาเนื้อหาย่อย จัดเนื้อหาส่วนใหญ่ให้เป็นส่วนย่อย และจัดความสัมพันธ์ของหมวดที่มีความสัมพันธ์กันไว้ด้วยกัน ที่สำคัญการจัดแสดงเนื้อหาเป็นหมวด (Classes) หมวดย่อย (Sub-classes) และหมู่ย่อย (Division) ของเนื้อหาความรู้ด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมจากกว้างไปสู่เนื้อหาที่เฉพาะเจาะจง (General to specific) เช่นนี้ ได้สะท้อนให้เห็นว่าความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม เป็นสาขาวิชาเฉพาะ (Discipline) ที่จำเป็นต้องมีแนวทางในการจัดลำดับความสัมพันธ์ที่แสดงความเป็นเอกภาพ แสดงลักษณะเฉพาะของความสัมพันธ์ที่มีอยู่ และแสดงความลึกซึ้งของเนื้อหาที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันและกัน

เมื่อพิจารณารายละเอียดในแบบแผนการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ซึ่งประกอบด้วย 5 หมวด 15 หมวดย่อย และคุณลักษณะเฉพาะ 34 ลักษณะ จะเห็นว่า แบบแผนนี้เป็นผลวิจัยที่บ่งชี้ได้อย่างชัดเจนว่าเนื้อหาความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมมีความเฉพาะเจาะจงและมีคุณลักษณะพิเศษเฉพาะที่สามารถจำแนกคุณลักษณะพิเศษได้อย่างเด่นชัด โดยโครงสร้างหมวดหมู่สามารถแสดงลำดับเนื้อหาความรู้ของกลุ่มความรู้ สามารถแสดงความสัมพันธ์ทางเนื้อหาวิชาการ และสามารถแสดงเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกันไว้ด้วยกัน นอกจากนี้ภายใต้โครงสร้างนี้ยังสามารถจัดแสดงเนื้อหาในลักษณะของตารางหมวดหมู่ เพื่อแสดงหมวด หมวดย่อย หมู่ย่อย และแสดงความสัมพันธ์โดยการย่อหน้าภายใต้หมวดแต่ละหมวด ซึ่งเอื้อต่อการนำไปเป็นเครื่องมือสำหรับการสื่อความหมาย ที่จะช่วยอำนวยความสะดวกให้กับผู้ใช้ในการเลือกแนวคิดหรือรายละเอียดที่สัมพันธ์กันทางความหมายได้ อันเป็นคุณลักษณะพื้นฐานของการจัดลำดับอย่างเป็นระบบ (Systematic Order) ของระบบการจัดหมวดหมู่ของห้องสมุดทุกประเภท (Broughthon, 2006)

ผลการวิจัยดังกล่าว เป็นส่วนสำคัญที่สามารถใช้เป็นหลักฐาน (Literary warrant) ในการอธิบายแนวคิดของการจัดระบบความรู้ ซึ่งสามารถอธิบายได้เป็น 2 ประเด็น คือ (1) เป็นหลักฐานที่แสดงแนวคิดของการจัดระบบความรู้สาขาวิชาเฉพาะ (Discipline) โดยคำนึงถึงเนื้อหาและการทำงานของกลุ่มคนในสาขาวิชา เนื่องจากแนวทางและกระบวนการศึกษาตามแนวคิดนี้ สามารถสะท้อนคุณลักษณะสำคัญของความรู้เฉพาะด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมได้ ทำให้สามารถใช้แสดงขอบเขตความรู้ด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ที่มีความเฉพาะเจาะจง ครอบคลุมทั้งด้านเกษตรกรรมพื้นฐาน การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ การประมง การล่าสัตว์ (2) เป็นหลักฐานที่ใช้เป็นกรอบแนวคิดของความรู้เฉพาะด้าน ซึ่งสามารถนำไปใช้แสดงคุณลักษณะความรู้ ภาษา และลักษณะทางวรรณกรรมได้อย่างเฉพาะเจาะจง ดังจะเห็นได้แบบแผนระบบการจัดระบบความรู้ (Knowledge Organization System Scheme) ด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้ ประกอบด้วยโครงสร้างความรู้ (Knowledge Structure) กลุ่มความรู้ (Knowledge Domain) หมวด (Classes) หมวดย่อย (Sub-classes) และคุณลักษณะพิเศษทางด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมโดยเฉพาะ คุณลักษณะพิเศษของความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม จากการศึกษา พบว่าสามารถวิเคราะห์และจำแนกคุณลักษณะพิเศษ 34 ตาราง โดยกำหนดเป็นตารางสำหรับใช้ประกอบกับ

การจัดหมวดหมู่ ได้แก่ ชื่อภูมิภาค ชื่อจังหวัด ชื่ออำเภอ และชื่อทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น ชื่อกลุ่มชาติพันธุ์ ชื่อชนิดพันธุ์ไม้ ขนาดของไม้ผล บริเวณที่ให้ดอกผล ระดับของธาตุ ประเภทเครื่องมือในงานเกษตรกรรม ชื่อปราชญ์ชาวบ้าน พิธีกรรม การปลูกพืชตามลักษณะสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ พืชอาหาร พืชอาหาร จำแนกตามคุณค่าทางอาหารทางโภชนาการ กลิ่นและรสชาติ พืชผักพื้นบ้านจำแนกตามการบริโภค พืชอาหาร จำแนกตามวิธีการปรุงผักพื้นบ้าน เคล็ดลับการปรุงอาหารผักพื้นบ้าน พืชผักพื้นบ้านจำแนกตามส่วนของพืชผักที่นำไปใช้ประโยชน์

พันธุ์พืชผักพื้นบ้าน วิธีการปลูกพืชผักพื้นบ้าน ความเชื่อข้อห้าม การพยากรณ์เกี่ยวกับพืชผักพื้นบ้าน พืชผักพื้นบ้านที่ให้สี พืชสมุนไพร พืชสมุนไพรรักษาตามอาการของโรค พืชสมุนไพรที่ใช้เป็นยาภายนอก พืชสมุนไพรที่ป้องกันควบคุมและกำจัดศัตรูพืช พืชสมุนไพรที่มีกลิ่นหอม พืชผักป่า พืชผักป่า สัตว์ป่า พืชผักป่า เป็นต้นผลการวิจัยดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าแนวคิดออนโทโลยี และแนวทางการจัดหมวดหมู่แบบแฟซิท สามารถใช้จำแนกรายละเอียดย่อยของความรู้เฉพาะด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ออกมาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น นอกจากนี้ผลการจำแนกคุณลักษณะพิเศษในลักษณะเช่นยังมีความสอดคล้องกับการแจกแจงคุณลักษณะพิเศษของระบบ DC และ LC เพียงแต่มีรายละเอียดที่ต่างกัน คือ สามารถอธิบายลักษณะเฉพาะของรูปร่างด้านเกษตรกรรมที่ชัดเจน ซึ่งบางคุณลักษณะที่พบจากงานวิจัยเหล่านี้ยังไม่ปรากฏในรายละเอียดของระบบทั้ง 2 ระบบดังกล่าว

โดยสรุปแล้วคุณลักษณะพิเศษของรูปร่างด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ที่ได้จากการศึกษา เป็นผลการศึกษาที่สะท้อนบทบาทและความสำคัญของการวิเคราะห์แฟซิท (Facet Analysis) ที่สามารถนำมาเป็นพื้นฐานในการที่จะวิเคราะห์เนื้อหา จัดกลุ่มเนื้อหา และทำให้โครงสร้างความรู้แบบลำดับชั้นมีคุณภาพมากขึ้น เพราะสามารถวิเคราะห์เนื้อหาในระดับย่อย เพื่อสร้างคุณลักษณะพิเศษของเนื้อหาที่สามารถนำไปเพิ่มเติมรายละเอียดของหมวดได้ เพื่อที่จะเชื่อมโยงรายละเอียดหรือประเด็นย่อย ๆ ของความรู้ที่มีอยู่ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น อีกทั้งทำให้สามารถลดข้อจำกัดและเพิ่มคุณภาพของโครงสร้างความสัมพันธ์แบบลำดับชั้น (Hierarchical Structure) ช่วยลดข้อจำกัดของการจัดหมวดหมู่เนื้อหาเรื่องเดียวกันที่อาจกระจายไปหลาย ๆ หมวด รวมไปถึงลดข้อจำกัดในการจัดเรียงลำดับที่แน่นอน ทำให้ไม่ละเลยปรากฏการณ์ที่เป็นแนวคิดหรือหัวข้อย่อย ๆ ในบางประเด็น สอดคล้องกับงานวิจัยของ Buchel & Coleman, (2002) Broughton & Slavic (2007) Rosati, Lai, & Gnoli (n.d.) Uddin & Janecek (n.d.) ที่ได้นำแนวทางนี้มาศึกษารายละเอียดของเนื้อหาความรู้ของสาขาวิชาเฉพาะด้าน เป็นต้น การใช้แนวทางการจัดหมวดหมู่แบบแฟซิทในการวิเคราะห์คุณลักษณะของระบบการจรรบความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม เป็นแนวทางที่อาศัยหลักการวิเคราะห์และสังเคราะห์ (Analytico-Synthesis Principle) และตัวแบบการวิเคราะห์แฟซิท (Model of Facet Analysis) ที่มีมุมมองเชิงทฤษฎีที่สามารถใช้เป็นแนวทางการศึกษาเพื่อสร้างแบบแผนการจัดหมวดหมู่สำหรับความรู้เฉพาะวิชา ทำให้นักวิชาการหลากหลายสาขาวิชาได้นำไปพัฒนา ขยาย ปรับปรุง และใช้เป็นแนวทางของแบบแผนการจัดหมวดหมู่หลายระบบ ซึ่งจากการศึกษาตามแนวทางดังกล่าวสามารถอภิปรายผลการศึกษาได้ดังนี้

1.การประยุกต์ใช้แนวทางการจัดหมวดหมู่แบบเฟซิท จากการศึกษา พบว่า สามารถจำแนก ลักษณะเฉพาะของความรู้ออกมาได้อย่างชัดเจนมากขึ้น ทำให้ผู้วิจัยสามารถจัดระบบตามหลักการพื้นฐานของการจัดหมวดหมู่จากเนื้อหาที่กว้างไปยังเนื้อหาที่เฉพาะเจาะจงได้ (General to Specific) เนื่องจากพื้นฐานของทฤษฎีเฟซิทสามารถใช้เป็นทฤษฎีพื้นฐานในการจัดหมวดหมู่ความรู้ได้หลากหลายสาขาวิชา มีกรอบแนวคิดเชิงทฤษฎีที่สามารถปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับบริบทของความรู้ต่าง ๆ (Dynamic Theory) ทำให้เห็นองค์ประกอบของความจริงและสะท้อนสิ่งที่เป็นความจริงอันใหม่ได้ (Broughton & Slavic, 2007; Gnoli, et al., 2007; Kumar, 1985) และสอดคล้องกับงานวิจัยอื่น ๆ ที่ใช้แนวทางการจัดหมวดหมู่แบบเฟซิทในการจัดระบบความรู้ เพื่อแสดงขอบเขตของความรู้ และความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในความรู้ต่าง ๆ เช่น Uddin & Janecek (n.d.) ศึกษาโดยนำระบบ Facet Classification System ไปใช้เพื่อจัดหมวดหมู่และจัดระบบสารสนเทศบนเว็บ Broughton (2006) ศึกษาผลลัพธ์ของการใช้ Facet Classification System และ Faceted Analytical Approach ในการพัฒนาระบบการค้นคืนสารสนเทศทางด้านมนุษยศาสตร์ เป็นต้น

2.การใช้ตัวแบบการวิเคราะห์เฟซิทในการวิเคราะห์คุณลักษณะของความรู้ จากการใช้ตัวแบบ Simplified Model for Facet Analysis ของ Spiteri (1998) ซึ่งในการเลือกใช้หลักการเลือกเฟซิท (Principle for Choice of Facets) เป็นสำคัญ เนื่องจากเป็นตัวแบบที่เกี่ยวข้องการวิเคราะห์รายละเอียดของแนวคิดเพื่อแบ่งแยกแนวคิดเป็นส่วน ๆ แล้วประเมินความเหมาะสมของการแบ่งแยกแนวคิดให้มีความชัดเจน บนพื้นฐานของการแบ่งแยกแนวคิดให้มีความชัดเจนและความละเอียดเพียงพอต่อการนำไปจัดเป็นกลุ่มเฟซิท (Denton, 2007) ผลการศึกษาในส่วนนี้ พบว่า ความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม มีคุณลักษณะที่สามารถได้ 34 ตาราง ชื่อภูมิภาค ชื่อจังหวัด ชื่ออำเภอ และชื่อทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น ชื่อกลุ่มชาติพันธุ์ ชื่อชนิดพันธุ์ไม้ ขนาดของไม้ผล บริเวณที่ให้ดอกผล ระดับของธาตุ ประเภทเครื่องมือในงานเกษตรกรรม ชื่อปราชญ์ชาวบ้าน พิธีกรรม การปลูกพืชตามลักษณะสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ พืชอาหาร พืชอาหาร จำแนกตามคุณค่าทางอาหารทางโภชนาการ กลิ่นและรสชาติ พืชผักพื้นบ้านจำแนกตามการบริโภค พืชอาหาร จำแนกตามวิธีการปรุงผักพื้นบ้าน เคล็ดลับการปรุงอาหารผักพื้นบ้าน พืชผักพื้นบ้าน จำแนกตามส่วนของพืชผักที่นำไปใช้ประโยชน์ พันธุ์พืชผักพื้นบ้าน วิธีการปลูกพืชผักพื้นบ้าน ความเชื่อ ข้อห้าม การพยากรณ์เกี่ยวกับพืชผักพื้นบ้าน พืชผักพื้นบ้านที่ให้สี พืชสมุนไพร พืชสมุนไพรรักษาตามอาการของโรค พืชสมุนไพรใช้เป็นยาภายนอก พืชสมุนไพรที่ป้องกันควบคุมและกำจัดศัตรูพืช พืชสมุนไพรที่มีกลิ่นหอม พืชผักป่า พืชผักป่า สัตว์ป่า พืชผักป่า เป็นต้น คุณลักษณะของการจำแนกเป็นคุณลักษณะพิเศษเฉพาะของเนื้อหาความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ซึ่งเป็นวิธีการที่มีประโยชน์ต่อการแสดงความสัมพันธ์ภายในเนื้อหาความรู้เรื่องเดียวกัน สามารถใช้สำหรับจัดโครงสร้างความรู้ที่แสดงให้เห็นถึงเนื้อหาความรู้เป็นกลุ่ม ๆ ตามลำดับชั้น เพื่อจำแนกเนื้อหาหลักหลั่นจากเนื้อเรื่องกว้างๆ ไปสู่เรื่องแคบ ตามหลักการของการจัดหมวดหมู่ความรู้ (Principle of Knowledge Organization)

3.การใช้หลักการเลือกเฟซิท (Principle for Choice of Facets) จากการศึกษาวิเคราะห์คุณลักษณะของความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม บนหลักการพื้นฐาน 7 ประการ ได้แก่ ความแตกต่าง

(Differentiation) ความเกี่ยวข้อง (Relevance) ความสามารถในการทำให้เกิดความแน่นอน (Accertainability) ความคงทนถาวร (Permanence) ความเป็นกลุ่มเดียวกัน (Homogeneity) การแบ่งแยกอย่างเด็ดขาด (Mutual Exclusively) และกลุ่มพื้นฐาน (Fundamental Categories) ซึ่งเลือกใช้แฟซิท (Facet Categories) บนพื้นฐานของ CRG Principle of Fundamental Categories 13 กลุ่ม ได้แก่ Things, Theory & Philosophy, Kinds, Part, Materials, Properties, Processes, Operations, Products, Agents, Patients, Space และ Time พบว่ากลุ่มของแฟซิทของ CRG นั้นเป็นกลุ่มของแฟซิทที่มีประสิทธิภาพต่อการวิเคราะห์คุณลักษณะของความรู้ เป็นกลุ่มของแฟซิทที่มีการนำไปประยุกต์และปรับใช้สาขาวิชาต่าง ๆ เนื่องจากสามารถใช้อธิบายคุณลักษณะของปรากฏการณ์ สามารถใช้วิเคราะห์ศัพท์ของความรู้ด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม และสามารถที่จัดกลุ่มหรือปรับเปลี่ยนชื่อให้เหมาะสมกับสภาวะแวดล้อมของแต่ละบริบทเฉพาะได้เป็นอย่างดี

โดยสรุปแล้วแบบแผนการจัดระบบความรู้ที่เกิดขึ้นจากการศึกษาครั้งนี้ สะท้อนให้เห็นบทบาทสำคัญของแนวทางการจัดระบบความรู้ กล่าวคือ ในส่วนของการกำหนดเนื้อหาและขอบเขตแนวทางการจัดหมวดหมู่แฟซิท มีการเลือกวิธีการจัดกลุ่มหรือการแบ่งแยกแนวคิด ที่แสดงขอบเขตของเนื้อหาความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมเป็นหมวด (Classes) หมวดย่อย (Sub-classes) โดยการจัดกลุ่มหรือแบ่งกลุ่มแนวคิดจะพิจารณาถึงคุณลักษณะเหมือนกันหรือต่างกัน (Common & Differentiating Attribute) ส่วนการจัดโครงสร้างโดยเรียงลำดับกลุ่ม กลุ่มย่อย และแยกแยะกลุ่มย่อยพิจารณาจัดลำดับ (Citation Order) โดยพิจารณาตามหลักการของแฟซิท อย่างไรก็ตามในส่วนของการวิเคราะห์กลุ่มคำศัพท์ที่สัมพันธ์กันในหมวดหมู่หรือคลาส (Classes) และจัดความสัมพันธ์ระหว่างกันด้วยภาษาเฉพาะในขอบเขตความรู้ เพื่อนำเสนอแนวคิดและกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง ตามตัวแบบที่กำหนดวิธีการจัดลำดับแนวคิด และมาตรฐานของการจัดเรียง และการกำหนดสัญลักษณ์และวิธีการให้สัญลักษณ์อย่างมีตรรกะตามแนวทางของแฟซิทนั้น ยังต้องมีการศึกษาต่อไป เนื่องจากการศึกษาในส่วนนี้เป็นเพียงการพัฒนากรอบแนวคิด ซึ่งหากพิจารณามุมมองของการพัฒนาระบบการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม การศึกษาครั้งนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของระบบในระดับแนวคิด (Idea Plane) ที่มุ่งเน้นการวิเคราะห์วิเคราะห์และจัดกลุ่มแนวคิดของเนื้อหา ดังนั้นการศึกษาในลำดับถัดไปจึงควรมุ่งเน้นการศึกษาระดับภาษา (Verbal Plane) และระดับสัญลักษณ์ (Notation Plane) เพื่อจัดลำดับศัพท์ให้มีความถูกต้อง และกำหนดสัญลักษณ์ที่เหมาะสมต่อการใช้งานจริงต่อไป

3. ข้อจำกัดของงานวิจัย

งานวิจัยครั้งนี้เป็นการเริ่มต้นพัฒนาระบบการจัดระบบความรู้ด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ซึ่งในความเป็นจริงแล้วมีรายละเอียดที่ซับซ้อน นับตั้งแต่การรวบรวมเนื้อหาความรู้ การจัดกลุ่มความรู้ การจัดโครงสร้างความรู้ การตรวจสอบความรู้ การจัดลำดับความสัมพันธ์ แต่ในการศึกษาครั้งนี้เป็นเพียงการพัฒนากรอบความคิดของระบบในระดับความคิดเท่านั้น โดยมุ่งเน้นที่จะสร้างกรอบแนวคิดที่จะใช้เป็นพื้นฐานของการจัดระบบความรู้ด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ทำให้

เห็นกระบวนการในการจัดระบบความรู้ที่คำนึงคุณลักษณะความรู้เฉพาะภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม เพื่อกำหนดโครงสร้างของระบบการจัดระบบความรู้ด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรมที่แสดงคุณลักษณะเฉพาะได้ชัดเจนยิ่งขึ้น จึงยังไม่ได้ดำเนินการจัดกลุ่มความรู้ภายใต้แต่ละหมวด โดยการสร้างศัพท์ควบคุม (Control Vocabulary) อย่างสมบูรณ์ และยังไม่ได้กำหนดกฎเกณฑ์และสัญลักษณ์ของระบบ ด้วยเหตุนี้ระบบการจัดระบบความรู้บนพื้นฐานของกรอบแนวคิดที่พัฒนาขึ้นมานี้ จึงยังไม่ใช้ระบบที่สมบูรณ์ เป็นเพียงกรอบแนวคิดที่ได้จากการศึกษาวิเคราะห์ขอบเขตของความรู้จากแนวคิด (Concepts) หรือศัพท์ (Terms) ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ตามที่ปรากฏในงานวิจัยด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม ที่มีอยู่ในฐานข้อมูล THAILIS ระบบฐานข้อมูลรายการบรรณานุกรม (OPAC) จากห้องสมุดสถาบันอุดมศึกษา และห้องสมุดสาขาวิจัยแห่งชาติ ที่ตีพิมพ์ระหว่างปี 2540-2554 เท่านั้น คำศัพท์ทุกคำที่ได้นำมาจัดระบบ เป็นคำศัพท์ที่ได้มาจากการอ่านวิเคราะห์จากเอกสารจริงทั้งหมด ความรู้ทั้งหมดที่จัดอยู่ในแต่ละหมวดยังไม่มีการตรวจสอบจากผู้เชี่ยวชาญทางด้าน ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม เพียงแต่ว่าในขณะที่จัดหมวดหมู่ความรู้ ถ้าศัพท์คำไหนไม่เข้าใจ จะปรึกษาผู้เชี่ยวชาญเป็นเรื่อยๆ ไป ดังนั้นในระยะต่อไป กระบวนการและโครงสร้างจากงานวิจัยนี้ จึงควรได้รับการประเมินจากผู้เชี่ยวชาญด้านภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม อีกครั้ง ก่อนที่จะนำไปใช้งานในสถานการณ์จริง ทั้งในแง่ของความถูกต้องในเชิงโครงสร้าง และความถูกต้องของคำอธิบายเนื้อหาความรู้ในแต่ละหมวดหมู่ นอกจากนี้หากพิจารณาในมุมมองของการพัฒนาระบบการจัดระบบความรู้ของ Ranganathan แล้ว การศึกษาครั้งนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของในระดับแนวคิด (Idea Plane) เท่านั้น ดังนั้นในลำดับถัดไปจึงควรมีการศึกษาในระดับภาษา (Verbal Plane) โดยนำรายละเอียดของกรอบความคิดไปตรวจสอบความถูกต้องของความรู้ และสร้างเป็นศัพท์ควบคุมในแต่ละหมวดให้ชัดเจน รวมทั้งพัฒนาเป็นกฎเกณฑ์ของระบบในระดับสัญลักษณ์ (Notation Plane) เพื่อใช้สำหรับจัดลำดับศัพท์ให้มีความถูกต้อง และกำหนดสัญลักษณ์ที่เหมาะสม (Notation) เพื่อประโยชน์ในการใช้งานจริงในลำดับต่อไป

บรรณานุกรม

- กฤษณา วงษาสันต์ และคณะ. 2542. วิถีไทย. กรุงเทพฯ : เชิร์ชเวฟ เอ็ดดูเคชั่น.
- กาญจนา แก้วเทพ. 2548. เมื่อสี่มองส่องและสร้างวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : ศาลาแดง.
- คณะทำงานกลุ่มวิเคราะห์ทรัพยากรสารสนเทศ ห้องสมุดสถาบันอุดมศึกษา. 2547
หัวเรื่องสำหรับหนังสือภาษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- ครรชิต พิระภาค. 2549. พลวัตของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรน้ำและที่ดินในเขตป่า
บุงป่าทาม ในลุ่มน้ำมูลตอนกลาง. เชียงใหม่ : วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชา
ภูมิศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- จันทร์ดีป ฟูเฟื่อง และคณะ. 2546. คนหาปลา: ชีวิตคนบนพื้นน้ำบ้านพะเยา. พะเยา: อุษาการพิมพ์.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. 2543. ภูมิปัญญาอีสาน. มหาสารคาม: โครงการตำรา คณะมนุษยศาสตร์และ
สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- _____. 2543. ภูมิปัญญาแห่งอีสาน: รวบรวมความอีสานคดีศึกษา. มหาสารคาม:
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- _____. 2538. วิเคราะห์ภูมิปัญญาอีสาน. มหาสารคาม: โรงพิมพ์สิริธรรม ออฟเซ็ท.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. 2531. การถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสาน ทิศทางหมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ:
เจริญวิทย์การพิมพ์.
- ชัยมงคล สุวพณิช. 2514. คู่มือการเรียนรู้ วิชาเกษตร 1 หลักการกลไกกรรม วิชาเกษตร 2 หลักพืช
กรรมวิชาเกษตร 5 แนวการสอนเกษตรกรรม. กรุงเทพฯ: บรรณกิจเทรดดิ้ง
- ชาติรี เจริญศิริ และคณะ. 2547. ประสบการณ์กับการจัดการความรู้. กรุงเทพฯ: สถาบันส่งเสริมการ
จัดการความรู้เพื่อสังคม.
- ชาญพงษ์ ถูกจิตร์. 2542. สมุนไพรกับการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชนบทของอำเภอเมือง
จังหวัดพะเยา. เชียงใหม่: ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับ
สิ่งแวดล้อม. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. 2537. วัฒนธรรมกับความหลากหลายทางชีวภาพ. ใน วิวัฒน์ คติธรรมนิธัม
บรรณาธิการ. ความหลากหลายทางชีวภาพกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน. พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่น.
- เดชา ศิริภัทร. 2551. เส้นทางเกษตรกรรมยั่งยืน. กรุงเทพฯ: มูลนิธิชีววิถี(ไบโอไทย).
- นภาพรณ หะวานนท์. 2545. ประเด็นการวิจัยเกี่ยวกับระบบการสร้างความรู้ของชุมชน. ใน เอกสาร
ประกอบการอบรมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง ทิศทางการสร้างความรู้จากท้องถิ่นด้วยงานวิจัยใน
ศตวรรษใหม่. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุน สนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค.

- นิคม ชมพูลง. 2542. ชุดฝึกอบรมด้วยตนเอง การสร้างและพัฒนาหลักสูตรโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นกลุ่มการทำงานและพื้นฐานอาชีพ. พิมพ์ครั้งที่ 2. มหาสารคาม: อภิชาตการพิมพ์.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2547. แนวทางการแก้ไขปัญหาความยากจนและเศรษฐกิจพอเพียง. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
- _____. 2544. “ภูมิปัญญาท้องถิ่น”. มติชนสุดสัปดาห์. 1101: 47.
- _____. 2536. การศึกษาของชาติกับภูมิปัญญาท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พลับ ลิขชิง.
- ประเวศ วะสี. 2537. ความสำเร็จในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัจจัยสำคัญอยู่ที่องค์กรชาวบ้านและมหาชนในสถานการณ์สิ่งแวดล้อมไทย แนวโน้มสู่วิกฤติรอบด้าน. กรุงเทพฯ: มูลนิธิคิดกลั่นใจ.
- _____. 2536. การศึกษาชาติกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พลับ ลิขชิง.
- _____. ประเวศ วะสี. 2530. การสร้างภูมิปัญญาไทยเพื่อการพัฒนา. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- ปราณี ดันตยานบุตร. 2550. ภูมิปัญญาไทย. กรุงเทพฯ: คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. 2539. ภูมิปัญญานิเวศวิทยาชนพื้นเมือง: กรณีชุมชนในป่าทุ่งใหญ่นเรศวร. กรุงเทพฯ: โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ.
- พรชัย ปรีชาปัญญา และวารินทร์ จิระสุขทวีกุล. 2543. “ภูมิปัญญากะเหรี่ยงเกี่ยวกับความยั่งยืนระบบนิเวศป่าไม้ต้นน้ำและวนเกษตร”. วารสารเกษตร. 16(3): 281-290.
- ยศ สันตสมบัติ. 2546. พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา เศรษฐกิจภาคเหนือ. เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน.
- _____. 2542. ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์.
- _____. 2540. มนุษย์กับวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ระนิต ณ พัทลุง. 2539. ศึกษาภูมิปัญญาด้านการเกษตรของหรรณ หมดหลี. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- รัตน์ บัวสนธิ์. 2535. การพัฒนาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นกรณีศึกษาชุมชนแห่งใดแห่งหนึ่งในเขตภาคกลางตอนล่าง. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์ดุสิตบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยและพัฒนา. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

วิจิต ถิ่นวัฒนากุล และคณะ. 2546. การจัดการทางเลือกให้เหมาะสมกับการผลิตทางการเกษตร เพื่อลดการใช้สารเคมี (ปุ๋ยเคมี) พื้นที่ต้นน้ำกว๊านพระยา. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ. 2539. เกษตรกรรมทางเลือก: ความหมาย ความเป็นมา และเทคนิควิธี. กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี.

วิลาศ วุวงศ์. 2548. เมทาดาทา. แหล่งที่มา <http://www.ii.mahidol.ac.th/seminar22nd/present/vilas.pdf> [9 กันยายน 2551].

เวกวรรณ นักร้อง. 2541. การศึกษาการจัดการศึกษาเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในโรงเรียน ประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการศึกษาจังหวัดชัยภูมิ กรณีศึกษากลุ่มไทยลาว. ขอนแก่น: วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สมนึก ชัชวาลย์ และ บานจิตร์ สายรอกำ. 2547. ภูมิปัญญาเกษตรกรรมพื้นบ้านล้านนา. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สหทัย วิเศษ. 2540. ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มอีกป่าศรีถ้อย ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สามารถ จันทร์สุรีย์. 2538. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์หมู่บ้าน.

สีลาภรณ์ บัวสาย. 2547. บทสังเคราะห์งานวิจัยด้านชุมชน. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุน การวิจัย.

สุนทรีย์ สุตนพัฒน์, จรรย์ ปัญญาวัฒน์โร และพร พ่วงกิม. 2515. หลักกลไกกรรม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ.

สุเมธ ดันติเวชกุล และคณะ. 2544. ข้าวในศิลปะและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: มูลนิธิข้าวไทย.

สุริยา สมุทรคุปต์ และพัฒนา กิตติอาษา. 2542. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในหลักสูตรชนบทศึกษา.

นครราชสีมา: สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.

_____. 2536. สืบบ้านคลองเมือง: รวบรวมความมานุษยวิทยาของชาวอีสาน. นครราชสีมา: สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยสุรนารี.

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. 2551. ภูมิปัญญาไทย. แหล่งที่มา <http://www.thaiwisdom.org> [2 กันยายน 2553].

_____. 2541. แนวทางส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา. กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี.

อนุชาติ พวงสำลี และอรทัย อาจอ่ำ (บรรณาธิการ). 2539. การพัฒนาเครื่องชีวิตคุณภาพชีวิตและสังคมไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อบเชย วงศ์ทอง. 2542. พฤติกรรมการบริโภคอาหารพื้นบ้านภาคใต้. ใน: เพ็ญภาพ ทรัพย์เจริญ, กัญญา ดิวิเศษ และกัมกัร วิวัฒนพานิช, บรรณาธิการ. รวบรวมความการประชุมวิชาการ เรื่องผักพื้นบ้านและอาหารพื้นเมือง 4 ภาค. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.

- อังกูล สมคะเน. 2535. สภาพและปัญหาการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้พัฒนาหลักสูตรโรงเรียน
ประถมศึกษา สังกัดสำนักงานประถมศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์
ครุศาสตรมหาบัณฑิต. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2544. มิติทางสังคมไทยและปัญหาการมีส่วนร่วมของประชาชนในประเทศไทย. ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช. และคณะ. **ธรรมภิบาล : การมีส่วนร่วมของประชาชน
และกระบวนการทางสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพฯ: สายธาร.
- อารียา เสวตามร. 2542. ฝ่าป่าข้าว: บทสะท้อนวิถีคิดของชุมชน. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2544. ภาพรวมภูมิปัญญาไทย: ภูมิปัญญาชาวบ้านกับกระบวนการเรียนรู้และ
การปรับตัวของชาวบ้าน. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง.
- _____. 2544. ภูมิปัญญาอีสาน. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้ง.
- _____. 2541. ภูมิปัญญาชาวบ้าน: วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้-แก้ปัญหาของชาวบ้านไทย.
กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา.
- _____. 2540. ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค: วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง และคณะ. 2546. ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความรู้. กรุงเทพฯ: อมรินทร์
พริ้นติ้ง.
- เอี่ยม ทองดี. 2551. วัฒนธรรมข้าว : พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา เทคโนโลยี
ของอดีต ประเพณีในปัจจุบัน ตำนานแห่งอนาคต. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหิดล.
- _____. 2541. “มรดกธรรมชาติกับภูมิปัญญาพื้นบ้าน”. วารสารภาษาและวัฒนธรรม. 17(2):
49-72.
- Aparicio, A. S., Farias, O. L. M. & Santos, N.D. 2005. Applying ontologies in the integration of
heterogeneous relational databases. In Meyer, T. & Orgun M. (Eds). **Australasian
Ontology Workshop (AOW 2005)**. Sydney. Conferences in Research and Practice in
Information Technology (CRPIT).
- Benjamin V.R and Gomez-Perez. 2000. **Knowledge System Technology :Ontologies and
Pproblem Solving Methods**. N.P.: [n.p.].
- Berkes, F. 1993. Traditional ecological in perspective. In Inglis, J. (ed.). **Traditional Ecological
Knowledge: Concepts and Cases International Program on Traditioanl Ecological
Knowledge; International Development Research Center**. pp.1-9.
Canada: Ottawa Printing.
- Broughton, V. 2006. TheNeed for a faceted classification as the basis of all methods of
information retrieval. **Aslib Proceedings: New Information Perspective**. 58 (1/2): 49-72.

- Denny, M. 2002. **Ontology Building: A Survey of Editing Tools**. Available from:
<http://www.xml.com/lpt/a/2002/11/06/ontologies.html> [2008 May 22].
- Dewey, Melvil. 1989. **Dewey Decimal Classification and Relative Index**. 20th ed. New York:
Forest Press.
- Foucault, Michel. 2002. **Archaeology of Knowledge**. London: Routledge.
- Geertz, Clifford. 1983. **Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology**.
New York: Basic Books.
- Gomez-Perez, A., Fernandez-Lopez and M. & Corcho, O.. 2004. Ontological engineering with
examples from the areas of knowledge management, e-Commerce and the Semantic
Web. In **Advanced Information and Knowledge Processing**. N.P.: Springer,
- Grenier, Louise. 1998. **Working with Indigenous Knowledge: A guide for Researchers:
International Development Research Center**. Canada: Ottawa Printing.
- Guarino, N. 1995. "Formal ontology, conceptual analysis and knowledge representation".
International Journal of Human-Computer Studies. 43: 625–640
- Fensel, D. 2001. Ontologies and electronic commerce. **IEEE Intelligent Systems**. 16 (1): 8-14.
_____. 2004. **Ontologies: A Silver Bullet for Knowledge Management and Electronic
Commerce**. Berlin: Springer_Verlag.
- Hjorland, B. 2007a. **Classification**. Available from:
http://www.db.dk/bh/lifeboat_ko/CONCEPTS/classification.htm [207 July 27].
- _____. 2007b. **Concept in Knowledge Organization (KO)**. Available from:
http://www.db.dk/bh/lifeboat_ko/CONCEPTS/concept_in_knowledge_organizatio
[2007 July 27].
- _____. 2007c. Knowledge Organization (KO). Available from:
http://www.db.dk/bh/lifeboat_ko/CONCEPTS/knowledge_organization.htm
[2007 July 27].
- _____. 2008. "What is Knowledge Organization(KO)?"'. **Knowledge Organization**.
35(2/3): 86-101.
- Hjorland, B., Pedersen, K. N. 2005. "A substantive theory of classification for information
Retrieval". **Journal of Documentation**. 61(5): 582-597.
- _____. 2005. **Classification Theory**. Available from:
[http://www.db.dk/bh/lifeboat_ko/CONCEPTS/Hjorland%20&%20Nissen_2005_summary
%20of%20arguments.htm](http://www.db.dk/bh/lifeboat_ko/CONCEPTS/Hjorland%20&%20Nissen_2005_summary%20of%20arguments.htm) [2007 July 27].

- Jones, D., Bench-Capon, T., & Visser, P. 1999. **Methodologies for ontology development. In Proceedings of IT&KNOWS conference, XV IFIP world computer congress.** Available from: <http://www.iet.com/Projects/RKF/SME/methodologies-for-ontology-development.pdf> [2006 March 17].
- Keyes, Charles F. 1978. **Ethnography and Anthropological Intrepretation in the Study of Thailand** . N.P.: n.p.
- Kumar, K. 1985. **Theory of Classification.** New Delhi: Vani educational Book.
- McGuinness, D.L. 2001. Ontologies come of age. *In* Fensel, D., Hendler, J., Lieberman, H. & Wahlster, W. (Eds). **The Semantic Web: Why, What, and How.** N.P: MIT Press.
- Merriam-Webster's Collegiate Dictionary. 2004. **Springfield.** Mass.: Merriam-Webster.
- Preechapanya, P. 1996. **Indegenous Ecological Knowledge about the Sustainability of Tea Garden in the Hill Evergreen Forest of Northern Thailand.** Bangor: Ph.d. Thesis, School of Agricultural and Forest Science, University of Wakes. Studer,R. Benjamins.
- R. & Fensel, D. 1998. “ Knowledge engineering : principles and methods”. **Data and Knowledge Engineering.** 25(1/2): 161-119.
- Uschold, M. 1996. **Building Ontologies: Towards a Unified Methodology.**Edinburgh: The University of Edinburgh. Available from: <http://citeseer.nj.nec.com/uschold96building.html> [2012 October 17].
- Uschold, M. 1996. Building ontologies: towards a unified methodology. *In* **16th Annual Conf. of the British Computer Society Specialist Group on Expert Systems, Cambridge, UK.** Available from: <ftp://ftp.aiai.ed.ac.uk/pub/documents/1996/96-es96-unified-method.ps.gz>. [2006 October 17].
- Uschold, M. and King, M. 1996. Towards a methodology for building ontologies. *In* **IJCAI-95 Workshop on Basic Ontological Issues in Knowledge Sharing, Montreal, Canada.** Available from: <http://citeseer.ist.psu.edu/uschold95toward.html> . [2006 October 17].
- Walker, D.H. 1994. **A knowledge-Based System Approach to Agroforestry Research and Extension.** UK.: Ph.d. Thesis. University of Wales.
- Wolfe, J. Bechard, C. Cizek, P. and Cole, D. 1992. **Indigenous Knowledge and Resource Management Systems.** Guelph, Canada: University of Guelph.

**เอกสารประกอบการวิเคราะห์ความรู้ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม
จำแนกตามกลุ่มความรู้ 5 กลุ่ม**

1. เกษตรกรรม

- เกษม เพ็ชรสังข์ และคณะ. 2552. โครงการศึกษาแนวทางวิจัยและพัฒนาเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่
จังหวัดพังงา. พังงา: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว. ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น.
- ดาวรุ่ง แซ่โศก และคณะ. 2554. โครงการศึกษาการฟื้นฟูอาชีพเกษตรกรรมเพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชน
บ้านระกา ตำบลโคกเพชร อำเภอบางขัน จังหวัดศรีสะเกษ. ศรีสะเกษ : สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย.
- นุจรี ใจประกอบ. 2553. กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการปรับใช้ภูมิปัญญา
ท้องถิ่นเพื่อการพึ่งตนเองทางการเกษตรของชุมชนท่ามะไฟหวาน ตำบลท่ามะไฟหวาน
อำเภอแก่งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ. มหาสารคาม: วิทยานิพนธ์ปริญญา รัฐศาสตรมหาบัณฑิต
สาขารัฐศาสตร์. มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.
- นิสาร์ตน์ วารณากิจกุล. 2546. ภูมิปัญญาท้องถิ่นของกลุ่มเกษตรกรในตำบลไผ่เชิง อำเภอดม
พราน จังหวัดนครปฐม. กรุงเทพฯ: สถาบันราชภัฏธนบุรี.
- ปัญญา เมืองรี. 2518- 2009. การศึกษากระบวนการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น: ศึกษากรณี
เครือข่ายศูนย์กิจกรรมธรรมชาติ จังหวัดระยอง. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปิยะ สงวนสิน. 2542. ภูมิปัญญาชาวบ้านในการทำเกษตรกรรมทางเลือกแบบผสมผสานในจังหวัด
ฉะเชิงเทรา. กรุงเทพฯ: คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- พงษ์ธร ชยาตุลชาติ. 2546. ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการทำเกษตรยั่งยืนบนที่สูงของชาวอาข่า
อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย. กรุงเทพฯ : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- พงศ์ธร โพธิ์พลศักดิ์. 2546. การพัฒนากระบวนการถ่ายทอดความรู้ในชนบทของครูภูมิปัญญาไทย
ด้านเกษตรกรรม. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต สาขาการศึกษานอกระบบ
โรงเรียน. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พรม จาระณะ และคณะ. 2553. รายงานผลการศึกษาโครงการศึกษารูปแบบการลดต้นทุนการผลิต
พืชเศรษฐกิจเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน: กรณีศึกษาพืชเศรษฐกิจ 3 ชนิด ข้าว อ้อย มัน
ลำปะหลัง ตำบลหูกานบ อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์. บุรีรัมย์: สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย สกว..
- พัชรินทร์ คำแปง. 2546. การเกษตรเพื่อวิถีชีวิตที่ยั่งยืนในความหมายและเงื่อนไขที่หลากหลายของ
เกษตรกร: กรณีศึกษาสมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ ตำบลแม่ทา กิ่งอำเภอแม่อน จังหวัด
เชียงใหม่. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

พิชิตชัย แสงศรีสาร. 2552. การจัดการความรู้เรื่องเกษตรอินทรีย์ของเครือข่ายเกษตรกรในจังหวัด

ขอนแก่น. ขอนแก่น: วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาการพัฒนา.
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ไพเราะ ศิริการ. 2552. การศึกษารูปแบบการใช้เกษตรชีวภาพที่เหมาะสม เพื่อเป็นแนวทางในการลด

ต้นทุนการผลิตและสร้างความปลอดภัยให้กับสุขภาพของเกษตรกรชาวสวนผลไม้

ต.ตะปอน อ.ขลุง จ.จันทบุรี. จันทบุรี: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

มานะ ถนอมภูวนาด. 2542. ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นทางการเกษตร. ลพบุรี: คณะวิทยาศาสตร์และ

เทคโนโลยี สถาบันราชภัฏเทพสตรี.

ยศ สันตสมบัติ. 2544. ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่าง

ยั่งยืน. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ระนิต ณ พัทลุง. 2539. ศึกษาภูมิปัญญาด้านการเกษตรของหอน หมัดหลี่. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์ศิลปศา

สตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ละมัย วงศ์ลาศ. 2553. ผลการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เรื่องการทำปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพของนักเรียน

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ที่สอนโดยวัฏจักรการสืบเสาะหาความรู้ 5Es. ขอนแก่น: รายงาน
การศึกษาอิสระปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

วรรณทิภา ปัญญากรณ์ และคณะ. 2552. โครงการศึกษาเกษตรทางเลือกอย่างยั่งยืนของเครือข่าย

เกษตรอินทรีย์ลุ่มน้ำลี้จังหวัดลำพูน. ลำพูน: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

วรารักษ์ หลวงมณี. 2545. การจัดการสารสนเทศภูมิปัญญาชาวบ้านของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน

ภาคอีสาน. ขอนแก่น: วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาบรรณารักษศาสตร์และ
สารสนเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

วิเชียร ฝอยพิกุล. 2552. ภูมิปัญญาเกษตรอินทรีย์นครราชสีมา : โครงการวิจัยการพัฒนามาตรฐาน

ผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์จังหวัดนครราชสีมา. นครราชสีมา: มหาวิทยาลัยราชภัฏ
นครราชสีมา.

วีระพล สรสิทธิ์ และคณะ. 2553. ระบบไร่เกษตรกรรมยั่งยืนแบบผสมผสานในพื้นที่ ป่าดงอี้อยและ

มันสำปะหลังบ้านดงดิบ ตำบลหนองใหญ่ อำเภอโพธารอง จังหวัดร้อยเอ็ด. ร้อยเอ็ด:

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

สมนึก ชัชวาล และบานจิตร สายรอกำ. 2547. การศึกษาภูมิปัญญาเกษตรกรรมพื้นบ้านล้านนา.

เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สมนึก ชัชวาล, เมธี พะยอมยงค์ และวิชุดา มาตันบุญ. 2548. การศึกษาภูมิปัญญาเกษตรกรรม

พื้นบ้านล้านนาเพื่อพัฒนาสังคมไทย. เชียงใหม่: สถาบันวิจัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

- สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตกาฬสินธุ์. 2545. **ประมวลรายงานการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง เทคโนโลยีชีวภาพเพื่อการพัฒนาเกษตรกรรมไทย ภายใต้คำขวัญ นวัตกรรมเกษตรอินทรีย์ จากภูมิปัญญาไทยสู่สากล**. กาฬสินธุ์: สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตกาฬสินธุ์
- สุวิธาน พัฒนาไพรวัลย์ และคณะ. 2545. **การจัดการศึกษาเพื่อฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นชุมชนปากเอะญอ หมู่บ้านใหม่พัฒนา อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่**. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สุนทร สารวรรณ. 2543 . **บทบาทของสถาบันอุดมศึกษาในการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นทางการเกษตร**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม.
- อู๊ด โยหาเคน และคณะ. **โครงการวิจัยรูปแบบการเกษตรที่เหมาะสมกับชุมชนบ้านหัวขัว ตำบลท่าช้างคล้อง อำเภอดงหลวง จังหวัดเลย**. เลย: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. **การจัดการทรัพยากรป่า 27**
- กฤตกร กล่อมจิต, สุณีย์ กวีสราศัย, และฉันทนา กล่อมจิต. 2543. **การศึกษาองค์ความรู้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการดำเนินชีวิต แบบพึ่งพาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- จักษณ รัตนวรรณ. 2541. **ภูมิปัญญาชาวบ้านเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชนของชาวอำเภอห้วยผึ้ง จังหวัดกาฬสินธุ์**. มหาสารคาม: ปริญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา กลุ่มสังคมศาสตร์. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- จิราภา จารุวัฒน์. 2546. **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับขบวนการจัดการป่าชุมชน : กรณีศึกษาป่าชุมชนตำบลแม่ดาว อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก**. พิษณุโลก: วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา. มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- จิราภา จารุวัฒน์. 2546. **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับขบวนการจัดการป่าชุมชน: กรณีศึกษาป่าชุมชนตำบลแม่ดาว อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก**. ตาก: วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา. มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- ชลลธร จูเจริญ. 2544. **ภูมิปัญญาพื้นบ้านของเกษตรกรในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ บริเวณลุ่มน้ำแม่ทะลาย อำเภอเมืองตาก จังหวัดเชียงใหม่**. เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต เกษตรศาสตร์ สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตร. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ดำรงศักดิ์ มะโนแก้ว และคณะ. **โครงการวิจัย รูปแบบการประยุกต์ใช้วัฒนธรรมป่าดงหอย ในการจัดการป่าต้นน้ำป่าสัก กรณีศึกษา : บ้านตาตเลี้ยว และ บ้านลำพระ ต.อู่โป อ.ด่านซ้าย จ.เลย**. เลย: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว.
- นิยม วงศ์พงษ์คำ และกัจวัฒน์ แสนศรีระ. **ภูมิปัญญาพื้นบ้านศาลผีปู่ตา อำเภอสีชมพู จังหวัดขอนแก่น**. ขอนแก่น: สาขาศิลปศึกษา คณะศึกษาศาสตร์. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ทัศนีย์ หิรัญวงษ์. 2546. การถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านนิเวศวิทยาของชาวกระเหรี่ยงในพื้นที่อุทยาน

แห่งชาติอินทนนท์. เชียงใหม่: การค้นคว้าแบบอิสระ สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

พงษ์ศักดิ์ กษประเสริฐ. 2548. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าต้นน้ำอิสระ:

กรณีศึกษาตำบลแม่มาเรื่อ อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา. เชียงใหม่: ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

พรชัย ปรีชาปัญญา. 2544. ภูมิปัญญาพื้นบ้าน: เกี่ยวกับระบบนิเวศบนเกษตรบนแหล่งต้นน้ำลำธาร

ในภาคเหนือ. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยลุ่มน้ำดอยเชียงดาว กลุ่มลุ่มน้ำส่วนวิจัยและพัฒนาสิ่งแวดล้อมป่าไม้.

พรพิศ แสนชัย. 2546. ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม

จังหวัดมหาสารคาม. มหาสารคาม: วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา. มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.

พระกฤษติ์ สุนันดา. 2548. การประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชนบ้านป่า

ติงหลวง ตำบลเชิงดอยอำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วัชรินทร์ ติยะศ. 2545. ปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนในการ

จัดการทรัพยากรป่าไม้โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น. เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการวิจัยและพัฒนาท้องถิ่น. สถาบันราชภัฏเชียงใหม่.

ศูนย์วิจัยและพัฒนาการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำแบบบูรณาการ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

มหาวิทยาลัยขอนแก่นและเครือข่ายภาคีวิจัย. 2550. วิถีชีวิตพอเพียงอย่างยั่งยืนของเกษตรกรด้วยการจัดการป่าฟื้นฟูบนที่นาตามภูมิปัญญาในเขตกิ่งแห้งแล้ง. ขอนแก่น: ศูนย์วิจัยและพัฒนาการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำแบบบูรณาการ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. มหาวิทยาลัยขอนแก่นและเครือข่ายภาคีวิจัย.

ส่วยจิ โหม่ง สังขวิมล. โครงการ การใช้ภูมิปัญญา “ลือกาเวาะ” ในการดูแลรักษาพื้นที่หาอยู่หากิน

ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านสะเนฟอง ต.ไล่ว่า อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี. กาญจนบุรี: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สมเกียรติ อุ่นท้าว. 2549. การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของประชาชนบ้านฝาง อำเภอกระนวน จังหวัด

ขอนแก่นในการอนุรักษ์ป่าชุมชน. ขอนแก่น: วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมศึกษา. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สัททยา วิเศษ. 2540. ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำ ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มอัคร

ป่าศรีถ้อย ตำบลศรีถ้อย อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์พัฒนารัฐบาลบริหารมหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- สัมฤทธิ์ ผิวคุ้ม. 2545. ภูมิปัญญาชาวบ้านในการประกอบอาชีพ: กรณีศึกษาเครือข่ายวนเกษตรและ
ป่าชุมชนภาคตะวันออก จังหวัดฉะเชิงเทรา. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์พัฒนาแรงงานและ
สวัสดิการมหาดบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สิริพรรณ ทองปัสโน. 2548. การศึกษาภูมิปัญญาชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในเขตอุทยาน
แห่งชาติเขาลำดวน อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์
การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาการมัธยมศึกษา. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สุชาติ บุรีรัตน์. 2553. การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนบ้านหนองหัวคน
ตำบลหนองหมื่นถ่าน อำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด. มหาสารคาม: วิทยานิพนธ์ปริญญา
ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษา. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สุวรรณ บงศ์บุตร และคณะ. 2550. โครงการ การนำภูมิปัญญาไทยบ้านสู่กระบวนการมีส่วนร่วมใน
การอนุรักษ์และฟื้นฟูทุ่งพินัน บ้านดงสาร ตำบลโพธิ์งาม อำเภออากาศอำนวย จังหวัด
สกลนคร. สกลนคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สุพจน์ หล้าจ่า. 2548. ภูมิปัญญาของราษฎรในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ กรณีศึกษา ชุมชนบ้าน
แสนเจริญใหม่ ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย. กรุงเทพฯ: สถาบันบัณฑิต
พัฒนบริหารศาสตร์.
- โสภิตา ยงยอด. 2544. การศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านอีสานในการอนุรักษ์ป่าดอนปู่ตา: ชุมชนบ้าน
คอนสารพัฒนา ตำบลวังแสง อำเภอแกดำ จังหวัดมหาสารคาม. มหาสารคาม:
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา. สถาบันราชภัฏมหาสารคาม.
- อนุชิต ธวัช. 2551. ภูมิปัญญาการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชนเผ่าพื้นเมืองในเขตพื้นที่ตำบลป่า
ตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย. ขอนแก่น: รายงานการศึกษาอิสระปริญญา
รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- อิสรภาพ มาเรือน. 2550. ภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าและน้ำตำบลไหล่นาน อำเภอ
เวียงสา จังหวัดน่าน. น่าน: วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการ
บริหารและพัฒนา ประชาคมเมืองและชนบท. มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิตถ์.
- อุบลรัตน์ งามตา และคณะ. การศึกษาองค์ความรู้และระบบนิเวศน์พื้นที่บ้านในป่าชุมชนเขาโต๊ะ เพื่อ
จัดทำแหล่งเรียนรู้เรื่องระบบนิเวศน์น้ำในพื้นที่พรมต้องแร็ก กรณี บ้านเขาโต๊ะ
ต. บักได อำเภอพนมดงรัก จ.สุรินทร์. สุรินทร์: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว.
- เอกราช ไชยศิลป์. 2547. การจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยภูมิปัญญาท้องถิ่นของชนเผ่าปกะเกะอยู่ใน
พื้นที่ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่สะป๊อก จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาบริหารการพัฒนา. มหาวิทยาลัยแม่โจ้.

- สุวรรณา ขาวทอง และคณะ. 2551. โครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านอาชีพชุมชนที่ไม่ทำลาย
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมบ้านโนนสูง ตำบลโคกประดิม อำเภอน้ำยืน จังหวัด
อุบลราชธานี. อุบลราชธานี: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว..
- กลุ่มออมทรัพย์กึ่งกลุ่มน้ำหลังสวน. 2544. สถานภาพ องค์ความรู้เรื่องพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ที่ใช้
ประโยชน์เป็นอาหาร และยาสมุนไพรในพื้นที่ลุ่มน้ำหลังสวน โดย องค์การชุมชน. ชุมพร:
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว..
- เกษม สุขสวัสดิ์. 2546. ภูมิปัญญาชาวบ้านวิถีชีวิตเกษตรชุมชนพึ่งตนเอง: ศึกษาเฉพาะกรณีศูนย์
รวมสวนเห็ดบ้านอรัญญิก ตำบลกระทุ่มล้ม อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดนครปฐม. กรุงเทพฯ:
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา.
- จักรวรรดิ สุภวัฒน์วิโรจน์. 2551. ปัจจัยเชิงนิเวศไฟฟ้า และภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อการเกิดดอกเห็ดเพาะ
ในตำบลเมืองนะ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาการใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน.
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เฉลิมชนม์ บุญเกียรติสก. 2555. ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ ความ
หลากหลายทางชีวภาพของอาหารธรรมชาติ ในป่าเมี่ยง:กรณีศึกษาบ้านปางมะโอ ตำบล
แม่ทะ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต.
สาขาการใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นิรันดร์ คำบุญ. 2548. พลวัตภูมิปัญญาพื้นบ้านในเรื่องอาหารป่า : กรณีศึกษาบ้านแก่งศิลา ตำบล
เขื่อนอุบลรัตน์ อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น. ขอนแก่น: วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาการพัฒน. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ปวีณภัตสรณ์ คล้าศิริ. 2547. ภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านอาหาร: กรณีศึกษา บ้านเต่านอ ตำบลศิลา อำเภอ
เมือง จังหวัดขอนแก่น. ขอนแก่น: วิทยานิพนธ์สาขารณสุขศาสตรมหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- กฤษฎา เข้าวัวทิน และคณะ. 2545. รายงานการวิจัยเรื่องการถ่ายทอดเทคโนโลยีสู่ชุมชนเพื่อพัฒนา
ผลิตภัณฑ์ภูมิปัญญาจากท้องถิ่นในเขตจังหวัดเชียงราย. ลำปาง: มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง.
ชาติรี มีฤทธิ์ และคณะ. 2545. การพัฒนาฐานข้อมูลเครื่องทุนแรงทางการเกษตรภูมิปัญญาท้องถิ่น.
พิษณุโลก: วิทยานิพนธ์ปริญญาวิศวกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิศวกรรมเครื่องกล. คณะ
วิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- ณภพ ศรีวิชัย. 2550. การสร้างและหาประสิทธิภาพของบทเรียนวิทยาศาสตร์ท้องถิ่น ระดับ
การศึกษาขั้นพื้นฐานช่วงชั้นที่ 3 เรื่องการผลิตข้าวกล้องหอมมะลิ โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น
และเทคโนโลยีพื้นบ้านของตำบลน้ำใจ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง. ลำปาง: วิทยานิพนธ์ครุสา
ศตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิทยาศาสตร์ศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง.

- ณัฐพร อินทุมาร. 2546. การเปลี่ยนแปลงและการสืบเนื่องของการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นสร้างเครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิตและการเก็บรักษาข้าว : ศึกษากรณี หมู่ 3 บ้านดอนบุปผาราม ตำบลบ้านกร่าง อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี. กรุงเทพฯ: สาขาชนบทศึกษาและการพัฒนา. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ธนสิทธิ์ จันทะวี. 2541. เทคโนโลยีพื้นบ้านในสังคมเกษตรกรรมของภาคอีสาน ในกรณีศึกษา จังหวัดขอนแก่น จังหวัดนครราชสีมา จังหวัดสุรินทร์ จังหวัดศรีสะเกษ และจังหวัดอุบลราชธานี. ขอนแก่น: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- วีระพงษ์ แสงชูโต. 2545. รายงานการวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์เครื่องมือทางการเกษตรพื้นบ้านทางวิทยาศาสตร์ในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย. เชียงใหม่: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อมลนัฐ นัตรตระกูล และ ปิยพงศ์ บางใบ. 2542. การรวบรวมเทคโนโลยีการเกษตรพื้นบ้านของเกษตรกร ในจังหวัดพิจิตร. เพชรบูรณ์: สถาบันราชภัฏเพชรบูรณ์.
- จักรพงษ์ สงวนชม. 2549. ภูมิปัญญาและการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรดิน: กรณีศึกษาหมู่บ้านกะเลา ตำบลหมื่นศรี อำเภอลำดอง จังหวัดสุรินทร์. สุรินทร์: วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังคมศาสตร์ เพื่อการพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์.
- ประกาศิต หงส์พิเศษ. 2545. การพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการที่ดินเพื่อการเกษตรบนพื้นที่สูง: กรณีศึกษาบ้านหล่อย ตำบลป่าตึง อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย. เชียงใหม่: รายงานการศึกษาอิสระศิลป ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ประเสริฐ ตระการศุภกร. การสืบทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบการทำไร่หมุนเวียนของชุมชนเผ่ากะเหรี่ยง. เชียงใหม่: ศึกษาสาตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ปริญญานนท์ ทองคำ. 2550. การเชื่อมโยงภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับดินและการใช้ประโยชน์ที่ดินในชุมชนบ้านแพะ ตำบลบ่อทอง อำเภอกองแสนขัน จังหวัดอุดรดิษฐ์. เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พิชัย จินาพันธ์. 2544. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้: กรณีศึกษาชุมชนลุ่มน้ำแม่เทย อำเภอมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วรรณช แก่นกล้า. 2544. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ดินและน้ำของเกษตรกร จังหวัดแพร่.

เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต เกษตรศาสตร์ สาขาวิชาการส่งเสริม
การเกษตร มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สุวิทย์ วรรณศรี. 2554. การเชื่อมโยงภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับดิน กับการใช้

ประโยชน์ของที่ดินในชุมชน. เพชรบูรณ์: มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์.

การจัดการทรัพยากร-น้ำ 16

กนกพันธุ์ พรรณเกียรติ. 2546. ภูมิปัญญาในเวศท้องถิ่นของชาวป่าเมี่ยงเกี่ยวกับระบบนิเวศลุ่ม

น้ำภูเขา: กรณีศึกษาบ้านปางมะโอ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่. กรุงเทพฯ: ปริญา
วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการบริหารทรัพยากรป่าไม้. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

เฉลิม อินสม และคณะ. 2552. โครงการ “การศึกษารวบรวมองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นใน

การจัดการทรัพยากรน้ำแม่ก๊ด ต.เชียงดาว อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่. เชียงใหม่: สำนักงาน
กองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว..

ครรชิต พิระภาค. 2549. พลวัตของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรน้ำและที่ดินในเขต

ป่าบุ่งป่าทาม ในลุ่มน้ำมูลตอนกลาง. เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาภูมิศาสตร์. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

แดง คำวี และคณะ. 2553. การศึกษาวิถีชีวิตชนชาติพันธุ์เกี่ยวกับการฟื้นฟูปลาลุ่มน้ำมูนบ้านใหญ่

ตำบลเมือง คง อำเภอรามิไส จังหวัดศรีสะเกษ. ศรีสะเกษ: สำนักงานกองทุนสนับสนุน
การวิจัย สกว..

ประกิต มณีวัฒนเศรษฐ์. 2546. ภูมิปัญญาในเวศเกี่ยวกับการจัดการลุ่มน้ำของชาวลี บ้านห้วย

ทรายขาว จังหวัดน่าน. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริการ
ทรัพยากรป่าไม้. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

พงษ์พันธ์ พรรณวงษ์ และคณะ. 254-. โครงการศึกษาองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการ

ทรัพยากรลุ่มน้ำ ห้วยเสนงเพื่อพัฒนาหลักสูตรการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชน บ้านหนอง
ใหญ่ ต. หนองใหญ่ อ.ปราสาท จ.สุรินทร์. สุรินทร์: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
สกว..

พรพรรณ แซ่หลิม. 2544. ภูมิปัญญาพื้นบ้านปกายอเกี่ยวกับการจัดการลุ่มน้ำ: กรณีศึกษาบ้าน

แฮใต้ หมู่ 9 ตำบลหินฝน อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์ปริญา
วิทยาศาสตร มหาบัณฑิตบัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

พัชรินทร์ ลาภานันท์ และคณะ. 2547. ภูมิปัญญาอีสานในการจัดการน้ำ: กรณีศึกษาเขตลุ่มน้ำชี

ตอนต้น. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

- พะเยาว์ นาคำ. 2549. ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำขนาดเล็ก : กรณีศึกษาฝายบ้านวังสาว ตำบลวังสาว อำเภอภูพาน จังหวัดขอนแก่น. ขอนแก่น: วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาการพัฒนาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- วรพล วัฒนเหลืออรุณ. 2544. การท่องเที่ยวเชิงเกษตรในระบบเหมืองฝายของภูมิปัญญาชาวบ้าน: กรณีศึกษา หมู่บ้านห้วยอีค่าง ตำบลแม่วิน อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: รายงานการศึกษาอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วัลทนา ภูมา. 2547. ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำบ้านป่าสักหวง ตำบลจันทวี อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย. เชียงราย: วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย.
- สรศักดิ์ เสนาพร ไพร. 2553. ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ น้ำ ดิน ป่า กรณีศึกษา: ภูมิปัญญา 37 ประการ ของชาวปกากะญอบ้านแม่ชะปู่ ตำบลบ่อแก้ว อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนากุมิสังคมอย่างยั่งยืน. มหาวิทยาลัยแม่โจ้.
- สโรชินี แก้วธานี. 2552. การประยุกต์ใช้ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ เพื่อบูรณาการภูมิปัญญาการจัดการน้ำในชุมชนสายอารยธรรมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : กรณีพื้นที่รอบเขาพนมรุ้งและบริเวณใกล้เคียง. ขอนแก่น: วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการรับรู้จากระยะไกลและระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สุจินต์ สิมารักษ์ และคณะ. 2547. ภูมิปัญญาในการจัดการน้ำ: กรณีศึกษาเขตลุ่มน้ำชีตอนปลาย. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สุรพงษ์ คงดัดดี. 2552. การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการจัดการน้ำเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจสังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมของชุมชนลุ่มน้ำลำตะคอง จังหวัดนครราชสีมา. มหาสารคาม: วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สุวิทย์ นิยมมาก. 2547. กระบวนการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำแม่สลอง บ้านจะบู่ อำเภอมะพราง จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: การศึกษาอิสระปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- บานจิตร์ สายรอกำ. 2541. บทบาทผู้หญิงกับรูปแบบการจัดการพื้นที่บ้าน กรณีศึกษา บ้านใหม่สันติสุข กิ่งอำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน. เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

2. การกลีกรรรม/การเพาะปลูก

กมลธสรณ์ ยอดกำลัง และคณะ. 2554. การถอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาการทำนาข้าวเหนียว ตำบลห้าง

จักรวาล อำเภอลำดอง จังหวัดลำปาง. ลำปาง: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว..

จักรวาล จันทรหัตถ์. 2554. ภูมิปัญญาท้องถิ่นชาวฮาลในเขต เทศบาลตำบลปลาไหลอำเภวาริชภูมิ

จังหวัดสกลนคร. ขอนแก่น: วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น. มหาวิทยาลัยขอนแก่น

จันจิรา ทิพย์วงศ์. 2552. การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นทางด้านวิทยาศาสตร์มาใช้ในการจัดกิจกรรมการ

เรียนรู้รายวิชาวิทยาศาสตร์เพิ่มเติม เรื่อง นาข้าวเหนียวสันป่าตอง. เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิทยาศาสตร์ศึกษา. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ชัยณรงค์ นามนาเมือง. 2554. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการผลิตข้าวกล้องงอก : ศึกษากรณี ตำบลไชยสอ

อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น. ขอนแก่น: วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ชีพ แก้วบุญส่ง และคณะ. 2547. แนวทางการฟื้นฟูการทำนาโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นบ้านท่าช้าง

และบ้านทะเลน้อย ต.พนาสูง อ.ควนขนุน จ.พัทลุง. พัทลุง: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว..

ณภาพ ศรีวิชัย. 2550. การสร้างและหาประสิทธิภาพของบทเรียนวิทยาศาสตร์ท้องถิ่น ระดับ

การศึกษาขั้นพื้นฐานช่วงชั้นที่ 3 เรื่องการผลิตข้าวกล้องหอมมะลิ โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

และเทคโนโลยีพื้นบ้านของตำบลน้ำใจ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง. ลำปาง: วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิทยาศาสตร์ศึกษา. มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง.

ดาวเรือง พืชผล และคณะ. 2553. การศึกษาพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านเพื่อการขยายผลผลิตข้าวใน

ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่บ้านกุดหิน บ้านคำแมด บ้านโนนยางตำบลคำแมด อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร. ยโสธร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว.

นุชนารถ พิษพรม. 2552. การใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการแปรรูปข้าวเหนียวดำเชิงพาณิชย์ในจังหวัด

นครราชสีมา. มหาสารคาม: วิทยานิพนธ์ หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

บุญสุข เตือนขวัญ, สากร ทานา, และวัฒนะ สุวรรณเขตนิคม. 2551. ถอดองค์ความรู้การทำนาข้าว

นาจอมของเครือข่ายเกษตรกรรม อำเภอชุมพวง จังหวัดแม่ฮ่องสอน. แม่ฮ่องสอน:

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว.

ประเสริฐ ตรีการศุภกร. การสืบถอดองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบการทำไร่หมุนเวียนของชุมชนเผ่า

กะเหรี่ยง. เชียงใหม่: ศักยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษาอนุระบบ

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

- ผ่องพรรณ ตรีมงคลกุล, ประสงค์ ตันพิชัย, สันติ ศรีสวนแดง. 2544. รายงานการวิจัยเรื่องจาก
วิทยาการพื้นบ้านสู่วิทยาการแผนใหม่ในการทำนาข้าว: บทสะท้อนการปรับตัวของ
ชาวนาไทยในที่ราบลุ่มภาคกลาง. นครปฐม: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขต
กำแพงแสน.
- พรชัย ไชยเสนีย์. 2551. การออกแบบและพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เหมาะสมกรณีศึกษาข้าวเหนียว.
ขอนแก่น: วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต. สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้า
เจ้าคุณทหารลาดกระบังการ
- พระมงคล มหานิล. 2552. การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการผลิตข้าวกล้องหอมมะลิเพื่อ
เศรษฐกิจชุมชน จังหวัดอำนาจเจริญ. มหาสารคาม: วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- พิชญา โกพลรัตน์. 2554. การเรียนรู้ในวิถีชีวิตของชาวนาจังหวัดนครพนม เรื่อง ระบบนิเวศในนา
ข้าว. ขอนแก่น: วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิทยาศาสตร์ศึกษา
บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- เยาวภา โคตรบรม และคณะ. 2552. โครงการวิจัยกระบวนการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นการพึ่งตนเอง
ในการพัฒนาพันธุ์ การผลิตและการแปรรูปข้าวพื้นบ้านอินทรีย์อย่างมีส่วนร่วมของชุมชน
หินผาฟ้า น้ำ ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดชัยภูมิ. ชัยภูมิ: สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย สกว..
- วรัญญา ทูลธรรม และคณะ. 2552. โครงการ การศึกษาวิถีการผลิตข้าวที่นำไปสู่การพึ่งตนเอง
ทางด้านการผลิต ในระดับครอบครัวและชุมชนบ้านหนองขามพัฒนา ตำบลวังหลวง
อำเภอสลภูมิจังหวัดร้อยเอ็ด. ร้อยเอ็ด: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว.
- วัชรินทร์ แส่นรุ่งเมือง. 2551. ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการพัฒนาการผลิตข้าวหอมมะลิมาตรฐาน เพื่อ
การส่งออกของเกษตรกรในเขตทุ่งกุลาร้องไห้. มหาสารคาม: วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- วิมล คำศรี. 2544. วัฒนธรรมข้าวและพลังอำนาจชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา. กรุงเทพฯ: สำนักงาน
กองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว.
- วาสนา ศิริญนันท์. 2550. การสร้างและศึกษาผลการใช้บทเรียนวิทยาศาสตร์ท้องถิ่นเรื่องการผลิต
ข้าวหอมมะลิ โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและเทคโนโลยีพื้นบ้านของชุมชนตำบลน้ำโจ้ อำเภอ
แม่ทะ จังหวัด ลำปาง ในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานช่วงชั้นที่ 3. ลำปาง: วิทยานิพนธ์วิทยา
ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิทยาศาสตร์ศึกษา. มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง.

- สกุล มูลคำ. 2552. วัฒนธรรมการสืบเชื้อพันธุ์ข้าวของเกษตรกรบนที่สูง: กรณีศึกษาชุมชน
ปากะญอ บ้านขุนแตะ ตำบลดอยแก้ว อำเภอจอมทอง เชียงใหม่. เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์
ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาภูมิสังคมอย่างยั่งยืน.
มหาวิทยาลัยแม่โจ้.
- ส่วยจิ โหม่ง สังขวิมล. โครงการ การปรับใช้ภูมิปัญญา “ลือกาเวาะ” ในการดูแลรักษาพื้นที่หาอยู่หากิน
ของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบ้านสะเนฟอง ต.ไล่ว่า อ.สังขละบุรี จ.กาญจนบุรี. กาญจนบุรี:
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว..
- สันติ ศรีสวนแดง. 2550. ภูมิปัญญาและกระบวนการเรียนรู้ของชาวนา: กรณีศึกษาการเปลี่ยนผ่าน
ของระบบเกษตรกรรมในที่ราบลุ่มเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์
ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สาวิตร มีจ้อย และคณะ. 2553. โครงการการพัฒนากระบวนการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวเพื่อพึ่งพา
ตนเองที่ยั่งยืนของจังหวัดน่าน. น่าน: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว.
- สุนทร สำราญ. 2554. การส่งเสริมการทำนาแบบโยนกกล้าของ อบต. บางปลาหม้า. ขอนแก่น: รายงาน
การศึกษาอิสระปริญญารัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- อุบล คำฟู. 2550. การสร้างบทเรียนวิทยาศาสตร์ท้องถิ่นระดับประถมศึกษา เรื่องการปลูกข้าวหอมมะลิ
โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและเทคโนโลยีพื้นบ้าน ชุมชนตำบลน้ำโ อำเภอมะทะ จังหวัดลำปาง.
ลำปาง: วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง.
- จินตนา สนามชัยกุล. 2551. การพัฒนาคุณภาพมะขามโดยการป้องกันกำจัดเชื้อราตามแนว
เศรษฐกิจพอเพียงด้วยภูมิปัญญาของชุมชนบ้านซับแล้ง ตำบลยางงาม อำเภอหนองไผ่
จังหวัดเพชรบูรณ์. เพชรบูรณ์: มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์.
- จิรณี สินธุภ. 2543. วิถีชีวิต และภูมิปัญญาพื้นบ้านของชาวสวนดองกอง. กรุงเทพฯ: คณะพัฒนา
สังคมสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต พัฒนาสังคม
- นิตยา เกตุครุฑ. 2550. รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เอื้อต่อการพัฒนาไม้ผล ตำบล
น่านกกก อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์. อุตรดิตถ์: วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต สาขาวิจัยและพัฒนาท้องถิ่น. มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์.
- พวงเพ็ญ โพธิ์กาญจนวัตร. 2551. การศึกษาภูมิปัญญาการปลูกขมิ้นชันเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจ
ของชุมชน. มหาสารคาม: วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์.
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- มานัด โพธิ์แก้ว. 2551. โครงการ การศึกษารวบรวมภูมิปัญญาการทำสวนผลไม้แบบชีวภาพอย่าง
ยั่งยืนตำบลตะพง อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง. ระยอง: สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น.

วิไลพรรณ ใจเพชร. 2552. **ภูมิปัญญาการปลูกกล้วยของชาวยอง ตำบลแม่แรง อำเภอลำปาง จังหวัดลำพูน**. ลำพูน: วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาอาชีวศึกษา. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เอนก ดีพรมกุล. 2550. **การเปรียบเทียบภูมิปัญญาท้องถิ่นระหว่างการทำสวนเกษตรกับสวนไม้ผลเชิงเดี่ยว: กรณีศึกษาสวนลองกองในบ้านขุนห้วย ตำบลนาบกอก อำเภอลำแล จังหวัดอุดรดิษฐ์**. เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

กมล เครือชู. 2552. **การสืบทอดและใช้ประโยชน์จากพันธุ์กรรมพืชพื้นบ้านชาวลัวะบ้านป่าแป๋ อำเภอมะละเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน**. แม่ฮ่องสอน: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว.

เชิดชัย อ่องสกุล และ พิทยา บุชรรัตน์. 2542. **พันธุ์ไม้พื้นเมืองเกาะยอ: ความหลากหลายและคุณค่าภูมิปัญญาไทย**. สงขลา: สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ.

เฉลิมพล แสนพรมมา. 2550. **ภูมิปัญญาของชุมชนเกี่ยวกับข้อกำหนดและดัชนีวัดความยั่งยืนของสวนชาเมี่ยงผสมได้ป่าดิบเขา บริเวณลุ่มน้ำแม่ตอนหลวง ตำบลเทพเสด็จ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่**. เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

นพคุณ คุมา. 2549. **การเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาเกี่ยวกับงานที่มีต่อการผลิตและความสัมพันธ์ในกลุ่มผู้ปลูกว่าน**. เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

มลฤดี อภิโกมลกร. 2541. **ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความหลากหลายทางชีวภาพ : กรณีศึกษาพื้นที่ตำบลแม่มอก อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง**. เชียงใหม่: การศึกษาแบบอิสระ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วิไลวรรณ พองชัย และคณะ. 2549. **โครงการ “การจัดการฟื้นฟูอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากพืชใบร่มข้าวอย่างมีส่วนร่วมที่เหมาะสมกับชุมชนบ้านปากฟู ตำบลท่านา อำเภอกะปง จังหวัดพังงา**. พังงา: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว. สำนักงานภาค.

สมฤทธิ์ ไชยมงคล และคณะ. 2552. **การบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาสากลในการพัฒนาอาชีพการผลิตเมี่ยงแบบยั่งยืนของชุมชนบ้านปางอันตำบลป่าเมี่ยง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่**. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย .

อภิรัตน์ หมดหลี และคณะ. 2553. **โครงการ การศึกษาภูมิปัญญาเรื่องกล้วยเพื่อการอนุรักษ์พันธุ์กล้วยของกลุ่มเยาวชน ตำบลเขาพระ อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา**. สงขลา: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

- จินตนา อินทรมงคล และนิสาชล ศรีอ่อน. 2546. การประมวลกฎหมายปัญหาท้องถิ่นการใช้พืชสมุนไพร
สำหรับโค-กระบือในภาคตะวันตก. นครปฐม: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ทวิศักดิ์ มาสั่มซ่า และคณะ. 2552. การศึกษาการใช้สมุนไพรท้องถิ่นร่วมกับความเหมาะสมของ
วัสดุรองรับต่อการสร้างมูลค่าเพิ่มด้านการผลิตแปรรูปพืชสมุนไพร. นครสวรรค์: คณะ
เทคโนโลยีการเกษตรและเทคโนโลยีอุตสาหกรรม. มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์.
- ทิพวรรณ เอี่ยมจันทร์. 2549. ภูมิปัญญาการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์พืชสมุนไพรของชาวม้งใน
ตำบลป่อภาค อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก. พิษณุโลก: วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- ประเสริฐ ทองชมภู และคณะ. 2548. รูปแบบการขยายผลการใช้พืชสมุนไพรเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจที่
เหมาะสมกับชุมชนตำบลน้ำไคร้ อำเภอน้ำปาด จังหวัดอุตรดิตถ์. อุตรดิตถ์: สำนักงาน
กองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค.
- พิชชาภรณ์ ประดังดาโต. 2553. กระบวนการเรียนรู้วิทยาศาสตร์ท้องถิ่น เรื่องพืชสมุนไพรจากภูมิ
ปัญญาท้องถิ่น: กรณีศึกษาโรงเรียนบ้านแม่ใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม.
มหาสารคาม: ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวิจัย และประเมินผลการศึกษา บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.
- เพชรรินทร์ บุญสนอง. 2552. การจัดการภูมิปัญญาท้องถิ่น เรื่องสมุนไพร: กรณีศึกษานายจำลอง
สุททาวา อำเภอวารินชำราบ จ.อุบลราชธานี. อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยราชภัฏ
อุบลราชธานี.
- ยุคล ละม้ายจีน. 2550. ความหลากหลายของพืชสมุนไพรและการใช้ประโยชน์ตามภูมิปัญญา
ท้องถิ่นในจังหวัดอุบลราชธานี. อุบลราชธานี: โปรแกรมวิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์และ
เทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี.
- รานี อุปรา. 2547. ภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรพื้นบ้านของชุมชนปกาสัยน้อย บ้านแม่แสน้อย
อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
ส่งเสริมการเกษตร. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วัฒนา บรรเทิงสุข. 2546. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการ
ถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านชาดทับเต่า จังหวัดระยอง.
ชลบุรี: วิทยานิพนธ์การศึกษาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยบูรพา.
- สนั่น ชูสกุล, ไพเราะ สุจินทร์ และสุภาวดี ศรีณยุตตานนท์. 2540. รายงานการวิจัยเรื่องภูมิปัญญา
เกี่ยวกับพืชสมุนไพรในป่าบุ่งป่าทาม. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรม
แห่งชาติ.

- สมชาย จันทร์อยู่. 2547. การเรียนรู้ทางสังคมกับการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาพื้นบ้าน : กรณีศึกษา
ภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสมุนไพรไทยในชุมชนบนเกาะแห่งหนึ่งในภาคใต้. ภูเก็ต: วิทยานิพนธ์
ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการบริหารการศึกษา. มหาวิทยาลัย
ราชภัฏภูเก็ต.
- สถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. 2545. การศึกษาภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสานในการ
ใช้สมุนไพรกับสัตว์. มหาสารคาม: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว..
- สุมนทา ก่อแก้ว. 2551. การศึกษาสังคมพืชสมุนไพรและภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้พืช
สมุนไพรในระบบนิเวศป่าทุ่งป่าทาม ป่าอาล-โดนแบน ตำบลนาดี อำเภอเมือง จังหวัด
สุรินทร์. กรุงเทพฯ: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- สุมนมาลย์ สิงหะ. 2545. การอนุรักษ์ฟื้นฟูภูมิปัญญาสมุนไพรชนเผ่าปกากะญอ บ้านใหม่ป่าหมาก
ต.ห้วย บูลิง จ.แม่ฮ่องสอน. มหาสารคาม: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว..
- สุวรรณิ ไชยชนะ. 2547. กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืช
สมุนไพรชุมชนปกากะญอ: กรณีศึกษาบ้านหนองหลัก ตำบลตะเคียนปม อำเภอทุ่งหัวช้าง
จังหวัดลำพูน. เชียงใหม่: การค้นคว้าแบบอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการ
มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เสถียร ฉันทะ. 2542. ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร:
กรณีศึกษาในวิถีชีวิตชุมชนไทลื้อ จังหวัดเชียงราย. เชียงใหม่: การศึกษาอิสระ หลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม.
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อรพิน นิยมญาติ, อนุมนนวล พรหมบุญ และ ขนิษฐา หอมตา. 2549. การอนุรักษ์และใช้ประโยชน์
ภูมิปัญญาสมุนไพรของชนเขาเผ่าม้ง อำเภอเขาค้อ จังหวัดเพชรบูรณ์. เพชรบูรณ์:
มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์.
- อัมพาพรรณ พงศ์ผลาดิษฐ์ และคณะ. 2545. การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความหลากหลายทาง
ชีวภาพของพืชสมุนไพรในป่าชุมชน: กรณีศึกษาวิถีชีวิตของชุมชนจังหวัดสุรินทร์. สุรินทร์:
คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี สถาบันราชภัฏสุรินทร์.
- อุษา กลิ่นหอม. 2545. การศึกษาภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสานในการใช้สมุนไพรกับสัตว์. มหาสารคาม:
สถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- มลิมาศ จริยพงศ์. 2552. คุณค่าของผักพื้นบ้านและการจัดการของชุมชนบ้านวังสูง ตำบลทอนหงส์
อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช. สงขลา: วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

วลัยพร นันทสุภวัฒน์ และคณะ. 2545. การศึกษาวัฒนธรรมการบริโภคพืชพื้นเมืองเพื่อเป็นอาหารและยาสามัญประจำบ้านตามภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสาน. มหาสารคาม: คณะพยาบาลศาสตร์และสถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

วารุณี จันทรวิภาค. 2553. ภูมิปัญญาท้องถิ่นกรณีศึกษาผักพื้นบ้านในเขตเทศบาลตำบลพรหมานิคมอำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ. ขอนแก่น: รายงานการศึกษาดูงาน สาขาวิชาการปกครองท้องถิ่น วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

แววตา สุวรรณรินทร์ และคณะ. 2552. โครงการกระบวนการฟื้นฟูและขยายผลพันธุ์ผักพื้นบ้านสู่ชุมชนบ้านแมดและบ้านสองเหนือ ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว.

สุวัณ สุขเจริญ. 2543. การจัดการความหลากหลายของพืชผักพื้นบ้านเพื่อการเกษตรที่ยั่งยืน: กรณีศึกษา อำเภอสนับทึบ จังหวัดเชียงใหม่. รายงานการศึกษาดูงานศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์และสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

3. การเลี้ยงสัตว์

กชกร เดชะคำภู และคณะ. 2552. การศึกษาความเป็นไปได้ของตลาดเนื้อโคอินทรีย์ตามวิถีการเลี้ยงโคพื้นเมืองแบบดั้งเดิม. นครพนม: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว..

กรรณิกา เสนะพันธ์. 2550. ภูมิปัญญาในการเลี้ยงช้างของชาวบ้านตากกลาง ตำบลบางกระโท อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์. ขอนแก่น: รายงานการศึกษาดูงานศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมศึกษา. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

เจลิยว มงคลเกตุ. 2553. การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาในการเลี้ยงไก่ชนเชิงพาณิชย์ จังหวัดมุกดาหาร. มหาสารคาม: วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

จิรารัตน์ รัตไฉ. 2548. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเลี้ยงนกเขาชวาและการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมอำเภอจะนะจังหวัดสงขลา. เชียงใหม่: วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์และสิ่งแวดล้อม. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

นิพนธ์ คิณนาม และคณะ. 2553. โครงการสืบสานองค์ความรู้เรื่องกระบี่ควายเพื่อนำมาปรับใช้ในชุมชนบ้านปันทวี ตำบลตาเบา อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์. สุรินทร์: สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย สกว. สำนักงานภาค.

ประสงค์ ขมมัตต์. 2548. กระบวนการศึกษาถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญา "นายฮ้อยจัว - ควาย" ในเขตทุ่งกุลาร้องไห้. สุรินทร์: สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย สกว. สำนักงานภาค.

- ไพศาล ธีรพงษ์, จำเริญ ค่านิมิต, และสุนิมา ชุ่มพงษ์. 2548. การศึกษาแนวทางการเลี้ยงวัวด้วยภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อการสร้างเศรษฐกิจชุมชนบ้านนาเปอะ ตำบลชาติตระการ อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก. พิษณุโลก: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว..
- ภัทรพงษ์ เกริกสกุล. 2548. ระบบการเลี้ยงไก่ชน: กรณีศึกษาบ้านห้วยและบ้านเหล่าโพหนอง ตำบลบ้านห้วย อำเภอเมืองจังหวัดขอนแก่น. ขอนแก่น: รายงานการศึกษาอิสระ สาขาวิชาการปกครองท้องถิ่น วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- วิไล คิ้วทอง และคณะ. 2551. โครงการวิจัยการศึกษาและพัฒนารูปแบบการเลี้ยงโค-กระบือที่เหมาะสม บนพื้นที่สูง อ.น้ำหนาว จ.เพชรบูรณ์ กรณีศึกษา: ต.วังทอง อ.น้ำหนาว จ.เพชรบูรณ์. เพชรบูรณ์: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว..
- วิรัช ขานุกุล. 2554. การศึกษาภูมิปัญญาการเลี้ยงไก่ชนของตำบลปากแคว อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย. ขอนแก่น: รายงานการศึกษาอิสระ สาขาวิชาการปกครองท้องถิ่น วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สมมาศ คงเสน. 2553. การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นการเลี้ยงไก่ชนในเขตเทศบาลตำบลทับปุด. ขอนแก่น: รายงานการศึกษาอิสระ สาขาวิชาการปกครองท้องถิ่น. วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- อัฐพร กิ่งบุญ. ศึกษาแนวทางการเลี้ยงวัวด้วยภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อการสร้างเศรษฐกิจชุมชน บ้านโนนสังข์ ตำบล โนนสังข์ อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ. ศรีสะเกษ: มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ.
- อุษา กลิ่นหอม และคณะ. 2547. ภูมิปัญญาในการผลิตและการจัดการผลผลิตไก่พื้นเมืองของเกษตรกรในภาคอีสาน. มหาสารคาม: สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย สกว. สำนักงานภาค.
- ทองคำ โพแก้ว และคณะ. 2547. การใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการหนอนไม้ไผ่ค้ำและกบเดบือให้มีความยั่งยืนบ้านแม่ยางล้าน อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว..
- คำณวน นวลสนอง. 2543. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ : ศึกษากรณีการจับฝิ่งของชาวบ้าน ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง. สงขลา: สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ.

4. การประมง

- จรินทร์ เฉยเชยชม และคณะ. 2550. รายงาน ฉบับสมบูรณ์โครงการการจัดการทรัพยากรชายฝั่งโดยภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อเพิ่มปริมาณสัตว์น้ำในอ่าวพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี. สุราษฎร์ธานี : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว..

- จันทรา ธรรมจันทร์. 2548. ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการอนุรักษ์สัตว์น้ำของชุมชนริมทะเลสาบ
ดอยเต่า จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการ
มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- จันทร์ดีบุ ฟู่เฟื่อง และคณะ. 2546. คนหาปลา: ชีวิตคนบนพื้นผิวกว้างพะเยา. พะเยา: อุษาการพิมพ์.
แดง กาวิ และคณะ. การศึกษาวิถีชีวิตชนชาติพันธุ์เกี่ยวกับการฟื้นฟูปลาลุ่มน้ำมุนบ้านใหญ่ ตำบล
เมืองคง อำเภอรายไยล จังหวัดศรีสะเกษ. ศรีสะเกษ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการ
วิจัย.
- มนัสศิริ ลูกรักษ์. 2543. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำประมงเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง
กรณีศึกษาชุมชนประมงพื้นบ้าน บ้านแหลมมะขาม ตำบลเขาไม้แก้ว อำเภอดงเมือง จังหวัดตรัง.
เชียงใหม่: รายงานการศึกษาด้านศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับ
สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ยุทธนา วงศ์โสภณ. 2552. การฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์วังปลาในแม่น้ำเลย
กรณีศึกษา บ้านนาดินดำ ตำบลแก่งศรีภูมิ อำเภอภูหลวง จังหวัดเลย. เลย: สำนักงาน
กองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- วราภรณ์ มาเกิด. 2539. ภูมิปัญญาในการเลี้ยงกุ้งก้ามกรามของชาวบ้านตุม ตำบลบัวบาน อำเภอยาง
ตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์. มหาสารคาม: วิทยานิพนธ์ปริญญาโทไทยคดีศึกษา เน้น
สังคมศาสตร์. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สถาพร สังข์ศิริ. 2553. การพัฒนาระบบสารสนเทศเพื่อการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น
กรณีศึกษาการเลี้ยงปลาในกระชัง แม่น้ำสะแกกรัง จังหวัดอุทัยธานี. กรุงเทพฯ: ปัญหาพิเศษ
อุตสาหกรรมมหาบัณฑิต สาขาวิชาเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระ
นครเหนือ.
- สุวัฒน์ หมั่นมัน. 2551. การศึกษาภูมิปัญญาในวิถีชีวิตชาวประมงพื้นบ้านกับการจัดการทรัพยากร
ชายฝั่งทะเล: กรณีศึกษาประมงพื้นบ้าน ตำบลลิเล็ด อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี.
กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต การจัดการสิ่งแวดล้อม
คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- สุวิมล พิริยธนาลัย. 2546. ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ศึกษากรณีชุมชน
ประมงพื้นบ้าน จังหวัดปัตตานี. กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
พัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- อดุลย์ บุญคง. 2553. การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นการเลี้ยงกุ้งในน้ำจืด บ้านบางรุ่งโรจน์
ตำบลบางยาง อำเภอบ้านสร้าง จังหวัดปราจีนบุรี. ขอนแก่น: รายงานการศึกษาด้านรัฐ
ประศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครองท้องถิ่น วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น.
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

อุทัยรัตน์ วัฒน และคณะ. 2553. โครงการสถานภาพการผลิตสัตว์น้ำพื้นเมืองของจังหวัดชัยนาท.

กรุงเทพฯ: คณะประมง. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

อภิชัย ศรีเมือง, เพ็ญศรี จิรินัง และพิมพ์กา เพ็งนาเรนทร์. 2554. รายงาน การวิจัยเรื่องการจัดการ

ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นการเพาะเลี้ยงหอยแครงใน จังหวัดสมุทรสาคร. กรุงเทพฯ:

สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษาสกอ.

5. การล่าสัตว์

ภายิต ชนະบุญ. 2553. การบริหารจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเครื่องมือจับสัตว์น้ำในเขต

พื้นที่เทศบาลตำบลรางกระทุ่ม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม. ขอนแก่น: รายงาน
การศึกษาอิสระปริญญารัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น.
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

รัตน์ะ บัวสนธิ์ และคณะ. 2548. กระบวนการตั้งสมและการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านเครื่องมือจับ

สัตว์น้ำ: พหุกรณีศึกษาของแหล่งของชุมชนบ้านหนองห้วยาง. พิษณุโลก: คณะศึกษาศาสตร์
มหาวิทยาลัยนเรศวร.

ภายิต ชนະบุญ. 2553. การบริหารจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเครื่องมือจับสัตว์น้ำในเขต

พื้นที่เทศบาลตำบลรางกระทุ่ม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม. ขอนแก่น: รายงาน
การศึกษาอิสระปริญญารัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น.
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

รัตน์ะ บัวสนธิ์ และคณะ. 2548. กระบวนการตั้งสมและการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านเครื่องมือจับ

สัตว์น้ำ: พหุกรณีศึกษาของแหล่งของชุมชนบ้านหนองห้วยาง. พิษณุโลก: คณะศึกษาศาสตร์
มหาวิทยาลัยนเรศวร.